

Kellä saaret ja selät on hallussaan...

**Rannikopuolustuksen aluekysymykset
autonomisessa ja itsenäisessä Suomessa**

Ove Enqvist

Kellä saaret ja selät on hallussaan...

**Rannikopuolustuksen aluekysymykset
autonomisessa ja itsenäisessä Suomessa**

Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitos julkaisusarja 1

N:o 9

ISBN 978-951-25-1778-7, ISSN 1456-5196

Kannen suunnittelu OVE ENQVIST JA KARI MERILÄ

Taitto KARI MERILÄ

Karttapiirroksat OVE ENQVIST, PUHTAAKSIPIIRTÄMINEN

MARJO GRÖNROOS, ELLEI TOISIN MAINITA

Kansikuvat ETUKANSI PLM:N YHDYSKUNTA- JA YMPÄRISTÖYKSİKÖN

KARTTAKOKOELMA, NUMERO 14 OBBNÄS, TAKAKANSI

NUMERO 13 MÄKILUOTO

Paino EDITA PRIMA OY, 2007

Paperi SISUS: SCANDIA 2000, 80 G/M², KANNET: SAMA 240 G/M²

Kirjasimet FRUTIGER & ADOBE GARAMOND PRO

Kellä saaret ja selät on hallussaan...

Rannikkopuolustuksen aluekysymykset autonomisessa ja itsenäisessä Suomessa

ALKUSANAT	11
1. JOHDANTO	13
1.1 Tutkimustehtävä ja rannikkopuolustus	13
1.2 Alueiden hallintaan vaikuttavat tekijät ja käsitteet	17
1.3 Lähteet ja aikaisempi tutkimus	23
2. RUOTSIN JA VENÄJÄN JÄTTÄMÄ PERINTÖ AUTONOMIAN AJAN ALKAESSA	33
2.1 Lainsäädäntö ja linnoitukset	33
2.2 Ruotsin ja Venäjän vallan perintö	35
3. AUTONOMIAN ALUSTA AUTONOMIAN KRIISIIN	47
3.1 Rannikkopuolustuksen ja rannikkotyöstön yleinen kehitys	47
3.2 1800-luvun yleisen kehityksen vaikutus rannikkopuolustukseen	49
3.3 Ahvenamaan rannikkopuolustus	51
3.3.1 Ahvenanmaan ensimmäiset linnoitukset	51
3.3.2 Bomarsundin varsinaisen linnoituksen rakentaminen	52
3.3.3 Ahvenanmaan aluekysymykset	55
3.4 Helsingin seudun rannikkopuolustus	57
3.4.1 Ennen Krimin sota	57
3.4.2 Krimin sota ja sen aiheuttamat muutokset Viaporiin	59
3.4.3 Viaporin lakkauttamis- ja laajentamishankkeet 1800-luvun loppupuolella	62
3.4.5 Huoltoon ja muuhun toimintaan käytetyt alueet	67
3.5 Viipurinlahden rannikkopuolustus	69
3.6 Merilinnoitusten muuttunut merkitys	71
4. AUTONOMIAN KRIISI	77
4.1 Kriisiin johtaneet syyt	77
4.2 Pakkolunastussäädökset	80
4.3 Venäjän ja Suomen rannikkopuolustuksen uudelleenjärjestely	81
4.4 Uudelleen järjestelyyn liittyvät aluekysymykset	84
5. PIETARI SUUREN MERILINNOITUS JA ENSIMMÄINEN MAAILMANSOTA	89
5.1 Pietari Suuren merilinnoituksen suunnittelu	89
5.2 Pietari Suuren merilinnoituksen rakentaminen ja aluekysymykset	92
5.2.1 Uuden lainsäädännön vaikutus alueiden hankintaan	92
5.2.2 Aluehankintojen aloittaminen	93
5.2.3 Pietari Suuren merilinnoituksen keskusasema	97
5.2.4 Saaristoasema	102
5.2.5 Turun-Ahvenanmaan asema	106

5.3	Viapori ja Helsingin rannikopuolustus	116
5.4	Viipurinlahden rannikopuolustus	121
6.	VENÄJÄN PERINTÖ	124
6.1	Sekava hallintatilanne vuonna 1918	124
6.2.	Saksalaisten vaikutus Suomen rannikopuolustukseen	130
6.3	Ahvenanmaan linnoituslaitteiden hallinta ja hävittäminen	134
6.4	Rannikopuolustuksen alueet sotasaalina	137
6.4.1	Sotasaalis ja sen käsittely	137
6.4.2	Sotasaaliin jako Tarton rauhan jälkeen	148
6.4.3	Sotasaaliin käsittely vuoden 1921 päätöksen jälkeen	149
7.	ITSENÄISEN SUOMEN RANNIKOPUOLUSTUKSEN RAKENTAMINEN	152
7.1	Yleisiä rakentamisperiaatteita ja aluehallintakysymyksiä	152
7.2	Lainsäädännön kehitys itsenäisyyden alussa	154
7.3	Rannikopuolustuksen järjestäminen ennen Tarton rauhansopimusta ja kokonaissuunnittelua	156
7.3.1	Suomenlahden aluekysymykset	156
7.3.2	Laatokan aluekysymykset	167
7.4	Sopimukset ja selvitykset rannikopuolustuksen perusteena	180
7.4.1	Tarton rauhanneuvottelujen aluekysymykset	180
7.4.2	Tarton rauhanneuvottelujen taloudelliset kysymykset	182
7.4.3	Tarton rauhansopimuksen ja sitä seuranneiden selvitysten merkitys rannikopuolustukselle	186
7.5	Rannikopuolustuksen rakentaminen ja aluekysymykset 1920- ja 1930-luvulla	188
7.5.1	Lounais-Suomi ja Saaristomeri	188
7.5.2	Keskeinen Suomenlahti	192
7.5.3	Pohjanlahti ja Petsamo	197
7.5.4	Itäinen Suomenlahti ja Viipurinlahti	198
8.	TALVI- JA JATKOSODAN RANNIKOPUOLUSTUKSEN ALUEKYSYMYSKET	204
8.1	Rannikopuolustuksen yleinen kehittäminen	204
8.2	Eri alueiden kehittäminen	207
8.3	Pakkolunastus- ja korvausmenettelyn kehitys 1939–1944	215
8.4	Rannikopuolustuksen lunastuskysymykset talvi- ja jatkosodassa	221
9.	JATKOSODASTA PORKKALAN PALAUTUKSEEN	232
9.1	Sodanjälkeistä rannikopuolusta ohjanneet tekijät	232
9.1.1	Yleistä	232
9.1.2	Littoutuneiden Valvontakomissio	233
9.1.3	Sotien seuraukset ja kokemukset	236
9.1.4	YYA-sopimus ja suhteet Neuvostoliittoon	238
9.1.5	Puolustusrevisio ja rannikkotyöstön suunnittelu	240

9.2	Aluekysymysten selvittämisen aloittamien	243
9.2.1	Pakkolunastettavat ja vuokrattavat alueet	243
9.2.2	Erikseen ratkaistavat kysymykset	248
9.2.3	Selvitystyön jatkaminen	250
9.2.4	Lopullinen pakkolunastusesitys	257
9.2.5	Lopullinen aluelunastus vuonna 1950	260
9.2.6	Rannikkotykistön sodan ajan ryhmittymisen suunnittelu	262
9.3	Jatkosodan jälkeiset aluekysymykset	266
9.3.1	Rauhan ajan ensimmäisiä aluekysymyksiä	266
9.3.2	Helsingin seudun kysymykset	269
9.3.3	Alueiden haltuunottohankkeet sotien jälkeen	274
9.3.4	Kantahenkilökunnan mökki- ja asuntohankkeet 1940-luvulta alkaen	279
9.3.5	Helsingin Laivastoaseman sijoituskysymys	285
10.	PORKKALAN PALAUTUKSESTA VOIMAKKAASEEN KEHITTÄMISEEN	290
10.1	Aluekysymyksiä ohjanneet tekijät Porkkalan palautuksen jälkeen	290
10.2	Porkkalan palautus	296
10.2.1	Porkkalan palautuksen tausta, valmistelut ja vastaanotto	296
10.2.2	Porkkalan rannikkopuolustuksen suunnittelu ja aluetarpeet	300
10.2.3	Porkkalan alueiden hallinta- ja lunastuskysymykset	307
10.3	Rannikkopuolustuksen kehittäminen	316
10.3.1	Gyltön poliittisen linnakkeen rakentaminen	316
10.3.2	Tornitykkipattereiden hankinta	321
10.3.3	Harjoitusalueet ja eräät muut alueet	325
10.3.4	Meri- ja rannikkopuolustuksen varikko- ja vastokysymykset	337
10.4	Helsingin seudun suuret ongelmat	340
10.4.1	Santahamina ja sen lähisaaret	340
10.4.2	Suomenlinnan linnoituspiirin kehittäminen ja alueluovutus Helsingin kaupungille	343
10.4.3	Vallisaari ja Kuninkaansaari	345
10.4.4	Suomenlinna	346
10.4.5	Suomenlinnan linnoituspiirin yksittäisiä maanhallintakysymyksiä	348
11.	RANNIKKOPUOLUSTUKSEN ALASAJO JA ALUEISTA LUOPUMINEN	351
11.1	Parantamisesta alasajoon	351
11.2	Kiinteistöjen ja alueiden hallinnansiirto	356
11.3	Alueista luopuminen ja sen ongelmat	358
12.	RANNIKKOPUOLUSTUKSEN ALUEKYSYMYKSET AUTONOMIAN AJASTA RANNIKKOTYKISTÖN ALASAJOON	369
	LÄHTEET	383
	KÄYTETYT LYHENTEET	417

LIITTEET

Liite 1	Valtioneuvosten päätöksen 12.5.1921 mukainen rannikopuolustuksen sotasaaliin jako	422
Liite 2	Rannikopuolustuksen alueet 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa	428
Liite 3	Yleistietoja puolustushallinnon alueista	429
Liite 4	Rannikopuolustuksen tärkeimpien alueiden sijainti	430

ENGLISH SUMMARY**437****TAULUKOT**

Taulukko 1	Everstiluutnantti Almqvistin toimikunnan vuoden 1918 esitys rannikopatterista	145–146
Taulukko 2	Laatokan rannikopuolustukselle pakkolunastettavat alueet vuonna 1920	172
Taulukko 3	Esitys jatkosodan jälkeiseksi kokoonpanoksi	242
Taulukko 4	Valtioneuvoston päätö 16.2.1950 rannikopuolustukselle pakkolunastettavista alueista	261
Taulukko 5	Rannikopuolustukselta vuonna 2002 siirretyt alueet	356–358

KUVAT

Kuva 1	Hangon linnoitusta varten erotettu liikamaa	36
Kuva 2	Kuningas Fredrik I:n vuonna 1747 hyväksymä Susiluotojen linnoitussuunnitelma	38
Kuva 3	Bomarsundin alue ennen linnoituksen tuhoamista	53
Kuva 4	Pietari Suuren merilinnoituksen alue vuonna 1913	95
Kuva 5	Porkkalan rannikopuolustuksen alueet 1900-luvun alussa	99
Kuva 6	Pietari Suuren merilinnoituksen keskusaseaman suunnitelma vuoden 1914 alussa	101
Kuva 7	Pietari Suuren merilinnoitus ja sen pohjalla ollut uhkakuva	105
Kuva 8	Saaristoaseman läntiset ja Saaristomerren linnakkeet	107
Kuva 9	Ahvenanmaan patterit vuonna 1918	113
Kuva 10	Helsingin meririntaman tärkeimmät linnakkeet ja Mäkiluoto vuonna 1918	119
Kuva 11	Viaporin linnoituksen meririntama vuonna 1917 pois lukien kevyt tykistö	120
Kuva 12	Itäisen Suomenlahden patterit vuonna 1918	123
Kuva 13	Sotasaalikeskusosaston laatima kartta Russarön linnakkeesta	141
Kuva 14	Laatokan rannikopuolustus 1920-luvulta alkaen	178
Kuva 15	Arvioidut venäläisten maihinnousualueet ja mahdolliset etenemissuunnat 1930-luvulla	189
Kuva 16	Kilpisaaren patteri 1920-luvulla	200
Kuva 17	Saarenpään patterialue ennen patterin hajasijoittamista	202
Kuva 18	Suomen ja Viron merivoimien Suomenlahden sulkujärjestelmä vuonna 1939	206
Kuva 19	Rannikotykistö ryhmitys Laatokalla 1930-luvun lopulla, arvioidut hyökkäyssuunnat	210

Kuva 20	Itäisen Suomenlahden järeä ja raskas rannikkotykistö talvisodassa, arvioidut hyökkäyssuunnat	222
Kuva 21	Viipurinlahden rannikkotykistön ryhmitys, arvioidut hyökkäyssuunnat talvisodan alkaessa	223
Kuva 22	Itäisen Suomenlahden järeä ja raskas rannikkotykistö jatkosodan alussa, arvioidut hyökkäyssuunnat	226
Kuva 23	Ahvenanmaan tärkeimmät linnakkeet 1939–1944	229
Kuva 24	Pääkaupunkiseudun rannikkotykistön ryhmitys vuonna 1945, arvioidut hyökkäyssuunnat	234
Kuva 25	Vanhakylänmaasta jatkosodan jälkeen pakkolunastetut tilukset	246
Kuva 26	Itäisen Suomenlahden rannikkotykistön ryhmitys 1960-luvun loppupuolella, arvioidut hyökkäyssuunnat	291
Kuva 27	Porkkalan entisen vuokra-alueen tärkeimmät aluekysymykset	297
Kuva 28	Pääkaupunkiseudun rannikkotykistön ryhmitys 1960-luvun loppupuolella, arvioidut hyökkäyssuunnat	308
Kuva 29	Saaristomeren rannikkotykistön ryhmitys 1960-luvun loppupuolella, arvioidut hyökkäyssuunnat	318
Kuva 30	Selkämeren rannikkotykistön ryhmitys vuonna 1945 ja 1960-luvulla, arvioidut hyökkäyssuunnat	326
Kuva 31	Pohjanlahden alueen rannikkotykistön ryhmitys vuonna 1945 ja 1960-luvulla, arvioidut hyökkäyssuunnat	328
Kuva 32	Hangon suunnan rannikkotykistön ryhmitys 1960-luvun loppupuolella, arvioidut hyökkäyssuunnat	334
Kuva 33	Tärkeimmät paikkakunnat, joilta rannikkopuolustukselle on hankittu alueita vuoden 1918 jälkeen	339
Kuva 34	Kuuskaajaskarin linnakkeen matkailu- ja ulkoilukäyttö vuonna 2004	361
Kuva 35	Utön varuskunta-alueen myynti-ilmoitus	363

Alkusanat

Toimiessani Mäkiluodon linnakkeen päällikkönä 1970-luvulla satuin veneretken aikana käymään eräässä linnakkeen naapurisaarella. Tapasin siellä iäkkään rouva Eine Malmströmin. Selvisi, että Eine Malmström oli asunut lapsuudessaan Mäkiluodossa jo Venäjän vallan aikana niin kuin hänen veljensä Pehr, johon tutustuin myöhemmin. Kutsuin molemmat henkilöt käymään Mäkiluotoon, ja he kertoivat minulle linnakkeen elämästä vuosisadan alussa. Sinä päivänä minussa heräsi kiinnostus oman palvelupaikan historiaan niin voimakkaasti, että kirjoitin ja julkaisin siitä lyhyen historiikin.¹ Siitä otettiin vuonna 2007 kuudes, tarkistettu painos.

Sen jälkeen kirjoitin useita eritasoisia historiikkeja pääosin omista palvelupaikoistani sekä muita rannikkotykistöaiheisia teoksia. Vaikka paikkojen ja tapahtumien kuvaaminen usein oli teosten pääteemana, yhä useammin tuli mieleeni kysymyksiä, jotka liittyvät kuvattujen paikkojen ja tapahtumien taustoihin: miksi jokin linnake oli rakennettu juuri valittuun paikkaan, mihin aluetta oli käytetty aikaisemmin, miten se oli siirtynyt puolustusvoimien käyttöön, miksi ja miten se oli mahdollisesti siirtynyt pois puolustusvoimien käytöstä ja oliko muilla viranomaisilla, yhteisöillä tai yksityishenkilöillä eriäviä mielipiteitä alueiden käytöstä? Kaikelle tälle ei liene olemassa yksiselitteistä termiä: parhaiten sitä kaiketi kuvailevat sanat rannikkopuolustukseen tarvittavien alueiden hallinta.

Kun valitsin tutkimukseni aiheeksi ”Rannikkopuolustuksen aluekysymykset autonomisessa ja itsenäisessä Suomessa”, en itse ymmärtänyt, miten ajankohtainen tutkimukseni oli. En ollut myöskään itse koskaan joutunut merkittävässä määrin osallistumaan alueiden hallintaan, niin kuin esimerkiksi moni rannikkotykistöupseeri 1950- ja 1960-luvulla joutui. Sen takia suurin osa alueiden hallintaan liittyvistä tekijöistä oli minulle tutkimuksen alkaessa tuntemattomia, mutta tulivat hyvin nopeasti tutuiksi. Suurin kiitos siitä lankeaa puolustusministeriön kiinteistö- ja ympäristöosaston henkilökunnalle, joka sen lisäksi, että antoi työtilat ja työvälineet käyttööni vuonna 2001 tutkiessani puolustusministeriön arkistoa, jaksoi opastaa, neuvoa ja auttaa minua aina tarvittaessa. Erityisen kiitoksen ansaitsee puolustusministeriön arkistonhoitaja Marjukka Honkala, joka teki Puolustusministeriön arkiston käyttämisen erittäin joustavaksi.

Yhteistyöni Museoviraston kanssa oli jo ennen tutkimuksen alkua tiivistä. Tutkimukseni aikana olen saanut työskennellä viraston tiloissa Suomenlinnassa, mistä suuri kiitos. Haluan myös kiittää Sota-arkistoa, jonka antama apu on ollut ensiarvoisen tärkeää. Ahvenanmaan asema rannikkopuolustuksessamme on ollut strategisesti merkittävä, joten Ahvenanmaan maakunnan ar-

¹ Ove Enqvist: Mäkiluoto, Mackilot-MacElliot, omakustanne, Helsinki 1981.

kisto ansaitsee erittäin suuren kiitoksen pyyteettömästä tuestaan, kuten kaikki ahvenanmaalaiset ystäväni ja tuttavani. Tutkimuksen takia olen käyttänyt myös Pietarissa olevia arkistoja, joiden käytöstä en olisi selvinnyt ilman Andrei Nikitinin, Samuil Tirkeltaubin ja Leonid Amirhanovin apua. Suuri kiitos heille.

Ilman virkavapaata en olisi pystynyt työskentelemään tutkimukseni parissa täyspäiväisesti silloin, kun sitä olen tarvinnut. Virkavapaiden pito on ollut mahdollista eri säätiöiden myöntämien apurahojen turvin. Jenny ja Antti Wihurin rahasto, Suomen Kulttuurirahasto, Eevi ja Eemil Tannisen rahasto, Rannikkotykistösäätiö, Maanpuolustuskorkeakoulun kannatussäätiö, Kauppaneuvos Werner Hacklinin säätiö, Ålands högskola ja Stiftelsen för Åländsk historieforskning ansaitsevat suuren kiitoksen.

Filosofian maisteri Hanna-Riikka Kavasto on tarkistanut tekstin kieliasun, mistä olen suuresti kiitollinen. Haluan myös kiittää ohjaajaani professori Ohto Mannista sekä sotatieteiden tohtori Arne Lehteä, joka on antanut minulle monta hyvää ohjetta ja neuvoa, tutkimukseni esitarkastajia dosentti Pertti Luntista ja professori Yrjö Kaukiaista sekä kaikkia ystäviäni ja tuttaviani sekä Suomessa että Venäjällä, jotka avuliaasti ovat suostuneet haastateltaviksi tai muulla tavalla antaneet tai välittäneet minulle tietoja, auttaneet minua venäjänkielisten tekstien kääntämisessä ja muulla tavoin. Lopuksi suuri kiitos perhejäsenilleni, jotka varmasti eivät aina ole ymmärtäneet matkojani, poissaolajani ja kirjoitusintoani, mutta ovat silti aina tukeneet minua työssäni.

Vantaalla 25.5.2007

Ove Enqvist

1. Johdanto

1.1 Tutkimustehtävä ja rannikkopuolustus

Tutkimustehtävä

SUOMEN RANNIKKOPUOLUSTUKSEN hallinnassa on vuodesta 1809 alkaen ollut suuri määrä rannikolla ja saaristossa olevia alueita, jotka jossakin vaiheessa on otettu rannikkopuolustuksen hallintaan maan entiseltä omistajalta, joko yksityishenkilöltä tai joltakin yhteisöltä tai toiselta valtion hallinnonhaaralta, sekä liitetty jonkinlaiseen rannikkopuolustusjärjestelmään. Rannikkopuolustusjärjestelmän ulkopuolisille henkilöille ja yhteisöille on useimmiten jäänyt epäselväksi, mihin kokonaisuuteen alueet liittyvät ja miksi ne on rannikkopuolustukselle hankittu. Epätietoisuutta ovat lisänneet alueiden liikkumarajoitukset sekä joidenkin alueiden näennäinen käyttämättömyys, mikä osittain on lisännyt kiinnostusta niihin ja toisaalta kritiikkiä alueiden hallintaa kohtaan.

Puolustusvoimien hallitsemista alueista ja kiinteistöistä on ajoittain käyty kiivastakin keskustelua sekä puolustusvoimien sisällä että julkisessa sanassa. Mantereella sijaitseville varuskunnille tarvittavien alueiden lunastuksia on ajoittain vastustettu, vaikka perustettu varuskunta on usein loppujen lopuksi osoittautunut tärkeäksi kyseiselle kunnalle tai kaupungille. Pienessä kunnassa varuskunnat ovat usein kunnan suurimpia työnantajia ja alueen elintarvikkeiden tuottajien ja myyjien asiakkaita, joten varuskunnan vastustaminen on pikku hiljaa loppunut, ja jos myöhemmin varuskunta tai joukko-osasto on lakkautettu, sitä on vastustettu. Rannikkopuolustukseen tarvittavien alueiden kohdalla tilanne on kuitenkin ollut hieman toinen, koska pienistä saari- tai rannikkovaruskunnista ei ole ollut suurta hyötyä siviiliyhteiskunnalle. Rannikkotyökistön ammunnoista on päinvastoin ajoittain katsottu olevan erilaista haittaa ympäristölle, ja rannikkopuolustuksen alueita on haluttu yleiseen vapaa-ajan ja muuhun käyttöön.

Tällä tutkimuksella pyritään ei ainoastaan puolustusvoimien, vaan myös muiden viranomaisten sekä muiden kuin viranomaisten näkökantoja huomioon ottavaan kokonaisselvitykseen rannikkopuolustukseen tarvittavien alueiden hallinnan kehittymisestä ja siihen vaikuttaneista tekijöistä. Hallinta on monimutkainen prosessi, jossa on tarkasteltava sekä hallintaan johtaneita syitä, hallinnan toteutusta että sen seurauksia. Niissä tapauksissa, joissa alueiden hallinnasta ja käytöstä on luovuttu, voidaan myös tarkastella luopumiseen johtaneita syitä ja seurauksia.

Tärkein kysymys on, voidaanko puhua johdonmukaisesta hallintajärjestelmästä, vai onko toimitettu eri tavoin ja mahdollisesti jopa sattumanvaraisesti tai epätarkoituksenmukaisesti eri tilanteissa ja eri aikoina. Tutkimuksella ei ole tarkoitus osoittaa, kuka on ollut oikeassa ja kuka vääräs-

sä, vaan objektiivisesti selvittää ongelmien kaikkia puolia sekä mahdollisesti löytää aluehallinnan suuria linjoja, periaatteita ja mahdollisia virheitä. Tuloksia voitaneen hyödyntää sekä alueiden jatkosuunnittelussa että muiden tutkimusten laadinnassa ja arvioinnissa. Tutkimustehtävä on ryhmitettävissä seuraaviin osakysymyksiin:

- mitkä ovat olleet rannikkopuolustukseen tarvittavien alueiden omistussuhteet ja hallinta Suomessa vuodesta 1809 alkaen,
- miten alueita koskevat muutokset on toteutettu, eli millä tavalla puolustusvoimat ovat saaneet edellä mainitut alueet hallintaansa, miten ja miksi niistä joissakin tapauksissa on luovuttu, ja mitä muutokset ovat merkinnet rannikko- ja meripuolustukselle sekä mahdollisesti muille osapuolille,
- mihin sotilasviranomaisten esittämät aluevaatimukset ovat perustuneet,
- mitkä ovat olleet muiden viranomaisten alueille esittämät käyttövaihtoehdot sekä niiden juridiset ja muut perustelut,
- mitkä ovat olleet muiden kuin viranomaisten alueille esittämät käyttövaihtoehdot sekä niiden perustelut,
- miten kyseisten alueiden aikaisemmat haltijat, senhetkiset asukkaat sekä naapurit ovat suhtautuneet alueiden luovuttamiseen rannikkopuolustukselle,
- miten alueita on käytetty ja miten niiden hallinto on ollut järjestetty,
- minkälaisia riitoja ja haittoja aluehallinnasta on aiheutunut ja miten ne on ratkaistu.

Tutkimuksella on haettu vastausta kysymykseen, mitkä ovat olleet rannikkopuolustukseen tarvittavien alueiden hallintatavat 1800-luvulta alkaen, ja mitkä ovat olleet eri hallintatapojen erityispiirteet sekä huonot että hyvät puolet. Tähän liittyy kysymys siitä, mihin sotilasviranomaisten aluevaatimukset ovat perustuneet. Tutkimuksessa on ensisijaisesti selvitetty tekijöitä, jotka liittyvät esimerkiksi kasarmitilojen ja harjoitusalueiden tarpeeseen sekä alueiden sijaintiin rannikkoukkosten koulutustarpeeseen, kriisiajan perustamiseen ja tehtävään nähden. Myös taktisia, operatiivisia ja strategisia eli joukkojen sodan ajan tehtävien täyttämiseen liittyviä tekijöitä on mahdollisuuksien mukaan tarkasteltu. Niissä on kuitenkin rajoitettu suuriin linjoihin, eikä työssä ole ollut tarkoitus suorittaa perusteellisia taktisia, operatiivisia tai strategisia analyysejä. Itse sotatoimia ei ole kuvattu, vain niistä saatujen kokemusten vaikutusta aluehallintaan.

Alueen hallintaan liittyy oleellisesti sen hallinto eli se, miten sotilasviranomaiset ovat toteuttaneet alueiden hallinnan. Hallintaan ja hallintoon liittyvät sellaiset tekijät kuten miten ja mihin alueita on käytetty ja mitä joukkoja, esikuntia ja aseita niille on sijoitettu. Hallintoa käsitellään siinä laajuudessa, kun se alueen hallinnan ymmärtämiseksi ja selittämiseksi on tarpeellista. Erityisesti on pyritty selvittämään näkyvimpiä alueiden hallinnan toimenpiteitä, joita usein ovat olleet itse hallinnan alkaminen tai mahdollinen päättyminen. Mikäli mahdollista, pyritään selvittämään, miten muutokset on ollut tarkoitus toteuttaa ja miten ne todellisuudessa ovat toteutuneet, sekä mitä muutokset ovat merkinnet rannikko- ja meripuolustukselle ja mahdollisesti siviiliyhteiskunnalle.

Tarkasteltava alue on Suomeen kulloinkin kuulunut rannikko ja erityisesti sen ne osat, jotka olivat rannikkopuolustuksen hallinnassa tai oli tarkoitus ottaa pysyvään hallintaan. Siten tutkimuksessa ovat mukana myös Ahvenanmaa, Laatokan rannikkopuolustus, Viipurinlahden alueet sekä vuosien 1939–1944 vaikutukset aluehallintaan, mutta Äänisen tilapäisluontoista rannikkopuolustusta ei käsitellä. Talvi- ja jatkosodan aikana rannikkopuolustuksen hallinnassa tilapäisesti

käytössä olleita alueita ei käsitellä, ellei niiden lunastustoimenpiteitä ole suunniteltu tai aloitettu, tai elleivät ne muuten ole aiheuttaneet tutkimuksen piiriin kuuluvia toimenpiteitä tai ongelmia. Tarkasteluaika on Suomen autonomisen ja itsenäisen valtion olemassaoloaika vuoden 1809 jälkeen nykypäivään saakka. Työn ajallinen painopiste on 1900-luvussa ja alueellinen painopiste Suomenlahden ja Saaristomeren alueissa. Aluehallintakysymysten ja riitojen taustat on selvitetty 1500-luvulta alkaen. Painopistealue sisältää tänä päivänä rannikkopuolustuksen kaksi strategista aluetta, Hankoniemen ja Porkkalanniemen, sekä koko maan puolustuksen kannalta strategisen pääkaupunkiseudun.

Aineistoa on pääosin käsitelty kronologisesti, mutta tarpeeksi laajat kokonaisuudet kerrallaan, jolloin kokonaiskuvan saaminen on helppoa. Rannikkopuolustuksen yleisen kehittämisen kuvaus on jouduttu rajaamaan tutkimuksen ulkopuolelle. Rannikkotyökistön joukko-osastojen karkea organisaatiokehitys on kuvattu silloin, kun se on ollut tarpeellista, mutta sen yksityiskohtainen käsittely on jouduttu jättämään pois. On kuitenkin lähdetty siitä, että aluehallinnan vaiheita ja ilmiötä on kuvattu kokonaisuudessaan, jotta niistä voidaan tehdä kattavia johtopäätöksiä. Kehitysvaiheiden osalta on tekstissä keskitytty tyypillisiin aluehallintakysymyksiin.

Rannikkopuolustus

Rannikkotyökistö oli 1900-luvulla aselajina perinteikäs. Suuri osa perinteistä liittyi kiinteään rannikkotyökistöön ja sen linnakkeisiin, jotka perittiin vuonna 1918 Suomen itsenäistyttyä Venäjältä. Linnakkeilla on kautta vuosikymmenten eletty muusta maailmasta eristäytynyttä elämää. Meren keskellä ne ovat olleet tiiviitä yhteisöjä, joissa on asuttu kiinteästi yhdessä ja jaettu ilot ja surut. Näin syntynyt yhteishenki on vallinnut rannikkotyökistön kantahenkilökunnan sekä aselajissa varusmiehinä ja reserviläisinä palvelleiden kesken. Saariston karut olosuhteet ovat yhdistäneet rannikkotyökkimiehet kiinteäksi joukoksi, vaikka rannikkotyökistö on välillä kuulunut maavoimiin, välillä merivoimiin ja sen edeltäjiin. Näistä syistä on pidetty ikään kuin itsestään selvänä, että linnakkeet ovat aina olleet olemassa ja että niitä tulevaisuudessakin on ja että niitä aina myös tarvitaan.

Harva on tullut ajatelleeksi, että rannikkotyökistö niin kuin se normaalisti ymmärretään, on rannikkopuolustuksen muotona ja itsenäisenä aselajina varsinkin maailmanlaajuisesti katsottuna suhteellisen uusi ja lyhytaikainen ilmiö. Vasta aseteknologian kehitys 1800-luvun loppuun mennessä mahdollisti rannikoiden suhteellisen kattavan puolustamisen kiinteillä rannikoille ja saaristoon sijoitetuilla tykeillä. Ennen sitä oli turvaututtu harvoihin mutta vahvoihin linnoituksiin, joilla tuettiin rannikkoa puolustavia merivoimia ja jalkaväkeä. Suomen rannikkotyökistö syntyi suurin piirtein ensimmäisen maailmansodan aikoihin.

Monessa maassa kiinteästä rannikkotyökistöstä luovuttiin toisen maailmansodan jälkeen tai hieman myöhemmin. Suomessa sen sijaan kiinteää rannikkotyökistöä vahvennettiin ja uudistettiin aina 1990-luvulle saakka, vaikka liikkuvaan rannikkotyökistöön ja liikkuviin rannikkojoukkoihin alettiin heti jatkosodan jälkeen panostaa sotien kokemusten perusteella. Suomen valtavirrasta poikkeavaa rannikkopuolustusta on ulkopuolisten ollut ajoittain vaikea ymmärtää, koska aseteknologia on kehittynyt niin pitkälle, että on epäilty kiinteän rannikkotyökistön muuttuneen tehottomaksi.

Varsinkin sellaisilla taajaan asutuilla alueilla kuten pääkaupunkiseudulla, joissa puolustusvoimilla on ollut suuri määrä saaria hallussaan alueen väkilukuun verrattuna, paine hankkia saaria ja rannikon alueita erityisesti virkistyskäyttöön on ollut ajoittain suuri. Ympäristön aluevaatimuk-

set on 1900-luvulla lähes aina pystytty torjumaan milloin minkäkin syyn varjolla, ja strategiaa, operaatiotaitoa ja taktiikkaa syvällisesti tuntemattomien siviilitahojen on ollut vaikeaa tai jopa mahdotonta puuttua asioiden kulkuun. Vaikka tietyillä alueilla jo jatkosodan jälkeen on keskusteltu rannikkopuolustukseen tarvittavien alueiden hallinnasta puolustusvoimien ja muiden tahojen kesken, vasta Neuvostoliiton hajottua 1990-luvun alussa keskustelu on muuttunut aidosti hedelmälliseksi.

Mitä enemmän tutustuu Suomen sotahistoriaan, sitä selvemmäksi tulee, että Suomen puolustamisessa hyvin usein on ollut kyse rannikon puolustamisesta riippumatta siitä, onko Suomi kuulunut Ruotsiin tai Venäjään vai ollut itsenäinen. Kun Suomi liitettiin Venäjään vuonna 1809, puolustuksen suuntaa oli muutettava. Vihollisen oli pitkään oletettu tulevan idästä. Kun Suomi kuului Venäjään, pitikin puolustautua lännestä mahdollisesti tulevaa hyökkääjää vastaan. Siitä syntyi muutoksia Suomen rannikkopuolustukseen ja niihin alueisiin, joita tarvittiin rannikonpuolustusta varten. Tämä muutosajankohta on siten hyvä lähtökohta, jos halutaan selvittää rannikkopuolustuksen alueiden hallinnan historiaa. On tärkeää huomata tämä suunnan muutos ja sen merkitys Suomen rannikkopuolustukselle. Jotkut linnoitukset ja linnakkeet menettivät vähitellen merkityksensä, kun taas toiset, kuten Viapori, säilyttivät merkityksensä uudessa roolissa. Uudessa tilanteessa katsottiin tarpeelliseksi rakentaa jopa uusi linnoitus, Bomarsund.

Venäjän vallan aikanaikin valtakunnan luoteisosan puolustuksesta puhuttaessa kysymyksessä oli Suomen rannikon puolustaminen ja sillä tavalla Venäjän pääkaupungin, Pietarin, suojaaminen. Suuri osa Venäjän vallan aikaisista Suomeen sijoitetuista varuskunnista sijoitettiin siitä syystä rannikolle, mikä vaikutti voimakkaasti rannikkopuolustuksen aluekysymyksiin.

Rannikkokotykistö ja rannikkopuolustus sanojen nykyisessä mielessä luotiin Venäjälle ja Suomen suuruhtinaskuntaan, kun 1900-luvun alussa ryhdyttiin rakentamaan uutta, rannikkolinnakkeisiin, miinoituksiin ja alusyksiköihin perustuvaa puolustusjärjestelmää Suomenlahden rannoille ja saaristoon. Järjestelmä sai nimen Pietari Suuren merilinnoitus. Nimeä on Suomessa käytetty kahdessa merkityksessä. Sillä tarkoitettiin alun perin Tallinnan (Räävelin) ja Porkkalan välistä linnoitettua asemaa, mutta myöhemmin koko aluetta Ahvenanmaalta Pietariin.

Suomen itsenäistyttyä rannikkopuolustus oli jälleen uuden tilanteen edessä, kun Suomessa voitiin luopua Pietarin suojelemisesta Suomen rannikon kautta tapahtuvia hyökkäyksiä vastaan. Osa Pietari Suuren merilinnoituksesta jäi keväällä 1918 itsenäiselle Suomelle, joka sai kerta heitolla käyttöönsä voimakkaan rannikkopuolustuksen ja rannikkokotykistön. Puolustusjärjestelmä oli tosin keskeneräinen ja paikoitellen tuhattu, eikä järjestelmää tuntevaa henkilöstöä ollut juurikaan käytettävissä. Tuolloin voidaan katsoa Suomen rannikkokotykistöaselajin syntyneen.

Nuorella valtiolla oli puolustuksen valmistelun kannalta etuna selvästi määritetty vihollinen. 1920- ja 1930-lukujen puolustussuunnitelmat lähtivät pääosin siitä, että vihollinen tulee Venäjältä (Neuvostoliitosta). Kuitenkin uusi tilanne merkitsi sitä, että rannikkopuolustuksen torjuntasuunta oli jälleen kerran käännettävä takaisin itään, samalla kun Suomeen jääneet rannikkokotykistön hallitsevat henkilöt olivat hyvin vähissä. Vaikka osattiin arvioida, mistä päin mahdollinen hyökkääjä todennäköisesti tulisi, ei oltu yhtä varmoja, mitä rannikkokotykistöllä olisi tai voisi suojata tai torjua. Kesti aikansa, ennen kuin eri komiteoiden ja selvitysten kautta päästiin yhteisymmärrykseen aselajin tulevaisuudesta. Voidaan katsoa, että Suomessa tässä vaiheessa ensimmäistä kertaa keskusteltiin laajasti rannikkopuolustuksen aluekysymyksistä, vaikkakaan ei julkisesti, vaan asiasta puhuttiin pääosin Tarton rauhanneuvottelujen yhteydessä sekä erilaisissa puolustusta selvittäneissä komiteoissa ja puolustusvoimien esikunnissa.

Jatkosodan jälkeen rannikkopuolustuksen aluehallinta oli jälleen uuden tilanteen edessä. Sotien aikana nopeasti ja sotien suomin oikeuksin käyttöön otettujen uusien alueiden täydentämä rannikkopuolustus oli, joskin hieman lännestä ja idästä tyypistettynä, edelleen käytössä. Aleratkaisujen paine oli suuri, mutta perusteet puuttuivat. Rannikkopuolustuksen aluehallintakysymykset ratkaistiin 1950-luvun alussa. Ratkaisuja jouduttiin ajoittain tarkistamaan. Toimenpiteitä auttoi ja tuki maan virallinen turvallisuuspolitiikka ja uusi puolustusdoktriini sekä esimerkiksi sen myötä syntynyt Meri-Suomi -käsite, joka antoi julkisen perustelun rannikkopuolustuksen aluehallinnalle.

1990-luvun loppupuolella heräsi uudestaan keskustelu rannikkotyökistön tulevaisuudesta ja asemasta omana aselajina. Annettiin ymmärtää, että lähtökohtana oli lähinnä toiminnan tehostaminen ja varojen säästäminen. Lopputuloksena oli, että rannikkotyökistö vuonna 1998 yhdistettiin merivoimiin. Tämä herätti aika ajoin kiivastakin keskustelua puolesta ja vastaan. Se, että samalla ryhdyttiin vuoden 2001 puolustuselonteon mukaan luopumaan joistakin rannikkolinnakkeista, ei aluksi saanut niin suurta huomiota osakseen. Muutos peittyi ja sekoittui osittain 2000-luvun alussa toteutettuun puolustusvoimien suureen aluehallintareformiin. Aluepoliittisesti linnakkeiden tulevaisuus kiinnosti lähinnä Lounais-Suomea, koska lakkautettavat linnakkeet sijaittivat vuoden 2001 selonteon mukaan Helsingistä länteen, jossa kiinteän rannikkotyökistön koulutuksesta oli määrä luopua. Tärkeimmät linnakkeiden alasajoon liittyvät kysymykset ainakin julkisen sanan mukaan olivat työpaikkojen säilyminen ja alueiden jatkokäyttö. Linnakkeiden lakkauttamista jatkettiin, ja se tuntui osittain jo luonnolliselta, mutta monelle tuli vasta nyt mieleen, että vanha aselaji ja sen mukana suuri osa Suomen sotahistoriaa ja sotilasperinteitä todella hävisi. Samanaikaisesti metsähallitus, jolle suuri osa linnakkeista siirrettiin, tuskaili uusien alueidensa hallinnan kanssa.

1.2 Alueiden hallintaan vaikuttavat tekijät ja käsitteet

Alueiden hallintaan vaikuttavat tekijät

ALUEEN HALLINTA ON monimutkainen prosessi. Siihen vaikuttavat monet tekijät, joista osa ei riipu puolustusvoimista ja osa puolestaan riippuu. Jotkut tekijät ovat yhteydessä toisiinsa, toiset taas eivät. On niin kutsuttuja virallisia tekijöitä, jotka muodostavat eräänlaisen vaikutusten virkatien ja joiden voidaan olettaa olevan tärkeimmät aluehallintaan vaikuttavat tekijät. Näitä virallisia tekijöitä ovat muun muassa oikeusjärjestelmä, tavalla tai toisella määritetty sotilaallinen uhkakuva, valtiojohdon maanpuolustuksen linjaukset, turvallisuus- ja puolustuspolitiikka, sekä niistä johtuvat suunnitelmat, selvitykset, ohjesäännöt, oppaat ja käskyt. Lisäksi on suuri määrä muita aluehallintaan vaikuttavia tekijöitä.

Mikäli rannikkopuolustusta voitaisiin ryhtyä rakentamaan hypoteettisesta tilanteesta, jossa kansainvälinen tilanne ja uhkakuva, valtion turvallisuus- ja puolustuspolitiikka sekä valtionjohdon linjaukset ja päätökset muodostaisivat edellä mainitun vaikutusten virkatien lähtökohdan ilman, että muut vähemmän tärkeät tekijät asettaisivat liian suuria reunaehtoja, rannikkopuolustuksen tulisi perustua strategisiin, pitkän tähtäimen sekä operatiivisiin ja taktisiin suunnitelmiin. Erilaiset yhteiskunnalliset, maantieteelliset ja historialliset tekijät ovat kuitenkin joskus saattaneet vaikuttaa hyvinkin merkittävästi alueiden käyttöpäätöksiin. Lisäksi aseteknologia ja sen perusteella suoritettut asehankinnat sekä taloudelliset tekijät rajoittavat ja suuntaavat suunnitelmia hyvinkin merkittävästi.

Suomen rannikkopuolustuksen kannalta tärkein historiallinen tekijä on ollut Venäjältä saatu

perintö. Linnoitusten rakentaminen Pietarin puolustamiseksi määrää osittain vieläkin, mitkä alueet ovat rannikkopuolustuksen käytössä. Suomen rannikon ainutlaatuiset sotilasmaantieteelliset tekijät taas kanavoivat mahdollisen hyökkääjän toimintamahdollisuudet ja määrittävät siten, miten ja mihin rannikkopuolustuksen joukot tulee ryhmittää.

Taloudellisiin tekijöihin, kuten asejärjestelmien hankintavaroihin, puolustaja voi itse jonkin verran vaikuttaa varoja priorisoimalla. Erilaisilla ohjesäännöillä, ohjeilla ja varomääräyksillä säädellään koulutusta ja harjoitusalueiden käyttöä. Puolustaja pystyy itse vaikuttamaan myös koulutuksen suunnitteluun ja siihen liittyviin ohjesääntöihin, oppaisiin ja ohjeisiin. Koulutus saattaa ja onkin jonkin verran vaikuttanut rannikkopuolustuksen hallintaan hankittuihin alueisiin

Aluepolitiikka on laaja käsite, jolla karkeasti tarkoitetaan siviiliviranomaisten päättämiä maan alueellisia tuki- ja muun politiikan painopistealueita. Aluepolitiikka on itse asiassa osa suurempaa tekijöiden ryhmää, jota voi yleisnimikkeellä kutsua yhteiskunnallisiksi tekijöiksi, mikä merkitsee rannikkopuolustusta ympäröivän yhteiskunnan vaikutusta rannikkopuolustukseen. Näihin tekijöihin voi myös laskea yhteiskuntaa säätelevät säädökset, määräykset ja kansainväliset sopimukset. Säädöksillä, joihin lasketaan lait, asetukset ja eritasoiset hallitsijan sekä alemman viranomaisen antamat määräykset ja päätökset, on kenties yllättävän suuri merkitys alueiden hallintaan. Eri tekijöiden yhteisvaikutukset rannikkopuolustuksen aluekysymyksiin ovat täten hyvin monimutkaisia ja niiden perusteellinen selvittäminen vaatisi muun muassa tutkimusmenetelmiä, jotka eivät varsinaisesti kuulu sotahistoriallisiin tutkimuksiin.

Käsitteet

Tutkimuksessa on käytetty joitakin käsitteitä, joita ei tunneta yleisesti tai ne ymmärretään helposti väärin. Vaikeutena on se, että eri ajanjaksoina termeillä on voitu tarkoittaa eri asioita, tai termiä ei ole tunnettu ollenkaan. Sen takia tässä esitetyt termien määritelmät ovat vain lähtökohtana käsitteilylle, ja termit on tarvittaessa määritelty tarkemmin kutakin ajanjaksoa varten.

Rannikkopuolustus

Autonomian aikana ei ollut olemassa erillistä rannikkotykistöä, joten silloisen rannikkopuolustuksen määritelmä ei voi perustua rannikkotykistön määritelmälle. 1800-luvulla ja 1900-luvun alkuaikoina käytettiin termejä **rannikkopuolustus**, **rannikon puolustus**, **rannikkotykistö** ja **meripuolustus** osittain samassa merkityksessä. Sanavalinta riippuu osittain lähteen katsantokannasta ja aiheesta. Suomen Laivasto 1918–1968 -teos¹ käyttää esimerkiksi järjestelmällisesti termiä meripuolustus myös käsitellessään kiinteitä puolustuslaitteita aina Ruotsin vallan ajasta lähtien 1900-luvulle saakka. Korostaessaan rannikon kiinteitä puolustuslaitteita teoksessa käytetään muun muassa termejä ”kiinteät puolustuslaitteet” ja ”rannikon linnoitukset”. Alusyksiköistä teoksessa käytetään esimerkiksi sanoja ”laivastovoimat” ja ”laivasto”.

Suomen rannikkotykistö 1918–1958 -teosta² (1959) voidaan pitää rannikkotykistön historian perusteoksena 1990-luvulla ilmestyneiden erillisten joukko-osastohistoriikkien rinnalla. Teos ei erikseen määrittele termejä. Kirjassa käytetään sekä termiä rannikon puolustus että rannikkopuolustus. 1800-luvun rannikkopuolustusta käsitellessään teos kuvailee rannikolla sijainneita linnoi-

¹ Mattila, Tapani ym.: Suomen Laivasto 1918–1968 osa 1, Meriupseeriyhdistys ry., Helsinki 1968.

² Keijo Mikola ym. (toim.): Suomen Rannikkotykistö 1918–1958, Rannikkotykistön Upseeriyhdistys ry., Helsinki 1959.

tuksia ja linnoja. Rannikkopuolustusta Suomen itsenäisyyden alkuaikoina käsiteltäessä todetaan merivoimien koostuvan laivastosta ja rannikkopuolustuksesta.³ Termistön sekavuutta kuvastavat myös 1920- ja 1930-luvun organisaation ja johtajien nimet. Käytössä olivat sekä rannikkotykistön päällikkö että laivaston- ja rannikkopuolustuksen päälliköt. Vastaavasti eri vaiheissa oli Laivaston, Rannikkotykistön ja Rannikkopuolustuksen esikunta. Helmikuussa 1923 Rannikkopuolustus jaettiin kolmeen osaan: Laivastoon, Rannikkotykistöön ja Sotasatamaan.⁴ 1920-luvun lopussa tuli käyttöön nimi Meripuolustuksen esikunta ja meripuolustus, joka vaihtui muotoon merivoimat 1.7.1933.⁵ Ennen talvisotaa käytössä olevasta termistöstä voidaan siten todeta, että rannikon ja saariston puolustukseen käytettiin sekä pääosin tykistöllä varustettuja kiinteitä joukkoja että aluksyksiköitä. Lisäksi puolustukseen osallistui muita joukkoja eri aselajeista ja puolustushaaroista, mutta koko järjestelmälle ei ollut vakiintunutta termistöä. Rannikkopuolustus on eri lähteissä jopa 1950-luvulle saakka määritelty eri tavalla tai useimmiten jätetty määrittelemättä. Termit rannikkopuolustus, rannikkotykistö, meripuolustus ja merivoimat menevät osittain päällekkäin ja tarkoittavat eri lähteissä osittain jopa samaa asiaa.

Suomessa käyttöön otetun alueellisen puolustusjärjestelmän perusajatuksat, rakenne ja käsitteistö muotoutuivat operatiivisiksi ratkaisuksiksi 1960-luvulla. Kehityksen tuotteina syntyivät ja selkiintyivät käsitteet meripuolustus, rannikkopuolustus ja **rannikkopuolustusjärjestelmä**. Nämä käsitteet olivat käytössä tarkasteltaessa rannikkotykistöaselajin kehitystä 1960-luvulta alkaen. Käsitteistön mukaan meripuolustus tarkoitti valtakunnan aluevesien valvontaa sekä alueloukkausten ja hyökkäysten torjuntaa meri- ja rannikkoalueella sekä valtakunnalle tärkeiden meriyhteyksien suojaamista. Rannikkopuolustus oli meripuolustuksen maavoimiin kuuluva osa aluevesien valvomiseksi, alueellisen koskemattomuuden turvaamiseksi ja hyökkäysten torjumiseksi rannikolla. Rannikkopuolustukseen kuului rannikkotykistöaselaji ja sille alistettujen osien toiminta ja taistelu. Rannikkopuolustus muodosti siten maavoimiin kuuluvan osan rannikkosotilasläänien paikallispuolustusjärjestelmästä. Käyttöön otettiin myös käsite rannikkopuolustusjärjestelmä, joka oli sotilasläänien alueelliseen puolustukseen sisältyvä rannikon paikallispuolustusjärjestelmä, joka käsitti johtamis-, valvonta-, ase-, huolto- ja koulutusjärjestelmät.⁶

Rannikkopuolustusta on määritelty myös joissakin tietosanakirjoissa. Esimerkiksi Otavan iso tietosanakirja (1963) toteaa, että rannikkopuolustus on yhteisnimitys niistä puolustusvoimien tehtävistä, joiden päämääränä on suojata valtakunnan merirajoja sodan ja puolueettomuuden aikana.⁷ Määritelmän tietosanakirjaan on laatinut rannikkotykistön eversti Keijo Mikola. Puolustusvoimien käyttämät termit on virallisesti määritelty puolustusvoimien määritelmärekisterissä. Määritelmärekisterin mukaan meripuolustuksella tarkoitetaan ”*merialueella, saaristossa ja rannikolla tapahtuvaa merivoimien, ilmavoimien ja maavoimien toimintaa, jonka päämääränä on torjua meritse tehtävät alueloukkaukset ja hyökkäykset*”.⁸ Meripuolustus on täten yläkäsite merellä, saaristossa ja rannikolla tapahtuvalle puolustussodankäynnille. Määritelmärekisterin mukaan rannik-

³ Idem s. 37.

⁴ Idem s. 41.

⁵ Idem s. 44–45.

⁶ Asko Kilpinen: Rannikkopuolustusjärjestelmä, sen kehittämisen ja näkymistä teoksessa Tuhantein Rantain Partahilla, Rannikkotykistön Upseeriyhdistys ry., Helsinki 1983 s. 52.

⁷ Matti Koskenniemi ym. (toim.): Otavan iso tietosanakirja, seitsemäs osa, Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1963, s. 224.

⁸ Puolustusvoimien määritelmärekisterin ote 10.8.1999, puolustusvoimien esikuntajärjestelmä.

kopuolustus on ”meripuolustuksen erityisesti saaristossa ja rannikolla tapahtuvaa toimintaa, jonka päämääränä on torjua alueloukkaukset ja hyökkäykset. Rannikkopuolustukseen käytetään ensisijaisesti tähän tehtävään koulutettuja ja varustettuja joukkoja”.⁹ Nämä joukot ovat niin sanottuja rannikkojoukkoja.

Kaikista edellä esitetyistä määritelmistä johdettuna voidaan todeta, että tässä tutkimuksessa **rannikkopuolustuksella** tarkoitetaan erityisesti saaristossa ja rannikolla tapahtuvaa toimintaa, jonka päämääränä on torjua alueloukkaukset ja hyökkäykset. Rannikkopuolustukseen käytetään ensisijaisesti tähän tehtävään koulutettuja ja varustettuja joukkoja. Näitä joukkoja kutsutaan tässä työssä yhteisnimellä rannikkojoukot. Määritelmän kannalta on tärkeää huomata, että rannikkopuolustuksen erottaa muusta maanpuolustuksesta toiminta-alue ja käytetyt joukot, rannikkojoukot. **Rannikkojoukoilla** tarkoitetaan tässä työssä ajanjaksosta riippuen kaikkia niitä joukkoja, joita erityisesti on koulutettu ja tarkoitettu toimimaan rannikolla tai rannikon oloissa. 1800-luvulla kyseessä olivat lähinnä erilaiset merilinnoituksiin sijoitetut joukot. 1900-luvun alussa syntyi ase-laji, jota tavallisesti kutsutaan rannikkotykistöksi. Rannikkojoukoilla tarkoitetaan soveltaen myös muita rannikolla toimineita joukkoja, esimerkiksi rannikkojalkaväkeä tai rannikkojääkäreitä ja niihin verrattavia joukkoja.

Rannikkopuolustuksen alueet ja rannikkopuolustukseen tarvittavat alueet

Edellä mainittujen määritelmien mukaan rannikkopuolustuksella tarkoitetaan toimintaa, ei joukkoja. Tässä tutkimuksessa käytetään usein ilmaisua ”Rannikkopuolustukseen tarvittavat alueet” rinnan sanonnan ”Rannikkopuolustuksen alueet” kanssa silloin, kun halutaan korostaa aluetarvetta. Molemmilla termeillä tarkoitetaan tässä tutkimuksessa alueita, joihin mainittuja joukkoja on pysyvästi sijoitettu tai on jossakin tilanteessa tarkoitus sijoittaa, esimerkiksi sodan aikana, tai jotka ovat puolustusvoimien hallinnassa esimerkiksi harjoituksia tai materiaalin varastointia varten. Näitä alueita ovat esimerkiksi rannikon varuskunnat ja niiden osat, linnakkeet, harjoitusalueet ja varastoalueet.

Usein rannikkopuolustuksen alueiden yksiselitteinen erottaminen muista alueista on hyvin vaikeaa. Esimerkki tällaisesta alueesta on Santahamina. Santahamina liitettiin aikoinaan Viaporin linnoitukseen ja myöhemmin Viaporin linnoituspiiriin ja jäi sitä kautta puolustusvoimien käyttöön. Heti Suomen itsenäisyyden alkuaikoina saaren merkitys rannikkopuolustukselle väheni merkittävästi, kun taas saaren merkitys muiden joukkojen varuskuntana kasvoi. Vaikka saarella edelleen oli rannikkojoukkoja, sillä ei sinänsä ollut operatiivista merkitystä rannikkopuolustukselle. Hallinnollinen vastuu Santahaminasta niin kuin muistakin Viaporin eli Suomenlinnan linnoituspiiriin kuuluvista alueista jatkui rannikkotykistöaselajin lakkauttamiseen saakka. Sellaisissa tapauksissa alueiden määrittely on tehty tarkoituksenmukaisesti edellä mainittuja suuntalinjoja noudattamalla ja niitä aikoja painottamalla, jolloin alue on ollut tärkeä nimenomaan rannikkopuolustuksen kannalta.

Rannikolla on eräitä alueita, jotka ovat tärkeitä rannikkopuolustukselle, mutta joita ei käsitellä tässä tutkimuksessa. Näitä alueita ovat esimerkiksi Suomen valtakunnan turvallisuuden vuoksi perustetut erityiset suoja-alueet. Myös Suomen merirajaan ja aluevesiin liittyy tiettyjä aluekäsitteitä, joihin erityisesti meripuolustuksella on tiettyjä velvoitteita. Nämä ja muut vastaavat alueet on rajattu tämän tutkimuksen ulkopuolelle, koska ne eivät ole mainittuja rannikkopuolustuksen joukoille tai materiaalille tarvittavia alueita.

⁹ Ibid.

Hallinta, hallinto ja hallintotapa

Sosiologi Max Weber pyrki 1800-luvun lopulla määrittelemään käsitteen **hallinta** ja siihen läheisesti liittyvän käsitteen **hallinto** (Besitz, Verwaltung). Weber määritteli hallinnan yläkäsitteeksi ja tarkoitti sillä eräänlaista tavoitetilaa, johon toiminnalla pyritään. Weber toi esille muun muassa hallintaan liittyvät ominaisuudet kuten jatkuvuuden ja ennustettavuuden. Weberin määritelmä ei kaikin puolin yksin riitä kuvaamaan tässä tutkimuksessa selvitettyjä tekijöitä. Weber määritteli myös käsitteen (julkinen) hallinto, joka on väline, jolla tavoitetila eli hallinta saavutetaan. Hallintoon liittyy myös kysymys siitä, millaisilla toimintamalleilla ja organisaatiolla hallintaan päästään. Vaikka Weberin määritelmät eivät yksin suoraan riitä määrittelemään rannikkopuolustukseen tarvittavien alueiden hallintaa, tarvittavat tarkemmat oikeusopilliset määritelmät ovat pääosin johdettavissa Weberin käsitteistöä.¹⁰

Rannikkopuolustukseen tarvittavia alueita käsiteltäessä on hallintaa tarkasteltava lähinnä oikeusopilliselta näkökannalta, jossa käsite hallinta liittyy oikeudellisen ja tosiasiallisen aineksen keskinäisen suhteen selittämiseen. Hallinnalla tarkoitetaan tosiasiallista valtasuhdetta esineeseen. Esineellä ymmärretään esineoikeudessa sekä kiinteitä esineitä että irtaimia. Puolustusvoimien hallinnassa oleva valtion omaisuus samoin kuin sen käytössä oleva muukin omaisuus on sekä kiinteää että irtainta omaisuutta. Kiinteää omaisuutta ovat puolustusvoimien hallinnassa olevat maa- ja vesialueet niillä olevine linnoituslaitteineen, rakennuksineen ja muine kiinteine rakennelmineen.¹¹ Kiinteistöt ovat siis kiinteitä esineitä. Aluehallinnan kannalta kiinteistö voidaan määritellä ”maanpinnan alueellisesti rajoitetuksi osaksi”,¹² johon tarkastelutavasta riippuen saattavat kuulua myös sen rakennukset ja muut rakenteet.

Hallinta on epäyhtenäinen ja vaikeasti määriteltävä käsite, josta ei edes oikeustieteessä ole päästy yksimielisyyteen. Hallinnalla voi eri tilanteissa olla hieman eri merkitys riippuen siitä, missä yhteydessä sitä käytetään. Hallinnassa voi korostua omistamisen aspekti ja toisaalta kirjaamisen aspekti eli hallinnan merkitseminen lainvoimaisiin dokumentteihin ja rekistereihin.¹³ Kiinteistön hallinta esiintyy eri muodossa kuin irtaimen esineen hallinta.

Alueen hallintaan on eri koulukunnissa kytketty erilaisia attribuutteja. Hallintaan voidaan katsoa liittyvän riittävän tosiasiallinen, välitön määräamisvalta. Siihen voidaan kuitenkin katsoa kuuluvan myös halu vallan ja alueen käyttöön. Alueen hallinta voi ilmetä esimerkiksi alueen käyttämisenä, hoitamisenä ja säilyttämisenä eli hallinta muodostaa ulkonaisen ilmauksen jostakin oikeudesta. Vaikka hallinnan käsitteellä on tärkeä merkitys oikeuskysymyksissä ja oikeustieteessä, yksiselitteistä kaiken kattavaa hallinnan määritelmää ei ole. Lyhyesti voidaan sanoa, että hallinnalla tarkoitetaan yleensä määräysvaltaa, johtoa, valvontaa, hallussapitoa ja käyttöoikeutta, mutta ei aina omistusoikeutta.¹⁴

Hallinnalle on myös ominaista havaittavuus. Se ei tarkoita sitä, että se olisi vain tietynä hetkenä havaittavissa, vaan että se on todettavissa havaintosarjana. Alueen hallinta on jatkuvien havaintojen perusteella todettavaa toimintaa, alueen eli kiinteistön käyttöä, eikä vain käytön edellytyksenä oleva tila. Tilapäinen valtasuhde ei ole riittävä, vaan vaaditaan jatkuvuutta.¹⁵ Tämä seikka on

¹⁰ Marco Krogars 30.7.2002.

¹¹ Olavi Rytkölä: Puolustushallinto, Suomen Lakimiesliiton Kustannus Oy, Helsinki 1967, s. 155.

¹² Simo Zitting ja Martti Rautiala: Esineoikeuden oppikirja, yleinen osa, Suomen Lakimiesliiton Kustannus Oy, Helsinki 1976, s. 21.

¹³ Idem s. 55–56.

¹⁴ Idem s. 59.

¹⁵ Idem.

merkittävä, kun rannikkopuolustuksen alueiden hallinnasta ja erityisesti omistuksesta on kiistelty. Vuoden 1734 maakaaren mukaan alueen, joka oli ollut ainoastaan rannikkopuolustuksen hallinnassa riittävän kauan, voitiin katsoa kuuluvan valtiolle. Maakaareissa todettiin, että ”*Se, jolla on ylimuistoinen nautinta ulkosaariin, kalastuspaikkoihin tai ulkokareihin, saakoon sen oikeuden häiritsemättä pitää.*”¹⁶ Tässä tutkimuksessa tarkoitetaan hallinnalla kuitenkin sitä, että kyseinen alue on valtion omistama ja luovutettu rannikkopuolustuksen ”*hallintaan ja hoitoon*”¹⁷ riippumatta siitä, onko hallinta täyttänyt havaittavuus- ja käyttökriteeriä. Hallintaa on myös se, että alue on pysyvään käyttöön vuokrattu tai saatu käyttöön korvauksetta.

Käsitteeseen alueiden hallinta liittyy tässä tutkimuksessa myös maa- ja merialueiden yllä määritetyn lisäksi soveltuvin osin käsite alueiden hallinto, joka Weberin mukaan on väline, jolla hallinta saavutetaan. Laveasti tulkittuna hallinnolla tarkoitetaan valtion toimintaa tehtäviensä ja tarkoituksensa toteuttamiseksi. Se merkitsee valtion täytäntöönpanovaltaan kuuluvan toimivallan käyttöä. Puolustushallinnolla tarkoitetaan sekä rauhanaikaisten että sodanaikaisten puolustusvoimien ja osittain rajavartiolaitoksen puitteissa tapahtuvaa ja siihen välittömästi liittyvää maanpuolustukseen tähtäävää hallintotoimintaa.¹⁸

Tarkemmin hallinto voidaan määritellä yhteisön tai yrityksen toiminta-ajatuksen toteuttamiseksi tarpeelliseksi, muuksi kuin välittömästi perustehtävää toteuttavaksi toiminnaksi sekä sitä suorittavaksi organisaatioksi. Hallinto voidaan luokitella ja jakaa monella eri tavalla. Puolustushallinto on valtion hallinnon tapaan niin sanottua julkishallintoa erotukseksi yksityisyrityksissä harjoitetusta yrityshallinnosta. Nykyisin raja julkis- ja yrityshallinnon välillä on tosin hämärtynyt. Julkista hallintotoimintaa voidaan kuvailla erittelemällä sen päätehtäviä esimerkiksi nelijakoa käyttäen. Hallintoon kuuluu ensinnäkin lakien täytäntöönpano. Toiseksi hallintoon kuuluu eräiden julkisten palvelujen tuottaminen, jakaminen ja muita tulonjakotehtäviä. Kolmanneksi hallintoon saattaa kuulua liikeluontoisen tai tieteellisen toiminnan harjoittaminen, ja neljänneksi hallintoon kuuluu organisaation sisäistä toimintaa, kuten suunnittelua ja tietojen keruuta, joka on tarpeen muiden hallinnolle kuuluvien tehtävien suorittamiseksi.¹⁹

Hallinnan ja hallinnon suhdetta on vaikea määritellä. Tässä tutkimuksessa käsitellään hallinnan alla eräitä toimintoja, jotka yllä mainittujen määritelmien mukaan pikemmin kuuluisivat hallintoon. Hallinta voidaan tässä tapauksessa ymmärtää yläkäsitteeksi, joka käytännössä johtaa hallintotoimenpiteisiin esimerkiksi alueen käyttämisenä, hoitamisena, säilyttämisenä ja muilla vastaavilla tavoilla eli hallinta muodostaa ulkonaisen ilmauksen oikeudesta hallintoon. Hallintoon liittyy käsite **hallintotapa**, jolla tarkoitetaan sääntöjen, menettelyjen ja käytäntöjen muodostamaa kokonaisuutta, jolla alan valvonta on organisoitu ja johdettu ja joka perustuu alan säädöksissä ja normeissa ilmaistuun hallintomalliin sekä kattaa lainsäädännön ja muut ohjeet.²⁰ Hallinnan ja hallinnon suhdetta ei tässä tutkimuksessa pyritä tarkasti erittelemään, vaan hallintoa käsitellään tarvittavassa laajuudessa hallintaan liittyen ja sen ymmärtämiseksi ilman, että kussakin tapauksessa erikseen todetaan, kummasta on kysymys.

¹⁶ AsK 1/1734, 12 luku, 4 §. Vanha maakaari oli muutoksineen voimassa 1.1.1997 saakka, jolloin maakaari vuodelta 1995 eli niin sanottu uusi maakaari astui voimaan

¹⁷ Sopimuksissa usein käytetty sanamuoto, kun alue on luovutettu rannikkopuolustukselle.

¹⁸ Rytkölä, 1967, s. 1.

¹⁹ CD-fakta 97 kohta hallinto, WSOY, Helsinki 1996.

²⁰ Katso esim. Timo Aarrevaara ja Jari Stenvall: Sähköturvallisuuden hallintotapa Suomessa, Turvatekniikan keskus, Helsinki 2002.

Pakkolunastus on ollut tärkeä tapa hankkia alueita rannikkopuolustukselle. **Pakkolunastuksella** tarkoitetaan julkisoikeudellista toimenpidettä, jolla kiinteää omaisuutta yleisen edun vuoksi siirretään oikeusobjektilta tämän tahdosta riippumatta toiselle oikeusobjektille. Kun pakkoluovutus tapahtuu korvausta vastaan, on kyse varsinaisesta pakkolunastuksesta eli expropriaatiosta. Suomen valtion yksi tärkeimpiä tehtäviä on yksityisen omistusoikeuden suojaaminen sekä yksityiseltä taholta uhkaavia loukkauksia että valtiota itseään vastaan. Koska valtiolta yhä enenevässä määrin odotetaan myös positiivista, aktiivista toimintaa yhteiskunnan kehittämiseksi, syntyy helposti ristiriitoja valtion tehtävien hoidossa. Maahan kohdistuva ehdottoman loukkaamaton yksityisomistus voisi tehdä valtion hyvää tarkoittavan toiminnan monella tavalla hyvin vaikeaksi tai jopa mahdottomaksi. Siksi on ollut tarpeen sopia säännöistä, joilla kaksinaiset vaatimukset, yksityisomistuksen suojeleminen ja julkisten intressien toteuttaminen voidaan sovittaa yhteen.²¹

1.3 Lähteet ja aikaisempi tutkimus

1.3.1 Lähteet

Kirjallisuus ja julkaistut tutkimukset

KIRJALLISUUDESTA LÖYTYI hyvin vähän tietoa rannikkopuolustuksen aluekysymyksistä. Lisäksi kirjallisuuden antamat tiedot alueiden hallinnasta osoittautuivat puutteellisiksi tai jopa virheellisiksi. Kirjallisuutta käytettiin siten pääosin arkistotietojen täydentämiseen sekä eräiden yksityiskohtien kuvaamiseen. Lisäksi eräiden kirjojen lähde- ja viiteluetteloista pääsi käsiksi primäärlähteisiin.

Rannikkopuolustuksen alueiden hallintaa sivuavia tieteellisiä tutkimuksia oli mahdollista käyttää tapahtumien yleistä kulkua kuvattaessa. Vain Teemu Leivon tutkimusta ”Kiinteän rannikkotyöstön uudelleenryhmittäminen Pariisin rauhansopimuksen jälkeen” ja Hannu Kilpeläisen väitöskirjaa ”Valamo – karjalaisten luostari? Luostarin ja yhteiskunnan interaktio maailmansotien välisenä aikana” käytettiin laajempien aluekysymysten lähteinä.

Lehdistö

Lehdistöä tutkittiin Helsingin yliopiston kirjaston lehdistöhakemiston, kirjoittajan oman lehtileikekokoelman sekä muualta saatujen satunnaisten leikkeiden avulla.²² Menettelytapaa pidettiin tähän tutkimukseen riittävänä.

Arkistot

Rannikkopuolustukseen tarvittavien alueiden hallintaan liittyvää materiaalia on useassa arkistossa. Monet ovat olleet kiinnostuneita alueista puolustusvoimien lisäksi. Lisäksi hallinnasta vastaava viranomaisena on varsinkin 1900-luvun alussa vaihtunut useasti ja joskus nopeasti, joten merkintöjä on voinut jäädä moneen arkistoon. Venäläisten ja suomalaisten sotilasviranomaisten lisäksi alueista ovat olleet kiinnostuneita esimerkiksi sekä Suomen punakaartit että suojeluskunnat ja erilaiset siviiliviranomaiset. Myös eräät yksityishenkilöt ovat joutuneet luopumaan alueistaan, jolloin asiaa on usein käsitelty eri oikeusasteissa, joista on syntynyt arkistomateriaalia. Oikeusasia-

²¹ Veli Merikoski: Kiinteän (omaisuuden) pakkoluovutuksesta yleisiin tarpeisiin ennen pakkolunastuslainsäädännön syntymistä, Helsinki 1964, s. 1–2, kansio Helsinki, yleisiä asioita jne., PIMark.

²² Tärkeimmät 1900-luvun leikkeet on liitetty puolustusministeriössä olevaan muuhun materiaaliin.

kirjat löytyivät puolustusministeriön arkistosta. Myös valtio ja jotkut kunnat ovat käyneet oikeutta eräiden alueiden hallinnasta jopa useita vuosikymmeniä, ja samasta alueesta useaan kertaan sekä 1800- että 1900-luvuilla, jolloin prosessi usein on ollut hyvin monimutkainen ja hallintaoikeutta on jouduttu selvittämään joskus jopa 1600-luvulle saakka. Mitä pitempi ja monimutkaisempi kiista on ollut, sitä enemmän siitä on syntynyt arkistomateriaalia.

Puolustusvoimien aluehallintaan liittyvä materiaali on pääosin puolustusministeriön ja sen edeltäjien arkistoissa sekä jonkin verran sodanaikaisen maanlunastusorganisaation arkistossa ja rakennushallituksen arkistossa. Hajanaisia tietoja aluehallinnasta on jäänyt rannikkotykistöjoukko-osastojen arkistoihin. Joissakin joukko-osastoissa on lisäksi pidetty lehtileikekirjaa ja muita epävirallisia kokoelmia joukko-osastoa koskevista asioista. Niissä kunnissa, joissa on toiminut rannikkotykistöjoukko-osasto tai merivoimiin kuuluvia rannikkojoukkoja, on kuntien arkistoihin kerääntynyt materiaalia rannikkopuolustukseen tarvittavien alueiden hallinnasta.

Ennen Suomen itsenäistymistä tärkeimmät ja joskus myös yllättävän pienet aluehallintakysymykset ratkaistiin ensin Ruotsissa ja tämän tutkimuksen kattavana ajanjaksona pääosin Venäjällä. Näitä ajanjaksoja koskevaa arkistomateriaalia säilytetään kyseisten maiden arkistoissa.

Rannikkopuolustuksen ryhmitystä ja käyttöä ja siten myös sen aluehallintaa suunnitteleiden esikuntien ja joukkojen tutkimuksen kannalta oleelliset asiakirjat on taltioitu Suomen Sota-arkistoon ja ennen itsenäisyyttä Pietarissa sijaitsevaan RGA VMF -arkistoon (РГА ВМФ, Российский Государственный Архив Военно-Морского Флота, Rossijski gosudarstvennyi arhiv vojenno-morskogo flota). Suomen Kansallisarkistoon on myös jäänyt suuri määrä Venäjän vallan aikaisia asiakirjoja. Ruotsin vallan aikainen materiaali sekä Ahvenanmaan linnakkeiden haltuunottoa ja hävittämistä 1918–1919 koskevaa materiaalia on Ruotsin Sota-arkistossa (Krigsarkivet) Tukholmassa. Ahvenanmaan rannikkopuolustusta koskevaa asiakirja-aineistoa on Ahvenanmaan maakunnan arkistossa (Ålands landskapsarkiv).

Puolustusministeriön kiinteistöorganisaatio

Sotaministeriön (vuodesta 1922 puolustusministeriön) insinööriosasto perustettiin vuonna 1919. Vuonna 1927 nimi muutettiin teknilliseksi osastoksi. Kun vuonna 1928 annettiin asetus puolustusministeriöstä, todettiin muun muassa että teknillinen osasto käsittelee asiat, jotka koskevat ”1) maa ja vesialueiden sekä muiden kiinteistöjen hankintaa ja luovutusta sekä niiden omistus- ja käyttöoikeutta [...] 4) linnoitusten ja linnoituslaitteiden kunnossapitoa ja hoitoa [...]”.²³ Talvi- ja jatkosodan aikana toimi Päämajassa erillinen maanlunastusorganisaatio, mutta aluehallintakysymykset siirrettiin takaisin puolustusministeriöön jatkosodan loppuvaiheessa. Puolustusministeriössä aluehallintakysymyksistä vastasi ensin kiinteistötoimisto ja vuodesta 1952 alkaen kiinteistöosasto. 1990-luvulla kiinteistöosasto muutettiin kiinteistö- ja ympäristöosastoksi. Vuonna 2002 puolustusministeriö organisoitiin uudestaan siten, että kaikkien resurssien hallinta siirrettiin resurssipoliittiseen osastoon. Puolustusministeriö ja sen edeltäjät ovat täten vastanneet puolustusvoimien aluehallinnasta itsenäisyytemme alkua ajoista lähtien. Poikkeuksen tekee ainoastaan talvi- ja jatkosodan aika.

Tässä tutkimuksessa on puolustusministeriön arkistomateriaaliin viitattu vuoden 2001 tilanteen mukaisesti. Sen jälkeen tapahtunut puolustusministeriön organisaatiomuutos sekä kiinteistöhallintouudistus ovat muuttaneet arkistotilannetta muun muassa siten, että asiakirjoja on ministeriöstä luovutettu alueiden uusille haltijoille. Muutos koskee kuitenkin pääosin vielä käytössä olevia

²³ AsK 196/4.6.1928.

alueita eli vain osaa arkistomateriaalista.

Puolustusministeriön teknillisen osaston arkisto on pääosin luovutettu Sota-arkistolle. Aluehallintaan liittyvä jatkosodan jälkeinen materiaali on sen sijaan pääosin vielä puolustusministeriön arkistossa puolustusministeriön eri tiloissa. Puolustusministeriöön oli kerätty mahdollisimman täydellinen asiakirjakokoelma puolustushallinnon hallinnassa tutkimusajankohtana olleista alueista. Useiden kiistojen ja muiden hallintoprosessien takia puolustusministeriön arkistoon oli hankittu myös eri viranomaisten ja muiden tahojen asiakirjamateriaalia. Varsinkin puolustushallinnon ulkopuolelta saadut asiakirjat olivat usein viranomaiskäyttöön tilattuja oikeiksi todistettuja jäljennöksiä. Jäljennöksiä arkistossa on jopa 1500-luvulta, alkuperäisiä asiakirjoja jonkin verran Suomen itsenäistymisestä alkaen, mutta pääsääntöisesti vasta jatkosodan jälkeiseltä ajalta. Se, millä ajalta asiakirjamateriaalia on olemassa ja miten paljon, riippuu siitä, miten pitkään alue oli ollut puolustusvoimien hallinnassa ja miten paljon siihen oli kohdistunut erilaisia toimenpiteitä kuten hallintakiistoja, kiinteistöjen lohkomisia, vaihtokauppoja, vuokrauksia ja jopa luovuttamisia ulkopuolisille.

Alueiden hallintaan liittyvää asiakirjamateriaalia oli säilytetty sekä puolustusministeriön varsinaisessa arkistossa että ministeriön kiinteistö- ja ympäristöosastossa.²⁴ Kiinteistö- ja ympäristöosastossa oleva materiaali ei varsinaisesti kuulunut arkistoon, mutta sen laatu ja määrä vastasi hyvinkin varsinaisessa arkistossa olevaa materiaalia, ja suuri osa siitä oli alkuperäisiä asiakirjoja, jotka olisivat kuuluneet varsinaiseen arkistoon. Osastossa olevaan materiaaliin on tässä tutkimuksessa viitattu yhteisnimityksellä omistusasiakirjat, joihin kuuluivat ne asiakirjat jotka liittyivät vielä käytössä oleviin²⁵ alueisiin. Suurin osa omistusasiakirjoista oli järjestetty kunnittain, ja niihin viitattaessa on käytetty merkintää, jossa arkistokokoelman lisäksi yleensä on kunta sekä kohde, esimerkiksi Helsinki, Isosaari, PIMoa. Omistusasiakirjojen yhteydessä säilytettiin erikseen myös erilaisia pienempiä kokoelmia kuten alueita koskevia yleistietoja ja sopimuksia. Tärkeimmät tiedot kaikista alueista oli lisäksi koottu erilliseen rengaskansiossa olevaan kortistoon, josta käytettiin nimitystä kiinteistökirjat, viittauksissa PIMkk. Omistusasiakirjoihin oli liitetty myös tärkeitä vanhempia asiakirjoja, joten niistä sai yleensä hyvän yleiskuvan kyseisen alueen kokonaishistoriasta. Niiden alueiden kohdalla, joissa oli tehty paljon toimenpiteitä, asiakirjojen suuri määrä vaikeutti kuitenkin selvän yleiskuvan saamista. Omistusasiakirjoissa oli rannikkopuolustuksen kohteita koskevia asiakirjoja melkein saman verran kuin puolustusministeriön varsinaisessa arkistossa.

Puolustusministeriön varsinaisen arkiston oli vuonna 2001 sijoitettu kahteen pääpaikkaan, ministeriön päärakennuksessa oleviin pienempiin kokonaisuuksiin sekä Kaartin maneesissa olevaan suurempaan tilaan. Uudemmat asiakirjat olivat päärakennuksessa, vanhemmat Kaartin maneesissa. Lisäksi puolustusministeriön kirjaamon yhteydessä oli pieni salainen arkisto, jota ei tätä tutkimusta varten käytetty, koska tutkimus on luokituksestaan julkinen. Kun puolustusministeriön rakennusosasto lakkautettiin, sen arkisto siirrettiin 1.4.1994 asetuksella perustettuun Puolustushallinnon rakennuslaitokseen. Rakennuslaitoksen arkisto sisältää pääosin rakennusten ja muiden rakenteiden piirustuksia ja niihin liittyvää materiaalia, eikä arkistoa sen takia käytetty tätä tutkimusta varten.

Puolustusministeriön arkistossa asiakirjat oli yleensä arkistoitu kunnittain ja kuntien sisällä

²⁴ Vuoden 2002 alussa tuli voimaan puolustusministeriön uusi organisaatio, jossa entisen kiinteistö- ja ympäristöosaston tehtävät siirtyivät Resurssipoliittisen osaston Yhdyskunta- ja ympäristöyksikköön.

²⁵ Puolustushallinnon kiinteistöt siirrettiin vuodesta 2002 alkaen muille viranomaisille, jolloin osa kiinteistöihin liittyvästä asiakirjamateriaalista luovutettiin kiinteistöjen uusille haltijoille.

kohteittain. Esimerkiksi Isosaaren linnaketta koskevia asiakirjoja saattoi täten olla Helsinkiä koskevissa arkistoyksiköissä, joissa voi olla muitakin kohteita sen mukaan, mitkä Helsingin alueet kulloinkin ovat olleet ajankohtaisia. Ongelmana käytetyssä järjestelmässä oli se, että kun esimerkiksi Helsinki-kansio oli täyttynyt, oli perustettu uusi Helsinki-kansio, jolloin samaa Isosaaren linnaketta koskevaa materiaalia saattoi olla useassa arkistoyksikössä.

Arkistoyksiköiden sisältö oli merkitty selvästi yksikön kanteen, mutta käytetyn arkistointitavan takia oli käytävä läpi useita jopa eri rakennuksiin arkistoituja kansioita tai muunlaisia arkistoyksiköitä kokonaiskuvan saamiseksi. Arkiston asiakirjoihin oli usein liitetty alueen käsittelyn käynnistänyt asiakirja sekä Pääesikunnan ja joskus Pääesikunnan alaisten esikuntien lausunnot käsiteltävästä asiasta, mikä helpotti asian kokonaiskäsittelyn seuraamista. Puolustusministeriön alueita koskevat lausunnot tai ratkaisut ovat usein olleet puolustushallinnon lopullisia kannanottoja asioihin muihin viranomaisiin nähden, joten myös asiakokonaisuuksien lopulliset ratkaisut selviävät usein arkistossa olevasta asiakirjamateriaalista.

Vaikka arkistossa olikin Pääesikunnan ja muiden lausunnot asioista, lausuntojen todelliset syyt jäivät usein arvailujen varaan. Koska puolustusministeriölle lähetetyt lausunnot ovat julkisia, niissä ei yleensä selvitetä lausunnon takana olevia suurempia kokonaissuunnitelmia eikä puolustus suunnitelmia. Se olikin puolustusministeriön arkiston suurin puute. Laajojen ratkaisujen todellisten syiden löytämiseksi on usein haettava vastaus esimerkiksi Sota-arkiston asiakirjoista. Jos asia on esitelty valtioneuvostolle ratkaistavaksi kuten silloin, kun on ollut kyseessä alueen pakkolunastus, esittelyn liitteenä oli usein julkinen perustelumuuisto. Myös puolustuslaitoksen majoitustoimikunnan pöytäkirjojen muodostamassa kokonaisuudessa vuosilta 1945–1992 oli yleensä esitetty päätösten perustelut.

Yksi puolustusministeriön arkiston puutteista on myös se, ettei arkistoluetteloa ole kaikilta osin pidetty yllä 1970-luvun jälkeen. 1970-luvun loppupuolen jälkeen arkistoiduille arkistoyksiköille ei ole vielä annettu arkistotunnusta, niistä ei ole tehty arkistoluetteloa eikä niitä ole vielä saatettu lopulliseen arkistointikuntoon, mikä osittain johtuu siitä, että ne ovat olleet jatkuvassa käytössä. Tällaisiin arkistoyksiköihin viittaaminen on sen takia vaikeaa, mutta materiaalin käyttäminen oli toisaalta helppoa, koska se oli osittain vielä rengaskansioissa. Viitattaessa arkistoyksikköön, jolla ei vielä ollut arkistotunnusta, on käytetty esimerkiksi merkintää kansio Helsinki, Isosaari jne., PIMArk. Kansio-sana erottaa varsinaisessa arkistossa olevat asiakirjat omistusasiakirjoista, joita säilytettiin kansioiden lisäksi vetolaatikoissa ja muissa paikoissa. Lyhenteellä jne. on korostettu, että arkistoyksikössä on ollut muihinkin kohteisiin liittyviä asiakirjoja.

Puolustusministeriön arkistossa on vain hajanaisia vuoden 1918 sotasaaliiseen liittyviä asiakirjoja. Omistusasiakirjoissa oli kuitenkin täydelliset luettelot niistä alueista, jotka Tarton rauhansopimuksen jälkeen vuonna 1921 tehdyllä valtioneuvoston päätöksellä siirrettiin Sotasaaliskeskusosastolta valtion eri viranomaisille ja laitoksille. Lisäksi eräistä alueista oli hajakappaleita sotasaaliskonttoreiden lomakkeista ja kartoista. Varsinainen Sotasaaliskeskusosaston arkisto on taltioitu Kansallisarkistoon. Puutteistaan huolimatta puolustusministeriön arkisto oli arkistoista paras selvitetessä puolustusvoimien alueiden hallintaa 1900-luvulla. Se antoi suhteellisen riittävät vaikkakin jonkin verran hajanaiset tiedot niistä alueista, joista 1800-luvulla on kiistelty.

Puolustusministeriön teknillinen osasto, Päämajan maanlunastusorganisaatio, aluesuunnittelusta vastaavat hallintoyksiköt

Pääosa puolustusvoimien alueiden itsenäisyysajan hallinnan suunnitteluasiakirjoista eli periaatteessa puolustussuunnitelmista ja niihin liittyvästä materiaalista on Sota-arkistossa. Periaatteesta on kolme merkittävää poikkeusta. Tutkimuksen kannalta tärkeät ennen vuotta 1918 syntyneet asiakirjat ovat pääosin Kansallisarkistossa. Tiedot niin sanotusta vuoden 1918 sotasaaliista, esimerkiksi rannikkolinnakkeista ja niiden aseistuksesta, ovat Kansallisarkiston Sotasaaliskeskusosaston (SSK) arkistossa lukuun ottamatta sotilasviranomaisten Sotasaaliskeskusosaston kanssa käytyä kirjeenvaihtoa, joka pääosin on puolustusministeriön teknillisen osaston arkistossa Sota-arkistossa. Lisäksi puolustusvoimien kanssa yhteistyössä olleiden viranomaisten laatimat asiakirjat on taltioitu Kansallisarkistoon.

Alueiden hallinnasta ennen talvi- ja jatkosotaa vastanneen puolustusministeriön teknillisen osaston asiakirjat on pääosin arkistoitu ilman tarkkaa jäsentelyä ja merkintöjä arkistoluetteloon, joten tutkimuksen kannalta oleellisten asiakirjojen löytäminen oli hankalaa. Teknillisen osaston seuraajan, puolustusministeriön kiinteistöosaston arkistosta löytyy muutamia hyviä kokonaisuuksia eräiden alueiden pakkolunastuksista talvisotaan saakka. Kokoelmiin on liitetty kopiota 1800-luvulla tapahtuneista aluehankintoja ja -kiistoja koskevista asiakirjoista, mikä helpotti näiden tapahtumakokonaisuuksien selvittämistä.

Merivoimien esikunnan rakennustoimiston arkistossa maanlunastukset on 1940-luvulla eritelty omaksi alaryhmäkseen. Myös sotienaikaisen Päämajan maanlunastustoimiston arkisto sisältää paljon yleisiä asiakirjoja ja muistioita maanlunastustoiminnasta vuosina 1940–1944.

Jatkosodan jälkeiseltä ajalta erityisesti 1950-luvun Pääesikunnan meripuolustusosaston ja rannikkotykistöjoukko-osastojen asiakirjoista saattoi löytää perustelut ja suunnitelmat aluehallinnalle. 1950-luvulla tapahtuneiden laajojen rannikkopuolustuksen tarpeisiin suoritettujen pakkolunastusten jälkeen alueiden lunastukset muuttuivat yksittäistapauksiksi, joiden perustelut löytyvät myös puolustusministeriön arkiston asiakirjoista. Tutkimuksessa käytettiin jonkin verran muiden tutkijoiden Sota-arkistosta ottamia asiakirjakopioita, jolloin on viitattu kyseisen henkilön kokoelmaan eikä Sota-arkistoon, vaikka tiedossa olisi ollut asiakirjojen arkistotunnukset.

Pietari Suuren merilinnoitukseen liittyvät arkistonmuodostajat

Pietarissa sijaitsevalla RGA VMF -arkistossa (РГАВМФ, Российский Государственный Архив Военно-Морского Флота, Rossijski gosudarstvennyi arhiv vojenno-morskogo flota)²⁶ säilytetään muutamien aikaisempien asiakirjakokoelmien lisäksi kaikkea Venäjän ja Neuvostoliiton merivoimia koskevaa materiaalia 1700-luvusta alkaen pääosin 1940-luvun alkuun saakka. Materiaaliin kuuluu asiakirjoja keskushallinto-tasolta merivoimien eri yksikköihin, sotilaslaitoksiin, laivasto-asemiin ja sotasatamiin saakka. Lisäksi arkistossa säilytetään muun muassa yksittäisten alusten ja huomattavien meriupseerien kokoelmia.

Eräät tutkijat ovat käyttäneet arkistosta nimeä Venäjän laivaston keskusarkisto (VLKA). Koska arkistossa säilytetään myös rannikkolinnoituksia ja -linnakkeita koskevaa materiaalia, käänös Venäjän valtiollinen merivoimien arkisto kuvaa paremmin arkiston materiaalia. Tässä tutkimuksessa

²⁶ Venäjän kielen translitteroinnissa on käytetty Suomen standardoimisliiton standardissa SFS 4900 esitettyä kansallista translitterointia paitsi jos teksti jo on ollut translitteroitu muulla tavalla, jolloin alkuperäisen lähteen translitterointi on säilytetty. Translitteroinnissa on otettu huomioon, että sama sana venäjänkielissä lähteissä on joskus kirjoitettu eri tavalla.

arkistosta käytetään lyhennettä RGA VMF.

Arkiston asiakirjoista on tähän tutkimukseen käytetty eri fondeja, jotka koskivat Meripääesikuntaa, Turun-Ahvenanmaan aseman esikuntaa ja rakentajan hallintoa, Pietari Suuren merilinnoituksen esikuntaa ja tykistöpäällikköä, Viaporin linnoituksen tykistöpäällikköä, Itämeren laivaston esikuntaa sekä eräitä erillisiä kokoelmia. Vaikka tutkittu ajanjakso, joka käsitti ensimmäisen maailmansodan ja välittömästi sitä edeltävän ajan eli käytännössä Pietari Suuren merilinnoituksen kauden, oli varsin lyhyt, sen selvittäminen RGA VMF:ssä osoittautui huomattavan arvokkaaksi tutkimuksen kannalta.

Sotasaaliskeskusosasto, rakennushallitus, Kenraalikuvernöörin kanslian, Luotsi- ja majakkalaitos ja venäläiset sotilasasiakirjat

Kansallisarkistossa oleva Sotasaaliskeskusosaston arkisto (SSK, 1918–1922) on valitettavasti pääosin järjestämättä, joten sen käyttäminen osoittautui hankalaksi. Sotasaaliskeskusosasto kävi vilkasta keskustelua Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön alaisen Yleisten rakennusten Ylihallituksen (myöhemmin rakennushallitus) kanssa erityisesti niistä kiinteistöistä, joista syntyi kiistaa puolustusvoimien kanssa. Yleisten rakennusten Ylihallitus vastasi itsenäisyytemme alussa puolustusvoimien rakennustehtävistä vuoteen 1926 saakka.²⁷ Esimerkiksi Mäkiluodon linnakkeen rakennuksista ja alueista osa määrättiin vuonna 1921 luovutettavaksi sotalaitokselle, osa Yleisten rakennusten Ylihallitukselle. Rakennushallituksen arkistossa on sen takia pieni kolmen arkistoyksikön kokoelma, joka sisältää tärkeimmät asiakirjat SSK:n, puolustusvoimien ja Yleisten rakennusten Ylihallituksen välisestä kirjeenvaihdosta mukaan lukien tiedot rakennuksista ja alueista, joista suuri osa oli rannikkopuolustukseen tarvittavia alueita. Tämä kokoelma täydentää Sota-arkistossa olevista asiakirjoista saatua kuvaa asiasta.

Rannikkopuolustukseen liittyviä joukkoja ja niiden toimintaa koskevaa aineistoa on Kansallisarkistossa Kenraalikuvernöörin kanslian arkistossa (KKK) vuosilta 1808–1918 ja venäläisissä sotilasasiakirjoissa (VeSa). KKK sisältää jonkin verran tietoa aluehallintakysymyksistä, mutta sen sisältämät tiedot olivat saatavissa myös muualta. Venäläisiä sotilasasiakirjoja käytettiin jonkin verran muiden lähteiden täydentämiseksi.

Hieman tutkimuksen kannalta mielenkiintoista tietoa löytyi myös Luotsi- ja majakkalaitoksen salaisista asiakirjoista, koska rannikkopuolustuksen käyttöön otettiin 1900-luvun alussa myös jo Luotsi- ja majakkalaitoksen käytössä olevia alueita. Valtioneuvoston ja senaatin päätöksillä, reskripteillä sekä armollisilla julistuksilla ja käskyillä alueet otettiin rannikkopuolustuksen käyttöön.

Ahvenanmaata koskevat arkistot ja maarekisteri

Ahvenanmaan maakunnan arkistoon (Ålands landskapsarkiv) on taltioitu paljon Ahvenanmaan asemaa ja hallintoa koskevaa materiaalia. Se johtunee Ahvenanmaan demilitarisoidusta asemasta ja siihen suuntautuneesta kiinnostuksesta, joten arkistossa on monen tutkijan varsin laajatkin Ahvenanmaan kysymystä käsittelevät arkistot ja kopiot sekä kotimaisissa että ulkomaisissa arkistoissa säilytettävistä asiakirjoista.

Kattavien maarekisteritietojen saaminen on työlästä.²⁸ Puolustusministeriön arkistossa olevista

²⁷ Aimo Halila ym., Suomen rakennushallinto 1811–1961, rakennushallitus, Helsinki 1967, s. 98.

²⁸ Maanmittauslaitoksen maanmittaustoimistot palvelevat niin maa- ja kiinteistöasioissa kuin kartta-asioissa. Niiden tietopalvelut keskittyvät kuitenkin nykypäivään eikä historiallisia tietoja alueista ole saatavissa lukuun ottamatta viimeisiä maanmittaustoimituksia. Tiedot ovat pääosin maksullisia. Jy-

maarekisteriotteista saattoi päätellä, ettei maarekisterin tietoja kannattanut käyttää tässä tutkimuksessa, koska paremmat tiedot saatiin muista asiakirjoista.

Kysely rannikkokunnille

Kyselyllä pyrittiin selvittämään rannikkokuntien suhtautumista rannikkopuolustukseen sekä niiden suunnitelmia ja tarpeita rannikkopuolustuksen käytössä oleviin tai olleisiin alueisiin. Kysely tehtiin 24 kunnalle, joissa on tai on ollut rannikkopuolustuksen kohteita. Kysely koostui yleisestä osasta, jossa selvitettiin tutkimuksen tarkoitus ja taustat, sekä noin kymmenestä kysymyksestä, joihin pyydettiin lyhyet vastaukset. Melkein kaikilta kunnilta saatiin jonkinlainen vastaus, mutta vain muutama oli paneutunut asiaan syvällisesti. Kunnat viittasivat vastauksissaan aika- ja työvoimapulaan. Kuntakyselystä saatu tieto löytyi useimmiten puolustusministeriön arkistosta jopa täydellisempänä. Kyselystä sai siten lähinnä yleiskuvan kuntien kiinnostuksesta rannikkopuolustuksen alueisiin sekä muutamia kontakteja jatkotyöskentelyä varten.

Muistitieto

Kirjallisuudessa on jonkin verran teoksia, joita lähinnä voi kutsua saaristosta kertoviksi muistelmateoksiksi. Niissä on jonkin verran kuvailtu paikallisen väestön eli lähinnä saaristolaisten ja venäläisten linnakkeilla ja muualla saaristossa palvelleiden joukkojen suhdetta toisiinsa. Näitä teoksia on jonkin verran käytetty hyväksi tässä tutkimuksessa kuitenkin pitäen mielessä, että ne eivät ole kovin tarkkoja tietolähteitä

Haastattelujen käyttöä lähteenä vaikeutti se, ettei sopivia asiantuntijoita juurikaan ollut. Tavoitteena oli haastatella sellaisia henkilöitä, joilla olisi ollut tietoa 1950-, 1960- sekä 1970-lukujen tärkeistä aluehallintakysymyksistä. Näitä henkilöitä oli hyvin vähän, ja he olivat suhteellisen iäkkäitä. Toinen ongelma oli haastatella näitä ihmisiä riittävän ajoissa, sillä haastateltavista ja haastatelluista henkilöistä moni kuoli tutkimuksen aikana. Käytettävissä oli kuitenkin muutamia aikaisempia haastatteluja, jotka aihepiirinsä puolesta sopivat myös tähän tutkimukseen. Tarvittaessa aikaisempia haastatteluja täydennettiin uudella haastattelulla, mikäli se oli mahdollista. Eräiden sekä kotimaisten että ulkomaisten tutkijoiden kanssa käytyä kirjeenvaihtoa käytettiin haastattelun tapaisena lähteenä.

Haastatteluissa tuli esille vain muutamia tärkeitä yksityiskohtia, joista joillakin kuitenkin oli suurta merkitystä tutkimukselle. Haastattelujen merkitys lähdeaineistona tutkimukselle oli pieni, mutta niistä sai viitteitä muihin lähteisiin, joista oli hyötyä tutkimuksen teossa.

1.3.2 Aikaisempi tutkimus

Suomen linnoituksista ja linnoista on julkaistu suhteellisen paljon kirjallisuutta. Kirjat ovat useimmiten yleisesityksiä, joiden pääpaino on linnoitusten rakentamisessa ja käytössä. Tekstin sujuvuus ja kuvitus on usein, muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta, tärkeämpi kuin aiheen syvälinen käsittely. Hyvin harvoin niissä käsitellään alueiden hallintaa.

Yhtään väitöskirjaa ei ole tehty pelkästään Suomen rannikkopuolustuksesta 1800-luvulla ja

väskylään oltiin vuonna 2001, jolloin asiaa selvitettiin, perustamassa maanmittauksen keskusarkistoa, mutta siitä ei tutkimushetkellä ollut lisätietoja saatavissa. Maanomistusrekisterit ovat kärjäoikeuksien hallussa. Historiallisten tietojen saamiseksi on asioitava sen kärjäoikeuden kanssa, jonka alueella kyseinen kiinteistö sijaitsee.

1900-luvulla. Joitakin rannikkopuolustusta sivuavia väitöskirjoja on sen sijaan tehty, ja niistä on jonkin verran apua aluehallintaa tutkittaessa. Yksi esimerkki tästä on Hannu Kilpeläisen ”Valamo – karjalaisten luostari? Luostarin ja yhteiskunnan interaktio maailmansotien välisenä aikana” vuodelta 2000, jossa myös käsitellään rannikkopuolustuksen ja luostariyhteiskunnan välisiä aluekiistoja.

Eri sotilasopetuslaitoksissa on tehty jonkin verran opinnäytteitä rannikkotyökistön ja rannikkopuolustuksen eri osa-alueista. Näiden tutkimusten huonoja puolia on niiden hyvin vaihteleva taso. Yleisesti ottaen näiden tutkimusten laatu paranee mitä korkeammasta kurssista ja mitä tuoreemmasta työstä on kyse. Maanpuolustuskorkeakoulussa 1990-luvulta alkaen tehtyjen opinnäytteiden joukossa on joitakin kiitettäviksi arvioitavia töitä kuten kadetti Teemu Leivon vuonna 1998 valmistunut tutkimus ”Kiinteän rannikkotyökistön uudelleen ryhmittäminen Pariisin rauhansopimuksen jälkeen”. Tutkimuksesta selviää jatkosodan jälkeisen aluehallinnan pääkohdat, vaikka siihen liittyviä toimenpiteitä, kuten maalunastuksia, ei erikseen käsitellä.

Yksi esimerkki vanhemmista tutkimuksista on kapteeni Pauli Öljymäen Sotakorkeakoulussa vuonna 1938 tekemä diplomityö venäläisten kenttävarustustöistä Suomessa ensimmäisen maailmansodan aikana. Öljymäen tutkimus sivuaa myös yleistä linnoittamista ja rannikkopuolustusta. Valitettavasti Öljymäen työ ei ole kovin kattava eikä siinä ole kunnon viitteitä. Sitä on puutteista huolimatta käytetty suhteellisen paljon lähteenä erilaisissa tutkimuksissa.

Dosentti Pertti Luntisen lukuisat tutkimukset sivuavat usein Itämerta ja rannikkopuolustusta, mutta ovat rannikkopuolustuksen suhteen kuitenkin jonkin verran hajanaisia eivätkä käsittele juurikaan alueiden hallintaa. Tälle tutkimukselle tärkein Luntisen tutkimus, vuonna 1997 julkaistu ”The Imperial Russian Army and Navy in Finland 1808–1918”, antaa jo erittäin hyvän kokonaiskuvan kyseisen aikakauden maa- ja meripuolustuksesta Suomessa. Luntinen ei kuitenkaan ole erityisesti rannikkopuolustuksen tuntija, joten asia jää hänen tutkimuksissaan hieman vähemmälle huomiolle.

Vuodesta 1929 alkaen Ehrensverd-seura ry. on julkaissut kirjasarjaa ”Piirteitä Suomenlinnan historiasta”. Näissä teoksissa on joitakin tieteellisiä tutkimuksia, joissa pohditaan rannikkopuolustukseen tarvittavien, lähinnä Suomenlinnaan liittyvien, alueiden hallintaa ja omistussuhteita. Tarkastelut ovat kuitenkin ajallisesti ja varsinkin alueellisesti rajallisia. Kirjoitukset perustuvat pääosin Eric Anthonin 1950-luvulla tekemään perusteelliseen selvitykseen Suomenlinnaan liittyvien saarten omistussuhteista.

Suomenlinnasta kirjoitetuissa kirjoissa ei yleensä käsitellä linnoituksen hallintaa. Sitä käsitellään jonkin verran Rannikkotyökistön Upseeriyhdistys ry:n vuosina 1948 ja 1968 julkaisemissa kirjoissa. Sen jälkeen, kun Suomenlinnan Rannikkotyökistörykmentti ja sen mukana koko aselaji siirtyi pois linnoituksesta, lakkasi myös yhdistyksen suurin kiinnostus Suomenlinnan historiaan. Sen sijaan Suomenlinna-seura ry:n vuonna 1998 julkaisemassa Ove Enqvistin ja Mikko Härön kirjoittamassa kirjassa ”Varuskunnasta maailmanperinnöksi. Suomenlinnan itsenäisyysajan vaiheet” on esitetty jonkin verran myös Suomenlinnan ja sen naapurisaarten hallintaan liittyviä tietoja.

Rannikkotyökistön Upseeriyhdistys ry. julkaisi 1930-luvulta alkaen 1960-luvulle saakka vuosikirjoja, joissa oli jonkin verran alueiden hallintaa sivuavia kirjoitelmia. Usein ne ovat kuitenkin hyvin suppeita tiettyyn alueeseen, paikkaan ja aikaan sidottuja tarkasteluja. Kattavin suomenkielinen kuvaus Pietari Suuren merilinnoituksen suunnittelusta on kuitenkin edelleen artikkeli ”Pietari Suuren merilinnoitus, erittäinkin sen meririntama v. 1909–1913 suunnitelmien mukaan”, joka löytyy vuoden 1939 vuosikirjasta. Myös Ahvenanmaan kysymystä ja joitakin muita eri sopimuksiin

liittyviä kysymyksiä on käsitelty joissakin vuosikirjoissa. Vuosikirjojen kirjoitusten suurin puute on lähde- ja viiteluetteloiden puuttuminen.

Ahvenanmaan kysymys, Porkkalan vuokra-alue ja Suomenlinna ovat ne alueet, joiden juridisista ja muista kysymyksistä on kirjoitettu eniten. Ahvenanmaata on käsitelty erityisen paljon Rannikkotyöstön upseeriyhdistyksen vuosikirjoissa ennen talvisotaa. Artikkelit käsittelevät sekä Ahvenanmaan juridisia kysymyksiä että puhtaasti linnoittamista. Samoja aiheita on aika ajoin käsitelty Suomen Sotatieteellisen Seuran vuosijulkaisuissa Tiede ja Ase sekä Sotilasaikakauslehdessä. Tiede ja Ase -vuosikirjan tutkimukset on varustettu lähde- ja viitemerkinnöin.

Ahvenanmaan kysymys on myös kiinnostanut ruotsalaisia tutkijoita, ja Ahvenanmaasta onkin julkaistu joitakin teoksia 1990-luvulla. Lisäksi Ahvenanmaan kysymystä on 1980-luvun alussa valottanut Martin Isaksson. Isakssonin kahta pääteosta, ”Kring Bomarsund, tio försök att skildra åländska verkligheter åren 1808–1856,” ja ”Ryska positionen Alandskaja” vaivaavat kuitenkin kunnan lähdeluettelon ja viitteiden puuttuminen. Isakssonin Ahvenanmaan museon Kastelholman toimipisteeseen arkistoidusta lähdemateriaalista käy kuitenkin ilmi, että teokset perustuvat laajaan asiakirjamateriaaliin. ”Kring Bomarsund” käsittelee myös aluekysymyksiä. Bomarsundista ei kuitenkaan vielä ole olemassa tieteellisiä kriteerejä täyttävää kokonaistutkimusta.

Porkkalan palautusta käsittelevä kirjallisuus on ollut varsin yksipuolista, epätieteellistä ja maanpuolustuksen vastaista. Objektiivista arviota pakkolunastusten tarpeista ei ole pyritty tekemään. Lisäksi Porkkalan palautukseen liittyvät asiakirjat ovat pitkään olleet salaisia, joten perusteellisten tutkimusten tekeminen on ollut vaikeaa. 1990-luvulla virinnyt kiinnostus Porkkalan vuokra-alueeseen on keskittynyt lähinnä vuokra-ajan (1944–1956) eri ilmiöiden selvittämiseen.

Kiinnostus rannikkotyöstön ja rannikkopuolustuksen historiaan ja sen tutkimiseen lisääntyi jonkin verran talvi- ja jatkosodan jälkeen. Rannikkotyöstön Upseeriyhdistys ry. on julkaissut muuttaman sotakokemuksiin perustuvan muistelmateoksiin verrattavan kirjan. Myöhemmin erilaiset 1944 luovutettujen alueiden kotiseutu- ja perinneyhdistykset ovat julkaisseet erilaisia muistelmia ja kotiseutukirjoja, ja jotkut niistä sisältävät aluehallintaankin liittyviä kirjoituksia. Näiden teosten kirjoittajien ongelmana on joskus aihepiirin liian suppea tunteminen ja siitä johtuvat asiavirheet.

Kenraaliluutnantti Reino Arimon vuonna 1981 julkaisema laaja teos ”Suomen linnoittamisen historia 1918–1944” ei varsinaisesti käsittele rannikkopuolustusta, mutta se sisältää varsin yksityiskohtaiset kuvaukset sekä rannikon linnoittamisesta että maanhallintakysymyksistä talvi- ja jatkosodassa. Siitä on joistakin pienistä virheistä huolimatta muodostunut rannikon linnoittamisen perusteos. Se käsittelee varsin perusteellisesti myös rannikkopuolustuksen suunnittelua lähinnä linnoittamisen näkökulmasta. Sota-arkistossa säilytettävässä Arimon kirjan lähdeaineistossa on kirjasta kopio, johon on lisätty viitteet. Arimon pienkokoelmaan on koottu myös paljon rannikkotyöstön aluehallintaan liittyvää materiaalia.

Filosofian tohtori Kaj-Erik Löfgren teki Helsingin merilinnoituksen inventointitutkimuksen vuonna 1972 ja Helsingin maalinnoituksen inventointitutkimuksen vuonna 1973 museoviraston toimeksiannosta. Niiden perusteella museovirasto päätti säilyneiden linnoitusosien suojelemisesta muinaismuistolain (295/1963) tarkoituksena kiinteinä muinaisjäännöksinä. Merilinnoituksen inventointitutkimuksessa on hyvin pintapuolisesti käsitelty joitakin alueiden hallintaan liittyviä yksityiskohtia. Museovirasto katsoi välttämättömäksi tarkistaa inventointitutkimukset vuoden 1979 olosuhteita vastaaviksi. Museoviraston rakennushistorian tutkija Kati Heinämies teki yhdessä tohtori Kaj-Erik Löfgrenin kanssa tarkistetun suojeluluokituksen, joka kirjattiin museoviraston rakennushistorian osaston julkaisemattomaan tutkimusllosteeeseen ”Helsingin maa- ja merilinnoitus.

Tarkistettu inventointi 1979”. Aineiston perusteella tutkija Lasse Laaksonen laati suojeluluettelon, jonka Museoviraston rakennushistorian osasto julkaisi vuonna 1980. Sotamuseo ja museovirasto inventoivat Helsingin merilinnoituksen uudestaan 1990-luvun lopulla, mutta uutta luetteloa ei julkaistu. Suojeluluettelot ottavat kantaa pieneen osaan alueiden hallinnasta eli niiden suojeluun, mutta eivät anna tarkempia tietoja kokonaiskysymyksestä.

Helsingin kaupunki on kaavoittanut aluettaan monessa eri vaiheessa, ja tämän prosessin sivutuotteena on syntynyt lukemattomia kaupungin alueita koskevia raportteja ja muita julkaisuja. Joissakin raporteissa ja julkaisuissa on otettu kantaa myös saarten hallintaan ja niitä laadittaessa on kuultu muiden viranomaisten ja yhteisöjen mielipiteitä. Puolustusvoimien kannanotot julkaisuissa esitettyihin alueluovutuksiin ovat yleensä olleet kielteisiä.

Rannikkotykistön Upseeriyhdistys ry. julkaisi 1994–1998 kaikkien silloisten rannikkotykistöjoukko-osastojen historiikit. Alueiden hallintaa sivutaan näissä vain satunnaisesti, mutta teokset antavat hyvän kuvan rannikkopuolustuksen kokonaisongelmista 1900-luvulla ja valaisevat sitä kautta aluehallinnan taustaa. Joissakin näistä teoksista on hieman puutteellisia ja jopa virheellisiä tietoja aluehallinnasta.

Venäjänkielisistä tutkimuksista voidaan mainita vuonna 1973 julkaistu L. G. Beskrovnyn ”Russkaia armia i flot v XIX v. Voeno-ekonomicheskii potentsial Rossii”.²⁹ Vuonna 1996 Academic International Press julkaisi teoksen englanniksi nimellä ”The Russian Army and Fleet in the Nineteenth Century. Handbook of Armaments, Personnel and Policy”. Linnoituksia koskevat luvut ovat suhteellisen lyhyitä, mutta antavat perustiedot Venäjän 1800-luvun linnoituksista.

Neuvostoliiton hajottua on julkaistu myös jonkin verran uusia teoksia rannikkopuolustuksesta. Varsinkin Venäjän merivoimien 300-vuotisjuhlallisuuksien yhteydessä julkaistiin vuonna 1996 useita teoksia, joista tärkein on kolmiosainen ”Venäjän laivaston kolme vuosisataa” -teos. Myös puhtaasti meri- ja rannikkotykistöä käsitteleviä teoksia julkaistiin samoihin aikoihin. Näistä mainittakoon Leonid Amirhanovin vuonna 1995 julkaistu ”Morskaja krepost Imperatora Petra Velikogo” eli ”Pietari Suuren merilinnoitus”, josta nimestään huolimatta puuttuu osia 1900-luvun alun rannikkopuolustuksen kuvauksesta. Kokonaisvaltaista tutkimusta Pietarin Suuren merilinnoituksesta ei ole julkaistu, vain osakokonaisuuksia kuten Sotamuseon vuonna 2000 julkaisema Markus Mannisen teos ”Viapori. Merilinnoitus ensimmäisessä maailmansodassa 1914–1918”. Tsitadel-julkaisussa on julkaistu joitakin rannikkopuolustusta käsitteleviä kirjoituksia.

Tämän tutkimuksen tekijä on 1970-luvun lopusta alkaen tutkinut eräiden rannikkopuolustuskohteiden historiaa. Näiden tutkimusten lisäksi on syntynyt joitakin osittain julkaisemattomia tutkimuksia ja muuta lähdemateriaalia, jota tässä tutkimuksessa on voitu käyttää hyödyksi. Yhteenvetona voidaan todeta, että Suomenlinnaa ja sen naapurisaaria sekä Ahvenanmaan ja Porkkalan juridisia kysymyksiä on käsitelty suhteellisesti eniten hallintaan liittyvistä aiheista. Myös 1900-luvun alussa rannikkopuolustusta suunnitelleita komiteoita on käsitelty monessa teoksessa, mutta jatkosodan jälkeistä kokonaissuunnittelua ei ole tutkittu.

²⁹ Englanninkielisen painoksen käyttämä translitterointi. Julkaisu edusti sisällöltään ja tyyliältään julkaisuhetken virallista neuvostosuuntausta. Englanninkielisestä käännöksestä on karsittu tyypillinen neuvostoideologia ja sitä on muutenkin jonkin verran muutettu länsimaiselle lukijalle paremmin ymmärrettäväksi.

2. Ruotsin ja Venäjän jättämä perintö autonomian ajan alkaessa

RUOTSIN VALTIOPÄIVILLÄ 1746–1747 hyväksyttiin Suomen puolustussuunnitelma, joka laivastotukikohdaksi ja varikkolinnoitukseksi Helsingin edustalla rakennetun Viaporin lisäksi käsitti Loviisan maalinnoituksen ja Svartholman merilinnoituksen. Loviisanlahden suulla sijaitsevan Svartholman tehtävä oli yhdessä Loviisaan suunnitellun maalinnoituksen kanssa ehkäistä vihollisen eteneminen rajalta Ruotsin valtakunnan alueelle.

Venäjän Suomeen kuuluvista perinteisistä linnoista kuten Käkisalimesta ja Olavinlinnasta, Suuren Pohjansodan aikana aloitetuista skansseista, Ruotsin alun perin rakentamista linnoista kuten Haminasta ei myöhemmin ollut hyötyä rannikkopuolustukselle. Vain osaa Viipurinlahden linnoituksista ja Ruotsinsalmi–Kymnlinna kaksoislinnoituksesta käytettiin myös autonomisessa ja itsenäisessä Suomessa rannikkopuolustukseen.

2.1 Lainsäädäntö ja linnoitukset

KUN RUOTSALAISET RISTIRETKIEN AVULLA olivat liittäneet suurimman osan nykyistä Suomea valtakuntaansa, ruotsalainen oikeusjärjestys astui voimaan Suomessa. Suomi joutui asteittain Ruotsin valtaan ja oikeuskin omaksuttiin asteittain. Lakia ryhdyttiin laatimaan koko valtakuntaan 1340-luvulla. Valtionhallinto kehittyi alun alkaen sotilaallisen puolustuskyvyn ja veronkannon ympärille.

Ensimmäisten ruotsalaisten uudisasukkaiden asettuessa Uudenmaan rannikolle alueella oli hyvin vähän kiinteää asutusta. Kuitenkin syntyi kiistoja rannikon alueiden hallinnasta, ja riidat ratkaistiin uudisasukkaiden hyväksi vanhan ruotsalaisen periaatteen ”*thaen agher watn, som land agher*”.¹

Valtiovalta otti ruotsalaisasutuksen leviämisen aikana haltuunsa joitakin mantereiden alueita. Strategisesti tärkeisiin paikkoihin perustettiin kuninkaankartanoita.² Kruunu otti myös haltuun-

¹ Eric Anthoni: *Vem ägde Sveaborgsholmarna*, teoksessa *Piirteitä Suomenlinnan historiasta V*, Ehrensvärd-Seura, Helsinki 1960, s. 24. Periaate tarkoittaa suurin piirtein ”se, joka omistaa maat, omistaa myös rannan”.

² Kuninkaankartanot olivat kruununtiloihin kuuluneita maatiloja, jotka olivat valtion hallinnon keskuspaikkoja ja jonkinlaisia mallitiloja ja joihin mm. koottiin luontoissuorituksina maksetut verot. 1800-luvulla kuninkaankartanot menettivät erikoisasemansa ja ne annettiin vuokralle tai luovutettiin yleisiin tarkoituksiin. Sittemmin niihin on suhtauduttu kuten virkataloihin.

sa joitakin maan puolustukselle tärkeitä saaria tai saariryhmiä.³ Niin sanotut vartiovuoret olivat aikanaan tärkeitä lenkkejä rannikkopuolustuksessa.

Puolustuskäytöksen merkitys väheni keskiajan loppupuolella, mutta kruunu sai uuden ajan alussa uusia syitä kiinnostua saarista ja saaristosta. ”*Områden som obbyggde ligga, höra Gud, oss och Sveriges krona till*”⁴ oli periaate, jonka mukaan valtio voi ottaa haltuunsa asumattomia saaria. 1550-luvulta alkaen kruunu omisti jälleen saaria, joita käytettiin kuninkaankartanoitten hevosten ja karjan laidunmaina. Jotkut olivat aikaisemmin kuuluneet kruunulle ja toiset otettiin käyttöön, koska ne olivat asumattomia. Kruunun omistamat saaret sijaitsivat strategisesti tärkeillä paikoilla. 1600-luvulla kruunun omistusoikeus usein unohtui ja alueet otettiin muuhun käyttöön.⁵

1600-luvun kehitys johti siihen, että lakeja oli uudistettava 1700-luvulla. Vuonna 1734 säädettiin maakaari, jonka ensimmäisen luvun nimi oli ”*Maan, huoneen ja maapohjan laillisesta saannosta maalla ja kaupungissa*”.⁶ Maakaari, joka muutoksineen oli voimassa aina 1.1.1997 saakka, selvitti osittain maanhallintakysymyksiä, mutta siihen sisältyi edelleen maanhallintakiistoja koskeva hankala käsite ylimuistoinen nautinta. Maakaarissa todetaan, että se, ”*jolla on ylimuistoinen nautinta ulkosaariin, kalastuspaikkoihin tai ulkokareihin, saakoon sen oikeuden häiritsemättä pitää*”.⁷ Ylimuistoisella nautinnalla tarkoitettiin sitä, että joku on jotakin kiinteää omaisuutta tai jotakin oikeutta niin kauan kenenkään häiritsemättä ja estämättä pitänyt, nauttinut ja viljellyt, ettei kukaan muistanut eikä tosipuheesta tiennyt, miten hänen esi-isänsä tai saantomiehensä olivat sen ensin saaneet. Jos joku väitti itsellensä olevan ylimuistoinen nautinta, ja siitä tehtiin kanne, niin hänen oli se todistettava ”*vanhoilla ja laillisilla kirjoilla tahi uskottavilla miehillä*”,⁸ jotka tarkoin tunsivat paikkakunnan ja voivat valallansa vahvistaa, etteivät itse tienneet eivätkä olleet muilta kuulleet koskaan toisin olleen. Jos hän ei sitä voinut, nautinta oli voimaton ja mitätön.

Kriisilainsäädännössä määritetään viranomaisten poikkeusolojen tehtävät, valtuudet, toimivaltasuhteet ja organisaatio. Vuoden 1772 hallitusmuodon 45 §:ssä oli maininta poikkeusoloista, jossa todettiin:

”[...] kuitenkin erotetaan se onneton tapaus, että valtakuntaa hätyytettäisiin sotavoimalla; silloin on *Kunink. Maj:tilla oikeus tehdä ja toimia, niin kuin Valtakunnan turvallisuus ja alamais-
ten hyöty vaativat, mutta niin pian kuin sota loppuu, pitää säätyjen kokoontua ja niiden uusien verojen, jotka sodan tähden olivat määrättyt, kohta lakata.*”⁹

Hallitusmuodon 45 § koski sanamuotonsa mukaan vain taloudellisia kysymyksiä, mutta monen asiantuntijan, muun muassa 1800-luvun ja 1900-luvun vaihteen keskeisimmän valtiosääntöjuristin professori Robert Hermansonin mukaan hallitusmuodon 45 § antoi hallitsijalle vallan kaikkiin sellaisiin puolustukseen tähtääviin toimenpiteisiin, joita valtakunnan turvallisuus vaati ja joita tarvittiin kansalaisten hyväksi.¹⁰

³ Anthoni 1960, s 24.

⁴ Idem s. 25. Periaate tarkoittaa suurin piirtein, että rakentamaton maa kuului jumalalle ja kruunulle.

⁵ Idem s. 27.

⁶ AsK 1/1734.

⁷ Ibid. 12 luku 4 §.

⁸ Ibid. 15 luku 4 §.

⁹ Seppo Tiihonen: Sotatalouden suunnittelu. Tutkimus lainsäädäntökehityksen ja sotilasjohdon järjestelyjen vaikutuksista sotatalouden suunnitteluun itsenäisyyden ensi vuosikymmeninä Suomessa, Helsingin Yliopiston julkisoikeuden laitos, Helsinki 1989, s. 30.

¹⁰ Idem s. 30.

Rannikkopuolustukseen tarvittavien saarten hallintaan on osittain vaikuttanut se, miten hallinta kehittyi ennen 1800-lukua. Isonjaon¹¹ olosuhteet 1700-luvun loppupuolella olivat erilaiset kuin 1500- ja 1600-luvut, jolloin esimerkiksi Helsingin kaupungin perustamiseen ja siirtämiseen liittyviä aluehallintakysymyksiä käsiteltiin ja tilanne oli toinen myös 1700-luvulla, kun Viaporin alueella alettiin rakentaa. Muutokset ja niiden tulkitseminen vaikuttivat vielä eräisiin 1900-luvun loppupuolen aluehallintaoikeudenkäynteihin.

Kun Suomi siirtyi Ruotsilta Venäjän keisarikunnalle, Suomella oli niin vaatimaton armeija, että Suomessa olevat linnoitukset jäivät Venäjän armeijan miehittämiksi ja venäläisiksi linnoituksiksi. Tärkein linnoitus oli Sveaborg eli Viapori, jota oli ryhdytty rakentamaan 1748. Viaporin rakentamisen yhteydessä oli Viaporin saarten omistuksesta syntynyt kiista, joka tosin ratkaistiin 1700-luvun loppupuolella, mutta jatkui kuitenkin vielä 1900-luvulla. Ruotsin vallan aikaiset tapahtumat ovat siis suoraan myöhempien aluehallintakysymysten taustalla. Ongelmien perustana olivat pitkälti Ruotsin vallan aikaiset epäselvät maanomistussuhteet ja puutteellinen lainsäädäntö. Ruotsin aikana alettiin rakentaa myös Svartholman ja Hankoniemen edustalla sijaitsevia merilinnoituksia, joista ei kuitenkaan lähinnä sijaintinsa ja vähäisen merkityksensä vuoksi siviililyhteiskunnalle ole aiheutunut aluehallintariitoja.

2.2 Ruotsin ja Venäjän vallan perintö

Hangon rannikkopuolustus

JO 1656 RAKENNETTIIN Hangon Bruneskäriin (Skansholmen) kenttälinoitteita suojaamaan rannikkoa. Suuren Pohjansodan jälkeen Hankoniemen varustaminen nousi uudelleen esille. Vuoden 1723 valtiopäivillä esitettiin purkauspaikan rakentamista Tvärminneen Hankoniemelle ja sen suojaksi paria pientä varustusta, mutta rakentamista ei koskaan aloitettu, vaikka kuningas hyväksyi suunnitelman.¹² Jo kun Löwenin puolustus suunnitelma otettiin uudelleen käsiteltäväksi 1746–1747, Ehrensvärd ja von Liewen esittivät, että Helsinkiin sijoitettavan päälinnoituksen jälkeen olisi linnoitettava joku ulommaksi mereen pistävä paikka kuten Hankoniemen kärki.¹³ Hanko jäi kuitenkin jälleen rakentamatta, koska se jäi suurempien työmaiden kuten Helsingin ja Loviisan varjoon.

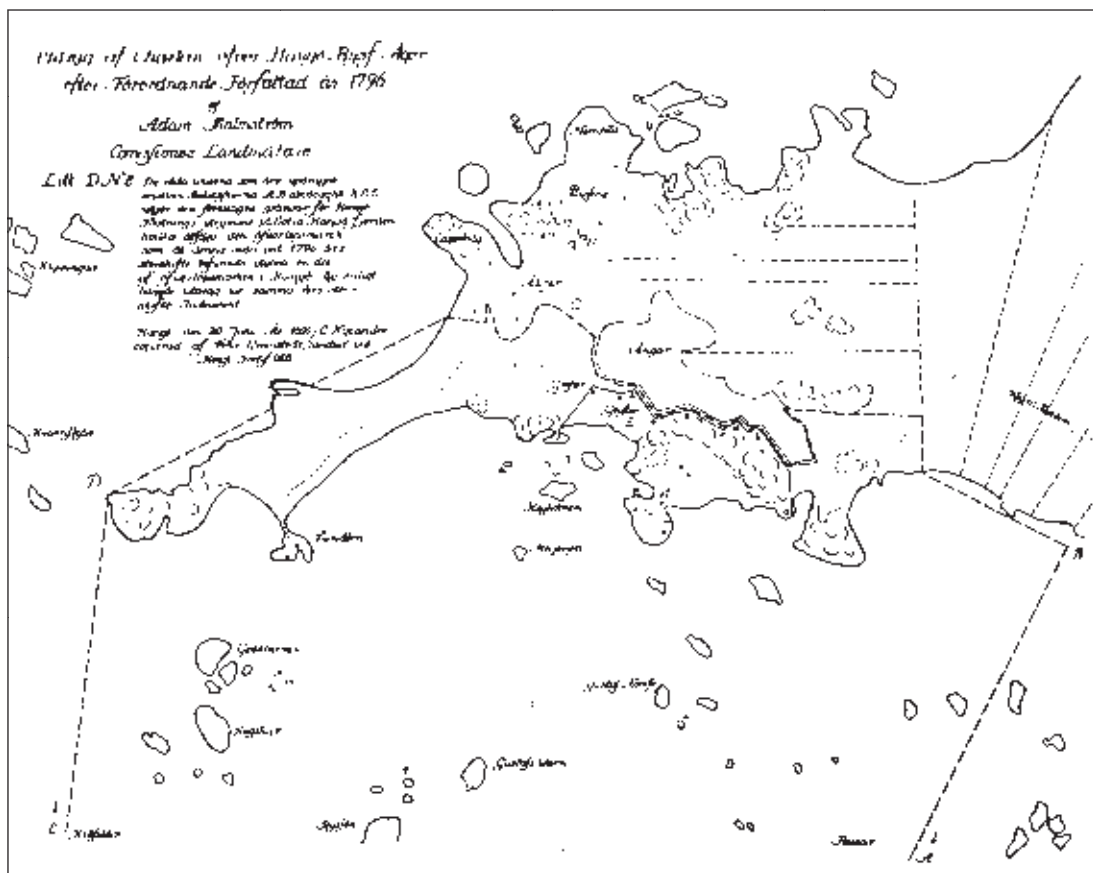
Jo vuosien 1751–1752 valtiopäivillä keskusteltiin jälleen Hangon linnoittamisesta, ja se tuli jatkuvasti esille erilaisissa komissioiden lausunnoissa ja muissa asiakirjoissa. Kustaa III:n sodan aikana huomattiin vuonna 1788 käytännössä Hangon linnoittamisen merkitys, ja majuri Georg Hans von Kierting sai tehtäväksi laatia Hangon linnoittamissuunnitelman, jonka ylipäällikkönä toiminut kenraaliluutnantti Meijerfeldt hyväksyi 14.2.1789.¹⁴ Linnoitettaviksi kohteiksi tuli Eldskär, Södra

¹¹ Isojako oli maanjakotoimitus, jonka toimeenpano aloitettiin Suomessa 1700-luvun puolivälissä. Isonjaon tarkoitus oli tiluspalstojen luvun vähentäminen ja järjestäminen yhtenäisemmiksi alueiksi. Säännökset olivat kauan hajanaisia, kunnes 1848 annettiin maanmittausohjesääntö, joka uudistettiin 1916. Nyk. lainsäädännön mukaan isojako (vuodesta 1916 uusjako) on maanjako, jolla jakamattomassa kylässä lopetetaan monipalstaisuus ja kullekin kylän tilalle annetaan sille kuuluvat tilukset yhtenä tai mahdollisimman harvoina tiluskappaleina. Isojako on saatu päätökseen koko maassa.

¹² Reino Aaltonen: Hangon vanha linnoitus, Hangon kaupunki, Hanko 1969, s. 21.

¹³ Tapani Mattila: Meri maamme turvana. Suomen meripuolustuksen vaiheita Ruotsin vallan aikana, Suomi Merellä -säätö, Helsinki 1983, s. 85–86.

¹⁴ Linnat ja linnoitukset, Museoviraston rakennushistorian osasto 1/1975, Helsinki 1975, s. 28.

1. Hangon linnoitusta varten erotettu liikamaa vuonna 1796 (Aaltonen 1969, s. 139).

Lergrund, Dömansklubb sekä Hankoniemen mantereella Berghamnsholm. Eldskärin nimi muutettiin Gustavsvärniksi,¹⁵ Lergrundista tehtiin Gustaf Adolf Fäste, Dömansklubbenista tuli Meijerfeldtsklippan ja Berghamnsholm nimettiin uudelleen Drottningbergetiksi.

Rakentaminen jakautui täystyöllisyysvaiheeseen 1793–1799 ja tilapäistyövaiheeseen 1800–1807. Vuoden 1797 keväällä töitä käskettiin jatkaa vain Gustavsvärnissä, koska ulkopoliittinen tilanne näytti rauhoittuneen. Vuonna 1801 työtahtia lisättiin tilapäisesti alkuvuodesta Itämeren jännittyneen tilanteen takia, mutta vuonna 1802 ei määrärahoja enää myönnetty ja linnoitus jäi pahasti kesken. Ruotsalaiset luopuivat Hangon puolustamisesta helmikuussa vuonna 1808, ja venäläiset tulivat Hankoon 21.3.¹⁶ ja ottivat linnoituksen haltuunsa.

Hangon linnoituksen osalta kysymys kruunulle luovutettavista maa- ja vesialueista ratkesi huomattavasti helpommin kuin Viaporin osalta. Hangonkylässä isojako määrättiin toimitettavaksi vuonna 1796, jolloin kruunu sai suuria maaomaisuuksia, kun laaja yhteismaa määrättiin liikamaana valtiolle. Kesäkuun 20. päivänä 1806 linnoituskapteeni Carl Nycander esitti linnoituksen laajentamista kattamaan koko valtiolle siirretyn liikamaan.¹⁷ Hangon linnoitus osoittaa, että 1700-

¹⁵ Eri lähteiden kirjoitustapoja ovat Gustavs Värn, Gustavvärn ja Gustafvärn.

¹⁶ Aaltonen 1969 s. 158.

¹⁷ Idem s. 138.

luvun maanomistuskysymykset eivät välttämättä aina aiheuttaneet hankaluuksia.

Rannikko puolustuksen aluehallintakysymykset olivat 1700-luvulla vaikeita lähinnä kahdesta syystä. Lainsäädäntö pakko-otto- ja pakkolunastustapauksia varten ei ollut vielä kehittynyt yksiselitteiseksi, mikä jätti säädöksiin tulkinnanvaraisuutta. Toisaalta ei aikaisemmin ollut tarvetta ratkaista niin suuria kysymyksiä kuin Viaporin rakentamisesta syntyi, joten 1700-luvulla syntyi käytännöllisesti katsoen ensimmäistä kertaa kiistaa rannikko puolustukseen tarvittavista alueista. Viaporin kohdalla Helsingin kaupungilla oli taloudellisia intressejä puolustettavanaan, kun taas Hangossa linnoitusalue ei aiheuttanut seudulle suuria rasitteita.

Helsingin seudun saaret

Kruunun oli jo kauan pitänyt valvoa Helsingin edustalla sijaitsevia silloisia Susiluotoja.¹⁸ Kirjallisuudessa esiintyy tietoja siitä, että kuningas Kustaa Vaasa olisi käskennyt Erik Spåra -nimistä voutia valitsemaan paikan Vantaanjoen suulle perustetun Helsingin suojaamiseksi rakennettaville linnoituslaitteille, ja paikaksi valittiin Susiluodot, jonne skanssit olisivat valmistuneet vuonna 1554.¹⁹ Tietoja pidetään kuitenkin epäluotettavina. Lähteet mainitsevat kuitenkin luodot kruunun alusten talvehtimispaikkana, jota vartioitiin. On mainittu, että linnoitustöitä olisi tehty myös myöhemmin.

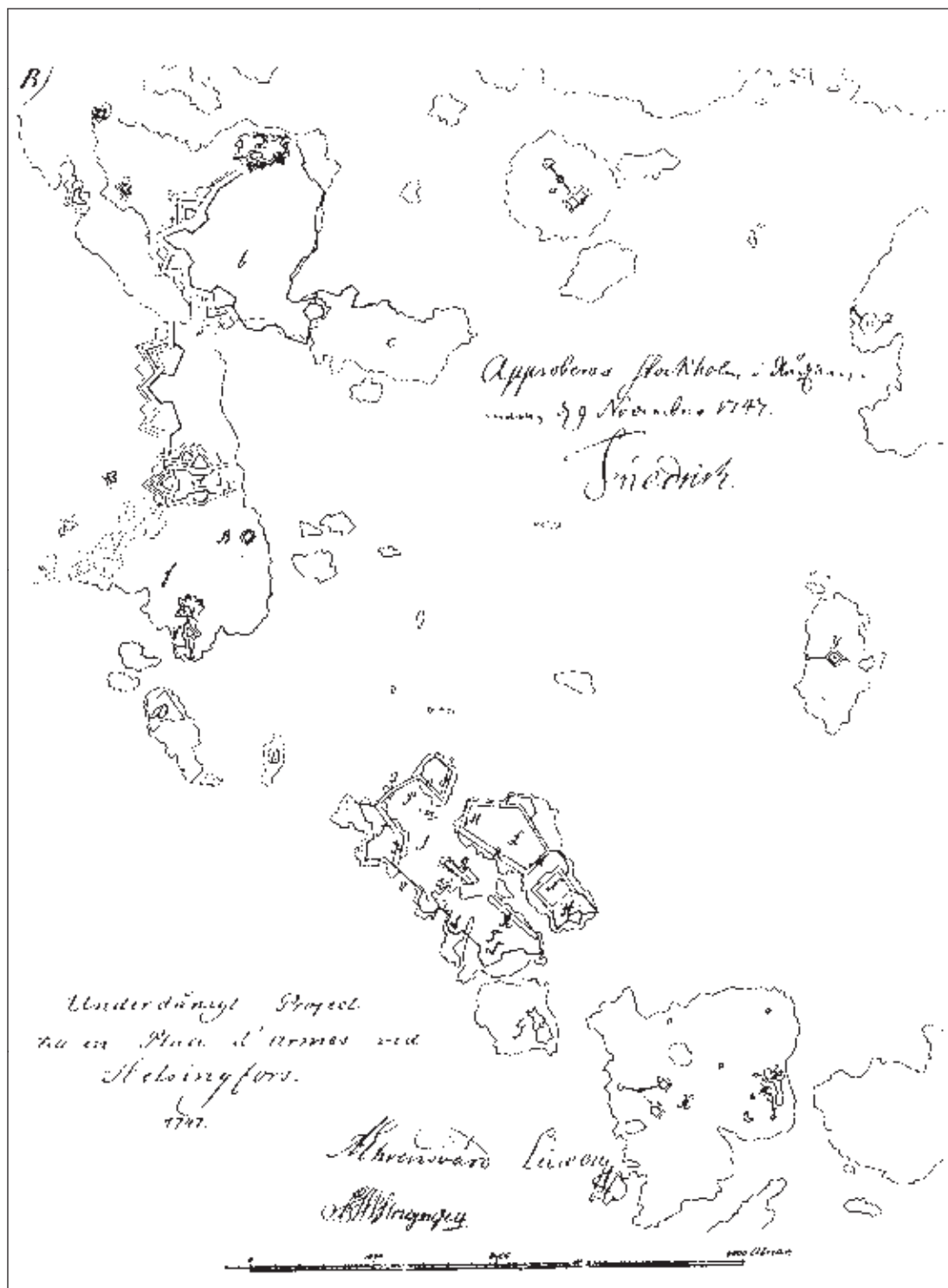
Vuonna 1747 valtiopäivät hyväksyivät uuden valtakunnallisen, puhtaasti defensiivisen puolustussuunnitelman. Suunnitelma edellytti muun muassa uusien rajalinnoitusten rakentamista. Suomeen tuli rakentaa suuri keskuslinnoitus Helsinkiin sekä rajalinnoitus Degerbyhyn, josta myöhemmin tuli Loviisa. Helsinkiin tulevasta linnoituksesta kaavailtiin sekä armeijan että laivaston tukikohtaa, ja sitä tulisi siten yhdistetty maa- ja merilinnoitus, osaksi mantereella, osaksi saaristossa. Puolustussuunnitelman pääarkkitehdit olivat kreivi Hans Henrik von Liewen ja everstiluutnantti Augustin Ehrensvärd. Kuningas Fredrik hyväksyi linnoitussuunnitelman valtioneuvostossa 9.11.1747.²⁰ Uusien linnoitusten paikoiksi valittiin Helsinki ja Loviisa. Suomen linnoittamishankkeen johtajaksi säädyt valitsivat Augustin Ehrensvärdin. Suunnitelmaan kuului kaksoislinnoitus, jonka toinen osa oli mantereella ja toinen saaristossa kaupungin edustalla. Niiden lisäksi 13 erillistä linnoituslaitetta oli sijoitettu kymmenelle niemelle ja saarelle²¹. Rakennelmilla olisi saarrettu koko Kruunuvuoren selkä, niin että siitä olisi muodostunut linnoitettu sotasatama.

¹⁸ Linnoitukselle annettiin nimi Sveaborg vasta vuonna 1750. Suomeksi käytetään usein nimeä Viapori. Englanninkielisissä teksteissä käytetään useimmiten nimeä Sveaborg, joka tuli yleisesti tunnetuksi Krimin sodan aikana. Viapori-nimeä ei juuri ulkomailla tunneta. Helsingin seudun saaret käsittävät Viaporiin (entiset Susiluodot) varsinaisesti laskettavat saaret Länsi-Mustasaaren (Väster Svartö), Pienen Mustasaaren (Lilla Öster Svartö), Ison Mustasaaren (Stora Öster Svartö), Susisaaren (Vargö), Kustaanmiekkan (Gustavssvärd), ja niiden lisäksi Särkän (Långörn), Vasikkasaaren (Kalvholmen), Vallisaaren (Skanslandet), Kuninkaansaaren (Kungsholmen) ja Santahaminan (Sandhamn) sekä eräät pienemmät näiden saarten lähellä sijaitsevat saaret ja luodot.

¹⁹ A. W. Rancken: Sveaborg, dess tillkomst och öden, Lars Hökerbergs Bokförlag, Stockholm 1933, s. 8. Nimestä käytetään lähteissä myös muotoja Spore, Spåre, Spora ja Spuri.

²⁰ Olof af Hällström: Sveaborg Viapori Suomenlinna. The Island Fortress off Helsinki. Linnoituksen rakennushistoria, Fästningens byggnadshistoria, An Architectural History, Anders Nyborg A/S International Publishers Ltd., Rungsted Kyst Denmark 1986, s. 11.

²¹ Idem s. 14.

2. Kuningas Fredrik I:n vuonna 1747 hyväksymä Susiluotojen linnoitussuunnitelma (Sveaborgs översiktsplaner Nr 1, KrA).

Kun päätös Susiluotojen linnoittamisesta oli tehty, kysymys rakentamiseen tarvittavan alueen pakko-otosta suoritettavasta korvauksesta ratkaistiin Kuninkaallisen Majesteetin kirjeeseen 26.11.1747 sisältyvällä päätöksellä, jossa vahvistettiin ne perusteet, joiden mukaan korvaus oli maksettava.²² Ensimmäinen julkinen ilmoitus alkavasta linnoitustyöstä ja sen ehdoista saatiin maaherran lähettäessä eteenpäin kenraalikuvernööri G. F. von Rosenin kirjeen 5.1.1748, jossa ilmoitettiin, että Augustin Ehrensvärd oli määrätty johtamaan linnoitustöitä Suomessa. Ilmoitettiin myös, että kaupungit, joiden maille linnoituslaitteita rakennettaisiin, eivät voisi vaatia muita korvauksia maasta, ”*för platsen, torfeller dyligt, som festningsverken vore nödige*”,²³ kuin muuttokustannuksia ja muutosta johtuvia muita kustannuksia. Kirjeen lähtökohtana oli, että linnoituksen suunnittelijoilla oli vapaat kädet ottaa haltuunsa linnoituslaitteita varten tarvittavat alueet. Kun alueita tarvittiin ja otettiin käyttöön linnoituksia varten, ei vaadittu muita toimenpiteitä, vaan katsottiin alueen siirtyneen linnoituksen hallintaan ja omistukseen.²⁴ Sama koski kaupunkien lahjoitusmaita, jotka usein olivat kruunun lahjoittamia ja ne katsottiin voitavan ottaa takaisin kruunulle eli valtiolle.

Suunnitelmia muutettiin vuonna 1750 siten, että päälinnoituksen paikaksi ja ensisijaiseksi kohteeksi tulivat Susiluodot, joille annettiin nimeksi Sveaborg. Ehrensvärd ei silti koskaan luopunut ajatuksesta linnoittaa kaupunki. Siitä todistavat uudet linnoitussuunnitelmat ja Ehrensvärdin toimenpiteet ainakin 56 tontin lunastamiseksi alueilta, jotka sijaittivat suunniteltujen linnoitusrakennelmien tiellä. Tontteja ostettiin linnoituksen tarpeisiin jopa niin, että ostosuunnitelmat keskeyttivät kaupungin kehityksen joksikin aikaa.²⁵

Kenraali Axel Löwenin laatiman puolustus suunnitelman mukaan Ruotsi ryhtyi myös rakentamaan rajalinnoituksia Haminaan ja Lappeenrantaan. Työt eivät edenneet kovin pitkälle Ruotsin vallan aikana. Linnoituksia ei varsinaisesti voida pitää osana rannikkopuolustusta, mutta työt kuitenkin ovat hyvänä esimerkkinä siitä, miten linnoitustyöt voivat vaikuttaa aluehallintakysymyksiin. Haminan linnoitusta varten muun muassa Vehkalahden seurakunnan kappalaisen virkatalon viljelykset otettiin linnoitusalueeksi. Turun rauhan jälkeen linnoitusalueen siirryttyä Venäjän puolelle venäläiset sotilasviranomaiset määräisivät, että virkatalon silloiset rakennukset oli siirrettävä pois paikaltaan, koska ne olivat liian lähellä linnoituksen vallia. Ruotsin kuningas oli jo Viipurin hiippakunnan vuonna 1723 tekemän valituksen johdosta määrännyt, että kappalaiselle oli, mikäli mahdollista, annettava kohtuullinen korvaus ja hankittava uusi virkatalo. Seurakunta joutui hankkimaan kappalaiselleen uuden virkatalon, mutta korvausta ei maksettu. Vanha virkatalo joutui myöhemmin muiden linnoituslaitteiden mukana Haminan kaupungin hallintaan, kun linnoitus lakkautettiin vuonna 1835. Vehkalahden seurakunta vaati kuitenkin 1900-luvun alussa kihlakunnanoikeudessa, että Haminan kaupunki veloitettaisiin luovuttamaan virkatalo seurakunnan hallintaan, ja kihlakunnanoikeus²⁶ hyväksyi vaatimuksen. Hovioikeus ei muuttanut kihlakunnanoikeuden päätöstä, mutta Korkein oikeus kumosi aikaisemmat tuomiot ja päätökset sekä hylkäsi kanteen.²⁷ Haminan linnoitus on siten Suomenlinnan ohella esimerkki siitä, miten 1700-luvun epäselvät aluehallintakysymykset vaikuttivat vielä 1900-luvulla.

²² Olavi Rytkölä: Suomenlinnan saarten omistuksesta, Defensor Legis 1961 s. 103.

²³ Eric Anthoni: Utredningar om äganderätten till Sveaborgsholmarna, Helsinki 1957 s. 44, MVSL.

²⁴ Idem s. 71.

²⁵ af Hällström 1986 s. 12 ja 16.

²⁶ Päätös 27.11.1919, Merikoski s. 6.

²⁷ Päätös 17.9.1926, Merikoski s. 6–7.

Kiistat Viaporin saarten omistuksesta ja korvauksista

Helsingin kaupunki pyrki mahdollisimman paljon hyötymään Viaporin linnoitustöistä esittämällä valtiolle erilaisia vaatimuksia ja aiheutti siten useita riitoja. Joistakin 1600- ja 1700-luvuilla laadituista kartoista ja asiakirjoista saa sen käsityksen, että Viaporin saaret ja erityisesti Vallisaari ja Vasikkasaari kuuluivat kaupungille, ja 1700-luvun puolivälissä Helsingin asukkaat luulivat näin olevan. Tämä käsitys lienee johtunut muun muassa siitä, että Helsingin kaupunki oli siirretty uuteen paikkaan lähemmäksi Susiluotoja, ja kaupungin väestö oli vähitellen kasvanut. Lisäksi kaupungin asukkaita oli 1650-luvulla määrätty saarten vallityömaille töihin ja kaupunkilaiset kävivät kalassa nyt jo suhteellisen lähellä kaupunkia sijaitsevien saarten vesillä. Vuonna 1670 mainitaan Lonnan saari kaupungin asiakirjoissa kaupunkiin kuuluvana yhden oikeustapauksen yhteydessä, ja 1.8.1674 kaupunki antoi luvan kapakan rakentamiseen Susiluodoille tuomiokirjaan tehdyllä merkinnällä ”*Rådman Erich Clementzon blev bevilliat at byggia på Wargskiers landet som hörer stadthen till en krogh den att bruka under sex dr smts arrende [...]*”.²⁸ Kapakka ja kaupungin siitä perimä vuokra olivat tärkeitä tekijöitä kaupungin esittämässä saarten omistusvaatimuksissa. Erikoista kapakan vuokra-asiassa on muun muassa se, että se käsitti yhteensä kaikki viisi Susiluodon saarta.

Tutkimus on osoittanut, että valtiota ei vuokra-asiassa kuultu. Vuokraus tapahtui aikana, jolloin Susiluotojen skanssit olivat tuhoutuneet eikä niitä ollut vielä alettu korjata eli valtio ei ollut kovin kiinnostunut saarista, ja saaret annettiin vuokralle kaupungin raatimiehelle, kaupungin rikkaimmalle miehelle. Koko vuokraaminen ja se, että vuokra pikku hiljaa ryhdyttiin sisällyttämään kaupungin tuloihin, on selvitysten perusteella tulkittu kaupungin laittomaksi toimenpiteeksi, jonka laillisuutta ei etukäteen selvitetty.²⁹

1700-luvulla Helsingin kaupunki väitti, että Viaporin saaret kuuluivat sille ja esitti vaatimuksensa tueksi kuningatar Kristiinan 20.11.1643 allekirjoittaman lahjoituskirjan, jolla kaupungille annettiin Töölön kartano, jotta ”*sen alueella perustettaisiin tiiliruukki kirkon rakentamisen jatkamiseksi ja kaupungin tarpeeksi ja hyödyksi*”.³⁰ Kaupunki katsoi linnoitussaarten kuuluneen Töölön kartanon alueeseen ja kuningattaren siten antaneen saaret kaupungille lahjakirjalla. Kaupunki esitti myös, että se oli käyttänyt Susiluotoja ylimuistoisista ajoista asti ja esitti väitteen perustaksi vuoden 1696 menoarvion, jossa kaupungin maistraatin palkkaan kuuluvaksi oli laskettu muun muassa tulot Susisaarella sijainneesta kapakasta. Kaupunki anoi vuonna 1748, että kruunu ostaisi sille korvaukseksi Kumtähden säteritilan, mutta tähän vaatimukseen se ei saanut vastausta.³¹

Koska vuonna 1748 esitettyyn anomukseen ei annettu vastausta, Helsingin kaupungin porvaristo anoi vuoden 1755 valtiopäivillä kuninkaalta, että sille myönnettäisiin kyseinen korvaus. Aloite johti 20.11.1756 kuninkaan päätökseen kohtuullisesta korvauksesta alueista ja taloista, jotka kaupunki menettäisi linnoitustöiden takia.³² Samalla kuningas määräsi asian uudestaan esiteltäväksi. Linnoitustöiden uudelleen organisointi ja vuonna 1756 puhjennut seitsenvuotinen sota viivästyttivät kuitenkin aluehallintakysymysten ratkaisemista. Asia tuli vuoden 1773 hallituksen käsiteltäväksi, mutta kuningas katsoi, että kaupungin vaatimukset olivat osittain väärät, epävarmat

²⁸ Anthoni 1957 s. 35.

²⁹ Idem s. 36–37.

³⁰ Heikki Tandefelt: Kuka omistaa Suomenlinnan saaret?, teoksessa Piirteitä Suomenlinnan historiasta I, Ehrensverd-seura, Helsinki 1929, s. 146–147.

³¹ Idem s. 147.

³² Anthoni 1957 s. 49–50. Tandefelt s. 147.

ja epäselvät ja vaati tarkempia selvityksiä.³³ Augustin Ehrensvärd kuoli vuonna 1772.

Kaupunki sai uuden esityksen valmiiksi syksyllä 1774. Esityksessä ei ollut varsinaisesti uusia asioita. Sota- ja kamarikollegio yhdessä valtionkonttorin kanssa totesi selvityksistä, että Helsingin kaupunki ei ollut millään tavalla näyttänyt toteen, että linnoitetut saaret olisivat kuuluneet Töölön kartanoon, jonka kuningatar Kristiina oli antanut kaupungille. Kaupunki ei myöskään ollut osoittanut, että se olisi ylimuistoisesti pitänyt saaria hallussaan. Lisäksi saaret olisivat joka tapauksessa siirtyneet valtiolle, kun valtio oli ne linnoittanut 1500-, 1600- ja 1700-luvuilla.³⁴

Helsingin kaupunki lähetti tämän jälkeen pormestarinsa Johan Kullbergin³⁵ Tukholmaan ajamaan kaupungin asiaa. Korkeimmalle oikeudelle jättämässään selvityksessä Kullberg väitti, että kaupungin omistusoikeus perustuikin kuningas Juhana III:n 3.8.1569 allekirjoittamaan lahjoituskirjaan, jolla kaupungille annettiin Vanhankaupunginlahti ja Mustikkamaa, Korkeasaari ja Sompasaari. Kaupungin edustaja Kullberg katsoi, että linnoitetut Viaporin saaret sijaitsivat Vanhankaupungin lahdella, joten saaret kuuluisivat Helsingin kaupungille. Sotakollegio pystyi kuitenkin helposti kumoamaan väitteet siitä, että kuningas Juhana III:lla olisi ollut tarkoitus lahjoittaa Susiluodot eli myöhemmät Viaporin saaret Helsingin kaupungille.³⁶ Eri tutkijat³⁷ ovat myös pysyneet osoittamaan, ettei lahjoituskirjalla ole voitu tarkoittaa muuta kuin mitä siinä nimenomaan on sanottu.

Lahjoituskirjassa nimetään lahjoitukseen kuuluneet saaret, mutta ei Susiluotoja, eikä lahjoituksilla ollut tapana lahjoittaa enemmän kuin oli pyydetty. Myös muut seikat ovat tutkijoiden mukaan selvästi osoittaneet, ettei Susiluotoja ole luovutettu Helsingin kaupungille.³⁸ Melkein neljäkymmentä vuotta kestänyt riita päättyi valtakunnan sota-asiainkonseljin päätöksellä 7.5.1785 ja Kustaa III:n kirjeellä 20.5.1785, jossa todetaan, että Helsingin kaupungilla ei koskaan ole ollut mitään laillista oikeutta valtion linnoittamiin saariin, joten kaupungin korvausvaatimus hylättiin aiheettomana.³⁹ Päätökseen sisältyi Särkkä, Länsi-Mustasaari, Pieni Mustasaari, Iso Mustasaari, Susisaari, Kustaanmiekkä ja Vallisaari.

Vasikkasaari

Helsingin nykyisillä vesillä oli aikaisemmin kaksi Kalvholmiksi eli Vasikkasaareksi nimettyä saarta, nykyinen Hylkysaari sekä Santahaminan länsipuolella sijaitseva Vasikkasaari, josta käytettiin nimeä Sandhamns Kalvholm. Santahaminan Vasikkasaaresta eli nykyisin pelkästään Vasikkasaa-

³³ Tandefelt s. 147–148.

³⁴ Idem s. 148–149. Anthoni 1957 s. 52.

³⁵ Anthoni 1957 s. 51–53 käyttää nimeä Kuhlberg.

³⁶ Tandefelt s.150.

³⁷ Kun Helsingin kaupunki palasi omistuskysymykseen 1900-luvulla, asiaa tutki muun muassa professori Eric Anthoni 1950-luvun oikeuskäsittelyjen yhteydessä. Kysymys liittyy kuningas Juhana III:n 3.8.1569 allekirjoittamaan lahjoituskirjaan. Koska vuoden 1569 lahjoituskirjassa mainittujen alueiden ei tutkimuksen mukaan voida olettaa kuuluneen Töölön kylään, kauempana rannikolta sijaitsevien Susiluotojen ei myöskään voi väittää kuuluneen siihen. Vuoden 1643 lahjoituskirjassa ei, toisin kuin vuoden 1569 lahjoituskirjassa, mainita kalastusvesiä tai saaria. Anthoni tuli siihen tulokseen, että Susiluodot ja suurin osa Kruununvuoren selästä eivät vastoin Helsingin kaupungin väittämää ole kuuluneet Töölön kylään. Anthoni 1957 s. 10 ja 18

³⁸ Idem s. 7–8.

³⁹ Tandefelt s. 150. Rytkölä 1961 s. 103.

resta Helsingin kaupunki myönsi Viaporin saarista käydyn oikeustaistelun aikana aluksi sen kuuluvan valtiolle. Myöhemmin kaupungin maistraatti kuitenkin esitti, että kaupunki ikimuistoisista ajoista asti oli omistanut Vasikkasaaren. Perusteena kaupunki käytti muun muassa karttoja. Kuitenkin kartassa, joka oli laadittu vuonna 1649 tai 1650, kaupungin ja naapurikylien eli Vasikkasaaren osalta Santahaminan välinen raja kulki Vasikkasaaren länsipuolella, eli siinä Vasikkasaari kuului Santahaminaan eikä kaupungille.⁴⁰

Vuonna 1696 maanmittari Lars Forselles laati kartan, jota korjattiin vuonna 1701 tai tammikuussa 1702 ja jossa kaupungin ja naapurikylien raja esitettiin eri tavalla kuin vuoden 1650 kartassa. Kun isojako Santahaminassa toimitettiin vuonna 1778, Helsingin maanmittari katsoi Vasikkasaaren kuuluvan Helsingin kaupungille. Kaupungin raatimies totesi omistuksen perustuvan siihen, että kaupunki joskus oli vuokrannut saaren. Vuokrasopimusta ei ollut esittää. Santahaminan asukkaat olivat kuitenkin eri mieltä kaupungin kanssa ja he viittasivat muun muassa vuokrasopimukseen vuodelta 1755, jolla he olivat vuokranneet saaren kolmelle aliupseerille, jotka olivat rakentaneet saaren talonsa ja käyttäneet sitä yli kymmenen vuotta ilman, että kaupunki oli siihen puuttunut.⁴¹

1780-luvulla huomattiin, että vuoden 1696 kartta ei ollut alkuperäinen eikä siinä ollut merkintöjä kruunun edustajan osallistumisesta rajojen määrittämiseen niin kuin olisi pitänyt olla. Koska karttaa oli korjattu vuonna 1701 tai tammikuussa 1702, ei oltu varmoja siitä, oliko siinä samat tiedot kuin alkuperäisessä kartassa. Alkuperäiseen karttaan käytettyjä mittaustuloksia ei löytynyt, kun sotakollegio käsitteli asiaa. Kartan todettiin olevan maantieteellisesti mutta ei geometrisesti oikea, ja siitä puuttui useita Helsingin saarista niin kuin myös Vasikkasaari, josta oli kiistaa. Lisäksi useat saaret oli piirretty väärään paikkaan. Asiaa jouduttiin käsittelemään oikeudessa, jossa Kymin laamanninoikeus tuomitsi saaren valtiolle. Tuomio sai jälkeenpäin korkeimman oikeusasteen vahvistuksen.⁴²

Svartholma

Svartholman tehtävä oli yhdessä Loviisaan suunnitellun maalinnoituksen kanssa ehkäistä vihollisen eteneminen rajalta Ruotsin valtakunnan alueelle. Svartholman työ käynnistettiin helmikuussa 1748, ja varsinaiset rakennustyöt alkoivat vuoden 1749 aikana⁴³ Augustin Ehrensvärdin suunnitelmien pohjalta.

Töitä Svartholmassa jatkettiin koko 1750-luvun ajan ja päälinnoitus valmistui vuonna 1764. Työt jatkuivat seuraavina vuosina hiljalleen, kunnes vuoden 1772 vallankumouksen vuoksi tehtiin kiireellisiä varusteluja ja suojaamattomat linjat vahvistettiin. Kaksi vuotta myöhemmin kuningas Kustaa III kuitenkin määräsi, että työt Svartholmassa oli lopetettava välittömästi, mutta vuosina 1776–1780 linnoittamista kuitenkin jatkettiin. Vuosien 1788–1790 sotaa varten Svartholma saa-

⁴⁰ Anthoni 1957 s.30, 32 ja 41.

⁴¹ Idem s. 41–42 ja 50.

⁴² Idem s. 38, 58 ja 64. Tandefelt s. 150.

⁴³ Pirjo Ikäheimonen, Karim Peltonen ja Sakari Mentu: Svartholma, Museovirasto ja Loviisan matkailutoimisto, Helsinki–Loviisa 2002, s. 3. Vanhin tunnettu esitys Svartholman linnoittamisesta on Suomen linnoitusprikaatin päällikön, päämajoitustestamajiluutnantti A. J. Nordenbergin laatima suunnitelma vuodelta 1744.

tiin tilapäiseen puolustuskuntoon. Suomen sodan syttyessä 1808 tärkeät rantavarustukset olivat vielä keskeneräisiä.⁴⁴

Loviisa oli venäläisen armeijan ensimmäisen päivämarssin päämäärä, kun Venäjä aloitti sodan Ruotsia vastaan helmikuussa 1808. Venäläiset piirittivät pari viikkoa Svartholmaa, jota puolustiti 700 miestä. Tykistö ampui saarta vain harvakseltaan eikä linnoitus mainittavasti tuhoutunut. Ruotsalainen linnoituskausi päättyi, kun Svartholma upseeriston päätöksellä antautui ja luovutettiin miltei ilman vastarintaa 18.3.1808.⁴⁵

Kaakkois-Suomi

Kyminlinnan linnoituksen säilyminen rannikkopuolustuksen käytössä 2000-luvulle saakka asettaa sen erityisasemaan rannikkopuolustuksen alueiden tarkastelussa, vaikka linnoitusta ei suoraanaisesti rannikkopuolustusta varten rakennettukaan. Kyminlinnan syntymistä ja käyttötarkoituksen muutosta onkin tarkasteltava rinnan Ruotsinsalmen merilinnoituksen kanssa.

Sodassa 1788–1790 Kaakkois-Suomella oli tärkeä asema Pietarin puolustuksessa, ja venäläiset huomasivat Viaporin ja Svartholman tapaisten tukikohtien puuttumisen Suomenlahden itäosista vaikeuttavan meritoimintaa. Rauhanteon jälkeen ryhdyttiin korjaamaan puutetta, ja keisarinna Katariina II päätti vuonna 1790 solmitun Värälän rauhan jälkeen kolmiportaisesta linnoitusvyöhykkeestä ruotsalaisten torjumiseksi. Tehtävän johtoon nimitettiin erityinen linnoitustoimikunta, jonka johtoon keisarinna määräsi kenraali ruhtinas Aleksandr Vasiljevits Suvorovin. Vanhempia sekä venäläisiä että Venäjän puolelle jääneitä ruotsalaisten rakentamia linnoituksia ja linnoituslaitteita ryhdyttiin parantamaan ja korjaamaan. Erityisesti Kymijoen suisto ja nykyisen Kotkan seutu olivat osoittautuneet meri- ja rannikkopuolustuksen kannalta tärkeiksi, ja tälle alueelle oli tarkoitus luoda uusi yhdistetty meri- ja maalinnoitus, joka sulkisi rannikon ainoan itään johtavan maantien ja vesiväylät sekä toimisi samalla etenkin rannikkolaivaston tukikohtana. Mantereelle rakennettava linnoitus suunniteltiin Kyminlinnaan ja varsinaisen Ruotsinsalmen merilinnoituksen tärkeimmät osat nykyisen Kotkan edustalle.⁴⁶

Suuren osan linnoituslaitteista suunnitteli insinöörikenraalimajuri Leo Schreiterfeldt.⁴⁷ Keväällä 1791 aloitettiin työt Hovisaaren pohjoispäässä Kyminlinnan alueella, joka oli valittu maalinnoituksen paikaksi, sekä Ruotsinsalmessa, nykyisellä Kotkan saarella, sekä lähisaarilla satamaan johtavien väylien sulkemiseksi. Päälinnakkeet olisivat Fort Katarina, Fort Elisabeth (Fort Elizabeth) ja Fort Slava (Fort la Glorie, Kunnian linnake). Ruotsinsalmen linnoituskaupunki oli määrä rakentaa pääsaarelle Kotkaan. Fort Slava valmistui jo vuonna 1794. Keisarinna Katariina II:n seuraaja Paavali I lopetti yllättäen linnoitustyöt Suomessa Pohjois-Euroopan rauhoittuneen tilanteen vuoksi. Tuolloin Ruotsinsalmen linnoitus oli kuitenkin jo pääosin valmis. Muuttovirta linnoitukseen väheni ja linnoituksessa elettiin rauhan aikaa.⁴⁸

⁴⁴ Linnat ja linnoitukset ..., s. 38. Ikäheimonen ym. s. 7 toteaa, että Loviisan työmaa lakkautettiin vuonna 1775 kuninkaallisella käskyllä, mutta että työt Svartholmassa kuitenkin saivat jatkua aina vuoteen 1808 saakka.

⁴⁵ Idem.

⁴⁶ Katso esim. Linnat ja linnoitukset... s. 43 sekä Esa Rantamo, Suomen linnoittajat, SAL 10/2002 s. 60.

⁴⁷ Eräissä lähteissä käytetään nimeä von Schreiterfelt, katso esim. Rantamo.

⁴⁸ Olli Airola ja Kaisu Harjunpää: Ruotsinsalmen merilinnoitus 1790–1855, Kymenlaakson museo, Kotka 1978, s. 17–18, 36 ja 52.

Linnoituksen maa-alueet otettiin pääosin lähiympäristön talonpojilta ja jakokuntien yhteismaista korvauksetta. Lisäksi lähiseutujen saaria ja metsiä verotettiin mielivaltaisesti hakkaamalla metsiä rakennus- ja polttopuiksi. Linnoituksen lähipitäjien asukkaat välttivät linnoitusyhdyskuntaa sen rakennusvaiheessa kielieron, pakkotyön tapaisten linnoitustöiden ja maa-alueiden pakko-ottojen vuoksi. Linnoitustyöt rahoitettiin sekä valtion varoin että erilaisin veroin. Esimerkiksi Kotkan ja Kymin viinaveron meni lyhentämättömänä linnoitustöihin.⁴⁹

Kyminlinnan maalinnoitus Hovisaaren alueella sijaitsi Kymenkartanon mailla. Kartanon omisti viipurilainen kauppias Antony Naht. Hän oli ainoa, joka sai korvauksen menetetyistä alueista. Venäjän valtio lunasti häneltä kartanon maat ruhtinas Suvorovin allekirjoittamalla kauppakirjalla 30 000 ruplalla. Kartanoon kuului Kotkan saari, Hovisaari sekä alueita Kymistä ja Pyhtäältä. Maalinnoitus, jota Hovisaaren pohjoispäähän alettiin rakentaa, oli kuitenkin vain pieni, halkaisijaltaan noin 200 metrin umpilinnoitus. Osa maasta jäi täten linnoituslaitteiden tarpeisiin varatun alueen ulkopuolelle, ja siitä muodostettiin venäläiseen maanomistustapaan lahjoitusmaa, jonka keisarinna Katariina II lahjoitti sodassa kunnostautuneelle ja invalidiksi jääneelle luutnantti Bolotnikoville. Bolotnikov kuitenkin myi lahjoitusmaansa hovineuvos Nikolai Clayhillsille, joka oli kauppias Nahtin lanko ja joka siirtyi asumaan alueelle korjattuaan siellä sijainneet sodassa tuhoutuneet rakennukset. Kymenkartano siirtyi myöhemmin Antony Nahtin veljen Nikolain ja myöhemmin naimakaupan kautta vapaaherra B. Indreniuksen haltuun.⁵⁰

Ruotsinsalmen linnoitusten ja sotasataman kasvaessa Kymenkartanon linnoituksen, joksi sitä siihen aikaan kutsuttiin, ei katsottu kykenevän puolustamaan Ruotsinsalmen linnoituskaupunkia ja sotasatamaa maan puolelta tulevaa mahdollista hyökkäystä vastaan. Kenraali Jan Peter van Suchtelen oli vuonna 1769 laatinut suunnitelman Hovisaaren pohjoispäähän rakennettavasta pitkäaikaisesta⁵¹ linnoituksesta. Kun Ruotsin ja Venäjän välit jälleen kiristivät, vanhan suunnitelman pohjalta ryhdyttiin kaavailemaan uutta maalinnoitusta, joka käsittäisi koko Hovisaaren pohjoispään. Linnoitukseen ajateltiin myös tarvittaessa varastoitavan sotamateriaalia länteen suuntautuvia operaatioita varten. Linnoitustyöt aloitettiin vuoden 1803 alussa. Kymenkartanon omistaja Nikolai Clayhills sai käskyn siirtää tulevan maalinnoituksen koilliskulmauksessa sijaitsevan rakennuksensa muualle. Uusi kartano rakennettiin Kymijoki–Huumanjoki -haarautuman pohjoispuolelle.⁵²

Maa-alueiden hallintakysymysten lisäksi linnoitusalueen omistussuhteita hankaloittivat kiistat Kymijoen kalastusoikeuksista. Kruunajaisjuhlassaan keisari Paavali I lahjoitti 18.12.1797 päivätyllä ukaasilla muun muassa kalastuksen yksinoikeuden Kymin kartanon vesillä Kymijoessa Valamon luostarille kiitoksena luostarin igumeenin ja muiden asukkaiden esirukouksista, huolimatta Kyminkartanon silloisen omistajan hovineuvos Anton Clayhillsin ja alueen talollisten vastustuksesta. Munkit vaativat myös maa-alueita itselleen ja sanoivat, että kalastusalueiden rannatkin kuuluivat heille. Asia ratkaistiin lopulta siten, että heille luovutettiin korvausta vastaan Kyminkartanosta noin hehtaarin kokoinen alue Siikakosken rannalta ja kolme pienempää aluetta Langinkosken läheisyydestä. Munkit rakensivat alueille puisen luostarin ja kaksi skiittaa. Kalasaaliinsa munkit

⁴⁹ Harry Palmberg: Ruotsinzalmi, Kymmenedals Museiförening, Kouvola 1938 s. 23.

⁵⁰ Olli Airola: Kymenkartanon linnoitus – Kyminlinna, Kymenlaakson Maakuntaliitto r.y., Helsinki 1970, s. 23. Airola ja Harjunpää, s. 20.

⁵¹ Linnoitukset luokiteltiin tähän aikaan kenttälinoituksiksi ja pitkäaikaisiksi linnoituksiksi. Pitkäaikaiset linnoitukset varustettiin suurilla sotamateriaali- ja elintarvikevarastoilla joko niiden omaa puolustusta ajatellen tai kenttäsodan tarpeita varten.

⁵² Airola s. 28.

myivät pääasiassa Ruotsinsalmen linnoitukselle.⁵³

Vuonna 1805 kaikki osapuolet hyväksyivät tarkastuksen, jossa sovittiin munkkien ja talollisten kalastusoikeudesta eri apajilla. Osapuolten välille syntyi kuitenkin riitoja vesien käytöstä, koska munkit eivät aina noudattaneet sopimusta. Ruotsinsalmen linnoituksen vuoden 1826 osittaisen tyhjentämisen jälkeen kalojen myynti ei kuitenkaan enää ollut niin tuottoisaa, ja munkit suunnittelivat myyvänsä tai vuokraavansa kalastusalueensa. Suomen valtio tarjoutui lunastamaan Valamon luostarin kalastusoikeudet, jotta vaikeat hallintakiistat saataisiin loppumaan. Kesti kuitenkin aina vuoteen 1847 saakka, ennen kuin ehdoista päästiin sopimukseen. Keisarillisessa 24.2.1847 päivätyssä käskykirjeessä Suomen valtio määrättiin lunastamaan luostarille kuuluneet kalastusoikeudet vuosittain suoritettavasta 5515 hopearuplan korvauksesta.⁵⁴ Tämä käytännössä lopetti munkkien aikakauden Kotkan alueella.

Uudisrakennustoiminta keskittyi 1800-luvun alussa Kymminlinnaan ja Ruotsinsalmeen, mutta myös muualla Itä-Suomessa korjattiin ja kunnostettiin entisiä linnoituksia. Ruotsinsalmi-Kymminlinna syntyi ja kasvoi nopeasti. Kotkan saarelle muodostui noin 15 vuodessa lähes 2000 siviiliasukkaan linnoituskaupunki, jonka kasarmeihin voitiin majoittaa noin 7000 miestä.⁵⁵ Kymminlinnan linnoitusta ei kuitenkaan koskaan saatu valmiiksi. Ennen Suomen sotaa linnoitustöitä kiirehditettiin ja työväkeä lisättiin erityisesti vuosina 1807 ja 1808.⁵⁶ Suurien majoitustilojen ja sotatarvikevarastojen sekä sijaintinsa takia Ruotsinsalmi-Kymminlinna palveli sodassa maajoukkojen keskityspaikana sekä tärkeänä tukikohtana. Vuosina 1808–1809 käydyn sodan jälkeen uusi rajanveto vähensi huomattavasti linnoituksen merkitystä.

Viipurinlahti

Viipurinlahden rannikkopuolustus kehittyi lähes katkeamattomana ketjuna 1700-luvun alusta alkaen. Ennen sitä Itämeri oli ollut Ruotsin sisämeri, jonka rannikkopuolustukseen ei ollut kiinnitetty huomiota. Suonionsaaren kaakkoiskärjessä Uuraansalmeen johtavan väylän varrella sijainnut Kirkkoniemen redutti oli hyvin todennäköisesti kaikkein aikaisin Viipurin linnoituksen merilinnoitusjärjestelmän osa. Oletettavasti redutti rakennettiin huhtikuussa 1710 venäläisten joukkojen piirittäessä Viipuria, ja se oli osa sitä puolustuslinjaa, jonka venäläiset olivat rakentaneet Viipurinlahden saarille suojatakseen meriteitä linnoitukseen Ruotsin laivastolta. Toinen on ilmeisesti Uuraansaaren Ryövälinniemellä ollut patteri. Pattereita pidettiin väliaikaisina eikä Suuren Pohjansodan jälkeen niitä ilmeisesti enää pidetty yllä eikä niillä ollut vakituista miehitystä.

Ruotsin ja Venäjän välillä vuosina 1741–1743 käydyn niin sanotun Hattujen sodan aikana Uuraansalmen alueelle suunniteltiin rakennettavaksi vahva linnoitus, mutta tätä suunnitelmaa ei toteutettu, ja Kirkkoniemen redutti ilmeisesti kunnostettiin. Vuosina 1788–1790 käydyn sodan aikana linnoitus kunnostettiin jälleen kerran, ja seuraavan kerran redutti saatettiin taisteluvalmiuteen Ruotsin–Venäjän 1807–1809 sodan aikana. Sen jälkeen linnoitusta ei kunnostettu eikä sitä otettu huomioon Viipurin linnoituksen merilinnoitusjärjestelmän seuraavissa kehittämissivaiheissa.⁵⁷

⁵³ Palmberg s. 35–36.

⁵⁴ Palmberg s. 36–37. Airola ja Harjunpää s. 106.

⁵⁵ Idem s. 44.

⁵⁶ Idem s. 43.

⁵⁷ Viktor Dmitriev: The sea fortification of Vyborg, teoksessa *Study on the Maritime Archaeology, Volume 4*, Russian Academy of Science Institute for the History of Material Culture, State Hermitage, North-West Russian Institute for the Cultural and Natural Heritage, St.-Peterburg 2000, s. 79 ja 89.

Uuraan saariston aluehallinta oli jo 1700-luvulta alkaen yhä tärkeämpää sekä kruunulle että alueen teollisuudelle. Alue oli pääosin valtion omistuksessa.⁵⁸ Uudenkaupungin rauhan 1721 ja erityisesti Turun rauhan 1743 jälkeen satamatoiminta vilkastui voimakkaasti ja kruunun maille asettuneet tilalliset antoivat aluksi viipurilaisten kauppiaiden vapaasti käyttää ranta-alueita omiin tarkoituksiin. Lastaukseen ja sahatavaran varastointiin käytetyistä alueista syntyi kuitenkin vähitellen kiistoja. Alueen tilalliset havahtuivat peräämään oikeuksiaan muun muassa veronalaisen kalastuksen takia, koska he pelkäsivät kalastuksen tuoton pienenevän lisääntyneen laivaus- ja varastointitoiminnan takia. Aluehallintakysymykset selkiintyivät 1830-luvulla, jolloin Uuraansaa-
ren maankäytöstä yksityishenkilöiden ja valtion välillä päästiin jonkin tason sopimukseen, kun valtio varasi eräitä alueita satamatarkoituksiin.⁵⁹ Kalastuksesta tulikin monella rannikon alueella yksi tavallisimmista syitä viranomaisten ja paikallisen väestön välisiin aluekiistoihin aina 1940-luvulle saakka.

Ensimmäiset tiedot Uuraansalmen ja Viipurin kaupungin puolivälissä Lihaniemen luoteiskärjessä sijainneesta Harkisaaren redutista ovat 1740-luvulta, vaikka eräs lähde ajoittaa redutin rakentamisen jo Suuren Pohjansodan aikaan. Linnoitus oli tarkoitettu ympäräpuolustukseen. 1770-luvulla linnoitus rakennettiin täysin uudelleen. Vuosina 1788–1790 käydyin sodan aikana linnoitusta korjattiin taistelukuntoiseksi. Korjauksen jälkeen redutti toimi Viipurin merilinnoitusten selusta-asemana.⁶⁰

Ruotsin ja Venäjän välisen sodan aikana 1788–1790 Viipurin meripuolustuslinjaa laajennettiin. Uuraansalmen kaksi (Kirkkoniemi ja Ryövälinniemi) patteria saivat täydennykseksi kaksi uutta. Toinen sijaitsi Uuraan pohjoisväylän varrella Suonionsaaren pohjoispuolella Punkinsaaren⁶¹ eteläpäässä, toinen puolestaan Viipurin eteläisen väylän varrella Niemelän salmen kohdalla. Vuonna 1790 pienelle saarelle salmen alueelle rakennettiin kenttäpatteri.

Seuraavan kerran Viipurin rannikkopatterit saatettiin taistelukuntoon vuonna 1807. Vuonna 1808 Niemelän salmen puolustusta vahvistettiin vielä kahdella kenttäpatterilla salmen molemmin puolin, mantereella ja Hanukkalansaarella. Suomen sodan 1808–1809 aikana oli odotettavissa englantilaisten Suomenlahdella liikkuvien laivastovoimien operaatioita, ja vuonna 1808 Viipurin linnan meririntamaa vahvistettiin viidellä uudella patterilla. Kaikki kolme Viipuriin johtavaa salmea suljettiin.⁶²

Aluehallintakysymykset Kotkan–Haminan alueella ja Viipurinlahdella erosivat toisistaan huomattavasti. Viipurinlahdella kyse oli pääosin kalastuksen ja merenkulun aiheuttamista erimielisyyksistä yksityishenkilöiden ja valtion välillä, eivätkä osittain tilapäisluontoiset rannikkolinnakkeet tunnu aiheuttaneen ongelmia. Kyminlinnan aluekysymys sen sijaan ratkaistiin maalunastuksella. Aluehallintakysymysten hoitoon oli siten olemassa keinot, mutta lainsäädäntö puuttui, mikä saattoi johtaa kysymysten jonkin verran mielivaltaiseen hoitamiseen.

⁵⁸ Raimo Päiviö: Uuras. Luotsikylästä suursatamaksi, Uuraan saariston säätio, Jyväskylä 1992 s. 91.

⁵⁹ Idem s. 96.

⁶⁰ Dmitriev s. 79–80 ja 89–90. Jevgeni Balasov kirje 6.3.2002.

⁶¹ Eräissä kartoissa Punkisaari.

⁶² Dmitriev s. 90.

3. Autonomian alusta autonomian kriisiin

RANNIKKOPUOLUSTUS MUUTTUI MERKITTÄVÄSTI 1800-luvulla. Erityisen suuri muutos oli 1800-luvun loppupuolella, jolloin tekniseen kehitykseen yhdistyi yleisvaltakunnallisen lainsäädännön muutos. Suomen rannikkopuolustus noudatti pitkälti muualla maailmassa käytössä olleita periaatteita. Erityisesti edellä mainitut suuret muutokset muuttivat rannikkopuolustukseen tarvittavien alueiden hallintaa. Nämä periaatteet ja muutokset jäävät joskus huomiotta aluehallintakysymyksiä käsiteltäessä, mikä voi vaikeuttaa aluehallintakysymysten ymmärtämistä.

3.1 Rannikkopuolustuksen ja rannikkotyökistön yleinen kehitys

KUN SUOMI 1808–1809 SODAN JÄLKEEN siirtyi Ruotsin vallan alaisuudesta Venäjän suuriruhtinaskunnaksi, Suomen rannikkopuolustus koostui Ruotsin ja Venäjän eri aikoina rakentamista rannikolla olevista linnoituksista ja linnoista, joiden maa-alueet ja niihin liittyvät kysymykset muodostivat maamme 1800-luvun rannikkopuolustuksen alueiden hallintakysymykset. Linnoituksiin kuului usein laivastojen satamat ja tukeutumisalueet. Turun rauhassa vuonna 1743 Venäjään liitetty Kaakkois-Suomi eli Vanha Suomi liitettiin muuhun Suomeen vuonna 1812. Sen jälkeen Viipurinlahden rannikkopuolustusta voidaan jälleen kutsua osaksi Suomen rannikkopuolustusta.

Autonomian alussa Suomen tärkein linnoitus oli Viapori, joka oli rakennettu soveltamalla niin sanottua bastionijärjestelmää paikalliseen maastoon. Bastionijärjestelmä vanhentui tai oli osittain puutteellinen jo 1800-luvulla. Esimerkkinä uudenaikaisista linnoitustaidon tienraivaajista voidaan mainita kenraali, markiisi Marc René de Montalembert, joka kuoli vuonna 1800. Hän hylkäsi bastionijärjestelmän, koska näki selvästi, mihin linnoitusten aseistuksen kehitys oli johtamassa ja pyrki sen vuoksi siirtämään taistelun niin kauas kuin mahdollista itse linnoituksista. Hän oli voimakkaasti sitä mieltä, että linnoituksen puolustuksen täytyi perustua työkistön ehdottomaan ylivoimaan. Kaponieeririntama oli bastionirintamaa vahvempi ja pystyi kasemateista ja vallien suojaamista varustuksista ampumaan tehokasta ristitulta. Montalembertin oppeja ryhdyttiin soveltamaan muun muassa Saksassa 1800-luvun alussa.

Korkeamman matematiikan professori Kurganovin teos Sotatieteestä, joka ilmestyi Moskovas-

sa vuonna 1777, käsitteli myös meri- ja rannikkolinnoitusten puolustusta.¹ Kurganov oli palvellut rannikkotykistössä kahdessa sodassa ja kehotti linnoittajia rakentamaan pattereita linnoitusten edustalla oleville saarille tai niemille. Täten voitaisiin torjua vihollisen yritykset päästä lähietäisyydeltä tulittamaan sotasatamia. Pattereita – mieluummin tornipattereita – oli rakennettava myös maan puolelle linnoitusten suojaksi, mutta jos vihollisen maihinnousua ei kyetty estämään, tykkituli oli kohdistettava sekä laivastoon että maihinnousuosastoon. Kurganovin oppeja sovelsi muun muassa generalissimus, kreivi Aleksandr Suvorov puolustaessaan Krimin niemimaan linnoituksia. Periaatteet merilinnoitusten suojaamisesta myös mantereen puolelta sekä taistelun siirtämisestä niin kauas kuin mahdollista itse päälinnoituksista tai ainakin vaikuttaminen viholliseen mahdollisimman kaukana päälinnoituksesta siis tunnettiin jo 1700-luvulla. Myös Augustin Ehrensvärd oli pyrkinyt soveltamaan näitä periaatteita suunnitellessaan Viaporin, mutta käytössä olevat varat ja linnoituksissa käytettävien tykkien kehittymättömyys supistivat suunnitelmia ratkaisevasti. Tykistön lyhyen kantaman ja heikon tehon vuoksi tykistöllä varustettuja linnoitteita olisi pitänyt olla erityisen paljon, mutta niihin ei ollut varaa.

Linnoitus- tai rannikkotykkien kehitys muutti tilannetta 1800-luvun loppupuolella. Tykkejä on tosin käytetty rannikolla melkein siitä alkaen, kun tykit keksittiin. Varsinainen rannikkotykistö alkoi kuitenkin kehittyä vasta 1800-luvun puolivälissä. Tärkeimpiä kehityksen syitä olivat rautalaivat ja Krimin sodan kokemukset. Melkein kaikki valtiot, joilla oli merirannikkoa, ryhtyivät miettimään mahdollisia hyökkäyksiä mereltä sekä rannikon puolustamista. Krimin sodassa myös merimiinoja käytettiin ensimmäistä kertaa laajamittaisesti merisodankäynnin välineenä Suomen rannikolla. Merimiinat ovat sen jälkeen olleet tärkeä osa Suomen meripuolustusta.

Rannikkotykistön nousukauden aikana tykit kehittyivät voimakkaasti. Takaa ladattavat tykit ja rauta-alusten tuhoamiseen tarvittavat uudet ampumatarvikkeet voimakkaana panoksineen tekivät tuloaan. Linnoitusten tykkilavettina ollut tavallinen laivalavetti ja siitä kehitetty yksinkertainen linnoituslavetti saivat väistyä uudenlaisten vipulavettien, rannikkolavettien ja tornitykkien tieltä. 1890-luvulla ryhdyttiin kehittämään myös yhä nopeampia tykkejä samalla kun tykkien kantama ja suurin korotuskulma kasvoivat. 1870-luvulla sota-alusten panssaroinnin paksuus oli alkanut kasvaa rajusti. Yksi ratkaisu ongelmaan oli suurentaa tykkien kaliiperia ja siten myös itse aseita. Sota-alusten kehittyminen kahteen eri suuntaan vaikutti myös rannikkotykkien kehitykseen. 1880-luvulla alettiin rinnan isojen taistelulaivojen kanssa kehittää pienempiä ja nopeampia aluksia, ja 1890-luvulla kävi ilmi, että melkein kaikki valtiot harkitsivat keveiden ja nopeiden alusten käyttöä satamia ja laiturialueita vastaan. Näitä aluksia torjumaan tarvittiin pieniä, nopeasti ampuvia tykkejä. Pienet nopeat tykit soveltuivat myös vanhojen linnoitusten lähipuolustukseen.

Linnoitusten ja linnoituslaitteiden sijoitusperiaatteiden sekä rannikkotykkien teknisen kehityksen lisäksi varsinainen linnoitustekninen kehitys on vaikuttanut rannikkopuolustukseen tarvittavien alueiden hallintaan. 1800-luvun alkupuolella linnoitusten heikkoina puolina oli pomminkeskeisten rakennusten puute ja bastionityyppisten varustusten kaikinpuolinen vanhentuneisuus. Yksi lähinnä väliaikaiseksi jäänyt ratkaisu oli niin kutsutut kasematoidut patterit eli kasemattipatterit, joissa tykit oli sijoitettu sisätiloihin vierekkäisiin tiiliholvattuihin taistelukasematteihin. Näitä pattereita rakennettiin Viaporin saariin 1850- ja 1860-luvuilla. Toinen, linnoituksen puolustuskyvyn kannalta tärkeä uudistus olivat kiviset, pomminkesävät ruutikellarit, joita rakennettiin 1870-luvun

¹ Paavo Talvio: Viaporin linnoitus ja sen tykistö vuosina 1808–1855, teoksessa Sotahistoriallisen seuran ja Sotamuseon vuosikirja X, Sotahistoriallinen seura ja Sotamuseo, Helsinki 1978, s. 99–100.

alkuun mennessä useita kappaleita esimerkiksi Viaporin saariin. Myös linnoitusten uusia tykkeitä varten tuli parannella tiloja, joiden takia pattereita oli rakennettava uudelleen eli kesto-linnoitettava 1880-luvulla. Maasta ja kivistä rakennetut varustukset eivät kuitenkaan kestäneet 1880-luvun lopussa käyttöön otettujen voimakkaasti räjähtäviä räjähdysaineita sisältävien ammusten räjähdysvaikutusta. Vuosisadan lopussa alettiin sen takia käyttää betonia yhä enemmän kestävämpien rakenteiden valmistukseen, samalla kun varustukset usein louhittiin maan sisään.

Tarkasteltaessa rannikkopuolustuksen teknistä kehitystä ja rannikkopuolustukseen tarvittavia alueita, voidaan huomata, että tekniset ratkaisut ovat pitkälle sanelleet sen, mitä alueita rakenteille on tarvittu. Jo Viaporin rakentamisen aikoihin ymmärrettiin merilinnoituksen suojaamistarve maan puolelta ja sivustoilta. Muun muassa linnoitusten tykistön rajallinen kantama aiheutti sen, että linnoitteita olisi tarvittu hyvin paljon halutun vaikutuksen aikaansaamiseksi, eivätkä varat riittäneet kaikkien linnoitteiden eli linnoitusten osien rakentamiseen, mikä aiheutti epä-tietoutta aluehallinnasta, koska ei aina tiedetty, mitkä alueet oli ollut tarkoitus linnoittaa ja siten kuuluivat linnoitukseen.

Tykistön kehittyessä 1800-luvulla pääpuolustuslinja pyrittiin siirtämään kauemmaksi, eteen työnnettujen linnakkeiden tasalle. Tehokkaalla tykistöllä pyrittiin tuhoamaan vihollinen, ennen kuin se pääsi itse keskuslinnoituksen luokse. Keskuslinnoitusten merkitys puolustustehtävän kannalta väheni jatkuvasti.

3.2 1800-luvun yleisen kehityksen vaikutus rannikkopuolustukseen

NAPOLEONIN KUKISTUTTUA VUONNA 1815 alkoi Euroopan puoleisella Venäjällä pitkä rauhan kausi. Suomessa linnoitukset olivat ruotsalaisten jäljiltä huonohkossa kunnossa, mutta niille ei tehty merkittäviä korjauksia. Kun sodan syttyminen 1850-luvun alussa näytti todennäköiseltä, Venäjän keisari asetti vuoden 1853 lopussa² komitean tarkastamaan Suomen rannikkolinnoitukset, ja niiden heikkoudet tulivat jälleen esiin. Tammikuussa 1854 komitea määräsi rannikkolinnakkeet korjattaviksi puolustuskuntoon. Iso-Britannia, Ranska ja Sardinia julistivat sodan Venäjälle maaliskuun lopulla 1854.

Vuosina 1854–1855 kokoontuneen arvovaltaisen rannikonpuolustuskomitean käsitykset antavat suuntaa tarkasteltaessa rannikkolinnoitusten merkitystä ja kehittämistä. Yleinen käsitys oli, että puolustettavien paikkojen lukua oli rajoitettava ja käytettävissä olevat joukot keskitettävä strategisesti tärkeimpiin kohteisiin, joista Viapori oli Suomessa tärkein. Lisäksi Bomarsundin linnoitus oli rakenteilla. Viaporin edustalla oleviin saariin, ensi sijassa Vallisaareen ja Santahaminaan, oli rakennettava pattereita ja erityistä huomiota oli kiinnitettävä läntisen sivustan varmistamiseen ja syvyysspuolustukseen. Kenraalijutnantti kreivi Friedrich Wilhelm Rembert von Berg (1794–1874) oli komitean jäsen. Toimiessaan Suomen kenraalikuvernöörinä ja samalla Suomeen sijoitettujen joukkojen komentajana vuosina 1854–1861 hän pyrki noudattamaan näitä suuntaviivoja.³

² Pertti Luntinen: *The Imperial Russian Army and Navy in Finland 1808–1918*, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1997, s. 80. Talvio 1978 s. 128 toteaa, että vuosina 1854–1855 kokoontui arvovaltainen rannikkopuolustuskomitea, joka arvio Viaporin merkitystä.

³ Paavo Talvio: *Viaporin linnoitus ja sen tykistö Krimin sodasta vuosisadan vaihteeseen*, teoksessa *Sotahistoriallinen aikakauskirja 1*, Sotahistoriallinen Seura ja Sotatieteen laitos, Helsinki 1980, s. 128.

Työvoimaa ei kuitenkaan riittänyt kaikkiin työkohteisiin ja työt keskeytyivät eripituisiksi ajoiksi eri kohteissa vuoden 1856 alusta. Keskeytyksiin lienevät vaikuttaneet myös käynnistyneet Krimin sodan rauhanneuvottelut. Oli myös nähtävissä, että seuraava sota ei enää olisi yksinomaan merisotaa ja sen vuoksi oli varauduttava puolustamaan Helsinkiä myös mantereen puolelta linnakkein.

Vaikka linnoitustyöt monin paikoin oli saatu käyntiin 1860-lukuun mennessä, erityisen syyssäyksen linnoitustöihin toi Puolassa vuonna 1863 syttynyt kapinaliike, jonka jälkeen pelättiin erityisesti Englannin laivaston toimenpiteitä. Tästä seurasi yleinen liikekannallepano Venäjällä. Suomessa liikekannallepano käskettiin 28.4.1863. Vuosien 1863–64 vaihteessa kapina kuitenkin lopullisesti tukahdutettiin ilman ulkovaltojen puuttumista. Linnoituksia kuitenkin uudistettiin osana laajaa sotaministeri Dmitri Aleksejevitš Miljutinin johtamaa sotilaallista uudistustyötä Venäjällä 1860–1870 -luvuilla. Uudistuksessa sileäputkinen tykistö korvattiin rihlatulla tykistöllä, mikä vaikeutti Venäjän teollisuutta ja muutti jonkin verran linnoitussuunnitelmia.

Turkin valtakuntaan kuuluneet Balkanin kansat nousivat kapinaan vuonna 1876 ja Venäjän vanhat pyrkimykset Välimerelle nousivat taas pintaan. Venäjä julisti sodan Turkille 24.4.1877, mikä jälleen toi rannikkopuolustuksen puutteet esille. Turkin sodan rauha solmittiin kuitenkin 3.3.1878 San Stefanossa, mutta Venäjän kannalta ulkopoliittinen tilanne pysyi kireänä. Syynä olivat Berliinin kongressin päätökset ja Saksan-Itävallan puolustusliitto vuodelta 1879. Venäjän ja Englannin välit kiristyivät niin sanotun Afganistanin selkkauksen vuoksi 1885 ja sen takia valmiutta kohotettiin ja puolustusta tehostettiin myös Suomessa ja Viaporissa.

Uuden liikekannallepanosuunnitelman myötä vuonna 1882 pidetyn ”erityisen neuvottelukunnan” kokouksen jälkeen asetettiin komitea, jonka puheenjohtajana toimi Pääesikunnan päällikkö kenraaliadjutantti Obrutšev. Komitean tehtävään kuului linnoitusten strategisen merkityksen arviointi. Komitea korosti syvyyspuolustusta ja esitti puolustuksen vahvistamista myös Suomen alueella. Pietarin sotilaspiirin asettama komitea esitti myös Viaporin puolustuksen vahvistamista. Myös Suomen sotilaspiirin esikunta asetti omasta aloitteestaan puolustuskomitean.⁴

Rannikkolinnoitusten sotilaallisen merkityksen vähentyminen kävi yhä ilmeisemmäksi 1800-luvun lopussa. Linnoitusten ja erityisesti Viaporin aseistusta ei kyetty pitämään ajan tasalla, koska tärkeämpiä linnoitettavia kohteita oli etenkin läntisellä maarajalla ja Kaukoidässä. Vanhat linnoitukset olivat menettäneet merkityksensä ja ne pyrittiin korvaamaan uusilla, erillisten linnakkeiden järjestelmillä. Tykistön päähallinto otti kuitenkin vuonna 1891 uudelleen esille ajatuksen koko linnoitustykistön uudenaikaistamisesta. Kaksi linnoitustykistön hankintaohjelmaa toteutettiin 1800-luvun ja 1900-luvun vaihteessa.

Kaukoidän nousevan suurvallan Japanin päätettyä saada venäläiset ulos Mantsuriasta Japanin laivasto hyökkäsi helmikuussa 1904 sotaa julistamatta venäläisen laivasto-osaston kimppuun Port Arthurissa ja alkoi sen jälkeen piirittää satamaa.

Tsushiman meritaistelu käytiin 27.–28.5.1905 Venäjän Itämeren laivaston ja Japanin laivaston välillä. Taistelussa Japani tuhosi Venäjän Tyynelle valtamerelle Itämereltä lähettämät alukset, ja lopputulos oli muutenkin Venäjän kannalta huono. Siksi erityisesti merilinnoitusten merkitystä arvioitiin uudelleen. Port Arthurin piirityksestä oli opittu esilinnakkeiden merkitys. Esimerkiksi Lauttasaareen, joka jo 1895 oli riisuttu aseista, vietiin keväällä 1904 muutama tykki ja siellä suo-

⁴ Idem s. 151.

⁵ Paavo Talvio: Viaporin linnoitus ja sen tykistö vuosisadan vaihteesta vallankumoukseen, teoksessa Sotahistoriallinen aikakauskirja 2, Sotahistoriallinen Seura ja Sotatieteen laitos, Helsinki 1982, s. 159.

ritettiin pieniä rakennustöitä.⁵ Sodan uhan mentyä ohi ja tilanteen rauhoituttua muun muassa Lauttasaaren tykit kuitenkin poistettiin, ja Itämeren rannikkolinnakkeiden kunto alkoi huonontua entisestään. Maavoimat, jotka vastasivat linnakkeista siihen aikaan, kiinnittivät hyvin vähän huomiota linnakkeiden ajanmukaiseen aseistukseen huolimatta Saksan kasvaneesta kansainvälisestä vaikutusvallasta ja sotalaivaston rakentamisen aloittamisesta 1800-luvun lopussa.

3.3 Ahvenanmaan rannikkopuolustus

3.3.1 Ahvenanmaan ensimmäiset linnoitukset

VUONNA 1809 PÄÄTTYNEESSÄ sodassa Ruotsia vastaan Venäjä sai haltuunsa Ahvenanmaan, mutta Venäjän puolustus ei ulottunut kunnolla sinne saakka. Linnoituksen tai linnoitteiden rakentamista Ahvenanmaalle harkittiin sen tähden vuodesta 1809 alkaen.

Jo kesällä 1809 linnoitusasiantuntija kenraaliluutnantti Fabian Steinheil, jonka tehtävänä oli laatia lausunto saarten puolustuksesta, kävi Ahvenanmaalla.⁶ Kun Suomi oli liitetty Venäjään, keisari Aleksanteri I päätti vahvistaa Ahvenanmaan puolustusta meripuolustuksen tarpeita varten.⁷ Kesti kuitenkin kauan, ennen kuin päätös voitiin toteuttaa.

Steinheilin mielestä tärkeintä oli varmistaa Sund–Saltvik venäläisenä sillanpäänä lännestä tulevia hyökkäyksiä vastaan ja kulkuyhteytenä itään. Puolustus koostuisi kahdesta pääpuolustuslinjasta ja eräistä pienemmistä linjoista. Lumparnin sulkeminen vihollisen tunkeutumiselta muodostaisi hyvän tukeutumisalueen omille laivastoyksiköille. Bomarsundin tärkeää sisääntuloväylää Steinheil ehdotti suojattavaksi alueen korkeimmalle kukkulalle rakennettavalla bastionilinnoituksella. Lähellä olevat muut korkeat alueet olisi varustettava suljetuilla kaponieereilla ja satama-alueita puolustettava pattereilla. Lisäksi Steinheil totesi, että Ahvenanmaalla oli muitakin kohteita, jotka olivat rannikkopuolustuksen kannalta tärkeitä.⁸

Steinheilin puolustussuunnitelma oli omalla tavallaan moderni, koska siinä otettiin huomioon etulinna-akkeiden tarve, ja hän tunnisti sellaisiakin puolustettavia kohteita kuten Herrö, jotka vasta paljon myöhemmin linnoitettiin. Toisaalta bastionilinnoitusten aika alkoi jo 1800-luvulla olla ohi, joten suunnitelma oli siltä osin vanhentunut. Steinheilin raportti Ahvenanmaan puolustuksesta lähetettiin kuitenkin Suomen kenraalikuvernööriksi kesällä 1809 nimitetylle kenraali Mihail Bogdanovitš Barclay de Tollylle. Lokakuussa 1809 kenraali Barclay de Tolly kirjoitti sotaministeri Aleksei Andrejevits Araktšejevälle ja esitti varuskuntajoukkojen ryhmittämistä Ahvenanmaalle.⁹

⁶ Martin Isaksson: Kring Bomarsund, tio försök att skildra åländska verkligheter åren 1808–1856, Söderström & C:o Förlags Ab, Helsinki 1981, s. 44. Isaksson ei valitettavasti ole varustanut teostaan lähdeviittein. Ahvenanmaan maakunta-arkistossa ja Ahvenanmaan museon Kastelholman toimistossa (Ålands museibyrå, Kastelholms platskontor) säilytettävästä Isakssonin kirjaa varten kokoamasta materiaalista käy ilmi, että kirja perustuu pääosin arkistolähteisiin.

⁷ Vojennaja Entsiklopedija, Peterburg 1911, s. 639–670.

⁸ Kenraaliluutnantti Fabian Steinheilin puolustussuunnitelma s. 11–12, majuri Thesleffin vahvistama kopio, VeSa 3835, KA. Isaksson 1981, s. 45.

⁹ ”[...] *det vore af synnerlig nytta, därest man förlade ett garnisonsregemente till Åland för att hålla uppsikt öfver postkontoret och öfriga civila ämbetsverk, men framför allt för att utgöra ett ständigt försvar för öarna, i synnerhet om en mindre fästning komme att byggas på Åland*”. Mihail Borodkin: Kriget vid Finlands kuster 1854–1855, Söderströms & C:o, Helsingfors 1905. s. 47.

Postikonttorin ja siviiliviranomaisten valvominen katsottiin ensisijaiseksi tehtäväksi, mutta mahdollinen linnoituksen rakentaminen otettiin myös huomioon.

Kenraaliluutnantti Steinheil komennettiin vuonna 1810 uudestaan Ahvenanmaalle. Steinheilin kuvaus edelliseltä kesältä oli lähetetty edelleen keisarille Barclay de Tollyn puoltamana. Venäläiset sijoittivat Ahvenanmaalle noin 2000 miestä, jotka rakensivat ahkerasti kenttälinoitteita. Vuonna 1813 Ahvenanmaalla oli 38 venäläistä patteriasemaa eli skanssia ja niissä 182 tykkiä.¹⁰ Skansseilla suojattiin tulevan linnoituksen sijoituspaikkaa sekä maalta että mereltä päin tulevia hyökkäyksiä vastaan. Lisäksi kauempana olevilla skansseilla suojattiin muun muassa postireittäjä ja siihen liittyviä kohteita kuten lauttarantoja. Toteutettu puolustusryhmitys oli siten Steinheilin esittämän suunnitelman mukainen lukuun ottamatta varsinaista päälinoitusta. Skanssit eivät kuitenkaan johtaneet aluehallintaongelmiin.

Sekä tulevan linnoituksen esikaupunkiin eli vanhaan Skarpansiin että varsinaisen linnoituksen alueelle rakennettiin jo 1810-luvulla rakennuksia insinöörikunnalle ja tykistöjoukoille ja muuhun käyttöön. Suuri osa rakennuksista oli vanhoja ilmeisesti alueen entisiltä asukkailta 1810-luvun alussa alueen lunastuksen yhteydessä saatuja taloja. Bomarsundin alueella oli myös tilapäisiä pattereita, ruutikellareita ja muita tykistön käytössä olevia rakennuksia.¹¹

Vaikka linnoituksen rakentaminen Ahvenanmaalle nousi esille jo vuonna 1809 ja keisari teki asiasta päätöksen, varsinaisen linnoituksen rakentaminen aloitettiin vasta myöhemmin. Ahvenanmaan rannikopuolustuksen kehittäminen jatkui kuitenkin hiljalleen koko ajan. Jo 1810-luvun alusta saakka Ahvenanmaalla oli olemassa jokseenkin toimivalta vaikuttava mutta pääosin tilapäinen puolustusjärjestelmä, jonka voidaan pitkälle katsoa palvelleen myös rannikonpuolustuksen tarpeita. Järjestelmän keskipiste oli Bomarsundin alue. Ensimmäistä hajautettua puolustusjärjestelmää voidaan jopa monessa mielessä pitää uudenaikaisempana kuin myöhempää monumentaalista keskuslinnoitusta.

3.3.2 Bomarsundin varsinaisen linnoituksen rakentaminen

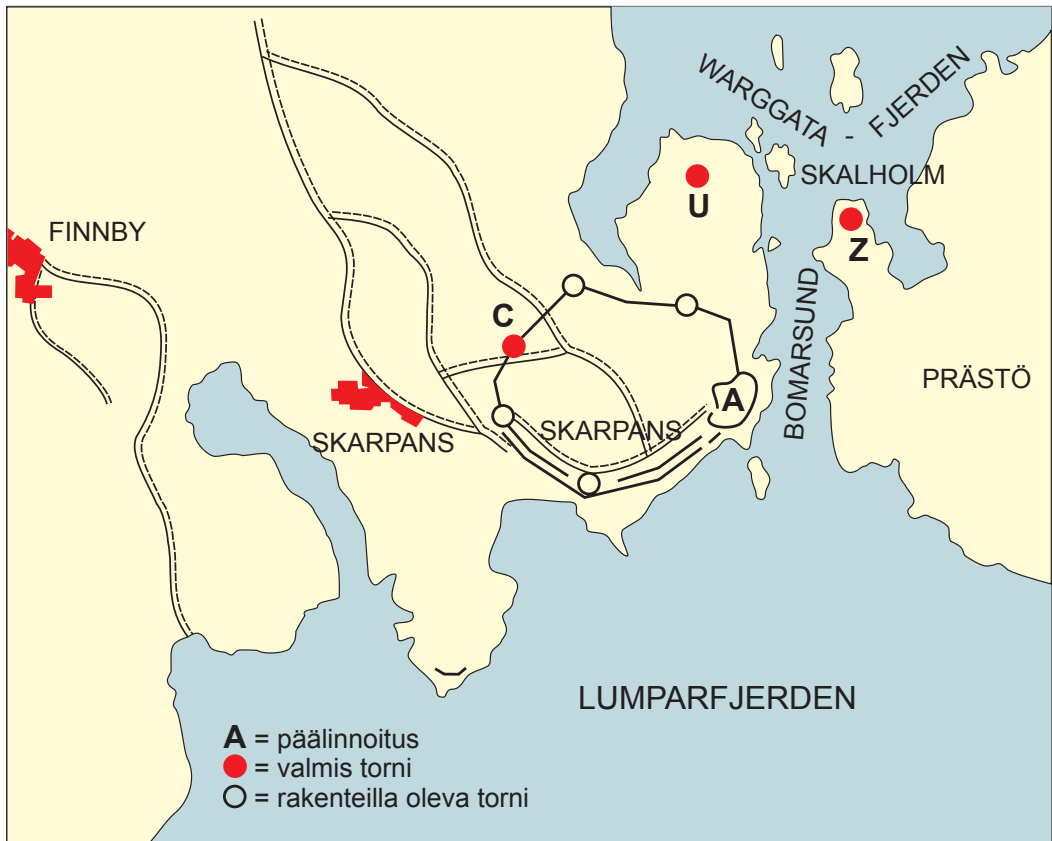
Kenraaliluutnantti Steinheilin esittämää bastionilinoitusta Bomarsundiin ryhdyttiin valmistelemaan, mutta se ei koskaan valmistunut. Ålands Museumin tutkijat löysivät kesällä 2000 maastosta vanhemman linnoituksen kiviperustan, jonka kuvaus myöhemmin löydettiin myös eräistä venäläisen insinöörikomennuskunnan vuosina 1824 ja 1827 piirretyistä Museoviraston kartoista.¹² Syy siihen, ettei varsinaista linnoitusta vielä 1810-luvulla ryhdytty rakentamaan siitä huolimatta, että valtio otti haltuunsa linnoitukseen tarvittavat maa-alueet, johtunee vallinneesta sotilaspoliittisesta tilanteesta ja siitä, ettei ollut selvää, tarvittiinko kiinteää linnoitusta. Esimerkiksi Ruotsin hallitsija solmi vuonna 1812 sopimuksen entisen vihollisensa Venäjän kanssa. Vuosina 1810–1812 kokoontui Barclay de Tollyn johdolla konferenssi, joka mietti Venäjän lounais- ja eteläosien rajojen puolustusta. Konferenssin nimittämä toimikunta luetteli tietyt valtakunnan luoteisosissa sijaitsevat paikat, joiden linnoitukseen oli kiinnitettävä huomiota, mutta ei maininnut Bomarsundia.¹³

¹⁰ De ryska batteriställningarna på fasta Åland 1813, MIS 1, ÅILA. Selvityksen on koonnut Martin Isaksson Bomarsundiin liittyvien karttojen ja piirustusten pohjalta vuonna 1979.

¹¹ Kartta 212/3.12.1819, ÅmKp.

¹² Graham Robins kirje 8.1.2002. VIK 3 (1824), VIK 5 (1824) ja VIK 7 (1827), MV.

¹³ L. G. Beskrovny: *The Russian Army and Fleet in the Nineteenth Century. A Handbook of Armaments, Personnel and Policy.* Academic International Press, Gulf Breeze USA, 1996, s. 255–256.

3. Bomarsundin alue ennen linnoituksen tuhoamista (Mikola ym. (toim.), s. 18, muokkaus OE).

Venäjän rannikku puolustuksen painopiste ei vielä ollut kovin selvä ennen 1830-luvun alkua ja ranskalais-venäläisen allianssin kariutumista.

Vuonna 1817 otettiin kysymys Venäjän luoteisrajojen suojaamisesta linnoituksin taas esille, ja asiaa selvittämään asetettiin erikoiskomitea. Komitea tutki tarkkaan Ahvenanmaan saariston ja sen linnoitettavat kohteet, sekä laati esityksen linnoitukseksi. Venäläisten sotilastietosanakirjojen mukaan Bomarsundin linnoituksen rakentaminen alkoi vuonna 1822 suuruhtinas Nikolai Pavlovitšin vierailtua Ahvenanmaalla ja katsottua Bomarsundin sopivimmaksi paikaksi linnoitukselle.¹⁴ Vuonna 1828 hanke käynnistettiin uudestaan keisarillisella ukaasilla, ja 8.6.1829 keisari Nikolai I hyväksyi hankkeen.¹⁵ Linnoituksen tuli olla valmis viiden vuoden päästä, mutta monet vaikeudet hidastivat hanketta huomattavasti.

Bomarsundin linnoituksen rakentamispäätös on ymmärrettävissä laajempaa taustaa vasten. Venäjän Itämeren politiikka oli jo pitkään keskittynyt puolustuskysymyksiin, joiden keskipisteenä oli Kronstadtin linnoitus. 1700- ja 1800-luvulla suuri huoli oli se, että Britannia pääsisi pureutumaan alueelle. Vuonna 1809 päättyneessä sodassa Ruotsia vastaan Venäjä sai haltuunsa Ahvenanmaan, mutta Venäjän puolustus ei ulottunut kunnolla tähän valtakunnan läntiseen etuvartioon. Linnoi-

¹⁴ Katso esimerkiksi V. Krasnov ja V. Daines: Russki vojenno-istoričeski slovar, Olma-press, Moskva 2001, s. 22. Vuosi vaihtelee eri kotimaisissa ja ulkomaisissa lähteissä.

¹⁵ Vojennaja Entsiklopedia s. 640.

tus Tukholman ja Turun välisen itä-länsisuuntaisen postireitin varrella ja pohjois-eteläsuuntaisen laivareitin ankkuripaikan luona oli sopiva etuvartio.¹⁶

Kasarmien ja työväen tarvitsemien muiden rakennusten työt alkoivat vuonna 1830, ja päälinnoituksen työt alkoivat kesällä 1832.¹⁷ Lopulliseen suunnitelmaan kuului keskuslinnoituksen lisäksi pitkän muurin yhdistämät tornit, muutama erillinen torni sekä pitkä aallonmurtaja. Bomarsundista oli määrä tulla tyypillinen 1800-luvun alun rannikkolinnoitus, jossa korostui lukemattomien tykkien tuli vahvan puolustuksen kustannuksella. Linnoituksen rakensivat pääasiassa venäläiset ja muualta Ahvenanmaalle tullut työvoima, joten sen suoranainen merkitys paikallisen väestön kannalta oli pieni. Sen välilliset vaikutukset olivat kuitenkin suuremmat. Kasvava linnoitus ja monikansallinen yhteiskunta loi keskipisteen saarten hajanaiseen asutukseen. Niin kauan kuin linnoitus oli pystyssä, sen varusväki lisäsi saarten väestöä noin 30 prosentilla¹⁸ ja hallitsi saarten taloudellista ja sosiaalista elämää. Alueelle keskittyi virkavalta, taloudellinen elämä ja Ahvenanmaan seurapiirielämä.

Bomarsundin linnoitus rakennettiin paikkaan, jossa se suojasi merkittävää ankkuripaikkaa, mutta sillä ei koskaan ollut minkäänlaisia laivaston vaatimia valmiuksia ainakaan suurempaa laivastoa varten. Itämeren alueella käytettäviä soutu-kaleereja ja tykkiveneitä varten tarvittavia vajoja ja telakoita ei tietävästi koskaan rakennettu. Bomarsundia on kuitenkin toistaiseksi tutkittu hyvin vähän.¹⁹

Britit huomasivat, mitä Ahvenanmaalla oli tekeillä, ja Iso-Britannian kuningas vaati toimenpiteitä Bomarsundia vastaan. Britit olettivat, että venäläiset sijoittaisivat tai ainakin pystyisivät sijoittamaan sotalaivaston Bomarsundiin. Sotalaivasto muuttaisi Bomarsundin etuvartiosta lähötasemaksi kohti Tanskan salmia. Britit toivoivat myös, että Bomarsundin rakentaminen saisi Ruotsin liittymään Venäjän vastaiseen liittoutumaan. Ruotsin kuningas Oscar I ei kuitenkaan halunnut liittyä sotaan.

Iso-Britannian kabinetti teki 28.6.1854²⁰ lopullisesti päätöksen suorittaa ensimmäinen hyökkäys Bomarsundiin. Päätöksen takana oli vielä toivo saada Ruotsi mukaan sotaan. Venäjän etuasema tuli myös hävittää. Varsinainen Bomarsundin piiritys alkoi 22.7.1854. Varsinainen taistelu alkoi aikaisin aamulla 13.8., Brännklint-torni antautui 14.8., Notvik-torni antautui iltapäivän alussa 15.8. ja päälinoitus antautui puoleen päivään mennessä seuraavana päivänä.

¹⁶ Tutkijat ovat olleet eri mieltä Bomarsundin linnoituksen suunnittelusta luonteesta. Useimmat lähteet todistavat paikan puhtaasti puolustuksellisesta luonteesta asemana, jossa yhdistyi alueen valvonta ja rooli Suomenlahden puolustuksen uloimpana tukikohtana. Eräät tutkijat olettavat linnoitukselle suunnitellun myös hyökkäyksellisempää luonnetta laivasto-osastojen tukikohtana, vaikka laivaston vaatimia satamia ja huoltolaitoksia ei linnoituksen alueelle rakennettu.

¹⁷ Graham Robins: Bomarsund. Outpost of Empire, Ålands landskapsregering, Marichamn 2004, s. 12.

¹⁸ Andrew Lambert: Bomarsund in Context, esitelmä Maarianhaminassa 22.11.2001.

¹⁹ Brittiläiset tutkijat ovat useimmiten olettamuksissaan lähteneet oman maansa strategian pohjalta, jossa linnoituksia rakennettiin vain suojaamaan laivastotukikohtia ja satamia. Tutkijat ovat olettaneet, että vaikka satamasta ei ole löydetty todisteita, sitä olisi suunniteltu, vaikka se olisi ollut vasta alkutekijöissään. Myös venäläisissä lähteissä on annettu ymmärtää, että Bomarsundia tarvittiin laivastoa varten (Katso esimerkiksi Vojennaja Entsiklopedia, s. 639–640.) Toiset tutkijat, kuten merihistoriaan erikoistunut tohtori Andrew Lambert, ovat sitä mieltä, että tämä yleinen käsitys on kyseenalainen ja kysymystä tulee tutkia tarkemmin.

²⁰ Lambert.

Kun Bomarsundin linnoitus oli vallattu, liittoutuneiden oli päätettävä, mitä ne sille tekisivät. Se, ettei asiasta ollut päätetty etukäteen, osoittaa, miten kiireesti hyökkäyspäätös oli tehty. Linnoitus tuhottiin ampumalla ja räjäyttämällä, ja rauhansopimuksessa Pariisissa vuonna 1856 Ahvenanmaa demilitarisoiitiin. Venäjä pakotettiin takaisin Suomenlahdelle, jossa päähuomio kiinnitettiin Kronstadtin ja Pietarin puolustukseen. Bomarsundin tuho vuonna 1854 ja Ahvenanmaan demilitarisointi muuttivat merkittävällä tavalla myös Ahvenanmaan kehityssuuntaa. Venäjän sotilaallinen määräysvalta Ahvenanmaalla katkesi ja muutti siten ratkaisevasti saarten tulevaisuutta. Bomarsundin kasvu, sen tuho ja sitä seurannut demilitarisointi ovat kulmakivenä modernin Ahvenanmaan identiteetissä kauppavaltiona, autonomisena osana Suomea ja demilitarisoituna alueena.²¹

3.3.3 Ahvenanmaan aluekysymykset

Kun keisari oli päättänyt, että Ahvenanmaalle rakennetaan pysyvä puolustusasema Bomarsundiin, linnoituslaitteita varten tarvittiin maata Bomarsundin ympäristöstä. Kenraaliluutnantti Steinheil²² tehtäviin kuului sopia lunastushinnasta ja ehdoista. Steinheilä pidettiin oikeudenmukaisena neuvottelijana. Vuonna 1810 valtio otti haltuunsa tulevan linnoitusalueen, yhteensä kuusi ja puoli tilaa.²³ Maat, jotka otettiin Bomarsundin käyttöön, kuuluivat Persnäsissä sijaitsevien Skarpansin, Markuseksen ja Lagmansin tiloihin. Ne olivat Persbyssä, Vivastebyssä ja osittain Träskissä sijaitsevien talojen maita, joista maanomistajat päättivät vaatia korvauksena 59 000 hopearuplaa.²⁴ Ryhdyttiin pohtimaan, miten parhaiten korvattaisiin maan menetys sen haltijoille.

Kohtuuttomina pidettyjen korvausten alentamiseksi ja luovutettavien alueiden arvioimiseksi asetettiin Ahvenanmaan komendantin johtama komitea, jonka kuului suunnitella maa-alueiden vaihdot ja heti lumen sulamisen jälkeen arvioida vaihtomaat. Maitten alustava katselmus suoritettiin maaliskuussa 1811, jolloin maanomistajat totesivat, että heille jäisi jäljelle niin vähän maata, etteivät he pystyisi elättämään itseään sillä. He pyysivätkin korvauksena rahan sijasta naapurikunnassa sijaitsevan Hagan kuninkaankartanon peltoja, metsiä, niittyjä ja muita etuuksia. Luovutettavien maiden lopullinen arviointi oli siirrettävä myöhemmäksi lumen takia. Vaihtomaita ei voitu heti luvata, koska niistä päättäisi keisari. Omistajille luvattiin kuitenkin, että he saisivat rajoitetusti käyttää entisiä maitaan, kunnes alueet lopullisesti arvoitaisiin ja luovutussopimus solmittaisiin. Vaihtomaan saamista vaikeutti myös Hagan kuninkaankartanon maanvuokraaja Pehr Lignellin ilmoitus, että hän luopuisi kartanon vuokraamisesta, jos siitä annettaisiin maita muille. Lisäksi hän vaatisi menettämästään vuokrausoikeudesta korvauksia.²⁵

Venäjän keisarin 3.4.1811 antaman käskyn perusteella maanmittari Nils Dahlén ryhtyi arvioimaan linnoituslaitteita varten otettavien alueiden arvoa. Isojako oli alueella suoritettu 1800-luvun alussa, mutta nyt tarvittiin jonkin verran maastotyötä, koska muun muassa uusia alueita oli otettu viljelyskäyttöön isojaon jälkeen. Maanmittari Dahlén kävi maastossa tarkistamassa, pitivätkö

²¹ Graham Robins: Bomarsund – tuhansien tarinoiden näyttämö, Rannikon Puolustaja 2/2002 s. 60.

²² Fabian Steinheil ylennettiin kenraaliksi vuonna 1819. Hänet nimitettiin Suomen kenraalikuvernööriksi vuonna 1810.

²³ Erik Bertell: Persby–Persnäs–Bomarsund. Sekreteraren Michael Olsson, teoksessa Åländsk odling 1991, Museibyrån, Mariehamn 1991, s. 19.

²⁴ Isaksson 1981, s. 47.

²⁵ Harry Halén: Ryska militärer och köpmän på Åland från Finska kriget till Krimkriget, Helsingfors 2004, s. 10–13.

kartat paikkansa. Elokuussa 1811²⁶ Venäjän keisari ilmoitti maaherralle, että linnoituslaitteiden tieltä pois siirretyt asukkaat saisivat täyden korvauksen Hagan kuninkaankartanon maista ja että kuninkaankartano sen jälkeen normaaliin tapaan annettaisiin vuokralle uudestaan. Ennen korvausten maksua kuninkaankartanon maat oli jaettava ja arvioitava uudelleen. Lokakuun lopussa maanmittari ja maanomistajat kävivät maastossa katsomassa alueita uusia taloja varten ja tarpeista koottiin yleisesitys. Sen jälkeen maanmittari laati tarkemman suunnitelman maan jaosta.²⁷

Kun suunnitelma uusista alueista oli tehty, alueet taloja ja peltoja varten paalutettiin. Koska pois muuttaneiden oli rakennettava itselleen uudet talot, muuttajat vapautettiin sotilaallisesta majoutusvelvollisuudesta kuuden vuoden ajaksi.²⁸ Hagan kuninkaankartanon rannat ja saaret mitattiin maaliskuussa 1812, jonka jälkeen ryhdyttiin metsien ja niittyjen järjestämiseen.

Erilaisten maanhallintakysymysten, kuten teistä ja kulkuoikeuksista sopiminen, vei paljon aikaa. Samoin kaikki asukkaat halusivat osuuden uusista kalavesistä, ja oli muun muassa sovittava, miten kukin sai kulkea kenenkin niittyjen poikki ja miten tiet tuli rakentaa, niin ettei kukaan joutunut kärsimään liikenteestä enemmän kuin joku toinen. Niityt oli jaettu heinäkuun loppupuolella ja metsät lokakuun lopulla 1812, sen jälkeen kun oli pidetty kokous, jossa oli sovittu kulku- ja muista oikeuksista metsien kautta.²⁹

Aluehallintavaikeudet eivät kuitenkaan loppuneet uusien tilojen jakamiseen. Maanmittari Heleniuksen valmistellessa isojaon jatkamista Hagan kuninkaankartanon mailla entiset Bomarsundin alueen asukkaat riitautuivat joidenkin lisämaiden jaosta. Maanmittari Helenius vei asian maanjako-oikeuteen, joka 4.10.1848 teki päätöksen alueiden jaosta. Lopullisesti aluekiista ratkaistiin kihlakunnan oikeudessa 26.4.1882.³⁰

Vaikka Bomarsundin alueet oli otettu valtion haltuun vuonna 1810, niitä ei heti tarvittu linnoituslaitteiden rakentamiseen, koska laajoihin linnoitustöihin ei alussa ryhdytty. Sen takia ainakin osa alueesta annettiin ennen linnoitustöiden alkamista yksityishenkilöille vuokralle. Vuonna 1830 laaditussa Skarpansin alueen venäläisessä kartassa on esitetty kaksi yhteensä 1350 neliösylen kokoista aluetta, joista toinen 750 neliösylen suuruinen alue oli aikaisemmin ollut vuokrattuna siviiliasukkaille 8,35 ruplan vuosivuokraa vastaan.³¹

²⁶ Päiväys on merkitty 18.8. ja toisaalla 8.8. Useimmissa lähteissä on päivämäärä 8.8. joka lienee oikea.

²⁷ Ote maanmittari Nils Dahlénin maanmittauspöytäkirjoista 23.10.1812, K 86:6, ÅILA.

²⁸ Isaksson 1981 s. 46. Halén 2004 s. 15.

²⁹ Ote maanmittari Nils Dahlénin ... , ÅILA.

³⁰ Ote Saltvikissä Ahvenanmaalla 4.10.1848 pidetyn maanjako-oikeuden pöytäkirjasta, K 86:6, ÅILA. Ote Rangbyssä Ahvenanmaalla 26.4.1882 pidetyn kihlakunnanoikeuden pöytäkirjasta, K 86:6, ÅILA. Kun vuonna 1874 Hagan kuninkaankartanon silloinen maanvuokraaja esitti, että kartanon jakamatomat kalavedet jaettaisiin, entiset Bomarsundin alueen asukkaat asettuivat vastustamaan jakoa, koska vedet olivat olleet kuninkaankartanon ja asukkaiden yhteiskäytössä. Asukkaat olivat sitä mieltä, että korvaus- ja jakokysymys vesien osalta oli vielä lopullisesti selvittämättä ja että he kärsisivät tappion, jos vedet jaettaisiin. Asiaa käsiteltiin sekä kihlakunnan oikeudessa että vuonna 1880 Turun hovioikeudessa, joka kumosi kihlakunnanoikeuden aikaisemman päätöksen ja siirsi asian uuteen käsitteelyyn kihlakunnanoikeuteen. Kihlakunnanoikeus teki päätöksen asiassa 26.4.1882.

³¹ Venäläinen karttakopio numero 237, ÅmKp. Linnoitus oli täysin tuhattu, irti lähtevä materiaali vietiin muualle ja tiiliskiviä käytettiin jopa Helsingissä saakka rakennuksilla. Tunnetuin käyttökohte Bomarsundin materiaalille lienee ollut Helsingin venäläisen Aleksanterin teatterin rakennustyömaa, johon vuodesta 1875 alkaen ryhdyttiin kuljettamaan tiiliä ja graniittia. Myös esimerkiksi Uspenskin katedraalin rakentamiseen tuotiin Bomarsundista tiiliä.

Kun Bomarsundin linnoitus oli tuhottu, valtio ei tarvinnut lunastettua aluetta enää. Vuoden 1858 alusta entisen linnoituksen alue annettiin ensin kuudeksi vuodeksi vuokralle vankila- ja sairaalappi Carl Gustaf Lindströmille 1011 hopearuplan hinnasta. Sopimuksen mukaan alue oli tarvittaessa heti palautettava valtiolle ilman minkäänlaista korvausta. Vuokrausehtoihin sisältyi myös Prästön puolella vielä asuvien sotilasperheiden oikeus käyttää alueelle rakentamia taloja ja viljellä maataan viiden vuoden ajan. Keisarillinen senaatti päätti kuitenkin 25.5. ja 22.6.1859, että Prästön sotilasperheet saivat pitää talonsa ja kasvimaansa sekä antaa karjansa laidunaa Prästön alueella niin kauan kuin elivät. Myös näiden talojen ehtoihin kuului, että maasta oli tarvittaessa luovuttava ja talo siirrettävä. Prästön saaresta oli myös annettava alue luotsituvalle, jos sellaista tarvittaisiin. Lindströmin kuului myös valvoa, että Prästössä sijaitsevat ortodoksinen ja katolinen hautausmaa pyhitettiin eikä niitä millään tavalla häiritä.³²

Linnoitusaluetta vuokrattiin Lindströmin jälkeenkin. Vuokrausjärjestelyt ja -ehdot lienevät vaihdelleet eivätkä tyydyttäneet kaikkia. Maaherra sai vuonna 1905 tehtäväksi laatia ehdotuksen uusiksi vuokrausjärjestelyiksi,³³ mutta koska venäläinen sotilasosasto otti alueet käyttöönsä vuonna 1906, senaatti oli sitä mieltä, että kysymys vuokrausjärjestelyjen muutoksista oli toistaiseksi jätettävä käsittelemättä.

Maanlunastus toimitettiin Bomarsundin linnoitusta varten samoin periaattein kuin sittemmin pakkolunastussäädöksissä 1800-luvun loppupuolella. Kun Bomarsundia verrataan 1700-luvun aluehallintakysymyksiin, 1800-luvulla tunnustettiin jo selvästi maanomistajien oikeus korvauksiin toisin kuin 1700-luvulla, jolloin kruunu vielä osittain oli katsonut oikeudekseen ottaa alueita jopa korvauksetta.

3.4 Helsingin seudun rannikkopuolustus

3.4.1 Ennen Krimin sotaa

VENÄJÄN ARMEIJAN PIIRITTÄESSÄ Viaporin linnoitusta talvella 1808 Suomen sodan aikana venäläiset sijoittivat pattereita jäälle sekä linnoituksen ympärille Harakkaan (Stora Rantan), Ullanlinna (Ulrikasborg), Katajanokalle (Skatudden), Vasikkasaareen (Kalvholmen), Santaha-

³² Åland 19.12.1906. Arrende Kontrakt, Åbo Landskontor 21. November 1857, Kronofogdens arkiv Hg:2, ÅLLA.

³³ Läänin asutustarkastaja F. von Nandelstadtin johdolla suoritettiin 10.–11.11.1904 tarkastus Bomarsundin linnoitusalueella ja Prästön saaresta. Toimitusmiesten laatimassa raportissa todettiin joitakin puutteita vuokrausjärjestelyissä, ja ehdotettiin muutoksia niihin ennen kuin alueet vuokrattaisiin uudelleen. Maaherra lähetti raportin ja kaksi muuta asiasta saatua kirjelmää senaatin kamaritoimituskunnalle 13.1.1905 ja esitti vuokrauskäytäntöön tarkistuksia. Senaatin kamaritoimituskunta määräsi maaherran 9.8. ja 1.12.1905 laatimaan ehdotuksen uusiksi vuokrausjärjestelyiksi. Useat Sundin ja Finströmin kunnan tilattomat kirjoittivat senaatille ja anoivat, ettei Bomarsundin aluetta eikä Prästötä enää vuokrattaisi, vaan että alue jaettaisiin kruunun omistamiksi tiloiksi, jotka asukkaat saisivat lunastaa itselleen. Prästössä asuvat luotsit ja luotsiharjoittelijat puolestaan pyysivät, että ne talot, joissa he Prästössä asuivat, vuokrattaisiin heille maa-alueineen. Åland 15.12.1906.

minaan (Sandhamn), Nuottasaaren (Notholmen) ja Vallisaaren (Skanslandet).³⁴ Linnoituksen antautuessa lähinnä tilapäisiksi luokiteltavia pattereita jäi tai sijoitettiin Vallisaaren, Pukkisaaren ja Santahaminan välille, Santahaminan ja mantereen välille, kuten myös Harakan saarelle ja Helsingin niemelle sekä eteen työnnetty patteri Inkooseen saakka.³⁵ Linnoituksen tehtävänä oli suojata tärkeitä purjehdusväyliä Helsinkiin ja toimia saaristolaiaston tukikohtana. Viapori oli täten tärkeä lenkki Venäjän pääkaupungin Pietarin puolustuksessa. Keisari Aleksanteri I hyväksyi vahvistamissuunnitelman Viaporin varten vuonna 1810.³⁶ Linnoituksen ensimmäinen aluehallintakysymys Venäjän vallan aikana lienee ollut Viaporin pohjoispuolella sijaitsevan Lonnan saaren liittäminen linnoitukseen. Maistraatin 27.2.1809 päivätyn pöytäkirjan mukaan saari myytiin kruunulle, jota edusti Suomenlinnan komendantinvirasto.³⁷ Lonna kuului ennen sitä Helsingille lahjoitettuihin alueisiin ja oli kaupungin hallussa.

Viaporissa tehtiin joitakin korjauksia. Tärkein suunnitelmien ja kaavailujen kohde oli kuitenkin Vallisaaren linnoittaminen. Mitään virallista esitystä asiasta ei nähtävästi kuitenkaan tuohon aikaan tehty. Asiaan on voinut vaikuttaa se, että Vallisaari oli laivaston hallinnassa.

Keskustelut Vallisaaren linnoittamisesta kuitenkin jatkuivat. Pattereita tuli rakentaa viidelle Viaporin lähisaarelle. Vallisaari oli kuulunut laivastolle ja se luovutettiin vasta 1825 maavoimille. Maa- ja merivoimien vastuualueet määriteltiin 1827.³⁸ Suomenlinnan linnoituksen tärkeimpien saarten omistussuhteista ei liene tässä vaiheessa enää ollut epäselvyyttä, koska linnoituksen pääsaarten valtion ja Helsingin kaupungin välinen omistuskysymys oli ratkaistu jo Ruotsin vallan aikana.³⁹ Santahaminan alueen hallintaa ei kuitenkaan vielä tässä vaiheessa ollut ratkaistu.

Kun Vallisaari kuitenkin oli liitetty linnoitukseen, oli luonnollista, että Santahaminakin liitettiin siihen virallisesti. Santahaminaan kuului Norrgård ja Södergård -nimiset luotsitalot, joiden haltijoiden kanssa liittämistä sovittiin ja sen jälkeen Santahamina armollisella käskyllä 9.5.1817⁴⁰ liitettiin ”*ikuisiksi ajoiksi*” Viaporin linnoitukseen.

Senaatin sotilasasiaintoimituskunnan käsky⁴¹ sisälsi määräyksiä korvauksista maaherralle, jonka alueella tilat sijaitsivat, sekä korvauksista talojen asukkailla että korvauksia papistolle, tuomarille, kirkon virkamiehille ja tietyille voudeille. Korvaukset olisi maksettava linnoituksen kassasta. 1700-luvun lopulla katsottiin Santahaminan molempiin taloihin kuuluvan Santahaminan pääsaaren lisäksi myös tärkeimmät Santahaminan ympärillä sijaitsevat saaret kuten Vasikkasaari (Kalfholmen)

³⁴ Sotilasviranomaiset käyttivät rannikon kohteista ruotsalaisia nimiä, kunnes 1880-luvun loppupuolella ja 1890-luvun alussa siirryttiin venäläisiin nimiin, koska ruotsalaiset nimet olivat työläitä käyttäviä. Virallisissa yhteyksissä ruotsalainen nimi mainittiin kuitenkin suluisissa sekaannuksen välttämiseksi. Eri paikat saivat eri aikoina myös suomalaiset nimet. Tässä käytetään suomalaisia nimiä, jos ne yleisesti myöhemmin ovat olleet käytössä ja sulussa yleisimpiä ruotsalaisia nimiä käsittelyn selkeyttämiseksi.

³⁵ Talvio 1978, s. 102–103.

³⁶ Idem s. 104.

³⁷ PIM:n teknillisen osaston rakennusjaosto, Suomenlinnan linnoitusalueen kartta 20.1.1928, kansio Helsinki, Vantaan, Helsingin karttoja jne., PIMArk.

³⁸ Ibid. s. 105.

³⁹ Tandefelt s. 150.

⁴⁰ PIM:n teknillisen osaston rakennusjaosto, Suomenlinnan linnoitusalueen kartta 20.1.1928 ... PIMArk.

⁴¹ K:S:M:E: Brefconsepter N:o 151/23.45/7 1817 6.8.1817 (jäljennös), kansio Helsinki, Santahaminan vanhoja karttoja jne., PIMArk. Käsky, jossa viitataan keisarin aikaisemmin tekemään päätökseen, on päivätty 23.7.1817, joka on kirjattu muun muassa maakirjoihin hallinnan siirtopäiväksi.

ja Kuninkaansaari (Kungsholmen, Mikaelson, Mihailoffska ön).

Ainakin vielä 1920-luvun loppupuolella oli kyseenalaista, sisälsikö hallinnan siirtopäätös myös omistusoikeuden siirtämisen, ja puolustusministeriö piti todennäköisenä, että vuoden 1817 asiakirjoilla tarkoitettiin ainoastaan hallintaoikeuden siirtämistä Venäjän kruunulle ja sotaväelle mainittua tarkoitusta varten.⁴² Myöhemmissä alueiden hallintaan liittyvissä asiakirjoissa vuoden 1817 päätöksen on kuitenkin katsottu merkinneen myös omistusoikeuden siirtämistä.

Santahaminan rajakysymyksistä kiisteltiin vuosikausia yhdessä kaupungin muiden rajakysymysten kanssa. Kyseessä oli lähinnä kaupungin, Kulosaaren (Brändön) maatilán ja Laajasalon (Degerön) tilán ja Santahaminan väliset rajat. Riitakysymykset alkoivat pääosin siitä, kun maaherra määräsi maanmittari Jakob Peteschen syksyllä 1816 mittaamaan Helsingin kaupunkiin yhdistettyjen tilusten ympäröysrajat. Kysymystä käsiteltiin sen jälkeen useita kertoja oikeudessa. Kiistassa palattiin uudestaan valtion ja kaupungin välisiin 1700-luvun kiistoihin, 1600-luvulla piirrettyihin rajakarttoihin sekä kaupungin vaatimukseen Vasikkasaaresta. Päätös annettiin 30.4.1829 Kymin laamannioikeuden varsinaisilla laamanninkäräjillä. Rajat määrättiin ja kaupungin vaatimus Vasikkasaaresta hylättiin.⁴³

3.4.2 Krimin sota ja sen aiheuttamat muutokset Viaporiin

Krimin sota muutti Viaporía suuresti. Sotien kokemusten vuoksi Venäjän oli pakko vahvistaa pääkaupunkinsa Pietarin puolustusta. Keisari Nikolai I sai allekirjoitusta vailla olevan kirjeen, jossa väitettiin, että Helsinki voitiin vallata 24 tunnissa, koska Santahamina ja Vallisaari oli jätetty linnoittamatta. Hän lähetti kenraaliadjutantti N. A. Arkaksen Viaporiin tutkimaan, oliko väitteessä perää,⁴⁴ jolloin Viaporin heikkoudet tulivat jälleen esiin. Lokakuussa vuonna 1853 Viapori julistettiin puolustustilaan ja maaliskuussa 1854 sotatilaan.⁴⁵ Suuriin parannuksiin ei kuitenkaan nopeasti pystytty.

Viaporissa alkoi kiihkeä rakennustyö linnoituksen saattamiseksi puolustuskuntoon. Viaporin heikkous oli ennen kaikkea puolustuksen leveyden ja syvyyden puute. Syvyyden puute pyrittiin korjaamaan rakentamalla uusia maarakenteisia pattereita vanhojen linnoitussaarten lisäksi Harakkaan, Vallisaaren, Kuninkaansaaren ja Santahaminaan.⁴⁶ Vallisaaren linnoitustyöt alkoivat vuonna 1853. Santahaminaan alettiin rakentaa kantalinnoitettuja pattereita vuonna 1854. Santahaminan pääsaaren linnoittamisen lisäksi linnoitettiin myös Lehmi- ja Matosaarille (Koholm, Maskholm) rakennetut patterit.

Krimin sodan yhteydessä ryhdyttiin kiinnittämään entistä enemmän huomiota Viaporin linnoituksen syvyyteen linnoittamalla myös linnoitukseen kuulumattomia saaria. Esimerkiksi Busholmen (Jätkäsaari) katsottiin 1854 sopivaksi pattereita varten. Keväällä 1855 ryhdyttiin saaren

⁴² PIM:n teknillisen osaston rakennusjaosto, Suomenlinnan linnoitusalueen kartta 20.1.1928 ... PIMArk.

⁴³ Kymin lakikunnan Porvoossa pidettyjen lakiaikaisten laamannikäräjien pöytäkirja 30.4.1829 (jäljennös), kansio Helsinki, Santahaminan vanhoja asiakirjoja, PIMArk.

⁴⁴ Talvio 1980, s. 120.

⁴⁵ Talvio 1978, s. 120.

⁴⁶ Markus Manninen: Viapori. Merilinnoitus ensimmäisessä maailmansodassa 1914–1918, Sotamuseo, Helsinki 2000 s. 12.

rakentamaan yhtä patteria ja kesällä toista, joka rakennettiin uudelleen heti Viaporin pommituksen jälkeen.⁴⁷

Viaporin pommituksen jälkeen Viaporin puolustussuunnitelmassa esitettiin muun muassa Vallisaaren, Harakan saaren, Melkin (Melkö) ja Lauttasaaren puolustuksen vahvistamista ja saarten välisten yhteyksien parantamista. Lauttasaaren patterien vahvistamista osana oikean sivustan tehostamista pidettiin tärkeänä. Patterien rakentaminen Lehtisaareen (Lövä) ja Karhusaaren (Björnö) niemeen oli aloitettu. Lauttasaaren (Drumsö) etelä- ja lounaisrannalle suunniteltiin kolmea patteria, jotta puolustukseen saataisiin syvyyttä. Pihlajasaareen suunniteltiin linnaketta ja Korkeasaarelle maa- ja merivoimien yhteistä, suurta ruutikellaria. Marraskuun alussa 1855 Lauttasaareessa oli jo kuusi maapatteria valmiina, tosin tykkejä vailla, ja seitsemäs valmistui keväällä 1856.⁴⁸

Krimin sodan loppuvaiheessa ja sen jälkeen voitiin suunnitella Viaporin rakentamista ja laajentamista pidemmällä aikavälillä. Itämeren rannikon puolustuskomitean kokouksissa vuoden 1856 alkupuolella oli esillä muun muassa kysymys sotasataman perustamisesta. Insinöörikenraalimajuri Eduard Ivanovitš Totlebenin (1818–1884) mukaan sotasataman sijoittaminen Helsinkiin vaatisi kolmen uuden linnakkeen rakentamista Laajasaloon, Herttoniemeen ja Viikin Latokartanon niemeen. Yksityiskohtaisissa suunnitelmissaan ja toimenpide-esityksissään Viaporin ja Helsingin puolustuksen vahvistamiseksi kenraaliadjutantti Berg jakoi toimenpiteet kolmeen pääkohtaan: ensiksi Kaupungin linnoittamiseen mantereen puolelta, toiseksi linnakkeiden rakentamiseen Lautta-, Valli- ja Harakan saariin ja kolmanneksi linnakkeen (patterin) rakentamiseen Vasikkasaareen. Mantereen puolelta linnakkeiden paikoiksi Berg esitti Siltasaarta ja Töölöä. Myös Lautta- ja Lehtisaarille olisi rakennettava vahvat patterit ja kaupungin maapatterit pidettävä toimintavalmiina. Lisäksi vanhentunut Viapori olisi rakennettava uudelleen ja tästä vanhentuneesta varustuksesta tehtävä uudenaikainen linnoitus.⁴⁹

Viaporin tykistön vanhanaikaisuus oli tullut selvästi ilmi niin sanotussa Viaporin pommituksessa elokuussa 1855, kun englantilais-ranskalainen laivasto kaksi päivää ja yötä pommitti linnoitusta ilman, että linnoituksen tykistö olisi voinut tehokkaasti vastata tulitukseen. Myös Puolassa vuonna 1863 syttynyt kapinaliike joudutti uudistuksia. Viaporissa kunnostettiin ja parannettiin Krimin sodan aikaisia pattereita ja Vallisaareen, Kuninkaansaareen ja Santahaminaan muodostettiin redutit, saarten itsenäistä puolustusta tukevat linnakkeet. Myös Lauttasaaren pattereita kunnostettiin vuonna 1863.

Harakan ja Busholmenin aluehallintakysymykset

Ensimmäiset varsinaiset loppuun asti käsitellyt Viaporin aluehallintakysymykset Krimin sodan jälkeen olivat Harakan ja Busholmin maakysymykset.⁵⁰ Ensimmäiset varsinaiset linnoitustyöt

⁴⁷ Talvio 1978 s. 129. Busholmenin (Stora Busholmen tai Busholm) rakennelmat näkyvät esimerkiksi kartassa LS 9, MVSL.

⁴⁸ Talvio 1980 s. 129–131. Manninen s. 83 toteaa, että keväeseen 1856 mennessä oli saaren etelä- ja länsirannoille rakennettu viisi maarakenteista patteria.

⁴⁹ Talvio 1980 s. 132–133.

⁵⁰ Harakan liittäminen Viaporin linnoitukseen oli rahapulan takia jäänyt kesken. Saarta käytettiin 1700-luvulla laidunmaana ja kalastajien tukikohtana. Venäläiset käyttivät jo Viaporin piirityksen yhteydessä Harakkaa tilapäisten pattereiden pystyttämiseen. Saari oli siitä lähtien käytännössä linnoituksen käytössä, vaikka siellä vuosina 1809–1850 olikin vähäistä siviiliasutusta. Erkki Päiväläinen: Kemian vuodet Harakassa, Harakan Perinneyhdistys ry, Helsinki 1988, s. 26.

Harakassa tehtiin jo Krimin sodan aikana, ennen englantilais-ranskalaisen laivasto-osaston hyökkäystä elokuussa 1855, jolloin saaren pohjoiselle kalliolle rakennettiin suurikokoinen kuudentoista tykin kenttälinoitettu patteri. Saaren hallinnasta päätettiin pakkolunastusmenettelyllä, kun saari luovutettiin kaupungilta Venäjän kruunulle 4350 markan korvausta vastaan 6.11.1869.⁵¹ Lähteiden valossa hallinnansiirrosta ei aiheutunut kiistoja.

Busholmenin maanhallintakysymys oli vaikeampi ratkaista. Kauppias, sahanomistaja ja laivanvarustaja Magnus Wilhelm Brenner (1804–1856) oli vuonna 1842 vuokrannut kaupungilta Busholmenin ja asettunut sinne asumaan. Krimin sotaan liittyen saari katsottiin erityisen sopivaksi pattereita varten, saarella suoritettiin vuonna 1854 katselmus ja sotaväki otti Busholmenin haltuunsa. Saari haluttiin tyhjentää sotaväen tarpeisiin ja alueen kiinteistöjen ja laitteiden menetys arvioitiin Magnus Brennerille lähes 4000 hopearuplan arvoiseksi. Magnus Brenner kuitenkin kuoli jo vuonna 1856, ja Pihlajasaaren vuokranneesta Magnus Brennerin veljestä Alexander Frans Julius Brenneristä tuli veljensä neljän alaikäisen lapsen holhooja vuodesta 1856. Samalla hänestä tuli asianomistaja saarta koskevassa asiassa, jonka korvaussummasta hän oli saanut ainoastaan 2000 ruplaa, jota hän piti pelkkänä etumaksuna. Kun loppumaksua ei kuitenkaan kuulunut, Alexander Brenner katsoi puolustavansa veljensä orpojen oikeutta sotalaitosta vatsaan ja haastoi kenraalikuvernööriin, vapaaherra Platon Rokassovskin (kenraalikuvernööri 1861–1866) Suomeen sijoitettujen venäläisten joukko-osastojen ylipäällikön ominaisuudessa oikeuteen marraskuussa 1862. Viranomaiset olivat sitä mieltä, että omaisuuden arvo oli katselmuksessa arvioitu aivan liian korkeaksi ja että Brenner voisi lähettää keisarille anomuksen, mikäli uskoi ansaitsevansa lisäkorvausta.⁵²

Vuosien 1877–1878 tapahtumien vaikutukset Viaporin laajenemiseen

Turkin sodassa niin kuin aikaisemmissakin sodissa Viaporin kunnostamista tehostettiin ja 2.5. (14.5.) 1878 Viaporin linnoitus julistettiin täyteen puolustustilaan.⁵³ Kenraaliadjutantti Bergin puolustus suunnitelmaa vuodelta 1856 pidettiin uudessa tilanteessa täysin tarkoituksenmukaisena. Siihen sisältyi Pihlajasaaren rakennettava vahva linnake. Ajan puutteen takia esitettiin Pihlajasaaren vaihtoehtona Busholmin ja Lauttasaaren Krimin sodan aikaisten patterien uudelleen aseistamista ja kunnostamista. Lisäksi esitettiin patterien rakentamista myös Santahaminaan ja Laajasaloon. Sotaministeri kuitenkin ilmoitti, että Pietarissa oli asetettu komitea muun muassa Viaporin linnoituksen puolustuksen suunnittelua varten. Sen puheenjohtajaksi oli nimitetty kenraaliadjutantti Totleben ja siihen kuului edustajia pääesikunnasta ja sota- sekä meriministeriöstä.⁵⁴

Viaporin laajentamissuunnitelmien yhteydessä kiinnitettiin suurta huomiota Laajasaloon. Vuoden 1877 tapahtumista on tietoja siitä, että Jollaksen Itäniitynniemeeseen olisi perustettu patteri noihin aikoihin. Vuonna 1877 pakkolunastusta varten laadittuun karttaan on jo merkitty patteri sotilastien päähän.⁵⁵ Vuosina 1877 ja 1878 pakkolunastettiin Jollaksen tilasta kuitenkin ainoastaan 0,22 hehtaarin alue.⁵⁶ Turkin sodan jälkeen ulkopoliittinen tilanne pysyi kuitenkin kireänä,

⁵¹ PIM:n teknillisen osaston rakennusjaosto, Suomenlinnan linnoitusalueen kartta 20.1.1928 ..., PIMArk.

⁵² Harry Halén (Merimies H.): Pihlajasaaren vaiheita, omakustanne, Pihlajasaari 1981, s. 11.

⁵³ Talvio 1980 s. 145 ja 148.

⁵⁴ Talvio 1980 s. 145–146.

⁵⁵ Karta öfver Batteriet litt. m å Jollaslandet 1877, kartta LS 19, MVSL.

⁵⁶ Yrjö Harvia: Helsingin esikaupunkiliitos. Päämietintö (Mietintö N:o 1), Helsingin kaupunki, Helsinki 1936, s. 155.

ja Viaporin tilannetta käsiteltiin useassa komiteassa ja mietinnössä.

Afganistanin selkkauksen aikoihin vuonna 1885 kenraaliadjutantti Heiden esitti sotaministerille oman käsityksensä Suomen puolustamisesta. Viaporin linnoituksen sivustojen turvaamiseksi Heiden pyysi mörssäreitä ja kenttätukkeja Lauttasaareen ja Santahaminaan. Insinöörikenraali Sederholm esitti Melkin saaren ja Isosaaren (Stora Mjölö) liittämistä puolustusjärjestelmään siitäkin huolimatta, että kenraaliadjutantti Grigori Ivanovitš Butakov ei vuonna 1878 ollut pitänyt Melkin ja Isosaaren linnoittamista välttämättömänä. Sederholmin esitys sai muiden korkea-arvoisten upseerien kannatuksen, ja Heiden lähetti Sederholmin esityksen sotaministerille, joka ilmoitti myös suhtautuvansa myönteisesti Melkin ja Isosaaren linnoittamiseen. Viaporin komendantin puhejohtodolla huhtikuussa 1885 työnsä aloittanut paikallinen komitea taas laati suunnitelman linnoituksen ja kaupungin turvaamiseksi pommitukselta ja esitti pattereita rakennettaviksi Lautta- ja Pihlajasaareen, Vallisaareen ja Vasikkasaareen, Santahaminaan ja Laajasaloon.⁵⁷

1800-luvun loppupuolella kiinnitettiin toisaalta yhä enemmän huomiota Viaporin linnoituksen syvyyden puutteeseen ja sivustojen suojaamiseen, toisaalta koko linnoituksen tarpeellisuuteen. Tähän liittyi myös sotalaivojen koon suureneminen, jonka takia niiden tulo Kruunuvuoren selälle Kustaanmiekkan kautta muuttui yhä vaikeammaksi. Suurimmat alukset joutuivat jäämään Viaporin ulkopuolelle, jolloin niiden suojaamiskysymys oli ratkaistava. Vuonna 1887 sotilaspiirin esikunta asetti ”*syvyyspuolustuskomitean*”. Komitea harkitsi eri puolilta tilannetta, ja otettiin taas esille kestolinnoitettujen patterien rakentaminen Laajasaloon, Melkkiin ja Lauttasaareen. Eräiden mielestä Laajasalo oli liitettävä linnoitusalueeseen jo rauhan aikana linnoituksen itsenäisen puolustuksen takia.

3.4.3 Viaporin lakkauttamis- ja laajentamishankkeet 1800-luvun loppupuolella

Jo Pääesikunnan 1887 asettaman komitean mielipiteen mukaan Viaporin redillä ei enää ollut laivaston kannalta samaa merkitystä kuin aikaisemmin. Linnoituksen merkitystä laivastolle ja sen osuutta Suomen rannikoiden puolustuksessa ei ollut yksiselitteisesti määritelty. Oli jopa ajateltavissa, että vuoden 1887 komitean lausunnot johtaisivat siihen, että laivasto kokonaan luopuisi Viaporista sen turvattomuuden vuoksi. Ellei Viapori enää merkitsisi mitään laivastolle, sen ylläpito olisi turhan kallista siihen nähden, että sen päätehtävä silloin olisi lähinnä venäläisten vallan ylläpito Helsingissä, mikä olisi halvempaa kokonaan uudesta linnoituksesta käsin Laajasalosta. Kaikki komitean jäsenet eivät toki olleet samaa mieltä asiasta. Komitea esitti myös Jollaksen liittämistä syvyyspuolustukseen ja pattereiden rakentamista Laajasalon ja Jollaksen salmien rannoille, joilla vihollisen tunkeutuminen Viaporin selustaan olisi estetty.⁵⁸ Myös Helsingin linnoittamisesta pohjoisen puolelta keskusteltiin.

Keskustelut Viaporin merkityksestä jatkuivat 1890-luvulla, ja Viaporin tärkeimpänä tehtävänä pidettiin usein sitä, että linnoitus turvasi Helsinkiin johtavat laivaväylät niin, että suurimmatkin sota-alukset voivat sodan syttyessä päästä linnoituksen turviin. Linnoitus ei kylläkään Viaporin komendantin käsityksen mukaan pystynyt tätä tehtäväänsä täyttämään, koska siellä ei ollut joka suuntaan ampuvaa ja tarpeeksi tehokasta tykistöä. Komendantti esitti myös strategisesti tärkeän

⁵⁷ Idem s. 151–152.

⁵⁸ Kartta Jollaksen–Degerön itäpuolella olevien salmien sulkemisesta tykistöllä, VeSa 3959, KA. Talvio 1980 s. 159–161.

Lauttasaaren puolustamisen vahvistamista. Lisäksi hän tarkasteli Iso- ja Kuivasaarten (Stora och Torra Mjölö) merkitystä syvyyspuolustuksessa. Hän esitti mörssäripatterien rakentamista näihin saariin sekä Laajasalon liittämistä linnoitukseen.⁵⁹

Lauttasaari (Drumsö)

Osa alueista, joille Viaporia haluttiin laajentaa 1800-luvun loppupuolella, kuului yksityisille maanomistajille. Lunastuslupien hankkiminen, korvausvaatimusten käsittely ja se, mistä korvaukset olisi maksettava, saivat aikaan laajan kirjeenvaihdon piiriesikunnan, Uudenmaan läänin kuverneerin ja senaatin talousosaston välillä. Maanlunastustoimenpiteisiin ryhdyttiin 1880-luvun loppupuolella. Tärkeimmät alueet olivat Lauttasaari, Melkki sekä Isosaari ja Kuivasaari. Keväällä 1885 piiriesikunnan yleisesikuntaupseerit, mukaan luettuna tykistö- ja insinööripäällikkö, olivat käyneet ainakin Lauttasaarella, Melkissä ja Isosaarella perehtymässä saarten asemaan, maastoon, etäisyyksiin sekä puolustusnäkökohtiin,⁶⁰ ja hieman myöhemmin lunastukset käynnistyivät.

Lauttasaaren kylä muodostui 1800-luvulla kahdesta verotilasta, Heikas ja Bertas. Alun perin Lauttasaareen kuului pääsaaren lisäksi muita saaria ja luotoja, joista tärkeimmät olivat Melkki ja Ryssänkari (Rysskär). Sen lisäksi Lauttasaaren kylään kuului laaja vesialue, joka etelässä ulottui aina Harmajankarille (Gråskärsbådan)⁶¹ saakka. Nils Siljanderin perilliset myivät Lauttasaaren kartanon vuonna 1871 kauppias Ivan Wavulinille, joka myi sen pojalleen vuonna 1895.⁶² Kesäkuussa 1885 Lauttasaaren tuotiin uudet aset ja Santahaminan leirijoukoista oli saarelle komennettu noin 200 miestä rakentamaan uudet patterit Krimin sodan aikaisille valleille.⁶³ Wavulin luovutti noin 25 hehtaarin suuruisen alueen Lauttasaaren eteläosasta pattereita varten veloituksetta sillä ehdolla, että hän säilyttäisi omistusoikeuden niihin ja ettei sinne sijoitettaisi pysyvää varuskuntaa.

Vuonna 1887 asetettu komitea totesi, ettei Lauttasaarta voitu varustaa tarpeeksi nopeasti vain määräämällä se sotatilaan, koska sen oli vuonna 1885 todettu kestävän ainakin kaksi kuukautta vaaditun viiden päivän sijasta. Erityisen vaikeaa taisteluvalmiuden saavuttaminen liikekannallepanossa olisi ollut talvisaikaan.⁶⁴

Komitea joutui myös ottamaan huomioon, ettei pattereita peittävän yksityisomistuksessa olevan metsän latvoja voinut poistaa ilman tiettyjen alueiden pakkolunastamista. Komitea suositteli joukkoa toimenpiteitä Lauttasaaren osalta, mukaan lukien kolmen alueen, Vejarivuorenniemen ja Särkiniemen, Länsiulapanniemen ja Vaskiniemen, haltuunottamista.⁶⁵

⁵⁹ Talvio 1980 s. 162.

⁶⁰ Idem.

⁶¹ Jatkosodan aikana paikalle rakennettiin tähytys- ja tulenjohtoasema. Rakentaminen oli työläs ja aiheutti paljon harmia, minkä takia paikasta on jatkosodasta alkaen käytetty myös nimeä Harminkivi.

⁶² Lauttasaari kuului noin sadan vuoden ajan vuoteen 1836 saakka Weurlanderin suvulle. Sen jälkeen omistajat vaihtuivat useasti. Vuoteen 1853 asti Lauttasaaren kartanon omisti Nils Adolf Siljander, jonka kuoltua kartanoa hallitsi hänen perillisensä, jotka omistivat maat, joille Krimin sodan aikaan rakennettiin ensimmäiset patterit Lauttasaareen. Mitään tietoja ei ole siitä, että linnoituslaitteita varten käytönotetuista alueista olisi saatu korvauksia. Sigurd Stenius,; Lauttasaaren kirja, Lauttasaaren säätiö, Helsinki 1948, s. 16, 21 ja 23.

⁶³ Talvio 1980 s. 154.

⁶⁴ Ville Elomaa: Lauttasaaren pakkolunastaminen ja varustaminen 1887–1890, teoksessa Elomaa, Ville, Tommila, Päiviö ja Hult, Heikki: Krenatööreistä Rämäpäihin. Lauttasaaren linnoittamisen vaiheet Krimin sodasta toiseen maailmansotaan, Lauttasaari-Seura – Drumsö Sällskapet, Helsinki 2005. s. 92–93.

⁶⁵ VeSA 15624, KA.

Luovutettu alue laajeni näin noin 39 hehtaariksi,⁶⁶ kun kaksi maa-aluetta 21.11. (3.12.) 1888 päivätyllä reskriptillä määrättiin Venäjän valtion varoilla pakkolunastettaviksi Venäjän sotaväelle puolustuslaitteita varten.⁶⁷ Pakkolunastustoimenpiteet kestivät noin puolitoista vuotta, ja aluehallintaa siirrettiin sotaväelle 24.4.1890.⁶⁸ Määrättiin myös, että Lauttasaari kuuluisi Viaporin linnoitusvyöhykkeeseen, mikä merkitsi muun muassa sitä, ettei sinne saanut rakentaa uusia rakennuksia ilman Viaporin komentajan erikoislupaa. Linnoitusvyöhykkeen kiinteistönomistajille myönnettiin pieni korvaus heidän omistusoikeutensa rajoituksesta.⁶⁹ Lauttasaari oli näin virallisesti liitetty Viaporin linnoitukseen aikana, jona se loppujen lopuksi oli jo liian myöhäistä, ja olisi ollut tärkeämpää rakentaa ulompana olevia linnakkeita uudenaikaisemmalla tykistöllä.

Kun Wavulin ei ollut saanut korvaustaan vielä syksyllä 1890, hän vaati myös vuokraa jo 1885 käyttöön otetuista alueistaan muun muassa siihen perustuen, että alueet oli aidattu ja alueella harjoitelleet kahden tykistökomppanian miehet olivat ilman lupaa keränneet sienä ja marjoja saaresta. Vuokra vaatimus kuitenkin hylättiin, mutta pakkolunastuskorvaukset maksettiin Wavulinille 18.3.1991.⁷⁰

Melkki (Melkö)

Vuonna 1836 Melkin saari sekä Ryssänkari, Trutkubben, Hundören ja muutamia muita pieniä luotoja samoin kuin suurin osa niiden vesialuetta myytiin helsinkiläiselle kauppiaille ja laivanvarustajalle Bernhard Benedikt Brennerille, joka asettui asumaan Melkin saarelle ja viljelemään sitä vuonna 1844 ja joka kuoli Melkissä vuonna 1879. Toukokuussa 1884 nuoremman sukupolven edustajat Viktor ja Bernhard Brenner saivat saaren hallintaansa lunastettuaan itselleen veljensä perintöosuuden 18 000 markalla. Melkkiin oli kuitenkin alettu suunnitella pysyviä varustuksia, ja siksi Brennerit siirsivät talonsa pois saarelta jo vuonna 1885.⁷¹

Melkin rakentamisesta tehtiin 1888 päätös, joka perustui pääinsinöörihallituksen ylitarkastajan käskyyn.⁷² Senaatin 14.6.1888 tekemän esityksen perusteella määrättiin reskriptillä 5. (17.) elokuuta 1888, että Lauttasaaren kylän Melkin tila pakkolunastettaisiin 120 000 markalla.⁷³ Lunastustoimitus päättyi 15.10.1888.⁷⁴ Pakkolunastus koski aluksi vain Melkin saarta ja kolmea luotoa, mutta se laajennettiin koskemaan koko tilaa, koska jäljelle jäävää aluetta ei katsottu enää itsenäiseksi. Rahat

⁶⁶ Vastaa eräissä lähteissä käytettyä 78.8 tynnyrinalaa.

⁶⁷ PIM:n teknillisen osaston rakennusjaosto, Suomenlinnan linnoitusalueen kartta 20.1.1928 ... PIMark. Statsekretariatet för Storfurstendömet Finland, Andra Afdelningen, N:o 1033/21.11(3.12) 1888, Mf SEN 1646, KA.

⁶⁸ Pöytäkirja aiotusta tilusvaihdosta Ryssänkari ja Katajaluoto nimisillä saarilla y.m. tiluksilla 19.11.1919, PIM:n teknillinen osasto Ea 14, SArk. Myös Stenius s. 26 toteaa, että alue luovutettiin sotilasviranomaisille 1890.

⁶⁹ Stenius s. 26.

⁷⁰ VeSA 255 ja 15603, KA.

⁷¹ Stenius s. 26. Halén 1981, s. 8–9.

⁷² Talvio 1980 s. 162.

⁷³ Statsekretariatet för Storfurstendömet Finland, Andra Afdelningen, N:o 726/5(17).8.1888, Mf SEN 1646, KA. Berättelser öfver Militie-Expeditionen I Kejsarliga Senaten för Finland 1885–1887, Helsingfors 1888, s. 30 todetaan, että reskriptillä 17.(29.)1886 määrättiin, että Melkin linnoituslaitteisiin käytettäisiin 120 000 mk. On mahdollista, että mainitussa lähteessä on painovirhe vuosiluvun suhteen, koska se on painettu vuonna 1888.

⁷⁴ Helsingin kaupunki 91 Lauttasaaren kylä 414 Meren saaret, kansio Helsinki, Melkki jne., PIMark.

otettiin Suomen puolustusmäärärahoista. Keisari Aleksanteri III lahjoitti puolestaan reskriptillä 13.8.1890 sen jälkeen, kun Melkin tila oli luovutettu sotilastarkoituksiin, täyden omistusoikeuden suurimpaan osaan tilan muita saaria, luotoja ja kalavesiä, niiden mukana Rysskär, Helsingin kaupungille.⁷⁵ Tämä alue annettiin korvaukseksi niistä valtionveroista, jotka kaupunki sai periä Melkistä, koska tästä saaresta suoritettavat valtionverot oli vuonna 1650 lahjoitettu Helsingin kaupungille.⁷⁶ Melkin ottaminen linnoittamistarkoituksiin vaikutti siten moneen muuhun alueeseen, ja ratkaisu aiheutti myöhemmin jonkin verran hankaluuksia.

Siitä huolimatta, että Melkin linnoittamis päätös oli tehty ja saari pakkolunastettu puolustustarkoituksiin, sen linnoittamistarpeesta ei oltu yksimielisiä. Melkki liittyi myös Lauttasaaren pattereiden tulevaisuuteen. Melkkiin oli ensin tarkoitettu rakentaa kolme patteria, jotka eivät kuitenkaan edenneet suunnittelua pidemmälle. Melkkiin rakennettiin vuosina 1892–93 kallioon louhittuihin tunneleihin 300 hengen kasarmi ja miina-asema.⁷⁷ Vielä vuonna 1892, kun patterin ja kasarmin rakentaminen saarelle oli alkamaisillaan, joidenkin asiantuntijoiden mielestä saaren linnoittaminen ei ollut tärkeää eikä se voisi estää Helsingin tulittamista, vaan Melkkiä tuli pitää etuvartiopaikkana miina-aseineen ja sitä oli puolustettava kenttäpatterilla ja sen merialue miinoitettava mahdollisimman laajasti. Viaporin komendantin kenraali Gontšarovin (komendantina vuodesta 1887 alkaen) ja paikallisen aseistamiskomitean mielipiteestä huolimatta pääinsinöörihallituksen ylitarkastaja oli päättänyt, että rakennustyöt saarella oli aloitettava ja myöntänyt tätä varten 25 000 hopearuplaa ja työt oli määrää saada päätökseen vuonna 1893.⁷⁸ Ne henkilöt, jotka olivat sitä mieltä, ettei Melkin saaren linnoittaminen olisi välttämätöntä, totesivat muun muassa, että saari voitiin turvata Lauttasaaren patterien tulella.⁷⁹

Lauttasaaren patterien aseistariisumispäätös 1895

Sotaministeriö asetti vuoden 1895 alussa jälleen erityisen neuvottelukunnan selvittämään, olivatko Viaporin puolustusta koskevat välttämättömiksi ilmoitetut toimenpiteet aiheellisia. Jälleen pohdittiin, oliko välttämätöntä linnoittaa kaupunki mantereen puolelta ja rakentaa pattereita Viaporin etelä- ja lounaispuolisille saarille. Kokonaisuuden kannalta otettiin myös huomioon linnoituksen tehtävä – joko Helsingin suojaaminen mereltä tapahtuvia pommituksia ja maalta päin suuntautuvia hyökkäyksiä vastaan tai meriväylien turvaaminen ja kaupungin pitäminen hallinnassa – sekä suomalaisten suhtautuminen linnoituksen erilaisiin laajenemisvaihtoehtoihin. Helsingin suojeleminen pommitukselta liittyi yksinomaan suomalaisten etujen turvaamiseen eikä se kuulunut yhteen Viaporin linnoituksen tehtävän ja vahvistamisen kanssa. Aiemmin oli pidetty välttämättömänä aseistaa Lauttasaari ja Melkki, mutta tilanne oli kuitenkin muuttunut eikä aseistamista enää pidetty hyvänä ajatuksena. Neuvottelukunta päättikin, että Lauttasaaresta oli poistettava tykit, jotka sinne oli sijoitettu 1885. Koska osassa Viaporin pattereista oli uudet lavetit, joilla pystyttiin ampumaan joka suuntaan, myös linnoituksen syvyyspuolustuksen puute oli vähentynyt.⁸⁰

Vuonna 1888 oli kuitenkin keisarilta saatu lupa Melkin linnoittamiseen ja patterityöt oli aloitet-

⁷⁵ PIM:n teknillisen osaston rakennusjaosto, Suomenlinnan linnoitusalueen kartta ... PIMArk.

⁷⁶ Stenius s. 26.

⁷⁷ Manninen s. 85.

⁷⁸ Halén 1981, s. 10 toteaa ”[...] ja varustelutyöt saatettiin päätökseen 1895.” On epäselvää, mitä lähteessä tarkoitetaan tällä sanonnalla.

⁷⁹ Talvio 1980 s. 162–163.

⁸⁰ Idem s. 163–164.

tu. Monet pätevät ja päättävässä asemassa olevat henkilöt pitivät edelleen Lauttasaarta ja Melkkiä Viaporin kannalta tärkeinä ja aseistamista välttämättömänä Viaporin oikean sivustan ja laivaston toimintavapauden turvaamiseksi. Kyse ei näin ollen ollut vain suomalaisten, vaan päinvastoin pääosin venäläisten eduista. Viaporin komendantin kenraali Agramakovin (komendanttina vuodesta 1893 alkaen) mielestä voitiin yhtä hyvin luopua koko Viaporista, jos suurin osa sen merkityksestä tukikohtana mitätöitäisiin.⁸¹

Melkin ja Lauttasaaren tulevaisuus jäi 1800-luvun lopun erimielisyyksien takia epävarmaksi. Melkin linnoittamisen jälkeen vuonna 1895 esitettiin, että Lauttasaaren tykit oli poistettava ja korvattava pelkillä miinoituksilla. 1890-luvun lopulla laadituissa linnoituksen strategista ja poliittista merkitystä koskevissa ilmoituksissa tuotiin kuitenkin usein ilmi, ettei linnoitus kyennyt tehtäviään täyttämään, erityisesti sen vuoksi, että Lauttasaari oli riisuttu aseista.⁸² Laajasalon liittämistä sotilashallinnon alaiseksi pidettiin tärkeänä jo linnoituksen olemassaolon vuoksi. Linnoituksen poliittisen merkityksen katsottiin heikentyneen, koska sillä ei ollut merilinnoituksen tykistöä ja linnoituksen täydellinen turvaaminen oli mahdollista vain, jos kaupungin ja linnoituksen puolustuksen katsottaisiin kuuluvan yhteen. Viaporin linnoituksen strategisen merkityksen vähentyminen johtui pääasiassa yleispoliittisesta tilanteesta ja osittain linnoituksen aseistuksen vanhentuneisuudesta. Venäjä alkoi vuonna 1881 valtaan nousseen Aleksanteri III:n johdolla rakennuttaa tehokasta ja uudenaikaista laivastoa, ja laivaston uudeksi päätukikohdaksi valittiin vuonna 1890 nykyisen Latvian rannikolla sijaitseva Liepaja (Libau).

Isosaaren ja Kuivasaaren liittäminen linnoitukseen

Isosaaren ja Kuivasaaren liittämistä Viaporiin ryhdyttiin pohtimaan eri yhteyksissä 1800-luvun loppupuolella. Sotalaivojen koon kasvu johti siihen, että ne yhä useammin joutuivat jäämään Viaporin ulkoredille, jolloin ne olisivat tarvinneet ulompana olevien linnakkeiden suojaa. Krimin sodan jälkeen Viaporin Kustaanmiekalle oli rakennettu uudet patterit, ja 1870-luvulla niitä ryhdyttiin varustamaan uusilla tehokkaammilla tykeillä. Näillä patterilla suoritettiin myös harjoitussammuntoja, ja koska patterien tehokas kantama ulottui suurin piirtein Isosaaren ja Kuivasaaren tasalle, maaleja hinattiin Viaporin ja mainitun tasan välillä tai jonkinlaiset maalitalut sijoitettiin lähelle Isosaarta ja Kuivasaarta. Mjölön tila, johon kuului sekä Isosaari että Kuivasaari, oli alun perin kruununsaari vuodesta 1796 alkaen, kunnes siitä tehtiin verotila. Isosaarella asui 1800-luvun loppupuolella sekä saaren omistaja että joitakin kesävieraita. Saaren omistaja valitti elokuussa 1893 Suomen kenraalikuvernöörille, että Viaporin ammunnat olivat jo pitkään melkein vuosittain aiheuttaneet suurta haittaa ja vaaraa Isosaaren asukkailla ja luonnolle, mutta Viaporiin lähetetyt valitukset eivät olleet johtaneet parannuksiin.⁸³ Ammukset olivat pudonnet saaren rantavesiin ja uimapaikoille, metsään ja viljelysmaille ja aiheuttaneet haittaa kalastukselle, vahinkoa metsälle ja viljelyksille sekä hengenvaaraa asukkailla ja kotieläimille. Näyttää siltä, että aikaisemmin tehtyjen suunnitelmien lisäksi muun muassa nämä valitukset olivat osoittaneet saarten pakkolunastustarpeen ja johtaneet niiden käynnistymiseen, vaikka se ei ollut ollut valituksen tekijän tarkoitus.

Tammikuussa 1894 Suomen sotilaspäivien esikunta esitti kenraalikuvernöörille Isosaaren ja Kuivasaaren pakkolunastamista Viaporin linnoitusta varten, ja Suomen senaatin talousosaston 17.4.1894 päivätyllä esittelyllä keisarille Mjölön verotila esitettiin lunastettavaksi sotilaallisiin tar-

⁸¹ Idem s. 165–166.

⁸² Idem s. 171.

⁸³ Isosaaren omistaja 31.8.1893 Suomen kenraalikuvernöörille, KKK Fa 1678:59, KA.

koituksiin. Keisari päätti 26.8.(7.9.) kenraaliadjutantti kreivi Heidenin lausunnon pohjalta käskää senaattia ryhtymään toimenpiteisiin tilan pakkolunastamiseksi. Valtiovirasto vastasi myös siitä, että Isosaaren ja Kuivasaaren metsä talvella 1894–1895 tai myöhemmin kaadettaisiin ja näiden saarten rakennukset purettaisiin Suomenlinnan komendantin vaatimuksen mukaisesti. Kalastus-oikeus ja muut elinkeino-oikeudet oli lupa vuokrata, mutta vain sillä ehdolla, että vuokraoikeus ei missään tapauksessa estäisi ammuntoa linnoituksesta asianmukaisessa järjestyksessä määriteltynä ja ilmoitettuna aikana. Pakkolunastuspäätöksessä pyrittiin siten ensisijaisesti varmistamaan Viaporin linnoituksen mahdollisuudet harjoitusammuntoihin. Pakkolunastuksesta ilmoitettiin Suomen suuriruhtinaskunnan vt. kenraalikuvernöörille 31.8. (12.9.) 1894 päivätyllä kirjelmällä, jossa samalla ilmoitettiin, että pakkolunastuksen kustannukset otettaisiin Suomen valtion varoista ja että tila jäisi Suomen valtiovalan omistukseen.⁸⁴

Isosaari pakkolunastettiin loppuvuodesta 1895 ja siirtyi valtiolle 1.11.1895.⁸⁵ Kuivasaaren pakkolunastus oli vielä kesken. Kun Isosaari oli pakkolunastettu, anoi Viaporin tykistöpäällikkö kenraalimajuri Koigorodov lupaa saada vuokrata saari viideksi vuodeksi 300 markan vuosivuokralla. Koska saaresta jätettiin myös toinen, korkeampi tarjous, senaatti päätti yksipuolisesti vuokrata Isosaaren kenraalimajuri Koigorodoville ainoastaan kolmeksi vuodeksi ja korkeammalla 500 markan vuokralla. Koigorodov kuitenkin kieltäytyi vuokraamasta Isosaarta huonommilla ehdoilla, jolloin senaatti käski Uudenmaan kuvernööriä järjestämään huutokaupan Isosaaren vuokrausoikeuksista. Saari vuokrattiin syksyllä 1896 yksityishenkilölle, ja myös Kuivasaari vuokrattiin. Senaatti kehotti myös Uudenmaan kuvernööriä saattamaan Kuivasaaren pakkolunastus päätökseen, mikä tapahtui 22.7.1896.⁸⁶ Vuokralaisten asema oli kuitenkin hankala, koska jo keväällä 1897 Viaporin komendantti anoi kenraalikuvernööriltä, että kaikki Isosaaren ja Kuivasaaren rakennukset purettaisiin ja metsä hakattaisiin, jotta ammunnat Santahaminasta ja Kuninkaansaaresta aina Isosaaren ja Kuivasaaren eteläpuolisille vesialueille saakka olisivat mahdollisia. Lisäksi linnoituksen insinöörihallinto halusi molemmista saarista mukulakiviä, hiekkaa ja multaa linnoituksen tarpeisiin. Senaatti suostui 5.4.1897 metsänhakkuuseen ja rakennusten purkamiseen, mutta ei rakennusmateriaalin ottamiseen viitaten yksityishenkilöiden kanssa tehtyihin vuokrasopimuksiin.⁸⁷ Kumpaakaan saarta ei kuitenkaan vielä liitetty Viaporin linnoitukseen.

3.4.5 Huoltoon ja muuhun toimintaan käytetyt alueet

Viaporiin kuului muutamia alueita, joiden käyttötarkoitus 1800-luvulla linnoituksen laajetessa muuttui osittain tai kokonaan eräänlaiseksi tukialueeksi tai oli linnakkeen kannalta jopa tarpeettomia. Erityisesti näistä alueista käytiin myöhemmin 1900-luvulla keskustelua ja jopa kiisteltiin Helsingin kaupungin kanssa niiden käytöstä. Rannikkopuolustus ei kuitenkaan kattanut vain rannalla sijaitsevia pattereita, vaan kokonaisuuteen liittyi muun muassa huoltoon ja muihin tukitoimiin tarvittavia alueita.

Venäjän vallan alussa Helsingin kaupungin omistama, Viaporin pohjoispuolella sijaitseva Lonnan saari vuokrattiin erälle leskelle 50 vuodeksi. Saari oli kuitenkin linnoituksen kannalta tärkeä ja

⁸⁴ Suomen Suuriruhtinaskunnan valtiosihteerinvirasto n:o 637/31.8. (12.9.)1894, Mf SEN 1654, KA. KSF ekonomiedepartementet N:o 361/28.4.1896, KKK Fa 1678:59, KA.

⁸⁵ KSF ekonomiedepartementet N:o 361 ... KA.

⁸⁶ KSF ekonomiedepartementet N:o 624/19.11.1896, KKK Fa 1678:59, KA.

⁸⁷ KSF ekonomiedepartementet N:o 284/5.4.1897, KKK Fa 1678:59, KA.

se lunastettiin keisarillisella päätöksellä vuonna 1817 eli samana vuonna kuin Santahamina Viaporin käyttöön, ja leskelle maksettiin korvaus menetyksestä. Vuonna 1835 hyväksyttiin suunnitelma Lonnan ottamisesta ruudin käsittely- ja varastopaikaksi ja saaren rakennuskantaa alettiin muokata tarkoitukseensa. 1880-luvulla päätettiin muuttaa saari merimiinojen kokoamis- ja varastopaikaksi, jonka jälkeen Lonna toimi Viaporin miinajoukkojen päätukikohtana. Miina-aseimia oli ennen ensimmäistä maailmansotaa muun muassa Melkissä ja Santahaminassa.⁸⁸

Lonnan lisäksi myös Vasikkasaarella oli kaksi miinavarastoa, vaikka Vasikkasaari venäläisaikana toimi lähinnä linnoituksen ase- ja polttoainevaretojen sijoituspaikkana. Vasikkasaaren käyttö varastoalueena aloitettiin Krimin sodan aikoihin. Saareen rakennettiin ja siirrettiin erilaisia varasto- ja muita rakennuksia pääasiassa 1860- ja 1870-luvuilla. Suurimmat ammusvarastot sijaitsivat kuitenkin keskuslinnoituksen saarilla sekä Vallisaareessa, jossa oli lisäksi tykistölaboratorio, jossa valmistettiin ampumatarvikkeita, ja laboratorion yhteydessä räjähdysainetehtas.⁸⁹

Santahamina oli Krimin sodan aikana osoittautunut tärkeäksi Viaporin kannalta. Jo ennen venäläisvaltaa Santahaminan saarelta saatiin savea, hiekkaa ja puutavaraa kaupungin ja Viaporin rakennustöihin, minkä lisäksi saarella toimi valtion tiilitehdas ja siellä oli monia vihannestarhoja. Santahaminan keskelle raivattiin 1830-luvulla harjoitusampumarata linnoitustykistölle. Saareen oli ennen maailmansotaa sijoitettu suuri määrä tykistörykmentin ja miinapataljoonan joukkoja sekä useita jalkaväen osastoja, ja se toimi myös armeijan leiripaikkana 1880-luvulta lähtien. Yleiseurooppalaisen tilanteen kärjistyessä 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa ja Suomeen sijoitettujen joukkojen kasvaessa rakennettiin Santahaminaan niin kuin muuallekin Suomeen lukuisia uusia kasarmialueita. Lisäksi saarella oli paljon huvila-asutusta.⁹⁰

1700-luvun kiistaan Viaporin saarten omistuksesta ja alueiden hallinnasta liittyy kysymys Vallisaareessa asuneista luotseista.⁹¹ Luotsit olivat muuttaneet Vallisaareen 1700-luvulla.⁹² Kiistat ja epä tietoisuus Vallisaaren omistuksesta jatkuivat vielä 1800-luvulla, vaikka kysymys oli ratkaistu jo kerran Kustaa III:n kirjeellä vuonna 1785. Luotsien asumista tuvissaan lähellä pattereita ja ruutivarastoja ei pidetty suotavana, ja sen takia heidän siirtämistään pois Vallisaaresta harkittiin. Vuonna 1877 tehtiin kuitenkin sopimus Viaporin komendantinhallituksen kanssa asuinalueen

⁸⁸ Liisa Eerikäinen: Lonna, teoksessa Suomenlinnan rakennusten historia, Museoviraston rakennushistorian osasto ja Suomenlinnan hoitokunta, Helsinki 1997, s. 258–259. Manninen s. 45.

⁸⁹ Manninen s. 48 ja 109–110.

⁹⁰ Idem s. 70 ja 77.

⁹¹ Ruotsalaisen kruunuluotsien vanhimman Johan Månzonin vuonna 1644 julkaisemassa kirjassa ”Een Sjö-Book om Sjöfarten i Östersjön” kuvataan väylää Helsinkiin ja todetaan, että luotsitalo sijaitsi Vallisaareessa. Vallisaarta, josta siihen aikaan käytettiin nimeä Träskö, ei mainita nimeltä, mutta kuvauksen perusteella on pääteltävissä kyseessä olleen Vallisaari.

⁹² Jo 1700-luvun puolivälissä ryhdyttiin Helsingin kaupungin luotsien asumista kaupungissa pitämään hankalana, koska luotsit eivät ehtineet ajoissa luotsattavia laivoja vastaan, ja vuonna 1787 Helsingin kaupungin maistraatti luovutti osan Vallisaaresta luotsien käyttöön ja katsoi myöhemmin kyseisen seikan todistavan saaren kuuluneen kaupungille. Arvo Hannola: Muistio Suomen valtion omistusoikeudesta Helsingin kaupungissa sijaitsevaan Vallisaareen, Helsinki 23.2.1962, kansio Helsinki, Vallisaari, PIMArk, s. 15. Timo Hyvärinen ja Leena Sammallahti: Helsingin Hylkysaari – Suomen merimuseon kotisaari, Suomen merimuseo 1991, Museovirasto, Helsinki 1991, s. 9 toteaa luovutuksen tapahtuneen vuonna 1755.

erottamisesta luotseille saaren pohjoisosaan, ja heille rakennettiin oma asuinkasarmi, joka valmistui vuonna 1878.⁹³ Kasarmi erotettiin muusta saaresta yli kaksi metriä korkealla tiilimuurilla.

3.5 Viipurinlahden rannikkopuolustus

Rannikkopuolustuksen rakentaminen

UURAAN SAARISTON MERKITYS on ollut suuri sekä talouden että rannikkopuolustuksen kannalta. Viipuriin johtavat kolme väylää, josta Uuraansalmen kautta kulkeva on tärkein, ovat matalat ja ahtaat. Kun kauppalaivat alkoivat olla niin suuria, etteivät ne täydessä lastissa päässeet Viipuriin, ryhdyttiin Ravan- ja Uuraansaarelle rakentamaan varastoja, ja Uuraan alueesta muodostui sen takia Viipurin tärkeä etenkin puutavaran ulkosatama. Merkitys kasvoi entisestään Saimaan kanavan valmistuttua vuonna 1856. Uuraaseen pienemmillä aluksilla tuotu rahti varastoitiin alueelle edelleen kuljetettavaksi isommilla aluksilla. Uuraansalmen ja sitä ympäröivien saarten puolustaminen ja hallussapito olivat rannikkopuolustukselle tärkeitä, sillä niiden kautta oli yhteydet Viipuriin, joka oli Suomen ja Venäjän välisten yhteyksien solmukohta. Uuraan saaristo oli myös sopiva luotsien sijoituspaikka.

Kun Suomi oli liitetty Venäjään, linnakkeiden kuntoon ei 1800-luvun alkuvuosina kiinnitetty kovinkaan paljon huomiota. Krimin sodan syttymisen vuoksi oli parannettava Viipurin rannikkopuolustusta. Kenraaliadjutantti Ogarjov määrättiin selvittämään linnoituksen tilannetta, ja hän ilmoitti vuoden 1854 loppupuolella, että linnoitus oli valmis vastaanottamaan vihollisen. Pian selvisi kuitenkin, ettei arvio pitänyt paikkaansa, sillä melkein kaikesta oli puutetta. Viipurin linnoitus tarkastettiin uudelleen huhtikuussa 1855. Tarkastuksen suoritti insinöörierversti V. D. Krencke. Krencken raportin mukaan linnoituksen saattaminen kohtalaiseen kuntoon kestäisi kauan ja maksaisi paljon.⁹⁴

Krimin sodan aikana perustettiin uusia pattereita muun muassa Hinkkusaareen, Turkinsaareen ja Ravansaareen sekä kunnostettiin vanhoja. Painopiste oli Viipurin linnoituksen suojaamisessa mereltä tapahtuvaa hyökkäystä vastaan. Vuonna 1855 muodostettiin rannikolle kaksi puolustuslinjaa ja järjestettiin pattereita uudestaan. Ensimmäiseen linjaan kuului viisi patteria, jotka suojasivat kaksi syvintä reittiä Viipuriin. Ensimmäisen linjan patterit sijoitettiin väylien suuaukoille paikkoihin, joissa vihollisalusten nopeus väylän muodosta johtuen olisi pienimmillään. Kuusi patteria suojasi Viipuriin johtavaa väylää Uuraansalmesta eteenpäin kolmen väylän yhtymäkohdasta kohti Viipuria väylän molemmilla puolilla.⁹⁵

Kun Uuraansalmeen höyrysi englantilainen eskaaderi 13.7.1855, kaikkien patterien tykit eivät olleet valmiit. Hyökkääjä pystyttiin kuitenkin karkottamaan. Englantilaisten lähdettyä 16.7. rakentamista jatkettiin. Sotatekninen kehitys sekä Krimin sodan opetukset osoittivat, että Viipurin rannikkopuolustusta oli vahvistettava. Puolan kapina vuonna 1863 ja Englannin ja Ranskan sodan uhka nopeuttivat töiden aloittamista. Kun 1860- ja 1870-luvuilla perustettiin uusi Viipurin linnoituksen meriasema, esimerkiksi ensimmäinen Viipurin linnan kuuluva rannikkolinnoitus, Harki-

⁹³ Riitta Blomgren: Luotsien asuminen Helsingin luotsipiirissä autonomian aikana, Pro gradu -tutkielma suomalais-ugrilaisessa kansantieteessä, Helsingin yliopisto, Helsinki 1997, s. 62.

⁹⁴ Borodkin s. 136

⁹⁵ Dmitriev s. 90.

saaren reduutti, poistettiin Viipurin merilinnoitusjärjestelmästä,⁹⁶ ja rannikkolinnakkeet perustuivat pääosin Kriminsodan ajan meririntaman etummaisesta linjan parannuksiin ja muutoksiin.

Ravansaaren ja Uuraansaaren pohjoispäitä ryhdyttiin uudestaan linnoittamaan vuonna 1863. Ainakin Ravansaaren pohjoispää eristettiin saaren asukkaista.⁹⁷ Otava-lehdessä todettiin 12.7.1863, että ”*Ravansaaren pohjoiseen puoleen rakennetaan suuri patteri ja johon sanotaan asetettavan sata tykkiä niillä karkoittaakseen nenäkkäitä vihollisia*”.⁹⁸ Ravansaaren patteri, joka vuoden 1863 elokuussa⁹⁹ keisari Aleksanteri II käskystä sai nimen Zorinin linnoitus Itä-Suomen rannikkopuolustuksen päällikön kontra-amiraali A. A. Zorinin mukaan, vihittiin saman vuoden syyskuussa kirkollisiin menoin.¹⁰⁰ Tärkeimmät tuliasemat ja ruutikellarit saatiin valmiiksi vuonna 1868, jonka jälkeen työt jatkuivat uusien patterien ja muiden rakennelmien rakentamisella.

Myös Viipurin eteläiseen ja pohjoiseen väylään kiinnitettiin huomiota. Krimin sodan jälkeen eteläisen väylän uuden patterin paikaksi valittiin pieni kalliainen saari Ruokoluoto, myöhemmin Rakosaari, jossa työt aloitettiin vuonna 1864. Linnoitus sai nimensä Niemelän kylästä, joka sijaitsi lähistöllä mantereella. Viipurin linnoituksen merilinnoitusjärjestelmää kehitettäessä edelleen Niemelän patteria ei kuitenkaan enää liitetty taisteluasemien joukkoon.¹⁰¹

Viipurinlahden pohjoisen väylän puolustusta täydennettiin 1860- ja 1870-luvuilla uusimalla Mustasaaren linnake, jonka rakentaminen aloitettiin vuonna 1863. 1880-luvulla ryhdyttiin kuitenkin arvioimaan Uuraan saariston rannikkopuolustusta uudestaan, ja vuonna 1893¹⁰² päätettiin luopua Uuraan tasalla olevasta rannikkopuolustuksesta ja poistaa pattereista tykit. Vain Venäjän–Japanin sodan aikana vahvistettiin jonkin verran Viipurin meririntamaa. Matalavetisten ja kapeiden Viipurinlahden saariston väylien katsottiin estävän riittävän tehokkaasti sen ajan uusien suurten vihollisen taistelulaivojen liikkeet salmien kautta. Varmistukseksi ajateltiin miinoittaa Harkisaaren tasa.

Alueiden hallintakysymykset

Uuraansalmen aluehallintakysymykset liittyvät sekä sen toimintaan vilkkaana satamana että eri viranomaisia ja erityisesti Viipurin meririntamaa varten tarvittaviin alueisiin. Jo Turun rauhan jälkeen syntynyt kiista, jossa tilalliset pelkäsivät veronalaisen kalastuksen tuoton pienenevän alueiden uusien käyttäjien takia, jatkui 1800-luvulla. Uuraansaarella tilanne selkiytyi 1830-luvulla, kun saaren molemmat maakirjatilat myytiin kauppiiaan leski Anna Rogerille. Kaupan yhteydessä valtio varasi itselleen joitakin pieniä alueita satamiksi. Myös Viipurin kaupungin haltuun joutui 1800-luvun alussa maa-alueita Ravansaaren itärannalta ja Uuraansaaren länsirannalta. Ei kuitenkaan riittänyt, että alueita varattiin satamatoimintaan, sillä luotsaustoiminta oli aloitettu Uuraan saaristossa, ja jo 1700-luvulla luotseja oli sekä Suonionsaarella, Ravansaarella että Uuraassa. Myös luotsit tarvitsivat asuinalueensa varsinkin, kun osa luotsien palkasta 1700-luvun lopusta alkaen tuli

⁹⁶ Idem s. 79–80 ja 89–90. Jevgeni Balasov kirje 6.3.2002.

⁹⁷ Ilmari Kippo ym. (toim.): Ravansaari ja sen läntiset naapurisaaret II osa, Ravansaari-Seura ry, Helsinki 1982, s. 13.

⁹⁸ Idem s. 389–390.

⁹⁹ Jevgeni Balasov kirje 6.3.2002.

¹⁰⁰ Kippo s. 431. Dmitriev s. 91.

¹⁰¹ Idem.

¹⁰² http://spb.org.ru/seacastles/main_e.htm, viitattu 14.12.2001.

heidän harjoittamansa maanviljelyn tuotosta. Vuonna 1802 ratkaistiin heidän sijoituspaikkansa antamalla osalle tontti Ravansaarelta ja osalle Uuraasta.¹⁰³

1800-luvun alun aluejärjestelyt eivät kuitenkaan kauaa tyydyttäneet tarpeita. Erityisesti Saimaan kanavan valmistuminen vuonna 1856 vilkastutti entisestään Uuraan saariston satamia. Samalla kasvoi tarve saada yksityisiltä lisää maa-alueita lähinnä lautatarhoja varten. Senaatti päättikin liittää Uuraan sataman sekä Uuraansaaren luoteisrannan Viipurin kaupunkiin vuonna 1872.¹⁰⁴ Tämäkään ratkaisu ei riittänyt, vaan vuonna 1883¹⁰⁵ Viipurin kaupunki sai vuokrata koko Ravansaaren sillä ehdolla, ettei saarella asuvien luotsien oikeuksiin puututtu.

Kun Uuraansalmea linnoitettiin, ei linnoitettavia alueita etukäteen ehditty hankkia. Ravansaaren hallintakysymys tuli esiin ainakin jo vuonna 1864, jolloin käsiteltiin esitystä, jonka mukaan ne luotsien Ravansaarella hallinnassa olevat alueet, joille oli rakennettu linnoituslaitteita vakituisesti, luovutettaisiin Venäjän kruunulle. Viipurin läänin kuvernööri antoi käskyn mitata ja merkitä alue, arvioida sen arvo sekä erottaa se Venäjän kruunulle. Näihin toimenpiteisiin osallistui maanmittarin lisäksi sekä alueella asuvien luotsien että venäläisen insinöörihallinnon edustaja.¹⁰⁶ Noin 39 eekkerin alue mitattiin, merkittiin, arvioitiin ja kartoitettiin vuoden 1864 aikana.¹⁰⁷ Aluehallintaan liittyvät selvitykset jatkuivat kuitenkin ainakin 1890-alkuun saakka kirjeenvaihdosta päätellen.

Uuraansaarella oli kaksi erillistä patterialuetta: Uuraan pohjoinen patterialue eli Lompka ja Uuraan eteläinen patterialue eli Pinkeli. Niiden hallintakysymyksiä selvitettiin myös 1860-luvusta alkaen. Suomen senaatin ja Viipurin läänin kuvernöörin esityksestä ja Venäjän keisarin 26.7.1865 Viipurin läänin kuvernöörille antaman reskriptin mukaan oli muun muassa isojaossa kapteeni F. W. Nordlingille siirtyneestä Itäuuraaan perintötalosta erotettava alueita siinä olevine rakennuksineen linnoituslaitteita varten. Insinöörihallinto lunasti ja korvasi näin Uuraan pohjoisen patterialueen perintötalon silloiselta omistajalta vuoden 1866 helmikuussa 11 118 hopearuplalla.¹⁰⁸ Koko lunastussummaksi oli sovittu 17 288 ruplaa. Edellä mainittujen summien erotus maksettiin alueella asuneille vuokralaisille korvauksena taloista. Alue siirtyi valtion omistukseen, kun kapteeni Nordling kuittasi korvauksen maksetuksi 11.5.1866.¹⁰⁹ Näin Uuraansalmen kaksi tärkeätä aluetta, Uuraansaaren pohjoisosa ja Ravansaari, oli hankittu rannikkopuolustukselle.

Viipurin kaupungin insinöörihallinnon päällikön esityksestä myös Uuraan eteläistä patterialuetta ryhdyttiin lunastamaan. Keisarin hyväksyttyä pakkolunastuksen senaatin sotilasasiainoimistuskunta antoi tammikuussa 1878 Viipurin läänin kuvernöörille tehtäväksi ryhtyä lunastustoiimiin. Pakkolunastukseen liittyvät valmistelut suoritettiin keväällä 1878. Valmistelujen yhteydessä tapahtuneen alueen katselmuksen aikana alueen omistaja kauppias Wasili Pikoff oli sitä mieltä, että koska patterialueen ranta oli osa Uuraansalmen satama-aluetta, ja ylempänä patterialueeseen kuuluvat alueet olivat kysytyä tonttimaata, alue oli kovin arvokas, ja arvon voitiin olettaa koko

¹⁰³ Päiviö s. 91 ja 96–98.

¹⁰⁴ Idem s. 121.

¹⁰⁵ Idem s. 124. Sivulla 178 todetaan vuokraamisen tapahtuneen vuonna 1891.

¹⁰⁶ *Guvernörsämberet i Wiborgs län den 4 juli 1864 Till Lantmäteri Direktörs adjointen Lindh, T 17863/A/XIV/999, SArk.*

¹⁰⁷ *Karta öfver Den det af Ravansaari lotsarne vid Trångsunds lotsplats tillhörande holme... 1864, T 17863/A/XIV/999, SArk.*

¹⁰⁸ *Centralavdelningen för Krigsbyte, Registratorkontor, ilmoitus 9.9.1921, T 17863/A/XIX/1031, SArk.*

¹⁰⁹ *Ote Kihlakunnanoikeuden pöytäkirjasta syyskäräjillä Koiviston ja Johanneksen pitäjän sekä Seiskarin, Lavansaaren ulkosaarien yhteisessä kärjäkunnassa Humaljoen kylässä 1921, T 17863/A/XIX/1031, SArk.*

ajan nousevan. Alueita oli jo haluttu vuokrata liiketoimintaan patterialueelta, mutta vuokraaminen ei ollut mahdollista, koska alueelle oli rakennettu rannikkopuolustukseen liittyviä laitteita.¹¹⁰

Insinöörihallinnon edustajan kapteeni Kislakoffin mielestä summa oli aivan liian korkea, ja toimitusta päätettiin jatkaa siten, että alue ensin tarkasti mitattaisiin ja kartoitettaisiin, ja sen jälkeen riippumattomat toimitusmiehet määrittelisivät korvauksen suuruuden. Toimitusmiesten selvityksen mukaan alue todella oli tärkeä osa satama-alueita ja maan arvo vielä huomattavasti nousisi. Laskelmien mukaan rannan, tonttimaan ja muun maan sekä puolustuslaitteiden rakentamisen yhteydessä hakatun metsän arviohinta oli yhteensä 31 454 markkaa ja 10 penniä. Koska kummallakaan osapuolella eli kauppias Pikoffilla eikä kapteeni Kislakoffilla ollut huomauttamista, summa päätettiin esittää lunastushinnaksi Viipurin läänin kuvernöörille.¹¹¹

Asiakirjamateriaalista ei ole selvinnyt, ryhtyikö Viipurin läänin kuvernööri välittömästi toimiin alueiden erottamiseksi insinöörihallinnolle. Myöhemmissä aluehallintakysymyksissä käytössä olleiden linnoitusalueita esittävien karttojen perusteella voidaan olettaa, että ensimmäiset aluehallintakysymykset selvitettiin ja luovutetut alueet pyykitettiin jo ensimmäisen kerran alueiden lunastusten jälkeen. Vuosina 1890–1895¹¹² suoritti kuitenkin maanmittausinsinööri Albin Hannikainen Venäjän valtion, Viipurin kaupungin ja Suomen suuriruhtinaskunnan tilusten välillä rajakäynnin ja riidanselvityksen. Toimituksen yhteydessä maanmittari Hannikainen paalutti ja pyykitti kaikki Venäjän valtiolle Johanneksen pitäjässä kuuluneet maa-alueet rajanaapureiden ollessa läsnä.¹¹³ Vaikuttaakin siltä, että Viipurinlahden alueella sijaitsevien alueiden hallintakysymyksiä aika ajoin jouduttiin tarkistamaan pakkolunastusten jälkeen.

Verrattaessa itäisen Suomenlahden ja nimenomaan Viipurinlahden rannikkopuolustukseen käytettyjä alueita muihin rannikolla oleviin alueisiin voidaan todeta niiden olleen Helsingin edustan alueiden ohella valtakunnallisesti tärkeitä jo 1700-luvusta alkaen. Viipurinlahden alueiden vaiheet ovat olleet jopa monimutkaisemmat kuin Helsingin edustan saarten siksi, että alueita ovat voimakkaasti ja varhain tavoitelleet myös kaupparenkulun toimijat, kuten luosit ja satamayhtiöt. Viipurinlahden rannikkopuolustus oli myös enemmän kuin muut alueet jatkuvasti muutosten alla alueen maantieteellisen rakenteen sekä rannikkotykkien ja alusten teknisen kehityksen yhteisvaikutuksen vuoksi. Muutokset aiheuttivat sen, että aluehallintakysymyksetkin ovat korostuneet Viipurinlahden alueella.

¹¹⁰ Protokoll fördt å skattehemmanet N:o 2 uti Trångsunds by S:t Johannis socken, Stranda härad och Wiborgs län, den 14 maj 1878, T 17863/A/XIX/1033, SARk.

¹¹¹ Protokoll fördt å skattehemmanet N:o 2 uti Trångsunds by S:t Johannis socken, Stranda härad och Wiborgs län, den 14 maj 1878, T 17863/A/XIX/1033, SARk.

¹¹² Karta öfver Uuraansaari gamla eller norra fästningsområde ... upprättad vid verkställd rågång och tvistutrednings förrättning mellan Ryska kronan, Finska statsverket och Wiborgs stad samt flera hemmansägare under åren 1890–1893, T 17863/A/XIX/1031, SARk. Huomaa, että tässä esiintyy vuodet 1890–1893, kun taas muissa lähteissä 1890–1895.

¹¹³ Ote Kihlakunnanoikeuden pöytäkirjasta syyskäräjillä Koiviston ja Johanneksen ... Humaljoen kylässä 1921, T 17863/A/XIX/1031, SARk.

3.6 Merilinnoitusten muuttunut merkitys

Hanko

HANGON LINNOITUKSEN RAKENTAMINEN oli Ruotsin vallan aikana jäänyt kesken. Vuoden 1803 alussa sodan uhan ollessa suuri Hangon linnoitus miehitettiin. Suomen sodassa venäläiset miehittivät Hangon, jonka jälkeen linnoittamista jatkettiin, ja linnoitus toimi laivasto-osastojen satamana ja rannikkomerenkulun suojana. Sodan jälkeisenä rauhan kautena linnoitus kuitenkin päästettiin rappeutumaan. Krimin sodan uhatessa Hangon linnoituslaitteita korjattiin ja ne saatiin suhteellisen hyvään kuntoon. Vuodenvaihteessa 1853–1854 Baltian rannikkopuolustusta miettinyt komitea laski Hangon linnoituksen kunnostamiseen tarvittavan paljon rahaa verrattuna Viaporiin ja Viipuriin ositettuihin summiin. Lisäksi komitea esitti, että Skansholmaan ja Vanhaan Tullisaareen rakennettaisiin kenttälinnoitetut patteriasemat vihollisen pääsyn estämiseksi Hangon satamaan ja linnoituksen selkään. Työt saatiinkin suhteellisen hyvään vauhtiin maaliskuuhuhtikuussa 1854.¹¹⁴

Sotilasjohto ei kuitenkaan enää syksyllä 1854 pitänyt pieniä kiinteitä linnoituksia tarpeellisina, ja 23.8.¹¹⁵ tuli Pietarista käsky hävittää linnoitus, vaikka linnake vasta 23.5. oli saavuttanut torjuntavoiton englantilaisesta laivasto-osastosta. Sen takia venäläiset itse räjäyttivät Gustavsvärnin, Gustav Adolf Fästen ja Meijerfeldtin 27.8.1854 tykkeineen ja rakennuksineen.¹¹⁶ Varuskunnan poistuminen kaupungista autioitti sen. Monet asukkaat hakivat työtä muualta ja Hankoon jäi vain muutamia luotseja, tullivartioita ja kalastajia.

Svartholma

Venäläisten ylin sotilasjohto oli huomannut Krimin sodan aikoihin rannikolle rakennettujen linnoitusten sitovan paljon väkeä ilman vastaavaa hyötyä. Hajallaan olevat puolustusjoukot pitkien rannikko-olivat helppoja saaliita mereltä tuleville hyökkääjille, ja venäläiset oppivat, että oli parempi keskittää joukot tärkeimpiin linnoituksiin ja jättää pienimmät linnoitukset ilman puolustusta.¹¹⁷ Joitakin linnoituksia pyrittiin sen jälkeen kehittämään, toisista pyrittiin luopumaan. Tuli luopua ainakin Ruotsinsalmesta ja Svartholmasta kuten Hangon linnoituksista.¹¹⁸ Linnoituksen tyhjentäminen ilman hävittämistä olisi mahdollistanut vihollisen tukeutumisen siihen.

Venäjän yhteydessä Svartholma ei ollut enää strategisesti yhtä tärkeä kuin ennen. Linnoitusta käytettiin osittain sotilastukikohtana ja osittain vankilana. Svartholma oli kuitenkin täysin sopimaton vankilaksi. Lopulta vankila lakkautettiin ja vangit siirrettiin Viaporiin vuoden 1847 alussa. Muutamaa vuotta myöhemmin vietiin Svartholmaan kuitenkin jälleen joukko vankeja, mutta heidät siirrettiin Hämeenlinnaan Krimin sodan puhjettua.¹¹⁹

¹¹⁴ Aaltonen s. 134, 186 ja 188.

¹¹⁵ Idem s. 198.

¹¹⁶ Idem. Kenttälinoitettujen Skansholmin, Vanhan Tullisaaren ja Kuningattarenuoren patterit riisuttiin aseista, tykit kuljetettiin Viaporiin ja varustukset purettiin. Sen jälkeen venäläiset sallivat lähiseudun asukkaiden purkaa linnoituksista kaikki valtion rakennukset ja käyttää rakennusmateriaalia hyväkseen.

¹¹⁷ Luntinen 1997 s. 89. Aaltonen 1969 s. 198.

¹¹⁸ Linnat ja linnoitukset s. 30. Aaltonen 1969 s. 198.

¹¹⁹ Ikäheimonen ym. s. 11–12. Linnat ja linnoitukset s. 39.

Venäläinen varuskunta jatkoi toimintaansa Svartholmassa vuoteen 1853, jolloin linnoitus tyhjennettiin. Sodan uhan kasvaessa otettiin useita jo lakkautettuja ja siviilihallinnolle siirrettyjä linnakkeita uudestaan käyttöön, ja kiireellinen varustautuminen alkoi. Myös Svartholmaa suunniteltiin korjattavaksi. Keväällä 1855 ranskalais-englantilaisen laivaston purjehtiessa jälleen Suomenlahdelle Svartholman linnoitus oli kuitenkin niin huonossa kunnossa, ettei sitä yritettykään puolustaa, vaan se päätettiin tyhjentää. Aseistus poistettiin ja puutalot sekä kivirakennusten puiset ovet ja ikkunat vietiin mantereelle. Englantilaisen laivasto-osaston saapuessa Loviisan edustalle 4. heinäkuuta 1855 Svartholma oli jo tyhjä. Seuraavana päivänä laivoista siirrettiin tuhansia kiloja ruutia linnoitukseen ja iltapäivällä se räjäytettiin raunioiksi.¹²⁰

Ruotsinsalmi–Kymminlinna

Vuosina 1808–1809 käydyn sodan jälkeen uusi raja vähensi huomattavasti Ruotsinsalmen–Kymminlinnan linnoituksen merkitystä ja töitä jatkettiin vain tärkeimmiltä osin. Vanhan Suomen yhdistäminen muuhun Suomeen vuonna 1812 vähensi myös linnoituksen merkitystä. Kymminlinnaa käytettiin kuitenkin vakinaisten joukkojen huoltokeskuksena samoin kuin Ruotsinsalmea, vaikka varuskunta pieneni vuosi vuodelta.

Varuskunta poikkesi myös muun maan hallinnollista oloista. Vuonna 1816 ongelmaa yritettiin ratkaista keisarillisella päätöksellä, jonka mukaan Ruotsinsalmi oli yksinomaan sotilaallisen hallinnon alainen.¹²¹ Siellä ei siis noudatettu kaupunkioikeuden mukaisia säännöksiä eikä siellä saanut harjoittaa porvarillista elinkeinoa. Kenraali Oppermanin vuonna 1816 antaman lausunnon mukaan ”[...] *ei Ruotsinsalmi–Kymminlinna merkitse suuriakaan. [...] ei Ruotsinsalmi hyvän sataman-sa takia ole kokonaan menettänyt merkityksensä, vaan rannikkoliikenteen tärkeänä välietappina niin vesitie- kuin maantieliikenteessä on sillä kuitenkin merkityksensä*”.¹²² Kymminlinnassa asui vakituisesti komendantti, mutta varsinaiset linnoitusjoukot vaihtuivat usein.

Koska vuoden 1816 päätös vaikeutti varuskuntaan jääneiden kauppiaiden asemaa, nämä ehdottivat yhdyskunnan muuttamista kaupungiksi. Kuvernööri ja senaatti kuitenkin vastustivat ajatusta, ja hanke raukesi keisarin kielteiseen päätökseen 11.11.1819.¹²³ Ruotsinsalmi alennettiin samana vuonna toisen luokan linnoitukseksi. Ruotsinsalmen osia purettiin ja tykit varastoitiin Kymminlinnaan. Vuonna 1826 tyhjennettiin Ruotsinsalmen linnoituksista muut paitsi Fort Slava, joka jätettiin taistelukelpoiseen kuntoon.¹²⁴ Fort Slavaa vartioi ja hoiti pieni kuukausittain vaihtuva komennuskunta.

¹²⁰ Ikäheimonen ym. s. 13. Linnat ja linnoitukset s. 39. Linnat ja linnoitukset toteaa, että räjäyttämisen tapahtui heinäkuun 7. päivänä. Raunioilta alettiin hakea rakennusmateriaalia heti räjäyttämisen jälkeen. Svartholman räjäyttämistä seuranneena päivänä Loviisassa syttyi tulipalo ja yli puolet asunnoista tuhoutui. Loviisan paloa seuranneissa jälleenrakennustöissä käytettiin Svartholman raunioista purettuja tiiliä. Pohjoisen ja läntisen kurttiinin tiiliä käytettiin raatihuoneen ja kirkon rakennustöissä. Purkutöiden jälkeen saarta käytettiin lähinnä laidunmaana. Jäljelle jääneet muurit sortuivat kosteuden ja pakkasen vaikutuksesta. Linnoitus peittyi vähitellen purkujätteen ja kasvillisuuden alle. Linnoituksesta oli 1900-luvun alussa näkyvissä enää osia rantavarustuksesta ja bastioneista.

¹²¹ Airola ja Harjunpää s. 104.

¹²² Airola 1970 s. 47.

¹²³ Airola ja Harjunpää s. 105.

¹²⁴ Idem s. 76.

Suomen ja Venäjän valtion välinen maa-alueiden hallintakysymys sekä muut hallintoon liittyvät kysymykset olivat 1800-luvun alussa linnoituksen tärkeimpiä kysymyksiä. Ongelmat liittyivät sekä alueiden entisiin omistajiin että Ruotsinsalmen alueella vielä vakituisesti asuviin asukkaisiin. Omistuksen selvittäminen oli monimutkaista ja kesti pitkään. Omistajat eivät olleet saaneet korvausta menettämistään pienistä saarista ja vesialueista. Korkeakosken jakokunnan osakkaita oli lisäksi kielletty käyttämästä rannikkoapajiaan Kotkan- ja Hovinsaarella, ja vaikka maanjako-oikeus vuonna 1829 tulkitsi saaret jakokunnalle kuuluviksi, sotilasviranomaiset eivät niistä kuitenkaan luopuneet. Lisäksi Kymin kruununvouti piti Ruotsinsalmen asukkaiden hallintaoikeutta tontteihinsa monessa suhteessa epäselvänä. Määräysten vastaisia ilman linnoituksen komendantin lupaa olevia tontteja oli ilman sotilasviranomaisten lupaa myyty tai luovutettu edelleen.¹²⁵

Keisari päätti vuonna 1835, että Haminan, Ruotsinsalmen ja Kyminlinnan linnoitukset luovutettaisiin kyseisten kaupunkien haltuun. Ainoastaan Haminan linnoitus kuului kaupunkiin, joten Ruotsinsalmen ja Kyminlinnan kannalta päätöksellä ei ollut merkitystä. Vuonna 1839 päätöstä täydennettiin siten, että Venäjän valtio luovutti Kotkan ja Hovinsaaren Suomen valtiolle Fort Slavaa ja eräitä muita kiinteistöjä ja rakennuksia lukuun ottamatta. Linnoitusalueiden valvonta siirrettiin siviiliviranomaisille, joiden oli huolehdittava siitä, ettei sotilasalueella tehty ilkivaltaa. Kymin kruununvoudin oli edustettava hallintoviranomaisia ja annettava lausuntoja Ruotsinsalmen asemaa koskevista kysymyksistä. Kruunun kiinteistöjen ja omaisuuden hoitoa varten asetettiin erityinen hoitokunta. Samana vuonna senaatti hyväksyi Viipurin kuvernöörin esityksen, jonka mukaan niille asukkaille, jotka olivat pitäneet tonttia hallussa jo pitemmän aikaa, luovutettiin kyseinen tontti, mikäli he osallistuivat teiden puhtaana- ja kunnossapitoon. Senaatin määräyksestä maanmittari mittasi Kotkan saaren ja Kyminlinnan alueen vuonna 1844 ja luetteloi jäljellä olevat rakennukset, jonka jälkeen alueen oloja monella tavalla pyrittiin parantamaan. Tuloksia ei kuitenkaan juuri näkynyt ennen Krimin sotaa. Voidaan katsoa, että Ruotsinsalmi ennen Krimin sotaa oli kokonaan menettänyt merkityksensä linnoituksena.¹²⁶

Krimin sodan alkaessa Pietarissa alkuvuodesta 1854 kokoontuneessa Baltian rannikkopuolustuskomiteassa päätettiin pitää Fort Slava toistaiseksi varustettuna.¹²⁷ Linnakkeen miehistö ei kuitenkaan riittänyt miehittämään tykkejä. Venäjän Pääesikunta päättikin syksyllä 1854 tyhjentää Ruotsinsalmen, koska sen ei katsottu enää kykenevän torjumaan vihollisen hyökkäyksiä. Täten myös Fort Slava tyhjennettiin vuonna 1854.¹²⁸ Viranomaisten käskyjen mukaan oli myös koko rannikko tyhjennettävä. Ruotsinsalmesta muutettiin pohjoiseen, mutta koska vihollinen ei kyseisenä vuonna hyökännyt Ruotsinsalmeen, osa asukkaista muutti syksymmällä takaisin kaupunkiin. Englantilais-ranskalainen laivasto palasi kuitenkin kesällä 1855 Suomen rannikoille, ja kesäkuussa sen joukot nousivat maihin Fort Slavaan ja Härkäniemeen ryöstelemään ja tekemään tihutöitä. Varsinainen järjestelmällinen hävitys alkoi 26.–27.7. englantilaisten noustessa maihin Ruotsinsalmeen, ja Fort Slava, Ruotsinsalmen kasarmit ja muut laitteet räjäytettiin käyttökelt-

¹²⁵ Idem s. 77 ja 105.

¹²⁶ Idem s. 105.

¹²⁷ Palmberg s. 38.

¹²⁸ Airola 1970 s. 49.

tomiksi 28. päivän iltaan mennessä.¹²⁹ Ruotsinsalmen rooli rannikkolinnoituksena päättyi tähän hävitykseen.

Krimin sodan jälkeen Kyminlinnan merkitys kuitenkin joksikin aikaa kasvoi, koska se joutui yksin palvelemaan Etelä-Suomen etappina ja varuskuntakeskuksena. Linnoituksessa alkoikin vilkas rakennuskausi, vaikka itse linnoituslaitteita ei muutettu tai korjattu. Rakentaminen palveli vain rauhan ajan varuskuntaa, joka hiljalleen palasi vakiintuneisiin uomiinsa. Kyminlinna toimi joukkojen koulutuskeskuksena, johon se sopi hyvin. Vakituisesti siellä asui vain paikalliskomendantti apulaisineen, kunnes linnoituksen länsisivun puukasarmeihin vuosisadan lopussa sijoitettiin sodissa vammautuneita perheellisiä ja perheettömiä sotilaita. Krimin sodan jälkeen pystytetyt rakennukset saivat kuitenkin pikku hiljaa rappeutua niin, että ne oli 1870-luvulta alkaen purettava. Viimeinen Krimin sodan jälkeen rakennettu sotainvalidien käytössä ollut rakennus purettiin vuonna 1897, vaikka ainakin vielä vuonna 1911 linnoituksen takaportin vartiotupa korjattiin koleraparakiksi kulkutautien takia.¹³⁰ Näin erillisten rannikkolinnoitusten merkitys rannikkopuolustukselle oli käytännössä kadonnut 1800-luvun loppuun mennessä niiden lakkauttamisen ja hävittämisen myötä, kun taas isompien linnoitusten käyttötarkoitus muuttui rannikkolinnoituksista varikkolinnoitusten tapaisiksi.

¹²⁹ Idem s. 50. Lopullisen hävittämisen tarkasta päivämäärästä esiintyy eri lähteissä hieman erilaisia tietoja. Airola 1970 toteaa Englantilaisten ankkuroineen linnoituksen vesille 27.7., kun taas Airola ja Harjunpää s. 77 toteavat englantilaisten nousseen maihin 26.–27.7. Palmberg s. 50 spekuloi päivämäärästä ja toteaa, että englantilaiset ja venäläiset lähteet eroavat toisistaan: englantilasten lähteiden päivämäärä 26.7., jolloin hävitys olisi suoritettu loppuun, ilmeisesti on painovirhe ja sen pitäisi olla 28.7. Palmberg päättyy siihen, että laivasto-osasto ankkuroi linnoituksen vesille 27.7 ja että tuhoaminen suoritettiin 27.–28.7.

¹³⁰ Idem s. 52–53.

4. Autonomian kriisi

KEISARI ALEKSANTERI I OLI PORVOOSSA vuonna 1809 vahvistanut Suomen suuriruhtinaskunnalle sen entiset perustuslait, lait ja hallitustavan. Suomen asioita hoidettiin aluksi pelkästään virkakoneiston avulla, sillä valtiopäivät eivät pitkään kokoontuneet. Kun Suomessa päästiin säännöllisen valtiopäivätyön alkuun ja ensimmäiset valtiopäivät Porvoon valtiopäivien jälkeen kokoontuivat vuonna 1863, muutettavaa ja uudistettavaa oli runsain mitoin. 1860-, 1870- ja 1880-lukujen valtiopäivillä saatiin aikaan mittava lainsäädäntö, joka monin tavoin uudisti suomalaista yhteiskuntaa. Tämän kauden päätyttyä seurasi 1890-luvulla ja 1900-luvun alussa maan sisäisten olojen kehittämisessä katkeama, joka Suomen ja Venäjän välisten muodollisesti epämääräisten valtio-oikeudellisten suhteiden samanaikaisesti kärjistyessä on ymmärrettävä myös tuon kriisin seuraukseksi. Lainsäädäntötyö ja puolustushallinto oli siten 1800-luvun lopusta itsenäisyytemme alkuun hankalaa.

4.1 Kriisiin johtaneet syyt

AUTONOMIAN AJALLA SOTALAITOKSEN organisaation oikeudelliseen säädöstyönsä ei kiinnitetty erityisen paljon huomiota ennen vuoden 1878 asevelvollisuuslakia. Keisarille kuului komentoasioiden johto, ja keisarin alainen korkein sotilasviranomaisena oli Venäjän sotaministeri. Suomessa olevien joukkojen komentajana oli kenraalikuvernööri, ja hänen apunaan sotaväen esikunta. Aluehallintakysymykset olivat 1800-luvun loppupuolella lainsäädännön kannalta jonkin verran epäselviä, sillä osa niistä kuului sotilaallisten hallintoasioiden ja osa komentoasioiden piiriin.

Venäjällä annettiin vuonna 1881 asetus toimenpiteistä hallitusjärjestelmän ja yleisen rauhallisuuden suojelemiseksi. Venäjällä oli tuosta alkaen melkein jatkuvasti voimassa kyseiseen asetukseen perustuvia poikkeustiläsäädöksiä. Asetus vahvistettiin aluksi kolmeksi vuodeksi kerrallaan, mutta keisari jatkoi sen voimassaoloa aina uuden perustuslain säätämiseen vuoteen 1906 saakka. Uusi perustuslaki edellytti poikkeuksista säädettäväksi lailla, mutta duuma ei käsitellyt hallituksen laatimaa esitystä tarkemmasta lainsäädännöstä sen sisällön takia, ja siksi vuoden 1881 asetusta noudatettiin aina vallankumoukseen saakka, vaikka juristit olivat eri mieltä 1800-luvulla annettujen asetusten laillisuudesta.¹

¹ Tiuhonen s. 29.

Vuonna 1901 sotilasasioita hoitavien kunnien lakkautettiin, ja sen jälkeen sotilaallisia hallintoasioita käsiteltiin Venäjän hallinnon sisäisinä asioina eivätkä suomalaiset osallistuneet sotilaallisten asioiden hoitoon. Vuonna 1901 lakkautettiin Suomen asevelvolliset joukot, vain Suomen kaarti säilyi vuoteen 1905 asti. Maassa ei ollut paikallisia sotavoimia koskevia säädöksiä, joten venäläisen tulkinnan mukaan sotatilan aikaiset poikkeusjärjestelyt koskivat koko valtakuntaa. Vuoden 1906 perustuslakia säädettäessä voimassa olevat sotilassäädökset olivat pääasiassa peräisin 1890-luvun alusta. Tärkeimmät säädökset olivat asetus sotakannalla olevien joukkojen hallinnosta sodan aikana vuodelta 1890, asetus linnoitusten hoidosta vuodelta 1901, sotatilaan julistettuja paikkakuntia koskevat säännökset vuodelta 1892 sekä niiden lisäykset ja muutokset.²

Suomalaisessa asetuskokoelmassa venäläisiä sotilassäädöksiä ei ensin kokonaan julkaistu, koska suomalaiset pitivät säädöksiä laittomasti voimaan saatettuina.³ Poikkeusvaltuudet kumottiin vuoden 1905 suurlakon jälkeen marraskuun manifestissa sotilasviranomaisien eriävästä mielipiteestä huolimatta. Sotilasviranomaiset jatkoivat vuoden 1906 jälkeen yrityksiä sotilasvaltuuksien vahvistamiseksi. Viranomaiset saivat haluamansa valtuudet, kun sotilashallinnon asemaa vahvistettiin vuonna 1909 Keisarillisen Suomen senaatin päätöksellä,⁴ joka myös julkaistiin Suomen asetuskokoelmassa. Samalla julkaistiin selitelmiä⁵ Viaporin ja Viipurin linnoitusalueiden rajoista. Sotilasviranomaisien tärkeä asema tuli linnoitusalueella erityisesti esille sotilassäädösten yhteydessä julkaistuissa selitelmissä.

Linnoituksista annetut tärkeimmät säädökset

Viaporin linnoituksen alueen määritelmä tarkentui, kun Venäjän keisari vahvisti 16.10.1893 Viaporin linnoitusplanadia eli linnoituspiiriä esittävän kartan.⁶ Vuonna 1896 säädettiin asetus linnoitusplanadin piirissä olevan kiinteistön omistus- ja nautinto-oikeuden supistuksista.⁷ Asetuksessa todettiin, että ”*Linnoituslaitoksen ympäristössä sijaitsevan kiinteän omistus- ja nautinto-oikeus olkoon kiinteistön asutukseen ja muihin sen pinnan muutoksiin nähden niiden supistusten alainen, joita Keisari ja Suurruhtinas katsoo tarpeelliseksi linnoituslaitoksen puolustusta varten säättää*”.⁸ Asetuksella määrättiin, miten linnoitusplanadi pitää määrittää ja merkitä maastoon, sekä miten kiinteistöjen omistajien kuului saada korvausta mahdollisista rakennustensa ja alueidensa omistus- ja nautinto-oikeuksien supistuksista. Samana päivänä kun asetus annettiin, annettiin myös Keisarillisen Majesteetin Armollinen Julistus,⁹ joka sisälsi asetusta täydentäviä määräyksiä. Asetus ja julistus takasivat rakennusten ja maa-alueiden omistajille kohtuullisen korvauksen menetyksis-

² Idem s. 27–30.

³ Venäjän–Japanin -sodan vuoksi keisari antoi vuonna 1904 asetuksen siitä, että sotajoukkojen hallinnosta ja linnoitusten hoidosta annettujen Asetusten sekä sotatilaan julistettuja paikkakuntia koskevain Säännösten vaikutus ulotetaan Suomenmaahan, AsK 35/2.6.1904. Tiisonen s. 30–31.

⁴ AsK 73/13.11.1909

⁵ Selitelmiä oli säädöksissä käytetty termi alueiden määrittämisestä. Joissakin säädöksissä käytettiin sanaa selitys.

⁶ PIM:n Teknillisen osaston Rakennusjaoston Suomenlinnan linnoitusalueen kartta 20.1.1928, kansio Helsinki, Vantaan ja Helsingin karttoja jne., PIMArk.

⁷ AsK 29/30.5.1896.

⁸ Ibid. 1 §.

⁹ Ibid. Samalla numerolla on julkaistu sekä asetus että sitä täydentävä keisarillinen julistus.

tä, mutta omistaja oli myös velvollinen luopumaan kiinteistöstä linnoituksen tarpeeseen. Asetus kumottiin vasta vuonna 1977¹⁰ annetulla lailla kiinteän omaisuuden ja erityisten oikeuksien lunnastuksesta.

Vuonna 1896 annetussa asetuksessa määrättiin, että rakennuksia voitiin poistaa linnoituksen alueelta tarvittaessa, vaikka korvauskysymyksen käsittely oli kesken. Korvauskysymyksiä tarkennettiin vielä maaliskuussa 1897 annetulla asetuksella.¹¹ Edellä mainitut säädökset koskivat yleisesti linnoitusplanadia. Niistä julkaistiin ”Sääntöjä Viaporin linnoitusplanadin voimassapitämisestä ja siitä järjestyksestä, missä huoneuksia sen piiriin saadaan rakentaa”, jotka keisari vahvisti 13.(25).8.1898. Säännöt julkaistiin asetuskokoelmassa toukokuussa 1899 annetulla keisarillisen majesteetin armollisella julistuksella, jonka yhteydessä julkaistiin ”Viaporin linnoitusplanadin rajain selitys”¹² eli luettelo linnoituspiiriä rajoittavista rajalinjoista.

Asetuksessa linnoitusten hoidosta vuodelta 1901 määriteltiin aikaisemmin käytössä olleen linnoitusplanadin eli linnoituspiirin lisäksi käsitteet linnanalue ja seitsenvirstan¹³ vyöhyke. Asetuksen mukaan ”Jokaiselle linnalle määrätään erityinen alueellinen piiri, jota sanotaan linnanalueeksi, linnalle erittäin vahvistetun suunnitelman mukaan, ja siihen alueeseen kuuluvaksi, aina linnan aseman mukaan, sekä linnoitusten täyttämä ala että myöskin ympärillä oleva seutu noin päivämarssin laajuudelta.”¹⁴ Yleinen linnanalue ja seitsenvirstan alue oli määrättävä jokaista linnaa kohti erityisillä keisarin sitä varten vahvistamilla säännöillä. Kun venäläiset sotilassäädökset otettiin Suomessa käyttöön vuonna 1909, myös Viaporin ja Viipurin linnoitusten alueet¹⁵ määritettiin Suomen senaatin marraskuussa 1909 tekemällä päätöksellä.

Viipurin yleistä linnoitusaluetta laajennettiin ja tarkennettiin Suomen senaatin päätöksellä jo seuraavan vuoden joulukuussa kaartin sekä Pietarin sotajoukkojen komentajan vahvistaman selitelmän mukaisesti.¹⁶ Vielä ensimmäisen maailmansodan aikana Viipurin yleistä linnoitusaluetta laajennettiin ja tarkennettiin Suomen senaatin päätöksellä.¹⁷ Myös Viaporin seitsenvirstan alueen selitelmä uusittiin¹⁸ ”Armeijan Päällikön” vahvistaman rajan mukaiseksi.

Venäjällä uusittiin siten 1800- ja 1900-lukujen vaiheessa linnoista ja linnoituksista annettuja säädöksiä, ja on ymmärrettävää, ettei niitä kaikin puolin ehditty panna täytäntöön ennen Suomen itsenäistymistä. Erityisesti Viaporin ja jossakin määrin Viipuria koskevat säädökset vaikuttivat vielä itsenäisyytemme alussa kyseisten alueiden hallintaan. Uudenmaan läänin maaherra määräsi

¹⁰ AsK 603/29.7.1977.

¹¹ AsK 15/1.3.1897.

¹² AsK 26/24.5.1899.

¹³ 7-virstan vyöhyke (seitsenvirstanalue) oli seitsemän virstan laajuinen vyöhyke, joka laskettiin etumais-ten varustusten, linnoitusten ja linnakkeiden tulolinjasta.

¹⁴ AsK 26 9 artikla. Viaporin yleiseen linnoitusalueeseen kuuluivat Espoon, Helsingin ja Sipoon kunnat sekä niiden rannikolla olevat saaret. Lisäksi päätöksessä alueen länsi-, itä-, pohjois- ja etelärajat määritettiin kuntien rajoihin, eräisiin saariin ja muihin maastonkohtiin. Viipurin yleiseen linnoitusalueeseen kuuluivat Viipurin maaseurakunta, Johannes ja Kuolemanjärven pohjoisosa Summajokeen, Antrean länsiosa Vuoksenjokeen sekä Heinjoen kunta. Viipurin Seitsenvirstanalue määritettiin samaan tapaan kuin Viaporin vastaava alue.

¹⁵ AsK 62/13.11.1909.

¹⁶ AsK 82/29.12.1910.

¹⁷ AsK 73/9.11.1915.

¹⁸ AsK 28/2.5.1916.

esimerkiksi 2.11.1900,¹⁹ että Suomenlinnan linnoituspiiri oli tarkkaan määriteltävä ja kartoitettava, jotta linnoituspiirin alueella asuville voitaisiin maksaa vuoden 1896 asetuksen mukaiset haittakorvaukset. Sen jälkeen asetettiin 25.5.1904 lautakunta määrittämään korvaukset. Lautakunta työskenteli vuosina 1905–1907. Sen työn pohjalta kuvernööri päätti korvauksista 13.12.1907.²⁰ Korvaukset määrättiin maksettaviksi takautuvasti 24.5.1899 alkaen. Viaporin eli Suomenlinnan kohdalla autonomian aikaisten sotilassäädösten vaikutus päättyi siten käytännössä vasta, kun linnoitus siirtyi siviilihallintoon 1970-luvun alussa.

4.2 Pakkolunastussäädökset

SUOMESSA VOIMASSA OLLEESSA lainsäädännössä ei ennen vuotta 1864 ollut yleistä säännöstä, jonka mukaan pakkolunastusteitse tai muuta vastaavaa menettelyä käyttäen olisi yleisen edun vuoksi voitu kajota yksityisomaisuuteen. Vuoden 1734 laissa oli tosin otettu huomioon eräitä pakkolunastuksen tyyppisiä erityistapauksia, joissa yksityisen omistusoikeuden oli väistyttävä yleisen edun sitä vaatiessa. Vaikka kirjallista yleissäännöstöä ei ollut, sekä Ruotsin kuninkaalla että Venäjän keisarilla oli oikeus tapauskohtaisesti annettulla määräyksellä ottaa haltuun maata yleiseen tarpeeseen kuten tienrakennukseen ja linnoituksiin, eikä asiaan vaikuttanut se, maksettiinko alueesta korvausta vai ei.

Korvasmenettely luovutetusta maasta vaihteli tapauskohtaisesti. Jos luovutettu maa oli arvokasta, kuten pelto ja niitty, kruunu saattoi antaa siitä vastiketta, mutta myös ottaa ilmaiseksi esimerkiksi metsämaita ja saaria. Jos korvauksesta ei päästy sopimukseen tai korvausvaatimukset olivat liian korkeat, voitiin käyttää arviomiehiä apuna. Kun oli kyse maa-alueen luovuttamisesta puolustustarkoituksiin, voitiin joskus katsoa, ettei korvausta kuulunut antaa, koska niin tärkeään luovutukseen voitiin katsoa jokaisen olevan velvollinen korvauksettakin.²¹ Kehitys johti kuitenkin vähitellen korvauksettomasta pakkoluovutuksesta harkinnanvaraiseen ja kohtuullisen korvauksen kautta täyteen korvaukseen oikeuttavaan varsinaisen pakkolunastukseen.

1700-luvun loppupuolelle saakka kruunu voi siis ottaa maata haltuunsa yleistarpeiden niin vaatiessa joko omistus- tai nautintaoikeudella pelkästään käskykirjeellä.²² Lahjoitusmaat eivät siis nauttineet erityistä suojaa valtion pakko-ottoa vastaan, vaikka niitä koski luovutuskielto. Luovutuskiellon oli ymmärrettävä tarkoittaneen estää maan luovuttaminen yksityisomistukseen.

Eräät tutkijat ovat olleet sitä mieltä, että kruunu ei olisi yllä mainitulla pakko-otolla saanut maahan omistusoikeutta, ellei siitä laillisessa järjestyksessä haltijan kanssa sovittu. Kruunu olisi

¹⁹ Guvernören i Nylands län utslag angående ... minskning i dessa fastigheters värde tillföljd av inskränkning i dispositionsrätten... 12.12.1907, Hd:4, PIMArk

²⁰ Guvernören i Nylands län utslag angående ... minskning i dessa fastigheters värde tillföljd av inskränkning i dispositionsrätten... 13.12.1907, kansio Helsinki, Santahaminan vanhoja asiakirjoja jne., PIMArk; Tämä ja edellinen päätös ovat todennäköisesti sama asiakirja vaikka päiväys eroaa yhdellä päivällä. Koska molemmat ovat PIM:n virkakäyttöön otettuja eri kohtia sisältäviä otteita, ei voida olla varmoja kummassa on oikea päivämäärä. Muissa asiakirjoissa viitataan yleisesti päivämäärään 13.12.1907, joka siten lienee oikea.

²¹ Merikoski s. 3–5 ja 7.

²² PIM:n tyytymättömyyden ilmoitus korkeimmalle oikeudelle 26.2.1962, kansio Helsinki Vallisaari, PIMArk.

saanut maan käytettäväkseen vain tiettyyn tarkoitukseen määritellyksi tai epämääräiseksi ajaksi. Yleinen käsitys on kuitenkin, etteivät esimerkiksi kaupunkiprivilegiot supistaneet valtion mahdollisuutta hankkia kaupunkimaata omistukseensa.²³ Tavallinen käytäntö oli siis se, että pakkoluovutus tarkoitti omistusoikeuden hankkimista. Näistä periaatteista kuitenkin kiisteltiin vielä 1900-luvulla.

Ennen pitkää osoittautui tarpeelliseksi järjestää yleisin säännöksiin pakkolunastus yleiseen tarpeeseen. Säätyjen hyväksyttyä valtiopäivillä 1863–64 hallituksen esityksen annettiin 12.12.1864 asetus maan omistajan velvollisuudesta palkkiota vastaan antaa maata yhteiseen tarpeeseen. Asetus merkitsi pakkolunastussäännösten välttämättömyyden tunnustamista ja pakkolunastusmenettelyn järjestämistä.²⁴

Joitakin erityistarpeita varten jouduttiin melko pian pakkolunastusasetuksen säätämisen jälkeen antamaan täydentäviä säännöksiä. Pakkolunastamista koskevia säännöksiä sisältyi muun muassa vuonna 1896 annettuun asetukseen, joka koski linnoitusplanadin piirissä olevan kiinteistön omistus- ja nautinto-oikeuden supistuksia. Säädökset eivät enää vastanneet tilanteen vaatimuksia. Lainvalmistelukunta, joka sai tehtäväkseen laatia lopullisen ehdotuksen lainsäädäntötoimenpiteiksi, katsoi, että vuoden 1864 pakkolunastusasetus tuli uudistaa kokonaan. Vuoden 1897 valtiopäivillä annettiin valtiopäiville esitys uudeksi pakkolunastuslaiksi, jonka säädyt hyväksyivät. Laki kiinteän omaisuuden pakkolunastuksesta yleiseen tarpeeseen, jota jäljempänä kutsutaan pakkolunastuslaiksi, annettiin 14.7.1898.²⁵ Laista tuli tärkeä sekä rannikkopuolustukselle että puolustushallinnon aluehallinnalle yleensäkin, koska sitä noudatettiin sekä Pietarin Suuren merilinnoitusta että itsenäisen Suomen rannikkotyöstä rakennettaessa aina jatkosodan loppuun saakka.

Uudistettu pakkolunastuslainsäädäntö sisälsi uusien aineellisoikeudellisten säännösten ohella yksityiskohtaisia säännöksiä pakkolunastusmenettelystä. Säännökset turvasivat luovuttavan osapuolen aseman siten, että luovuttajalle annettiin mahdollisuus lausua mielipiteensä lunastettavasta alueesta ja sen rajoista sekä oikeus nimetä jäsen pakkolunastuslautakuntaan. Toisaalta pyrittiin yksinkertaistamaan pakkolunastusmenettelyä ja nopeuttamaan sen kulkua. Tiettyjä määräaikoja lyhennettiin, jos sen katsottiin voivan tapahtua haittaamatta luovuttajien etuja. Lisäksi alueen vastaanottajalle annettiin oikeus tietyin edellytyksin niin sanotun joutuisamman pakkolunastusmenettelyn käyttämiseen joissakin tapauksissa, mikä teki mahdolliseksi pakkolunastettavan alueen haltuunottamisen ja töiden aloittamisen jo ennen kuin pakkolunastus oli saatettu loppuun.

4.3 Venäjän ja Suomen rannikkopuolustuksen uudelleenjärjestely

1800- JA 1900-LUKUJEN TAITTEESSA tapahtui Suomen rannikkopuolustuksessa muutos, joka vähitellen johti siihen rannikkopuolustukseen, joka oli käytössä melkein muuttumattomana maan rannikkotyöstäselajin lakkauttamiseen saakka noin 100 vuotta myöhemmin. Tärkeänä kysymyksenä koko maan puolustamisen kannalta pidettiin laivaston tukikohtien valintaa. Viapori suojasi Helsinkiä, mutta sen redin molemmat sisääntuloväylät olivat liian mutkikkaat. Sen tähden Viaporia tarkasteltiinkin 1800-luvun lopulla vain mahdollisena miinalaivaston satamana.

²³ Merikoski s. 9 ja 12–13.

²⁴ Ehdotusta pakkolunastusmenettelyn yksinkertaistamiseksi laatimaan asetetun Pakkolunastusmenettelykomitean mietintö B: 1965:32, Helsinki 1965, s. 50. AsK 31/12.12.1864.

²⁵ AsK 27/14.7.1898.

Muitakaan sopivia linnoituksia laivaston tukikohdaksi ei Suomenlahdella Kronstadtin ohella kuitenkaan ollut. 1880-luvulla alkoi hahmottua uusi venäläinen panssarilaivasto, jolle Kronstadt oli liian ahdas. Lisäksi Baltian alueelle ilmestyi uusi, kunnianhimoinen vastustaja, Saksa.

Itämeren laivaston tukikohdan vaihtoehtoina nähtiin joko Muhunsalmi tai Liepaja, ja niin päätettiinkin suorittaa Muhunsalmessa hydrografisia, topografisia ja linnoittamiseen liittyviä tutkimuksia. Pyrkimys saada linnoitettu puolustusasema Baltian rannikolle liittyi myös siihen, että vuonna 1887 kenraaliadjutantti Nikolai Nikolajevitš Obrutšev esitteli sotaministerille länsirintaman uuden sotasuunnitelman. Sen edelleen kehittämisen edellytti venäläisten joukkojen siirtämistä lähemmäksi valtakunnan länsirajaa, jonne rakennettaisiin uusia linnoituksia.²⁶

Keskustelu laivaston uuden tukikohdan sijoituksesta jatkui. Meriministeri amiraali Ivan Aleksejevitsš Šestakov oli Muhunsalmen kannalla. Syyskuun alussa 1888 Šestakov kuitenkin sairastui vakavasti ja kuoli 21.11.,²⁷ ja sotasataman varustelutyöt aloitettiin Liepajassa. Vuoteen 1890 mennessä laadittiin myös uusi liikekannallepanoaikataulu ja yleinen strateginen hajauttamissuunnitelma. Rajavyöhykkeen vahvistaminen linnakkeilla oli suunnitelman yksi vaikeimmista kysymyksistä. 1800-luvun lopulla laaditussa suunnitelmassa rannikkolinnakkeet suojaisivat koko läntistä rintamaa.

Tsušiman meritaistelussa Venäjän–Japanin sodassa 27.–28.5.1905 Korean salmessa kärsityn tappion jälkeen Venäjän Itämeren laivasto oli varsin heikko. Laivaston sodanajan tehtävät rajoittuivat sen takia Pietarin lähisuojeluun. Lisäksi Itämeren rannikkolinnakkeet olivat erittäin huonossa kunnossa. Venäjälle alettiin laatia uutta puolustus suunnitelmaa vuonna 1907 keisarin määräyksellä. Suunnitelman toteuttamiseen arvioitiin kuluvan kymmenen vuotta. Samalla päätettiin myös Kronstadtin ja Viipurin linnoitusten aseistuksen nykyaikaistamisesta. Laivaston oli määrä taistella vihollisen laivastoa vastaan ennalta valmistellusta puolustusasemasta niin kauan, että maavoimat ehtisivät suorittaa liikekannallepanonsa ja keskittää tarvittavat joukot rannikolle.

Puolustusasemaksi määrättiin vuosien 1907–1908 puolustus suunnitelmassa Suursaaren linja. Tätä asemaa ei ollut rauhan aikana valmisteltu ja asema sijaitsi Suomenlahden leveimmässä kohdassa, johon puolustusaseman luominen oli vaikeaa. Lisäksi Suomenlahden itäosa jäätynä talvisin varsin pitkäksi aikaa ja sitoi aseman itäpuolella olevan laivaston pitkäksi ajaksi vuotta, joten asema jättäisi näin ollen Suomenlahden länsiosan vapaasti vihollisen käyttöön. Suunnitelma osoittautui siis heikoksi. Port Arturin puolustuskokemukset osoittivat etulinnakelinjan suuren merkityksen ja rannikkolinnakkeiden tärkeyden.

Ensiksi jatkettiin vain Kronstadtin merilinnoituksen kunnostus- ja parannustöitä Retusaaren (Kotlinin) itäpäässä. Vasta vuonna 1908²⁸ alettiin suunnitella uudenaikaisia puolustusasemia Retusaaresta länteen, lahden etelä- ja pohjoispuolelle, ja niin jo 1909²⁹ aloitettiin uusien linnoitusten, Aleksejevskin (Krasnaja Gorka eli Yhinmäki) rakennustyöt Suomenlahden etelärannikolla ja Nikolajevskin (Ino) sen pohjoisrannikolla.

Koska oli toiveita laivaston vahvistamisesta, puolustusasemaa voitiin myös harkita siirrettäväksi länteen päin sekä perustaa laivastotukikohta Tallinnaan. Tallinnasta piti tulla Venäjän sota-

²⁶ Leonid Amirhanov: Morskaja krepost Imperatora Petra Velikogo, Ivanov i Leštšinski, Sankt-Peterburg 1995, s. 3–5.

²⁷ Idem s. 6.

²⁸ Mehis Helme: Pietari Suuren merilinnoituksen rautatie. Eestissä olleiden merilinnoitusten rautatiet 1913–1990, AS Ilo, Tallinn 1992, s. 3.

²⁹ Amirhanov s. 7.

laivaston operatiivinen tukikohta. Uudeksi puolustusasemaksi oli kolme vaihtoehtoa: Suursaaren tasa, Naissaari–Porkkalanniemi -linja ja Hanko–Osmussaari -linja. Sotaministeriö asetti etusijalle Naissaari–Porkkalanniemi -linjan, sillä siten uudenaikaisilla tykeillä Suomenlahti voitaisiin täysin sulkea. Venäjän yleisesikunnan päällikkö oli itse asiassa esittänyt ajatuksen Tallinnan–Porkkalan puolustusaseman ja Tallinnan tukikohdan rakentamisesta ensimmäisen kerran jo vuonna 1907. Asema olisi koostunut rannikkotykistön lisäksi miinaesteistä, laivaston päävoimista sekä Muhunsalmen ja Ahvenanmaa saaristosta toimivista laivasto-osastoista.

Maavoimat laativat ensimmäisen suunnitelman pattereiden sijoittamisesta Tallinnan–Porkkalan tasalle. Siinä kiinnitettiin suurta huomiota Kallbådan³⁰ matalikkoon Porkkalan puolella ja Uuteen Matalaan Viron rannikolla, jonne ehdotettiin rakennettaviksi kooltaan ja aseistukseltaan Kronstadtia vahvemmat linnakkeet.³¹ Linnakkeiden rakentamista matalikoille pidettiin aivan välttämättömänä, vaikka se todettiin erittäin vaikeaksi ja kalliiksi ja vaikka meriministeriön edustajat vastustivat ajatusta. Pietarin sotilaspiirin päällikön suuriruhtinas Nikolai Nikolajevitšin johtama erikoiskomitea puolsi ensin keinotekoisien saarten rakentamista,³² mutta luopui ajatuksesta kustannussyistä.

Elokuussa 1909 käsiteltiin ”*laivaston Tallinnan toiminta-alueen linnoitussuunnitelmaa*” erityisessä neuvottelukunnassa, jonka tehtävänä oli rannikon puolustuksen suunnittelu kymmentä seuraavaa vuotta varten.³³ Keisari vahvisti toimikunnan suunnitelman 18.8.1909 ja antoi määräyksen laatia lakiehdotuksen sen rahoituksesta.³⁴ Jotta Tallinnan–Porkkalanniemen aseman rakentaminen olisi voitu aloittaa jo vuonna 1909, keisari Nikolai II³⁵ määräsi erotettavaksi tarkoitukseen rahaa jo myönnettyistä Kronstadtin linnoituksen vahvistamiseen osoitetuista varoista. Rakennustöiden rahoitus sijoitettiin kuitenkin valtakunnan puolustuksen kymmenvuotisivahvistamisohjelman määrärahahekyksiin.

Rahojen myöntäminen oli suunniteltu siten, että linnoitusten rakentaminen edistyisi rannan laivaston kehittämisen kanssa. Tavoitteena oli se, että Tallinnan–Porkkalanniemen linnoitus olisi valmis siihen mennessä, kun laivasto siirtyisi Tallinnaan eli vuonna 1916.³⁶ Valtakunnan puolustuksen kymmenvuotissuunnitelman täytäntöönpanemisen aloittaminen oli suunniteltu vasta vuodelle 1912, joten merilinnoitusten valmisteluja ja tutkimuksia jatkettiin vasta vuonna 1911.

Toukokuussa 1910 lakkautettiin sotaministeri Suhomlinovin määräyksestä useat länsirintaman linnakkeet, mikä muutti koko Baltian rannikon puolustusjärjestelmää. Muutoksiin vaikutti vielä Venäjän laivaston voimakas heikkeneminen Venäjän–Japanin -sodan takia. Liepaja ei enää voinut olla laivaston etummaisina tukikohtia, sillä tukikohtaa tarvittiin idemmäs lähemmäs Pietaria. Keskuksellut ja neuvottelut asiasta alkoivat uudelleen. Meririntaman perussuunnitelman laatimiseen

³⁰ Venäläisissä lähteissä käytetään usein (Porkkalan) Kallbådan sijasta nimeä Kallbådagrund, jolla kuitenkin nykykielessä tarkoitetaan Porvoon edustalla olevaa majakkaa.

²¹ Amirhanov s. 8.

³² K. Freiman: Pietari Suuren merilinnoitus, erittäinkin sen meririntama v. 1909–1913 suunnitelmien mukaan, teoksessa Rannikkotykistön vuosikirja 1939, Rannikkotykistön Upseeriyhdistys r.y., Helsinki 1939, s. 77. Amirhanov s. 8.

³³ Idem s. 75.

³⁴ Helme 1992 s. 3.

³⁵ Amirhanov s. 9 mainitsee kyseessä olleen Nikolai I, joka on painovirhe ko. teoksessa.

³⁶ Koltovskoi, A: Beregovaja oborona Baltijskogo morja vo vremja voiny 1914–1918 g. g., 17.1.1922, f. r-29, o. 2, d. 43, l. 8, RGA VMF. Kommodori Koltovskoi palveli sekä keisarillisen Venäjän että Neuvostoliiton meripuolustuksessa. Nimi kirjoitetaan eräissä lähteissä Koltovski.

palattiinkin uudelleen kesäkuussa 1911, ja sitä käsiteltiin eri komiteoissa. Alustava esitys Porkkalan–Naissaaren aseitten laadusta ja määrästä ja aluetarpeista saatiin valmiiksi. Suomen rannikosta suunnitelma koski Mäkiluodon saarta. Suunnitelma annettiin Yleisesikunnan komitean tarkastettavaksi 8.10.1911.³⁷

Yleisesikunta ja meriministeriö määrittivät myös Tallinnan–Porkkalan strategiset tehtävät, jotka vahvistettiin lopullisesti 12.11.1911.³⁸ Keisari hyväksyi tämän puolustuslinjan yleissuunnitelman 16.11.1911 kiitoksin.³⁹ Linnoitusalue koostui kahdesta osasta, Tallinnasta ja Porkkalasta, joilla oli osittain omat ja osittain yhteiset tehtävänsä. Porkkalan linnoitusten tuli tukea Tallinnan linnoituksia ja ennen kaikkea suojata laivaston toimintaan liittyvien keveitten merivoimien tukikohtaa Porkkalan itäpuolella ja estää vihollisen tunkeutuminen saaristoon Porkkalanniemen ja Mäkiluodon välistä.⁴⁰ Lisäksi linnoitusalueilla oli niiden väliin jäävän merialueen suojaamistehävä. Jos vastustaja olisi käynyt jomman kumman linnoitusalueen kimppuun maalta tai mereltä, hyökkäykset olisi torjuttu laivaston taisteluilla ja vastaiskuilla. Linnoituksen lähipuolustusta varren mereltä ja maalta tapahtuvia hyökkäyksiä vastaan linnoitukselle suunniteltiin erilliset joukot, samoin linnoituksen laajemman ympäristön suojelemiseksi.

4.4 Uudelleen järjestelyyn liittyvät aluekysymykset

Helsingin seutu

VENÄJÄN JA SUOMEN RANNIKKOPUOLUSTUKSEN uudelleenjärjestelyn yhteydessä pyrittiin ratkaisemaan muutamia aluekysymyksiä. Vaikein kysymys koski Viaporin tulevaisuutta ja mahdollista lakkauttamista. Maavoimat esitti luopumista muun muassa Viaporin linnakkeesta laivaston eduista piittaamatta, ja myös sotaministeri (1909–1915) Vladimir Aleksandrovitš Suhomlinov olisi halunnut luopua Viaporin linnoituksesta ja hävittää sen.⁴¹ Vielä sen jälkeen kun keisari oli hyväksynyt esityksen heinäkuussa 1907, merivoimat vastustivat hanketta Viaporin osalta, koska se oli tärkeä osa Pietarin puolustusvyöhykettä ja Tallinna–Porkkalanniemi -asemaa, jota ryhdyttiin miettimään samoihin aikoihin.⁴² Mielipiteet Viaporin tulevaisuudesta 1800-luvun lopulla vaihtelivat siten hävittämisestä aina huomattavaan laajentamiseen saakka, mutta lopputulos oli eräänlainen välimuoto.

Kun Liepajan sotasataman kehittämisestä päätettiin luopua, päätettiin Kronstadtin lisäksi vahvistaa jossakin määrin myös Viaporin linnoitusta ja aloittaa Tallinnan sotasataman ja linnoituksen rakentaminen. Näistä kysymyksistä neuvoteltiin sota- ja meriministeriöiden kesken kesällä 1908.⁴³ Helsingistä suunniteltiin torpedoveneiden tukikohtaa, mutta sen ei kuitenkaan katsottu edellyttävän linnoituksen laajentamista mantereelle lukuun ottamatta Laajasalon linnoittamista.

³⁷ Freiman s. 78 ja 82.

³⁸ Koltovskoi I. 9.

³⁹ Freiman s. 82. Helme s. 3.

⁴⁰ Freiman s.82–83. Koltovskoi I. 9.

⁴¹ Luntinen 1997 s. 258.

⁴² N. B. Pavlovich: *The Fleet in the First World War (Flot v Pervoi Mirovoi Voine)*, volume I: Operations of the Russian Fleet, Ministry of Defense, USSR, Moscow 1964, Smithsonian Institution and National Science Foundation, Washington D.C., Amerind Publishing Co. Pvt. Ltd., New Delhi 1979, s. 56.

⁴³ Talvio 1982 s. 165.

Vuoden 1908 lopulla Viaporin komendantti sai Pietarin sotilaspiirin päälliköltä tehtäväksi laatia selvityksen siitä, miten Viaporia oli vahvistettava. Mieltä piti toisaalta sitä, että sen meripuolustuksen piiriin oli saatettava linnoituksen edustalla olevat saaret sekä linnoitettava linnoituksen oikealla sivustalla oleva Lauttasaari ja vasemmalla oleva Laajasalo–Villinki (Degerö–Villinge). Toisaalta tuli pohtia linnoituksen selustan turvaamista rakentamalla kaksi ryhmää varustuksia esimerkiksi linjalle Malminkartano–Pasila–Viikin Latokartano (Malmgård–Fredriksberg–Vik).⁴⁴ Armeijakunnan komentajalle lokakuussa 1909 esitetyssä tarkistetussa suunnitelmassa ehdotettiin patterien rakentamista linnoituksen edustalla oleviin saariin Melkkiin, Isosaareen ja Villinkiin sekä mantereelle.⁴⁵ Mielenkiintoista esityksessä on toisaalta se, että Melkki otettiin taas käsiteltäväksi, ja toisaalta se, että Villingin linnoittamista ehdotettiin vasta nyt. Itä-Villinki (Östra Villinge) ei sisällynyt keisarin vuonna 1893 vahvistamaan Viaporin linnoitusplanadiin.

Muut meneillään olevat hankkeet, kuten valtakunnan puolustuksen tekeillä ollut kymmenvuotissuunnitelma, vaikuttivat kuitenkin Viaporin vahvistamis- ja laajentamissuunnitelmiin. Elokuussa 1909 valmistuneen valtakunnallisen ohjelman mukaisesti laivaston päätukikohdaksi oli valittu Tallinna, mutta torpedoveneiden oli toimittava vihollisen selustassa tukikohtanaan Viapori, mikäli laivasto joutuisi suljetuksi Tallinnan satamaan. Samaan aikaan oli vireillä muun muassa Itämeren laivaston uudelleen rakentaminen. Nämä hankkeet vaikuttivat Viaporiin käytettävissä oleviin varoihin.

Kun Pääesikunta käsitteli Viaporia, päätettiin tulo- ja menoarvioon sisällyttää Viaporin linnoituksen vahvistamiseen vain sen verran varoja, että se voisi toimia torpedoveneiden tukikohtana. Viapori tuli vahvistaa viimeistään kolmen vuoden kuluessa siitä, kun laivasto-ohjelmaa oli päästy toteuttamaan. Lauttasaaren linnakkeesta oli toistaiseksi luovuttava, mutta Laajasalooa pyrittiin linnoittamaan. Sotasatamasta oli aikaisemmin tehty päätös, jonka mukaan se oli siirrettävä saarille kaupungin itäpuolelle. Sen turvaamiseksi oli Villingin saaret otettava haltuun ja Itä-Villinkiin rakennettava patteri.⁴⁶

Valmistelut puolustuksen siirtämiseksi Viaporin eteläpuolella oleville saarille päätettiin keskeyttää ja sen sijaan vahvistaa jo olemassa olevaa rintamaa. Suunnitelmia kuitenkin muutettiin syksyllä 1910 jonkin verran, ja esitettiin, että komendantti saisi valtuudet käyttää määrärahoja myös linnoituksen edustalla olevien saarten linnoittamiseen. Esitys jätettiin kuitenkin Pääesikunnassa käsittelemättä ja Viaporin linnoituksen vahvistaminen liitettiin myöhemmin Pietari Suuren merilinnoituksen suunnitteluun.

Koska keisari jo oli hyväksynyt ratkaisun, jonka mukaan linnoituksen edustalla oleviin saariin oli rakennettava lisää pattereita, oli komendantin mielestä kuitenkin yhä määrärahoja ylittämättä mahdollista aseistaa ulkosaaret, kunhan niihin saataisiin tarvittavat tykit.⁴⁷ 1800-luvun lopulla pakkolunastetut mutta linnoittamatta jääneet Isosaari ja Kuivasaari nousivat taas esille. Kuivasaari siirrettiin Viaporin linnoituksen käyttöön vuonna 1908 ja vuodesta 1909 Viaporin laajentamissuunnitelmissa mukana ollut Isosaari vuonna 1911.⁴⁸ Saaria ei kuitenkaan heti ryhdytty linnoittamaan.

⁴⁴ Idem.

⁴⁵ Idem s. 166.

⁴⁶ Idem.

⁴⁷ Idem s. 168.

⁴⁸ PIM:n teknillisen osaston rakennusjaosto, Suomenlinnan linnoitusalueen kartta ... PIMArk.

Vuosisadan vaihteen Viaporin aluejärjestelyihin liittyi myös joidenkin kesken jääneiden rajankäyntikysymysten ratkaiseminen. Katajaluodon (Enskär), Harmajan (Gråhara) ja muiden kaupungin alueella Viaporin ja Pihlajasaaren ulkopuolella sijaitsevien saarten, karien ja luotojen raja määritettiin laillisella rajankäynnillä 1907–1909. Etelässä ei kaupungin aluetta määritetty millään kartalla tai rajanvedolla, mutta vuodesta 1902 voimassa olleen lain⁴⁹ mukaan kaupungin alueen katsottiin ulottuvan avomerelle 500 metriin saakka siitä, missä normaaliveden korkeudella kahden metrin syvyys alkaa. Tämä oli kovin ylimalkainen raja avomerelle. Vanhemmissa kartoissa ja asiakirjoissa todettiin Viaporin ja Pihlajasaaren eteläpuolella olevan alueen kuuluvan kruunulle. Koska kruunu ei kuitenkaan vuonna 1909 päättyneessä rajankäynnissä vaatinut itselleen näitä saaria ja luotoja, on katsottava aiemman omistusoikeuden päättyneen ja saarten olevan kaupungin täydessä omistuksessa.⁵⁰

Vuosisadan vaihteessa tuli myös esille Viaporin linnoituksen säädöksiin perustuvan vaikutusvallan laajentaminen. Linnoituksen komentaja piti välttämättömänä, että Helsingin, Espoon ja Sipoon kunnat liitettäisiin linnoitusesplanadiin, jotta ei-toivotut henkilöt eivät asettuisi asumaan liian lähelle linnoitusta.⁵¹ Ongelmana oli kuitenkin se, etteivät suomalaiset tunnustaneet 1800-luvun lopulla laadittuja venäläisiä linnoituksia koskevia säädöksiä, joiden mukaan muun muassa asumista linnoitusten lähellä rajoitettiin ja jotka yritettiin ulottaa myös Suomeen.

Ennen ensimmäistä maailmansotaa suoritettiin Viaporin alueella eräitä pieniä aluejärjestelyitä. Esimerkiksi Vasikkasaarelle päätettiin sijoittaa osa Helsingissä olevan laivaston polttoainevälikampanin, ja saarelle pystytettiin kolme suurta polttoainesäiliötä ja kaksi pienempää diesel-polttoainesäiliötä miinakomppanian (myöhemmin miinapataljoona) aluksille sekä pumppuhuone.⁵²

Vallisaaren luotsikasarmissa asui sekä Vallisaaren että Harmajan luotseja. Ryhdyttiin pohtimaan mahdollisuutta siirtää osa Vallisaaren luotseista Luotsi- ja majakkalaitoksen ylihallituksen Helsingin kaupungilta vuokraamaan Hylkysaaren. Syynä luotsien siirtoon Vallisaaresta lienevät olleet liian ahtaat tilat, hankala sijainti sotilasalueella ja Viaporin kapinan aikana kahden luotsin kuolema ja yhden lapsen vakava haavoittuminen sekä asuintalon vahingoittuminen sotilaiden tulituksesta.⁵³ Vuonna 1910 Hylkysaaren oli valmistunut uusi luotsiasuntola, ja osa luotseista muutti sinne. Vallisaaren jäi kuitenkin edelleen luotseja asumaan, koska kaikki eivät mahtuneet Hylkysaaren.

Muut alueet

Ennen varsinaisen Pietari Suuren merilinnoituksen rakentamista ja alueiden hankintaa sitä varten hankittiin pienempiä alueita meri- ja rannikkopuolustusta varten. Venäläisten ryhdyttyä rakentamaan optisia viestiasemia Suomen rannikolle kenraalikuvernöörin helmikuussa 1854 antaman käskyn perusteella jatkui erilaisten viesti- ja valvontapisteiden pystyttäminen Suomen saaristoon, ja alueita hankittiin niitä varten 1800-luvun loppupuolella. Venäjän meriministeriön viestiasemia rakennettiin noin kymmenen kilometrin välein Suomen rannikolle 1800-luvun loppupuolella ja

⁴⁹ AsK 31/ 23.7.1902 (Määräyksiä välirajasta vedessä ja vesialueen jaosta).

⁵⁰ PIM:n teknillisen osaston rakennusjaosto, Suomenlinnan linnoitusalueen kartta ... PIMArk.

⁵¹ Luntinen 1997 s. 179–180. Linnoituksen alueella asuvat voitiin määrätä rakennustöihin ja toimittamaan tarvikkeita, kuljetusvälineitä ja rakennusmateriaalia linnoitukseen.

⁵² Manninen s. 48 ja 109–110.

⁵³ Idem.

asemien venäläiselle miehistölle rakennettiin pienet asuinrakennukset. Näin venäläisiä merisotilaita oli saaristossa yhä enemmän.

Ennen ensimmäistä maailmansotaa Venäjän Itämeren laivasto kiinnitti paljon huomiota taisteluvälineisiin. Sen takia pidettiin lukemattomia harjoituksia ja vuosittaisia sotaharjoituksia. Suunnitelmat Venäjän laivaston Suomen rannikon viesti-, valvonta- ja tukikohtajärjestelmästä kehittyivät ajan myötä saatujen kokemusten ja harjoitusten perusteella. Suomalaisten 1900-luvun alussa lisääntynyt venäläisvihamielisyys lisäsi halua olla riippumaton muun muassa suomalaisista luotseista sekä tuntea Suomenlahden rannikon pohjoisosa paremmin. Purjehduskauden kokemukset koottiin useiden kymmenien sivujen kertomuksiksi, joissa kuvattiin eri alueiden ominaisuuksia ja sopivuutta laivaston tukikohdiksi ja tukeutumispaikoiksi. Vuoden 1904 kertomuksessa on jo havaittavissa selkeä käsitys eri alueiden ja väylien käyttömahdollisuuksista niin kuin niitä myöhemmin hyödynnettiin ja jo osittain aikaisemmin oli hyödynnetty, vaikka oli vielä havaittavissa, ettei Saaristomereen eikä Ahvenanmaahan vielä kiinnitetty suurta huomiota.⁵⁴ Ahvenanmaan huomiointia rajoitti tosin vuoden 1856 sopimus. Pääosa Venäjän laivastolle tärkeistä väylistä sekä ankkurointi- ja tukeutumispaikoista säilyi samana vuodesta toiseen. Meri- ja rannikkopuolustusta varten täytyi luoda valmis infrastruktuuri Suomenlahden saaristoon valmiine viesti- ja tähytysasemineen sekä laivaston tukeutumispaikoineen.

Viesti- ja tähytysasemat sekä tukeutumispaiikat sijaitsivat usein samoilla alueilla, jotka olivat majakka- ja luotsilaitoksen eli valtion hallinnassa ja joissa oli luotsiasemia, eikä aluekysymys näin tuottanut ongelmia. Tuona aikana suomalaiset suhtautuivat vihamielisesti venäläisiin, joten oli vaarallista joutua riippuvaiseksi suomalaisista luotseista. Siksi saaristoa tuli hallita ilman suomalaisten luotsien apua. Saariston tutkimiseen ja alueiden hallintaan ehdotettiin omalaatuista menetelmää: kaikki tärkeimmät saaret vuokrattaisiin tai ostettaisiin yksityisomaisuudeksi ja venäläisiä uudisasukkaita sijoitettaisiin niille asumaan. Asukkaiden oli ehdottomasti oltava rannikko- tai jokivarrien kasakoita, vanhauskoisia tai muita lahkolaisia, koska näiden katsottiin olevan sitkeää väkeä, jotka eivät alistuisi ulkoisille vaikutteille. Asukkaille oli tarkoitus antaa apua kruunun varoista ja heidän olisi täytynyt opetella tuntemaan saaristo ja opastaa sotilasaluksia. Lahkolaisia ei kuitenkaan saarille asutettu, mutta muun muassa meriministeriö muodosti erikoiskomitean tutkimaan suomalaisia karikkoja ja komitea löysikin joukon uusia syviä väyliä.⁵⁵

Venäjän laivaston viestiasemat näyttävät 1900-luvun alkuvuosiin saakka olleen ainakin osittain tilapäisluontoisia. Esimerkiksi Ahvenanmaan ensimmäinen tilapäinen radioasema rakennettiin Prästön saarelle jo vuonna 1906 Bomarsundin linnoitukseen kuuluneelle valtion maalle, ja samana vuonna rakennettiin kaksi osittain siviiliviranomaisten omistamaa radioasemaa Ahvenanmaalle, toinen Maarianhaminaan ja toinen Bogskärin majakalle.⁵⁶ Molemmat rakennettiin luotsi- ja ma-

⁵⁴ Leitenant Kirilin (toim.): *Ob oborone severnago poberežja Baltiskago Morja*, Izdanije Vojenno-Morskogo Ušenago Otdela Glavnago Morskogo Štaba 1905, f. 315, o. 1, d. 1204, l. 41–78, RGA VMF. Laivaston tukikohtina mainitaan Viipuri, Kotka, Helsinki, Tammisaari ja Turku. Tukikohtia täydentävät tukeutumisalueet ja hyvät ankkurointipaikat, joita olivat Koivisto, Uuras, Pitkäpaasi, Kuorsalo, Vahterpään kummallakin puolella sijaitseva alue, Pellingin ja Orrengrundin välinen alue, Pirttisaari, Porkkalanniemi, Barösundin saaristo, Jussarön alue, Lappvikin alue, Hankoniemi, Öro, Lohm ja Maarianhamina.

⁵⁵ Ote päiväämättömästä ja allekirjoittamattomasta muistiosta, f. 315, o. 1, d. 1204, l. 36, RGA VMF.

⁵⁶ Kenneth Gustavsson: *Prästö radiostation 1906–1918*, teoksessa *Åländsk odling 1991*, Museibyårn, Mariehamn 1992, s. 125–126.

jakkalaitoksen esityksestä ja olivat valmistuttuaan myös sen hallinnassa. Luotsilaitoksen venäläistämisen vuonna 1912 johti kuitenkin siihen, että majakka- ja luotsipaikkoihin tuli venäläisiä tai vähintään Venäjälle myötämielisiä virkamiehiä. Ne luotsit ja majakanvartijat, jotka eivät suostuneet yhteistyöhön venäläisten kanssa, joutuivat jättämään virkansa, joten asemat olivat itse asiassa meri- ja rannikopuolustuksen käytössä.

Vuodesta 1906 alkaen venäjän laivaston yksiköt alkoivat liikkua Ahvenmaan vesillä vuoden 1856 sopimuksesta ja muiden maiden, erityisesti Ruotsin, vastalauseista huolimatta. Kesäkuussa 1906 Prästön saarelle tuotiin lisäksi noin pataljoonan kokoinen merijalkaväkiosasto, jonka virallinen tehtävä oli tehostaa rannikon valvontaa ja estää aseiden salakuljetus Suomeen ja Venäjälle.⁵⁷ Bomarsundin ja Prästön maanhallintakysymykset olivat Krimin sodan jälkeen ratkaisematta, ja alueet olivat olleet eri henkilöillä vuokralla. Aluekysymyksiä oli ryhdytty selvittämään, mutta selvitykset lopetettiin, kun sotilasosasto saapui.⁵⁸ Ahvenanmaan meripuolustusta lienee ollut tarkoitus laajentaa, mutta kansainvälisten vastalauseiden vuoksi kiinteät laitteet rajoittuivat mainittuun radioasemaan.

⁵⁷ Idem s. 122.

⁵⁸ Åland. 1.12.1906 ja 15.12.1906.

5. Pietari Suuren merilinnoitus ja ensimmäinen maailmansota

PIETARI SUUREN MERILINNOITUS -niminen rannikkopuolustusjärjestelmä tunnetaan yleisesti itsenäisen Suomen rannikkotykistön perustana. Osa järjestelmästä jäi itsenäisen Suomen haltuun vuonna 1918. Tämä perintö sisälsi kuitenkin monta ongelmaa, joiden ratkaiseminen kesti monta vuosikymmentä.

5.1 Pietari Suuren merilinnoituksen suunnittelu

Saaristoasema ja Tallinna–Porkkala -asema

ENSIMMÄISEN LUOKAN KAPTEENI (kommodori) Nikolai von Essen¹ ryhtyi suomalaisiin luotseihin kohdistuneen epäluottamuksen takia vuonna 1906 järjestelmällisesti tutkimaan Suomen saaristoa.² Meriministeriön erikoiskomitea löysikin joukon uusia syviä väyliä. Suomen puolen saaristoväylät olivat melkein täysin saariston suojaamia reittejä, joille pääsi avomereltä vain muutamista kohdista. Saaristoaseman hallinta edellytti, että solmukohdat olisi lujasti linnoitettava, jotta ne eivät sallisi vihollisen tunkeutua saaristoon eikä katkaista suljettua sisäreittiä.³ Venäjän laivasto tukeutui saaristoasemaan ja pystyi näin omilla iskuillaan pidättelemään vihollista sen lähestyessä pääasemaa.

Vuonna 1909 meriministeriö alkoi valmistella rakennustöitä voidakseen sijoittaa saaristoasemaan muutamia rannikkopattereita, jotka perustettaisiin ja miehitettäisiin vasta liikekannallepanon yhteydessä. Vuoteen 1912 mennessä meriministeriö asensikin joukon pattereita saaristosolmukohtiin.⁴

Itämeren laivaston liikekannallepanosuunnitelmat ja vuosien 1909–1911 sotaharjoitukset osoitivat kuitenkin selvästi, että väliaikaisten pattereiden varustamista saarilla ei voitaisi toteuttaa vasta

¹ Nimitettiin vuonna 1906 hävittäjädivisioonan komentajaksi ja vuonna 1911 Itämeren laivaston komentajaksi.

² Amirhanov s. 12.

³ Koltovskoi l. 10–11.

⁴ Koltovskoi l. 11 toteaa asentamisen tapahtuneen vuosina 1910–1912, Freiman s. 93 vuosina 1909–1912.

liikekannallepanoaikana ilman merkittävää riskiä. Tultiin johtopäätökseen, että saaristoon piti perustaa kiinteät patterit ja niiden tykit oli asennettava jo rauhan aikana. Lisäksi pattereiden toiminta sota-aikana edellytti niiden henkilöstön koulutusta, mikä oli mahdollista vain, jos patterit olivat kiinteitä. Pysyvän organisaation suunnitelman laati Itämeren laivaston komentaja 2.6.1911.⁵

Pääaseman vuoden 1911 suunnitelma ja saaristoaseman ensimmäinen suunnitelma aiheuttivat ristiriitaisen tilanteen. Pääaseman vuonna 1911 vahvistetussa suunnitelmassa, jossa Mäkiluoto oli tärkein kohde, mainittiin keveiden voimien tukikohta Porkkalan itäpuolella. Samanaikaisesti meriministeriö oli ryhtynyt rakentamaan pääaseman suunnitelman vastaisesti saaristoon Porkkalan länsipuolelle joukkoa pattereita. Kun päästiin yhteisymmärrykseen saaristoaseman pattereiden sijainnista, muut toimenpiteet keskeytettiin.⁶

Meriministeriö laati suunnitelman saaristoaseman pattereiden lopullisesta rakentamisesta. Patterit jaettiin kolmeen ryhmään: Tvärminne, Jussarö ja Porkkalanniemi. Tvärminnen ryhmässä oli kaksi pääpatteria, Hästö-Busö ja Mellanlandet, sekä Koön avustava patteri. Jussarön ryhmässä oli vain Långörnin patteri ja Porkkalanniemen ryhmässä yksi pääpatteria Stora Träskössä sekä Porsö Klobbin ja Fagerön avustavat patterit. Näistä otettiin ensimmäiseen rakennusvaiheeseen Hästö-Busö, Mellanlandet, Långörn ja Stora Träskö.⁷ Tiedot lopullisen suunnitelman laatimisajasta sekä pattereiden ajattelusta rakentamisajasta vaihtelevat eri lähteissä.

Tallinna–Porkkala -aseman (pääaseman eli keskusaseman) lopullinen suunnitelma

Kun perusteet Tallinna–Porkkala -asemalle oli selvitetty, Viipurin linnakkeen pioneeripäällikön eversti Štšeglovin johtama toimikunta laati linnoitusta varten suunnitelman, joka valmistui talvella 1911–1912. Suunnitelma vietiin taas käsiteltäväksi Yleisesikunnan, laivaston ja sotilaspiirin edustajista kokoonpantuun komissioon, joka sai työnsä valmiiksi 10.5.1912.⁸ Sen jälkeen keisari vahvisti sen 5.7.1912,⁹ mutta siihen tehtiin myöhemmin muutoksia. Suomenlahden rannikkopuolustuksen asemat valittiin sen oletuksen pohjalta, että saksalaisen laivaston tärkein ja ainoa hyökkäyssuunta olisi Venäjän pääkaupunki. Sotatoimia ei Turun–Ahvenanmaan alueella eikä Muhunsalmessa pidetty mahdollisina eikä niitä tutkittu.¹⁰ Turun–Ahvenanmaan saaristoa ryhdyttiin linnoittamaan vasta ensimmäisen maailmansodan sytyttyä.

Siirtyminen meriministeriön alaisuuteen sekä pää- ja saaristoaseman yhdistäminen

Yksi Pietari Suuren merilinnoituksen suunnittelun vaikeuksista oli maa- ja merivoimien erimie-

⁵ Koltovskoi l. 11. Amirhanov s. 14 toteaa vuoden 1911 saaristoaseman luomisesta meri- ja maavoimien yhteistoiminnassa.

⁶ Freiman s. 84 ja 92.

⁷ Idem s. 94.

⁸ Idem s. 83. Keskustelua käytiin jälleen, ja sotilaspiiri yritti uudestaan saada hyväksytyksi aikaisemmat esityksensä keinotekoisien saarten rakentamisesta. Asiaa ei kuitenkaan otettu enää käsitteilyyn.

⁹ Idem s. 90. Amirhanov s. 9 mukaan sotaministeri Suhomlinov vahvisti lopullisen linnoitussuunnitelman 5.6.1912. Koltovskoi l. 16 toteaa että ”merilinnoitussuunnitelma vahvistettiin sotaministeriön hyväksynnän jälkeen 5.6.1912”, josta jää hieman epäselväksi, vahvistiko keisari suunnitelman tasan kuukausi Suhomlinovin jälkeen vai onko lähteissä tulkintavirheitä. Amirhanov näyttää käyttäneen Koltovskoita tärkeänä lähteenä.

¹⁰ Amirhanov s. 8.

lisyys. Merivoimilla oli edelleenkin vain epäsuora suhde rannikkolinnakkeisiin ja koko rannikon puolustukseen. Heti Tallinnan–Porkkalan tasan suunnittelutöiden alusta saakka laivaston edustajat koettivat vakuuttaa vastaväittäjiään siitä, että rannikkolinnakkeet oli alistettava merivoimille. Muun muassa Itämeren laivaston komentaja vara-amiraali von Essen vaati elokuussa 1912 ehdottomasti, että kaikki rannikkolinnakkeet siirrettäisiin laivaston komentajan alaisuuteen.¹¹ Lopullinen muutos liittyi lakiin laivanrakennusohjelmasta. Kun laki tuli duuman käsittelyyn 12.6.1912,¹² se hyväksyttiin siten, että siihen yhdistettiin myös Tallinnan sataman ja Tallinnan–Porkkalan aseman rakentaminen, ennen kuin se siirrettiin valtion lakia säätävien elinten seuraavaan istuntoon lakialoitteena varojen myöntämistä varten.

Näin löytyi juridinen peruste siirtää Tallinnan–Porkkalan asema tai linnoitus meriministeriön johtoon 7.1.1913.¹³ Duuma vahvisti lopullisesti lakiprojektin, jossa varattiin rahat linnoituksen rakentamiseen ja varusteluun. Keisari antoi 26.4.1913¹⁴ juhlanan käskyn merilinnoituksesta, joka oli jaettu kolmeksi sektoriksi, eteläinen (Viro), pohjoinen (Suomi) ja merellinen osa, ja 30.4.1913 sille annettiin nimeksi Pietari Suuren merilinnointus.¹⁵ Vuoden 1913 loppupuolella¹⁶ vahvistettiin asetus linnoituksen rakentamisesta.¹⁷ Rakennustöiden varsinainen johto oli linnoittamisen toimeenpanevalla komitealla, jonka puheenjohtajaksi määrättiin linnoituksen komendantti. Meriministeriö teki tämän jälkeen linnoitusprojektiin joukon muutoksia, joista tärkein oli se, että meriministeriö kytki linnoitukseen osan Suomenlahden pohjoisrantaa Viaporista Tvärminneen. Tämä alue sai nimen saaristoasema erotukseksi pää- eli keskusasemasta, johon kuuluivat Tallinnan (Räävelin) ja Mäkiluodon linnakkeet.

Linnoituksen komendantti vara-amiraali Aleksandr Mihailovitš Gerasimov esitti myöhemmin muutoksia vuonna 1912 hyväksytyyn suunnitelmaan. Gerasimov esitti esimerkiksi, että Stora Träsköhön ei tarvittaisi ollenkaan 152/45 C -tykkeitä. Samoin hänen mielestään alkuvaiheessa ei tarvittaisi Porsö-Klobbin eikä Stora Fagerön pattereita, ja hän esitti niiden tykkien siirtämistä Mäkiluodon länsirantaan.¹⁸ Merivoimien komentaja suostui näihin esityksiin. Myös linnakkeiden aseistuksen laatua, tarkkoja asentamissuunnitelmia ja -aikatauluja muutettiin.

Merilinnoitteiden rakentaminen keskeytyi vuoden 1912 lopussa pääosin rahavarojen puutteen vuoksi. Tarvittavat rahojen myöntämistä koskevat lakiesitykset merilinnoituksen ja pattereiden rakentamisesta syntyivät hitaasti ja tämän vuoksi ase- ja varustetilaukset jatkossa myöhästyivät. Tämän takia toukokuussa 1913 vahvistetun rakennussuunnitelman aikataulua ei voitu noudattaa aivan alussa. Rahat linnoituksen rakentamiseen myönnettiin vuoden 1913 elokuun lopussa.¹⁹ Silloin alkoivat rakennustyöt, mutta vuonna 1914 alkaneen ensimmäisen maailmansodan vuoksi suunnitelmia oli uudelleen tarkistettava.

¹¹ Pavlovich s. 57.

¹² Amirhanov s. 10.

¹³ Idem.

¹⁴ Helme 1992 s. 5.

¹⁵ Amirhanov s. 10.

¹⁶ Idem.

¹⁷ Morskoe vedomstvo 1913 s. 1002.

¹⁸ Freiman s. 95.

¹⁹ Koltovskoi I. 28.

5.2 Pietari Suuren merilinnoituksen rakentaminen ja aluekysymykset

5.2.1 Uuden lainsäädännön vaikutus alueiden hankintaan

VUONNA 1898 KÄYTTÖÖN OTETTU uusi laki kiinteän omaisuuden pakkolunastuksesta yleiseen tarpeeseen²⁰ vaikutti merkittävästi siihen, miten alueita otettiin käyttöön Pietari Suuren merilinnoitusta rakennettaessa. Laissa säädettiin suhteellisen tarkkaan, miten lunastaminen oli suoritettava. Pietari Suuren merilinnoituksen rakentamisen aikaan lain soveltamisesta oli kuitenkin vähän kokemuksia, mikä vaikutti alueiden haltuunottoihin.

Pakkolunastushanke alkoi yleensä siten, että sotilasviranomaiset suunnittelivat alueen käyttöä puolustustarkoituksiin, jonka jälkeen suunnitelmat esiteltiin keisarille, joka hyväksyi ne. ”*Keisari ja Suuriruhtinas*” myös määräsi kiinteän omaisuuden luovuttamisesta yleiseen tarpeeseen eli pakkolunastuksesta. Pakkolunastamislupa voitiin myöntää, kun asianomaiselle maanomistajalle ja haltijalle oli annettu tilaisuus lausua mielipiteensä asiasta. Laki ei kuitenkaan tarkemmin määrittänyt, mitä lausunnon antaminen tarkoitti ja miten se vaikutti lunastustoimenpiteisiin.

Pakkolunastetusta alueesta oli omistajalle suoritettava korvaus kalliimman käyvän hinnan mukaan. Hinnan määrittämisestä alueen omistaja yleisimmin oli eri mieltä lunastajan kanssa. Mikäli lunastamatta jääneelle osalle alueesta koitui erityisen suurta haittaa, alueen omistaja sai vaatia myös jäljelle jääneen alueen tai sen osan lunastamista. Yleinen tällainen haitta oli esimerkiksi se, ettei jäljelle jäänyt alue ollut tarpeeksi iso elättämään omistajaa, vaan hänen oli hankittava uusi maatila viljeltäväkseen. Alueelle voitiin myös lunastaa pelkkä käyttöoikeus eli määrätä sille jonkinlainen rasite maksua vastaan. Jos lunastuksesta koitui muita haittoja kuin alueen menetys, niistä oli myös maksettava korvaus.

Alueen omistajan oikeudet oli uudessa laissa siten otettu suhteellisen hyvin huomioon. Pakkolunastuspäätös ja sitä seurannut pakkolunastusmenettely johti suhteellisen pitkään prosessiin, mistä saattoi aiheutua hankaluuksia ja epäselvyyksiä. Kun pakkolunastuslupa oli saatu keisarilta, luvan saaneen viranomaisen oli kirjallisesti pyydyttävä toimeenpanoa alueen kuvernööriltä. Jo tähän anomukseen oli liitettävä tietyt selvitykset alueesta, sen omistajista ja siihen liittyvistä rasitteista.

Kuvernöörin kuului tämän jälkeen määrätä maanmittari paaluttamaan alue, kartoittamaan se sekä laatimaan siitä selitelmiä ja tietyissä tapauksissa pyykittämään alue. Jos tämä oli aikaisemmin tehty, se voitiin hyväksyä toimituksen perustaksi ja saattoi nopeuttaa lunastusta. Alueen määrittelyn jälkeen jokaisella asianomaisella oli oikeus laatia kirjallisia muistutuksia kuvernöörille alueen suuruudesta ja rajoista. Jos alueen rajat olivat riidattomat ja osapuolet pystyivät sopimaan alueen hinnasta, kuvernöörille ilmoitettiin asiasta, jonka jälkeen lunastus kuulutettiin muun muassa sanomalehdissä ja näkyvillä paikoilla.

Mikäli kenelläkään ei ollut asiaan huomauttamista, kuvernöörin kuului vahvistaa lunastuspäätös. Jos korvauksista ei päästy sopimukseen, kuvernööri asetti lautakunnan lunastuskysymyksiä selvittämään. Kuvernöörin tuli vahvistaa lautakunnan pöytäkirjassaan esittämä lopputulos, ja tieto päätöksestä oli julkaistava sanomalehdissä sekä pidettävä saatavilla, jotta oikeudenomistajat saisivat siitä tiedon. Alueen saajan oli kolmen kuukauden sisällä siitä, kun kuvernööri oli tehnyt päätöksensä korvauksesta, maksettava korvaus. Ellei näin toimittu, pakkolunastusoikeus voitiin menettää. Vasta kun korvaus oli suoritettu määräysten mukaan, kuvernööri julisti pakkolunastuk-

²⁰ AsK 27/14.7.1898

sen päättyneeksi, ja kun alue oli myös käytännössä luovutettu, katsottiin, että alueen vastaanottaja oli alueen omistaja.

Riidat korvaussummasta ja erityisesti ensimmäisestä maailmansodasta aiheutuneet epäselvyydet korvaussumman maksamisesta aiheuttivat monia sekaannuksia omistussuhteita selvitettyä. Laki salli nopeamman lunastusmenettelytavan, ellei ”*vuodenajan tai muun syyn tähden*”²¹ ollut mahdollista arvioida aluetta niin joutuisasti kuin toimenpiteen tärkeyden vuoksi oli tarpeen. Tällöin voi alueen rakentaja saada luvan ryhtyä töihin ennen kuin pakkolunastus oli saatettu loppuun, mutta vain, jos lunastus oli riidaton. Päätöksen joutuisammasta menettelystä teki kuvernööri.

5.2.2 Aluehankintojen aloittaminen

Toimenpiteet ennen maailmansotaa

Pietari Suuren merilinnoitusta varten yritettiin alussa ainakin jossakin määrin vuokrata tai ostaa saariston tärkeitä alueita pakkolunastuksen sijasta. Suunnitelmaa ei toteutettu laajamittaisesti, vaikka siihen näyttää pyrityn. Tämä johtui ainakin osittain siitä, että suomalaiset alueiden omistajat vaativat venäläisten mielestä liian suuria korvauksia.²² Synä korkeisiin hintoihin näyttää olleen joko haluttomuus luopua alueista tai pyrkimys hyötyä rahallisesti lähestyvistä sodasta.

Ainakin muutama saari vuokrattiin kuitenkin rannikopuolustuksen tarpeisiin vuoden 1911 alussa luotsi- ja majakkalaitoksen kautta. Rakenteilla olevan saaristoaseman päissä sijaitsevan Bågaskärin luotsiaseman lähellä olevan Andholmenin ja Hangon–Tvärminnen alueella Hangon sisemmän luotsiaseman lähellä olevien Sandskärin saarten omistajien kanssa tehtiin vuokrasopimus korkeintaan kahdeksi vuodeksi Venäjän meriministeriön laskuun.²³

Sotaministeri asetti Suomessa toimivan arviointikomission eli lautakunnan vuoden 1911 alussa ”*ottamaan selon niiden saarten suuruudesta, jotka aiotaan pakkolunastaa Suomen saaristossa Merilaitoksen tarvetta varten*”. Lautakunnan puheenjohtajana toimi komentaja (vuodesta 1911 kommodori) Adrian Ivanovitš Nepenin. Sotaministeri pyysi myös, että lautakunta voisi pitää yhteyttä kaikkiin niihin paikallisiin virastoihin ja henkilöihin, jotka liittyivät asiaan, ja kenraalikuvernööri kehotti senaattia saattamaan tämän tiedoksi kaikille asianomaisille virastoille ja virkamiehille. Tärkeimpiä avustavia virkailijoita olivat luotsi- ja majakkalaitoksen virkamiehet.²⁴

Ensimmäisen maailmansodan lähestyessä katsottiin välttämättömäksi saada tiedot mahdollisen vihollisen laivaston liikkeistä tulevilta operaatioalueilta. Tätä varten pääesikunnan päällikkö asetti työryhmän, jonka mukaan kiinteistä valvonta-asetuksista koostuva merivalvontaverkko perustettaisiin Suomenlahden poikki Suursaaren tasalle ja pitkin sen rantoja. Työryhmä jätti raporttinsa vuonna 1908.²⁵ Se ei johtanut välittömiin toimenpiteisiin.

²¹ Ibid. 57 §

²² Esimerkiksi Träskön ostoyrityksestä on todettu, että ”*Gubben H. var nog patriotisk att klämma till med ett svartabörspri, och han höll orubbligt fast vid det trots alla ryssens övertalningsförsök, hur värtaliga de än voro. Det blev alltså inget köp av.*” Rafael Lindqvist: Mitt förlorade paradiset. Bilder och minnen från Obbnäs och omnejd, Söderströms, Helsingfors 1946, s. 35

²³ Chefen för Helsingfors lotsfördelning N:o 4/31.3.1911 sekret, LML:n sal. ak:t Eh 1, KA. K.s. till Chefen för Helsingfors lotsfördelning N:o 6/27.2.1911 sekret, LML:n sal. ak:t Eh 1, KA.

²⁴ Senaatin siviilitoimituskunnan asiakirja N:o 1056/2.6.1911 luotsi- ja majakkalaitoksen ylläpidon osalle, LML:n sal. ak:t Eh 1, KA.

²⁵ Aarni Lehti: Baltian kuvernementtien ja Suomen merkitys Venäjän keisarilliselle laivastolle v. 1856–1914, Sotahistorian laitos julkaisusarja 1 N:o 7, Maanpuolustuskorkeakoulu, Helsinki 2003, s. 231.

Meriministeriö otti kuitenkin uudelleen esille kysymyksen valvontapaikkojen perustamisesta. Niitä esitettiin Suomen luotsi- ja majakkalaitoksen hallinnassa oleville Hästö-Busön, Jussarön, Utön, Bengtskärin, Rönskärin, Kytön, Söderskärin ja Orregrundin saarille. Meriministeri kääntyi vuoden 1911 alkupuolella Suomen kenraalikuvernöörin puoleen ja esitti oikeuksien myöntämistä rakennusten pystyttämiseksi. Kenraalikuvernöörin esityksestä senaatti hyväksyi asian toukokuussa 1911 sekä antoi luotsi- ja majakkalaitokselle ohjeet avustaa sotilasviranomaisia asiassa.²⁶

Merivalvonta- ja viestiasemien ja Pietari Suuren merilinnoituksen patterien vaatimien maa-alueiden hankintaa käsiteltiin jatkossa sekä yhdessä että erikseen. Suomalaiset olivat haluttomia luovuttamaan alueita, mitä käsiteltiin ministerineuvoston istunnossa 24.11.1911, ja Venäjän keisari teki 13.2.1912(vl) pakkolunastuspäätöksen.²⁷

Keisari päätti samana päivänä myös luotsilaitoksen alistamisesta meriministeriölle. Ensimmäiset alueiden hallintaan liittyvät toimenpiteet alkoivat näin ollen jo ennen kuin lopullinen Tallinnan–Porkkalan -aseman suunnitelma hyväksyttiin kesällä 1912 ja aluehankintoja tutkiva lautakunta sai työnsä valmiiksi. Maahankintoihin ei kuitenkaan ollut vielä varattu rahaa. Vuodelle 1912 oli varattu vain pieni summa rahaa, ja varsinaisen rahoituksen eli noin 125 000 ruplaa arvioitiin tulevan vuoden 1913 budjetista.²⁸ Alueiden siirron merihallinnolle toivottiin tapahtuvan vuoden 1912 lopussa tai vuoden 1913 alussa,²⁹ mutta lunastukset tuottivat vaikeuksia, koska alueiden arviointi oli kesken, eikä määrärahoja ollut.

Alueita arvioineen lautakunnan saatua työnsä valmiiksi ryhdyttiin toimenpiteisiin alueiden pakkolunastamiseksi Venäjän meripuolustusta varten. Keisari antoi 10.4.(27.3. vl) 1912 käskyn tiettyjen saarten ja muiden alueiden lunastamisesta ”*joutuisammalla menettelyllä*” eli siten, että töihin ryhdyttäisiin ennen kuin pakkolunastus oli saatettu loppuun. Kenraalikuvernööri kehotti läänien kuvernöörejä tarvittaessa ottamaan yhteyttä luotsi- ja majakkalaitokseen tietojen keräämiseksi alueista, ja näin kävi ainakin Uudenmaan läänissä, jonka lääninvirastossa ei ollut riittävästi tietoja nopeampaa lunastusmenettelyä varten.³⁰

Alueiden ostaminen tai vuokraaminen näyttää edelleen olleen pakkolunastuksen vaihtoehtona. Ongelmana olivat edelleen alueiden korkeat hinnat. Meriministeri amiraali I. K. Grigorovitš totesi syksyllä 1912 lausunnossaan meriministeriön talousarviosta, että koska suomalaisten saarten omistajat olivat esittäneet Meriministeriölle mahdottomia ehtoja, oli maahankintakysymyksessä Suomessa siirretty lunastusmenettelyyn.³¹

²⁶ Handels- och industriexpeditionen i Kejsarliga senaten N:o 1128/26.5.1911 till Öfverstyrelsen för lots- och fyrinrättningen, LML:n sal. ak:t Eh 1, KA.

²⁷ ”[...] Merihallinnon pattereiden rakentamista varten sekä Viestipalvelun järjestämistä varten on katsottu tarpeelliseksi ja välttämättömäksi hankkia maa-alueita Suomen saaristosta sekä Suomenlahden etelärannalta. [...].

1. Korkeimman päätöksen perusteella lunastetaan Keisarikunnan laskuun Merihallinnon pattereiden rakentamista varten sekä Viestipalvelun järjestämistä varten maa-alueita paikoissa, jotka on lueteltu tämän Korkeimman päätöslauselman liitteenä. [...]”. Otnošenije Glavnogo Hidrografičeskogo upravlenija Morskogo Ministerstva N:o 8040, 19.10.1912, f. 1276, o. 8 d. 428, l. 2, RGA VMF. Liitettä ei löytynyt alkuperäisestä asiakirjasta.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

³⁰ Guvernören i Nylands län N:o 4/19.4.1912 till Direktören för lots- och fyrinrättningen i Finland, LML:n sal. ak:t Eh 1, KA

³¹ Otnošenije Glavnogo Hidrografičeskogo upravlenija Morskogo Ministerstva N:o 8040 ...

4. Pietari Suuren merilinnoituksen alue vuonna 1913 (f. 418, o. 1, d. 349, RGA VMF).

Kaikki ennen sodan syttymistä määrätty aluehankinnat eivät toteutuneet niin kuin niistä oli päätetty. Yksi esimerkki oli merivalvonta- ja viestiverkon valmisteluihin ja rakentamiseen liittyvä keisarin 4.4.(22.3. vl) vuonna 1914 hyväksymä seuraavien maa-alueiden pakkolunastus niihin kuuluvine vesialueineen Turun ja Porin meri- ja rannikkopuolustuksen tarpeisiin:

- Norstö-niminen saari kokonaan [yksi Jungfruskärin saarista Kihdin selällä]
- Florskär-niminen saari kokonaan [Ahvenanmaalla Kökarsfjärdin alueella]
- Osa Högländ-nimisestä saaresta [Jungfrusund Kemiön saaren lounaiskärjessä]
- Osa Lohm-nimisestä saaresta sekä tienkäyttöoikeus [Korppoon eteläpuolella]
- Stubben-niminen saari [Vänön lähellä Turun saaristossa].³²

Sotilasviranomaisille myönnettiin oikeus ottaa alueet välittömästi haltuunsa.

³² Ministeriivaltiosihteri N:o 350/6.4.(24.3. vl) 1914 Suomen kenraalikuvernöörille, RAKHArk HI 1:4 Lohm, KA.

Lunastetut alueet muodostivat suhteellisen kattavan verkon Saaristomerelle. Lohm³³ oli jo vanhaan tunnettu ankkuripaikka, ja venäläisten periaatteena oli rakentaa ankkuripaikkojen yhteyteen viestiasema. Lohmiin rakennettiin tiilikasarmi, joka lienee toiminut saariston puhelinliikenteen keskuspaikkana. Lohmin lähellä sijaitseva Ängsö, jossa oli generaattori ja kipinäradioasema, toimi saariston radioliikenteen keskuspaikkana.

Kaikkia lunastettaviksi ajateltuja alueita ei kuitenkaan käytetty mihinkään. Florskär esimerkiksi sijaitsee syrjässä pääväylistä, eikä sinne tietävästi rakennettu mitään.³⁴ Högländin vaatimattomaksi jäänyt asema sijaitsi Jungfrusundissa olleen merilentoaseman yhteydessä. Ahvenanmaan Prästön saareen rakennettiin myös uusi radioasema³⁵ valtion jo omistamalle alueelle.

Pietari Suuren merilinnoituksen rakentaminen keskeytyi vuoden 1912 lopussa pääasiassa sen takia, ettei määrärahoja vielä ollut saatu eikä aikataulua voitu alun alkaenkaan noudattaa. Määrärahat myönnettiin vuoden 1913 elokuun lopussa,³⁶ jonka jälkeen rakentaminen alkoi syksyllä 1913.³⁷ Lopulliset perusteet ja määrärahat suuremmille pakkolunastuksille saatiin siis vasta vuonna 1913. Aikataulu oli kiireinen, aikaa kului uuden pakkolunastuslain mukaisiin lunastuksiin eikä kokemusta lain soveltamisesta juuri ollut. Näin lunastusten hoitaminen vaaditussa ajassa oli vaikeaa, osittain jopa mahdotonta.

Toimenpiteet maailmansodan alettua

Suhteellisen laaja havainto- ja viestiasemien verkko perustettiin Itämeren alueelle sodan aikana, ja sen tehtäviin kuului myös operatiivinen tiedustelu. Tehokkaimmat viestiasemat olivat Pietarissa, Kronstadtissa, Kotkassa, Viaporissa, Tallinnassa, Turussa, Haapsalussa ja Liepajassa.³⁸ Yksinomaan Ahvenanmaalle pystytettiin seitsemän uutta radioasemaa seuraaviin paikkoihin; Kalen (Kökar), Kasberget (Lemland, Herrö), Lotsberget (Maarianhamina jo olemassa olevan vanhan aseman viereen), Mellanö (Eckerö), Dånö Gamlan (Geta), Saggö (Saltvik) sekä Orrdalsklint (Saltvik).³⁹ Kaikki nämä toimivat myös merivalvonta-asemina, ja niiden lisäksi Ahvenanmaalle perustettiin erillisiä sekä isoja että pieniä merivalvonta-asemia.

Pietari Suuren merilinnoituksen rajat vahvistettiin 25.7.1914 (vl) annetulla määräyksellä. Seitsemän virstan raja kulki Suomessa Tvärminnestä pitkin Hankoniemen itärantaa Sällvikiin, kääntyi siellä kaakkoon Tammisaaren pohjoispuolitse Langansböleen, mantereen rantaviivaa itään Rogö-ön ja Stor Ramsön länsipuolelta Fagervikin lahteen, edelleen mantereen rantaviivaa itään sisältäen sekä Degerön että Obbnäsin niemet ja kääntyi Porkkalan länsiselällä etelään. Merellä oli etelärajaksi määrätty Tvärminnen kautta kulkeva leveyspiiri. Kahdenkymmenenviiden virstan raja yhdisti linnoituksen pohjoisen ja eteläisen osan. Se määritteli linnoituksen länsirajaksi Tvärminnen–Osmussaaren linjan ja itäraja kulki Jumindasta Porkkalan niemeen ja niemen kaakkoisrantaa seuraten

³³ Lohmin historiasta esim. Anja Tuomisto: Lohmin biologinen asema on vailla vertaa, *Aurora* 3/1998 s. 44.

³⁴ Kenneth Gustavsson 7.11.2002.

³⁵ Perimätiedon mukaan vielä jäljellä oleva tiilinen asema ja siihen liittyneet puretut puiset rakennukset olisi rakennettu noin vuonna 1912. Kenneth Gustavsson 7.11.2002.

³⁶ Koltovskoi I. 28. Lehti s. 246 toteaa, että varat rakentamiseen hyväksyttiin duumassa 30.4.1913.

³⁷ Koltovskoi I. 28. Sven von Lange: Suomenlahden puolustus Venäjän vallan aikana, *SAL* 1935 s. 467.

³⁸ Pavlovich s. 59.

³⁹ Gustavsson 1992 s. 127.

Masalaan. Pohjoisraja seurasi rantarataa Karjaalle ja edelleen Hangon rataa Lappohjaan, josta se kulki Syndalenin kautta Tvärminneen.⁴⁰

Vuokraus- tai ostosuunnitelmat jäivät kuitenkin vaille lopullista ratkaisua ensimmäisen maailmansodan alettuakin, vaikka pakkolunastuksiin jo ennen sotaa ryhdyttiin. Vielä vuoden 1916 tammikuussa Turun–Ahvenanmaan saaristoaseman päällikkö kontra-amiraali Richter esitti Itämeren laivaston esikuntapäällikölle, ettei korvausten maksamiseen pitäisi ryhtyä, koska se johtaisi hallitsemattomaan määrään uusia korvausvaatimuksia. Koska rannikkopuolustus oli korvauksetta pitkäksi aikaa ottanut alueita käyttöönsä, katsottiin kuitenkin oikeudenmukaisimmaksi ratkaisuksi pakkolunastaa kaikki saaret, joissa rakennustyöt olivat käynnissä, sekä joihin viestipalvelun laitteita oli sijoitettu.⁴¹

5.2.3 Pietari Suuren merilinnoituksen keskusasema

Alueiden lunastus

Tallinnan–Porkkalan pääpuolustusaseman rakentaminen aloitettiin syksyllä 1913 meriyleisesikunnan johdolla ja meriministeriön varoilla. Tallinnan puolella tärkein alue oli Naissaari. Porkkalan alueen tärkein linnake oli Mäkiluoto.⁴² Vaikka Stora Träskö, Stora Fagerö ja Porsö Klobb organisatorisesti kuuluivat saaristoasemaan, niitä tarkastellaan tässä sijaintinsa takia Porkkalan alueen yhteydessä.

Vuonna 1910 Sundin tilan omistaja Gustaf Richard Kallström myi Mäkiluodon⁴³ naapurisaarineen lukuun ottamatta pientä Mäkiluodon palstaa tehtailija Gösta Grahnille ja kauppias Adrian Westerbergille yhdeksällä tuhannella silloisella markalla.⁴⁴ Grahn ja Westerberg sekä muutamat muut herrat perustivat Aktiebolaget Mc Elliot -nimisen osakeyhtiön, ja vuonna 1912 Mäkiluoto myytiin tälle yhtiölle.⁴⁵ Saarten myynti ei kuitenkaan estänyt kalastajia käyttämästä Mäkiluotoa

⁴⁰ Morskoje vedomstvo n: 254/1914 s. 705–710.

⁴¹ ”[...] katson että korvauksen maksamiseen ei pidä periaatteessa suostua, [...] jopa pienen korvauksen maksaminen saaresta ja sotatarkoituksiin varatusta maasta, tulee synnyttämään suuren määrän korvausvaatimuksia, jotka voivat nousta valtaviin summiin, [...] katson ongelman ratkaisemista varten oikeudenmukaiseksi nöyryäsi pyytää Teidän Keisarillisen Korkeutenne ukaasia pattereiden ja viestipalvelujen laitteiden vaatimien maa-alueiden lunastamisesta, niin että omistajille maksetaan oikeudenmukainen korvaus ainoastaan laitteistoja varten todella varatusta maasta, eikä hyväksytä velvollisuutta suorittaa jokavuotisia korvauksia varatuista maa-alueista. [...] Päätös: Esitetään laivaston komentajan esikunnalle. Juridisesti ovat oikeassa; hinnat ovat uskomattoman korkeat. Olisi toivottavaa että lunastetaan kaikki saaret missä rakennustyöt on menossa, sekä mihin viestipalvelun laitteita on sijoitettu. R.” Natšalnik AOŠP kontr-admiral Richter 16.2.1916 natšalniku štaba kom. flotom BM, f. 479, o. 8, d. 585, l. 7, RGA VMF.

⁴² Ruotsiksi usein Makilo, MacElliot, Mc Elliot tai MacElliotics grund.

⁴³ Mäkiluoto oli ollut nuottakalastuksen tärkeää aluetta monta sataa vuotta. Vuoteen 1907 saakka Mäkiluoto lähisaarineen oli Porkkalan kylän yhteisomistuksessa. Sen jälkeen alueen vedet ja saaret jaettiin Porkkalan eri talojen omistukseen. Mäkiluodon kalastuksesta esim. Fiskeritidskrift för Finland 29/1922 ja Curt Segerstråle: Fiskerinäringen teoksessa Porkkala-bygden och dess minnen, Holger Schildts Förlag, Helsingfors 1945, s. 169–171.

⁴⁴ Köpebref 21 oktober 1910 mellan Richard Kallström samt Gösta Grahn och Adrian Westerberg, PIMoa.

⁴⁵ Köpebref 11 januari 1912 mellan Adrian Westerberg och Gösta Grahn samt aktiebolaget Mc Elliot, PIMoa. Säilyneessä kirjoittajan hallussa olevassa osakeyhtiön osakekirjan kopiassa yhtiön nimi on ”Aktiebolaget Mc Elliot”. Osakekirja on ollut arvoltaan tuhat markkaa ja osakekirja on päivätty 1. syyskuuta 1912.

tukikohtanaan. Yhdistys palkkasi kalastaja Ture Valdemar Malmströmin hoitamaan alueitaan, ja Malmström asui saarella perheineen vakituisesti pääosin kesäisin.⁴⁶ Muita vakituisia asukkaita saarella ei ollut.

Porkkalan–Tallinnan aseman suunnittelun vuoksi venäläisiä kävi maastontiedustelussa Porkkalan vesillä jo varhaisessa vaiheessa. Keisari päätti 30.6.(17.6. vl)1913, että MacElliot⁴⁷ eli Mäkiluoto- ja Harun -nimiset saariryhmät oli pakkolunastettava Venäjän meri- ja rannikkopuolustusta varten,⁴⁸ ja jo 12.7.(29.6.vl)1913 venäläiset ottivat Mäkiluodon haltuunsa ja ilmoittivat siitä Mc Elliot -osakeyhtiön lakimiehelle herra Boijerille.⁴⁹ Kun Mäkiluoto pakkolunastettiin, koko saaresta maksettiin korvaus. Osa vesialuekorvauksista ei kuitenkaan maksettu, koska vesialueen omistajat riitauttivat arvion, ja asia toimitettiin helmikuussa 1917 Turun hovioikeuteen ratkaisua varten. Vielä 15.3.1917 pakkolunastusoikeusavustaja Hasselblad ilmoitti asian olevan kesken.⁵⁰ Mäkiluodon aluekysymyksien hoitoon todennäköisesti vaikutti spekulointi.

Itämeren laivaston edustaja kuitenkin myönsi jo vuoden 1913 lopussa, että Porkkalan kylässä Kirkkonummen pitäjässä sijaitsevat maa- ja vesialueet oli luovutettu halvalla merihallinnolle, ja esitti jopa, että olisi ollut oikeudenmukaista muuttaa pakkolunastustoimikunnan arviota siten, että alueista olisi maksettu Mc Elliot -osakeyhtiölle enemmän.⁵¹ Mc Elliot -osakeyhtiön jäsenten tiedetään kuitenkin olleen suhteellisen tyytyväisiä korvauksiinsa ja osa heistä oli ostanut suuremman alueen toisesta saaresta saamallaan rahoilla.⁵² Korvausten summa oli siten usein hyvin subjektiivinen asia.

Saaristoaseman Porkkalanniemen ryhmään kuului suunnitelmien mukaan ensimmäisen rakennusvaiheen pääpatteri Stora Träskön saarella. Stora Träskön pakkolunastus näyttää sujuneen helpommin kuin Mäkiluodon. Mäkiluodon ja Porkkalanniemen välissä sijaitsevan saaren omistivat ennen pakkolunastusta Johan Häggström, Karl Öfverström ja Richard Kallström. Saaren hallinnassa kävi niin kuin muutamien muiden saarten kohdalla, että Häggström ensin pyysi alueestaan niin korkean hinnan, ettei vapaaehtoiseen kauppaan päästy, vaan päädyttiin pakkolunastukseen.⁵³ Träskö oli osa ensimmäistä keisarin tekemää yleistä pakkolunastuspäätöstä 13.2.1912.⁵⁴ Pakkolunastuspäätös tehtiin siten hieman ennen kuin naapurisaari Mäkiluoto päätettiin pakkolunastaa.

Vuosien 1912–1913 Träskön pakkolunastustoimikunnan mielestä saari ei sopinut maanvil-

⁴⁶ Pehr Malmström 9.9.1980.

⁴⁷ Nimi voidaan kirjoittaa kahdella tavalla, joko Mc Elliot tai MacElliot. Perustettu yhtiö kirjoitti nimensä Mc Elliot, mutta virallisissa asiakirjoissa yleensä käytettiin muotoa MacElliot.

⁴⁸ Guvernören I Nylands län utslag angående expropriation för Ryska marinväsendets behof af Mac Elliot... den 27 December 1913, PIMoa.

⁴⁹ Otnošenje predstavitelja ot Morskogo Vedomstva po ottšuzdeniju zemel ot 19 ijulja 1913 goda za N:o 10, f. 4, o. 1, d. 316, l. 244, RGA VMF.

⁵⁰ Svedenja ob ottšuzdeniji ot Finljandskih ostrovov k 15 marta 1917 goda, f. 953, o. 1, d. 360, l. 5 ob, RGA VMF.

⁵¹ General-adjutant Grigorovitšu ot Komandujuštšego flotom Baltijskogo morja 1.11.1913, f. 418, o. 1, d. 316, l. 1–2, RGA VMF.

⁵² Pehr Malmström 9.9.1980.

⁵³ Lindqvist s. 35. Lindqvist kirjoittaa, että Träskötä yritettiin ostaa vuonna 1909, joten jos hän on muistanut vuosiluvun oikein, Träskö kuului niihin alueisiin, joita ensin yritettiin ostaa vapaaehtoisin kaupun, mutta kauppa kariutui liian korkeaan hintaan.

⁵⁴ Guvernören I Nylands län utslag angående expropriation för Ryska Marinväsendets behof af Stora Träskö... den 11 november 1913, kansio Kirkkonummi, venesatama jne., PIMark.

5. Porkkalan rannikopuolustuksen alueet 1900-luvun alussa.

jelyyn karun luontonsa vuoksi, ja vaikka saari sijaitsi lähellä väylää ja siten sopisi kesämökkien paikaksi, tontit eivät olisi kovin arvokkaita. Pakkolunastustoimikunnan arvio saaren hinnaksi oli noin 5000 markkaa korkeampi kuin merihallinnon tarjous. Koska hintaero oli pieni, merihallinto suostui maksamaan pakkolunastustoimikunnan hinnan, koska näin välttyttiin aikaa ja rahaa vieviltä oikeudenkäynneiltä.⁵⁵

Stora Träskön patteri saatiin valmiiksi 16.7.1914, mutta riisuttiin aseista jo elokuussa, kun patteri siirrettiin Mäkiluotoon.⁵⁶ Träskön linnake jäi siten keskeneräiseksi. Maailmansodan kuluessa Träskön suunnitelmat kuitenkin vielä kerran muuttuivat, ja saareen aiottiin taas sijoittaa rannikopatterit ja ilmatorjuntapatterit.⁵⁷ Työt jäivät tekemättä ennen sodan loppumista.

Salmen tai Salmön kuuluu kiinteästi Mäkiluodon, Stora Träskön ja Rönnskärin muodostamaan kokonaisuuteen. Sen takia käytiin jo vuodenvaihteessa 1913–1914 kirjeenvaihtoa saaren hinnasta

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Koltovski l. 42.

⁵⁷ Koltovski l. 141.

siltä varalta, että se pakkolunastettaisiin.⁵⁸ Saari ei kuitenkaan sisällynyt hyväksytyihin rakentamissuunnitelmiin, joten sitä ei pakkolunastettu.

Myös Porsö Klobbin ja Stora Fagerön alueiden pakkolunastukseen ryhdyttiin samaan aikaan, vaikka ne kuuluivat myöhemmin rakennettaviin linnakkeisiin. Stora-Fagerön alueen omisti Inkoon seurakunta, mutta se oli vuokralla Gustaf Nordbergilla. Pakkolunastustoimikunta sai valmiiksi hinta-arvionsa luovutettavista alueista toukokuussa 1913,⁵⁹ ja Uudenmaan lääninhallitus teki 27.9.1913 päätöksen esitettyjen maa- ja vesialueiden pakkolunastuksesta.⁶⁰ Lääninhallitus alensi kuitenkin osaa maa- ja vesialueiden hinta-arviosta.

Uudenmaan maaherra teki 30.9.1913 päätöksen Inkoon pitäjään kuuluvan Porsö Klobb -saaren pakkolunastuksesta Porkkalan ryhmän toista apupatteria varten. Hän vahvisti pakkolunastustoimikunnan 24.5.1913 tekemän päätöksen vesialueen ja metsän arvosta, mutta maan hinta-arviota ei hyväksytty, vaan hinta laskettiin noin neljännestä pienemmäksi. Maaliskuussa 1917 tehdyssä selvityksessä ei saatu selville, oliko Stora Fagerön ja Porsö Klobbin päätöksistä valitettu ja oliko korvaussummat maksettu.⁶¹

Porsö Klobbin ja Stora Fagerön epäselvyydet ovat osittain voineet johtua siitä, että näiden patterien rakentamisesta luovuttiin. Kun rannikkopuolustusta ryhdyttiin tehostamaan muun muassa järeiden patterien rakentamisella Russaröön ja Öröön, tarkistettiin puolustus suunnitelmat ja päätettiin suojata torpedoveneiden toiminta ulompana avomerellä Mäkiluodon ja Russarön järeillä pattereilla sekä tykki- ja torpedoveneiden toiminnalla saariston ulkopuolella ja luovuttiin saaristoaseman ulosmenoväylien linnoittamisesta. Stora Träskön, Stora Fagerön ja Porsö Klobbin varustukset voitiin purkaa ja hylätä, samoin kuin eräät Jussarön ja Tvärminnen patterit.⁶² Niiden saarten aluehallintakysymykset, joissa linnoitustyöt olivat kesken tai vasta alkamassa, eivät sen tähden olleet niin kiireellisiä.

Keskusaseman toiselle päälinnakkeelle Naissaarelle saapui ensimmäinen tutkimuspartio vuonna 1909, mutta se ei vaikuttanut saarella asuvien kalastajien elämään. Kun keväällä 1914 ryhdyttiin valmistelemaan saaren pattereita, selvisi kuitenkin, ettei siviiliväestö enää voinut asua saarella. Linnoituksen komendantin vara-amiraali Aleksandr Mihailovitš Gerasimovin käskystä perustettiin erityinen arviointikomitea, joka selvitti alueesta luovutettujen maa-alueiden kohtalon.⁶³ Talonpojat, joiden maita rakennustyöt haittasivat, saivat korvauksen, joka mahdollisti elämän aloittamisen uudessa paikassa. Naissaarelaisten tiedetään lisäksi saaneen korvausta ainoan tulolähteen, kalan- ja hylkeenpyynnin, menetyksestä. Perheille maksettiin korvauksena 750–1500 kultaruplaa, ja vie-reisessä Aegnan saarella, joka oli yksityisomistuksessa, korvaus annettiin omistajalle eikä saaren asukkaille.⁶⁴ Koska Virossa oli eri lainsäädäntö kuin Suomessa, on epäselvää, johtuiko Viron hie-man erilainen korvausmenettely erilaisista säädöksistä vai lähteiden epätarkkuuksista.

⁵⁸ Svedenja ob ottšuzdeniji ot Finljandskih ostrovov k 15 marta 1917 goda, f. 953, o. 1, d. 360, l. 2 ob, RGA VMF.

⁵⁹ Ibid. l. 1 ob.

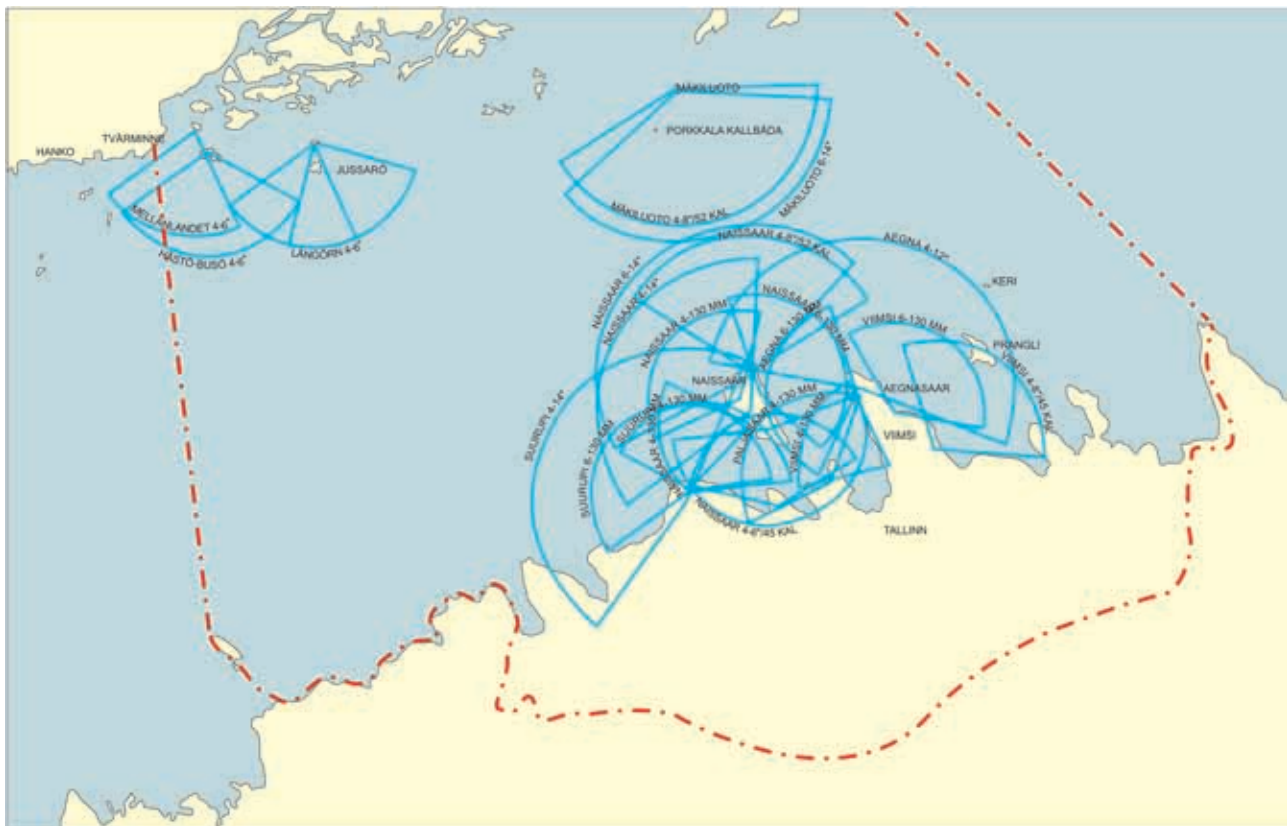
⁶⁰ Länestyrelsens I Nylands utslag angående expropriation för Ryska Marinväsendets räkning av ett jordområde... Stora Fagerö... den 27 september 1913, kansio Inkoo, Stor-Fagerö jne, PIMArk.

⁶¹ Svedenja ob ottšuzdeniji ot Finljandskih ostrovov ... l. 1 ob.

⁶² Lehti s. 261.

⁶³ Amirhanov s. 15. Lähteestä jää epäselväksi, minkälaiset maanomistussuhteet Naissaarella olivat ja minkälainen komitea sen perusteella oli kyseessä. Todennäköistä on, että kyseessä oli pakkolunastuslautakunta.

⁶⁴ Helme 1992, s. 11–12.

6. Pietari Suuren merilinnoituksen keskusaseman suunnitelma vuoden 1914 alussa (Freimann s. 88–89, muokkaus OE).

Linnakkeiden rakentaminen

Mäkiluotoa alettiin rakentaa syksyllä, kun sotilasinsinööri Sergei von Langskoi⁶⁵ määrättiin Mäkiluodon linnoitustöiden johtajaksi. Varsinaiset linnoitussuunnitelmat valmistuivat vasta vuoden 1914 keväällä. Siihen saakka tehtiin valmisteleviä töitä. Vähitellen saareen syntyi pientä kaupunkia vastaava yhdyskunta, jossa rakentamisen vilkkaimpana kautena asui noin 2500 henkeä.⁶⁶

Työvoimaongelmat, kireä aikataulu ja asetehaiden lupaamien toimitusten viivästyminen aiheuttivat suuria hankaluuksia. Työväki oli kovin kirjavaa, työntekijöitä oli sekä Suomesta että Venäjältä, heidän joukossaan myös vankeja. Työntekijät eivät olleet tyytyväisiä saaren oloihin, ja huhtikuussa 1915 he kieltäytyivät työskentelemästä.⁶⁷ Neuvottelujen jälkeen osa työntekijöistä suostui työhön ja osa määrättiin arestiin.⁶⁸ Mitä kauemmin sota kesti, sitä suuremmiksi vaikeudet kuitenkin kasvoivat.

⁶⁵ Käytti Suomessa myös nimeä Sven von Lange

⁶⁶ Alfred L (Sven von Lange): Hågkomster från byggandet av fortifikationerna på ön Mac-Elliot, Skyddskåristen 12–13/1933 s. 208.

⁶⁷ Натсáльник Крепостной Жандармской команды морской крепости и порта IPV N:o 905/24.4.1915, f. 949, o. 1, d. 72, l. 1–1 ob, RGA VMF.

⁶⁸ Raport komendanta ostrova Makiloto N:o 365/23.4.1915 natšálniku oborony Primorskogo fronta MKIPV, f. 949, o. 1, d. 72, l. 3–4, RGA VMF.

Vaikeuksista huolimatta työt kuitenkin etenivät. Liikekannallepano aiheutti katkoksen, mutta pääsuunnitelman mukaiset varustustyöt aloitettiin uudelleen 1.10.1914.⁶⁹ Väliaikaisen 203/45 -patterin rakentamistyöt oli siirretty Stora Träsköltä Mäkiluodon saarelle, koska Mäkiluodon 203/50 -patterin valmistuminen viivästyi. Väliaikainen patteri oli toiminnassa elokuussa 1914.⁷⁰ Sillä ei kuitenkaan vielä pystytty täyttämään linnakkeen tärkeimpiä tehtäviä.

Venäjän vallankumouksen jälkeen työ ei enää edennyt. Valmiina oli varsinainen 8 tuuman (203/50) patteri, mutta linnakkeen pääaseistus, 14 tuuman patteri, oli kesken. Koko linnakkeen käyttöä ohjaavaksi ajateltu tulenjohtotorni komentopaikkoineen oli vasta suunnitelmien asteella. Lisäksi betonista miehistökasemattia, panssariautotallia, panssariautotietä ja puiden ja pensaiden istutusta laitteiden naamiointiin ei ollut aloitettu. Mäkiluodon rakentamista johtaneen insinööri-eversti von Langen arvion⁷¹ mukaan melkein puolet töistä jäi tekemättä.⁷²

5.2.4 Saaristoasema

Muutama vuosi ennen ensimmäistä maailmansotaa venäläiset rakensivat Jussarön⁷³ saaren keski-osaan lennätinaseman. Maailmansodan alkuvaiheessa Jussarössä oli myös venäläisten rannikkovalvonta-asema.⁷⁴ Valtion virkamiesten lisäksi Jussarössä asui myös kalastajia ja käsityöläisiä. Saaristoasemaan kuuluvaan Jussarön saareen ei kuitenkaan rakennettu patteria, vaan ryhmän ainoa patteri oli tarkoitus rakentaa Långörön -nimiseen saareen. Jussarön ryhmän ja Tvärminnen ryhmän linnakkeita (Mellanlandet, Koön ja Hästö-Busö) tarkastellaan tässä yhtenä kokonaisuutena.

Hästö-Busöstä tuli myös valtion saari jo 1800-luvulla, ja saaren länsiosaan rakennettiin luotsiasema.⁷⁵ Saari oli ennen ensimmäistä maailmansotaa suosittu retkikohde. Lisäksi siitä tuli jo

⁶⁹ Koltovskoi I. 37.

⁷⁰ Ibid. I. 42.

⁷¹ Mäkiluodon linnoituslaitteiden rakentamisessa tehtiin Langen mielestä oleellinen virhe. Ne olisi pitänyt sijoittaa enemmän hajalleen, ja järeät 14 tuuman patterit olisi pitänyt siirtää jonkin verran taaksepäin enemmän suojaan. Lange huomautti virheestä, mutta oli jo liian myöhäistä korjata asiaa, sillä keisari oli ehtinyt vahvistaa linnoituslaitteiden yleissijoittelun. Sven von Lange: Suomenlahden puolustus Venäjän vallan aikana, SAL 1935, s. 470–471

⁷² Alfred L (Sven von Lange): Hågkomster från bygget av fortifikationerna på ön Mac-Elliot, Skyddskårister 14/1933 s. 238–239.

⁷³ Valtion toiminta Jussarön saarella aloitettiin perustamalla saareen luotsille vartiopaikka. 1800-luvun loppupuolella saareen perustettiin majakka ja majakanvartijat asettuivat asumaan saareen. Jussarö pakkolunastettiin valtiolle ja luotsilaitokselle 27.5.1868. Instrument öfver den 12 Augusti 1868 anställda värdering af Stor-Jussarö, Busö enstaka skattehemman I Pojo socken underlydande holme I Finska viken, kansio Tammisaaren maalaiskunta, saaret Porsskär jne., PIMArk.

⁷⁴ Henrik Cederlöf: Farleder och lotsplatser i Ekenäs skärgård, Ekenäs Tryckeri Aktiebolags Förlag, Ekenäs 1986, s. 95 ja 97.

⁷⁵ Keisarillinen senaatti päätti 31.8.1841 luotsiaseman perustamisesta Hästö-Busön saarelle. Cederlöf s. 63 ja 65. Saareen perustettiin myös tulliasema. Pääsaaren ja sen lähellä sijaitsevien kahdeksan pienemmän saaren pakkolunastuspäätös luotsi- ja majakkalaitokselle tehtiin 28.4.1869 keisarin reskriptillä. Keisari joutui kuitenkin perumaan vuonna 1869 tekemänsä päätöksen muodollisen virheen vuoksi, ja lopullinen pakkolunastuspäätös tehtiin 11.11.1871. Guvernören I Nylands län utslag I anledning af Nädigst anbefalld expropriation af Busö... den 11 november 1871, kansio Tammisaari, Hästö-Busö jne., PIMArk.

1880-luvulla eräänlainen huvipurjehduksen saaristokeskus, ja Ekenäs segelsällskap -niminen purjehdusseura rakensi tukikohdan saareen.

Patterin rakentamisen valmistelut lienevät alkaneet vuonna 1910, mutta varsinaisesti työhön ryhdyttiin vuonna 1912.⁷⁶ Pakkolunastusta ei tarvittu, koska valtio omisti saaren. Vuonna 1913 venäläiset kielsivät maihinnousun siviilihenkilöiltä muun muassa valmistuneen nelitykkisen 6 tuuman Canet-patterin ja sähkötysaseman takia.

Ongelmana oli vielä saaren luotsi- ja tullihenkilöstö rakennuksineen. Tullin katsottiin menettäneen merkityksensä, koska sotilasmiehityksen takia tullia ei tarvittu salakuljetuksia estämään. Lisäksi suomalaisiin luotseihin ei luotettu, vaan heidän pelättiin vakoilevan vihollisen puolesta ja luotsaavan heidän aluksiaan, ja luotsilaitos oli venäläistetty vuonna 1912. Jo vuonna 1913 merilinnoituksen komendantti vara-amiraali A. M. Gerasimov esitti meriyleisesikunnan päällikölle tullipaikan lopettamista ja luotsiasutuksen siirtämistä pois Hästö-Busöstä.⁷⁷ Luotsiaseman uudeksi paikaksi valittiin Benskr. Meriministeri ilmoitti maaherralle huhtikuussa 1914, että aseman siirtoon mukaan lukien rakennukset ja Benskrin hankkimiseen oli myönnetty 60 000 markkaa.⁷⁸ Heinäkuussa 1914 venäläiset käskivät Hästö-Busön asukkaita muuttamaan saaresta, mutta neuvottelujen jälkeen muutama luotsi sai jäädä sinne.⁷⁹ Sekä ensimmäisen maailmansodan syttyminen että luotsien haluttomuus muuttaa pois saaresta hankaloittivat jatkossa aluekysymysten hoitamista.

Huhtikuussa 1915 linnoituksen komentaja tiedusteli luotsiaseman siirron valmistelujen etene- misestä ja everstiluutnantti Lange ilmoitti, että kuvernöörin kanslia oli jo huhtikuussa 1914 ilmoit- tanut hänelle, että asia oli viety Suomen senaatin käsittelyyn. Vasta 25.4.1915 Langelle ilmoitettiin kenraalikuvernöörin kansliasta, että Suomen senaatin ja luotsi- ja tullilaitoksen välillä oli käyty vil- kasta kirjeenvaihtoa siitä, siirrettäisiinkö Hästö-Busön luotsi- ja tulliasema Benskäriin vai jollekin toiselle saarelle. Kesäkuussa 1914 oli päästy sopimukseen siitä, että asema siirrettäisiin Benskäriin, mutta saaren omistaja vastusti senaatin pakkolunastuspäätöstä. Ensimmäisen maailmansodan sy- tittyä kirjeenvaihto keskeytyi. Käsittely oli vielä kesken senaatissa, kun everstiluutnantti Lange kesäkuussa 1915 raportoi asiasta eteenpäin. Maaliskuussa 1917 tehdyn selvityksen perusteella ai- nakin merihallinnon käsitys asiasta oli vielä epäselvä.⁸⁰

Hästö-Busön pohjoispuolella sijaitsevien Vrakholmin ja Vätterholmin merkityksen selvittä- minen linnakkeelle ja saarten pakkolunastus oli monimutkainen ja sekava prosessi. Se on hyvä esimerkki siitä, miten monta muutosta ja miten paljon epäselvyyksiä saattoi liittyä Pietari Suuren merilinnoituksen aluekysymyksiin. Ekenäs segelsällskap oli ostanut Vrakholmin ja ryhtynyt ra- kentamaan paviljonkia saaren mäelle. Meriyleisesikunta ei pitänyt toivottavana, että niin lähellä linnaketta jatkuvasti oleskeli yksityishenkilöitä, sekä venäläiseen sotaväkeen vihamielisesti suh- tautuvia suomalaisia että ulkomaalaisia. Lisäksi saaren ympäristössä oli vilkas huviveneliikenne, eikä Hästö-Busön sotilasviranomaisilla ollut lain mukaisia oikeuksia kieltää sitä eikä linnakkeen mahdollista tarkkailua. Ongelmasta syntyi vuoden 1914 alkukuukausina vilkas kirjeenvaihto me- riministeri Grigorevitšin, meriyleisesikunnan, ministerineuvoston, Itämeren laivaston komentajan

⁷⁶ Cederlöf s. 120.

⁷⁷ Komendant MKIPV vitse-admiral Gerasimov 12.10.1913 natšalniku Morskogo Generalnogo Štaba, f. 418, o. 1, d. 258, l. 320, RGA VMF.

⁷⁸ Svedenja ob ottšuzdeniji ot Finljandskih ostrovov ... l. 3 ob.

⁷⁹ Dorrit Krook ja Vidar Lindqvist: Minne från Ekenäs, Studio Vidar, Ekenäs 2001, s. 12 ja 16. Cederlöf s. 122. Krook ja Lindqvist toteavat lähtökäskyn annetun syksyllä 1914.

⁸⁰ Idem.

ja suomalaisten viranomaisten välillä, ja meriministeri pyysi Suomen kenraalikuvernööriä keskeyttämään paviljongin rakentamisen.⁸¹

Vrakhholm otettiin linnoituksen käyttöön ja huhtikuussa 1914 alettiin valmistella pakkolunastusta. Everstiluutnantti Lange ilmoitti kuitenkin 19.9. Pietari Suuren merilinnoituksen esikuntaan, että Vrakholmin saaren lisäksi oli otettu haltuun myös Vätterholmin saari ja että omistajat pyysivät pakkolunastusta. Esitys Vätterholmin pakkolunastuksesta lähetettiin eteenpäin, mutta kirjeenvaihtoa lukuun ottamatta mitään ei tapahtunut pitkään aikaan, kunnes everstiluutnantti Lange ilmoitti 3.7.1915, ettei Vätterholmin saaren haltuunottaminen ollutkaan välttämätöntä. Tämän vuoksi tiedusteltiin meririntaman päälliköltä, miksi Vätterholmin saari oli otettu haltuun ja oliko se pakkolunastettava. Meririntaman päällikkö vastasi 28.7.1915, että Vätterholmin pakkolunastusta ei ollut pyydetty. Vastaus sai Langen pyytämään ohjeita siitä, miten olisi toimittava.⁸²

Myöskään Vätterholmin naapurisaarta Vrakholmia ei tarvittu rakentamiseen. Ilmeisesti ensimmäisen maailmansodan syttyminen ja muu sotilaallinen toiminta alueella oli johtanut siihen, ettei luvattomasta tiedustelusta ollut enää pelkoa. Saatiin kuitenkin epävarma tieto siitä, että saari oli jo pakkolunastettu.⁸³ Lokakuussa 1915 päätettiin lopulta, ettei Vrakholmia tarvittu ja sen pakkolunastuksesta luovuttiin.⁸⁴ Päätös ei ilmeisesti kuitenkaan johtanut pakkolunastuksen keskeyttämiseen, sillä vuonna 1917, kun aluekysymyksiä selvitettiin,⁸⁵ pakkolunastus siirrettiin, eikä sitä koskaan jatkettu.⁸⁶ Nämä tapahtumat osoittivat, etteivät pakkolunastus ja pakkolunastuslaki vuodelta 1898 sopineet tilapäisiin, sodanaikaisiin aluetarpeisiin. Menettelytapa oli liian hidas ja jäykkä.

Rakennustyöt Tvärminnen ja Jussarön alueella etenivät erittäin hitaasti ja keskeytyvät usein, koska liikkeet eivät myyneet velaksi rakennustarvikkeita, työläiset lakkoilivat ja parhaat heistä lähtivät pois, koska eivät olleet saaneet palkkaansa moneen kuukauteen.⁸⁷ Työn laatu oli huono erityisesti Hästö-Busössä.⁸⁸ Jussarön pohjoispuolella sijaitsevaan Långörnin saareen ryhdyttiin rakentamaan Jussarön ryhmän ainoata patteria. Rakentaminen oli hankalaa, ja Jussarön saari muodosti hankalan katveen patterin ampumasektoriin.

Myös Mellanlandetin patteria alettiin rakentaa. Liikekannallepano vuonna 1914 muutti kuitenkin tilannetta. Långörnin ja Mellanlandetin työmiehet poistuivat saarista ja työt keskeytyivät.⁸⁹ Kun työt aloitettiin uudestaan lokakuussa 1914, tilanne oli uusi ja työt piti sovittaa tykkitehtaiden tuotantokapasiteetin mukaisiksi. Suunniteltiin, että Långörnin työt aloitettaisiin uudestaan

⁸¹ Ministerstvo Morskoje Doklad po Morskomu Generalnomu štabu, f. 418, o. 1, d. 258, l. 340, RGA VMF.

⁸² Svedenja ob ottšuzdeniji ot Finljandskih ostrovov ... l. 4 ob.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Ibid.

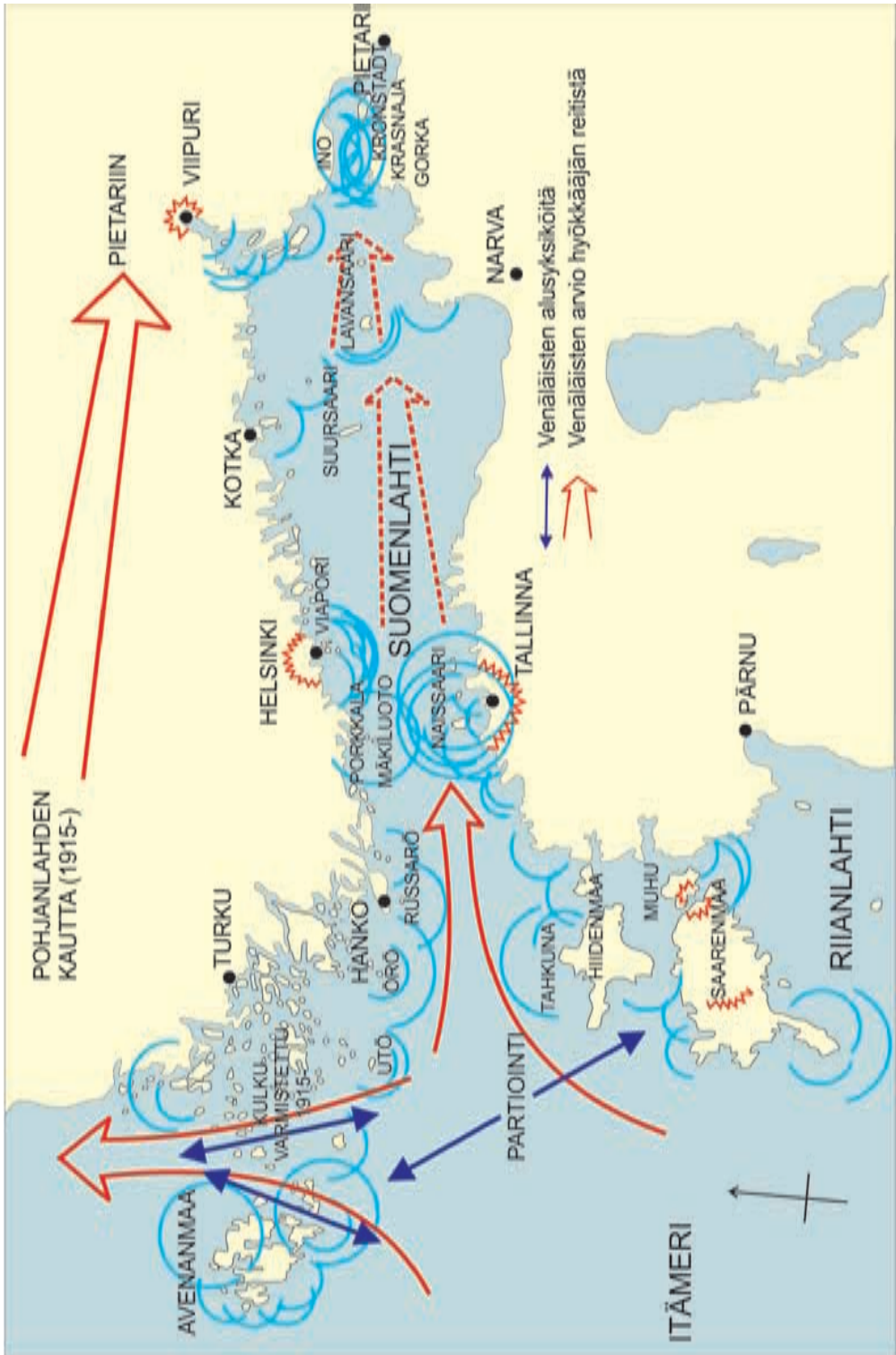
⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ 2. DE huolto-os N:o 2034/hall/16 b/17.10.1955, kansio Tammisaaren mlk, saaret jne., PIMArk. Vielä 1950-luvulla, kun uudestaan käsiteltiin Hästö-Busön ja sen naapurisaarien omistussuhteita, Uudenmaan läänin maanmittauskonttori ilmoitti ensin, että Vrakholmen oli pakkolunastettu puolustusvoimille vuonna 1914. Tarkemmissa selvityksissä kuitenkin ilmeni, että pakkolunastuslupa kyllä oli saatu, mutta toimitusta oli sotilasviranomaisten esityksestä 21.11.1917 siirretty, eikä pakkolunastusta koskaan ollut jatkettu.

⁸⁷ Komandir 5 otdelnago bataljona artilleriji Primorskago fronta MKIPV 10 oktjabrja 1916 g. N:o 2317, f. 953, o.1, d. 137, l. 374, RGA VMF.

⁸⁸ Natšalniku oborony Primorskago fronta Pomoštšnik Natšalnika oborony Primorskago fronta 8 dekabrja 1916 g., f. 953, o. 1, d. 137, l. 417–420, RGA VMF.

⁸⁹ Koltovskoi l. 39.

7. Pietari Suuren merilinnoitus ja sen pohjalla ollut uhkakuva vuodesta 1915 alkaen. Kaikki esitetyt Turun-Ahvenanmaan aseman patterit eivät olleet valmiina vielä vuonna 1915.

vuoden 1915 purjehduskauden alettua, ja Mellanlandetin saarella työt etenisivät suurin piirtein samassa tahdissa kuin Långörnessä.⁹⁰ Hästö-Busötä lukuun ottamatta töitä saarilla ei kuitenkaan kunnolla jatkettu.

Uudenmaan kuvernööri päätti 14.10.1913, että Långörn ja jotkut muut Tammisaaren maalaispitäjän saaret pakkolunastettaisiin, ja pakkolunastustoimikunnan pöytäkirja vahvistettiin Långörnin osalta kaikilta osin, lukuun ottamatta maan hinta-arviota, jota maaherra alensi vajaalla 10 prosentilla.⁹¹ Maaliskuussa 1917 selvitettiin, oliko joku valittanut päätöksestä ja oliko korvaus maksettu,⁹² mutta lopullista varmuutta asioista ei saatu.

Mellanlandetin ja Långörnin patterien tilanne muuttui kuitenkin jälleen vuonna 1915, kun saaristoaseman ulosmenoväylien linnoittamisesta oli päätetty luopua eikä pattereita enää tarvittu.⁹³ Mellanlandetin linnake lakkautettiin ja purettiin 7.10. mennessä. Samana päivänä oli purettu ja väliaikaisesti lakkautettu Långörnin patteri, josta kaksi tykkiä siirrettiin Hästö-Busön linnakkeelle⁹⁴ ja jäljelle jääneet riisutut tykit peitettiin talveksi puulaudoituksella. Myös Koön linnakkeesta luovuttiin.⁹⁵ Tarkkaa tietoa ei ole siitä, miten valmiiksi linnakkeet ehdittiin rakentaa ennen kuin niistä luovuttiin.

5.2.5 Turun–Ahvenanmaan asema

Aseman syntyminen

Vuoden 1914 loppuun mennessä alkoi käydä selväksi, ettei Ruotsista ollut mitään välitöntä uhkaa Itämerellä eikä Saksan laivastonkaan odotettu suorittavan varsinaisia operaatioita.⁹⁶ Strateginen ja poliittinen tilanne sai venäläiset kiinnittämään huomiota Turun–Ahvenanmaan alueeseen, jonka kautta johti mahdollinen tuloreitti Suomeen Pohjanlahden kautta. Mikäli alue olisi venäläisten hallinnassa, voitaisiin valvoa Suomenlahdelle ja Pohjanlahdelle tulevia väyliä ja voitaisiin taistella vihollista vastaan, mikäli se pyrki Pohjanlahdelle.

Suomenlahden länsiosien puolustusta oli edelleen kehitettävä. Muun muassa Itämeren laivaston komentaja ilmoitti 6. armeijan komentajalle 29.8.1914, että Hangon suojaamattomuus oli eräs meripuolustuksen heikkouksista, ja esitti pattereiden rakentamista Hangon alueelle.⁹⁷

⁹⁰ Ibid. I. 41.

⁹¹ Svedenja ob ottšuzdeniji ot Finljandskih ostrovov ... I. 2 ob.

⁹² Ibid. I. 1 ja 2 ob.

⁹³ Luopumispäätökseen lienee vaikuttanut myös se, että kaikille linnakkeille ei ollut sopivia tykkeitä sekä myös se, että Itämeren laivasto siihen aikaan huomattavasti vahvistui. Von Lange 1935, s. 469–470.

⁹⁴ Cederlöf s. 98 toteaa jostakin syystä, että Långörnin tykit purettiin sodan loppuvaiheessa ja siirrettiin Mellanlandetiin.

⁹⁵ Koltovskoi I. 41.

⁹⁶ Itämeren sotänäyttämön tilanne sodan ensimmäisten kuukausien aikana salli Venäjän laivaston toimia pääoperaatiosuunnitelman mukaisesti sekä vahvistaa itselleen Muhunsalmen sekä saariston hallinnan Prangliin asti, ja se sai siten hallintaansa Suomenlahden ja poistumisreitit sieltä.

⁹⁷ *”Heikkona kohtana pidän edelleen sitä, ettei Hanko ole suojattu. Täysin varmasti voi sanoa, että Hanko, kaikkien Suomenlahdelta Turun–Ahvenanmaan alueelle johtavien väylien solmukohtana, on avain viime-mainittuun. Jos Turun–Ahvenanmaan saaristo on hallinnassamme, voisimme valvoa Itämeren koko pohjoisosaa ja Pohjanlahtea, jotka ovat nyt melkein täysin operaatioalueemme ulkopuolella. Pitäisin erittäin tarpeellisena jo nyt aloittaa rakentamaan pattereita Hangon puolustamiseksi ja anon, että työt voitaisiin siellä suorittaa.”* Koltovskoi I. 45.

8. Saaristoaseman läntiset ja Saaristomeren linnakkeet, joilla pyrittiin estämään hyökkääjän pääsy Suomenlahden saaristoon ja Pohjanlahden rannikolle.

Päätös alueen linnoittamisesta ja suojaamisesta pienillä laivastovoimilla tehtiin vuoden 1914 lopulla. Suunnittelu ja valmistelut sujuivat nopeasti. Koska varoja, välineitä tai aikaa ei ollut, oli turvaututtava harvoihin erillään oleviin pattereihin ja niitä suojaaviin partioalusosastoihin. Tykit päätettiin pääosin asentaa tilapäisille puualustoille ja muutkin rakennelmat olivat huomattavan vaatimattomat. Päätös koski toisaalta Russarön ja toisaalta Turun–Ahvenanmaan linnoittamista. Russarö kuului sijaintinsa ja käyttönsä puolesta saaristoasemaan ja Suomenlahden sulkuun, vaikka rakentaminen liittyi Turun–Ahvenanmaan linnoittamiseen ja sen kautta Pohjanlahdelle johtavien reittien sulkemiseen.

Russarö oli jo pitkään ollut valtion käytössä.⁹⁸ Oli kuitenkin epäselvää, kuka Russarön omisti, sillä kun Hangon kaupunki perustettiin vuonna 1874, valtio luovutti sille vuoden 1796 isojaossa kruunulle joutunutta liikamaata Hankoniemeltä.⁹⁹ Yleisesti Russarön katsottiin olevan ainakin valtion hallinnassa.

Meriministeri antoi 19.9.1914¹⁰⁰ luvan ostaa Yhdysvalloista neljätoista 9,2 tuuman tykkiä, joista kuusi oli tarkoitettu Hangon alueen puolustamiseen. Saatuaan ilmoituksen tykkien ostosta Itä-

⁹⁸ Senaatin päätöksellä oli 23.4.1856 solmittu silloisen Hangon kylän asukkaiden ja Suomen valtion välille sopimus, jonka mukaan muun muassa Russarön saari kalavesineen luovutettiin luotsi- ja majakkalaitoksen hallintaan niin pitkäksi aikaa kuin tarve vaati 2,5 ruistynnyrin vuotuista korvausta vastaan. Landshövdingens I Nylands län utslag angående expropriation för Försvarsministeriets behov av... Russarö holme ..den 17 januari 1925, kansio Hanko, Storlandet jne., PIMArk.

⁹⁹ Aaltonen s. 138.

¹⁰⁰ Koltovskoi l. 36.

meren laivaston komentaja määräsi syyskuussa¹⁰¹ merilinnoituksen komendantin valmistelemaan Russarön saaren linnoittamista. Russarön saaren linnoitustyöt aloitettiin loppuvuodesta 1914. Laskelmien mukaan tykit asennettaisiin alustoilleen keväällä 1915.

Russarön linnoittaminen alkoi näin ollen ennen kuin kokonaissuunnitelma Turun–Ahvenanmaan saaristoasemasta oli tehty. Venäjän sodanjohto antoi vuoden 1915 alussa suorittaa siellä tiedusteluja ja valmisteluja saariston mahdollista miehitystä ja varustamista varten. 13.2.1915 Pietari Suuren merilinnoituksen komendantti vara-amiraali Gerasimov määräsi merilinnoituksen esikunnan meririntaman rakennusosaston päällikön, komentaja Tjaginin, sekä kommodori Richterin lähtemään Utön ja Öron saarille etsimään sijoituspaikkoja uusille pattereille, ja 15.2. Itämeren laivaston komentaja amiraali von Essen käski nimittää komission Utön rakennusten pakkolunastusta varten. Samalla hän käski laatia esityksen Turun–Ahvenanmaan aseman jatkovarustelusuunnittelusta. Työ tuli aloittaa heti.¹⁰²

Komission ensimmäisessä pöytäkirjassa todetaan Turun–Ahvenanmaan saaristoaseman päätaoiteeksi turvata laivaston suurten alusten kulku Russarön, Öron ja Utön saarten luona sekä turvata risteilijöiden, hävittäjien ja pienten alusten kulku Ledsundin ja Lypertön luona.¹⁰³

Linnakkeiksi suunniteltiin Russarötä, Utötä, Örötä, Ledsundiä ja Lypertötä. Alustavien suunnitelmien mukaan kaikkien 6 tuuman ja pienempien patterien tuli olla ampumavalmiina viimeistään 1.4.1915. Työt Örossä ja Utössä tuli aloittaa välittömästi. Ledsundin ja Lypertön töiden katsottiin olevan toissijaisia. 9,2 tuuman patterien tulisi olla ampumavalmiina toukokuun alkuun mennessä, ja patterien tuli olla täydessä valmiudessa syyskuun alkuun 1915 mennessä. Kaikkien patterien valmius, lukuun ottamatta Russarötä, kuului Turun–Ahvenanmaan saaristoaseman päällikön määräysvaltaan ja Russarön patterit saaristoaseman päällikön määräysvaltaan. Kaikkien patterien talous- ja hallintoasiat kuuluivat Pietari Suuren merilinnoituksen meririntaman päällikön johtoon.¹⁰⁴

Itämeren laivaston komentaja, amiraali von Essen, käski 20.2.1915 Pietari Suuren merilinnoituksen komendanttia, vara-amiraali Gerasimovia, aloittamaan pattereiden asentamistöiden valmistelut Turun–Ahvenanmaan saarilla. Käsky koski Öron, Utön, Storklobbin ja Lypertön saaria. Samalla annettiin tehtäväksi selvittää kustannusarvio uusista pattereista Turun–Ahvenanmaan saaristoalueelle, jotta voitaisiin anoa määrärahoja.¹⁰⁵

Ahvenanmaan saariston osalta Ledsundin puolustus oli ainoa alussa esillä ollut kohde, koska Fästorna -saarten ja Ledsundin¹⁰⁶ väylät olivat tärkeitä Turun–Ahvenanmaan alueelle. Fästorna -saariryhmästä kulki ensimmäisen maailmansodan aikana salainen sotilasväylä Ledsundiin Storklobbin ohitse. Koska väylät kulkivat läheltä Storklobbin saarta, sinne tarvittiin kaliiperil-

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² Komendant MKIPV N:o 75 op/3.2.1915, f. 949, o. 1, d. 63, l. 5, RGA VMF.

¹⁰³ Žurnal N 1 Osoboj kommissiji, naznatšennai komandujuštšom flotom Baltijskogo morja N 179 ot 15 fevralja 1915 g., f. 949 o. 1. d. 63 l. 35, RGA VMF.

¹⁰⁴ Ibid. Žurnali N:o. N:o. I, 2 i 3 Komissiji naznatšennai prikazom Komandujuštšago Flotom Baltijskogo morja ot 15 fevralja 1915 goda za N:o 179., f. 953, o. 1, d. 140, l. 3–12, RGA VMF. Koltovskoi l. 49 ja 52.

¹⁰⁵ Komandujuštšij Flotom Baltijskogo morja N:o 114/op/20.2.1915 Komendantu MKIPV, f. 949, o. 1, d. 63, l. 7, RGA VMF. Öroön ja Russaröhön suunniteltiin alussa 9,2 tuuman pattereita.

¹⁰⁶ Ledsund on salmi, josta väylä kulkee. Patterin paikaksi valittiin Storklobbin saari. Fästorna on ryhmä pieniä saaria ja karikkoja ja se sijaitsee noin 15 kilometriä kaakkoon Storklobbista.

taan kaikkein suurimmat¹⁰⁷ tykit. Storklobb oli ensin ainoa patteri, mutta hieman myöhemmin esitettiin sen tueksi Lemlandin saarelle Herrön niemeen nelitykkistä väliaikaista 120 millimetrin patteria.¹⁰⁸ Kun Storklobbiin jouduttiin sijoittamaan pienemmät tykit kuin alun perin oli ajateltu, Herrön merkitys kasvoi.

Itämeren laivaston komentajan määräyksen mukaan Ledsund ja Lypertö voitaisiin rakentaa myöhemmin, mutta suunnittelukomissio esitti, että koko Turun–Ahvenanmaan saaristoaseman varustamistöiden onnistumisen kannalta olisi ehdottoman välttämätöntä aloittaa kaikkien patte-
reiden rakennustyöt samanaikaisesti.¹⁰⁹

Työt alkoivat uusilla linnakkeilla kevättalvella 1915. Patterien nopean rakentamisaikataulun vuoksi töitä johtava kenraalimajuri Štšeglov sai vara-amiraali Gerasimovilta luvan teettää työt tilitysten mukaan eikä ennakkokustannusarvion mukaan.¹¹⁰ Maksuliikenne tuotti kuitenkin ensimmäisen maailmansodan sytyttyä vaikeuksia ja aiheutti sekä viivästyksiä että työntekijöiden tyytymättömyyttä.

Aluekysymysten selvitys alkaa

Uusien alueiden haltuunotosta Turun–Ahvenanmaan asemaa varten syntyi joukko uusia ongelmia, jotka yrityksistä huolimatta jäivät pääosin ratkaisematta ensimmäisen maailmansodan aikana. Sodan syttyminen, Turun–Ahvenanmaan aseman rakentaminen sekä pienten joukkojen, kuten tähistys-, viesti- ja muiden asemien määrän kasvaminen, vaikeutti aluekysymysten selvittämistä. Rannikkopuolustuksen käytössä olevien alueiden määrä oli niin suuri, että hallinta ja vuokran tai muun korvauksen maksaminen hankaloitui kovasti. Ainoa ratkaisumahdollisuus oli lunastaa alueet kokonaan ja maksaa niistä kohtuullinen korvaus.¹¹¹

Yksi esimerkki uudesta tilanteesta oli Örö. Se otettiin jo sodan alusta kokonaan sotilasviranomaisten käyttöön, eivätkä saarten omistajat voineet hyödyntää alueitaan. Tämän vuoksi saarten omistajat lähestyivät amiraali Richteriä kirjeitse ja anoivat korvausta menetyksistään. Venäläiset sotilasviranomaiset tulivat siihen tulokseen, että ainoa järkevä ratkaisu oli alueiden pakkolunastus.¹¹² Maailmansodan aikana Örön kysymystä ei ratkaistu, vaan sitä käsiteltiin vielä pitkään maailmansodan jälkeen.

Utön maanhallintakysymykset poikkesivat jonkin verran Örön tapauksesta, koska Utössä oli jo pitkään asunut valtion virkamiehiä. Luotsi- ja tulliasemaa varten oli jo pakkolunastettu eräitä alueita.¹¹³ Varsinaiset rannikkopuolustuksen pakkolunastustoimenpiteet alkoivat 13.2.1912 Venäjän

¹⁰⁷ Saareen suunniteltiin ensin järeitä 12 tuuman tykkeitä. Saaren rannat osoittautuivat kuitenkin niin rikkonaisiksi, ettei niille voitu rakentaa laituria, jolle tykit olisi voitu purkaa, ja niin oli tyydyttävä 8 tuuman kaliiperiin.

¹⁰⁸ Koltovskoi l. 49.

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Stroitel MKIPV vojennyi inžener general-maior Štšeglov Komendantu MKIPV, f. 949 o. 1. d. 63 l. 49, RGA VMF

¹¹¹ Natšalnik AOŠP Kontr-admiral Richter, Raport 16 fevralja 1916, f. 479, o. 8, d. 585, l. 7, RGA VMF.

¹¹² Ibid.

¹¹³ Tullilaitosta varten pakkolunastettiin jo vuosina 1875 ja 1878–79 alueita Utöstä, ja vuosina 1882 ja 1903 pakkolunastettiin joitakin alueita valtion merimerkkejä ja majakkalaitosta varten. Protokoll över expropriationsförrättningen No 17507 å Utö... år 1923, kansio Korpoo, Utö, PIMark. Protokoll öfver utstakning af det område, som enligt Hans Kejslerliga Majestäts förordnan de för ryska kronans räkning skall exproprieras från ... å Utö holme... år 1912, kansio Korpoo, Utön varuskunta, PIMark.

keisarin muitakin alueita koskevalla merkittävällä pakkolunastuspäätöksellä. Utöstä oli pakkolunastettava alue meripuolustusta varten, ja saman vuoden kesäkuussa alkoi alueen määrittäminen maastoon. Kommodori Nepenin, joka toimi Itämeren alueen viestipäällikkönä, kävi henkilökohdaisesti osoittamassa lunastettavat kaksi aluetta maanmittarille. Nepenin esitti myös, että vesialueet lunastettaisiin, mutta koska vedet olivat yhteisomistuksessa ja niitä vasta jaettiin, niiden pakkolunastus oli jätettävä myöhempään ajankohtaan. Alueet luovutettiin rannikkopuolustukselle jo ennen kuin vuoden 1912 pakkolunastustoimenpiteet oli suoritettu loppuun.¹¹⁴ Viestiyhteyksiä varten valmistui Utön saarelle 28.8.1914¹¹⁵ radioasema.

Pääosa Utön siviiliasutuksesta evakuoitiin elokuussa 1914 muutamaa päivää maailmansodan puhkeamisen jälkeen.¹¹⁶ Radioaseman takia Utöstä tuli maailmansodan sytyttyä sotilasaluetta, ja rakennustyömiehille ja linnakkeen henkilökunnalle tarvittiin majoitustilaa. Kasarmien ja muiden talojen lisäksi otettiin Utön varuskunnan käyttöön myös paikallisten asukkaiden taloja.¹¹⁷ Taloista maksettiin omistajille korvaukset.¹¹⁸ Lähteistä ei ole löytynyt tietoja vuoden 1912 jälkeisistä pakkolunastuksista Utön ensimmäisen maailmansodan aikaisia pattereita varten.

Utön linnoittamisen tärkeys tuli esille jo 10.8.1915, jolloin saksalainen laivasto-osasto hyökkäsi Utön linnaketta vastaan ja Utön tilapäinen 6 tuuman patteri ilmeisesti hyökkääjän yllätykseksi avasi tulen osastoa vastaan.

Suunnitelmien tarkentaminen ja rakentamisen jatkaminen

Koska Utön varsinaisen patterin rakentamisen arvioitiin kestävän jonkin aikaa, päätettiin saareen ensin rakentaa tilapäinen 6 tuuman patteri. Varsinainen 6 tuuman patteri oli toimintavalmis joulukuun puolivälissä 1915.¹¹⁹ Vanhempi patteri oli ollut tarkoitus poistaa varsinaisen patterin valmistuttua, mutta näin ei tehtykään.

Kesällä 1915 alkoi puuperustojen rakentaminen 6 tuuman tykeille Lypertön saarella. Linnake oli pohjoisin varsinaisen Turun–Ahvenanmaan aseman linnakkeista ja sijaitsi erinomaisella paikalla, koska sen tykistöllä pystyi hallitsemaan pohjois-eteläsuuntaiset saaristoväylät Saaristomereltä Selkämerelle. Patteri valmistui pääosin syyskuuhun 1915 mennessä.

Samoihin aikoihin Lypertön tykkien kanssa aloitettiin betoniperustojen rakentaminen myös Storklobbin tykeille. Saarella sijaitseva järvi toimi lisäksi Ahvenanmaan saariston laivojen makean veden täydennyspaikkana.

¹¹⁴ Guvernören öfver Åbo och Björneborgs län och Åland utslag i anledning af ... expropriation af tvänne jordområden å ön Utö ... för Ryska Kronans räkning: Gifvet i Åbo, å landskansliet den 31 Oktober 1912, kansio Korppoo, Utön varuskunta (1912 lunastus), PIMArk.

¹¹⁵ Toivo Veriö ja Olavi Simola: TurRR. Turun Rannikkorykmentti 1939–1994. Rannikkotykkien Upseeriyhdistys ry., Helsinki 1995, s. 83.

¹¹⁶ Martin Öhman: Utö. Ett levande samhälle i 250 år, esitelmä pidetty Utössä 28.6.2006, www.uto.fi, viitattu 1.10.2003. Eri lähteissä evakuoimispäivämäärä vaihtelee muutamalla päivällä.

¹¹⁷ Harry Halén: Katanpään linnakkeen venäläisaika sekä katsaus venäläisten muihin linnoitustöihin Turun–Ahvenanmaan saaristoasemalinjalla 1915–1918, omakustanne, Helsinki 2001, s. 38. Vuoden 1917 alkuun mennessä oli korjattu 12 pakkolunastettua taloa linnakkeen henkilöstölle ja niihin oli rakennettu muun muassa leivintuvat, keittiöt, lämmitysjärjestelmät ja upseerien asuntoihin käymälät.

¹¹⁸ Maksuista aiheutui ongelmia sodan jälkeen, kun rakennukset palautettiin asukkaille ja korvaukset sekä muutokset oli jotenkin otettava huomioon.

¹¹⁹ Koltovskoi I. 80. Monessa yleisesityksessä todetaan patterin olleen valmis vuoden 1916 alussa.

Alun perin oli suunniteltu, että uusien linnakkeiden tykit olisivat ampumavalmiit ennen jäiden lähtöä vuonna 1915, mutta 6 tuuman patterin asentaminen Öron saarelle alkoi vasta marraskuun alussa. Joulukuun alussa oli Öron 6 tuuman patteri valmis. Lisäksi Öron linnakkeelle asennettiin 120 millimetrin patteri.

Vuonna 1915 rakennettuja ja rakennettaviksi suunniteltuja uusia pattereita varten luotiin keuhalla 1915 virallinen organisaatio. 6. Armeijan komentaja, kenraaliadjutantti van der Vliet antoi 10.6.1915 Itämeren laivaston komentajan, vara-amiraali V. A. Kaninin esityksestä viiden kohdan salaisen käskyn Itämeren laivastolle. Sen mukaan oli:¹²⁰

1. muodostettava Turun–Ahvenanmaan alueen saarista Turun–Ahvenanmaan saaristoasema.
2. perustettava saaristoaseman hallinto.
3. muodostettava Itämeren-laivaston komennuskunnista Turun–Ahvenanmaan saaristoaseman rannikkotykistörintama, joka koostuisi tykistöhallinnosta ja viidestä tykistökomppaniasta.
4. ylläpidettävä käskyn kohdissa 2 ja 3 mainittu hallinto ja yksiköt käskyn liitteenä olevan tilapäisen henkilöstökokoonpanon mukaan.
5. suoritettava käskyn liitteessä olevat Turun–Ahvenanmaan saaristoaseman päällikköä koskevat, tilapäisessä ohjeessa mainitut, toimenpiteet.

Käskyä seurasivat varsin seikkaperäiset ohjeet Turun–Ahvenanmaan saaristoasemasta. Aseman päätehtävinä olivat sekä mereltä tulevien väylien vartiointi että merivoimien purjehduksen turvaaminen saaristossa, minkä takia sinne oli rannikkopatterien lisäksi saatava valvonta-asemat ja viestiyhteydet. Mantereelle ja muutamiin saariin oli perustettava rajavartioasemia ja ryhmitettävä rajavartiojoukkoja. Alueen päälliköksi nimitettiin kommodori Richter, joka hieman myöhemmin ylennettiin kontra-amiraaliksi. Richter oli suoraan Itämeren laivaston komentajan alainen, mutta patterit kuuluivat talouden ja tekniikan osalta Pietari Suuren merilinnoituksen meririntaman päällikön alaisuuteen. Koko saaristoaseman ylin johto keskitettiin Turkuun. Turun–Ahvenanmaan saaristoasema ulottui pohjoisessa Isokariin ja Mäntyluotoon. Lännessä se käsitti koko Ahvenanmaan saariston ja etelässä uloimman saaristoketjun.¹²¹

Itämeren laivaston komentaja hyväksyi 8.10.1915 tarkennetun Turun–Ahvenanmaan tykistön ryhmitysuunnitelman. Hän korosti vielä kerran, että kaikki patterit olisivat väliaikaisia. Ryhmitysuunnitelman mukaiset linnakkeet olivat Öro, Utö, Storklobb, Lemland (Herrö) ja Saggö¹²²

Pääosa Ahvenanmaan linnoituksista puuttui vielä suunnitelmasta. Suunnitelmat muuttuivat vielä syksyn 1915 ja kevään 1916 välillä merkittävästi. Storklobbin maasto oli osoittautunut liian vaikeaksi 12 tuuman tykkien rakentamiselle ja päädyttiin 8 tuuman tykkeihin. Örossä tarvittiin järeitä tykkeitä, ja Itämeren laivaston komentaja esitti vastahakoisesti 9,2 tuuman tykkien vaihtamista 12 tuuman tykkeihin, koska tykkiasemia olisi muutettava ja 12 tuuman tykeillä oli paljon pienempi tulinopeus, mutta vain vähän suurempi kantama kuin 9,2 tuuman tykeillä.¹²³ Suunnitelmien muutokset aiheuttaisivat viivästyksiä. Näin syntyi vuonna 1915 Itämereen tasapainoinen

¹²⁰ Prikaz Komandujuštšego flotom Baltijskogo morja Posylnoje sudno "Kretšet", 25 ijunja 1915 goda N:o 686, f. 479, o. 1, d. 393, l. 72, RGA VMF.

¹²¹ Ibid. l. 73–90.

¹²² Koltovskoi. l. 70.

¹²³ Ibid. l. 80.

joskin epätäydellinen puolustusjärjestelmä strategisesti tärkeälle Suomenlahdelle ja Turun–Ahvenanmaan saaristoasemaan.

Vielä keskeneräisistä pattereista huolimatta Itämeren laivaston komentaja päätti vahvistaa Turun–Ahvenanmaan saaristoaseman puolustusta purjehduskaudella 1916. Perusteluna oli muun muassa saksalaisen laivaston hyökkäysmahdollisuus Ruotsin joukkojen kanssa, jos Ruotsi liittyisi sotaan Saksan puolelle. Tarvittiin lisää linnakkeita, joilla suojattaisiin Ahvenanmaa myös pohjoisesta, lännestä ja etelästä. Saksalaisten maihinnousuyritysten estämisen lisäksi pattereita tarvittiin suojaamaan omia laivaväyliä, ankkuripaikkoja sekä miinakenttiä. Lisäksi operatiivisesti ja strategisesti tärkeät Turun–Ahvenanmaan ja Muhunsalmen alueet, jotka eivät jäätyneet tasaisesti tai samanaikaisesti Suomenlahden kanssa, olivat kriittisen tärkeitä talvella 1915–1916. Koska kummassakaan saaristossa ei ollut tukikohtaa, johon alukset olisivat voineet kiinnittyä ja jossa niitä olisi voinut korjata talviolosuhteissa, laivaston oli vetäydyttävä Suomenlahteen talveksi. Tämä tarkoitti sitä, että vihollinen voisi toimia käytännöllisesti katsoen vapaasti syksyllä ja keväällä.

Joulukuussa 1915 alettiin Turun–Ahvenanmaan saaristoaseman valmiit ja rakenteilla olevat patterit numeroida saman järjestelmän mukaan kuin Pietari Suuren merilinnoituksen muut patterit.¹²⁴ Numerointi kulki 59:stä 67:ään ja käsitti Öron, Utön, Herrön, Storklobbin ja Katanpään patterit. On huomattava, ettei Ahvenanmaan pääsaaren pattereita numeroitu. Turun–Ahvenanmaan meririntaman patterit numeroitiinkin alkuvuodesta 1916 uudelleen.¹²⁵ Numerot ja patterien nimet olivat salaisia ja niitä sai käyttää vain lennätinviesteissä, muutoin oli käytettävä erillisten tykistökomppanioiden tavanomaisia nimityksiä.

Vuoden 1916 huhtikuussa purjehduskauden alettua patterien aseistaminen jatkui. Lemlandiin Herrön niemeen asennettiin patteri. Storklobbiin asennettiin tilapäiset tykit, mikä ilmeisesti johdutti siitä, että suunniteltuja 8 tuuman tykkeitä ei vielä ollut saatu.

Turun–Ahvenanmaan saaristoaseman päällikkö esitti 7.5.1916 Itämeren laivaston komentajalle aseman päätykistön tarkistetun ryhmityksen ja aseistuksen.¹²⁶ Boxön patteri oli nyt ensimmäistä kertaa mukana, vaikka sille ei vielä ollut osoittaa tykkeitä. Se päätettiin rakentaa Pohjanlahdelta tulevan väylän suojaksi. Patterin rakennustöiden suojaksi sijoitettiin viereiselle Hamnön saarelle kaksi 120/40 kaliiperin Armstrong -kanuunaa.

Korsöhön patteria vaadittiin siksi, että vuonna 1915 siellä oli havaittu saksalaisia sukellusveneitä.¹²⁷ Ahvenanmaan pääsaari sai erityisen johtamisorganisaation, koska sen puolustaminen oli erityisen tärkeää, sillä se oli strategisesti merkittävä ulostyönnettynä asemana. Ahvenanmaan pääsaarelle tuli neljä patteria, Kungsöhön, Mellantorpiin, Frebbenbyhyn ja Sälikseen. Jo 10.5.1916 Turun–Ahvenanmaan saaristoaseman päällikkö raportoi neljän uuden pääsaaren patterin ja Korsön patterin valmiudesta.¹²⁸ Myös Utön vanhempi laivalaveteilla oleva patteri pysyi suunnitelmassa, vaikka se oli ollut tarkoitus purkaa.

Vuonna 1916 rakenteilla olevien tai valmiiksi saatujen patterien lisäksi tuli rakentaa vielä lisää pattereita Turun–Ahvenanmaan alueelle. Turun–Ahvenanmaan saaristoaseman päällikkö ilmoitti

¹²⁴ Ibid. I. 80.

¹²⁵ Halén 2001, s. 31. Numerot olivat Öro 59–61, Utö 62–64a, Lemland (Herrö) 65, Storklobb 66, Katanpää (Lypertö) 67–68, Hamnö (Saggö ön) 69, Korsö 70, Kungso 71, Mellantorp 72, Frebbenby 73 ja Sälis 74.

¹²⁶ Koltovskoi I. 85.

¹²⁷ Amirhanov 30.

¹²⁸ Koltovskoi I. 85.

9. Århussaarten patterit vuonna 1918.

toukokuussa 1916 Itämeren laivaston komentajalle väylätutkimusten jälkeen, että tuli sulkea solmukohtat, kuten Kökar, esimerkiksi rakentamalla kuuden tuuman patteri Alskäriin ja Kihdin väylän pohjoisosaan. Patterien tykkien asentamisella ei kuitenkaan ollut kiirettä, joten niiden rakentamiseen voitiin ryhtyä vasta tulevana syksy- ja talvikautena.¹²⁹

Itämeren laivaston komentaja antoi 31.5.1916 uuden, tarkemman käskyn¹³⁰ Turun–Århussaarten saaristoaseman päällikölle. Käskyn merkittävin kohta oli määräys suojata Kökarin väylä yhdellä patterilla, ja työt oli aloitettava viipymättä. Tarkoitus oli ollut rakentaa vielä muitakin toisen kiireysasteen pattereita, mutta niitä pystytettiin kuitenkin ainoastaan Kökariin vuonna 1916.¹³¹ Tämä saattoi johtua siitä, että käskyssä korostettiin keskeneräisten patterien rakentamista valmiiksi ja kiellettiin aloittamasta uusia pattereita. Itämeren laivaston komentaja palasi vielä asiaan 30.9.1916 käskyssään¹³² Turun–Århussaarten saaristoasemaan päällikölle, jossa hän perui kaikki aiemmat

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Ibid. I. 86.

¹³¹ Amirhanov s. 29.

¹³² Koltovskoi I. 109. Tässä listassa on aloitetulle Kökarin patterille annettu oma numero, 75, ja Boxön patterille, 68. Numerot 67 ja 68 olivat aikaisemmin kuuluneet kahdelle Katanpään patterille, mutta ne olivat nyt saaneet numerot 67a ja 67b, joskin myöhemmissä luetteloissa esiintyy häilyvyyttä numeroinnin suhteen.

käskyt, sekä luetteli loppuun asti rakennettavat patterit. Boxön patterin valmistelutyöt käskettiin lopettaa, mutta valmius tykkien asentamiseen myöhemmin piti säilyttää.

Vuoden 1916 lopulla olivat Turun–Ahvenanmaan saaristoaseman kiinteät rannikkopatterit pääasiassa siinä kunnossa kuin ne vallankumouksen puhjettua olivat. Lokakuusta 1917 vuoden 1918 alkuun saakka rakennustöitä tehtiin enää vähän. Kökar ja Boxö jäivät eniten kesken. Koska Boxön tykkien saaminen näytti epävarmalta, kasemattien rakentamiseen ei ryhdytty.¹³³ Kökarin tykkien tiedetään ampuneen vuonna 1917, josta päätellen ainakin osa tykeistä oli ampumakunnossa¹³⁴ ja Boxöstä saatiin vuonna 1918 sotasaaaliina neljä tykkiä,¹³⁵ joten ainakin tykit saatiin saareen.

Aluekysymysten jatkokäsittely

Turun–Ahvenanmaan asemaa rakennettiin kiivaasti 1915–1916. Alueet uusia pattereita varten tarvittiin nopeasti, eikä pakkolunastusta aina voinut tai ehditty käyttää. Kirjeenvaihto kuitenkin osoittaa, että aluekysymyksiä yritettiin selvittää. Sotilasviranomaiset olivat kuitenkin suhteellisen passiivisia, ja aloite näyttää usein lähteneen maanomistajilta. Turun–Ahvenanmaan saaristoaseman päällikkö kontra-amiraali Richter lähetti vuoden 1916 tammikuussa Itämeren laivaston esikuntapäällikölle osoitetun kirjeen aluehallintakysymyksistä. Kirjeessä hän maanomistajien korkeiden korvaus- ja vuokravaatimusten vuoksi voimakkaasti esitti, että pakkolunastettaisiin kaikki saaret, joilla rakennustyöt olivat käynnissä ja joihin viestipalvelun laitteita oli sijoitettu. Richter sai tehtäväkseen valmistella pakkolunastusesittelyn keisarille. Turun ja Porin läänin kuvernöörillä ei kuitenkaan ollut tarvittavia asiakirjoja, eikä hän pystynyt arvioimaan alueita ilman maanmittareiden paikan päällä tekemiä selvityksiä. Kontra-amiraali Richter ei päästänyt siviilihenkilöitä tutkimaan salaisia linnakkeita ja muita alueita, vaan joutui toukokuussa 1916 erikseen anomaan varoja ja sotilashenkilöstöä alueiden mittaukseen ja muuhun tutkimiseen.¹³⁶

Vasta syksyllä 1916 voitiin aloittaa myös Turun–Ahvenanmaan saaristoaseman alueella pakkolunastustoimet. Turun ja Porin läänin kuvernööri määräsi 5.10.1916 asetettavaksi lautakunnat sekä mantereella että Ahvenanmaalla sijaitsevien kohteiden pakkolunastusta varten, ja maanmittari O. Hammaren sai tehtäväkseen ryhtyä arvioimaan tiluksia ja vesiä.¹³⁷ Lautakunnat asetettiin ilmeisesti keisarin päätöksen perusteella, vaikka kuvernöörilläkin oli siihen poikkeustapauksissa vuoden 1898 pakkolunastuslain mukaan oikeus. Venäjän keisari oli ainakin 18.(5.vl) päivänä elokuuta 1916 tehnyt päätöksen alueen pakkolunastuksesta meripuolustusta varten Ahvenanmaan Saltvikistä muiden alueiden lisäksi.¹³⁸ Ongelmana oli aluksi lautakuntien muodostaminen, ja joulukuun lopulla 1916 oli vielä Dragsfjärdin Söderlångvikin lautakunnan merihallinnon edustaja nimeämättä. Arviointiin olisi päästy ehkä tammikuun puolivälissä 1917, kun kaikki jäsenet olisi saatu kutsuttua kokoon. Toinen, vielä ratkaisematon asia oli Ahvenanmaalle matkustamiseen tarvittavien lupatodistusten saaminen sekä laivamatkan järjestely. Lähteistä ei käy ilmi, että näitä pakkolunastuksia olisi koskaan pystytty suorittamaan.

¹³³ Ibid. I. 122.

¹³⁴ Länsman Ivar Schoultz N:o 432/30.8.1917 till länets guvernör, Föglö länsmansdistrikt Da 7 brevkonsept 1915–1920, ÅILA.

¹³⁵ Ove Enqvist: Itsenäisen Suomen rannikkotykit 1918–1998, Sotamuseo, Helsinki 1999, s. 160.

¹³⁶ Natšalnik AOŠP 12.5.1916 Natšalniky štaba kom. flotom BM, f. 479, o. 1 d. 585, l. 44, RGA VMF.

¹³⁷ Predsedatel Osoboï Komissiji po ottšuzdeniju. Staršij Zemlemer Abo-Bjerneborgskoi guberniji N:o 191/29.12.1916, f. 952, o. 1 d. 149, l. 2, RGA VMF.

¹³⁸ Guvernören öfver Åbo och Björneborgs län med Åland N:o 1186/4.11.1916 till kronofogden i Ålands härad, Kronofogdens arkiv 1961 Ea 204, ÅILA

Merivoimien ilmavoimien aluekysymykset

Ilmavoimia ja ilmatorjuntaa kehitettiin voimakkaasti ennen ensimmäistä maailmansotaa ja sen aikana. Itämeren laivaston ilmavoimat oli ensimmäisen maailmansodan aikana organisoitu kahden lentoprikaatiin: I Lentoprikaatiin Virossa ja II Lentoprikaatiin Suomessa. II Lentoprikaatilla oli lentoasemat Ahvenanmaan Granbodassa, Turussa ja Dragsfjärdissä Kemiön saarella sekä apu- tukikohdat Eckerössä, Saltvikissä, Mäntyluodossa, Jurmossa ja Lappohjassa. Lisäksi Helsingin Hermannissa oli lentoasema. Dragsfjärdin lentoasemasta käytettiin myös nimeä Jungfrusundin asema.¹³⁹

Työt Granbodassa näyttävät alkaneen keväällä 1916, ja ainakin Eckerön, Jurmon ja Dragsfjärdin asemat perustettiin syksyyn 1916 mennessä. Esimerkiksi Granbodan asukkaat joutuivat ensimmäistä kertaa tekemisiin asian kanssa keväällä 1916, kun paikalle tuli maanmittari ja osoitti tarvittavat alueet. Ainoastaan kerran eräs upseeri kysyi omistajilta, minkä arvoisena omistajat pitivät luovuttamaansa maa-alueetta, mutta asiaa ei sen enempää käsitelty sikseen. Omistajilla ei ollut muita mahdollisuuksia kuin tyytyä päätökseen.¹⁴⁰

Lentoasemien korvauskysymyksiä käsiteltiin samaan tapaan kuin muualla Turun–Ahvenanmaan saaristoaseman alueella. Granbodan lentoaseman maanomistajat kääntyivät heinäkuussa 1917 Ahvenanmaan kruununvoudin puoleen ja vaativat täydellistä korvausta menetetystä maasta. Esitys lähetettiin edelleen Turun ja Porin läänin kuvernöörin kautta Turun–Ahvenanmaan saaristoaseman päällikölle, josta vaatimukset vähitellen kulkeutuivat II Lentoprikaatin vt. komentajalle. Hän antoi meriministeriölle tarkemmat tiedot alueesta ja mahdollisista korvauksista. Vaikka korvauksista näyttää olleen esitys, se jäi kuitenkin käsittelemättä. Näin kenraalikuvernööri kääntyi suoraan meriministerin puoleen. Meriministeriön marraskuussa 1917 laatimassa vastauksessa korvausvaatimus kyseenalaistettiin. Todettiin kuitenkin, että alueen osto olisi suosittelavampaa kuin pakkolunastus. Kirjeenvaihto jatkui, ja asia lähti takaisin Ahvenanmaan kruununvoudille ja lopuksi Föglön nimismiehelle, joka otti yhteyttä maanomistajiin.

Tilanne kuitenkin vuodenvaihteessa 1917–1918 muuttui, koska venäläisten joukkojen poistuminen Ahvenmaalta oli alkamassa, eikä kukaan ollut enää kiinnostunut maan myymisestä tai ostamisesta. Maanomistajat muuttivat mieltänsä, peruivat aikaisemman korvausvaatimuksensa ja ryhtyivät helmikuussa 1918 vaatimaan korvausta maan käytöstä, ei luovuttamisesta. Kevään 1918 sekavassa tilanteessa anomus unohtui pitkiksi ajoiksi eri viranomaisten haltuun, kunnes koko kirjeenvaihto elokuussa 1918 arkistoitui lopullisesti Granbodan arviointitoimikunnan arkistoon.¹⁴¹

Yhteenveto

Lähteistä ei käy ilmi, että Venäjä olisi maksanut korvausta Turun–Ahvenanmaan saaristoaseman lunastuksista tai suorittanut loppuun niitä, vaikka monet alueet Turun saaristossa otettiin käyttöön sodan alettua vuonna 1914. Venäläisillä näyttää Pietari Suuren merilinnoitusta rakennettaessa aluksi olleen tavoitteena rannikkopuolustukseen tarvittavien alueiden vuokraus ja ostaminen, mutta korkea hinta sai heidät päättämään pakkolunastuksiin. Vuokraaminen ja ostaminen näyttää kuitenkin olleen vaihtoehtona vielä ensimmäisen maailmansodan alettuaakin. Siihen on

¹³⁹ Kenneth Gustavsson: Granboda flygstation. Ryskt marinflyg under första världskriget, Ålands Museum och Ålandsforskarna r.f., Mariehamn 1991, s. 32.

¹⁴⁰ Idem s. 41.

¹⁴¹ Idem s. 165–168.

voinut etenkin Turun–Ahvenanmaan saaristossa olla syynä ajatus pattereiden tilapäisyydestä ja Ahvenanmaalla myös vuoden 1856 sopimus. Turun–Ahvenanmaan saaristoasemassa korostettiin jatkuvasti sitä, että patterit oli rakennettava tilapäisluontoisiksi.

Sodan syttyminen muutti voimakkaasti maanhallinta-asioiden hoitoa, ja ne jäivät sodan alussa hoitamatta. Sodan loppupuolella niitä ryhdyttiin jälleen tutkimaan osittain maanomistajien esitysten ja valitusten perusteella, mutta vuonna 1916 aloitettu prosessi jäi vuonna 1917 alkaneiden tapahtumien takia kesken. Myös uusi, vasta 1898 voimaan tullut ensimmäinen varsinainen pakkolunastuslaki ja siinä vaadittu pitkäkö lunastusprosessi osoittautui hieman hankalaksi sotatilanteissa, jolloin tarvittiin säädöksiä nopeampaan menettelyyn aluehallintakysymyksissä. Myös usein muuttuvat suunnitelmat, rahoitusvaikeudet, työvoimapula, suunnittelu- ja rakennustaidon puute sekä suoranaiset väärinkäytökset hankaloittivat aluehallintakysymyksiä.

5.3 Viapori ja Helsingin rannikkopuolustus

Ensimmäisen maailmansodan aikaiset muutokset

ENSIMMÄISEN MAAILMANSODAN lähestyessä Tallinnan sotasataman työt olivat vielä kesken. Venäjän sotalaivat joutuivat tukeutumaan pääasiassa Helsinkiin, mikä aiheutti paineita uudistaa ja laajentaa Viaporia, koska Viaporin sivustat ja selusta olivat edelleen suojaamattomat. Viaporille jo aiemmin suunniteltu tehtävä torpedolaivaston tukikohtana oli vaikea täyttää vanhan aikaisen ja huonosti suojatun linnoituksen voimin. Linnoitusta ryhdyttiin vihdoin laajentamaan toukokuussa 1914, kun alettiin rakentaa pattereita Isosaareen ja Melkkiin.¹⁴²

Ensimmäisen maailmansodan syttyminen muutti rannikkopuolustuksen aluekysymyksiä Viaporin linnoituksessa. Liikekannallepanon ensimmäinen päivä Venäjällä oli 31.7.1914 (vl) ja samana päivänä Viaporin linnoitusplanadi, johon kuului muun muassa koko Helsingin kaupunki, julistettiin sotatilaan. Vuoden 1914 lopulla Helsingin meririntama jaettiin kahtia. Etulinjaan kuului alue Melkistä Isosaareen, ja toiseen linjaan alue, joka ulottui Lauttasaaresta Santahaminaan. Meririntaman päällikön komentopaikka sijaitsi Vallisaaressa ja tykistöpäällikön pääkomentopaikka Kuivasaaressa. Uusien etulinjan pattereiden valmistuessa keväällä 1915 Melkki luettiin kuuluvaksi jo toiseen linjaan ja Lauttasaari maarintamaan.¹⁴³

Viaporin meririntaman aluehallinnassa tapahtui muutoksia sodan aikana useasti ja joskus nopeastikin. Viaporissa laadittiin uudet suunnitelmat vahvistettua meririntamaa ja uutta maarintamaa varten. Uudistustyöt alkoivat lokakuussa 1914.¹⁴⁴ Kiireellisimpiin tehtäviin meririntamalla näyttää sodan alussa kuuluneen Melkin saaren linnoittaminen.¹⁴⁵ Sinne alettiin toukokuussa 1914 rakentaa 152 millimetrin patteria saaren lounaisosaan ja 11 tuuman patteria saaren itäosaan. Rakennustyöt keskeytettiin maailmansodan sytyttyä ja patterit jäivät kesken.

Lauttasaareen rakennettiin jo syksyllä 1914 betoniset alustat uusia tykkeitä varten. Vuoden 1914 joulukuussa VI Armeijan ylipäällikön esikunnasta tuli kuitenkin käsky siirtää Melkin saarelta tykkeitä sekä valonheittäjiä Eestiluodolle (Estlotan) sekä rakentaa patteri Melkin ja Lauttasaaren vä-

¹⁴² Manninen s. 17.

¹⁴³ Idem s. 23. Talvio 1982 s. 175.

¹⁴⁴ Manninen s. 18.

¹⁴⁵ Talvio 1982 s. 171.

lillä sijaitsevaan Ådholmiin. Helmikuussa 1915 Eestiluodon ja Ådholmin pattereita koskeva käsky peruutettiin ja ilmoitettiin ylipäällikön hyväksyneen esityksen, jonka mukaan olikin aseistettava Iso Miessaari ja Villinki. Linnoitustyöt käskettiin saattaa päätökseen mahdollisimman nopeasti. Määrärahat eivät kuitenkaan aina riittäneet, ja se vaikeutti patteritöiden saattamista loppuun.¹⁴⁶

Isosaaren alettiin jo ennen ensimmäisen maailmansodan syttymistä toukokuussa 1914 rakentaa neljää betonipatteria, mutta vasta sotatila toi töihin vauhtia. Isosaassa tuntuu asuneen kalastajia vielä linnoitustöiden alettuakin, koska vuonna 1915 tiedetään kalastaja Pettersonin muuttaneen Isosaaresta ympärivuotiseksi asukkaaksi Pihlajasaaren linnoitustöiden tieltä.¹⁴⁷

Myös Kuivasaaren linnoittamista suunniteltiin ensimmäisen maailmansodan aattona keväällä 1914, kun sinne päätettiin rakentaa 152 millimetrin Canet -patteri. Tykit sijoitettiin kuitenkin Isosaaren, ja Kuivasaaren alettiin sodan syttyttyä rakentaa betonista patteria neljälle 254 millimetrin tykille. Patteri valmistui syystalvella 1915.¹⁴⁸

Espeen edustalla sijaitseva Miessaari (Stora Karlö) oli ennen maailmansotaa myös huvilakäytössä.¹⁴⁹ Saaren linnoitustyöt aloitettiin vuoden 1915 alussa. Saari ostettiin valtiolle vasta ensimmäisen maailmansodan jälkeen.¹⁵⁰ Viaporin linnoituksen maa- ja meririntamat yhdistyivät saarella saumattomasti toisiinsa. Miessaaren vieressä sijaitseva Pyöräsaari (Hjulholmen) kuului kiinteästi Miessaaren varuskuntaan. Viaporin meririntamaa laajennettiinkin huhtikuussa 1915 lännessä Miessaaren, jonne rakennettiin 152 millimetrin Canet-patteri, ja idässä Itä-Villinkiin. Elokuun 1915 patterityöt Miessaassa niin kuin myös Lauttasaassa keskeytettiin Viaporin komendantin käskystä, mikä ilmeisesti johtui sekä rahojen loppumisesta että maarintaman laajentamisesta.¹⁵¹ Työt Miessaassa kuitenkin jatkuivat myöhemmin.

Itä-Villinki oli vuosisadan alussa huvilayhdyskunta kuten Miessaarikin. Sen linnoittamista esitettiin ennen ensimmäistä maailmansotaa tehdyissä suunnitelmissa, joissa käsiteltiin Viaporin itäsivustan vahvistusta ja mahdollisen uuden sotasataman rakentamista Laajasalon alueelle. Saarelle päätettiin toukokuussa 1914 sijoittaa patteri, mutta sen rakentaminen jäi odottamaan Isosaaren ja Melkin pattereiden valmistumista. Sotaväki otti kuitenkin haltuunsa Itä-Villingin kesällä 1914, ja siitä alkoivat kiistat ja kirjeenvaihto alueita omistavan Ab Willingen kanssa, joka oli aloittanut Villingin alueiden myynnin huvilakäyttöön. Itä-Villingin linnoitustyöt aloitettiin huhtikuussa 1915, ja syksyllä 1915 aseistukseksi määrättiin 254 millimetrin tykit. Venäläinen sotaväki aloitti pakkolunastustoimenpiteet otettuaan Itä-Villingin haltuunsa. Maanomistajat kuitenkin vastustivat lunastusta eikä Itä-Villingin lunastustoimenpiteitä saatettu loppuun ennen kuin Suomi itsenäistyi.¹⁵²

¹⁴⁶ Idem 1982 s. 171–174.

¹⁴⁷ Halén 1981, s. 23.

¹⁴⁸ Manninen s. 62.

¹⁴⁹ Saaren omisti Kockbyn ratsutila, ja saassa oli ollut vakituksia asukkaita jo noin vuodesta 1800. Sirkka Paikkala (red.): Skärgårds-Esbo. Namnskick, natur, historia och framtid, Esbo stadsplaneringscentral, Esbo 1997, s. 24 ja 96.

¹⁵⁰ Kauppakirja Stora Karlö ja Lilla Karlö -nimisistä palstatiloista Johan Söderströmin ja Hilma Söderströmin perillisten ja valtion välillä 2.11.1920, Hd:1, PIMark. Kirjallisuudessa on usein todettu venäläisten pakkolunastaneen Miessaaren vuonna 1914, mutta asiakirjalähteet eivät tue tätä väitettä. Kyseessä lie-nee virheellinen käsitys, että kaikki ensimmäisessä maailmansodassa rannikkopuolustuksen käyttöön otetut alueet olisi pakkolunastettu.

¹⁵¹ Talvio 1982 s. 1971–174.

¹⁵² PIM:n teknillisen osaston rakennusjaosto, Suomenlinnan linnoitusalueen kartta ... PIMark. Manninen s. 77.

Sotilasviranomaiset anoivat jo vuonna 1914, että Helsingin kaupunki korvauksetta luovuttaisi puolustustarkoituksiin tietyt kaupungin saaret, mutta kaupungin rahatoimikamari oli sitä mieltä, että saaret luovutettaisiin pakkolunastusteitse.¹⁵³ 9.(22.)6.1916 määrättiin armollisella käskyllä, että Helsingin kaupungille kuuluvat Ryssänkarin ja Katajaluodon saaret vesialueineen pakkolunastettaisiin Viaporin linnoituksen tarpeisiin. Samoin annettiin sotilasviranomaisille oikeus ottaa kyseiset alueet heti käyttöön. Kesti kuitenkin aina joulukuuhun 1917 saakka, ennen kuin valmistelut maanmittaustoimenpiteineen saatiin valmiiksi.¹⁵⁴ Käytännössä Katajaluodon ja Ryssänkarin rakentaminen oli kuitenkin jo aloitettu.¹⁵⁵ Ryssänkari ja Katajaluoto ovat esimerkkejä siitä, että ensimmäisen maailmansodan syttyttyä alueita otettiin käyttöön ennen kuin aluehallintakysymykset oli selvitetty.

Harmajan pienellä majakkasaarella oli ollut 1800-luvun puolivälistä saakka luotsien asutusta. Harmajalle sijoitettiin ensimmäisen maailmansodan alussa ensin tilapäisiä tykkeitä. Vakituista 152 millimetrin Canet-patteria viimeisteltiin syyskuussa 1916.¹⁵⁶ Harmaja edusti alueita, jotka jo olivat valtion omistuksessa ja joiden hallintakysymykset eivät siten aiheuttaneet ongelmia. Kyseessä oli yleensä Luotsi- ja majakkalaitokselle pakkolunastetut alueet.

Melkin itäpuolella sijaitsevat Helsingin kaupungin omistamat Pihlajasaaret¹⁵⁷ liitettiin maailmansodan aattona meririntaman sisimpään linjaan ja ensimmäiset aseet olivat luultavasti linnoitustykeiksi muutettu kenttätykkipatteri. Itäiseen Pihlajasaareen rakennettiin kesällä 1916¹⁵⁸ väliaikainen ilmatorjuntapatteri. Vielä elokuussa ryhdyttiin rakentamaan uutta betonista patteria, ja kallioon patterin alle louhittiin kaksi suojatilaa patterin miehistölle ja ammuksille. Tykkeitä ei ehditty asentaa ennen sodan loppua. Lunastettu 1,43 hehtaarin¹⁵⁹ niin sanottu tunnelialue jäi kuitenkin puolustushallinnon hallintaan.

Ensimmäisen maailmansodan aikana Lauttasaaren alueet olivat vielä käytössä, ja sinne rakennettiin joitakin uusia laitteita, kuten maarintamaan liittyvä patteri hirsisine kasarmeineen ja ammuskellareineen. Lisäksi valmistui vielä helmikuussa 1917 Vaskiniemeen uusi leipomo, josta oli tarkoitus viedä leipää muun muassa etulinjan saarille.¹⁶⁰

¹⁵³ Pöytäkirja aiotusta tilusvaihdosta Ryssänkari ja Katajaluoto -nimisillä saarilla y.m. tiluksilla 19.11.1919, PIM:n teknillinen osasto Ea 14, SARk.

¹⁵⁴ Landshövdingsämberets i Nylands län utslag No 2334/16.12.1922, kansio Helsinki, vuokrasopimusten jatkaminen jne., PIMArk.

¹⁵⁵ Katajaluodon linnoitustyöt alkoivat lokakuussa vuonna 1914, tykit asennettiin vuoden 1915 alussa ja huhtikuussa 1915 ammuttiin jo ensimmäiset kovapanosammunnat (Talvio 1982 s. 172) ja patteri oli valmis rintamavarustuksineen ja sidontapaikkoineen syksyllä 1915 (Manninen s. 58). Ryssänkarin patterin rakennustyöt alkoivat pian ensimmäisen maailmansodan syttymisen jälkeen lokakuussa 1914. 254 millimetrin tykit asennettiin aseimiinsa vuoden 1915 tammikuuhun mennessä ja patteri valmistui keväällä 1916 (Manninen s. 55).

¹⁵⁶ Manninen s. 61. Rakentamisen aloittamisen osalta vallitsee lähteissä ristiriita. Manninen toteaa rakentamisen aloitetun vuoden 1914 lokakuussa, kun taas Talvio 1982 s. 173 toteaa ”Kokouksessaan 9.5.1915 aseistamiskomitea vasta päätti Harmajan patterin perustustöiden aloittamisesta ja [...]” Canet-tykit tuotiin saareen ja asennettiin helmikuussa 1915 ja koeammuttiin kesällä samana vuonna.

¹⁵⁷ Pihlajasaaret saivat tiettävästi ensimmäisen vakinaisen asukkaan vuonna 1787. Halén 1981 s. 4.

¹⁵⁸ Manninen s. 89.

¹⁵⁹ Luovutuspöytäkirja Suomen valtiolta 21.6.1928 Helsingin kaupungille, kansio tilusvaihdot jne., PIMArk.

¹⁶⁰ Manninen s. 84–85.

10. Helsingin meririntaman tärkeimmät linnakkeet ja Mäkiluoto vuonna 1918.

Ensimmäisen maailmansodan loppuvaihe

Viaporin linnoitukselle oli suunniteltu myös maarintama. Liikekannallepanon jälkeen suunnitelmia ryhdyttiin välittömästi toteuttamaan aluksi kenttälainnoittein. Samaan aikaan, kun meririntamalla siirryttiin kestoainnoittamisvaiheeseen suurin piirtein vuodenvaihteessa 1914–1915,¹⁶¹ kenttävarustettua linjaa ryhdyttiin laajentamaan ulommaksi ja sinne alettiin rakentaa hajautetun järjestelmän mukaisia kestoainnoitteita. Vuoden 1915 lopulla maarintama jaettiin virallisesti itäiseen, pohjoiseen ja läntiseen osaan ja samalla otettiin käyttöön maa- ja meririntama -nimet.¹⁶² Maarintamaa laajennettiin osittain uudestaan vielä vuonna 1916.

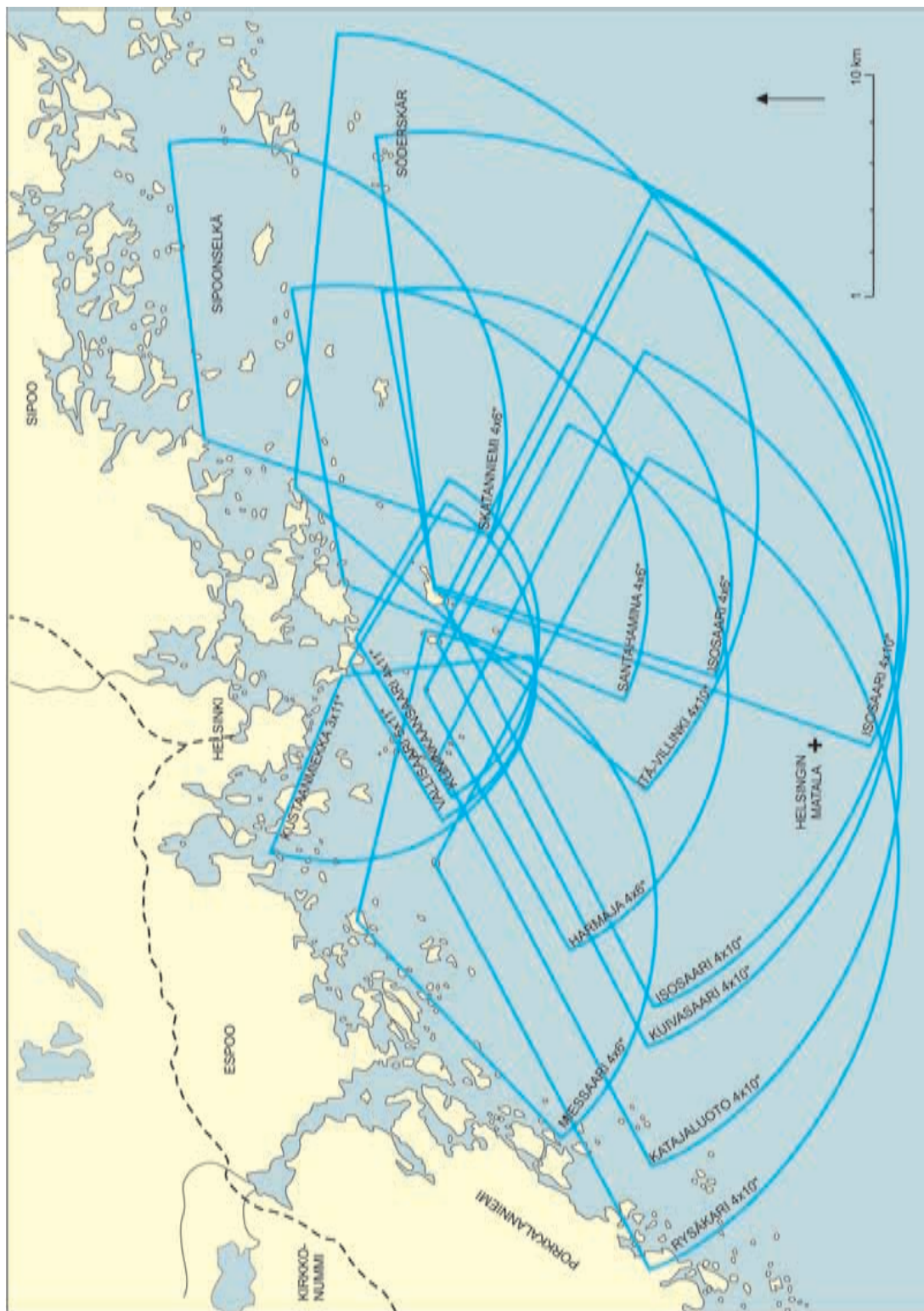
Vuoden 1916 heinäkuussa¹⁶³ hyväksyttiin Vuosaaren Skatanniemeen (Skataudden) rakennettavan Canet-patterin suunnitelmat ja patteria ryhdyttiin vuoden 1916 lopussa rakentamaan. Näin Viaporin linnoituksesta alkoi muodostua se lähes saumaton ympyräasema, jota oli asteittain suunniteltu jo pitkään. Viaporin linnoitus laajeni sodan kuluessa koko nykyisen Helsingin, Helsingin maalaiskunnan, Sipoon pitäjän sekä Espoon alueelle.¹⁶⁴ Linnoituksen meririntama ulottui lännestä Espoon edustalta Miessaaresta itään Vuosaaren Skatanniemelle. Laajempaan Viaporin linnoituspiiriin kuuluivat itse linnoituksen lisäksi siitä länteen olevat rannikkoalueet aina Hankoniemelle

¹⁶¹ Aikaisempien tutkimusten mukaan laajentaminen alkoi vuoden 1915 alkupuolella. Uusimpien asiakirjatutkimusten mukaan ensimmäisten maarintaman kestoainnoitteiden rakentaminen aloitettiin vuoden 1914 loppupuolella. John Lagerstedt 22.3.2003.

¹⁶² Talvio 1982 s. 183

¹⁶³ Manninen s. 19.

¹⁶⁴ Luntinen 1997 s. 273.

11. Viaporin linnoituksen meririntama vuonna 1917 pois lukien kevyt tykistö (Manninen s. 30).

asti. Kesällä 1916 Viaporin linnoitus alistettiin Itämeren laivastolle.

Linnoittaminen lopetettiin Suomessa kesän 1917 loppuun mennessä, koska linnoittajilla ei ollut rahaa jäljellä eikä Suomen senaatti suostunut antamaan heille enää luottoa.¹⁶⁵ Näin Viaporin rakentaminen loppui siinä vaiheessa, kun se lopulta oli saamassa sen muodon ja laajuuden, johon oli pyritty aina Krimin sodan jälkeisistä ajoista saakka. Viaporin aluekysymyksissä oli noudatettu 1800-luvusta alkaen aina ensimmäiseen maailmansotaan saakka pääosin samoja pääperiaatteita eli linnoituksen laajentamista sekä sivustoille, sen pohjoispuolelle mantereelle sekä 1800-luvun lopulla sen eteläpuolella oleviin saariin. Vuoteen 1917 mennessä ainutlaatuinen järjestelmä oli lähes valmis ja jälkikäteen arvioituna toimiva, mutta poliittinen tilanne kaatoi sen.

5.4 Viipurinlahden rannikkopuolustus

Rannikkopuolustuksen muutokset

1900-LUVUN ALUSSA Viipurinlahden rannikkopuolustus liitettiin yhä tiiviimmin Pietarin puolustukseen. Tammikuussa 1913 keisari Nikolai II hyväksyi Viipurin linnoituksen uudistamissuunnitelman. Meririntaman osalta suunnitelma sisälsi joukon rannikkolinnakkeita Viipurin keskimmäisen väylän varrella. Vuonna 1914 tarkistetun suunnitelman mukaan rannikkopattereita olisi neljä, joista Ravansaaren Canet-patterilla varustettu linnake olisi tärkein. Patterin rakennustyöt aloitettiin, mutta työtä ei saatu täysin valmiiksi 1917–1918 tapahtumien takia.¹⁶⁶

1880-luvulta alkaen kiinnitettiin myös yhä enemmän huomiota Koiviston alueeseen. Ennen ensimmäistä maailmansotaa Koiviston salmeen suunniteltiin Venäjän Itämeren laivaston talvisatamaa, josta olisi rautatieyhteys Pietariin. Vuoden 1913 suunnitelman mukaan Koivistoa puolustettaisiin neljällä rannikkopatterilla, pienemmällä mairinuousutorjuntaan tarkoitetuilla pattereilla ja miinoituksilla. Uuden suunnitelman toteuttaminen aloitettiin vuonna 1914, mutta se jäi kesken. Ensimmäisen maailmansodan aikana Tuppuransaareen asennettiin kuuden tuuman rannikkopatteri, ja Koivistonsalmen suojaavat patterit saatiin osittain valmiiksi. Rannikon suuntainen rautatie valmistui myös sodan aikana. Suunnitelman toteuttaminen oli kuitenkin kesken Suomen itsenäistyessä vuonna 1917.¹⁶⁷

Aluekysymykset

Ensimmäisen maailmansodan lähestyminen ja vuonna 1913 hyväksytty Viipurin linnoituksen uudistamissuunnitelma aiheutti uusia aluekysymyksiä. Venäjän keisari käski 5.(18.)6.1913, että Viipurin kaupungin ja sen (Rannan) kihlakunnan alueelta oli pakkolunastettava puolustustarkoituksiin ne alueet, joita sotilasviranomaiset olivat esittäneet. Koska alueita tarvittiin välittömästi, ne saatiin ottaa haltuun ennen varsinaista pakkolunastusta. Pakkolunastusta varten alueet oli kuitenkin luetteloitava. Maanmittari Axel Holmström sai lokakuussa samana vuonna kartoitettua, paalutettua ja pyykitettyä alueet, jotka sijaitsivat Härkölän (Härkälän),¹⁶⁸ Mannolan ja Humaljoen kylissä. Pakkolunastuslautakunta arvioi toukokuussa 1914 luovutettavat alueet ja luovuttajien me-

¹⁶⁵ Idem s. 343.

¹⁶⁶ Jevgeni Balasov kirje 6.3.2002. Dmitriev s. 92.

¹⁶⁷ Dmitriev s. 92–93.

¹⁶⁸ Kartoissa ja muissa lähteissä esiintyy sekä nimi Härkälä että Härkölä.

nettämät muut edut. Viipurin läänin kuvernööri antoi lautakunnan suositusten mukaisesti kaksi päätöstä 2.8.1915,¹⁶⁹ mutta Venäjän sotalaitos ei kuitenkaan koskaan maksanut pakkolunastuslain säätämässä ajassa eikä myöhemminkään vaadittuja rahasummia, joten kumpikin pakkolunastus peruuntui.¹⁷⁰ Yleensä näin varmaa tietoa pakkolunastusten peruuntumisesta ei saatu sodan sekavista oloista johtuen.

Ensimmäisen maailmansodan lähestyminen ja syttyminen vaikutti myös kauempana Suomenlahdella sijaitseviin alueisiin kuten Tuppuraan, Lavansaareen ja Kilpisaareen. Alueet kuuluivat sekä Viipurin meririntamaan että Pietari Suuren merilinnoituksen selusta-asemaan, jota ryhdyttiin rakentamaan ensimmäisen maailmansodan aikana. Lavansaarta ryhdyttiin vuonna 1916 linnoittamaan, ja Lavansaaren Ristiniemeen valmistui nelitykkinen 254/45 D -patteri sekä Lavansaaren Kukouriin 152/45 C -patteri.¹⁷¹ Somerissa oli vuonna 1918 kaksi keskeneräistä patteria. Koiviston eteläkärkeen oli valmistumassa 152/45 C -patteri. Tuppuraan, joka jo 1800-luvun alusta oli ollut ajankohtainen mahdolliseksi luotsi- ja lastauspaikaksi, valmistui 152/35 Mk -patteri.

Kilpisaari Haapasaaren itäpuolella¹⁷² poikkesi jonkin verran sekä sijaintinsa että historiansa puolesta muista itäisen Suomenlahden saarista. Saari kuului valtiolle, vaikka usein uskottiin sen kuuluvan paikallisille talonpojille.¹⁷³ Saareen rakennettiin nelitykkinen 152/45 C -patteri,¹⁷⁴ joka vuonna 1918 oli ampumakunnossa, vaikkakin keskeneräinen.

Ensimmäisen maailmansodan lähestyminen ja syttyminen vaikutti myös linnoitetuilla saarilla asuviin asukkaisiin. Uuraan satamissa olevat saksalaisalukset lähtivät kiireisesti pois alueelta. Uuraalaisten ja ravansaarelaisten käskettiin poistua 24 tunnissa saarelta. Moni siirtyi lähikyliin, toiset lähtivät veneineen Saimaalle. Sodan aikana vallitsi myös ulkonaliikkumiskielto kello 21 jälkeen.¹⁷⁵

Esimerkiksi Lavansaaren linnoittaminen aiheutti paljon haittaa saaren asukkaille. Saaren sotilasviranomaiset kielsivät parhaiden kalastusapajien käytön, jolloin osa saarelaisista jäi toimeettomaksi. Muut sotilasviranomaisten määräykset, kuten metsänkaatokäskyt, liikkumiskiellot ja saareen

¹⁶⁹ Wiipurin läänin kuvernöörin päätös N:o 2511 ja 2512/2.8.1915 maa-alueiden pakkolunastusta Manolan, Härkölän ja Humaljoen kylissä Koiviston pitäjää koskevassa asiassa, Os Ia/YE kirjeistö 1918/23, SArk. Asiakirjoista ei käy ilmi, miksi asiasta tehtiin kaksi päätöstä samana päivänä, mutta myöhemmissä asiakirjoissa mainitaan nimenomaan tehdyn kaksi päätöstä.

¹⁷⁰ Ibid. Wiipurin läänin kuvernöörin sijainen 23.7.1917 Suomen Senaatille, Os Ia/YE:n kirjeistö 1918/23, SArk.

¹⁷¹ Kirjoitetaan eräissä lähteissä Kukkoori.

¹⁷² Kyseinen Kilpisaari on eri kuin Viipurinlahdessa sijaitseva Kilpisaari, johon perustettiin miinavarikko vuonna 1864 tehdyn päätöksen mukaan.

¹⁷³ Haapasaaren talonpojat olivat vuonna 1842 ostaneet Haapasaaren rälssitilan siihen kuuluvine saariineen, ja pitivät sen takia luonnostaan Kilpisaarta vesialueineen ominaan kaupan perusteella. Haapasaa- ren kalastuskunnan puheenjohtaja Paavo Hannula 19.8.1962 maanmittausinsinööri Einar Tuhkuselle, kansio Kotka, Rankin saari jne., PIMArk.

Osoitautui kuitenkin, ettei Kilpisaari sisältynytkään vuonna 1842 tehtyyn kauppaan, vaan kruunun keisarillisella käskykirjeellä vuonna 1791 Haminan ja Haapasaaren luotsille luovuttamaan 22 Suomenlahden saareen. PIM No 2134/311/Kiint/48/7.12.1960 sekä Mikkelin maakunta-arkiston ilmoitus Itä-Suomen maa-alueudelle 2.8.1978, kansio Kotka, Rankin saari jne., PIMArk.

¹⁷⁴ Rannikkolinnakkeita tarkastaneen komission kertomuksessa 24.8.1918, Os Ia/YE:n kirjeistö 1918/23, SArk, todetaan patterin olleen 8” Canet-patteri, mutta kaikki muut lähteet 152/45 C -patterin.

¹⁷⁵ Yrjö Lohko (toim.): Uuras muistojen saari, Uuraalaiset ry., Helsinki 1982, s. 72 ja 74.

12. Itäisen Suomenlahden patterit vuonna 1918.

tuotu vieras työvoima, josta osa aiheutti järjestyshäiriöitä välittämättä saaren tavoista, vaikeuttivat elämää. Monet saarelaisista päättivät tämän vuoksi poistua saaresta, mutta sotilasviranomaiset kielsivät poistumisen. Sodan loppuvaiheessa saarelaiset asettuivat avoimesti vastustamaan sotilasjohtoa. Valmiiksi laadittua valituskirjelmää Suomen hallitusviranomaisille ei kuitenkaan ehditty lähettää ennen kuin vuosien 1917–1918 levottomuudet alkoivat.¹⁷⁶

Verrattaessa Viipurinlahden rannikkopuolustukseen käytettyjä alueita muihin rannikolla oleviin alueisiin voidaan todeta niiden olleen Helsingin edustan alueiden ohella valtakunnallisesti tärkeitä jo 1700-luvulta alkaen. Viipurinlahden alueiden vaiheet ovat olleet jopa monimutkaisemmat kuin Helsingin edustan saarten siksi, että alueita ovat voimakkaasti ja varhain tavoitelleet myös kauppamerenkulun toimijat, kuten luotsit ja satamayhtiöt. Viipurinlahden rannikkopuolustus oli myös enemmän kuin muut alueet jatkuvasti muutosten alla alueen maantieteellisen rakenteen sekä rannikkokotkitykkien ja alusten teknisen kehityksen yhteisvaikutuksen vuoksi.

¹⁷⁶ Vaalimo Hannula: Lavansaari. Historian pohjalle rakentuva kertomus ”Suomenlahden selkäsaaresta”, Lavansaaren historiatoimikunta, Forssa 1947, s. 146–151.

6. Venäjän perintö

SUOMEN ITSENÄISYYDEN ALUSSA rannikkopuolustuksen tulevaisuus oli hyvin epäselvä. Rannikkolinnakkeiden hallinnasta kiisteltiin, eikä rannikkopuolustuksen kehittämisestä ollut vielä olemassa suunnitelmia. Vuonna 1918 Saksan vaikutus Suomen rannikkopuolustukseen oli suuri. Sotasaaliskeskusosasto ja rannikkopuolustuksen johto olivat osittain eri mieltä sotasaaliiksi saadun rannikkopuolustuksen kaluston käytöstä. Vasta Tarton rauhansopimuksen jälkeen voitiin aloittaa rannikkopuolustuksen järjestelmällinen kehittäminen ja aluekysymysten selvittäminen.

6.1 Sekava hallintatilanne vuonna 1918

Yleinen kehitys

SYKSYLLÄ 1917 RAKENNUSTYÖT linnakkeilla pysähtyivät melkein kokonaan. Kansalaisodan alettua venäläisten hallussa ollut rannikkolinnakeketju oli aluksi punaisten joukkojen turvana. Linnakkeiden luovuttamista punakaartille oli kuitenkin yleisluontoisesti pohdittu jo ennen saksalaisten hyökkäystä Baltiaan helmikuussa 1918.¹ Tilanteen vaatiessa linnoituksista luovutettiin materiaalia punakaartilaisille.

Venäläiset rannikkojoukot eivät kuitenkaan halunneet sitoutua Suomen luokkataisteluun,² ja siksi ne vaativat kotiuttamista sekä uhkasivat jättää kaiken sotakaluston oman onnensa nojaan. Joukko-osastoissa ei ollut minkäänlaista kuria, eikä Tsentrobalt antanut selviä merkkejä avunannosta.

Venäjän sotaväen ja punaisten välillä käytyjen neuvottelujen jälkeen ilmoitettiin virallisesti 20.2.1918, että Venäjän sotalaitokselle kuuluva irtain omaisuus sekä aseet, ampumatarvikkeet ja elintarvikkeet oli luovutettava kansankomissariaatille. Venäläiset rannikkojoukot osoittivat edelleen haluavansa luopua linnakkeista, ja saksalaisten hyökkäystä Baltiaan helmikuussa 1918 seurasi venäläisten evakuoinnin kiihdyttäminen, mikä alkoi helmikuun lopussa vaikuttaa myös rannikkopuolustukseen. Kansankomissariaatti ja venäläisen sotaväen delegaatio solmivat 1.3. sopimuksen, jonka mukaan muun muassa kaikki kiinteä omaisuus, kuten maa- ja vesialueet, tontit, rakennukset ja Venäjän valtion Suomessa omistamat linnoitukset, siirtyisivät itsenäiselle Suomen tasavallalle.³

¹ Jussi T. Lappalainen: Punakaartin sota 2, Opetusministeriö 1981, s. 100.

² Katso esim. Ohto Manninen: Sodanjohto ja strategia, teoksessa Itsenäistymisen vuodet 1917–1920, 2. Taistelu vallasta, Valtionarkisto ja Painatuskeskus Oy, Helsinki 1993, s. 72.

³ Otto Andersson: Hur Sveborgs kanoner oskadligjordes 1918, Särtryck ur Svenska Litteratursällskapet i Finland Historiska och litteraturhistoriska studier nr 44, Helsingfors 1969, s. 138.

Pian sopimuksen allekirjoittamisen jälkeen eri sotilaskomiteoiden johtajat päättivät, että komiteat lakkautettaisiin ja niiden toimivaltuudet siirrettäisiin niin sanotulle likvidointikomitealle eli selvityskomitealle, jonka tehtävänä oli ohjata venäläisten joukkojen evakuointia.

Kun venäläiset tekivät lähtöä linnakkeilta, monet joukko-osastot alkoivat myydä valtion omaisuutta, ruokatavaraa ja vaatteita saaristolaisille. Helmikuun puolivälissä venäläiset alkoivat poistua linnakkeilta, ja helmi-maaliskuussa 1918 rannikkolinnakkeet luovutettiin punakaartilaisille. Linnakkeille jätettiin joitain pienehköjä osastoja perehdyttämään punakaartilaisia linnakkeiden aseisiin ja laitteisiin. Suomen aluekomitean sotilasosaston puheenjohtaja Glasunovin allekirjoittamalla sanomalla 8.3.1918 kehoitettiin kaikkia esikuntia, virastoja ja laitoksia ilmoittamaan tiedot siitä, kuinka paljon varustuksia, aseita ja muuta omaisuutta oli luovutettu Suomen punakaartille, sekä käskettiin jatkossa luovuttamaan omaisuutta vain Suomen asioiden selvityskomitean luvalla.⁴ Käytäntö poikkesi kuitenkin annetuista ohjeista.

Koska Suomen eteläosa ja linnakkeet kansalaissodan alettua jäivät punakaartien haltuun, suojeluskunnat eivät voineet alueella toimia. Kuitenkin esimerkiksi Lavansaareen perustettiin suojeluskunta siitä huolimatta, että saarella oli venäläisten miehittämät patterit. Saariston asukkaat suhtautuivat mantereen tapahtumiin osaksi sivustakatsojina. Etelä-Suomen suojeluskunnat joutuivat kuitenkin ahtaalle ja heidän oli joko punaisten ahdistelemina vetäydyttävä saaristoon ja osittain Suomenlahdenkin yli tai hakeuduttava pohjoisemmaksi kohti sen hetkistä valkoisten ja punaisten välistä rintamaa. Kotkan länsipuolelta saaristoon vetäytyneet valkoiset siirtyivät pääosin Suursaa-reen ja Kotkan itäpuolelta Lavansaareen.⁵

Saaristomeri ja Ahvenanmaa

Ahvenanmaan tilanne kehittyi kaoottiseksi vuodenvaihteessa 1917–1918, ja venäläiset joukot alkoivat vetäytyä maakunnasta. Helmikuun alussa perustettu Uudenkaupungin kaarti (Nystadskåren) kokoontui Kustaviin, josta se aloitti marssin Ahvenanmaalle josta oli toivoa päästä edelleen Pohjanmaalle. Kaartin sisällä heräsi Kustavissa ajatus Lypertön valtaamisesta, mutta siitä luovuttiin. Päätös synnytti kuitenkin ristiriitoja kaartissa.

Uudenkaupungin kaartin saavuttua Kumlingeen Ahvenmaalle se päätti vallata koko maakunnan ja ajaa venäläiset sieltä pois. Kertomukset venäläisten kauhuteoista saivat myös Ruotsin lähettämään avustusretkikunnan Ahvenanmaalle. Ruotsalaisten ensimmäinen osasto saapui läntiselle Ahvenanmaalle 14.2. Ruotsalaisten läsnäolo monimutkaisti asioita, ja siksi 21.2 laadittiin Ruotsin hallituksen edustajien avustuksella Ahvenanmaan asukkaiden ja Ahvenanmaalle sijoitettujen venäläisten joukkojen välinen sopimus, jonka mukaan venäläiset joukot poistuisivat alueelta ja jättäisivät saarten puolustuksen paikallisille.⁶ Sopimuksen mukaan Ruotsin hallituksen tuli ottaa yhteyttä Suomen hallitukseen ja sopia, että Ahvenmaa jäisi Suomessa käytyjen taistelujen ulkopuolelle ja siellä oleva omaisuus ja linnoituslaitteet jäisivät Venäjän valtiolle, kunnes siitä Venäjän ja Suomen välillä myöhemmin sovittaisiin.

⁴ Tarton rauhannneuvott. ptk. s. 308.

⁵ P. Salminen: Taistelut ja sotilaalliset toiminnot Kymenlaakson rannikko- ja merialueella vapausso-
dan aikana, teoksessa Rannikkotyöstön vuosikirja 1937, Rannikkotyöstön Upseeriyhdistys, Helsinki
1937, s. 72–75.

⁶ Överenskommelse emellan representanter för den åländska befolkningen och representanter för den på
Åland förlagda ryska militären...21.2.1918, Tamlander 4, ÅILA.

Suomessa kuitenkin suhtauduttiin kielteisesti ruotsalaisten läsnäoloon Ahvenanmaalla, ja heitä kehoitettiin maaliskuun alussa välittömästi vetäytymään saarilta. Suomen hallitus ei myöskään hyväksynyt 21.2. tehtyä sopimusta. Saksan ja Venäjän välillä 3.3. sovitussa Brest-Litovskin rauhansopimuksessa todettiin, että venäläisten joukkojen oli poistuttava Ahvenmaalta ja sinne rakennetut linnoitukset oli hävitettävä mahdollisimman pian, mikä ilahdutti Ruotsia.

Ruotsin meriministeri Erik Palmstierna esitti mahdollisimman pikaisia neuvotteluja Ruotsin, Suomen ja Saksan välillä Ahvenanmaan linnoitusten hävittämisestä. Samalla ruotsalaiset toivoivat, että ruotsalaisten Ahvenanmaan retkikunta voisi jäädä saarille siihen saakka, kunnes ruotsalainen hävitysjoukko saapuisi sinne. Samalla välttyttäisiin nöyryyttävältä arvovaltatappiolta. Suomi karusti aluksi esitystä ja vaati Ruotsin joukkojen vetäytymistä.

Samaan aikaan, kun ruotsalaisten ensimmäinen osasto saapui Ahvenmaalle, Uudenkaupungin kaarti alkoi toteuttaa suunnitelmaansa. Se valtasi 14.2. Prästön radioaseman.⁷ Radioasema oli valtaamisen jälkeen ensin ruotsalaisten, sitten saksalaisten ja lopuksi suomalaisten hallinnassa.

Venäläiset pysyttelivät aluksi pääosin passiivisina. Kun osa Uudenkaupungin kaartilaisista sopi neuvotteluista ja tilapäisestä tulitauosta venäläisten kanssa, kaartin muut jäsenet yrittivät saada ahvenanmaalaisia valtaamaan Boxön ja Saggön linnakkeita. Getan ahvenanmaalaiset suojeluskuntalaiset päättivätkin 16.2. lähteä Boxön ja Saggön linnakkeelle ja ottaa ne haltuunsa. Neuvottelujen jälkeen linnakkeen venäläiset joukot antautuivat taistelutta siitä huolimatta, että linnakkeella oli Ahvenanmaan parhaimmat rannikkotykit ja muutenkin hyvät varusteet.⁸

Suojeluskuntalaiset jäivät vartioon Boxön linnakkeelle, ja 17.2. lähetettiin osasto Saggön linnakkeelle, jonka venäläiset olivat myös luvanneet luovuttaa. Vankien ja linnakkeiden sotasaaliin vartioiminen oli kokemattomille suojeluskuntalaisille vaikeaa, joten 18.2. suojeluskuntaosastot jättivät linnakkeet. Vaikka materiaalia myöhemmin otettiin talteen, suuri määrä materiaalia oli kuitenkin jätettävä linnakkeille, ja saaristolaiset saattoivat vapaasti ryöstää sitä.⁹

Tsentrobaltin sotaosasto antoi 23.2. Turun–Ahvenanmaan linnoitusalueelle käskyn evakuoida linnakkeet ja varikot täydessä puolustuskunnossa pidettävää Utötä ja Örotä lukuun ottamatta Viaporiin.¹⁰ Lypertö luovutettiin punakaartilaisille noin 16.2., Utö maaliskuussa.¹¹ Ruotsalainen pääjoukko aloitti 25.2. marssinsa Manner-Ahvenanmaalle. Huhut saksalaisten tulosta Ahvenanmaalle saivat Sälksen, Frebbenbyn ja Mellantorpin miehistöt maaliskuun alussa käynnistämään vetäytymisvalmistelut pattereilta.

Suomen ja Saksan välisten neuvottelujen jälkeen saksalaiset muodostivat laivasto-osaston Suomeen lähetettäväksi. Ahvenmaalle piti perustaa väliasema Manner-Suomeen suunnattavaa avustusjoukkoa varten. Pitkän matkan ja jäiden takia joukkoa ei voitu suunnata suoraan Kielistä Etelä-Suomeen. Noin 1000 miehen vahvuinen saksalainen joukko saapui Eckeröhön iltapäivällä 5.3. Saksalaiset ottivat Sälksen patterin hallintaansa 8.3. Huhtikuun alussa se siirtyi ruotsalaisten hallintaan, ja 13.5. se siirtyi Suomen viranomaisille.¹² Ruotsalaisten ja saksalaisten tulo Ahvenan-

⁷ Gustavsson 1991 s. 132.

⁸ Johan Ludvig Wikman: Minnen och upplefverser under fälttåget mot ryssarne på Åland år 1918, Särskilda Samlingar Ålandsfrågan, ÅILA.

⁹ Ibid.

¹⁰ Lappalainen s. 100.

¹¹ Idem s. 101.

¹² Kenneth Gustavsson: Sälksen patteri. Muistoja ensimmäisen maailmansodan aikaisesta venäläisestä linnoituksesta, Ålands landskapsstyrelse, Mariehamn 2003, s. 20.

maalle hankaloitti Uudenkaupungin kaartin tilannetta. Kaarti hajautettiin ja kuljetettiin Ruotsiin. Ahvenanmaalle määrättiin jo maaliskuun alussa suomalainen sotilaskuvernööri, saksalainen pataljoona siirrettiin Manner-Suomeen huhtikuun alussa, ja Mannerheim lähetti suomalaisen pataljoonan Ahvenanmaalle toukokuun puolessa välissä. Ruotsin hallitus päätti 8.3. vetää joukkonsa pois Ahvenanmaalta, ja viimeiset ruotsalaiset lähtivät Ahvenanmaalta toukokuun lopulla.

Kun Uudenkaupungin kaarti tarvitsi vahvistusta taisteluissa, Nauvon suojeluskunta, Saariston Vapaajoukko (Skärgårdens Frikår, SFK),¹³ lähti kohti Ahvenanmaata. Se jäi kuitenkin Vårdöön, jossa Ahvenanmaalta tullut saksalaisosasto ryhtyi sitä kouluttamaan. Saariston Vapaajoukko kävi myös taisteluja Korppoo–Houtskari–Nauvo -alueen punaisia vastaan yhdessä saksalaisten kanssa. Yritettiin muun muassa vallata punaisten miehittämä entinen Lohmin venäläisen meripuolustuksen tukikohta. Se saatiin haltuun, kun Lohmissa olleet punakaartilaiset 4.4.¹⁴ luopuivat saaresta.

Vårdössä Saariston Vapaajoukon jäseniä osallistui saksalaisten muihinkin operaatioihin saaristossa, ja suunniteltiin muun muassa Lypertön linnakkeen valtaamista.¹⁵ Valtaus jäi kuitenkin suorittamatta. Saariston Vapaajoukko osallistui myös Boxön, Saggön ja Djupvikin vartiointiin. Djupvikissä oli mantereelle menevien merikaapelien tärkeä solmukohta. Myöhemmin sotasaaliin talteenottoviranomaiset saapuivat arviomaan Boxön linnakkeen arvoa, ja vartio-osasto osallistui tähän työhön. Boxötä vartioitiin, kunnes se 19.5.¹⁶ luovutettiin Waasan Rykmentin osastolle.

Punaisten valta Katanpäässä päättyi huhtikuussa, kun heidät määrättiin mukaan kansalais sodan taisteluihin. Välittömästi punaisten lähdettyä keväällä 1918 linnakkeelta saapui Taivassalon nimismiehen johtama ryhmä valvomaan linnakkeen materiaalin säilymistä.¹⁷ Nimismieheltä linnake siirtyi Turun sotasaaliskonttorin hallintaan.

Örössä venäläiset tekivät tykit käyttökelvottomiksi ja muuta ilkeävaltaa linnoituslaitteille poistessaan saaresta. Venäläiset luovuttivat linnakkeen punaisille, jotka saatuaan tiedon saksalaisten saapumisesta Hankoon puolestaan poistuivat linnakkeelta. Seuraavaksi linnake oli Hangosta tulleiden saksalaisten hallinnassa, ja sitten suojeluskuntajoukot ottivat linnakkeen haltuunsa. Venäläisten ja punaisten joukkojen tapaan myös valkoiset, irtolaiset, saaristolaiset ja muut veivät tavaraa Öröstä ja toimistot, verstaat sekä varastot tyhjennettiin ja tykkien metalliosia irrotettiin.¹⁸ Tilanne rauhoittui, kun Hangosta tuli upseeri, joka järjesti Rosalan kylässä asuvan miehen saaren vartiopäälliköksi.¹⁹ Jonkin aikaa myöhemmin Suomen puolustusvoimat ottivat vastuun linnakkeesta.

Keskeinen Suomenlahti

Läntisellä Uudellamaalla niin sanottu Sigurdsin kaarti oli punaisten ahdistamana joutunut vetäy-

¹³ Saariston Vapaajoukon vaiheista katso esim. Ludvig Lindström, (toim.): Skärgårdens frikår, Förlag E. Wallenius, Åbo 1918.

¹⁴ Idem s. 108.

¹⁵ Idem s. 192.

¹⁶ Idem s. 199.

¹⁷ Mikko Suomela: Katanpään linnake; historiikki, Merisotakoulun tutkielma, Kapteenikurssi 31, Helsinki 1989, s. 10. Suomelan tieto perustuu hänen 23.3.1989 haastattelemansa talousneuvos Eino Lato-kartanon tietoihin.

¹⁸ Elis Selin: Öro batteri under fem olika herrar, teoksessa 1. Avdelta Kustartillerisektionen. 1. Erillinen Rannikkotykistö-patteristo 1921–1931, Helsinki 1936 s. 20–22.

¹⁹ Idem s. 30.

tymään Obbnäsin alueelle. Kun tieto venäläisten poistumisaikeista Mäkiluodosta oli saatu, sekä kun tiedettiin siellä olevan elintarvikkeita ja aseita, kaarti päätti 27.2. yrittää vallata linnakkeen.²⁰ Hyökkäys epäonnistui, ja osa hyökkääjistä joutui vangiksi ja muut pakenivat Obbnäsiin, jossa kaarti hajotettiin ja suuri osa kaartista joutui punakaartin vangiksi.

Jonkin aikaa Sigurdsin kaartin hyökkäyksen jälkeen venäläiset joukot poistuivat Mäkiluodosta ja Mäkiluoto luovutettiin helsinkiläisille punakaartilaisille 1. ja 2. maaliskuuta.²¹ Osaston tehtävä oli lähinnä vartioida linnaketta, mutta myös korjata sähkö- ja puhelinjohtoja sekä voimakoneita ja muita laitteita.²² Ruotsalaisten ja saksalaisten tultua Ahvenanmaalle sekä saksalaisten noustua maihin Hankoon osasto sai Helsingistä ohjeet jättää linnake ja tuhota linnakkeen arvokas omaisuus. Kun punakaartilaiset poistuvat saarelta viikonloppuna 13.–14.4.²³ tuhottiin muun muassa valmiina olevat 203 millimetrin patterin tykkiasemat.

Viaporiin liittyviä alueita piti alkaa luovuttaa 1.4., ja samana päivänä päälainnoitukseen piti siirtää punakaartin 100 miehen vahvuinen vartiosto.²⁴ Maaliskuun vaikeuksien aikana rannikkopuolustus näyttää jääneen ilman punaisten yhtenäistä johtoa piirien vastuulle. Helsingin ympäristön maalinnoitusta pyrittiin jo helmikuun puolivälissä vartioimaan venäläisten jätettyä sen. Näyttää siltä, että myös 1.3. annetun Mäkiluodon miehityskäskyn perusteena oli vain vartioida arvokasta kalustoa, samoin kuin Uraan ja Tuppuran haltuunotossa.²⁵ Russarön linnake ei kuulunut luovutettujen joukkoon.

Helsingin merilainnoituksen hallintaan liittyy linnakkeiden tykkien tekeminen vaarattomiksi ennen kuin valkoiset ja saksalaiset valtasivat Helsingin. Kone- ja Siltarakennus Oy:n konepajan johtajan Allan Staffansin johdolla noin 20 hengen vahvuinen osasto poisti Santahaminan, Isoosaaren, Kuivasaaren, Vallisaaren, Melkin, Miessaaren, Katajaluodon, Harmajan, Ryssänkarin ja Viaporin pääsaarten tykeistä lukot, ja hävitti tai piilotti niistä samalla tärkeitä osia. Tiedot siitä, kenen aloitteesta purkaminen suoritettiin, ovat ristiriitaisia. Allan Staffans ei koskaan tiennyt varmasti, keneltä kehotus purkaa lukot tuli.²⁶ On mahdollista, että käskyn lukkojen poistamisesta olisi antanut linnoituksen komentaja tai komendantti.²⁷ Riippumatta siitä, kenen aloitteesta työ

²⁰ Tapahtumia on kuvattu useissa teoksissa, kts. esim. Svedlin, Thure (toim.): *Kamp och äventyr i röda Finland*, Holger Schildts förlag, Helsinki 1918, s. 103–123. Teoksessa todetaan Mäkiluodossa jo hyökkäyksen aikana olleen joitakin punakaartilaisia.

²¹ Lappalainen s. 101.

²² E. Pervo: *Makelon linnoituksen vaiheet*, teoksessa Halonen, A (toim.), *Suomen luokkasota – historiaa ja muistelmia*, Amerikan Suom. Sos. Kustannusliikkeiden liitto Superior Wisconsin, 1928, s. 184–186.

²³ HeSa 16.4.1918.

²⁴ Lappalainen s. 101.

²⁵ Idem s. 100.

²⁶ Staffans antoi vuonna 1943 joukon haastatteluja, joissa hän totesi, ettei hän koskaan tarkkaan tiennyt varmasti, keneltä kehotus lukkojen purkamiseen tuli, mutta että pyynnön hänelle oli esittänyt tuntematon mies, joka sanoi tullessaan Mannerheimin Päämajasta ja joka korosti lukkojen poistamisen tarpeellisuutta. Andersson s. 131

²⁷ Helsinkiin jääneet linnoituksen venäläiset upseerit julkaisivat 7. toukokuuta 1918 kaupungin venäjänkielisessä lehdessä *Russkij Vestnikissä* tiedon, jonka mukaan lukot olisi poistettu linnoituksen komentajan käskystä. Seuraavana päivänä lehti julkaisi eversti Balsamin antaman tiedon, jonka mukaan linnoituksen komendantti eversti Konstantin Jevgenjevitsj Kovanko olisi antanut tehtäväksi lukkojen purkamisen. Kone ja Silta Oy:n ja insinööritoimisto Ferron käyttö olisi johtunut siitä, ettei venäläisiä sotilaita olisi voitu käyttää. Julitta Suomela: *Kuka poistatti tykeistä lukot? Saksan laivaston pääsy Helsinkiin 1918*, SAL 1/1999 s. 57–58.

tehtiin, se oli Brest-Litovskin rauhansopimuksen ja Venäjän Itämeren laivaston saksalaisille antamien lupauksen mukainen, eikä mikään osapuoli voinut käyttää Viaporin tykkejä toista osapuolta vastaan keväällä 1918.

Russarön linnakkeen miehistö oli ennen saksalaisten tuloa Hankoon laittanut linnakkeen järeät tykit varastorasvaan, mutta tykkien sulkulaitteet puuttuivat, kun saksalaiset tulivat saareen. Linnakkeen kevyitä tykkejä oli hävitetty räjäyttämällä. Aamulla 3.4., kun saksalainen Itämeren Divisioonaa lähestyi Hankoa, Hästö-Busön linnakkeen miehistö räjäytti linnakkeen laitteet ennen poistumistaan.

Itäinen Suomenlahti

Itäisellä Suomenlahdella Suomenlahden perukan tärkeimmät linnakkeet, Rankki, Kilpisaari, Someri ja Lavansaari, olivat jääneet venäläisten käsiin. Lavansaaren venäläinen miehistö poistui ilman lupaa vähitellen niin, että helmikuun lopulla 1918 siellä oli enää alle 100 miestä.²⁸ Maaliskuun alkupäivinä suojeluskuntalaiset päättivät vallata patterit venäläisiltä. Hyökkäys aloitettiin 7.3. aamulla,²⁹ ja patterit vallattiin lähes ilman vastarintaa.

Suurin osa venäläisistä poistui Kilpisaaresta helmikuun puolen välin jälkeen, ja Kotkan punakaartin osasto otti linnakkeen haltuunsa sekä Haapasaariston valvontaansa. Koivisto luovutettiin punakaartilaisille maaliskuussa ja Tuppura ja Uuras 4.3.³⁰ Suomen Punaisen Kaartin Yleisesikunta valtuutti 4.4. valtakirjalla toveri Aleksandr Pavlovin vastaanottamaan venäläisiltä muun muassa Viipurin linnoitusalueen luovutettavat patterit sekä kaiken kiinteän ja irtaimen sotilasomaisuuden.³¹ Lähtiessään Viipurista venäläiset joukot luovuttivatkin Viipurin linnoitusalueen patterit ja kaiken irtaimen sekä kiinteän omaisuuden Suomen punakaartille.

Lavansaaren suojeluskunnan pieni osasto teki retken Someriin, jossa venäläinen vartio-osasto antautui. Viikkoa myöhemmin lähetettiin miehitysosasto Seiskariin. Suurimpia kysymyksiä olivat kuitenkin saksalaisten suunnitelma kuljettaa joukkoja Tallinnasta Kotkaan Itämeren Divisioonan Hangon maihinnousun yhteydessä. Suursaarella oleva saksalaisjoukko ei onnistunut valtaamaan Rankin linnaketta, eivätkä saksalaiset voineet tuoda joukkoja Kotkaan, vaan ne vietiin Loviisan Valkoon. Jo 22.3.³² Rankin linnake oli luovutettu punakaartilaisille. Saksalaiset yrittivät vielä 8.4.³³ aloitetulla hyökkäyksellä vallata Kotkan ja Rankin maalta päin, mutta valtausyritys epäonnistui.

Lavansaaren maaliskuun loppupuolella 1918 syntynyttä suojeluskuntaa ryhdyttiin kutsumaan Karjalan Valkoiseksi Rannikkoarmeijaksi tai pelkästään Rannikkoarmeijaksi. Rannikkoarmeijan osasto lähetettiin 9.4. Tammiosta Kilpisaaren linnakkeelle, joka myös oli luovutettu punakaartilaisille maaliskuussa. Punakaartilaiset olivat kuitenkin poistuneet Kilpisaaresta pientä vartiostoa lukuun ottamatta, joten linnake oli helppo ottaa haltuun. Samanaikaisesti Rannikkoarmeija miehitti Haapasaaren, jonka jälkeen joukko-osastolla oli hallussaan kaikki itäisen Suomenlahden ulkosaaret linnakkeineen Rankkia lukuun ottamatta. Huhti-toukokuun vaihteessa Rankin linnakkeen miehistö poistui Venäjälle lähtevään laivaan ja jätti linnakkeen ehjäksi lähtiessään.³⁴

²⁸ Salminen s. 75.

²⁹ Idem s. 76.

³⁰ Lappalainen s. 101.

³¹ Tarton rauhanneuvoitt. ptk. s. 307 ja 355.

³² Lappalainen s. 101.

³³ Salminen s. 81.

³⁴ Idem s. 81–85.

Linnakkeet vankileireinä

Jo helmikuun alussa 1918 sekä Päämaja että Vaasan senaatti pohti sotavankiloiden perustamista punavankeja varten. Saksalaisten vallattua Helsingin 12.–13.4. tuli tarve perustaa uusia vankileirejä Helsingin alueelle. Vangit keskitettiin varsin pian Suomenlinnaan (Viaporiiin), Isosaaren ja Ruotsalaiseen reaalityseoon. Naisvangit siirrettiin kesäkuussa Santahaminaan. Suomenlinna oli keskusvankila, jossa oli eniten vankeja. Vartioinnista huolehtivat ensin saksalaiset, mutta 18.5.³⁵ alkaen myös suomalaiset joukot osallistuivat siihen.

Isosaaren vankileiri oli erityisen pahamaineinen.³⁶ Elokuun puolivälissä annettiin käsky siirtää noin 1000 Isosaaren vankia Suomenlinnaan.

Suomenlinnan vankeja lähetettiin monenlaisiin töihin sekä Suomenlinnassa että muihin lähisaariin ja mantereen puolelle. He työskentelevät muun muassa Lonnassa ja Vallisaassa ja osa heistä oli erillisissä työsiirtoloissa pitkiä ajanjaksoja. Työsiirtoloita olivat Melkki, Katajaluoto, Rysänkari ja Miessaari sekä Mäkiluoto.³⁷ Katajanokalla sijaitseva Merikasarmi toimi linnakkeilla olevien työsiirtoloiden etappina.

Suojeluskunnat lähettivät vartio-osastoja joillekin linnakkeille keväällä 1918. Esimerkiksi Sigurdsin kaartin vapauduttua punakaartin vankeudesta Kirkkonummella muodostettu uusi suojeluskunta sai tehtäväksi vartioida Mäkiluodon linnaketta ja siellä olevia vankeja. Yhteensä Mäkiluodossa oltiin noin kaksi kuukautta.³⁸

Vuoden 1918 lopulla Suomenlinnan vankileiri päätettiin lakkauttaa, mutta vielä marraskuun lopulla vankeja oli linnakkeilla, vaikka heidän määränsä oli vähentynyt.³⁹ Viimeiset vangit Suomenlinnan leiriltä poistui maaliskuussa 1919.

6.2 Saksalaisten vaikutus Suomen rannikopuolustukseen

SAKSA VAIKUTTI MONELLA TAVALLA itsenäisen Suomen rannikkotyökistön syntymiseen ja aluekysymyksiin. Suomen ja Saksan yhteistyö rannikkotyökistöä luotaessa ei ollut kitkatonta. Venäjältä perityn rannikopuolustuksen muovaaminen saksalaisten esittämän mukaiseksi ei ollut helppoa, varsinkin kun suomalaiset eivät tarkkaan tienneet mitä halusivat. Vaikeuksia aiheuttivat myös poliittiset erimielisyydet ja vaikeat henkilösuhteet sekä muuttuva sotilaspoliittinen tilanne.

Saksan ja Venäjän välinen rauhansopimus solmittiin 3.3.1918 Brest-Litovskissa. Sopimuksen mukaan Venäjän tuli muun muassa vetää joukkonsa Suomesta. Saksa lupasi puoltaa Suomen itenäisyyttä. Suomi puolestaan sitoutui eräissä asioissa Saksan määräysvaltaan. Suomi solmi Sak-

³⁵ Allan Tiitta: Suomenlinnan sotavankileiri 1918–1919, Museovirasto, Helsinki 1983, s. 17.

³⁶ Saarella oli kesällä 1918 enimmillään ainakin 1600 vankia. Richard Sievers: Hälso- och sjukvårdförhållanden vid fånglägren i Helsingfors, på Sveaborg, Sandhamn och Mjölö efter frihetskriget 1918, Söderströms & C:o Förlagsaktiebolag, Helsingfors 1930, s. 64.

³⁷ Idem s. 17. Tiitta s. 59–60. Vankien määrän tiedetään olleen syksyllä 1918 Melkissä 47, Ryssänkariassa 29, Mäkiluodossa 163 ja Miessaarella 30. Jaakko Paavolainen: Vankileirit Suomessa 1918, Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 1971, s. 365.

³⁸ Sievers s. 66. Runar Lindholm 6.10.1981. On epäselvää, tarkoittaako Lindholm omaa aikaansa vai koko joukon aikaa Mäkiluodossa.

³⁹ Heitä oli enää Mäkiluodossa 30, Melkissä 31 ja Miessaarella 5. Sievers s. 17 ja 67.

san kanssa valtiosopimuksen 7.3. Suomen edustajien allekirjoittamiin sopimuksiin kuului myös Suomen ja Saksan väliset kauppa- ja merenkulkusopimukset, ja sopimuksissa Saksa sai huolehtia Suomen ulkopolitiikasta, sotalaitoksen järjestelystä ja ulkomaan kaupasta. Suomen poliittinen ja sotilaallinen johto tähdensivät Saksan avun merkitystä syksyyn 1918 saakka.

Saksalaiset muodostivat Suomen sotilasapua varten kolme osastoa: kontra-amiraali Hugo Meurerin johtaman Sonderverband Ostseen (suomeksi Erillisosasto), kenraalimajuri Rüdiger von der Goltzin johtaman noin 9500 miehen vahvuisen Itämeren Divisioonan ja eversti Otto von Brandensteinin johtaman erillisen prikaatin. Saksalaiset joukot nousivat maihin Hankoon 3.4.1918. Linnoituksia kehoitettiin antautumaan ja sen merkiksi nostamaan salkoon valkoisen lipun. Maaliskuun 31. päivänä päätettiin Helsingin antautumisvaatimuksista Viapori mukaan lukien ja sovittiin valkoisen lipun nostosta joka linnoitukseen.⁴⁰

Kun saksalaiset neuvottelijat 3.4. nousivat maihin Russarön linnakkeelle, linnake antautui. Seuraavana aamuna saapui Helsingistä Tammisaareen Venäjän laivaston lähetystä, joka halusi neuvotella Itämeren Divisioonan kanssa. Lähetystä lähetettiin edelleen Hankoon. Venäläisten allekirjoitettavaksi annettiin saksalaisten laatima teksti, jonka toteutusta venäläiset eivät taanneet, vaikka allekirjoittivat sen. Tässä 5.4. solmitussa Hangon sopimuksessa saksalaiset takasivat Venäjän Itämeren laivaston ja miehistön turvallisuuden. Venäläiset puolestaan lupasivat pysyä puolueettomina Suomen sisäisessä sodassa, ja vetää laivastonsa Suomen alueelta heti jäätilanteen salliessa. Lisäksi rannikkotykkien lukot ja tähtäinlaitteet sekä torpedojen räjähdysainelaukukset oli poistettava ja linnoitusten ja sotalaivojen oli nostettava näkyviin punavalkoinen lippu saksalaisten saapuessa.⁴¹

Helsingin valtauksen jälkeen Helsingin meririntaman linnoitukset otettiin haltuun. Toukokuussa luonnosteltiin sopimusta Kuivasaaren, Harmajan, Santahaminan ja Miessaaren miehittämisestä suomalaisilla ja saksalaisilla joukoilla saarten kaappauksen estämiseksi sekä saksalaisten suomalaisille antamasta koulutuksesta.⁴² Sopimuksen mukaan saksalaisten määrää vähennettäisiin sitä mukaan kuin koulutus etenisi ja lopulta saksalaiset vedettäisiin kokonaan pois. Toukokuussa tärkeimmät rannikkopatterit saatiinkin taistelukuntoon ja suomalaisia koulutettiin käyttämään niitä. Helsingin meririntaman varmistuksen jälkeen, Suomen koko rannikko oli turvattava punaisten ja bolševikkien toiminnan varalta. Saksalaiset partioivat Ahvenanmaalta Viipuriin asti, Suursaaren ja Lavansaaren perustettiin viestiasemat ja tärkeimpiin satamiin asetettiin saksalaiset satamakapteenit.

Helsingin valtauksen yhteydessä Viapori jäi saksalaisille. Itämeren Divisioonan käskyllä 22.4.1918⁴³ saarille määrättiin saksalainen komendantti ja saksalainen miehitys, jonka tehtävänä oli muun muassa vartioida saarille koottuja punaisia vankeja. Kun Helsingin komendanttuuri luovutettiin suomalaisille toukokuussa, Suomenlinna jäi edelleen saksalaisten hallintaan.

Kun saksalaisjoukot oli saatu kuljetettua määräraippakoihinsa ja kun Helsinki oli vallattu, Saksan merivoimien johto alkoi kysellä Suomessa olevaa laivastoa merisodan muihin tehtäviin. Rannikon puolustaminen oli tarkoitus siirtää suomalaisten vastuulle lukuun ottamatta Suomenlahden

⁴⁰ Reino Arimo: Saksalaisten sotilaallinen toiminta Suomessa 1918, Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Rovaniemi 1991. s. 45 ja 48.

⁴¹ Idem s. 29 ja 50.

⁴² Vereinbarung für die Sicherung von Helsingfors durch Besetzung der Seeforts durch Finnländer mit deutschen Ausbildungskommandos, Helsingfors 22.5.1918, T20253/18, SARk.

⁴³ Arimo 1991 s. 162.

ulkosaaria, joita saksalaiset johtaisivat, jotta lahden itäosan valvonta pysyisi saksalaisten käsissä. Presidentti Svinhufvud pyysi kuitenkin kenraalimajuri kreivi von der Goltzilta, että Itämeren Divisioona jäisi Suomeen, ja 29.5.1918⁴⁴ saapui kenraali Erich Ludendorffin sähkö, jonka mukaan divisioona jäisi toistaiseksi Suomeen. Saksalaisten läsnäolon katsottiin estävän hyökkäykset Suomeen ja etenkin rannikkopuolustusta oli mahdotonta pystyttää ilman apua.

Suomen puolustuslaitos järjestettiin saksalaisen mallin mukaan. Joukoissa ja yksiköissä oli saksalaisia neuvonantajia, ja saksalaiset neuvoivat aluksi koulutuksessa ja jopa kouluttivat esimerkiksi rannikkotykistöhenkilöstöä. Lisäksi maaliskuussa solmitun valtiosopimuksen täydennykseksi valmisteltiin Saksan ja Suomen välistä sotilasliittoa, mutta sitä ei ehditty solmia ennen maailmansodan päättymistä. Sotilassopimuksen rinnalle kaavailtiin merisopimusta, josta kävi ilmi myös Suomen rannikkopuolustuksen kaavailut. Tämäkin sopimus jäi vahvistamatta.⁴⁵

Yleisesikunnan päällikkönä toimi eversti Konrad von Redern. Keisarillisen laivaston edustajaksi ja Suomen laivaston organisaattoriksi nimitettiin korvettikapteeni Alfred Reuter. Vaikka rannikkolinnakkeet miehitettiin ja suomalaisia rannikkotykkimiehiä alettiin kouluttaa keväällä 1918, Suomen rannikkotykistö ei vielä loppukesästä ollut kovinkaan kehittynyt.⁴⁶ Erityisesti rannikkotykistön päällystötilanne oli vaikea, ja sitä yritettiin parantaa koulutuksella.

Saksalaiset joutuivat myös ottamaan kantaa rannikkopuolustukseen tarvittavien alueiden hallintaan, kun venäläisten sota-aikana käyttöönsä ottamien yksityissaarten omistajat ryhtyivät vaatimaan maitaan takaisin. Saksalaisten lausuntojen mukaan Utön saari voitiin kokonaan palauttaa omistajilleen, koska sillä ei ollut juuri mainittavaa puolustusarvoa linnakkeen 152 millimetrin tykkien lyhyen kantaman takia. Päätös oli sinänsä erikoinen, että Utö oli ainoa maailmansodan varsinaiseen taisteluun osallistunut linnake, joka karkotti saksalaisen laivasto-osaston vuonna 1915. Örön saarikin voitiin saksalaisten mielestä palauttaa, mutta sen osittain keskeneräiset linnoituslaitteet oli säilytettävä valtion omistuksessa, koska ne myöhemmin yhdessä Russarön kanssa puolustaisivat Hankoa tehokkaasti. Ryssänkari ja Katajaluoto olivat tärkeä osa Helsingin puolustusta ja siksi niiden oli jäätävä kokonaan valtiolle. Tosin Villingistä vain patteriasemat jäisivät valtiolle. Mikään esityksistä ei toteutunut saksalaisten toiveiden mukaisesti, koska suomalaisilla ja saksalaisilla oli jonkin verran erilainen käsitys Suomen rannikkopuolustuksen rakenteesta. Korvettikapteeni Reuter tosin kirjoitti lokakuun lopulla von Redernille, että rannikkopatterien rintamaa pitäisi monin paikoin kääntää muuttuneen puolustustehtävän mukaisesti ja uusiakin linnakkeita olisi rakennettava. Asiaa ei todennäköisesti ehditty kehitellä pidemmälle ennen saksalaisten lähtöä maasta, mutta suomalaiset toteuttivat myöhemmin osan esitetyistä muutoksista.⁴⁷

Kuivasaaren linnakkeella aloitettiin 25.6.1918⁴⁸ koulutus, joka virallisesti päättyi 17.10. kou-

⁴⁴ Idem s. 83.

⁴⁵ Pertti Luntinen: Saksan keisarillinen laivasto Itämerellä. Aikeet, suunnitelmat ja toimet, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1987, s. 152–154.

⁴⁶ Erään saksalaisen koulutusosaston päällikön kirje 12.8. antaa meripuolustuksesta varsin synkän kuvan. Päällikön tehtävänä oli kouluttaa rannikkotykkimiehiä Suomenlinnan alueella. Suomen viranomaiset esittivät hänelle jatkuvasti rannikkopuolustusta koskevia kysymyksiä, joihin hän parhaansa mukaan pyrki vastaamaan, mutta ei katsonut voivansa vastata Helsingin sataman puolustuksesta, koska puolustuksessa oli niin paljon puutteita ja vähän toimintakuntoisia pattereita. Arimo 1991 s. 162.

⁴⁷ Arimo 1991 s. 164–165.

⁴⁸ Keijo Mikola ym. (toim.): Suomen Rannikkotykistö 1918–1958, Rannikkotykistön Upseeriyhdistys ry, Helsinki 1959, toteaa koulutuksen alkaneen vasta 9.7.1918, mikä on ristiriidassa muiden lähteiden kanssa.

lutustarkastukseen. Kurssia kutsuttiin nimellä Ausbildungskommando Torra Mjölö.⁴⁹ Linnake oli saksalaisten hallinnassa, ja opettajina toimivat sekä saksalaiset että suomalaiset. Suomalaisen ja saksalaisten yhteistyö ei ollut kitkatonta.⁵⁰ Koulutusohjelma oli lyhydestään huolimatta suhteellisen monipuolinen, ja se sisälsi tykkiryhmän toiminnan, koko patterin toiminnan ja harjoitusammunnan.⁵¹ Ensimmäisen saapumiserän koulutus oli kuitenkin vaikea ja kesti kauan, koska koulutettavat saapuivat koulutukseen pienissä erissä.

Helsingin linnakkeiden tehokas koulutuskäyttö oli useasta syystä vaikeaa. Saksalaiset esittivätkin useita kertoja, että rannikkotyökistön koulutus siirrettäisiin Suomenlinnaan. Suomenlinnassa olevien punavankien ajateltiin kuitenkin vaikuttavan haitallisesti suomalaisiin alokkaisiin, joten saksalaisten mielestä heidät tuli siirtää muualle tai ainakin rajoittaa heidän oleskelualueuttaan.⁵²

Kaikki suomalaiset komentajat eivät hyväksyneet saksalaisia joukoissaan. Muun muassa Rannikkopuolustuksen päälliköksi 1.8.1918 tullut kenraalimajuri Kaarlo Edvard Kivekäs vastusti monesta syystä saksalaisia ja heidän koulutustaan ajoittain kovin sanoin. Korvettikapteeni Reuter ilmoitti Kivekkäälle, että kaikki Helsingistä länteen sijaitsevat patterit oli päätetty hävittää, koska Yleisesikunnan päällikkö eversti von Redern ei antanut yhtään miestä niiden miehittämiseen. Kivekäs vastusti ankarasti hävittämistä, ja saikin everstilutnantti Almqvistin kanssa järjestettyä ainakin muutamille pattereille vartiomiestistön, mutta itse patterit jäivät edelleen Sotasääksikeskusosaston haltuun.⁵³

Asiasta näyttää muodostuneen henkilökohtainen kiista Yleisesikunnan päällikön eversti von Redernin ja Kivekkään välillä, ja von Redern katsoi, että ongelma johtui Kivekkään taustasta venäläisenä upseerina.⁵⁴ Myös eräät suomalaiset moittivat Kivekäästä. Hänellä oli kuitenkin tarmoa kehittää aselajiaan, ja hänellä oli selvä ohjelma rannikkopuolustuksen alueiden hallintaan: ”*tykki jokaiseen saareen ja niemennokkaan.*”⁵⁵ Kenraali Kivekkään saksalaisvastaisuus ja kieltäytyminen saksalaisten komennettavaksi johti moniin hankaluuksiin Suomen ylimmän johdon kanssa, mutta

⁴⁹ Yrjö Pohjanvirta ja Tapani Mattila: Meripuolustuskoulutus itsenäisyyden ajan alussa, teoksessa Sotakoulu Saarella, Merikustannus Oy, Helsinki 1985, s. 36.

⁵⁰ Suomenlinnan linnoitustyökistön v.t. vanhempi adjutantti raportoi esimiehelleen saksalaisten koulutuksesta seuraavaa: ”*Saksalaiset ottivat koko johdon Torra Mjölössä käsiinsä itsevaltiaasti, ruveten käyttämään saksalaisia komentosanojakin. Ilmoittivat järjestävänsä koko linnoitustyökkiävien oman ohjelmansa mukaan ottaen siihen vaan 600 miestä (luultavasti 4 patteria).*” Kuvaus vastaa suomalaisten ja saksalaisten välillä 21.5.1918 laadittua linnakkeiden miehittämisestä ja suomalaisten kouluttamisesta solmittua sopimusta, joten vaikuttaa siltä, ettei adjutantti olisi tiennyt sopimuksesta. Suomenlinnan Linnoitustyökistön v.t. vanhemman adjutantin vänrikki Riutalan raportti 26.6.1918 Suomenlinnan Linnoitustyökistön päällikölle everstilutnantti Almqvistille, T20253/18, SArk.

⁵¹ Marinekommando Helsingfors B. No 1016/9.8.1918, T20253/18, SArk. Asiakirjassa mainitaan ensimmäisten alokkaiden määrän olleen 200, kun määräksi useimmissa painetuissa lähteissä ilmoitetaan 20 tai 100. Epäselvyydet voivat johtua joko kirjoitusvirheestä tai siitä, että lähteessä mahdollisesti käsitellään myös muualla annettavaa koulutusta, koska koulutuspaikkaa ei erikseen mainita. Teksti antaa kuitenkin ymmärtää, että kyseessä on Kuivasaarella annettu koulutus. Koulutusta järjestettiin myös Santahaminassa.

⁵² Marinkommando Helsingfors B. No 1570/5.10.1918, T20253/18, SArk.

⁵³ Kenraali Kivekkään muistiinpanot 1930, T20253/18, SArk.

⁵⁴ Yleisesikunnan päällikkö I a. N:o 2398/10.12.1918 Ylipäällikölle, T20253/18, SArk.

⁵⁵ Eversti J. L. Rikaman kertomus omasta Suomen rannikkotyökistön modernisoimis-, sijoittamis- ja uuden ampumamenetelmän luomistyöstään, JRkok.

kun hän oli tavannut sekä sotaministeri Thesleffin että valtionhoitaja Svinhuvudin⁵⁶ saksalaiset kuitenkin komennettiin pois rannikkotyökistön joukoista.

Suomenlahden eteläpuolella toimivan saksalaisen 8. Armeijan miehitettyä Suursaaren ja Lavansaaren, saksalaiset ryhtyivät kesäkuussa 1918 selvittämään, voitaisiinko saaret luovuttaa Suomelle. Itämeren Divisioonassa tiedusteli 12. ja 13.6. Suomen sotilasjohdolta, milloin saksalaiset joukot voisivat poistua saarilta, mutta Yleisesikunta ilmoitti 17.6., ettei se pystyisi pariin kolmeen kuukauteen lähettämään joukkoja saarille. Tällöin Itämeren Divisioonassa tarjoutui miehittämään Suursaaren. Lavansaaresta saksalaiset voivat vähentää henkilöstöään, koska siellä oli myös suomalaisia joukkoja.⁵⁷

Itämeren Divisioonassa antoi 13.11. käskyn kaikkien saksalaisten poistumisesta Suursaaresta ja Lavansaaresta ja käskyn luovuttaa viestiasemat, kasarnit ja muut sotilaslaitteet suomalaisille. Saksalaisten poistuttua Lavansaaresta ministeri Thesleff määräsi suomalaisen komennuskunnan heidän tilalleen patterien miehitykseksi. Suomalaismiehistö poistettiin saaresta, puolustuslaitteet hävitettiin ja tykit siirrettiin muualle.⁵⁸

6.3 Ahvenanmaan linnoituslaitteiden hallinta ja hävittäminen

VENÄLÄISET RANNIKKOLINNAKKEET aiheuttivat jatkuvasti ongelmia sekä ruotsalaiselle Ahvenanmaan retkikunnalle, Uudenkaupungin kaartille että saksalaisille joukoille. Joukkojen selustaan jääneet rannikkolinnakkeet ja erityisesti Frebbenby ja Sälis olivat selvä riski joukkojen kannalta, varsinkin, kun venäläiset vetosivat 21.2. solmittuun sopimukseen ja siinä heille annettuun evakuointiaikaan eivätkä halunneet poistua pattereilta.⁵⁹ Ruotsalaiset yrittivät asettaa pattereille vartiokomennuskuntia, mikä usein aiheutti hankauksia linnakkeiden henkilöstön kanssa.

Rannikkolinnakkeiden ja varastojen hallinta muuttui yhä monimutkaisemmaksi saksalaisten tulon jälkeen. Saksalaisetkin pelkäsivät etenemistä, mikäli selustaan jäisi toimintakykyisiä venäläisiä linnakkeita, ja he riisuivat venäläisiä osastoja aseista ja ottivat hallintaansa joitakin venäläisten varastoja. Venäläiset taas itse jättivät jotkut linnakkeet tyhjiksi ja paikallinen väestö ryhtyi ryöstämään vartioimatta jääneitä linnakkeita. Eritasoisia partioita, tiedustelijoita ja vartioryhmiä lähetettiin eri vaiheissa käytännössä kaikille Ahvenanmaan linnakkeille. Kun saksalaiset jättivät vartioimansa linnakkeet, ruotsalaiset pyrkivät ottamaan ne hallintaansa. Kun saksalaiset sitten luovuttivat Boxön linnakkeen Saariston Vapaajoukolle eivätkä ruotsalaisille, nämä valittivat siitä maansa hallitukselle ja Ruotsin ulkoministeri ilmoitti harkitsevansa kysymyksen ottamista esille Saksan hallituksen kanssa.⁶⁰

Suomalaiset viranomaiset alkoivat liikkua enemmän saaristossa saksalaisten noustua maihin

⁵⁶ Kenraali Kivekkään muistiinpanot 1930, T20253/18, SArk.

⁵⁷ Arimo 1991 s. 167.

⁵⁸ Idem, s. 168. Kenraali Kivekkään muistiinpanot 1930, T20253/18, SArk. Koska saaren puolustaminen oli vaikeaa, kenraalimajuri Kivekäs esitti Lavansaaren tykkien käyttämistä Koiviston ja Tuppuran patterien aseistamiseen.

⁵⁹ Redogörelse för Ålandsdetachmentets organisation, för verksamheten vid detsamma samt för vissa i samband med Ålandsexpeditionen stående förhållanden, Ålandsdetachmentet (ÅD) N:r 535/1.6.1918, s. 18–19, KrA.

⁶⁰ Ibid., erityisesti s. 64–67, 69 ja 72.

Hankoon, ja suomalaiset pitivät näitä linnakkeita ja varastoja ominaan ja sanoivat tarvitsevansa niitä vielä käynnissä olevaan sotaan. Ruotsalaiset katsoivat vielä olevansa vastuussa kyseisistä kiinteistöistä ja irtaimistosta, mutta joutuivat hiljalleen antamaan yhä enemmän oikeuksia suomalaisille. Samanaikaisesti neuvoteltiin edelleen linnoitusten hävittämisestä, ja huhtikuun lopussa Suomen hallitus antoi Saksan painostuksesta periksi hävittämiskysymyksessä.

Maaherran virasto, joka Ahvenanmaalla edusti Suomen valtiota, ilmoitti 15.4.1918 ottavansa vastuun Ahvenanmaalla olevasta venäläisestä omaisuudesta, linnoituksista, rakennuksista ja varastoista, kunnes asiasta olisi lopullisesti sovittu Venäjän ja Suomen hallitusten välillä.⁶¹ Hallintakysymys ei kuitenkaan vielä tässä vaiheessa ratkennut. Ruotsalaiset saivat 26.4. inventoitua kaikki Ahvenanmaalla olevat venäläisten varastot, rakennelmat ja laitteet,⁶² mikä oli pohjana omaisuuden hallinnan luovuttamiselle suomalaisille viranomaisille ja siten edellytykset ruotsalaisten joukkojen kotiuttamiselle olivat olemassa.

Kun linnakkeet, varastot, rakennelmat ja laitteet oli luovutettu suomalaisille huhtikuun lopulla, ruotsalaiset joukot alkoivat valmistella kotiuttamista. Oletuksena oli se, että hävitysjoukot lähiaikoina saapuisivat, koska Suomen, Ruotsin ja Saksan hallitukset olivat sopineet hävittämisneuvottelujen aloittamisesta. Kenraali Mannerheimin kielsi kaikilta, myös ruotsalaisilta, pääsyn Ahvenanmaan rannikkolinnakkeille ja muihin sotilaskohteisiin, ja ruotsalaisjoukkojen komentaja kielsi joukkojaan menemästä suomalaisten vastuulla oleville linnakkeille.⁶³ Waasan rykmentin suomalainen pataljoona saapui Ahvenanmaalle 14.5., ja samana päivänä ruotsalaiset saivat käskyn palata Ruotsiin.⁶⁴ Suomalaisen pataljoonan tehtävänä oli vartioida rannikkolinnakkeita ja muita sotilaskohteita sekä osallistua ahvenanmaalaisten asevelvollisten kouluttamiseen.

Maiden väliset hävittämisneuvottelut kuitenkin venyivät ja mutkistuivat, koska näkökulmat erosivat toisistaan. Lisäksi Saksassa oli sisäisiä erimielisyyksiä linnoitusten hävittämisestä. Tämän vuoksi hävittämisestä neuvotteleva komissio pääsi aloittamaan työnsä vasta 21.8.1918 Tukholmassa pidetyssä kokouksessa, ja loka-marraskuun vaihteessa oli saatu aikaiseksi sopimusluonnos.⁶⁵ Suomi ajoi linjaa, jonka mukaan ruotsalaiset joukot eivät osallistuisi hävitykseen olleenkaan, vain johon ja valvontaan. Suomen hallitus kieltäytyikin hyväksymästä sopimusta ja vastusti erityisesti hävitysjoukkojen kokoonpanoa. Ongelma ratkesi vasta Suomen hallituksen vaihduttua, kun uusi hallitus hyväksyi sopimuksen 5.12.1918,⁶⁶ jonka jälkeen se voitiin allekirjoittaa ja ratifioida. Kuitenkin erityisesti Suomen sotilaspiirit vastustivat edelleen hävittämistä.

Ahvenanmaan demilitarisointisopimus solmittiin vihdoinkin Tukholmassa 30.12.1918, ja se vahvistettiin Helsingissä 11.3.1919.⁶⁷ Sopimus koski seuraavia linnoituksia: Sälis, Frebbenby, Mellantorp, Kungso, Korsö, Herröskatan, Brottö-Storklobb, Kökar, Boxö ja Hamnö. Sopimus koski lisäksi Ahvenanmaalla olevia kolmea radioasemaa, Eckerön ja Granbodan lentoasemaa, sotilaspuhelinverkkoa sekä kenttävarustuksia ja piikkilanka-aitoja.

⁶¹ Ibid. s. 106.

⁶² Ibid. s. 127.

⁶³ Ibid. s. 145.

⁶⁴ Ibid. s. 147–150.

⁶⁵ Göran Rystad: Ålandsbefästningarnas demolering och kampen om Åland 1918–1919, teoksessa *Studier i modern historia tillägnad Jarl Torsbacke den 18 augusti 1990*, Militärhistoriska Förlaget, Kristianstad 1990, s. 258.

⁶⁶ Idem s. 269.

⁶⁷ Ask 152/11.3.1919.

Linnoitusten ja muiden varustusten hävittämisestä sovittiin tarkkaan. Linnakkeiden koko aseistus kuten tykit ja ampumatarvikkeet sekä joidenkin linnakkeiden kasarmit ja muut rakennukset oli kuljetettava pois. Joistakin linnakkeista oli määrätty erikseen, mitä rakennuksille tuli tehdä, ellei niitä määrätty pois kuljetettaviksi.

Useimpien linnakkeiden kohdalla hävittäminen tarkoitti räjäyttämistä. Museoviranomaiset saivat kuitenkin aikaiseksi määräyksen, että kasemateista ja vastaavista rakenteista oli jätettävä yksi kulma tuhoamatta, ja siksi pattereista vielä nykyisin on nähtävissä tuo osa.

Linnakkeiden teistä annettiin käsky linnakekohtaisesti ilmeisesti sillä periaatteella, että teitä ei enää voisi käyttää sotilaallisiin tarkoituksiin, mutta siviilikäyttö olisi edelleen mahdollista. Sälkiksestä todettiin esimerkiksi, että ”[...] kasarmilta Sälis'en ja Strömma'n väliselle tielle johtava tie on tehtävä sotilastarkoituksiin kelpaamattomaksi, mutta säilytettävä siviilitarkoitukseen saman levyisenä kuin Sälis'en ja Strömma'n välinen tie nykyään on.”⁶⁸ Sillat ja laiturit sekä jotkut muut pienet rakennelmat oli jätettävä entiselleen.

Hävitystöitä valvoi erityinen komissio, johon kuului edustajia kolmesta maasta. Komissiota johti saksalainen vara-amiraali Paul Behncke. Suomalaisia edustivat kenraalimajuri Th. Schumann ja eversti E. Grönlund.

Ruotsalainen hävityskomennuskunta saapui Ahvenanmaalle huhtikuun alussa 1919. Ruotsalaiset joukot vastasivat Boxön, Hamnön, Säliksen sekä Frebbenbyn linnakkeen sekä Eckerön lentoaseman hävittämisestä. Lisäksi heidän vastuullaan oli joitakin muita laitteita Eckerössä ja osassa Hammarlandia. Saksan alueeseen taas kuuluivat Mellantorp, Kungsö ja Korsö. Suomalaisien vastuulla olivat Herrön, Storklobbin ja Kökarin linnakkeet sekä Granbodan lentoasema.

Ruotsalaiset ovat omassa kertomuksessaan todenneet hävitystöistä, että suomalaiset Ahvenanmaalla olevat viranomaiset kovasti kiittelivät heitä.⁶⁹ Todellisuudessa suomalaisten ja ruotsalaisten välinen yhteistyö oli kaikkea muuta kuin kitkatonta. Suomalaiset, jotka alun perin olivat vastustaneet hävitystä ja erityisesti ruotsalaisten joukkojen osallistumista siihen, yrittivät kaikin keinoin estää ruotsalaisia vaikuttamasta Ahvenanmaan väestöön. Heti alussa suomalaiset ja ruotsalaiset ajautuivat törmäyskurssille.

Varsinainen hävitys eteni suurin piirtein sovitulla tavalla. Ainakin ruotsalaisen everstiluutnantti Hugo Wiknerin johtama komennuskunta jätti valvovan komission luvalla joitakin hävitettäväksi määrättyjä rakennuksia pystyyn, koska niitä voitiin käyttää esimerkiksi nuorisoseuran talona tai korvauksena maanomistajalle venäläisen sotaväen aiheuttamista vahingoista.⁷⁰ Saksalaista hävityskomennuskuntaa johti saksalainen majuri ja sen jäsenet olivat sotilaita ja siviiliasiantuntijoita sekä suomalaisia ja ahvenanmaalaisia työmiehiä. Suomalaiset antoivat työt tie- ja vesirakennusviranomaisille, jotka värväsivät siviilityövoimaa insinööri A. Kiikan johdolla. Osastot luovuttivat talteen otetun materiaalin, kuten puretut rannikkotykit, suomalaiselle majuri Baeckmanille.

Saarilla vallitsi tunnetusti suuri ruotsinmielisyys. Ruotsalaiset tulivatkin hyvin toimeen ahvenanmaalaisien kanssa, ja lehdissä julkaistiin ruotsalaisia ylistäviä kirjoituksia.⁷¹ Erityisesti viimei-

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Redogörelse för Åländska demoleringsdetachmentets verksamhet, Åländska demoleringsdetachmentet (ÅDD) N:r 330/24.10.1919, KrA.

⁷⁰ Detachementschef Hugo Wikner 5.9.1919 till landshövdingen i Ålands län, ÅDD N:r 280, Ea:4, ÅLLArk.

⁷¹ ”Man har vinkat välkommen från varje stuga, satt upp äreportar och girlander, bjudit dem gratis mjölk och kaffe så mycket de orkat dricka. Betalning har det aldrig varit fråga om.” Åland 23.4.1919.

sessä hävityskohteessa Boxössä⁷² ruotsalaisten hyvät suhteet paikalliseen väestöön korostuivat.

Ruotsalaisen hävittämiskomennuskunnan rannikkotykiöstöosasto kotiutettiin 4.8.1919, loput joukosta 12.9. lukuun ottamatta pientä osastoa, joka jäi lopettelemaan Boxön töitä ja palasi 28.9. vuorolaivalla Tukholmaan.⁷³ Ahvenanmaan rannikkopuolustukseen ensimmäisessä maailmansodassa käytettyjen alueiden hallinta vaikutti siten osaltaan Ahvenanmaan asemaan sekä Ruotsin ja Suomen välisiin suhteisiin, jotka muodollisesti ratkaistiin Kansainliitossa vuonna 1921 Suomen eduksi, mutta jotka senkin jälkeen vaikuttivat maiden välisiin suhteisiin.

6.4 Rannikkopuolustuksen alueet sotasaaliina

6.4.1 Sotasaalis ja sen käsittely

Venäjän perintö

PIETARI SUUREN MERILINNOITUKSEN Suomen rannikolla sijainneet rannikkolinnakkeet otettiin haltuun kansalaissodan sotasaaliina, mutta linnakkeiden siirtyminen itsenäisen Suomen rannikkopuolustuksen hallintaan oli pitkä prosessi. Bolševikkien otettua vallan Petrogradissa 8.3.1917 kansallistettiin yksityisomaisuus, maaomaisuus ja pankit. Sen jälkeen neuvosto muun muassa mitätöi tsaarihallinnon aikana muiden maiden kanssa solmitut taloudelliset sopimukset, peruutti kaikki ulkomaiset lainat ja lopetti arvopapereiden lunastuksen.

Bolševikkien menettelytapa aiheutti monenlaisia ongelmia ennen kaikkea Suomelle, Virolle, Liettualle ja Latvialle, koska ne olivat olleet poliittisesti, taloudellisesti ja hallinnollisesti riippuvaisia Venäjältä, mutta julistautuneet itsenäisiksi. Näitten maitten oli sovittava rajojen ja aluehallintakysymysten lisäksi myös perinnön eli yhteisen omaisuuden ja rahavarojen jakamisesta. Periaatteessa katsottiin, että valtionomaisuus kuten kasarmit ja linnoitukset, jotka sijaitsivat uusien valtioiden alueilla, jäisivät uusille valtioille. Käytännössä järjestelyt olivat hyvin monimutkaiset.

Suomessa sekä valtio että yksityiset tahot ryhtyivät selvittämään taloudellisia suhteita Venäjään. Valtion selvityselimet perustettiin myöhemmin Tarton rauhanneuvotteluiden takia lähinnä selvittämään, tarkastamaan ja arvioimaan kerääntyneitä korvausvaatimusmateriaalia. Venäjän valtio oli aikoinaan palkannut useat yksityiset korvauksenhakijat esimerkiksi linnoitustyömaille ja heiltä oli jäänyt palkka tai muita korvauksia saamatta, tai heidän omaisuutensa oli otettu Venäjän valtion hallintaan tai jäänyt linnakkeille keväällä 1918. Moni vaati myös korvauksia maailmansodan aiheuttamista vahingoista, muun muassa metsänhakkuista ja linnoitustöistä.

Eräs Suomen valtion perustama selvityselin oli valtioneuvoston 12.2.1920 asettama Suomen Venäläinen Selvityskomissioni.⁷⁴ Työtänsä varten komissioni pyysi muun muassa tietoja niistä taloudellisista vaatimuksista, joita valtion eri virastoilla ja laitoksilla oli Venäjälle esitettävänä. Komis-

⁷² Ruotsalaiset upseerit järjestivät ahvenanmaalaisille Boxössä suuret lähtöjuhlat, johon osallistui satoja vieraita. Paikalliset lehdet kirjoittivat tämän jälkeen ylistävästi ruotsalaisista. ”Och jag erinrar mig med tacksambhet, att detta är svenskarnas verk. Dessa ingrepo i rätta ögonblicket och befriade oss därmed från rysfästningarna. [...] Det är inte blott skärgårdens raska, rödkindade töser, som innerligt önska att svenskarna snart måtte vara här igen. Nej, alla utan undantag hysa samma önskan.” Åland 20.9.1919.

⁷³ Redogörelse för Åländska ... (ÅDD) N:r 330/24.10.1919, KrA.

⁷⁴ Suomen Venäläinen Selvityskomissioni 10.3.1920 sotaministeriölle, PIMtekn-os saapuneet yleiset kirjelmät 1920, Ea 11, SArk.

sioni pyysi myös sotaministeriöltä maaliskuussa 1920 sitä, että sen tai sen alaisten viranomaisten hallussa kenties olevat aineistot annettaisiin komissionin käytettäväksi, sekä että sotaministeriö ilmoittaisi komissionille, jos sillä oli esitettävänä taloudellisia vaatimuksia Venäjälle.⁷⁵ Sotaministeriön Suomen Venäläisen Selvityskomissionin vaatimukset Venäjälle olivat hyvin pienet. Puolustusvoimien vaatimuksia selvitettiin muissa elimissä.

Sotasaalikeskusosasto

Sodan aikana vuonna 1918 ja heti sen päättymisen jälkeen otettiin Venäjän valtiolle kuulunutta erilaista omaisuutta huomattavia määriä Suomen viranomaisten hallintaan. Valtaosan tästä omaisuudesta muodostivat kiinteät puolustuslaitteet, linnakkeet niihin kuuluneine kalusteineen, tykkeitä ja ampumatarvikkeineen. Mitään yksityiskohtaista tai täydellistä hinnoittelua käyttöön otetun varustuksen arvioimiseksi ei koskaan toimitettu. Kalusto ja varusteet oli kuitenkin alusta alkaen yksityiskohtaisesti luetteloitu.⁷⁶

Helsingin valtauksen jälkeen 12.–13.4.1918 tuli Viaporin linnoituksen haltuun ottaminen ajankohtaiseksi. Suomen senaatti teki asiasta päätöksen 17.4.1918 pidetyssä talousosaston yleisessä istunnossa.⁷⁷ Lisäksi senaatti päätti asettaa neljä erilaista komissionia eli valtuuskuntaa⁷⁸ Viaporin haltuunottamiseksi. Haltuun ottaminen sekä kiinteän ja irtaimen omaisuuden takavarikoiminen julkaistiin myös lyhyesti Suomen asetuskokoelmassa⁷⁹ samassa muodossa kuin senaatin päätöksessä.

Varustuksen haltuunottoa, varastoinnista ja jakelua varten sodanaikaisen Päämajan etappiesikuntaan kuului erityinen sotasaaliin talteenotto toimisto, joka jatkoi toimintaansa sodan päätyttyä sota-asiaintoimituskuntaan kuuluvana epävirallisena osastona. Senaatti antoi 17.4. ja 17.5.1918 päätökset sotasaaliin talteen ottamisesta tietyissä tapauksissa.⁸⁰ Kesäkuun 21. päivänä 1918 perustettiin edellä mainittujen päätösten pohjalta Sotasaaliin Keskuskomitea -niminen elin sotasaaliin käsittelyä varten, ja sen puheenjohtajaksi senaatti määräsi todellisen valtioneuvoksen A. Ahosen. Komitean tuli kerätä ja hoitaa koko sotasaalis⁸¹ sekä luovuttaa omistusoikeutensa näyttäneille yksityisille henkilöille heille kuuluneet tarvikkeet. Punaisten joukkojen yksityisiltä henkilöiltä, lai-

⁷⁵ Ibid. Sota-arkistossa on vain yksi käsin kirjoitettu tähän liittyvä korvausvaatimus.

⁷⁶ Matti V. Terä ja Vilho Tervasmäki: Puolustushallinnon Perustamis- ja rakentamisvuodet 1918–1939. Puolustusministeriön historia I, Kustannus Oy Tammi, Helsinki 1973, s. 72.

⁷⁷ Senaatti päätti ”1) ottaa Suomen valtion haltuun Viapori kaikkine linnoituksineen sekä maa- ja vesialueineen, jotka [...] 2) ottaa huostaansa Venäjän valtion omistamat sekä sotilas- että siviilitarkoituksiin käytetyt kiinteistöt niissä löytyvine irtaimistoineen; sekä 3) ottaa hoitoon ja käytettäväksi venäläisten Viaporiin jättämät räjähdysaineet ja ampumatarvat: [...]”, Sp 17.4.1918, Mf SEN 1000, KA.

⁷⁸ Professori Gustav Komppa määrättiin puheenjohtajaksi valtuuskuntaan, jonka tehtävänä oli ottaa haltuunsa ja hoitoonsa ”venäläisten ja kumouksellisten jättämät räjähdysaineet ja sotatarvetta käytettävät tuhoamaisineet y.m. sellaiset tavarat Viaporissa [...]”. Toisen valtuuskunnan tehtävänä oli eversti M. von Herzenin johdolla ottaa haltuunsa Viaporin linnoitus siihen kuuluvine linnoituslaitteineen. Kolmannen valtuuskunnan puheenjohtajaksi määrättiin eversti V. Brander ja sen tuli ottaa haltuunsa kasarmit ja muut sotilastarkoituksiin käytetyt venäläiset kiinteistöt. Tohtori Georg Schauman määrättiin puheenjohtajaksi valtuuskuntaan, jonka tuli kerätä kaikki kumouksen aikaiset kumoukselliset julistukset. Sp 17.4.1918 ... KA.

⁷⁹ AsK 15/17.4.1918.

⁸⁰ Valtionarkiston yleisluettelo I u, Valtionarkisto, Helsinki 1956, s. 125. Sp 17.4.1918, Mf SEN 1000, KA.

⁸¹ Sotasaaliiksi luettiin kaikki kiinteä ja irtain omaisuus, joka vuoden 1918 sodan aikana oli takavarikoitu venäläisiltä laitoksilta ja puna-armeijalta sekä Venäjän valtion Suomesta löytynyt omaisuus.

toksilta tai virastoilta ryöstämä tavara oli poliisiviranomaisten kautta palautettava omistajilleen, jos omistusoikeus voitiin laillisesti osoittaa.⁸² Tarpeeton ja pilaantunut sotasaalis oli myytävä, mieluummin julkisella huutokaupalla.⁸³ Yleisin elimestä käytetty muoto oli Sotasaaliskeskusosasto,⁸⁴ vaikka siitä käytettiin erilaisia muotoja.

Heinäkuussa 1918 edellä mainittu Päämajan etappiesikuntaan kuulunut elin lakkautettiin ja sen tehtävät siirrettiin Sotasaaliin Keskuskomitealle (Sotasaaliskeskusosastolle).⁸⁵ Kuitenkin kävi varsin nopeasti ilmi, että oli välttämätöntä järjestää sotasaaliin hoito entistä keskitetyimmälle kannalle. Sen takia sota-asiantoimituskunta esitti ja senaatti hyväksyi 16.8.1918 ehdotuksen siitä, että ”*Sotasaaliin Keskuskomitea on heti asetettava Valtiovaraintoimituskunnan alaiseksi, sekä [...]*”⁸⁶ Sotasaaliskeskusosaston johtelijana toimi Keskusosasto. Osasto oli jaettu jaostoihin ja niihin verrattavaan kansliaan.⁸⁷ Useista organisaatiomuutoksista johtuen Sotasaaliskeskusosaston ja sen alaisten sotasaaliskonttoreiden asiakirjoja on monessa arkistossa kuten Kansallisarkistossa, Sota-arkistossa ja maakunta-arkistoissa.

Insinöörijaosto käsitteli asiat, jotka koskivat muun muassa rakennusaineita ja -työkaluja, raaka-aineita, öljyä ja bensiiniä, kaikenlaisia koneita, sähkölaitteita ynnä muuta sellaista. Lisäksi jaoston tehtäviin kuului yhdessä meriasiainjaoston kanssa käsitellä laivoja, laivaveistämöjä ja telakoita, jos asia koski teknisiä kysymyksiä ja arviointeja.⁸⁸

Rakennusjaosto käsitteli muun muassa kasarmeja, parakkeja ja asuinrakennuksia, ellei niitä ollut luovutettu Yleisten rakennusten ylihallitukselle tai muille laitoksille. Intendentuurijaosto käsitteli asioita, jotka koskivat muun muassa polkupyöriä, elintarvikkeita sekä varusesineitä kuten patruunalaukkuja, reppuja ja kenttäkeittiöitä.⁸⁹

Räjähdejaosto käsitteli räjähdysaineita, nalleja ja sytytyslankaa. Tykistö-, meriasia- ja asejaoston tehtäviin kuului muun muassa tykkeihin ja niiden ampuma- ja muihin tarvikkeisiin liittyvät asiat. Jaosto huolehti lisäksi muun muassa kaikenlaisista laivoista ja veneistä, miinoista ja ampu-

⁸² Määräyksiä Sotasaalis-Keskusosaston Asiamiehille (ei päiväystä), SSK (järjestämätön), KA.

⁸³ Terä ja Tervasmäki s. 72–73.

⁸⁴ Yleensä käytetään nimeä Sotasaaliskeskusosasto. Nimi kirjoitetaan hyvin monella eri tavalla, esimerkiksi Sotasaaliin Keskuskomitea, Sotasaalis-Keskuskomitea, Sotasaalis-Keskusosasto, Sotasaaliskeskusosasto, Sotasaaliin Talletus-Keskusosasto ja Sotasaaliintalletus-keskusosasto. Jopa osaston valmiiksi painetuissa lomakkeissa nimi esiintyy monessa eri muodossa, joista tavallisimmat ovat Sotasaalis Keskusosasto ja Sotasaalis-Keskusosasto. Ruotsinkielinen nimi oli Centralafdelningen (myöhemmin Centralavdelningen) för Krigsbyte osaston omissa painetuissa papereissa ja eräissä muissa lähteissä Krigsbytescentralen. Kansallisarkiston Yleisluettelossa I vuodelta 1956 käytetään muotoa Sotasaaliskeskusosasto, jota on käytetty myös tässä tutkimuksessa.

⁸⁵ Terä ja Tervasmäki s. 72–73.

⁸⁶ Sp 16.8.1918, Mf SEN 1003, KA.

⁸⁷ Sotasaalis-Keskusosaston Johtosääntö (ei päiväystä) s. 1, SSK (järjestämätön), KA. Johtosääntö on tässä kohtaa hieman epäjohdonmukainen, koska sen mukaan Keskusosaston muodostivat päällikkö, apulaispäällikkö sekä kanslia- ja kuusi jaostopäällikköä. Kuitenkin johtosäännössä todetaan että ”*Keskusosastoon asetetaan 1 §:ssä mainittujen lisäksi seuraavat virkailijat:*” ja luettelee kansliaan ja kuuteen eri jaostoon asetettavat virkailijat toteamatta selvästi, että jaostot kuuluvat Keskusosastoon. Johtosääntö erottaa kuitenkin selvästi Keskusosaston läänipohjaisesta piirijaosta ja sotasaaliskonttoreista mahdollisine jaostoineen.

⁸⁸ SSK:n Johtosääntö s. 4–5, SSK (järjestämätön), KA.

⁸⁹ Ibid. s. 5.

matarvikkeista, laivaveistämöistä sekä telakoista.⁹⁰

Sotasaaliin hoitoa varten maa jaettiin läänien mukaan kahdeksaan piiriin. Turun ja Porin piiri käsitti myös Ahvenanmaan läänin. Varsinainen työ lääneissä keskitettiin sotasaaliskonttoreihin. Sotasaaliskonttorit hoitivat inventoinnit ja arvioinnit sekä järjestivät vartioinnin. Eri alueiden rakennuksista laadittiin erilaisia luetteloita ja karttoja. Lisäksi sotasaaliskonttorit järjestivät tarpeetoman sotasaaliin huutokauppoja. Uudenmaan piirissä oli oma sotasaaliskonttorinsa myös Suomenlinnassa. Piirit eli läänit jaettiin usein sotasaalisalueisiin.⁹¹

Vaikka Sotasaaliskeskusosasto oli ainoana viranomaisena vastuussa sotasaaliin keräämisestä ja jatkokäsittelystä, se käytti asiantuntija-apuna muita viranomaisia ja valtion laitoksia ja jakoi tehtäviä näille viranomaisille, jotka olivat tilivelvollisia Sotasaaliskeskusosastolle. Kauppa- ja teollisuusministeriö sai esimerkiksi ottaa haltuunsa ja realisoida kaikki öljyt, koska oli järkevää keskitää öljyt yhdelle viranomaiselle. Puolustusvoimille ei kuitenkaan ohjattu puolustustarvikkeiden käsittelyä.⁹²

Sotasaaliskeskusosaston ja puolustusvoimien yhteistyö

Puolustusvoimien ja Sotasaaliskeskusosaston sekä sen alaisten sotasaaliskonttorien yhteistyötä on usein arvioitu huonoksi. Yhteistyö tuottikin paljon vaikeuksia muun muassa sen takia, että näiden kahden viranomaisen tehtävät olivat osittain ristiriidassa toistensa kanssa. Valtiovarainoimituskunnan 30.8.1918 antamien ohjeiden mukaan Sotasaaliskeskusosasto oli ainoa viranomainen, joka sai jakaa sotasaalista muille viranomaisille ja laitoksille, ja sen jälkeen kun sotasaaliista oli otettu viranomaisten ja laitosten tarvitsema materiaali, realisoida loput.⁹³ Puolustusvoimat hallinnoivat jatkossa kuitenkin joitakin sotasaalitarvikkeita ja -kiinteistöjä. Sotasaaliskeskusosasto pyrki ottamaan tämänkin sotasaaliin haltuunsa jatkotoimenpiteitä varten. Näitä kiistanalaisia tarvikkeita olivat esimerkiksi linnakkeiden rakennukset, aseet ja muut tarvikkeet.

Sotasaaliskeskusosaston esittelystä 11.7.1918 päätettiin, että kaikki takavarikoitujen ja sotasaaliina otettujen talojen ja rakennusten hoito ja arvioiminen vuoden 1914 hintojen pohjalta oli jätettävä Yleisten rakennusten ylihallitukselle 1.8.1918 alkaen kuitenkin siten, että sotaministeriö määräisi rakennusten käytöstä sotilasviranomaisten tarpeeseen.⁹⁴ Ei tarkemmin määrätty, miten yhteistyö Sotasaaliskeskusosaston, Yleisten rakennusten ylihallituksen ja sotilasviranomaisten välillä oli tarkoitus toteuttaa, ja yhteistyö tuottikin suuria vaikeuksia.

Valtion viranomaisten ja laitosten oli määrä lähettää Sotasaaliskeskusosastolle täydelliset luettelot kaikesta sotasaaliista, jonka ne olivat ottaneet haltuunsa ennen Sotasaaliskeskusosaston perustamista. Sotasaaliskeskusosasto moitti puolustusvoimia siitä, ettei luetteloita vielä maaliskuussa 1919 ollut toimitettu. Puolustusvoimia moitittiin myös monesta muusta asiasta. Puolustusvoimien toiminnan katsottiin osittain jopa tekevän mahdottomaksi Sotasaaliskeskusosaston tehtävän palauttaa sotasaalis oikealle omistajalleen. Yksi suuri ongelma oli se, ettei rannikkopuolustus pystynyt

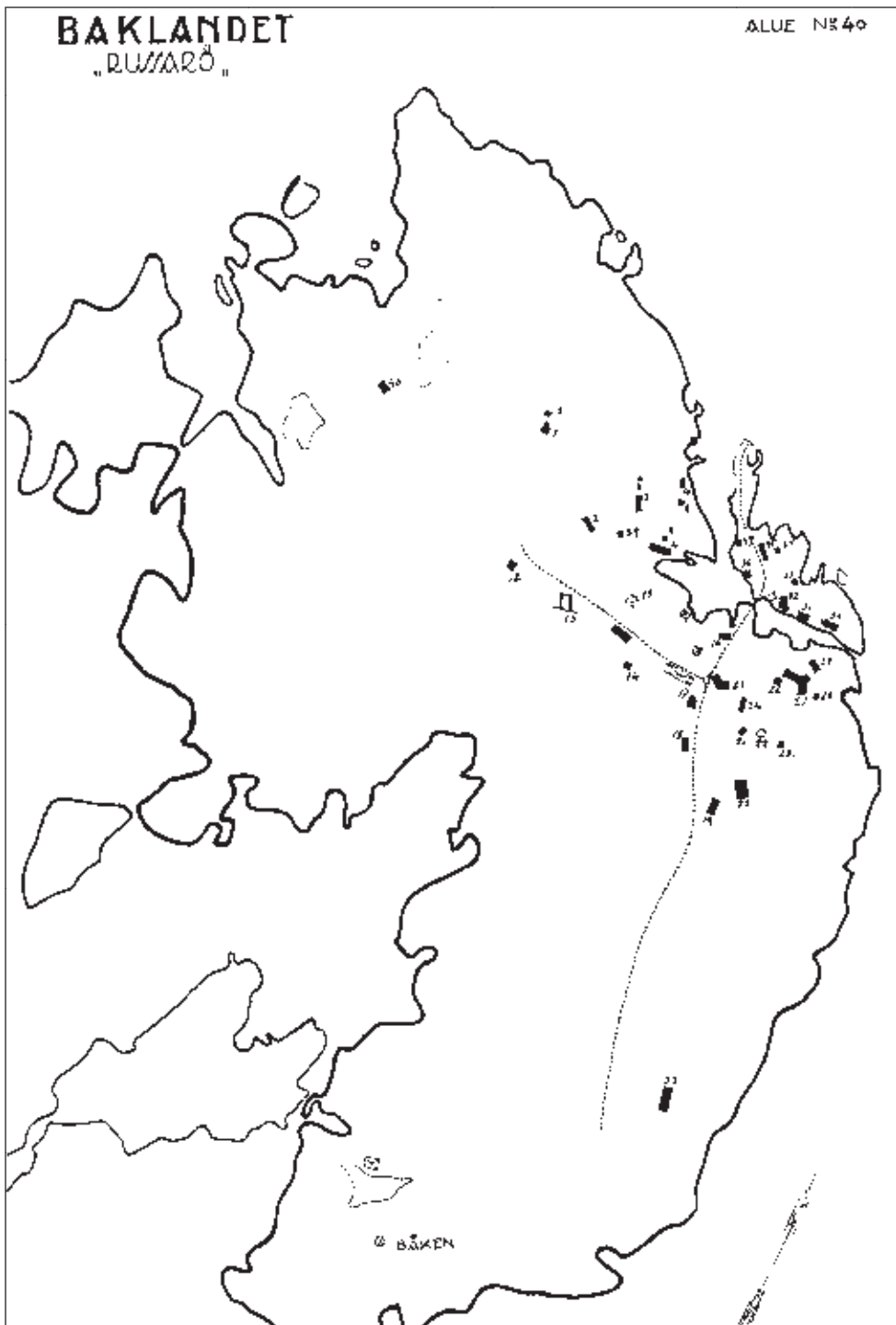
⁹⁰ Ibid. s 6.

⁹¹ Ibid. s 6–7.

⁹² Protokoll fört vid sammanträde å Centralavdelningen för krigsbyte den 1 mars 1919 för att överlägga om överlåtande av krigsbyte åt militära inrättningar, PIMtekn-os 1919 Ea 3, SARk.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ SSK kaikille (8) Lääninasiamiehille ja Sotaministeriölle 18.7.1918, SSK (järjestämätön), KA.

13. Sotasaalikeskusaston laatima kartta Russarön linnakkeesta (kansio Hanko, Russarö jne., PIMArk).

ilmoittamaan, mitkä alueet jäisivät käyttöön ja mistä luovuttaisiin, mikä hankaloitti sotasaaliin käsittelyä.⁹⁵

Rannikkotykkijoukko-osastot puolestaan moittivat Sotasaaliskeskusosastoa siitä, että se kuljetti pois tai jopa myi linnakkeille elintärkeitä materiaalia. Mäkiluodon linnakkeella sikäläinen sotasaaliskonttori myi räjäytetyn 203 millimetrin tykin romua, jonka mukana lienee myyty ai- van käyttökelpoisia tykin osia. Viipurin Rannikkotykköpataljoonan komentaja majuri Lennart Pohjanheimo totesi syyskuussa 1918 kirjelmässään Suomen rannikkotykkijoukon komentajalle, että Sotasaaliskeskusosasto keräsi käyttökelpoisiaakin rannikkotykkejä isoon varikkoon myytäväksi. Pohjanheimo esitti, että Sotasaaliskeskusosastoa kiellettäisiin luovuttamasta varastoihin kerättyjä rannikkotykkejä ennen kuin Viipurin meririntama olisi inventoitu ja ”*kyllin pätevistä henkilöistä*” muodostettu toimikunta olisi selvittänyt, mitkä tykit ja patterit jäisivät rannikkotykkijoukon käyttöön.⁹⁶ Lisäksi monessa paikassa kunnollisista majoitustiloista oli huutava pula, eikä Sotasaaliskeskusosasto pitänyt siitä, että puolustusvoimat aika ajoin otti käyttöön rakennuksia, joiden olisi kuulunut jäädä Sotasaaliskonttoreille.

Sotasaaliskeskusosaston tiloissa pidettiin sotaministerin pyynnöstä 1.3.1919 kokous, jossa käsiteltiin sotasaaliin luovuttamista sotilasviranomaisille. Puolustusvoimien edustajien mukaan sotasaaliista olisi erotettava kaikki sotatarvikkeet ja -materiaali sekä sellainen rakennusmateriaali, jolle puolustusvoimilla oli käyttöä. Näin erotettu sotasaalis olisi puolustusvoimien hallinnassa. Sotasaaliskeskusosaston edustajat epäilivät puolustusvoimien sopivuutta sotasaaliin realisoijiksi. Epäily koski ensisijaisesti sellaista materiaalia, jota myös siviilit voivat käyttää. Aseiden, ampumar- tavikkeiden ja muiden sotatarvikkeiden luovuttamista puolustusvoimille pidettiin selviönä.⁹⁷

Rannikkotykkien siirtoja haittasi rannikkotykkijoukon päättämättömyys linnakkeiden tulevasta käytöstä. Jotkut linnakkeet olivat jo rannikkotykkijoukon käytössä. Sotasaaliskeskusosaston edustajat toivoivat, että sotilasviranomaiset mahdollisimman pian päättäisivät rannikkopattereiden kohtalosta, jotta Sotasaaliskeskusosasto voisi myydä tarpeettomat tykit romuna. Tykkien romuttaminen oli suurin ongelma Sotasaaliskeskusosaston ja puolustusvoimien yhteistyössä, sillä lopullista päätöstä eri alueiden kohtalosta ei voitu tehdä, ennen kuin rauhansopimus olisi solmittu ja rannikon puolustus suunnitelmat laadittu.

Neuvotteluissa keskusteltiin puolustushallinnon edustajien aloitteesta siitä, olisiko sotaministeriön perustettava erillinen elin, joka vastaisi sotasaaliin hallinnasta ja jatkokäsittelystä sekä varti- oinnista. Uuden organisaation perustaminen ei ollut kuitenkaan järkevää, koska materiaalin paras asiantuntemus oli niillä viranomaisilla ja valtion laitoksilla, jotka jo vastasivat sotasaaliista.⁹⁸

Valtiovaraintoimituskunnan kesällä 1918 antamien ohjeiden perusteella kaikesta siitä sotasaaliis- ta, joka luovutettiin eri valtion viranomaisille ja laitoksille, oli maksettava Sotasaaliskeskusosaston kanssa sovittu korvaus. Koska puolustusvoimille tuleva sotasaaliin määrä oli huomattavan suuri, puolustusbudjetti ei riittänyt korvauksiin. Puolustushallinnon edustajat katsoivat, että yksinomaan sotatarvikkeiksi luokiteltava materiaali pitäisi luovuttaa puolustusvoimille korvauksetta. Koko- uksella ei kuitenkaan ollut valtuuksia päättää asiasta, joten sen käsittely siirrettiin Sotasaaliskes-

⁹⁵ Protokoll fört vid sammanträde å Centralavdelningen ... SARk.

⁹⁶ ViipRtPatl N:o 1858/4.9.1918, T 20253/18, SARk. Niin sanottu Almqvistin komitea oli tässä vaiheessa jo inventoinut rannikkolinnakkeet ja jättänyt mietintönsä Yleisesikunnalle.

⁹⁷ Protokoll fört vid sammanträde å Centralavdelningen ... SARk.

⁹⁸ Ibid.

kusosaston, sotaministeriön, valtiokonttorin ja valtiovarainministeriön välisiin neuvotteluihin.⁹⁹

Sotasaaliskeskusosaston ja rannikkopuolustuksen edustajien keskustelu jatkui vilkkaana vuonna 1919 ja 1920, mutta usein päätettiin vain yksittäisistä alueista ja rakennuksista. Pienenkin asian selvittäminen saattoi olla pitkän selvityksen tai ainakin lausuntopyyntökierroksen takana. Rannikkotykistöjoukko-osastojen komentajat pystyivät ottamaan kantaa vain oman joukko-osastonsa hetkellisen tarpeen osalta, eikä tulevista tarpeista pystytty esittämään mielipiteitä, koska alueiden tarve oli sidoksissa alueen tulevaan kokonaiskäyttöön.¹⁰⁰ Näin joidenkin rannikkopuolustukseen tarvittavien alueiden kohtalo riippui yksittäisten henkilöiden mielipiteistä, koska kokonaissuunnitelmaa ei vielä ollut.

Alueet, joilla oli paljon edelleen puolustusvoimien käytössä olevia rakennuksia, olivat hankalia erityisesti rakennusten hallinnan kannalta. Näihin kuului esimerkiksi Suomenlinna. Sotaministeriön Asumustoimisto antoi joukko-osastolle ja muille valtion laitoksille Suomenlinnan rakennuksia, jolloin syntyi ristiriitoja Suomenlinnan sotasaaliskonttorin kanssa. Suomenlinnassa oli myös suuri määrä yksityishenkilöiden omistamia huviloita, jotka Suomenlinnan sotasaaliskonttori oli saamansa tehtävän mukaan palauttanut omistajilleen, mutta jotka Sotaministeriön Asumustoimisto antoi valtion virkailijoille ja sotilashenkilökunnalle ilmoittamatta siitä Suomenlinnan sotasaaliskonttorille. Sekaannusten takia Sotasaaliskeskusosasto esitti elokuussa 1919, että Sotaministeriö valitsisi asiaan perehtyneen henkilön, joka yhdessä Sotasaaliskeskusosaston valitseman edustajan kanssa laatisi ehdotuksen rakennusten luovuttamisesta Sotaministeriölle.¹⁰¹

Sotasaaliskeskusosaston ja puolustusvoimien sekä rannikkopuolustuksen yhteistyö osoittautui niin monessa suhteessa hankalaksi ja huonosti koordinoituksi, että monella taholla esitettiin erilaisten yhteistyöelinten perustamista yhteistoiminnan parantamiseksi. Suomenlinnan lisäksi toinen suuria vaikeuksia aiheuttanut alue oli Viipuri. Sotasaaliskeskusosasto ehdotti 12.1.1920, että Viipurin Sotasaaliskonttoriin olisi asetettava neuvotteleva lautakunta, joka laatisi ehdotuksen Viipurin läänissä sijaitsevien sotasaaliskiinteistöjen lopulliseksi tai väliaikaiseksi järjestelyksi.¹⁰²

Sotaministeriön Insinööriosaston Linnoitustoimiston oli vaikea pysyä täysin ajan tasalla sota-saaliin käsittelystä,¹⁰³ ja se ehdottikin, että puolustusministeri asettaisi komitean, joka tarkastaisi, mitkä linnoituksilla olevat tavarat ja kiinteistöt olisi siirrettävä Sotasaaliskeskusosastolta puolustusvoimille.

Linnoitustoimiston esitys johti nopeasti toimenpiteisiin. Sotaministeri asetti komitean ja 15.1.1920 sotaministeriö pyysi eri osapuolia nimeämään jäsenensä eri linnoitusten kiinteistöjen ja

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Rannikkotykistörykmentti 2:n komentajan viransijainen kapteeni Niemelä antoi esimerkiksi tyypillisen vastauksen Somerista. Hän totesi yhdestä Somerin rakennuksesta: ”Siinä tapauksessa että Somerin saari tulisi miehityksi niin ei olisi suotava, että rakennus luovutettaisi, muuten ei minulla ole mitään rakennuksen luovuttamista vastaan.” Suomen rannikkotykistön komentaja eversti Nenonen oli kirjoittanut lausunnon reunaan ”Puolestani en tarvitse Somerin saarta”. RT 2 N:o 4009/26.7.1919, PIMtekn-os saapuneet yleiset kirjelmät 1919, Ea 3, SArk.

¹⁰¹ SSK N:o III. 7862/15.8.1919, PIMtekn-os saapuneet yleiset kirjelmät 1919 Ea 3, SArk.

¹⁰² SSK N:o III/347/12.1.1920, PIMtekn-os saapuneet yleiset kirjelmät 1920 Ea 7, SArk.

¹⁰³ ”[...] Linnoitustoimisto ei ole täysin tietoinen siitä, mitä eri linnoituksissa olevia kiinteistöjä ja irtaimistoa ja kuuluu Sotasaalis-Keskusosastolle ja missä varoista Sotasaalis-Keskusosastolle olisi maksettava sellaiset eri tavarat, jotka ovat linnoituksille välttämättömät kuten [...]” Sotaministeriö N:o 58/20/Ins.I./7.1.1920, PIMtekn-os saapuneet yleiset kirjelmät 1920, Ea 6, SArk

irtaimistojen ratkaisukomiteaan. Sotasaaliskeskusosaston edustajaksi määrättiin everstiluutnantti Holopainen, Rannikkopuolustuksen Esikunnan edustajaksi vänrikki, diplomi-insinööri Marjanen ja sotaministeriön edustajaksi insinööri Ehnqvist. Sotaministeri määräsi everstiluutnantti Holopaisen komitean puheenjohtajaksi.¹⁰⁴

Komitean käytännön merkitys lienee jäänyt suhteellisen pieneksi, koska kirjeenvaihto aluehallinta- ja kiinteistöky symysten yksityiskohdista Sotasaaliskeskusosaston ja sotaministeriön välillä jatkui komiteasta huolimatta vilkkaana. Ahvenanmaan kiinteistöjen kohtalo aiheutti useita selvityspyyntöjä vielä sen jälkeen, kun linnoituslaitteiden purkaminen oli päätetty vuonna 1919. Sotaministeriö oli huolissaan Sotasaaliskeskusosaston Ahvenanmaan kiinteistöjen myyntivalmisteluista, koska rakennuksia saatettiin tarvita Ahvenanmaalla vielä oleville joukoille, ja Sotasaaliskeskusosasto puolestaan kehotti sotaministeriötä lähettämään edustajansa Ahvenanmaalle selvittämään, mitkä rakennukset puolustusvoimat haluaisi ottaa haltuunsa. Haltuunottoa toivottiin, jotta puolin eikä toisin tarvitsisi pitää kunnossa toiselle osapuolelle jääviä kiinteistöjä.¹⁰⁵ Päätöstä ei vielä keväeseen 1920 mennessä ollut tehty tai ainakaan ilmoitettu Sotasaaliskeskusosastolle, joka sen takia katsoi lähiaikoina joutuvansa myymään rakennukset muille valtion viranomaisille ja laitoksille.³³ Ratkaisua ei tiettävästi kuitenkaan tehty ennen kuin valtioneuvosto päätti sotasaaliin jaosta Tarton rauhanneuvottelujen jälkeen.

Sotasaaliin käsittelyssä oli näin alussa kyse lähinnä rakennusten käytöstä ja tarvikkeiden myynnistä. Puolustusvoimilla niin kuin osittain Sotasaaliskeskusosastolla oli kuitenkin koko ajan taustalla rannikkopuolustuksen tulevat aluetarpeet. Sotasaaliskeskusosasto olisi halunnut ratkaista aluekysymykset nopeasti ja myydä ylimääräisen sotasaaliin. Puolustusvoimat ei pystynyt määrittelemään tarpeitaan, vaan keskittyi lähinnä estämään Sotasaaliskeskusosaston intoa myydä ja romuttaa rakennuksia ja sotatarvikkeita, jotka mahdollisesti myöhemmin osoittautuisivat tarpeelliseksi käyttöön jäävillä alueilla.

Everstiluutnantti Arno Almqvistin toimikunta

Yleisesikunnan päällikkö asetti jo kesällä 1918 toimikunnan inventoimaan rannikon linnakkeet. Toimikunnan puheenjohtajana oli everstiluutnantti Arno Almqvist, joka 20.6. 1918 sai Yleisesikunnan meri-osastolta ilmoituksen siitä, että hänet oli määrätty ”*jäseneksi Sotasaaliskomiteaan*”.¹⁰⁷ Muut jäsenet komiteassa olivat everstiluutnantti H. Graf ja kapteeniluutnantti A. Sourander. Toimikunta luovutti selvityksensä Yleisesikunnalle 24.8.1918.¹⁰⁸ Tarkkoja tietoja sen käsittelystä sen jälkeen ei ole.

Toimikunnan kertomus¹⁰⁹ sisältää varsin tarkat kuvaukset linnakkeista tarkastushetkellä, vaikka siinä on joitakin epätarkkuuksia ja virheellisyyksiä. Lisäksi siinä on arvioita linnakkeiden käyttöarvosta ja suosituksia niiden jatkokäytöstä. Arviot ja suositukset perustuvat muun muassa pattereiden

¹⁰⁴ SSK N:o 1431/524/22.1.1920, PIMtekn-os saapuneet yleiset kirjelmät 1920, Ea 6, SARk. SSK N:o 1452/907/7.2.1920, PIMtekn-os saapuneet yleiset kirjelmät 1920, Ea 10, SARk. Sotaministeriö N:o 534/20/Ins.1./17.1.1920, PIMtekn-os saapuneet yleiset kirjelmät 1920, Ea 6, SARk. RPE os. VI N:o 47/22.20/20.1.1920, PIMtekn-os saapuneet yleiset kirjelmät 1920, Ea 6, SARk.

¹⁰⁵ SSK N:o III/43/1174/18.2.1920, PIMtekn-os saapuneet yleiset kirjelmät 1920, Ea 11, SARk.

¹⁰⁶ SSK N:o III/152/3438/10.5.1920, PIMtekn-os saapuneet yleiset kirjelmät 1920, Ea 11, SARk.

¹⁰⁷ YE Meriosasto N:o 163/20.6.1918, T 20253/18, SARk.

¹⁰⁸ Arimo 1981 s. 54.

¹⁰⁹ Rannikkolinnakkeita tarkastaneen komission kertomus 24.8.1918. Os Ia/YE:n kirjeistöä 1918, kirjelmäryhmä VII, 23/2201 C2-4, SARk.

kuntoon, niiden miehittämiseen tarvittavaan henkilöstöön ja yhteistoimintaan laivaston kanssa sekä niiden sijaintiin suojattavaan kohteeseen nähden. Pattereita koskevat suositukset eivät varsinaisesti perustuneet mihinkään uhkakuvaan tai kokonaissuunnitelmaan. Kertomus sisältää listan kaikista inventoiduista paikoista ja niiden aseistuksesta.¹¹⁰ Tarkastelun ja mietinnön lähtökohtana oli se, ettei Suomessa ollut riittävästi sopivia aluksia miinoitusten suojaamiseen eikä taloudellisia resursseja kaikkien patterien ylläpitämiseen.

Kaikki patterit voitiin jakaa karkeasti kahteen ryhmään tehtävien mukaan. Ensimmäisen ryhmän muodostivat patterit, joiden tehtävänä oli tärkeimpien väylien, maihinnousu-urien ja -paikkojen suojaaminen. Nämä patterit sijaitsivat Koiviston, Viipurin, Suomenlinnan sekä Turun–Ahvenanmaan alueella. Toisen ryhmän muodostivat patterit, joiden tehtävänä oli eri miinoitusten suojaaminen. Komitean mielestä Suomi ei tarvinnut toiseen ryhmään kuuluvia linnakkeita lukuun ottamatta niitä, jotka olivat lähellä rannikkoa. Toisen ryhmän pattereista voisi jopa olla haittaa. Suomen käytössä oli vain pohjoisen rannikon patterit, ja mahdollisen hyökkäyksen yhteydessä venäläiset voisivat ottaa kyseiset patterit haltuunsa ja käyttää niitä tukikohtina hyökkäystä varten. Komitea päätyi täten suosittelemaan linnakkeiden ja pattereiden jakamista kolmeen ryhmään: Ensimmäisen luokan linnakkeet jätettäisiin täyteen valmiuteen. Toisen luokan linnakkeet jätettäisiin aseettomiksi, mutta ne miehittäisiin liikekannallepanossa. Kolmas ryhmä sisälsi hylättävät linnakkeet.

Kaiken kaikkiaan toimikunta luetteli sotasaaaliina seuraavassa esitetyt patterit luokkiin. (Huom-sarake OE).

Patteri	Kalusto	Lka	Huom
Ino	4/152/45 C	3	
Ino	8/290/35	3	
Ino	8/254/45 D	3	
Ino	4/229 RM	3	
Ino	4/152/45 C	3	
Ino	4/305/52	3	Yksittäisasemissa
Ino	4/305/52	3	Torniasetelu
Ino	4/290 mörssäri	3	Japanilaisia
Puumala	6/152/45 C	3	
Humaljoki	4/152/45 C	3	
Humaljoki	4/152/35 Mk	3	
Humaljoki	8/57	3	
Härkölä	6/152/35 Mk	3	Härkölä
Härkölä	4/57	3	Härkölä
Koivisto	4/152/45 C	3	Vain asemat
Tuppura	4/152/35 Mk	1	
Tuppura	2/57	1	
Suonionsaari	4/152 190 p	1	Osa asentamatta
Uuraansaari	4/152 190 p	1	Koivuniemi tai -saari
Uuraansaari	6/280 RK	1	Patteri II
Uuraansaari	6/152 190 p	1	Patteri I
Ravansaari	6 betoniasemaa	2	Mahdollisesti 10"
Rankki	4/152/45 C	1	
Kilpisaari	4/203/45 C	2	Pitääkö olla 152 C ?
Someri	4/152/ 45 C	3	Vain tykkiasemat
Someri	2/75	3	Vain tykkiasemat
Lavansaari	4/254/45 D	3	
Lavansaari	4/152/45 C	3	
Isosaari	4/254/45 D	1	
Isosaari	4/254/45 D	2	
Isosaari	4/152/45 C	2	
Kuivasaari	4/254/45 D	2	
Harmaja	4/152/45 C	1	
Miessaari	4/152/45 C	1	
Santahamina	4/152/45 C	1	
Ryssänkari	4/254/45 D	1	
Katajaluoto	4/254/45 D	2	
Villinki	4/254/45 D	2	

¹¹⁰ Lista on suhteellisen epätarkka eikä kaikkia asetyyppejä ole merkitty oikein tai selvästi.

Patteri	Kalusto	Lka	Huom
Mäkiluoto	4/356	3	Alun perin 6 kpl, kesken
Mäkiluoto	4/203/50	3	Kahdessa tornissa
Mäkiluoto	4/100	3	Tarkoittanee 102 mm:ä
Mäkiluoto	2/75	3	Zenit (ilmatorjunta)
Hästö-Busö	2/152/45 C	3	
Hästö-Busö	2/152/45 C	3	
Hästö-Busö	2/152 190 p	3	
Mellanholmen	4/152		Vain tykkiasemat
Koö	4/203		Vain tykkiasemat
Russarö	2/234/50 Be	1	
Russarö	2/234/50 Be	1	
Russarö	2/234/50 Be	1	
Russarö	4/75	1	
Russarö	2/75	1	Lisäksi 2/47-tykkiä
Utö	2/152/45 C	2	
Utö	2/152/45 C	2	
Utö	3/57	2	Vain tykkiasemat
Lypertö	4/152/45 C	2	
Lypertö	4/120	2	
Örö	4/305/52 O	1	
Örö	2/75	1	Zenit (ilmatorjunta)
Örö	4/152/45 C	1	Lisäksi 1/75 Zenit
Örö	3/120/45 C	1	
Salis	3/152	2	Pitää olla Sälis
Frebbenby	3/152	2	
Mellantorp	3/152	2	
Kungsby	3/152	2	
Boxö	4/203	2	
Hamnö	4/100	2	Tarkoittanee 102 mm:ä
Herrö	4/100	2	Tarkoittanee 102 mm:ä
Sommarö	4/152	2	Storklobb
Kökar	4/100	2	
Rauma	2/152 190 p		Durlacherin lavetti
Rauma	2/42 lin. ktyk		
Reposaari	2/75		
Yttersö	2/152 190 p		
Yttersö	2/42 lin. ktyk		

Pohjanlahden rannikolla komitea kävi ainoastaan Vaasassa katsomassa linnoituslaitteita. Se totesi kuitenkin, että aina Ouluun saakka oli ollut pattereita, joista tykit puuttuivat. Lisäksi raportissa on erityisesti Ahvenanmaan linnoitusten osalta useita epätarkkuuksia ja jopa virheitä,¹¹¹ koska toimikunta ei myöskään käynyt Ahvenanmaalla tuolloisen epäselvän poliittisen tilanteen takia

Toimikunnan mielestä Ino oli rakennettu ainoastaan Venäjän pääkaupungin suojaksi. Sen kunnostus olisi täysin turhaa, varsinkin, kun se sijaitisi niin lähellä Venäjän pääkaupunkia, että maihinnousu sen vaikutuspiirissä olisi sopimaton. Venäjän arveltiin sodan syttyessä pyrkivän valtaamaan sen nopeasti Pietarin suojaamiseksi, joten oli suorastaan hyvä, että linnake oli tuhouttu.¹¹²

Puumalan, Humaljoen, Koiviston saaren ja Härkölän patterien merkitys riippui Karjalan kannaksen sotasuunnitelmista. Jos omia maavoimia käytettäisiin Koiviston itäpuolella, pattereilla voitaisiin tukea maavoimien taistelua, muuten pattereista voitaisiin luopua. Toimikunta esitti kuitenkin, että patterit olisi säilytettävä toistaiseksi epävakaan poliittisen tilanteen vuoksi.¹¹³

Viipurinlahden ja Viipurin suojaaminen oli tärkeää, ja sen takia myös Viipurinlahden patterit olisi säilytettävä. Lavansaaren ja Somerin patterit oli tarkoitettu ainoastaan merimiinoitusten suojaamiseen, joten niistä katsottiin voitavan luopua. Virolahden suunta oli täysin suojamatton, joten sinne toimikunta suositteli uuden patterin rakentamista. Alueelle perustettiin myöhemmin Pukkion linnake.

¹¹¹ Toimikunnan raportin virheellisyudet ja epätarkkuudet on valitettavasti kopioitu myöhempiin tieteellisiin tutkimuksiin.

¹¹² Rannikkolinnakkeita tarkastaneen komission kertomus ... SARk.

¹¹³ Ibid.

Suomenlinnaa¹¹⁴ toimikunta piti ensiluokkaisena. Suomenlinnan merkitystä komitea perusteli muun muassa sillä, että se suojaasi Suomen pääkaupunkia Helsinkiä, joka oli myös Etelä-Suomea puolustavien joukkojen tärkeä varuskuntakaupunki ja jossa sen lisäksi sijaitsi maan ainoa laivas-totukikohta. Toimikunta korosti myös Helsingin ulomman meririntaman muodostamaa kokonaisuutta, jonka rikkoutuessa koko Helsingin rannikkopuolustus saattaisi pettää. Komitea esitti siksi kaikkien Helsingin ulompien meririntaman patterien jäämistä käyttöön. Meririntaman sisemmän linjan vanhentuneista pattereista voitaisiin luopua, eikä toimikunta edes yksilöinyt niitä raportissaan.

Mäkiluodon linnake oli komitean mielestä rakennettu pelkästään merimiinoitusten suojaksi ja se oli melkein kokonaan tuhattu keväällä 1918. Siksi Mäkiluotoa ei tarvittaisi. Hästö-Busö oli tärkeä Lappvikin suojana, mutta koska se oli myös räjäytetty, siitäkin jouduttaisiin luopumaan. Russarön linnake oli sen sijaan suhteellisen hyvässä kunnossa, ja koska se oli erittäin tärkeä Hangon sataman suojana, sitä ehdotettiin sijoitettavaksi ryhmään yksi.

Myös Turun–Ahvenanmaan alue muodosti komitean mielestä kokonaisuuden, joka koostui Ahvenanmaan saarilla olevien pattereiden lisäksi Öröstä, Utöstä ja Lypertöstä. Jos Ahvenanmaan linnoitukset hävitettäisiin, kokonaisuus särkyisi, ja hyökkääjän olisi helppo vallata jäljelle jääneet patterit. Jos Ahvenanmaan pattereista olisi pakko luopua, komitea katsoi tarpeelliseksi pystyttää eräitä uusia pattereita täydentämään Örön, Utön ja Lypertön muodostamaa rannikkopuolustusta länteen. Kiinteiden pattereiden rakentamista Pohjanlahden rannikolle komitea ei pitänyt tarpeellisenä, vaan tilapäiset liikekannallepanossa perustettavat patterit tärkeimpiin kohtiin riittäisivät.

Yhteenvetona komitea totesi, että moni linnake oli tärkeä Suomelle. Oli kuitenkin ilmennyt, että monia pattereita ja varastoja vartioitiin hyvin huonosti ja joitakin niistä ei vartioitu ollenkaan. Vartioinnin ja hoidon puute heikentäisi pattereiden kuntoa. Komitean mietinnössä luetellaan toimenpiteitä, joihin välittömästi oli ryhdyttävä patterien kunnossa pysymiseksi. Oli myös heti päätettävä, mistä pattereista luovuttaisiin.

On epäselvää, missä määrin Almqvistin komitean mietintö vaikutti rannikkopattereiden lähi-vuosien kohtaloon. Almqvistin komitea esitti kuitenkin monta ratkaisua, jotka myöhemminkin vaikuttivat pattereiden aluehallintaan, ja jotkut komitean esitykset toteutuivat muodossa tai toisessa 1920- ja 1930-luvuilla. Komitean ongelmana oli puutteellinen tieto tulevista puolustus suunnitelmista. Puolustusvoimille tunnusomainen varovaisuus ja hidas reagointikyky muutoksille johtivat kuitenkin siihen, ettei Almqvistin komitean, muiden elinten eikä hallintoyksiköiden esittämiä kaikkia ratkaisuja eikä toimenpiteitä haluttu, voitu tai ehditty panna toimeen, ennen kuin niitä koskevia suunnitelmia ja päätöksiä muutettiin.

Toimikunnan lähtökohtana oli ajatus siitä, ettei Suomi käyttäisi merimiinoituksia, koska sillä ei ollut sopivia aluksia eikä merimiinoituksia suojaavia pattereita siten tarvittaisi. Tämä vaikutti joidenkin linnakkeiden kuten Mäkiluodon huomiotta jättämiseen 1920-luvulla, vaikka mielipide näiden tarpeellisuudesta myöhemmin muuttuikin. Näyttääkin siltä, että Almqvistin komitean ajatus vaikutti jonkin verran vuoden 1921 sotasaliin jakopäätökseen.

¹¹⁴ Lähteissä käytetään usein sanaa Suomenlinna joko tarkoittamaan alkuperäistä Suomenlinnan linnoitusta, kaikkia Suomenlinnan linnoituspiiriin kuuluvia merilinnoituksia tai koko Helsingin maa- ja merilinnoitusta. Almqvistin komitea tarkoitti Suomenlinnalla ilmeisesti lähinnä Helsingin merilinnoitusta.

6.4.2 Sotasaaliin jako Tarton rauhan jälkeen

Suomeen jääneiden, Venäjän rakentamien linnakkeiden omistusoikeus ja tulevaisuus oli yksi Tarton rauhanneuvottelujen vaikeista kysymyksistä. Venäläinen valtuuskunta oli neuvottelujen alussa sitä mieltä, että valtion omaisuus, joka oli jäänyt toisen valtion alueelle, oli palautettava sille valtiolle, jolle se kuului. Ainoastaan siinä tapauksessa, että palauttaminen olisi mahdotonta, omaisuus siirtyisi korvausta vastaan sen valtion haltuun, jonka alueelle se vuonna 1918 oli jäänyt. Täten esimerkiksi Pietari Suuren merilinnoitukseen kuulunut tykkikalusto olisi pitänyt palauttaa Venäjälle. Jos se olisi esimerkiksi hävitetty tai se olisi ollut huonossa kunnossa, siitä olisi pitänyt maksaa korvaus Venäjälle. Venäläisten mielestä myös kiinteä omaisuus olisi pitänyt korvata.¹¹⁵

Jos Venäjän valtuuskunta olisi pysynyt kannassaan, rannikkolinnakkeiden korvaus- ja lunastuskysymykset olisivat todennäköisesti aiheuttaneet suuria vaikeuksia. Jotkut linnakkeet oli vuoden 1918 keväällä perusteellisesti tuhattu ja linnakkeiden omaisuutta oli myyty halukkaille tai omaisuutta oli viety Venäjälle tai muualle, kun linnakkeet oli jätetty. Sen selvittäminen, ketkä näin olivat tehneet ja mitä vieneet olisi ollut lähes mahdoton tehtävä, sillä joillakin linnakkeilla oli venäläisten jälkeen ollut sekä suomalaisia punakaartilaisia, saksalaisia että suojeluskuntalaisia. Lisäksi joitakin linnakkeita oli jo otettu vakinaisten joukkojen käyttöön.

Tarton rauhanneuvotteluja on tarkemmin selostettu neuvotteluja koskevassa kohdassa. Suomen ja Venäjän rauhansopimuksen tultua solmittua 14.10.1920 venäläiset olivat kuitenkin suostuneet Suomen valtio-omaisuuden kannalta edulliseen ratkaisuun. Rauhansopimuksen artikla, jonka perusteella Pietari Suuren merilinnoituksen Suomeen jääneet alueet siirtyivät rannikkopuolustuksen käyttöön ja jolla täten luotiin pohja itsenäisen Suomen rannikkopuolustuksen rakentamiselle kuuluu seuraavasti:

”22 artikla

Venäjän valtion ja valtiolaitosten Suomessa oleva omaisuus siirtyy korvauksetta Suomen valtion omaksi. Samoin siirtyy korvauksetta Venäjän valtion omaksi Venäjällä oleva Suomen valtion ja valtiolaitosten omaisuus.”¹¹⁶

Valtioneuvosto päätti 10.2.1921 asettaa komisionin eli valtuuskunnan, jonka tuli laatia ehdotus siitä, minkä valtion laitoksen käytettäväksi ja hallittaviksi Suomen ja Venäjän rauhansopimuksen kautta Suomen valtion omaksi siirretyt eri kiinteistöt ja rakennukset oli toistaiseksi jätettävä. Komisionin jäsenenä oli Sotaministeriön, Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön, Maatalousministeriön sekä Valtiovarainministeriön edustaja.¹¹⁷

Työn pohjana käytettiin Sotasaaliskeskusosaston luetteloita sotasaaliskiinteistöistä ja rakennuksista. Lisäksi valtuuskunta pyysi lisätietoja ja neuvotteli sellaisten viranomaisten kanssa, joilla ei ollut siinä edustusta. Ehdotuksensa valtioneuvostolle se jätti 2.5.1921. Valtioneuvosto päätti, että kysymyksessä olevat kiinteistöt ja rakennukset oli luovutettava korvauksetta valtuuskunnan eh-

¹¹⁵ ”[...] Suomen Hallitus on velvollinen korvaamaan hävitetyn, takavarikoidun tai pakkoluovutetun sotilasoimaisuuden. Suomi lunastaa linnoituksiin ja merisotavarustuksiin kuuluvat maa-alueet.” Tarton rauhanneuvott. ptk.s. 41–42.

¹¹⁶ AsK 20 ja 21/11.12.1921. N:o 20 on laki, jolla varsinaisen sopimus n:o 21 saatettiin voimaan.

¹¹⁷ Kopia VN:n 10.2.1921 asettaman komitean mietinnöstä 2.5.1921 (numeroimatta), PIMoa. VVM N:o 1014/12.5.1921, kansio Kotka, Rankin saari jne., PIMark.

dottamille vakituksille valtion laitoksille. Sotasaalikeskusosaston hallussa olevat kiinteistöasiakirjat oli lähetettävä kiinteistöjen ja rakennusten vastaanottaville viranomaisille. Samalla siirrettiin valtionvarainministeriössä vireillä olevat kyseessä olevaa omaisuutta koskevat anomukset ja esitykset uusille omistajille käsiteltäviksi. Sotasaalikeskusosastoa kehoitettiin ”*hetimiten*” ryhtymään toteuttamaan valtioneuvoston päätöstä.¹¹⁸

6.4.3 Sotasaaliin käsittely vuoden 1921 päätöksen jälkeen

Vuoden 1921 jakopäätöksen jälkeen jotkut alueet ja niiden rakennukset annettiin muille viranomaisille ja laitoksille, vaikka ne olivat olleet Venäjän rannikko puolustuksen hallinnassa. Puolustusvoimien eli sotalaitoksen lisäksi yleisin viranomainen, jolle Venäjän rannikko puolustuksen käytössä olleita alueita luovutettiin, oli Yleisten rakennusten ylihallitus eli myöhempi rakennushallitus. Sotaväenrakennusten intendentiksi Yleisten rakennusten ylihallitukseen nimitettiin vuonna 1918 everstilutnantti (myöhemmin eversti) E. V. Brander. Ylihallitus sai vuonna 1921 vastuulleen sotilasarakennukset. Sotilasarakennusten intendentin virka lakkautettiin kuitenkin jo vuoden 1922 alusta. Rannikko puolustuksen alueella sijainneiden kiinteistöjen asioita hoitaneen eversti Branderin siirtyminen muualle tuotti ylihallitukselle suuria vaikeuksia. Puolustusministeriö otti vuonna 1926 haltuunsa oman alansa rakennustehtävät. Suomenlinnan rakennuskonttori, jonka tehtävänä oli ollut linnoitusalueen rakennusten hoito, lakkautettiin vuoden 1925 lopussa.¹¹⁹

Vuoden 1921 jako perustui muun muassa Tarton rauhansopimusneuvotteluja varten laadittuihin lausuntoihin rannikko puolustuksen aluetarpeista sekä muihin keskeneräisiin rannikko puolustuksen suunnitelmiin. Vasta 1921–1922 toiminut rannikko puolustuskomitea laati ensimmäisen kattavan rannikko puolustussuunnitelman, ja sekä Puolustusrevisiokomitea, Yleisesikunta että Rannikkotyökistön Esikunta laativat 1920-luvun loppupuolella omat suunnitelmansa rannikkotyökistön ryhmityksestä. Mainitut suunnitelmat sekä venäläisten kesken jääneet, selvityksenalaiset aluelunastukset johtivat siihen, että rannikko puolustuksen aluetarpeet muuttuivat 1920-luvun loppupuolella, ja vuoden 1921 jakopäätöstä jouduttiin korjaamaan ja muuttamaan. Monen rannikko puolustuksen alueen hallinta järjestettiin siten useassa vaiheessa.

Yleisten rakennusten ylihallitukselle jääneen Långörnin saaren rakennukset ja alue myytiin. Ylihallitukselle jääneessä Hasselön saarella Pellingin saaristossa oli vuodesta 1919 vuoteen 1922 puolustusvoimien merivartioasema, mutta vuonna 1922 se vuokrattiin 25 vuodeksi korvauksetta Helsingfors Kvinliga Gymnastikföreningen-nimiselle yhdistykselle, joka käytti saarta talvisotaan saakka.¹²⁰ Hästö-Busön linnakesaarella Yleisten rakennusten ylihallitus siirsi valtioneuvoston päätöksellä joitakin rakennuksia vuonna 1922 ja 1923 puolustusministeriölle ja muut myytiin. Hästö-Busön maa-alue oli Luotsi- ja tullilaitoksen hallinnassa. Storlandetin rakennukset lahjoitettiin Helsingin yliopistolle ja joidenkin muiden saarten rakennukset myytiin.¹²¹

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Aimo Halila (ym.): Suomen rakennushallinto 1811–1961, Rakennushallitus, Helsinki 1967, s. 71, 93–94 ja 98.

¹²⁰ PIM N:o 468/313/50/21.2.1951, kansio Porvoon mlk, Hasselö jne., PIMArk. Vuokraajasta käytetään eräissä lähteissä nimeä Gymnastikföreningen i Helsingfors.

¹²¹ Selostus Valtioneuvoston päätöksellä toukokuun 12 päivältä 1921 Kulkulaitosten ja yleisten töiden Ministeriölle siirretystä sotasaalisomaisuudesta ja sen selvittämisestä, 10.10.1929, RHArk 1918–1935 HI 3:5, KA.

Kaikkein monimutkaisin ratkaisu tehtiin Mac Elliotin eli Mäkiluodon linnakesaaresta, jonka rakennuksista noin puolet vuonna 1921 luovutettiin puolustusvoimille ja loput Yleisten rakennusten ylihallitukselle. Jo ennen sitä Sotasaaliskeskusosasto oli myynyt osan saaren rakennuksista. Elokuun 4.–6. päivinä 1921 Sotasaaliskeskusosasto luovutti saaren Yleisten rakennusten ylihallituksen edustajalle eversti Branderille.¹²²

Yleisten rakennusten ylihallitus vuokrasi Mäkiluodon tyhjiä rakennuksia kalastajien lisäksi muille ulkopuolisille kuten Suomen Mineraaliosakeyhtiölle, jonka työntekijät tekivät työtä linnakkeella.¹²³ Kahden hallitsijan yhteistoiminta samalla pienellä linnakesaarella tuotti kuitenkin hankaluuksia. Rakennuksia vaihdettiin tarpeen mukaan keskenään, molemmat haltijat purkivat saaren rakennuksia ja puolustusvoimat esimerkiksi purki vahingossa Yleisten rakennusten ylihallituksen rakennuksen, josta vaadittiin korvausta. Edellä mainitusta toiminnasta ei liene kuitenkaan ollut haittaa puolustusvoimien linnakkeen käytölle.¹²⁴ Merivoimat järjestivät kesäisin harjoituksia linnakkeella, mutta talvisin saari oli hiljainen.

Suurin osa linnakkeen rakennuksista siirtyi pikku hiljaa Yleisten rakennusten ylihallitukselta puolustusministeriön hallintaan ja rannikkopuolustuksen haltuun. Puolustusministeriö ilmoitti helmikuussa 1926, mitkä kiinteistöt ja rakennukset se vielä halusi itselleen. Valtioneuvosto päätti 16.3.1926 siirtää ”*puolustusministeriön hallinnon ja määräysvallan alaiseksi Mac Elliotin maa- ja vesialueet*”.¹²⁵

Utön linnakesaari oli toinen alue, jossa alue- ja kiinteistöhallintakysymykset olivat vaikeat. Sotasaaliin jälkiselvittely Utössä liittyi pääasiassa saaren rakennusten omistussuhteiden selvittelyyn. Suuri osa saarella olevista luotsien rakennuksista oli otettu venäläisen sotaväen käyttöön ensimmäisen maailmansodan aikana. Vuoden 1921 päätöksen mukaan rakennukset jaettiin pääosin tulilaitokselle ja merenkulkulaitokselle. Luotsit halusivat kuitenkin saada rakentamansa talot takaisin omaan käyttöönsä. Ongelmana oli muun muassa heille rakennuksista suoritettu maksu sekä korjaukset ja lisäykset, minkä takia valtiolla katsottiin olevan tietynlaiset oikeudet taloihin. Valtioneuvosto päätti marraskuussa 1922, että luotsien aikaisemmin omistamat rakennukset korvauksetta luovutettaisiin takaisin entisille omistajilleen tai entisten omistajien jälkeläisille. Rakennukset oli kuitenkin jätettävä senhetkisille paikoilleen. Oikeus taloon säilyi niin kauan kun omistajat palvelivat luotseina Utössä sekä eläkkeelle jäämisen jälkeen. Oikeus taloon säilyi myös leskellä, ellei hän mennyt uudestaan naimisiin.¹²⁶

Ahvenanmaan sotasaaliskiinteistöjen lopullinen kohtalo ratkesi vasta, kun Ahvenanmaan sotiaallinen asema oli ratkaistu Kansainliitossa kesäkuussa 1921 ja Suomi oli ratifioinut Ahvenanmaan

¹²² Militieintendenten i Öfverstyrelsen för Allmänna Byggnader N:o 182/8.8.1921, RHArk 1918–1927 HI 1:2, KA. Katselmuskirja Yleisten Rakennusten Ylihallitus – Sotasaalis-Keskusosasto 10.8.1921, HI 1:2, KA.

¹²³ Militieintendenten i Öfverstyrelsen för Allmänna Byggnader N:o 186/10.8.1921, RHArk 1918–1927 HI 1:2, KA.

¹²⁴ Ove Enqvist: Mäkiluoto, Mäkiluodon vaakunalautakunta, Helsinki 1997, s. 18. Per Malmström 30.7.2003.

¹²⁵ Selostus Valtioneuvoston päätöksellä toukokuun 12 päivältä 1921 ... KA. 1 VNp N:o 55/211 K.D.K.M.1926/19.3.1926, MfVN 98, KA.

¹²⁶ Handels- och Industriministeriet N:o 1882/2.11.1922, kansio Korppoo, Utö, PIMArk. Saaren aluehallintakysymykset pakkolunastuksineen selvitettiin 1920- ja 1930-luvuilla rannikkotyökistön tuolloin tapahtuneen rakentamisen yhteydessä.

saarten linnoittamattomuutta ja puolueettomuutta koskevan sopimuksen tammikuussa 1922. Ahvenanmaan sotasaaliskiinteistöt sijaitsivat osittain yksityisalueilla ja osittain valtion maalla. Syyskuussa 1923 säädettiin asetus,¹²⁷ joka sisälsi tarkemmat määräykset siitä Ahvenanmaan maakunnassa olevasta valtion maaomaisuudesta, joka siirtyi maakunnan nautintaan. Maa-alueisiin sisältyi myös alueilla vielä olevat sotasaalisrakennukset, jotka näin siirtyivät Ahvenanmaan maakunnalle ja hoitovastuulle.¹²⁸ Muutama sotilasrakennus on vielä nykyisin käytössä joko alkuperäisessä tai uudessa paikassa.

Itäisellä Suomenlahdella ja Viipurissa suurin osa rannikkopuolustuksen entisistä maa-alueista ja kiinteistöistä oli vuonna 1921 jaettu puolustusvoimille. Yleisten rakennusten ylihallitukselle jääneen Teikarsaaren rakennuksista osa siirrettiin vuonna 1924 puolustusministeriölle. Ylihallitus siirsi myös Inon entisen patterialueen rakennuksia puolustusministeriölle vuosina 1926 ja 1927. Inon muita alueita annettiin muun muassa metsähallitukselle ja vuokrattiin yksityisyrityksille. Valtioneuvoston vuonna 1925 tekemällä päätöksellä Uraan lähellä sijaitseva Turkinsaari siirrettiin Yleisten rakennusten ylihallitukselta puolustusministeriölle. Viipurin linnan ja kaupungin alueiden tilaa järjesteltiin paljon sekä puolustusvoimien, Viipurin kaupungin että valtion muiden virastojen ja laitosten välillä 1920-luvun loppupuolella.¹²⁹

¹²⁷ AsK 211/20.9.1923.

¹²⁸ Selostus Valtioneuvoston päätöksellä toukokuun 12 päivältä 1921 ... KA.

¹²⁹ Ibid.

7. Itsenäisen Suomen rannikopuolustuksen rakentaminen

Suomelle jouduttiin itsenäisyyden alussa rakentamaan rannikopuolustus maahan jääneen Pietari Suuren merilinnoituksen osien pohjalta. Samaan aikaan kun maalle rakennettiin kansallisia puolustusvoimia, maahan jäänyt rannikkotykistö piti ottaa haltuun ja päättää sen tulevasta käytöstä. Lisäksi olisi mahdollisimman pian pitänyt päättää, mitkä rannikopuolustuksen alueet jäivät käyttöön ja mitkä eivät jääneet.

7.1 Yleisiä rakentamisperiaatteita ja aluehallintakysymyksiä

SUOMEN RANNIKKOTYKISTÖN rakentaminen itsenäisyyden alun sekä talvi- ja jatkosodan välillä voidaan jakaa kahteen tai kolmeen kokonaisuuteen. Ensimmäistä vaihetta leimasi epätietoisuus linnakkeiden kohtalosta. Tämä vaihe alkoi vuonna 1918 ja jatkui vuoteen 1921, jolloin päätettiin Venäjältä perityistä sotilaskiinteistöistä. Tärkeimmät linnakkeet kunnostettiin ja joitakin uusia linnakkeita ryhdyttiin rakentamaan. Selvitettiin myös Venäjän vallan aikaisia epäselviä aluehallintakysymyksiä. Varsinaisia pitkän tähtäimen kehityssuunnitelmia ei tehty Laatokkaa lukuun ottamatta. Sinne laadittiin nopeasti kokonaissuunnitelma, jota tosin myöhemmin muokattiin.

Suomen rannikopuolustusta ei vielä 1920-luvulla kovin paljon kehitetty vähäisten määrärahojen takia. Määrärahoja oli vaikea saada, koska muut aselajit luulivat rannikkotykistön saaneen suuren sotasalaaliin, vaikka venäläinen rannikopuolustusjärjestelmä oli keskeneräinen ja huonokuntoinen eikä kokonaan sopinut Suomen tarpeisiin. Tarton rauhan jälkeen korostui tarve laatia rannikonpuolustukselle kokonaissuunnitelma. Armeijan määrävahvuuskomitea määritteli vuonna 1922 myös rannikopuolustuksen määrävahvuudet, ja muutaman eri komitean suosituksen pohjalta tehtiin rannikopuolustuksen kehittämisen 10-vuotissuunnitelma. Suunnitelma rannikopuolustuksen sodanaikaisista järjestelyistä vahvistettiin vuonna 1928, ja se oli pääosin voimassa talvisotaan saakka.

Vuosien 1918–1921 ongelmat johtuivat useasta eri tekijästä. Venäjältä saatujen sotasalaaliina käsiteltyjen kiinteistöjen ja muun materiaalin tulevaisuus oli avoin. Suomessa itsenäisyyden alussa voimakkaasti vaikuttaneet saksalaiset olivat osittain eri mieltä rannikopuolustuksen kehityksestä kuin suomalaiset upseerit. Valtion ylimmällä johdolla sekä sotilasjohdolla oli myös omat näkemyksensä rannikopuolustuksen alueiden tarpeesta,¹ mikä vähensi luottamusta osapuolten välillä.

¹ Kenraalimajuri Kivekäs kuvaa muistiinpanoissaan muun muassa tilannetta, jossa hän tapasi sotami-

Ennen Tarton rauhaa ja vielä jonkin aikaa sen jälkeen ennen varsinaisten rannikkopuolustuksen suunnitelmien laatimista keskusteltiin vilkkaasti koko meripuolustuksen rakenteesta ja yksittäisten alueiden tarpeesta. Sotaministeriön, Yleisesikunnan, rannikkopuolustuksen päällikön ja Sotasaalis-keskusosaston välisessä kirjeenvaihdossa käsiteltiin jopa yksittäisiä rakennuksia, vaikka ainakin jo vuoden 1918 syksystä saakka oli ollut selvää ”*että kysymys siitä, mitkä saaret, linnakkeet, varustukset y.m. ovat otettavat Suomen valtion haltuun*”² oli mahdollisimman nopeasti ratkaistava.

Jotkut patterit olivat olleet osa venäläisten suurempaa kokonaisuutta eli Pietarin Suuren merilinnoitusta, jonka tarkoitus oli ollut suojata Pietaria. Nyt ne olivat irrallaan kokonaisuudesta, ilman laivaston tukea ja yhteistoimintaa ja osittain irti koko rannikon puolustusjärjestelmästä, jolloin niiden toiminta oli kyseenalaista. Lisäksi pattereiden pääampumasuunta oli länteen, sillä ne oli suunniteltu suojaamaan Pietaria lännestä tulevaa hyökkäystä varten. Suomen käytössä pääosa linnakkeista tuli suojata idästä tulevaa hyökkäystä vastaan, jolloin sekä linnakkeiden sijainti että ampumasuunta piti arvioida uudelleen. Mielipiteet tosin vaihtelivat. Suomen itsenäisyyden alussa Venäjällä koulutuksensa saaneet upseerit olivat hallitsevassa asemassa rannikkopuolustuksessa. Heillä oli selvästi perinteisempi käsitys linnakkeiden tarpeesta kuin myöhemmin valtaan tulleilla jääkäriupseereilla.³ Hyvä esimerkki siitä on Mäkiluodon linnake, jota tarkasteltiin aluksi vain entisenä osana Pietari Suuren merilinnoitusta. Suomen kannalta se oli siis merkityksetön. Myöhemmin 1920-luvun loppupuolella linnakkeen merkitystä pohdittiin uudestaan erityisesti osana Viron kanssa aloitettua salaista sotilasyhteistyötä.

Rannikonpuolustuksessa päädyttiin 1920- ja 1930-luvuilla aluejakoon, joka perustui alueiden merkitykseen ja tehtäviin. Alueet olivat Laatokan pohjoisrannikko, Suomenlahden pohjoisrannikko Koivistolta Kotkan seudulle, Helsingin ympäristö sekä Hangon ja Turun saaristo.⁴ Suomenlahdella rannikkopatterien tehtävät olivat kahdenlaisia: Rannikkotyökistön tuli Suomenlahden itäosassa turvata maa-armeijan oikeaa sivustaa Karjalan kannaksella vihollislaivaston tulitukselta sekä maihinnousuyrityksiltä ja tukea jalkaväen taistelua. Suomenlahdella rannikkotyökistön tuli torjua vihollislaivaston mahdolliset hyökkäykset etelärannikon tärkeitä satamia ja saaristoväyliä vastaan sekä estää maihinnousuyritykset, jotka välillisesti saattaisivat maa-armeijan vaaralliseen asemaan. Hangon ja Turun saariston rannikkotyökistön oli suljettava väylät Turun saaristoon ja estettävä pääsy Pohjanlahdelle.

Yksi tärkeä tekijä oli myös järeiden ja raskaiden patterien suuri kantamaero sekä erilainen tuolinopeus ja teho. Suurien taistelulaivojen torjuntaan tarvittiin järeitä tykkeitä, jotka toisaalta olivat liian hitaita pieniä ja nopeita aluksia vastaan. Lisäksi vanhaan venäläiseen tapaan tiheään tykkirintamaan rakennetut järeät patterit olivat haavoittuvia takaa ja sivuilta tulevia vihollisen laivaston tulituksia vastaan, joten ne tarvitsivat suojakseen nopeampia raskaita pattereita, joilla samalla pystyttiin sulkemaan väyliä, johon järeitä pattereita ei voitu käyttää.

1920- ja 1930-lukujen aluekysymykset riippuivat alueen luonteesta. Yksi kokonaisuus oli Ve-

nisteri Rudolf Waldenin kadulla. Tämä kertoi, että rannikkopuolustukselle tärkeä Villingin patteri hävitettäisiin Yleisesikunnan päällikön kenraalimajuri Hannes Ignatiuksen esityksestä. Kivekäs kirjoitti heti sotaministeriöstä hätäisesti ministerille, kuinka järjetön ja vahingollinen esitys hänen mielestään oli. Hän pyysi myös, että saisi myöhemmin ajoissa tiedon kenraalimajuri Ignatiuksen suunnitelmista. Kenraalimajuri Kivekkään muistiinpanot 1930, T20253/18, SARk.

² Suomen Senaatin Sota-asiantoimituskunta N:o 76.18.M.1/26.9.1918, PIMtekn-os 1920 Ea 14, SARk.

³ Jari Leskinen 30.12.2003.

⁴ YE Os 1 N:o 68/VIII/2b sal/7.4.1926, UTkok.

näjän vallan aikaiset epäselvät ja keskeneräiset rannikon aluekysymykset. Tärkein kysymys koski Suomenlinnan linnoituspiiriä, jonka käsittelyyn kului noin 20 vuotta Suomen itsenäistymisen jälkeen eikä alueiden kehittämiseen jäänyt varsinaisesti aikaa. Joidenkin alueiden tarvetta ja tulevaisuutta pohdittiin pitkäänkin, ja kun päätös oli tehty, oli myös aluehallintakysymykset käsitelty. Kolmantena kokonaisuutena olivat täysin uudet alueet, joita voitiin pääosin käsitellä alusta alkaen ilman pidempiä selvityksiä. Laatokan rannikonpuolustus on paras esimerkki tästä. Melkein kaikki kysymykset pyrittiin kuitenkin saamaan nopeasti kuntoon, ja siksi tarvittavat alueet otettiin nopeasti haltuun ja aluehallintakysymykset hoidettiin lopullisesti osittain jälkikäteen.

7.2 Lainsäädännön kehitys itsenäisyyden alussa

KANSALAISSODAN AIKA OLI lainsäädännön kannalta vaikea, koska ei ollut selvää, oliko maa sotatilassa vai ei, ja oliko puolustusvoimilla siten toimintansa perustana säädöksiin perustuvat valtuudet. Sotilassäädökset olivat kuitenkin voimassa Suomen itsenäistymiseen saakka. Tammiukuussa 1918 senaatti kuitenkin kumosi joitakin, mutta ei yleisesti kaikkia, sotilassäädöksiin perustuneita säännöstely- ja sensuurimääräyksiä. Heinäkuussa 1918 eduskunta vahvisti senaatin tekemät ratkaisut. Vielä vuosina 1919–1920 sotilassäädökset määrittivät kuitenkin joillakin alueilla sotilashallinnon ja siviilihallinnon suhteet. Näin venäläiset sotilassäädökset eli hallituksen ja sotilasjohton poikkeusvaltuudet olivat siten itsenäisyyden alkuvuosina käytännössä yhtä laajat kuin venäläisten sotilassäädösten määrittelemät poikkeusvaltuudet.⁵

Senaatti ei ymmärrettävistä syistä halunnut perustella toimintaansa näillä Venäläisillä säädöksillä, mutta otti esimerkiksi 17.4.1918 valtion haltuun Viaporin kaikkine linnoituksineen ja maa- ja vesialueineen ja yhdisti ne Uudenmaan lääniin sekä otti haltuunsa Venäjän valtion omistamat sekä sotilas- että siviilitarkoituksiin käytetyt kiinteistöt irtaimistoinen. Samalla määrättiin komissio, joka otti haltuunsa Viaporin linnoituksen.⁶ Senaatti täydensi päätöstään kuukautta myöhemmin niin, että takavarikointi koski myös Venäjän valtion saamia rahassa ja tavaraa Suomen kansalaisilta Suomen alueella.⁷ Senaatti päätti myös 13.5. Viaporin nimen muuttamisesta Suomenlinnaksi.⁸ Takavarikoista käytiin myöhemmin Tarton rauhanneuvotteluissa vuonna 1920 vaikeita keskusteluja.

Itsenäisen Suomen sotatilalaki ja siihen liittyvät aluehallintaa koskevat säädökset

Eräs tärkeimpiä itsenäisen Suomen poikkeusoloja koskevia säädöksiä on laki sotatilasta. Jo ennen uuden hallitusmuodon voimaantuloa 30.5.1919 hallitus antoi eduskunnalle esityksen sotatilalaiksi.⁹ Eduskunta ei kuitenkaan hyväksynyt lakia, vaan hallitus joutui antamaan 4.9.1919 lainvalmis-

⁵ Tiuhonen s. 38–39, 91 ja 95.

⁶ Senp 17.4.1918, Mf SEN 1000, KA. AsK 15/17.4.1918.

⁷ AsK 34/17.5.1918.

⁸ AsK 43/13.5.1918. Yleensä on nimenmuutoksen päivämääränä pidetty toukokuun 12. päivää, jolloin nimi julkistettiin Suomenlinnassa pidetyssä tilaisuudessa.

⁹ HE n:o 24/1919 vp. Parlamentaarisen sotatilalakikomitean mietinnössä 1988:40 sivulla 42 todetaan sotatilalain valmistelun aloitetun hallitusmuodon hyväksymisen jälkeen. Siinä todennäköisesti tarkoitetaan lainvalmistelukunnan 4. syyskuuta 1919 annettua tehtävää valmistella uusi esitys ensimmäisen tultua hylätyksi.

telukunnan tehtäväksi valmistella uusi esitys. Ensimmäinen uusi esitys¹⁰ annettiin eduskunnalle syksyllä 1922. Lain käsittely ei kuitenkaan edennyt suunnitellulla tavalla, mikä johti useisiin hallituksen esittelyihin. Vuoden 1927 valtiopäivillä päädyttiin siihen, että laki olisi säädettävä perustuslain säätämisjärjestyksessä, koska esitykseen sisältyi ajatus sotatilan julistamisesta jo silloin, kun sota tai kapina näytti olevan syttymäisillään. Sotatilalaki vahvistettiin vihdoinkin vuonna 1930.¹¹ Siinä laajennettiin oikeutta julistaa sotatila myös aikana, jolloin sota tai kapina näytti olevan syttymäisillään ja sotavoimat tai osa niistä oli pantava liikekannalle.¹² Sotatilan mukaan voitiin asetuksella tarpeen mukaan rajoittaa oikeutta matkustaa paikkakunnalta toiselle sekä oikeuttaa oleskella tietyillä alueilla. Lisäksi voitiin väestö tai osa siitä poistaa tietyiltä alueilta. Rannikkopuolustukseen tarvittavien alueiden hallinnan kannalta tärkein pykälä oli 23 §,¹³ jossa mahdollistettiin rannikon linnoittamisen aloittaminen ilman pakkolunastusta.

Vuoteen 1939 mennessä kävi ilmeiseksi, että sotatilalain valtuuksia saatettaisiin tarvita sotatilajulistusta lievemmissä poikkeusoloissa, koska linnoittaminen sodanjulistuksen jälkeen olisi liian myöhäistä. Puolustusministeriö esitteli 12.1.1939 valtioneuvostossa puolustusvalmiuden tehostamiseksi muun muassa sotatilan muutosta sekä lakia puolustusvalmiuden tehostamisesta sodan vaaran uhatessa. Lakiesitysten valmistelut etenivät kuitenkin hitaasti, mikä osoittaa, ettei valtioneuvosto vielä pitänyt maailmanpoliittista tilannetta kovin vaarallisena. Linnoitusten ja muiden puolustuslaitteiden rakentamisen nopeuttamiseksi hyväksyttiin kuitenkin 2.6.1939 laki eräistä toimenpiteistä puolustusvalmiuden järjestämisestä tarkoitettavien töiden aloittamisen helpottamiseksi.¹⁴ Lailla annettiin mahdollisuus ottaa alueita viranomaisen haltuun puolustusvalmiuden niin vaatiessa.¹⁵ Normaalit pakkolunastustoimenpiteet oli kuitenkin käynnistettävä sotatilan perusteella käyttöön otetuista alueista.

Ahvenanmaan aseman selvittäminen

Kansainliitossa tehtiin 27.6.1921 päätös, jonka mukaan Ahvenanmaa kuului Suomelle. Samana päivänä hyväksyttiin jo 24.6. esitetyt periaatteet, joiden mukaan oli lopullisesti ratkaistava Ahvenanmaan puolueettomuus ja linnoittamattomuus. Kansainliiton aloitteesta kutsuttiin Suomen, Ruotsin, Saksan, Tanskan, Viron, Latvian, Puolan, Englannin (Iso-Britannian), Ranskan ja Ita-

¹⁰ HE n:o 27/1922 vp.

¹¹ AsK 303/26.9.1930.

¹² AsK 356/28.11.1930.

¹³ ”Kun sota-aikana on kiireellisesti rakennettava puolustuslaitteita, [...] tai suoritettava muita sellaisia töitä, joissa on käytettävä kiinteistöä, on asianomaisella sotaväenosaston päällystöllä oikeus välittömästi, ilman edelläkävynyttä pakkolunastusta, toimituttaa sanottu työ. [...] Milloin sotatoimet vaativat, voi päällystö myöskin toimituttaa valtion, kunnan tai yksityisten omistamia rakennuksia puolustuskuntoon taikka purattaa tai muuten hävityttää rakennuksia sekä liikenne- ja tiedoituslaitoksia. Rakennusten käyttämisestä sotaväen asunnoiksi [...]”, AsK 303/26.9.1930 23 §.

¹⁴ HE n:o 111/1938 vp. AsK 163/2.6.1939.

¹⁵ ”Jos kiinteää omaisuutta on luovutettava tai sen käyttöoikeutta on supistettava yleisen tarpeen vuoksi, voi valtioneuvosto, milloin valtakunnan puolustusvalmiuden järjestäminen niin vaatii, antaa asianomaiselle viranomaiselle oikeuden heti ottaa tähän tarvittava alue haltuunsa. [...] Ellei kysymyksessä olevan kiinteän omaisuuden pakkolunastamiseen tai sen käyttöoikeuden supistamiseen jo ole lupaa myönnetty, tulee asianomaisen viranomaisen heti ryhtyä toimenpiteisiin luvan saamiseksi. Jos pakkolunastusoikeutta ei myönnetä, on työ heti lopetettava ja [...]”. AsK 163/2.6.1939 1 §.

lian valtuutetut Geneveen laatimaan Ahvenanmaan linnoittamattomuutta ja puolueettomuutta koskevaa sopimusta. Sopimus solmittiin 20.10.1921 ja ratifioitiin 28.1.1922.¹⁶ Sopimuksella Suomi vahvisti Venäjän vuonna 1856 solmiman Ahvenanmaata koskevan sopimuksen ja sitoutui olemaan linnoittamatta Ahvenanmaan saaria.¹⁷ Vuosien 1856 ja 1921 sopimukset muodostivat pohjan Ahvenanmaan linnoittamattomuudelle ja puolueettomuudelle. Kansainliitosta ei kuitenkaan muodostunut sellaista voimatekijää, jota siitä odotettiin. Vuoden 1921 sopimuksen arvoa vähensi myös se, ettei Venäjä siihen liittynyt. Mitä ilmeisemmältä uusi suursota näytti, sitä enemmän sopimuksen katsottiin pikemmin haittaavan kuin edistävän Ahvenanmaan, Suomen ja jopa Ruotsin puolustusta ja turvallisuutta.

7.3 Rannikkopuolustuksen järjestäminen ennen Tarton rauhansopimusta ja kokonaissuunnittelua

7.3.1 Suomenlahden aluekysymykset

Suomenlinnan linnoituspiirin hallinnollinen asema ja sen suunnittelu

SUOMENLINNAN LINNOITUSPIIRIIN kuuluvien alueiden hallinta ensimmäisen ja toisen maailmansodan välillä oli yksi rannikkopuolustuksen suuria hallinnollisia kysymyksiä, eikä niitä saatu täysin ratkaistua ennen talvisodan syttymistä. Hankalaksi asian teki se, että asianosaisia oli niin monta. Suomenlinnan linnoituspiirin alueiden hallinta kuului puolustusvoimille. Erityisesti Helsingin kaupunki oli kiinnostunut varsinkin Suomenlinnan pääsaarten hallinnasta. Lisäksi Suomenlinnan varsinainen linnoitus on historiallinen kohde, josta vastasivat valtion eri viranomaiset. Julkisen hallinnon lisäksi asia koski suurta määrää yksityisiä ihmisiä, joiden käytössä olevien alueiden suhde puolustusvoimien alueeseen oli epäselvä.

Jo vuonna 1911 keskusteltiin vilkkaasti tarpeellisiksi havaittujen Helsingin uusien satamien sijoittamisesta. Yhden ehdotuksen mukaan satama sijoitettaisiin Lauttasaaren ja Ruoholahden väliselle alueelle, johon sisältyi myös rannikkopuolustuksen Lauttasaareissa käytössä olevat alueet. Kaupungin yleisten töiden lautakunta ehdotti vuonna 1917 Vanhankaupunginlahden, Sörnäisten, Santahaminan ja Busholman satamien kehittämistä, ja vielä vuonna 1917 näytti mahdolliselta, että venäläisen sotasataman lakkaaminen sekä Viaporin ja Santahaminan hankkiminen tarjoaisivat tähän uusia mahdollisuuksia. Kaupunginvaltuusto siirsi asian toukokuussa 1918 erityiselle toimikunnalle, jonka tuli ottaa kantaa myös Suomenlinnaan.

Heti kansalaissodan päätyttyä Viaporin tulevaisuutta ryhdyttiin pohtimaan. Viaporin linnoitusta alettiin kutsua Suomenlinnaksi 12.5.1918. Samalla se liitettiin Suomen valtioon ja Uudenmaan lääniin.

Vuonna 1920 kaupungin satamatoimikunnalle esitettiin, että suursatama sijoitettaisiin Laajasaloon ja Santahaminaan. Suunnitelma perustui toimikunnan käsitykseen Santahaminan hallinnan siirtymisestä kaupungin hallintaan.¹⁸ Kaupungin rahatoimikamari luopui kuitenkin 1920-luvulla

¹⁶ AsK 64/28.1.1922.

¹⁷ Ibid. 1 artikla.

¹⁸ ”Mitä taas Santahaminaan tulee, näyttää toimikunnan saamien tietojen mukaan koko alue tai ainakin suurin osa siitä vatedes käyvän sotalaitokselle tarpeettomaksi, ja lienee hyviä toiveita, että kaupunki voi kohtuullisilla ehdoilla saada sen haltuunsa.” Harvia päämietintö s. 147.

ajatuksesta entisten venäläisten sotilasalueiden liittämisestä kaupungin satamiin.¹⁹ Satamahankkeet olivat vain pieni osa Suomenlinnan linnoituspiirin hallinnan järjestämistä ensimmäisen maailmansodan jälkeen.

Sotasaaliskeskusosaston alainen Suomenlinnan Teknillinen Hallitus perustettiin huhtikuussa 1918 heti saarten siirryttyä suomalaisille.²⁰ Sen tehtävänä oli hallita linnoituksen teknisiä laitteita ja laitoksia. Suomenlinnan sisäisen hallinnan hierarkia oli sekava, ja vaikeutti alueiden hallintaa. Teknillisen Hallituksen rinnalla saarella toimi sotavankileiri sekä komendantin ja siviilikomendantin virastot. Tilanne korjaantui osittain Suomen senaatin sota-asiaintoimikunnan 25.7.1918²¹ antamalla käskykirjeellä. Käskyllä varuskunnan päällikön tehtäviä hoitamaan määrättiin Linnaväen Päällikkö, jonka tehtävät puolestaan osoitettiin rannikkopuolustuksen päällikölle. Samassa yhteydessä luovuttiin komendantti-nimityksestä, ja Linnaväen Päällikön apulaisena taloudellisissa ja hallinnollisissa asioissa toimi paikallismajuri sekä hänen virastonsa. Hallinnollisia johtosuhteita tarkistettiin vielä 20.12.1919, kun Suomenlinnan Linnaväen Päälliköksi määrättiin sinne sijoitetujen joukko-osastojen arvoltaan vanhin upseeri.²² Paikallismajuri-nimestä luovuttiin myöhemmin ja se muutettiin takaisin komendantiksi.

Helsingin kaupunginvaltuustossa tehtiin heinäkuussa 1918 aloite Suomenlinnan linnoitusesplanaadiin eli linnoituspiiriin kuuluneiden saarien ja vesialueiden siirtämisestä Helsingin kaupungille. Saarista saisi vähäisin panoksin virkistys- ja kävelyalueita kansanpuistoiksi. Yleisten töiden hallitus tarkasteli erikseen Santahaminaa, Vallisaarta ja Kuninkaansaarta, jotka tarjosivat niin satama-, asuin- kuin virkistysalueita sekä ennen kaikkea vielä saastumattomia rantoja. Niihin saataisiin huvila-alueita ja kylpyläpaikkoja sekä virkistysalueita.²³

Valtioneuvosto asetti 10.12.1918 Suomenlinnakomitean selvittämään Suomenlinnassa olleen valtion omaisuuden käyttöä.²⁴ Komitean jäsenet edustivat lähinnä teollisuuden, merenkulun ja elinkeinoelämän etuja erityisesti valtionhallinnon ja Helsingin kaupungin näkökulmista, ja komitea halusi erityisesti kehittää maan satamaoloja ja teollisuutta sekä Helsingin kaupungin tavoitteita.

Komitea piti yhteyttä Suomenlinnan tuolloiseen johtoon eli Teknilliseen Hallitukseen ja muihin sotilasviranomaisiin, kaupungin viranomaisiin sekä puolustuskomiteoihin, jotka maan rannikkopuolustusta pohtiessaan joutuivat ottamaan kantaa myös Suomenlinnan asemaan. Komitea ei kuitenkaan pystynyt toteuttamaan tehtävänsä ilman tietoja puolustushallinnon Suomenlinnaa koskevista suunnitelmista. Puolustusministeriö ilmoitti maaliskuussa 1921, että lopullinen vastaus Suomenlinnan tarpeista voitiin antaa vasta, kun valtioneuvoston vuonna 1921 asettama rannikkopuolustuskomitea oli selvittänyt rannikkopuolustuksen kokonaisuusjärjestelyt. Puolustusvoimat ei luopunut saarista, joten komitean työ kävi turhaksi. Valtioneuvosto lakkautti komitean 4.1.1923.²⁵

Suomenlinnan kysymys ratkaistiin muodollisesti vuonna 1919, kun valtioneuvosto Kirkollis- ja

¹⁹ Enqvist ja Härö s. 24.

²⁰ Ulla-Riitta Kauppi: Kruunulinna Ehrensvärdin siipirakennukset, Suomenlinnan hoitokunta, Helsinki 1984, s. 24.

²¹ Enqvist ja Härö s. 46–47.

²² Idem s. 47.

²³ Idem s. 24.

²⁴ Suomenlinnakomitea 1918–1923, Komiteat N:o 16, HKA. Komitean puheenjohtajana toimi kauppaneuvos Lars Krogius.

²⁵ Enqvist ja Härö s. 29–35.

opetusministeriön esittelyssä 8.4. päätti linnoituksen säilyttämisestä historiallisena muistomerkkinä.²⁶

Valtioneuvosto totesi, että museotarkoitukseen suunniteltujen Gustafssvärdin ja Vargön alueiden ja rakennusten hallinto ja hoito kuuluivat toistaiseksi sotalaitokselle, mutta seuraavana vuonna niille oli varattava oma määräraha.²⁷ Valtioneuvoston päätös oli osittain liiankin yksityiskohtainen, osittain liian ylimalkainen, ja sen perusteella Suomenlinnan hallinta ja hallinto oli mahdotonta yksiselitteisesti hoitaa.

Suomenlinnan Teknillinen Hallitus lakkautettiin vuonna 1921,²⁸ ja saaret siirtyivät suoraan sotaministeriön hallintaan. Vuonna 1927 hallitus vahvisti vuoden 1919 päätöksen, ja jotkut historialliset osat alistettiin Museovirastoa edeltäneelle Muinaistieteelliselle Toimikunnalle. Puolustuslaitos tarvitsi kuitenkin edelleen alueen rakennuksia. Kesällä 1918 Suomenlinnassa arvioitiin olevan majoitustiloja 11 000 miehelle, mikä oli lähes viidennes koko maan kasarmikapasiteetista.²⁹ Lisäksi linnoituksessa oli suuri määrä sotasaalista, minkä vuoksi puolustusvoimat ei voinut luopua Suomenlinnasta. Muinaistieteellinen Toimikunta luovuttikin ensi töikseen tärkeimmät sen haluttuun joutuneet rakennukset takaisin puolustuslaitokselle.

Eri sotilashenkilöt ja viranomaiset olivat eri mieltä valtioneuvoston vuoden 1919 päätöksestä ja vuoden 1927 päätöksen vahvistamisesta. Sota-arkiston hoitaja Guy Topelius puolsi päätöstä.³⁰ Kirkollis- ja opetusministeriö olisi puolestaan halunnut, että sotaväki ja sen vaaralliset rakennukset olisi mahdollisimman pian saatu pois linnoituksesta, sotaväen käyttöön jääneet rakennukset eristettyä ja sen jälkeen alue olisi avattu yleisölle ulkomaalaiset mukaan lukien. Täysin päinvastaisella kannalla oli Suomenlinnan v.t. komendantti kenraalimajuri Kivekäs,³¹ joka vielä vuonna 1927 jyrkästi vastusti Suomenlinnasta luopumista. Sekä sotilas- että siviiliviranomaiset viittasivat vuoden 1919 epämääräiseen päätökseen omissa kannanotoissaan.

²⁶ ”Suomenlinnan saaret Gustafssvärd ja Vargö eli Susisaari linnoituksineen, rakennuksineen ja laitoksineen olivat toistaiseksi, sitä myöten kun ne vapautuvat sotalaitoksen käytännöstä, säilytettävä historiallisena muistoina ja niiden käyttö järjestettävä sopusointuun tämän tarkoituksen kanssa.” Ote valtioneuvoston pöytäkirjasta tehty Kirkollis- ja Opetusministeriön esittelyssä 8.4.1919, kansio Helsinki, Länsi ja Pikku-Mustasaari jne., PIMArk.

²⁷ Ibid.

²⁸ Kauppi s. 24.

²⁹ Terä ja Tervasmäki s. 55. Luku vaikuttaa niin suurelta, että siinä mahdollisesti on otettu huomioon kaikki Suomenlinnan linnoituspiiriin kuuluvat saaret.

³⁰ ”ettei Ehrensvärdin Viaporina enää meidän päivinämmä voi pitää puolustuslaitoksena, vaan on se oikeastaan katsottava ensimmäiseksi ja huomiota ansaitsevimmaksi merilinnoitukseksi, minkä 1700-luvun sotateknikka on pystyttänyt Pohjoismaihin ja että tämä historiallisesti merkillisen muiston säilyttäminen on suuressa määrin suotava [...]”. Kirkollis- ja opetusministeriö 30.9.1919 Sotaministeriölle, kansio Helsinki, tilusten vaihto jne., PIMArk.

³¹ ”Mitä taasen koskee eri museoiden sijoittamista Suomenlinnaan, niin olen sillä kannalla, ettei mitään museoita pitäisi järjestää Suomenlinnaan, joka ei suinkaan ole mikään idyllinen ja rauhallinen kolikka [...] on päivän selvä asia, että vihollisen hyökkäys sodan äkkiä alkaessa välttämättömästi on kohdistuva paikkaan, jossa on RT 1:n komentokeskus, lentokonetehdas varastoineen [...] Kaikki tämä ei suinkaan tule pienentämään Suomenlinnan sotilaallista merkitystä ja tekemään sitä sopivaksi muinaisuuden palvomispaikaksi. [...] Ei sotalaitokselta mitään rakennuksia yllämainituilla saarilla jouda museotarkoituksiin, sillä sotalaitoksessa vallitsee huutava asuntopula, [...] patterien ammusvarastojen poissiirtäminen ei mielestäni voi tulla kysymyksenäkään, eivätkä ne ketään häiritsekään. [...] Että Muinaistieteellinen Toimikunta velvoitettaisiin

Linnoituspiirin alue, asema ja suhteet yksityisiin kansalaisiin

Suomenlinnan linnoituspiirin alueella sijaitsevat yksityishenkilöiden omistamat talot aiheuttivat koko 1920- ja 1930-luvun hankaluuksia. Suomen itsenäistyttyä ne jäivät joko entisille omistajilleen tai mikäli omistajat muuttivat Venäjälle, talot myytiin tuttavien välityksellä, kun talot 1920-luvun alussa vapautettiin Sotasaaliskeskusosaston takavarikosta. Omistussuhteet olivat usein epäselvät. Asia oli auttavasti ratkaistu linnoituspiiristä vuonna 1907 annetun päätöksen perusteella. Itsenäisyyden alussa heräsi kysymys siitä, pitikö vuonna 1907 päätettyjä korvauksia edelleen maksaa omistajille ja saisivatko puolustusvoimiin kuulumattomat ylipäätään asua puolustusvoimien alueella. Suomenlinnan paikallismajuri oli sitä mieltä, että omistajien olisi maksettava vuokraa valtion tonttimaasta, jolla talo sijaisi. Sotasaaliskeskusosastolla oli suuria vaikeuksia saada selville kaikkien talojen oikeat omistajat. Tilannetta vaikeutti myös se, että sotaministeri suostui siihen, että entiset huviloiden omistajat saivat myydä huvilansa Suomenlinnasta ja Santahaminasta, jolloin paikallismajuri joutui edustamaan sotalaitosta.³²

Yksityisten huviloiden poistamiseksi lähinnä Suomenlinnasta ja Santahaminasta puolustusministeri Bruno Jalander pyysi Uudenmaan läänin maaherraa 9.9.1920 ryhtymään toimenpiteisiin.³³ Lisäksi asetettiin keväällä 1921 erillinen komitea, jota johti kenraalimajuri Kivekäs. Komitea päätti ehdottaa, että niin kauan kuin Suomenlinnassa ja Santahaminassa oli sotaväkeä, siviilihenkilöt eivät saisi omistaa sieltä huviloita.

Maaherra otti vastauksessaan 23.11.1921 todennäköisesti hieman odottamattoman kannan asiaan.³⁴ Hän korosti, että rakennusrajoitukset koskivat vain linnoitusta ympäröivää aluetta, mutta varsinaisen linnoituksen alueelle oli saanut rakentaa rakennuksia linnoituksen komentajan luvalla. Varsinaisen linnoituksen alueella sijaitsevien rakennusten kohtalo kuului sotilasviranomaisille. Puolustusministeriö pyysi valtioneuvoston oikeuskanslerinvirastolta selvitystä siitä, oliko Uudenmaan läänin maaherran kanta oikea.³⁵ Oikeuskanslerinvirasto ilmoitti, että maaherran kanta oli oikea, eikä huvilakysymykseen näin ollen edelleenkään saatu lopullista ratkaisua.

Muinaistieteellinen Toimikunta ehdotti, että vuonna 1921 perustettu Ehrensverd-seura huolehtisi linnoituksen muinaisjäänöksistä.³⁶ Puolustusministeriöstä ilmoitettiin, ettei yksityiselle seuralle voinut antaa vastuuta näistä asioista. Opetusministeriö tutki vuoden 1919 päätöstä uudelleen kesäkuussa 1927³⁷ ja vuoden 1919 päätös jäi pääpiirteissään voimaan.

valvomaan, että saarella noudatetaan hyvää järjestystä [...] jonka mukaan Muinaistieteellisen Toimikunnan virkamies tavallaan tulisi S:linnan sotilasviranomaisten päälliköksi ja holhojaksi. Tällöinen järjestely-ehdotus tuntuu minusta aivan mahdottomalta. [...] on aivan nurinkurista, että samaan aikaan kuin upseereilla ja kapitulanteilla on huutava asuntopula, Ehrensverdin museo antaa vuokralle kymmeniä asuntoja, joita ei koskaan tulla museotarkoituksiin käyttämään.” Kenraalimajuri Kivekäs N:o 1260/K/4.10.1927 Sotaväen Päällikölle, kansio Helsinki, Viikki jne., PIMArk.

³² Sotasaalis Keskusosasto N:o III/85/1262/10.3.1921, kansio Helsinki, Länsi- ja Pikku-Mustasaari jne., PIMArk.

³³ Ministeri Jalander 9.9.1920/4642/20 Ins. K. Uudenmaan läänin maaherralle, kansio Helsinki, Santahamina: vanhoja asiakirjoja jne., PIMArk.

³⁴ Uudenmaan läänin maaherra N:o 3601/23.11.1921 Sotaministeriölle, kansio Helsinki, Santahamina, vanhoja asiakirjoja jne., PIMArk.

³⁵ VN:n oikeuskanslerinvirasto N:o 475/5.4.1922 PIM:lle, kansio Helsinki, Santahamina, vanhoja asiakirjoja jne., PIMArk.

³⁶ PIM 2.12.1924 OM:lle, kansio Helsinki, Viikki jne., PIMArk.

³⁷ OM N:o 1806/30.6.1927 PIM:lle, kansio Helsinki, Viikki jne., PIMArk.

Mikään ei olennaisesti muuttunut. Kyseessä oli nyt kolme osittain päällekkäistä kokonaisuutta: Suomenlinnan pääsaarten eri osien ja rakennusten hallinta- ja hoitokiista, kysymys Suomenlinnan linnoituspiiristä ja maksettavat vuoden 1899 mukaiset korvaukset ja yksityisten huvilaomistajien oikeudet. Lisäksi oli herännyt ajatus Suomenlinnasta omana kuntanaan. Suomenlinnan asukkaat olivat jo 1920-luvun alussa tyytymättömiä saarten kunnallisiin palveluihin kunnallisveroon nähden. Tilanne johti puolustusministeriön ehdotukseen vuoden 1925 helmikuussa, että Helsingin kaupunki hoitaisi niitä alueita, joita puolustusvoimat eivät tarvitse. ³⁸ Asukkaiden tyytymättömyys kärjistyi siihen, että asukkaiden perustama kunnalliskomitea elokuussa 1926 ³⁹ ryhtyi selvittämään mahdollisuutta muodostaa oma Suomenlinnan kunta, ja useat Suomenlinnan ja Santahaminan asukkaat esittivät maaliskuussa 1928 valioneuvostolle, että alueen 61 saaresta ja luodosta muodostettaisiin itsenäinen kunta. ⁴⁰ Kysymys päätettiin ratkaista Helsingin vireillä olevien alue-laajennusten yhteydessä, mutta kun niitä sitten ratkaistiin, Suomenlinnan kuntakysymys ei ollut enää ajankohtainen.

Ajatus itsenäisestä Suomenlinnan kunnasta hidasti Suomenlinnan linnoituspiirin alueella sijaitsevien yksityisrakennuksia koskevien kysymysten ratkaisemista. Puolustusministeriö ryhtyi selvittämään, voisiko vuoden 1896 asetusta linnoituspiirin kiinteistöjen omistus- ja nautinto-oikeuksien pienentämisestä soveltaa tähän kysymykseen. Lisäksi puolustusministeriö pyysi 18.6.1925 rannikkokotikistön komentajalta esitystä siitä, mitkä alueet olisi julistettava uudeksi linnoitusplanadiksi, ⁴¹ koska 1800-luvun lopun säädökset linnoituspiiristä eivät enää vastanneet tarkoitustaan. Painotettiin sitä, että uuden asetuksen olisi rajoitettava mahdollisimman vähän yksityisomaisuutta, koska muuten valtiolle aiheutuisi liian suuri korvausvelvoite linnoituspiirin sisälle jäävistä yksityisten alueista ja rakennuksista. ⁴² Suomenlinnan linnoituspiiri -nimeä käytettiin säädöstekstiluonnoksissa linnoitusplanadina ja linnoitusplanadin rinnalla. Asetus Suomenlinnan linnoituksesta ja linnoituspiiristä annettiin 25.1.1929. ⁴³ Linnoituksen alueella liikkumiseen vaadittiin vähintään linnoituksen komendantin lupa. Pääosasta linnoituspiiriä muodostettiin samana vuonna Suomenlinna -niminen poliisiapiiri.

Linnoituspiirin rajoja voitiin ryhtyä merkitsemään vasta asetuksen tultua voimaan. Puolustusministeriö antoi 19.6.1929 tarkemmat määräykset Helsingin varuskunta-alueen rajoista, Helsingin, Suomenlinnan ja Santahaminan komendantinvirastojen toimintapiireistä sekä Suomenlinnan linnoituksesta ja linnoituspiiristä annetun asetuksen soveltamisesta. ⁴⁴ Vuonna 1931 päästiin pykitämään linnoituspiirin rajoja, ja työ päättyi 5.1.1932, ⁴⁵ mikä loi perusteet asian jatkokäsittelylle.

³⁸ Enqvist ja Härö s. 120.

³⁹ Idem s. 121.

⁴⁰ Idem.

⁴¹ PIM 174.I.25/Os 3/18.6.1925 Rannikkokotikistön Komentajalle, Tsto I/YE 1925, T2857/10, SArk.

⁴² RE Ib N:o 216/26/15.2.1926 PIM:n Insinööriosastolle, kansio Helsinki, Santahamina, vanhoja asiakirjoja jne., PIMArk.

⁴³ AsK 18/25.1.1929. Asetuksessa Suomenlinnan linnoitus käsitti Harakan, Särkän, Lonnan, Pienen Itä-Mustasaaren, Länsi-Mustasaaren, Susisaaren, Kustaanmiekan, Kuningassaaren, Vallisaaren, Vasikkaasaaren, Santahaminan, Isosaaren, Kuivasaaren, Katajaluodon, Ryssänkarin ja Melkin saaret luotoineen sekä valtion omistamat osat Itä-Villinkiä ja Miessaarta. Suomenlinnan linnoituspiiri taas käsitti periaatteessa kyseiset saaret ja niiden väliset vesialueet.

⁴⁴ PIM N:o Sot. 5202/29/19.6.1929, kansio Helsinki, Santahamina, vanhoja asiakirjoja jne., PIMArk.

⁴⁵ Ptk. laadittu Suomenlinnan linnoituspiirin rajan määrittämisessä ja merkitsemisessä Helsingin ja Espoon kunnissa Uudenmaan lääniä, toimitus N:o 20879, 5.1.1932, kansio Helsinki, Santahamina, vanhoja asiakirjoja jne., PIMArk.

Kun rajat oli määritetty, yksityishuvilakysymys heräsi 1930-luvun alussa uudelleen henkiin. Joissakin tapauksissa huvilaomistus muistutti liikeyritystä, koska omistajalla saattoi olla jopa kolme huvilaa, joista kahta hän vuokrasi ulkopuolisille korkeaan hintaan.⁴⁶ Oli hankalaa hallinnoida varuskuntaa, koska sen rakennusten seassa oli yksityishuviloita.

Huvilakysymyksen kärjistyminen sai sotaväen päällikön kenraaliluutnantti Sihvon vuonna 1932 pyytämään puolustusministeriä ”*ryhtymään toimenpiteisiin puolustuslaitoksen palveluksessa olemattomien siviilien pois häätämiseksi Suomenlinnasta ja Santahaminasta.*”⁴⁷ Suomenlinnan komendantti teki vuonna 1933 vielä radikaalimman esityksen, kun hän esitti varuskunnan päällikölle yksityishuviloiden purkamista.⁴⁸ Helsingin varuskunnan päällikkö puolsi esitystä ja lähetti sen puolustusministeriölle. Toimenpiteisiin ei kuitenkaan ryhdytty. Oli vielä asetettava lautakunta määrittämään korvaukset niille, joita linnoituspiirin rajoitukset koskivat vuoden 1904 tavoin. Vuosina 1936–1938 lautakunta selvitti vuoden 1929 asetuksen mukaisesti pakkolunastettavaa kiinteää omaisuutta ja omistus- ja nautintaoikeuden rajoittamista linnoituspiirin alueella. Koko kysymys oli ratkaistu vasta vuonna 1939.⁴⁹ Suomenlinnan aluehallintakysymys oli siten laajin Venäjän vallan ajan jälkeen selvitettäväksi jäänyt kokonaisuus, ja sen selvittäminen kesti noin 20 vuotta. Uudenmaan lääninhallitus ilmoitti käsittelyn päätyneeksi hieman ennen talvisotaa eli 10.10.1939⁵⁰, kun lääninkonttoria oli kehotettu suorittamaan korvaukset niille, joille ne kuuluivat. Ennen talvisotaa esitetyt mielipiteet, laaditut mietinnöt ja suoritettut selvitykset eivät siten ennen jatkosodan päättymistä johtaneet merkittäviin muutoksiin lukuun ottamatta asetusta Suomenlinnan linnoituspiiristä. Toimenpiteet kuitenkin valaisevat hyvin aikakauden aluekysymyksiä, ja vaikuttivat suuresti kysymysten selvittämiseen jatkosodan jälkeen.

Suomenlahden yksittäiset kohteet

Ryssänkari ja Katajaluoto

Suomenlinnan linnoituspiirin alueella oli muutamia sellaisia yksittäisiä alueita, joiden omistusta voitiin selvittää tai katsottiin välttämättömäksi ryhtyä selvittämään heti vuonna 1918, vaikka rannikkopuolustuksen kokonaissuunnitelmaa ei vielä ollut. Selvitys tehtiin pääosin erillään muusta

⁴⁶ ShKvir Os. I Pvk. N:o 1059/F.1./22.6.1932 kansio Helsinki, Länsi ja Pikku-Mustasaari jne., PIMArk.

⁴⁷ YE os 4 n:tta 22.7.1932, kansio Helsinki, Länsi ja Pikku-Mustasaari jne., PIMArk. Koska saaret oli tarkoitettu ainoastaan sotilastarkoituksiin, Sihvon mielestä oli puolustuslaitoksen edun mukaista olla päästämättä saariin siviilejä asumaan. Kuitenkin esimerkiksi Santahaminassa oli vuoden 1930 asuntolaskennassa kaiken kaikkiaan 225 rakennusta valtion maalla, joista 55 oli yksityisomistuksessa lähinnä kesäasuntoina. Yrjö Harvia: Helsingin esikaupunkiliitos. Mietintö N:o 10, erikoisselvitys itäisen saariston liitosalueesta, Degerö, Villinge, Santahamina ja Mjölö Helsingin maalaiskunnassa, Helsingin kaupunki, Helsinki 1936, s. 6.

⁴⁸ ”*Koska mielestäni ei ole sopivaa, että yksityiset, kokonaan puolustuslaitokseen kuulumattomat, omistavat kiinteistöjä linnoitusalueella, niin ehdotan, että ainakin alueella C.IV olevat yksityisten omistamat rakennukset otettaisiin valtiolle ja huonon kuntosaa tähden poistettaisiin ja rakennettaisiin uusi useampi kerroksinen kivirakennus niiden tilalle [...]*”. SIKvir K.D. N:o 169/B.4.a/3.3.1933, kansio Helsinki, Länsi ja Pikku-Mustasaari jne., PIMArk.

⁴⁹ Uudenmaan lääninhallituksen päätös ... Suomenlinnan linnoituspiirin muodostamista koskevassa asiassa... 19.6.1939, kansio Helsinki, Santahamina, vanhoja asiakirjoja jne., PIMArk.

⁵⁰ Uudenmaan LH N:o D. 1076/10.10.1939, kansio Helsinki, Santahamina, vanhoja asiakirjoja jne., PIMArk.

sotasaaliiseen liittyvästä työstä, osin rinnan Sotasaaliskeskusosaston työn kanssa.

Yksi selvitettävä kokonaisuus koostui Ryssänkari ja Katajaluodosta,⁵¹ johon liitettiin myös Lauttasaaren alueiden hallinta. Jo keväällä 1918 heräsi kysymys Ryssänkarin ja Katajaluodon merkityksestä rannikkopuolustukselle ja mahdollisten lunastustoimenpiteiden jatkamisesta.⁵² Suomen rannikkokotikistön v.t. komentaja everstiluutnantti Arno Almqvist ilmoitti 20.8.1918 Suomen senaatille, että Suomenlinnan linnoitus vielä tarvitsi Helsingin kaupungille kuuluvia Ryssänkaria ja Katajaluotoa.⁵³ Asiakirja oli vastaus Yleisesikunnan 1.6.1918 lähettämään tiedusteluun saarten merkityksestä. Sota-asiaintoimituskunta oli sitä mieltä, että ”*kysymys siitä, mitkä saaret, linnakkeet, varustukset ym. ovat otettavat Suomen valtion haltuun on pikaisesti ratkaistava ja että sitä varten asetettava erityinen komitea*” antamaan asiasta perinpohjainen lausunto.⁵⁴ Sanamuoto antoi ymmärtää, että komitean olisi esitettävä ratkaisu kaikkien linnakkeiden kohtalosta. Jos sota-asiaintoimituskunta todella tarkoitti, että kaikkien saarten ja linnakkeiden tulevaisuus oli tutkittava, tämä lienee ensimmäinen kokonaisratkaisuyritys.

Kaikkien saarten ja linnakkeiden haltuun ottamista selvittävää komiteaa ei kuitenkaan asetettu. Everstiluutnantti Almqvistin linnakkeita kesällä 1918 inventoinut työryhmä oli jättänyt raporttinsa yleisesikunnalle 24.8.1918, ja Sotasaaliskeskusosasto oli aloittanut toimintansa kesäkuussa. Näin ei ollut kovinkaan helppoa selvittää asiaa uudelleen, ennen kuin aikaisempi inventointi oli tutkittu ja Sotasaaliskeskusosaston työ oli valmis.

Sota-asiaintoimituskunta päätti, ettei Ryssänkarin eikä Katajaluodon pakkolunastusta vielä aloiteta,⁵⁵ vaan pyrki selvittämään, millä hinnalla ja edellytyksillä kaupunki olisi halukas luovuttamaan saaret vesialueineen puolustusvoimille.⁵⁶ Helsingin kaupunki oli heti halukas aloittamaan neuvottelut esimerkiksi Lauttasaassa sijaitsevista alueista tai mahdollisesti muista alueista kuten Pasilan (Fredriksbergin) ampumarata-alueesta,⁵⁷ koska katsoi, että luovutus hoituisi parhaiten vaihtokauppana.

Sotaministeriö pyysi tammikuussa 1919 vielä kerran Suomen rannikkokotikistön komentajalta lausuntoa Ryssänkarin ja Katajaluodon saarista sekä niiden vaihtamisesta Lauttasaaren alueisiin. Virassa syksyllä 1918 aloittanut kenraalimajuri Kivekäs ei vastustanut vaihtokauppaa,⁵⁸ eikä myöskään Hel-

⁵¹ Jo vuonna 1916 oli päätetty, että Helsingin kaupungille kuuluvat Ryssänkari ja Katajaluoto pakkolunastettaisiin Suomenlinnan linnoituksen tarpeisiin. Pakkolunastustoimenpiteet aloitettiin, mutta ne jäivät kesken, kun Suomenlinna siirtyi venäläisiltä suomalaisille. Ryssänkarin ja Enskärin tilusvaihtoa selvittäneen komitean pöytäkirja 13.12.1919, PIMtekn-os 1920 Ea 14, SARK.

Landshövdingsämberet i Nylands län utslag uti nedan närmare omförmälda ärende angående expropriation av särskilda Helsingfors stad tillhöriga jord- och vattenområden för Sveaborgs fästnings behov; givet i Helsingfors, å landskansliet, den 16 december 1922, N:o 2334, kansio Ryssänkär patteri-alue, PIMoak.

⁵² Ryssänkarin ja Enskärin tilusvaihtoa selvittäneen ... SARK.

⁵³ ”[...] i ty å nämnda öar befästningar äro uppförda, vilka höra till främsta klassen d.v.s äfven under fredstid hållas besatta.” Finlands kustartilleri Nr. 52/20.8.1918, PIMtekn-os 1920, Ea 14, SARK.

⁵⁴ Suomen Senaatin Sota-asiaintoimituskunta N:o 76.18.M.1/26.9.1918, PIMtekn-os 1920 Ea 14, SARK.

⁵⁵ Ryssänkarin ja Enskärin tilusvaihtoa selvittäneen ... SARK.

⁵⁶ Landshöfdingen i Nylands län, Landskansliet N:o 215/17.1.1919, PIMtekn-os 1920 Ea 14, SARK.

⁵⁷ Ibid. Drätselkammaren i Helsingfors, N:o 27/7.1.1919, PIMtekn-os 1920 Ea 14, SARK.

⁵⁸ Kenraalimajuri Kivekäs on sotaministeriön kyselyyn kirjoittanut ”*Viikon kuluessa saatava 1 patalj. komentajan lausunto. Minulla ei ole mitään Drumsön antamista vastaan. Ryssänkarin ja Enskärin rannikkokotikistö tarvitsee.*” Sotaministeriö N:o 798/19. M./29.1.1919, PIMtekn-os 1920 Ea 14, SARK.

singin rannikkopuolustuksesta vastaava I Rannikkotykistöpataljoonan komentaja everstiluutnantti Almqvist. Alueet oli Almqvistin mielestä tarkoitettu Helsinkiin mantereen puolelta hyökkäävää vihollista vastaan ja ne oli ”nykyisin katsottavat toisarvoisiksi.”⁵⁹ Näin oli Lauttasaaren alueet jälleen todettu rannikkopuolustukselle tarpeettomiksi, niin kuin jo 1800-luvun loppupuolella.

Saatuun kenraaliluutnantti Kivekkään vastauksen sotaministeriön meriosasto esitti, että asiaa selvittämään asetettaisiin toimikunta, jossa kummaltakin puolelta, sotaministeriöstä ja Helsingin kaupungin rahatoimistosta, olisi kaksi edustajaa, jonka lisäksi maanmittaushallitus määräisi maanmittausinsinöörin toimikunnan puheenjohtajaksi. Sotaministeriön keskusosasto hyväksyi edellä mainitun menettelytapaesityksen.⁶⁰

Valtioneuvosto päätti 11.7.1919 sotaministeriön esityksestä asettaa komitean järjestämään aluevaihtoa. Helsingin kaupungin edustajat ehdottivat, että valtio luovuttaisi osan Pasilan (Fredriksbergin) sotilasampumaradan alueesta Katajaluodon ja Ryssänkärin korvauksena.⁶¹ Yleisesikunta suhtautui ensin myöntävästi Pasilan ampumarata-alueen luovuttamiseen, mutta myöhemmin kävi ilmi, että alue sopi taisteluharjoituksiin ja siellä sijaitisi leija-asema.⁶² Sotaväen päällikkö kenraalimajuri K. F. Wilkama vastusti Pasilan alueen luovuttamista,⁶³ joten oli valittava toinen vaihtoalue.

Kaupungin edustajat esittivät Lauttasaaren vaihtamista Katajaluotoon ja Ryssänkariin Pasilan sijasta. Kaupungin rahatoimikamari hyväksyi tämän vaihtoehdon, ja komitea käsitteli sen jälkeen lähinnä Lauttasaarta. Tavoitteena oli, että vaihdettavien alueiden arvo olisi jokseenkin samansuuruinen, jotta välirahoja ei tarvittaisi. Alueiden arvon määrittäminen osoittautui kuitenkin hyvin vaikeaksi, eikä vaihtokaupasta päästy yksimielisyyteen,⁶⁴ joten se raukesi.

Alueen vaihtoyrityksen rauettua valtioneuvosto päätti sotaministeriön esityksestä, että pakkolunastustoimenpiteitä jatkettaisiin. Lopullinen pakkolunastuspäätös tehtiin näin ollen vasta joulukuussa 1922, vaikka sotilasviranomaiset olivat jo kesäkuussa 1916 saaneet saaret haltuunsa.⁶⁵

⁵⁹ I Rannikkotykistöpataljoona N:o 1192/8.2.1919, T 20253/18, SARk

⁶⁰ Suomen rannikkotykistön komentaja N:o 415/11.2.1919, PIMtekn-os 1920 Ea 14, SARk. Sotaministeriö N:o 928/19. M./28.2.1919, PIMtekn-os 1920 Ea 14, SARk. Sotaministeriö N:o 449 K. 2/17.3.1919, PIMtekn-os 1920 Ea 14, SARk.

⁶¹ Valtio omisti Pasilan alueelta verrattain laajoja maa-alueita. Vuonna 1880 ostettiin puolustusvoimille yli 100 hehtaaria lähinnä ampumarata-alueeksi, ja vuonna 1881 pakkolunastettiin pienempi alue samaan tarkoitukseen. Harvia päämietintö s. 156.

⁶² Pasilaan oli vuonna 1910 rakennettu sääpalvelua varten observatorio, jota ryhdyttiin kutsumaan Ilmalaksi. Vuonna 1911 asemalla aloitettiin säännölliset leijahavainnot, mutta ne kiellettiin vuonna 1914 maailmansodan takia, ja vei aikansa, ennen kuin toiminta saatiin käyntiin vuoden 1918 sodan jälkeen. Sodan päätyttyä Ilmalan suorittama havainnointi oli hyvin vähäistä. Kesti vuoden ennen kuin läheisyyteen rakennetut linnoituslaitteet saatiin puretuksi, leijakenttä tasoitetuksi ja säännölliset aerologiset mittaukset käyntiin. Leijat poistuivat tykistön sääpalvelusta vasta 1942, jolloin Väisälän radioluotain tuli laajempaan käyttöön. Katso esimerkiksi Niilo Savolainen: Suomen sotilasäämpalvelun vaiheet vuosina 1921–1974, Sää- ja suojelukilta ry., Jyväskylän maalaiskunta 1974 s. 9–10.

⁶³ Yleisesikunta os. Ia N:oB1421/8.10.1919, PIMtekn-os 1920 Ea 14, SARk. Sotaväen Päällikön Esikunta os. Ia N:o 5451/486/12.10.1919, PIMtekn-os 1920 Ea 14, SARk.

⁶⁴ ”Asiasta keskusteltua, kuitenkin mihinkään yksimieliseen lopputulokseen tulematta, päätti komitea lykätä [...] muttei nytkään voitu päästä yksimielisyyteen. Kun komitea ei katso voivansa tehdä sellaista ehdotusta, että tilusvaihto sen perusteella olisi aikaansaavissa, katsottiin asian sen enempi käsittely turhaksi. Näin ollen päätti komitea esittää, että aiottu tilusvaihto saisi raueta.” Rysskärin ja Enskärin tilusvaihtoa selvittäneen ... SARk

⁶⁵ Landshövdingsämberets i Nylands län utslag ... 16 december 1922 ... PIMoak.

Aluevaihtoyritysten jatkaminen Helsingin kaupungin kanssa

Helsingin kaupunki ei kuitenkaan luopunut yrityksistään saada puolustusvoimien alueita haltuunsa. Hanke kytkettiin jo vuonna 1912 alkaneeseen maanhallintahankkeeseen, jossa Helsingin kaupunki anoi vaihdon tai oston kautta valtion omistamaa Viikin latokartanoa. Valtioneuvosto päätti 13.4.1923 tehdä kaupungille tarjouksen vaihdosta. Kaupunki ilmoitti kuitenkin, ettei se voinut hyväksyä tätä tarjousta.⁶⁶

Aluehallinta-asiaa käsiteltiin seuraavaksi Helsingin kaupunginvaltuuston mietinnössä vuonna 1923, joka kosketti myös puolustusvoimien alueita. Puolustusministeriö paheksui sitä, ettei ministeriön edustajaa ollut pyydetty mukaan mietinnön valmisteluun. Ministeriö sai mahdollisuuden lausua mielipiteensä vasta joulukuussa 1925, ja totesi, että mietinnössä ei ollut riittävästi otettu huomioon puolustusvoimien maa-alue- ja rakennustarpeita. Helsingin kaupungin mietinnössä oli laajasti käsitelty kaupungin alueella olevia alueita ja rakennuksia sekä eräitä puolustusvoimien hallinnassa olevia saaria. Puolustusministeriön mukaan lausunto jouduttiin antamaan niin kiireesti, ettei aluekysymyksiin ehditty kunnolla valmistautua, joten asiaa olisi valmisteltava uudestaan.⁶⁷ Näin myös tapahtui.

Valtioneuvosto asetti 25.4.1924 uuden erityisen neuvottelukunnan selvittämään valtion ja Helsingin kaupungin välisiä aluejärjestelyjä. Valtioneuvosto ”*harkitsi kohtuulliseksi*” hyväksyä neuvottelukunnan aluejärjestelyehdotuksen 19.11.1926 pidetyssä istunnossaan, sekä päätti esitellä sen lopullista toteuttamista varten eduskunnalle. Rannikkopuolustuksen käytössä olevia alueita esityksessä olivat vain Pihlajasaarella olevat ammuskellarit, jotka Helsingin kaupunki luovuttaisi valtiolle ja Lauttasaaren eteläiset niemet, jotka valtio luovuttaisi Helsingin kaupungille.⁶⁸

Laki valtion ja Helsingin kaupungin välisen tilusvaihdon toimeenpanemisesta annettiin jo 19.11.1927.⁶⁹ Tilusvaihdosta laadittiin lain määräämä erillinen tilusvaihtosopimus. Lisäksi laadittiin erilliset kauppakirjat alueista.⁷⁰ Tämän ison aluevaihdon vaatima pitkä aika osoitti, että kokemusta suurien aluehallintakysymysten hoitamisesta vielä puuttui, mikä aiheutti monia lausuntokierroksia eri osapuolien välillä. Erityisesti pääkaupunkiseudulla pyrittiin jatkossa aluehallintakysymyksistä usein rakentamaan isoja kokonaisuuksia, jotka tosin usein osoittautuivat vaikeiksi hoitaa.

Itä-Villingin kysymys

Itä-Villingin (Östra Willinge) maanhallintakysymykset olivat epäselviä keväällä 1918. Keisari oli päättänyt Itä-Villingin pakkolunastuksesta 31.1.1917,⁷¹ ja Uudenmaan läänin maaherran päätös Itä-Villingin pakkolunastamisesta puolustustarkoituksiin oli annettu 22.1.1918.⁷² Pakkolunastuk-

⁶⁶ VN:n istunnon ptk. 19.11.1926, kansio Helsinki, tilusvaihdot jne., PIMArk.

⁶⁷ ”*Kaiken edellä esitetyn perusteella katsoo Puolustusministeriö, että valtion puolesta ei olisi ryhdyttävä aluevaihtoon Helsingin kaupungin kanssa esilläolevan mietinnön perusteella, vaan olisi Ministeriö mielestä asiassa laadittava uusi, tarkistettu ehdotus, jossa sekä valtion että puolustuslaitoksen edut tulevat paremmin huomioonotetuiksi.*” PIM N:o Ins 8654/19.12.1925, kansio Helsinki, tilusvaihdot jne., PIMArk.

⁶⁸ VN:n istunnon ptk. 19.11.1926 ... PIMArk.

⁶⁹ AsK 307/19.11.1927

⁷⁰ Tilusvaihtosopimus Suomen valtion ja Helsingin kaupungin kesken 21.6.1928, kansio Helsinki, tilusvaihdot jne, PIMArk. Kauppakirja Suomen valtion ja Helsingin kaupungin kesken eteläisistä niemkeistä Drumsön saarella 21.6.1928, kansio Helsinki, tilusvaihdot jne., PIMArk.

⁷¹ Stefan Nygård: Villinki-saariston huvilayhteisö, Helsingin kaupunginmuseum, Helsinki 2003, s. 72.

⁷² Landshöfdingsämbetet i Nylands län utslag angående expropriation för militärväsendets behof af Östra Villinge, 22.1.1918, Hd:4, PIMArk.

sen käytännön toimenpiteet jäivät ilmeisesti kesken maailmansodan ja kansalaissodan vuoksi. Tähän vaikutti myös se, että juuri ennen ensimmäistä maailmansotaa oli perustettu Aktiebolaget Willinge, joka oli ryhtynyt hankkimaan Itä-Villingin maita itselleen myydäkseen ne huvilaton-teiksi yksityishenkilöille.⁷³ Itä-Villingin menettäminen oli kova isku yhtiölle, joka ei enää jatkanut toimintaansa sodan jälkeen.

I Rannikkotykistöpataljoonan komentaja everstiluutnantti Arno Almqvist oli tammikuussa 1919 sitä mieltä, ettei rannikkopuolustus tarvinnut koko sitä aluetta, joka vuonna 1918 oli pakkolunastettu, vaan että osa siitä riittäisi.⁷⁴

Itä-Villinkiä yritettiin saada rannikkopuolustuksen käyttöön ostamalla saaren maat. Valtioneuvoston valtionvarainvaliokunta ei kuitenkaan katsonut voivansa maksaa sitä summaa, joka pakkolunastustoimituksessa vuonna 1918 oli määrätty maan hinnaksi, minkä takia Aktiebolaget Willinge antoi oman tarjouksensa alueista valtioneuvostolle 2.4.1919. Ainoastaan saarella asuva kalastaja Hjalmar Sjöholm ilmoitti, ettei voinut luopua alueestaan, koska hän ei mistään saisi vastaavaa elinkeinonsa harjoittamiseen.⁷⁵

Valtiovarainvaliokunta ja valtioneuvosto hyväksyivät Aktiebolaget Willingen tarjouksen. Kaupat Aktiebolaget Willingen ja saaren muiden omistajien kanssa tehtiin pääosin syyskuun loppupuolella 1919. Kalastaja Sjöholm asui kuitenkin sitkeästi saarella. Oli myös epäselvää, olivatko venäläiset maksaneet Sjöholmille ja muille entisille omistajille korvauksia vuonna 1918 vai eivät. Rannikkotykistörykmentti 1:n komentaja antoi vuonna 1922 suullisen käskyn luutnantti Sandholmille selvittää maaherranvirastosta, olivatko saaren entiset omistajat ja erityisesti kalastaja Sjöholm saaneet korvauksia venäläisiltä. Luutnantti Sandholm ilmoitti, että entiset palstanomistajat ja niiden mukana kalastaja Sjöholm olisivat saaneet korvauksen, vaikka kalastaja Sjöholm edelleen kielsi saaneensa sellaista. Rannikkotykistörykmentti 1:n komentaja esitti vuonna 1927 Rannikkotykistön intendentille, että kalastaja Sjöholm häädettäisiin Itä-Villingistä ja hänelle maksettaisi korvaus riippuen siitä, oliko hän saanut korvausta aikaisemmin tai ei.⁷⁶

Puolustusministeriö ryhtyi selvittämään, oliko Villingin maa- ja vesialueiden omistajille suoritettu pakkolunastuspäätöksen mukaiset korvaukset.⁷⁷ Uudenmaan maaherra ilmoitti puolustusministeriölle, ettei Itä-Villingin maa- ja vesialueiden entisille omistajille ainakaan lääninkonttorista ollut maksettu korvauksia.⁷⁸ Villinki kuvaa hyvin vuoden 1918 jälkeisiä sekavia aluekysymyksiä.

Yhdeksän vuoden epävarmuuden jälkeen voitiin ryhtyä lopullisesti järjestämään Itä-Villingin aluehallintaa. Saaren entiset ja silloiset asukkaat ryhtyivät kuitenkin vaatimaan valtiolta korvausta

⁷³ Yhtiön ainoa tarkoitus oli yhtiöjärjestyksen mukaan ostaa Helsingin maalaiskunnassa sijaitsevan Degerön säteritilan Willingiksi kutsuttu osa. Yhtiöjärjestys oli hyväksytty Suomen senaatissa 21.2.1913. Bolagsordning för Aktiebolaget Willinge, Hd:4, PIMArk.

⁷⁴ I Rannikkotykistöpataljoona N:o 722/17.1.1919, T 20253/18, SARk.

⁷⁵ A. B. Willinge valtioneuvostolle 2.4.1919, Hd:4, PIMArk. Päätöstä Almqvistin esittämästä venäläisten suorittaman pakkolunastuksen kumoamisesta ei ole asiakirjoista löydyntynyt, mutta kaikki jatkotoimenpiteet osoittavat näin olleen.

⁷⁶ RT 1:n III patteristo N:o 950/15.12.1922, kansio Helsinki, Santahamina vanhat asiakirjat jne., PIMArk.

Ote asiakirjasta RT 1 Os II N:o 1343/27, kansio Helsinki, Santahamina vanhat asiakirjat jne., PIMArk.

⁷⁷ PIM N:o Tekn. 15107/8.8.1927, Hd:4, PIMArk.

⁷⁸ Uudenmaan läänin maaherra, lääninkanslia N:o 27.15./17.9.1927, kansio Helsinki, Santahamina vanhat asiakirjat jne., PIMArk.

venäläisten joukkojen aiheuttamista vahingoista alueilleen. Vahingonkorvauksien maksamista ei vuonna ollut 1918 ajateltu, eikä niitä myöskään käsitelty vuonna 1919, kun saaren palstat myytiin puolustushallinnolle.⁷⁹

Valtioneuvosto hyväksyi 21.2.1929 kalastaja Sjöholmmin palstatilojen pakkolunastuksen. Sjöholmmin korvausvaatimus venäläisten hänen maalleen rakentamasta pienoisrautatiestä ehdotettiin hylättäväksi. Uudenmaan läänin maaherra vahvisti 21.6.1930 päätöksellään pakkolunastuslautakunnan enemmistön esityksen korvauksista.⁸⁰

Itä-Villingin pakkolunastus siirtyi tämän jälkeen Turun hovioikeuden käsiteltäväksi. Hovioikeus korotti kalastaja Sjöholmille maksettavaa korvausta. Puolustusministeriö valitti päätöksestä korkeimpaan oikeuteen, joka alensi hovioikeuden päättämää korvausmäärää, joten Sjöholm joutui maksamaan takasin osan saamistaan rahoista.⁸¹

Aktiebolaget Willingen vuosien 1913–1915 aluekauppojen eräitä epäselvyyksiä jouduttiin selvittämään vielä senkin jälkeen, kun kalastaja Sjöholm oli vuonna 1931⁸² muuttanut pois saaresta. Epäselvyyksiä käsittelemään asetettujen toimitusmiesten päätös julistettiin 26.3.1934, mutta asia ratkaistiin lopullisesti vasta oikeudessa.⁸³ Kaikesta huolimatta kalastaja Sjöholm lienee tullut hyvin toimeen Itä-Villingin sotaväen kanssa, koska hän osallistui jokapäiväiseen elämään sekä yhteisten juhlien viettoon puolustusvoimien alueella.

Muita keskeneräisiä kysymyksiä

Koiviston rannikopuolustusalueen selvittäminen kesti kaiketi kauimmin Venäjän vallan jälkeisistä aluehallintakysymyksistä, ellei oteta huomioon Helsingin alueen osittain jopa Ruotsin vallan ajoista johtuvia epäselvyyksiä. Viipurin läänin kuvernööri oli 2.8.1915 antanut kaksi päätöstä maa-alueiden pakkolunastuksesta eri tiloista Humaljoen, Härkölän, Mannolan ja Kiiskilän kylissä Koiviston pitäjässä.⁸⁴ Venäjän sotalaitos ei koskaan tallettanut korvattaviksi määrättyjä rahasummia, joten kumpikin pakkolunastus peruuntui. Viipurin linnoituksen alaiset joukot pitivät kuitenkin hallussaan pääosaa mainituista alueista eikä vielä 1917 ollut merkkejä niistä luopumisesta. Maiden omistajat katsoivat kärsivänsä tilanteesta varsinkin, kun arviointikomiteaa, jonka tehtäväksi oli annettu arvioida sotilastoimenpiteistä aiheutuneita haittoja, ei useista yrityksistä huolimatta päästetty arvioimaan alueita siksi, että ne sotilasviranomaisten mukaan kuuluivat ”*salaisiin alueisiin*”.⁸⁵

⁷⁹ Varatuomari J. A. Eklundin lausunto 26.11.1928, Hd:4, PIMArk.

⁸⁰ Ptk. tehty pakkolunastustoimikunnan kokouksissa joka on asetettu antamaan lausuntonsa Fjälldal I, II ja III tilain pakkolunastamisesta, 11.1.1930, kansio Helsinki, Santahamina vanhat asiakirjat jne., PIMArk. Uudenmaan maaherran päätös Fjälldal I, II ja III tilain pakkolunastamisesta 21.6.1930, kansio Helsinki, Santahamina vanhat asiakirjat jne., PIMArk.

⁸¹ PIM N:o 3433/311/31 Tekn./11.4.1932, kansio Helsinki, Willinki, PIMArk.

⁸² MPE Os V N:o 798/146/11.3.1931, kansio Helsinki, Santahamina vanhat asiakirjat jne., PIMArk.

⁸³ P.M. puolustusministeriön omistamista alueista Itä-Villingin saarella 28.2.1934, Hd:4, PIMArk.

⁸⁴ Wiipurin läänin Kuvernöörin päätös alempana kerrotussa, maa-alueiden pakkolunastamista eri tiloista Humaljoen, Härkölän, Mannolan ja Kiiskilän kylissä Koiviston pitäjää Venäjän Kruunulle sotilaitoksen tarpeeksi koskevassa asiassa, N:o 2511/2.8.1915, Os Ia/YE:n kirjeistö 1918/23, SARk. Wiipurin läänin Kuvernöörin päätös alempana kerrotussa maa-alueiden pakkolunastusta Venäjän Sotalaitoksen tarpeisiin eri tiloista Mannolan, Härkölän ja Humaljoen kylissä Koiviston pitäjää koskevassa asiassa, N:o 2512/2.8.1915, Os Ia/YE:n kirjeistö 1918/23, SARk.

⁸⁵ Wiipurin läänin Kuvernööri Suomen Senaatille 23.7.1917, Os Ia/YE:n kirjeistö 1918/23, SARk.

Viipurin lääninkanslia pyysi Suomen senaatilta toimenpiteitä korvauksien maksamiseksi alueiden omistajille ja vetosi muun muassa siihen, että käytössä oleva alue ja siten korvaussumma oli pienempi kuin alkuperäisessä lunastuspäätöksessä.⁸⁶ Senaatin sisäasiaintoimituskunta lähetti asian edelleen sota-asiaintoimituskunnalle kesäkuun lopussa 1918 asianmukaisten pakkolunastusaikeuksien hankkimista varten. Jos alueita ei enää tarvittaisi maanpuolustukseen, siitä pyydettiin ilmoittamaan Viipurin läänin maaherralle, koska sotilastöiden alueille aiheuttamien vahinkojen arviointia haluttiin jatkaa.⁸⁷ Pakkolunastuskysymyksen käsittely kuitenkin venyi pitkälle.

Valtioneuvosto suostui vasta 13.3.1930 puolustusministeriön esitykseen saada pakkolunastaa maa-alueita jo kauan sitten Humaljoen, Mannolan ja Härkölän kyliin rakennettuja pattereita varten. Maanmittaus saatettiin loppuun Humaljoen kylässä, mutta toimitus keskeytettiin Mannolassa ja Härkölässä, koska huomattiin, että vuonna 1915 rauenneen pakkolunastuksen rajat eivät enää soveltuneet patteredalueen rajoiksi. Näin olleen puolustusministeriö tarvitsi vuonna 1930 vielä uuden pakkolunastuspäätöksen valtioneuvostolta, jonka jälkeen toimenpiteisiin ryhdyttiin uudestaan Mannolassa ja Härkölässä. Toimenpiteisiin sisältyi myös Kiiskilän kylän vesialueita, ja ne saatettiin loppuun 15.11. samana vuonna.⁸⁸

Alueen paalutuksen jälkeen selvitettiin vielä alueiden korvauskysymyksiä vuosina 1931–1932. Asiakirjalähteet eivät paljasta, miksi asian käsittely tämän jälkeen venyi. Maaherra teki vasta vuonna 1936 välipäätöksen pakkolunastusasiassa, jonka jälkeen laadittiin uudet selitelmat pakkolunastustoimituksista. Viipurin läänin maanmittauskonttori lähetti uudet selitelmat ja kartat vuonna 1938 lääninhallitukselle. Asian käsittely keskeytyi kuitenkin talvisodan syttymisen takia.

Maaliskuussa 1940 solmitussa Suomen ja Sosialististen Neuvostotasavaltojen rauhansopimuksessa kyseessä olevat alueet jäivät Neuvostoliitolle, joten asian jatkokäsittely lääninhallituksessa vuonna 1940 oli turhaa. Lääninhallitus teki kuitenkin 24.9. päätöksen, jossa todettiin, että ne, jotka pakkolunastuksen takia katsoivat kärsineensä vahinkoa tai haittaa, voisivat nostaa valtiota vastaan kanteen tai hakea korvausta alueluovutuksen johdosta menetetyin omaisuuden korvaamisesta 9.8.1940 annetun lain mukaan.⁸⁹ Näin aluehallintakysymys, joka oli alkanut Venäjän keisarin kesäkuussa 1913 antamasta pakkolunastuskäskystä, oli päättynyt 27 vuoden lähes hukkaan menneen työ jälkeen.

7.3.2 Laatokan aluekysymykset

Laatokan puolustuksen suunnittelu

Suomen itsenäisyyden alkuun saakka Laatokka oli ollut Venäjän sisäjärvi, eikä sen linnoittaminen ollut ollut tarpeellista. Näin ollen Laatokan puolustukseen kiinnitettiin huomiota jo ennen kansalaissodan päättymistä, ja jo huhtikuussa 1918 Laatokan puolustus tuli ajankohtaiseksi. Uhka näytti tulevan Venäjän suunnalta. Sotilaallisen toiminnan uhka oli esimerkiksi venäläisten joukkojen mahdollinen siirto Laatokan kautta Karjalan rintaman selustaan punaisten tueksi. Vielä kansalaissodan jälkeen tilanne oli niin epävakaa, että pelättiin sotilaallista toimintaa alueella.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Senaatti oli 20.6.1918 oikeuttanut maaherroja asettamaan arviointilautakuntia Venäjän valtion ”*sotilastöiden aiheuttamia vahinkoja arvostelevaan.*” Sisäasiaintoimituskunta N:o 898/29.6.1918, Os Ia/YE:n kirjeistö 1918/23, SARk

⁸⁸ Viipurin lääninhallitus N:o D. 884/24.9.1940, T 17863/A/XXIII/1061, SARk.

⁸⁹ Ibid. AsK 420/9.8.1940.

Laatokan rannikopuolustus luotiin nopeasti ja käytännöllisesti katsoen tyhjästä itsenäisyytemme alussa, ja niin aluehallintakysymyksistä syntyi ongelmia. Valamoa ja Konevitsaa ympäröivät saaret liittyivät tavalla tai toisella alueen luostareihin, mikä toi omat erityispiirteensä aluehallintakysymyksiin. Mantsin saari muodosti oman elävän yhdyskuntansa, jonka olosuhteet muuttuivat rannikopuolustuksen rakentamisen myötä. Lisäksi Laatokan länsirannan maanhallintakysymyksillä oli omat piirteensä.

Päämaja alkoi suunnitella Laatokan puolustusta jo sodan aikana talvella 1918, ja keväällä ryhdyttiin toimiin. Virallisesti voidaan kuitenkin katsoa, että Laatokan puolustus perustettiin, kun merikapteeni Frithjof Salvén määrättiin ylipäällikön päiväkäskyllä N:o 28/22.3.1918 Vuoksen laivaston päälliköksi ja samalla Laatokan ja Saimaan satamien komendantiksi ja niillä toimivien laivastojen päälliköksi. Huhtikuussa hän sai tehtäväkseen järjestää Laatokan rannikopuolustuksen.⁹⁰ Puolustus piti järjestää miinoilla, saatavilla olevilla aseistettavilla höyry- ja moottorialuksilla ja upotuksiin varatuilla proomuilla.⁹¹ Jäiden lähdettyä ryhdyttiinkin takavarikoiduin aluksin vartioimaan Laatokkaa.

Huhtikuussa 1918 luutnantti Salvén ja hänen avukseen lähetetty luutnantti Achilles Sourander laativat suunnitelman Laatokan rannikolle ja saariin rakennettavista pattereista. Kyseessä oli ensimmäinen varsinainen Laatokan rannikopuolustuksen kokonaissuunnitelma ja se kattoi Konevitsan eteläpatterin, Murikan, Heinäsenmaan, Mökerikön, Valamon Rautaveräjän, Ristisaaren ja Mantsinsaaren linnakkeet.⁹² Niin ryhdyttiin keräämään tykkeitä ja rakentamaan kenttälinnoitettuja patteriasemia.

Toukokuun alussa 1918 myös Karjalan Sotilaspiirin päällikön johtama työryhmä laati Laatokan vartiointisuunnitelman. Vartioitavaksi esitettiin kahta linjaa, joista ulompi kulkisi Lunkulan, Mantsinsaaren ja Valamon korkeudella ja jonka saarille Heinäluotoon, Ristisaareen ja Valamoon esitettiin kiinteitä merivartioasemia.⁹³ Lisäksi Itämeren Divisioonaa antoi 30.5.1918 kapteeniluutnantti kreivi Platenin tehtäväksi suunnitella muun muassa Laatokan puolustusta, ja Reservijalkaväkikiprikaati sai selvittettäväkseen Viipurin seudun rannikkolinnoitukset.⁹⁴ Suunnitelmat eivät olleet ristiriidassa, vaan lähinnä täydensivät toinen toisiaan.

Vuodenvaihteessa 1918–1919 Salvénin seuraajaksi tullut kapteeniluutnantti Yrjö Roos laati 2.11.1918 uuden ehdotuksen Laatokan puolustuksesta. Ehdotuksessa kehoitettiin suojaamaan 3. Divisioonan oikea sivusta ja torjumaan maihinnousuhyökkäys sitä vastaan.⁹⁵ Roos alkoi myös ensimmäistä kertaa käyttää joukko-osastosta nimeä Laatokan Puolustus. Samoihin aikoihin kapteeni

⁹⁰ 12.4.1918 Salvén sai Päämajalta käskyn, jossa todettiin: ”*Tarkoituksena on aivan lähiaikoina organisoida rannikopuolustusta satamapaikkoihin ja muihin rannikon kohtiin kohdistuvien vihollisen yritysten estämiseksi. Tässä tarkoituksessa määrätään Teidät ryhtymään tarpeellisiin valmisteluihin ...*”. Arvi Koljonen: Rannikkotyökistörykmentti 3:n historiikka., esitelmäsarja 1936, OEkok.

⁹¹ A.V Antila: Piirteitä RT 3:n synnystä ja alkuvaiheista, teoksessa Rannikkotyökistörykmentti 3 1918–1928, RT 3, Sortavala 1928, s. 16–17.

⁹² Koljonen 1936, s. 7–8.

⁹³ Eemil Ovaska: Laatokan puolustuksen alkuvaiheet, Rajan turva 1938 N:o 1, s. 46.

⁹⁴ Näiden selvitysten tarkkaa vaikutusta Laatokan puolustuksen rakentamiseen on mahdoton selvittää, koska kumpaakaan tiedusteluilmoitusta ei ole löytynyt arkistoista. Reino Arimo: Suomen Puolustus-suunnitelmat 1918–1939, I osa, ensimmäiset vuodet 1918–1919, Sotatieteen laitos Sotahistorian toimisto, Helsinki 1986, s. 95.

⁹⁵ Idem.

F. Grönroos laati suunnitelman Laatokan pattereiden uudelleen rakentamisesta ja varustamisesta suuremmilla tykeillä.⁹⁶ Suunnitelma oli kuitenkin liian kallis eikä sitä toteutettu.

Kapteeniluutnantti Roos järjesti ennen kaikkea joukko-osaston sisäiset komentosuhteet. Pattereiden paikat olivat Murikka, Heinäsenmaa, Mökerikkö, Valamo (Rautaveräjä), Ristisaari, Mantsinsaaren läntinen (Peiponen), Mantsinsaaren eteläinen (Heinäluoto), Konevitsa pohjoinen ja Konevitsa eteläinen.⁹⁷ Näitä pattereita ei vielä ollut olemassa, sillä kesäkuussa 1918 niillä ei ollut tykkeitä eikä juuri miehistöäkään.

Helmikuussa 1919 joukko-osaston komentajaksi tullut kapteeni Väinö Vilhelm Svanström esitti varsinaisen linnoittamisen aloittamista ja raskaamman tykkikaluston asentamista. Heinäkuussa 1919 kenraalimajuri Oscar Paul Enckell määrättiin Rannikkopuolustuksen päälliköksi. Hän halusi Laatokan puolustukseksi kolmilinjaisen linnoitus- ja patterijärjestelmän, jota oli tuettava torpedovenelaivueella. Lisäksi hän esitti 6 tuuman pattereiden käyttöä pienempien sijasta, patterin rakentamista Valamon Niikkanaan ja Mantsin kahden patterin korvaamista yhdellä 6 tuuman patterilla.⁹⁸ Yleisesikunta tuki pienin varauksin suunnitelmaa, ja sitä ryhdyttiin toteuttamaan, vaikka sotaministeri Berg vastusti kalliita pattereita. Sotaministeri hyväksyi määräraha-anomuksen lokakuun alussa 1919, mutta rahojen saaminen kuitenkin kesti kauan. Työt keskeytyivät usein rahanpuutteen vuoksi. Valtioneuvosto hyväksyi määräraha-anomuksen 30.12.1919.⁹⁹ Epävarmuus vaikeutti joukko-osaston kehittämistä.

Kenraalimajuri Oscar Enckell nimitettiin Yleisesikunnan päälliköksi syyskuussa 1919. Koska Enckell oli aikaisemmin ollut rannikkopuolustuksen päällikkö, rannikkopuolustuksen suunnittelu oli tärkeää hänen aikanaan. Vuonna 1920 solmitussa Tarton rauhansopimuksessa kiellettiin muun muassa kaikki hyökkäykselliset varustukset Laatokan rannoilla, joten rannikkopattereiden merkitys korostui Laatokan puolustuksessa.

1920-luvulla esitettiin useita suunnitelmia Laatokan rannikkopuolustuksen uudelleen rakentamiseksi. Yleisesikunnan päällikön kenraalimajuri Enckellin 1921–1922 johtama Rannikkopuolustuskomitea päätyi mietinnössään siihen, että uhanalaisimmat kohdat olivat Laatokka ja Ahvenanmaan sopimuksella linnoittamaton Ahvenanmaa.¹⁰⁰ Rannikkopuolustuskomitean esitys oli kattavin 1920-luvun suunnitelmista. Filosofian tohtori Eirik Hornborgin johtama Puolustusrevisionikomitea tukeutui Rannikkopuolustuskomitean työhön sekä Suomeen kutsutun englantilaisen kenraalimajuri W. Kirken johtamaan asiantuntijakomissioon, jonka mielestä Laatokalta voitiin purkaa uloimman saariketjun patterit kokonaan ja niiden tilalle rakentaa rannikolle uusia pattereita. Vuonna 1927 Yleisesikunnassa laadittiin 10-vuotistysuunnitelma Laatokan rannikkopuolustuksesta.

1920-luvulta alkaen tulivat voimaan Venäjän keskitys -nimiset suunnitelmat. Niiden vaikutus Laatokan rannikkopuolustuksen aluekysymyksiin oli pieni. Rannikkopuolustuksen yhteistoimintaan alueen maavoimien kanssa ja mahdollisuuden tukea maavoimia rannikkotyöstön tulella tosin kiinnitettiin yhä enemmän huomiota, mikä aiheutti pieniä tarkistustarpeita Laatokan rannikkotyöstön ryhmittymiseen.

⁹⁶ Arimo 1981 s. 55.

⁹⁷ Koljonen 1936, s. 9.

⁹⁸ Idem s. 56.

⁹⁹ SotM 339/Ins. I. sal/19.1.1920, PLM tekn-os sal kirjeistö 1920 F I 2, SARk.

¹⁰⁰ Reino Arimo: Suomen puolustus suunnitelmat 1918–1939 osa II. Sotatieteen laitos Sotahistorian toimisto, Helsinki 1986. s.390–391.

Laatokan puolustuksen keskuspaikan sijoitusongelmat

Vuoden 1918 sodan jälkeen Sortavalasta tuli Laatokan puolustuksen keskus. Laatokan Puolustus otti Sortavalan kauppasataman omavaltaisesti miltei kokonaan haltuunsa. Sortavalan kaupunki ei aluksi valittanut tästä, koska ensin Laatokan Puolustus käytti lähestulkoon vain aluksia. Kaikki kuitenkin jatkui samanlaisena olojen vakiinnuttuakin, ja niinpä Sortavalan kaupunki puuttui asiaan, koska kauppamerenkulku häiriytyi ja kaupunki menetti suuren osan tärkeimmistä tulolähteestään. Kaupunginvaltuusto lähetti 29.11.1919 anomuksen valtioneuvostolle siitä, että satamassa vuoden 1920 purjehduskautena ei olisi sotalaivoja eikä laivavarastoja.¹⁰¹ Sotaväen päällikkö kenraalimajuri Wilkama ilmoitti kuitenkin sotaministerille, että Sortavalan sotasatamaa tarvittiin välttämättä materiaalin lastauspaikaksi ja alusten tankkauspaikaksi ainakin sen aikaa, kun RT 3:n esikunta oli Sortavalassa, ja lisäksi että satamasta voitaisiin luopua vain, jos sota-aluksille rakennettaisiin toinen satama.¹⁰² RT 3:n komentaja oli lisäksi sitä mieltä, että yksityinen laivaliikenne voisi siirtyä Lahdenpohjaan valmistuvaan laituriin.

Laatokan rannikopuolustuksen lopulliseksi keskuksiksi oli kuitenkin valittava jokin alue. Vaatimuksena oli, että paikka sijaitisi mantereella, että sinne olisi hyvät rautatie- ja maantieyhteydet ja että siellä olisi hyvä satama. Vuonna 1923 päätettiin, että RT 3:n pääosat siirtyisivät Jaakkimaan Lahdenpohjan kauppalaan. Koska Lahdenpohjan satamassa ei ollut tilaa kasarmialueelle, ainoa sopiva alue oli Rauhalan kartano. Laatokan puolustuksen tukikohta oli myös Yleisesikunnan mielestä sijoitettava Lahdenpohjaan.¹⁰³

Rauhalan kartanon omistajat eivät halunneet myydä tilaansa. Valtio kuitenkin painosti omistajia muun muassa ilmoittamalla, että valtio muuten ennen pitkään ”yleisen tarpeen ollessa kyseessä” pakkolunastaisi kartanon tärkeimmät alueet ja rakennukset. Omistajat tekivätkin alueistaan tarjouksen, jota he vielä kovan tinkimisen jälkeen alensivat melkein 15 prosentilla, vaikka kartanon arvo oli suurempi.¹⁰⁴

Eduskunta myönsi vasta vuoden 1930 alussa varat noin 1100 hehtaarin Rauhalan kartanon alueen ostamiseen puolustuslaitokselle. Rannikkotykistörykmentti 3:n ensimmäisiä kasarmirakennuksia ryhdyttiin rakentamaan vuoden 1930 alussa. Lisäksi Rauhalan kartanon rakennuksissa asui myös kantahenkilökuntaa, ja niihin varastoitiin joukko-osaston materiaalia.¹⁰⁵

Hankittu alue oli niin laaja, että Rauhalan tilan pohjoisosaan sekä Paikjärven etelärannan alueelle mahtuisi myös toinen joukko-osasto, Viipurin Rykmentti.¹⁰⁶ Puolustusministeri Jalo Lah-

¹⁰¹ Sortavalan kaupunginvaltuuston anomus 29.11.1919 valtioneuvostolle, PIMtekn-os saap. kirjelmät 1920 Ea 8, SArk.

¹⁰² Sotaväen päällikön esikunta Os. Ia N:o 224/60/16.1.1020, PIMtekn-os saap. kirjelmät 1920 Ea 8, SArk.

¹⁰³ Vaihtoehtoja oli ainoastaan kolme; jo käytössä oleva Sortavala sekä Käkisalmi ja Lahdenpohja. Käkisalmi oli liian idässä, joukko-osaston toisessa laidassa. Sortavalan rannikolla ei ollut sopivaa rakentamispaikka, vaikka sen satama oli ollut joukko-osaston alkuaikoina niin ahkerassa käytössä, että kaupunki valitti siitä valtioneuvostolle. Lahdenpohjan kauppalaan pääsi pitkin erittäin hyvää laivaväylää, mutta sataman alueella ei ollut tilaa tukikohdalle. Vanhempi hallitussihteeri Kaarlo Rosenlöfin promemoria 4.9.1929 Rauhalan kartanon hankkimisesta RT 3:n sijoittamista varten, H/36/1006 I/T17863, SArk.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Matti Turunen ja Jukka Partanen: Viipurin Rykmentti. Karjalan puolustaja 1626–1940, Pohjois-Karjalan Prikaati, Kontioranta 2000, s. 151.

¹⁰⁶ Idem s. 151–152.

densuo ei kuitenkaan suostunut lisäalueiden pakkolunastukseen kustannussyistä. Jaakkiman kunnanvaltuusto kuitenkin suostui maksamaan pakkolunastuksesta aiheutuvat kustannukset,¹⁰⁷ mikä teki asian ratkaisun helpommaksi. Valtioneuvoston päätöksellä 28.10. 1931¹⁰⁸ oikeutettiin puolustusministeriö hankkimaan lähes 82 hehtaarin lisäalue pakkolunastusmenettelyllä. Suurin osa alueesta oli Lahdenpohjan ja Paikjärven kylissä.

Laatokan rannikkopuolustuksen aluekysymysten hoitaminen

Kun kansalaissodan päätyttyä ryhdyttiin linnoittamaan Suomen itärajaa, aluekysymysten lopullinen selvittäminen jätettiin usein myöhempään vaiheeseen. Linnoittamisella oli niin kiire, ettei pakkolunastuksia ehditty suorittaa. Yksityiset maanomistajat kuitenkin suostuivat odottamaan lopullista pakkolunastusta ja antoivat luvan linnoittamiseen maillaan. Monen linnakkeen rakentamisesta vastannut Oy Granit Ab laati usein kirjallisen linnoittamissopimuksen maanomistajan kanssa. Sopimukset olivat kuitenkin hyvin yksinkertaisia, eikä menettelytapa ilmeisesti täyttänyt kaikkia hallinnollisia määräyksiä. Lisäksi rannikkopuolustuksen lopullinen suunnittelu kesti niin kauan, että Yleisesikunnan päällikkö kenraalimajuri Enckell ja kenraalimajuri Kivekäs vasta keuhällä 1920 kävivät paikan päällä lopullisesti hyväksymässä pakkolunastetut alueet.¹⁰⁹ Lopulliset suunnitelmat rannikkopuolustuksesta valmistuivat vasta myöhemmin, minkä takia pakkolunastuksia oli täydennettävä myöhemmin.

Aina ei ehditty tai vaivauduttu sopimaan maanomistajien kanssa alueiden käytöstä ennen pakkolunastusta. Suurimmat laiminlyönnit ilmenivät Mustaniemen patterin rakentamisessa.¹¹⁰ Mustaniemen patterin rakentamisessa tapahtuneita laiminlyönnejä selvitettiin vuosina 1920–1921 oikeudessa.

Pakkolunastettavien alueiden koot muuttuivat huomattavasti kesän 1920 aikana. Seuraavassa taulukossa on esitetty pakkolunastusta valmistelleen tuomari Olavi Keson luonnos Laatokan pakkolunastettavista alueista heinäkuussa 1920 ja myöhemmin samana vuonna. Alueiden koosta päätellen ensimmäisissä luonnoksissa suunniteltiin lähinnä vain tykkiasemien pakkolunastusta, mutta suunnitelmat muutettiin koskemaan koko linnaketta.

¹⁰⁷ Jaakkiman kunnanvaltuuston kirje 30.9.1931 puolustusministeriölle, A/II/910, T 17863, SArk. Rannikkotyökistöröykmentti 3:n silloinen komentaja everstiluutnantti Eino Iisakki Järvinen totesi myöhemmin, että Jaakkiman kunnan kaukonäköinen liikeyritys tuotti jo ensimmäisenä vuotena suoranaishina veroina sen, minkä se oli joutunut pakkolunastuksista maksamaan. Lisäksi kunta hyötyi tilanteesta muutenkin kuten sairaalan, kauppiaiden liikevaihdon kasvun ja meijerin tuotteiden ym. paikallisen kulutuksen kasvun kautta.

¹⁰⁸ Ote valtioneuvoston pöytäkirjasta puolustusministerin esittelystä 28.10.1931, A/II/910, T 17863, SArk.

¹⁰⁹ Esittelylista Sotaministeriöstä 25.11.1920, PIM tekn-os sal kirjeistö 1920 F I 2, SArk.

¹¹⁰ Selvitettäessä Mustaniemen patterin rakentamisessa tapahtuneita laiminlyönnejä totesi maanomistaja Heikki Vuohelainen: ”[...] omistamalleni maalle Pyhäjärven pitäjän Pyhäkylässä on O/Y Granit rakentanut Mustaniemen tykistö-patterin ilman että minulta on kysytty sanallakaan ja ilman että mitään pakkolunastusta tahi sen aikomusta tähän päivään asti on tapahtunut. Lisäksi on minulta mainitun patterirakennuksen varjolla hakattu metsää, tallattu niittyä jopa minua lähetetty sotilaat uhkailemaan kivääreillä on olen patteria lähellä olevasta metsästäni ollut puita hakemassa. Patteria on minulle sanottu rakennettavan Sotaministeriön lukuun. Mestari sanoi heillä olevan vallan kuin venäläisillä.” Viipurin Rykmentin komentaja N:o 318 sal/21.12.1920, PIM tekn-os sal kirjeistö 1921 F I 6, SArk.

Paikka	10.7.1920	1920 lopussa
Järisevänniemi (Taipale)	2,9	6,5 hehtaaria
Konevitsa eteläinen	3,0	11,75 hehtaaria
Konevitsa pohjoinen	3,0	9,10 hehtaaria
Mustaniemi	2,8	7,35 hehtaaria
Murikko (Käkisalme eteläinen)	2,5	14,5 hehtaaria
Vahtiniemi (Käkisalme pohjoinen)	4,2	132,5 hehtaaria
Heinäsenmaa	2,7	51,75 hehtaaria
Mökerikkö	3,0	47,65 hehtaaria
Jaakkima (Sorolan saari)	3,7	60,45 hehtaaria
Nikko eli Niikkana (Valamo)	3,3	5,10 hehtaaria
Tupakkasaari (Valamo)	0,2	– hehtaaria
Rautaveräjä (Valamo)	2,9	17,10 hehtaaria
Ristisaari	3,0	9,15 hehtaaria
Härkämäki (Mantsinsaari)	3,2	17,75 hehtaaria ¹¹¹

Valtioneuvosto päätti 25.11.1920, että tietyt Suomenlahden rannikon ja saarten maa-alueet samoin kuin Karjalan kannaksen ja Laatokan rantojen ja saarten maa-alueet oli pakkolunastettava sotalaitokselle.¹¹² Alueiden lunastustoimenpiteet kestivät suhteellisen kauan, koska töitä tehtiin yhtä aikaa monessa paikassa. Lisäksi pakkolunastuslain edellyttämien asiakirjojen kokoaminen oli vaikeaa. Vuoden 1923 marraskuussa määrättiin pakkolunastustoimikunta arvioimaan pakkolunastettavat alueet.¹¹³ Maanomistajat kutsuttiin heinä-elokuussa 1924 kokouksiin eri pitäjiin ja linnakkeille,¹¹⁴ ja pakkolunastuksen valmistelut saatiin käytännössä valmiiksi.

Mielipiteet Laatokan rannikkopuolustuksesta olivat kuitenkin ristiriitaiset, suunnitelmat keskenäisiä ja olot epävarmat, ja niin Yleisesikunta ilmoitti 15.6.1925 puolustusministeriölle, että pakkolunastus oli saatettava loppuun vain Saarenpään, Humaljoen, Järisevän, Vahtiniemen sekä Jaakkiman pattereilla. Ennen lopullisen rannikkopuolustusohjelman hyväksymistä ei Ristisaaren, Rautaveräjän, Mökerikön, Niikkanen, Konevitsan, Heinäsenmaan, Mustaniemen eikä Mantsin pakkolunastusta pitänyt keskeyttää muttei myöskään suorittaa loppuun. Härkölän ja Murikan (Murikon) pakkolunastus saisi raueta. Lisäksi Yleisesikunta jätti itselleen edelleen oikeuden tarkemmin määrittellä pakkolunastettavien alueiden laajuus.¹¹⁵

Eri komiteatyöt johtivat toteuttamiskelpoisten rannikkopuolustusohjelmien syntymiseen. Määrärahojen hitaus ja niukkuus kuitenkin sekä viivästytti että supisti ohjelmia. Linnakkeiden maanhallintakysymysten käsittelyä voitiin 1920-luvun loppupuolella jatkaa, kun kysymykset rannikko-

¹¹¹ Luettelo pakkoluovutettaviksi tulevista maa-alueista Karjana Kannaksen puolustuslinjalla 3:n ja 2:n Rannikkotyöstörykmentin alueilla v. 1920 (12.7.20 lisätty käsin), PLM tekn-os sal kirjeistö 1920 F I 2, SARk. Luettelo sotalaitokselle pakkoluovutettaviksi maa-alueista Laatokan ja Suomenlahden itäisen osan saarilla ja rannikoilla sekä Karjalan kannaksella, PLM tekn-os sal kirjeistö 1920 F I 2, SARk.

¹¹² Esittelylista Sotaministeriöstä 25.11.1920 ... SARk.

¹¹³ SVL 19.11.1923. Kokouksia pidettiin muun muassa Saarenpäässä, Härkälässä, Konevitsassa, Mantsissa, Valamossa, Vahtiniemessä ja Heinäsenmaassa.

¹¹⁴ SVL 16.7.1924.

¹¹⁵ YE osasto 3 166.I.25/15.6.1925, Tsto I/YE 1925, T2857/10, SARk.

tykistön ryhmytyksestä oli ratkaistu. Eräät alueet hankittiin pakkolunastuksella ja eräät ostamalla. Laatokan alueita täydennettiin myöhemmin tarvittavilla alueilla.

Linnakkeiden miehittäminen ja rakentaminen

Laatokan ulkosaarilla oli aluksi miehistöä ainoastaan Valamossa ja Konevitsassa. Valamossa oli kymmenkunta suojeluskuntalaista, jotka olivat niin ikään ottaneet haltuunsa Konevitsan kansalaissodan puhjettua. Toukokuun 15. päivänä 1918 Tampereelta Sortavalaan saapui noin 80 tykkimiestä ja kaksi päivää sen jälkeen saman verran miehiä. Pääosa miehistöstä sijoitettiin aluksi Valamoon.¹¹⁶

Muut patterit miehitettiin varsinaisesti kesäkuussa 1918. Ensimmäiset tykit saatiin toukokuussa¹¹⁷, ja niitä sijoitettiin ensin aluksiin ja sen jälkeen linnakkeille. Talveksi 1918–1919 jouduttiin kuitenkin siirtämään miehistö keskuspaikkoihin Valamoon ja mantereelle hankalien asunto-olojen ja kuljetusvaikeuksien vuoksi.

Laatokan jäädyttyä syksyllä 1918 Laatokan rannikkopuolustuksen vahventaminen tuli ajan-kohtaiseksi, koska talvella tykit voitiin kuljettaa jäätä pitkin kohteisiinsa. Kenraalimajuri Kivekäs luonnosteli joulukuussa 1918 Suomen rannikkotykistön kokoonpanoa siten, että lähes jokaiselle Laatokan linnakkeelle olisi tullut 152 millimetrin tykit lukuun ottamatta Ristisaarta ja yhtä rakentamatonta linnaketta.¹¹⁸ Vahventaminen jatkui 1920-luvun alkuvuosiin saakka.

Työhön ryhdyttiin varovaisesti, koska varoja ei ollut tarpeeksi, mutta elokuussa 1919 valtioneuvosto myönsi sotaministeriölle lisää varoja ja työhön saatiin vauhtia. Ongelmana oli kuitenkin töiden johdon järjestämien, ja lopulta päätettiin antaa työ yksityiselle yritykselle. Urakoitsijaksi valittiin tunnettu hankolainen Oy Granit Ab, joka aloitti työn 1.9.1919.¹¹⁹ Yhtiö oli edullisin kuudesta yrityksestä ja sillä oli runsaasti kokemusta rannikon linnoittamisesta jo Venäjän vallan ajalta.

Pattereiden rakentaminen Laatokalla keskeytyi myöhemminkin varojen puutteen takia. Sotaministeriön Insinööriosasto kuitenkin onnistui järjestämään varoja muista hankkeista ja työt saatiin taas käyntiin. Talvella rakentaminen oli kuitenkin tehotonta, koska esimerkiksi betonitöitä ei voitu tehdä. Rannikkopuolustuksen päällikkö alkoi ankarasti arvostella Oy Granit Ab:n toimintaa, joka puolestaan syytti Sotaministeriön Insinööriosastoa töiden viivästyttämisestä.¹²⁰ Molemmien puolin lienee ollut puutteita.

¹¹⁶ Koljonen 1936 s. 12.

¹¹⁷ Eräät lähteet kuten Valde Näsi ja Eemil Ovaska: Laatokan mainingit, kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1942, s. 35 toteaa, että vasta myöhään syksyllä 1918 saatiin ensimmäiset varsinaiset rannikkotykit, joten keväällä lienee saatu lähinnä pieniä laivatykkeitä.

¹¹⁸ Kenraaliluutnantti Kivekkään muistio ”Suomen Rannikko-tykistö” 12.12.1918, T20253/18, SARk.

¹¹⁹ Arimo 1981 s. 56.

¹²⁰ Idem. Everstiluutnantti Arvi Koljonen, joka palveli Laatokan alueella ennen toista maailmansotaa, on luonnehtinut asiaa tavalla, joka kuvaa tilannetta hyvin. ”*Sopimuksesta, jolla työt Granitille luovutettiin, oli sittemmin paljon puhetta ja [...] antoi siihen pääasiassa aihetta se, että heti sopimuksen teon jälkeen siirtyivät Insinööriosaston päällikkö, [...] prof. Lönnrot ja apulaispäällikkö maj. Fabritius vastaaviin aseisiin O. Y. Granitille, joten he siten siis olivat tehneet k.o. sopimuksen itsensä kanssa. [...] sopimus Granitille suoritettavasta maksusta m.m. sellaisen määräyksen, että toiminimi saa 20% bruttomenoista. Sekä näennäisesti että todellisuudessa oli siis tämä sopimus Granitille sängen edullinen, mutta toiselta puolelta lienee myönnettävä, että tuskin mikään toiminimi olisi k.o. työhön ryhtynyt jostain kiinteästä urakkasummasta varsinkaan kun [...] työn teettäjät eivät työtä alettaessa tietäneet mitä he oikeastaan aikoivat teettää. Rykmentillä k.o. töihin nähden nyt tai myöhemmin ei ollut valvontaoikeutta ja sitä on pidettävä epäkohtana, vaikkakin toisaalta täytyy sanoa, että tehokkaaseen valvontaan ei olisi henkilökunnan ja ammattitaidon puutteen takia ollut mahdollisuksiakaan.*” Koljonen 1936 s. 29.

Oy Granit Ab:n tehtäväksi oli annettu myös kasarmien, henkilökunnan asuntojen, laiturien ja teiden rakentaminen Laatokan saarille. Vaikeutena oli puutteellisten suunnitelmien lisäksi muun muassa ajoittainen luottamuspula rakentajien ja sotilaspäällystön välillä, karut olosuhteet, työvoiman heikko saatavuus, kaikilta työmiehiltä vaadittu suojeluskuntatodistus poliittisesta luotettavuudesta sekä alueen yleiset levottomat olosuhteet. Rannikkotykistörykmentti 3:lla ei ollut oikeutta valvoa töitä, joten virallinen virkatie kulki Oy Granit Ab:sta sotaministeriöön ja sieltä takaisin joukko-osastoon. Vuosien 1920–1921 tarkastuksissa tuli usein esille, että olosuhteet huomioon ottaen työ oli usein kohtuullisen hyvää, mutta lopputulos ajoittain heikkoa esimerkiksi Sotaministeriön Insinööriosaston toimittaman materiaalin tai piirustusten sekä olosuhteiden vuoksi.

Rannikkotykistörykmentti 3 oli huolissaan Laatokan länsirannan turvallisuudesta. Se ehdotti vuonna 1923 uusia pattereita Sortavalan edustalle Mustaansaareen, Jaakkiman väylälle Jukan saareen ja Kurkijoen väylän suulle Marjasaareen. Toisessa suunnitelmassa ehdotettiin Kurkijoen Heposaarenniemeä. Kumpaakaan suunnitelmaa ei toteutettu.¹²¹

Laatokan seudun siviiliväki ei aluksi suhtautunut rannikon puolustajien tuloon suopeasti. Monet alueen asukkaista olivat ansainneet leipänsä kaupasta Venäjän kanssa, mutta kaupankäynti loppui uusien tulokkaiden myötä. Miehistö saapui pääosin Länsi-Suomesta, josta tullut väki oli tottunut pitämään karjalaisia puolittain venäläisinä ja kohteli heitä sen mukaisesti. Paikallinen väestö suhtautui uusien tulokkaisiin aluksi varovaisesti kuin outoihin tulijoihin, ”ruotseihin”.¹²² Usein sotaväen käyttöön otettuja alueita, tiloja ja omaisuutta pidettiin sotasaaliina, josta ei tarvinnut maksaa korvausta. Miehistö tottui kuitenkin vähitellen paikallisiin ihmisiin ja saaristolaiselämään. Asenne muuttui puolin ja toisin, ja rannikon puolustajiin alettiin luottaa ja heitä arvostettiin.

Valamo, Rautaveräjä ja Niikkana

Valamon varusväen ja luostarin välillä toimi alussa eräänlainen siviilikomendantti, jonka tehtäviin kuului muun muassa auttaa sotilaskomendanttia järjestyksenpidossa. Oli hieman epäselvää, kumpi Valamossa määräsi asioista, siviilikomendantti vai sotilaskomendantti. Määräysvalta siirtyi myöhemmin sotilaskomendantille. Siviilikomendantin virka lakkautettiin 16.7.1918.¹²³

Valamon miehittäminen toi runsaasti ongelmia luostariyhdyskuntaan. Rannikkotykistöjoukko-osasto sijoittui Valamoon pääosin kolmelle alueelle: saarten eteläosaan Rautaveräjälle, luostarin poikakodin lähelle Niikkanaan sekä pääluostarin ympäristöön. Rautaveräjän ensimmäinen patteri rakennettiin vuonna 1918. Keväällä 1919 alkoivat työt Niikkanassa. Sotilaiden läsnäolo vaikutti sekä luostarin sisäiseen elämään että julkiseen kuvaan, koska siellä ei aikaisemmin ollut vakituisesti ollut sotilaita. Valamoon kahdessa erässä 25.5.1918¹²⁴ saapuneiden noin 170 miehen ja luostarin välit kärjistyivät kulttuurierojen ja sotilaiden suorittamien huomattavien takavarikoiden vuoksi. Sotilaat ottivat ilman lupaa haltuunsa suuren määrän irtaimistoa¹²⁵ sekä majoittuivat rakennuksiin ja hotellihuoneisiin. Kun neuvottelut kohtuullisesta korvauksesta eivät auttaneet, luostarin saavat

¹²¹ Arimo 1981 s. 57.

¹²² Valto Peiponen (toim.): Laatokan Mantsi. Härkäuhrien saari, Karjalan Kirjapaino Oy ja Karjala-lehti, Lappeenranta 1997, s. 391.

¹²³ Eemil Ovaska: Laatokan puolustuksen alkuvaiheet, Rajan Turva n:o 1/1938, s. 46.

¹²⁴ Mauno Loikkanen: Rannikkotykistö Valamossa, teoksessa Historiaa ja kuvia Valamon luostarisaarelta, Valamo-seura ry., Helsinki 1973, s. 227.

¹²⁵ Koljonen 1936 luettelee mm. 868 sänkyä, 1057 patjaa, 706 vilttiä, 961 tuolia, lautasia, kuppeja, lamppeja, ikkunaverhoja jne. Ainakin osa tavaroista luovutettiin myöhemmin takaisin ja osan valtio korvasi.

jätettiin sovinto-oikeuden ratkaistavaksi, joka vuoden 1920 loppupuolella velvoitti Suomen valtion maksamaan korvauksia Valamon luostarille.¹²⁶ Ei ole selvää, miten kyseinen päätös vaikutti luostarin ja sotaväen välisiin suhteisiin.

Valtioneuvosto päätti marraskuussa 1920, että Valamon maa-alueet oli pakkolunastettava sotalaitokselle.¹²⁷ Kun lunastus alkoi, Valamon luostarin esimies igumeeni Pavlin valitti Viipurin läänin maaherralle pakkolunastettavaksi suunnitellusta ja paalutetusta alueesta. Valamon luostari omisti ja käytti Valamon pääsaaren lisäksi muitakin saaria muun muassa kalastukseen. Erityisesti Mökerikkö oli erityisasemassa muihin saariin verrattuna, koska se tarjosi edullisimman sataman kalastusveneille Laatokan veden ollessa korkealla, ja se oli muutenkin kalastukselle taloudellisesti merkittävä.¹²⁸ Maaherra kuitenkin hylkäsi 1.10.1924 sekä Valamon että Konevitsan igumeenien tekemät valitukset, jonka jälkeen molempien luostarien igumeenit ilmoittivat tyytyvänsä päätökseen.¹²⁹ Käytännössä he eivät muuta voineet tehdä, koska varsinaisesta pakkolunastuspäätöksestä ei voi valittaa.

Vaikka suurimmat kysymykset oli 1920-luvun puoliväliin mennessä ratkaistu ja luostarin ja sotilaiden välit parantuneet, maanhallintakysymykset aiheuttivat vielä kitkaa. Kun Niikkanen patterille tarvittiin alue uutta kasarmia varten, luostari luopui siitä mieluummin pakkolunastuksen kautta kuin vapaaehtoisesti,¹³⁰ koska pienen osankin vapaaehtoinen myyminen olisi sotinut luostarin ikivanhoja traditioita ja periaatteita vastaan.

Niikkanen uutta kasarmia alettiin rakentaa 1930-luvulla. Vuonna 1933 puolustusministeriö tarkasti alueen ja valtioneuvosto päätti 19.10.¹³¹ samana vuonna noin 11 hehtaarin pakkolunastamisesta Niikkanen saaresta.¹³² Lunastuksesta ei valitettu, ja uusi kasarmi sotilaskoteineen valmistui vuosina 1935–1936.

Niikkanen lisäksi yksi 1930-luvun aluekysymyksistä oli ampumaradan sijainti. Joukko-osasto oli vuonna 1928 vuokrannut alueen ampumarataa varten, mutta se oli liian hankalassa paikassa. Sen takia joukko-osaston ampumakerho pyysi käyttöönsä toista aluetta aivan pääluostarin läheisyydestä. Luostari ei kuitenkaan voinut suostua ammuntoihin aivan pääluostarin lähistöllä. Luostari

¹²⁶ Hannu Kilpeläinen: Valamo – karjalaisten luostari? Luostarin ja yhteiskunnan interaktio maailmansotien välisenä aikana. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2000, s. 425–426.

¹²⁷ Viipurin läänin maaherran päätös ... Konevitsan luostarin esimiehen, igumeeni Amfilohij'in ... tekemään muistutukseen ... pakkolunastusta varten paalutetusta alueesta ... 1. 10.1924, A/XXXI/1121 T 17863, SArk.

¹²⁸ Valamon luostarille kuuluvien alueiden arvioimista varten asetetun lautakunnan pyynnöstä tehty allekirjoittamaton ja päiväämätön selvitys Mökerikön saaren merkityksestä kalastusasemana ja -satamana, A/XXXI/1121, T 17863, SArk.

¹²⁹ Igumeeni Pavlinin ilmoitus 21.11.1924 Viipurin läänin maaherralle, A/XXXI/1121, T 17863, SArk. Igumeeni Amfilohijn ilmoitus 4.12.1924 Viipurin läänin maaherralle, A/XXXI/1121, T 17863, SArk.

¹³⁰ Kilpeläinen s. 429.

¹³¹ Viipurin läänin maaherran päätös puolustuslaitoksen tarvetta varten... pakkolunastamisesta Valamon nimisestä talosta... 21.11.1935, A/X/969 T17863, SArk.

¹³² Alue paalutettiin vuonna 1934 ja lopullinen pakkolunastettu alue oli 12,5 hehtaaria. Virallisesti alue siirtyi valtiolle, kun valtio oli maksanut korvaussumman ja maaherra sen perusteella oli julistanut lunastustoimituksen päätetyksi marraskuussa 1936. Viipurin läänin maaherran päätös puolustuslaitoksen tarvetta varten... Valamon kylässä... loppuun saattamista koskevassa asiassa ... 19.11.1936, A/X/969 T17863, SArk.

pyrki jopa estämään sotilaiden jalka- ja pesäpallopelit luostarin lähistöllä olevalla kentällä, koska se häiritsi turisteja ja matkailijoita. Luostari vastusti myös patterin rakentamista Nikolskin skiitan läheisyyteen. Skiitta näkyy ensimmäisenä, kun Valamo lähestytään mereltä päin, joten sen arvo oli luostarille myös symbolinen, ja niinpä joukko-osasto luopui ajatuksesta rakentaa patteri skiitan alueelle.¹³³ Kenraalimajuri Enckellin tiedetään myös pitäneen patterin rakentamista turhana käydessään Valamossa vuonna 1920.

Vuonna 1918 kävi ilmi, että Valamoon voitaisiin sotatilan takia päästää ihmisiä vain viranomaisten erityisluvin. Vuonna 1919 sotilasviranomaiset sallivat edellistä laajemmin pyhiinvaelluksen. Luostarin asemaa parannettiin myös erilaisilla säädöksillä. Onkin ymmärrettävää, että suurin kiista luostarin ja joukko-osaston välillä syntyi 1930-luvulla, kun Viipurin läänin maaherralta vuonna 1933 anottiin asetusta Valamon ja Konevitsan saarten julistamisesta raja-alueeksi. Raja-alueeksi julistaminen olisi huomattavasti vaikeuttanut matkailua ja pyhiinvaellusta. Asetusesitys tehtiin, koska sekä Valamo että Konevitsa olivat sotaväen mielestä linnoitusalueita, joilla ulkomaalaisia ja muita matkailijoita tuli tehokkaasti valvoa. Hanke sellaisenaan raukesi, mutta kesäkuukausiksi palkattiin toinen poliisi valvomaan järjestystä.¹³⁴

Joukko-osastosta oli kuitenkin myös paljon hyötyä luostarille. Saarelle syntyi sotilaiden myötä uusi palveluverkko, koska siellä sotilaat kävivät kauppaa ja paremmat kuljetusalueet ryhtyivät liikennöimään mantereelle. Kun joukko-osaston ja luostarin väliset asiat oli ratkaistu, joukko-osasto maksoi vuokraa luostarilta vuokratuista rakennuksista.¹³⁵ Kulttuurierot tasoittuvat, kun läntisen kulttuurin edustajat Valamossa oppivat tuntemaan luostariyhteisöä ja sitä kautta ymmärtämään bysanttilaista elämäntapaa.

Konevitsa

Konevitsan pohjoispäähän oli kesän 1918 suunnitelmien mukaan tarkoitus rakentaa kevyt patteri. Patteri päätettiin kuitenkin vuonna 1919 varustaa raskailla tykeillä. Luostarisaaressa eteläkärkeen tuli kaksi patteria, toinen kevyt ja toinen raskas. Konevitsan eteläpatterin alue tiettävästi vuokrattiin luostarilta heti 1920-luvun alussa. Patterialueelta noin 800 metriä pohjoiseen sijaitsi Konevitsan varuskunnan ampumarata.¹³⁶

Kun valtio päätti vuonna 1920 pakkolunastaa alueita puolustuslaitokselle Suomenlahdelta, Karjalan kannakselta ja Laatokalta, ryhdyttiin toimenpiteisiin sekä Konevitsan etelä- että pohjoispatterin alueiden lunastamiseksi. Luostarin igumeeni Amfilohij valitti vuonna 1923 paalutetusta alueesta ja vaati pohjoispatterin alueen pienentämistä sekä puolustusvoimilta sitoumusta palauttaa alue luostarille, mikäli sitä ei enää tarvittaisi, mutta valitus hylättiin.¹³⁷

¹³³ Kilpeläinen s. 428–429.

¹³⁴ Heikki Koukkunen: Valamon vaiheita Stolbovan rauhasta nykypäivään, teoksessa Historiaa ja kuvia Valamon luostarisaaressa, Valamo-seura ry., Helsinki 1973, s. 38. Kilpeläinen s. 431–432.

¹³⁵ Esimerkiksi vuonna 1920 luostarilta vuokrattiin majoitusta varten asuinrakennus, kolme puurakennusta ja 84 huoneen vierastalo, joiden lisäksi pienempiä tiloja kuten vajoja, varastoja, sauna sekä työ- ja majoitushuoneita. RPE N:o 248/int/16.1.1920, PIM saapuneet kirjelmät 1920, Ea 7, SARk.

¹³⁶ Erkki Marttila: Rannikkotyökistörykmentti 3:n maisemissa. Suvannon–Taipaleen–Konevitsan–Käkisalmen näkymiä vuonna 2002, Saaristomeren Meripuolustusalue, Turku 2003 s. 58–61.

¹³⁷ Viipurin läänin maaherran päätös ... Konevitsan luostarin esimiehen, igumeeni Amfilohij'in ... tekemään muistutukseen ... pakkolunastusta varten paalutetusta alueesta ... 1. 10.1924, A/XXXI/1121 T 17863, SARk

Igumeeni Amfilohij laati uuden valituksen pakkolunastustoimikunnalle. Vahtiniemen patteri sijaitsi mantereen puolella Pärnän kylässä, josta luostari omisti maata. Tarkoituksena oli lunastaa alue myös Pärnän tilalta, ja igumeenin mielestä siitä maksettava hinta oli liian alhainen. Lisäksi alue jaettaisiin lunastuksella kahtia, minkä jälkeen sitä olisi hankala hyödyntää. Lunastukset Valamosta taas aiheuttaisivat luostarille hankaluuksia ja taloudellisia tappioita. Korvaus oli liian pieni, luostarin jo myymää metsää ei saanut kaataa patterialueilta ja kalastus, karjanhoito ja ihmisten liikkuminen vaikeutui. Igumeeni Amfilohij vaatikin pakkolunastetun alueen aitaamista, ettei luostarin karja eksyisi alueelle, ja valtiota rakentamaan uuden tien menetetyn tilalle.¹³⁸ Ainakin eteläpatterin alue ampumaratoinen erotettiin muusta saaresta aidalla,¹³⁹ vaikka se kesti kauan ja siitä jouduttiin muistuttamaan joukko-osastoa.

Mantsi

Mantsi erosi jonkin verran Laatokan muista rannikkopuolustuksen käyttöön otetuista alueista. Ensimmäisen ja toisen maailmansodan välillä siellä asui noin 1500 asukasta yli 300 talossa useassa kylässä. Mantsin Heinäluodon ja Peiposen patterit miehitettiin kesäkuussa 1918. Mantsin tiet ja puolustusasemat rakennettiin suurelta osin yksityisten omistamalle maalle ilman ongelmia suullisten sopimusten perusteella. Maanomistajat eivät vaatineet alueiden käytöstä korvauksia,¹⁴⁰ mikä saattoi osittain johtua siitä, etteivät he tienneet mahdollisuudesta saada korvauksia.

Saarelaiset hyötyivät monin tavoin linnakkeesta. Linnakkeelle tarvittiin asuntoja, ja patterin henkilökunta vuokrasi niitä yksityishenkilöiltä ja osti heiltä elintarvikkeita. Asuntopula helpottui, kun kaksi saaren maanviljelijää rakensi mailleen vuokrataloja upseeri- ja aliupseeriasunnoiksi.¹⁴¹ Lisäksi myös linnakkeen varusmiehet käyttivät alueen palveluja hyväkseen. Raskas 152 millimetrin patteri pystytettiin vuonna 1920 Oritselän kylän Härkämäkeen, jolloin Peiposen ja Heinäluodon patterit voitiin purkaa. Mantsin saarella pakkolunastettiin yksityismaita noin viideltä maanomistajalta¹⁴² kesällä 1924 samalla tavalla kuin muualla Laatokan rannoilla ja saarilla.

Muut linnakkeet

Murikkaan lähetettiin ensimmäinen miehitys syyskuussa 1918. Mökerikkö miehitettiin ennen juhannusta 1918. Ristisaari miehitettiin samoihin aikoihin kuin Mökerikkö. Heinäsaareen lähetettiin ensimmäiset miehet elokuussa 1918. Patteri varustettiin jo saman vuoden loppukesästä. Kesän 1918 aikana asennettiin kaikki muut paitsi Peiposen patterin tykit paikoilleen. Mustaniemeen asennettiin ensin kevyt patteri vuonna 1919. Kevyt kalusto vaihdettiin seuraavana vuonna Ahvenanmaalta tuotuihin 120 millimetrin tykkeihin.

Mustaniemen patterin rakentamisessa tapahtui eräitä törkeitä väärinkäytöksiä, joita jouduttiin selvittämään vuosina 1920–1921. Varoja oli anastettu tileiltä ”venäläismallisia tapoja” käyttäen, rakennustarpeita oli varastettu ja töitä oli tahallaan tehty huonosti esimerkiksi rakentamalla uuneihin palomuurit puusta, joka peitettiin rappauksella.¹⁴³ Väärinkäytöksistä epäiltiin Oy Granit

¹³⁸ Konevitsan luostarin johtaja igumeeni Amfilohij 5.10.2004 pakkolunastuslautakunnalle, A/XXXI/1121 T17863, SARk.

¹³⁹ Marttila s. 61.

¹⁴⁰ Peiponen s. 392.

¹⁴¹ Idem.

¹⁴² Pakkolunastustoimikunnan puheenjohtajan J. R. Toikan kuulutus 7. heinäkuuta 1924 koskien Mantsin saarella 9.8.1924 pidettävää pakkolunastustoimikunnan kokousta, A/XXXI/1121, T 17863, SARk.

¹⁴³ Viipurin Rykmentin komentaja N:o 318 sal/21.12.1920, PLM tekn-os sal kirjeistö 1921 F I 6, SARk.

14. Laatokan rannikopuolustus 1920-luvulta alkaen.

Ab:n työnjohtajaa, joka kuitenkin kielsi syyllisyytensä. Sotaministeriö asetti komitean tutkimaan Mustaniemen patterityömaalla ilmenneitä epäkohtia ja väärinkäsityksiä käsiteltiin oikeudessa. Kyseessä oli kuitenkin poikkeuksellisen räikeä väärinkäytös, eikä se kuvaa yleistä toimintatapaa rakennustyömailla.

Vahtiniemen patteria ei aivan ensimmäisessä, kesällä 1918 vahvistetussa kokoonpanossa vielä ollut. Vahtiniemen patterin tykit saatiin koeampumakuntoon vuoden 1919 loppupuolella. Pärnän tilasta pakkolunastettiin patteria varten ensin alueita Konevitsan luostarin maista. Myöhemmin

valtio osti 21.9.1928 yhdeksältä eri omistajalta maa-alueita Pärnän kylästä linnaketta varten.¹⁴⁴ Uudet alueet liitettiin linnaketta varten aikaisemmin hankittuihin alueisiin. Alueiden entiset omistajat anoivat kuitenkin, että alueet liitettäisiin pakkolunastusmenettelyä käyttäen, koska se oli heille edullisempaa. Valtioneuvosto hyväksyikin esityksen 25.10.1928,¹⁴⁵ vaikka menettely aiheutti valtiolle ylimääräisiä lakisääteisiä toimenpiteitä.

Miinavarikko

Joukko-osaston miinavarikon sijoitus oli vaikeaa. Varikko sijaitsi talvella 1918–1919 Lahdenpohjassa, mutta paikallinen maallikkosaarnaaja ennusti miinavaraston räjähtävän. Väestö tuli tästä kovin levottomaksi ja yksi kaupunkilaisista kirjoitti asiasta sotaväen päällikölle, joka määräsi varikon siirrettäväksi. Se siirrettiin Putsaareen kesäkuussa 1919, jossa se toimi vuoteen 1926 saakka. Saarella sijaitsi maa- ja metsätalousskiitta. Miinavarikko skiitan alueella haittasi kuitenkin skiitan kehittämistä. Luostari halusikin sotilaat ja varastot pois Putsaaresta, koska sinne ei räjähdysvaaran takia voinut tuoda lisää työväkeä.¹⁴⁶ Miinavarikkoa suunniteltiin sen jälkeen muun muassa Käkisalmeen, Kivisalmeen ja Kelppään.¹⁴⁷ Varikko jäi kuitenkin Putsaareen, kunnes vuonna 1922 paikaksi kaavailtiin Oiton eli Mölsän saarta, ja valtioneuvosto 25.10.1923¹⁴⁸ päätti saaren pakkolunastuksesta. Alueesta käytettiin yleisesti nimeä Oiton saari ja Oiton miinavarikko, vaikka varikko sijaitsi Oiton vieressä olevalla erillisellä pienellä Mölsän saarella.

Hitaasti edennyt hanke sai uutta vauhtia vuoden 1925 kesällä, kun uusi alue tarkastettiin. Samana kesänä Putsaaressa paloi Valamon luostarin rakennus, johon varikon henkilökunta oli majoittunut ja vain tuulen suunta todennäköisesti pelasti varikon miinat tuhoutumasta. Varikko muutti uuteen paikkaan 10.–15.11.1926,¹⁴⁹ koska pakkolunastus kesti vuoden 1926 alkuun saakka.

Kaarnajoki

Yleisesikunta hyväksyi vuonna 1928 Meripuolustuksen Esikunnan ehdotuksen rakentaa nelitykinen 6 tuuman patteri Laatokan länsirannikolle Ylläppään niemeen, mutta varoja tähän ei ollut. Meripuolustuksen esikunta ehdotti vuonna 1931, että patteri sijoitettaisiinkin Kaarnajoelle, josta se voisi paremmin tukea myös maarintaman taistelua. Rakennustyöt päästiin aloittamaan vasta vuonna 1936, ja patteri valmistui vasta juuri ennen talvisotaa. Kaarnajoen patteri sijoitettiin valtion maalle, ja puolustusministeriö pyysi 9.5.1936 maatalousministeriöltä alueen luovuttamista. Vastauksessaan maatalousministeriö antoi luvan rakentaa patterin aiottuun paikkaan, mutta päätti, että alue pysyisi edelleen metsähallituksen hallinnassa, ja lupasi ottaa huomioon sotilaviranomaisten toivomukset metsiä hoidettaessa.¹⁵⁰ Aluehallintatapa muistutti siten vuonna 2002

¹⁴⁴ Pöytäkirja pakkolunastuksesta Sotalaitoksen tarpeisiin ... Pärnän kylässä ... 1929, A/X/972 T17863, SARk.

¹⁴⁵ PIM N:o Tekn. 2446/311/4.3.1929, A/X/972 T17863, SARk.

¹⁴⁶ Kilpeläinen s. 427.

¹⁴⁷ Kartta ”Kelpänniemen patteri”, jossa esitetään mm. ehdotettuja miinavarikon rakennuksia, A/XXVII/1084 T17863, SARk.

¹⁴⁸ Ote valtioneuvoston pöytäkirjasta, joka laadittiin Puolustusministeriöstä tapahtuneessa esittelyssä 25.10.1923, A/XXIV/1065 T17863, SARk. Wiipurin läänin maaherran päätös maa-alueen pakkolunastuksesta tilasta RN:o 13⁵16.2.1926, A/XXIV/1065 T17863, SARk. Viimeksi mainittu asiakirja määrittellee päivämääräksi 25. lokakuuta 1920, joka ilmeisesti on kirjoitusvirhe.

¹⁴⁹ Koljonen 1936 s. 34.

¹⁵⁰ Arimo 1981 s. 70 ja 74.

käyttöön otettua mallia, jossa kaikki puolustusvoimien alueet siirrettiin metsähallitukselle.

Rannikkotyökistön tekninen kehitys oli nopeaa 1930-luvun alussa. Tykit hajasijoitettiin ja ampumaetäisyydet kasvoivat uusien ampumatarvikkeiden kehityksen myötä. Uusia ominaisuuksia varten tarvittiin korkeita betonisia tulenjohto- ja mittaustorneja. Mittausasemia suunniteltiin rakennettavaksi 11 kappaletta, mutta määrästä jouduttiin tinkimään ja osa piti rakentaa puusta. Metsähallituksen kanssa sovittiin yhteistyöstä puisten tähystystornien pystyttämisessä. Vuosina 1936 ja 1937 Rannikkotyökistörykmentti 3 rakensi Laatokalle parikymmentä puista tornia. Kesällä 1938 rakennettiin betoniset tulenjohto- ja mittausasemat Kaarnajoelle ja Ylläppään niemeen Kaarnajoen linnakkeen rakentamisesta säästynein varoin.¹⁵¹

7.4 Sopimukset ja selvitykset rannikkopuolustuksen perusteena

7.4.1 Tarton rauhanneuvottelujen aluekysymykset

RAUHANNEUVOTTELUT SUOMEN JA VENÄJÄN välillä aloitettiin Tartossa 12.6. ja ne päättyivät 14.10.1920.¹⁵² Neuvotteluissa aluekysymykset olivat sitkeimpiä ja vaikeimmin soviteltavia.¹⁵³ Taloudellisia suhteita käsiteltiin erillään aluekysymyksistä, vaikka venäläiset olisivat halunneet kytkeä nämä toisiinsa.¹⁵⁴ Tarton rauhansopimus oli perustana koko itsenäisen Suomen rannikkopuolustuksen aluehallinnalle.

Heti rauhanneuvottelujen alkaessa asetettiin seikkaperäistä valmistelua varten kaksi jaostoa, toinen aluekysymyksiä ja toinen taloudellisia kysymyksiä varten. Myöhemmin asetettiin vielä jaosto oikeudellisten kysymysten selvittelyä varten. Aluejaoston pääkysymykset olivat Petsamon alue ja Suomenlahti. Erityisesti Suomenlahden itäosan saaret ja linnakkeet koskivat rannikkopuolustusta. Suomalaiset neuvottelijat halusivat aina käsitellä Petsamoa ja Suomenlahtea yhdessä vastavuoroisuuden perusteella.¹⁵⁵ Suomenlahden kysymys koski esimerkiksi tiettyjen Suomelle kuuluvien saarten sotilaallista neutralisoimista sekä Karjalan kannaksen Suomen puoleisen rannikkovyöhykkeen sotilaallisen varustamisen rajoittamista. Tähän sisältyi myös Inon ja Puumalan patterien hävittäminen. Linnoituslaitteiden kohtaloa käsiteltiin pääosin yhdessä venäläisten Pietarin ja Kronstadtin turvallisuusvaatimusten kanssa.

Venäläisten mukaan oli ratkaistava, mihin uusi raja oli vedettävä, ja samalla ottaa huomioon Venäjän entisen pääkaupungin Pietarin suojaaminen. Jotkut Venäjän valtion aikoinaan Pietarin puolustukseksi rakentamat linnoitukset uhkasivat nyt Pietaria, minkä takia tilanteeseen piti saada muutos.¹⁵⁶ Periaatteet perustuivat näkemyksiin, joiden pohjalta venäläiset olivat jo aikoinaan

¹⁵¹ Idem s. 75 ja 78.

¹⁵² Koska rauhanneuvotteluista ei ole olemassa tieteellistä monografiaa, keskeisenä lähteenä on käytetty painettuja pöytäkirjoja (*Suomen ja Venäjän välisten Tartossa pidettyjen rauhanneuvottelujen pöytäkirjat, kesäkuun 12 p:stä lokakuun 14 p:ään 1920*. Helsinki, 1923, Ulkoasiainministeriön julkaisuja. Rauhanneuvott. ptk.).

¹⁵³ Korhonen 1998 on erityisesti selvittänyt neuvottelujen taloudellisia seikkoja ja korostaa niiden vaikeutta. Hannula 1935 (Erkki Hannula: Suomenlahden kysymys Tarton rauhanneuvotteluissa, SAL 1935 s. 23–37 ja 81–99) taas on tarkastellut neuvottelujen aluekysymyksiä ja pitää niitä neuvottelujen sitkeimpinä ja vaikeimpina kysymyksinä.

¹⁵⁴ Hannula 1935 s. 23.

¹⁵⁵ Petsamo oli esillä ensimmäistä kertaa jo toisessa yleisessä istunnossa 14.6.1920, Rauhanneuvott. ptk. s. 19.

¹⁵⁶ Ibid. s. 217–220.

rakentaneet Pietari Suuren merilinnoituksen.

Venäläisten ehdotus Suomenlahtea varten on aluejaoston kuudennen istunnon pöytäkirjan liitteenä.¹⁵⁷ Suomenlahdella piti olla kaikille aluksille avoimia vesialueita, ja näillä alueilla tai niiden läheisyydessä olevat saaret oli neutralisoitava eli niille ei saisi rakentaa pattereita eikä lennätin-asemia eikä niillä saisi pitää sotaväkeä eikä sotatarvikevarastoja. Suomen olisi hävitettävä Inon ja Puumalan linnakkeet, eikä uusia saisi rakentaa Seivästöä idemmäksi.

Piti myös muun muassa selvittää, missä kulki Suomen ja Venäjän välinen raja Suomenlahdella. Ennen Suomen itsenäisyyttä oli venäläisten mielestä ollut olemassa ainoastaan niin sanottu hallinnollinen raja, johon suomalaiset eivät voisi vedota aluevaatimuksissaan. Jos Venäjä hyväksyisi aikaisemman hallinnollisen rajan Suomenlahdelle, se jäisi eristyksiin muusta maailmasta Viron ja Suomen väliin. Venäläisten mielestä heidän ehtonsa takaisivat Venäjälle turvatun aseman Suomenlahdella, mutta eivät häiritsisi Suomea.¹⁵⁸

Suomalaisten mielestä Suomella autonomisena valtiona jo kauan oli ollut raja Suomenlahdella. Rajojen uudelleen järjestely Suomenlahdella muuttaisi Suomen entistä aluetta. Suomenlahden osan ja joidenkin saarten neutralisointi merkitsi sitä, että Suomi luopui oikeuksistaan alueensa vapaaseen käyttöön Suomenlahdella.¹⁵⁹

Venäläisten mielestä heidän olisi strategisen puolustuksen vuoksi pitänyt vaatia Suomenlahden saaria ja huomattavaa osaa Suomen rannikosta Viipuriin päin Venäjään liitettäväksi. He totesivat, että olisi Venäjän edun mukaista vaatia kaikkien Suomenlahdella kulkuväylän kohdalla olevien saarten ja Suomenlahden rannikon liittämistä Venäjään ainakin Koivistoon saakka.¹⁶⁰

Suomi ymmärsi osittain Venäjän pyrkimykset, mutta toivoi, että molempien maiden rannikkojen turvallisuutta voitaisiin käsitellä laajemmin Suomenlahden ja Itämeren vesien neutralisoimisen pohjalta. Venäjän mielestä Petsamo ja Suomenlahti eivät liittyneet läheisesti yhteen niin kuin Suomi oli ajatellut. Kumpikaan maa ei luopunut kannastaan, ja aluejaosto päätti siirtää asian yleisen istunnon käsiteltäväksi.

Rauhanneuvottelut näyttivät 14.7 joutuneen umpikujaan.¹⁶¹ Pahin ongelma venäläisten mielestä oli Petsamo ja Venäjän kanta oli joustamaton.¹⁶² Neuvottelut päätettiin keskeyttää kahden viikon ajaksi.

Kun jälleen kokoonnuttiin yleiseen istuntoon heinäkuun 28. päivänä,¹⁶³ tilanne näytti olevan ennallaan. Helsingissä oli kuitenkin valmisteltu yksityiskohtainen ehdotus Suomenlahdesta. Asioiden käsittely siirrettiin jaostoihin.

Aluejaoston istunnossa esitettiin suomalaisen valtuuskunnan ehdotus Suomenlahtea koskeviksi määräyksiksi. Suomi sitoutuisi muun muassa hävittämään linnoitukset Inossa ja Puumalassa ja olemaan rakentamatta pysyviä varustuksia rannikolle valtakunnan rajan ja Seivästön välille. So-

¹⁵⁷ Ibid. s. 228.

¹⁵⁸ Ibid. s. 222.

¹⁵⁹ Ibid. s. 223.

¹⁶⁰ Ibid. s. 226.

¹⁶¹ Ibid. s. 49.

¹⁶² Venäjän valtuuskunnan puheenjohtajan mukaan Suomenlahden ja sen rannikon suhteiden järjestämisellä ei ollut minkäänlaista yhteyttä Petsamon asiaan. Hän totesi, että ”*Suomi ei nähtävästi tyydy Neuvosto-Venäjältä saamaansa itsenäisyyteen, vaan vaatii se nyt itselleen oikeutta pitää linnoituksia meitä vastaan Pietarin vieressä sekä rakentaa uusia varustuksia Suomenlahden saarilla.*” Ibid. s. 61.

¹⁶³ Ibid. s. 69.

pimusvaltiot sitoutuisivat Laatokalla ja sen rannikolla olemaan pitämättä sotilaallisia laitoksia ja varustuksia, jotka palvelevat hyökkäystarkoituksia. Molemmat valtiot sitoutuisivat myös toimimaan Suomenlahden ja koko Itämeren neutralisoimiseksi.¹⁶⁴

Venäläiset eivät hyväksyneet kaikkia suomalaisten ehdotuksia, vaan ilmoittivat pitävänsä kiinni alkuperäisestä ehdotuksestaan. Suomen edustajat taas eivät voineet ymmärtää, mikä enää häiritsi Pietarin turvallisuutta, kun Suomi suostui hävittämään Inon ja Puumalan linnoitukset ja olemaan rakentamatta pysyviä varustuksia koko omalle rannikolleen Seivästästä itään asti. Suomalaisten mielestä Venäjä yksipuolisesti edisti vain Pietarin ja Venäjän turvallisuutta eikä ottanut huomioon Suomen toiveita.

Aluejaoston istunnossa 4.8. Venäjän valtuuskunta esitti uuden aluevesiä koskevia määräyksiä sisältävän ehdotuksen.¹⁶⁵ Suomi katsoi voivansa osittain suostua esitykseen, mutta teki siihen eräitä tarkennuksia.

Jäljellä olevia kysymyksiä varten päätettiin asettaa erityinen alajaosto. Molemmat maat tekivät jatkoneuvotteluissa jonkin verran myönnytyksiä ja sopimusehdotusta tarkennettiin. Alajaoston edellistä yksityiskohtaisempi ja tarkempi ehdotus Suomenlahtea koskeviksi artikloiksi esitettiin aluejaostossa 19.8.¹⁶⁶ Suursaaresta ei kuitenkaan päästy yksimielisyyteen. Näin siis molemmat osapuolet hyväksyivät aluejaoston ehdottamat artiklat lukuun ottamatta Suursaarta, Seivästästä itään olevan linnoittamatta jätettävän rannikkoalueen syvyyttä sekä venäläisten ehdottamaa 9. artiklaa.¹⁶⁷ Artikla jäi kuitenkin pois lopullisesta rauhansopimuksesta.

Venäläiset myös suostuivat luovuttamaan Petsamon alueen Suomelle, mutta he vaativat muita alueita korvaukseksi Suomelta. Alajaoston työt päättyivät näihin venäläisten uusiin aluevaatimuksiin, ja asiat siirrettiin aluejaostoon.

Aluejaoston viimeisessä istunnossa tärkein kysymys oli venäläisten vaatimus aluekorvauksesta Petsamosta. Suomen valtuuskunta torjui jyrkästi venäläisten vaatimukset kohtuuttomina, ja lukuun ottamatta oikeudellista jaostoa, olivat varsinaiset viralliset neuvottelut tämän aluejaoston istunnon jälkeen kuukauden ajan pysähdyksissä. Neuvotteluja jatkettiin kuitenkin virallisten pöytäkirjojen ulkopuolella, jolla saavutettiin yksimielisyys useimmissa kysymyksissä.

Kun kokoonnuttiin jälleen yleiseen istuntoon, vaihdettiin näkemyksiä pääasiallisesti Suursaaren neutralisoimisesta, Petsamon pohjoisesta rajasta sekä kauppasuhteiden väliaikaisesta järjestämisestä. Yksimielisyyteen ei päästy. Seuraavien päivien yksityisneuvotteluissa erimielisyydet näyttävät kuitenkin hävinneen, sillä kun valtuuskunnat kokoontuivat 5.10.¹⁶⁸ yleiseen istuntoon, niillä oli jo edessään rauhansopimuksen lopullinen teksti.¹⁶⁹ Suomenlahden kysymys ja Suursaari ratkaistiin suomalaisten toiveiden mukaan.

7.4.2 Tarton neuvottelujen taloudelliset kysymykset

Taloudellisessa jaostossa käsiteltiin rauhansopimukseen liittyviä taloudellisia kysymyksiä, jotka

¹⁶⁴ Hannula 1935 s. 82. Rauhannneuvott. ptk. s. 246.

¹⁶⁵ Rauhannneuvott. ptk. s. 256.

¹⁶⁶ Esitys artikloiksi Rauhannneuvott. ptk. s. 270–273.

¹⁶⁷ Ko. artiklaehdotus tuli sen jälkeen käsiteltäväksi oikeudellisessa jaostossa, jossa siitä muodostettiin yleisluontoinen puolueettoman valtion velvollisuuksiin viittaava määräys, mutta se jätettiin sellaisenaan lopullisesta rauhansopimuksesta pois.

¹⁶⁸ Hannula 1935 ilmoittaa päivämääräksi 4. päivä.

¹⁶⁹ Rauhannneuvott. ptk. s. 121–135.

koskivat sekä niin sanottua valtion omaisuutta että yksittäisten kansalaisten ja yhtiöiden omaisuutta. Vuonna 1918 oli Venäjältä jäänyt pääosin valtion omaisuutta Suomen alueelle, ja Suomelta oli jäänyt Venäjälle Suomen kansalaisten, yhdistysten ja yhtiöiden omaisuutta.

Venäläisten kantana oli, että sotilaallisia tarkoituksia palveleva valtion omaisuus, joka vuoden 1918 jälkeen kuljetusvaikeuksien vuoksi jäi Suomeen, oli hyvin arvokas Venäjän valtiolle. Venäläiset väittivät, että he olisivat kuljettaneet pois omaisuutensa, mutta eivät olleet voineet tehdä niin heistä riippumattomista syistä.¹⁷⁰ Venäjän mukaan sen hallituksella olisi oikeus tietyn ajan kuluessa purkaa ja kuljettaa Venäjälle linnoitusten ja muiden sota- ja meritarkoituksia palvelevien varustusten sotilaalliset rakennusaineet. Hallitus kuitenkin suostui neuvottelemaan Suomen hallituksen kanssa kaikkien tai muutamien linnoitusten luovuttamisesta Suomelle. Suomen hallitus joutuisi kuitenkin korvaamaan takavarikoidun ja hävitetyin sotilasomaisuuden sekä lunastamaan linnoituksiin kuuluvat maa-alueet. Taloudellisten neuvottelujen lähtökohta oli täten erittäin vaikea.

Asian käsittelyä vaikeutti myös maiden erilainen käsitys siitä, oliko Venäjän ja Suomen välillä vallinnut sotatila eli voitiinko omaisuutta käsitellä sotasaaliina vai ei. Erimielisyyttä aiheutti myös se, mitä varten Venäjän rannikkopuolustus eli lähinnä Pietari Suuren merilinnoitus aikoinaan oli rakennettu ja mikä sen kunto ja arvo Suomen kannalta oli neuvotteluhetkellä. Venäläisten mielestä sotatila ei ollut vallinnut, joten sotasaaliista ei voinut puhua.

Suomalainen valtuuskunta näki suurta vaivaa todistaakseen, että sotatila todella oli vallinnut maiden välillä. Kantaansa suomalaiset perustelivat muun muassa niillä lukuisilla punakaartilaisten ja venäläisten asiakirjoilla, joita oli lähetelty kevään 1918 aikana.¹⁷¹ Niiden pohjalta suomalainen valtuuskunta katsoi, että Venäjän hallitus oli vastuussa siitä, mitä sen edustajat Suomessa olivat tehneet.

Venäläinen valtuuskunta viittasi siihen, etteivät Suomessa olevat linnoitukset ottaneet osaa taisteluun sinä hetkenä, kun ne siirtyivät punaisten hallinnasta valkoisten käsiin.¹⁷² Vaikka suomalaiset totesivat, että linnakkeiden rakennuksia ja kiinteää maaomaisuutta ei voitu siirtää Venäjälle, venäläisten valtuuskunta kuitenkin vaati, että toiselle valtiolle korvauksetta joutuneille alueille rakennetut talot ja rakennukset oli lunastettava yleisen määräyksen mukaisesti.

Suomalainen valtuuskunta toimitti venäläisille ehdotuksen valtio-omaisuutta koskevaksi artiklaksi. Esityksen periaatteena oli, että toisen valtion alueella oleva toisen valtion omaisuus katsottaisiin sen valtion omaksi, jonka alueella se sijaisi ”lunastusta” vastaan. Sotilasomaisuus¹⁷³ kuitenkin jäisi uudelle omistajalle korvauksetta.

¹⁷⁰ Ibid. s. 295–296.

¹⁷¹ Asiakirjoista käy esimerkiksi ilmi, että virallisessa *Istestija*-lehdessä julkaistun kansankomissariaatin määräyksellä annettiin Armeijan, Laivaston ja Työläisten Aluekomitealle tehtäväksi edustaa Venäjän valtiota Suomessa. *Istestijan* asema virallisena lehtenä todistettiin erällä liitteenä olevalla päiväkäskyllä. Ibid. s. 314.

¹⁷² Tämä ei täysin pitänyt paikkaansa, koska esimerkiksi Mäkiluodon linnake, joka oli venäläisten ja punaisten hallussa, avasi tulen sekä kiväärikaliperisilla aseilla että rannikkotykistöllä niin sanotun Sigurdsin kaartin yrittäessä vallata linnakkeen 27.2.1918. Myös erät muut punaisten hallinnassa olevat linnakkeet ampuivat keuhällä 1918.

¹⁷³ ”[...] 4. *Sotilaallisia tarkoituksia palveleva toisen valtion omaisuus niinkuin linnoitukset, sotasatamat, karsmit* [...] niihin kuuluvine maa-alueineen, varustuksineen, koneineen, varastoineen ja valmisteineen sekä muut ampuma- ja sotilastarvikevarastot, jää, olkoonpa kysymys omistus- tai hallinto-oikeudesta, ilman minkäänlaista korvausvelvollisuutta, sen valtion omaksi, jonka alueella se sijaitsee [...]” Rauhannevott. ptk. s. 397

Talousjaoston neljännessä istunnossa venäläiset ilmoittivat osittain hyväksyvänsä ajatuksen sotatilasta, mutta pitivät linnoitusten osallistumista sotatoimiin vielä epäselvänä. Toisaalta eräät linnoitukset oli otettu haltuun taistelulla ja Suomen hallituksen joukot kärsivät taisteluissa suuria tappioita. Toisaalta linnoituksia vallattaessa niissä ei ollut venäläisiä joukkoja, sillä venäläiset joukot olivat ennättäneet poistua. Näistä seikoista huolimatta venäläiset katsoivat, että linnoitukset itsenäisinä sotayksikköinä eivät olleet ottaneet osaa kysymyksessä oleviin sotatoimiin.¹⁷⁴ Venäläiset pysyivät myös kannassaan, että Suomelle jätettiin erittäin hyvät ja ajanmukaiset rannikonpuolustuslaitteet pitkin Suomenlahden rannikkoa aina Ahvenanmaalle saakka. Myös Viapori oli venäläisten mielestä täysin ajanmukainen linnoitus. Viapori suojeli Helsinkiä sekä meren että maan puolelta, ja kaikki nämä laitokset olivat erinomaisessa kunnossa.¹⁷⁵ Kuitenkin venäläisten on ollut pakko tietää, että esimerkiksi Viaporin tykistö oli vanhentunutta ja muutenkin linnoitus oli osittain menettänyt merkityksensä jo ennen vuotta 1918, olivathan venäläiset itse siirtäneet ensilinjan tykistönsä Viaporin edustan saarille ensimmäisen maailmansodan aikana ja lisäksi he olivat aikoneet itse luopua Viaporista.¹⁷⁶ Lisäksi jotkut linnakkeet olivat erittäin huonossa kunnossa punaisten joukkojen suorittamien räjäytysten jäljiltä ja Sotasaaliskeskusosaston sotasaaliin myynnin jälkeen.

Suomalaiset pyrkivät vakuuttamaan venäläiset siitä, että Suomelle oli hyvin vähän hyötyä alueelleen jääneistä linnakkeista. Linnakkeet olivat suomalaisten mielestä pääosin väärissä paikoissa Suomen puolustuksen kannalta. Suuri osa venäläisten rakentamista puolustuslaitteista aiheutti Suomelle ainoastaan haittaa.¹⁷⁷ Erityisesti kiinnitettiin huomiota Mäkiluodon¹⁷⁸ linnakkeeseen, jonka kalliita linnoituslaitteita pidettiin esimerkkinä turhasta linnoituksesta. Ainoastaan Helsingin edustan linnakkeilla myönnettiin olevan strategista merkitystä. Koska Mäkiluodon patterit oli hävitetty, suomalaiset rauhanneuvottelijat katsoivat, että myös Helsingin meririntama oli menettänyt suurimman osan merkityksestään.¹⁷⁹ Suomalaiset antoivat täten hieman sekavan kuvan näkemyksistään.

Suomalaisten käsitys saaristovarustusten vähäpätöisyydestä oli venäläisten mukaan väärä, koska nimenomaan niiden avulla olisi helppo puolustautua suurtakin laivastoa vastaan. Se, että jotkin linnoitukset oli hävitetty, ei venäläisten mielestä vähentänyt niiden merkitystä, koska ehjiksi jääneet riittäisivät hyvin Suomen paikallisiin puolustustarpeisiin. Suomalaisten näkökantaa¹⁸⁰ onkin vaikeaa ymmärtää, koska myöhemmin on Venäjältä saatuja rannikkolinnakkeita pidetty erittäin

¹⁷⁴ Ibid. s. 400. Linnakkeet oli tutkittu ensimmäisen kerran jo kesällä 1918 ja tapahtumien kulusta oli jo julkaistu kirjojakin.

¹⁷⁵ Ibid. s. 401–402

¹⁷⁶ Viaporin ymmärretään joskus tarkoittavan myös varsinaisten pääsaarten edustalla olevia uudenaikaisia linnakkeita. Rauhanneuvottelupöytäkirjoista käy kuitenkin ilmi, että venäläiset tarkoittivat nimenomaan Viaporin pääsaaria.

¹⁷⁷ Rauhanneuvott. ptk. s. 420

¹⁷⁸ Ibid. s. 406. On merkittävää, että Mäkiluodon linnake (Mac Elliot'in saaren linnoitukset) mainitaan rauhanneuvotteluissa useaan kertaan, vaikka sen merkitystä vähäteltiin 1920-luvun puolustus suunnitelmissa.

¹⁷⁹ Vertaa rannikkolinnakkeita kesällä 1918 inventoineen toimikunnan raporttiin, jonka mukaan Mäkiluodon ainoa merkitys oli paikallisten merimiinoitteiden suojaaminen.

¹⁸⁰ Kyseessä saattoi olla myös esim. järjestelmällinen pyrkimys siihen, ettei olisi tarvinnut suostua venäläisten esityksiin, mutta lähteissä ei ole viitteitä tähän.

tärkeinä Suomen rannikkopuolustuksen kehittämiseksi.

Suomalaisen valtuuskunnan mukaan vain osa venäläisiltä Suomeen jääneistä tykeistä olisi voitu kunnostaa, ja siksi uuden aseistuksen hankkiminen todennäköisesti olisi ollut käytännöllisenpää. Todellisuudessa suomalaiset olivat hädin tuskin ehtineet inventoida maahan jääneet venäläiset rannikkotykit. Suomalaiset alkoivat kehittää rannikkotykistöä voimakkaasti 1920-luvun loppupuolella. Rannikonpuolustusta suunnitelleet komiteat, rannikkopuolustuskomitea ja puolustusrevisiokomitea, työskentelivät vasta Tarton rauhanneuvottelujen jälkeen eikä kokonaissuunnitelmaa rannikkotykistön käytöstä vielä vuonna 1920 ollut olemassa.

Suomalaisten taipumus vähätellä Suomeen jäänyttä sotilas- ja meriomaisuutta¹⁸¹ oli koitua ongelmaksi, kun venäläiset totesivat, että siinä tapauksessa olisi helppo palauttaa omaisuus Venäjälle. Suomalaiset totesivat, että osa omaisuudesta oli myyty,¹⁸² johon venäläiset vastasivat, että korvaus olisi siis helppo maksaa, olihan korvaussumma eli myyntihinta tiedossa.

Venäläiset esittivät taloudellisen jaoston kahdeksannessa istunnossa ehdotuksensa valtio-omaisuutta koskeviksi pykäliksi. Periaatteena oli, että kiinteä omaisuus jäisi sen valtion omaksi, jonka alueella se oli. Ehdotukseen kuului kuitenkin vielä korvauksen maksaminen toiseen maahan jääneestä omaisuudesta ja linnoituksia koskevia poikkeuksia. Linnoitukset ja patterit tulisi purkaa ja materiaali kuljettaa pois tai myydä, ellei niiden lunastamisesta sovittaisi. Suomalaiset hyväksyivät periaatteessa korvausvaatimukset, mutta vastustivat jyrkästi kiinteän sotilaallisen omaisuuden purkamista ja aineiston kuljetusta pois. Suomalaiset viittasivat muun muassa kansainväliseen oikeuskäytäntöön, jonka mukaan niin sanottu julkinen omaisuus kuuluu siihen alueeseen, jossa se sijaitsee.¹⁸³ Venäläiset totesivat esittäneensä purkamista ja poisviemistä, koska suomalaiset niin usein olivat korostaneet rannikkolinnakkeiden tarpeettomuutta ja haitallisuutta. Suomalaisten valitsema neuvottelutaktiikka¹⁸⁴ vähätellä linnakkeiden arvoa oli siis osittain ollut huono.

Rauhanneuvotteluissa ei päästy sotilasomaisuutta koskeissa kysymyksissä eteenpäin. Sen takia suomalaiset esittivät taloudellisten kysymysten ratkaisemista status quo -periaatteella, eli kaiken jättämistä siten, kuin kansalaissodan päättyessä oli. Venäläiset olivatkin suostuvaisia ratkaisuun eräin pienin poikkeuksin. Suomalaiset jättivät 12. istunnossa esityksensä status quo -periaatteen mukaisista rauhansopimuspykälistä. Suomalaisten ja venäläisten näkemyserot olivat kuitenkin vielä niin suuret, että päätettiin asettaa työryhmä selvittämään taloudellisia yksityiskohtia. Työryhmä onnistuikin pääsemään yksimielisyyteen useimmista kysymyksistä ja esitti rauhansopimusehdotuksen, joka pohjautui status quo -periaatteeseen.¹⁸⁵

¹⁸¹ Eräässä vaiheessa suomalaiset ilmoittivat, että 90 % tästä omaisuudesta oli Suomen valtiolle aivan tarpeetonta ja hyödytöntä, Rauhanneuvott. ptk. s. 409.

¹⁸² Tässä todennäköisesti viitattiin Sotasaaliskeskusosaston suorittamaan myyntiin.

¹⁸³ Rauhanneuvott. ptk. s. 461.

¹⁸⁴ On vaikeaa arvioida, miten pitkälle kyseessä oli harkittu taktiikka ja miten pitkälle rannikkotykistön tuntemisen puute tai puolustussuunnitelmien keskeneräisyys. Suomeen oli vuonna 1918 jäänyt hyvin vähän rannikkotykistöä tuntevaa sotilashenkilöstöä.

¹⁸⁵ Korhonen 1998, s. 234. Lopullisessa rauhansopimuksessa Venäjän rannikkopuolustuksen alueet ja kalusto siirtyivät Suomelle 22. artiklan mukaan, jossa todettiin: ”Venäjän valtion ja valtiolaitosten Suomessa oleva omaisuus siirtyy korvauksetta Suomen valtion omaksi. Samoin siirtyy korvauksetta Venäjän valtion omaksi Venäjällä oleva Suomen valtion ja valtiolaitosten omaisuus.” AsK 20/11.12.1920. Tämän lain perusteella rauhansopimus astui voimaan Suomessa. Rauhansopimuksen teksti julkaistiin asetuskoelmassa numerolla 21.

Tarton rauhansopimus vaikutti myös Laatokan puolustusvalmisteluihin. Sopimuksessa kiellettiin muun muassa kaikki hyökkäykselliset varustukset Laatokan rannoilla, siihen laskevissa joissa, kanavissa ja osassa Nevaa. Laatokan alusten kokoa ja aseistusta rajoitettiin, mutta rannikkokykistöä rauhansopimus ei rajoittanut olleenkaan, joten rannikkopattereiden merkitys korostui Laatokan puolustuksessa. Rauhansopimuksen huono puoli oli, että Venäjä ja myöhemmin Neuvostoliitto pystyi tilanteen kiristytessä varustamaan Laatokan suurilla sotalaivoilla nopeasti Nevaa pitkin, mihin suomalaisten oli varauduttava.

7.4.3 Tarton rauhansopimuksen ja sitä seuranneiden selvitysten merkitys rannikkopuolustukselle

Tarton rauhanneuvottelujen kysymyksiä

Venäjän maa- ja merilinnoituksia varten pakkolunastettujen alueiden korvauskysymyksiä ei käsitelty kovin laajasti Tarton rauhanneuvotteluissa. Korvauskysymykset tulivat lähinnä esille osana korvausten periaatteellista ratkaisua valtio-omaisuutta koskevien artiklaehdotusten yhteydessä. Suomalaisen valtuuskunnan edustaja esitti taloudellisen jaoston viidennessä istunnossa väitteen, että venäläiset eivät olisi maksaneet minkäänlaista korvausta rannikkolinnakkeita varten pakkolunastetuista alueista.¹⁸⁶ Epätarkka väittäjä johti moniin keskusteluihin.

Venäläiset myönsivät ottaneensa linnoituksiaan varten eräitä maa-alueita ja talouselämän siitä jonkin verran kärsineen.¹⁸⁷ Venäläiset totesivat kuitenkin, että linnoitukset olivat säästäneet Suomen saksalaisten ajamiselta maasta ja siten pelastaneet ”*Suomen sodan kaubuista*” eli Suomi oli itse asiassa hyötynyt alueiden linnoittamisesta. Molemmat valtuuskunnat olivat osittain oikeassa, koska venäläiset olivat todella ottaneet korvaukset käyttöönsä eräitä alueita. He olivat toisaalta yrittäneet järjestää aluekysymyksiä, mutta ne jäivät osittain kesken. Kun rannikkopuolustuksen alueet Tarton rauhansopimuksen mukaan jäivät Suomen valtiolle, korvausten maksamisen voitiin katsoa siirtyneen alueiden mukana.

Kun yritettiin ratkaista korvausten suuruus puolin ja toisin, suomalaiset esittivät esimerkiksi, että jos maa-alue oli siirtynyt toiselle valtiolle pakkoluovutuksen kautta, niin korvaus ei saisi olla suurempi kuin pakkoluovutuksessa suoritettu hinta. Venäläisten mielestä olisi sovellettava markkinahintaa. Suomalaiset pitivät kuitenkin kiinni siitä, ettei olisi kohtuullista että Suomen valtio joutuisi maksamaan korvausta Venäjälle enemmän kuin Venäjä aikanaan oli maksanut niistä hankkiessaan alueet.¹⁸⁸ Suomalaiset olivat tässä vaiheessa pääosin tietoisia alueista aikoinaan maksetuista korvauksista.

Neuvotteluosapuolilla oli välillä täysin vastakkaiset käsitykset Suomenlinnan merkityksestä

¹⁸⁶ ”Mitä Suomen alueella löytyvien linnoitusten rakennuskustannuksiin tulee, on huomattava, että venäläinen sotalaivos omavaltaisesti ilman laillista pakkoluovutusta ja maksamatta mitään korvausta maan laillisille omistajille sodan aikana anasti linnoituksille tarpeelliset maa-alueet. Varustustöiden kautta on maan arvo suuresti alentunut, osaksi mennyt mitättömiin, joten Suomen valtio nyt on maksettava suuria korvauksia maan laillisille omistajille. Koska suuresta osasta näistä varustuksista ei ole Suomen puolustukselle mitään hyötyä, ovat nämä venäläiset puolustuslaitteet aiheuttaneet Suomelle ainoastaan vahinkoa.” Rauhanneuvott. ptk. s. 420.

¹⁸⁷ Rauhanneuvottelupöytäkirjojen sananmuodosta ei käy ilmi, tarkoittaako venäläisten vastaus sitä, että alueet olisi otettu korvauksetta vai ei.

¹⁸⁸ Rauhanneuvott. ptk. s. 317–318.

sekä rannikopuolustukselle että Suomen teollisuudelle. Venäläiset totesivat muun muassa, että Suomenlinnan linnoitus oli siihen aikaan, kun se siirtyi Suomelle, täysin ajanmukainen linnoitus, joka oli rakennettu kaikissa suhteissa insinööritekniikan sääntöjen mukaan ja voi suojella Helsinkiä sekä meren että maan puolelta.¹⁸⁹ Suomen edustajat taas olivat sitä mieltä, ettei Suomenlinnalla eikä sen satamilla ollut juuri minkäänlaista merkitystä kaupan eikä yleensä elinkeinoelämän kannalta.¹⁹⁰ Erimielisyydet eivät lopulta paljon painaneet, koska rauhansopimuksessa päädyttiin status quo -periaatteeseen.

Rauhansopimuksen jälkeiset selvitykset

Kun Tarton rauhansopimus oli solmittu, voitiin rannikopuolustuksen lopullisia järjestelyjä ryhtyä suunnittelemaan. Yleisesikunnan päällikön kenraalimajuri Enckellin huhtikuusta 1921 loka-kuuhun 1922 johtama Rannikopuolustuskomitea laati perusteellisen rannikopuolustusohjelman perusteluineen sekä kustannuslaskelmineen. Ohjelmasta laadittiin vielä keväällä 1923 supistettu versio, jossa oli otettu huomioon maan taloudellinen tilanne. Ohjelmasta tuli rannikopuolustuksen rakentamisen, varustamisen ja nykyaikaistamisen perusta. Mietinnössä päädyttiin siihen, että uhanalaisimmat kohdat olivat Laatokka ja Ahvenanmaan sopimuksella linnoittamaton Ahvenanmaa.¹⁹¹ Rannikopuolustuskomitean esitys oli kattavin 1920-luvun suunnitelmista.

Puolustusministeri asetti kesäkuussa 1922 komitean laatimaan ehdotuksia puolustuslaitoksen uusiksi rauhanaikaisiksi järjestelyiksi. Komitean puheenjohtaja oli kenraalimajuri Paul Martin Wetzter. Valiokunta esitti alustavan ehdotuksensa 14.9.1922.¹⁹² Puolustusministeri Nenonen esitti 30.10.1923¹⁹³ tasavallan presidentille, että kutsuttaisiin koolle sotaneuvosto antamaan lausunto puolustus suunnitelmasta ja sotavoimien järjestelyistä. Presidentti Ståhlberg hyväksyi esityksen, ja sotaneuvosto kokoontui 5.11. Se piti puolustuskysymyksemme kokonais selvitystä välttämättömänä, ja puolustusministeri esitti valtioneuvostossa 26.11.1923 valtiollisen komitean asettamista.¹⁹⁴ Komitea otti itselleen nimen puolustusrevisioni. Sen puheenjohtajana toimi filosofian tohtori Eirik Hornborg.

Puolustusrevisionin kokoonpanossa ei ollut merivoimien edustajaa. Asiantuntijoina kuitenkin kuultiin rannikopuolustuksen tarkastajaa kenraalimajuri Kivekästä ja rannikkotykistön komentajaa eversti Väinö Valvetta sekä hänen esikuntapäällikköään everstiluutnantti Paavo Talvelaa. Puolustusrevisioni tukeutui rannikopuolustuskomitean mietintöön, joskin sen tulos poikkesi huomattavasti rannikopuolustuskomitean suosituksista. Lisäksi puolustusrevisioni kutsui kesällä 1924 maahan englantilaisista upseereista koostuvan kenraalimajuri sir Walter Kirken johtaman asiantuntijakomitean rannikopuolustusta ja ilmavoimia koskevien kysymysten käsittelyä varten.

Mietinnössä käsiteltiin erikseen meri- ja rannikopuolustuksen tehtävää sekä rannikkotykistöä ja rannikkolinnoituksia 56 sivun pituisessa osassa. Rannikopuolustusta koskevassa osassa puolustusrevisioni nojautui pääasiassa komitean ulkopuolella oleviin asiantuntijoihin.

Puolustusrevisionin lausunnossa käsiteltiin edelleen maihinnousumahdollisuuksia eri paikkoi-

¹⁸⁹ Ibid. s. 401.

¹⁹⁰ Ibid. s. 407.

¹⁹¹ Arimo 1986 osa II s. 390–391.

¹⁹² Terä ja Tervasmäki s. 118.

¹⁹³ Idem s 119.

¹⁹⁴ Idem.

hin rannikollemme ja sitä, minkälaisin vastatoimenpitein voitaisiin etukäteen varautua. Ne satamat, jotka sodan aikana olisivat ulkomaan meriyhteyksien tukikohtina, oli luonnollisesti varustettava tarpeellisilla puolustuslaitteilla. Rannikkolinnakkeita oli sijoitettava yleensä sellaisiin kohtiin, että voitiin pienentää liikkuvien taisteluvoimien tarvetta. Tällaisina paikkoina pidettiin muun muassa kauppamerenkululle tärkeitä satamia ja maarintamien sivustoja. Olemassa olevan rannikonpuolustusjärjestelmän ei katsottu vastaavan tilanteen vaatimuksia.

Puolustusrevisionin lausunto oli rannikkopuolustuksen osalta ristiriitainen. Rannikkopuolustuskomitea oli esittänyt rannikkotykistöpattereiden lukua lisättäväksi. Komitea esitti patterien määräksi 85 ja niihin tykkeitä yhteensä 260, joista Pohjanlahdellekin olisi sijoitettu 15 patteria ja yhteensä 50 tykkiä.¹⁹⁵ Kirken komitean mielestä ei patterien sijoittamista saarille pidetty suotavana, koska rannikkotykistön puolustuslinjoilla ei tällöin olisi syvyyttä ja rannikkopatterit tarvitsisivat tuekseen verrattain paljon jalkaväkeä ja huoltojoukkoja. Kirken komitean esitys sisälsi 29 patteria ja tykkeitä yhteensä 92. Pohjanlahdelle olisi näistä tullut yksi nelitykkinen patteri.¹⁹⁶ Rannikkopuolustuskomitean ja Kirken komitean suositukset erosivat toisistaan monessa suhteessa. Puolustusrevisionin mielestä Kirken komitean mietintö oli sotilaallisesti ja erityisesti taloudellisesti pantava ensi sijalle ja se soveltui myös paremmin maan yleiseen puolustusohjelmaan.

Puolustusrevisionin jäsen everstiluutnantti Erik Heinrichs jätti mietintöön vastalauseen, jossa hän yhtyi rannikkopuolustuskomitean mietintöön ja piti tärkeänä, että Turun saariston ja Laatokan ulkosaarien kiinteää patteriketjua pidettäisiin yllä ja täydennettäisiin välttämättömillä uusilla pattereilla, ja että Laatokan ulommainen linnakeketju ei kuitenkaan poistaisi tarvetta suojata sen pohjoisrannikkoa pattereilla.¹⁹⁷ Moni rannikkotykistöupseeri yhtyi Heinrichsin mielipiteeseen.

Rannikkopuolustusvoimien kokoonpanoksi puolustusrevisioni esitti Rannikkopuolustuksen Esikuntaa, rannikkolaivastoa ja kolmea rannikkotykistörykmenttiä.¹⁹⁸ Komitean työ johti toteuttamiskelpoisiin rannikkopuolustusohjelmiin. Niiden toteuttaminen kuitenkin viivästyi ja ohjelmat supistuivat määrärahojen puutteen ja hitaan myöntämisen takia. Vuonna 1927 hyväksyttiin supistettu laivanrakennusohjelma ja rannikkotykistön materiaallinen kehittäminen jäi 1930-luvun puoliväliin saakka lähinnä rannikkotykistön omatoimisuuden varaan.

7.5 Rannikkopuolustuksen rakentaminen ja aluekysymykset 1920- ja 1930-luvuilla

7.5.1 Lounais-Suomi ja Saaristomeri

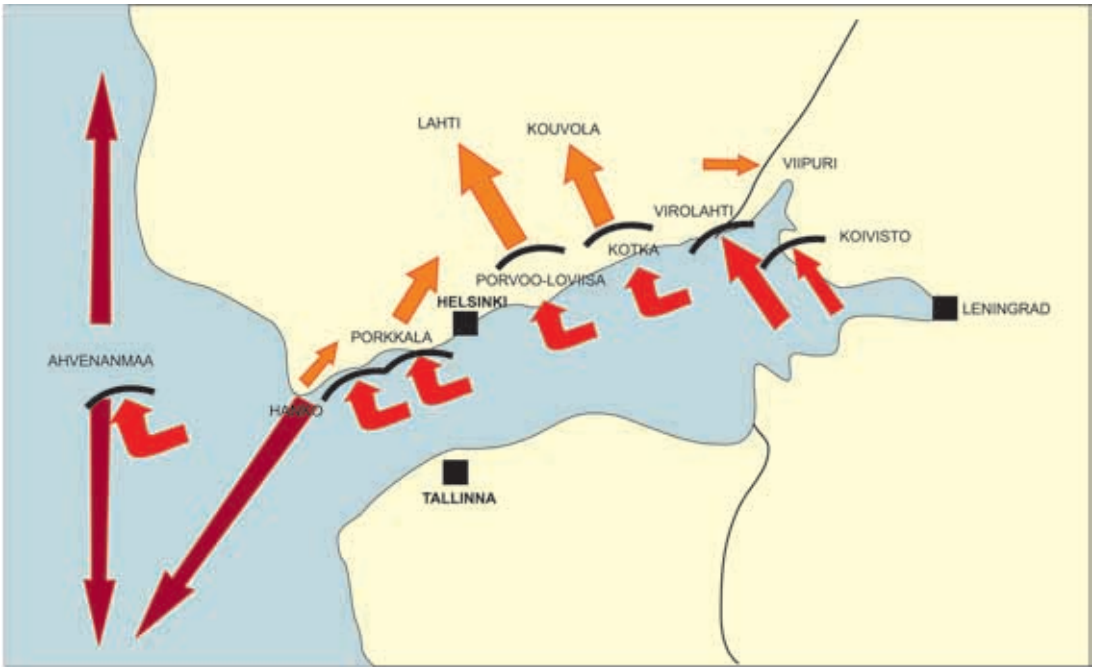
HUOLIMATTA SIITÄ, että rannikkopuolustuksella ei ollut kokonaissuunnitelmaa itsenäisyyden alussa, rannikkopuolustusta ryhdyttiin järjestämään melkein heti itsenäisyyden alussa. Lounais-Suomen linnakesaaret Örö, Utö ja Lypertö olivat kuuluneet sotasaalisviranomaisten hallintaan Turun Erillisen Patteriston perustamiseen saakka, joten ne siirtyivät puolustuslaitokselle. Käytännössä Örö oli otettu rannikkopuolustuksen käyttöön 1.5.1918, ja siitä lähtien ulkopuolisten pääsy

¹⁹⁵ N. Simonen: Puolustusrevisioni vv. 1923–1925. Rannikkopuolustus, SAL 1948 s. 19.

¹⁹⁶ Idem.

¹⁹⁷ Idem s. 18.

¹⁹⁸ Terä ja Tervasmäki s. 122.

15. Arvioituid venäläisten mairinnousalueet ja mahdolliset etenemissuunnat 1930-luvulla (Lehti 2006 s. 46, Arimo III s. 346).

saareen oli kielletty.¹⁹⁹ Vielä keväällä 1919 Yleisesikunta oli sitä mieltä, että Öron ja Utön linnakkeista voitaisiin luopua, koska ne nähtiin tärkeiksi ainoastaan yhdessä Ahvenanmaan linnoitusten kanssa.²⁰⁰ Kun Turun Erillinen Patteristo perustettiin 1. elokuuta 1921, Öro siirtyi virallisesti rannikkopuolustuksen hallintaan. Kaikki joukko-osaston patterit ja esikunta olivat ensin Öron linnakkeella ja saaren tilat ja tykit kunnostettiin. Talvella 1918–1919 ensin Russarön miehistö siirtyi omalle saarelleen ja keväällä 1922 Utön ja Lypertön miehistö saarilleen,²⁰¹ jolloin joukko-osasto alkoi käytännössä toimia.

Vuonna 1921 Öron omistussuhteita oli ryhdyttävä selvittämään. Valtioneuvosto päätti 14.9.1922²⁰² Öron pakkolunastamisesta ja valmistelut aloitettiin vielä saman vuoden syksyllä. Öron alueet olivat osittain jakamatta, ja kun kesäkuussa 1924 asianomistajat kutsuttiin koolle, paikalle saapui yli 20 asianomaista tai heidän edustajaansa. Asia oli hankala ratkaista, koska puolustusvoimien eli rannikkopuolustuksen edustaja majuri Olin ja asianomaiset olivat kovasti erimielisiä pakkolunastus- ja korvausasioista. Puolustusvoimien lähtökohtana oli, että korvausten perusteena oli pidettävä joukko-osaston perustamisajankohtaa 1.8.1921, kun taas asianomistajat pitivät ajankohtana 1.5.1918, jolloin oli kielletty saarelle pääsy.²⁰³ Tähän majuri Olinkin myö-

¹⁹⁹ Landshövdingens i Åbo och Björneborgs län utslag...angående expropriation av till Öro fästningsområde ... 7.10.1924, kansio Dragsfjärd, Öron linnake, PIMArk.

²⁰⁰ Arimo 1981, s. 60.

²⁰¹ V. Valtanen: Kun Erillinen oli nuori ... Hajamuistelmia patteriston alkutaipaleelta, teoksessa 1. Avdelta Kustartillerisektionen. 1. Erillinen Rannikkotykistö-patteristo 1921–1936, Helsinki 1936, s. 14.

²⁰² Landshövdingens i Åbo och Björneborgs län ... till Öro fästningsområde ... PIMArk.

²⁰³ Ibid.

hemmin myöntyi. Maan ja vesien arvosta oltiin eri mieltä, ja asianomistajien mielestä majuri Olinin piittaamattomuus asianomistajien tarkoistakin laskelmista oli törkeää. Suurinta erimielisyyttä herätti kuitenkin saaristolaisille tärkeä kalastus ja sen tulonmenetysten arviointi. Kalastus oli ennen ensimmäistä maailmansotaa ollut erittäin merkittävä toimeentulon lähde Öron vesillä. Majuri Olinin mukaan korvausvaatimukset olivat kuitenkin aivan liian suuret, koska kalavesien tuotto oli venäläisten linnoitustöiden ja ammuntojen takia huomattavasti vähentynyt. Jokainen olisi lisäksi voinut saada anomuksesta luvan kalastaa Öron vesillä. Lupia ei ollut juuri anottu, ja se Olinin mielestä todisti kalakannan vähenemisestä. Hänestä Suomen valtio ei ollut velvollinen korvaamaan Venäjän valtion aiheuttamia vahinkoja. Asianomistajat taas katsoivat, että kalastus oli luvansaantimahdollisuudesta huolimatta ollut mahdotonta, koska oli pysyvä vähintään 500 metrin päässä saaresta.

Vaikka Turun ja Porin läänin maaherra päätti Öron korvauksista vuonna 1924, asianomaiset haastoivat valtion Hiittisten kihlakunnanoikeuteen eikä pakkolunastusta saatu käsiteltyä loppuun säädettyssä ajassa. Tämän jälkeen asianomistajien kanssa neuvoteltiin ensin kokonaiskorvauksesta, jonka asianomistajat kirjallisesti hyväksyivät. Samalla he luopuivat valtiota vastaan nostetusta syyttestä ja vaatimuksista. Tämän jälkeen voitiin käynnistää uusi pakkolunastus, joka päättyi Turun ja Porin maaherran päätökseen 21.10.1927.²⁰⁴ Kiista sisälsi siis tekijöitä, jotka tavalla tai toisella tulivat esille monessa 1920- ja 30-luvun rannikon ja saariston aluehallintakysymyksessä. Valtion eli puolustusvoimien edustaja arvioi pakkolunastuslain mukaisen suurimman käyvän korvauksen mahdollisimman alhaiseksi, kun taas alueiden entiset omistajat vaativat huomattavasti suurempia korvauksia. Korvaukset saatiin yleensä määritettyä, vaikka asiaa jouduttiinkin usein käsittelemään korkeimmissa oikeusasteissa. Öron loppuratkaisu kuitenkin poikkesi monesta muusta tapauksesta.

Utön saarelle lähetettiin jo joulukuussa 1918 vartiomiehistö. Vuodesta 1922 joulukuuhun 1925 saakka Utö oli miehitetty, mutta vaikeiden olosuhteiden ja korjausmäärärahojen puutteen vuoksi Utöstä tehtiin vartiolinnake. Käsky Utön tyhjentämisestä annettiin 3.12.1925.²⁰⁵ Utön maanomistussuhteet olivat vuonna 1918 epäselvät. Turun Erillisen Patteriston perustamisen jälkeen sotaministeriö otti hallintaansa venäläisten alueet. Vain osa ensimmäisessä maailmansodassa käytössä olleista alueista oli pakkolunastettu, joten lisämaata tarvittiin, ja 14.9.1922²⁰⁶ valtioneuvosto hyväksyi alueiden pakkolunastuksen. Puolustusvoimien ja neljän talon omistajan välillä käytiin neuvotteluja vuosina 1923–1924. Omistajat vastustivat puolustusvoimien esitystä lunastaa koko Utön Stor- tai Hemland -niminen saari sekä viereinen Ormskär. He ehdottivat, että puolustusvoimat ostaisi koko kylän käypään hintaan. Luotsilaitoksen edustaja oli huolissaan siitä, että lunastuksen jälkeen eräiden Utön luotsiaseman palveluksessa olevien luotsien yksityistalot jäisivät lunastetulle alueelle. Hän toivoi kyseisten talojen saavan olla alueella korvauksetta edelleen.

Puolustusvoimat luopui Ormskäristä, mutta kauppoja Utöstä ei tehty linnakkeen toiminnan hiljentymisen vuoksi. Puolustusministeriö ilmoitti vuoden 1925 alussa Turun ja Porin läänin maaherralle, ettei jo asetettua Utön pakkolunastustoimikuntaa toistaiseksi muodosteta, koska ”*fråga uppstått om att militärväsendet skulle avstå från planen att använda sagda holme till fästningsändamål*”.

²⁰⁴ Landshövdingens i Åbo och Björneborgs län utslag ... angående expropriation av till Öro fästningsområde ... 21.10.1927, He I:1, PIMArk.

²⁰⁵ Pekka Silvast: HanRPsto. Hangon Rannikkopatteristo 1921–1998, Rannikkotyöstön Upseeriyhdistys r.y., Helsinki 1998, s. 45.

²⁰⁶ Förrättningen N:o 17507, Protokoll över expropriationsförrättningen å Utön ... år 1923, kansio Korpoo, Utö, PIMArk.

mål”.²⁰⁷ Ajatukset Utöstä luopumisesta kuitenkin muuttuivat 1920-luvun loppupuolella. Joitakin Utön pieniä ja hajallaan olevia alueita oli käytetty korvauksetta rannikkopuolustuksen tarpeisiin, mutta maanhallintakysymys oli ratkaistava. Vuonna 1931 päästiin Utön asukkaiden kanssa sopimukseen alueiden luovuttamisesta. Jotta lopullinen pakkolunastus sujuisi helposti, alueen luovuttajat ja puolustusministeriö solmivat erillisen sopimuksen luovutettavista alueista,²⁰⁸ joihin kuuluivat lähinnä jo käytössä olevat alueet. Asukkaat olisivat ilmeisesti halunneet käyttää luovutettuja alueita ilmaiseksi laidunmaina, koska sopimuksesta on puolustusministeriön arkistossa kaksi hieman erikäistä versiota, joista vanhemmasta laiduntamisoikeus on viivattu yli.

Turun ja Porin läänin maaherra julisti 17.3.1934 alueet kuuluviksi puolustusvoimille ja samalla Utön entisille maanomistajille maksettiin korvausta rannikkopuolustuksen vuodesta 1918 alkaen käytössä olleista alueista.²⁰⁹ Alue oli kuitenkin kovin hajanainen, minkä takia sen hallintaa aika ajoin jonkin verran muutettiin ja alueita vaihdettiin rannikkopuolustuksen ja yksityisihmisten välillä.

Punaisten poistuttua Lypertöstä eli Katanpäästä Taivassalon nimismiehen johtama ryhmä vartio linnaketta. Vartioryhmä luovutti linnakkeen Sotasaaliskeskusosaston Turun Sotasaaliskonttoriin hallintaan. Rannikkotykkörykmentti 1:stä määrättiin 9.3.1921²¹⁰ ryhmä vastaanottamaan linnake Turun sotasaaliskonttorilta ja luovuttamaan se myöhemmin samana vuonna Turun Erilliselle Patteristolle. Lypertö oli miehittynä vuodesta 1922 vuoteen 1925,²¹¹ jolloin siitä tuli vartiolinnake. Patterin miehittämistä rauhan aikana ei pidetty tarpeellisena.

Vankienhoitolaitos pyysi vuonna 1930 puolustusvoimia luovuttamaan Lypertön linnakkeen vankienhoitolaitoksen hallintoon kivilouhimon perustamista varten. Puolustusministeriö suostui esitykseen, mikäli toiminta ei häittäisi puolustusvoimia, ja mikäli vankienhoitolaitos huolehtisi saaresta sekä palauttaisi sen sotilasviranomaisille mahdollisen liikekannallepanon yhteydessä.²¹² Linnakkeesta tulikin vielä samana vuonna Turun keskusvankilan siirtola, ja vuonna 1931 siitä tuli itsenäinen varavankila. Linnake toimi vankilana vielä talvisodan sytyttyäkin, mutta siellä oli huomattavasti vähemmän vankeja.

Lypertön linnakkeen hankkiminen rannikkopuolustukselle ja alueen muodostaminen tilaksi kesti suhteellisen kauan. Sen yhteydessä ei käytetty pakkolunastusmenettelyä, vaikka niin usein tehtiin vapaaehtoisissakin alueluovutuksissa, koska se oli myyjälle edullisempi tapa. Alueen ostaminen Alastalon tilalta oli esillä ainakin jo vuonna 1924, mutta kauppa tehtiin vasta 11.8.1928.²¹³ Syy siihen oli muun muassa se, että yksi omistajista oli merimies, jolta piti saada valtakirja Uudesta

²⁰⁷ Minister L Malmberg PIM N:o 359/25.Ins. Y/6.2.1925 till Landshöfdingen i Åbo och Björneborgs län, kansio Korppoo, Utö, PIMArk.

²⁰⁸ Överenskommelse mellan Statsverket (Försvarsministeriet) och Utö samägare, maaliskuu 1931 ja 24.4.1931, kansio Korppoo, Utö, PIMArk.

²⁰⁹ Landshöfdingens i Åbo och Björneborgs län utslag ... angående ... i Utö bys ... 17.3.1934, kansio Korppoo, Utö, PIMArk

²¹⁰ Ahti Valpasvuo: Rannikkotykkörykmentti 1:n 20-vuotishistoria, teoksessa RT 1 1918–1938, Rannikkotykkörykmentti 1:n 20-vuotisjuhlaulkaisu, Rannikkotykkörykmentti 1, Helsinki 1938, s. 33. Luovutusajankohdasta on lähteissä hieman häilyvyyttä. Pöytäkirja, tehty luovuttaessa Turun sotasaaliskonttorin hallussa olevat Lypertön patterirakennukset sekä niillä olevat laitteet Rannikkopuolustukselle ..., kansio Lypertö linnake jne., PIMArk toteaa luovutuksen tapahtuneen 8.–12.3.1921.

²¹¹ RTE Ib. N:o 118/25.sal./6.5.1925, 1/2202/A7, SARk.

²¹² PIM N:o 106/64 Tekn.sal./2.8.1930, JPKok.

²¹³ Turun ja Porin läänin maaherran päätös, joka koskee ... Alastalon perintötaloa N:o 1 Kustavin kunnan Lypertön kylässä ... 17.3.1933, kansio Kustavi, Katanpään linnake, SARk.

Seelannista saakka. Kesti kuitenkin vielä useita vuosia, ennen kuin alue oli paalutettu, pyykitetty ja lohkottu omaksi tilakseen, jolle saatiin lainhuudatus vuonna 1935.

Varsinaisten linnakkeiden lisäksi merisuojeluskunnat käyttivät harjoituksiinsa Turunmaan suojeluskuntapiirin Nauvon Pensarissa sijaitsevaa harjoituslinnaketta, jossa oli 152 millimetrin tykit. Lisäksi esitettiin Saaristomerelle rakennettaviksi linnakkeita, joita ei koskaan toteutettu.²¹⁴ 1920-luvulla huhuttiin esimerkiksi, että paikallisen rannikkotykistöjoukko-osaston esikunta siirrettäisiin Öröstä Lohmiin. Se siirrettiin kuitenkin myöhemmin Hankoon.

7.5.2 Keskeinen Suomenlahti

Läntisimmän Suomenlahden linnakesaaret Hästö-Busö ja Russarö eli Bäcklandet olivat virallisesti sotasaalisviranomaisten hallinnassa siihen saakka, kunnes Turun Erillinen Patteristo²¹⁵ perustettiin vuonna 1921, jolloin linnakkeet siirtyivät puolustuslaitokselle.²¹⁶ Käytännössä Russarö oli kuitenkin rannikkopuolustuksen käytössä jo vuodesta 1918. Russarön aluehallintakysymys nousi esille joulukuussa 1919, kun Hangon kaupungin pormestari Nordenstreng ilmoitti sotaministeriölle, että ”*sotalaitoksen hallussa oleva Bäcklandet saari kuuluu H-ön kaupungille, jolta sen anastivat venäläiset sodan aikana. Kaupunki vaatii, että saari joko pakkoluovutettaisiin, tahi palautettaisiin kaupungille*”, vaikka Sotasaaliskeskusosaston mielestä saari kuului valtiolle.²¹⁷ Sotaministeriö ryhtyi vuoden 1920 alussa selvittämään Russarön omistusoikeutta, koska piti saarta valtion omaisuutena senaatin vuonna 1856 tekemän päätöksen vuoksi. Päätöksessä oli valtion ja silloisen Hangon kylän edustajien välillä sovittu Russarön saaren ja kalavesien hallinnan siirrosta luotsilaitokselle niin pitkäksi aikaa kuin oli tarvetta.²¹⁸ Lopulta valtioneuvosto määräsi 14.9.1922²¹⁹ Hangon kaupungille kuuluvan Russarön saaren kareineen ja vesialueineen pakkolunastettavaksi puolustustarkoituksiin.

Pakkolunastus oli kuitenkin vaikea, koska kaupunki piti Russarön saarta varsin arvokkaana.²²⁰ Hangon kaupungin edustajan mielestä vuoden 1856 sopimus ei ollut sitova, koska sitä ei ollut koskaan rekisteröity, Hangon kylän maat olivat siirtyneet uusille omistajille, joiden kanssa sopimusta ei ollut solmittu ja koska sopimus oli alun perin tehty luotsilaitoksen, ei puolustuslaitoksen, tarpeeseen. Hangon kaupunki oli myös sitä mieltä, että sopimuksella annettiin vain lupa luotsi-

²¹⁴ Alueet olivat usein sellaisia, jotka aikaisemmin osittain jo Venäjän vallan aikana oli todettu rannikkopuolustukselle tärkeiksi. Esimerkiksi vuonna 1929 Suomeen kutsuttu asiantuntija komentaja M. C. Despard esitti uusia pattereita Korppoon–Nauvon alueelle Lohmiin sekä Holmön saareen Jungfrusundiin. Arimo 1981 s. 68.

²¹⁵ Turun Erillistä Patteristoa kutsutaan eräissä lähteissä Turun Erilliseksi Rannikkopatteristoksi ja siihen kuului Russarön, Öron ja Lypertön patterit. Eri lähteet antavat hieman erilaisen version nimien Turun Erillinen Patteristo, Turun Erillinen Rannikkopatteristo ja Turun Erillinen Rannikkotykistöpatteristo käytöstä. Joukko-osaston nimi muutettiin 1. Erilliseksi Rannikkotykistöpatteristoksi.

²¹⁶ Arimo 1981 s. 60.

²¹⁷ SSK N:o III/41/1096/16.2.1920, PIMtekn-os yl. kirj. 1920, Ea 10, SARk.

²¹⁸ Landshövdingen i Nylans län utslag angående expropriation för Försvarsministeriets behov av... Russarö holme ... 17.1.1925, kansio Hanko, Storlandet, Russarö, PIMArk.

²¹⁹ Ibid.

²²⁰ Hangon mielestä Russarö oli tärkeä kaupungin satamalle, koska sitä tulevaisuudessa luultavasti laajennettaisiin. Lisäksi kaupungin edustaja totesi Russarössä olevan sopivia paikka teollisuuslaitoksille sekä hyviä satamapaikkoja isoillekin aluksille. Lisäksi sitä voitaisiin käyttää esimerkiksi huvila-asutukseen ja kylpylätoimintaan. Ibid.

laitokselle käyttää Russarötä, ei suinkaan vuokrata sitä tai siirtää sen hallinta toiselle osapuolelle. Puolustuslaitoksen edustajan mielestä sopimus kuitenkin oli voimassa. Pakkolunastustoimikunnan jäsenten oli vaikeaa ottaa kantaa vuoden 1856 sopimukseen, mutta enemmistö oli loppujen lopuksi sitä mieltä, että sopimus oli voimassa ja verrattavissa vuonna 1898 säädetyn pakkolunastuslain mukaisiin toimenpiteisiin.²²¹

Puolustuslaitos, Hangon kaupunki ja kaksi alueen yksityistä omistajaa valittivat jo pakkolunastustoimikunnan lausunnosta, mutta Uudenmaan läänin maaherra hylkäsi valitukset ja 17.1.1925²²² määräsi Hangon kaupungille ja yksityisomistajille maksettavat korvaukset. Kukaan ei ollut tyytyväinen päätökseen, vaan siitä valitettiin raastuvanoikeuteen. Asia päättyi vasta pitkän oikeuskäsittelyn jälkeen. Lopullisessa käsittelyssä ja korkeimman oikeuden päätöksessä 1.5.1930²²³ hovioikeuden päätöstä ei muutettu, mutta valtion korvausta Hangon kaupungille alennettiin, koska Russarötä pidettiin sopimattomana asuntoalueeksi ja saarta oli kallista käyttää muuhun toimintaan.

Jo keväällä 1918 asukkaat alkoivat palata Hästö-Busön saarelle, ja sekä tulliaseman²²⁴ että luotsiaseman toiminta käynnistyi tuolloin. Koska saari oli pakkolunastettu luotseja varten jo 1800-luvulla, valtion laitosten toiminnan jatkuminen ei tuottanut vaikeuksia. Rannikkopuolustus kiinnostui Hästö-Busöstä vasta talvisodan lähestyessä, vaikka esimerkiksi vuonna 1929 Suomeen kutsuttu komentaja M. C. Despard esitti patteria Hästö-Busöön.

Vuoden 1918 jälkeen Porkkalan sulun Viron puoleinen osa oli menetetty, ja Mäkiluodon rooli itsenäisen Suomen rannikkopuolustuksessa oli epäselvä. Linnake luovutettiin Sotasaaliskeskusosaston hallintaan, joka myi romuna saaren arvokastakin materiaalia. Kalastajat saivat jälleen käyttää aikaisempia kalastusalueitaan ja Mäkiluodon mökkejä. Vuonna 1921 Sotasaaliskeskusosasto luovutti osan Mäkiluodon alueista ja rakennuksista puolustusvoimille ja osan Yleisten rakennusten ylihallitukselle. Järjestely osoittautui niin hankalaksi, että Yleisten rakennusten ylihallitus luovutti osuutensa Mäkiluodosta puolustusvoimille vuonna 1926. Tiettävästi jo 1919 esitettiin Mäkiluodon saarelle 8 tuuman patteria,²²⁵ vaikka sitä ei kuitenkaan rakennettu. Aluehallinnan kannalta Mäkiluoto ei tuottanut ongelmia, koska saari oli pakkolunastettu jo ennen ensimmäistä maailmansotaa.

Suomen ja Viron sotilasjohdot neuvottelivat ensimmäisen kerran sodan aikaisesta yhteistoiminnasta merellä Tallinnassa helmikuussa 1930.²²⁶ Neuvotteluissa Viron merivoimien komentaja kontra-amiraali Hermann Salza toivoi Suomen rakentavan järeän 12 tuuman rannikkopatterin Porkkalaan.²²⁷ Salzan ehdotus yhteistoiminnasta Viron kanssa muutti Suomen sotilasjohdon arvioita Mäkiluodon tarpeellisuudesta.

²²¹ Ibid.

²²² Ibid.

²²³ Högsta domstolens dom uti... mål angående expropriationslösen emellan ... Hangö stad samt ingenjörerna Ernst Gylphe ... och John M. Gylphe ... samt statsverket ... 1.5.1030, kansio Hanko, Storlandet, Russarö, PIMark.

²²⁴ Tulliasema lakkautettiin jo vuonna 1920. Kun jotkut alueen muista luotsiasemista 1920-luvulla lakkautettiin, niiden luotsit siirrettiin Hästö-Busön saarelle, jolloin siitä tuli eräänlainen Läntisen Uudenmaan luotsikeskus.

²²⁵ Arimo 1981, s. 60.

²²⁶ Jari Leskinen: Vaiettu Suomen silta. Suomen ja Viron salainen sotilaallinen yhteistoiminta Neuvostoliiton varalta vuosina 1930–1939, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1997, s. 170.

²²⁷ Ajatus suomalais-virolaisesta yhteistyöstä oli alun perin kotoisin Ruotsin yleisesikunnasta, koska ruotsalaiset pelkäsivät venäläisten pääsyä Ahvenanmaalle mahdollisen kriisin yhteydessä.

Meripuolustuksen esikunta lähetti Yleisesikunnalle 12.1.1931 muistion, jossa ehdotettiin Mäkiluodon linnoittamista järeällä tykistöllä. Yleisesikunta tuki ajatusta, ja kun puolustusministeriö loppukesästä ilmoitti myöntäneensä varat Mäkiluodon ja Kuivasaaren töitä varten, työt käskettiin aloittaa viipymättä. Ennen töiden alkamista puolustusministeriön valvonnassa ollut Mäkiluodon saari luovutettiin Rannikkotykistörykmentti 1:lle. Järeä tykkitorni saatiin ampumakuntoon heinäkuussa 1933. Toukokuussa 1934 Mäkiluoto liitettiin vartiolinnakkeena Kuivasaaren linnakkeen johtoon, ja tykkitornia varten rakennettiin vuosina 1935–36 tulenjohto- ja mittastorni.

Kantahenkilökunnalle ja miehistölle piti saada kunnan asunnot ennen kuin Mäkiluodosta voitiin tehdä koulutuslinnake. Työt alkoivat keväällä 1938 ja päättyivät keväällä 1939, jolloin rakennukset vihittiin juhllallisesti käyttöön joukko-osaston vuosipäivänä. Mäkiluodosta saatiin siten toimintakuntoinen linnake noin puoli vuotta ennen talvisodan syttymistä.

Myös Mäkiluodon naapurisaareen Porkkalan Rönnskäriin rakennettiin 152 millimetrin patteri. Toinen tykkiasema rakennettiin 1934 ja toinen kesällä 1936.²²⁸ Rönnskäriin oli jo vuonna 1800 valmistunut majakka. Majakanvartijoiden lisäksi saarella toimi Ruotsin vallan aikainen luotsiasema.²²⁹ Helmikuun 1. päivänä 1900 annetulla Suomen Keisarillisen senaatin päätöksellä saari pakkolunastettiin ”*kruunun ja luotsilaitoksen tarvetta varten*”.²³⁰ Tarton rauhan jälkeen saari oli annettu Merenkululaitokselle, ja siksi patterin rakentamiseen oli saatava lupa kauppa- ja teollisuusministeriöltä.

Mäkiluodon, Rönnskärin ja Träskön lisäksi oli Porkkalan alueelta Venäjän vallan aikana pakkolunastettu pienempiä, käyttämättä jääneitä alueita. Stora Fageröstä oli vuonna 1913 pakkolunastettu Inkoon seurakunnalta osa saarta patteria varten. Porsö Klobbin patteria varten oli samoin pakkolunastettu alue vuonna 1913. Molemmat alueet oli vuonna 1921 niin kutsutun sotasaaliin jaossa määrätty asutushallitukselle. Maatalousministeriö esitti, että molemmat alueet vesialueineen myytäisiin sellaiselle henkilölle, jolle asutuslain mukaan maata voitaisiin luovuttaa. Tämän valtioneuvosto hyväksyi 2.12.1926.²³¹ Inkoon seurakunta, joka edelleen omisti loput Stora Fagerön saaresta, halusi kuitenkin lunastaa takaisin vuonna 1913 pakkolunastetun eteläkärjen, ja siihen sillä oli vuoden 1898 pakkolunastuslain mukaan oikeus. Alue oli liian pieni kokonaiseksi tilaksi, joten se sopi ainoastaan jonkun tilan lisämaaksi. Viranomaiset ryhtyivätkin pohtimaan alueen luovuttamista suoraan joko seurakunnalle tai valtiolle sen sijaan, että se olisi myyty. Valtioneuvosto hylkäsi Inkoon seurakunnan anomuksen esittelyssä 30.1.1930 ja määräsi nämä maa- ja vesialueet puolustusministeriön hallintaan ja hoitoon.²³² Alue pysyi puolustusvoimilla, kunnes se muiden alueiden mukana siirrettiin metsähallitukselle 2000-luvun alussa.

Kun valtioneuvosto vuonna 1926 oli päättänyt myydä Stora Fagerön ja Porsö Klobbin, Suomen valtion luonnonsuojeluvalvoja kääntyi opetusministeriön puoleen ja pyysi, ettei Porsö Klobbia myytäisi, vaan että se rauhoitettaisiin erikoisen luontonsa takia. Maatalousministeriö tuki rauhoitushanketta ja Metsätieteellinen Koelaitos ilmoitti, että alue voitaisiin liittää Solböle-nimiseen

²²⁸ Arimo 1981, s. 75.

²²⁹ Seppo Laurell: Suomen majakat. Finska fyrar. Finnish lighthouses, Nemo ja Merenkululaitos, Helsinki (Jyväskylä) 1999, s. 261.

²³⁰ MKH 2912/78/104/20.6.1979, PIMoa.

²³¹ MM N:o 4674/2.12.1926, He II:1, PIMArk.

²³² MM N:o 401/464 K.D.M.M. 1928./30.1.1930, He II:1, PIMArk.

koealueeseen. Tämän vuoksi valtioneuvosto perui 7.3.1927 myyntipäätöksen ja liitti Porsö Klobb Solbölen koealueeseen.²³³

Kun rannikkotykkikistölle 1930-luvulla ryhdyttiin rakentamaan uusia korkeita mittaustorneja, käytettiin Rannikkotykkikistörykmentti 1:ssä harvinaista tapaa ratkaista aluekysymys. Mikonkarin (Mickelskär) eli Bylandetin tulenjohtotornia varten vuokrattiin maa-alue 50 vuodeksi saaren omistajalta insinööri Arthur Nikanderilta. Sopimuksessa, joka allekirjoitettiin 28. maaliskuuta 1938,²³⁴ annettiin sekä vuokralaiselle että vuokranantajalle varsin suuret oikeudet. Nikanderille luovutettiin jopa avain ja käyttöoikeus tulenjohtotorniin, mikäli se ”käytön jälkeen kunnolla lukitaan”.²³⁵ Käytäntö osoittautui ilmeisen toimivaksi, koska vuokrasopimusta on jatkettu.

Espoon saaristossa sijaitsevan Kytön saaren katsottiin automaattisesti kuuluvan sotalaitokselle, koska niin oli Tarton rauhansopimuksen perusteella vuonna 1921 päätetty ja Venäjän rannikkopuolustus oli ensimmäisen maailmansodan aikana rakentanut sinne erilaisia rakennuksia. Kalastajat olivat jo pitkään käyttäneet Kytön alueen vesiä, ja saivat jo varhain luvan pystyttää kalamajan Kytön saareen. 1930-luvulla yksi kalastajaperhe sai muuttaa saareen vakituisesti, koska kalastaja toimi samalla saaren palkattomana vartiomiehenä.²³⁶ Aktiebolaget Sommarörna -niminen yhtiö ryhtyi kuitenkin ilmoittamatta puolustusministeriölle ajamaan Kytön saariryhmän lohkomista omaksi palstatilaksi, ja lohkominen merkittiinkin maarekisteriin 26.1.1921,²³⁷ eli kolme kuukautta ennen valtioneuvoston päätöstä sotasaaliskiihteistöjen jaosta. Palstatila merkittiin itsenäiseksi tilaksi vuonna 1927.²³⁸ Puolustusministeriö haki toimituksen purkamista korkeimmalta hallinto-oikeudelta, koska saaret olivat ylimuistoisista ajoista²³⁹ olleet valtion omaisuutta ja ne oli sotasaaliina luovutettu sotalaitokselle. Korkein hallinto-oikeus katsoikin vuonna 1939, ettei Kytö kuulunut Sommarörna -nimiseen tilaan ja purki lohkomispäätöksen. Saari jäi siten ensimmäisen maailmansodan jälkeen rannikkopuolustuksen käyttöön. Saarella ei ollut kiinteää patteria, mutta sinne rakennettiin 1930-luvulla uusi betoninen tulenjohto- ja mittaustorni.

Miessaaren linnake ja sen 6 tuuman patteri kuului Suomenlinnan Rannikkotykkikistöpataljoonan kokoonpanoon jo syksyllä 1918. Saarella oli ensin vartiomiehistö, kunnes patteri saatiin miehitettyä. Miessaarta ei ollut kuitenkaan pakkolunastettu puolustustarkoituksiin, joten aluehallintakysymys oli ratkaistava Suomen itsenäistyttyä. Miessaari ostettiin raatimies Johan Söderströmin ja hänen vaimonsa Hilma Söderströmin perillisiltä 2.11.1920.²⁴⁰ Kävi kuitenkin ilmi, että muutamat henkilöt olivat ennen ensimmäistä maailmansotaa vuokranneet maata Miessaaresta pitkäksi aikaa ja rakennuttaneet saareen huviloita. Ainakin yhden tällaisen alueen rakennuksineen valtio lunas-

²³³ OPM N:o 988/7.3.1927, kansio Kirkkonummi, Porsö jne., PIMArk. Vuonna 1956 Porkkalan palautuksen jälkeen varsinaiseen Porsön saareen rakennettiin rannikkolinnake, joten Porsö Klobbin patteri toteutui naapurisaarella noin 50 vuotta alkuperäisten suunnitelmien jälkeen.

²³⁴ Sopimus Rannikkotykkikistörykmentti 1:n ja Arthur Nikanderin välillä 28.3.1938, kansio Kirkkonummi, viestiasema jne., PIMArk.

²³⁵ Ibid.

²³⁶ Ethel Hiljander: Sjöberg tar och Sjöberg ger, Esbo Hembygdsförening r.f., Esbo 1998, s. 49 ja 68–69.

²³⁷ Vantaan käräjäoikeuden tuomio Dnro M01/035/3.6.2002, PIMArk.

²³⁸ Uudenmaan läänin Maanmittauskonttori N:o 3052/18.12.1937, PIMoa.

²³⁹ Maakaarella aikaisemmin käytetty termi, jonka epävirallisesti on tulkittu tarkoittavan kahta sukupolvea.

²⁴⁰ Utdrag ur häradsrättens lagfartsprotokoll, fört vid lagtima hösttinget i det tingslag av Helsinges domsaga ... 27.8.1925, Hd:1, PIMArk.

ti itselleen 1920-luvulla. Lisäksi alettiin jakaa Suomenlinnan linnoituspiirin alueella sijaitsevia Olarsbyn ja Kvisbackan kyliin kuuluvia Miessaarta ympäröiviä jakamattomia vesialueita vuonna 1938.²⁴¹ Jako päättyi vasta jatkosodan aikana.

Pääkaupungin kannalta oli tärkeää, että Helsingin edustan patterit saatiin rannikkopuolustuksen hallintaan ja miehitettyä. Kapteeni Väinö Svanström määrittäin 27.8.1918 Ryssänkarin patterin päälliköksi, ja hänet määrittäin välittömästi ottamaan vastaan patterin tykit ja saarella sijaitseva omaisuus Sotasaaliskeskusosastolta sekä muodostamaan patterin komennuskunta.²⁴² Vastaavasti joukko-osaston komentaja majuri Almqvist käski 28.10.²⁴³ Ryssänkarin, Harmajan ja Kuivasaaren pattereiden päälliköitä ottamaan vastaan Varikon²⁴⁴ päälliköltä pattereiden omaisuuden.

Yleisesikunnan rannikkotykistön kokonaissuunnitelma alkoi hahmottua vasta keväällä 1926, kun osa suunnitelmaan kuuluvista yksittäisistä kysymyksistä oli ratkaistu jo aikaisemmin. Käytöseen Yleisesikunnalla oli kenraalimajuri Kirken asiantuntijaryhmän vuonna 1924 laatima esitys ja niin sanotun rannikkopuolustuskomitean vuoden 1922 esitys. Rannikkopuolustuskomitean esitys tuntui kuitenkin mahdottomalta suurten rakentamis-, ylläpito- ja asevelvollisuusvaatimusten takia. Yleisesikunnan suunnitelma olikin lähempänä Kirken esitystä kuin rannikkopuolustuskomitean esitystä. Helsingin seudulla säilytettäviä pattereita esitettiin Ryssänkariin, Isosaareen, Villingin, Santahaminaan, Miessaareen, Pyörösaareen, Katajaluotoon, Kuivasaareen, Harmajaan ja Suomenlinna.²⁴⁵

Tämä suunnitelma toteutui lähes sellaisenaan. Helsingin edustan alueella Kuivasaaren 12 tuuman eli 305 millimetrin tykkitornin rakentaminen oli talvisotaa edeltävänä aikana tärkein kysymys sen jälkeen, kun Katajaluodon, Ryssänkarin ja Villingin aluehallintakysymykset oli saatu järjestettyä. Isosaaren ja Kuivasaaren hallinnassa ei ollut epäselvyyksiä. Kuivasaaren tykkitorni oli ampumakunnossa kesällä 1935.²⁴⁶ Mäkiluoto oli vartiolinnake, jonka kalustoa vakituisesti miehitetty Kuivasaari käytti ammunnoissaan.

Helsingin Villingin ja Kotkan alueen Rankin ja Kilpisaaren välillä ei ollut linnakkeita, ja niitä ryhdyttiin suunnittelemaan vasta 1930-luvulla. Alueella oli kuitenkin joitakin pienempiä maa-alueita, jotka oli pakkolunastettu Venäjän rannikkopuolustuksen tarpeisiin. Pellingin eteläpuolella sijaitsevasta Glosholmenin saaresta oli pakkolunastettu vuonna 1913 pieni Glosholm sandtägt-niminen maa-alue ja siihen liittyvä vesialue. Sitä ei ilmeisesti käytetty rannikkopuolustukseen, vaikka se sijaitsee merenkulun kannalta edullisessa paikassa. Alue luovutettiin Merenkululaitokselle valtioneuvoston sotasaalin jaossa vuonna 1921. Suurin osa Glosholmenista oli kuitenkin yksityisomistuksessa. Myös Glosholm sandtägt myytiin 16.9.1927 kirjankustantaja Holger Schildtille,²⁴⁷ jonka jälkeen se oli monen omistuksessa. Liikemies Anton Kehä osti pääosan Glosholmenin yksityisomistuksessa olleesta alueesta vuonna 1938 suurin piirtein samoihin aikoihin, kun Tsekkoslovakian kriisin takia linnoitettiin alueita eri puolilta saaristoa. Anton Kehän alueesta syntyi myöhemmin monta hankalaa aluekysymystä.

²⁴¹ Pv 8850 N:o 2029/II/32/15.5.1942, Hd:1, PIMArk.

²⁴² Eino Räihä ja Urho Myllyniemi: SIRR, Suomenlinnan Rannikkorykmentti 1918–1998, Rannikkotykkistön Upseeriyhdistys r.y., Helsinki 1998, s. 17.

²⁴³ Idem s. 19.

²⁴⁴ Varikko oli joukko-osastoon kuuluva yksikkö, josta käytettiin eri nimiä kuten Varikko-komppania.

²⁴⁵ YE os 1 N:o 68/VIII/2 b/7.4.1926 sal, UTkok.

²⁴⁶ Ove Enqvist: Kuivasaari, Sotamuseo, Helsinki 1995, s. 18–19.

²⁴⁷ MKH KD N:o 1647/53/104/9.7.1953, He II:4, PIMArk.

Pellingin saaristossa sijaitseva Hasselö kuului niihin alueisiin, jotka rannikkopuolustuksen ensimmäisessä suuressa pakkolunastuksessa vuonna 1912²⁴⁸ oli otettu rannikkopuolustuksen käyttöön. Vuosina 1919–1922 puolustusvoimat käytti Hasselötä merivartioasemana, mutta valtioneuvosto luovutti vuonna 1921 alueet Yleisten rakennusten ylihallitukselle. Alue annettiin ensin Suomen Matkailijayhdistyksen (Turistföreningen i Finland) käyttöön, ja yhdistys palkkasi alueelle vartijan. Yhdistys anoi kuitenkin pian käyttöoikeuden luovutusta Kvinliga Gymnastikföreningen i Helsingfors -nimiselle yhdistykselle, koska matkailijayhdistyksellä ei ollut rahaa alueen pitoon, tilat olivat olleet tyhjinä ja ulkopuoliset olivat aiheuttaneet siellä vahinkoa. Vartija asui eri saarella eikä pystynyt estämään ilkivaltaa.²⁴⁹ Lupa käyttöoikeuden siirtoon myönnettiin.

7.5.3 Pohjanlahti ja Petsamo

Pohjanlahden rannikkopuolustukseen kiinnitettiin myös huomiota, mutta laajamittaiseen linnoittamiseen ei ollut määrärahoja. Suomeen kutsutun kenraalimajuri Walter Kirken johtama englantilainen asiantuntijaryhmä esitti muun muassa Vaasan Storhästenin linnoittamista. Vuonna 1929 Suomeen kutsuttu komentaja M. C. Despard esitti uusia pattereita Vaasaan ja Poriin.²⁵⁰ Meripuolustuksen Esikunta esitti vuonna 1927 Yleisesikunnalle, että suojeluskunnat olisi saatava mukaan rakentamaan ja rahoittamaan rannikon linnoittamista. Aloite ei kuitenkaan heti johtanut tulokseen. Pohjanlahden rannikkoa alettiin kuitenkin linnoittaa lähinnä ulkopuolisen aloitteen pohjalta. Reposaaaren patterin rakentamissuunnitelma lähti liikkeelle Reposaaaren Merisuojeluskunnan riveistä, ja yksi patterin puolestapuhuja oli kauppaneuvos Werner Hacklin. Merivoimien komentaja kenraalimajuri Väinö Valve kävi vuonna 1935 Porissa suojeluskuntapiirin kutsusta selvittämässä Reposaaaren patterin rakentamista. Koska Reposaaaren oli suunniteltu linnaketta ja Satakunnan suojeluskuntapiiri vuokraisi maa-alueen ja tekisi alustavat työt, ei puolustuslaitokselle aiheutuisi oleellisia kustannuksia. Valveen mielestä tilaisuutta olisi viipymättä käytettävä hyväksi ja pyysi Yleisesikuntaa periaatteessa hyväksymään esityksen.

Yleisesikunta hyväksyi ehdotuksen, ja sen jälkeen kauppaneuvos Werner Hacklin asian etene mistä nopeuttaakseen suostui maksamaan kaikki patterin pystyttämiskustannukset siitä lähtien, kun tykit ja muut tarpeelliset välineet oli lähetetty junalla Mäntyluotoon. 120 millimetrin patteri oli valmis syyskesällä 1936.²⁵¹ Talvisodan kynnyksellä YH:n aikana puolustusvoimat otti patterin hallintaansa.

Myös Petsamon rannikonpuolustus oli ajoittain esillä. Rannikkopuolustuksen järjestelyä varten kenraalimajuri Enckellin johdolla toiminut rannikkopuolustuskomitea ehdotti sinne kahta 6 tuuman patteria. Kesäkuussa 1921 kenraalimajuri Kivekäs kävi kapteeniluutnantti Souranderin kanssa tutkimassa Petsamon rannikkopuolustuksen mahdollisuuksia. He totesivat, ettei rannik-

²⁴⁸ Venäläiset hankkivat keisarin päätöksellä 13.2.1912 Hasselöstä maa- ja vesialueen, johon he vuonna 1914 rakensivat merivartio- ja viestiaseman. Alueen jakotoimitus päättyi vuonna 1915. Guvernören i Nylands län utslag angående expropriation ... jordsområde i Hasselö holme ... 10.10.1913, kansio Porvoo mlk, Hasselön saari jne., PIMArk. Kiinteistökirja kohta Pellinge by, N:o 8. Starkis, skattehemman, PIMkk.

²⁴⁹ Syneinstrument 15.8.1921, RHArk HI 1:1, KA. Militieintendenten/YIRakYlh 23.5.1922 YIRakYlh:lle nnta, RHArk HI 1:1, KA.

²⁵⁰ Mikko Uola: Jääkärikenraalin vuosisata. Väinö Valve 1895–1995, SKS, Helsinki 2001, s. 192–193.

²⁵¹ Matti Heininen: Reposaaaren linnakkeen kunnostus, RP 3/1993 s. 27.

kopattereita toistaiseksi kannattanut rakentaa, koska ne olisi ollut helppo valloittaa maan puolelta, koska Petsamossa ei ollut muuta puolustusta eikä sinne ollut edes tietä.²⁵² Asia jätettiin sikseen ja otettiin esille uudestaan lähempänä talvisotaa.

7.5.4 Itäinen Suomenlahti ja Viipurinlahti

Koiviston ja Kotkan välisen alueen eli lähinnä Viipurinlahden ja Karjalan kannaksen rannikon saattaminen puolustuskuntoon oli yhtä ajankohtainen kuin Laatokankin. Alueella tosin oli vuonna 1918 sotasaaliina saatuja venäläisten pattereita, joita kuitenkin oli muokattava Suomelle sopiviksi. Pattereita alettiin heti kunnostaa. Kun Karjalan kannaksen puolustuksessa pian päädyttiin niin sanotun Enckellin linjaan, piti olemassa olevien pattereiden kunnostamisen lisäksi rakentaa uusia pattereita Seivästöön, Koivistoon, Saarenpähän ja Tuppuraaan. Vaikka Tuppurassa oli jo venäläisten rakentama patteri, sen oli ajateltu ampuvan Viipurin suuntaan. Rakennustyöt aloitettiin kesällä 1919. Inossa, Puumalassa, Härkölässä (Härkälä)²⁵³ ja Humaljoella tehtiin pieniä korjaustöitä.

Lavansaaresta siirrettiin järeän patterin kalusto vuonna 1919 Saarenpähän Koiviston sataman ja salmen suojaksi ja raskas patteri Laatokalle. Saarenpäästä Sotasaalikeskusosasto oli tosin myynyt venäläisten rakentamat tykkien betoniperustat yksityishenkilöille, joten ne oli lunastettava takaisin.²⁵⁴ Keväällä 1920 hävitettiin Lavansaaren tykkiasemat ja samoin kaikki länteen päin suunnatut linnoituslaitteet. Seivästöön alettiin rakentaa patteria ja Saarenpäässä Oy Granit Ab jatkoi venäläisen patterin linnoittamistöitä uusien piirustusten mukaan vuonna 1921.²⁵⁵ Seivästön lähinnä tilapäinen patteri valmistui syksyllä 1920.²⁵⁶ Inon ja Puumalan patterit jouduttiin Tarton rauhansopimuksen mukaisesti hävittämään vuoden 1921 aikana.

Kaikissa arvioissa oli Virolahden kohdalla todettu aukko rannikkopuolustuksessa, ja mietinöissä esitettiin järeän patterin paikaksi Pukkioita Virolahden suulla.²⁵⁷ Karjalan kannaksen länsirannikon puolustamisen vuoksi nähtiin tarpeelliseksi pitää hallussa Koiviston saariryhmä, jonka takia ehdotettiin Torsaaren eli Tiurinsaaren linnoittamista. Vuonna 1921 ryhdyttiin suunnittelemaan Pukkion patteria. Järeä 203 millimetrin patteri oli ampumakunnossa vuonna 1924.²⁵⁸ Pukkio oli vain itäisen Suomenlahden osaratkaisu, samoin Saarenpää. Suurin kysymys oli alueen muiden järeiden pattereiden sijoittaminen. Järeää tykistöä tarvittiin myös Koiviston suunnalla Tiurissa ja Kotkan edustalla Kirkonmaassa.

Rankin saari oli otettu rannikkopuolustuksen käyttöön vuonna 1916, ja saareen oli rakennettu 152/45 Canet -patterit. Rankin aluehallintakysymykset olivat ensimmäisen maailmansodan aikana jääneet hoitamatta, ja siksi Pukkion ja Rankin pakkolunastuskysymyksiä ryhdyttiin hoitamaan

²⁵² Kenraalimajuri Kivekkään muistiinpanot 1930, T20253/18, SARk.

²⁵³ Paikasta käytetään lähteessä sekä nimeä Härkölä että Härkälä.

²⁵⁴ Kenraalimajuri Kivekäs totesi valinneensa Saarenpään ja Tuppuran uuden patterin paikat henkilökohtaisesti. Ibid.

²⁵⁵ Uolevi Tirronen: KotRPsto, Kotkan Rannikkopatteristo 1918–1993, Rannikkotykkien Upseeriyhdistys r.y., Helsinki 1994, s. 26.

²⁵⁶ Arimo 1981, s. 59.

²⁵⁷ Kenraalimajuri Kivekäs toteaa käyneensä kesällä 1920 valitsemassa Pukkion saarelle 6 tuuman rannikkopatterin paikan, ja että sitä vastapäätä Koivistolle piti rakentaa toinen samanlainen patteri, joka jäi rakentamatta. Kenraalimajuri Kivekkään muistiinpanot 1930, T20253/18, SARk.

²⁵⁸ Tirronen 1994, s. 27.

yhdessä. Suomen rannikkopuolustus oli ottanut Rankin hallintaansa 1.6.1918 sotasaaliina ja Pukkion tulevan patterialueen 22.8.1921 sotaministeriön ja maanomistajan välillä tehdyn sopimuksen perusteella.²⁵⁹ Valtioneuvosto päätti 14.9.1922 pakkolunastaa Pukkion Pukinpään patterialueen ja Rankinsaaren.²⁶⁰ Pakkolunastustoimet aloitettiin vasta heinäkuun lopussa 1923, vaikka Rannikkotyöstörykmentti 2:n v.a. komentaja yritti nopeuttaa toimituksen aloittamista.

Rankin ja Pukkion maa- ja vesialueet saatiin vihdoin paalutettua ja pyykitettyä heinä-elokuun vaihteessa 1923. Pukkion vesialueiden omistajat totesivat pakkolunastuksen ”*vaikuttavan järkyttävästi heidän pääelinkeinoonsa kalastukseen, sillä kylän paraimmat kalastuspaikat*”²⁶¹ sijaitsivat pakkolunastettavalla vesialueella. He vaativat oikeutta kalastaa kyseisellä alueella pakkolunastuksesta huolimatta. Kalastuskysymys tulikin esille melkein kaikissa 1920- ja 1930-luvun vesialueiden pakkolunastuksissa, ja niiden ratkaiseminen oli usein vaikeaa. Pukkion kalastuskysymysten selvittely jätettiin pakkolunastuslautakunnan arvioitavaksi. Puolustusministeriön edustaja majuri Lyytinen totesi, että alue oli pakkolunastettava ilman rajoituksia, mikä ei estäisi kalastusoikeuksien vuokraamista tunnetuille kalastajille, mutta että jotkut kalastajien muut vaatimukset olivat hänen mielestään ”*läpeensä liioiteltuja*.”²⁶² Erimielisyyksistä huolimatta Rankin ja Pukkion patterialueiden maanhallinnasta saatiin sovittua marraskuussa 1924 ja alueet merkittiin maarekisteriin.

Kun Yleisesikunnan kokonaissuunnitelma rannikkotyöstön kokonaisjärjestelystä alkoi hahmottua, kaavailtiin itäisen Suomenlahden rannikkopuolustukseksi keväällä 1926 säilytettäviä pattereita Saarenpähän, Humaljokeen, Härkölään, Tuppuransaareen, Ravansaareen, Pukkioon ja Rankkiin. Uusia pattereita suunniteltiin Kirkonmaansaareen, Tammioon ja Tiurinsaareen. Kilpisaaren linnake oli lakkautettava.²⁶³

Suunnitelmassa oli otettu huomioon olemassa oleva tilanne ja jo aloitetut työt. Itäisen Suomenlahden rungon muodostaisivat järeät rannikkotykit. Koska ne olivat kuitenkin hitaita ja niiden ampuma-alue pieni, niitä piti suojata ja täydentää nopeimmilla raskailta rannikkopattereilla. Yleisesikunta lähetti 10 vuoden suunnitelmansa Rannikkotyöstön esikuntaan kustannusten laskemiseksi. Itäinen Suomenlahti oli Laatokan lisäksi erittäin tärkeä, ja siksi sen puolustusta suunniteltiin tarkkaan, ja sen hankkeet olivat suuria ja kalliita. Kustannuslaskelmat valmistuivat vuoden 1927 maalikuussa.²⁶⁴

²⁵⁹ Pöytäkirja tehty... Pukkion patterialueeksi ja ... Rankin patterialueeksi erotettujen maa- ja vesialueitten pakkolunastamista varten ... 15.7.1924, He III:2, PIMArk.

²⁶⁰ Otteet Valtioneuvoston pöytäkirjasta tehty Puolustusministeriöstä tapahtuneesta esittelyssä 14.9.1922, He III:2, PIMArk.

²⁶¹ Pöytäkirja (toimitus N:o 25.789) Valtiolla sotalaitoksen tarpeeksi pakkolunastuksella eroitettavan maa- ja vesialueen rajain paalutuksesta ja pyykityksestä ... Martinsaaren kylässä ... [1.8] vuonna 1923, He III:2, PIMArk.

²⁶² Pöytäkirja tehty Sotalaitokselle ... Pukkion patterialueeksi ja ... Rankin ..., PIMArk.

²⁶³ YE os 1N:o 68/VIII/26/7.4.1926 sal, UTkok.

²⁶⁴ Rannikkotyöstön esikunta esitti muutamia muutoksia Yleisesikunnan suunnitelmaan. Huomattavin niistä oli Tiurinsaaren 10 tuuman patterin siirtäminen Viipurinlahden länsirannalle Säkkipjärven Risiniemeen, josta se pystyisi vielä täyttämään tehtävänsä, vaikka Koiviston saarista jouduttaisiin sodan aikana mahdollisesti luopumaan. Tammion sijasta Rannikkotyöstön esikunta esitti raskasta patteria Suur-Mustan saareen. Lisäksi se esitti Vaasan Storahästenin linnoittamista, sekä Turkuun johtavien väylien sulkemiseen patteria Kaks kertaan myöhemmin tarkemmin määritettävään paikkaan. RTE Os. Ia N:o 65/27.sal/29.3.1927, T22104/Hh 29, SARk

16. Kilpisaaren patteri 1920-luvulla (T 17467/3152 SArk).

Kaikkien mielestä Kirkonmaalle tarvittiin järeä patteri, ja siksi hanketta ryhdyttiin viemään eteenpäin, vaikka kokonaissuunnitelmasta ei ollut vielä päätetty.²⁶⁵ Kun Kirkonmaan järeän patterin tehtäviä ja ryhmitystä ryhdyttiin tarkemmin suunnittelemaan, tuli samalla koko Kotkan edustan rannikkokystistä tarkasteltavaksi. Samalla päätettiin Kirkonmaan valmistuttua luopua Kilpisaaren raskaasta patterista. Kilpisaari jäi kuitenkin rannikkopuolustuksen hallintaan.

Keväällä 1926 Yleisesikunta oli sitä mieltä, että Kirkonmaan patterin rakentaminen piti aloittaa mahdollisimman pian, mutta vasta vuonna 1927 tähän myönnettiin ensimmäiset määrärahat.²⁶⁶ Valtioneuvosto oli 17.3.1927²⁶⁷ päättänyt valtuuttaa puolustusministeriön pakkolunastamaan maa- ja vesialueet patteria varten. Pakkolunastus erosi hieman muista. Puolustusministeriö huomautti vuonna 1928 erityisesti lunastettavan vesialueen olevan liian suuri ja siksi haittaavan alueen kalastusta. Viipurin läänin maaherra ei kuitenkaan ottanut huomioon maanmittausinsinöörin määrittelemiä kahta suppeampaa lunastusvaihtoehtoa, vaan julisti alueet pakkolunastetuiksi alkuperäisen suunnitelman mukaisesti. Puolustusministeriö vei asian korkeimpaan hallinto-oikeuteen, joka ku-

²⁶⁵ Rannikkokystien esikunta esitti Yleisesikunnalle alustavasti järeätä patteria Kirkonmaalle jo kesällä 1925 ja pyysi samalla esityksen toimittamista kiireellisenä puolustusministeriöön, jotta rakennustyöt voitaisiin aloittaa jo samana vuonna. RT:n v.a. komentaja jääk-evil Valve 20.8.1925 Yleisesikunnalle, UTKok.

²⁶⁶ Arimo 1981 s. 69.

²⁶⁷ Viipurin läänin maaherran päätös ... Kirkonmaansaarella ja sen ympärillä olevien maa- ja vesialueiden pakkolunastamisesta ... 17.4.1930, kansio Kotka, Kirkonmaa 1931, 1950, 1951 jne., PIMark.

mosi maaherran päätöksen ja palautti asian tämän valmisteltavaksi.²⁶⁸ Sitten puolustusministeriö laati alueen maanomistajien kanssa sopimuksen korvauksista alkuperäisen pakkolunastuslautakunnan arvion sekä kalastajien näkemysten pohjalta. Sopimus nopeutti lopullista pakkolunastusta. Patterin koeammunta voitiin suorittaa 17.–20.9.1929.²⁶⁹ Yhteistyö maanomistajien kanssa sekä molemminpuolinen joustavuus helpotti siten huomattavasti Kirkonmaan aluehallintakysymystä.

Itäisen Suomenlahden järeiden pattereiden ongelma ei kuitenkaan vielä ollut ratkennut. Yleisesikunta puolsi 10 tuuman patterin rakentamista Tiurinsaarelle,²⁷⁰ ja Rannikkotyökistön esikunta oli puolestaan esittänyt 10 tuuman järeän patterin paikaksi mantereen Ristiniemeä.

Koiviston–Viipurinlahden järeiden pattereiden sijoitukset saivat loppujen lopuksi ratkaisunsa vasta, kun ryhdyttiin käsittelemään myös Suomeen jääneiden 305 millimetrin eli 12 tuuman tykkien kohtaloa. Majuri Rikama otti asian esille kenraalimajuri Kivekkään tuella ja vuonna 1927 Rannikkotyökistön esikunta laati ensimmäisen 12 tuumaisten tykkien ryhmitysesityksen. Useita paikkoja esitettiin, mutta Yleisesikunnan mukaan oli ensin tyydyttävä yhteensä kuuteen tykkiin Mäkiluodossa, Kuivasaaressa ja Ristiniemessä.²⁷¹ Se piti Saarenpäästä liian uhanalaisena paikkana 12 tuuman patterin ryhmitysalueeksi. Porkkalan kapeikon merkitys korostui Suomen ja Viron yhteisessä Suomenlahden sulkemissuunnitelmassa.

Ristiniemeen päätettiin rakentaa moderni 12 tuuman patteri. Ristiniemessä ei ollut vanhoja linnoituslaitteita, joten patterin suunnittelu ja muut valmistelut veivät oman aikansa. Aluehallintakysymyksiä ratkaiseminen jäi hyvin myöhäiseen vaiheeseen, mikä voi johtua varojen puutteesta. Vasta toukokuussa 1936 Merivoimien esikunta pyysi puolustusministeriöltä suunnitteluun määrärahoja, joista ensimmäiset myönnettiin heinäkuussa. Patteri valmistui Yleisesikunnan aiemmista kaavailuista poiketen ainoastaan kaksitykkisenä syksyllä 1939. Rakentamista varten tarvittava laiturirahoitettiin yhdessä maa- ja vesialueiden omistajien ja Säkkijärven kunnan kanssa siten, että Kaukialan kylän yhteismaan osakkaat luovuttivat maa- ja vesialueen sekä kiven ja soran korvauksetta kunnalle riippumatta siitä, mikä viranomaisen rakentaisi laiturin.²⁷² Puolustusvoimat pyysivät vielä Säkkijärven kunnalta sitoumusta vastata kustannuksista, jotka voisivat aiheutua maa- ja vesialueesta. Lisäksi kuntalaiset saivat oikeuden käyttää laituria ja sille johtavaa tietä, mikäli se ei haitannut puolustuslaitoksen töitä tai liikennettä. Varsinaisen patterialueen rakentamista varten tehtiin 18.2.1937 maanomistajien kanssa maanpuolustusta suosiva sopimus.²⁷³ Kymmen-

²⁶⁸ KHO:n päätös valitukseen, jonka Puolustusministeriö on tehnyt Viipurin läänin Maaherran 17 päivänä huhtikuuta 1930 antamasta. ... päätöksestä ... 3.12.1930, kansio Kotka, Kirkonmaa 1931, 1950, 1951 jne., PIMArk.

²⁶⁹ Arimo 1981 s. 69.

²⁷⁰ Jotkut olivat esittäneet patterin rakentamista mantereen puolelle. Yleisesikunta katsoi, ettei mantereelta pystyisi sekä sulkemaan Viipurinlahtea yhdessä Pukkion patterin kanssa että suojaamaan Saarenpään patteria, vaan Saarenpään suojaaminen jäisi toteuttamatta. YE os 1 N:o 68/VIII/26/7.4.1926 sal, UTkok.

²⁷¹ Arimo 1981 s. 72.

²⁷² Säkkijärven pitäjän Kaukealan kylän yhteismaan osakasten kokouksen pöytäkirja ... 18.3.1937, A/XXIV/1157 T17863, SARk.

²⁷³ "[...] suostumme täten siihen, että puolustuslaitos saa kunkin meidän omistamamme maasta ottaa haltuunsa suoritettavaa työtä ja järjestelyä varten niin suuren alueen kuin puolustuslaitoksen tarve vaatii ja sitoumme täten samalla siihen, että luovutamme puolustuslaitoksen tarvitsemat alueet valtiolle kohtuulliseen hintaan, mistä kunkin maanomistajan kanssa on erikseen sovittava tai se määrätään pakkolunastusmenettelyä käyttäen. [...]". Ristiniemen patterialueen maanomistajien 18.2.1937 allekirjoittama suostumus, A/XXXIV/1157, T17863, SARk.

17. Saarenpään patteredialue ennen patteredin hajasijoittamista (T 17467/3152 SARk).

kunta maanomistajaa sitoutui myöhemmin määritettävään hintaan luovuttamaan maa-alueita puolustusvoimille.

Sopimus oli puolustusvoimien kannalta edullinen, koska maanomistajat jättivät korvaussumman sekä korvausajankohdan määrittämättä. Lisäksi talvisodan läheisyys aiheutti epävarmuutta maanhallintakysymyksiin. Merivoimien esikunta esitti 4.3. 1937²⁷⁴ Yleisesikunnalle, että Ristiniemen patteredia varten ryhdyttäisiin hankkimaan maata, mutta vielä syksyn 1938 kriisin jälkeen muun muassa Ristiniemen lunastus oli aloittamatta, eikä sen lopullista kokoa ollut vielä ilmoitettu puolustusministeriölle.²⁷⁵ Lähteistä ei käy ilmi, että Ristiniemeä olisi ehditty lunastaa ennen kuin se voitiin ottaa rannikkopuolustuksen käyttöön sotatilalain perusteella ennen talvisodan alkamista.

Kun suunniteltiin Karjalan kannaksen maarintaman taisteluita 1930-luvulla, kenttäarmeijan tukemistarve aiheutti muutostarpeita jo tehtiin ratkaisuihin. Koiviston rannikkopatteredien merkitys kenttäarmeijan taistelujen tukemisessa kasvoi. Kesäkuussa 1931 Yleisesikunnan päällikkö, tykistön tarkastaja ja Meripuolustuksen komentaja kävivät tarkastusmatkalla muun muassa Saarenpäässä ja totesivat sen järeän patteredin ryhmytyksen maarintaman tukemistehtävää ajatellen epäedulliseksi. Yleisesikunta ehdotti puolustusministeriölle 30.4.1931 Saarenpään 10 tuuman pat-

²⁷⁴ MerivE os 1N:o 76/III.sal/4.3.1937, A/XXXIV/1157, T17863, SARk.

²⁷⁵ MerivE os 2 N:o 621/V. sal/7.10.1938, A/XXXIV/1157, T17863, SARk.

terin sijoittamista uuteen paikkaan ja hajauttamista.²⁷⁶ Uusi järeän nelitykkisen patterin tuliase-
ma-alue valittiin entisen luoteispuolelta.

Saarenpään monivaiheinen rakentaminen vaikeutti maanhallintakysymysten hoitoa, ja ajoit-
tain kysymysten ratkaisu riippui Saarenpään maanomistajien joustavuudesta. Saarenpäästä alettiin
lunastaa vuonna 1924 muitten Itä-Suomen saarten ja rantojen suurten pakkolunastusten yhtey-
dessä. Jo 22.5.1925 valtioneuvosto oikeutti puolustusministeriön pakkolunastamaan lisäalueita
Saarenpäästä, ja toimitus päättyi vuonna 1928.²⁷⁷ Kun Saarenpään patteria päätettiin siirtää ja
laajentaa, tarvittiin vuonna 1930 taas lisää alueita. Niiden pakkolunastus suoritettiin kaikin puolin
loppuun, mutta puolustusministeriö kuitenkin antoi sen raueta rahojen puutteen vuoksi.²⁷⁸ Kos-
ka Saarenpään patteria oli juuri alettu siirtää ja laajentaa, lunastus raukesi kovin sopimattomaan
aikaan, varsinkin kun patterialueelle rakennettiin myös uutta kasarmia. Mitä lähemmäksi sotaa
tultiin, sitä auliimmin suhtauduttiin puolustusvoimien aluetarpeisiin, ja taas jouduttiin turvau-
tumaan maanomistajien hyväntahtoisuuteen. Vuosina 1934–1936 tehtiin yli 30 maanomistajan
kanssa sopimus maa-alueiden käytöstä korvauksetta, kunnes puolustuslaitos pakkolunastaisi tai
ostaisi ne, mutta korvaus ja siitä maksettava korko jäi myöhemmin määritettäväksi.²⁷⁹ Lopulli-
nen pakkolunastus saatettiin loppuun vuoden 1938 alkuun mennessä. Aluehallintakysymysten
hoitaminen näyttää ennen talvisotaa kuitenkin kaiken kaikkiaan jääneen usein viime hetkeen tai
osittain hoitamatta,²⁸⁰ mikä toisaalta johtui kiireestä, toisaalta varojen puutteesta mutta osin myös
kyvyttömyydestä hallita suuria hankkeita.

²⁷⁶ Työt voitiin kuitenkin aloittaa vasta syksyllä 1936, kun puolustusministeriö myönsi hanketta varten mää-
rärähat, ja syksyn 1938 päätöksen mukaan patteria vahvennettiin kuusitykkiseksi. Arimo 1981 s. 70.

²⁷⁷ Wiipurin läänin maaherran päätös ... Saarenpään patteria tarvittavien lisä-alueiden pakkolunastusta ...
16.2.1928, A/XXII/1056/T17863, SArk

²⁷⁸ Wiipurin läänin maaherran päätös Koiviston Saarenpään rannikkopatteria varten ... 12.4.1933, A/
II/912/T17863, SArk. Vanhempi hallitussihteeri Kaarlo Rosenlöf on asiakirjaan käsin 9.1.1938 kir-
joittanut ”ei haluttu maksaa liian korkeiden korvauksien takia.”

²⁷⁹ Sitoumus, jolla Saarenpään patterialueen maanomistajat sitoutuvat luovuttamaan alueen puolustuslai-
toksen hallintaan ja käyttöön, A/II/912/T17863, SArk.

²⁸⁰ Hoitamattomat kysymykset aiheuttivat osittain ongelmia jatkosodan jälkeen, kun niitä jouduttiin kä-
sittelemään loppuun, mutta osittain ne yhdistyivät jatkosodan jälkeisiin muihin alue- ja korvauskysy-
myksiin.

8. Talvi- ja jatkosodan rannikkopuolustuksen aluekysymykset

SUOMEN RANNIKKOPUOLUSTUKSEN rakentamisen kolmas vaihe liittyy kiinteästi talvi- ja jatkosodan aikaiseen alueiden käyttöön. Tuon ajan aluekysymykset koostuvat osittain sellaisista pattereista ja linnakkeista, joita oli pitkään suunniteltu, mutta ei varojen puutteen vuoksi toteutettu ennen sotia, ja uusista hankkeista, jotka katsottiin tarpeellisiksi sodan lähestyessä. Talvi- ja jatkosodan lähestyessä ja niiden aikana jatkettiin osittain rauhan aikana aloitettuja hankkeita, mutta otettiin myös käyttöön monta uutta aluetta.

8.1 Rannikkopuolustuksen yleinen kehittäminen

RANNIKKOPUOLUSTUSTA KEHITETTIIN 1930-luvun alussa tarpeeseen nähden varsin vähän. Meripuolustuksen kehityksen tärkein osa oli eduskunnan vuonna 1927 säätämä laivastolaki. Uusia linnakkeita oli rakennettu suojaamaan mereltä rannikolle johtavia väyliä, mutta niiden aseistuksena oli käytetty ainoastaan sotasaalistykkejä, jotka olivat 40–60 vuotta vanhoja malleja. Puolustusneuvostossa käsiteltiin lähinnä joitakin rannikkopuolustuksen hallinnollisia kysymyksiä. Euroopan ja Itämeren tilanteen kiristyminen vuonna 1938 kuitenkin muutti asian. Muutokseen vaikutti myös kenraalimajuri Väinö Valveen valitseminen puolustusneuvoston jäseneksi vuonna 1938. Saksa miehitti maaliskuussa Itävallan ja huhtikuussa Neuvostoliiton Helsingin lähetystön toinen lähetystösihteeri ja Stalinin epävirallinen lähetti Boris Jartsev otti yhteyttä Suomen hallitukseen ja esitti neuvotteluja Suomen alue- ja tukikohtaluovutuksista Neuvostoliitolle. Neuvottelut koskivat myös rannikkopuolustusta, sillä Suomen ulkosaaret, Suursaari, Tytärsaari, Lavansaari ja Seiskari, olisi pitänyt luovuttaa Neuvostoliitolle sotilastukikohdiksi. Ahvenanmaa olisi pitänyt linnoittaa yhdessä Saksaa vastaan.

Suomi ja Ruotsi olivat 1930-luvulla neuvotelleet Ahvenanmaan puolustuksesta ja linnoittamisesta maiden yhteishankkeena. Suomalaiset ja ruotsalaiset upseerit sopivat heinäkuun alkupuolella 1938 Ahvenanmaan puolueettomuuden turvaamisesta sekä silloin, kun Ahvenanmaan linnoittamattomuuden määrittävä sopimus vielä olisi voimassa että silloin, jos sopimusta pitäisi muuttaa. Maitten ulkoministerit Holsti ja Sandler hyväksyivät 30.7. nämä vaihtoehdot jatkosuunnittelun pohjaksi.¹ Käytännössä nämä sopimukset jäivät kuitenkin toteuttamatta, kun sota syttyi.

¹ Katso esim. Bertil Stjernfelt: Ålands hav och öar – brygga eller barriär? Svensk-finsk försvarsfråga 1915–1945, Marinlitteraturföreningen, Karlskrona, 1991, s. 65–68. Kysymystä on käsitelty tarkemmin

Vuonna 1937 laadittiin uusi laivanrakennusohjelma. Samana vuonna valtioneuvosto asetti perushankintakomitean, ja perushankintalaki hyväksyttiin toukokuussa 1938. Vaikka merivoimien puutteet tiedettiin, niitä ei juuri korjattu perushankintalaissa. Kenraalimajuri Valve lähetti elokuussa 1938 sotaväen päällikölle asiakirjan, jossa hän yritti aikaistaa meripuolustuksen kehittämistä.² Ennen kuin toimenpiteisiin voitiin ryhtyä, tilanne kärjistyi syyskuun lopussa Tšekkoslovakian kriisiin, jonka takia kutsuttiin rannikkotykistönkin reserviläisiä ylimääräisiin kertausharjoituksiin muutamaksi päiväksi. Myös linnoittamista ryhdyttiin kiirehtimään.

Tšekkoslovakian kriisi nopeutti merivoimien kehittämistä. Mannerheimin esityksestä puolustusministeri asetti 16.11.1938³ merivoimien yksityiskohtaista perushankintaohjelmaa laatimaan komitean, jonka puheenjohtajaksi määrättiin kenraalimajuri Valve. Käytännössä komitean tehtävä oli suunnitella rannikon linnoittamista sekä laatia erityinen laivasto-ohjelma. Linnoittamisesta komitea jätti 6.2.1939 osamietinnön useiden rannikkolinnakkeiden kiireellisistä töistä.⁴ Osa töistä oli toteutettava jo vuonna 1939, kun taas osa voitiin toteuttaa myöhemmin.

Lopullisen mietintönsä komitea jätti 18.4.1939.⁵ Periaateratkaisuna komitean mielestä kaikki määrävahvuuksien edellyttämät linnakkeet oli jo rauhan aikana rakennettava valmiiksi. Linnakkeiden kiinteistöjen puutteiden takia merivoimien komentaja esitti puolustusministeriölle erillisen yksityiskohtaisen rannikkotykistön rakennusohjelman vuosiksi 1940–1943. Kun syksyllä selvisi, ettei rakennusohjelmaa ehdittäisi toteuttaa, laadittiin supistettu parannussuunnitelma. Syyskuussa 1939 asetettiin vielä Risto Rytin johdolla toinen perushankintaohjelmakomitea, joka esitti Pansion laivastoaseman rakentamista sekä linnoitustöitä muun muassa Träsköhön ja Salmisaareen eli Salmöhön.

Talvisodan aikana erittäin kova talvi vaikeutti linnoitustöitä, vaikka niitä jatkettiin huomattavan laajasti. Demilitarisoitu Ahvenanmaa oli linnoitettava ja Suomenlahden puolustusta täydennettävä.

Talvisodan jälkeen jatkettiin töitä melko laajasti sekä Suomenlahdella että Saaristomerellä. Merivoimien Esikunta antoi ensimmäisen esityksensä Moskovan rauhan jälkeen Päämajalle rannikkotykistön uudelleen järjestämisestä 28.3.1940.⁶ Esityksen lähtökohtana oli mahdollisuus jatkaa Ahvenanmaan linnoittamista, vaikka Pohjanlahti oli suojattava entistä tehokkaammin siitä huolimatta. Virolahti–Vehkalahti–Hamina–Kotka -saaristoalueen tilanne oli olennaisesti muuttunut, monet linnakkeet oli luovutettu Neuvostoliitolle, ja Kotkan Lohko joutui nyt vastaamaan merirajasta, joten alueen rannikkopuolustukseen oli panostettava. Pellingin rannikkopuolustus oli myös puutteellinen, ja muualla, esimerkiksi Porkkalan alueella, oli paikattava rannikkopuolustusta.

Kaikki vei kuitenkin sen verran aikaa, että kun Neuvostoliitto vaati Ahvenanmaata uudestaan demilitarisoitavaksi, alkuvuoden rannikkopuolustusesitystä oli tarkistettava. Merivoimien Esikunnan uusi kokonaissuunnitelma esiteltiin Päämajalle 22.11.1940, ja ylipäällikkö vahvisti sen

teoksessa: Turtola, Martti: Tornionjoelta Rajajoelle: Suomen ja Ruotsin salainen yhteistoiminta Neuvostoliiton hyökkäyksen varalle vuosina 1923–1940: puolustuspoliittinen vaihtoehto, WSOY, Helsinki 1984.

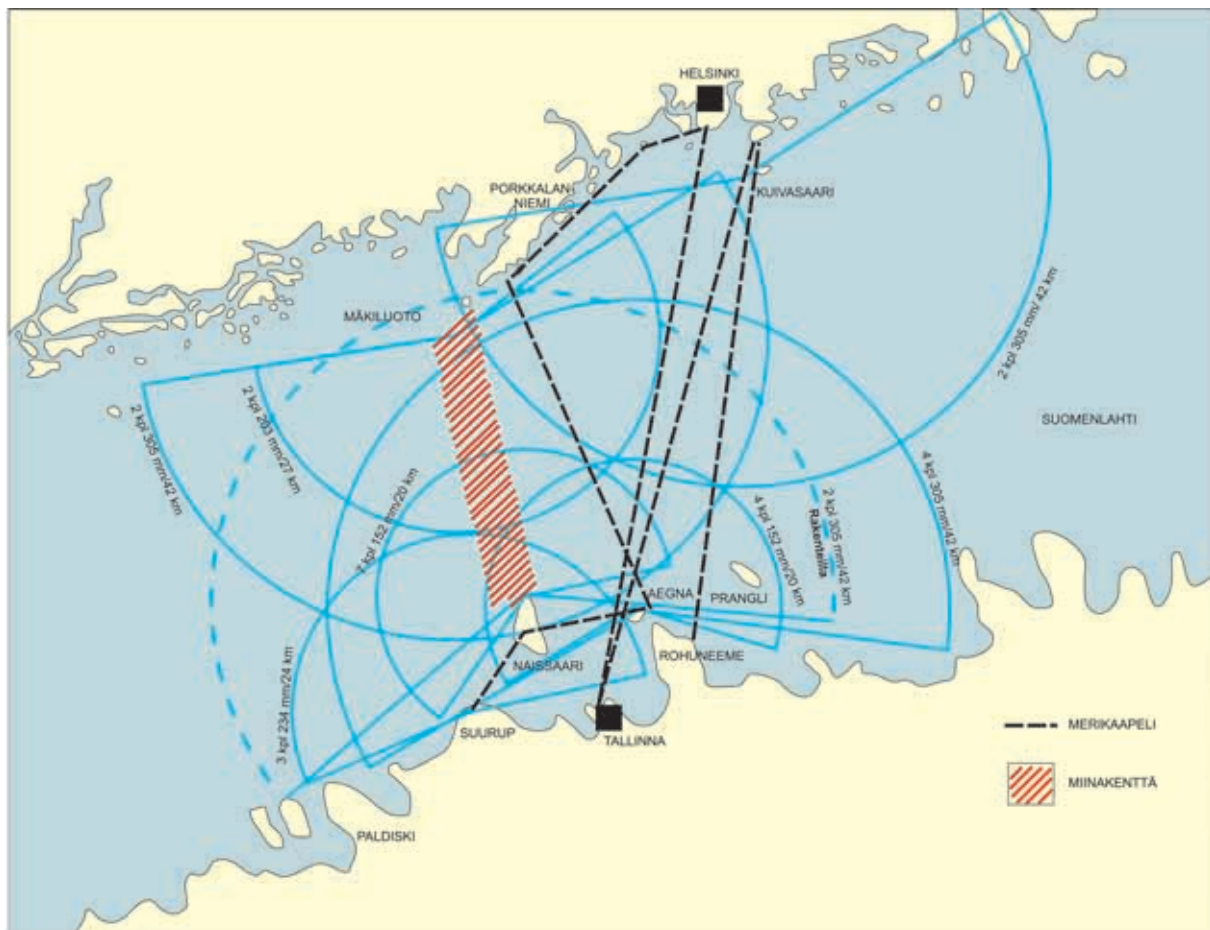
² Hän esitti muun muassa Tiurinsaaren, Mustamaan, Lehtisen, Pirttisaaren, Vartsalan ja Träskön linnakkeen rakentamista. Uola s. 272.

³ Arimo 1981 s. 76.

⁴ Idem s. 77.

⁵ Uola s. 275.

⁶ Arimo 1981, s. 316.

18. Suomen ja Viron merivoimien Suomenlahden sulkujärjestelmä vuonna 1939 (Leskinen 1997 s. 266).

3.1.1941.⁷ Saaristomerен puolustaminen oli käynyt entistä tärkeämmäksi maailmansodan edelleen jatkuessa Itämeren alueella. Neuvostoliiton Hangon tukikohdan ympärillä olevat alueet oli linnoitettava ja aluehallintakysymykset järjestettävä.

Jatkosodan puhjettua linnoittamistoiminnan piiri nopeasti laajeni. Ahvenanmaa oli jälleen linnoitettava ja Kannaksen länsirannikolle, Laatokalle sekä Ääniselle rakennettiin jonkin verran kantalinnoituslaitteita. Sodan painopisteen siirryttyä 1941–1942 idemmäksi jouduttiin Suomenlahden linnakkeilta siirtämään henkilöstöä ja kalustoa myös idemmäksi. Kun tilanne muuttui Saksan Neuvostoliiton rintamalla Saksalle epäedulliseksi 1943 alkuvuodesta, sodanjohto näki uhan kasvavan myös omilla rintamilla ja saarien linnoitustöitä tehostettiin.⁸

⁷ Veriö ja Simola s. 33.

⁸ Arimo 1981 s. 477.

8.2 Eri alueiden kehittäminen

Keskeinen Suomenlahti

RANNIKKOTYKISTÖRYKMENTTI 1:n alueella käynnistettiin vuoden 1938 perushankintalain avulla vuonna 1939 kaksitykkisten 152 mm:n Canet-patterien rakennustyöt Lehtisiin (Lövon) Loviisan edustalla, Pirttisaaren Porvoon edustalla sekä Träsköhön Porkkalassa. Träskön ja myöhemmin rakennettavan Salmisaaren eli Salmön patterin tuli tehostaa Mäkiluodon linnakkeen puolustusta sekä suojata Barön selkää ja Barön salmen suuta. Lehtisen tehtävä oli suojata Pellingin saaristoon, Loviisaan ja Pyhtäälle johtavia tuloväyliä, Pirttisaaren taas Porvooseen vieviä väyliä. Lisäksi merivoimien komentaja antoi 28.11. käskyn kahden 152 mm:n Canet-tykin sijoittamisesta Bästön saareen Pernajanlahden suulla.⁹ Bästön työmaata ei kuitenkaan ehditty enää aloittaa ennen talvisodan syttymistä.

Mainittujen linnakkeiden aluehallintakysymykset eivät tuottaneet vaikeuksia. Lehtisen saari oli jo kauan ollut luotsien eli valtion käytössä.¹⁰ Lehtisen läheisyyteen mantereelle Gäddbergsön alueelle työvelvolliset rakensivat ennen talvisotaa valvonta- ja tulenjohtotornin sekä tykkiasemat itse Lehtisiin syksyllä 1939.

Kenraalimajuri Valve esitti 1.2.1940 Päämajalle patterien perustamista Eestiluotoon ja Kytöön. Kytö oli ollut rannikkopuolustuksen käytössä jo ensimmäisessä maailmansodassa, ja sen katsottiin kuuluvan valtiolle. Eestiluodon saaret oli vuonna 1929 siirretty puolustusministeriön hallintaan ja hoitoon,¹¹ mutta ne oli sen jälkeen vuokrattu kalastajille. Päämaja hyväksyi esitykset näiden kahden saaren pattereista.

Stora Träskö oli vuonna 1921 annettu asutushallitukselle. Asutushallitus selvitteli saaren käyttöä 1920-luvulla, ja vaihtoehtoina oli ainakin saareen julistaminen luonnonpuistoksi tai jakaminen kalastajien asuntoalueiksi, eikä Yleisesikunta vastustanut asutushallituksen suunnitelmia.¹² Se julistettiin kansallispuistoksi vuonna 1938.

Pirttisaari oli vanha kalastajakylä, jonka alueet olivat osittain yksityisten ja osittain valtion hallinnassa. Vain osa patterista voitiin rakentaa valtion maalle metsätieteellisen tutkimuslaitoksen vuonna 1930 hallintaansa saamalle alueelle.¹³

⁹ Idem s. 196.

¹⁰ Vuonna 1836 saarella asui 6–7 perhettä. Tuolloin luotsit tekivät yksityisomistuksessa olevan Lehtisen saaren omistajien kanssa vuokrasopimuksen. Venäläinen luotsi- ja majakkalaitos pakkolunasti saaren valtiolle luotsien asuinpaikaksi Luotsi- ja majakkalaitoksen esityksestä 7.5.1904. Kun luotsilaitos venäläistettiin vuonna 1912 ja kaikki Lehtisen luotsit sanoutuivat irti, heitä kehoitettiin siirtämään talonsa pois valtion maalta. Ainoastaan eläkkeellä olevat luotsit, kuolleiden luotsien perheet ja kalastajat saivat jäädä Lehtisiin. Lisäksi sinne jäi pieni ryhmä venäläisiä merisotilaita hoitamaan saaren viestiasemaa, joka lakkautettiin ensimmäisen maailmansodan aikoihin. Lars Illman: Söderby i storm och stiltje. En berättelse om en lotsby och hafvet där utanför, omakustanne, Lovisa 1999 s. 25 ja 37.

¹¹ Hallitusneuvos Matti Rautapään muistio 16.4.1975 Liljebergin oikeudesta asua ja hallita maata sekä vesialueita Eestiluodon saarella, kansio Sipoo, Eestiluodot jne., PIMArk.

¹² YE optsto 52/I/25/21.2.1925, Tsto I/YE, T2857/10, SArk.

¹³ Saareen oli 1840-luvulla perustettu luotsiasema, ja Venäjän keisari oli 7.11.1838 määrännyt myös tulliaseman perustettavaksi saareen, Ethel Lindblad ja Gunda Mikander: Monografi över Pörtö ögrupp. Från äldsta kända tid fram till utgången av år 1962, Pro Pörtö r.f., Helsingfors 1972, s. 113. PIM N:o 73/318/52/9.1.1942, kansio Porvoon mlk, Hasselö jne., PIMArk.

Lehtisen ja Pirttisaaren 6 tuuman patterit olivat ampumavalmiit 18.10.1939¹⁴ ja marraskuussa tykkiasemat saatiin valmiiksi, mutta Träsköhön oli saatu asennettua vasta toinen tykki ja tykki-asemat olivat rakenteilla.

Hästö-Busön linnaketta tarvittiin sodan lähestyessä Lappohjan sataman sekä Hangon lohkon itäosan suojaamiseen. Saari oli valtion hallinnassa ja siellä oli venäläisten ensimmäisen maailmansodan aikaisia rakenteita, joita osittain voitiin käyttää hyväksi. Vuonna 1938 asennettiin Hästö-Busön saarelle kolme 152 millimetrin tykkiä ja syksyllä 1939 neljäs. Myös Tvärminneö-nimiseen saareen Hästö-Busön länsipuolelle sijoitettiin patteri.

Suurin keskeisen Suomenlahden rannikkopuolustuksen alueiden käyttöön vaikuttava tekijä oli Hangon alueen vuokraaminen Neuvostoliitolle talvisodan jälkeen. Samalla oli luovutettava sekä Russarön että Hästö-Busön linnake. Hangon itä- ja länsipuolelle rakennettiin uusia vakinaisia patteriasemia Jomalvikiin, Bolaxiin, Kroköhön sekä Granholmiin. Hiittisten pääsaarelle Näset-nimiselle alueelle pystytettiin esikunta-alue. Hiittisistä kaadettiin puita ja metsänkasvu vahingoitui jonkin verran.¹⁵ Metsävahingot kuitenkin luetteloiitiin tarkoin ja luetteloista jätettiin kopiot alueen omistajalle.¹⁶ Lisäksi Jussaröhön suunniteltiin aluksi nelitykkistä raskasta patteria, mutta sinne pystytettiin loppujen lopuksi vain kevyt patteri.

Jatkosodan alettua ja venäläisten jätettyä Hangon tukikohdan joulukuun alussa 1941 tilapäiset linnakkeet tyhjennettiin vähitellen vuoden 1942 alussa. Krokön, Bolaxin ja Granholmenin alueet jäivät kuitenkin rannikkopuolustuksen käyttöön. Entisiä linnakkeita, Russarötä ja Hästö-Busötä, ryhdyttiin kunnostamaan.

Välirauhan aikana tehtiin keskeisellä Suomenlahdella Hangon rannikkopuolustuksen lisäksi muutamia muita muutoksia. Merivoimien esikunta esitti 22.11.1940 uudessa kokonaissuunnitelmassaan muun muassa, että joko Bästön tai Sandön saareen rakennettaisiin 305 millimetrin patteri ja että Pellingin alueen puolustusta vahvennettaisiin.¹⁷ Pääesikunta hyväksyi suunnitelman, ja Glosholmenista otettiin vuonna 1940 käyttöön rakennuksia ja alueita yksityishenkilöiltä¹⁸ ja sinne sijoitettiin muun muassa rannikkopatterit. Järeän patterin paikaksi valittiin nyt Hasselö, mutta sitä ei koskaan rakennettu. Helsingin alueelle sen sijaan alettiin rakentaa järeää patteria Isosaareen ja uutta järeää patteria Mäkiluotoon.

Jatkosodan aikana itäisen Suomenlahden, Karjalan kannaksen, Laatokan ja Äänisen rannikkopuolustusta voitiin vahventaa pääkaupunkiseudun rannikkopuolustuksen kustannuksella. Esimerkiksi Villingin patterista vähennettiin miehitystä pienimpään mahdolliseen määrään jo vuonna 1941.¹⁹ Myös Pirttisaaren, Bästön ja Lehtisen linnakkeiden aseistusta ja henkilöstöä vähennettiin.

Varsinaisten linnakkeiden lisäksi rannikkopuolustuksen käytössä oli paljon alueita tilapäisiksi jääneitä pattereita ja muuta käyttöä varten. Esimerkiksi luotsiasemana vuoteen 1936 palvelleessa Risholmenissa oli vain jonkin aikaa rannikkopatterit, Hamnskäriässä pidettiin jonkin aikaa tykkiä ja luotsiasemana varsinaisesti toimivassa Orregrundissa oli ajoittain 75 millimetrin tykkejä sekä

¹⁴ Illman s. 64.

¹⁵ Anna Anderssonin valituskirje puolustusministeriölle 25.9.1945, T 17371/2212, SARk.

¹⁶ MerivE N:o 2270/Rak/23.11.1945, T 17371/2212, SARk.

¹⁷ Arimo 1981, s. 318.

¹⁸ Vichäradschöfding A. F. Wiedmer 7.2.1951 till ordförande i inkvarteringsnämnden i Borgå landskommun, He II:4, PIMArk.

¹⁹ Villingissä oli yhteensä neljä 254/45 D -tykkiä ja linnake oli ollut koulutuslinnakkeena ennen talvisotaa. Villingistä koottiin joukkoja Koivistolle lähettämistä varten. Heikki Aittola 10.7.1994.

meri- ja ilmavalvonta-asema.²⁰ Yksityisomistuksessa oleva Vaarlahden niemi otettiin vuonna 1939 haltuun puolustuslaitteita varten. Siellä oli myös saksalaisten miehittämä Maija-tutka-asema ja sen saksalaiset hoitajat,²¹ jonka lisäksi saksalaiset alukset ajoittain tukeutuivat sinne.

Itäinen Suomenlahti, Laatokka, Ääninen ja Karjalan kannas

Itäinen Suomenlahti oli tärkeimpiä niistä alueista, joiden rannikkopuolustus yritettiin saada kuntoon ennen talvisodan syttymistä ennen sotaa myönnettyillä määrärahoilla. Kotka–Hamina–Virolahti -alueella oli meripuolustuksessa aukko, vaikka asian korjaamisesta oli keskusteltu jo 1920-luvulta saakka. Mustamaa oli yksi niitä alueita, joiden käyttöönottoa Merivoimien esikunta esitti jo vuoden 1939 kesällä 2.6.1939 annetun lain perusteella.²² Sinne ehdittiin juuri ennen talvisotaa saada kenttälinnoitettu kolmitykkinen 152 mm:n Canet-patteri ampumavalmiiksi. Mustamaa oli tarkoitettu täyttämään Kotkan lohkon keskellä olevaa tykistön aukkoa.

Koska Ristiniemen järeä patteri sijaitsi muusta ryhmyksestä erillään ja sen tulinopeus oli pieni, katsottiin sen suojaksi tarvittavan raskas ja suuremman tulinopeuden omaava patteri. Paikaksi valittiin Satamaniemi.²³ Tšekkoslovakian kriisi nopeutti töitä ja Satamaniemen 152 mm:n Canet-patteri valmistui lähes kokonaan syksyllä 1939.

Tiurinsaaren linnoittaminen tuli sodan lähestyessä jälleen ajankohtaiseksi. Tiurinsaarta tarvittiin Koiviston saarten pitämiseen ja vahvistamaan Viipurinlahden puolustusta. Työt Tiurinsaaresa aloitettiin keväällä 1939.²⁴ Tammi-helmikuun vaihteessa 1940²⁵ nelitykkinen 152 millimetrin patteri oli ampumavalmiina kantalinnoitetuissa asemissa.

Talvisodan aikana täydennettiin edelleen itäisen Suomenlahden rannikkopuolustusta. Kun jäänmurtaja Tarmo vaurioitui pommituksessa, sen toinen 120 millimetrin Vickers-kaksoistykki asennettiin Kukioon. Itäisen Suomenlahden rannikkotykistön merkitys kasvoi sitä mukaa kuin talvisodan taistelut siirtyivät lännemmäksi, ja merivoimien komentaja antoi 25.2.1940 käskyn tehostaa Kotkan Lohkon puolustusta.²⁶ Erityisesti kiinnitettiin huomiota vihollisen mahdollisuuteen pureutua ulkosaaristoon. Käskettiin miehittää ja varustaa Ristisaari, Haapasaaret ja Kilpisaari. Vielä 11.3.1940 annettiin uusi käsky, jonka mukaan Kirkonmaan puolustusta oli vahvennettava ja Kuutsalon pohjoisosaan ja Suurmustaan oli rakennettava 152 mm:n Canet-patterit.²⁷ Haapasaarten, Kilpisaaren ja Pellingin lohkon vasemman siiven puolustusta jouduttiin myös parantamaan.

Talvisodan loppuvaiheessa Päämaja antoi käskyn tehostaa linnoitustoimintaa muun muassa Kymijoki-linjalla. Suunnitelman mukaan oli kaikki tärkeät ulkosaaret linnoitettava vihollisen maihinnousun estämiseksi. Suurin osa suunnitelmista jäi toteuttamatta.

²⁰ Illman s. 62–65, 67, 72 ja 79–80

²¹ Heikki Aittola 10.7.1994

²² MerivE N:o 114/M. sal./19.8.1939, kansio Virolahti, Ravijoen alue jne., PIMArk.

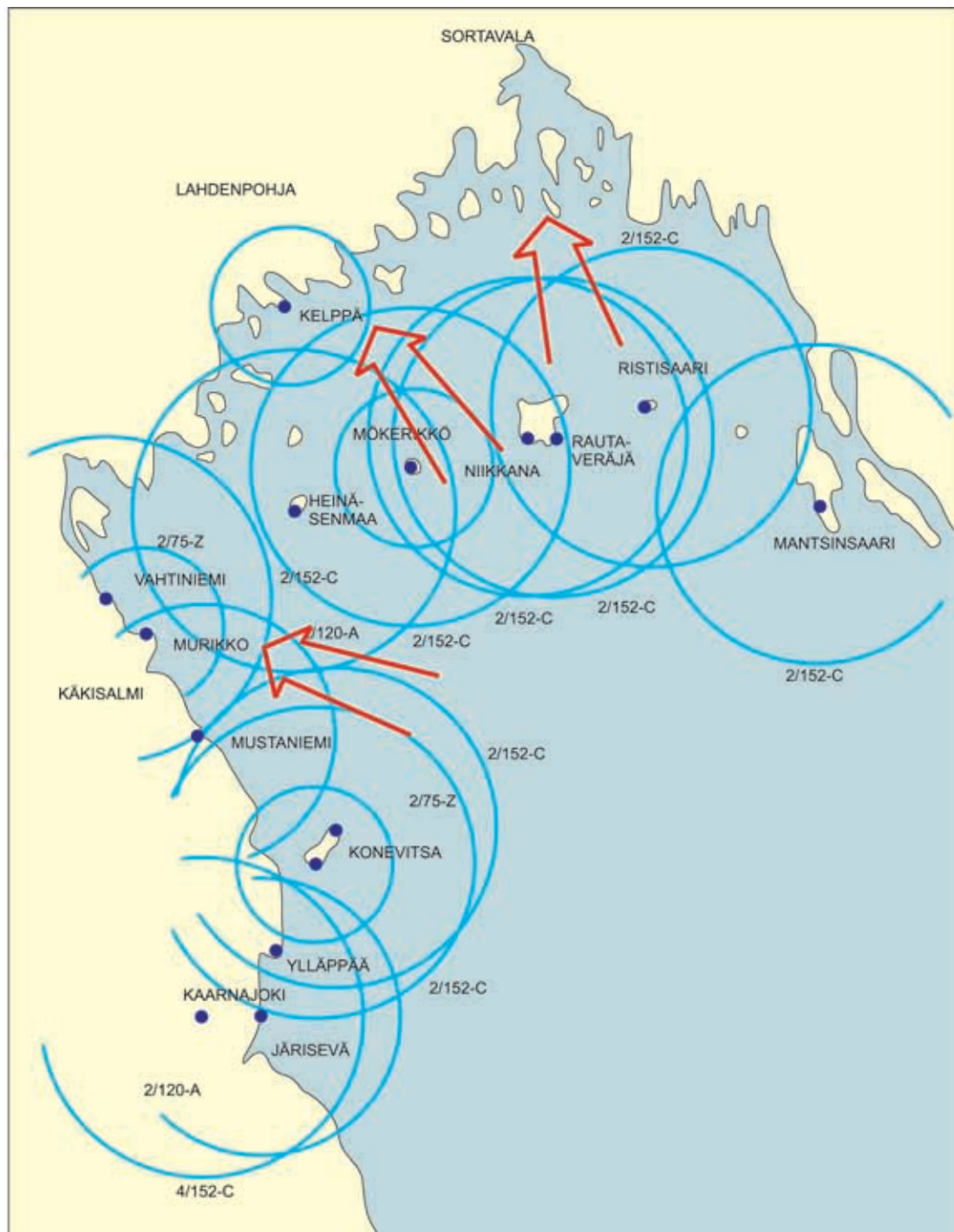
²³ Valintaa kritisoitiin talvisodan Viipurinlahden taistelujen jälkeen, koska katsottiin, että patteri olisi paremmin pystynyt tukemaan taisteluja Ristiniemen itäpuolelta.

²⁴ Tykit siirrettiin sinne loka-marraskuussa 1939 Härkölästä. Teuvo Rönkkönen: Rannikkotykistörykmentti 2 1918–1940. Perustamisesta välirauhaan. Historiikki, omakustanne, Helsinki 1988, s. 72 ja 75.

²⁵ Idem s. 75. Mikola ym. (toim.) s. 124 .

²⁶ Arimo 1981, s. 195.

²⁷ Idem.

19. Rannikkotyökistön ryhmitys Laatokalla 1930-luvun lopulla ja arvioidut venäläisten hyökkäyssuunnat (ryhmitys Marttila 2003 s. 18, hyökkäyssuunnat Tirronen 23.1.2007).

Talvisodan päätyttyä tilanne itäisellä Suomenlahdella oli huomattavasti muuttunut. Uuden rajan läheisyyteen olivat jääneet Mustamaan ja Kukion linnakkeet sekä Haminan edustalla oleva Suurmusta. Kotkan edustalle olivat valmistumassa tai valmiina näitten lisäksi Vanhankylänmaan, Ristisaaren ja Rankin raskaat patterit. Uusien linnakkeiden aluehallinta ei vielä tuottanut ongelmia, koska sotatilalaki jäi voimaan talvisodan jälkeen.

Talvisodan päätyttyä everstiluutnantti Lehonkoski vastasi Kotkan alueen puolustuksesta, ja hän esitti keväällä 1940 alueen rannikkopuolustuksen siirtämistä idemmäksi sekä tykistön sijoittamista myös mantereelle, olihan talvisodassa huomattu rannikkopuolustuksen puutteet taistelujen siirryttyä Viipurinlahden länsipuolelle. Sopivaksi katsottiin Sydänkylän lounaispuolen alue, jolta pystyttiin tukemaan maarintaman taisteluja. Lisäksi pidettiin rajan pinnassa olevaa Mustamaan linnaketta tärkeänä. Nämä linnakkeet liittyivät vuosina 1940–1941 ja 1944 Suomen itärajan puolustamiseksi rakennettuun Salpalinjaan.

Kenraalimajuri Valve ja Maavoimien Esikunta olivat yhtä mieltä esityksistä, ja siksi Kotkan lohkoa alettiin linnoittaa välirauhan aikana esitysten mukaan. Vuoden 1940 loppuun mennessä oli saatu valmiiksi Sydänkylän patteri sekä Mustamaan patterit ja Vanhankylänmaassa työt olivat käynnissä. Ristisaaren ryhdyttiin pystyttämään asemia raskaalle 152 millimetrin patterille aluksi kenttälinoitteina.²⁸

Välirauhan aikana suunniteltiin edelleen itäisen Suomenlahden rannikkopuolustusta. Pääesikunnan 3.1.1941²⁹ vahvistamassa suunnitelmassa esitettiin esimerkiksi kolmitykkistä 254 millimetrin patteria Tammioon. Lisäksi ehdotettiin Kirkonmaahan kahta 305 mm:n Obuhov-tykkiä. Ennen jatkosodan alkua ehdittiin kuitenkin saada valmiiksi Sydänkylän kaksityykkinen 152 mm:n Canet-patterit. Aluevastuussa oleva rannikkotykistöjoukko-osasto ryhtyi varustamaan Ulko-Tammiota linnakkeeksi kesän 1941 alussa, koska sen kautta kulkivat vihollisen oletetut hyökkäysurat sisäsaaristoon, ja heinäkuussa 1941 saatiin ensimmäinen 152 mm:n tykki ampumavalmiiksi.³⁰ Ristisaaren linnaketta rakennettiin vielä jatkosodan aikana ja myös Kukion saarelle rakennettiin tuolloin linnake.³¹ Kotkan–Haminan alueen rannikkopuolustukseen jouduttiin kiinnittämään uudestaan tarkemmin huomiota vasta vuonna 1943.

Kun suomalaiset olivat jatkosodassa uudestaan ottaneet Suursaaren haltuunsa maaliskuun loppuun 1942, saarta ryhdyttiin heti linnoittamaan, ja sinne siirrettiin myös raskasta rannikkotykistöä. Päämaja hyväksyi 27. heinäkuuta 1942 Örön 152 mm:n Canet-patterin siirtämisen Suursaareen.³² Myös myöhemmin vuosina 1943 ja 1944 Suursaaren rannikkopuolustusta vahvennettiin.

Tilanteen muuttuessa Suomen kannalta epäedullisemmaksi syksyllä 1943 alkoi myös rannikolla voimakkaampi linnoittamiskausi. Merivoimien komentaja antoi 22.10.1943 käskyn Itä-Suomen Rannikkoprikaatille laatia yksityiskohtainen suunnitelma rannikon linnoittamisesta.³³ Se koski ensimmäisessä vaiheessa Pukkiota, Satamaniemeä, Ristiniemeä ja Häränpäänniemeä. Merivoimien varsinainen esitys Päämajalle ulkosaarien puolustuksen lujittamisesta tehtiin 22.1.1944 ja Päämaja hyväksyi sen 3.2.1944.³⁴ Karjalan kannaksen menetys kesällä 1944 muutti kuitenkin tilanteen niin,

²⁸ Idem s. 317.

²⁹ Idem.

³⁰ Olli Kauhanen: Ulko-Tammio – jatkosodan linnake, Metsähallitus, Vantaa 1994, s. 12.

³¹ PEmeripuol-os N:o 115/Meriptsto/16/sal./30.10.1954, T 23107/F2, SARk.

³² Arimo 1981, s. 480.

³³ Idem s. 479.

³⁴ Idem s. 480.

että sivusta-asemasta tuli nyt etulinja. Merivoimien komentaja määritteli vielä loppukesästä 1944 joitakin rannikon kohteita linnoitettavaksi, mutta töitä ei ehditty tehdä ennen välirauhaa.

Vasta talvisotaan liittyen ryhdyttiin suunnittelemaan Laatokan vanhentuneiden ja osittain uhanalaisten pattereiden hajauttamista uusille alueille ja varustamista uudenaikaisin tuliasemin ja pommivarmin miehistösuojin. Suunnitelmat jäivät kuitenkin toteuttamatta ennen talvisodan loppumista.

Jatkosodassa Viipurinlahden, Laatokan, Karjalan kannaksen ja Koiviston linnakkeet saatiin takaisin ja niitä piti kunnostaa. Patterien kunnostamista ja uusien rakentamista häytti epä tietoisuus tulevan rajan sijainnista. Sama koski Äänisen puolustuslaitteita ja rannikkoa. Vasta vuodenvaihteessa 1943–1944 alkoivat hahmottua esimerkiksi Mantsin linnakkeen laajamittaisemmat linnoitustyöt, jotka kuitenkin jäivät toteuttamatta. Samoihin aikoihin ryhdyttiin Suomenlahdella ja Saaristomerellä jälleen miettimään myös lopullisia maanhallintaratkaisuja, mutta niitä ei Laatokan, Kannaksen eikä Äänisen alueella ehditty suunnitella.

Lounais-Suomi, Saaristomeri ja Ahvenanmaa

Lounais-Suomen ja Saaristomeren linnakkeita ei ollut juuri hoidettu määrärahojen puutteen takia käytännöllisesti katsoen 1920- eikä 1930-luvulla. Talvisodan lähestyessä linnoitustyöt aloitettiin kiireisesti osittain jo Tšekkoslovakian kriisin aikana. Utöhön kiinnitettiin erityisesti huomiota, koska sitä kautta johti väylä saaristoon ja se oli erillään muista linnakkeista. Kenraalimajuri Valve ehdotti myös 20.9.1938 Utön naapurisaaren Jurmon pitäjässä sijaitsevan Bokullan sekä Korppoon luoteispuolella sijaitsevan Lökholmenin linnoittamista ja varustamista kahdella tai kolmella 152/35 Mk -tykillä,³⁵ jolloin voitiin myös luopua aikaisemmin suunnitellusta Vesterön ja Berghamnin linnoittamisesta. Yleisesikunta hyväksyi esityksen nopeasti, ja tykit asennettiin yksityisalueille.³⁶ Bokullan ja Lökholmenin pattereita ei kuitenkaan ehditty saada täysin valmiiksi ennen talvisotaa.

Lypertön eli Katanpään linnake oli luovutettu vankeinhoitolaitokselle vuonna 1930. Syyskuussa 1939 tilanne muuttui ja vankikäytössä olleita tiloja alettiin käyttää reserviläisten majoitukseen ja vankien määrää vähennettiin. Lopulta päätettiin lopettaa koko vankilatoiminta, mikä tapahtui 31.5.1940³⁷ mennessä. Sotilaallinen toiminta linnakkeella oli suhteellisen vähäistä, ja sieltä voitiin siirtää henkilöstöä muualle.

Turun Rannikkotykistörykmentin (TRT) yhden linnakkeiston esikunnan tilat ja alueet hankittiin välirauhan aikana erikoisella menetelmällä. Tiloja ostettiin Korppoosta 24.9.1940 tehdyllä kahdella kauppakirjalla, mutta esikunnan kiinteistöjä lisättiin myös 13.8.1940 toimitetussa pakko-uhutokaupassa, johon esittelijäneuvos Kaarlo Rosenlöf puolustusministeriöstä oli valtuutettu huutamaan tila valtion laskuun.³⁸ Esikunnan lisäksi oli TRT:llä Korppoon esikuntatiloissa pieni korjaamo vuosina 1940–1941.³⁹ Esikunta-alueen lisäksi rannikkopuolustuksen käyttöön saatiin niin sanottu Verkanin satama- ja huoltoalue Korppoon pääsaaren luoteisosasta.

Jo ennen talvisotaa Uudenkaupungin Janhuan alue siirtyi meripuolustukselle. Merivoimat sel-

³⁵ Idem s. 76.

³⁶ MerivE N:o 621/V. sal/7.10.1938, T 17863/A/XXXIV/1157, SARk.

³⁷ Johanna Pakola: Katanpää. Linnake ja vankila, omakustanne, Uusikaupunki 2004, s. 110.

³⁸ Ote kihlakunnanoikeuden lainhuudatusasiakirjasta, joka tehtiin ... Korppoon pitäjässä vuonna 1941, kansio Korppoo keskustan tontti, PIMArk.

³⁹ TRT N:o 4516/I/13.9.1945, T 17371/2212, SARk.

vitti ennen talvisotaa, minne merimiinojen valmistus, huolto ja varastointi sekä raivauskalusto voitaisiin keskittää,⁴⁰ ja sopivin paikka oli toimintansa lopettaneen Janhuan sahalaitoksen alue Uudenkaupungin seudulla. Alueen hankintaan ei ollut varoja, mutta puolustusministeriön esityksestä sahalaitoksen omistaja suostui lahjoittamaan laitoksen puolustustarkoitukseen muutamia päiviä ennen talvisotaa. Lahjoitukseen sisältyi vuokrausoikeus itse maa-alueeseen, jonka Uudenkaupungin kaupunki omisti. Miinojen käsittelyyn tarvittiin suoja-alue, jonka takia Uudenkaupungin kaupunki luovutti Pähkinäisten saaren ja muita alueita merivoimille ja luopui alueen vuokrasta. Talvi- ja jatkosodan aikana siellä oli kuitenkin aika hiljaista.⁴¹

Jo Tšekkoslovakian kriisin aikana valmisteltiin joukkojen lähettämistä Ahvenanmaalle, mutta se tehtiin vasta talvisodassa. Rannikkopattereita rakennettiin jo ensimmäisen maailmansodan aikana käytössä olleisiin kohtiin ja uusiin paikkoihin. Raskaita pattereita perustettiin Signilskäriin, Hammaruddaan, Nyhamnslandetiin, Herröön ja Kökariin. Ruotsin avun saamatta jääminen ja epätietoisuus Ranskalta saatavien 305 millimetrin tykkien kohtalosta kuitenkin vaikeuttivat Ahvenanmaan linnoittamisen suunnittelua, ja edellä mainitut patterit perustuivat eräänlaiseen pika-suunnitelmaan. Koska Ahvenanmaalle suunniteltua 305 millimetrin patteria ei voitu vielä aloittaa, ylipäällikkö käski merivoimien komentajaa 3.2.1940 ryhtymään toimenpiteisiin 254 mm:n Durlacher-patterin rakentamiseksi joko Eckerön eteläkärkeen tai Hammaruddaan.⁴² Talvisodan päättymisen vuoksi järeän patterin rakentaminen jäi kesken.

Ahvenanmaan linnoitustöitä jatkettiin keskikesään 1940 saakka, kunnes Neuvostoliiton pääministeri V. Molotov yllättäen kesäkuun lopulla 1940 ilmoitti Suomen lähettiläälle valtioneuvos J. K. Paasikivelle, että Neuvostoliitto vaati Ahvenanmaan demilitarisointia ja sen valvontaoikeutta. Se vaati talvisodan aikaisten linnoitteiden hävittämistä ja omaa, konsuliksi nimettyä valvojaansa saarille, ja tähän Suomen oli suostuttava.

Kenraalimajuri Valve oli pitänyt Ahvenanmaan linnoittamista Pohjanlahden sulkemisen kannalta elintärkeänä, mutta hän joutui kuitenkin 2.7.1940⁴³ antamaan käskyn keskeyttää kaikki Ahvenanmaan rautabetonilinnostustyöt välittömästi. Lisäksi oli valmistauduttava hävittämään vasta valmiiksi saadut ja puolivalmiit linnoituslaitteet. Valve näyttää vielä hävitysohjeita antaessaan olettaneen, että Ahvenanmaan linnoituslaitteita voisi vielä myöhemmin käyttää pattereiden pystyttämiseen. Ohjeessa, joka jaettiin 24.7., lueteltiin kolme hävitystapaa, joista 152 mm:n Canet-aseman hävityksen toivottiin harhauttavan venäläiset siten, että kuuluvat ”räjähdyskset ja pirstoutunut puutavara saattavat luulemaan, että tykin perusta on räjäytetty.”⁴⁴ Valve esitti myös samaa

⁴⁰ Kalusto sijaitsi eri rannikkolohkojen ahtaissa varastoissa eri puolilla Suomenlahtea, ja kalustoa olisi tarvittaessa ollut hidasta siirtää Ahvenanmaan, Saaristomeren ja Pohjanlahden suuntaan.

⁴¹ Komentaja Huttusen salainen P.M. 22.8.1939 koskien maa-alueen vuokraamista sekä varastorakennusten lunastamista merivoimien tarpeisiin Uudenkaupungin läheisyydessä, kansio Uusikaupunki, Janhua I, PIMArk. Kaarlo Rosenlöfin muistio 10.1.1947 Janhuan konepajan siirrosta Valtion Metallitehtaille, kansio Uusikaupunki, Janhua II, PIMArk.

⁴² Arimo 1981, s. 198.

⁴³ Uola s. 314.

⁴⁴ MerivE N:o 1453/op 2. sal/24.7.1940, T2859/4, SARk.

hävitystapaa Päämajalle hieman myöhemmin,⁴⁵ ja pioneerit toimivatkin aluksi hänen esityksensä mukaisesti.

Venäjän konsuli Andrei Orlenko henkilökuntineen valvoi hävitystyötä, ja useissa paikoissa Orlenko vaati perusteellisempaa työtä. Väli rauhan mukaan Suomi joutui sopimaan Neuvostoliiton kanssa 11.10.1940⁴⁶ siitä, että se demilitarisoi Ahvenanmaan saaret. Sopimus sisälsi myös uudetaan vaatimuksen saarilla olevien tykkiasemien hävittämisestä.

Sekä Saaristomeren että Pohjanlahden tilanne muuttui olennaisesti Ahvenanmaan linnoitusten hävittämisen jälkeen. Osa Ahvenanmaan tykkikalustosta siirrettiin uusiin aseisiin Saaristomerelle tilapäisaseisiin Alskäriin, Jungfruskäriin, Berghamniin ja Isokariin,⁴⁷ ja niille ryhdyttiin välittömästi rakentamaan kantalinnoitettuja asemia. Esimerkiksi Isokariin rakennettiin vuosina 1941–1942 muun muassa tykkiasemat yksityismaalle, mutta linnoittaminen jäi kuitenkin kesken jatkosodan syttyessä.

Jungfruskärin saarilla asui lähinnä kalastajia ja pienviljelijöitä.⁴⁸ Korppoon kunnassa sijaitseva Alskär ja Houtskarın kunnassa sijaitseva Berghamn olivat vastaavanlaisia saaristolaiskyliä. Saaret varustettiin väli rauhan aikana suunnitelluilla pattereilla.

Ahvenmaalta siirrettyjen pattereiden lisäksi Borstön saareen ryhdyttiin vuonna 1941 rakentamaan kenraalimajuri Valveen 22.11.1940⁴⁹ esittämää kaksitykkistä 120/41 Armstrong-patteria estämään vihollisen kevyiden voimien tunkeutuminen saaren lännen puolella olevaan saaristoon.⁵⁰ Kesäkuussa 1941 Borstön miehitystä vahvennettiin ja noin parille kymmenelle linnoitustöihin tullelle työmiehelle oli järjestettävä majoitus, jolloin rakennusten omistajat huolestuivat ja ryhtyivät kiinnittämään enemmän huomiota maksettavaan vuokraan ja vuokra-ajan pituuteen.⁵¹ Saaren kaikkia linnoitteita ei saatu koskaan täysin valmiiksi, ja syksyllä 1941 Borstön merkitys väheni ja miehitystä voitiin pienentää.

Kun jatkosota syttyi, Ahvenanmaalle siirrettiin joukkoja 21.–22.6.1941 alkaen, ja linnoittaminen aloitettiin. Vaikka suunnitelma järeän tykistön sijoittamisesta Ahvenanmaalle edelleen oli ajankohtainen, sitä ei koskaan toteutettu. Jatkosodan aikana Ahvenanmaalle rakennettiin varsinaiset rannikkopatterit Kökariin, Björköriin, Herröön, Nyhamniin, Hammaruddaan, Tellholmiin ja Signilskäriin.⁵²

⁴⁵ ”Siltä varalta, että Ahvenanmaan linnoituslaitteiden hävittäminen tulee välttämättömäksi [...] esitän suoritustavan suhteen harkittavaksi seuraavaa: [...] olisi luonnollisesti eduksi, että siellä olevat linnoitusrakenteet olisivat mahdollisimman vahingoittumattomina käytettävissä. Tämä saavutetaan ainoastaan siten, että hävitystyöt suoritetaan vain osittaisesti ja näennäisesti. Tarkoituksena olisi jättää laitteet likipitäen käyttökelpoisiksi, vaikka ne näyttäisivätkin hävitetyiltä. [...] Esitän, että työhön saataisiin mahdollisimman pian ryhtyä, koska tällainen harhauttava hävitys tarkoituksenmukaisesti suoritettuna vaatii huomattavasti aikaa ja koska sitä myöhemmin mahdollisen kontrollin vuoksi ei enää voitane suorittaa.” MerivE N:o 1540/op 2. sal/9.8.1940, KGkok.

⁴⁶ AsK 569/22.10.1940.

⁴⁷ Veriö ja Simola s. 33. Alskär oli jo ensimmäisen maailmansodan aikana osoittautunut sopivaksi linna-akkeen paikaksi, koska se sijaitsee lähellä Kökaria ja sen kautta Pohjanlahdelle johtavia väyliä.

⁴⁸ Eniten väkeä siellä oli 1900-luvun alussa, jolloin asukasmäärä oli 43 henkilöä. <http://www.metsa.fi/naturtjanster/projekt/naturturism/omradet.htm>, viitattu 28.10.2003.

⁴⁹ Veriö ja Simola s. 33.

⁵⁰ Saareen oli jo syksyllä 1939 sijoitettu pieni vartioryhmä, ja kesällä 1941 saarella oli noin 15 miehen valvonta-asema majoitettuna paikallisilta asukkailta vuokrattuihin tiloihin.

⁵¹ Per Björkvall: Båtmössan. Krigsminnen 1940–1944, omakustanne, Grankulla 1987, s. 53.

⁵² Arimo 1981, s. 485. Patterit vaihtelivat hieman sodan aikana, ja niitä oli muuallakin lähinnä tilapäisesti.

Pohjanlahti ja Petsamo

Pohjanlahden rannikko oli ennen talvisotaa täysin linnoittamaton Porin edustalla olevaa Reposaarta lukuun ottamatta, jonne ennen talvisotaa oli rakennettu 120 mm:n Armstrong-patteri. Talvisodan jälkeen Pohjanlahden merkitys kasvoi. Jatkosodan alussa, kun Ahvenanmaan uudelleen linnoittaminen tuli ajankohtaiseksi, Reposaaren tykit siirrettiinkin Ahvenanmaalle ja uusi 152 mm:n Canet-patteri sijoitettiin hieman eri paikkaan kuin vanha patteri. Ryhdyttiin myös rakentamaan patteria Vaasan edustalle Raippaluotoon Sommarön niemeen merivoimien komentajan 3.11.1939⁵³ antamalla käskyllä, ja alue otettiin rannikkopuolustuksen käyttöön ennen talvisotaa.

Kuuskajaskarin linnaketta Rauman kaupungin omistamalle saarelle alettiin rakentaa 18.12.1939,⁵⁴ ja patteri oli ampumavalmiina huhtikuun lopulla 1940. Koska Ahvenanmaan linnoittaminen oli talvisodan jälkeen Neuvostoliiton vaatimuksesta lopetettava ja linnoitteet hävitettävä, Pohjanlahden satamat muuttuivat entistä alttiimmiksi vihollisen toiminnalle ja alueen merkitys yhteytenä lähteen kasvoi. Pohjanlahden rannikolle ryhdyttiin rakentamaan 152 millimetrin patteria myös Norrskäriin Vaasan edustalle merivoimien esikunnan 15.4.1940⁵⁵ antamalla käskyllä. Sillä ammuttiin harjoitusammunta merimaaliin ainakin jo kesäkuussa 1941.⁵⁶ Norrskär oli jo ennestään valtion käytössä,⁵⁷ joskin Läntisen Norrskärin itäkärjessä oli pieni kalastajien mökkikyliä.

Kun jatkosota oli alkanut ja Ahvenanmaata jälleen ryhdytty linnoittamaan, ei odotettu vihollisen pääsevän Pohjanlahden rannikolle, ja siksi sieltä siirrettiin kalustoa ja henkilöstöä muualle. Norrskärin tykit siirrettiin Suomenlahdelle. Sommarön tykit sen sijaan jäivät paikoilleen sodan loppuun asti.

Talvisotaa edeltävissä selvityksissä nousi taas esille kysymys Petsamon puolustuksen vahventamisesta rannikkotykistöllä. Yleisesikunta esitti 9.6.1939 puolustusministeriölle tykistöpatterin sijoittamista Petsamon vuonon luoteispuolelle, mutta vaikka suunnitelma hyväksyttiin, kalustopuutteen takia jouduttiin tyytymään vanhoihin kenttätykkeihin Liinahamarin sataman suojaksi.⁵⁸ Kun suunnitelma oli hyväksytty, tykeille rakennettiin kenttälinoitetut tuliasemat.

8.3 Pakkolunastus- ja korvausmenettelyn kehitys 1939–1944

JATKOSODAN PÄÄTYTTYÄ rannikkopuolustus oli nopeassa tahdissa käynyt läpi monta eri vaihetta. Talvisodan lähestyessä jouduttiin ensin linnoittamaan monia sellaisia alueita, joihin ei ollut ollut varoja tai linnoittamisesta ei ollut lopullisesti päätetty. Talvisodan jälkeen valtakunnan raja oli uudessa paikassa, ja sitä ryhdyttiin linnoittamaan. Jatkosodassa rannikkopuolustukselle oli tarvetta itärintamalla, ja kalustoa ja miehistöä oli irrotettava muualta. Jatkosodan loppuvaiheessa rannikkojoukkoja ja niiden kalustoa siirrettiin takaisin länteen. Talvi- ja jatkosodan tapahtumat

⁵³ Idem s. 200.

⁵⁴ Veriö ja Simola s. 27. Päämaja oli käsenyt merivoimien komentajaa jo ennen talvisotaa varaamaan muutamia 152/22 D -tykkejä myös Rauman sataman suojaamista varten. Arimo 1981, s 197.

⁵⁵ Arimo 1981, s. 321.

⁵⁶ Pekka Kurvinen: VaaRPsto. Vaasan Rannikkopatteristo 1952–1994, Rannikkotykistön Upseeriyhdistys r.y., Helsinki 1996, s. 18.

⁵⁷ Sinne valmistui majakka vuonna 1846, ja vuonna 1921 Norrskäriin perustettiin luotsiasema.

⁵⁸ Arimo 1981, s. 78 ja 203.

eivät siten mahdollistaneet rannikkopuolustuksen aluekysymysten pysyvää järjestämistä sotien aikana, vaan niitä voitiin ryhtyä kunnolla selvittämään vasta sotien jälkeen.

Lainsäädäntö

Normaalit pakkolunastustoimenpiteet oli säädösten mukaan käynnistettävä sotatilalain perusteella käyttöön otetuista alueista. Käytännössä talvi- ja jatkosodan aikana ei ehditty näitä lunastustoimenpiteitä suorittaa loppuun, vaan lunastustoimet ja muut selvitykset tehtiin jatkosodan jälkeen. Kesäkuussa 1939 hyväksytty laki puolustusvalmiuden tehostamisesta sodanvaaran uhatessa⁵⁹ antoi tasavallan presidentille muun muassa ilmeisen sodanvaaran uhatessa valtakuntaa oikeuden määrätä, että sotatilalain 10–52 §:n säännöksiä oli soveltuvien osin noudatettava, vaikka sotatila ei ollut julistettu. Laki saatettiin voimaan vuoden 1942 loppuun saakka.

Sotatilalakiin ja sen tarkennuksiin nojautuen ryhdyttiin vuonna 1939 monin paikoin kunnostamaan rannikkopuolustukseen tarvittavia alueita. Sotatilalakia sovellettiin talvi- ja jatkosodassa laajasti, mutta viime hetkeen jätetyt, kiireellä tehdyt säädökset kielivät kuitenkin hätäisestä työstä, ja säädöksiä jouduttiin sotien kuluessa muuttamaan ja täydentämään. Sotatilalakia tarkennettiin muutamia kertoja talvi- ja jatkosodan aikana, myös niin myöhään kuin 1943 ja 1944.⁶⁰

Jo ennen talvisotaa tarkennettiin eräitä rannikkopuolustukseen tarvittavien alueiden hallintaan liittyviä säädöksiä. Vuoden 1938 keväällä annettiin asetus ulkomaisten sota-, kauppa- ja ilma-alusten käynnistä Suomen alueella rauhan aikana. Asetus pohjautui linnoituspiirien ja alueiden rajoista erikseen annettuihin säädöksiin. Ulkomaiset sota-alukset saivat kulkea linnoituspiirien kautta, mutta pysähtyä ja ankkuroida vain vaaratilanteissa. Kyseiset alukset saivat saapua linnoituspiiriin alueelle vain valoisana aikana ja liikkua hiljaisella nopeudella. Tietyt toimenpiteet kuten valokuvaaminen ja sotaväen laskeminen maihin linnoituspiiriin alueella oli kielletty. Ulkomaiset kauppa-alukset saivat saapua linnoituspiiriin alueelle ja liikkua sen alueella vain yleisiä väyliä pitkin. Ulkomaisille ilma-aluksille oli myös säädetty joitakin rajoituksia. Linnoituspiiriin päälliköllä oli suhteellisen suuret valtuudet ulkomaisiin sota-, kauppa- ja ilma-aluksiin linnoituspiiriin alueella.⁶¹ Puolueettomuusmääräyksiä koskevassa asetuksessa kiellettiin vuoden 1938 kesällä sotaa käyvien valtioiden sota-aluksia saapumasta muun muassa alueille, jotka oli julistettu rannikkopuolustuslaitteiden suoja-alueiksi.⁶² Rannikkopuolustuslaitteiden suoja-alueet ja sotasatamat määriteltiin syyskuussa 1939. Alueet kattoivat käytännössä koko etelärannikon Viipurinlahdesta Ahvenanmaan maakunnan rajalle saakka ulkoiseen aluevesirajaan asti paria aukkoa lukuun ottamatta.⁶³ Samanaikaisesti tarkennettiin asetuksella sotaa käyvien sota-alusten tulo eräisiin satamiin ja aluevesien osiin.⁶⁴ Säädöspohja saatettiin siten ajan tasalle viime hetkellä ennen sodan syttymistä.

Talvi- ja jatkosodan aikana rajoitettiin alueiden hallintaa, liikkumista ja matkustamista eri tavoin. Sotatilalain ja puolustusvalmiuden tehostamisesta sodanvaaran uhatessa annetun lain ja sen soveltamisesta säädetyn asetuksen perusteella kiellettiin matkustaminen joillekin alueille ilman

⁵⁹ AsK 193/16.6.1939.

⁶⁰ AsK 261/8.9.1939. AsK 1004/17.12.1943. AsK 545/18.8.1944

⁶¹ AsK 178/28.4.1938.

⁶² AsK 226/3.6.1938.

⁶³ AsK 249/3.9.1939.

⁶⁴ AsK 250/3.9.1939.

lupaa. Asetus väliaikaisesta kiellosta matkustaa tietyille alueille ja oleskella niillä⁶⁵ rajoitti myös rannikolla ja saaristossa liikkumista. Rannikolla ja saaristossa oli ”*esitettävä luotettava selvitys henkilöllisyydestään sekä siellä liikkumisensa tarkoituksesta*”.⁶⁶ Alue sisälsi Ahvenanmaan maakunnan kokonaisuudessaan, tarkasti määritellyn rannikko-osuuden, joka alkoi Viipurista ja ulottui Uuteenkaupunkiin sekä Pohjanlahden rannikkokaupunkien jotkut satama- ja ulkosatama-alueet.⁶⁷ Asetuksella määrättiin myös puolustusvoimien työmaa-, koeasema-, harjoitus-, leiri-, tehdas- ja varastoalueet sekä sotilaallisesti tärkeät satama- ja rautatiealueet sekä myös muut vastaavat alueet alueiksi, jotka voidaan eristää. Puolustusvoimain ylipäälliköllä oli valta määrätä eristämisestä.

Matkustaminen sotatoimialueelle oli pääsääntöisesti kielletty ilman sotilasviranomaisten lupaa. Sisäministeriö teki vuoden 1940 alussa uuden päätöksen niistä alueista, joille matkustaminen ja joilla oleskelu oli väliaikaisesti kielletty tai rajoitettu.⁶⁸ Rannikolla liikkumista on myöhemmin rajoitettu muun muassa erillisellä aluevalvontalailla,⁶⁹ jolla myös kumottiin samantapaisia määräyksiä sisältävä vuodelta 1929 oleva asetus Suomenlinnan linnoituspiiristä.

Maanlunastusorganisaation kehitys

Maanlunastuksista vastaavan organisaation kehittyminen ennen talvisotaa kulki rinnan pioneeritoiminnan ja etenkin linnoittamisen johto-organisaation kanssa. Tehtävien jakoa puolustusministeriön ja Yleisesikunnan välillä kehitettiin niin, että Yleisesikuntaan keskitettiin kaikki linnoittamiseen liittyvät muut toiminnot paitsi rakentaminen ja kunnossapito, jotka olivat puolustusministeriön vastuulla. Kun johtosuhteet oli suunniteltu, Yleisesikuntaan kuuluva teknillinen tarkastaja esitti sotaväen päällikölle linnoitustoimiston perustamista. Merilinnoitusten keskittäminen linnoitustoimiston alaisuuteen ei ollut kiireellinen, koska asiat olivat sujuneet hyvin aiemman organisaation puitteissa. Kun teknillisen tarkastajan alainen linnoitustoimisto perustettiin, sen ensimmäiseksi toimistopäälliköksi nimitettiin majuri evp. Johan Christian Fabritius 21.2.1935 alkaen. Fabritiuksella oli laaja kokemus linnoitteiden suunnittelusta ja rakentamisesta sekä Venäjällä että Suomessa.⁷⁰

Teknillinen tarkastaja siirrettiin myöhemmin puolustusministeriöön, mutta Päämajan perustamisen yhteydessä syksyllä 1939 teknillisestä tarkastajasta tuli Päämajan pioneerikomentaja ja hänen alaisensa toimisto laajeni niin, että se lokakuun alusta käsitti pioneeritoimiston, suunnittelutoimiston ja rakennustoimiston.⁷¹ Tällainen hieman epäselvä ja usein muuttuva organisaatio olikin tästä lähtien sotien aikana tunnusomaista maanhallintakysymysten käsittelylle.

Ylipäällikkö päätti uusien rajojen linnoittamisesta 22.3.1940.⁷² Kenraalimajuri⁷³ Edvard Hanell

⁶⁵ AsK 340/16.10.1939.

⁶⁶ Ibid. 2 §. Sisäministeriö määritteli tarkemmin alueet, joilla edellä mainittu määräys oli voimassa.

⁶⁷ AsK 353/20.10.1939.

⁶⁸ AsK 45/25.1.1940.

⁶⁹ AsK 755/18.8.2000.

⁷⁰ Arimo 1981 s. 103–105. Johan Christian (Sergei) Fabritius syntyi Moskovassa vuonna 1890, palveli muun muassa Venäjän saporijjoukoissa 1910–1917, Suomen puolustusministeriössä vuonna 1919 ja Oy Granit Ab:n palveluksessa 1919–1926.

⁷¹ Idem s. 103.

⁷² Idem s. 231–232.

⁷³ Ylennettiin kenraaliluutnantiksi 11.4.1940.

määrättiin linnoitustöiden johtajaksi. Valtioneuvosto asetti puolustusministeri, kenraali Waldenin esittelystä Linnoitusasiain toimikunnan linnoitustöiden johtajan avuksi.

Linnoitustöiden johtajan työelimeksi tuli Maavoimien linnoitustoimisto, jonka nimi pian lyheni linnoitustoimistoksi. Linnoitustoimiston työt lisääntyivät nopeasti ja toimistosta tuli yksi suurimmista esikunnista. Toimistoon kuului suunnitteluosasto, rakennusosasto ja maanhallintakysymyksiä hoitava maanlunastustoimisto. Toimiston päällikkönä oli aluksi maanmittausinsinööri A. Nisula ja sittemmin K. A. Jylhä. Linnoitustoimiston kokoonpanoa muutettiin usein. Muun muassa 10.2. perustettiin metsätoimisto, joka hoiti metsän ostoa ja pakkolunastusta koskevat asiat.⁷⁴

Puolustusvoimain pääesikunnan linnoitustoimisto muutettiin 18.6.1941 Päämajan linnoitusosastoksi.⁷⁵ Linnoitusosaston pääosa oli Myllykoskella jatkosodan päättymiseen saakka. Maanlunastustoimisto siirrettiin alkuvuodesta 1941 Helsinkiin, josta sillä oli paremmat yhteydet eri virastoihin ja laitoksiin. Sodan aikana linnoitusosasto kasvoi ja sitä muutettiin, mutta maanlunastustoimiston työ ei muuttunut.

Yleiset maanlunastustoimenpiteet talvisodan aikana ja välirauhan aikana

Normaalia pakkolunastusmenettelyä ei noudatettu talvisodan eikä välirauhan aikana. Sotatilalain 23 §:n nojalla ei pakkolunastusmenettelyä tarvinnut noudattaa, mutta maanomistajalla oli oikeus saada korvaus linnoittamisen aiheuttamista vahingoista. Kenraaliluutnantti Hanellin linnoittamissuunnitelmassa 8.5.1940 todettiin, että maanhallinta oli vaikea pulma. Ongelmaan oli kaksi ratkaisuvaihtoehtoa. Linnoituslaitteen vaatima maa-alue voitiin joko lunastaa tai vuokrata valtiolle. Lunastus oli maanomistajalle epäedullinen, koska hän menetti lopullisesti lunastetun maan. Vuokraaminen tuli taas valtiolle huomattavasti kalliimmaksi ja kustannusarvion laatiminen jälkimmäisen vaihtoehdon pohjalta oli erittäin vaikeata.⁷⁶

Kenraaliluutnantti Hanellin muistiossa 22.6.1940 linnoitustyöt jaettiin kahteen ryhmään; työt, jotka tehdään vahvistetun linnoittamissuunnitelman perusteella ja sodanaikaiset työt, jotka eivät sisälly suunnitelmaan.⁷⁷ Vahvistetun linnoitussuunnitelman perusteella pysyvät laitteet oli rakennettava valtiolle pakkolunastetulle maalle, kun taas väliaikaiset laitteet oli rakennettava noin 25 vuodeksi vuokratulle maalle. Maanomistajille piti korvata vahingot ja haitat kuten metsänraivaukset ja teiden siirrot.

Jos valmiilla laitteilla voitiin olettaa ehkä olevan käyttöä tulevaisuudessa, maapohja voitiin vuokrata 5–10 vuodeksi tai maksaa maanomistajalle kertakaikkinen korvaus ja velvoittaa hänet olemaan hävittämättä niitä niin kauan, kun niillä oli arvoa tai kunnes puolustuslaitos antoi luvan hävittämiseen. Maanhankinta sekä maan vuokraus pyrittiin suorittamaan sovintomenettelyllä, ja vasta mikäli se ei tuottanut kohtuullista tulosta, käytettiin pakkolunastusta tai muita säädösten sallimia pakkokeinoja. Maa-alueiden vuokrauksen tai lunastuksen piti tapahtua linnoitustoimiston kautta. Toimisto hoiti myös merivoimien linnoittamistoiminnasta aiheutuneet maanlunastukset ja korvaukset. Kasarmi- ja majoitusalueet kuuluivat puolustusministeriön vastuualueeseen.⁷⁸

⁷⁴ Arimo 1981 s. 232–233, 236 ja 307.

⁷⁵ Idem s. 236, 328–329.

⁷⁶ Idem s. 307.

⁷⁷ Idem.

⁷⁸ Idem.

Koska maa-alueita ajoittain oli otettu haltuun sotatilalain perusteella ilmoittamatta siitä maanomistajalle, Päämajan linnoitustoimisto antoi heinäkuussa 1940 ohjeen siitä, miten alueita oli otettava haltuun sotatilalain perusteella. Alue oli merkittävä maastoon ja maanomistajalle oli ilmoitettava ennen kuin työ aloitettiin, että alue otettaisiin puolustuslaitoksen haltuun. Samalla oli maanomistajalle ilmoitettava, että hän saisi korvauksen kärsimästään vahingosta.⁷⁹ Ilmoitusmenettelyä tuntuu noudatetun ainakin rannikkopuolustuksen käyttöön otetuilla alueilla, koska puolustusvoimien sotien jälkeen saamissa korvausvaatimuksissa oli usein viittaus annettuihin lupauksiin.

Joillain alueilla, kuten meripuolustuksen vastuulla olevalla Hangon niemellä, linnoituslaitteiden ja niihin liittyvien rakennelmien määrä oli siinä määrin suuri, että ne pahasti pirstoivat maastoa ja alueiden lunastaminen yhtenäisenä vyöhykkeenä siksi olisi ”*edullisin, ja ainoa käytännöllinen tapa päästä puolustuksellisia ja taloudellisia näkökohtia tyydyttävään ratkaisuun.*”⁸⁰ Linnoitustöiden johtaja esittikin ylipäällikölle 25.10.1940 yhtenäisten alueiden lunastamista ainakin Hangon niemellä ja niin sanotulla Luumäen linjalla.

Kustannusarvio lunastettavista alueista oli paljon suurempi kuin oli arvioitu, vaikka maanviljelys ja metsänhoito lunastettavilla alueilla tuottaisivatkin tuloja valtiolle. Kenraaliluutnantti Hanell neuvotteli ensin alustavasti lunastuksesta puolustusministeriön kanssa, jonka kanta olikin myönteinen. Sen jälkeen Hanell pyysi ylipäällikön periaateratkaisua voidakseen ryhtyä toimiin. Ylipäällikkö ilmoitti 20.12.1940 periaatteessa hyväksyvänsä Hanellin esityksen, mutta kehotti kuitenkin käyttämään Hangon suunnalla ”*mahdollisuuksien ja menetelmän edullisuuden mukaan osittain [...] pakkolunastuksen sijasta vuokrausmenetelmää.*”⁸¹ Ylipäällikön periaateratkaisun pohjalta maanlunastustoimistossa ryhdyttiin valmistelemaan pakkolunastusta. Selvitys mahdollisesti lunastettavista Suomenlahden ja Kivijärven välisistä alueista valmistui 18.6.1941, ja sen suppeimman vaihtoehdon mukaan oli pakkolunastettava 10 279 hehtaaria ja laajimman mukaan 15 493 hehtaaria.⁸² Sodan syytyminen kuitenkin keskeytti toimet.

Aluehallintaan liittyvät korvauskysymykset

Pakkolunastuksen aiheuttamien vahinkojen ja haittojen korvaamisen lisäksi metsä- ja satovahingot oli korvattava. Aluksi joukot kaatoivat puuta linnoittamiseen mistä halusivat, ja raivasivat ampuma-alaa tarpeen mukaan, mikä pakotti linnoitustoimiston ohjeistamaan metsän kaatamista ja kaadettujen puiden korvaamista 31.7.1940.⁸³

Metsänomistajakin saattoi hakata metsäänsä haittaavasti, esimerkiksi siten, että linnoituslaitteet

⁷⁹ Idem s. 308.

⁸⁰ Idem.

⁸¹ Idem.

⁸² Idem.

⁸³ Ohjeiden mukaan joukko-osaston oli ennen töiden aloittamista leimattava ja luetteloitava kaadettavat arvopuut ja muukin puutavara oli arvioitava. Metsänomistajalle oli annettava mahdollisuus olla läsnä metsää leimattaessa ja mikäli mahdollista, hänen oli vahvistettava luettelo allekirjoituksellaan. Joukkojen kaatamat puut oli etupäässä käytettävä joukko-osastojen omiin tarpeisiin tai ne oli varastoitava tai oli luovutettava maanomistajalle. Jos puutavara jätettiin omistajalle, sitä ei pitänyt luetteloida, jottei omistaja voisi vaatia siitä korvauksia myöhemmin. Linnoitustoimisto N:o 413/M/1/20.9.1940, T 12708/2, SARk.

tai muut sotilaalliset rakennukset paljastuivat. Hakkuita ei voitu estää selvästi säädöksiin nojautuvilla toimenpiteillä, mutta säädöksiä voitiin tulkita hyvin väljästi ja kieltää oleskelu alueilla, joilta metsää ei saanut kaataa. Tämä kuitenkin teki metsänomistajat tyytymättömiksi.

Kun säädöksiä ryhdyttiin tarkistamaan, pyrittiin myös metsänhakuuseen liittyviä määräyksiä tarkentamaan ensi sijassa muuttamalla sotatilalakia. Linnoitustoimisto pyrki jo vuonna 1940 arvioimaan metsäraivauksista aiheutuneita korvauksia pyytämällä muun muassa merivoimia 15.7. mennessä likimäärin arvioimaan sekä jo suoritettujen raivausten että linnoitussuunnitelmien takia välttämättömien raivausten korvaukset.⁸⁴ Suoritetuista toimenpiteistä huolimatta suuri osa maanomistajien jatkosodan jälkeen merivoimille lähettämistä valituksista koski metsänhakkuita ja niiden korvauksia, mikä osoittaa että ohjeista oltiin epätietoisia tai niitä oli laiminlyöty.

Satovahinkojen korvaaminen tuli ajankohtaiseksi kesällä 1940. Linnoitustöiden johtaja antoi 31.7.1940 Maavoimien ja Merivoimien Esikunnalle ohjeet menettelytavoista. Vahinkojen arvioiminen linnoitustoimistossa kävi kuitenkin ylivoimaiseksi, joten joukko-osastojen oli arvioitava alueensa itse. Arviointipöytäkirjat oli lähetettävä maanlunastustoimistolle, jonka sitten piti suorittaa korvaus. Myöhemmin annetuissa tarkemmissa ohjeissa todettiin, että maanomistajalle oli aina tarjottava mahdollisuus osallistua arviointiin, ja ellei hän hyväksynyt tulosta, asia oli ratkaistava puolustusministeriön asettamassa korvauslautakunnassa, jonka päätöksestä voitiin valittaa korkeimpaan hallinto-oikeuteen.⁸⁵

Maanlunastus- ja korvauskysymykset jatkosodan aikana

Jatkosodassa maanlunastustoimisto jatkoi työtään liikekannallepanon jälkeen. Muuttuneet olosuhteet vähensivät pakkolunastettavien ja korvattavien alueitten määrää. Linnoitusosasto määritteli tarkemmin pakkolunastettavat alueet joulukuussa 1942. Koska valtion oli maksettava sato- ja häitakorvauksia maa-alueista kunnes ne oli joko lunastettu tai vuokrattu, korvaukset oli määriteltävä mahdollisimman pian.⁸⁶

Pakkolunastettavien alueiden selvittely ohjeen mukaisesti kesti kuitenkin aikansa. Ylipäällikkö hyväksyi keväällä 1943 pakkolunastettavaksi yhteensä 497 hehtaaria.⁸⁷ Maanomistajilla oli kuitenkin oikeus korvaukseen muistakin linnoittamisen aiheuttamista vahingoista ja haitoista pakkolunastusmaksujen lisäksi. Elokuun 13. päivänä 1942⁸⁸ annetun korvauslain perusteella oli korvattava kaikki puolustusvoimien aiheuttamat vahingot. Alueilla, joilla oli suoritettu linnoitustöitä, voitiin kuitenkin korvauslain perusteella ryhtyä maksamaan korvauksia vasta, kun oli ensin selvitetty linnoitusosaston jo maksamat korvaukset. Ne olisi näin ollen selvitettävä mahdollisimman pian ja niistä oli tehtävä sopimukset.

⁸⁴ Linnoitustoimisto N:o 606/M/2 a/25.2.1941, T 12707/4, SARk. Linnoitustoimisto N:o 36/M/1/22.6.1940, T 12706/8, SARk.

⁸⁵ Linnoitustoimisto N:o 88/M/1/31.7.1940, T 12706/8, SARk. Talvisodan korvaus- ja maksukysymysten selvittämiseksi linnoitustöiden johtaja perusti 30.7.1940 Sodanaikaisten Linnoitustyömaiden Selvittelytoimiston, joka kuului linnoitusosaston tiliosastoon. Toimiston tehtävänä oli työvelvollisten palkkavaatimusten selvittäminen, korvausten maksaminen kadonneesta ja käytetystä omaisuudesta, majoituksesta ja muusta sellaisesta. Selvittelytoiminta keskeytettiin kesäkuussa 1941 jatkosodan takia toistaiseksi. Arimo 1981 s. 309.

⁸⁶ Arimo 1981 s. 467.

⁸⁷ Idem. Alueeseen sisältyi Hankoniemeltä 31 hehtaaria.

⁸⁸ AsK 656 ja 657/13.8.1942.

Kun Karjalan kannaksen omistusoikeussuhteet oli 6.12.1941 annetulla julistuksella palautettu ennalleen, oli myös Kannaksen pakkolunastus- ja korvauskysymykset selvitettävä. Linnoitusosasto pyysi 11.3.1942 Kannaksen Ryhmää määrittämään pakkolunastettavat alueet ja rakennuskieltoalueet. Karjalan kannaksella ehdittiin jatkosodan aikana kartoittaa ja merkitä maastoon suuri määrä alueita, mutta työ jäi kesken, kun tilanne muuttui kesällä 1944.⁸⁹

Vuonna 1944 ryhdyttiin Päämajan linnoitusosaston esityksestä siirtämään maanlunastustoimiston vahingonkorvaus- ja kiinteistöhankinta-asiat kartoitusta lukuun ottamatta puolustusministeriöön. Tehtävien hoito tuli aloittaa puolustusministeriössä 1.5.1944. Samana päivänä varatuomari T. Murén maanlunastustoimistosta siirrettiin puolustusministeriöön käsittelemään kyseisiä asioita. Siirto ei liene ollut aivan ongelmaton, koska vielä 24.5. puolustusministeriö pyysi maanlunastustoimistoa ilmoittamaan ne korvaukset, jotka vielä vireillä olevien linnoitustöiden kiinteistövahinkoasioista mahdollisesti maksettaisiin. Vielä syyskuun lopulla 1944 puolustusministeriö ilmoitti linnoitusosaston päällikölle, että linnoitusvahinkojen lopulliseen arviointiin ja niistä johtuvien lopullisten sopimusten tekemiseen sen enempää kuin korvausten suorittamiseen niiden johdosta ei toistaiseksi ollut syytä ryhtyä.⁹⁰

Maanlunastusorganisaatiossa oli monta ongelmaa talvi- ja jatkosodassa. Aluehallintakysymysten hoitoon ei ollut valmistauduttu riittävän hyvin, eikä alan lainsäädäntö ollut täysin ajan tasalla. Aluehallintakysymykset lisääntyivät nopeasti sotien aikana, ja sen takia niitä käsittelevää organisaatiota jouduttiin usein muuttamaan ja sen henkilömäärää kasvattamaan. Monimutkainen organisaatio ei voinut olla hankaloittamatta asioiden hoitoa. Lisäksi maanlunastustoimistolla, joka alun perin oli luotu maavoimien tarpeisiin, ei aina ollut riittävää tuntemusta merivoimien tarpeista.

8.4 Rannikkopuolustuksen lunastuskysymykset talvi- ja jatkosodassa

Talvisota ja välirauha

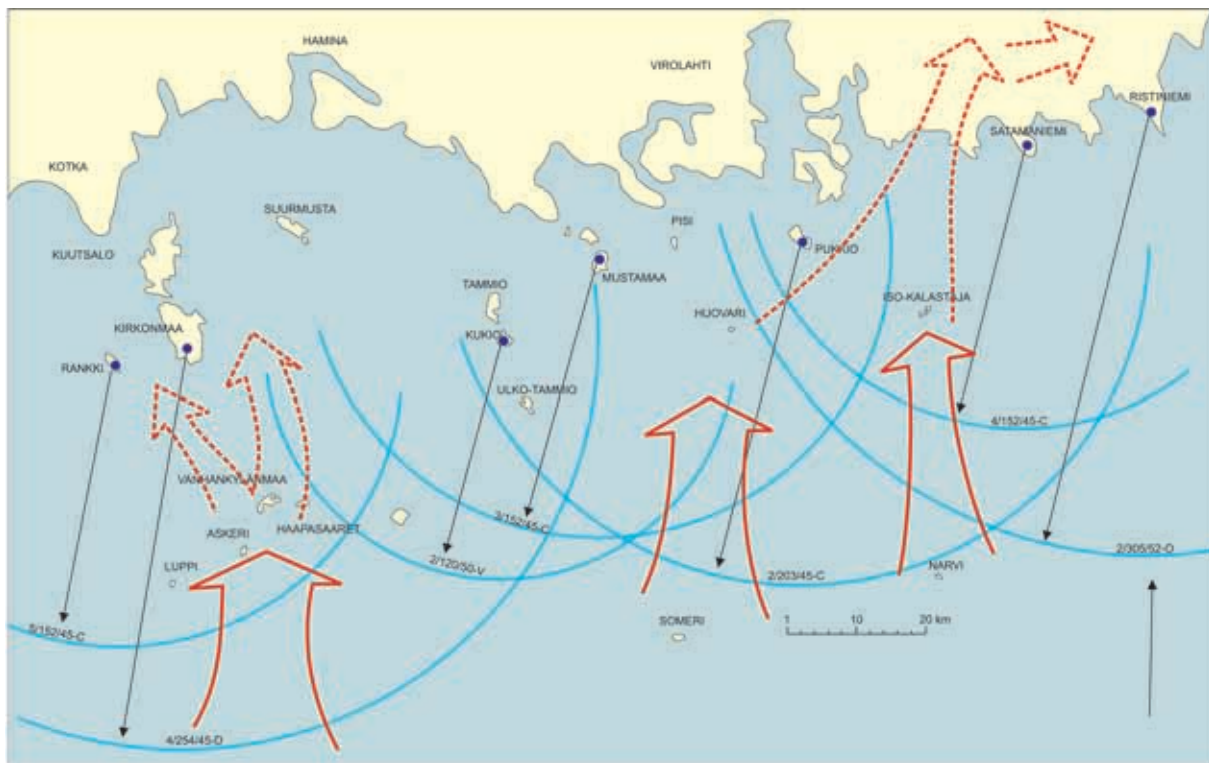
KUN VUODEN 1938 KRIISIN aikana rannikkopuolustuksen täytyi nopeasti aloittaa linnoitustyöt yksityisten mailla, töiden aloittamiseen hankittiin maanomistajien lupa. Ainakin Lökhölmän omistajan kanssa sopimus tehtiin kuitenkin vasta 9.11.1938 kriisin jo mentyä ohi, mikä kuvaa toimien kiirettä. Lökhölmän itäosaa koskevassa sopimuksessa todetaan, että omistaja oli antanut puolustusvoimille oikeuden suorittaa alueella joitakin linnoitustöitä (*”vissa befästningsarbeten”*) kuitenkin siten, että puolustusvoimien tuli korvata vahingot kuten metsänhakkuut.⁹¹ Sopimus oli voimassa, kunnes alue olisi myynnin tai pakkolunastuksen kautta siirtynyt puolustusvoimille tai kunnes asiasta olisi muuta sovittu.

Alueet, joihin oli pystytetty linnoitteita, ajateltiin jo vuonna 1938 lunastaa myöhemmin. Täyhystystornien paikat aiottiin sen sijaan vuokrata maanomistajilta, mikäli maanomistajat eivät sallisi torneja alueellaan ilman korvausta. Merivoimien esikunta vakuutti syksyllä 1938 puolustusmi-

⁸⁹ Arimo 1981 s. 467–468.

⁹⁰ PIM N:o 525/K sal/20.4.1944, T 12707/16, SARk. PIM N:o 3303/311. M.107/24.5.1944, T 12708/6, SARk. PIM N:o K7764/44/26.9.1944, T 12708/6, SARk.

⁹¹ Sopimus Lökhölmän haltioiden N. ja E. Forssén ja puolustusvoimien välillä 9.11.1938, T 17424/2885, SARk.

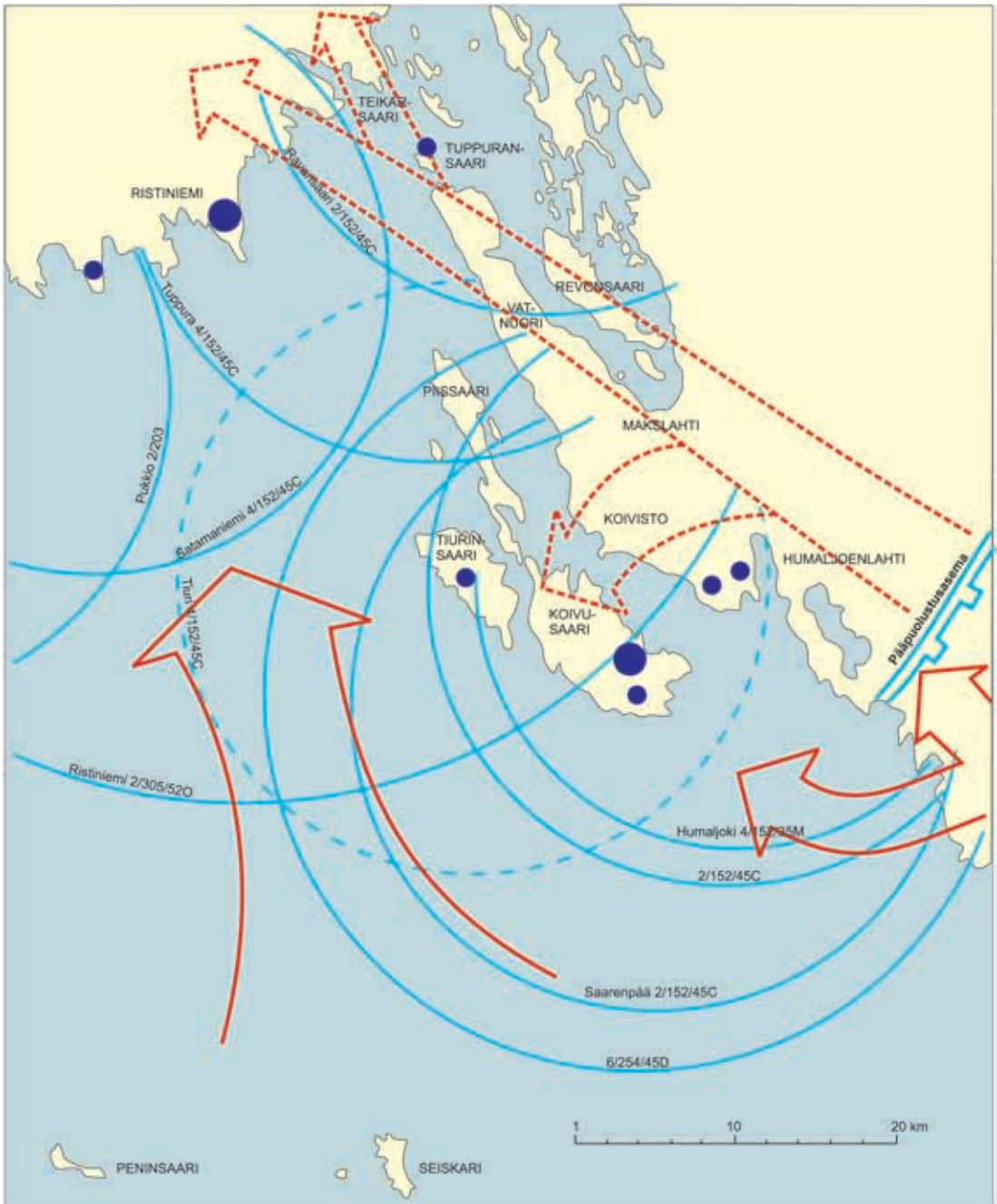
20. Itäisen Suomenlahden järeä ja raskas rannikkotykistö talvisodassa ja arvioidut venäläisten hyökkäyssuunnat (ryhmitys Kauhanen s. 71, hyökkäyssuunnat Tirronen 23.1.2007)

nisteriön teknilliselle osastolle laativansa kokonaisselvityksen maankäytön pysyvistä ratkaisusta. Talvisodan alettua rannikkopuolustusta varten voitiin kuitenkin ottaa haltuun alueita sotatilain 23 §:n perusteella, jolloin ainakin paikoitellen kävi niin, että vuoden 1938 sopimukset unohtuivat tai niihin ei haettu tarvittavaa puolustusministeriön vahvistusta. Näitä puolitiehen jääneitä sopimuksia jouduttiin vielä jatkosodan jälkeen selvittämään.⁹²

Talvisodan aikana maanlunastusasioita ei ehditty hoitaa. Ylipäällikkö perusti 13.6.1940 Hangon vuokra-alueita ympäröivistä joukoista merivoimien komentajalle alistetun Hangon Ryhmän, joka operatiivisessa mielessä oli vasta perustetun Karjaan sotilasläänin alainen. Kesäkuusta 1940 alkaen sotilasläänin esikunta toimi erään oppilaitoksen tiloissa Tammisaaressa. Oppilaitos tarvitsi kuitenkin tilansa syksyllä lukukauden alussa. Tammisaaressa oli vuodesta 1918 toiminut sotavankileiri, joka sittemmin siirtyi siviilihallintaan nimellä Tammisaaren pakkotyölaitos. Vuonna 1940 osoittautui pian välttämättömäksi saada Tammisaaren Dragsvikin alue Hangon alueen puolustuksen käyttöön. Vaikka vankeinhoitolaitos vastusti Dragsvikista luopumista, valtioneuvosto päätti 5.9. siirtää Dragsvikin puolustusvoimien hallintaan ja hoitoon.⁹³ Sotilasläänin esikunnalta meni kuitenkin paljon aikaa ennen kuin varuskunnan järjestelyt oli saatu kuntoon ja eri kasarmit, varastot ja muut tilat oli virallisesti luovutettu uusille haltijoille.

⁹² MerivE osasto 2 N:o 621/V. sal/7.10.1938, T 17863//XXXIV/1157, SArk. MerivE N:o 415/Rak/16h/9.5.1949, kansio Korppoo, Bokulla jne., PIMark.

⁹³ Henrik Cederlöf: Finlandssvenskt försvar. Nylands Brigad och Dragsvik garnison 1940–1995. En historiks översikt, Nylands Brigads Gille, Ekenäs 1996, s. 15–18.

21. Viipurinlahden rannikkotyöstön ryhmitys ja arvioidut venäläisten hyökkäyssuunnat talvisodan alkaessa. Hyökkääjän mahdollisuuksista ylittää Viipurinlahti oltiin eri mieltä (ryhmitys Mikola ym. (toim.) s. 234, hyökkäyssuunnat Tirronen 23.1.2007).

Maanlunastustoimiston toimistoinsinööri Matti Nisula teki 9.–12.9.1940 matkan Hangon alueelle. Matkan tarkoitus oli arvioida summittain linnoituslaitteita varten tarvittavien maa-alueiden

kustannukset. Hankoniemen poikki oli suunniteltu rakennettavaksi kolme puolustuslinjaa; etulinja, pääpuolustuslinja ja takimmainen linja. Näitten linjojen väliin ja taakse suunniteltiin lisäksi lukuisia konekivääri- ja miehistökorsuja, kasarmeja ja tuliasemia. Näin ollen linnoitettava alue oli varsin suuri, yhteensä noin 4000 hehtaaria. Suurimman osan alueesta omisti Fiskars Ab. Tämän lisäksi suunniteltiin alueen ulkopuolelle Bromarviin ja saaristoon lähinnä tykistön tuliasemia, jotka käsittivät saarineen toiset 4000 hehtaaria. Lunastukset voitiin suorittaa periaatteessa kahdella tavalla. Jokaiselle linjalle voitiin lunastaa oma 0,5–1,5 kilometrin levyinen vyöhykkeensä ja lisäksi välimaastosta erillisiä alueita, tai puolustusvoimille voitiin lunastaa koko alue.⁹⁴

Tultiin siihen lopputulokseen, että olisi edullisinta lunastaa koko alue. Suurin osa mantereella olevasta osasta ja melkein koko saaristoalue kuului siihen suojavyöhykkeeseen, joka Suomen ja Neuvostoliiton välillä solmitun rauhansopimuksen mukaan muutenkin oli tyhjennettävä. Kysymyksessä oli kuitenkin niin suuri periaatteellinen päätös, että alueiden tarkka arviointi jätettiin lunastusta koskevan periaatepäätöksen jälkeiseen aikaan. Lunastuksesta tehtiin kuitenkin yleinen kustannusarvio. Lunastettavaa peltoa oli noin 500 hehtaaria ja metsämaata noin 7500 hehtaaria. Karkea kustannusarvio oli 50 miljoonaa markkaa.⁹⁵

Periaatepäätöksen lisäksi Hangon linjan lunastus vaati huomattavan määrän valmisteluja. Alueen kartoittaminen aloitettiin heinäkuussa 1940. Periaatepäätös saatiin ylipäälliköltä vuonna 1940 ja linnoitustyöt voitiin aloittaa kesällä 1940. Lunastuskysymyksiä ei kuitenkaan pystytty selvittämään. Yksi syy viivästyksiin oli se, että suurien alueiden pakkolunastus olisi voimassa olevan lainsäädännön mukaan kestänyt erittäin kauan sekä ollut erittäin kallista. Sen takia ryhdyttiin muuttamaan lakia.⁹⁶

Hangon linjan valmistelut kuitenkin jatkuivat kartoituksella, linjaverkon ajolla ja lunastettavien alueiden tarkemmalla suunnittelulla. Tarkistettujen suunnitelmien mukaan Hangon linja käsitti noin 13 000 hehtaaria, ja siellä oli noin 500 tilaa ja 1200 asukasta. Siellä asui myös suuri määrä kalastajia, joille olisi pitänyt perustaa uudet kalastustilat, koska heidän elinkeinonsa harjoittaminen olisi käynyt mahdottomaksi maanlunastusten takia ja joukko-osastojen antamien kalavesiä koskevien liikkumiskieltojen takia.⁹⁷

Lokakuussa 1940 linnoitustoimisto kävi muun muassa neuvotteluja Kotkan kaupunginhallituksen kanssa ja Kotkan Lohkon komentajan kanssa lunastettaviksi ehdotetuista maa-alueista ja kiinteistöistä. Joukko-osastojen upseereille laadittiin selvitys pakkolunastusmenettelystä, jotta he pystyisivät paremmin valmistelemaan ja käsittelemään paikallisia lunastuskysymyksiä. Hangon linjalla jatkui muun muassa linjanjako ja kartoitustyö kahden kartoitusryhmän voimin. Marraskuussa tehdyssä yhteenvedossa lunastettavia ja vuokrattavia alueita oli maavoimilla 28 616 hehtaaria ja merivoimilla 11 164 hehtaaria eli yhteensä 39 780 hehtaaria, joten merivoimien lunastettavat ja vuokrattavat alueet muodostivat noin 28 prosenttia kaikista kyseisistä alueista.⁹⁸

⁹⁴ P.M. Hangon linjaa varten tarvittavien maa-alueiden pakkolunastamisesta 14.9.1940, T 12708/2, SARk.

⁹⁵ Ibid. Alustava summittainen kustannusarvio Hangon linjaa varten tarvittavien maa-alueiden pakkolunastamisesta 14.9.1940, 12708/2, SARk.

⁹⁶ Päiväämätön ja allekirjoittamaton selvitys maanmittaustoimiston töistä 1940, T 12706/7, SARk. Päiväämätön ja allekirjoittamaton Lyhyt selostus Maanlunastustoimiston toiminnasta, T 12706/7, SARk.

⁹⁷ Päiväämätön ... Lyhyt selostus ..., SARk. Linnoitustoimisto N:o 496/M/1./7.10.1940, T 12708/2, SARk.

⁹⁸ Diariomaton selostus Linnoitustoimiston Maanlunastustoimiston toiminnasta lokakuussa 1940, 9.11.1940, T12708/2, SARk. Merivoimien alueet käsittivät Hangon linjalta lunastettavia alueita 10341

Päämaja antoi 1.8.1940 kaikki varustus- ja linnoitustyötä varten varatut määrärahat linnoitustoimiston käyttöön ja määräsi sen huolehtimaan kaikista talvisodan linnoitustöiden vielä selvittämättömien vahinkojen korvauksista. Järjestely aiheutti aluksi hieman epäselvyyksiä linnoitustöimistössä niiden alueiden korvauksista, joilla merivoimat olivat johtaneet linnoittamista. Erityisesti epäselvyyksiä oli Ahvenanmaalla, jonka linnoitustyöt eivät olleet kuuluneet linnoitustoimistolle. Kenraaliluutnantti Hanell katsoi, että Ahvenanmaan erikoisaseman vuoksi sen alueita ei pitäisi pakkolunastaa tai vuokrata, vaan haitoista ja vahingoista olisi suoritettava kertakaikkinen korvaus.⁹⁹

Keväällä ja kesällä 1940 ahvenanmaalaiset keräsivät tiedot puolustusvoimien talvisodan aikana aiheuttamista vahingoista. Vahingoista ja niiden korvauksista laadittiin syksyllä 1940 sopimus kahtena kappaleena, joista toinen jäi asianomaiselle ja toinen lähetettiin maanlunastustoimistolle. Muutamat henkilöt luopuivat korvausvaatimuksista saatuaan pitää puolustusvoimien alueelle jättämän puutavaran.¹⁰⁰

Hangon linjalla määriteltiin tammikuussa 1941 yhdessä sotilaslänin komentajan kanssa lopullinen lunastettavaksi ja vuokrattavaksi ehdotettu alue joulukuussa 1940 valmiiksi saadulle kartalle, niin että helmikuussa voitiin aloittaa neuvottelut Hangon maanomistajien kanssa.¹⁰¹

Maanlunastustoimisto muutti Helsinkiin 1.–3.3.1941 ja pyysi muun muassa Merivoimien esikunnalta pakkolunastusesityksen perusteluja Puolustusvoimain Pääesikunnalta saatavaa periaatteellista pakkolunastuslupaa varten. Linnoitustoimisto määräsi myös maanmittausinsinööri Toivo Päivisen tekemään selvityksen Kotkan, Helsingin ja Pellingin lohkolle lunastettavien ja vuokratavien alueiden laajuudesta ja rajoista sekä lunastuksen vaikutuksesta paikkakunnan maatalouteen. Huhtikuussa oli vielä tarkoitus lähettää insinööri III Armeijakunnan alueelle samanlaisia selvityksiä varten.¹⁰²

Kevääseen 1941 mennessä pakkolunastus- ja vuokrausesitykset olivat kutakuinkin valmiit. Laajin niistä oli Karjaan Sotilaslänin 15.2.1941 Hangon alueesta laatima esitys, jossa oli useita kymmeniä liitteitä taulukoineen ja karttoineen. Niin sanottuun suoja-alueeseen kuului yli 30 taloa Hangon rajavartioston vartioasemia varten. Varsinaisen pakkolunastetun alueen ulkopuolella oli yli 20 erillistä aluetta, joille oli tarkoitus rakentaa taisteluumpuma-alueita, koulutusumpumaratoja, kasarmialueita, varastoalueita ja korjaustiloja, joita ei voinut sijoittaa lähelle raja-alueita. Alueet olivat sekä yksityisten että eri yhtiöiden omistamia. Osa niistä oli jo joukkojen käytössä omistajan kirjallisella suostumuksella, mutta vuokrasopimuksia ei yleensä ollut eikä vuokria maksettu, sillä ne oli jätetty myöhemmin hoidettaviksi. Alueen suurin omistaja Oy Fiskars Ab oli valmis myymään puolustusvoimille kaikki Hankoniemellä olevat maa-alueensa, mutta toivoi, että vain välttämättö-

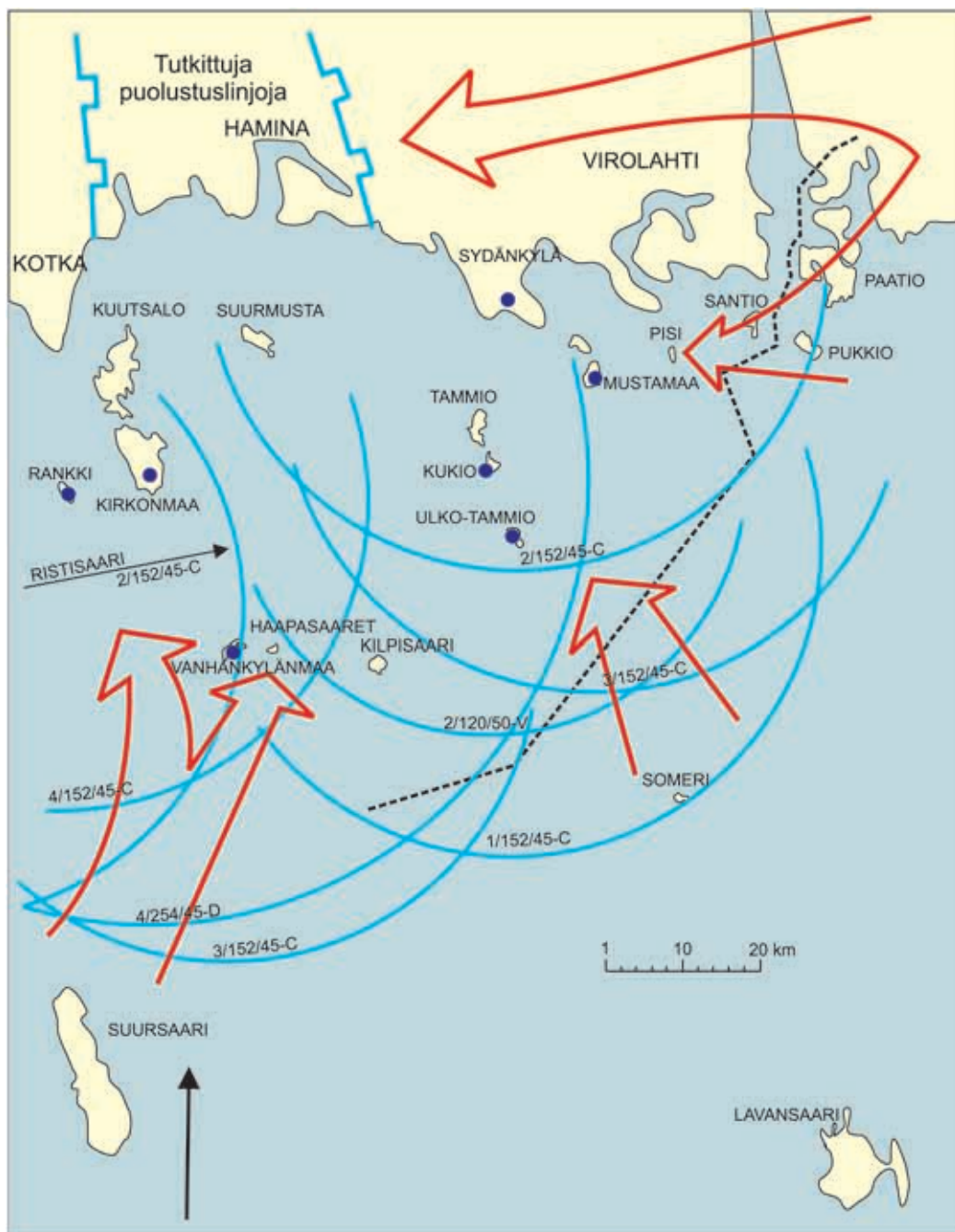
hehtaaria, muilta alueilta lunastettavia alueita 772 hehtaaria ja muilta alueilta vuokrattavia alueita 51 hehtaaria. Linnoitustoimiston yhdistelmä lunastettavista ja vuokrattavista alueista 29.11.1940, T 12708/2, SARk.

⁹⁹ Linnoitustoimisto N:o 166/M/1./19.8.1940, T 12708/2, SARk.

¹⁰⁰ Ahvenanmaalaisten ja puolustusvoimien välillä solmitut korvaussopimukset syksyllä 1940, Hf:1, PIMArk. Maanomistajilta oli pääasiassa viety hiekkaa ja puutavaraa sekä rikottu aitoja ja vahingoitettuja teitä.

¹⁰¹ Linnoitustoimisto N:o 71/K/19 c sal/14.1.1941, T 12708/2, SARk.. Linnoitustoimisto N:o 301/K/19 c sal/15.2.1941, T 12708/2, SARk. Linnoitustoimisto N:o 548/K 19/c sal/15.3.1941, T 12708/2, SARk.

¹⁰² Linnoitustoimisto N:o 812/M/1 b/4.3.1941, T 12707/1, SARk. Linnoitustoimisto N:o 125/M/1 g.sal./16.4.1941, T 12708/2, SARk.

22. Itäisen Suomenlahden järeä ja raskas rannikkotykistö jatkosodan alussa ja arvioidut venäläisten hyökkäyssuunnat (ryhmitys Kaubanen s. 72, hyökkäyssuunnat Tirronen 23.1.2007).

mät alueet pakkolunastettaisiin ja loput vuokrattaisiin. Neuvottelut ja selvitykset maanomistajien kanssa olivat kuitenkin osittain kesken.¹⁰³

Merivoimien muiden alueiden lunastusesityksiä valmisteltiin vähän Hangon suuren työmäärän takia. Keväällä 1941 laaditussa yhteenvedossa merivoimien lunastettavista alueista suurin osa oli Hangon alueella ja sen ympäristössä. Muita kohteita olivat Glosholm, Pirttisaari, Risholm, Östra Bästö,¹⁰⁴ Yttre Täktarn, Vahterpää, Kasaberget Gäddbergsön alueella ja osa Iso-Ahvenkosken kylää.¹⁰⁵ Nämä olivat lähinnä alueita, jotka oli otettu käyttöön ennen talvisodan syttymistä, mutta joiden maanhallintakysymykset ja jatkokäyttösuunnitelmat olivat kesken.

Jatkosota

Jatkosodan puhjettua ja venäläisten vetäytyttyä Hangon tukikohdasta aluehallintakysymysten käsittely keskeytyi. Vuosina 1942 ja 1943 merivoimien lunastus-, vuokraus- ja korvausasiat olivat jälleen vireillä Päämajan Linnoitusosaston Maanlunastustoimiston toimeksiannosta, jolloin muun muassa toimiston virkailijat suorittivat alustavia mittauksia ja selvityksiä merivoimien eri joukko-osastojen alueilla.¹⁰⁶ Vuonna 1943 pohdittiin muun muassa Sommarön linnakealueen pakkolunastusta ja korvauksia. Maanlunastustoimiston maanmittausinsinööri Gröndahl kävi mittaamassa alueen ja merkitsemässä kartalle pakkolunastettavaksi esitetyn alueen.¹⁰⁷ Kun maanlunastustoimisto lakkautettiin vuonna 1944 myös tämä asia jäi kesken.

Vuonna 1943 keskusteltiin Bästön kahden omistajan, kalastaja Andersonin ja kalastaja Holmströmin, kanssa saaren lunastamisesta, mutta sopimusta ei tehty.¹⁰⁸ Samana vuonna Päämajan Linnoitusosaston Maanlunastustoimisto selvitteli ainakin Ahvenanmaan, Turun saariston ja Vaasan saariston pakkolunastusasioita.¹⁰⁹ Maamittausinsinööri, luutnantti Jarl Johansson kiersi Ahvenanmaan saariston selvitettävät linnakealueet. Saaristomeren Rannikkoprikaatin esikuntapäällikkö everstiluutnantti Jarl Lundenius antoi Johanssonille perustiedot tarkastusmatkalle, koska Johanssonilla oli hyvin vähän tietoja alueista ennen matkaa. Ensimmäisenä tarkastuskohteena oli Maarianhaminan kaupungin alueelle rakennettu ase- ja ammusvarasto. Seuraavaksi tarkastettiin Hammaruddan linnake. Koska alueelle kiinteiden linnoituslaitteiden lisäksi oli rakennettu kymmenkunta arvokasta kasarmi-, keittiö- ja asuinrakennusta, katsottiin, että alue olisi Maanlunastustoimiston ja puolustusministeriön aluehallintaperiaatteiden mukaan lunastettava. Linnake kuului pääosin Södergård -nimiseen tilaan. Mahdollisen pakkolunastuksen takia Johansson neuvotteli alueen omistajan, maanviljelijä Johan Hambruddin, kanssa. Hambrudd ilmoitti, ettei vastustanut lunastusta, mutta pyysi joidenkin alueiden lunastamatta jättämistä.¹¹⁰

¹⁰³ KarSIE N:o 168/Pion./II H/15.2.1941, He II:5, PIMArk.

¹⁰⁴ Nykyisin peruskartalla Bästö. Pernajan edustalla on kaksi Bästö-nimistä saarta, joista idempi on ollut rannikkopuolustuksen käytössä.

¹⁰⁵ Päiväämätön ja allekirjoittamaton yhteenvedo merivoimien lunastusesityksistä vuonna 1941, HeII:5, PIMArk.

¹⁰⁶ MerivE N:o 1632/Rak/17.8.1945, T17371/2212, SARk.

¹⁰⁷ MerivE N:o 1511/Rak/31.7.1945, T17371/2212, SARk.

¹⁰⁸ MerivE N:o 1632/Rak/17.8.1945, T17371/2212, SARk.

¹⁰⁹ Kulkulaitosten ja Yleisten Töiden ministeriö N:o 741/Mat.3/11/10.1.1945, Hf:1, PIMArk.

¹¹⁰ Redogörelse över rekognoseringsresa på de olika tillämnade fortområdena i Ålands skärgård, Hf:1, PIMArk.

Suomen valtio omisti suurimman osan Herrön linnakkeen alueesta ja se oli Ahvenanmaan maakunnan hallinnassa. Kaksi kalastajaa, jotka olivat vuokranneet valtion omistaman alueen, olivat vuonna 1918 ostaneet alueella sijaitsevat seitsemän rakennusta, pari kellaria ja laiturin edelliseltä vuokralaiselta. He suostuivat muuttamaan pois, kunhan korvauksista sovittaisiin. Lisäksi tarkastuksessa kävi ilmi, että Herrön kolme lähialuetta, Ledsjär, Grillskär ja Busskär, olivat niin lähellä linnakealuetta, että ne tulisi lunastaa.¹¹¹

Tellholmenin linnakkeella oli kantalinnoitteiden lisäksi kasarmirakennus, joten alue päätettiin lunastaa. Suurin osa alueesta oli Torpin kylän yhteisiä maita. Lisäksi oli syytä lunastaa jotkut muut linnakkeen lähialueet, muun muassa noin kilometrin päässä linnakkeesta sijaitseva Granskärin saari. Aivan tarkkaa suunnitelmaa Tellholmenista ei vielä ollut tehty, vaan suunnitelmia tarkennettaisiin, kun linnakkeen rakennustyöt olisivat edenneet hieman pidemmälle.¹¹²

Nyhamnia oli myös kantalinnoitettu, ja sen takia Nyhamn, Norra Nyhamnsklubben ja Södra Nyhamnsklubben aiottiin lunastaa. Ainoastaan yhdellä saarista oli muutama vanha kalamaja linnakkeen käytössä. Myös Signildskärin saaret päätettiin lunastaa, koska niillä oli valmiita kantalinnoitteita ja lisää oli tekeillä. Vasta tarkastusmatkan aikana maanlunastustoimiston tarkastajat saivat rannikkoprikaatin komentajalta everstiluutnantti Niilo Heirolta ja esikuntapäälliköltä everstiluutnantti Lundeniukselta tietää, että myös Alskärissä, Jungfruskärissä, Berghamnissa, Lökholmassa, Bokullassa, Borstössa ja Korppoossa oli selvittämättömiä aluehallinta-asioita samoin kuin Kuuskajaskarissa ja Reposaaressa.¹¹³

Luutnantti Johansson tarkensi Ahvenanmaan ja Turun saariston linnakealueiden maanlunastussuunnitelmia 25.5.–19.6.1943. Johansson keskusteli matkan aikana merivoimien komentajan kenraaliluutnantti Väinö Valveen, rannikkoprikaatin komentajan everstiluutnantti Heiron ja majuri Carl von Behrin kanssa. Matkan jälkeen Johansson laati listan lunastettaviksi ehdotetuista alueista.

- Alskär lunastetaan kokonaan
- Bokullan tila R N:o 1¹ ja Huslandetin tila R N:o 2¹ lunastetaan
- Jungfruskäristä lunastetaan noin 6500 m²
- Lökholmenista lunastetaan osa
- Nyhamnin saariryhmä lunastetaan kokonaan
- Tellholmenin niemestä lunastetaan osa
- Hammaruddan niemestä lunastetaan osa
- Utöstä lunastetaan osia
- Berghamnista lunastetaan osa
- Herrön niemestä lunastetaan osa
- Kökarista lunastetaan joko suuri tai pieni osa.¹¹⁴

Berghamnin alueesta ei oltu aivan varmoja, sillä yksi tai kaksi tilaa olisi jäänyt niin pieneksi,

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Ibid.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ PM. maanlunastusasioissa Ahvenanmaan ja Turun saaristossa sijaitsevilla linnakealueilla 25.5.–19.6.43 välisenä aikana, Hf:1, PIMArk. Luettelon sanamuotoa on hieman lyhennetty alkuperäisestä.

23. Ahvenanmaan tärkeimmät linnakkeet 1939–1944.

ettei toimeentulo olisi enää ollut mahdollista. Vaihtoehtona oli vuokrata alueen parakkialue määrävuosiksi ja pienentää lunastettavaa aluetta. Kökarissakin oli kaksi mahdollisuutta. Pienempi, jo maastoon merkitty 60 hehtaarin alue ei maanomistajilta vienyt liian paljon arvokkaita laidunmaita. Merivoimien esikunta taas puolsi suurempaa 95 hehtaarin aluetta, jossa oli otettu huomioon ympäröivät kalliot, jotka antaisivat viholliselle mahdollisuuden tulittaa linnaketta, elleivät ne olisi linnakkeen hallussa.

Elokuun 25. ja 26. päivänä 1943 luutnantti Johansson selvitti maanlunastusasioita Hiittisten saaristossa. Bolaxin saaresta oli ehdotettu noin yhtä hehtaaria lunastettavaksi. Krokön lunastettavaksi esitetty alue oli noin kaksi ja puoli hehtaaria. Ainakin Krokön alue oli jo määritetty ja paa-lutettu. Lisäksi Johansson kävi Hiittisten pohjoispään kasarmialueella. Sen lunastaminen jätettiin kuitenkin puolustusministeriölle.¹¹⁵

Johansson selvitti myös Suomenlahden keski- ja itäosien linnakealueiden lunastusesityksiä, jotka olivat epäselvempiä kuin muualla rannikolla. Lyhennelmä lunastusesityksestä on esitetty alla:

- Bågaskäristä ei ollut syytä lunastaa alueita. Mittaustornia varten ehdotettiin pitkäai-kaista alueen vuokrasopimusta.
- Sommarö-niminen saariryhmä Degerbyn kunnasta ehdotettiin lunastettavaksi.
- Söderskärin saariryhmästä ehdotettiin lunastettavaksi läntinen saari.

¹¹⁵ Selostus maanlunastusasioissa Hiittisten saaristossa 25.8–26.8.1943, kansio asiakirjoja vuoteen 1976, Alajärvi jne., PIMArk.

- Mickelskärin saariryhmästä ehdotettiin lunastettavaksi Stor-Mickelskär (Bylandet) niminen saari.
- Pirttisaaren tilanne oli epäselvä.
- Glosholman osaa ehdotettiin lunastettavaksi.
- Risholmia ehdotettiin mahdollisesti lunastettavaksi.
- Bästön tilanne oli epäselvä.
- Ristisaari ehdotettiin kokonaan lunastettavaksi.
- Raunissaari (tarkoittanee Kaunissaari, huomautus OE) ehdotettiin kokonaan lunastettavaksi, ellei jo ollut valtion.
- Kirkonmaan saaren tilanne oli epäselvä.
- Luppi-niminen saari ehdotettiin lunastettavaksi kokonaan.
- Vanhankylän saariryhmästä ehdotettiin lunastettavaksi Vanhankylänmaa, Kunnoton saari, Tynnyrikari, Karpalokari ja Järvenkari.
- Kilpisaari ehdotettiin lunastettavaksi. Esitykseen oli kynällä lisätty ”*valtion*”.
- Kukkionsaaren tilanne oli epäselvä. Eversti Enkaisen mielestä ei lunasteta toistaiseksi.
- Ulko Stamön tilanne oli epäselvä. Esitykseen oli kynällä lisätty ”*Tammio*”.
- Mustamaa ehdotettiin lunastettavaksi kokonaan.
- Ruissaarta ei ehdotettu lunastettavaksi, toisen ehdotuksen mukaan kuitenkin kokonaan.
- Pukkiosaaren eteläosa oli valtion.
- Iso Kalastajan saariryhmä ehdotettiin lunastettavaksi kokonaan.
- Korkeasaaren tilanne oli epäselvä.
- Satamaniemen tilanne oli epäselvä.
- Ristiniemen tilanne oli epäselvä.¹¹⁶

Tarkastuskertomuksista käy ilmi, että lunastettavien alueiden omistussuhteet olivat osittain epäselvät eikä lunastuksia ollut tarkkaan suunniteltu ainakaan vielä vuonna 1943. Muistion kieliasusta ja sanamuodoista saa myös sen kuvan, ettei tarkastaja ollut kovin perillä rannikkopuolustuksen rakenteesta eikä periaatteista, vaan tarkastusmatkat tehtiin ilman tarkkaa suunnitelmaa lähinnä jatkosuunnittelun pohjaksi. Kesän 1944 sotatapahtumat muuttivat taas maanhallintakysymysten käsittelyä, eikä alueita tiettävästi ehditty pakkolunastaa sodan aikana. Salpalinjaan kuuluvan Mustamaan saaren pakkolunastus aloitettiin sodan aikana, mutta saatiin suoritettua vasta vuonna 1946.¹¹⁷ Merivoimien aluehankinnat jäivät sekä talvi- että jatkosodassa valmisteluasteelle. Talvi-sodan jälkeen päästiin lähelle laajamittaisia aluehankintoja Hangon alueella, mutta jatkosodan syttyminen ja neuvostoliittolaisten vetäytyminen Hangosta muutti lunastustarpeet. Missään ei ole myöskään sodan ajalta tietoa siitä, että lunastussuunnitelmissa olisi vakavasti mietitty, miten aluehallinta hoidetaan, kun sota on ohi ja palataan rauhan tilaan. Ainoastaan joissakin sodan ajan keskeneräisiksi jääneissä säädösvalmisteluissa otettiin myös esille rauhan ajan näkökantoja. Aluehallintakysymysten ratkaiseminen jäi siten rauhan ajan työksi.

Kaikista epäselvyyksistä huolimatta maanomistajat suhtautuivat yleensä suopeasti alueiden

¹¹⁶ Lunastusesitys 31.7.1943, He II:5, PIMark. Asiakirjasta ei selviä, milloin mahdollinen tarkastusmatka on tehty.

¹¹⁷ PEmeripuol-os N:o 115/Meriptsto/16/sal./30.10.1954, T 23107/F2, SArk.

luovuttamiseen puolustuskäyttöön, niitä saatiin joskus jopa ilman korvausta. Esimerkiksi Kirkonmaan maanomistajat lahjoittivat lahjakirjalla tienpohjan linnakkeen satamasta kasarmille vuonna 1939.¹¹⁸

Talvi- ja jatkosodan aluekysymykset osoittavat, ettei sotatilan aikana ollut mahdollista hoitaa aluekysymyksiä. Aika ei riittänyt aluekysymysten hoitoon varsinkaan silloin, kun tilanteet muuttuivat usein ja nopeasti. Aluekysymysten selvittelyyn ei myöskään ollut varsinaisesti aihetta, koska poikkeuslainsäädäntö mahdollisti alueiden käytön rannikkopuolustuksen tarpeen mukaan. Tietämättömyys tulevista tilannemuutoksista, jatkosodan asemasotavaihe ja alueiden omistajien tarve saada korvaus alueluovutuksistaan ja alueiden kärsimistä vahingoista johtivat kuitenkin yrityksiin ratkaista aluekysymykset myös sodan aikana.

¹¹⁸ Pöytäkirja Kirkonmaalla 30.1.1946 pidetystä maanhallintakysymyksiä käsitelleestä kokouksesta, kansio Kotka, Kymnlinna jne., PIMArk.

9. Jatkosodasta Porkkalan palautukseen

JATKOSODAN JÄLKEEN puolustuspoliittiset muutokset vaikuttivat voimakkaasti puolustushallinnon maapolitiikkaan. Rannikkopuolustuksen aluekysymyksiin vaikuttivat myös jo sotien aikana haltuun otetut ja vielä sotien jälkeen tarpeelliseksi katsotut alueet. Tarpeen määrittelyyn vaikuttivat pitkälti Suomen suhteet Neuvostoliittoon, minkä vuoksi alueita tarvittiin myös Lounais- ja Länsi-Suomesta tasapuolisuuden osoittamiseksi. Lisäksi strategisesti ja operatiivisesti tärkeät alueet kuten pääkaupunkiseutu sekä satamiin ja maihinnousualueille johtavat urat ovat sanelleet aluetarpeita.

9.1 Sodanjälkeistä rannikkopuolustusta ohjanneet tekijät

9.1.1 Yleistä

JATKOSODAN JÄLKEEN rannikkopuolustuksen alueiden hallintaan vaikuttavia tekijöitä selvitettiin jopa 1960-luvun loppupuolelle saakka, jonka jälkeen alettiin voimakkaasti kehittää rannikkokotikustajia. Alueiden hallintaan vaikuttivat edelleen Pietari Suuren merilinnoituksen perintö alueineen ja tykkikalustoineen, talvi- ja jatkosodan kokemukset, Suomen jatkosodan jälkeinen uusi ulko- ja puolustuspolitiikka ja alueiden menetys jatkosodan jälkeen. Sotienjälkeiset alueratkaisut jouduttiin osittain tekemään jo 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alussa, jolloin kaikkia tekijöitä ei vielä ollut tiedossa. Siksi ratkaisuja myöhemmin on jouduttu tarkistamaan.

Jatkosodan jälkeinen aika jakaantuu selkeästi kahteen, osittain toisistaan poikkeavaan ajanjaksoon. Ajanjaksojen taitekohta asettuu 1950-luvun puoliväliin. Suomen ja Neuvostoliiton välisen yhteistyö- ja avunantosopimuksen johdosta Neuvostoliitto ei voinut virallisesti muodostaa uhkaa Suomea vastaan, mikä otettiin huomioon 1950-luvun alussa käynnistyneessä puolustus suunnittelussa.

1950-luvun puolivälin ulko- ja puolustuspolitiikkamme murroskautena Suomi avautui asteittain eurooppalaiselle yhteisölle ja se hyväksyttiin Yhdistyneitten kansakuntien jäseneksi. Porkkalan palautuksella käynnistynyt vuosi 1956 sisälsi muun muassa Urho Kekkosen valinnan Suomen presidentiksi ja suomalaisten rauhanturvaajien lähdön ensimmäiseen kansainväliseen operaatioon. Porkkalan palautuksella oli strateginen merkitys Suomen turvallisuuspoliittiselle asemalle. Samalla puolustus suunnittelu sai osittain uudet perusteet, jotka vaikuttivat voimakkaasti erityisesti rannikkopuolustuksen aluekysymyksiin.

9.1.2 Liittoutuneiden Valvontakomissio

Merivoimat niin kuin muutkin aselajit olivat jatkosodan jälkeen vaikeassa tilanteessa. Liittoutuneiden Valvontakomissio (LVK) oli tullut maahan syksyllä 1944, ja merivoimat joutui välirauhansopimuksen mukaan avustamaan liittoutuneiden eli käytännössä Neuvostoliiton asevoimia taistelussa Saksaa vastaan. Merivoimille määrätty tehtävä voidaan LVK:n asettaman päämäärän mukaan jakaa kolmeen luokkaan:

1. Operatiiviset tehtävät eli Neuvostoliiton käskemät tehtävät Saksaa vastaan,
2. Strategiset velvoitteet, joilla Neuvostoliitto vahvensi omaa strategista asemaansa ja omia toimintamahdollisuuksiaan sekä
3. Tarkastus- ja valvontatoiminta, jonka avulla Neuvostoliitto tarkasti ja kartoitti yksityiskohtaisesti Suomen meripuolustusta.¹

Operatiiviset tehtävät eivät suoranaisesti koskeneet rannikkopuolustuksen alueita. Strategisia velvoitteita sen sijaan olivat miinanraivaus, Ahvenanmaan kysymys, Porkkalan alueen vuokraaminen Neuvostoliitolle laivastotukikohdaksi 50 vuodeksi sekä kysymys merivoimien kokoonpanosta. Miinanraivausta suorittavat joukot tukeutuivat muun muassa linnakkeisiin ja niiden rakennuksiin, joten eräiden linnakkeiden parakit voitiin myydä, vuokrata tai purkaa vasta raivauksen jälkeen. Ahvenanmaan patterit oli evakuoitava ja rannikkolinnoitteet jälleen kerran tuhottava. Porkkalan edustan muutaman linnakkeen menettäminen sopimuksen mukaisiksi 50 vuodeksi ei sinänsä ollut katastrofaalista, mutta neuvostotukikohta aivan pääkaupungin kupeessa oli strategisesti erittäin merkittävä asia.

Välirauhansopimuksessa² Suomi sitoutui asettamaan armeijansa rauhanaikaiselle kannalle 5.12.1944 mennessä. Suomen sotilasjohdolta vaadittiin myös täydelliset tiedot maa-, meri- ja ilmavoimien vahvuudesta, aseistuksesta ja sijoituksesta. Lisäksi Suomen sotilasjohdon kuului sopia liittoutuneiden (Neuvostoliiton) ylimmän sotilasjohdon kanssa siitä, missä järjestyksessä Suomen armeija oli asetettava rauhanaikaiselle kannalle. Merivoimien komentaja kenraaliluutnantti Valve kävi LVK:n luona 10.10., ja häneltä vaadittiin muun muassa suunnitelma merivoimien rauhankannalle siirtymisestä, ja sen tekemiseen annettiin aikaa viikko.³ Välirauhansopimuksen tulkinta ja etenkin se, mitä rauhanaikaisella kannalla tarkoitettiin, oli kuitenkin epäselvää. Merivoimien Esikunta käski 28.10. merivoimien joukko-osastoja valmistautumisesta rauhan ajan kokoonpanoon.⁴ Suomalaiset lähtivät siitä, että puolustusvoimien rauhanaikaisella tasolla tarkoitettiin jatkosotaa edeltävää tasoa, jolloin puolustusvoimien miesvahvuus ja kaluston vahvuus oli ollut suurempi kuin ennen talvisotaa. LVK:n puheenjohtaja kenraalileversti Andrei Ždanov ilmoitti kuitenkin tasavallan presidentille kirjelmällä 30.10.1944, että Suomen tuli saattaa maa-, ilma- ja merivoimansa rauhankannalle 1.1.1939 vahvuuksien mukaan.⁵ Merivoimien rauhanajan kokoonpano jäi näin ollen vielä epäselväksi.

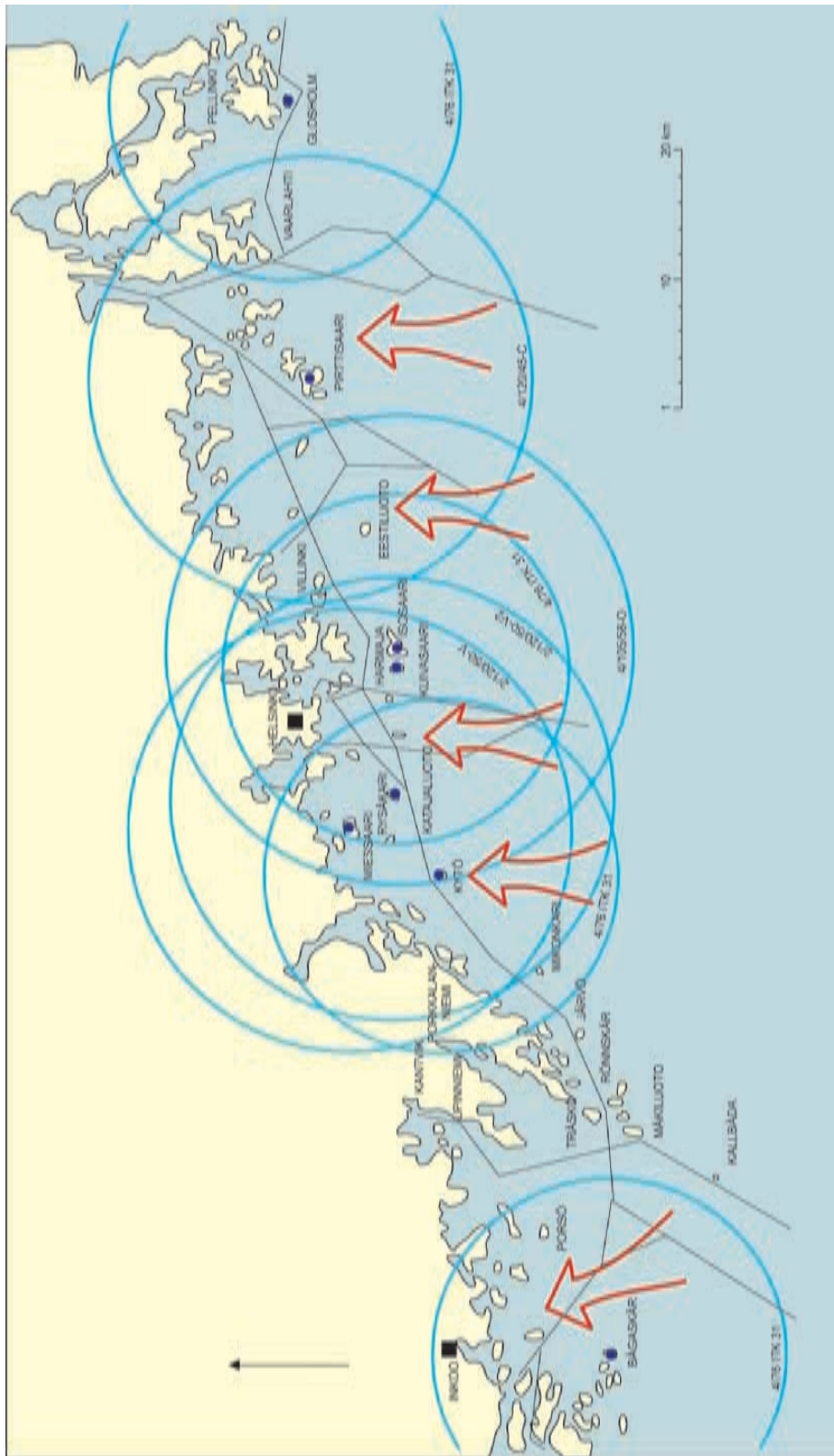
¹ Erik Wihtol: Merivoimat valvontakomission kynsissä, teoksessa Suomi valvonnassa, Sotahistoriallinen aikakauskirja 16, Sotahistoriallinen seura ja Sotamuseo, Helsinki 1997, s. 133.

² AsK 645 ja 645a//23.9.1944.

³ Uola s. 406.

⁴ MerivE op-os KD. N:o 3755/Op.3.sal/28.10.1944, T13535/100, SARk.

⁵ Teemu Leivo: Kiinteän rannikkotyöstön uudelleen ryhmittäminen Suomessa Pariisin rauhansopimuksen jälkeen, Sotahistoriallinen aikakauskirja 18, Sotahistoriallinen seura ja Sotamuseo, Helsinki 1999, s. 197.

24. Pääkaupunkiseudun rannikkotykkistön ryhmitys vuonna 1945 ja mahdollisen vihollisen arvioitua hyökkäyssuunnat. Huomaa aukko rannikkopuolustuksessa Porkkalan kohdalla, jota ryhdyttiin paikkaamaan Porkkalan palautuksen jälkeen (ryhmitys Leivo 1999 s. 218, hyökkäyssuunnat Tirronen 23.1.2007).

Kenraaliluutnantti Valve kävi LVK:n luona uudestaan 9.11., jolloin käsiteltiin Merivoimien Esikunnan LVK:lle jättämää merivoimien demobilisaatiosuunnitelmaa. LVK:n laivastoasiain osaston⁶ päällikkö kontra-amiraali Aleksandr Aleksandrov ilmoitti, että merivoimia oli supistettava jopa vuoden 1939 vahvuudesta siinä suhteessa kuin Suomen rannikkoalue oli alueluovutusten takia pienentynyt. Mannerheim sai lisäksi marraskuun lopulla Ždanovilta 26.11.1944 päivätyn kirjeen, jossa hyväksyttiin Päämajan 3.11. esittämä demobilisaatiosuunnitelma ja merivoimien vahvuudet tietyin tarkennuksin. Suomen rannikkopuolustuksen organisaatio, taistelu- ja kokonaisvahvuus oli 5.12.1944 mennessä saatettava rauhanajan normien puitteisiin ottaen huomioon rannikkopuolustusrintaman lyhenemisen ja rannikkopuolustuksen organisaation, ja taisteluvahvuus oli määrättävä yhdeksi tykistörykmentiksi ja kahdeksi erilliseksi patteristoksi, joiden kokonaisvahvuus oli 1 616 miestä. Lisäksi kaikki materiaali, mikäli sitä oli yli säädetyn määrän, oli luovutettava keskusvarastoihin.⁷

Kontra-amiraali Aleksandrov esitti kuitenkin yllättäen 11.12.1944, että miehittämättömien linnakkeiden tykit, tulenjohtovälineet ja muu kalusto tuli evakuoida keskusvarastoihin. Suomalaiset katsoivat vaatimusten menevän aikaisemmin edellytettyä pidemmälle ja olevan jopa ristiriidassa LVK:n antaman demobilisaatiovaatimuksen kanssa. Merivoimien Esikunta esitti Puolustusvoimain Pääesikunnan operatiiviselle osastolle, että vaatimus peruutettaisiin. Asiaa ryhtyi hoitamaan itse Suomen puolustusvoimain ylipäällikkö Mannerheim. Hän vetosi kirjeessään Ždanoville jo Merivoimien Esikunnan esittämien perusteluiden lisäksi muun muassa vielä käynnissä olleeseen sotaan Saksaa vastaan. Hän esitti, ettei miehittämättömien linnakkeiden järjestelmiä sellaisenaan periaatteessa hylättäisi, että Porkkalan länsipuolella olevat miehittämättömät linnakkeet säilytettäisiin ja ettei lohkolta tarvitsisi poistaa kiinteitä tykkeitä eikä muuta patterien pikaista käyttöön-ottoa varten tarpeellista kalustoa.⁸

Kenraalieversti Ždanov totesi vastauksessaan 6.1.1945, ettei LVK katsonut voivansa hyväksyä Suomen rannikkopuolustuksen aseistamista niin kuin Mannerheim oli kirjeessään pyytänyt. LVK katsoi kuitenkin mahdolliseksi jättää rannikkopuolustukseen korkeintaan 70 toimintavalmista tykkiä kaliiperiltaan 120 mm ja siitä alaspäin, ja lisäksi 70 tykkiä kaliiperiltaan 120 mm ja siitä alaspäin, jos niissä ei olisi täydellistä määrävahvuutta edellyttävää miehistöä.⁹

Vastauksessa todettiin vielä, että Suomen Merivoimien johto sai itse määrittää 140 tykin paikan. Uudeksi määrääjäksi muiden purkamiselle asetettiin 1.4.1945. Uusittu suunnitelma rannikkopuolustuksen ja laivaston saattamisesta rauhan kannalle oli esitettävä LVK:lle 12.1.1945 mennessä. Merivoimien Esikunta laati 11.1. käskyn tykistöaseistuksen varastoimisesta.¹⁰

Maaliskuun 2. päivänä 1945 LVK ilmoitti ratkaisunsa, jota oli pidettävä lopullisena. Päätös oli tavallaan kompromissi aikaisemmista esityksistä. Suomen sallittiin pitää suurkaliiperisia tykkeitä Porkkalan länsipuolella lukuun ottamatta Nyhamnia ja Signilskärin pattereita, jotka tuli evakuoida Ahvenanmaan demilitarisoinnin yhteydessä. Porkkalan länsipuolelle sai jäädä 92 tykkiä, ja Porkkalan itäpuolella tykkien lukumäärä rajoitettiin 48:aan ja 120 millimetriin. Tykkien yhteismääränä säilyi 140, ja loput oli evakuoitava keskusvarastoihin 1.6.1945 mennessä. Porkkalan län-

⁶ Eräissä lähteissä merivoimaosasto.

⁷ Uola s. 407. LVK:n puheenjohtaja N:o 0174/26.3.1944 Suomen presidentille, T15719/9, SARk.

⁸ MerivE N:o 123/Op.3.sal/14.12.1944, T24099/F1, SARk. Suomen puolustusvoimain ylipäällikkö 20.12.1944 Kenraalieversti A. Zhdanoville, T24099/F1, SARk.

⁹ LVK:n puheenjohtaja N:o 13/6.1.1945 Suomen Puolustusvoimain Ylipäällikölle, T21696/14, SARk.

¹⁰ Leivo 1999 s. 202.

sipuolella olevien uuden suunnitelman mukaan säilytettävien patterien purkutyöt keskeytettiin viipymättä.¹¹

Yllättävän kääntein vuoksi osa suunnitelmista jouduttiin laatimaan uudestaan. Uusi suunnitelma jätettiin LVK:lle 8.3.1945. Suomenlinnan Rannikkolinnakkeistolla miehitettyjä linnakkeita olivat Kytö, Rysäkari (entinen Ryssänkari) ja Isoaari. Miehitämättömiä linnakkeita olivat Miessaari, Kuivasaari, Pirttisaari ja Glosholm. Haminan Rannikkolinnakkeiston miehitetyt linnakkeet olivat Vanhankylänmaa ja Mustamaa sekä miehitämättömät Lehtinen, Ristisaari ja Ulko-Tammio. Turun Rannikkotykistörykmentin miehitetyt linnakkeet olivat Reposaaari, Isokari, Jungfruskär, Alskär, Utö, Borstö, Örö, Russarö, Hästö-Busö ja Bågaskär. Miehitämättömiä olivat Sommarö, Kuuskajaskari, Lypertö (Katanpää), Jurmo, Bengtskär, Morgonlandet, Jussarö ja Skälö.¹²

Kontra-amiraali Aleksandrov kutsui kontra-amiraali Sundmanin 7.4.1945 LVK:n päämajaan Hotelli Torniin keskustelemaan merivoimien rauhan kannalle siirtymisestä. Kontra-amiraali Aleksandrov ilmoitti LVK:n tarkentaneen rannikkopuolustuksen jalkaväkiasetuksen laatua ja määrää. Koko rannikkopuolustuksen tuli olla määrätyn mukainen 1.6. mennessä. Tämän jälkeen LVK katsoisi rannikkojoukkojen siirtyneen rauhan ajan kannalle lopullisesti eikä siihen enää puututtaisi.¹³

9.1.3 Sotien seuraukset ja kokemukset

Sotatila oli voimassa siihen asti, kunnes Pariisin rauhansopimus tuli voimaan kansainvälisesti ja valtiosisäisesti. Puolustusvoimien sotatilalain tai muilla perusteilla haltuunottamien alueiden kohtaloa ei kuitenkaan ehditty selvittää sotatilalain lakkauttamiseen mennessä, vaan lakia jouduttiin jatkamaan jopa kahteen kertaan ennen kuin aluehallintakysymykset oli selvitetty.¹⁴ Ongelma johtui sekä sotatilalaista että laista pakkolunastuksesta, joista ei kummassakaan ollut otettu huomioon aluehallintakysymysten selvittämistä sodan jälkeisessä tilanteessa. Jos talvi- ja jatkosodassa toisaalta olisi täysin noudatettu 2.6.1939 annettua lakia eräistä toimenpiteistä puolustusvalmiuden järjestämisestä tarkoitettavien töiden aloittamisen helpottamiseksi ja pakkolunastettu kaikki linnoitetut alueet, rannikkopuolustuksen hallinnassa olisi sotien jälkeen ollut suuri määrä alueita eikä uusia pakkolunastuksia todennäköisesti olisi tarvittu. Niin lukuisien alueiden hallinta olisi tosin voinut aiheuttaa muita ongelmia.

Jatkosodan päätyttyä Suomi menetti kolmasosan kasarmi- ja harjoitusalueistaan rauhansopimuksen mukaisesti Neuvostoliitolle.¹⁵ Siksi useat kaupunkivaruskunnat olivat heti jatkosodan jälkeen joutuneet harjoitus-, koulutus- ja majoitusolosuhteet huomioon ottaen kestävämmään tilanteeseen. Kaupunkien ja niiden lähiympäristön väestönkasvu aikaansaivat sen, että esimerkiksi riittävän laajat harjoitusmaastot olivat siirtyneet hyvinkin kauas varuskunta-alueelta. Lisäksi riittämättömät ja huonokuntoiset asunto- ja kasarmitilat vaikeuttivat koulutusta

¹¹ LVK puheenjohtaja N:o 0120/2.3.1945 Suomen Marsalkalle, T24099/F4, SARk.

¹² MerivE KD N:o 534/Op.3.sal/8.3.1945, T24099/F4, SARk.

¹³ MerivE:n yhteysosasto KD N:o 1019/Y/1 a /sal/8.4.1945, kansio Virolahti, Ravijoen alue jne., PIMArk.

¹⁴ AsK 267/11.4.1947. AsK 892/17.12.1948.

¹⁵ Jorma Mutila: Emil Skog – puolustusvoimien jälleenrakentaja 1948–1957, Suomen historian pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopiston historiatieteen laitos, Tampere 1995, s. 39.

ja heikensivät viihtyvyyttä.

Puolustusvoimien uudelleenjärjestelyt aiheuttivat laajamittaisia kiinteistöhankintoja. Rannikkopuolustuksen osalta oli korvattava Laatokalla, Viipurinlahden alueella ja Suomenlahden eräillä saarilla sijainneet kasarmi- ja linnakealueet. Toisaalta puolustusvoimien kaupungeissa ja muilla kehittyvillä alueilla sekä saaristossa sijaitsevat alueet muuttuivat varsinkin sotien jälkeen kaupunkien kasvaessa ja asutuksen tihentyessä sekä vapaa-ajan ja hyvinvoinnin lisääntyessä yhä arvokkaammiksi. Lisäksi suuret yhtenäiset alueet haittasivat maa- ja meriliikennejärjestelyjä ja ampu-
matoiminta häiritsi asutusta, joten sekä kaupungit että yksityishenkilöt ovat olleet tietyillä alueilla erittäin halukkaita saamaan rannikkopuolustukseen käytettyjä alueita hallintaansa.

Pääministeri Paasikivi nimitti vuonna 1945 puolustuslaitoksen majoitustoimikunnan suunnittelemaan puolustusvoimien majoitusta, maa- ja vesialueiden hankintoja, määrärahoja sekä laatimaan uudisrakennus- ja korjaustöiden kokonaissuunnitelmia. Majoitustoimikunta päätti 14.4.1949 siirtää uudelleenrakennusohjelman puolustusministeriön toteutettavaksi ja valvomaksi, koska majoitustoimikunta ei voinut vaikuttaa rahoitusjärjestelyihin.¹⁶ Majoitustoimikuntaa merkittävämmäksi muodostui kuitenkin puolustusministeri Skogin 17.3.1950 asettama puolustusvoimien joukkojen ja laitosten sijoitustoimikunta.¹⁷ Sen tehtävänä oli varuskuntien majoitustilojen valvominen sekä esitysten tekeminen joukko-osastojen ja yksiköiden siirroista sekä uusien majoitustilojen käyttöönotosta. Lisäksi sijoitustoimikunta neuvotteli uusien varuskuntien ja joukkojen sijoituspaikkakunnista ja valmisteli puolustusvoimien maahankintoja. Puolustusvoimien joukkojen ja laitosten sijoitustoimikunta sai työnsä valmiiksi 5.3.1952 ja jätti ehdotuksensa puolustusministerille hyväksyttäväksi.¹⁸ Ehdotus muodosti perustan varuskuntien sijoitus- ja rakennustoiminnalle pitkälle 1960-luvulle asti.

Jatkosodan jälkeen rannikkopuolustuksen aluehallinnassa oli vielä samat periaatteet kuin Pietari Suuren merilinnoitusta rakennettaessa ja myös asekalusto oli pitkälti sama kuin ensimmäisessä maailmansodassa. Erityisesti Viipurinlahden länsirannalla puolustus ja etenkin rannikkotykistö oli kuitenkin talvi- ja jatkosodassa osoittautunut liian heikoksi. Kiinteä linnakejärjestelmä osoitti kuitenkin toimivuutensa puutteistaan huolimatta, mutta pidettiin tärkeänä, että linnakkeet ja patterit toimivat saumattomasti kaiken taistelutoiminnan sekä erillisten valvonta-, tulenjohto- ja mittausasemien sekä viestiyhteyksien verkon kanssa paremmin kuin Pietari Suuren merilinnoituksen aikaan.¹⁹ Tällainen järjestelmä jo rauhan aikana rannikkopuolustuksen hallinnassa olevine alueineen oli tavoitteena, kun jatkosodan jälkeistä rannikkopuolustusta ryhdyttiin luomaan.

Rannikkopuolustuksen alueiden hankinnat ehdittiin suorittaa näiden vanhojen periaatteiden perusteella 1940- ja 1950-luvun taitteessa, mutta varsin pian huomattiin, että ne eivät enää täysin pätenet. Useimmissa muissa maissa luovuttiin kiinteästä rannikkotykistöstä 1950-luvun alussa, ja ydinaseiden, ohjusten ja liikkuvien rannikkopuolustusjoukkojen tultua käyttöön suurvalloissa Suomessakin asetettiin kiinteän rannikkotykistön mielekkyyks ja aluetarpeet ajoittain kyseenalaiseksi. Myös Suomessa kehitettiin liikkuvia rannikkopuolustusjoukkoja, jotka tarvitsivat erilaisia

¹⁶ Idem s. 45.

¹⁷ Idem s. 46.

¹⁸ Idem s. 47.

¹⁹ Pentti Silvast: Toisen maailmansodan kokemukset rannikkotykistömme kehitystä ohjaamassa, SU 7/1986 s. 58.

alueita kuin kiinteät joukot. Ensimmäiset tällaisten joukkojen käytössä olleet alueet olivatkin niille täysin sopimattomat. Esimerkiksi Suomenlinnan pääsaaret olivat käytännössä rannikko puolustuksen kannalta tarpeettomia jo ensimmäisessä maailmansodassa, mutta niitä jouduttiin käyttämään muun muassa sinne täysin sopimattomien liikkuvien joukkojen sijoituspaikkana, vaikka vuonna 1956 päätettiin luopua linnoituksesta.²⁰ Siitä luovuttiin lopullisesti kuitenkin vasta 1970-luvulla.

9.1.4 YYA-sopimus ja suhteet Neuvostoliittoon

Suomen jatkosodan jälkeen harjoittama uusi ulko- ja puolustuspolitiikka, Suomen kansainväliset sopimukset, Suomen geopoliittinen asema, kansainväliset suhteet ja kriisit vaikuttivat rannikon puolustukseen ja sen aluehallintaan kylmän sodan aikana.²¹ YYA-sopimus, joka solmittiin Suomen ja Neuvostoliiton välillä vuonna 1948, oli keskeinen sotilaspoliittista asemaamme määrittävä asiakirja, vaikka erityisesti sen artiklojen 1 ja 2 tulkinnoista on esitetty monta erilaista mielipidettä.

Eri yhteyksissä on viitattu YYA-sopimukseen ja suhteisiin Neuvostoliittoon, kun on haluttu perustella jotakin puolustusratkaisua. Pariisin rauhansopimus vuonna 1947 vapautti Suomen LVK:n määräyksistä ja muodosti ikään kuin henkisen lähtölaukauksen kehittää maanpuolustusta, mutta kuitenkin kaikissa maanpuolustuskysymyksissä oltiin pitkään varuillaan. On vaikeaa osoittaa, miten mainitut tekijät suoraan ovat vaikuttaneet rannikko puolustuksen rakenteeseen. Sopimuksen tulkinnassa pääpaino muuttui vähitellen avunannosta yhteistyöksi. Esimerkiksi everstiluutnantti Wolf Halsti korosti vuonna 1954, että YYA-sopimus oli Suomen puolustuskysymyksen ydinkohta, josta kaikkien laskelmien ja valmistelujen tuli lähteä.²² Käytännössä YYA-sopimuksen olemassaolo otettiin huomioon ainakin Kotkan Rannikkopatteristossa ja Kouvolan Sotilaspiirissä itäisen Suomenlahden rannikonpuolustusta suunniteltaessa, ja aina oli ainakin muistitiedon mukaan selvää, mistä päin vihollinen tulisi, vaikka sitä ei julkisesti ilmoitettu.²³ YYA-sopimuksesta käytettiin yleisesti termiä pakkoauttaminen, jolla toisaalta tarkoitettiin Venäjän antamaa apua, mutta käytännössä Venäjän hyökkäystä idästä.²⁴ On myös esitetty, että Gyltön linnake olisi rakennettu Neuvostoliiton vaatimuksesta, vaikka se ei täysin varmaa olekaan ja Neuvostoliittoon viittaaminen lienee ollut myös Pääesikunnan tai puolustusministeriön keino ajaa hanketta poliittista tilannetta hyväksi käyttäen.²⁵ Neuvostoliiton suhteisiin ja sen vaatimiin toimenpiteisiin aina Neuvostoliiton hajoamiseen saakka voitiin sopivalla tavalla viitata maan- ja rannikonpuolustusta kehitettäessä.

YYA-sopimus solmittiin ajankohtana, jolloin puolustusvoimien ja merivoimien tulevaa organisaatiota suunniteltiin. Puolustusrevision työ oli käynnissä, ja esityksiä tulevasta rauhan ajan organisaatiosta oli jo tehty. Oli luonnollista, ettei revision työn loppuvaiheessa solmittu YYA-sopimus voinut olla vaikuttamatta lopputulokseen.

²⁰ Enqvist ja Härö s. 183.

²¹ Aihetta olisi tutkittava tarkemmin myöhemmin, sillä tällä hetkellä tapahtumat ovat liian lähellä. Ne kuitenkin vaikuttivat aluejärjestelyihin, joten niiden pintapuolinen käsittely tässä tutkimuksessa on tarpeen.

²² Wolf Halsti: Suomen puolustuskysymys, Kustannusosakeyhtiö Kivi, Kuopio 1954, s. 255.

²³ Uolevi Tirronen 25.4.2001.

²⁴ Idem.

²⁵ Pertti Salminen: Puolueettomuuden nimeen. Sotilasjohto Kekkonen linjalla ja sen sivussa 1961–1966, Kustannus Oy Suomen Mies, Helsinki 1995, s. 43.

Merivoimien komentaja kenraalimajuri Järvinen esitti tammikuussa 1948 näkemyksensä rannikkopuolustuksen aluekysymyksistä yleisesikunnan päällikölle.²⁶ Tärkeimmillä rannikkokaistoilla kiinteän puolustusjärjestelmän miehityksellä oli pystyttävä estämään alueloukkaukset erityisesti merkittävimpien satamien edustalla, ja muilla alueilla oli tukeuduttava liikkuviin rannikkojoukkoihin. Järvinen toi lisäksi esille, että vertailussa ei ollut otettu huomioon maan muuttunutta sotilasmaantieteellistä asemaa, jonka lähtökohtana oli se, että Pohjanlahdesta oli tullut yhtä tärkeä merialue kuin Laatokka ja itäinen Suomenlahti olivat syksyllä 1939.²⁷ Toteamustaan hän perusteli Suomen muuttuneella sotilasmaantieteellisellä asemalla. Pohjanlahden rannikon pieni miehitys huolestutti Järvistä.

Noihin aikoihin YYA-sopimus oli vielä solmimatta, mutta merivoimien organisaatiosuunnitelun toimeksiantoon sisältyi itse asiassa huomattavalta osin Neuvostoliiton intressien huomioon ottaminen Suomen merialueilla ja rannikoilla. Kun YYA-sopimus oli solmittu, merivoimien komentaja esitti puolustusvoimain komentajalle kantansa siitä, miten merivoimat kykenisi selviytymään sopimuksen asettamista velvoitteista. Viitaten sopimuksen 1. artiklaan hän totesi artiklan velvoitteiden toteutuksen aiheuttavan merivoimille sen hetkisessä tilassa voittamattomia vaikeuksia. Hän esitti puolustusvoimien johdolle ja puolustusrevisiolle, että rannikkojoukkojen olisi siirryttävä ensi tilassa supistettuun kokoonpanoon revision hyväksymässä muodossa. Keskeistä olisi välttävän kaaderirungon saaminen Pohjanlahden puolueettomuusvartiointia varten. Kuitenkin olisi tavoitteena pidettävä rannikkojoukkojen peruskokoonpanoa niin pian kuin olosuhteet sen suinkin sallisivat. Peruskokoonpanon mukaan muun muassa Vaasassa olisi rannikkotykistörykmentti sekä liikkuva rannikkorykmentti siellä ja Kokkolassa. Myös Pohjanlahdelle esitettyä kiinteää tykkikalustoa tulisi asentaa paikoilleen. Koko rannikolla olisi rakennettava valmiiksi sodan päättyessä keskeneräisiksi jääneet linnakkeiden linnoituslaitteet sekä uudistettava pahiten vanhentuneet laitteet, joista Järvinen painotti erityisesti Porin Reposaaaren linnaketta sekä Sommarön linnaketta Vaasan saaristossa.²⁸

Merivoimien komentaja näyttää kantaneen huolta erityisesti Pohjanlahdesta, joka puolustuksellisesti olikin käytännössä avointa rannikkoa. Taustalla olivat Neuvostoliiton puolustusintressien aiheuttamat paineet. Pohjanlahden rannikkopuolustuksen yksi suuria ongelmia oli sopivien varuskunta-alueiden puute ja muutaman rannikonpuolustuksen käytössäkin olevan linnakkeen aluehallintakysymysten keskeneräisyys, puhumattakaan kaikista muista linnakkeista.

Läheltä itäistä merirajaa jatkosodan jälkeen pakkolunastettu Mustamaan linnake kuului LVK:n hyväksymään Suomen rannikonpuolustuksen kokoonpanoon, eikä se siten haitannut Suomen suhteita Neuvostoliittoon. Mustamaan linnakkeella sai LVK:n määräysten mukaan olla korkeintaan 120 millimetrin tykkikalusto, mikä käytännössä tarkoitti vanhoja 76 millimetrin tykkejä, joilla hädin tuskin ylettyi Suomen aluevesirajalle saakka, eikä niiden siten todennäköisesti katsottu haittaavan idänsuhteita. Mustamaan kehittämisestä kuitenkin luovuttiin,²⁹ kun Haminan Rannikkolinnakkeiston esikunta 1940-luvun lopulla siirrettiin Kymnlinnaan ja Mustamaa oli liian syrjäinen.

²⁶ MerivE N:o 173/Op./30.1.1948, UTkok.

²⁷ Ibid.

²⁸ MerivE N:o 536/Op./15.4.1948, UTkok.

²⁹ Vielä 1950-luvun alussa rannikkotykistön ja puolustusministeriön edustajat kävivät Mustamaassa tutkimassa parakkeja, joihin ajateltiin voitavan sijoittaa aseistakieltäytyjiä, mutta suunnitelmasta luovuttiin muun muassa parakkien huonokuntoisuuden takia. Pentti Heikkilä 4.7.2001.

Kun LVK:n määräykset Pariisin rauhansopimuksen jälkeen eivät enää rajoittaneet rannikkokotikistön kaliiperia, raskaita rannikkopattereita ryhdyttiin 1950-luvulla jälleen varustamaan lähinnä 152 millimetrin rannikkokotikykeillä. Vanhankylänmaan linnake oli lähinnä aluevesirajaa, ja sen varustaminen raskaalla rannikkokotikykeillä lykkääntyi meripuolustuksen tarkastajan kenraalimajuri Martti Miettisen varovaisuuden takia, mikä lienee johtunut Neuvostoliiton hallussa olevien Suomenlahden ulkosaarten läheisyydestä sekä Miettisen apen, poliitikko ja lehtimies Reinhold Sven-ton, läheisistä suhteista presidentti Paasikiveen.³⁰ Paasikiven johdolla tiedettiin 1940-luvun lopulla tehdyn päätös, ettei uusia joukko-osastoja perusteta eikä hankita harjoitusalueita sataa kilometriä lähempää itärajaa.³¹ Vanhankylänmaahan tuli siten 1950-1960 lukujen vaihteessa suoraan uudis-tettu 152 mm:n Tampella-patteri eikä enää vanhaa 152 mm:n Canet-kalustoa.

Vuoden 1950 pakkolunastuksessa hankittiin useita alueita, joita ei koskaan käytetty siihen tar-koitukseen, johon ne oli hankittu. Rannikkopuolustuksessa tehtiin siten todennäköisesti osittain suunnittelemta maan idänsuhteiden kannalta hyvä ratkaisu. YYA-sopimuksen vuoksi olisi ollut vaikeaa perustella uusien linnakkeiden hankkimista ja rakentamista itäiselle Suomenlahdelle, kos-ka virallisesti Itämeri oli meripuolustuksen painopiste. Oli siten hyvä, että rannikonpuolustuksella oli jo niin paljon alueita käytössä myös idässä, ettei uusia tarvinnut ryhtyä hankkimaan, vaikka ”*kyllä kai vanjat ymmärsivät Suomen ajattelutavan vaikka sitä ei ääneen voitu sanoa.*”³² Suomessa mentiin YYA-sopimuksen takia niin pitkälle, että oli olemassa erikseen suunnitelma YYA eli puo-lustus länttä vastaan, jota olisi voitu esittää Neuvostoliiton sotilaille todisteena Suomen valmiudesta ja kyvystä puolustaa Suomea länttä vastaan.³³ Rannikonpuolustus ei siis ollut ainoa aselaji, jossa YYA-sopimus otettiin huomioon puolustusvalmisteluissa.

9.1.5 Puolustusrevisio ja rannikonpuolustuksen suunnittelu

Valtioneuvosto nimitti toukokuussa 1945 sotilasasiantuntijoilla täydennetyin parlamentaarisen ko-mitean, jonka tehtävä oli tutkia maanpuolustuksen senhetkisen järjestelyn tarkoituksenmukaisuut-ta sekä ehdottaa muutoksia tarpeen vaatiessa. Komitea sai nimekseen puolustusrevisio. Merivoimis-ta revisioon määrättiin aluksi everstilutnantti Martti Miettinen. Kun hän siirtyi sotaylioikeuden jäseneksi käsittelemään asekatkentaajuttua, häntä seurasi eversti Niilo Sario. Sekä Sario että Miet-tinen olivat rannikkokotikykeuseereita.³⁴

Purjehduskauden 1945 raskas ja kuluttava miinanraivaus oli koetellut merivoimien rajallisia voimavaroja siinä määrin, että puolustushaaran johdossa harkittiin vuoden lopulla miehitettyjen linnakkeiden vähentämistä. Helmikuussa 1946 Puolustusvoimien Pääesikunta pyysi Merivoimien

³⁰ Pentti Heikkilä 4.7.2001.

³¹ Mutila s. 52. Paasikiven huoli ei ollut täysin turha, koska esimerkiksi Salpa-linjan alueita jatkosodan jälkeen pakkolunastettaessa Neuvostoliitto kyseenalaisti toimenpiteen, ja lunastetut alueet palautettiin maaomistajille. Pentti Heikkilä 4.7.2001.

³² Ermei Kanninen 4.9.2001. Sanonnalla hän viittasi mm. siihen, että Suomen puolustusvoimat todeli-suudessa piti Neuvostoliittoa Suomen suurimpana uhkana ja mm. rannikkopuolustusta pyrittiin rakentamaan sen mukaisesti.

³³ Ermei Kanninen: Vuodet myrskyn varjossa, Muistelmat, Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1996, s. 139. Salminen s. 90.

³⁴ Kun puolustusrevisio ryhtyi määrittämään maan sotilaspoliittista linjaa, se nojautui varsin merkittä-västi asiakirjaan, jonka jalkaväenkenraali Erik Heinrichs oli keväällä 1945 laatinut. Uolevi Tirronen 25.4.2001.

Esikunnalta ehdotusta puolustushaaran rauhan ajan järjestelyksi ja organisaatioksi. Pääesikunnan Järjestelyosastossa pidetyssä puhuttelussa merivoimien edustajille painotettiin, että ryhmityksen painopisteen tuli olla lännessä ja että meripuolustuksessa tuli ottaa huomioon Neuvostoliiton ja Suomen väliset yhteistoimintamahdollisuudet.³⁵ Lisäksi rauhan aikana esimerkiksi LVK:n kalustorajoitukset eivät olisi enää voimassa.

Vuosina 1946–1947 tehtiin Merivoimien Esikunnassa ja puolustusrevisiossa useita esityksiä merivoimien ja puolustusvoimien organisaatiosta. Kaikissa merivoimien esityksissä korostui Pohjanlahden osuus ja sekä kiinteän että moottoroidun rannikkotykistön sijoitus sen rannikolle. Ehdotukset perustuivat muun muassa sotilaspoliittisiin ja maantieteellisiin tekijöihin, uhka-arviointeihin, sotien kokemuksiin, käytettävissä olleisiin voimavaroihin ja taloudellisiin resursseihin sekä tekniseen kehitykseen. Jotkut uusista linnakkeista otettiin huomioon rannikkotykistön tykkikaluston uudelleen ryhmittämistä varten, mutta loppujen lopuksi vakavastikin tutkittujen alueiden käyttöönotto kaatui niiden vaatimiin resursseihin ja maanhankintakysymyksiin.

Seuraavan sivun taulukossa on kuvattu yksi esitys sodanjälkeisen rannikkotykistön linnakkeista.³⁶ Mikäli resurssit olisivat riittäneet, rannikkotykistön kokoonpano olisi voinut muodostua taulukon mukaiseksi. Lyhenne vart tarkoittaa vartiolinnaketta ja mieh miehitettyä linnaketta. Taulukko osoittaa, miten voimakkaasti pyrittiin rannikopuolustuksen länsipainotteisuuteen heti jatkosodan jälkeen. Kaikki Pohjanlahden saariin ja rannikolle sijoitettavat uudet linnakkeet olisivat vaatineet aluehankintoja, eikä suunnitelma sen takia olisi ollut toteuttamiskelpoinen.

Vuosien 1947 ja 1948 aikana syntyneet kansainväliset sopimukset selkeyttivät osaltaan välirauhansopimukseen nojautuneen Suomen asemaa. Muuttuneen tilanteen myötä paranivat myös edellytykset puolustusjärjestelmän sekä puolustuslaitoksen organisaation vakainaistamiselle. Toisaalta huhtikuussa 1948 solmitun Neuvostoliiton ja Suomen välisen YYA-sopimuksen jälkeen Suomen merivoimien tulevaisuutta hahmoteltaessa jouduttiin pohtimaan sopimuksen velvoitteita ja sitä, vastasivatko työn alla olleet länsipainotteiset suunnitelmat sopimusta. Erityisesti tämä koski rannikkojoukkojen ryhmitystä ja organisaatiota.

Puolustusrevisiion työn jatkuessa rannikkojoukkojen länsipainotteisuus väheni. Käytettävissä olleet majoitustilat näyttävät usein vaikuttaneen joukkojen sijoittamiseen operatiivisia valmiusvaatimuksia enemmän. Puolustusrevisiion mietinnön yleisen osan valmistuessa maaliskuussa 1949 rannikonpuolustuksen kokoonpanosta ei kuitenkaan ollut lopullisesti päätetty. Yksi suuri asia oli, kuuluisiko rannikkotykistö jatkossa merivoimiin vai maavoimiin. Puolustusrevisiion ehdotuksessa rannikkotykistö olisi edelleen kuulunut merivoimiin. Puolustusvoimain komentaja jalkaväen kenraali Aarne Sihvo lähetti jo marraskuussa 1949 puolustusministerille lausuntonsa puolustusrevisiion mietinnöstä, ja totesi, että aselajien ja puolustushaarojen olisi rauhan ja sodan aikana pysyttävä samanlaisina, mikä tarkoitti rannikkotykistön eli rannikkojoukkojen liittämistä jo rauhan aikana maavoimiin.³⁷ Puolustusvoimain komentaja lähetti lisäksi puolustusministerille 11.2.1950

³⁵ MerivE N:o 872/Op. 3/13.5.1947, UTkok. Uolevi Tirronen: Pakko puuhastella Pohjanlahden kanssa, SAL 8/1999 s. 30.

³⁶ Ehdotus rannikkotykistön uuden organisaation mukaiseksi tykistöaseistuksen sijoitukseksi, päiväämätön kevään 1946 organisaatiotyöasiakirja liittyen asiakirjoihin MerivE N:o 967/Kom/29.4.1947 ja MerivE N:o 872/Op. 3/13.5.1947, UTkok. Merivoimien kokoonpanoesitys syksyllä 1946 on esitetty esimerkiksi asiakirjassa Pv.PE N:o 1564/Järj.1/2./1.11.1946, UTkok. Lyhenne vart tarkoittaa vartiolinnaketta, mieh miehitettyä linnaketta.

³⁷ Pv.PE N:o 2992/Järj.1/10.a./17.11.1949, UTkok.

1. ErRTPsto (Hamina)		II Patteristo	
Mustamaa	var	Lypertö	var
Ulkotammio	var	Isokari	var
Vanhankylänmaa	mieh	Pyhämaa	–
Rankki	mieh	Kuuskaajaskari	mieh
Ristisaari	–	Säppi	mieh
Lehtinen	var	Reposaari	var
RTR 1 (Suomenlinna)		RTR 3 (Vaasa)	
I Patteristo		I Patteristo	
Orrengrund	–	Siipyy	var
Bästö	–	Kaskinen	var
Glosholma	var	Bergö	mieh
Pirttisaari	mieh	Storskär	–
		Norrskär	–
II Patteristo		Sommarö	mieh
Isosaari	mieh	Valsörarna	var
Kuivasaari	var	Köklot	–
Rysäkari	mieh		
Miessaari	var	II Patteristo	
Kytö	var	Monäs	var
		Torsö	var
2. ErRTPsto (Hanko)		Örögrund	–
Bågaskär	–	Kallskär	–
Skälö	–	Renö	mieh
Jussarö	–		
Hästö-Busö	var	RTR 4 (Oulu)	
Russarö	mieh	I Patteristo	
Morgonlandet	–	Siikajoki	var
Bengtskär	–	Hailuoto	mieh
Örö	mieh	Oulunsalo	mieh
		Haukipudas	var
RTR 2 (Turku)		Ulkokrunni	–
I Patteristo			
Borstö	–	II Patteristo	
Jurmo	–	Karsikkoniemi	var
Utö	mieh	Ajosaari	var
Alskär	var	Kuivanuora	mieh
Lohm	var	Iso-Huituri	–
Berghamn	mieh	Röyttä	mieh
Jungfruskär	var		

päivätyn tarkennetun vastaehdotuksen revision mietintöön.³⁸ Osin vastakkain olivat siis revision mietinnön suositukset sekä puolustusvoimain komentajan lausunnot, vaikka myös kenraali Sihvon ratkaisuehdotukset nojautuivat perimmiltään puolustusrevision mietintöön.

Keväällä ja kesällä 1950 elettiin hiljaiseloa, jonka taustalla puolustusvoimat jatkoivat suunnittelua. On huomattava, että valtioneuvosto hyväksyi 16.2.1950 vuodesta 1945 asti valmistellun suuren rannikonpuolustuksen alueiden pakkolunastuksen, ja lähteet viittaavat siihen, ettei pakkolunastuksessa olisi erityisesti otettu huomioon puolustusrevision työtä. Eri lausunnot ja ehdotukset eivät vaikuttaneet pakkolunastukseen, joten se voitiin toteuttaa.

Merkittävä virstanpylväs saavutettiin, kun eduskunta hyväksyi 2.6.1950 hallituksen esityksen asevelvollisuuslaiksi, ja syksyllä 1951 hallitus antoi eduskunnalle esityksen laiksi puolustusministeriön ja puolustuslaitoksen viroista ja toimista. Esityksessä lähdettiin muun muassa siitä, että merivoimista rannikkotyöstä siirretään maavoimien yhteyteen. Eduskuntakäsittelyn jälkeen laki puolustusministeriön ja puolustusvoimien viroista ja toimista vahvistettiin 6.6.1952.³⁹ Lain perustana oli hallituksen esitys, joten rannikkotyöstä siirrosta maavoimiin päätettiin ylimmällä tasolla.

9.2 Aluekysymysten selvittämisen aloittaminen

9.2.1 Pakkolunastettavat ja vuokrattavat alueet

ALUEKYSYMYKSIÄ SUUNNITELTAESSA 1940-luvun lopulla ja 1950-luvulla tapahtui rannikopuolustuksen ryhmytyksessä jatkuvasti muutoksia. Muutokset perustuivat kuitenkin käytännön tarpeisiin ja saatuihin kokemuksiin, eivätkä pitkän tähtäimen suunnitelmiin, koska merivoimien lopullista rauhan- ja sodan ajan kokoonpanoa ei ollut. Merivoimilla oli heti jatkosodan päätyttyä paljon ylimääräisiä tehtäviä, ja siksi niillä ei ollut resursseja paneutua tulevan rannikopuolustuksen aluekysymyksiin kovin tehokkaasti, vaikka rannikkotyöstä alustava ryhmytysohjelma olikin lyöty lukkoon. LVK:n hyväksyttyä rannikkojoukkojen rauhan ajan kokoonpanon oli kuitenkin olemassa perusteet ryhtyä saattamaan aluehallinta-asioita kuntoon. Aluehallinta oli osittain samassa tilassa kuin ennen talvi- ja jatkosotaa, osittain sotatilan tilapäispohjalla.

Kesällä 1945 Merivoimien Esikunta ryhtyi selvittämään joukko-osastojensa aluehallintaa. Merivoimien Esikunnalla ei ilmeisesti ollut olemassa kattavia tietoja käytössään olevista ja tarvitsemiensa alueiden hallinnasta, vaan se pyysi 2.6. joukko-osastoiltaan selvityksen siitä, mitä alueita joukko-osastojen mielestä olisi pakkolunastettava tai vuokrattava. Selvityksessä oli määrä ilmoittaa myös keskeneräiset aluekysymykset ja alueiden omistussuhteet sekä ne alueet, joilla oli suoritettu linnoitus- ja varustustöitä, mutta joita ei haluttu tuolloin pakkolunastaa.⁴⁰

Selvitykseen annettiin aikaa kolme viikkoa. Lyhyestä määräajasta ja vuoden 1945 sekavasta tilanteesta johtuen tuntuu epätodennäköiseltä, että esityksistä olisi odotettu kerralla täydellisiä. Pikemminkin kyse oli alkuun pääsemisestä.

Yhdisteltyään joukko-osastoiltaan saamansa esitykset Merivoimien Esikunta lähetti 17.8.1945 ensimmäisen esityksensä⁴¹ aluekysymysten ratkaisemisesta puolustusministeriön kiinteistöosastolle. Siitä on yhteenveto seuraavalla sivulla olevassa luettelossa:

³⁸ Pv.PE N:o 410/Järj.1/10 a./13.2.1950, UTkok.

³⁹ AsK 241/6.6.1952.

⁴⁰ MerivE N:o 1160/Rak/2.6.1945, T 17371/2212, SARk.

⁴¹ MerivE N:o 1632/Rak/17.8.1945, T 17371/2212, SARk.

Turun Rannikkotyöstörykmentin alue

1. Bågaskärin itäpuolinen alue, jossa on muun muassa linnoituslaitteita, tulee vuokrata.
2. Ändön eteläkärki, jossa on valtion kesämaja, tulee vuokrata.
3. Skälön patterialue on vuokrattava ja käyttöoikeus tulee saada laituriin.
4. Storlandetin alue, jossa on mittausasema, on vuokrattava.
5. Porsskärin mittausaseman alueesta oleva väliaikainen vuokrasopimus on vahvistettava.
6. Morgonlandetin jotkut alueet on vuokrattava ja saatava pitää saarella 76 ItK 31 -patteri.
7. Bolaxin varastotunnelin ja laiturin alue on lunastettava. Alueen ulkopuoliset parakit on siirrettävä muualle ja myytävä.
8. Krokön osa on lunastettava, ja lunastuksen ulkopuolelle jäävistä alueista, joilla on linnoitusalueita, on sovittava korvaus.
9. Hiittisten kirkkosaarella sijaitseva kasarmialue ehdotetaan vuokrattavaksi, kunnes rakennusten kohtalo selviää.
10. Kuggskär on vuokrattava.
11. Örskär on vuokrattava. Saaresta oli tehty sopimus vuosina 1933–34, mutta sopimusta ei löydy. Borstön patterialueet sekä parakkialue on lunastettava.
12. Jurmon saaren osa on vuokrattava.
13. Bokullasta valtiolle vielä kuulumaton osa on vuokrattava tai muuten korvattava.
14. Lökhalm on vuokrattava.
15. Utöstä joitakin alueita on lunastettava, osa on jo valtion omistuksessa.
16. Berghamnin osa on lunastettava.
17. Alskärin koko saari on lunastettava.
18. Jungfruskärin osa on lunastettava.
19. Isokarin osa on lunastettava, osa lienee lunastettu Merenkulkulaitokselle.
20. Kuuskajaskari on lunastettava kokonaan.
21. Reposaaressa jotkut alueet on lunastettava.
22. Sommaröstä osa on lunastettava.
23. Hangon entinen tukikohta on paikoin linnoitettu, joitakin alueita lienee ryhdytty pakolunastamaan. Muihin alueisiin palataan erikseen, koska selvitys on kesken.

Suomenlinnan Rannikkolinnakkeiston alue

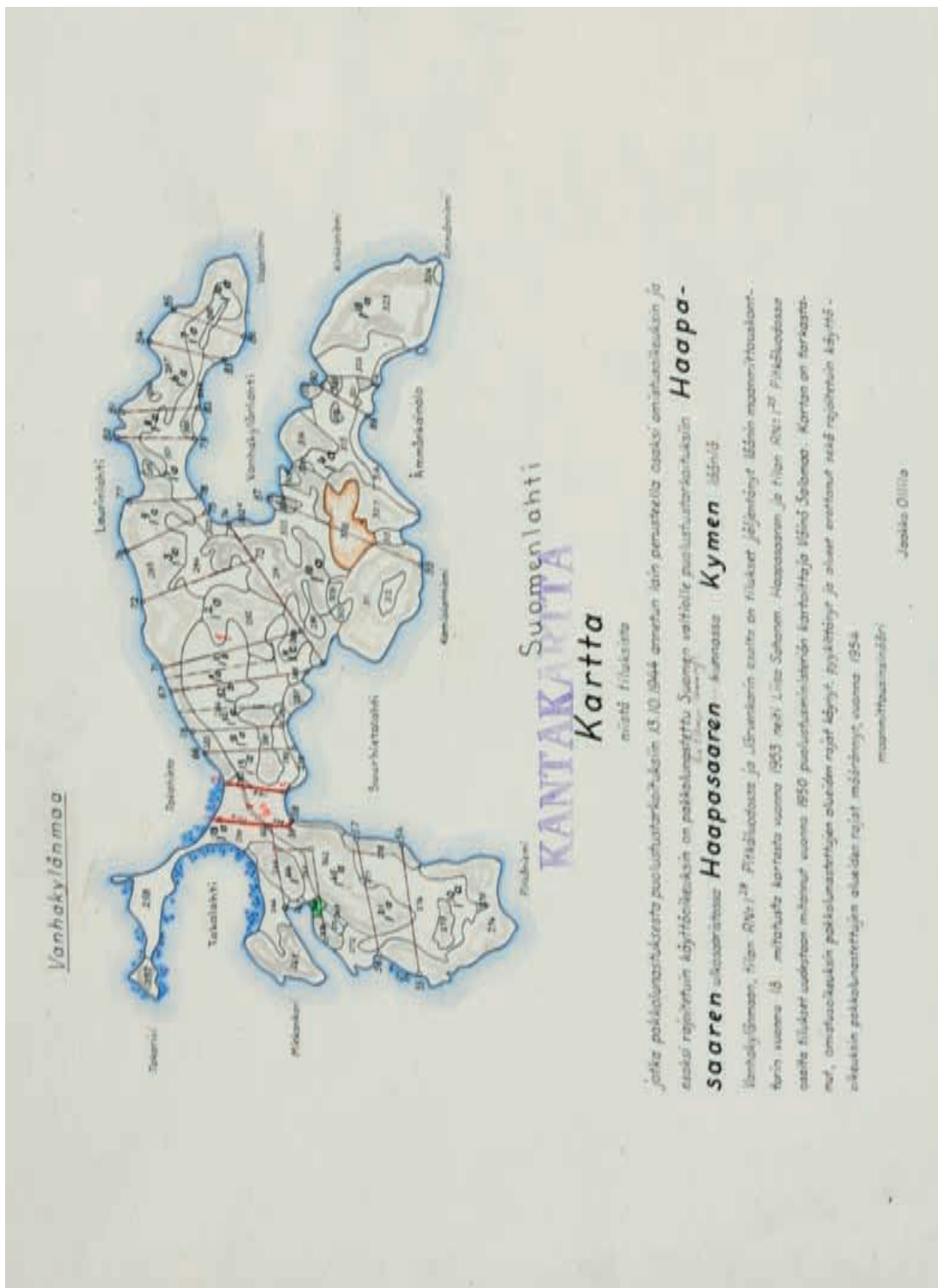
1. Glosholm on jo osittain valtion, mutta koska linnoituslaitteita on saaren joka puolella, koko saari on lunastettava.
2. Vaarlahden eteläkärki on vuokrattava.
3. Bästöstä on maksettava vuokraa ja korvaus käytetyistä alueista.
4. Risholmen-saaresta on maksettava vuokraa tai korvaus niistä käytetyistä alueista, jotka sijaitsevat Merivartiolaitoksen alueen ulkopuolella.
5. Pirttisaaren mahdollisesti valtion maan ulkopuolisten kenttävarusteiden korvauskysymykset tarkistettava. Lisäalueita ei vuokrata eikä lunasteta.
6. Täktarnia ei lunasteta eikä vuokrata, korvaukset vaatimusten mukaan.
7. Hamnskäriä ei lunasteta eikä vuokrata, suoritetaan mahdollisesti vaaditut korvaukset.

8. Sandön saarta ei lunasteta eikä vuokrata, korvaukset vaatimusten mukaan.
9. Äggskäriä ei lunasteta eikä vuokrata, suoritetaan mahdollisesti vaaditut korvaukset.
10. Kasabergiä (Gäddbergsö) ei lunasteta eikä vuokrata, korvaukset vaatimusten mukaan.
11. Hasselötä ei lunasteta eikä vuokrata, korvaukset vaatimusten mukaan.
12. Kytön omistusoikeus on selvittämättä ja on selvitettävä.

Haminan Rannikolinnakkeiston alue

1. Mustamaan pakkolunastus aloitettu ja se on lunastettava kokonaan miehitettyä linnaketta varten.
2. Kukionsaaren länsiosa, jossa on kasarmi- ja varastoalue, on lunastettava. Ulkopuolelle jäävästä osasta on maksettava vahingonkorvaukset.
3. Vanhankylänmaa on lunastettava kokonaan miehitettyä linnaketta varten lukuun ottamatta saarella olevaa hautausmaata.
4. Pitkäluodon eteläosa on lunastettava.
5. Karpalokari ja Järvenkari on lunastettava.
6. Haapasaaresta on lunastettava joitakin alueita, joistakin on maksettava vuokraa tai korvausta, jos niistä esitetään korvausvaatimuksia.
7. Ristisaari on lunastettava kokonaisuudessaan.
8. Orregrund on lunastettava kokonaan, mikäli koko saari ei jo kuulu valtiolle.
9. Mustaviiristä maksetaan vuokraa käytetystä alueesta ja ajasta sekä korvataan saarelta hakatut puut.
10. Kotkan kaupungista on vuokrattava alueita.
11. Suurpisissa on korvattava mahdolliset vahingot.
12. Lopinsaari on lunastettava yhdessä Mustamaan kanssa, ellei näin ole jo tehty, tai korvattava mahdolliset vahingot.
13. Ruissaarella on korvattava vahingot ja puolustuslaitokselle tarvittaessa käyttöoikeus eräisiin linnoitteisiin.
14. Niinisaarella korvattava mahdolliset vahingot ja puolustuslaitokselle on myönnettävä tarvittaessa käyttöoikeus linnoitteisiin.
15. Sydänkylässä on korvattava mahdolliset vahingot.
16. Lupin saarella on korvattava mahdolliset vahingot tai maksettava vuokra, ellei valtio omista saarta.
17. Kaunissaarella on korvattava mahdolliset vahingot.
18. Byön saarella on korvattava mahdolliset vahingot.
19. Kirkonmaan lisälunastuksista laaditaan ensi tilassa erillinen esitys.
20. Lankilan alueen lunastuksista laaditaan ensi tilassa erillinen esitys Merivoimien varikko 2:een liittyen.
21. Jumalniemen alueen lunastuksista laaditaan ensi tilassa erillinen esitys Merivoimien varikko 2:een liittyen.
22. Kierikkalan alueen lunastuksista laaditaan ensi tilassa erillinen esitys Merivoimien varikko 2:een liittyen.

Moni aluehallintaan liittyvä kysymys oli vielä ratkaisematta, monen alueen omistusoikeus oli

25. Vanhakylänmaasta jatkosodan jälkeen pakkolunastetut tilukset, esimerkki monimutkaisista maanomistussuhteista (PLM:n ympäristöosaston pakkolunastus/kiinteistökartat, 11 Haapasaari).

epäselvä ja lunastustoimenpiteiden tilanne oli osittain tuntematon, joten esitykset olivat osittain epätäsmällisiä.

Kun ensimmäinen esitys oli lähetetty puolustusministeriölle, joukko-osastoilta pyydettiin tarkennuksia ja lisäyksiä. Turun Rannikkotykistörykmentti korosti erityisesti Korppoon Verkanin alueen merkitystä joukko-osaston merikuljetuksille. Sinne oli suunniteltu rakennettavaksi moottoriveneiden nostorata sekä mahdollisesti pieni korjauspaja, aliupseerirakennus ja asuinrakennuksia.⁴²

Toinen ongelma Korppoossa oli esikunnan asuntokysymys. Alueella ei ollut valtion asuntoja, ja työntekijät joutuivat vuokraamaan asunnon itselleen kuka mistäkin. Turun Rannikkotykistörykmentti esittikin asuntojen ja asuintalojen rakentamista henkilöstölleen Korppooseen mahdollisimman pian. Alueita arveltiin saatavan, koska Korppoon kartano oli julistettu rappiotilaksi ja se jouduttiin jakamaan. Merivoimien komentaja piti Turun Rannikkotykistörykmentin esitystä asiallisena ja esitti kahden asuntoalueen lunastamista joukko-osastolle. Korppoossa toimitettiin 18.9. maanjakotilaisuus, ja maatarve esitettiin maanjakoviranomaisille ja pyydettiin sen huomioon ottamista pakkojaossa.⁴³

Haminan Rannikkolinnakkeiston tarkentavassa esityksessä kiinnitettiin huomiota Kirkonmaahan, Merivoimien Varikko 2:een Kyminlinnassa, Sydänkylään ja Suurpisiin. Kirkonmaasta tarvittiin lisäalueita. Lankilassa oli jo ennestään ollut varastoja. Jumalniemestä ja Kierikkalasta esitettiin vuokrattavaksi alueita. Kaikki kolme aluetta kuuluivat Kyminlinnaan perustettuun Merivoimien Varikko 2:een. Sydänkylässä oli kaksi 152 mm:n Canet-tykin perustaa kasematteineen, joiden omistusoikeuden Haminan Rannikkolinnakkeisto halusi säilyvän puolustuslaitoksella. Suurpisiin oli perustettu merivartioasema, joten oletettiin sisäasiainministeriön pakkolunastavan saaren.⁴⁴

Yksi puolustusministeriön vuoden 1945 lopulla esille ottama erilliskysymys oli Hiittisten Näset- tai Stormnäsudden- nimiselle alueelle talvisodan jälkeen rakennetun esikunta-alueen kohtalo. Puolustusministeriö kiirehti päätöstä alueen tulevaisuudesta osittain siksi, että alueen maanomistaja lähetti valituskirjeen puolustusministeriöön ja valitti sodanaikaisista metsätuhoista ja rakennusten sijaitsemisesta alueella ilman korvausta.⁴⁵

Merivoimien Esikunta ja merivoimien komentaja eivät kuitenkaan vielä olleet valmiita päättämään alueen käytöstä, vaan pidettiin jopa mahdollisena, joskin epätodennäköisenä, alueen jättämistä pysyvään käyttöön. Näin esitettiin alueen vuokraamista toistaiseksi ja puuston korvaamista. Rakennuksissa asui vielä puolustusvoimien ja rajavartiolaitoksen henkilökuntaa.⁴⁶

Joulukuussa 1945 puolustusministeriö antoi ohjeet siitä, miten sotatilalain perusteella haltuunotettuja maa-alueita tuli käsitellä. Erityisesti korostettiin, että jos käyttöön otettu maa-alue kävi tarpeettomaksi, se oli viipymättä palautettava omistajalleen. Muistutettiin myös siitä, ettei puolustusvoimat voimassa olevan lain mukaan ollut velvollinen maksamaan vuokraa siitä ajasta, jonka alue oli ollut puolustusvoimien hallinnassa, vaan sen tuli ainoastaan maksaa kohtuullinen korvaus omistajalle, jos vahinkoa oli aiheutunut ja korvausta vaadittiin. Aluetta palautettaessa omistajalleen paikalla piti olla sekä luovuttavan yksikön että omistajan edustaja. Tapahtumasta piti laatia

⁴² TRT N:o 4516/I/13.9.1945, T 17371/2212, SARk.

⁴³ Ibid. MerivE N:o 1855/Rak/20.9.1945 sekä MerivE N:o 1959/Rak/6.10.1945, T 17371/2212, SARk.

⁴⁴ HRLsto K.D. N:o 3595/Tal/18.9.1945, T 17371/2212, SARk.

⁴⁵ Anna Anderssonin valituskirje puolustusministeriölle 25.9.1945, T 17371/2212, SARk.

⁴⁶ MerivE N:o 2270/Rak/H/23.11.1945, T 17371/2212, SARk.

tarkka pöytäkirja. Mikäli omistaja esitti korvausvaatimuksia, alue oli tarkastettava ja vahingon laatu, syy ja suuruus arvioitava.⁴⁷

Erikseen oli selvitettävä mahdolliset metsänhakkuut ja maapohjan vahingot. Yksi kappale luovutuspöytäkirjasta oli lähetettävä Puolustusministeriön Kiinteistöosastolle. Sotatilalain mukaan korvauksesta oli ensi sijassa pyrittävä pääsemään sopimukseen maanomistajan kanssa. Puolustusministeriön käsittelyn jälkeen tiedotettiin kyseessä olevalle yksikölle, korvataanko vahinko sopimuksen mukaan, vai siirtyykö asia ratkaistavaksi paikkakunnan majoituslautakunnalle, jos korvauksesta ei ollut sovittu asianomaisten kesken.⁴⁸

9.2.2 Erikseen ratkaistavat kysymykset

Kyminlinnan hallinta

Merivoimien Varikko 2 perustamisen jälkeen Kotkan kaupunki anoi Kyminlinnan valtion maan luovuttamista kaupungille. Tämä olisi ollut Haminan Rannikkolinnakkeistolle erittäin hankalaa.⁴⁹ Merivoimien Varikko 2 oli sijoitettu Kyminlinnan muurien sisäpuolelle, kun taas henkilökunnan asuinrakennukset ja huoltorakennukset jouduttiin sijoittamaan muurien ulkopuolelle. Rakennuksista oli puutetta, koska niitä oli aikaisemmin myyty maa-alueiden mukana yksityisille ja Kotkan kaupungille. Merivoimien Esikunta joutui ilmoittamaan puolustusministeriölle, ettei voinut suostua Kotkan kaupungin anomukseen.⁵⁰ Muita sopivia alueita varikolle ei myöskään Itä-Suomessa ollut.

Puolustusministeriötä kehoitettiin kuitenkin vielä neuvottelemaan Kotkan kaupungin kanssa ainakin alueen osan luovuttamisesta korvausta vastaan Kotkan kaupungille. Hallitusneuvos Rosenlöv puolustusministeriöstä kehotti linnakkeiston komentajaa määrittelemään sellaisia alueita, jotka joko välittömästi tai myöhemmin tarvittaisiin merivoimien tarpeisiin, jolloin alueita voitaisiin ehkä vaihtaa Kyminlinnaa vastaan. Komentaja ehdotti, että koska merivoimien todennäköisesti ennemmin tai myöhemmin olisi pakkolunastettava jo linnoitetut Vanhankylänmaa ja osia Kirkonmaasta, Kotkan kaupungin olisi yritettävä saada nämä alueet haltuunsa vapaaehtoisilla kaupoilla, jotta merivoimat voisi vaihtaa ne Kyminlinnan alueisiin ja välttää hankalaa pakkolunastusta.⁵¹

Merivoimien komentaja oli eri mieltä Haminan Rannikkolinnakkeiston komentajan kanssa vaihtomaasta. Hän kehottikin selvittämään, voitaisiinko saada osia Lankilan eteläpuolisesta maastosta korvauksena Kyminlinnan alueista. Perusteena oli muun muassa toivomus, että linnakkeiston esikunta ja siihen liittyvät yksiköt voitaisiin siirtää pois Haminasta Lankilan eteläpuoliseen rannikkomaastoon.⁵²

Mustamaan lunastaminen

Merivoimien Esikunta sai 7.4.1945 ilmoituksen siitä, että sen esitys rannikkojoukkojen kokoonpanosta, joka sisälsi Mustamaan miehitetyn linnakkeen, oli hyväksytty.⁵³ Tieto oli tärkeä, koska

⁴⁷ PIM N:o 15179/311/45/28.12.1945, T 17388/2517, SARk.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ HRLsto KD N:o 308/II/12c/1.10.1945, T 17371/2212, SARk.

⁵⁰ MerivE N:o 1918/Rak/H/29.9.1945, T 17371/2212, SARk.

⁵¹ HRLsto KD N:o 418/II/10 a./25.5.1946, T 17388/2517, SARk.

⁵² MerivE N:o 811/Rak./H/5.6.1946, T 17388/2517, SARk.

⁵³ MerivE N:o 2091/Op.3/25.4.1945, kansio Virolahti, Ravijoen alue jne., PIMArk. Kokoonpano ja sen hyväksyminen on esitetty Liittoutuneiden Valvontakomissiota käsittelevässä kohdassa.

Mustamaa oli miehitettyinä linnakkeena oleellinen lähellä Suomen itärajaa. Mustamaa oli jo Haminan Rannikkolinnakkeiston kokoonpanossa marraskuussa 1944 miehitetty linnake.⁵⁴ Merivoimien Esikunta oli jo kesällä 1939 esittänyt sen käyttöönottoa 2.6.1939 annetun lain perusteella.⁵⁵ Valtioneuvosto myönsikin 3.5.1945 luvan alueen pakkolunastukseen,⁵⁶ ja asetti pakkolunastustoimikunnan.

Pakkolunastustoimikunta piti ensimmäisen istuntonsa 28.6.1945. Tilaisuuteen oli kutsuttu kaikki maanomistajat ja nautintaoikeuden tai muun siihen verrattavan oikeuden haltijat. Paikalle olikin saapunut toistakymmentä henkilöä. Jotkut olivat tuoneet myös asiamiehensä tai lakimiehensä. Suurin osa Mustamaan asukkaista oli kalastajia ja työmiehiä tai heidän perheenjäseniään ja jälkeläisiään. Kaikki asianomaiset ilmoittivat jättävänsä korvausvaatimuksensa kirjallisesti ja vaativansa sellaista vastikemaata lunastettavan maan tilalle, jolla pystyisivät harjoittamaan ammatiaan.⁵⁷

Mustamaan lunastustoimituksen suurimpia tehtäviä oli vastikemaan hankkiminen sitä vaatineille. Alueella ei ollut vastikkeiksi sopivia valtion maita, joten ne jouduttiin lunastamaan lähialueilla asuvilta siviiliasukkailta. Moni asukas vaati valtiolta korvausta myös siitä, ettei ollut voinut käyttää tilaansa vuoden 1939 jälkeen sekä siitä, että puolustusvoimat oli käyttänyt tilan metsiä sotien aikana. Yksi saaren asukkaista myi vapaaehtoisesti tilansa puolustusvoimille, muilta se pakkolunastettiin. Viimeisessä pakkolunastustoimikunnan kokouksessa 20.12.1945 päätettiin, että omistajat saisivat asua entisten tilojensa rakennuksissa 1.1.1947 saakka.⁵⁸

Yhteensä 11 Mustamaan entistä asukasta valitti Itä-Suomen maanjako-oikeuteen korvausten määrästä, ja maanjako-oikeus korottikin korvauksia.⁵⁹ Sekä valtio että Mustasaaren entiset asukkaat valittivat sen jälkeen korkeimpaan oikeuteen. Korkein oikeus muutti maanjako-oikeuden päätöstä valtion hyväksi ja alensi Mustamaan entisten asukkaiden korvauksia, joten he joutuivat palauttamaan osan jo maksetuista korvauksista.⁶⁰ Vastaavia tapauksia sattui harvoin, koska lain mukaan maanomistajille oli maksettava kallein käypä hinta.

Pakkolunastuksen jälkeen koulutus siirrettiin kuitenkin pian Mustamaasta Kirkonmaahan, vaikka Mustamaan pakkolunastusta oli kiirehditty ja se sisältyi LVK:n hyväksymään kokoonpanoon. Syy siirtoon oli se, että joukko-osaston esikunnan ja muiden Haminassa sijainneiden osien muutettua Kotkan Kymnlinnaan Mustamaa uhkasi jäädä muusta ryhmyksestä syrjään. Myös Kirkonmaahan perustettavan patterin edullinen sijainti Haminan ja Kotkan sisääntuloväyliin nähdessä puolsi muutosta. Päätös Kirkonmaan miehittämisestä koulutuslinnakkeeksi ja Mustamaan muuttamisesta vartiolinnakkeeksi tehtiin 5.7.1949.⁶¹ Myös Vanhankylänmaa muutettiin vartiolinnakkeeksi puutteellisten tilojensa takia, ja koulutus siirrettiin Rankkiin 1.12.1947.⁶² Ristisaaren linnakekin jätettiin tyhjäksi.

⁵⁴ Tirronen 1994 s. 115.

⁵⁵ MerivE N:o 114/M. sal./19.8.1939, kansio Virolahti, Ravijoen alue jne., PIMArk.

⁵⁶ Ote VN:n ptk:sta 3.5.1945, He III:20, PIMArk.

⁵⁷ Mustamaan pakkolunastustoimikunnan pöytäkirja 20.12.1945, kansio Virolahti, Ravijoen alue jne., PIMArk.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Itä-Suomen maanjako-oikeuden tuomio 10.11.1947, He II:20, PIMArk.

⁶⁰ Korkeimman oikeuden päätös 10.3.1949, kansio Virolahti, Ravijoen alue jne., PIMArk.

⁶¹ Ibid.

⁶² Leivo 1998 s. 23.

9.2.3 Selvitystyön jatkaminen

Tammikuuhun 1946 mennessä oli käynyt ilmi, etteivät joukko-osastot olleet aikaisemmin ilmoittaneet kaikkia talvi- ja jatkosodan aikana rannikkopuolustuksen käytössä olleita alueita. Merivoimien Esikunta käski, että jälleen oli ensin tehtävä esitys niistä alueista, jotka haluttiin joukko-osastojen jatkuvaan käyttöön. Tämän jälkeen voitaisiin ryhtyä sopimaan korvauksista maanomistajien kanssa. Uusille esityksille annettiin aikaa tammikuun loppuun saakka.⁶³

Suomenlinnan Rannikkolinnakkeiston uudessa esityksessä toistettiin pääosin edellisen vuoden tietoja. Uusina kohteina esitettiin Hanhikari ja Högkoplan -nimiset saaret sekä Vessön maa-alue, jotka ehdotettiin palautettaviksi omistajilleen. Tärkeimmät lunastuskohteet olivat edelleen Vaarlahden kärki ja Glosholm. Suurin huolenaihe oli Kytön saari, joka vuoden 1918 jälkeen oli ollut joukko-osaston käytössä. Sommarö-yhtiön vuonna 1922 saama omistuksen lainhuudatus huolestutti joukko-osastoa, koska Kytö aiottiin edelleen säilyttää miehittettynä linnakkeena.⁶⁴

Vuoden 1945 esityksessä puolustusministeriölle Merivoimien Esikunta oli esittänyt, että Bästöstä (Bastö) maksettaisiin vuokraa ja korvausta käytetyistä alueista. Helmikuussa 1946 merivoimien komentaja kuitenkin kehotti linnakkeistoa määrittelemään mahdollisesti lunastettavan alueen laajuus.⁶⁵ Lisäksi linnakkeisto sai tehtäväkseen laatia kattavat selvitykset saaresta sekä sen lunastettavaksi esitetyn osan rakennuksista ja kantalinnoitteista karttapiirroksineen.

Aikaisemmassa esityksessä Vaarlahden kärkeä oli esitetty vuokrattavaksi. Kanta oli nyt muuttunut. ”Vaarlahteen nähden teki Meriv. Komentaja nyt sen ratkaisun, että Vaarlahden niemen kärkeä ei lunasteta valtiolle [...]”.⁶⁶ Rakennukset oli joko siirrettävä pois tai myytävä huutokaupalla, ja alueen sodanaikaisesta käytöstä maksettaisiin siitä kuuluva korvaus. Oli kuitenkin selvítettävä, minkälaisia korvauksia omistaja vaatisi, jos niemi kuitenkin lunastettaisiin.

Merivoimien komentaja oli jo aikaisemmin päättänyt, että Glosholm, joka osittain jo oli valtion omistama, oli lunastettava kokonaan. Hanhikarin ja Högkoplan saaret ja Vessön maa-alue oli luovutettava omistajilleen vapaaseen käyttöön ja selvítettävä korvausvaatimukset. Linnakkeistossa oli lisäksi alueita, kuten Risholm, Hamnskär, Hasselö, Äggskär ja Pirttisaari, joista ei ollut tehty minkäänlaisia esityksiä ja joiden hallinta oli omistajien kanssa selvítettävä.⁶⁷

Lunastussuunnitelmien tarkistamista jatkettiin keväällä 1946 muun muassa laatimalla luettelot alueiden omistajista sekä tuloksista käydyistä keskusteluista. Merivoimien komentajan päätös Vaarlahdesta herätti erimielisyyksiä, ja Suomenlinnan Rannikkolinnakkeisto ehdotti edelleen niemen lunastamista. Vaihtoehtona oli kuitenkin maksaa korvaukset, ellei lunastusta voitu tehdä. Risholman saariryhmä, Hanhikari ja Högkoplan oli luovutettu takaisin omistajilleen.⁶⁸

Turun Rannikkotykistörykmentin suurimpia aluehallintakysymyksiä oli niin kutsutulle Hangon linjalle rakennettujen kantalinnoitteiden kohtalo, jonka käsittely oli jäänyt kesken neuvostoliittolaisten tyhjennettyä Hangon vuokratukikohtansa. Päämajan linnoitusosaston maanlunastustoimisto oli sotien aikana tehnyt joitakin sopimuksia maanomistajien kanssa, mutta Merivoimien Esikunta ei ollut täysin selvillä siitä, mitä oli sovittu.

⁶³ MerivE N:o 33/Rak. H/7.1.1946, T 17388/2517, SARk.

⁶⁴ S1RLsto N:o 211/IV/H/29.1.1946, T 17388/2517, SARk.

⁶⁵ MerivE N:o 215/Rak. H/12.2.1946, T 17388/2517, SARk.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ S1RLsto N:o 1778/IV/32:c/8.4.1946, T 17388/2517, SARk.

Turun Rannikkotyökistöröykmentin tarkennukset koskivat esimerkiksi Jungfruskäriä ja Hamn-ötä, jotka ehdotettiin lunastettaviksi kokonaan, vaikka Jungfruskäristä oli aikaisemmin aiottu lunastaa vain osa. Sommaröhön, Löcholmeniin, Utöhön ja Kuuskajaskariin esitettiin pieniä tarkistuksia, kun taas muun muassa Isokarin, Lypertön ja Reposaaaren omistajatietoja täydennettiin. Berghamnin osalta tyydyttiin nyt patterialueen vuokraamisesitykseen aiemman lunastusesityksen sijaan. Ne Norrskärin alueet, joilla oli tykkiasemia ja korsuja, tuli lunastaa.⁶⁹

Haminan Rannikkolinnakkeisto teki uuden esityksen Kirkonmaasta niin, että tietä varten raivattu pohja lunastettaisiin valtiolle, koska se tulisi halvemmaksi kuin kaadettujen puiden korvaaminen. Pääosin käsiteltiin puolustusvoimien talvi- ja jatkosodan aikana aiheuttamia vahinkoja ja niiden korvaamista. Yksityiskohtina tuotiin esille myös saksalaisten monessa paikassa kaatamat puut sekä Suursaaren valtauksen suorittaneen Osasto Pajarin aiheuttamat tuhot. Maanomistajat tiedustelivat myös lisälunastuksien mahdollisuutta ja esittivät, että jos sellaisia oli tarkoitus tehdä, ne tehtäisiin viipymättä, koska omistajat joutuivat muun muassa jatkuvasti maksamaan veroa alueistaan.⁷⁰

Merivoimien komentaja oli eri mieltä Haminan Rannikkolinnakkeiston kanssa Kirkonmaan lunastuksista, ja päätti, ettei suunniteltua ja jo raivattua maantietä lunasteta, vaan että oli tultava toimeen rautatielinjalla. Lopullinen päätösvalta asiassa jätettiin kuitenkin puolustusministeriölle.⁷¹

Heinäkuussa 1946 Merivoimien Esikunta lähetti siihen asti saamistaan joukko-osastojen tarkistuksista ja täydennyksistä tiedot puolustusministeriön kiinteistöosastolle.⁷² Esitys koostui pääosin keskustelujen ja selvitysten tarkennuksista ja pienistä lisäyksistä vuoden 1945 esitykseen. Puolustusministeriö teki tässä vaiheessa jonkinlaiset yhteenvedot lunastustarpeista. Rannikonpuolustuksen alueiden lunastushankkeen käynnistämiseen ei todennäköisesti ollut resursseja, vaan muut kiireellisemmät hankkeet olivat tärkeämpiä. Vuonna 1946 oli kuitenkin havaittavissa pieni muutos Merivoimien Esikunnan roolissa alueiden hallinnan suunnittelussa, koska se alkoi muuttaa joukko-osastojen esityksiä sekä vaatia joukko-osastoilta perusteluja ja vaihtoehtoja eikä tyytynyt vain lähettämään eteenpäin saamiaan esityksiä.

Sotatilalain jatkaminen

Kun Pariisin rahansopimus tuli voimaan 1947, vuonna 1939 julistetun sotatilan lakkauttaminen tuli ajankohtaiseksi. Joillakin aloilla tarvittiin kuitenkin poikkeussäännöksiä sotatilan lakattua-kin, ja siksi katsottiin tarkoituksenmukaisemmaksi jatkaa säädösten voimassaoloaikaa, sen sijaan että olisi säädetty kokonaan uusia säädöksiä ja niiden perusteella annettu uusia soveltamismääräyksiä.

Suurin kysymys oli sotatilalain perusteella otetut kiinteistöt, rakennukset ja huoneistot, joista ei voitu luopua ennen hallinnan järjestämistä säännölliselle kannalle. Aikaa arvioitiin tarvittavan vuoden 1948 loppuun saakka, ja tähän asti olisi voitava soveltaa sodan aikana voimassa olleita säädöksiä. Hallitus antoi-kin eduskunnalle esityksen laiksi ”*sotatilasta annetun lain soveltamisesta eräissä tapauksissa sotatilan lakattua*”.

Eduskunnassa lakiehdotuksesta keskusteltiin jonkin verran. Lakiehdotuksen 2 §:n sanamuoto

⁶⁹ TRT N:o 178/III/5m/1163/28.2.1946, T 17388/2517, SARk.

⁷⁰ MerivE N:o 87/Rak. H/11.2.1946, T 17388/2517, SARk. HRLston ptk 30.1.1946 Kirkonmaassa pidetystä kokouksesta, kansio Kotka, Kymnlinna jne., PLMArk.

⁷¹ MerivE N:o 87/Rak. H/11.2.1946, T 17388/2517, SARk.

⁷² MerivE N:o 1024/Rak./H/10.7.1946 ja MerivE N:o 1025/Rak./H/11.7.1946, T 17388/2517, SARk.

antoi mahdollisuuden myös ottaa haltuun uutta kiinteätä omaisuutta. Eduskunnassa oltiin sitä mieltä, ettei lakiin saisi tällaista mahdollisuutta jäädä, vaan uusien kiinteistöjen haltuunottoon tuli sotatilán lakattua käyttää normaaleja pakkolunastussäädöksiä. Lain lopullisessa käsittelyssä oli siten kaksi ehdotusta: joidenkin kansanedustajien vastalauseen pohjalta muokattu ehdotus ja suuren valiokunnan ehdotus, joka voitti lain toisessa käsittelyssä. Presidentti vahvisti 11.4.1947 lain sotatilasta annetun lain soveltamisesta eräissä tapauksissa sotatilán lakattua.⁷³

Suomessa Pariisin rauhansopimuksen hyväksymisestä ja voimaansaattamisesta säädettiin lailla 18.4. ja asetuksella 16.9.1947,⁷⁴ ja 26.9. annettiin julistus sotatilán lakkauttamisesta.⁷⁵ Sotatilálain jatkaminen 1.1.1949 saakka ei kuitenkaan osoittautunut riittäväksi maanhallintakysymysten järjestämiseksi, vaan sotatilálain voimassaoloa jouduttiin vielä toisen kerran jatkamaan. Tällä kertaa jatkaminen oli kuitenkin helpompaa, koska laki koski enää ainoastaan kiinteistöjä, rakennuksia ja huoneistoja. Laki ”eräiden kiinteistöjen, rakennusten ja huoneistojen käyttämisestä sotilasmajoitukseen ja muuhun yleiseen tarpeeseen”⁷⁶ säädettiinkin 17.12.1948. Se oli voimassa 1.1.1951 saakka. Näin saatiin lisää aikaa hoitaa tarvittavat maanlunastusasiat kuntoon ennen sotatilálain antamien poikkeussäädösten voimassaolon lakkaamista.

Maanomistajien valitukset ja huoli korvauksista

Vuonna 1944 oli säädetty uusi laki ja asetus pakkolunastuksesta puolustustarkoituksiin.⁷⁷ Uudet säädökset ja erilaiset korvaussäädökset loivat mahdollisuuden hoitaa sotatilálain nojalla käyttöön otettujen alueiden hallinta- ja korvauskysymykset sodan loputtua. Monet maanomistajat suhtautuivat aluksi myönteisesti uuteen pakkolunastuslakiin, koska ennen lain säätämistä oli korvausten saaminen käyttönotetuista alueista monen mielestä näyttänyt kyseenalaiselta.⁷⁸ Puolustusvoimat ei myöskään joillakin alueilla ollut luovuttanut alueita takaisin omistajilleen. Jo vuoden 1946 alussa vaativat muun muassa Kirkonmaan maanomistajat uusien pakkolunastusten aloittamista viipymättä, koska omistajat joutuivat jatkuvasti maksamaan veroa alueistaan, joita he eivät voineet myydä eivätkä itse käyttää.⁷⁹ Kävi myös ilmi, ettei korvauksia lähinnä maanomistajille aiheutetuista vahingoista ollut aina maksettu niin kuin oli luvattu, ja maanomistajat ryhtyivät valittamaan asiasta.

Vaikka rannikkotyökistön joukko-osastot vuonna 1945 saivat ottaa vastaan muutamia kyselyjä ja valituksia alueista, valitukset lisääntyivät huomattavasti vuodesta 1946 alkaen. Vaatimuksia saariston asukkaiden mielestään kärsimistä vääryyksistä tai puuttuvista, luvatuista korvauksista esitettiin yhä enemmän virallisissa ja epävirallisissa tilaisuuksissa rannikkopuolustuksen tai yleensä puolustushallinnon edustajien kanssa. Lisäksi lähetettiin sekä laskuja, korvausvaatimuksia, valituskirjeitä että muita kirjelmia puolustusministeriöön, paikallisille rannikkotyökistöjoukko-osastoille, kuntien johtaville viranomaisille ja nimismiehille. Yleensä muut viranomaiset lähettivät valitukset puolustusvoimille tai puolustusministeriöön.⁸⁰

⁷³ AsK 267/11.4.1947. VP asiakirjat 1947 esitys N:o 6.

⁷⁴ AsK 690/18.4.1947. AsK 691/16.9.1947.

⁷⁵ AsK 700/26.9.1947.

⁷⁶ AsK 892/17.12.1948.

⁷⁷ AsK 787 ja 788/13.10.1944.

⁷⁸ Pentti Heikkilä 4.7.2001.

⁷⁹ HRLston ptk 30.1.1946 Kirkonmaassa pidetystä kokouksesta, kansio Kotka, Kyminlinna jne., PIMArk.

⁸⁰ Vaatimukset ja valitukset on arkistoitu puolustusministeriön arkistoon niiden eri alueiden yhteyteen, joita ne koskevat.

Valitukset ja korvausvaatimukset vaihtelivat hyvin paljon sekä sisällöltään että muodoltaan. Usein vaatimukset lähetettiin laskun muodossa, jossa eriteltiin korvauksen kohde ja suuruus.⁸¹ Usein tarkkojakin laskelmia oli vaikeaa todentaa oikeiksi, jos perustelut puuttuivat.

Kun Merivoimien Esikunta heinäkuussa 1948 lähetti esityksensä puolustusministeriölle pakkolunastettavista ja vuokrattavista alueista, se korosti erityisesti maankäyttöasioiden hoitamisen merkitystä paikallisen väestön kannalta, sillä se kärsi monenlaisista haitoista ja piti jo merivoimia oikeuksiensa loukkaajana, mikä voisi muuttua maanpuolustusvastaiseksi mielialaksi. Saaristossa tämä olisi ollut erityisen haitallista, sillä siellä merivoimien ja paikallisten asukkaiden välinen yhteisymmärrys oli ollut aiemmin erityisen hyvä.⁸²

Varsinkin niillä alueilla, joilla samanaikaisesti suoritettiin korvauksia ja toimeenpantiin pakkolunastuksia, nämä kaksi asiaa liittyivät niin tiiviisti toisiinsa, että asukkaat eivät aina ymmärtäneet niiden eroa tai osanneet tulkita säädöksiä ja määräyksiä kovin hyvin, ja niinpä he esittivät vääranlaisia korvauksia vääriin tilanteissa, mikä hankaloitti asioiden käsittelyä. Ainakin rannikolla korvaukset jäivät joskus vuosiksi unohduksiin ja niiden käsittely myöhemmin oli vaikeaa. 1950- ja osittain vielä 1960-luvun alussa esitettyjä korvausvaatimuksia ja selvityspyyntöjä oli vaikeaa ja hidasta käsitellä, kun vahingot oli osittain aiheutettu jo ennen talvisotaa. Harvoin vahinkojen syntymisen aikoihin palveluksessa ollut sotilashenkilökunta tai alueiden alkuperäiset omistajat muistivat ainakaan oikein 10–20 vuotta aikaisemmin tehtyjä sopimuksia ja todellisia vahinkoja. Vastuu selvityksistä lankesi usein maanomistajien jälkeläisille ja sodanjälkeisille rannikkotykistöjoukko-osastoille.

Maanlunastuslautakunnat

Jatkosodan jälkeen maanlunastuslautakuntien tehtävänä oli perustaa uusia tiloja sotien aikana tilansa menettäneille. Merenkulkuhallitus ilmoitti 1.10.1946 Merivoimien Esikunnalle, että Ruotsinpyhtään, Lapinjärven ja Liljendalin kunnan lunastuksia varten asetettu kolmas maanlunastuslautakunta alkaisi perustaa tiloja lokakuussa ja että yksi lunastettavaksi suunniteltu alue olisi Lehtisen linnake.⁸³ Jokaiselle tilalle tarvittiin näet ulkomerikalastusta varten oma pieni palsta kalamajan rakentamista varten. Koska rannikkopuolustuksella oli merenkulkuhallituksen omistamalla ja rannikkopuolustuksen hallinnassa olevalla Lehtisen linnakkeella paljon laitteita, merenkulkuhallitus ehdotti, että merivoimien edustaja osallistuisi asian käsittelyyn.

Puolustusvoimien edustajaa ei kuitenkaan kutsuttu ensimmäiseen Lehtistä koskevaan kokoukseen 10.10.1946, eikä kokous voinut päättää Lehtisestä, ja asian käsittelyä päätettiin lykätä. Oltiin kuitenkin sitä mieltä, ettei aiotun alueen luovuttaminen kalastustukikohdiksi haittaisi puolustusvoimien saarella olevia laitteita.⁸⁴

⁸¹ Esimerkiksi leski Aleksandra Karlsson lähetti laskun vuonna 1946 puolustusministeriöön Sandön saarella Pellingissä talvisodassa kaadetusta 714 puusta, joiden arvo oli arvioitu vuoden 1939 hinnan perusteella. Laskun oli laatinut Alexandra Karlssonin luottomies, Pellingin kauppias Felix Andersson. Majuri Karelalle osoitetussa kirjeessä vaadittiin eri sotilasyksiköiden luvattomista puunhakuista kylän yhteisillä saarilla 10 000 markan korvaus. Räkning för militärens skogsavverkning 1939–40 å den del av Sandö holme i Pellinge skärgård som tillhör jordbrukaränkan Aleksandra Karlsson från Brandts i Storpellinge, He II:5, PIMArk. Kirje majuri Karelalle 24.2.1946, He II:5, PIMArk.

⁸² MerivE N:o 690/Rak.H1./23.7.1948, T 12415/2740, SARk.

⁸³ MKH KD n:o 2593/46/104/1.10.1946, T 17388/2517, SARk. 3. maanlunastuslautakunnan ptk. 10.10.1946, kansio Ruotsinpyhtää, Lehtisen saari jne., PIMArk.

⁸⁴ 3. maanlunastuslautakunnan ptk. 10.10.1946 ... PIMArk.

Merivoimien Esikunta antoi vuoden 1947 alussa lausuntonsa Lehtisen linnakkeen alueen käytöstä asutustarkoituksiin. Linnakkeella sijaitisi noin 50 puolustusvoimien rakennusta ja linnoituslaitetta, joista osa jäisi luovutettavalle alueelle. Linnaketta oli myös suunniteltu laajennettavaksi saaren pohjoisosaan eli osittain luovutettavaksi esitetylle alueelle. Aluetta käytettiin jo linnakkeen harjoitusmaastona miehistökoulutuksessa.⁸⁵ Puolustusvoimien edustaja toimistosihteerinä Pentti Heikkilä ilmoitti, ettei tukikohta-alueita voida ottaa tiloja varten, koska Lehtisen linnaketta aiottiin laajentaa. Maanlunastustoimikunta totesi, että ainoastaan ampumarata jäisi lunastettavalle alueelle, ja oli sitä mieltä, että ampumaradan siirtäminen ei olisi suuri työ. Näin siis puolustusvoimien vastustama maan käyttö Lehtisen saarella ei estänyt tukikohdan perustamista.⁸⁶

Maanlunastuslautakunta teki seuraavaksi otamis- ja pakkolunastamispäätöksen, johon sisältyi yhteensä 9,19 hehtaaria. Puolustusministeriön edustaja ilmoitti tyytymättömyytensä päätökseen, minkä takia asian käsittely oli maanhankintalain 82 §:n mukaan vietävä tarkastusoikeuteen.

Puolustusministeriö laati tarkastusoikeuden istuntoon seikkaperäisen vastineen. Vastineessa vastustettiin Lehtisen alueiden luovuttamista jyrkästi, ja todettiin muun muassa, että Lehtinen oli yksi etelärannikon tärkeimmistä linnakkeista, kyseessä oleva alue oli aivan välttämätön, että Lehtisen saaren alue oli kokonaisuudessaan edelleen varattava puolustuslaitoksen ensiluokkaisen tärkeään tarkoitukseen ja että puolustuslaitoksen olisi pakko heti pyytää valtioneuvostolta lupaa sen pakkolunastamiseen takasin puolustustarkoituksiin, jos se otettaisiin asutustarkoitukseen. Luovutus katsottiin lisäksi turhaksi, sillä puolustuslaitos oli valmis vuokraamaan kalastajille tarpeellisen satama-alueen. Lopputuloksena oli kuitenkin se, että Lehtisestä annettiin esitetty alue kalastustukikohdaksi.⁸⁷

Toinen alue, jota harkittiin maanlunastukseen oli Gloscholmenin linnake. Viides maanlunastuslautakunta piti ensimmäisen katselmuksen Gloscholmenissa 11.7.1947. Gloscholmenia oli ajateltu tytärsaarelaiten kalastajien nuottakuntien tukikohdaksi. Selvisi kuitenkin heti, ettei Gloscholmen sopinut maanlunastuslautakunnan tarkoitukseen. Sen sijaan maanlunastuslautakunta kaavaili tukikohdan perustamista Hasselön saareen, joka oli kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön hallinnassa. Lautakunnan viimeisessä Hasselötä käsittelevässä kokouksessa syksyllä 1951 päätettiin kuitenkin olla lunastamatta saarta asutukseen.⁸⁸

Paikallinen maanlunastuslautakunta oli 1940-luvun loppupuolella kiinnostunut myös Kymminlinnan linnoituksen viereisestä alueesta. Maanlunastuslautakunta käsiteli asiaa ensimmäisen kerran keväällä 1946. Merivoimien komentaja kenraalimajuri Järvinen katsoi, että asuintalojen rakentaminen kotkalaisille Kymminlinnan välittömään läheisyyteen olisi haitallista, koska silloin ”*pesiytyy siviiliasutus*” liian lähelle sotilasaluetta, joka ”*tuo mukanaan kaikenlaisia keinottelijoita ja epäsiiveellisiä paikkoja, joista nuoret asevelvollisemme olisi kaikin keinoin pyrittävä suojelemaan.*”⁸⁹ Lisäksi Haminan Rannikkolinnakkeiston Esikunta ja Esikomppania aiottiin siirtää Kymminlinnaan, ja linnakkeiston kaikki saarissa olevat joukot olisi mahdollisesti keskitetty talveksi Kymminlinnaan, josta tarvittaisiin alueita koulutukseen. Puolustusvoimat sai Kymminlinnan alueen luovutuskiistassa

⁸⁵ MerivE N:o 162/Rak./H2./11.2.1947, T 17411/2676, SARk.

⁸⁶ 3. maanlunastuslautakunnan ptk. 1.4.1947, kansio Ruotsinpyhtää, Lehtisen saari jne., PIMArk.

⁸⁷ PIM 720/311/47/15.4.1947, kansio Ruotsinpyhtää, Lehtisen saari jne. PIMArk.

⁸⁸ 5. maanlunastuslautakunta KD N:o 1256/7/5.7.1947 ja siihen liittyvä diariomaton ptk. He II:5, PIMArk. 5. maanlunastuslautakunta KD N:o 1385/7/28.8.1951 ja siihen käsin kirjattu päätös, kansio Porvoon mlk Hasselö jne., PIMArk.

⁸⁹ MerivE N:o 2456/Huolto 1/5/3.7.1948, T 17415/2740, SARk.

tukea Muinaistieteelliseltä toimikunnalta,⁹⁰ joka oli huolissaan linnoituksen suojelusta. Toimikunta esitti, että alue jätettäisiin puolustusvoimien haltuun ja varattaisiin puolustusvoimien rakennuksille,⁹¹ ja rakennusten pystyttäminen lähelle linnoituksen muureja tulisi ehdottomasti kieltää.

Asuntolautakunta teki kuitenkin päätöksen noin 7,5 hehtaarin luovuttamisesta Kotkan kaupungille asutustarkoitukseen. Puolustusministeriö vei asian Mikkelin piirin tarkastusoikeuteen ja vetosi siihen, että maanlunastuslautakunta oli ”*ilman mitään pätevyyttä puolustuslaitoksen tarpeisiin nähden asettunut vastuunalaisten asiantuntijoiden yläpuolelle.*” Toisin kuin Lehtisen linnakkeen tapauksessa, tarkastusoikeus kumosi 9.7. pitämässään kokouksessa maanlunastuslautakunnan pakkolunastuspäätöksen ja alue jäi puolustusvoimille.⁹²

Rannikkopuolustuksen alueiden selvittely 1940-luvun loppuvuosina

Vuoden 1946 aluehallintaesitysten jälkeen eri osapuolten välinen maanlunastusyhteistyö väheni joksikin aikaa. Puolustusrevisio ei ollut vielä jättänyt mietintöään, joten rannikkopuolustuksen tarkkaa kokoonpanoa ei ollut vielä päätetty. Tarkalle lunastusesitykselle oli vielä monta estettä.

Vuonna 1947 solmitun Pariisin rauhansopimuksen myötä hävisivät myös tietyt rannikkopuolustusta haitanneet tekijät. Uudessa tilanteessa ei heti voitu nähdä, miten tämä vaikuttaisi rannikkopuolustuksen aluekysymyksiin. Oltiin esimerkiksi ulkopoliittisista syistä niin varovaisia, että raskaiden patterien palauttamiseen ryhdyttiin vasta 1950-luvulla, kun joitakin suuria pakkolunastuksia oli jo suoritettu. Maanomistajien valitusten ja korvausvaatimusten selvitys sekä sodan aikaisten nopeasti rakennettujen parakkivaruskuntien tulevaisuus vaikutti myös aluehallintakysymysten käsittelyjärjestykseen.

Vuonna 1947 Merivoimien Esikunta jatkoi ratkaisematta olevien alhallintakysymysten selvittämistä. Näitä asioita olivat tiettyjen alueiden luovuttaminen muille viranomaisille, maanlunastuslautakuntien esitysten käsittely, joidenkin alueiden epäselvien maanomistussuhteiden selvittäminen, alueiden maanomistajien yhä voimakkaammat korvausvaatimukset sekä merivoimien tarkennetun kokonaisesityksen laatiminen tarvittavista alueista. Itärajan aluehallintakysymysten käsittely vei kuitenkin edelleen puolustusministeriön kiinteistöosaston kaiken ajan, eikä merivoimien aluehallintakysymyksiä ehditty käsitellä kuin erikoistapauksissa. Koska merivoimien vastuulla olevien maiden omistajat jatkuvasti tiedustelivat korvauksia, Merivoimien Esikunta oli yhteydessä puolustusministeriöön tilanteen selvittämiseksi. Lisäksi rannikkotykistöjoukko-osastoille lähetettiin tiedote vallitsevasta tilanteesta. Tämän oli nähtävästi tarkoitus rauhoittaa kyselijöitä.⁹³

Vuoden 1947 lopulla merivoimienkin maanhallintakysymykset saivat uutta vauhtia. Puolustusministeriö palautti Merivoimien Esikunnan vuonna 1945 lähettämän esityksen merivoimien vielä ratkaisua odottavista aluekysymyksistä tarkistusta ja uutta lausuntoa varten syyskuussa. Joitakin aikaisemmin ilmoitettuja tietoja ei enää löytynyt Merivoimien Esikunnasta. Merivoimien Esikunta totesi joukko-osastoille, että oli ”*vain valitettavaa, että osa v. 1946 lähetettyjen kahden samoja kysy-*

⁹⁰ Nykyinen Museovirasto.

⁹¹ Mtt N:o 1309/19.6.1948, T 17415/2740, SARk.

⁹² PIM:n esitys Mikkelin piirin tarkastusoikeudelle 8.7.1948, T 17415/2740, SARk. Vastuunalaisilla asiantuntijoilla puolustusministeriö tarkoitti puolustusvoimain komentajaa, Yleisesikunnan päällikköä, merivoimien komentajaa, puolustusrevisionia ja puolustuslaitoksen majoitustoimikuntaa, jotka kaikki olivat vastustaneet alueen luovuttamista. Asiakirjaan on käsin lisätty kenraalimajuri Järviselle viesti, jossa kerrotaan pakkolunastuspäätöksen kumoutumisesta. Viestin kirjoittajasta ei saa selvää.

⁹³ MerivE N:o 802/Rak./H2/31.7.1947, T 17411/2676, SARk.

*myksiä käsittelevien kirjelmien liitteistä on Puolustusministeriössä hävinnyt ainakin toistaiseksi.*⁹⁴

Puolustusministeriö pyysi uuden esityksen kahdessa osassa siten, että ensimmäisen ryhmän muodostaisivat sellaiset kohteet, ”*joiden osalta asia vaikuttaa selvältä.*”⁹⁵ Toiseen ryhmään kuuluisivat esimerkiksi sellaiset kohteet, joissa oli puolustusvoimille kuuluvia rakennuksia, joiden kohtaloa ei vielä ollut ratkaistu.⁹⁶ Lausunnon antamista varten joukko-osastoille oli annettu ennakkotieto tulevista miehitystyistä linnakkeista ja vartiolinnakkeista.

Rinnan aluekysymysten kanssa yritettiin ratkaista joitakin ryhmityskysymyksiä. Muun muassa pääkaupunkiseudulta oli talvi- ja jatkosodan aikana vähennetty rannikkotykistöä, joten sitä pyrittiin jälleen lisäämään. Pääkaupunkiseudulla vaikutti lisäksi Porkkalan vuokra-alue, mikä vaati omat järjestelynsä. Pääkaupungin rannikkopuolustuksen tilaan kiinnitettiin huomiota esimerkiksi vuonna 1948 Suomenlinnan Rannikkolinnakkeiston Esikunnan merivoimien komentajalle osoitetussa kirjelmässä, jossa todettiin, ettei Merivoimien Esikunta ollut suunnitelmissaan kiinnittänyt riittävästi huomiota pääkaupungin puolustukseen.⁹⁷ Ohuen ja pitkän puolustusverkon sijaan esitettiin voimien keskittämistä tärkeimpiin kohtiin, muun muassa Helsinkiin. Suunnitelma ei johtanut käytännön toimenpiteisiin.

Yhteistyö muiden viranomaisten kanssa

Vuonna 1947 ja 1948 selvitettiin myös joitakin rannikon aluehallintakysymyksiä puolustusvoimien ja muiden viranomaisten välillä. Rannikolla yksi lähimmistä yhteistoimintaosapuolista oli rajavartiolaitos ja siihen kuuluva merivartiolaitos. Jo vuonna 1945 oli muun muassa Nötön saariyhtymässä sijaitseva Bodön merivartioasema tullut esille. Asema oli perustettu kesällä 1943 vuokratulle maalle ja sodan jälkeen jäi epäselväksi, kummalle viranomaiselle, merivartiolaitokselle vai puolustusvoimille, asemarakennus kuului.⁹⁸ Syksyllä 1947 Rajavartiostojen Esikunta lähestyi puolustusministeriötä saadakseen käyttöönsä tietyt Lypertön linnakkeella sijainneet asunnot, koska Rajavartiostojen Esikunnan edustaja oli huomannut, että Turun Rannikkotykistörykmentin asunnot ”*ovat ilman asianmukaista käyttöä.*”⁹⁹ Saarella asui vain yksi puolustusvoimien vartiomies.

Turun Rannikkotykistörykmentin Esikunta oli sitä mieltä, ettei rakennuksia voisi luovuttaa, koska linnakkeella oli tarkoitus järjestää koulutusta, jolloin kaikkia rakennuksia tarvittaisiin. Lisäksi suunniteltiin merivoimien koeampuma-aseman sijoittamista Lypertön linnakkeelle. Merivoimien Esikunta ilmoittikin, että merivoimien komentaja oli ”*asettunut toistaiseksi odottavalle kannalle.*”¹⁰⁰ Asia jätettiin Merivoimien Esikunnassa ratkaisematta siihen saakka, kunnes puolustusrevisio olisi jättänyt mietintönsä.

Puolustusministeriö suostui kuitenkin siihen, että tarvittavat rakennukset luovutettaisiin toistaiseksi ja että rajavartiolaitos palauttaisi huonetilat puolustusvoimille siitä ilmoituksen saatuaan,

⁹⁴ MerivE N:o 1182/Rak./H2/1.11.1947, T 17411/2676, SArk.

⁹⁵ Ibid. Tällä tarkoitettiin lähinnä miehitettyjä linnakkeita ja vartiolinnakkeita, sekä sellaisia kohteita, joilla oli esimerkiksi betonilinoitteita tai kaapelikoppi.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Teemu Leivo: Kiinteän rannikkotykistön uudelleenryhmittäminen Pariisin rauhansopimuksen jälkeen, Maanpuolustuskorkeakoulun tutkielma, Kadettikurssi 81, rannikkotykistölinja, Helsinki 1998 s. 26.

⁹⁸ MerivE N:o 842/Rak./H/12.6.1946, T 17388/2517, SArk.

⁹⁹ Rajav.E N:o 3016/XI/69 c./16.10.1947, T 17411/2676, SArk.

¹⁰⁰ TRT N:o 3915/IV/7:a/?..11.1947, T 17411/2676, SArk. MerivE N:o 1306/Rak/H2/9.12.1946, T17411/2676, SArk.

joten neljä rakennusta niihin liittyvine tiloineen luovutettiin Saaristomeren merivartiostolle marraskuussa 1948.¹⁰¹ Lisäksi puolustusministeriö suostui luovuttamaan Iso-Enskärin (Isokari), Nurmiluodon ja Pyhärannan Rihtniemen ilmavalvontatornit rajavartiolaitokselle toistaiseksi,¹⁰² kun alue- ja kiinteistöjärjestelyt jatkuivat vuonna 1948.

9.2.4 Lopullinen pakkolunastusesitys

PUOLUSTUSMINISTERIÖ TÄYDENSI 3.2.1948 edellisen vuoden marraskuussa antamaansa käskyä maanlunastus- ja vuokraesitysten laatimisesta. Merivoimien esitys puolustusministeriölle koostui eri joukko-osastojen ehdotuksista, joissa oli yhteensä 81 liitettä ja 116 lehteä, siis varsin mittava selvitys maanhallinnasta.¹⁰³ Vaikka puolustusrevision mietintö mahdollisesti muuttaisi aluetarpeita jonkin verran, Merivoimien Esikunta korosti, että 23.7.1948 esitettyjen alueiden lunastus tai vuokraus joka tapauksessa olisi välttämätöntä vallitsevassa tilanteessa, sillä maanomistajat kärsivät siitä.

Vuoden 1948 esityksessä oli hyvin erityyppisiä alueita. Oman kokonaisuuden muodostivat sotien aikana tai heti niiden jälkeen uuteen tilapäiseen organisaatioon liitetyt alueet, jotka eivät sisällyneet mihinkään lopullisesti hyväksytyyn kokoonpanoon. Koska rannikkopuolustuksen uutta organisaatiota ei vielä ollut virallistettu, esitykselle ei ollut tarkkoja perusteita.

Merivoimien vuoden 1948 esityksessä joukko-osastojen mielipiteet eivät sisällöltään merkittävästi poikenneet vuosina 1945–1946 esitetystä mielipiteistä. Haminan Rannikkolinnakkeiston esitys sisälsi monta, tarkasti määriteltyä erillistä pakkolunastettavaksi esitettyä aluetta. Vanhankylänmaa oli ainoa isohko kokonaisuus, jota esitettiin pakkolunastettavaksi, koska saari oli niin täynnä linnoituslaitteita, ettei erillisten alueiden lunastus ollut mahdollista. Saarella oleva hautausmaa jätettiin kuitenkin lunastusesityksen ulkopuolelle. Esitys kattoi yhteensä 70 hehtaaria. Vuokrattavia kohteita oli vain Kotkan alueella sekä muutamia rakennuksien alueita Ristisaarella.¹⁰⁴

Suomenlinnan Rannikkolinnakkeiston tärkeimmät kohteet, joista päätös oli tekemättä, olivat Bästö, Vaarlahti ja Gloscholma. Bästö voitiin luovuttaa takaisin omistajilleen. Vaarlahden kärki haluttiin ehdottomasti pakkolunastaa, vaikka merivoimien komentaja välillä oli vastustanut sitä. Gloscholman koko saari haluttiin pakkolunastaa, koska se oli vartiolinnake ja osan vuotta miehitettynä. Neuvottelut saaren omistajien kanssa olivat käynnissä.¹⁰⁵

Pohjanlahden alueista käytiin neuvotteluja Porin kaupungin kanssa Reposaaressa sijaitsevan alueen vuokraamisesta puolustusvoimille. Porin kaupunki lähetti 21.5.1948 ehdotuksen vuokrasopimukseksi puolustusministeriölle, ja Merivoimien Esikunta puolsi vuokrausta.¹⁰⁶

Vuoden 1948 esitykseen tehtiin vielä muutoksia ja täydennyksiä. Lökhölm-saaren omistaja Nikolai Forssè kyllästyi korvausten viipymiseen ja uhkasi irtisanoa saaren käyttösopimuksen, mikä sai merivoimat miettimään saarta uudestaan. Saari ei sisällynyt varsinaisiin pakkolunastettaviin alueisiin, vaan vuoden 1948 esityksen mukaan siitä piti edelleen vuokrata se osa, jossa merivoimien

¹⁰¹ MerivE N:o 4199/Huolto 1/5./3.12.1948, kansio Lypertön linnake jne., PIMArk.

¹⁰² PIM N:o 741/316/48/7.5.1948, kansio Lypertön linnake jne., PIMArk.

¹⁰³ MerivE N:o 690/Rak.H 1./23.7.1948, T17415/2740, SARk.

¹⁰⁴ HRLsto K.D. N:o 275/Järj./1a./14.5.1948, He III:20, PIMArk.

¹⁰⁵ SIRLsto N:o 653/IV/1a./28.4.1948, He II:5, PIMArk.

¹⁰⁶ Porin kaupunginhallitus N:o 1426/21.5.1948, He II:5, PIMArk. MerivE N:o 689/Rak./H 1./23.7.1948, T 17415/2740, SARk

rakennukset sijaitsivat.¹⁰⁷ Sodan jälkeen merivoimilla oli ollut miehitystä saarella vain viikon ver-
ran. Jotkut rakennukset ja laituri oli vuokrattu Saaristomeren Merivartiostolle joulukuusta 1948
huhtikuuhun 1949. Merivoimien komentaja kuitenkin muutti mielensä vuonna 1949, kun Uudes-
sakaupungissa sijainnut Janhuan Konepaja oli menetetty Valtion Metallitehtaille. Nyt merivoimat
tarvitsi välttämättä koko Lökholmin lähisaarineen jo purjehduskaudeksi 1949 harjoitustukikoh-
daksi menetetyn Janhuan tilalle.¹⁰⁸ Puolustusministeriö kuitenkin vuokrasi saaresta syksyllä 1949
vain noin neljän hehtaarin alueen.¹⁰⁹ Ratkaisu oli kuitenkin tilapäinen, koska saaren käyttöön
palattiin vielä monta kertaa.

Toinen merivoimien alue, joka tuli esille vuoden 1949 selvityksissä, oli Laajasalossa (Degerössä)
sijainnut merivoimien radiokeskus. Sodan jälkeen oli etsittävä merivoimien Helsingin radiokes-
kukselle uusi sijoituspaikka. Useita kuukausia kestäneiden radioteknisten kokeilujen jälkeen pää-
dyttiin Laajasaloon. Alueella oli sodanaikaisia talviparakkirakennuksia, jotka suhteellisen helposti
olivat kunnostettavissa siedettäviksi. Siellä oli sodan aikana ollut ilmatorjuntapatteri, ja alue oli
puolustusvoimien hallinnassa.¹¹⁰

Kokeilutulosten perusteella Merivoimien Esikunta anoi puolustusministeriöltä alueen siirtoa
merivoimien hallintaan. Rakennukset kunnostettiin alustavasti kesällä 1945 ja radioasema aloit-
ti toimintansa syksyllä samana vuonna. Asema oli merivoimien tärkein radiokeskus ja erityisesti
miinanraivaus työllisti asemaa 1940-luvun loppupuolella. Aseman huono kunto kuitenkin vaa-
ransi sen kalliit laitteet.¹¹¹

Merivoimien Esikunnan vuoden 1948 pakkolunastus- ja vuokraesityksessä esitettiin, että ra-
dioaseman alue varattaisiin edelleenkin merivoimien käyttöön. Alueen omisti Helsingin kaupunki,
ja se oli asemakaavassa suunniteltu puistoalueeksi. Kaupunki oli kuitenkin ilmoittanut, että se voisi
luovuttaa alueen määrävuosiksi merivoimille vuokrattakin, edellyttäen että puolustusvoimat pur-
kaisi sotien aikana rakennetut korsut ja että piikkilanka-aita siirrettäisiin uusien rajojen kohdalle.
Sodanaikaiset ilmatorjuntatykkiasemat oli mahdollista sisällyttää pakkolunastukseen tai jättää sen
ulkopuolelle. Ilmavoimien pyynnöstä esitettiin, että ilmatorjuntatykkiasemat sisältyisivät meri-
voimien hallintaan jäävään alueeseen, koska muuten Helsingin kaupunki saattaisi purkaa asemat.
Merivoimien Esikunta teki 8.2.1949 erillisen esityksen, jossa esitettiin uudestaan, että Laajasalon
alue jäisi merivoimien käyttöön. Puolustusministeriö ilmeisesti vahvisti asian suoraan merivoimien
komentajalta kenraalimajuri Järviseltä, koska puolustusministeriön arkistossa olevan anomuksen
reunaan on kirjoitettu huomautus ”10.2.49 Kenr. maj. Järvinen ilmoitti radiokeskuksen jäävän meri-
voimille pysyväänä Degeröhön, joten siis pakkolunastus ja käyttöoikeus tiehen ja kaivoon olisi edullisin
ratkaisu.”¹¹² Käytännössä asema jäi kuitenkin toistaiseksi Helsingin kaupungin alueelle.

¹⁰⁷ MerivE N:o 415/Rak./16 h/9.5.1949, T 17424/2885, SArk. Vaikka tekstissä todetaan, ettei saarta tai sen osaa vuonna 1948 esitetty lunastettavaksi vaan vuokrattavaksi, asiakirjan liitteenä olevassa kartassa on merkitty osaan saaresta ”Lunastettava alue aikaisempi ehdotus” ja loput saaresta naapurisaarineen merkinnällä ”Lisäksi lunastettava alue”. Kartalla on myös uudelle alueelle merkitty neljännen tykki-
aseman paikka selitteellä ”Suunnitteilla”, mutta karttapohja saattaa olla peräisin sotien ajalta. Sopimus saaren käytöstä oli laadittu vuonna 1938, mutta sille ei ollut haettu puolustusministeriön vahvistusta.

¹⁰⁸ MerivE N:o 415/Rak./16 h/9.5.1949, T 17424/2885, SArk.

¹⁰⁹ MerivE N:o 1080/Rak./16 h/10.11.1949, T 17424/2885, SArk.

¹¹⁰ MerivE N:o 385/Viesti/3:P/17.4.1948, He II:5, PIMArk.

¹¹¹ Ibid.

¹¹² MerivE N:o 106/Rak./F16 h/8.2.1949, T 17424/2885, SArk, huomautuksella varustettu kappale sama-
masta asiakirjasta kansiossa Helsinki, Taivallahden kasarmi jne., PIMArk.

Porkkalan palautuksen jälkeen radioaseman alue siirtyi Pääesikunnan Viestiyhteystoimiston käyttöön vuonna 1959. Pääesikunnan Viestiyhteystoimisto oli sen ajan radiotiedusteluorganisaation johtoelimen peitenimi. Kun Helsingin kaupunki irtisanoi alueen vuokrasopimuksen vuoden 1968 alussa lyhyellä varoitusajalla, Laajasalon alueesta luovuttiin¹¹³.

Vuonna 1949 alettiin myydä rannikkopuolustukselle sotien aikana rakennettuja parakkivaruskuntia ja muuta ylimääräistä rakennusmateriaalia laajamittaisesti. Parakkikylistä moni maanomistaja oli valittanut, koska ne estivät maa-alueen palauttamisen omistajalleen. Ennen vuoden 1948 pakkolunastus- ja vuokraesitystä näitä parakkeja ei ollut haluttu myydä ennen kuin oli varmaa, ettei niitä tarvittaisi myöhemmin. Merivoimien Esikunta keräsi keväällä 1948 tietoja purettaviksi esitettävistä parakeista ja kiinteistä rakenteista. Kesäkuussa puolustusministeriö ilmoitti Merivoimien Esikunnalle, mitkä rakennukset myytäisiin julkisella huutokaupalla, ja antoi samalla tarkat ohjeet siitä, miten huutokaupat piti järjestää. Puolustusministeriö hyväksyisi tai hylkäisi tarjoukset ja tekisi kauppakirjat. Rakennuksia ja rakenteita sai myydä vain sellaisille, jotka tarvitsivat niitä omaan käyttöönsä. Ensimmäisessä rakennusten myyntiluetelossa oli parakkeja ja kiinteitä rakenteita pääasiassa itäisen Suomenlahden linnakkeilta.¹¹⁴

Myöhemmin annettiin ohjeet muiden rakennusten ja rakennusmateriaalin myymisestä.¹¹⁵ Parakkeja myös purettiin ja siirrettiin yksityisomistuksessa olevilta alueilta puolustusvoimien hallinnassa oleville alueille.

Sommarön alue oli yksi Pohjanlahden ratkaistavista maanhallintakysymyksistä. Sommarön pakkolunastus oli ollut esillä jo vuonna 1945. Lunastusten viivästyessä kävi yhä selvemmäksi, että myös liikkuvaa eli moottoroitua rannikkotykistöä varten tarvittaisiin harjoitusalueita. Moottoroidun rannikkotykistöjoukko-osaston sijoituspaikaksi kaavailtiin Vaasaa, ja Sommarössä lähellä Vaasaa suoritettujen harjoitus- ja taisteluampumaratatiedustelut osoittivat, että Sommarön linnakealue laajennettuna tarjoaisi ratkaisun. Myös jalkaväki oli kiinnostunut Sommaröstä, koska sen rakennuksia voitaisiin käyttää myös esimerkiksi erilaisten jalkaväen harjoitusosastojen majoitukseen ja varastoiksi. Harjoitus- ja taisteluampumarata-aluekäyttöön Merivoimien Esikunnan esittämä pakkolunastettava alue oli pieni, joten 1. Divisioonan Esikunta sai Puolustusvoimain Pääesikunnan Jalkaväkiosastolta tehtäväksi tiedustella pakkolunastettavan alueen laajentamista siten, että erilaiset taisteluammunta- ja kaivautumisharjoitukset olisi helpompi järjestää.¹¹⁶

Jatkosodan aikana oli eri puolille rannikkoa rakennettu tunneleita ja luolia, joista osa oli saatu valmiiksi ja osa jäänyt kesken. Vaikka tunneleiden maa-alueiden pakkolunastusta oli aikaisemmin ajateltu, todettiin vuonna 1949, ettei niin tarvinnut tehdä.¹¹⁷ Uudelleenarviointi lienee johtunut

¹¹³ Lauri Lehtonen 24.3.2006.

¹¹⁴ MerivE N:o 485/Rak./16 h/31.5.1949, T 17424/2885, SArk. PIM N:o 2025/316/49/13.6.1949, T 17424/2885, SArk.

¹¹⁵ PIM N:o 2025/316/49/18.6.1949, T 17424/2885, SArk. Huomaa, että kyseessä on toinen asiakirja samalla diarionumerolla. MerivE N:o 567/Rak./16h/22.6.1949, T 17424/2885, SArk. PIM:n Kotkan Rak.Konttori N:o 81/F-16,h./11.7.1949, T 17424/2885, SArk. PIM N:o 2077/316/49/19.8.1949, 17424/2885, SArk. Hangossa, Turussa, Jungfruskärissä, Korppoossa, Alskärissä ja Borstöissä myytiin lattia-, seinä- ja kattolevyjä ja sekalaista rakennusmateriaalia. Hangon alueella Merivoimien Esikunta esitti myytäväksi kuutta erilaista rakennusta Krokössä ja Bolaxissa, ja Kotkan rakennuskonttorin alueella pidettiin huutokauppa heinäkuussa Kukiossa, Ulko-Tammiossa, Ristisaaressa ja Lehtisissä.

¹¹⁶ Pv,PE N:o 1419/Jv.tsto/16/10.9.1949, T 17424/2885, SArk.

¹¹⁷ HRLsto K.D. N:o 796/Järj./16 h/16.11.1949, T 17424/2885, SArk.

siitä, että Kyminlinnassa sijainnut Merivoimien Keskusvarikko 2 lakkautettiin ja varastoluolien tarve väheni.

Aluejärjestelyt rajavartiolaitoksen kanssa jatkuivat vuonna 1949. Rajavartiolaitoksen Esikunta esitti joidenkin rannikon alueiden luovuttamista rajavartiolaitoksen käyttöön, ja 14.11. puolustusministeriö ilmoitti suostuneensa siihen, että seuraavat kiinteistöt luovutettaisiin rajavartiolaitoksen käyttöön:

- Kytön linnakkeen kasarmirakennus ja siihen liittyvä ulkorakennus
- Mustamaan kaksi asuinrakennusta, pesutupa ja venevaja
- Ulko-Tammion parakki, sauna ja laiturit.¹¹⁸

Merivoimien Esikunta laati 20.1.1949 suunnitelman linnakkeiden saattamisesta jälleen toimintakuntoon.¹¹⁹ Esikunnan kirjeessä Puolustusvoimain Pääesikunnalle esitettiin Helsingin edustan linnakkeiden saattamista taistelukuntoon mahdollisimman pian ja anottiin varoja suunnitelman toteuttamiseen. Tätäkään suunnitelmaa ei voitu toteuttaa, vaan ryhmittymisen runkona säilyi LVK:n hyväksymä ryhmitys.

9.2.5 Lopullinen aluelunastus vuonna 1950

Merivoimien vuonna 1948 lähettämän esityksen käsittely puolustusministeriössä valmiiksi pakkolunastusesitykseksi kesti melkein puolitoista vuotta. Torstaina 16.2.1950 tapahtuneessa puolustusministeriön esittelyssä valtioneuvosto antoi puolustusministeriölle luvan sotatilalain 23 §:n perusteella puolustusvoimien hallintaan otettujen rannikkopuolustukseen tarvittavien, viereisen sivun taulukossa luetelluissa paikoissa sijaitsevien alueiden¹²⁰ pakkolunastukseen.

Näiden alueiden lisäksi puolustusministeriölle annettiin oikeus pakkolunastaa tarpeellinen määrä vesialueita maa-alueita varten. Lunastukset oli jaettu viiteen pääkohtaan, joista neljä tärkeintä koski rannikkopuolustukseen tarvittavia alueita. Ne olivat noin 135, 200, 410 ja 43 hehtaarin suuruiset eli yhteensä noin 788 hehtaaria. Viides kohta koski pientä valtion ja Hämeenlinnan kaupungin välistä maanhallintakysymystä. Jokaista rannikkopuolustuksen aluekokonaisuutta varten hyväksyttiin samalla päätöksellä muodostettavien pakkolunastustoimikuntien perustaminen ja niiden jäsenet. Merivoimien komentaja määräsi lisäksi puolustusministeriön kehotuksesta pakkolunastustoimituksiin puolustusministeriön edustajiksi rannikkotykistöjoukko-osastoista upseerit.¹²¹

Vaikka vuonna 1930 annettu sotatilalaki sodan aikana oli tehnyt aluehallinnan yksinkertaiseksi, se osoittautui erityisesti maanhallinta- ja korvausasioissa vanhentuneeksi, koska siinä ei otettu huomioon takaisin rauhantilaan siirtymistä sotatilan lakattua. Aluehallintakysymysten hoitamista vaikeutti se, että jatkosodan jälkeinen tilanne oli hyvin kiireistä aikaa rannikkotykistöjoukko-osastoissa. LVK:n toiminnasta ja esittämistä vaatimuksista aiheutui suuri määrä töitä, joiden

¹¹⁸ PIM N:o 3553/318/49/14.11.1949, kansio Virolahti, Ravijoen alue jne., PIMArk.

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ VN ptk PIM:n esittelyssä 16.2.1950, kansio Tammisaaren mlk, saaret jne., PIMArk. PIM N:o 2184/313/48/16.2.1950, kansio Kotka Rankin saari jne., PIMArk. Alueiden kirjoitustapa vaihtelee hieman asiakirjasta toiseen. Eräissä asiakirjoissa alueet on lueteltu tarkemmin esimerkiksi tilojen nimen mukaan, jolloin nimet saattavat poiketa huomattavasti luetelluista.

¹²¹ Ibid. PIM N:o 184/313/48/20.6.1950, He I:2, PIMArk.

Hiittinen

Morgonlandet
Kuggskär
Örnskär
Bodö
Sommarö
Snälldö
Lill-Hästskär
Långholm
Holma
Södraön
Kasnäslandet
Krokö
Högsåra
Bolax
Hiittinen Kirkkosaari
Yxskär

Nauvo

Borstö
Gloskär

Korppoo

Jurmo
Bokulla
Utö
Ormskär
Alunskär
Hamnskär
Kummelskär
Alskär
Kråkskär
Korppoon kartano
Löholm

Kotka

Kulmatontti
Kaupungin ranta-alue

Porvoon mlk.

Glosholma
Vaarlahti
Pirttisaari
Viborgholma
Hamholma
Äggskär

Pernaja

Risholma
Bästö

Ruotsinpyhtää

Täktarn
Gäddbergsö
Vahterpää

Inkoo

Skjämmö
Jakob Ramsjö
Elgsjö
Tingsholm
Bågaskär
Andö

Snappertuna

Skälö

Tammisaaren mlk.

Jussarö
Björnholma
Hästö-Busö
Storlandet
Porsskär

Raippaluoto

Sommarö
Norrskär

Houtskär

Stor Blåskär
Jungfruskär
Berghamn
Vuoluoto
Kittuinen

Kustavi

Pukkiluoto
Keskiskallio
Isokari
Loukeenkari

Rauman mlk.

Rihtniemi
Hanhisen niemi

Rauman kaup.

Kuuskajaskari
Nurmesluoto

Porin kaup.

Reposaari

Tenhola

Storholma
Harparskog

Hanko

Russarö
Hankoniemi *

Helsinki

Laajasalo

Haapasaari

Haapasaaren saari
Vanhankylänmaa
Pitkälüoto
Järvenkari

Violahti

Sydänkylän niemi
Ruissaari
Niinisaari
Manstuolin niemi

Vehkalahti

Kuorsalo
Suurkunnari
Tammio
Länsisaari
Kukkio
Aarholma
Suurmusta
Vilniemi

Kymi

Kirkonmaa
Kuoliolahti
Kuutsalo
Hirssaari
Mussalo
Lankilan kylä
Kierikkalan kylä
Kyminkartanon kylä
Jumalniemi

Pyhtää

Ristisaari
Kaunissaari
Byö

* joissakin asiakirjoissa mainittu, joissakin ei

ohella oli pyrittävä suoriutumaan sekä jokapäiväisistä töistä että alueiden hallinnan selvittämisen lisätöistä. Koska aselajin rauhan- ja sodanaikainen kokoonpano oli lukkoon lyömättä ja käytettävissä olevat puolustusmäärärahat niukat, aluehallinnan lopullisia ratkaisuja oli vaikeaa tai jopa mahdotonta tehdä.

Vuoden 1950 pakkolunastuksella luotiin pohja jatkosodan jälkeisen rannikkopuolustuksen kehittämiseksi. On nähtävissä, että vuonna 1950, kun jonkinlaiset perusteet aluehallinnalle oli olemassa, oli pakko tehdä edes jonkinlainen lunastuspäätös ennen kuin sotatilalaki kiinteistöjen osalta lopullisesti lakkaisi olemasta voimassa. Jälkikäteen arvioiden olisi ollut viisasta odottaa vielä noin viisi vuotta, jotta rannikkotykistön sodan ajan ja rauhan ajan kokoonpano oli saatu kuntoon. Käytössä olevat alueet olivat toisaalta yhtenä perusteena, kun rannikkopuolustuksen lopullista kokoonpanoa luotiin 1950-luvun alussa, ja ilman vuonna 1950 tehtyä pakkolunastuspäätöstä olisi ollut hyvin vaikeaa luoda uutta organisaatiota.

Suuri osa vuonna 1950 lunastetuista kohteista oli pieniä alueita, joista osa mahdollisesti olisi voitu hoitaa vuokraamalla tai rasitesopimuksilla, niin kuin myöhemmin ryhdyttiin tekemään. Myöhemmin havaittiin, ettei kaikille alueille ollut käyttöä siinä laajuudessa, kuin ne pakkolunastettaessa oli määritelty, ja lunastukset voitiin toteuttaa hieman päätöksestä poiketen. Suurin osa pakkolunastuksista toteutui kuitenkin lähes niin kuin ne oli hyväksytyt.

9.2.6 Rannikkotykistön sodan ajan ryhmityksen suunnittelu

Lopullisen ryhmityksen muotoutuminen

Kun puolustusrevisioni oli saanut mietintönsä valmiiksi vuonna 1949, käsiteltiin puolustusvoimien uudistusta puolustusministeriössä vuosina 1950 ja 1951. Vuonna 1951 Pääesikunta käski kiinteän rannikkotykistön sodan ajan ryhmityksen, mikä oli perusteena sodan ajan henkilöstövahuuksille, koulutussuhdelaskelmille ja muille järjestelyille.¹²² Suunnitelma perustui olemassa olevaan kalustoon, mutta edellytti runsaasti uusia linnoitteita, eikä se toteutunut sellaisenaan.

Joukko-osastot jatkoivat suunnittelua rannikkotykistön kriisiajan sijoitusta varten. Pääesikunnan Operatiivisen Osaston määräämä rannikkopuolustustoimikunta laati 28.10.1953 mietinnön sodan ajan rannikkopuolustuksesta. Näitä perusteita käytettiin hyväksi, kun Pääesikunnan Meripuolustusosasto 13.1.1954 laati puolustusvoimain komentajalle ehdotuksen uudeksi kiinteän rannikkotykistön sodan ajan ryhmitykseksi. Tykistön sijoituksessa turvaututtiin enemmän valmiisiin linnoitteisiin kuin vuoden 1951 käskyssä. Ryhmitys käsitti seuraavat tykistölliset puolustuskeskukset:

- Haapasaarten eteentyönnetty puolustuskeskus
- Kotkan–Haminan puolustus
- Pirttisaaren eteentyönnetty puolustuskeskus
- Helsingin puolustus
- Örön eteentyönnetty puolustuskeskus
- Utön–Kökarin eteentyönnetty puolustuskeskus
- Korppoon puolustus
- Uudenkaupungin, Rauman, Porin ja Vaasan satamapuolustukset sekä

¹²² PEmeripuol-os N:o 2/Meriptsto/OT/11 b sal/13.1.1954, T 23107/F8, SARk.

- Ahvenanmaan, Kaskisen sataman ja Perämeren satamien meripuolustus moottoroidulla rannikkotykistöllä.¹²³

Ehdotus ei ottanut kantaa aluehallintakysymyksiin muuta kuin epäsuorasti. Puolustusvoimain komentajaa pyydettiin vahvistamaan suunnitelma mahdollisimman pian, jotta työt päästäisiin aloittamaan.¹²⁴

Vuonna 1954 Pääesikunnan Meripuolustusosasto teetti myös suunnitelmat järeiden pattereiden kuljettamisesta ja asentamisesta paikoilleen Russaröhön, Isosaaren ja Kuivasaaren sekä Rysäkarin järeän patterin suunnitelman. Suunnitelmat oli määrä tehdä ”*huomiota herättämättä*”.¹²⁵

Puolustusvoimain komentaja kenraali Kaarlo Heiskanen hyväksyi helmikuussa 1954 Pääesikunnan Meripuolustusosaston laatiman ehdotuksen uudeksi sodan ajan ryhmitykseksi, ja määräsi sen pohjaksi kaikelle rannikkotykistön puolustusvalmiuden kehittämisen suunnittelulle. Heiskanen kääntämä ryhmitys oli hieman yksinkertaistettuna seuraava:

- Hangon kaista (Bågaskär, Jussarö, Koö, Hästö-Busö, Tvärminne, Russarö, Tulliniemi, Krokö, Gunnarsören, Örö)
- Helsingin kaista (Pirttisaari, Eestiluoto, Isosaari, Kuivasaari, Rysäkari, Kytö)
- Korppoon kaista (Utö, Bokulla, Alskär, Jungfruskär, Berghamn, Kalvholm, Kökar)
- Kotkan kaista (Kirkonmaa, Rankki, Ristisaari, Vanhankylänmaa)
- Loviisan kaista (Orregrund, Bästö, Gloholm)
- Rauman kaista (Katanpää, Kirsta, Edväisen alue, Kuuskajaskari, Nurmesluoto, Rihtniemi, Reposari, Kuumainen, Mäntyluoto)
- Ahvenanmaan kaista (Herrö, Eckerö, Nyhamn, Hammarudd, Signilskär) ja
- Pohjanmaan vastuualue (Sommarö, Raippaluoto, Mastören, Björkö).¹²⁶

Puolustusvoimain komentajan käskyn pohjalta antoi Pääesikunnan Meripuolustusosaston Rannikkotykistötoimisto käskyn laatia jatkosuunnitelmat 15.9.1954 mennessä. Käskyn mukaan suunnitelmien pohjaksi tuli ottaa valmiit tykkiasemat sekä valmiit kantalinnoitetut tulenjohtoasemat ja keskiötilat. Annetuista ohjeista käy ilmi, ettei uusien alueiden käyttöön saamiseen voitu luottaa, vaikka sitä ei suoraan käskyssä sanottu.¹²⁷

Pääesikunnan Meripuolustusosaston käskyssä annettiin 2. Divisioonalle lisäsuunnittelukäsky suunnitella modernisoidun nelitykkisen 254 mm:n Durlacher-patterin ryhmittäminen Rihtniemeen sekä nelitykkisen 152 mm:n Canet-patterin sijoittaminen Gyltön maastoon. Kōkariin suunniteltavien pattereiden suunnitelma oli tehtävä vain kartratiedustelun perusteella. Pohjanmaan sotilaslääni sai lisäkäskyn suunnitella modernisoidun nelitykkisen 254 mm:n Durlacher-patterin

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Ibid. Sa 1-ryhmitys sisälsi kuusi uutta raskaan tykin asemaa, kuusi uutta raskaan ja järeän tykistön sekä kuusi uutta kevyen tykistön mittaus- ja tulenjohtoasemaa sekä kuusi keskiötunneleja. Sa 2-ryhmitys sisälsi 14 järeää tykkiasemaa, 41 raskasta tykkiasemaa, 12 raskaan ja järeän tykistön sekä kuusi kevyen tykistön mittaus- ja tulenjohtoasemaa sekä 20 keskiötunneleja.

¹²⁵ PEmeripuol-os N:o 18/Meriptsto/106/OT/ sal/4.2.1954, T 23107/F8, SARk. PEmeripuol-os N:o 19/ Meriptsto/106/OT/ sal/4.2.1954, T 23107/F8, SARk.

¹²⁶ PEop-os N:o 3/Optsto/OT/11 g/sal/22.2.1954, T 23107/F8, SARk.

¹²⁷ PEmeripuol-os N:o 55/Rttsto/OT 11 b sal/24.5.1954, T 23107/F8, SARk.

ryhmittämisen Raippaluotoon. Meripuolustusosaston käskyssä ei mainita Ahvenanmaan Herrötä, Eckerötä, Nyhamnia, Hammaruddaa eikä Signilskäriä, vaikka ne oli mainittu puolustusvoimain komentajan hyväksymässä ryhmityksessä.¹²⁸

Suunnittelu-aika oli joukko-osastoille kovin lyhyt. Rannikkotykkikörykmentti 2:n esityksessä tuotiin korostetusti esille patterin pystyttämisen välttämättömyys Gyltön saareen jo rauhanajan koulutusta varten, vaikka se ei sisältynyt puolustusvoimain komentajan hyväksymään ryhmitykseen.¹²⁹ Samoin esitettiin tykkien jättämistä Isokariin, vaikka Isokarikaan ei kuulunut hyväksytyyn ryhmitykseen.

Pääsikunnan Meripuolustusosaston laaja kokonaissuunnitelma valmistui 30.10.1954. Työt määrättiin toteutettaviksi kulloinkin käytettäväksi saatujen määrärahojen puitteissa. Tärkeimmiksi katsotut kaistat oli määrä saattaa kaikin puolin ainakin tyydyttävään valmiuteen ennen kuin painopiste siirrettäisiin muualle. Kaistojen tärkeysjärjestys oli seuraava: Hangon, Helsingin, Korppoon, Kotkan, Loviisan, Rauman ja Vaasan kaista.¹³⁰

Suunnitellut patterit oli jaettu entisiin aseisiin sijoitettaviin ja uusiin aseisiin sijoitettaviin. Uudet asemat merkitsivät melkein aina myös alueiden lunastustarvetta. Suunniteltuja uusia järeitä pattereita olivat Tvärminne, Rihtniemi, Kuumainen, Raippaluoto ja Edväinen. Näiden pattereiden rakennustöitä ei ollut vielä suunniteltu, mutta valmistavat toimenpiteet kuten tuliaseiden yksityiskohtainen tiedustelu oli määrä aloittaa. Pääsikunnan Meripuolustusosaston suunnitelman taltiokappaleessa on erityisesti järeiden pattereiden kohdalla paljon kynällä jälkikäteen tehtyjä merkintöjä, kysymysmerkkejä ja huomautuksia, jotka viittaavat siihen, että järeiden pattereiden tulevaisuus oli vielä hyvin epävarma.¹³¹

Raskaan tykkikörykmentin sijoituksessa noudatettiin pitkälle entisiä, joko puolustusvoimien hallinnassa olevia alueita tai sotien aikana käyttöön otettuja patterialueita. Täysin uusi paikka oli ainoastaan Gyltö, ja sekin ainoastaan Alskärin toissijaisena vaihtoehtona ja aluksi vain koulutussyistä. Nurmesluodon tykkiköt sijoitettaisiin Kuuskajaskariin. Ristisaareen, Vanhankylänmaahan, Kroköseen, Bokullaan ja Kökariin tulevat raskaat patterit suunniteltiin toistaiseksi jätettäväksi perustamatta. Mainittujen alueiden hallintakysymykset olivat tässä vaiheessa ratkaisematta.¹³²

Keveiden kiinteiden pattereiden aluekysymykset eivät tuottaneet ongelmia, koska ne sijoitettiin rauhan aikana pääosin eri paikkoihin kuin sodanajan suunnitelmat edellyttivät tai ne varastoitiin joukko-osaston alueelle. Koulutuksessa tarvittavista alueista ainoastaan Glosholmenin patterialueen hallinta oli vielä ratkaisematta. Lisäksi Gyltön koulutuskäyttöön ajateltu kevyt patteri riippui siitä, olisiko Gyltön alue siirtymässä puolustusvoimille.¹³³

Näiden suunnitelmien pohjalta ryhdyttiin ryhmittämään kiinteän rannikkotykkikörykmentin tykkikälustoa uudelleen. Monet tekijät, kuten Porkkalan palauttaminen Suomelle, kaluston puuttuminen, varusmieskoulutuksen järkevä järjestäminen ja aluelunastusten eteneminen vaikuttivat suunnitelman toteutumiseen. Myös liian pienet määrärahat hidastivat usein töitä.

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ RT 2 N:o 88/Koulujärj/OT/11 d/sal/2.9.1954, T 23107/F8, SARk.

¹³⁰ PEmeripuol-os N:o 115/Rttsto/OT/116/sal/30.10.1954, T 23107/F8, SARk.

¹³¹ Ibid.

¹³² Ibid.

¹³³ Ibid.

Suunnitelmien muutokset

Samaan aikaan kun rannikkotyökistön kokoonpanoa suunniteltiin ja ryhmittämistä valmisteltiin, siihen tehtiin eräitä muutoksia. Ulko-Tammio lakkautettiin vartiolinnakkeena 1.1.1952.¹³⁴ Pääesikunnan Meripuolustusosasto käski 30.10.1954 jättää Vanhankylänmaan ja Ristisaaren raskaat patterit perustamatta.¹³⁵ Myös vuodesta 1956 meripuolustuksen tarkastajana toiminut kenraalimajuri Martti Miettinen halusi lykätä pattereiden pystyttämistä, mikä osittain johtui ulkopoliittisesta varovaisuudesta. Toinen syy oli Porkkalan alueen palauttaminen Suomelle ja Porkkalan puolustusvalmistelujen tärkeys.

Itäisen Suomenlahden linnakkeiden näennäinen käyttämättömyys antoi aihetta kyseenalaistaa niiden tarvetta. Pääesikunnan huolto-osasto pyysi 1954 Mustamaan, Kilpisaaren, Kukki-onsaaren, Ulko-Tammion, Vanhankylänmaan ja Ristisaaren osalta selvitystä siitä, oliko kyseisten saarten maa-alueilla ja rakenteilla sellaista käyttöä, että ne oli säilytettävä puolustusvoimien hallinnassa.¹³⁶ Sen jälkeen kun Mustamaan käyttö koulutuslinnakkeena vuonna 1949 oli lopetettu, 3. Erillinen Rannikkotyökistöpatteristo (Haminan Rannikkolinnakkeisto) oli käyttänyt saarta kesäisin harjoitusammuntoihin. Myös Reserviupseerikoulu käytti saarta harjoituksiin. Lisäksi saarta käytettiin kantahenkilökunnan kesänviettopaikkana. Saaren perustettiin myös Suomenlahden Merivartioston merivartioasema vuonna 1949. Vaikka linnake ei kuulunut sodanajan vahvuuksiin, se haluttiin säilyttää puolustusvoimien hallinnassa, koska se oli vahvasti linnoitettu, ja kuten Merivoimien Esikunta totesi, sitä voisi ”*joutua käyttämään suurempienkin voimien asemana, linnakkeenakin.*”¹³⁷ Osa saaren rakennuksista oli tarkoitus pitää kunnossa välttämättömin korjauksin.

Venäläisten ensimmäisen maailmansodan aikana rakentamaa Kilpisaarta käytettiin jatkosodan jälkeen 3. Erillisen Rannikkotyökistöpatteriston talvileiripaikkana, mutta se ei kuulunut sodanajan linnakkeisiin. Saaren oli sodan ajan suunnitelmien mukaan tarkoitus sijoittaa vain meritulenjoh-toasema. Merivoimien Esikunta halusi kuitenkin pitää saaren puolustusvoimien hallinnassa.¹³⁸ Rakennukset katsottiin tarkoituksenmukaisimmaksi osittain siirtää muille linnakkeille ja osittain purkaa.

Kukkio ei myöskään enää ollut sodanajan linnake. Saaren keskiosan lunastus oli kuitenkin aloitettu heti sodan jälkeen ja juuri saatu suoritettua loppuun vuonna 1954, joten Merivoimien Esikunta esitti, että alue pidetään puolustusvoimien hallinnassa. Rakennuksista osa oli tarkoitus purkaa, osa siirtää muualle ja keittiörakennus säilyttää.

Jälkeenpäin arvioituna on helppo todeta ensimmäisten jatkosodan jälkeen laadittujen suunnitelmien olleen liian optimistisia. Yksi ongelma oli monen uuden alueen käyttöajatus ilman, että sitä oli edes esitetty lunastettavaksi rannikkopuolustukselle. Vuonna 1950 aloitetut lunastukset olivat vielä osittain kesken, kun useita uusia alueita jo katsottiin tarpeellisiksi, vaikka kaikille lunastetuillekaan alueille ei ollut käyttöä. Tilanne kehittyi nopeammin kuin aluelunastuksia pystyttiin toteuttamaan. Esimerkiksi vuoden 1954 lopulla lykättiin Krokön patterin rakentamista, joka toteutettiin vasta vuonna 1958.¹³⁹ Vuoden 1954 suunnitelmissa Lehtisiin taas ei sijoitettu patteria,

¹³⁴ Leivo 1999 s. 213.

¹³⁵ Leivo 1998 s. 25.

¹³⁶ PEmeripuol-os N:o 115/Meriptsto/16/sal./30.10.1954, T 23107/F2, SARk.

¹³⁷ Ibid. Sanonta voidaan tulkita siten, ettei saaresta haluttu luopua senkään takia, että se oli välittömästi Neuvostoliiton rajan tuntumassa.

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Leivo 1998 s. 36.

mutta kuitenkin 1960-luvulla sinne sijoitettiin patteri. Monet kevyet patterit jäivät rakentamatta, koska se olisi vaatinut pakkolunastusta. Porin–Rauman–Vaasan alueelle suunnitellut järeät patterit jäivät kaikki rakentamatta. 1950-luvun alkuvuosina esitetyt uudet patterit suunniteltiin sen hetken perusteiden ja tarpeiden pohjalta, mikä osoittaa myös sen, että 1940-luvun lopulla suunnitellut ja 1950-luvun alussa päätetyt ja toteutetut lunastukset perustuivat pitkälle sodanjälkeisen tilanteen selvittämiseen ja osittain jo vanhentuneisiin perusteisiin. Pitkällä aikavälillä katsottuna suoritettavat lunastukset kuitenkin loivat rannikkopuolustuksen aluehallinnalle tiettyä joustavuutta, vaikka se ei ollutkaan niiden alkuperäinen tarkoitus. Vähitellen tilanne kuitenkin loi rannikkopuolustusta hyödyttävän näkemyksen alueiden joustavan hallinnan tarpeesta. Tällaista talvi- ja jatkosodan jälkeen syntynyttä aluereservin hallintaa eivät puolustushallinnon ulkopuoliset tahot eivätkä edes puolustusvoimien omat hallintoyksiköt aina pystyneet ymmärtämään, mikä aiheutti useita kiistoja ja hankaluuksia.

9.3 Jatkosodan jälkeiset aluekysymykset

9.3.1 Rauhan ajan ensimmäisiä aluekysymyksiä

Janhuan alue

ENNEN KUIN PUOLUSTUSREVISIO oli jättänyt mietintönsä ja ennen kuin rannikkotyöstön rauhan ja sodan ajan kokoonpano oli suunniteltu ja tarvittavat alueet oli pakkolunastettu vuonna 1950, jouduttiin aloittamaan eräiden aluekysymysten ratkaiseminen. Jotkut olivat suuria kuten Helsingin Laivastoaseman sijoittaminen, mutta suurin osa oli lähinnä paikallisia.

Uudenkaupungin Janhuan alue oli saatu puolustusvoimien hallintaan vuonna 1939, mutta toimintaa siellä sodan aikana oli aika vähän. Jatkosodan jälkeisten järjestelyjen tuloksena Janhuan miinapaja siirrettiin keväällä 1945 osittain Valtion Metallitehtaisiin kuuluvan Valtion Laivatelakan käyttöön toistaiseksi, vaikka se edelleen oli puolustusvoimien hallinnassa. Valtion Metallitehtaat ja merivoimat olivat eri mieltä alueen tulevaisuudesta. Valtion Metallitehtaiden hallintoneuvosto päätti 28.11.1946 esittää valtioneuvostolle, että Janhuan Konepaja siirrettäisiin Valtion Metallitehtaille osaksi yhtiön Pansion Telakkaa.¹⁴⁰ Yhtiö katsoi voitavansa edelleen huoltaa merivoimien kalustoa konepajalla. Uudenkaupungin kaupunki, joka oli antanut Janhuan alueen puolustusvoimille ilmaiseksi käyttöön vuonna 1939, oli myös halukas vuokraamaan sen Valtion Metallitehtaille.

Kauppa- ja teollisuusministeriö pyysi puolustusministeriöltä lausuntoa aluekysymyksestä. Vaihtoehtona oli vielä konepajan siirtäminen takaisin puolustusvoimille. Sekä puolustusvoimain komentaja että merivoimien komentaja piti Janhuan ja pajan säilyttämistä puolustusvoimien käytössä merivoimien toiminnan kannalta välttämättömänä. Merivoimat oli vähitellen satsannut konepajaan sekä henkilö- että muita resursseja Helsingin alueelta, jossa vastaavaa miinatoimintaa oli harjoitettu hankalissa ja osittain vaarallisissa olosuhteissa. Merivoimien tukipisteet Perämerellä olivat Uusikaupunki ja Vaasan alue, joista Janhua siten oli operatiivisesti sopivassa paikassa sen lisäksi, että sitä käytettiin kesäharjoitusten ankkuri- ja huoltopisteinä.¹⁴¹

Kaikesta huolimatta Janhuan Konepaja siirrettiin Valtion Metallitehtaille vuonna 1947 ja Uudenkaupungin kaupunginhallitus vuokrasi maa-alueen pajan uudelle omistajalle. Kun merivoimat

¹⁴⁰ Valtion Metallitehtaiden hallintoneuvoston ptk N:o 9/46/28.11.1946, kansio Uusikaupunki, Janhua I, PIMArk.

¹⁴¹ MerivE N:o 36/kom/7.1.1947, kansio Uusikaupunki, Janhua I, PIMArk.

menettivät Janhuan, muiden alueiden tarve Saaristomerellä kasvoi. Esimerkiksi Lökholm, josta rannikonpuolustukselle jo aikaisemmin oli vuokrattu alue, oli jatkosodan jälkeen ollut lähes käytämättä.¹⁴² Saaresta aiottiin ensin jatkossakin vuokrata se pieni alue, jossa merivoiminen sodan aikaiset rakenteet sijaitsivat. Kun Janhuan alue menetettiin Valtion Metallitehtaille, koko Lökholm lähisaarineen haluttiin joko pakkolunastaa tai vuokrata pitkäaikaisella sopimuksella laivastolle Saaristomeren alueen harjoitustukikohdaksi ja puolustusvalmiuden takia.¹⁴³ Omistaja halusi myös saada korvausta saaren käytöstä. Ensin saaresta tehtiin vuonna 1949 kymmenen vuoden välein tarkistettava vuokrasopimus, ja sitten sen alueita sisällytettiin vuonna 1950 hyväksytyyn suureen pakkolunastuspäätökseen, jossa puolustusvoimille lunastettiin käyttöoikeus osaan saarta.

Janhua saatiin takaisin puolustusvoimille 21.11.1951,¹⁴⁴ kun Turun Laivastoasema otti vastaan Valmet Oy:n hallinnassa olleet rakennukset keväällä samana vuonna tehdyn sopimuksen perusteella. Näin poistui yksi Lökholmin hallintaan vaikuttavista tekijöistä, ja saaren aluekysymys tuli taas uuteen valoon.

Vuonna 1952 toteutetun uudelleenjärjestelyn yhteydessä Selkämeren alueelle perustetun Rannikkotykistörykmentti 2:n II patteriston esikunta sijoitettiin myös Janhualle. Sinne sijoitettiin lisäksi perustettu moottoroitu rannikkotykistöpatteri. Pääosin rannikkotykistön käytössä oleva alue luovutettiin vuonna 1954 Rannikkotykistörykmentti 2:lle, ja alueen ostamista valtiolle ryhdyttiin suunnittelemaan. Puolustuslaitoksen majoitustoimikunta käsitteli hankintaa kolmessa kokouksessa kesällä ja syksyllä 1955. Hankintaa puollettiin jo kesäkuussa, mutta syksyllä mietittiin vielä alueen pientämistä noin 40 hehtaarista lopulliseen noin 23 hehtaariin samalla, kun odotettiin Pääesikunnan päätöstä patteriston lopullisesta sijoittamisesta Janhualle.¹⁴⁵ Vuoden 1955 joulukuussa Uusikaupunki myi alueen varuskunnaksi valtiolle. Näin Janhuan varuskunnan alue oli ensin ollut ilmainen meripuolustuksen vuokra-alue vuodesta 1939, sitten Valtion Metallitehtaat Oy:n sekä käytössä että omistuksessa, minkä jälkeen se siirtyi takaisin puolustushallinnolle ensin vuokra-alueena ja sitten lopulliseen hallintaan kaupan kautta 1955. Janhuan hallinta lienee siten muuttunut enemmän kuin minkään muun alueen niin lyhyessä ajassa.

Kuuskajaskari

Kuuskajaskarin linnakkeen varustaminen aloitettiin talvisodan aikana.¹⁴⁶ Jatkosodan jälkeen Kuuskajaskari toimi ensin vartiolinnakkeena ja sitten koulutuslinnakkeena. Kuuskajaskarin jatkokäyttöä jouduttiin kuitenkin harkitsemaan huonojen asunto-olojen ja saaren omistussuhteiden takia. Kenraaliluutnantti Harald Öhquist ja eversti Taavi Kainulainen kävivät neuvottelemassa Rauman kaupunginjohtajan kanssa syksyllä 1946 Kuuskajaskarin hallinta-asioista ja ilmoittivat

¹⁴² Talvi- ja jatkosodassa saaresta oli rannikkopatteri, ja sinne rakennettiin patterin tarvitsemat rakennukset.

¹⁴³ MerivE N:o 415/Rak./16 h/9.5.1949, kansio Korppoo, Bokulla jne., PIMArk.

¹⁴⁴ Ptk tehty 21.11.1951 VALMET Oy:n luovuttaessa ja Turun laivastoaseman vastaanottaessa ... Janhuan ... rakennukset ja laitteet, kansio Uusikaupunki, Janhua I, PIMArk.

¹⁴⁵ Plmjtk:n ptk 3.6., 18.10 ja 14.11.1955, Cg 2, PIMArk.

¹⁴⁶ Jo vuoden 1941 alussa Rannikkotykistörykmentti 5 ilmoitti Rauman kaupungille, että rannikonpuolustuksen kohteet pakkolunastettaisiin. Samalla tiedusteltiin, millä hinnalla Rauman kaupunki olisi halukas vapaaehtoisesti luovuttamaan Kuuskajaskarin ja osan Nurmesluotoa hankkeen nopeuttamiseksi. Kaupunki ehti alustavasti arvioida hintaa, ennen kuin jatkosota alkoi ja asia jäi käsittelemättä. RT 5 N:o 148/41/IV.sal/4.2.1942, RauKH ptk. 21.10.1946, RauKArk.

puolustusvoimien edelleen haluavan ostaa alueet.¹⁴⁷ Rauman kaupunki alkoi valmistella kauppaa. Kun laki sotatilasta, jonka perusteella saari oli otettu käyttöön, lakkasi olemasta voimassa vuonna 1949, kaupunki olisi halunnut myydä saaresta huvilatontteja. Lain voimassaoloa kuitenkin jatkettiin kiinteistöjen osalta.

Kuuskaajaskari ja Nurmesluodon alue sisällytettiin loppujen lopuksi vuoden 1950 rannikonpuolustuksen pakkolunastuspäätökseen. Päätöksen toimeenpaneminen kuitenkin venyi, ja kaupunki pyysi 27.9.1954 puolustusministeriötä maksamaan saaresta vuokraa 12 000 markkaa kuukaudessa.¹⁴⁸ Kuuskajaskarin käyttöä käsiteltäessä puolustuslaitoksen majoituskunnan kokouksessa 3.6.1955 nähtiin kaksi vaihtoehtoa: pakkolunastustoimenpiteiden jatkaminen tai saaren vuokraaminen määrääjäksi, jonka aikana saaresta poistettaisiin rakennukset ja siitä sen jälkeen luovutettiin.¹⁴⁹ Ilmeisesti Pääesikunnan lausuntoon perustuen puolustusministeriö pyrki vielä pääsemään vapaaehtoiseen kauppaan. Puolustusministeri neuvotteli vielä asiasta kaupungin edustajien kanssa vuonna 1956. Sovittiin, että kaupunki jättäisi puolustusministeriölle kirjallisen hintapyynnön saaresta. Vaikka kaupungin pyyntö oli yli miljoona markkaa valtion tarjoamaa hintaa korkeampi, kaupunginvaltuusto hyväksyi 27.9.1956 valtion tarjouksen, koska tiesi puolustusministeriön muuten pakkolunastavan Kuuskajaskarin, jolloin maksun saaminen mahdollisesti siirtyisi vuosia eteenpäin.¹⁵⁰ Kuuskajaskari siirtyi valtiolle vielä saman vuoden joulukuussa tehdyllä kauppakirjalla.

Pohjanlahden rannikonpuolustus

Jatkosodan jälkeen kaavailtua varsin voimakasta sekä kiinteän että liikkuvan rannikkotyöstön keskittämistä Pohjanlahdelle ei ehditty aloittaa, ennen kuin Pariisin rauhansopimuksesta ja puolustusrevisiosta saatiin ensimmäiset tiedot ja panostus Pohjanlahden rannikopuolustukseen alkoi pikku hiljaa hiipua.¹⁵¹ Pohjanlahdelle olisi tarvittu varsin paljon uusia alueita ja muita kiinteistöjä, joihin ei ollut varaa. Pohjanlahden rannikopuolustuksen kehittäminen jäi loppujen lopuksi pitkälle yksittäisten, vanhojen ja keskeneräisten aluekysymysten selvittämiseen ja loppuunsaattamiseen.

Raippaluodossa sijaitsevan Sommarön linnakkeen pakkolunastus- ja korvauskysymykset olivat olleet esillä jo jatkosodan loppuvaiheessa, mutta jääneet kesken. Jatkosodan jälkeen linna jäi puolustusvoimille, ja Sommarön kysymykset tulivat esille heti vuonna 1945. Sommarön pakkolunastus oli puolustuslaitoksen majoitustoimikunnan käsittelyssä 27.8.1945, jolloin 37 hehtaaria tuntui toimikunnan mielestä suurelta alueelta vartiolinnakkeelle. Toimikunta päätti kuitenkin puoltaa hankintaa kuultuaan Merivoimien Esikuntaa.¹⁵²

Sommarön pakkolunastus näyttää sujuneen ilman vaikeuksia, sillä se saatettiin loppuun vielä vuoden 1950 puolella, vaikka välillä jouduttiin pyytämään selvitystä vesialueen rajoista.¹⁵³ Kun

¹⁴⁷ RauKH ptk 21.10.1946, RauKArk.

¹⁴⁸ RauKH 27.9.1954 puolustusministeriölle, RauKArk.

¹⁴⁹ Plmjtk:n ptk 3.6.1955, Cg 2, PIMArk.

¹⁵⁰ Rauman kaupungin kunnalliskertomus 1956, KV 27.9.1956, RauKArk.

¹⁵¹ Uolevi Tirronen 25.4.2001.

¹⁵² Plmjtk:n ptk 27.8.1945, Cg 1, PIMArk. Alueen koko selittyi osittain sillä, että alueesta oli kiinnostunut rannikkotyöstön lisäksi myös jalkaväki, jonka mielestä alueella voisi järjestää ainakin taisteluammunta- ja kaivautumisharjoituksia.

¹⁵³ Protokoll fört vid ... sammanträden ... Replot 26.10.1950, kansio Raippaluoto, Sommarö jne., PIMArk.

Vaasan Rannikkopatteriston siirtoa Vaasaan ryhdyttiin valmistelemaan 1950-luvun lopulla, ajateltiin jakaa patteriston leirit Lohtajan, Rovajärven, Porkkalan ja Sommarön välillä, jolloin jo nähtiin, että Sommarön aluetta pitäisi hieman laajentaa, ja Pääesikunta teki siitä esityksen puolustusministeriölle.

Tärkeimmät varikot ja varastot

Jatkosodan jälkeen merivoimiin kuului merivoimien komentajan alainen Merivoimien Keskusvarikko 1 Parolassa ja Haminan Rannikkolinnakkeiston komentajan alainen Merivoimien Keskusvarikko 2 Kymminlinnassa.¹⁵⁴ Puolustusrevision vuoden 1949 esityksen perusteella päädyttiin lakkauttamaan Merivoimien Keskusvarikko 2 kesäkuun loppuun mennessä vuonna 1949.¹⁵⁵ Puolustusrevisio esitti Kymminlinnaa Haminan Rannikkolinnakkeiston uudeksi keskuspaikaksi. Tämän jälkeen Merivoimien Keskusvarikko 1¹⁵⁶ oli merivoimien ainoa varsinainen varikko. Parolan varastointiolosuhteet eivät olleet parhaat mahdolliset, eikä muillakaan merivoimien varastoalueilla kuten Kuninkaansaareissa tilanne ollut kovinkaan paljon parempi. Parannuksia mietittiin usein. Jo kesällä 1945 puolustusvoimain komentaja kehotti siirtämään Merivoimien Keskusvarikko 1:n suurinta tykkikalustoa lukuun ottamatta, Turkuun Pääskylvuoren varastoalueelle, ja merivoimien komentaja sai määräyksen tutkia varastointimahdollisuuksia Turussa.¹⁵⁷ Loppujen lopuksi siirrettiin kuitenkin vain kaikkein herkimpiä materiaaleja kuten ruuteja ja panoksia kulloinkin parhaimpaan paikkaan. Vuonna 1954 harkittiin Lypertön eli Katanpään linnakkeelle huoltoasemaa, jota varten olisi pitänyt lunastaa noin yhden hehtaarin kokoinen lisäalue. Hanke jäi kuitenkin toteutumatta.

9.3.2 Helsingin seudun kysymykset

Santahamina

Jatkosodan jälkeen yksi suurimpia rannikkopuolustuksen aluekysymyksiä oli Suomenlinnan linnonituspiiriin kuuluvat alueet. Kysymysten selvittäminen ei kuitenkaan näkynyt ulkopuolisille niin paljon kuin eräät muut alueet, joista kiisteltiin näkyvästi esimerkiksi lehdistössä.

Jatkosodan jälkeisten rauhannehtojen mukaan Santahaminasta oli poistettava patterien raskaat tykit eikä niitä pystytetty uudestaan 1950-luvulla. Saari ei siten ollut varsinainen rannikkopuolustuksen alue, mutta sinne oltiin edelleen innostuneita sijoittamaan erilaisia meripuolustukseen liittyviä joukkoja ja myös puolustusvoimien ulkopuolisia elimiä. Esimerkiksi rajavartiolaitoksen vartio- ja sairaslentokone oli vuodesta 1938 alkaen toiminut Helsingin kaupungilta vuokratusta vesilentokonesatamasta käsin Kellosaareissa, mutta Helsingin kaupunki sanoi irti vuokrasopimuksen vuoden 1948 alusta. Lentokonesataman sijoittamista Vallisaareen tutkittiin, mutta siellä ei ollut

¹⁵⁴ Merivoimien räjähtävän materiaalin varastointia varten siirtyi Turun lähellä oleva Pansion alue 29.12.1938 Turun kaupungilta merivoimien hallintaan. Kun Pansioon vuonna 1939 perustettiin laivastotukikohta, räjähdevarastot piti siirtää Ruissalon Kallanpähän. Eero Auvinen: Turku laivaston tukikohtana. Turun laivastoaseman 50-vuotisjulkaisu 12.10.1989, Turun Laivastoasema, Turku 1989, s. 19.

¹⁵⁵ Tirronen s. 142.

¹⁵⁶ Nimi muutettiin ensin Merivoimien Varikko 1:ksi kunnes se vuonna 1952, kun rannikkotykistö liitettiin maavoimiin, sai nimen Asevarikko 5. Nykyisin se kulkee nimellä Panssarivarikko.

¹⁵⁷ Plmjtk:n ptk 15.8.1945, Cg 1, PIMArk.

lentokonehallia eikä sopivaa satamaa. Rajavartiolaitos esitti sen takia, että uusi asema perustettaisiin Santahaminaan vanhan vesilentoaseman alueelle. Alueella toimivaa Valtion Sähköpajaa voisi käyttää lentokoneiden korjaukseen.

Puolustusministeri Yrjö Kallinen hyväksyi 15.10.1947 rajavartiolaitoksen vesilentokonesataman sijoittamisen Santahaminaan.¹⁵⁸ Kun siirrosta oli päätetty, puolustusministeriössä päätettiin 4.3.1948, että Valtion Sähköpajan kiinteistöt siirtyisivät ilmavoimille, joka luovuttaisi tarvittavat kiinteistöt ja maa-alueet vesilentokonesatamaa varten.¹⁵⁹ Vesilentokonesataman toiminnasta ei ole löytynyt tarkempia tietoja. Oli kuitenkin myös sovittu, että jos rajavartiolaitos tarvitsisi lisää maata, ilmavoimat hoitaisi maanhallintakysymykset. Jo 3.11.1951¹⁶⁰ sovittiinkin, että rajavartiolaitokselle siirrettäisiin noin kaksi hehtaaria lisää maata.

Suomenlinnan linnoituspiirin kehittäminen

Epäselvyydet Suomenlinnan linnoituspiiristä nousivat jälleen esille heti jatkosodan jälkeen, ja asiaan tuli muutamia uusia piirteitä ja ongelmia kuten kalastus- ja metsästysoikeus linnoituspiirin alueella. Aavalla merellä ja mihinkään tilaan tai kylään kuulumattomilla luodoilla jokaisella Suomen kansalaisella oli metsästysoikeus. Helsingin merialueen rajat olivat osittain epäselvät, joten jo 1934 oli perustettu Vesilintujen suojeluyhdistys, jonka toiminta-alue oli Rannikkotykistörykmentti 1:n alue Melkistä Villinkiin.¹⁶¹ Jatkosodan jälkeen jotkut tahot ajoivat jokaiselle yhtäläisiä metsästysoikeuksia. Samalla nousi esille tarve perustaa pakollisia metsästyksen ja riistanhoitoon soveltuvia alueita metsästysoikeuksien ehtoina.

Suomenlinnan Rannikkolinnakkeistossa (SRLsto) ajatus metsästys- ja kalastusseuran perustamisesta Suomenlinnan linnoituspiirin alueelle nousi esille syksyllä 1945. Joulukuun 18. päivänä pidettiin kokous Suomenlinnan Upseerikerholla, jossa päätettiin Suomenlinnan Eränkävijät ry:n perustamisesta.¹⁶² Linnoituspiirin päällikkö myönsi yhdistykselle oikeuden käyttää metsästys- ja kalastusalueena Suomenlinnan linnoituspiirin aluetta ja sen ulkopuolella olevia Suomenlinnan Rannikkolinnakkeiston alueita ja vapaana olevia rakennuksia miehitettyjä linnakkeita lukuun ottamatta.¹⁶³ Yhdistyksen merelliseksi päätukikohdaksi muodostui myöhemmin Vallisaaren eteläpuolen Pukkisaari.

Jo 1940-luvulla erinäiset kalastus- ja muut yhdistykset ryhtyivät anomaan kalastusoikeuksia Suomenlinnan linnoituspiirin ja Suomenlinnan Eränkävijöiden hallinnassa olevalle alueelle. Eräitä ammattikalastajia lukuun ottamatta ulkopuoliset anomukset pyrittiin torjumaan. Helsingin kaupunki katsoi kuitenkin omistavansa osan linnoituspiirin sisällä olevista vesialueista, ja vaikka valtio oli ennen talvisotaa maksanut kertakaikkisen korvauksen kaupungille linnoituspiirin ai-

¹⁵⁸ PIM N:o K. 4887/47/15.10.1947, kansio Helsinki, Hernesaari jne., PIMArk.

¹⁵⁹ Kommodori V. Miettisen PM. 4.3.1948, kansio Helsinki, Santahamina vanhoja asiakirjoja jne., PIMArk.

¹⁶⁰ SM N:o 3173/IV/47/23.11.1951, kansio Helsinki, Hernesaari jne., PIMArk.

¹⁶¹ Yrjö Partinen: Historiikki, teoksessa 1945–1995, Suomenlinnan Eränkävijät 50, Suomenlinnan Eränkävijät ry., Helsinki 1995, s. 10.

¹⁶² Idem s. 10–11. Varsinainen perustamisasiakirja allekirjoitettiin tammikuussa 1946. Yhdistykseen kuului ensiksi Suomenlinnan Rannikkolinnakkeiston, Merisotakoulun, Merivoimien Esikunnan, VI Rivaajaosaston ja Helsingin Tukikohdan henkilöstöä, ja johtokunnan harkinnan mukaan muikin Suomenlinnassa palveleva henkilöstö. Myöhemmin siviilijäsenten määrä on huomattavasti lisääntynyt.

¹⁶³ Idem.

heuttamista haitoista ja kaupunginhallitus vuonna 1937 päättänyt luopua enemmän korvauksen vaatimuksesta,¹⁶⁴ heräsi 1940- ja 1950-lukujen taitteessa kaupungin johdossa keskustelu koko linnoituspiirin tarpeellisuudesta. Suomenlinnan komendantti ryhtyi kesällä 1952 vaatimaan lupaa kalapyödyksien sijoittamiseen linnoituspiirin alueelle ja jopa laskuttamaan luvista, ja Helsingin kaupunki katsoi, että myös kaupungilta tuli saada lupa kalastukseen kaupungin vesillä.¹⁶⁵ Puolustusvoimat ja puolustusministeriö piti kuitenkin Suomenlinnan linnoituspiiriä tarpeellisena, eikä halunnut siitä luopua.

Helsingin kaupunginhallitus esitti kesäkuussa 1954 puolustusministeriölle, että se ryhtyisi supistamaan Helsingin omistamien vesien kalastusta kovasti haittaavan Suomenlinnan linnoituspiiriä, koska sen sotilaallista merkitystä ei enää pidetty kovin suurena.¹⁶⁶ Puolustusministeri ilmoitti Helsingin kaupunginhallitukselle, että linnoituspiiriä ei sotilaallisista syistä voitu supistaa, mutta että kalastus linnoituspiirin alueella voitiin järjestää.¹⁶⁷ Puolustusvoimat selvitteli 1950-luvulla puolustusvoimien rauhan ajan sijoituksia sekä muun muassa luopumista Suomenlinnasta, eikä aika näin ollen ollut sopiva esimerkiksi linnoituspiirin muuttamiselle.

Vallisaari ja Kuninkaansaari

Valli- ja Kuninkaansaareissa sijaitsi jatkosodan jälkeen Asevarikko 10:n osia, joita kutsuttiin rauhan-aikaisella nimellä Keskusvarikko 1. Se jouduttiin kuitenkin lakkauttamaan sodan jälkeen, mutta Valli- ja Kuninkaansaareen jäi edelleen merivoimien varastoja. Merivoimien ampumatarvikkeita ja ruuteja jouduttiin 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alussa siirtämään Asevarikko 5:n huonokuntoisista varastosuojista saariin. Räjähdeturvallisuus oli näin yksi syy, jonka takia ei suurten joukkojen sijoittaminen Valli- ja Kuninkaansaareen 1940- ja 1950-luvuilla eikä saarten luovuttaminen ulkopuolisille ollut mahdollista.¹⁶⁸

Varastojen lisäksi Vallisaareen voitiin vuonna 1949 siirtää tykistön tarkastajan alaisuudessa toimiva Keskussääasema Hämeenlinnasta. Aseman vastuulla toimi Vallisaaren sääasema. Tilat Vallisaareissa rappeutuivat kuitenkin lähes kelvottomiksi, ja siirtoa muualle suunniteltiin. Lopulliseksi paikaksi varmistui Luonetjärvi. Vallisaaren sääasema lopetti toimintansa 21.6.1965, ja Luonetjärvelle oli muutettu heinäkuun alkuun mennessä 1965.¹⁶⁹ Vallisaarta ja Kuninkaansaarta käytettiin täten aika vähän 1940- ja 1950-luvuilla, mikä johtui siitä, että Helsingin Laivastoaseman tulevaa sijoitusta siihen aikaan suunniteltiin osittain näihin saariin.

Vallisaarta ja Kuninkaansaarta käytettiin Keskussääaseman muuton jälkeen jonkin aikaa lähinnä vain ampumatarvikkeiden ja ruutien varastointiin. Jatkosodan aikana oli rakennettu tor-

¹⁶⁴ HKH N:o 2134/30.12.1952, kansio Helsinki, Länsi- ja Pikku Mustasaari jne., PIMArk.

¹⁶⁵ Helsingin satamalautakunnan edustaja Bertil Nybergh 19.1.1953 HKH:lle, kansio Helsinki, Länsi- ja Pikku Mustasaari jne., PIMArk.

¹⁶⁶ HKH N:o 831/22.6.1954 PIM:lle, kansio Helsinki, Länsi- ja Pikku Mustasaari jne., PIMArk.

¹⁶⁷ PIM N:o 3101/316/Kiint/54/4.10.1954, kansio Helsinki, Länsi- ja Pikku Mustasaari jne., PIMArk. Sekä Pääesikunnan Meripuolustusosasto että Huolto-osasto suhtautuivat Helsingin esitykseen kielteisesti ja perustelivat kantansa muun muassa puolustusvoimien omaisuuden säilymisellä sekä harjoitusten ja ammuntojen mahdollisuuksilla voimassa olevilla linnoituspiirin rajoilla. Lisäksi katsottiin, että kalastus linnoituspiirin alueella jo oli riittävän joustavaa.

¹⁶⁸ Ove Enqvist: Vallisaari, Kuninkaansaari, Suomenlinnan Rannikkotyökistökilta r.y. ja Suomenlinnan Rannikkorykmentin Perinneyhdistys r.y., Helsinki 2001, s. 28–29.

¹⁶⁹ Niilo Savolainen: Suomen sotilassääpalvelun vaiheet vuosina 1921–1974, Sää- ja suojelukilta ry., Jyväskylän maalaiskunta 1974, s. 84, 98 ja 100.

pedovarasto Vallisaareen, ja torpedotyötä jatkettiin Vallisaaren kalliotiloissa sodan jälkeen. 1950-luvun puolivälissä siellä oli neljä henkilöä töissä.¹⁷⁰ Vaikka Vallisaareessa olisi ollut tilaa toiminnan laajentamiselle, sitä pyrittiin keskittämään Katajanokan alueelle Vallisaaren kohtuuttoman suurien työkustannusten takia.

Vaikka sotilaallinen toiminta Vallisaaren ja Kuninkaansaaren alueella oli vähäistä, siitä muodostui 1950-luvulla suhteellisen vilkas sotilasasuntoalue. Sinne muutti 1950-luvun alussa suuri joukko merivoimien kantahenkilökuntaa, ja asukasluku nousi pariin sataan.¹⁷¹ Asukasluvun nousu johtui päätöksestä siirtää Katajanokalla oleva Helsingin Laivastoasema osin Vallisaareen. Vallisaareen saatiin syksyllä 1950 myös oma kansakoulu. Porkkalan palautus kuitenkin muutti suunnitelmia ja suuri osa Vallisaaren asukkaista siirtyi Upinniemeen ja Vallisaareessa asukasmäärä laski huomattavasti.

Suomenlinna

Jatkosodan jälkeen Suomenlinnan asemasta käytiin Suomenlinnan Rannikkolinnakkeiston aloitteesta keskusteluja puolustusvoimien johdossa. Kysymys Suomenlinnan omistuksesta oli lopullisesti selvittämättä, mikä Helsingin kaupungin näkökulmasta osaltaan esti Suomenlinnan palveluiden ja kunnallistekniikan kehittämisen. Huhtikuussa 1948 merivoimien komentaja esitti puolustusvoimien komentajalle Suomenlinnan linnoituspiirin määräämistä itsenäiseksi varuskunnaksi. Esitys ei johtanut tulokseen, vaan sen sijaan saatettiin uudelleen voimaan vuonna 1929 Suomenlinnan linnoituksesta ja linnoituspiiristä annetut asetuksen ohjeet.¹⁷² Vuoteen 1948 saakka Suomenlinnaan tulijoilta vaadittu kirjallinen maihinnousulupa korvattiin vuoteen 1963 saakka Suomen Matkailijayhdistyksen perimällä pääsymaksulla, mikä sekin hankaloitti linnoitukseen tuloa.

Vuonna 1921 perustettu Ehrensverd-seura kiinnitti jo vuonna 1946 valtioneuvostolle osoittamassaan kirjelmässä huomiota Suomenlinnan hallinnan ja hallinnon epäkohtiin ja vetosi valtioneuvoston jo vuonna 1919 tekemään päätökseen säilyttää osa Suomenlinnasta muinaismuistona.¹⁷³ Seura ehdotti, että koko linnoitus julistettaisiin muinaismuistoalueeksi. Sekä Muinaistieteellinen toimikunta, Merivoimien Esikunta että Suomenlinnan Rannikkolinnakkeisto yhtyivät Ehrensverd-seuran esitykseen, kaksi jälkimmäistä tosin varauksin.¹⁷⁴ Käytännössä kysymys Suomenlinnan hallinnasta ei täten juurikaan edennyt mihinkään suuntaan.

Vuoden 1949 valtiontalouden tarkastusviraston tarkastuskertomuksessa todettiin, että ”Suomenlinnassa on muutamia yksityisten omistamia rakennuksia yhteensä 13, joiden maapohjaa koskevat omistussuhteet niinkään ovat toistaiseksi epäselvät.”¹⁷⁵ Valtio ei ollut perinyt vuokraa tonteista, koska niiden oli luultu olevan yksityisomaisuutta.

¹⁷⁰ MerivE N:o 791/Torptsto/16/18.2.1955, kansio Helsinki, Kaartin kasarmi jne., PIMArk.

¹⁷¹ Enqvist 2001. Teoksessa esitetyt tiedot asukkaista perustuvat kirjoittajan sitä varten 1980-luvulla suorittamiin haastatteluihin, joiden henkilötietoja ei merkitty ylös.

¹⁷² Myllyniemi ja Räihä s. 101.

¹⁷³ Ehrensverd-Seuran esitys valtioneuvostolle Suomenlinnan muinaismuistoja koskevassa asiassa, kansio Helsinki, Viikki jne., PIMArk.

¹⁷⁴ SRLsto K.D. N:o 4149/I/21.9.1946, kansio Helsinki, Viikki jne., PIMArk. Suomenlinnan Rannikkolinnakkeisto totesi esimerkiksi: ”Suomenlinnan keskuslinnoitus on edelleen sotilasaluetta, jossa sotilasviranomaisilla täytyy olla ylin määräämisvalta.”

¹⁷⁵ Kertomus Suomenlinnan ja Santahaminan komendantinvirastojen alaisissa kiinteistöissä toimitetusta paikallistarkastuksesta, Ylitarkastaja Pentti Lahtela 8.9.1949, kansio Helsinki, Länsi- ja Pikku-Musta-

Puolustusrevision työn jälkeen selvitetiin tarkemmin muun muassa eri joukko-osastojen sijoituspaikat. Suomenlinnan joukot tuli selvityksen mukaan siirtää pois sitä mukaa, kun niille voitiin osoittaa tilat muualta. Vuoteen 1956 mennessä selvisi alustavasti, mitkä joukko-osastot siirtyisivät ja mitkä jäisivät vanhoihin varuskuntiin, ja presidentti vahvisti joukko-osastoille niiden sijoituspaikkojen mukaiset uudet nimet.

Ennen kuin suunnitelma joukko-osastojen sijoituspaikoista valmistui, jatkettiin Suomenlinnassa hallinnan selvittelyä paikallisella tasolla. Maaliskuussa 1954 neuvoteltiin puolustusministeriön ja Muinaistieteellisen toimikunnan välillä, ja päästiin yksimielisyyteen joistakin museoitien sijoituksista sekä päätettiin jatkaa neuvotteluja ”*päämääränä lopullinen ’pesänjako’ sotilas- ja museoviranomaisten välillä Suomenlinnassa.*”¹⁷⁶ Neuvottelumuistio sisälsi yksityiskohtaisen sopimusluonnoksen Suomenlinnan hallinnasta, jonka pääperiaate olisi ollut, että Suomenlinna jaetaan Muinaistieteellisen toimikunnan hallinnassa olevaan museoalueeseen ja puolustusministeriön hallinnassa olevaan sotilasalueeseen.

Vaikka Rannikkotykistörykmentti 1:n komentaja eversti Toivo Reponen, joka samalla oli linnoituspiirin päällikkö, periaatteessa oli samaa mieltä kuin Muinaistieteellinen toimikunta, hänen mielestään sopimuksen pääperiaatteena piti olla koko Suomenlinnan saarialueen kuuluminen puolustusministeriön hallintaan ja hoitoon.¹⁷⁷ Sotilaiden näkökulma ei siten vuonna 1954 ollut juurikaan muuttunut 1940-luvulla esitetystä, vaikka siinä vaiheessa on jo täytynyt olla hahmottumassa, että puolustusvoimat jättää Suomenlinnan. Myös Helsingin kaupunginvaltuustossa tehtiin vuonna 1952 aloite Suomenlinnan ja Santahaminan joidenkin osien muuttamisesta kaupunkilaisten retkeilyalueiksi, mutta puolustusministeriö ei suostunut kaupunginhallituksen esitykseen.¹⁷⁸ Puolustusvoimat ja kaupunki keskustelivat ja neuvottelivat kuitenkin pitkin 1950-lukua Suomenlinnan olojen parantamisesta ja asettivat jopa yhteisen neuvottelukunnan Suomenlinnan ja muiden saarten olojen kehittämiseksi, mutta se ei vuonna 1955 antamassaan lausunnossaan ottanut kantaa saaren kokonaisratkaisuun.

Suomenlinnan linnoituspiirin yksittäisiä aluekysymyksiä

Suomenlinnan linnoituspiiriin liittyy joukko erillisiä aluehallintakysymyksiä, jotka valottavat oman aikansa maanhallinta- ja ajattelutapaa. Epäselvyydet ja neuvottelut keskittyvät usein ulkopuolisten haluihin käyttää rannikkopuolustuksen alueita omiin tarkoituksiin tai valtion ja kuntien välisiin aluekiistoihin. Tämäntapaiset kysymykset ovat olleet hyvin yleisiä erityisesti Suomenlinnan linnoituspiirin alueella. Muutama esimerkki valaisee, mistä yleensä on ollut kysymys.

Helsingin kauppatorin ja Suomenlinnan välillä sijaitseva pieni Puolimatkan saari on todennä-

saari jne., PIMArk. Santahaminassa oli todettu olevan useita sellaisia taloja, joita oli halvalla annettu kesäasunnoiksi puolustusvoimien henkilökunnalle, mutta vuokrat oli melkein kaikki jätetty maksamatta.

¹⁷⁶ Mtt:n osastonjohtaja Nils Cleve 21.6.1954 hallitussihteeri A. Hannolalle PIM:ssä, kansio Helsinki, tilusten vaihto jne., PIMArk. Puolustusministeriön edustaja ei liene ollut aivan samaa mieltä asiasta, koska ministeriön kappaleessa sana yksimielisyys on alleviivattu ja sen perässä on kysymysmerkki.

¹⁷⁷ Linnoituspiirin päällikkö eversti Toivo Reponen 19.9.1954 hallitussihteeri Arvo Hannolalle PIM:ssä, kansio Helsinki, tilusten vaihto jne., PIMArk.

¹⁷⁸ PE n:o 1852/Htsto/16 d/5.10.1953, kansio Helsinki, Länsi- ja Pikku-Mustasaari jne., PIMArk. Esityksen toteuttaminen olisi haitannut sotilaskoulutusta muutenkin ahtaassa Santahaminassa, jossa lisäksi oli vaaralliseksi katsottuja räjähdesarastoja ja jossa lähes päivittäin suoritettiin taisteluammuntoja, joissa jo vuonna 1949 oli tapahtunut kuolemantapauksia.

köisesti pienin ja vähäarvoisin alue, josta puolustusvoimat ja Helsingin kaupunki ovat kiistelleet. Kiista on mielenkiintoinen, koska saari ei ollut kovinkaan merkityksellinen rannikkopuolustuksen kannalta, mutta siihen uhrattiin suhteettoman pitkä aika ja paljon rahaa. Se oli vuonna 1918 otettu sotasaalisomaisuutena valtion hallintaan.¹⁷⁹ Tämän jälkeen saaren asuinrakennus vuokrattiin yksityishenkilölle, kunnes eräs henkilö lokakuussa 1945 anoi saarta puolustusministeriöltä vuokralle perustaakseen sinne pienen venetelakan,¹⁸⁰ eikä Merivoimien Esikunta vastustanut hanketta. Helsingin kaupunki kuitenkin ilmoitti saaren kuuluvan kaupungille ja vaati puolustusvoimilta vuokraa saaresta myös takautuvasti 10 vuoden ajalta.

Helsingin kaupunki ja puolustusministeriö kävivät pitkään kirjeenvaihtoa asiasta, eikä kumpikaan osapuoli taipunut kannastaan. Vuonna 1956 kiistaa käsiteltiin Helsingin kaupungin raastuvanoikeudessa. Kaupunki katsoi, että saari kuului Töölön kylään, jonka kuningatar Kristiina vuonna 1643 oli lahjoittanut Helsingin kaupungille. Valtio taas vertasi tapausta kiistaan Suomenlinnan muiden saarten omistussuhteista, jotka Ruotsin kuningas jo vuonna 1785 oli ratkaissut valtion eduksi. Lisäksi oli hyvin epäselvää, oliko Puolimatkan saari ylipäätänsä kuulunut kuningatar Kristiinan lahjoittamaan alueeseen. Jos niin olisi ollutkin, valtio katsoi, että saari tosiasiallisesti oli ollut valtion jatkuvassa nautinnassa, kuulunut Suomenlinnan linnoituspiiriin ja vielä vuoden 1918 sotasaaliiseen, joten saari kuului kiistatta valtiolle.¹⁸¹

Vuonna 1957 raastuvanoikeus teki ehkä hieman yllättävän ratkaisun ilmoittaessaan, että Puolimatkan saari oli kuulunut kuningatar Kristiinan lahjoittamaan alueeseen, ja ettei valtio ollut voinut osoittaa, että saari olisi ennen lahjoitusta tai sen jälkeen pakkotoimin, linnoittamalla tai muulla tavalla otettu valtion käyttöön, ja siksi saari kuului kaupungille.¹⁸² Tuomio oli yllättävä, sillä Suomenlinnan pääsaaret kuuluivat valtiolle. Asian käsittely päättyi muuttumattomana vuonna 1964 korkeimmassa oikeudessa. Lopputulokseen näyttää vaikuttaneen voimakkaasti se seikka, ettei valtio käytännössä ollut linnoittanut tai muulla tavalla aktiivisesti ottanut Puolimatkan saarta käyttöön,¹⁸³ kun taas kaupunki oli aktiivisesti vaatinut saaresta vuokraa vuodesta 1936 alkaen.

9.3.3 Alueiden haltuunottohankkeet sotien jälkeen

SKDL:n kesäpaikka

Jatkosodan jälkeisessä muuttuneessa poliittisessa ilmapiirissä heräsi kiinnostus rannikkopuolustuksen alueisiin myös muussa kuin sotilaallisessa mielessä. Koska rannikkopuolustuksen organi-

¹⁷⁹ Helsingin HO:n tuomio ... kiinteistön omistusoikeuden ... koskevassa jutussa ... 29.12.1961, kansio Helsinki, Pikku-Mustasaari jne., PIMArk. Saari oli vuodesta 1843 lähtien Helsingin kaupungin kiinteän omaisuuden luettelossa, siellä oli vuodesta 1875 alkaen merkinantokello lähinnä silloisen Viaporin ja Helsingin väliselle liikenteelle, ja siellä oli vuodesta 1883 erään venäläisen yhdistyksen ylläpitämä pelastusasema ainakin vuoteen 1916 asti.

¹⁸⁰ Hj. Ahlskog 15.10.1945 puolustusministeriölle, kansio Helsinki, Taivallahden kasarmi jne., PIMArk.

¹⁸¹ Ote ptk:sta ... Helsingin kaupungin RO:n ensimmäisellä osastolla 22.10.1956, kansio Helsinki, Länsi- ja Pikku-Mustasaari jne., PIMArk.

¹⁸² Ote ptk:sta ... Helsingin kaupungin RO:n ensimmäisellä osastolla 1.7.1957, kansio Helsinki, Länsi- ja Pikku-Mustasaari jne., PIMArk.

¹⁸³ Voidaan spekuloida, olisiko valtio saanut Puolimatkan saaren hallintaansa vuoden 1734 maakaarella mainitun ylimuistosen nautinnan perusteella, jos saarta olisi tavalla tai toisella aktiivisemmin käytetty Suomenlinnan tarpeisiin.

saation luominen oli kesken, jouduttiin nämä kysymykset käsittelemään tapauskohtaisesti. Jotkut järjestöt ajattelivat saavansa esimerkiksi kesänviettopaikan linnakesaarelta ja erityisesti joltakin Helsingin edustan saarelta.

Yksi erikoisimpia aluehallintakysymyksiä oli Helsingin edustalla sijaitsevan Vasikkasaaren luovutus siviilikäyttöön. Prosessi kesti noin 20 vuotta, mikä oli poikkeuksellista, koska hankkeeseen ei liittynyt oikeudenkäyntejä eikä pakkolunastuksia. Suomen Kansan Demokraattinen Liitto ry. lähetti 8.5.1945 puolustusministeriölle kirjeen, jossa se viitaten muun muassa sotienjälkeiseen demokratiaan ja yhdistyksen kasvaneeseen jäsenmäärään pyysi kesänviettopaikkaa Santahaminasta meren rannalta.¹⁸⁴

Yhdistys aikoi anomuksen mukaan pystyttää alueelle tanssilavan. Lisäksi toivottiin parakkeja tai latoja sateensuojiksi. Puolustusministeriön kiinteistöosasto lähetti anomuksen Helsingin varuskunnan päällikölle, joka antoi selvitystehtävän Santahaminan paikalliskomendantille.

Paikalliskomendantti vastasi perusteellisesti, miksi Santahamina ei sopinut kesänviettopaikkaksi. Oleskelu saarella oli ampumaratojen takia monessa paikassa hengenvaarallista. Saaren viiden joukko-osaston elämä oli ilman ulkopuolisiakin ahdasta. Vapaita parakkeja tai muita rakennuksia ei saarella ollut. Lisäksi ulkopuoliset oli vähän ennen sotia siirretty pois saaresta ja heidän huvilansa ja muut rakennukset oli luovutettu valtiolle. SKDL:n jäsenten valvominen ja liikkumisen rajoittaminen olisi ollut hankalaa. Paikalliskomendantti totesi, ”*etten komendanttina voi missään tapauksessa puoltaa SKDL:n pääsyä saareen ja vastata sen turvallisuudesta*”.¹⁸⁵

Paikalliskomendantti esitti kuitenkin, että yhdistykselle annettaisiin käyttöoikeus Santahaminan paikalliskomendantinviraston hallinnassa olevaan Koivusaaren, jossa oli parakkikin valmiina. Saari oli Helsingin laivatelakan henkilökunnan käytössä, mutta arveltiin, että molemmat henkilöstöryhmät sopisivat sinne tai että Helsingin laivatelakan henkilökunnalle annettaisiin osa Vasikkasaarta tilalle.¹⁸⁶

Ajatus Vasikkasaaren luovuttamisesta suoraan SKDL:lle lienee syntynyt edellä mainitusta paikalliskomendantin vastauksesta. Puolustusministeriö ilmoitti 18.6.1945 SKDL:lle suostuvansa luovuttamaan yhdistykselle kesänviettopaikan Vasikkasaaren pohjoisosasta. Alue vuokrattiin kesäksi kerrallaan. Puolustusministeriö saisi sanoa irti sopimuksen esimerkiksi, jos aluetta käytettäisiin vastoin sopimusta.¹⁸⁷

Jo syksyllä 1945 SKDL:n Helsingin Kunnallisjärjestö ry. anoi Vasikkasaarta vuokralle seuraavaksi kesäksi. Yhdistys toivoi nyt saavansa käyttöönsä koko saaren. Anomuksen lopussa tähden-

¹⁸⁴ ”[...] erikoisesti näin kesällä tarvittaisiin sopivaa kesänviettopaikkaa. [...] Koska tietoomme on tullut, että Santahaminassa on alueita joita voisi käyttää tällaiseen tarkoitukseen, pyydämme, että Puolustusministeriö luovuttaisi haltuumme alueen, jota voisi käyttää yhdistyksemme kesäviettopaikkana.” SKDL ry:n anomus puolustusministeriölle 8.5.1945, Hd 4, PIMArk.

¹⁸⁵ Santahaminan paikalliskomendantti K.D. N:o 374/10 a/14.5.1945, Hd 4, PIMArk.

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ Vuokra-alue oli aidattava. Yhdistyksen piti myös pitää huolta siitä, että yhdistyksen omat jäsenet ja heidän vieraansa eivät liiku väärällä alueella tai aiheuta vahinkoa valtion omaisuudelle tai kasvillisuudelle. Yhdistyksen tuli myös valita tunnusmerkein varustettavat järjestysmiehet, joita tuli olla saarella tietty määrä ilmeisesti vieraiden paikallaolon mukaan. Yhdistyksellä oli myös velvollisuus pitää saari siistinä ja ylläpitää kuria ja järjestystä. Lisäksi saaresta tuli poistaa ”häiriötä tuottavat ainekset” ja noudattaa sotilasviranomaisten tarpeen vaatiessa antamia määräyksiä. PIM N:o 5560/313/45/18.6.1945, Hd 4, PIMArk.

tiin, miten välttämätöntä olisi saada yhdistyksen jäsenistölle oma, yhteinen kesänviettopaikka.¹⁸⁸

Merivoimien Esikunta joutui SKDL:n Helsingin Kunnallisjärjestö ry:n anomuksesta uudestaan selvittämään Vasikkasaaren luovuttamismahdollisuuksia. Saari oli pääosin Helsingin Tukikohdan käytössä, ja Helsingin Tukikohta vastusti koko saaren luovuttamista. Helsingin Tukikohdan päällikkö oli kuitenkin valmis hieman laajentamaan vuokrattavaa aluetta.¹⁸⁹

Asian käsittely kuitenkin kesti niin kauan, että SKDL:n Helsingin Kunnallistoimikunta ry.¹⁹⁰ kokouksessaan tammikuussa 1946 päätti kirjoittaa Vasikkasaaresta suoraan puolustusministeri Mauno Pekkälälle. Puolustusministeriöstä oli suullisesti ilmoitettu yhdistykselle, että syksyn 1945 anomus oli sellaisenaan hylätty, koska merivoimat tarvitsivat Vasikkasaarta. Yhdistys oli kuitenkin asiasta eri mieltä, ja oli tietävinään, ettei saari olisi enää sen hetkisissä olosuhteissa merivoimille tarpeellinen.¹⁹¹ Yhdistys epäili erityisesti merivoimien vastustavan SKDL:a, mikä olisi syynä haulttomuuteen luopua Vasikkasaaresta. Se vetosi ministeri Pekkälään ”SKDL:n aktiivisena ja vaikutusvaltaisena jäsenenä”,¹⁹² että hän saattaisi asian myönteiseen ratkaisuun.

Maaliskuussa 1945 SKDL uusi anomuksensa saada Vasikkasaari käyttöönsä kesäksi 1946. Anomukseen oli saatu myönteinen vastaus suullisesti, joten puolustusministerille lähetetyllä kirjeellä lienee ollut vaikutusta. Anomuksessa todettiin jälleen, että ”[...] Nykyisen tilanteen, rauhaan pyrkivän kehityksen ja kansainväliset suhteet huomioon ottaen edellyttämme, ettei Vasikkasaari ole Puolustuslaitokselle enää tarpeellinen”.¹⁹³ Uusittu vuokra-anomus synnytti jälleen uuden lausuntokierroksen, jonka aikana yksikään osapuoli ei luopunut kannastaan.¹⁹⁴ Merivoimien Esikunnan tehtäväksi jäi laatia lopullinen lausunto puolustusministeriölle.

Merivoimien Esikunnan mielestä tärkeintä oli, että saaresta annettaisiin vuokralle vain alue saaren pohjoisosasta, ja tämä olisi perusta tulevien vuosien vuokrasopimuksille. Päätökseen alueen rajoista vaikuttivat lähinnä saaren rakenteet kuten naftasäiliöt ja kahden puolustusvoimien henkilökuntaan kuuluvan perheen asuintalo. Uusi kirjallinen sopimus puolustusministeriön kanssa laadittiin vasta huhtikuussa 1947. Sopimuksessa annettiin lupa rakentaa alueelle tilapäisiä suojia ja rakenteita, jotka tarvittaessa oli poistettava luvan lakattua olemasta voimassa. Alue vuokrattiin kesäkaudeksi kerrallaan.¹⁹⁵

Uusi vuokrasopimus tehtiin ilmeisesti lähinnä vuokratorotusten takia. Ensimmäisenä kesänä vuokra oli 750 mk, mutta vuonna 1951 se oli jo 20 000 markkaa, jolloin puolustusministeri Emil Skog laski sen yhdistyksen anomuksesta kohtuulliseksi katsottavaan 15 000 markkaan.¹⁹⁶

Vuodesta 1953 osa Vasikkasaaresta vuokrattiin myös Valtion Virkailijain Liitto ry:lle. Sopimus oli suurin piirtein samanlainen kuin SKDL:n Helsingin Kunnallisjärjestys ry:n sopimus. Suurin

¹⁸⁸ SKDL:n Helsingin Kunnallisjärjestö ry:n anomus puolustusministeriölle 4.9.1945, Hd 4, PIMArk.

¹⁸⁹ Hel.TKK K.D. N:o 3961/I/15.9.1945, Hd 4, PIMArk.

¹⁹⁰ Yhdistyksen nimi vaihtelee yhdistyksen omissa asiakirjoissa.

¹⁹¹ SKDL:n Helsingin Kunnallistoimikunta ry:n kirje puolustusministeri M. Pekkälälle helmikuussa 1946, Hd 4, PIMArk.

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ SKDL:n Helsingin Kunnallisjärjestö ry:n anomus puolustusministeriölle 29.3.1946, Hd 4, PIMArk.

¹⁹⁴ Hel.TKK K.D. N:o 2286/I/5.4.1946, Hd 4, PIMArk. Suomenlinnan komendantintoimisto N:o 218/20.4.1946, Hd 4, PIMArk.

¹⁹⁵ MerivE N:o 599/Rak/H/29.4.1946 ja PIM N:o 2509/316/46/8.4.1947, Hd 4, PIMArk.

¹⁹⁶ PIM N:o 420/313/50/1.6.1951, Hd 4, PIMArk.

ero oli, että Valtion Virkailijain Liitto ry. sai pystyttää vain teltoja, kun muille vuokraajille oli annettu lupa pystyttää majoja.¹⁹⁷

Vasikkasaaren öljyvarastot

Vielä talvi- ja jatkosodan aikana Vasikkasaaren öljysäiliötä käytettiin polttoaineen säilyttämiseen. Saaren vuokrauksen takia öljysäiliönkin tulevaisuus piti selvittää. Kysyttäessä kauppa- ja teollisuusministeriö ilmoitti vuoden 1947 alussa, ettei tarvitse säiliötä, joten se voitiin vuokrata sopivaksi katsotulle toiminimelle. Yli-ikäinen ja huonolla suojamuurilla varustettu säiliö vuokrattiin Teollisuuden Polttoöljy Oy:lle. Säädöksissä,¹⁹⁸ joiden pohjalta perustettiin Neste Oy, edellytettiin, että yhtiötä tuli keskittää ja siihen liitettäisiin myös puolustusvoimien hallinnassa olevia poltto- ja voiteluainevarastoja. Neste Oy kääntyiikin helmikuussa 1948 puolustusministeriön puoleen ja kysyi luovutusmahdollisuuksista ja -ehdoista. Neste Oy:n johtokunta katsoi kuitenkin, että koko Vasikkasaari olisi luovutettava yhtiölle, koska vain osan saaminen vaikeutti suunnitelmien toteutusta.¹⁹⁹

Sopimus Puolustusvoimain Pääesikunnan Kuljetusvälineosaston Poltto- ja voiteluainetoimiston ja Suomen Gulf Oil Co Oy:n välillä allekirjoitettiin 14.5.1948. Neste Oy tiedusteli samalla, voisiko yhtiön toiveen saada koko saari toteuttaa. Sopimuksessa sovittiin kuitenkin lähinnä vain vastuunjaosta ja voimassaolosta sekä irtisanomisehdoista.²⁰⁰

Vasikkasaaren siirtyminen Helsingin kaupungille

Valtioneuvosto asetti 17.11.1955 komitean suunnittelemaan ja tekemään ehdotuksen valtion, Helsingin yliopiston ja Helsingin kaupungin välisistä alue- ja rakennusvaihtoehtoista ja luovutuksista.²⁰¹ Komiteamietinnössä syksyllä 1956 ei vielä ehdotettu puolustusvoimien alueiden käyttöä rakennus- ja maanvaihtosuunnitelmissa. Jatkoneuvotteluissa päädyttiin kuitenkin siihen, että valtio luovuttaisi kaupungille muun muassa puolustusministeriön hallinnassa olevan Vasikkasaaren. Puolustusministeriöllä ei ollut mitään ajatusta vastaan, jos puolustusministeriön Helsingin rakennustoimintaa varten myönnettäisiin valtion tulo- ja menoarviossa luovutettujen alueiden arvoinen rahasumma.

Syksyllä 1960 käytiin osapuolten välillä neuvottelut vaihtokaupasta. Pieniä tarkennuksia lukuun ottamatta asiasta sovittiin niin kuin Helsingin yliopisto oli siitä esittänyt. Alueiden luovutus sovittiin tammikuun ensimmäiseksi päiväksi vuonna 1962. Puolustusministeri otti vastuulleen vaadittavan lakiesityksen laatimisen asiasta.²⁰²

Kaupunginvaltuusto valtuutti kesäkuussa 1961 kiinteistölautakunnan toteuttamaan vaihdoksen.²⁰³ Laki aluevaihdosta valtion ja Helsingin kaupungin välillä ehdittiin antaa kuitenkin vasta

¹⁹⁷ PIM 941/313/Kiint/56/3.4.1956 Hd 4, PIMArk. VVL r.y. N:o Dn 103/6.8.1956, Hd 4, PIMArk.

¹⁹⁸ AsK 469/1946 ja 973/1947

¹⁹⁹ KTM merenkulkuosasto N:o 1983/13.3.1947, Hd 4, PIMArk. Neste Oy:n kirje puolustusministeriölle 21.2.1948, Hd 4, PIMArk.

²⁰⁰ Neste Oy:n kirje puolustusministeriölle 18.6.1948, Hd 4, PIMArk.

²⁰¹ PIM N:o 3562/304/Kiint/60/7.9.1960, kansio Helsinki, tilusten vaihto jne., PIMArk.

²⁰² Diariomaton kokousmuistio Helsingin yliopiston, Helsingin kaupungin ja puolustusministeriön välillä käydystä neuvottelusta 28.9.1960, kansio Helsinki, tilusten vaihto jne., PIMArk.

²⁰³ Ote Helsingin kaupunginvaltuuston pöytäkirjasta 14.6.1961, kansio Helsinki, Santahamina jne., PIMArk. Eräiden valtuutettujen mielestä kesämokit olisivat voineet jäädä saareen, mutta äänestyksen voitti ehdotus, jonka mukaan mökit olisi purettava ennen saaren luovutusta kaupungille.

11.5.1962²⁰⁴, siis yli viisi kuukautta sen jälkeen, kun alueet olisi sopimuksen mukaan pitänyt vaihtaa. SKDL:n Helsingin Kunnallisjärjestö ry:n alueelle oli tähän mennessä rakennettu 145 kesämökkiä ja Valtion Virkailijain Liitto ry:n alueelle 27 kesämökkiä.²⁰⁵ Viimeiset vuokrasopimukset olivat voimassa vuoden 1961 loppuun. Suullisen luvan perusteella vuokralaiset saivat kuitenkin jäädä Vasikkasaareen vuoden 1963 loppuun.

Helsingin kaupungin ehtona aluevaihdokselle oli, että Vasikkasaarella ei olisi vuokrattuja alueita ja siksi saarella olevat mökit aiheuttivat ongelman. Neuvotteluissa päädyttiin siihen, että 54 kesämökin omistajaa, jotka olivat täyttäneet 60 vuotta tai olivat invalideja, saisi pitää mökkinsä Vasikkasaarella 31.12.1969 saakka, ja muiden mökkiläisten vuokra-aika päättyisi 31.12.1964.²⁰⁶ Aluevaihdos hyväksyttiin valtioneuvoston esittelystä 27. joulukuuta 1963.²⁰⁷ On huomattava, että laki aluevaihdosta oli annettu jo keväällä 1962.

Kesämökkien omistajat anoivat, että puolustusministeriö osoittaisi heidän mökeilleen uuden paikan. Paikaksi osoitettiin Villingistä itään sijaitseva Hansholm-niminen saari ja Hansholmsklobben. Vasikkasaaren luovutusaikataulua jouduttiin muuttamaan siten, että saari siirtyisi kaupungin omistukseen ja hallintaan 1.1.1965. Ne mökit, joiden vuokrasopimukset päättyivät vuonna 1964, piti siirtää pois saaresta 30.6.1965 mennessä, ja ne, jotka päättyivät 1969, piti siirtää 30.6.1970 mennessä.²⁰⁸ Moni mökki hinattiin vesitse sopimuksen mukaan uuteen sijoituspaikkaansa.

Invalidien ja 60 vuotta täyttäneiden vuokralaisten häätö Vasikkasaaresta herätti edelleen paljon keskustelua sen jälkeen, kun saari oli luovutettu Helsingin kaupungille, ja kaupungin kiinnostus hädän toteuttamiseen loppui, joten vuokralaiset saivat jäädä saareen.²⁰⁹ Jäljelle jääneet mökit sai myös myydä. Vuonna 1974 Vasikkasaari erotettiin lopullisesti Suomenlinnan linnoituspiiristä.

Vasikkasaaren aluehallintakysymysten erityispiirteet

Poliittisesti ajoitus Vasikkasaaren tyyppiselle hankkeelle oli heti sotien jälkeen mitä sopivin. Puolustusvoimien kannalta hankkeeseen ryhdyttiin pahimpaan mahdolliseen aikaan. Rannikkopuolustus oli juuri suurien ponnistelujen jälkeen saatettu rauhan kannalle. Aluekysymyksiä ei ollut vielä ehditty miettiä.

Siviilien oleskelua sotilasalueilla oli ennen talvi- ja jatkosotaa yritetty karsia. Vasikkasaaren kysymys oli siten monella tavalla hankala puolustusministeriölle ja merivoimille, kun vastoin aikaisemmin noudatettuja periaatteita jouduttiin hyväksymään ulkopuolisten asuminen sotilasalueella. Aika- ja henkilöstöresursseja Vasikkasaaren kysymyksen selvittämiseen ei todennäköisesti ollut kovin paljon, mutta poliittinen ilmapiiri vaati asian selvittämistä mahdollisimman korrekisti.

On kuitenkin hieman yllättävää, ettei puolustusvoimat vastustanut luovutusta voimakkaammin, kuuluihan Vasikkasaari asetuksella määrättyyn Suomenlinnan linnoituspiiriin, jonka alueille ulkopuolisten pääsy oli asetuksella voimakkaasti rajattu. Pieneen vastarintaan oli syynä se, että

²⁰⁴ AsK 318/11.5.1962. Eduskunta kehotti hallitusta huolehtimaan siitä, että Vasikkasaaren vuokralaisten asema tulisi oikeudenmukaisella tavalla hoidetuksi.

²⁰⁵ Hallitusneuvos Torsti Suulamon Vasikkasaarta koskeva muistio 21.12.1963, kansio Helsinki, tilusten vaihto jne., PIMArk.

²⁰⁶ Ibid.

²⁰⁷ Ote VN:n pöytäkirjasta 27.12.1963, kansio Helsinki, Santahamina jne., PIMArk.

²⁰⁸ Ote Helsingin kaupunginvaltuuston pöytäkirjasta 12.2.1964 ja aluevaihtosopimus valtion ja Helsingin kaupungin välillä 19.3.1964, kansio Helsinki, Santahamina jne., PIMArk.

²⁰⁹ Pekka Henttonen 20.12.2001.

Vasikkasaari ei käytännössä ollut kovin tärkeä rannikkopuolustukselle enää jatkosodan jälkeen. Myös puolustusministeri Pekkalan mielipiteet ja poliittinen kanta lienevät vaikuttaneet ratkaisuun. Lisäksi puolustusvoimat oli niin kovan poliittisen ja työn aiheuttaman paineen alaisena heti jatkosodan jälkeen, ettei luovutusta senkään takia vastustettu voimakkaammin.

Muita hankkeita

Jatkosodan jälkeen muutkin yhdistykset ja yhteisöt saivat tai pyrkivät saamaan käyttöönsä alueita varsinkin Suomenlinnan linnoituspiirin saarilta. Nuorten Miesten Kristillinen yhdistys olisi halunnut päästä Santahaminan kupeessa olevaan Matosaareen, mutta sitä ei heille annettu. Virkamiesliitolle vuokrattiin Itäisestä Pihlajasaaresta 140 000 neliömetrin suuruinen alue. Osa Santahaminan itäpuolella sijaitsevasta Trutholm-nimisestä saaresta luovutettiin korvauksetta Posti- ja lennätinlaitoksen henkilökunnan käyttöön. Valmet Oy sai Vasikkasaaren kupeessa sijaitsevan Koi-vusaaren käyttöönsä. Lisäksi joitakin Helsingin alueen saaria tai saarten alueita vuokrattiin muun muassa kalastajille ja lähinnä puolustusvoimien palveluksessa oleville henkilöille.²¹⁰

Erikoisin alueluovutus jatkosodan jälkeen on ollut Neuvostoliiton suurlähetystön mökki Itä-Villingin linnakkeella. Neuvostoliitolla oli ollut Porkkalassa vapaa-ajan tila, joka Porkkalan palautuksen jälkeen ei enää ollut käytettävissä. Neuvostoliitolle osoitettiin uudeksi paikaksi Itä-Villinki, johon rakennettiin mökki. Neuvostoliiton sotilasasiamies kommodori V. A. Andruškevitš soitti puolustusministeriöön ja valitti saunan puutetta. Puolustusministeriö hoiti asian Rauma-Repola-yhtiön kanssa, joka lahjoitti pienen saunan, jonka puolustusministeriön työntekijät pystyttivät. Myöhemmin Neuvostoliiton suurlähetystö olisi halunnut saunan autotien päähän Loviisan alueelta, jossa oli ollut merivoimien miinavarasto. Puolustusministeriö ei uutta saunaa kuitenkaan hankkinut.²¹¹

9.3.4 Kantahenkilökunnan mökki- ja asunohankkeet 1940-luvulta alkaen

Vakituiset asunnot

Puolustusvoimien kantahenkilökunnan asunto-olot olivat jatkosodan jälkeen huonot. Puolustusvoimain komentaja jalkaväen kenraali Aarne Sihvo otti vuonna 1947 esille omakotitoiminnan yhtenä mahdollisuutena asuntojen hankkimiseksi kantahenkilökunnalle.²¹² Jo ennen talvi- ja jatkosotaa olivat esimerkiksi useat kanta-aliupseerit hankkineet oman talon varuskunta-alueeltaan tai sen välittömästä läheisyydestä.

Puolustusvoimain Pääesikunta ryhtyi vuoden 1947 lokakuussa valmistelemaan hanketta. Rakennukset tulisi sijoittaa joko puolustusvoimien tai valtion omistamalle maalle, josta aluksi perittäisiin kohtuullinen vuokra. Rakennuksen omistaja voisi myöhemmin määrätyin kuoletuksin lunastaa tontin itselleen.²¹³

²¹⁰ Sh:n paikalliskomendantti K.D. N:o 374 ... PIMArk. Kantahenkilöstön kesänviettomahdollisuuksia tutkivan toimikunnan pöytäkirja 18.7.1950, Helsinki, kansio Itä-Pihlajasaaren jne., PIMArk. Vuokrasopimukset olivat erilaisia. Noin puolet oli tehty toistaiseksi voimassa oleviksi, loput 25 vuodeksi. Vasikkasaari oli ainoa, joka vuokrattiin kesäksi kerrallaan.

²¹¹ Pentti Heikkilä 4.7.2001.

²¹² PvPE:n Huolto-osasto N:o 2037/Huolto 1/17 d/20.10.1947, kansio Helsinki, Itä-Pihlajasaaren jne., PIMArk.

²¹³ Ibid.

Hanke käynnistettiin Puolustusvoimain Pääesikunnan huolto-osaston selvityksellä eri varuskuntien rakennusmahdollisuuksien ja kiinnostuksen selvittämisellä. Tuli selvittää, moniko kunkin varuskunnan kantahenkilökunnan jäsen olisi halukas omakotitaloa hankkimaan ja muut asiaan vaikuttavat näkökohdat.²¹⁴

Merivoimia hanke kiinnosti pääosin Helsingissä, jossa yhteensä 129 merivoimien henkilökunnan jäsentä kiinnostui siitä. Muualla merivoimissa ei oltu yhtä innostuneita hankkeesta. Esimerkiksi Turun Rannikkotyökistörykmentissä asia kiinnosti vain 11 henkilöä. Maa-alueiden saaminen riippui monesti siitä, miten rannikkotyökistön tuleva sijoitus ja aluekysymykset ratkaistaisiin. Kaiken kaikkiaan omakotitaloista kiinnostuneita oli merivoimissa 211, joista siis 129 palveli Helsingin alueella, jossa talot olisi pitänyt sijoittaa pääosin linnakesaarille.²¹⁵

Helsingin varuskunnassa hankkeesta kiinnostuneita oli 303 henkilöä.²¹⁶ Ongelmana oli sopivien tonttien puute. Kysymykseen tulisivat vain Santahaminan, Vallisaaren, Vasikkasaaren ja Kuninkaansaaren alueet sekä pienemmässä määrin Villinki ja Pasilan entisen ampumaradan alue.²¹⁷ Merivoimien Esikunnan arvio oli, että Helsingissä oli maata noin 30 tontille Helsingin edustan saarilla.²¹⁸ Helsingissä ei ollut muita valtion omistamia sopivia alueita, mutta kaupungin arveltiin sitä vastoin vuokraavan alueita, jolloin myös puolustusvoimien vuokraajat luvattiin ottaa huomioon.

Helsingissä tehtiin myös ehdotuksia ja huomautuksia hankkeeseen pääkaupunkiseudun erityispiirteistä, esimerkiksi Helsingin korkeasta vuokratasosta. Todettiin, että olisi parasta, jos valtio rakentaisi talot ja kantahenkilökunta lunastaisi asunnot valtiolta esimerkiksi 20 vuoden maksuajalla.²¹⁹ Lisäksi talonrakentajille olisi annettava takuut siitä, että he saisivat jäädä nykyiseen varuskuntaansa ainakin lähivuosiksi.

Puolustusvoimain komentajalle laaditussa yhteenvedossa todetaan, että omakotitalojen rakentaminen kiinnosti kantahenkilökuntaa kovasti ja että yleisesti toivottiin suunnitelman toteuttamista. Kaiken kaikkiaan 1648 henkilöä oli ilmoittautunut mukaan,²²⁰ ja halukkaiden määrän odotettiin kasvavan, kun puolustusvoimien uusi organisaatio ja kantahenkilökunnan sijoitus varuskuntiin selviäisi. Kun puolustusvoimissa jo toimi majoitusasiain toimikunta, ehdotettiin puolustusvoimain komentajalle sen hoitavan omakotitalohankkeen. Joukko-osastoissa hanketta olisivat hoitaneet paikalliset omakotiyhdistykset.

Hanketta ei kuitenkaan toteutettu esitetyllä tavalla. Puolustusministeriön arkistossa olevaan esitykseen puolustusvoimain komentajalle on käsin merkitty ”Määräsin Pvkom edelleen selvittämään kysymystä/AY”.²²¹ On mahdollista, että 1940-luvun lopun muutokset puolustusvoimissa johtivat siihen, ettei hanketta toteutettu sellaisenaan. Liittoutuneiden valvontakomissio poistui maasta

²¹⁴ Ibid.

²¹⁵ MerivE:n huolto-osasto N:o 3638/Huolto 1/5/17.11.1947, kansio Helsinki, Itä-Pihlajasaaren jne., PIMArk.

²¹⁶ Helsingin komendantinvirasto N:o 3126/5 c/17.1.1947, kansio Helsinki, Itä-Pihlajasaaren jne., PIMArk.

²¹⁷ Ibid.

²¹⁸ MerivE:n huolto-osasto N:o 3638/Huolto 1/5/17.11.1947, kansio Helsinki, Itä-Pihlajasaaren jne., PIMArk.

²¹⁹ Helsingin komendantinvirasto N:o 3126 ... PIMArk.

²²⁰ PvPE:n Huolto-osasto N:o 2338/Huolto 1/17 d/26.11.1947, kansio Helsinki, Itä-Pihlajasaaren jne., PIMArk.

²²¹ Ibid.

vuonna 1947, jolloin ainakin linnakkeiden käyttöä voitiin ryhtyä suunnittelemaan vapaammin. Puolustusrevisio sai mietintönsä valmiiksi vuonna 1949, ja samoihin aikoihin etsittiin uutta paikkaa Helsingin laivastoasemalle muun muassa Helsingin edustan saarilta. Rannikkopuolustuksen alueiden lunastusasioita viimeisteltiin. Kaikki edellä mainitut hankkeet sekä selvitystyön käytännön vaikeudet saattoivat vaikuttaa omakotihankkeen toteuttamatta jättämiseen.

Kesämökkihankkeet

Tammikuun 20. päivänä 1949 puolustusministeriö asetti toimikunnan selvittämään maa-alueiden luovuttamista vakituisten asuntojen sijasta puolustusvoimien viran- ja toimenhaltijoiden sekä työntekijöiden virkistystarkoitukseen rakennettavia niin sanottuja viikonloppumajoja varten.²²² Tämä koski myös rannikkopuolustuksen alueita. Toimikunta jätti mietintönsä huhtikuun lopulla puolustusministeriölle. Mietinnössä käytettiin hyvin elävää ja värikästä kieltä²²³ perusteltaessa monella sivulla sitä, miksi viikonloppumajoja tarvittiin.

Työryhmä korosti myös muun muassa sitä, ettei valtio eikä puolustusvoimat olleet siviilityöntajien tavoin tarpeeksi ottaneet huomioon työntekijöidensä levon ja virkistykseen tarvetta työtehon ylläpitämiseksi ja ettei henkilökunta tiheiden siirtojen vuoksi voinut sijoittaa omia varoja edes vakinaiseen asuntoon, saati sitten loma-asuntoihin.

Edellä mainitun perusteella toimikunta esitti, että valtion omistamasta ja puolustusvoimien hallinnassa olevasta maasta luovutettaisiin korvauksetta 500–1000 neliömetrin suuruinen palsta jokaiselle puolustusvoimien palveluksessa olevalle henkilölle. Palstojen saajat olisivat velvollisia kuulumaan muodostettavaan palstan saajien yhdistykseen. Palstan saajat saisivat omalla kustannuksellaan rakentaa alueelle mökin puolustusministeriön ohjeiden mukaan. Jos henkilö eroaisi palveluksesta, hän joutuisi määrääjän sisällä luopumaan mökistään ja hän voisi luovuttaa majansa toiselle puolustushallinnossa työskentelevälle henkilölle.²²⁴

Lomamaja-hanke eteni nopeasti, sillä jo 30.4.1949 puolustusministeri lähetti jokaiseen varuskuntaan ja kasarmihoitopiiriin kirjeen viikonloppumajoista. Puolustusministeri Emil Skog kehotti varuskuntien päälliköitä 15.5.1949 mennessä lähettämään ehdotuksensa alueista, joista voitiin erottaa sopivia palstoja viikonloppumajoja varten. Samalla kehoitettiin varuskuntien päälliköitä ryhtymään valmisteluihin suunnitelman toteuttamiseksi.²²⁵

²²² PIM N:o K.194/33/1949./20.1.1949, kansio Helsinki, Itä-Pihlajasaaren jne., PIMArk.

²²³ ”Ihminen tuotannon tekijänä ja työnsuorittajana on siinä suhteessa koneen kaltainen, että häntä liian nopean kulumisen estämiseksi on huollettava. Kun ihmisen koneisto sitäpaitsi on kaikista monimutkaisin ja hienorakenteisin, niin ovat hoitokeinotkin monipuolisemmat. Niistä tärkeimpiä ovat järkiperäisesti käytetyt vapaa-ajat ja lepohetket. [...] Oman tontin hankkiminen kohtuullisen matkan päästä suuremmista varuskuntakaupungeista [...] on valtaosalle henkilökuntaa taloudellisista syistä sula mahdollisuus. [...] Näin ollen ei suurimmalle osalle henkilökuntaa jää muuta mahdollisuutta kuin pysyä perheineen vuosilomien ajatkin kaupungissa ja kangistus elämässään ennen aikojaan yksipuolisen työn aiheuttamaan sielun ahtauteen ja kehon raihnauteen. [...] Onneksi kuitenkin puolustuslaitoksella on melkein kaikkien suurempien varuskuntakaupunkien välittömässä läheisyydessä, vieläpä vesistöjen varrella maa-alueita [...]”. Viikonloppumajoja varten luovutettavia maa-alueita pohtineen työryhmän mietintö 28.4.1949, kansio Helsinki, Itä-Pihlajasaaren jne., PIMArk.

²²⁴ Ibid. Vaikka työryhmän mietinnössä ei niin todettu, on mahdollista, että puolustusvoimat halusi ke-säasukkaiden myös valvovan osittain tyhjinä olevia saaria. Valvontatarve on todettu ainakin 1950- ja 1960-luvun mökkihankkeissa, Uolevi Tirronen 25.4.2001.

²²⁵ PIM N:o 1501/Kiint/49./30.4.1949, kansio Helsinki, Itä-Pihlajasaaren jne., PIMArk.

Helsingin komendantinvirasto vastasi, että varuskunnan alueelta voitaisiin puolustuslaitoksen henkilökunnan viikonloppumajoja varten erottaa palstoja Melkin länsipäästä, Kuninkaansaaresta, Vasikkasaaresta, Santahaminasta, Itä-Villingistä, Itäisestä Pihlajasaaresta ja Pasilasta.²²⁶ Tarkkaa määrää halukkaista majanrakentajista ei ollut ehditty selvittää, joten vastaukseen oli liitetty vuoden 1947 omakotitaloselvitys.²²⁷ Esimerkiksi Turun varuskunnassa oli vain 14 viikonloppumajoista kiinnostunutta henkilöä, mutta jaettavia alueita ei ollut.²²⁸ Syyt suureen kiinnostukseen majojen rakentamiseen pääkaupunkiseudulla lienevät olleet samat kuin nykyisin eli muun muassa pääkaupungin tonttimaan korkea hinta ja suuret etäisyydet muuten sopiville kesämökkialueille.

Puolustusvoimain Pääesikunnan yhteenveto eri varuskuntien halukkaista palstanhakijoista oli laadittu liian nopeasti ja ilman riittäviä perusteita. Haluttiin vielä selvittää esimerkiksi siirtojen ja eläkkeelle siirtymisen vaikutukset palstoihin. Taloudellinen panostus huolestutti hakijoita, koska kyseessä oli suuri sijoitus majaan, jota voi käyttää vain osan aikaa vuodesta.²²⁹

Asian käsittelyä jatkettiin puolustusministeriössä puolustuslaitoksen majoitustoimikunnan kokouksessa 10.10.1949. Toimikunnan pöytäkirjassa todettiin alueita olevan aikaisemmin mainittujen lisäksi Hindholmissa, Trutholmissa, Nuottasaassa ja Hernesaassa.²³⁰ Sopivia paikkoja oli siten käytännössä vain Helsingin edustan saaret. Pohdintansa jälkeen majoitustoimikunta palautti asian puolustusministeriöön toimenpiteitä varten.

Suomen Upseeriliiton Helsingin alaostaston puuttuminen mökkihankkeisiin

Kesämökkihanke näyttää jääneen hetkeksi unohtuksiin, kunnes Suomen Upseeriliiton Helsingin alaostasto kiinnitti asiaan huomiota. Kirjeessä puolustusministeriölle 17.6.1950 alaostasto kiinnitti huomiota kantahenkilökunnan kesälomapaikkojen tarpeeseen suurin piirtein samoin perustein kuin aikaisemmin asiaa miettinyt toimikunta.²³¹

Aloite johti nopeasti tulokseen. Jo 22.6. samana vuonna puolustusministeriö asetti toimikunnan selvittämään, kenelle puolustusvoimiin kuulumattomille ja millä ehdoilla oli vuokrattu Helsingin edustalla sijaitsevia, puolustusvoimien hallintaan kuuluvia saaria, sekä tutkimaan miten puolus-

²²⁶ Helsingin komendantinvirasto N:o 1965/Kom./16 b./6.5.1949, kansio Helsinki, Itä-Pihlajasaaren jne., PIMArk.

²²⁷ Ibid. Sen mukaan 303 henkilöä oli ollut kiinnostunut omakotirakentamisesta samoihin paikkoihin.

²²⁸ Turun varuskunta N:o 410/16 b 4/13.5.1949, kansio Helsinki, Itä-Pihlajasaaren jne., PIMArk.

²²⁹ Yhteensä arvioitiin Helsingin alueella olevan 303 halukasta palstanhaltijaa, muualla Suomessa ainoastaan 45 henkilöä. Paikkoja oli muualla myös sangen vähän, vain viisi, kun taas yksistään Helsingissä oli mainitut seitsemän paikkaa, joista kuusi linnakesaarilla. PvPE Huolto-osasto N:o 888/Huolto 1/16d/27.5.1949, kansio Helsinki, Itä-Pihlajasaaren jne., PIMArk.

²³⁰ Puolustuslaitoksen majoitustoimikunnan ptk 10.10.1949, kansio Helsinki, Itä-Pihlajasaaren jne., PIMArk.

²³¹ *”Kun Suomen Upseeriliiton Helsingin alaostaston saaman tiedon mukaan on puolustusvoimain hallinnassa olevia ja Helsingin edustalla sijaitsevia saaria luovutettu kesänviettopaikoiksi puolustusvoimain ulkopuolisille, jopa poliittisille liitoille ja teollisuuslaitoksille, alaostaston hallitus kunnioittaen esittää, että puolustusministeriön hallinnassa olevista saarista tai muista ranta-alueista muodostettaisiin sopivia palstoja, jotka vuokrattaisiin Helsingin varuskunnan palvelevalle kantahenkilöstölle siten, vuokraehtoon kuuluisi oikeus kesähuvilan tai mökin rakentamiseen.”* Suomen Upseeriliitto r.y. N:o 13/50/17.6.1950, kansio Helsinki, Itä-Pihlajasaaren jne., PIMArk.

tusvoimien kantahenkilökunnan kesänviettomahdollisuuksia voisi lisätä.²³² Toimikunnan saamasta tehtävästä voisi päätellä, ettei puolustushallinto ollut ajan tasalla alueidensa hallinnasta.

Toimikunnan selvityksen mukaan puolustusvoimien ulkopuolisille vuokratut alueet eivät estäisi puolustusvoimien kantahenkilökunnan kesänviettomahdollisuuksien lisäämistä. Melkin saari oli tärkeä kohde alueita tarkasteltaessa. Toimikunta eritteli vielä, joskin löyhästi, eri henkilöstöryhmille sopivat alueet. Jopa 10–25 vuoden määräajaksi vuokratuista palstoja ja niille rakennettavia kesähuviloita toimikunta ei kuitenkaan pitänyt kovin suotavina, koska niiden luovuttaminen toisille haltijan jäädessä eläkkeelle oli vaikeaa, ne olisivat suhteellisin kalliita ja veisivät paljon tilaa, jolloin niitä ei mahdollisesti riittäisi kaikille halukkaille.²³³

Toimikunta tuli siihen tulokseen, että kaikki olisi aloitettava Santahaminasta. Seuraavaksi kohteena olisi Itä-Villinki sekä Itä-Villingin ja Santahaminan väliset saaret. Mahdollisia alueita olivat myös Vasikkasaaren vapaana olevat osat, sen viereinen Koivusaari, vaikka se oli Valmet Oy:n käytössä, sekä Santahaminan yhteydessä olevat Teirisaari ja Lehmäsaari. On huomattava, että aikaisempien toimikuntien esittämät mökkialueet Kuninkaansaaren ja Itäiseen Pihlajasaaren eivät tässä vaiheessa tulleet kyseeseen. Itäinen Pihlajasaari oli vuonna 1950 vuokrattu Virkamiesliitto ry:lle²³⁴, ja Kuninkaansaari kuului tässä vaiheessa Helsingin laivastoasemalle varattuihin alueisiin. Erityisesti toimikunta korosti Melkin merkitystä jopa Santahaminaa parempana vaihtoehtona, jos se vapautuisi senhetkisestä käytöstään. Santahaminaan katsottiin mahtuvan 30–50 mökkiä, Itä-Villinkiin 57–70, Neitsytsaaren kaksi, Hernesaaren 8–10 ja Hindholmaan kuusi eli kaiken kaikkiaan yhteensä 100–140.²³⁵ Laskelmien perusteena oli viikonloppumajatyypiset rakennukset.

Toimikunta suosittelee Helsingin varuskunnan päällikön alaisen pysyvän kesänviettopaikkojen yksityiskohtia käsittelevän toimikunnan perustamista. Se korosti myös suunnitelman toteuttamista mahdollisimman pian, koska alueet kiinnostaisivat puolustusvoimien ulkopuolisia, ellei niitä otettaisi oman henkilökunnan käyttöön.²³⁶

Jo elokuussa 1950 laadittiin ensimmäiset esittelyluonnokset puolustusministerille toimikunnan suositusten pohjalta. Asiaa käsiteltiin vielä puolustusministerin johdolla asiantuntijakokouksessa 8.12. lähinnä käytännön kysymysten kannalta.²³⁷ Esimerkiksi merivoimien komentajan kenraalimajuri Järvisen kanta Villingin mökkeihin oli kielteinen saaren ruutivarastojen takia, ja puolustusministeri Kustaa Tiitu päätti, ettei Villinkiä otettaisi vielä käyttöön. Santahaminan kohdalla

²³² Kantahenkilöstön kesänviettomahdollisuuksia tutkiva toimikunnan pöytäkirja 18.7.1950, kansio Helsinki, Itä-Pihlajasaaren jne., PIMArk. Toimikunta käytti nimeä ”Kantahenkilöstön kesänviettomahdollisuuksia tutkiva toimikunta.” Puheenjohtajana toimi sosiaalitarastaja Artturi Paasonen puolustusministeriöstä. Jäseninä oli Puolustusvoimain Pääesikunnan, Suomen Upseeriliiton Helsingin alaoston ja Suomen Aliupseeriliiton Helsingin varuskunnan edustajat. Toimikunta piti kaiken kaikkiaan viisi kokousta ja teki kaksi tutustumismatkaa veneellä. Lisäksi toimikunnan sihteeri erään toisen jäsenen kanssa selvitti yksityiskohtaisemmin eri alueiden tilannetta.

²³³ Ibid.

²³⁴ Itäisen Pihlajasaaren vuokrasopimus Puolustusministeriön ja Virkamiesliitto ry:n välillä 22.6.1950, kansio Helsinki, Itä-Pihlajasaaren jne., PIMArk.

²³⁵ Kantahenkilöstön kesänviettomahdollisuuksia tutkiva toimikunnan pöytäkirja 18.7.1950, ..., PIMArk.

²³⁶ Ibid.

²³⁷ Muistio PIM:ssä 8.12.1950 pidetystä kokouksesta, kansio Helsinki, Itä-Pihlajasaaren jne., PIMArk.

ministeri Tiitu suostui vain Santahaminan Isosaaren alueeseen. Melkki voitaisiin ottaa käyttöön, kun sen miinavarastot olisi siirretty muualle. Muista saarista todettiin, että koska käytännön järjestelyt olivat vaikeat, saaria käytettäisiin toistaiseksi vain rajoitettuun retkeilyyn.

Kesänvietto toiminnan aloittamista Helsingin lähisaarissa käsiteltiin edelleen helmikuussa 1951 uuden puolustusministeri Emil Skogin johdolla.²³⁸ Vaikein kysymys oli Melkin miinavarikko, jota pidettiin vaarallisena jopa koko Helsingille. Todettiin myös, että Santahaminan Isosaassa oli käsiaseammuntojen kimmokevaara. Ministeri Skog totesi, että asiasta ei voitu päättää sen kesken-eräisyyden ja eriävien mielipiteiden takia, ja määräsi sosiaalitarkastaja Paasosen johtaman ryhmän toimittamaan erillisen selvityksen.

Melkin tyhjentämistä miinoista ja räjähdysaineista tutkinut toimikunta piti kaksi kokousta sekä kävi tutustumassa Melkkiin.²³⁹ Lisäksi teetettiin erillinen selvitys Melkin järjestelyistä ja rakennustöistä ennen kuin saari voitaisiin luovuttaa kantahenkilökunnan käyttöön. Todettiin, ettei Melkin miinoille ja räjähdysaineille juuri ollut muita varastotiloja. Sen takia päädyttiin esittämään vain saaren keski- ja eteläosaa ensimmäisessä vaiheessa kesänviettokäyttöön.

Toimikunta esitti puolustusministerille 22.2.1951, että Melkki otettaisiin kesänviettokäyttöön seuraavasta kesäkaudesta alkaen. Puolustusministeri Skog hyväksyi esityksen, ja 2.5. puolustusministeriö lähetti Helsingin varuskunnan päällikölle käskyn asiasta. Kesäasukkaiden tuli itse asettaa toimikunta johtamaan ja valvomaan lomailua saarella. Puolustusministeriön asiakirjassa oli lueteltu kesänvieton ehdot, jotka olivat hyvin pitkälle samat kuin jo 1940-luvun lopun luonnos-
teluissa.²⁴⁰

On epäselvää, miksi aluksi puolustusvoimien henkilökunnan vakituisten asuntojen selvityksenä alkanut hanke muuttui kesämökkihankkeeksi. Se toteutettiin kuitenkin puolustusvoimien kannalta sopivaan aikaan, kun paine saarten luovuttamiseen siviilikäyttöön ei vielä ollut kasvanut kovin suureksi. Melkin kokemusten perusteella järjestelmää oli mahdollista kehittää muillekin saarille. Asian alullepanossa kiinnittyi huomio kuitenkin siihen, ettei korkeimmassakaan johdossa ollut selvää näkemystä siitä, kenelle puolustushallinnon saaria oli ennen mökkihanketta vuokrattu tai muuten luovutettu. Mökkialueita suunniteltaessa ei myöskään otettu huomioon rannikkopuolustukseen tarvittavien alueiden kokonaisvaltaista kehittämistä, vaan suurimpana ongelmana näyttää olleen yksittäisten varastojen sijoittaminen mökkialueen tieltä turvalliseen paikkaan.

Puolustusvoimien rakennusten vuokraaminen kesämökeiksi

Vuonna 1918 oli erityisesti Suomenlinnaan, Santahaminaan ja Helsingin edustan saarille jäänyt suuri määrä erilaisia rakennuksia ja mökkejä, joista osa oli siviilien käytössä tai omistuksessa. Ulkopuolisista pyrittiin yleensä pääsemään eroon, mutta monella eristetyllä linnakkeella tilanne oli hieman toinen. Tyhjiillään olevia rakennuksia voitiin vuokrata puolustusvoimien henkilökunnalle, koska vuokralaiset pitivät samalla silmällä saarta ja sen varastoja ja laitteita.

Kesämökeiksi vuokrattiin huoneistoja monelta linnakkeelta. Suomenlinnan Rannikkolinnakeistosta vuokrattiin esimerkiksi 1950-luvun alussa kesäasunnoiksi Villingistä, Vaarlahdesta, Santahaminasta ja Melkistä yhteensä 22 rakennusta, joista suurin osa oli huonossa kunnossa tai sor-

²³⁸ Muistio PIM:ssä 9.2.1951 pidetystä kokouksesta, kansio Helsinki, Itä-Pihlajasaaren jne., PIMArk.

²³⁹ Melkin tyhjentämistä tutkineen toimikunnan esitys puolustusministerille 22.2.1951, kansio Helsinki, Itä-Pihlajasaaren jne., PIMArk.

²⁴⁰ PIM N:o 1967/313/50/2.5.1951, kansio Helsinki, Itä-Pihlajasaaren jne., PIMArk. Sääntöjä noudatetaan edelleen hieman tarkennettuina.

tumaisillaan.²⁴¹ Vuokralaiset pitivät kuitenkin useimmiten huoneistot itse asuttavassa kunnossa. Vuokralaisia oli luutnantista kenraaliin saakka.

9.3.5 Helsingin Laivastoaseman sijoituskysymys

Laivatelakoiden järjestelyt jatkosodan jälkeen

Jatkosodan jälkeen yksi suurista meri- ja rannikkopuolustuksen aluekysymyksistä oli Katajanokalla sijaitsevan laivastoaseman sijoitus. Sodan jälkeen pelättiin, että puolustusministeriön alaisten tehtaiden ja niiden osien henkilökunta luettaisiin mukaan puolustusvoimien vahvuuteen. Valtioneuvosto päätti 6.9.1945, että tietyt tehtaat ja tuotantolaitokset sekä jotkut laivaston laitokset siirrettäisiin kauppaja- ja teollisuusministeriön alaisuuteen. Tärkeimmät meripuolustuksen kohteet olivat Valtion Laivatelakkaan kuuluvat Helsingin laivatelakka Katajanokalla, Pansion laivatelakka Turussa, miina- ja torpedopaja sekä Lonnan magneettisuuden poistoasema.²⁴² Valtion Laivatelakka liitettiin vuorostaan vuonna 1946 Valtion Metallitehtaisiin 29. maaliskuuta 1946 hyväksytyyn lain perusteella.²⁴³ Valtion Metallitehtaat muutettiin vuonna 1951 Valmet Oy:ksi.

Puolustusvoimilla ja Valtion Metallitehtailla näyttää laivatelakoiden järjestelyjen jälkeen olleen täysin erilaiset käsitykset Katajanokan käytöstä ja tulevaisuudesta. Kumpikaan ei ollut tyytyväinen tilanteeseen, jossa osapuolten rakennukset ja alueet olivat toistensa seassa niin, ettei kummallakaan ollut yhtenäistä aluetta eikä mielekkäitä työ- ja laituritiloja. Valtion Metallitehtaat pyrki sijoittamaan toimintansa painopisteen Katajanokalle Suomenlinnassa sijaitsevat osansa mukaan lukien. Puolustusvoimien läsnäolo Katajanokalla häytti tätä. Merivoimat sitä vastoin piti Katajanokan telakkaa ensisijaisesti merivoimien telakkana, joka vain poliittisista syistä oli siirretty siviilikäyttöön, mutta heti sotakorvaustoimitusten loputtua siirrettäisiin takaisin merivoimille. Merivoimissa luultiin alussa myös, että Valtion Metallitehtaat keskittäisi koko toimintansa Suomenlinnaan heti, kun siellä oleva telakka olisi saatu kunnostettua.²⁴⁴

Helsingin laivatelakan tulevaisuuden selvittäminen

Valtioneuvosto asetti elokuussa 1946 komitean, jonka tehtävänä oli laatia ehdotukset puolustusvoimien ja Valtion Metallitehtaiden laivatelakoiden vielä keskeneräisistä maa- ja rakennusasioista. Kumpikaan osapuoli ei ollut ajatellut, että molemmat jäisivät Katajanokalle. Valtion Metallitehtaiden hallintoneuvosto totesi, että komitea oli tullut *”sellaiseen käsitykseen, että Katajanokan telakka-alue olisi varattava Helsingin Telakkaa varten ja siellä olevat laivaston osastot siirrettävä muualle. Puolustulaitoksen edustajat komiteassa ovat tällöin edellyttäneet, että laivastolle varataan tarpeelliset toimintamahdollisuudet muualla.”*²⁴⁵ Valtion Metallitehtaiden johtokunta ehdotti yhtiön hallintoneuvoston esittävän valtioneuvostolle sitä, että puolustusvoimien laitokset siirrettäisiin pois Katajanokalta.

²⁴¹ S1RLsto N:o 1150/IV/16 l./17.4.1950, kansio Helsinki, Itä-Pihlajasaaren jne., PIMArk.

²⁴² Ote VN:n pöytäkirjasta 6.9.1945, kansio Helsinki, Kaartin kasarmi jne., PIMArk.

²⁴³ Nils Björklund: Valmet. Asetehtaiden muuttuminen kansainväliseksi suuryritykseksi, Gummerus, Jyväskylä 1990, s. 59–60.

²⁴⁴ VMT:n hallintoneuvoston P.M. 17.9.1948, kansio Helsinki, Kaartin kasarmi jne., PIMArk. MeriVE N:o 1378/Kom./13.9.1948, kansio Helsinki, Kaartin kasarmi jne., PIMArk.

²⁴⁵ VMT:n hallintoneuvoston P.M. 17.9.1948, kansio Helsinki, Kaartin kasarmi jne., PIMArk.

Merivoimien komentaja kenraalimajuri Järvinen kirjoitti puolustusministerille, että Katajanokka oli puolustusvoimien omaisuutta ja että Valtion Metallitehtaiden Helsingin telakan tuli toimia merivoimien telakkana. Merivoimien korjauspajojen ja telakoiden väliaikainen käyttö sotakorvausteollisuuden tarpeisiin oli Järvisen mukaan ollut oikein, ”mutta niitä ei voida luovuttaa Merivoimien alaisuudesta lopullisesti”.²⁴⁶ Järvinen katsoi, että esityksillä vain pyrittiin valtaamaan puolustusvoimille kuulunut Katajanokan alue ja tekemään sen käyttö mahdolliseksi laivastoasemana.²⁴⁷ Järvinen totesi myös, että laivastoasemakysymystä lähivuosina oli tarkoitus selvittää syvällisemmin ja asiantuntevammin.

Järjestelyjä tutkinut komitea pyysi puolustusvoimain komentajalta lausuntoa Katajanokasta. Kenraali Aarne Sihvon mielestä merivoimien oli itse suoritettava tärkeät laivasto- ja asealan työt, koska siten voitiin kouluttaa käyttökelpoista henkilökuntaa. Hän totesi syyskuun lopulla 1948 lausunnossaan, että vaikka laivastoaseman siirtosuunnitelmia oli tiettävästi esitetty, Katajanokka täyttäisi tulevaisuudessakin laivastoasemalle esitettävät vaatimukset.²⁴⁸

Puolustusvoimain komentajan antama lausunto Katajanokan hallinnasta vaikuttaa erikoiselta sen takia, että jo 1948 ryhdyttiin puolustusministeriön kehoituksesta etsimään laivastoasemalle uutta paikkaa.²⁴⁹ Kauppa- ja teollisuusministeriö esitti lokakuussa 1948 valtioneuvostolle sekä puolustusvoimien Katajanokan rakennusten että Suomenlinnan Länsi-Mustasaaren ja sen rakennusten siirtoa Valtion Metallitehtaille. Neuvoteltuaan puolustusvoimien kanssa yhtiön hallintoneuvosto esitti 1.10.1948 valtioneuvostolle periaateratkaisua,²⁵⁰ joka merkisi laivastoaseman siirtoa Katajanokalta.

Jo maaliskuussa 1949 merivoimat oli laatinut laivastoasemasta selvityksen, jota käsiteltiin puolustusministeri Skogin johdolla puolustusministeriössä 29.4.1949.²⁵¹ Käsittelyssä, jossa oli mukana muun muassa puolustusvoimain komentaja ja merivoimien komentaja, laivastoasema päätettiin sijoittaa Santahaminan alueelle.²⁵² Toinen vaihtoehto olisi ollut sijoittaa laivastoasema Sipoon saaristoon, mutta sitä varten tarvittaviin alueisiin ei ollut varaa. Myös Suomenlinna oli ollut ehdolla. Samassa tehtiin muita periaateratkaisuja, jotka muuttivat aikaisempia suunnitelmia.

²⁴⁶ MerivE N:o 1378/Kom./13.9.1948, kansio Helsinki, Kaartin kasarmi jne., PIMArk.

²⁴⁷ Katajanokka liittyi Janhuan ja Pansion alueiden luovutuksiin, ja se oli viimeinen alue, jossa merivoimilla oli telakka- ja korjaustiloja käytössä. Järvinen totesi, että ”eivät Merivoimat puolestaan voi hyväksyä tätä Katajanokan suhteen tehtyä, uutta ehdotusta. Laivastomme tarvitsee välttämättä ainakin yhden tukikohdan jossa sillä on kasarmien lisäksi huoltolaitoksensa joiden yhteydessä keskitetyt huolto- ja koulutus-tehtävät voidaan suorittaa. Muualla se on tällä hetkellä mahdotonta, Katajanokalla se voidaan suorittaa.” Ibid.

²⁴⁸ ”Mahdolliset siirtosuunnitelmat ovat yksityisluontoisia. Pääesikunnassa ei tällaisia suunnitelmia ole käsitelty, sillä ne eivät ole ajankohtaisia eivätkä nykyään mahdollisia toteuttaakaan.” Sihvo esitti myös Katajanokan, Pansion ja Janhuan luovuttamista takaisin puolustusvoimille. Pv.PE N:o 1423/Huolto 1/17a/23.9.1948, kansio Helsinki, Kaartin kasarmi jne., PIMArk.

²⁴⁹ Oiva Koivisto: Uudelleen- ja jälleenrakennuskausi teoksessa Suomen laivasto 1918–1968 osa 2, Meriupseeriyhdistys ja Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1968, s. 429.

²⁵⁰ KTM:n N:o 5689/925/28.10.1949 ja VMT:n P.M. 7.12.1949, kansio Helsinki, Kaartin kasarmi jne., PIMArk.

²⁵¹ MerivE N:o 785/Me.2/Db/30.11.1949, Hd 3, PIMArk.

²⁵² Ibid.

Sijoitusmahdollisuuksien selvittäminen

Laivastoaseman tarkistettu ja varsin yksityiskohtainen sijoitussuunnitelma saapui puolustusministeriöön joulukuun alussa 1949. Suunnittelua varten oli jo valmisteltu maa-alueita sekä tehty merenmittauksia. Uuden laivastoaseman mitoituksen perusteena oli Katajanokan sotilasalue, joka oli riittänyt noin 10 000 tonnille, sekä varautuminen kriisiajan laivaston tarpeeseen. Alueellisesti laivastoaseman sijoitussuunnitelma sivusi useita Helsingin edustan saaria ja alueita: Vallisaarta, Kuninkaansaarta, Santahaminaa, Isosaarta, Melkkiä, Suomenlinnaa, Lonnaa, Laajasaloa ja Katajanokkaa. Lisäksi siinä käsiteltiin Sipoossa sijaitsevaa aluetta.²⁵³

Suunnitelmassa esitettiin 1650 henkilön vahvuutta. Toteutus oli jaettu kahteen vaiheeseen. Ensimmäisessä vaiheessa toimittaisiin laivaston suunnitteluhetken kokoonpanon pohjalta, ja toinen vaihe olisi sidottu laivaston uudistamisaikatauluun. Jokaisen henkilöstöryhmän kohdalla harkittiin asuntojen tarvetta eri vaiheissa. Oli myös mahdollista, että Suomelle tulevaisuudessa hankittaisiin sukellusveneitä, ja siksi suunnitelmassa otettiin huomioon sukellusveneiden tarvitsemat kalliotunnelit. Sopivin tunnelien paikka oli Kruunuvuoren selällä Laajasalon 30 metriä korkeat kalliot.²⁵⁴ Luolien tarkkoja suunnitelmia ei sisällytetty ehdotukseen. Tarkasta suunnittelusta luovuttiin muun muassa sen takia, että osa alueesta oli ulkomaalaisten öljy-yhtiöiden omistuksessa ja tilat olisivat rauhan aikana osittain käyttämättä.

Vallisaari ja Santahamina

Vallisaareen suunniteltiin aluksi laivakorjaamoa, johon olisi kuulunut muun muassa telakka pieniä aluksia varten. Kun toimikunnalle osoitettiin uudet alueet Santahaminan länsiosasta, se päätyi esittämään laivatelakan siirtämistä sinne. Vallisaareen suunniteltiin louhittavaksi yhteensä kuusi tunnelia eri tarkoituksia varten. Lisäksi saarella oli valmiina jatkosodan aikana valmistunut tunneli torpedovarastoa varten. Jo valmiita maanpäällisiä rakennuksia oli tarkoitus täydentää uusilla rakennuksilla eri työpisteitä varten. Polttoainevarastot oli ensin ollut tarkoitus sijoittaa Vasikkasaareen, mutta koska telakkaa ei Vallisaareen kuitenkaan tullut, polttoainevarasto voitiin sijoittaa sinne.²⁵⁵

Vallisaareen tarvittiin ensimmäisessä vaiheessa kolme kivitaloa työntekijöille sekä neljä kivitaloa värvättyjä ja aliupseereja varten saaren pohjoisosaan jo olemassa olevien lisäksi. Upseereille ei Vallisaareen asuntoja suunniteltu, mutta toisessa vaiheessa asuntoja olisi rakennettu lisää.²⁵⁶

Santahaminasta laivastoasemalle tarvittiin kolme aluekokonaisuutta. Saaren pohjoisosaan ajateltiin kasarmialuetta, johon olisi kuulunut kasarmeja, sotilaskoti sekä muita rakennuksia ja varastoja. Toiselle alueelle Papinlahden ympäristöön olisi sijoitettu upseeri- ja aliupseeriasuntoja. Santahaminan korjaamon alueelle olisi tullut telakan lisäksi korjaamoita, varastoja, ruokala ja joitakin pienempiä rakennuksia.²⁵⁷

Muut saaret ja alueet

Suomenlahden miinavarastot tuli suuren räjähdysainemäärän takia siirtää kokonaan pois Helsingin alueelta Sipoon saaristoon rakennettavaan uuteen varastoon. Sipooseen suunniteltiin kahta

²⁵³ Ibid.

²⁵⁴ Ibid.

²⁵⁵ Ibid.

²⁵⁶ Ibid.

²⁵⁷ Ibid.

miinatunnelia, joista toista olisi sodan aikana käytetty alusten korjauspajana ja täydennysvarastona. Aluetta ajateltiin sodan aikana tarvittaessa laajennettavan. Sipoossa sijaitisi pari huvilaa, jotka olisi lunastettu alueen yhteydessä.

Santahaminan naapurisaareen Kuninkaansaareen suunniteltiin vartio- ja toimistorakennusta, kaksi tunnelia ammusvarastoiksi ja jo valmiin luolan kunnostamista. Saarella oleva ammuslataamo oli tarkoitus säilyttää. Vasikkasaari taas sopi lähinnä polttoainevarastoksi. Koska polttoainevarasto suunniteltiinkin Vallisaareen, Vasikkasaarta ei ajateltu enää laivastoaseman tarkoituksiin.²⁵⁸

Melkissä sijainnut miina- ja torpedolataamo aiottiin siirtää Turun Laivastoaseman yhteyteen. Sipoon miinatunnelin valmistuttua Melkin miinavarasto olisi voitu siirtää Sipooseen. Lonnaan jätettäisiin laivastoasemaan kuuluva demagnetointiasema, samoin Isosaareen torpedokoeasema. Katajanokalla olisi edelleen laituripaikka laivastoasemalle sekä siihen liittyvät pienet toimistotilat päivystystä varten.²⁵⁹

Laivastoaseman rakentaminen Santahamina–Kuninkansaari–Vallisaari -alueelle olisi vaatinut mittavia tietöitä. Santahaminassa olisi esimerkiksi pitänyt rakentaa uusi tie Kuningassalmeen sekä sieltä silta Kuningassalmen yli.²⁶⁰

Suunnitelmien kehittäminen ja muuttaminen

Valtioneuvosto päätti puolustusministeriön esittelyssä 5.1.1950 hyväksyä Valtion Metallitehtaiden ehdotuksen, että pääosa Katajanokan laivasto- ja kasarmialueesta periaatteessa siirrettäisiin kauppa- ja teollisuusministeriön hallintaan ja vuokrattaisiin Valtion Metallitehtaille.²⁶¹ Samalla päätettiin, että puolustusvoimien Katajanokalla käytössä olevat rakennukset ja laitteet siirtyisivät kauppa- ja teollisuusministeriön hallintaan, kun vuoden 1950 lisämenoarviolla olisi myönnetty määräraha laivastoaseman ensimmäisiä uusia tiloja varten.

Määräraha myönnettiin vasta vuosien 1951, 1952 ja 1953 tulo- ja menoarviossa. Valtioneuvoston hyväksyttyä aluevaihdoksen puolustusministeriö ja kauppa- ja teollisuusministeriö solmivat vaihtosopimuksen 10.2.1950. Sen jälkeen laadittiin tarkempi vaihtosuunnitelma. Alueen ja joidenkin rakennusten luovuttamisesta Valmet Oy:lle säädettiin lailla 14.6.1951, ja sen perusteella valtioneuvosto hyväksyi vaihtosopimuksen.²⁶²

Määrärahoilla rakennettiin Santahaminaan kevyt telakka, varustelulaituri sekä asuntoja.²⁶³ Enempää ei ehditty, sillä sotakorvausten jälkeen Valmet Oy alkoi tuottaa tappiota. Asiantuntijat ehdottivat vuonna 1953 telakoiden palauttamista puolustusministeriölle, ja Valmet Oy suunnitteli Katajanokan telakan lopettamista vuoden 1955 loppuun mennessä.²⁶⁴ Toiminta kuitenkin jatkui, joten Helsingin Tukikohta saattoi siten toistaiseksi jäädä Katajanokalle, kunnes uudet rakennukset ja alueet olisivat valmiit.

²⁵⁸ Ibid.

²⁵⁹ Ibid.

²⁶⁰ Ibid.

²⁶¹ Ote VN:n pöytäkirjasta 5.1.1950, kansio Helsinki, Kaartin kasarmi jne., PIMArk.

²⁶² AsK 323/14.6.1951. PIM:n muistio 28.4.1953 Katajanokan laivastoasemasta ja sen siirtämisestä kauppa- ja teollisuusministeriön hallintaan, kansio Helsinki, Kaartin kasarmi jne., PIMArk. Ote VN:n pöytäkirjasta 21.6.1951, kansio Helsinki, Kaartin kasarmi jne., PIMArk.

²⁶³ Koivisto s. 429.

²⁶⁴ Enqvist ja Härö s. 235. Koivisto s. 429.

Neuvostoliitto ilmoitti syykuussa 1955 luopuvansa Porkkalan vuokra-alueesta ja niin laivastoasemakysymys nähtiin aivan uudessa valossa. Porkkalan Obbnäsin²⁶⁵ alue todettiin sopivaksi laivastotukikohdaksi. Monen vaiheen kautta Helsingin Laivastoasema ja Helsingin Lippue siirtyivät Obbnäsiin 30.8.1959,²⁶⁶ ja Santahaminaan rakennetut tilat jäivät muiden joukkojen käyttöön.

Jos laivastoasema olisi rakennettu Helsingin edustalle, se olisi huomattavasti muuttanut Suomenlinnan linnoituspiirin merkitystä ja saarten ulkonäköä. Ilmeisesti laivastoasema olisi myös hidastanut tai estänyt Suomenlinnan luovuttamista siviilikäyttöön. Valli- ja Kuninkaansaaren ainutlaatuinen luonto olisi kärsinyt huomattavasti laivastoasemasta.

Voidaan spekuloida sillä, mitä Porkkalan palauttaminen alkuperäisen sopimuksen mukaan eli vasta vuonna 1994 olisi merkinnyt laivastoasemalle. Laivastoasema olisi kenties päätetty jättää Santahamina–Vallisaari–Kuninkaansaari -alueelle siihen uhrattujen suurien rahasummien takia. Voidaan myös ajatella, että laivastoasema kyseisellä alueella kuitenkin ajan myötä olisi osoittautunut epäkäytännölliseksi, ja se olisi kokonaan tai osittain siirretty muualle. Valli- ja Kuninkaansaaren säilyminen laivastoaseman hallinnassa olisi todennäköisesti herättänyt kiivasta keskustelua, jopa riitoja. Jos uusi laivastoasema olisi ehditty rakentaa osittain valmiiksi Porkkalan palautukseen mennessä, siirrosta päättäminen olisi ollut erittäin hankalaa. Santahaminan asemaan nämä oletetut vaihtoehdot tuskin olisivat kovin voimakkaasti vaikuttaneet, koska sen asunnoille ja kasarmeille on aina löytynyt käyttäjiä.

Jos laivastoasema olisi siirretty suunnitellulle alueelle, olisi tavallaan palattu ensimmäistä maailmansotaa edeltäneeseen tilanteeseen, jolloin Viapori-Suomenlinna suojasi laivastotukikohtaa. Kaiken kaikkiaan voidaan katsoa, että oli pitkällä tähtäimellä meripuolustuksen ja rannikkopuolustuksen etu, ettei laivastoasemaa ehditty siirtää suunnitellulle alueelle ennen Porkkalan palautusta. Se olisi ollut vain huono kompromissi.

²⁶⁵ Nykyinen nimi Upinniemi otettiin käyttöön vasta myöhemmin.

²⁶⁶ Koivisto s. 430.

10. Porkkalan palautuksesta voimakkaaseen kehittämiseen

PORKKALAN ALUE VAIKUTTI suuresti koko rannikkopuolustukseen siitä saakka, kun alue allekirjoitetun välirauhansopimuksen mukaan vuonna 1944 jouduttiin vuokraamaan Neuvostoliitolle 50 vuodeksi sotilastukikohdaksi. Jatkosodan jälkeisen rannikkopuolustuksen ryhmityksessä otettiin huomioon Porkkalan vuokra-alue. Alueen palauttaminen Suomelle ennen aikojaan ja samoihin aikoihin alkanut maanpuolustuksen yleinen kehittäminen aiheuttivat suuria muutoksia rannikkopuolustuksen aluekysymyksiin.

10.1 Aluekysymyksiä ohjanneet tekijät Porkkalan palautuksen jälkeen

Puolustuspolitiikka ja alueellinen puolustusjärjestelmä

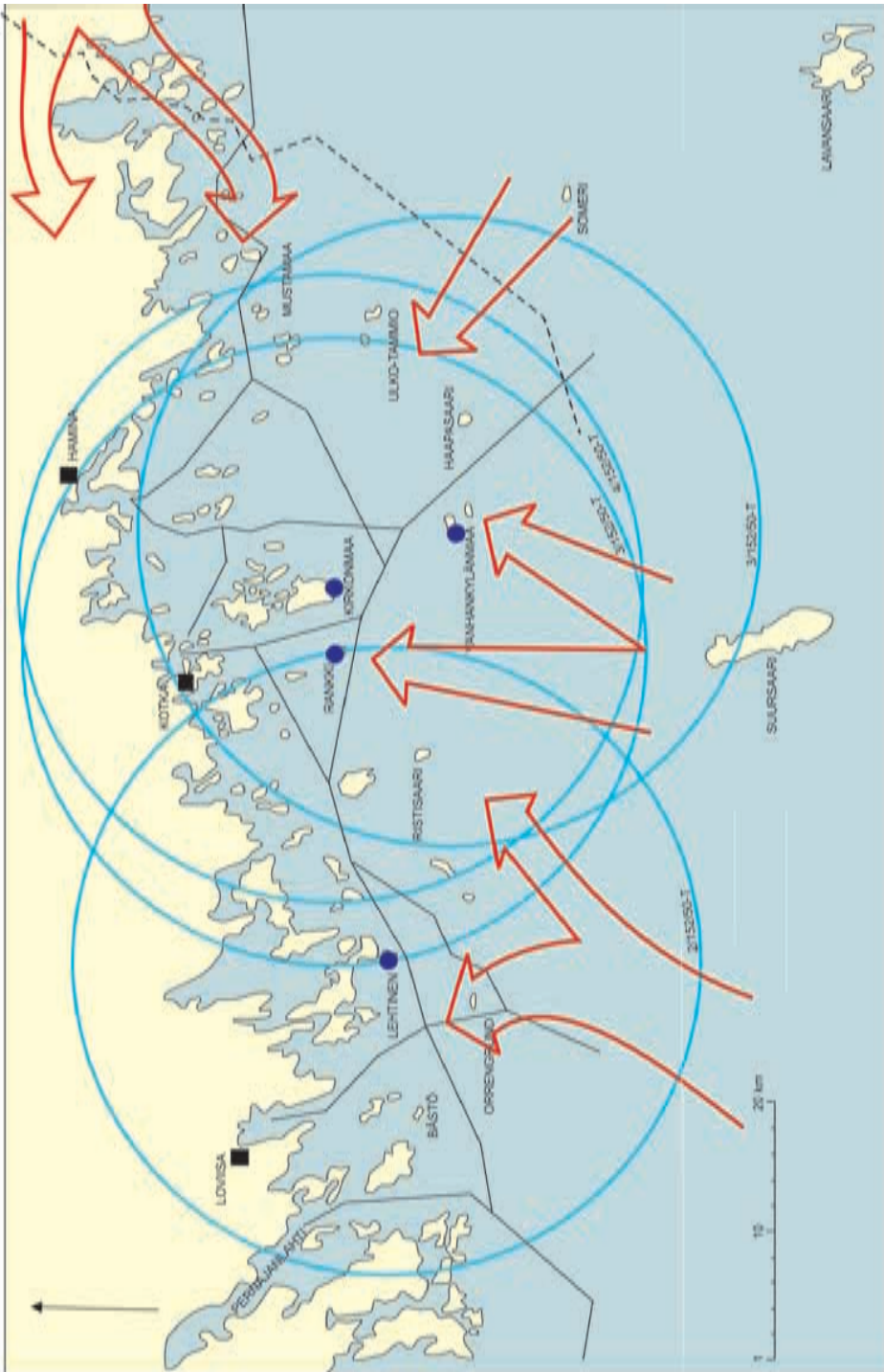
LYHYEN LIENNYTYKSEN JÄLKEEN suurvaltojen suhteet kiristyivät jälleen 1950-luvun loppupuolella. Neuvostoliiton sotilasjohto pyrkiikin 1950-luvun puolesta välistä alkaen lisäämään vaikutusvaltaansa Suomen puolustusvoimiin. Yksi keino tähän oli sotilaskaluston hankkiminen Neuvostoliitosta. YYA-sopimus vaati Suomea puolustautumaan kaikin käytettävissä olevin keinoin, mutta Pariisin rauhansopimus rajoitti näitä keinoja. Presidentti Kekkonen tiedusteli vuonna 1957 Neuvostoliiton suurlähettiläs Lebedeviltä rajoitusten poistamista. Presidentti sai myönteisen vastauksen, jolloin jälleen pohdittiin Suomen länsirajan vahvistamisen ongelmaa ja Neuvostoliiton halua tiivistää maiden sotilasyhteistyötä.¹ Näihin kysymyksiin palattiin vielä myöhemmin.

Jännitys Euroopassa kiristyi Suomen osalta Noottikriisiin syksyllä 1961. Pääesikunnassa oli ennakoitu mahdollinen konsultointipyyntö ilman, että oltiin selvillä siihen liittyvästä poliittisesta pelistä. Kapteeni Risto Hyvärinen sai kesäkuussa 1961 tehtäväksi arvioida kriisiä. Hyvärinen katsoi laatimassaan muistiossa Neuvostoliiton voivan vaatia Suomelta Ahvenanmaan miehitysoikeutta sekä oikeuksia merivoimiensa tukeutumista varten, jolloin Ahvenanmaan ja Turun saaristo joutuisivat Neuvostoliiton käyttöön.² Hyvärisen muistion kohdat olivat toistuvasti esillä sekä noottikriisin aikana että myöhemmin Neuvostoliitosta hankittavien sotatarvikkeiden yhteydessä.

Hyvärinen näki, että rannikonpuolustus voisi joutua omin voimin vastaamaan Pohjanlahden puolustuksesta ja osallistumaan Suomenlahden sulkemiseen huolimatta siitä, että Neuvostoliitto mahdollisesti ajoittain tukeutuisi Suomen rannikolle ja Suomen rannikkotyökistölle jouduttaisiin

¹ Salminen s. 63.

² Idem s. 75.

26. Itäisen Suomenlahden rannikkotyökistön ryhmitys 1960-luvun loppupuolella ja mahdollisen hyökkääjän arvioidut hyökkäyssuunnat. Idästä tulevaa hyökkäystä pidettiin todennäköisempänä (ryhmitys Leivo 1999 s. 215, hyökkäyssuunnat Tirronen 23.1.2007).

suorittamaan kiireellisiä hankintoja.³ Kun Neuvostoliitto sitten lähetti noottinsa Suomelle 30.10., se ei aiheuttanut laajamittaisia rannikopuolustuksen valmiuteen liittyviä toimenpiteitä. Vuoden 1961 noottikriisi aloitti kuitenkin monta meri- ja rannikonpuolustuksen kehityshanketta, ja se aiheutti myös tiettyä tarvetta kehittää Länsi-Suomen meri- ja rannikonpuolustuksen kohteita sen varalta, että jos puolustus idän suuntaan olisi pettänyt, niin lännessä olisi tiettyjä tukialueita varastoineen, joista puolustustoimenpiteet olisi ollut mahdollista aloittaa.⁴ Yksi 1960-luvun alun konkreettinen toimenpide oli myös järeiden tykkien palauttaminen Kuivasaareen ja Isosaareen. Noottikriisi näkyi rannikonpuolustuksessa kuitenkin ensisijaisesti merivalvonnassa, jota ryhdyttiin järjestelmällisesti kehittämään.

1950-luvun loppupuolella aloitettiin erityisesti Suomelle sopivan paikallispuolustusjärjestelmän kehittäminen. Alueellinen puolustusjärjestelmä otettiin käyttöön 1960-luvulla, mutta lopullisesti sen perusasiat saatiin valmiiksi tammikuussa 1971.⁵ Kiinteän rannikonpuolustuksen sopeuttaminen uuteen järjestelmään vaati oman aikansa. Alueellisen puolustusjärjestelmän yhteydessä heräsi 1960-luvulla keskustelu ydinsodan mahdollisuudesta, ja luottamus kiinteään rannikonpuolustusjärjestelmään laski. Ydinuhan alla siirryttiin alueellisen puolustusjärjestelmän mukaisesti sissisotaan. Kiinteä rannikkotykistö ei tuntunut oikein sopivan sissisotaan. Yksi ratkaisu oli pienet rannikko-ohjukset, joilla pieni liikkuva joukko pystyi upottamaan vihollisaluksia ja joita 1960-luvulla myös hankittiin rannikkotykistölle.

Vuoden 1968 Tšekkoslovakian miehitys, päinvastoin kuin noottikriisi, johti rannikopuolustuksen valmiuden kohottamiseen.⁶ Lisäksi Tšekkoslovakian kriisi osoitti, että meillä ydinsodan lisäksi oli otettava huomioon suhteellisen nopea kaappaushyökkäys, jonka torjuntaan sopi hyvin korkean valmiuden rannikkotykistö.⁷ Pääkaupunkiseudun rannikkotykistöä vahvennettiin merkittävästi, ja järeille rannikkotykeille yritettiin kehittää esimerkiksi Helsingin lentokenttäalueille mahdollisesti tapahtuviin maahanlaskuihin sopiva herätesytyn.

Ryhmittämisperiaatteet

Kysymys rannikkotykistön ryhmittämisperiaatteesta jakoi päättäjien mielipiteet sotien jälkeen, ja mietittiin, pitäisikö käyttää koottua vai hajasijoitettua ryhmitystä. Kootussa ryhmityksessä rannikkotykistöjoukko-osasto sijoitettaisiin rauhan aikana kokonaisuudessaan samalle kasarmialueelle tai vastaavalle alueelle, ja linnakkeet jätettäisiin vartiolinnakkeiksi tai vartioimattomiksi. Hajasijoitetussa ryhmityksessä esikunta ja esikuntayksiköt sijoitettaisiin joukko-osaston vastuualueen takaosaan, mutta koulutusyksiköt sijoitettaisiin operatiivisen näkemyksen perusteella alueen tärkeimmille rannikkolinnakkeille. Kummankin vaihtoehdon etuja ja haittoja oli harkittu jo 1920-luvulta alkaen. Kootussa ryhmityksessä esimerkiksi rakennuksia ja alueita tarvittiin vähemmän ja kustannukset olivat pienemmät. Hajautetussa ryhmityksessä rannikopuolustuksen valmius oli parempi. Jatkosodan jälkeen hetkellisessä liennytyksen ilmapiirissä 1950-luvun loppupuolella, kun mikään vaara ei näyttänyt uhkaavan Suomen rannikkoja, oli vaikeaa perustella sitä, miksi

³ Idem s. 77.

⁴ Aarni Lehti 5.7.2004.

⁵ Kanninen 1996 s. 174.

⁶ Ermei Kanninen 4.9.2001.

⁷ Timo Sario 4.10.2002.

pitäisi palvella vaikeissa olosuhteissa linnakkeilla, kun mantereelle rakennettavissa varuskunnissa kaikenlainen toiminta näytti helpommalta.

Kysymys ryhmityksestä tuli esille esimerkiksi Obbnäsin–Porkkalan alueella, jossa vaihtoehtona oli keskittää toiminta linnakesaarille tai rakennettavaan uuteen varuskunta-alueeseen. Hajautettua ryhmitystä ajoi erityisesti eversti Väinö Karvinen,⁸ joka toimi kenraalimajuriksi ylennettynä rannikkotyökistön ensimmäisenä tarkastajana vuonna 1967. Hän vaikutti siten voimakkaasti 1950- ja 1960-lukujen alueratkaisuihin. Karvinen korosti asumista ja elämistä linnakkeella myös epäedullisina ja epämiellyttävinä vuodenaikoina. Hän katsoi, että 1950-luvun loppupuolella linnake-elämään ja -palveluun tulleet monet parannukset johtaisivat siihen, että hajautetun ryhmityksen edut painoivat huomattavasti enemmän kuin kootun ryhmityksen rauhanajan mukavuusnäkökohdat. Varsinkin alokaskoulutus jouduttiin kuitenkin monessa paikassa käytännön syistä keskittämään mantereelle.

Kehittämisohjelmat

Alueelliseen puolustukseen siirtyminen vaikutti myönteisesti rannikkotyökistöaselajin kehittämiseen, kun ensin oli hyväksytty aselajin rooli uudessa järjestelmässä. Pääesikunnan päällikkö asetti vuoden 1972 alussa työryhmän tutkimaan rannikkotyökistön kehittämistä 1973–1987 ensimmäisen parlamentaarisen puolustuskomitean kesäkuussa 1971 jättämän raportin pohjalta. Työryhmä jätti mietintönsä marraskuussa 1973, ja puolustusvoimain komentaja hyväksyi sen rannikonpuolustuksen suunnittelun ja kehittämisen perustaksi. Työryhmä käytti nimilyhennettä RPT-72. Ryhmän työ vaikutti rannikkotyökistöaselajin kehittämiseen 1970- ja 1980-luvuilla ja jonkin verran vielä 1990-luvulla.

Eversti Alpo Kantola määräsi palvellessaan Pääesikunnan operatiivisella osastolla 1970-luvun puolivälissä tutkittavaksi 152 Tampella -kalustolla varustettujen linnakkeiden tarkoituksenmukaisuutta, koska olisi pitänyt investoida aika paljon rahaa linnakkeiden ajanmukaistamiseen. Alustavan selvityksen mukaan 1970-luvun lopussa näistä linnakkeista olisi kannattanut luopua, mutta yllättäen yleisesikuntapäällikkö kenraaliluutnantti Ermei Kanninen kuitenkin vastusti tätä, ja saatiin päinvastoin käsky lisätä toimintaa näillä linnakkeilla.⁹ Tämä johti siihen, että talvileirit pidettiin melkein säännöllisesti 152 Tampella -kalustolla varustetuilla linnakkeilla,¹⁰ joilla myös järjestettiin kertausharjoituksia.

Päätös pitää jo vanhentuneiksi katsottavat patterit ja linnakkeet käytössä johtui osittain siitä, että RPT-72 -työryhmän työ saattoi myös puolustusvoimien ja sen ylimmän johdon ymmärtämään rannikonpuolustuksen merkityksen sotilasläänin alueellisen puolustusjärjestelmän osana.¹¹ Alueellisen puolustusjärjestelmän yhden pääkehittäjän kenraalimajuri (vuodesta 1974 kenraaliluutnantti) Kannisen mielestä vanhentuneistakaan linnakkeista ei pitänyt luopua.¹² Saaret muo-

⁸ Väinö Karvinen: Kiinteän rannikkotyökistön rauhanajan sijoituskysymys: koottu vai hajasijoitus?, SAL 1957 s. 44–47.

⁹ Asko Kilpinen 4.10.2002.

¹⁰ Lisäksi Hangon alueella järjestettiin 1980-luvulla suuria sotaharjoituksia, jotka palvelivat tarvetta näyttää, että rannikonpuolustuksen valmius on hyvä ja välineitä osataan käyttää. Harjoitukset saivatkin aika paljon julkisuutta osakseen.

¹¹ Juhani Niska 10.4.2001.

¹² Ermei Kanninen 4.9.2001

dostivat tärkeän osan alueellista puolustusjärjestelmää. Rannikkotykistö ei kuitenkaan koskaan edustanut puhdasta aluepuolustusta, vaan aselajin valmius oli suurempi ja sen reserviin sijoitetut reserviläiset iältään nuorempia kuin muissa paikallisjoukoissa, mikä nosti sen käyttöarvoa muihin vastaaviin joukkoihin verrattuna. Ei ollut mieltä luopua toimivasta järjestelmästä, jonka joukkoja voitiin kutsua harjoituksiin niin paljon kuin resurssit antoivat myöten, ja kotiuttaa myöhemmin jos osoittautuisi, ettei niitä tarvittaisi. Säilytettäviin linnakkeisiin sisältyi jopa Pohjanlahden alueella Vaasan saaristoon suunnitellut linnakkeet, vaikka niillä ei ollut todellista merkitystä ja kalustokin oli vanhentunutta.

Pohjanlahden linnakkeet toimivat lähinnä osoituksena Neuvostoliitolle siitä, että Suomi olisi valmis puolustautumaan joka suuntaan. Koska poliittisissa puolueissa oli useita henkilöitä, joiden mielestä itäsuunnan linnoittaminen oli Neuvostoliiton vastaista, lunastettiin Pohjanlahden linnakkeiden kunnossa pitämisellä samalla tavallaan oikeus linnoittaa myös itäinen Suomenlahti, vaikka Neuvostoliitto mitä todennäköisimmin aavisti, mistä oli kysymys.¹³ Rannikkotykistö oli maavoimien strateginen aselaji ja sen kaikki puolustusvoimien johtoon kuuluvat hyväksyivät. Vanhentuneetkin patterit osoittivat valmiutta ja puolustustarkoitusta ulkopuolisille verrattuna siihen, että ne olisi luovutettu siviilikäyttöön.¹⁴ Myös 100 TK- ja 130 TK -hankkeet osoittivat vastaavaa puolustustahtoa.

Viimeinen kerta, kun Neuvostoliiton kanssa neuvotteluissa sivuttiin rannikonpuolustusta, oli 1970-luvun keskustelut yhteisistä sotaharjoituksista. Keskustelut alkoivat, kun Neuvostoliiton sotilasiamies kommodori V. A. Andruškevitš tammikuussa 1972 kutsui eräät suomalaiset kenraalit epäviralliselle illalliselle, ja tilaisuuden jälkeen otti esille ajatuksen Suomen ja Neuvostoliiton ystävyyden vahvistamisesta sallimalla Neuvostoliiton joukkojen sotaharjoitukset Pohjois-Suomessa YYA-sopimuksen veloitteiden täyttämiseksi. Kommodori Andruškevitš kysyi kenraaliluutnantti Paavo Junttilalta, mitä toimenpiteitä tulisi suorittaa jo rauhan aikana kriisitilanteen vaatimia sotilaallisia toimia silmällä pitäen. Syksyllä 1972 annetussa vastauksessa meripuolustus rajattiin vain Ahvenanmaan, Saaristomeren ja Pohjanlahden alueelle sekä rannikolle, mihin Neuvostoliitto keväällä 1973 antamassaan vastauksessa kiinnitti huomiota, koska laivaston tehtäväksi oli ilmoitettu koko valtakunnan puolustaminen.¹⁵ Yhteisiin sotaharjoituksiin palattiin vielä viimeisen kerran lyhyesti kenraaliluutnantti Kannisen vieraillessa Neuvostoliitossa syksyllä 1982.

Kun arvioidaan rannikkotykistöaselajin voimakasta kehittämistä vuodesta 1972 alkaen samanaikaisesti Neuvostoliiton kanssa käytyjen keskustelujen kanssa, on muistettava, että rannikkotykistöaselajin kehittämisen tausta oli 1960-luvun lopun tilanteessa, jolloin huomattiin aselajin sopivan aluepuolustusjärjestelmään. Esimerkiksi Isokarin kunnostamisesta oli tehty esitys jo vuonna 1969. Vuodesta 1972 vuoteen 1982 saakka, jolloin keskusteltiin yhteisistä sotaharjoituksista, ei tiettävästi tullut esille minkäänlaisia esityksiä konkreettisista rannikkopuolustuksen aluekysymyksistä.¹⁶ Ei voida kuitenkaan todeta, etteivätkö keskustelut olisi vaikuttaneet aluekysymyksiin, sillä ne todennäköisesti vahvistivat jo tehtyjä suunnitelmia ja päätöksiä rannikkotykistöaselajin

¹³ Idem.

¹⁴ Juhani Niska 10.4.2001

¹⁵ Matti Lukkari: Lauri Sutela. Puolustusvoimain komentaja, Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 2003, s. 146 ja 150–151.

¹⁶ Ermei Kanninen 4.9.2001.

kehittämisestä.¹⁷ Puolustusvoimien ylin johto ei vielä katsonut Suomen voivan luopua kiinteästä rannikkotykköstä.

Lainsäädäntö

Vähitellen oli huomattu, että vuodelta 1898 peräisin oleva pakkolunastusmenettely oli hidas ja sekä luovuttajan että pakkolunastajan kannalta monessa suhteessa epätarkoituksenmukainen. Erityisesti kysymys pakkolunastettavan alueen haltuunoton sallimisesta ennen pakkolunastuksen loppuun saattamista oli ajankohtainen. Muun muassa 13.10.1944 annettuun lakiin pakkolunastuksesta puolustustarkoituksiin¹⁸ ja sen toimenpanosta annettuun asetukseen¹⁹ sisältyi puolustusvoimien tarpeisiin suoritettavaa pakkolunastusta edistäviä määräyksiä. Se oli katsottu tarpeelliseksi talvi- ja jatkosodassa saatujen kokemusten perusteella sekä sotienjälkeisen tilanteen selvittämiseksi.²⁰ Siviilissä käytettiin edelleen vuoden 1898 lakia.

Yleistä pakkolunastuslakia tarkistettiin vuonna 1951.²¹ Pakkolunastuslain sovellusala supistui kuitenkin huomattavasti 1950-luvulla. Valtioneuvosto asetti sen takia 8.9.1955²² oikeusministeriön esittelystä komitean laatimaan ehdotusta pakkolunastusmenettelyn yksinkertaistamiseksi. Komitea laati ehdotukset seitsemäksi uudeksi tai muutettavaksi laiksi, joista yksi oli laki pakkolunastuksesta puolustustarkoituksiin annetun lain muuttamisesta.²³ Komiteasta käytettiin nimitystä pakkolunastusmenettelykomitea.

Komitea jätti mietintönsä valtioneuvostolle 25.3.1965. Oikeusministeriö antoi tehtäväksi valmistaa pakkolunastuskomitean mietintöön pohjautuvan esityksen pakkolunastusmenettelyn uudistamisesta, joka jätettiin hallituksen esitykseksi lokakuussa 1967. Ehdotus sisälsi vain pieniä muutoksia pakkolunastuksesta puolustustarkoituksiin annettuun lakiin.²⁴

Lain käsittely kesti suhteellisen kauan, koska kyseessä oli tärkeä periaatteellinen ja poliittinen, kansalaisten perusoikeuksia koskeva kysymys.²⁵ Moni oli sitä mieltä, että laki pakkolunastuksesta puolustustarkoituksiin olisi pitänyt sisällyttää yleiseen pakkolunastuslakiin. Asiaa ajoi myös puolustusministeri Seppo Westerlund. Syy miksi puolustusministeriön kiinteistöosaston päällikkö Pentti Heikkilä ja eräät muut puolustusministeriön edustajat halusivat säilyttää oman lain, oli muun muassa se, että se salli korvauksena kalleimman käyvän hinnan, kun yleinen pakkolunastuslaki vain käyvän hinnan. Lisäksi se mahdollisti sen, että riidaton osuus korvauksista maksetaan heti, kun yleisen lain mukaan suoritettavat pakkolunastukset saattoivat kestää vuosikymmeniäkin ennen kuin korvauksista päästiin sopuun. Nämä kaksi tekijää, hinta ja nopeus, vaikuttivat myönteisesti puolustustarkoituksiin suoritettuihin pakkolunastuksiin. Voidaan katsoa, että oli hallitusneuvos

¹⁷ Asko Kilpinen 4.10.2002.

¹⁸ AsK 787/13.10.1944.

¹⁹ AsK 788/13.10.1944.

²⁰ Matti Niemi 26.6.2001. Pentti Heikkilä 4.7.2001.

²¹ AsK 672/28.12.1951.

²² Ehdotusta pakkolunastusmenettelyn yksinkertaistamiseksi laatimaan asetetun ..., s. I–II.

²³ Ibid. s. I.

²⁴ Ehdotus hallituksen esitykseksi Eduskunnalle pakkolunastusmenettelyä koskevan lainsäädännön uudistamisesta, Lainvalmistelukunnan julkaisuja; 1967:2, Helsinki 1967, s. 3. Ehdotusta pakkolunastusmenettelyn yksinkertaistamiseksi laatimaan asetetun ..., s. 142–144.

²⁵ Matti Niemi 26.6.2001.

Pentti Heikkilän ansiota saada eduskunnan laki- ja talousvaliokunnan puheenjohtaja vakuuttuneeksi vuoden 1944 pakkolunastuslain tarpeellisuudesta.²⁶ Puolustushallinnon oma laki jäi näin ollen voimaan, kun uusi pakkolunastuslaki²⁷ tuli lopulta voimaan heinäkuussa 1977.

Laki pakkolunastuksesta puolustustarkoituksiin kaipasi tämän jälkeen hieman tarkennuksia. Puolustusministeriön kiinteistöosaston päällikkö, hallitusneuvos Matti Niemi, ja muut puolustusministeriön edustajat saivat jälleen kerran päättäjät ymmärtämään oman lain tarpeellisuuden, ja uusi laki omaisuuden lunastuksesta puolustustarkoituksiin säädettiin vuonna 1996.²⁸ Siinä käsiteltiin lähinnä puolustustarkoituksiin suoritettujen pakkolunastusten poikkeamista vuonna 1977 säädetyistä yleisistä laista.

10.2 Porkkalan palautus

10.2.1 Porkkalan palautuksen tausta, valmistelut ja vastaanotto

VAIKKA PORKKALAN VUOKRA-ALUEESEEN kuului vain muutama suomalainen rannikkolinnake, tämän välittömästi pääkaupunkiseudun läheisyydessä olevan alueen luovuttaminen Neuvostoliitolle vuonna 1944 oli sekä sotilaallinen kysymys että monin tavoin poliittinen kysymys, ja koko vuokrauksen ajan sen koettiin uhkaavan maan itsenäisyyttä ja estävän maan puolueettomuuden.

Sotilastukikohdan tärkein alue oli Obbnäs, jonne Neuvostoliitto rakensi sotasataman Obbnäsin kartanon maille. Alue oli ennen luovutusta kauan ollut Rönningin suvun omistuksessa, kunnes perikunta omistaja Karl Fredrik Rönningin kuoltua myi sen kartanomistaja Johan Selim Degerthille.²⁹ Vuoden 1944 evakuoinnin aikaan Obbnäsissa ja sen saaristossa oli myös kymmenisen huvilaa. Maan omistussuhteet olivat siten vuonna 1944 jo yksinomaan Obbnäsin alueella suhteellisen monimutkaiset, ja siksi Porkkalan palautus synnytti paljon epäselvyyksiä.

Neuvostoliitto luopui yllättäen oikeudesta käyttää Porkkalan aluetta Moskovassa 19.9.1955 allekirjoitetulla sopimuksella. Tästä aiheutui paljon muutoksia rannikkopuolustuksen alueille. Vaikka nykyisen Upinniemen varuskunnan voidaan sanoa olevan pääosin laivastotukikohta, se ja sen lähisaaristo ovat laajasti olleet myös rannikkopuolustuksen käytössä.

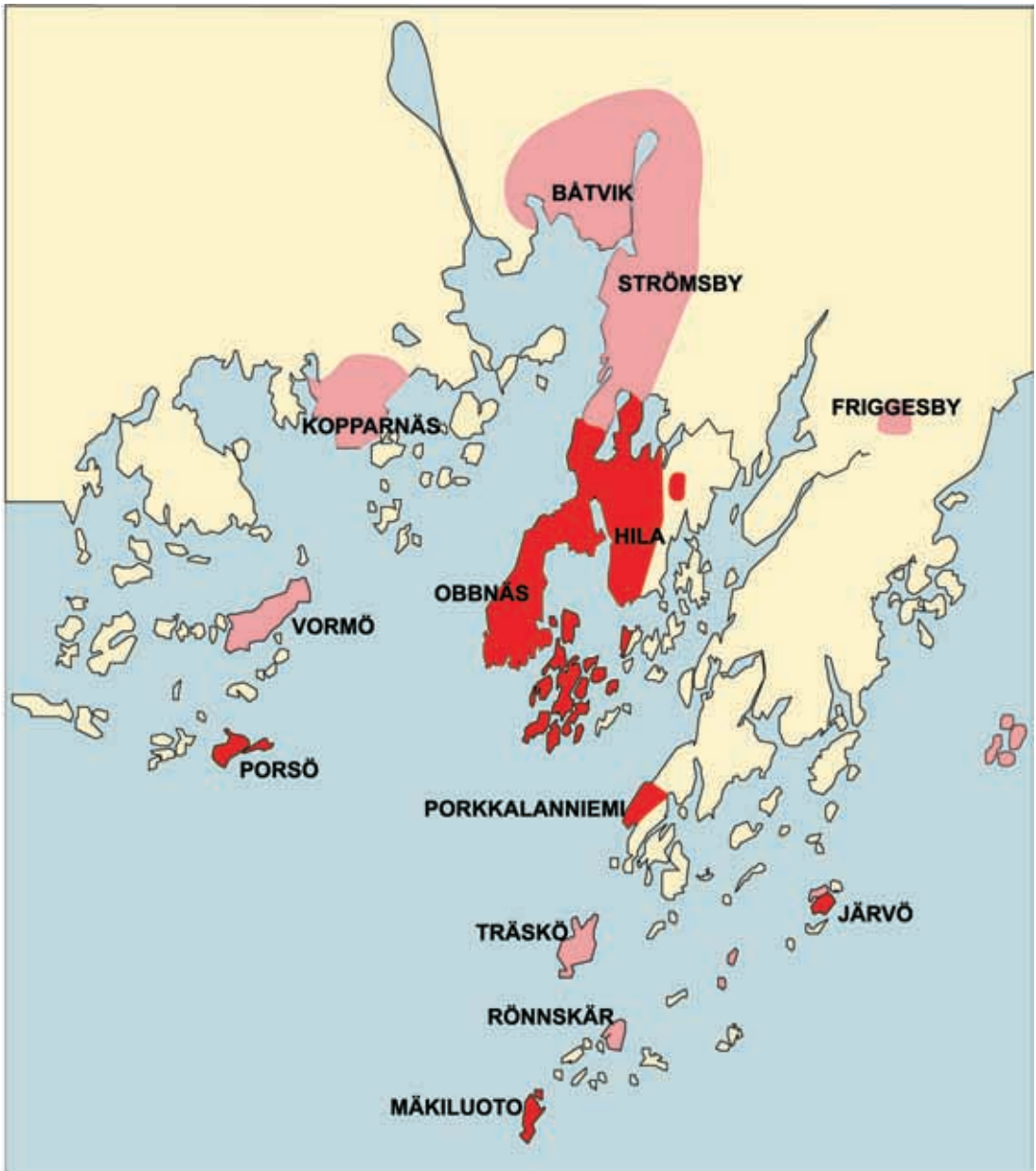
Porkkalan vuokra-alueita olivat vastaanottamassa vuonna 1956 sekä puolustusvoimat että rajavartiolaitos muiden viranomaisten lisäksi. Valtioneuvoston joulukuussa 1955 asettaman Porkkalan väliaikaisen hallintotoimikunnan puheenjohtajaksi kutsuttiin rajavartiostojen päällikön apulainen, kenraalimajuri Kaarlo Vaala. Hallintotoimikunta työskenteli muutamia poikkeuksia lukuun ot-

²⁶ Idem. Pentti Heikkilä 4.7.2001.

²⁷ AsK 603/29.7.1977. Lain nimi oli nyt laki kiinteän omaisuuden ja erityisten oikeuksien lunastuksesta.

²⁸ AsK 1301/30.12.1996. Matti Niemi 26.6.2001.

²⁹ Karl Fredrik Rönningin veli Gustav Adolf Rönning sai hallintaansa alueen Ramsön saaresta Obbnäsin saaristosta. Degerthin aikana Obbnäsin alueelta erotettiin monta maapalstaa ulkopuolisille, kuten Obbnäsin kärjestä säveltäjä Robert Kajanukselle ja Degerthin suvun jäsenille. Esimerkiksi Obbnäsin kartanoa lähimpänä oleva Edön alue oli myös aluksi Johan Selim Degerthin omistuksessa, kunnes hän antoi sen tyttärelleen. Johan Selim Degerthin kuoltua vuonna 1932 kartanon omisti muun muassa hänen poikansa Arvo Degerth. Rafael Lindqvist: Mitt förlorade paradis. Bilder och minnen från Obbnäs och omnejd, Söderströms, Helsingfors 1946, s. 62 ja 68.

27. Porkkalan entisen vuokra-alueen tärkeimmät aluekysymykset. Vaaleammalla alueet, jotka aluksi pyrittiin pakkolunastamaan ja tummemmalla lopulliset pakkolunastukset (Appel s. 87).

tamatta samoin valtuuksin kuin lääninhallitukset lääneissään. Toimikunnan työskentely päättyi 30.6.1956, jolloin sille kuuluneet tehtävät siirrettiin Uudenmaan lääninhallituksen hoidettaviksi.

Syksyllä 1955 alettiin puolustusvoimissa ja rajavartiolaitoksessa kiireesti valmistella vuokra-alueen vastaanottoa. Valmisteluja haittasi epätietoisuus tarkasta palautustavasta ja ajankohdasta. Vastaanottoa varten perustettiin Puolustuslaitoksen Porkkalan vastaanotto-osasto, josta käytän-

nössä ryhdyttiin käyttämään lyhyempää muotoa Porkkalan vastaanotto-osasto. Osaston komentaja oli eversti Ali Koskimaa, ja siihen kuului esikunta, neljä komppaniaa, lentokenttien vastaanottoelin, reservikomppania sekä Saariston alueen vastaanotto-osasto (SaarVOs). Puolustuslaitoksen Porkkalan vastaanotto-osasto antoi käskyn Porkkalan alueen tulokatselmuksesta ja vastaanotosta siihen osallistuville joukoille 9.11.1955,³⁰ mutta siihen mennessä kaikki oli käytännössä jo valmisteltu erilliskäskeyn perusteella. Myös Pääesikunnan operatiivinen osasto antoi vastaavan käskyn 4.1.1956,³¹ mutta se ei juurikaan sisältänyt uusia asioita.

Suuren yleisön ja tiedotusvälineiden kiinnostus Porkkalaa kohtaan oli erittäin suuri. Yksi sanomalehti jopa tarjosi hyväkuntoisena hiihtäjänä tunnetulle lehtimiehelle suurehkon palkkion siitä, että tämä olisi ennen palautusta hiihtänyt salaa jäätä pitkin vuokra-alueelle tekemään artikkelia siitä.³² Uteliaat aiheuttivat rajavartijoille paljon vaivaa.

Neuvostoliiton käsky tukikohdan purkamisesta ja tyhjentämisestä annettiin 25.8.1955, siis jo ennen palautusneuvotteluja, ja sen vahvisti vielä Neuvostoliiton puolustusministeriö 30.9.1955.³³ Suomalaiset huomasivat neuvostoliittolaisten hävittävän linnoituslaitteitaan syyskuusta alkaen. Mäkiluodon järeä tykkitorni räjäytettiin palasiksi 25. tai 26.10. ja tulenjohtotori 3.12.1955.³⁴ Syksyn aikana joukkojen kalustoa ja materiaalia kuljetettiin pois vuokra-alueelta. Vuokra-alueen rajamerkit poistettiin 18.–26.1.1956,³⁵ suomalaiset tekivät työn omalla ja venäläiset omalla puolellaan rajaa.

Palautuspäivänä 26.1.1956 eri joukko-osastoista kootut joukot ryhmittäytyivät aamusta alkaen rajan tuntumaan vuokra-alueelle siirtymistä varten. Tärkein rajanylityspaikka oli Stensvik, jonka kautta suurin osa joukoista siirtyi Porkkalan alueelle. Yleisen turvallisuuden vuoksi ja ryöstelyn estämiseksi entiselle vuokra-alueelle pääsyyn tarvittiin lupa. Alueelle siirrettyjen sotilasosastojen tehtävänä oli ensin katsastaa alue ja sen tärkeimmät tiet ja sotilaalliset laitteet pääpiirtein yleiskuvan saamiseksi. Sen jälkeen tutkittiin yksityiskohtaisesti ja merkittiin sotilaallisesti tärkeät laitteet, neuvostojoukkojen rakentamat talot ja muut rakenteet sekä mahdolliset miinoitteet ja alueet, jossa oli ammuksia ja muita räjähteitä. Alueen entisten asukkaiden sallittiin käydä katsomassa kotiseutuaan 4.2. alkaen.

Meripuolustuksen kohteiden vastaanoton suunnittelusta vastasi lähinnä Rannikkotyöstörykmentti 1 (RT 1). Sen alustava vastaanottosuunnitelma valmistui 13.10.1955,³⁶ ja se sisälsi ohjeet organisaatiolle, joka myöhemmin annetussa Puolustuslaitoksen Porkkalan vastaanotto-osaston käskyssä sai nimen Saariston alueen vastaanotto-osasto eli SaarVOs. SaarVOs:oon kuului lähinnä RT 1:n ja Helsingin Laivastoaseman (HelLAs) merivoimien henkilöstöä, ja sen johtajaksi määrättiin everstiluutnantti Toivo Knuuttila.³⁷ SaarVOs:n johto toimisi Lövnäsissä. Alue jaettiin Mäkiluod-

³⁰ PVOE N:o 5/sal/9.11.1955, PorkRPstoArk.

³¹ PEop-os N:o 9/Optsto/1 sal/4.1.1956, PEop-osArk.

³² Kyseinen henkilö kieltäytyi tarjouksesta harkittuaan sitä pitkään. Päiviö Mustonen 29.3.1987.

³³ Jari Leskinen ja Pekka Silvast: Suljettu aika. Porkkalan Neuvostoliiton sotilaallisena tukikohtana vuosina 1944–1956, Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki 2001, s. 311.

³⁴ Idem s. 312. Lähteessä todetaan räjäytyksen tapahtuneen 26.10, kun taas toisissa lähteissä päivämääräksi annetaan 25.10.

³⁵ Uuno Peltoniemi, Kai Säteri ja Ilmari Kirjavainen: Rajavartiolaitys 1919–1969, Rajamme Vartijat ry, Mikkeli 1969, s. 372.

³⁶ RT 1 N:o 2365/Järtsto/Db/13.10.1955, PorkRPstoArk.

³⁷ Johtajaksi kaavailtiin ensin RT 1:n komentajaa eversti Toivo Reposta. Eversti Reponen toimi lähinnä

don ja Obbnäsin alakaistaan. Kummallakin alakaistalla toimi useita partioita. Rannikkotyökistön linnakkeista laadittiin ennen vastaanottoa luettelot samoin kuin luovutetuista rakennuksista ja laitteista sekä varattiin mukaan alueen linnakekartat. SaarVOs tukeutuisi lähinnä Mäkiluotoon ja Obbnäsiin, joita myös valmistauduttiin vartioimaan.

SaarVOs:n varsinainen suunnitelma Porkkalan saaristoalueen vastaanotosta on päivätty 23.1.1956.³⁸ Vastaanotettavaan alueeseen kuului koko vuokra-alueen saaristo ja Porkkalan, Obbnäsin ja Degerön niemet. SaarVOs:n yleisenä tehtävänä oli huolehtia vastuualueensa tulokatselmuksesta ja tiedustelusta. Lisäksi sille määrättiin erikoistehtävinä vastaanottaa se kiinteä omaisuus ja laitteet, jotka ennen luovutusta olivat olleet puolustuslaitoksen hallussa, sekä mikäli alueilla oli muuta omaisuutta, luetteloida se ja ilmoittaa siitä vastaanoton johtoon.³⁹

SaarVOs siirtyi Porkkalan alueelle osin maitse, osin meritse. Rannikkotyökistön kohteet käytiin varsinaisesti läpi 27.1. Rannikkotyökistön tärkeimmät kohteet olivat Träskön–Rönnskärin–Mäkiluodon–Kallbådan -alue. Lisäksi käytiin matkan varrella olevissa kohteissa kuten Mikonkarilla (Mickelskär).⁴⁰

Tarkoituksena oli ollut tukeutua alueen tärkeimpään paikkaan Mäkiluotoon, mutta palautuksen jälkeen sen todettiin olevan niin huonossa kunnossa, ettei sitä voinut pitää tukikohtana, joten tarkastusmatkat suoritettiin Porkkalanniemestä.⁴¹

Suuri osa rannikkotyökistön kohteiden rakennuksista ja muista rakennelmista oli huonossa kunnossa, ja tykki- ja tulenjohtoasemat oli monessa paikassa räjäytetty rikki. Yleisesti ottaen korjausmahdollisuudet olivat heikot, koska linnakkeiden parhaimmilla paikoilla olleet rakennelmat oli tuhottu ja niiden korjaaminen tai uusien rakentaminen samalla paikalle olisi ollut vaikeaa.

Varsinainen vastaanotto ja tulokatselmus päättyi 2.2.1956, jolloin Puolustuslaitoksen Porkkalan vastaanotto-osasto käskettiin lopettama⁴² ja vastuu alueesta siirtyi 4. Pr:lle ja siviiliviranomaisille. Porkkalan alueen saaristo jäi kuitenkin RT 1:lle, joka sai käskyn järjestää alueen vartioinnin ja valvonnan yhdessä Suomenlahden merivartioston ja merenkulkuhallituksen kanssa. Kun vedet olivat auenneet, alettiin Mäkiluotoa kunnostaa ja raivata. Kesällä 1956 saatiin Mäkiluoto tarkoin tutkittua ja luetteloitua.⁴³

Porkkalan rannikkopuolustuksen alueiden vastaanotto onnistui kohtalaisen hyvin, vaikka se tapahtui hankalaan vuodenaikaan ja kohteet olivat huonommassa kunnossa kuin oli toivottu. Vastaanoton jälkeen tärkeää oli tiedustella ja raivata mahdollisimman nopeasti alue kevään aikana, jotta siviiliväestön toimintaa ei tarvitsisi kovin rajoittaa. Tarkka tiedustelu siirtyi kevääseen ja kesään runsaslumisen talven takia. Tämän ohella puolustusvoimat joutui suunnittelemaan alueen puolustusta ja omien alueidensa jälleenrakentamista. Tätä ennen oli tiedettävä, mitkä alueet yleensäkin jäisivät puolustusvoimien hallintaan. Porkkalan palautus aiheutti siten paljon lisätyötä

Pääesikunnan asiantuntijana palautukseen liittyvissä asioissa, ja joutui käymään paljon Porkkalassa, jossa hän kaatui eräässä pimeässä luolassa. Häneltä katkesi rintaluuta ja joutui sairaalaan, jolloin hänen huomattiin sairastavan keuhkosityöpää, johon hän kuoli vuonna 1960. Aake Merilä 7.8.1999.

³⁸ PVOS N:o 1/23.1.1956, PorkRPstoArk.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Lars Gottberg 11.7.1980.

⁴¹ Eino Tupala, 10.11.1980.

⁴² PE N:o 78/Optsto/1.2.1956, PorkRPstoArk.

⁴³ Esko Laaksonen 9.10.1980. Pentti Hanhivaara 15.12.1980

rannikkojoukoille ja jonkin verran muutoksia rannikkopuolustuksen vasta 1950-luvun alussa hyväksytyihin kokoonpanoihin ja ryhmitysuunnitelmiin.

10.2.2 Porkkalan rannikkopuolustuksen suunnittelu ja aluetarpeet

Porkkalan palautukseen liittyi monia oikeudellisia kysymyksiä ja alueiden hallintaongelmia, joiden ratkaiseminen oli hankalaa, koska aikaa oli käytössä vähän, sillä palautus tuli yllättäen. Alueen meripuolustuksen suunnitteluun oli erityisen vähän aikaa, koska muiden valtion ja kuntien viranomaisten sekä yksityishenkilöiden mielestä aluekysymysten ratkaisuun tuli päästä mahdollisimman nopeasti. Vuoden 1950 alussa oli päätetty suuresta pakkolunastuksesta rannikkopuolustusta varten. Suunnittelu sota-aikaa varten oli aloitettu jatkosodan jälkeisen tauon jälkeen 1950-luvun alussa ja vuonna 1954 oli päätetty rannikkotykistön sodan ajan uudesta kokoonpanosta. Porkkalan palautus tapahtui siis näihin seikkoihin nähden hankalaan aikaan, mutta toisaalta myös viime hetkellä siinä mielessä, ettei kaikkia suunnitelmia ollut vielä toteutettu, joten niitä pystyi aika joustavasti muuttamaan.

Meripuolustuksen tarkastaja kenraaliluutnantti Eino Iisakki Järvinen lähetti jo 22.9.1955, vaajaan viikon päästä palautustiedosta, muistion Yleisesikunnan päällikölle Porkkalan vuokra-alueen tulevasta käytöstä meripuolustuksen tarpeisiin.⁴⁴ Muistio perustui pääosin olettamuksiin siitä, mitä puolustuslaitteita neuvostoliittolaisilla oli alueella. Oletettiin, että palautettu alue ilman muuta kuuluisi kokonaisuudessaan valtiolle, joten puolustusvoimien tarpeet sen takia olisi helppo ottaa huomioon. Esitettiinkin, että Porkkalasta pitäisi tehdä merivoimille harjoitusalue, jossa voitaisiin harjoitella ammuksia myös jalkaväen raskailla aseilla ja tykistöllä, sillä merivoimilla ei ollut vastaavaa harjoitusaluetta Suomenlahdella. Aluetta voisivat käyttää myös Helsingin ja Tuusulan varuskunnan joukot. Suomenlinna ei sopinut varuskunnaksi moottoroidulle 1. Erilliselle Rannikkotykistöpatteristolle (1. ErRtPsto) ja ajateltiin, että parempi paikka olisi Porkkala.

Kiinteistä rannikkolinnakkeista ei ollut varmaa tietoa, mutta niitä arvioitiin olevan ainakin Mäkiluodossa, Rönnskärissä ja Träskön saarella, joista olisi muodostettavissa järkevä puolustuskeskus. Neuvostoliiton viranomaisilta toivottiin saatavan esitietoja tukikohdan rakenteista suunnittelun pohjaksi, mikä vähentäisi ristiriitoja maa-alueista palautuksen jälkeen. Helsingin Laivastoaseman siirtoa Porkkalaan pidettiin myös järkevänä. Sijointupaikaksi oli kaksi mahdollisuutta, Obbnäs ja Kopparnäs. Kopparnäsin maasto sopi paremmin harjoitusalueeksi, mutta ulompana sijaitseva Obbnäs paremmin tykistöammuksiin, joten molempia tarvittaisiin.⁴⁵

Ajatusta Porkkalan alueelle perustettavasta rannikkotykistöstä kehiteltiin edelleen meripuolustuksen tarkastajan kahdessa melkein saman sisältöisessä esityksessä Yleisesikunnan päällikölle ja 2. Divisioonan komentajalle 19.11.1955. Erilliseen rannikkotykistöpatteristoon kuuluisi esikunta, esikuntakomppania, tulenjohtopatteri, järeä ja kevyt patteri Mäkiluotoon, raskas patteri Träsköhön ja kevyt patteri sekä Mikonkarille että Bågaskäriin. Mäkiluoto ja Träskö olisivat miehitettyjä linnakkeita.⁴⁶

Valtioneuvosto teki 22.12. päätöksen Porkkalan alueen väliaikaisesta hallinnosta, jonka mukaan

⁴⁴ PEmeripuol-os N:o 138/Meriptsto/11/sal/22.9.1955, T23107/F3, SARk.

⁴⁵ Ibid. Rannikkopataljoonan paikaksi oli suunniteltu Santahaminaa, eikä sitä tässä vaiheessa ajateltu Porkkalaan.

⁴⁶ PEmeripuol-os N:o 80/Meriptsto/OT 11 b sal/19.11.1955, T23107/F9, SARk. PEmeripuol-os N:o 81/Meriptsto/OT 11 b sal/19.11.1955, T23107/F9, SARk. Se, että Mäkiluotoon esitettiin järeää patteria,

oli erikseen määritettävä, mitkä alueet erotettaisiin hallintotoimikunnan alaisuudesta puolustusvoimien hallintoon.⁴⁷ Porkkalan hallintotoimikunta pyysi puolustusministeriötä tarpeen vaatiessa ryhtymään toimenpiteisiin hallinnonsiirron aikaansaamiseksi.⁴⁸ Porkkalan palautuksessa ja koko aluehallintakiistassa käytettiin epäselviä termejä, ja eri osapuolet näyttävät ajoittain tulkinneen niitä omalta kannaltaan edullisimmalla tavalla.

Porkkalan alueen vastaanoton yhteydessä ei tunnu annetun ainakaan kirjallista käskyä esittää alueiden pakkolunastusta. Pakkolunastus esiintyikin aluksi lähinnä Pääesikunnan operatiivisen ja meripuolustuksen johdon kaavailuissa alueen tulevasta puolustuksesta. Vastaanottojoukot kiinnittivät kuitenkin tiedustelutehtävänsä mukaisesti huomiota sotilaallisesti merkittäviin yksityiskohtiin ja tekivät esityksiä pakkolunastuksista, koska lunastukset tulivat esille monissa keskusteluissa. Puolustusvoimilla ei ollut selvää suunnitelmaa aluehankinnoista. Talvi- ja jatkosodan jälkeenkin haluttiin hankkia jonkin verran alueita kaiken varalta. Heti palautuksen yhteydessä tehdyt lunastusesitykset olivat lähinnä oma-aloitteisia.⁴⁹

Ensimmäinen konkreettinen aluelunastusesitys rannikkotyökistön kannalta tärkeistä linnake- ja harjoitusalueista tehtiin Porkkalan vastaanotto-osaston esikunnalle 30.1.1956,⁵⁰ siis muutama päivä palautuksen alkamisen jälkeen. Esitys perustui osittain puutteellisiin tietoihin, jotka olivat peräisin everstiluutnanttien Bäckmanin ja Knuutilan puhelinkeskustelusta.⁵¹ Tärkeimmät alueet olivat edelleen Mäkiluodon, Rönnskärin ja Träskön alue. Uutena mainittiin Järvön saari, jota pidettiin sopivana ainakin tulenjohto- ja mittausasemaksi. Mikonkari eli Stora Mickelskär, jossa jo sijaitti rannikkotyökistön ennen sotia rakennettu tulenjohto- ja mittausasema, kuului esitykseen. Porkkalanniemen kärki katsottiin tarpeelliseksi moottoroidun rannikkotyökistön tuliasema-alueeksi maa- ja meriammuntoja varten yhdessä kiinteiden tulyksiköiden kanssa. Lisäksi esityksessä katsottiin rannikkopataljoonan tarvitsevan harjoitusalueen taisteluummuntoja varten. Esityksessä ei otettu varsinaisesti kantaa siihen, mihin pataljoona sijoitettaisiin.

Pääesikunnan operatiivinen toimisto lähetti puolustusministeriön pyynnöstä 9.2.1956 ministeriölle esityksensä puolustuslaitoksen väliaikaiseen hallintoon erotettavista alueista.⁵² Esitykset perustuivat osittain tilapäiseen tarpeeseen, liikkumisen vaarallisuuteen tutkimattomilla ja rai-

tuntuu hieman liian optimistiselta ottaen huomioon, että jo aikaisemmin tiedettiin neuvostoliittolaisen räjäyttäneen Mäkiluodon 12 tuuman tykkitornin. Toiseksi esityksessä ei otettu kantaa Rönnskäriin, vaikka se oli ollut esillä meripuolustuksen tarkastajan aikaisemmassa muistiossa Yleisesikunnalle. Lisäksi pohdittiin patteria Bägaskäriin, vaikka se ei kuulunut Porkkalan vuokra-alueeseen.

⁴⁷ AsK 525/22.12.1955. On huomattava, että käytettiin sanaa hallinto eikä hallinta. On kuitenkin epäselvää, miten eri viranomaiset ymmärsivät näiden kahden sanan eron Porkkalan palautuksen yhteydessä, eikä asiakirjoistakaan käy selväksi, tarkoitettiinko hallinnolla nimenomaan tilapäisen hoitovelvoitteen tapaista suhdetta alueisiin vai pysyvän omistussuhteen tapaista, pakkolunastuksen tai vastaavan toimenpiteen kautta saatua alueiden hallinto-oikeutta. Asian teki vielä vaikeammaksi se, että joskus käytettiin sanontaa väliaikainen hallinto, joskus vain hallinto.

⁴⁸ PHT N:o 11/28.12.1955, kansio Kirkkonummi, Upinniemi jne., PIMArk.

⁴⁹ Risto Harju 1.8.1994. Rafael Bäckman 22.2.1989. Aake Merilä 7.8.1999. Upseerien aluehallinnan kysymysten käsittelykokemus oli suhteellisen vähäinen, koska esityksiä oli edellisen kerran tehty heti jatkosodan jälkeen, eikä upseerien sotilashallinnon opetuksessa ollut kiinnitetty asiaan huomiota.

⁵⁰ SaarVE 30.1.1956 PVOE:lle, PEop-osArk.

⁵¹ Rafael Bäckman 22.2.1989.

⁵² PE 103/Optsto/1/9.2.1956, kansio Kirkkonummi, Upinniemi jne., PIMArk. Pääesikunnan esityksessä puhutaan nimenomaan väliaikaisesta hallinnosta.

vaamattomilla alueilla, vartiohenkilöstön irrottamispyrkimyksiin ja kustannusten säästämiseen. Erityisesti todettiin, että puolustuslaitos vastaisi erotetuista alueista siihen saakka, kunnes niiden ja rakennusten omistussuhteet lopullisesti selviäisivät. Esityksessä korostettiin siis väliaikaista hallintoa, mutta siitä käy kuitenkin ilmi, että se tiettyjen alueiden osalta pitkälti tähtäsi alueiden pysyvään hallintaan.⁵³ Näin esitystä on vaikea tulkita yksiselitteisesti.

Mäkiluotoa, Stora Träskötä, Rönnskäriä, Västra Styrskäriä, Järvötä ja Stora Mickelskäriä ehdotettiin erotettaviksi puolustusvoimien väliaikaiseen hallintoon. Muiden saarten hallinnon siirtämistä puolustusvoimille perusteltiin saarilla olleilla laitteilla sekä käyttötarkoituksen ja omistusoikeuksien selvittämiseen kuluvalle ajalla. Obbnäsin alueelle vuokraaja oli rakentanut erittäin runsaasti erilaisia majoitus-, varasto- ja muita tiloja, joita oli käytetty yksinomaan sotilaallisiin tarkoituksiin. Pääesikunnan mielestä Obbnäsiin sijoitettaisiin lähinnä Helsingin Laivastoasema ja yksi lippue. Hilan alueelta esitettiin puolustusvoimille siirrettäväksi 4–6 hehtaarin alue sekä Stor-Hilan ympäristön rakennusryhmä. Pääesikunta ei perustellut näiden hallinto-oikeuksien siirtämistä sen tarkemmin.⁵⁴

Koska vuokraaja oli räjäyttänyt rannikkolinnakkeet luopuessaan alueesta, saarien uudelleen linnoittaminen vaatisi hyvin pitkän ajan. Rannikkoa oli siis ainakin aluksi puolustettava mantereelta, ja sen takia Pääesikunta esitti aluetta Porkkalan niemestä puolustusvoimille. Niemestä voisi myös harjoituksissa ampuu Porkkalan selälle, myöhemmin tarvittaessa myös yhdessä uudelleen linnoitettavien linnakkeiden kanssa. Båtvikin ja Strömsbyn alueelta puolestaan esitettiin erotettavaksi puolustusvoimille ainoastaan muutamia suurehkoja tonttialueita. Rånäsin ja Kasabergetin alueen varastotilat sekä muut rakennukset sopivat yhtenäisen varuskuntakokonaisuuden muodostamiseen. Båtvikin laiturialue varastoinen tarvittiin rautateitse tapahtuvaa huoltoa varten. Kaiken kaikkiaan Pikkalan koillisranta oli sopiva alue kokonaisuudelle joukko-osastolle kuten Suomenlinnassa sijaitsevalle 1. Erilliselle Rannikkotyökistöpatteristolle (1. ErRtPsto).⁵⁵

Sunnanvikin, Störsvikin, Kopparnäsin ja Kockbyn aluetta vuokraaja oli käyttänyt tykistön maalialueena ja siellä liikkuminen oli vaarallista, joten alue haluttiin ainakin tilapäisesti erottaa puolustusvoimien hallintoon. Vormötä, Porsötä ja joitakin muita saaria vuokraaja oli käyttänyt ammuntojen maalialueena, joten niitäkin esitettiin siirrettäviksi puolustusvoimien hallintoon. Friggesbyn lentokenttä oli rakennettu yksinomaan sotilaallisiin tarkoituksiin, ja siksi alue olisikin Pääesikunnan mukaan erotettava puolustusvoimien väliaikaiseen hallintoon.⁵⁶

Pääesikunnan esityksen pohjalta puolustusministeriö lähetti 6.3. oman ehdotuksensa Porkkalan hallintotoimikunnalle lausuntoa varten alueiden erottamisesta hallintotoimikunnan alaisuudesta puolustuslaitokselle.⁵⁷ Ehdotuksessa käytettiin sanamuotoja ”*puolustuslaitoksen hoitoon ja puolustuslaitoksen hallintoon*” väliaikaisen hallinnon sijaan, vaikka sitä ilmeisesti ainakin osittain tarkoitettiin.

Ehdotus noudatti Pääesikunnan linjoja. Siinä oli kuitenkin jaoteltu alueet uudella tavalla sijoit-

⁵³ Ibid. Tekstissä käytetään sanontoja kuten ”*tulisi saada puolustuslaitokselle*”, ”*alueiden erottaminen*” ja ”*saada puolustuslaitoksen hallintoon*”.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid. Monelle alueelle kaavailtiin asiakirjassa myös pysyvämpiä käyttötarkoituksia.

⁵⁷ PIM 640/305/Kiint/56/6.3.1956, kansio Kirkkonummi, Upinniemi jne., PIMArk. Huomaa, että tällä asiakirjalla on sama numero kuin PIM:n 16.3.1956 Porkkalan hallintotoimikunnalle lähetetyllä tarkentavalla asiakirjalla.

tuskunnan mukaan ja rajat oli kuvattu tarkemmin, kuitenkin perusteluitta. Esityksestä puuttuivat ainakin Västra Styrskär, Stor Mickelskären ja Vormö, jotka olivat olleet Pääesikunnan ehdotuksessa. Lisäksi Kopparnäs on viivattu yli. Esitetyt alueet olivat:

- Kopparnäsin alue
- Lentokenttä (Friggesby)
- Porkkalan niemi
- Obbnäsin niemi
- Hilan alue I
- Hilan alue II
- Grundträskin alue
- Strömsbyn alue
- Båtvikin alue I
- Båtvikin alue II
- Storträskin alue
- Mäkiluodon saariryhmä vesialueineen
- Träskön saariryhmä vesialueineen
- Rönnskärin saari vesialueineen
- Järvö vesialueineen
- Porsön alue.⁵⁸

Kymmenen päivää myöhemmin puolustusministeriö täydensi asiakirjaansa.⁵⁹ Uudessa tekstissä puhutaan jälleen väliaikaisesta erottamisesta puolustusvoimien hallintoon. Pääsisältönä ovat 12.3.1956 laaditut perustelut alueiden hallinnon siirtämiselle. Pääesikunnan laatimassa liitteessä perustellaan hyvin tarkasti alue-esitykset ja mukana on kaikki aikaisemmat vaatimukset. Puhutaan nimenomaan väliaikaisesta hallinnosta, mutta siinä mainitaan tarve ottaa huomioon pysyvä käyttöarvo päätöksiä tehtäessä. Lehdistö esitteli laajalti liitteen alueet ehdottomina vaatimuksina,⁶⁰ vaikka se jonkin verran poikkesi puolustusministeriön virallisesta esityksestä.

Perusteluliitteessä arvioitiin lyhyesti Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden vaikutukset Mäkiluodon jälleenrakentamiseen ja rannikkopuolustuksen rakenteeseen seuraavasti: ”[...] vieläkin painavampana ulkopoliittiset seikat asettavat tietyt rajansa Mäkiluodon linnakkeen jälleenrakentamiselle ainakaan entisessä muodossaan. Uudelleen järjestetyn puolustuksen tulee nojautua mantereeseen, rannikkoon ja lähempänä manteretta oleviin saariin sekä yleensä liikkeuviin voimiin.”⁶¹ Toisaalta eri lähteissä on viitattu siihen, että Neuvostoliitto olisi nimenomaan tukenut ajatusta suomalaisesta meri- ja rannikkopuolustuksesta Porkkalan alueella, mutta arkistolähteet eivät tue tällaista tul-

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ PIM 640/305/Kiint./56/16.3 1956, kansio Kirkkonummi, Upinniemi jne, PIMArk. Huomaa, että tällä asiakirjalla on sama numero kuin PIM:n asiakirjalla 6.3.1956.

⁶⁰ Vaatimusten tulkinnasta katso esim. Erik Appel: Kampen för Porkala, Söderström & Co förlags ab, Borgå 1967, s. 86–91. Puolustusministeriö ilmoittaa yhtyvän Pääesikunnan esitykseen lukuun ottamatta Kopparnäsiä sekä Vormön ja Porsön saariryhmiä, joita ei pidetty ehdottoman välttämättöminä. On huomattava, että Kopparnäs sisältyi jo maaliskuun 6. päivänä tehtyyn esitykseen, mutta se poistettiin myöhemmin luettelosta viivaaamalla se yli. PIM 640/305/Kiint./56/16.3 1956 ... PIMArk.

⁶¹ PIM 640/305/Kiint./56/16.3 1956, kansio Kirkkonummi, Upinniemi jne., PIMArk. Mäkiluodon entisellä muodolla lienee tarkoitettu Mäkiluodon järeän patterin uudelleen rakentamista.

kintaa. Ajatus on voinut saada alkunsa puolustusministeriön kesällä 1956 jakamista lehdistötiedotteista, joissa Porkkalan aluehankintoja perusteltiin muun muassa YYA-sopimuksen ja Pariisin rauhansopimuksen velvoitteilla.⁶² Lehdistötiedotteet laati puolustusministeriössä palveleva lainopin kandidaatti Pentti Heikkilä.

Pääsikunta pyysi 23.3.1956 Meripuolustuksen tarkastajaa laatimaan suunnitelmaluonnokset, joissa tuli ottaa huomioon merivoimien tuleva toiminta sekä puolustusministeriön Porkkalan hallintotoimikunnalle tekemä esitys hallinnon siirtämisestä puolustusvoimille, minkä ilmeisesti oletettiin toteutuvan pian.⁶³ Hallintotoimikunnan vastaus puolustusministeriön esitykseen lienee siten ollut jonkinasteinen takaisku, koska hallintotoimikunta ei periaatteessa halunnut ottaa kantaa muuhun kuin väliaikaiseen hallintoon.⁶⁴ Lisäksi tarkemmat tiedustelut puolsivat enää vain pientä osaa esitetyistä alueista.

Meripuolustuksen tarkastaja kenraalimajuri Miettinen lähetti pyydetyn suunnitelman 19.4.1954 Yleisesikunnan päällikölle.⁶⁵ On hyvin todennäköistä, ettei suunnitelmassa ehditty ottaa huomioon Porkkalan hallintotoimikunnan kielteistä kantaa. Suunnitelmassa oli siksi lähdetty siitä, että maaliskuun esitysten alueet saadaan käyttöön. Helsingin Laivastoasemaa ja 2. Lippuetta esitettiin Obbnäsiin, 1. ErRtPstoa Bätvik–Strömsbyn alueelle ja II/RT 1:ä eli Rannikkopataljoonaa Obbnäsiin.⁶⁶ Rannikkotyökistön lähtökohtana oli kuten aikaisemminkin patteristo, johon kuuluivat Mäkiluodon ja Träskön raskaat patterit sekä Järvön, Mäkiluodon, Porsön ja Bågaskärin kevyet patterit.⁶⁷ Maanomistuskysymysten ei uskottu tuottavan vaikeuksia. Puolustus arvioitiin saatavan lopullisiin vahvuuksiinsa 2–3 vuoden kuluessa kohtuullisin kustannuksin.

Vielä huhtikuussa maassa oli lunta niin paljon, ettei voitu arvioida maahankintojen kustannuksia. Puolustusministeriössä pidettiin 23.4.1956 puolustusministeri Emil Skogin johdolla kokous, jossa käsiteltiin alueiden siirtämistä puolustusvoimien hallintoon. Ainakin puolustusministerille näyttää olleen vielä epäselvää, oliko tarkoitus jo tässä vaiheessa esittää valtioneuvostolle lopullisesti erotettavia alueita vai pelkästään tilapäisiä. Hallitusneuvos Gunnar Söderlund totesi, että kyseessä olivat väliaikaisen hallinnon alueet, jotka kuitenkin pyrittiin määrittämään samoiksi kuin ne alueet, jotka oli tarkoitus saada lopullisesti valtion omistukseen. Asia esitettiin ensimmäistä kertaa selvästi ja se oli osittain ristiriidassa alkuperäisten tavoitteiden kanssa, joiden mukaan siirto oli väliaikainen, kunnes alueet turvallisesti voitaisiin luovuttaa muuhun käyttöön. Pääsikunnan ja puolustusministeriön edustajat pitivät pienin tarkennuksin kokouksessa kiinni aikaisemmista alue-esityksistä, ja totesivat, ettei yhtä edullista tilaisuutta hankkia harjoitus- ja varuskunta-alueita jatkossa tulisi. Ministeri Skog oli periaatteessa samaa mieltä, mutta kyseenalaisti varojen saannin koko alueen hankintaan. Siirron perusteena näyttää edelleen olleen sekä tilapäiset että lopulliset tarpeet, mikä luonnollisesti oli omiaan vähentämään uskottavuutta ulkopuolisten silmissä. Lopputulos oli kuitenkin se, että puolustusvoimien käyttöön olisi saatava kaikki esitetyt alueet.⁶⁸

⁶² Lainopin kandidaatti Pentti Heikkilän laatima lehdistötiedote, PEop-osArk.

⁶³ PE N:o 44/Optsto/OT 11 sal/23.3.1956, T 23107/F9, SArk.

⁶⁴ PHT N:o 1058/17.4.1956, PEop-osArk.

⁶⁵ PE N:o 29/Meriptsto/OT 11 b sal/19.4.1956, T 23107/F9, SArk.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Pöytäkirja kokouksesta, joka pidettiin PIM:ssä 23.4.1956 ja jossa käsiteltiin ... alueiden siirtämistä ... puolustuslaitoksen hallintoon, PEop-osArk.

Siuntiossa syntynyt pääministeri Karl-August Fagerholm oli kovin kiinnostunut Porkkalan alueen aluekysymyksistä. Hän kehotti puolustusministeriötä valmistautumaan puolustusvoimien aluekysymysten ratkaisemiseen ennen Porkkalan palautuslain eduskuntakäsittelyn päättymistä, mutta kehotti varovaisuuteen aluevaatimuksissa.⁶⁹

Puolustusvoimain komentaja hyväksyi 30.5.1956 Porkkalan rannikkoalueen kiinteän rannikkokotikistön sijoituksen, joka noudatteli meripuolustuksen tarkastajan aikaisempaa esitystä.⁷⁰ Porkkalanniemen kärkeen piti alkuvaiheessa sijoittaa moottoroidun rannikkokotikistöpatteriston tuliaseimat ”ja myöhemmin järeä patteri tai vastaava.”⁷¹ Ainoa järeää vastaava järjestelmä oli 1950-luvulla meritorjuntaohjus, joita Suomella ei Pariisin rauhansopimuksen mukaan saanut olla. Porkkalanniemen kärkeen ajateltiin kuitenkin tulevaisuudessa voitavan sijoittaa meritorjuntaohjuspatterit. Tähän viittaa myös meripuolustuksen tarkastajan toteamus puolustusvoimain komentajalle rannikkopuolustuksen kiinteiden laitteiden kiireellisyysjärjestyksestä syksyllä 1956.⁷² Porkkalanniemen lunastuksessa otettiinkin eri haastattelujen mukaan huomioon meritorjuntaohjusten ryhmittäminen, joita siihen aikaan kuviteltiin käytettävän kiinteistä maanalaisista tiloista.⁷³ Yksityiskohtaisen suunnitelman laatiminen Porkkalan rannikkoalueen puolustusta varten delegoitiin RT 1:lle.

Toukokuun puolivälissä voitiin alkaa tiedustella saaristoa veneellä, ja kesäkuussa RT 1 tiedusteli Porkkalan alueen puolustuksen suunnittelua varten. Laadittiin puolustuksen kokonaissuunnitelma viestiyhteyksineen, korjauskustannuksineen ja aikatauluineen. 1. Erillisen Rannikkokotikistöpatteriston edustajat tutkivat Porkkalanniemen. Puolustus suunnitelma lähetettiin 30.6. meripuolustuksen tarkastajalle, ja se muodosti perustan Porkkalan rannikkopuolustuksen kehittämiseksi.⁷⁴

Suurin Porkkalaa koskeva kysymys keväällä 1956 oli entisten asukkaiden oikeus entisiin alueisiinsa. Tasavallan presidentti 8.6. vahvisti Porkkalan palautuslain,⁷⁵ joka sisälsi mahdollisuuden pakkolunastaa alueita sotilaallisiin tarkoituksiin noudattaen soveltuvin osin lakia pakkolunastuksesta puolustustarkoituksiin vuodelta 1944. Puolustusvoimien aluevaatimuksia kuitenkin vastustettiin kovasti viittaamalla pakkolunastuslain säädöksiin siitä, ettei lunastaa saanut enempää kuin oli tarvetta. Lunastuksia vastustivat entisten maanomistajien lisäksi lähinnä ruotsinkielinen lehdistö ja kunnat. Vastalauseissa viitattiin ennen kaikkea siihen, että Kirkkonummen kunta ja ruotsinkielinen saaristo kärsisivät huomattavasti koko hankkeesta. Lisäksi vastustettiin yleisesti Suomen puolustusvoimien miehitystä juuri, kun oli päästy eroon Neuvostoliiton miehityksestä.

Presidentti ja ylipäällikkö Paasikivi kannatti Obbnäsin pakkolunastusta, ja samaa mieltä oli sittemmin myös uusi presidentti Kekkonen, joka kehotti ryhtymään Obbnäsin lunastustoimenpiteisiin.⁷⁶ Puolustusministeri Skog vei Porkkalan alueiden luovutuksen hallituksen iltakouluun, jossa ajatusta ei tyrmätty. Jo kesäkuun lopussa hallitus teki periaatepäätöksen pakkolunastuksesta.

⁶⁹ ”[...] *Mutta pyydän herroja rajoittumaan määrään, jota voidaan kohtuusyillä puolustaa.*” Pääministeri K-A Fagerholm 22.5.1956 hallitusneuvos Gunnar Söderholmille, PEop-osArk.

⁷⁰ PE N:o 91/Optsto/OT 11 sal/2.6.1956, T 23107/F9, SARk.

⁷¹ Ibid.

⁷² ”*Vaikka ohjuksien käyttö onkin meiltä kielletty, on pyrittävä kehitystä ja kouluttamaan suunnittelua ja valmistusta varten henkilökuntaa. It-ohjusten ohella olisi päästävä kehittämään myös meriammuntaan soveltuvia tyyppejä.*” PE N:o 68/Meripsto/OT 11 b sal/22.11.1956, T 23107/F9, SARk.

⁷³ Ermei Kanninen 4.9.2001. Ossi Kettunen 15.4.2004. Eelis Rask 25.8.1994.

⁷⁴ RT 1 N:o 23/Järjsto /OT 11: 2 sal/30.6.1956, 23107/F9, SARk. Esko Laaksonen 9.10.1980.

⁷⁵ AsK 341/8.6.1956.

⁷⁶ Emil Skog: *Veljet vastakkain*, Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo–Helsinki 1974, s. 35.

Valtioneuvosto kävi lisäksi Porkkalassa veneellä ja totesi muun muassa Obbnäsin hyväksi laivaston asemapaikaksi. Matkan jälkeen pääministeri kehotti puolustusministeriä ottamaan pakkolunastuksen esille seuraavassa valtioneuvoston istunnossa 5.7.1956.⁷⁷ Istunnon jälkeen päätettiin maanluovuttajien yhteisestä kokouksesta yhteisymmärryksen saavuttamiseksi. Kokous päätettiin pitää 21.7. Ljunghedan nuorisoseuran talossa, ja maanomistajille lähetetyissä kutsuissa esitettiin puolustusvoimien supistetut aluevaatimukset, joiden pääkohde oli enää Obbnäsin alue.

Kun hallitusneuvos Söderlund kokouspäivänä tuli kokoussaliin, nousi kova hälinä, ja Söderlundia syytettiin muun muassa petturiksi, koska hän oli ryhtynyt pakkolunastamaan ruotsinkielisten maata. Syytöksien voimistuessa Söderlund nousi ylös ja huusi kuuluvansa ”*jääkärien sukupolveen, joka asettaa isänmaan ja puolustuslaitoksen edun paikallisten etujen yläpuolelle.*”⁷⁸ Tämän puheenvuoron jälkeen kokous jatkui asiallisesti. Pöytäkirjaan merkittiin, että pakkolunastusta vastustettiin siitä syystä, että puolustusvoimat ei tarvinnut aluetta, mutta omistajat tarvitsivat sen välttämättä itse, että alueelle ei ollut vuokra-aikana pystytetty rakennuksia tai rakennelmia tai ne oli hävitetty ennen palautusta ja että kalastajat menettäisivät hyvät kalavedet.⁷⁹ Kokouksessa ja jo ennen sitä puolustusministeriölle jätettiin suuri määrä selvityksiä ja anomuksia, jotka jonkin verran saattoivat vaikuttaa lopulliseen lunastuspäätökseen.

Kun 1. Erillisen Rannikkotyökistöpatteriston sijoittamisesta Strömsbyn kylän sairaalarakennuksiin haluttiin luopua, yritettiin löytää toinen paikka joukko-osastolle. Puolustusministeriö ryhtyi neuvottelemaan Obbnäsin niemen itäosassa olevan Stor-Hila -nimisen tilan ostamisesta patteristolle. Vapaaehtoinen kauppa kauppakirjoineen oli melkein valmis, kun kauppa peruuntui myyjän naapureiden painostuksen takia.

Porkkalan hallintotoimikunta lakkautettiin 1.7.1956. Valtioneuvosto empi kuitenkin vielä jonkin aikaa, ennen kuin 9.8.1956 käsitteli pakkolunastusesityksen. Puolustusministeri Emil Skog tutki vielä ennen esittelyä lunastettavien alueiden karttaa ja huomasi, että Obbnäsin lahden suun saaret oli jätetty pois lunastuksesta. Pääesikunnan edustajien mielestä saaret olisi syytä ottaa mukaan, mutta niistä oli luovuttu yleisen vastarinnan takia. Skog ajatteli, ettei toista kertaa ehkä tulisi niin edullista tilaisuutta hankkia maata valtiolle, ja piirsi uuden rajan, johon sisältyivät myös mainitut saaret ja Hilan tilan alueet. Skog ja hallitusneuvos Söderlund menivät valtioneuvoston istuntoon muutetun kartan kanssa. Ennen virallista esittelyä pääministeri huomautti vihaisesti, että sotilaiden ruokahalu oli kasvanut ja vaati Skogilta selitystä. Skog kertoi, että saaret oli pakko ottaa mukaan sen vuoksi, että laivaston harjoitusammunnat tukialueelta oli tarkoitus suorittaa saarten yli merellä oleviin maaleihin eivätkä kesäasukkaat voineet viettää lomaansa tulituksen alla. Pääministeri ja muut valtioneuvoston jäsenet hyväksyivät selityksen, ja virallinen esittely alkoi.⁸⁰

Hyväksytyään puolustusvoimien supistetut aluevaatimukset valtioneuvosto asetti myös pakkolunastustoimikunnan. Pakkolunastus johti osittaiseen hallituskriisiin ja ruotsalaisen kansanpuolueen edustajat jättivät hallituksen. Ulkoministeri Ralf Törngren jätti seuraavana päivänä eroanomuksensa, mutta suostui pääministeri Fagerholmin pyynnöstä jatkamaan toimitusministerinä.

⁷⁷ Idem s. 36.

⁷⁸ Idem s. 38.

⁷⁹ Pöytäkirja kokouksesta, joka pidettiin lauantaina 21 päivänä 1956 ... sen johdosta, että maanomistajille varattaisiin tilaisuus esittää mielipiteensä ns. Porkkalan vuokra-alueella ... pakkolunastuksesta, PEop-osArk.

⁸⁰ Skog s. 37.

Porkkalan aluehallintakysymysten käsittely jatkui kuitenkin pitkään pakkolunastuksen jälkeen varsinaisen pakkolunastustoimituksen ja puolustusvoimien suunnitelmien ja tarpeiden muutosten vuoksi.

10.2.3 Porkkalan alueiden hallinta- ja lunastuskysymykset

Yleissuunnitelma

Kun Porkkalan alueen pakkolunastuksista oli 9.8.1956 päätetty, alkoi hallinta- ja lunastuskysymysten osalta uusi vaihe, jolloin samanaikaisesti lunastettiin alueet, täydennettiin ja osittain muutettiin puolustus- ja käyttösuunnitelmia sekä rakennettiin ja kunnostettiin alueen rannikkopuolustusta. Rannikon kohteiden suunnittelusta vastasi pääosin Rannikkotykistörykmentti 1 (vuodesta 1957 Suomenlinnan Rannikkotykistörykmentti, SIRtR). Alueet ja rakennukset, jotka olivat kuuluneet puolustusvoimien väliaikaiseen hallintoon, mutta joita ei pakkolunastettu, luovutettiin muiden viranomaisten vastuulle.⁸¹ Pakkolunastuspäätöksen jälkeen selvisi myös, että joidakin alun perin tarpeellisina pidettyjä alueita ja rakennuksia ei tarvittukaan muille viranomaisille ja yhteisöille, joten niitä tarjottiin puolustusvoimille.⁸² Uusien suunnitelmien mukaan ne olisivat kuitenkin jääneet erillisiksi kokonaisuuksiksi irrallaan Obbnäsin varuskunnasta, joten puolustusvoimat eivät niitä tarvinnut.

Pakkolunastusprosessin aikaiset kiistat Porkkalan alueiden hallinnasta ja puolustusvoimien organisaatiomuutokset vaikeuttivat Porkkalan alueen puolustuksen jatkosuunnittelua. Päätäjät vaihtuivat usein. Suomenlinnan Rannikkotykistörykmentti liitettiin meripuolustuksen tarkastajan alaisuudesta 2. Divisioonan komentajan johtoon 1.5.1959.⁸³ Sekä merivoimat, 2. Divisioonan Esikunta että aluevastuussa oleva sotilasläänä päättivät asioista,⁸⁴ mikä hankaloitti päätöksentekoa entisestään.

Jo kesällä 1956 selvisi, että Porkkalan kiinteään rannikkotykistöön käytettävissä olevat varat olivat pienemmät kuin oli toivottu, mikä huomattavasti hidasti rakentamissuunnitelmaa ja pakotti keventämään ja muuttamaan suunnitelmia. Esimerkiksi aikaisemmin Mäkiluotoon suunniteltu patteriston esikunta sijoitettiin Obbnäsiin muun muassa tilojen ja henkilökunnan asuntojen takia.⁸⁵ Träskön, Järvön ja Porsön patterit jätettiin toistaiseksi perustamistehtävälueetelon ulkopuolelle.⁸⁶ Myös muita muutoksia tehtiin.

Vuodenvaihteen 1956–1957 jälkeen Porkkalan rannikkopuolustuksen suunnittelu eteni pienin askelin ja osittain pakkolunastusprosessia noudattaen. Vuodenvaihteessa 1958–1959 alueen puolustuksen rakenne ja sen toteutusmahdollisuudet olivat pääosin hahmottuneet.

Eri alueiden suunnittelu ja lunastus

Obbnäsin kärkeen suunniteltiin patteriston väliaikaista komentopaikkaa säveltäjä Robert Kajanuksen entiseen saunaan, kahteen kellaritilaan ja vanhaan huvilaan.⁸⁷ Lopulliseksi patteriston esikun-

⁸¹ 1. ErRPsto N:o 1250/Htsto/C/25.8.1956, kansio Kirkkonummi, Upinniemi jne., PIMArk.

⁸² PE N:o 2501/Htsto/16a/17.11.1956, PEop-osArk.

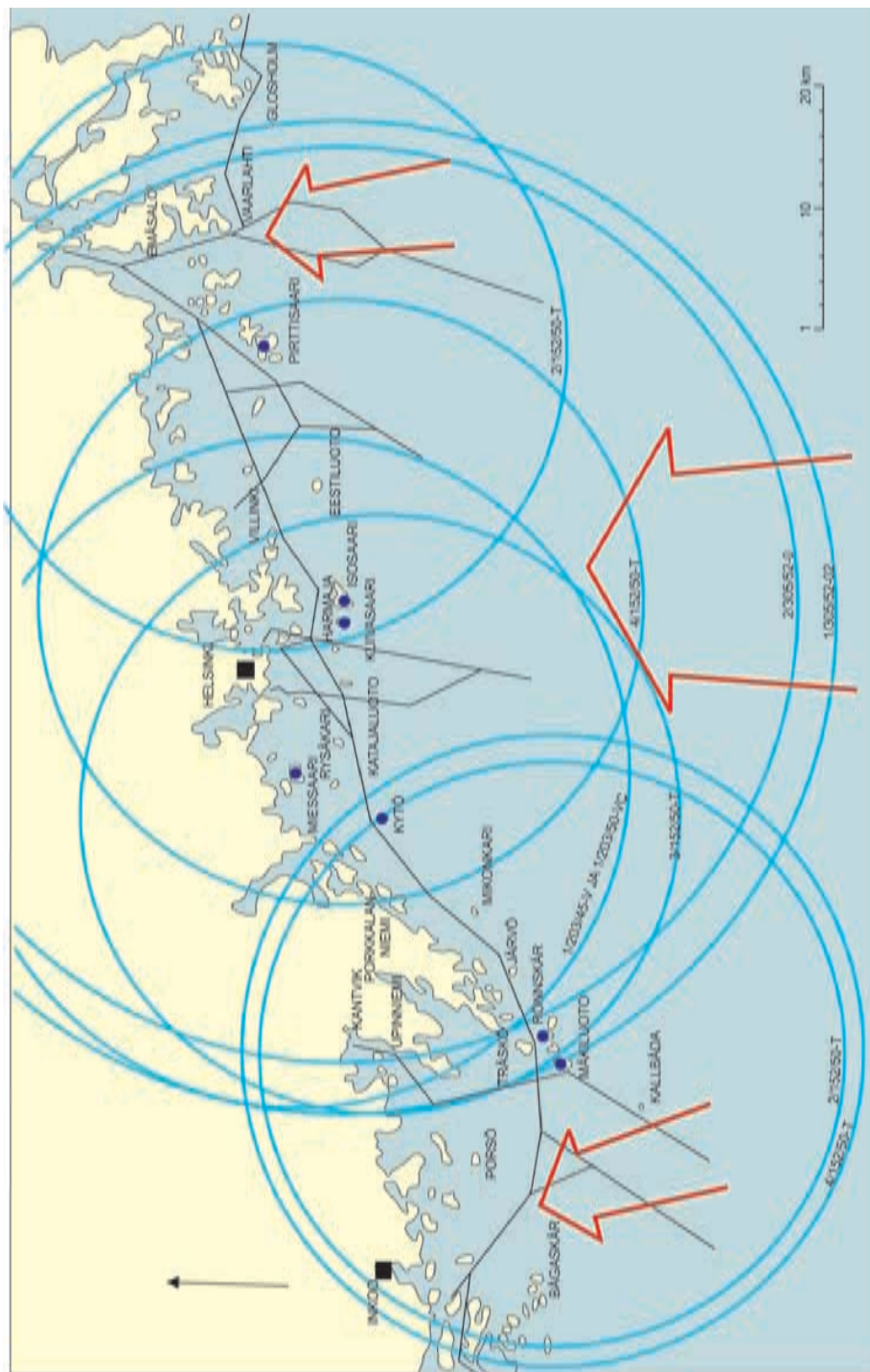
⁸³ Myllyniemi ja Rähä s. 125.

⁸⁴ Esko Laaksonen 9.10.1980

⁸⁵ PE N:o 53/Meripsto/ OT 11 b sal/18.7.1956, T23107/F9, SARk.

⁸⁶ PEop-os N:o 676/Optsto/10 sal/21.11.1956, T23107/F4, SARk.

⁸⁷ Kartta SIRtR:n länsiosan merikaapeliyhteydet 16.1.1959, PorkRPstoArk. Kartta sisältää merikaapeliyhteyksien lisäksi tiedot Porkkalan rannikonpuolustuksen kohteiden sen hetkisestä suunnittelutilanteesta.

28. Pääkaupunkiseudun rannikkotykiestön ryhmitys 1960-luvun loppupuolella ja mahdollisen vihollisen arvioitua hyökkäyssuunnat. Porkkalan ja Emäsalo–Vaarlahdi -alueen hyökkäykset katsottiin liittyvän pääkaupunkiseudun eristämiseen (ryhmitys Leivo 1999 s. 221, hyökkäyssuunnat Tirronen 23.1.2007).

nan paikaksi esitettiin Porkkalanniemen kärkeä. Korkeahkolta kalliolta näki näet melkein kaikki tulevat patterit eli koko Järvön, Rönnskärin, Mäkiluodon, Träskön ja Bågaskärin alueen. SIRtR esittikin paikkaa komentopaikaksi tai esikunnaksi ja sen louhimista kallioon, vaikka esikuntaa ei vielä ollut suunniteltu loppuun.⁸⁸ Esikunta sijoitettiin loppujen lopuksi Obnäsiin.

Rönnskäriin suunniteltiin aluksi muun muassa tunnelia ja majakan käyttöä tulenjohtopaikaksi. Bågaskäriin ehdotettiin neljää tykkiasemaa, vartiorakennusta ja laituria sekä tulenjohtotorniin pieniä korjauksia. Bågaskär ei ollut kuulunut Porkkalan vuokra-alueeseen ja sen pakkolunastus oli ensiksi saatava päätökseen. Myös Porsöhön piti rakentaa laituria ja vartiorakennus, mutta linnoitustyöt katsottiin voitavan siirtää myöhempään ajankohtaan. Vaikka Järvöhön alun perin oli suunniteltu patteri tai ainakin tulenjohto- ja mittausasema, ensimmäisenä tavoitteena oli vain yhden puurakennuksen kunnostaminen, venäläisen tiilirakennuksen suojaaminen ja laiturin rakentaminen myöhemmin.⁸⁹

Varsinaisten linnakkeiden lisäksi oli Porkkalan alueelle ensi vaiheessa myös luotava tulenjohto- ja mittausverkko. Sen takia Mikonkarin tulenjohtotornia esitettiin sisustettavaksi ja kasarmia korjattavaksi. Kallbådan majakka oli kunnostettava tulenjohtopaikaksi. Sekä Ändön, Fagerön että Sommarön saariin kaavailtiin noin 30 miehen kalliokorsua tulenjohtopaikkoineen.⁹⁰

Rannikkopattereiden kehittämisen perusajatuksena oli 1960-luvun alkuun saakka niin sanottu kolmiosisysteemi: Mäkiluoto–Träskö–Rönnskär.⁹¹ Haittapuolena oli se, että Stora Träskö kuului maatalousministeriölle. Meripuolustuksen tarkastaja kenraalimajuri Miettinen neuvotteli jo vuonna 1956 Träskön saamisesta rannikonpuolustuksen käyttöön, ja lähetti lokakuussa 1956 esityksen hallinnan siirrosta Yleisesikunnan päällikölle.⁹² Koska hallintakysymys oli ratkaisematta, pidettiin Porkkalan ensimmäisissä puolustus suunnitelmissa Träskön osalta etusijalla saaren saamista puolustusvoimien käyttöön, joten linnoitustöiden suunnittelu oli jätettävä myöhemmäksi. Luovuttamisesta neuvoteltiin jälleen vuonna 1959 Mäkiluodossa, ja sovittiin, että metsäntutkimuslaitos osoittaisi puolustusvoimille ne alueet, joita laitos haluaa tutkia, jonka jälkeen alueet paalutettiin ja merkittiin karttaan.⁹³ Asia jätettiin puolustusministeriölle jatkotoimenpiteitä varten. Puolustusministeriö esitti Pääesikunnan pyynnöstä vielä 28.8.1964, että Stora Träskö siirrettäisiin puolustusministeriön hallintaan.⁹⁴ Maatalousministeriö päätti kuitenkin seuraavan vuoden helmikuussa antaa puolustusvoimille ainoastaan luvan käyttää saaren joitakin osia harjoituksiin.⁹⁵ Tätä lupaa käytettiin jonkin verran hyväksi 1960-luvulla.

Träskön käyttöönottopyrkimyksiin liittyy yksityiskohtana myös arkkitehtiylloppilas Matti Porkkan diplomityönä tekemä suunnitelma Träskön modernista linnakkeesta. Träskön linnakkeen tilat oli suunniteltu kallion sisään hieman samaan tapaan kuin rakenteilla olevan Gyltön linnakkeeseen. Vaikka Porkkan vuonna 1965 valmistunut diplomityö ensisijaisesti lienee ollut harjoitustyö, Pääesikunta lienee kuitenkin sen avulla vähintäänkin pyrkinyt varautumaan Träskön aluehallintakysymyksen ratkeamiseen puolustusvoimien eduksi.⁹⁶

⁸⁸ SIRtR N:o 100/Järjtsto/16 b sal/3.12.1958, T23107/F6, SARk.

⁸⁹ Kartta SIRtR:n länsiosan ... PorkRPstoArk.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Esko Laaksonen 9.10.1980. Eino Herttua 28.1.1980.

⁹² PE N:o 180/Meriptsto/ 16 sal/18.10.1956, T20107/F4, SARk.

⁹³ Myllyniemi ja Rähä s. 134.

⁹⁴ PIM N:o 312/305/Kiint/64/28.8.1964, kansio Kirkkonummi, viestiasema jne., PIMArk

⁹⁵ MM N:o 2699/M.M.1964/16.2.1965, kansio Kirkkonummi, Stor-Träskö, PIMArk.

⁹⁶ Matti Porkka 30.1.2001.

Mäkiluodon aluehallintakysymykset eivät tuottaneet vaikeuksia, koska saari oli ollut rannikkopuolustuksen käytössä jo Pietari Suuren merilinnoituksen rakentamisesta alkaen. Mäkiluodon tykistöä päästiin ryhmittämään uudelleen hyvin nopeasti. Vuonna 1957 saatiin Mäkiluotoon sinne suunnitellun 152 mm:n Tampella-patterin tykit, jotka kiinnitettiin tilapäisesti avokilpisiin suoraan kalliolle.⁹⁷

Mäkiluodon käyttö varusmieskoulutukseen sekä valmiuslinnakkeena edellytti kuitenkin infrastruktuurin kunnostamista. Porkkalan kaistasta oli vuonna 1958 perustettu Suomenlinnan Rannikkotykistörykmentin toinen patteristo (II/SIRtR). Rannikkopuolustuksen alue oli palautuksessa ensin liitetty Rannikkopataljoonaan, ja 9.1.1959 patteriston komentaja majuri Esko Laaksonen otti alueen vastaan Rannikkopataljoonalta.⁹⁸ Patteriston tärkein tehtävä oli Mäkiluodon linnakkeen kunnostaminen.

Linnakkeen asuintalo ja kasarmi kunnostettiin 1962–1963 ennen kuin Mäkiluoto muutettiin koulutuslinnakkeeksi, jonne ensimmäiset alokkaat saapuivat kesäkuussa 1963. Sen jälkeen valmistui uusi ruokala ja muita tiloja, ennen kuin Mäkiluodosta tuli täysin toimiva linnake.⁹⁹

Myöskään Rönnskärin aluehallintakysymykset eivät aiheuttaneet vaikeuksia, koska se kuului jo valtiolle.¹⁰⁰ Kun Rönnskäriin 1960-luvulla rakennettiin 152 mm:n Tampella-patteri, asiasta sovittiin erikseen merenkulkuhallituksen kanssa. Saarella sai rauhan aikana pitää miehittämätöntä patteria ja esimerkiksi saaren majakan tiloja sai käyttää tulenjohtopaikkana.¹⁰¹ Kun Rönnskärin luotsiasema myöhemmin siirrettiin Porkkalanniemelle puolustusvoimien alueelle, Rönnskärin saari rakennuksineen siirrettiin 29.1.1980 puolustusministeriön hallintaan, ja puolustusministeriö ja merenkulkuhallitus solmivat 13.6.1980 tarkemman sopimuksen Rönnskärin käytöstä.¹⁰² Saareen jäi edelleen vuodesta 1961 toiminut Rönnskärin lintuasema, josta erikoista kyllä ei sopimuksessa sanottu mitään.

Järvö oli kenties se saari, jonka pakkolunastus puolustustarkoituksiin herätti eniten vastarintaa, mutta sitä ei koskaan suunnitelmista huolimatta linnoitettu. Saarella ei ollut myöskään sotilallista taustaa. Talvisodassa ja jonkin aikaa jatkosodassa rannikkotykistöllä oli Järvössä valvontasema.¹⁰³

Ensimmäiset Porkkalan alueelle lähetetyt Puolustusvoimien tiedustelijat esittivät koko Järvön saaren lähiluotoineen pakkolunastettavaksi puolustusvoimille. Aluksi yksinkertaiselta vaikuttava pakkolunastus muodostui loppujen lopuksi suhteellisen monimutkaiseksi, ja on hyvä esimerkki Porkkalan monimutkaisista maanhallintakysymyksistä. Entisistä asukkaista ainoastaan kalasta-

⁹⁷ Ove Enqvist: Mäkiluoto – raunioista toimivaksi linnakkeeksi. RP 3/1981, s. 17–18.

⁹⁸ Esko Laaksonen 9.10.1980. Patteriston esikunta muutti Suomenlinnasta Obbnäsiin kesällä 1960.

⁹⁹ Ove Enqvist: Mäkiluoto, Suomenlinnan Rannikkotykistökilta ry., Helsinki 2004, s. 43–44.

¹⁰⁰ Jo vuonna 1844 oli Rönnskärin saari lähiluotoineen senaatin päätöksellä otettu luotsilaitoksen käyttöön, ja se lunastettiin valtion omaisuudeksi vuosina 1900 ja 1901 tehdyillä päätöksillä. Blomgren s. 27–28. MKH N:o 2912/78/104/ 20.6.1979, PIMoa.

¹⁰¹ MKH KD N:o 1299/66/572/3.6.1966, PIMoa.

¹⁰² PIM:n ja MKH:n välillä 13.7.1980 tehty Rönnskärin käyttöä koskeva sopimus, PIMoa. KTM N:o 15/590/79 KTM/29.1.1980, PIMoa.

¹⁰³ 1800-luvulla Järvön itäosa kuului Porkkalan Storkansskogin kylään ja länsiosa Bölen kylään. Saari oli kuitenkin vuokrattu luotsille ja kalastajille. Jotkut vuokralaiset lunastivat vuokra-alueensa itselleen 1920-luvulla. Ove Enqvist: Järvö, Suomenlinnan Rannikkotykistökilta ry. ja Porkkalamuseon Ystävät ry. - Porkkalamuseés Vänner rf., Helsinki 1998, s. 4–10.

ja Eklundin perhe muutti vuonna 1956 takaisin saarelle, ja perheen kanssa sovittiin 1957 saaren vartioinnista.¹⁰⁴ Vuonna 1968 Eklundin perhe muutti asumaan mantereelle.

Jo pakkolunastusprosessin alussa ryhdyttiin keskustelemaan Järvön osan jättämisestä yksityisomistukseen. Rannikkopuolustuksen tärkeimmät vaatimukset olivat tykki- ja mittausaseman sekä laiturin rakentaminen, kulkuoikeuden säilyminen yksityiselle alueelle jääville laitteille ja laiturille, ammuntojen ja harjoitusten järjestämisoikeus sekä vuokralaisten keskeneräisen tiilirakennuksen jääminen puolustusvoimien käyttöön.¹⁰⁵ Lisäksi sovittiin saaren muiden alueiden omistajien ja puolustusvoimien välisistä järjestelyistä ja oikeuksista.

Järvön pakkolunastetun alueen korvauskysymykset olivat vaikeita. Pakkolunastustoimikunta aloitti toimintansa syksyllä 1956, ja ilmoitti heti aluksi, että tietyt alueet Järvössä jätettäisiin lunastuksen ulkopuolelle. Pakkolunastustoimikunta sai työnsä valmiiksi helmikuussa 1962, mutta toimitusta ei voitu viedä loppuun kesken olevan riidan takia. Luotsi Vilhelm Åhmanin kuolinpesällä oli ennen Porkkalan luovuttamista vuoteen 1959 saakka voimassa oleva vuokrasopimus Järvön osaan. Kuolinpesän osakkaiden mielestä heillä oli ollut oikeus lunastaa alue itselleen. Kuolinpesän edustaja Per Malmström katsoi, että kuolinpesän kuului saada alueesta korvaus, koska se pakkolunastettiin. Kuolinpesän vaatimukset hylättiin korkeimmassa oikeudessa lopullisesti marraskuussa 1962. Vasta 26.11.1963 pakkolunastustoimikunta saattoi tehdä lopullisen päätöksensä.¹⁰⁶

Sekä valtion että Järvön alueiden entisen omistajan maanviljelijä Vilhelm Degerthin näkemykset korvaushinnoista olivat kuitenkin kaukana toisistaan, ja Degerth vei asian Turun maanjako-oikeuteen, joka korottikin Degerthin korvauksia. Viimeinen kiista maan arvosta päättyi vasta vuoden 1966 marraskuussa korkeimmassa oikeudessa, joka ei muuttanut maanjako-oikeuden päätöstä.¹⁰⁷ Vaikka aluehallintakysymys täten oli saatu ratkaistua, Järvön saarta ei kuitenkaan koskaan linnoitettu.¹⁰⁸ Vuonna 1966 saatiin valmiiksi Rönnskärin 152 mm:n Tampella-patteri ja Kytön vastaava patteri vuonna 1969.¹⁰⁹ Näillä pattereilla pystyttiin kattamaan Järvönkin ampuma-ala, joten Järvä ei välttämättä tarvinnut patteria.

Vaikka Järvötä ei käytetty linnakkeeksi, Suomenlinnan Rannikkorykmentti esitti lisäalueiden hankkimista sieltä puolustusvoimille 1980-luvun alussa, kun kaksi tilaa oli myynnissä, mutta kauppa ei toteutunut. Puolustusvoimien alue oli lähes käyttämättä, kunnes Suomenlinnan Ran-

¹⁰⁴ Avtal 3.10.1957 mellan försvarsministeriet och fiskaren Einar Eklund, kansio Kirkkonummi, viestiasema jne., PIMArk. Kalastaja Eklundin palkka muodostui lähinnä oikeudesta kalastaa ja pitää karjaa lunastetulla alueella, kun taas velvollisuuksiin kuului valvoa, ettei asiankuulumattomia henkilöitä oleskellut siellä eikä ympäröivillä vesillä, hoitaa saarella olevaa puolustusvoimien kiinteää ja irtainta omaisuutta sekä suorittaa muita Suomenlinnan Rannikkotykkörykmentin hänelle uskomia tehtäviä.

¹⁰⁵ PE N:o 1424/Meriptsto/2.10.1957, kansio Kirkkonummi, viestiasema jne., PIMArk.

¹⁰⁶ Protokoll för vid sammanträden med den expropriationskommision ... för expropriation ... berör Knaggas benämnda lägenhet ... 26.11.1963, kansio Kirkkonummi, Järvä, PIMArk. Per Malmström totesi 9.9.1980 haastattelussa, että kuolinpesän oikeus alueeseen olisi menetetty, koska suku esitti vaatimuksensa liian myöhään.

¹⁰⁷ Högsta domstolens dom på de besvär ... anförd över Åbo ägodelningsrätts ... utslag ... 28.11.1966, kansio Kirkkonummi, Järvä, PIMArk.

¹⁰⁸ Järvä oli liian pieni varsinaiseksi harjoitusalueeksi, eikä kiinteän patterin rakentamista pidetty kovin kiireellisenä ilmeisesti sen vaatimien resurssien takia sekä siksi, että se alun perinkin oli ollut Porkkalan alueen patterien rakennussuunnitelmissa viimeisenä eli suunniteltu vasta vuodelle 1965.

¹⁰⁹ Leivo 1999 s. 221–223.

nikkotykistökilta kesällä 1985 rakensi saareen kiltamajan ja Koeampumalaitos ryhtyi käyttämään sitä ammuntojen tähyttämiseen.

Porsön ja Bågaskärin pakkolunastuskysymykset eroavat hieman sekä toisistaan että Porkkalan muiden alueiden pakkolunastuksista. Bågaskär kuului niihin alueisiin, jotka jo 16.2.1950 oli pakkolunastettu puolustusvoimille. Se liittyi kuitenkin tiiviisti Porkkalan lunastuksiin ja rannikkopuolustuksen suunnitteluun, joten sen käsittely niiden yhteydessä on luonnollista. Bågaskärin sijainti toisaalta Barösundin saaristosta Porkkalan selälle johtavan ulomman väylän varrella ja toisaalta saariston ulkolaidassa ovat muovanneet sen merkitystä sekä asukkaille että viranomaisille.¹¹⁰ Syksyllä 1938 rannikkojoukot miehittivät Bågaskärin linnakkeen ja Ändön¹¹¹ valvonta-asemat. Bågaskär oli miehitettyinä jatkosodan loppuun.

Neuvostoliiton vuokra-aikana Bågaskär oli tärkeä merivalvontapiste suomalaisille, koska siitä pystyttiin seuraamaan toimintaa alueen sisäpuolella. Vuonna 1944 saatiin kiinteä meritähystyspaikka Bågaskäriin ja vuonna 1954 valmistui uusi merivartioasema. Oli sen takia luonnollista, että Bågaskär ja Ändö kuuluivat pakkolunastettaviin saariin vuonna 1950.

Se osa saaresta, jossa merivartioasema sijaitsi, oli jo valtion omistuksessa. Esitettiin vain osaa siviilialueesta lunastettavaksi, mutta alueen omistava kuolinpesä esitti koko alueen lunastamista, koska jäljelle jäänyt osa oli liian pieni elinkelpoiseksi tilaksi. Suomenlinnan Rannikkotykistörykmentti puolsi isomman alueen hankkimista, ja se lunastettiin 22.9.1959.¹¹² Pakkolunastustoimikunnan työssä oli pitkät tauot vuosina 1950–1952, 1953–1955 ja 1955–1959, ilman että niistä tehtiin merkintöjä pöytäkirjaan.¹¹³ Tauot ovat voineet liittyä rannikkopuolustuksen uudelleenjärjestelyihin 1952 ja 1954 sekä Porkkalan palautuksen selvittelyihin 1955 alkaen.

Porsö kuului niihin Inkoon saariston saariin, joilla ei 1700-luvun alkupuolella ollut asukkaita.¹¹⁴ Ennen Porsön luovuttamista Neuvostoliitolle vuonna 1944 saarella asui kalastaja Karl Eriksson,

¹¹⁰ Saaren tiedetään olleen asuttu vuodesta 1859 alkaen, ja vuonna 1908 luotsi Viktor Alexander Österman perusti siitä itsenäisen Bastön tilan. Ola Brenner: *Torpare och landbönder i Ingå, Ingå kommun, Ingå 1979*, s. 66.

Sijaintinsa takia saari sopi luotsiasemaksi, joten se perustettiin Hög-Bågaskärin saarella, joka kuului tilaan. Vartioutuvan paikka rantaan vievine polkuineen oli vuokrattu tilalta vuonna 1895, mutta ensimmäinen kruunun luotsitupa valmistui jo vuonna 1857, ja uusi tupa rakennettiin vuonna 1900. Blomgren s. 29.

Vuonna 1931 perustettiin Bågaskärin merivartioasema (kiintoasema), joka kuitenkin vuonna 1937 siirrettiin Barön salmen suulle ja nimettiin Inkoon kiintoasemaksi. Rajavartiolaitos 1919–69 s. 170.

¹¹¹ Sekä Ändö että Ändö-nimeä käytetään.

¹¹² Ptk Inkoon kunnassa puolustustarkoituksiin pakkolunastettavien alueiden ... 22.9.1959, kansio Holola–Juva, Inkoo jne., PIMArk.

¹¹³ Pakkolunastustoimikunnan pöytäkirjassa ei ole merkintöjä lunastusta hidastavista valituksista.

¹¹⁴ Lähteissä todetaan muun muassa: ”*Uti Ingå socken [...] åtskilliga små holmar vid havsbandet såsom [...] Porsö [...] med flera onyttige bergsklippor [...]*”. Alf Brenner (ym.): *Ingå, Fagervik, Degerby. En västnyländsk bygdekrönika, fösta delen, Ingå kommun, Ingå 1972*, s. 166.

Porsöta ei siis pidetty merkityksellisenä eikä sen katsottu kuuluvan kruunulle. Saaria ryhdyttiin kuitenkin 1750-luvun jälkipuoliskolla vuokraamaan halukkaille. 1800-luvulla Porsön omistus- ja vuokrasuhteet aiheuttivat paljon kiistoja saareen kalastustorppansa rakentaneiden, alueensa vuokranneiden kalastajien välillä. Saaren varsinaiset haltijat asuivat pääosin mantereella. 1800-luvun muutamasta kalastajasta näyttää saareen jääneen ensimmäisen maailmansodan jälkeen ainoastaan Frans Valfrid Erikssonin perhe. Brenner 1979, s. 726–727.

joka omisti saaresta maata, sekä Anton Eriksson, joka asui siellä vuokralaisena.

Valtioneuvoston elokuun 1956 pakkolunastuspäätöksen mukaan oli puolustusvoimien tarpeisiin pakkolunastettava Porsön saariryhmä lukuun ottamatta muun muassa Porsön pääsaarella aikaisemmin asuneiden kalastajien asuintontteja vesialueineen. Karl Erikssonin omistama maakaistale jakoi pakkolunastettavan alueen kahteen osaan, mikä hankaloitti sen käyttöä. Päädyttiin esittämään sen vuokraamista puolustusvoimille 50 vuodeksi sekä tarjoamaan Karl Eriksonille joitakin oikeuksia mutta myös velvollisuuksia pakkolunastetulla alueella. Puolustusministeri Emil Skogin 30.3.1957 allekirjoittaman sopimuksen velvollisuuksiin kuului valvoa, ettei asiaankuulumattomia henkilöitä oleskellut alueella ja sitä ympäröivillä vesillä.¹¹⁵ Porsön alueiden varsinainen pakkolunastustoimitus¹¹⁶ oli aloitettu jo syksyllä 1956.

Porkkalan pakkolunastustoimikunta jakoi koko pakkolunastuksen kolmeen pääryhmään: Inkoon kunnassa sijaitsevat alueet, entisessä Degerbyn kunnassa sijainneet alueet sekä Obbnäsin, Edön ja Porkkalan alueet, mikä oli käytännöllistä, koska yksistään kolmanteen ryhmään kuului runsas 50 tonttia.¹¹⁷ Porsön pakkolunastuksen yhteydessä puolustusministeriö sopi 2.4.1957 kalastaja Anton Erikssonin kanssa, että hän suurin piirtein samoin ehdoin kuin Karl Eriksson saisi jäädä vuokralaiseksi alueelle, jolla oli ennen vuokra-aikaa Porsössä asunut.¹¹⁸ Porsön pakkolunastusta ryhdyttiin käytännössä käsittelemään pakkolunastustoimikunnassa vasta vuonna 1963, koska mantereen kohteet pyrittiin käsittelemään ensin.¹¹⁹ Myös Porsön lunastusta käsiteltiin sekä maanjako-oikeudessa vuonna 1964 että korkeimmassa oikeudessa 1966, ja molemmissa korvauksia jonkin verran korotettiin. Kalastaja Anton Erikssonin kuoltua vuonna 1969 asumisoikeus siirtyi hänen perillisilleen.

Suunnitellut tulenjohtopaikat Ändö, Stora Fagerö, Sommarö ja Mikonkari jäivät vähälle huomiolle. Ändö oli pakkolunastettu jo vuonna 1950 eikä sinne suunnitelmista huolimatta rakennettu mitään uutta. Mikonkarin maanomistaja oli jo ennen talvisotaa korvauksetta luovuttanut maata saareen rakennettua tulenjohtotornia varten. Vuonna 1956 sopimus uusittiin 25 vuodeksi omistajan kuolinpesän kanssa kertakorvausta vastaan.¹²⁰ Sopimusta on sen jälkeen uusittu.

Stora Fageröstä oli jo vuonna 1913 pakkolunastettu alue, jota loppujen lopuksi oli käytetty hyvin vähän. Jatkosodan päätyttyä Stora Fagerö jäi Porkkalan vuokra-alueen ulkopuolelle, ja vuonna 1945 Inkoossa toimiva asutuslautakunta oli kiinnostunut tekemään siitä asutustilan. Merivoimien Esikunnan operatiivinen osasto totesi, että saari oleellisesti liittyi Barön saariston ja Inkoon puolus-

¹¹⁵ Avtal mellan finska staten å ena sidan och fiskaren Karl Eriksson å andra sidan 30.3.1957, kansio Kirkkonummi, Porsö, PIMArk.

¹¹⁶ Porsön pakkolunastusta hankaloitti hieman se, että sitä käsiteltiin yhdessä kaikkien muitten Porkkalan lunastusten kanssa, sekä se, että osa Porsön alueesta oli jakamaton ja omistajia oli useita.

¹¹⁷ Protokoll fört vid sammanträden med den epropriationskommission ... i Ingå kommun (Porsö) 28.2.1964, kansio Inkoo, Porsö-Porsöklobb, PIMArk.

¹¹⁸ Avtal mellan finska staten å ena sidan och fiskaren Anton Eriksson å andra sidan 2.4.1957, kansio Inkoo, Porsö-Porsöklobb, PIMArk.

¹¹⁹ Käsitteilyssä tuli esille Karl Erikssonin 50 vuoden vuokrasopimus valtion kanssa. Erikssonilta tiedusteltiin, halusiko hän lisäksi luovuttaa toisen, pienemmän alueen valtiolle pakkolunastuksella, mutta hän toivoi kysymyksen ratkeavan vapaaehtoisella kaupalla niin kuin sitten vuoden 1965 lopulla tapahtuikin. Köpebrev Karl Valfrid Eriksson och finska staten 20.11.1965, kansio Inkoo, PIMArk.

¹²⁰ Avtal mellan försvarsministeriet och ... Arthur E. Nikanders sterbhus 10.11.1956, kansio Kirkkonummi, viestiasema jne., PIMArk.

tusjärjestelmään, ja halusi pitää sen puolustusvoimien hallinnassa. Myös rajavartiolaitos kiinnostui alueesta, koska se sijaitsi sopivasti Porkkalan vuokra-alueen läheisyydessä. Alue luovutettiin syykskuussa 1945 toistaiseksi rajavartiolaitoksen käyttöön siten, että se edelleen pysyi puolustusministeriön hallinnassa.¹²¹ Alueen vapauduttua rajavartiolaitoksen käytöstä Porkkalan palautuksen jälkeen sitä yritettiin jälleen ostaa puolustusvoimilta. Meripuolustuksen tarkastaja torjui yritykset uudelleen viittaamalla¹²² hieman liioitellen rannikonpuolustuksen tarpeeseen.

Mitään laitteita Stora Fagerön alueelle ei koskaan rakennettu, eikä sitä rauhan ajan harjoituksiin ole tiettävästi käytetty. Saaren käyttöä rajoittaa muun muassa sen heikot tähytysmahdollisuudet rauhan ajan harjoitusten ampumasektorien ja varomääräysten kannalta.

Varsinaisen Obbnäsin eli myöhemmin Porkkalan varuskunnan mantereella olevien alueiden pakkolunastukset noudattivat perinteistä menettelytapaa. Alueet olivat pääosin kuuluneet Degerthin perheelle ja heidän sukulaisilleen sekä Degerthin suvun Obbnäsin ja Edön maista myytyjen alueiden huvilanomistajille. Obbnäsin ja Edön hallintakysymysten ratkaiseminen oli monesta syystä erityisen vaikeaa. Pakkolunastettava alue oli verrattain suuri. Muualta Suomesta lunastetut vastaavat alueet olivat olleet syrjäseutua, kun taas Obbnäs oli pääkaupungin läheisyydessä. Alueelta oli vuonna 1944 muuttanut pois noin 200 henkeä, joten sopimusosapuolia oli suhteellisen monta. Puolustusvoimien ja omistajien näkemykset erosivat kovasti toisistaan, mikä johtui sekä väärinkäsityksistä, tietämättömyydestä, erilaisista arvostuksista, puolustussuunnitelmien keskenäisyydestä, taitamattomuudesta tai kokemattomuudesta asioiden hoidossa sekä säädösten erilaisesta tulkinnasta.

Rannikkojoukkojen aluekäyttö

1. Erillinen Rannikkopatteristo oli Porkkalan palautuksen jälkeen siirtänyt alueelle yhden patterin ja vartiohenkilöstöä, ja patteristo suoritti viikkokaupalla tiedusteluja ja valmisteluja alueella. Patteristo piti paljon harjoituksia 1950-luvun lopulla ja 1960-luvun alussa Obbnäsissä. Vuonna 1957 patteriston nimi muutettiin Vaasan Rannikkopatteristoksi (VaaRPsto), ja koska joukko-osastolle ei saatu alueita entiseltä vuokra-alueelta, se siirrettiin 1960-luvulla Vaasaan.

Myös Rannikkotykistörykmentti 1 (vuodesta 1957 alkaen Suomenlinnan Rannikkotykistörykmentti) alkoi heti palautuksen jälkeen käyttää Obbnäsiä leirialueena. Sitä käytti lähinnä joukko-osastoon kuuluva Rannikkopataljoona. Lisäksi suoritettiin hiihtomarsseja Miessaaren ja Porkkalan välillä. Suhteita maanomistajiin kuvaa se, että nämä valittivat siitä, että ulkosaariston hiihtomarssit häiritsivät riistanhoitoa ja jopa kaloja.¹²³ Rannikkopataljoona irrotettiin myöhemmin omaksi joukko-osastokseen.

Obbnäsistä muodostui alusta alkaen myös tärkeä merivoimien tukikohta. Merivoimien Esiikunnan suunnitelma joukkojen sijoittamisesta Porkkalan alueelle valmistui 5.9.1956.¹²⁴ Varsinaiset

¹²¹ PIM N:o 5274/316/45/10.9.1945, He II:1, PIMArk.

¹²² ”Stora Fagerön saari on keskeisen sijaintinsa puolesta [...] sopiva tämän alueen puolustusjärjestelyjä edelleen kehitettäessä joko kevyen rannikkopatterin tai tulenjohtoaseman sijoituspaikkana. Koska on mahdollista, että saari jo lähitulevaisuudessa otetaan rannikkotykistön rakennussuunnitelmiin en katso ko alueen myymisen yksityiselle henkilölle olevan puolustuslaitoksen edun mukaista.” PE N:o 110/Meriptsto/16/29.1.1960, kansio asiakirjoja vuoteen 1976, Helsingin Pohjoisranta jne., PIMArk.

¹²³ Niilo Lappalainen: Rannikkojääkäripataljoonan historia 1960–1985, Rannikkojääkäripataljoona ja Rannikkojääkärikilta ry, Vantaa 1985, s. 224.

¹²⁴ MerivE N:o 199/Järtsto/11 a/sal/5.9.1956, T23107/F4, SARk.

rakennustyöt uudella varuskunta-alueella alkoivat nopeasti. Töitä tehtiin pääosin talvisaikaan työllisyyden turvaamiseksi myönnettyillä määrärahoilla. Kokonaisratkaisussa voitiin tukeutua Neuvostoliiton jättämään infrastruktuuriin kuten satamaan ja teihin sellaisenaan. Tilanne oli kuitenkin hieman ristiriitainen, koska Obbnäsin pakkolunastuksen yhtenä perusteluna oli käytetty Neuvostoliiton rakentamien rakennusten käyttämistä hyväksi. Ne olivat aika kevytrakenteisia eivätkä vastanneet suomalaisten tasovaatimuksia. Siksi jouduttiin menettelemään niin, että laivastoaseman kiireelliset tilatarpeet tyydytettiin peruskorjaamalla vanhoja rakennuksia, vaikka se maksoi odottamattoman paljon, ja täydellinen uudisrakentaminen olisi ollut mielekkäämpää.¹²⁵ Helsingin Laivastoasema ja Helsingin Lippue siirrettiin Katajanokalta Obbnäsiin 30.8.1959.¹²⁶ Merisotakoulukin oli tarkoitus siirtää Obbnäsiin, mutta päätös peruttiin, ja se jäi Suomenlinnaan.

Rannikkopataljoona siirrettiin Obbnäsiin kesällä 1960. Kesäkuussa 1960 Rannikkopataljoona irrotettiin Suomenlinnan Rannikkotyöstörykmentistä omaksi Rannikkojääkäripataljoona -nimiseksi joukko-osastoksi. Erillisistä laitoksista siirrettiin Obbnäsiin vuonna 1961 Suojelukoulu ja siihen liitetty Sotilaspalokunta ja vuonna 1965 Painekeolaitos. Varuskunta nimettiin Porkkalan varuskunnaksi, ja sen päällikkönä toimi Helsingin Laivastoaseman päällikkö. Obbnäsistä ryhdyttiin käyttämään suomenkielistä nimeä Upinniemi, ja varuskunnan nimi muutettiin myöhemmin virallisesti Upinniemen varuskunnaksi. Tämän jälkeen varuskuntaan sijoitetut joukot ovat osittain muuttuneet.

Arvioita Porkkalan aluekysymyksistä

Porkkalan aluehallinnan ratkaisusta on jälkikäteen oltu monta mieltä. Everstiluutnantti Toivo Knuutila, joka toimi Rannikkopataljoonan (vuodesta 1960 Rannikkojääkäripataljoona) komentajana vuoteen 1963 saakka, piti lopputulosta huonona puolustusvoimien kannalta ja syytti siitä puolustusministeriötä, joka ei vaatinut tarpeeksi voimakkaasti puolustusvoimien haluamaa suurehkoa maa- ja vesialuetta, sekä erityisesti Upinniemen saariston itäisiä saaria.¹²⁷ Toisaalta tiedetään puolustusministeri Skogin aktiivisesti pyrkineen laajempiin pakkolunastuksiin kuin esityksissä oli tuotu esille. Hän totesi, ettei eduskunta uskaltanut lunastaa isompia alueita väestön painostuksen vuoksi, ja harmitteli tätä jälkikäteen samoin kuin sitä, että puolustusvoimien upseerit olivat passiivisia asiassa eikä heidän joukostaan löytynyt henkilöä, jonka kanssa neuvotella.¹²⁸ Vielä 1981 ennen kuolemaansa Emil Skog esitti, että Bätvikin ja Kantvikin alue ja tietyt saaret olisi sittenkin pitänyt pakkolunastaa.¹²⁹ Toisaalta on tiedossa se ankara kritiikki, jota puolustusvoimat ja puolustusministeriö saivat Porkkalan asukkailta ja lehdistöltä liian suurista pakkolunastuksista. Lopullinen ratkaisujen onnistumisen ja oikeudellisuuden arviointi riippuukin osittain tarkastelunäkökohdista. Jälkikäteen tarkasteltuna Porkkalan, eli myöhemmin Upinniemen varuskunnasta tuli, päinvastoin kuin pakkolunastusta vastustaneet olivat arvelleet, Kirkkonummen kunnalle hyvin tärkeä työnantaja ja hyvä yhteistyökumppani. Lisäksi saaristolaisten ja kalastajien kanssa sovittiin joustavista järjestelyistä pakkolunastusten haittojen minimoimiseksi.

¹²⁵ Lappalainen s. 224.

¹²⁶ Oiva Koivisto: Uudelleen- ja jälleenrakennuskausi, teoksessa Suomen laivasto 1918–1968, osa 2, Meriupseeriyhdistys ry, Helsinki 1968 s. 430.

¹²⁷ Idem s. 223.

¹²⁸ Tapio Skog 24.2.1988.

¹²⁹ Tapio Skog 17.3.1989.

Yksi puolustusministeriön selvä arviointivirhe oli pitää aluetta sopimattomana vapaa-ajan asutukseen pääkaupunkiseudun asukkaille ja samalla pitää tonttimaan hinta liian pienenä. Ratkaisut tehtiin kuitenkin tuon ajan tietojen pohjalta. Ainoastaan Porkkalanniemen kärki ja Järvö jäivät puolustusvoimien suunnitelmista ja pakkolunastuksista huolimatta linnoittamatta. Pakkolunastamatta jääneet alueet aiheuttivat toisaalta ongelmia puolustusvoimille, koska harjoituksiin ja muuhun käytettävät alueet olivat osittain liian pieniä ja moottoroitu rannikkotykistö jouduttiin siirtämään Vaasaan, missä se ei voinut toimia parhaimmalla mahdollisella tavalla. Alueita voitiin myöhemmin jonkin verran täydentää, ja rannikko- ja meripuolustuksesta muodostui kohtalaisen toimiva varuskunta.

Yksi suuri syy väärinkäsityksiin oli Porkkalan palautuslaki ja erityisesti sen 10. pykälä. Lakia laadittaessa oli selvästi lähdetty siitä, että puolustusvoimat saisi hallintaansa lähinnä alueita, joilla oli vuokraajan rakentamia rakennuksia ja laitteita, joita olisi voinut käsitellä Porkkalan palautuslain mukaan. Puolustusvoimat oli kuitenkin selvästi yliarvioinut vuokralaisten rakentamien rakennusten ja laitteiden kunnon ja arvon ja käyttänyt niitä perusteluna pakkolunastukselle, vaikka todellisuudessa tarvittiin myös alueita esimerkiksi ampumaradoiksi sekä harjoitus- ja suoja-alueiksi. Kun todellinen tilanne selvisi puolin ja toisin, se herätti voimakkaan vastareaktion entisissä omistajissa. He eivät kaikilta osin ymmärtäneet, että puolustusvoimat kuitenkin koko ajan ennen kaikkea tarvitsi Obbnäsiä laivastoasemaksi, joka jo oli päätetty siirtää pois keskeltä pääkaupunkia ennen Porkkalan palautusta. Toiseksi tarvittiin moottoroidun rannikkotykistön varuskunta, joka tarkasteluhetkellä sijaitisi saarella eli Suomenlinnassa. Näitä hallintakysymyksiä ei voitu käsitellä pelkästään Porkkalan palautuslain perusteella, vaan jouduttiin soveltamaan myös lakia pakkolunastuksesta puolustustarkoituksiin vuodelta 1944. Harkittiin myös sitä, että valtioneuvosto tarkistaisi Porkkalan palautuslakia tältä osin.

Entiset asukkaat eivät selvästi ymmärtäneet, mitä alueita ja laitoksia iso varuskunta tarvitsi, ja kiinnittivät aika ajoin huomiota epäolennaisiin seikkoihin kuten rannikonpuolustuksen hallinnassa muualla oleviin pieniin hajanaisiin alueisiin, jotka eivät kuitenkaan mitenkään voineet korvata laivastoaseman tarvitsemaa aluetta. Puolustusvoimia syytettiin aluetarpeiden salailusta ja suunnitelmien puutteista, mikä osittain piti paikkansa, mutta oli täysin ymmärrettävää kyseisessä tilanteessa. Yhden tai kahden varuskunnan yksityiskohtainen suunnittelu muutamassa kuukaudessa osittain tuntemattomalle alueelle tilanteessa, jossa perusteet jatkuvasti muuttuivat, oli jo lähtökohtana mahdoton, ja yksityiskohtainen ja kattava tiedotus jatkuvasti muuttuvista suunnitelmista olisi todennäköisesti enemmän haitannut kuin parantanut tilannetta. Pakkolunastuksen alettua Obbnäsissä pakkolunastustoimikunta sai kuitenkin toimituksen pääosin valmiiksi vuosina 1962–1964. Tämän jälkeen melkein kaikki alueiden entiset omistajat valittivat maanjako-oikeuteen ja sen jälkeen korkeimpaan oikeuteen. Melkein kaikkien korvauksia korotettiin joko maanjako-oikeudessa syksyllä 1964 tai korkeimmassa oikeudessa loppuvuodesta 1966. Pääosa asianomaisista sai suuren osan korvauksistaan ennakkomaksuina.

10.3 Rannikopuolustuksen kehittäminen

10.3.1 Gyltön poliittisen linnakkeen rakentaminen

KUN PORKKALAN TÄRKEIMMÄT aluekysymykset oli ratkaistu, muiden alueiden kehittämistä voitiin jatkaa. Gyltön linnakkeen aluehallintatoimenpiteet olivat Porkkalan palautuksen

sekä talvi- ja jatkosodan epäselvyyksien lisäksi sotienjälkeisen rannikkopuolustuksen suurin maanhankintakysymys. Hanke toi esille suuren määrän kysymyksiä, jotka liittyvät tuon ajan rannikkopuolustuksen rakentamiseen. Aluksi alueiden omistajat ja julkinen sana esittivät vastalauseita ja valituksia, mutta aikaa myöten puolustusvoimien ja alueluovutusten vastustajien suhteet paranivat ja muuttuvat jopa erittäin hyväksi. Kyse oli myös sotien aikaisista epäselvistä maanhallintakysymyksistä sekä muista epäselvyyksistä puolin ja toisin. Gyltön linnakkeen rakentamisen taustalla oli myös kylmän sodan poliittisia kysymyksiä.

Lounais-Suomen koulutuslinnakkeina oli jatkosodan jälkeen Utö, Kuuskajaskari, Öro ja Russarö. 1950-luvulla koulutettiin rannikkotykistön varusmiehiä ajoittain myös Katanpään linnakkeella. Sotien jälkeen oli varaa korjata vain välttämättömimmät kiinteistöt, ja esimerkiksi Utön rakennuskanta rapistui, vaikka sitä usein esitettiin korjattavaksi. Jo talvisodan yhteydessä osa Korppoon saaresta tuli rannikkotykistön hallintaan. Jatkosodan jälkeen linnakkeiston esikunta sijoitettiin Korppoon keskustaani puolustusministeriön ostamaan liikerakennukseen. Kun Pääesikunta vuonna 1951 käski kiinteän rannikkotykistön sodan ajan ryhmityksen, Gyltö ei vielä sisällynyt käskyyn, mutta Korppoon kaistaksi kutsuttu alue kuului kuitenkin suunniteltuihin puolustusalueisiin.

Turun Rannikkotykistörykmentin (vuodesta 1952 alkaen Rannikkotykistörykmentti 2) komentaja eversti Taavi Kainulainen otti esille Gyltön linnakkeen yhtenä patterin sijoitusvaihtoehtona. Everstilutnantti Aake Merilä¹³⁰ kävi tutustumassa Gyltön alueeseen eversti Kainulaisen kanssa ja myöhemmin puolustusministeri Emil Skogin kanssa.¹³¹ Kun rannikkotykistön ryhmitystä suunniteltiin edelleen, Gyltötä pidettiin vuonna 1954 vaihtoehtoisena 152 millimetrin patterin sijoituspaikkana.¹³² Sen jälkeen Gyltö oli mukana raskaiden pattereiden sijoitussuunnitelmissa.

Vaikeiden olosuhteiden vuoksi Utön toiminta koulutuslinnakkeena lopetettiin 25.11.1956.¹³³ Pohjois-Itämeren alue ja Saaristomeri olivat kuitenkin tärkeitä puolustuksen kannalta, ja sen takia alokkaita jouduttiin kouluttamaan Janhualla, organisaation ulkopuolelle muodostetussa koulutuspuatterissa.

Aluksi korostettiin Gyltön rakentamista koulutusta varten. Turun Rannikkotykistörykmentti ehdotti 1950-luvun loppupuolella kahteen kertaan saaren lunastamista. Pääesikunnan 12.1.1959 puolustusministeriölle lähettämässä esityksessä rannikkotykistön rauhanajan järjestelyistä Gyltötä pidettiin sopivimpana paikkana uudeksi koulutuslinnakkeeksi.¹³⁴ Puolustusministeriö hyväksyi Pääesikunnan esityksen, ja kehotti samalla ministeriön kiinteistöosastoa ryhtymään toimiin Gyltön hankkimiseksi puolustusvoimille.

Keväällä 1959 alettiin aluetta valmistella erilaisin mittauksin, kartoituksin ja vesien luotauksin. Puolustusministeriö yritti ostaa saaren vapaaehtoisella kaupalla, mutta se ei onnistunut. Puolustusvoimien ja puolustusministeriön valmistelut sen sijaan kohtasivat voimakasta vastustusta, ja asiasta käytiin vilkasta keskustelua erityisesti maan ruotsinkielisessä lehdistössä sen jälkeen, kun ministeriön kiinteistöosaston päällikkö hallitusneuvos Gunnar Söderlund kävi puolustushallinnon

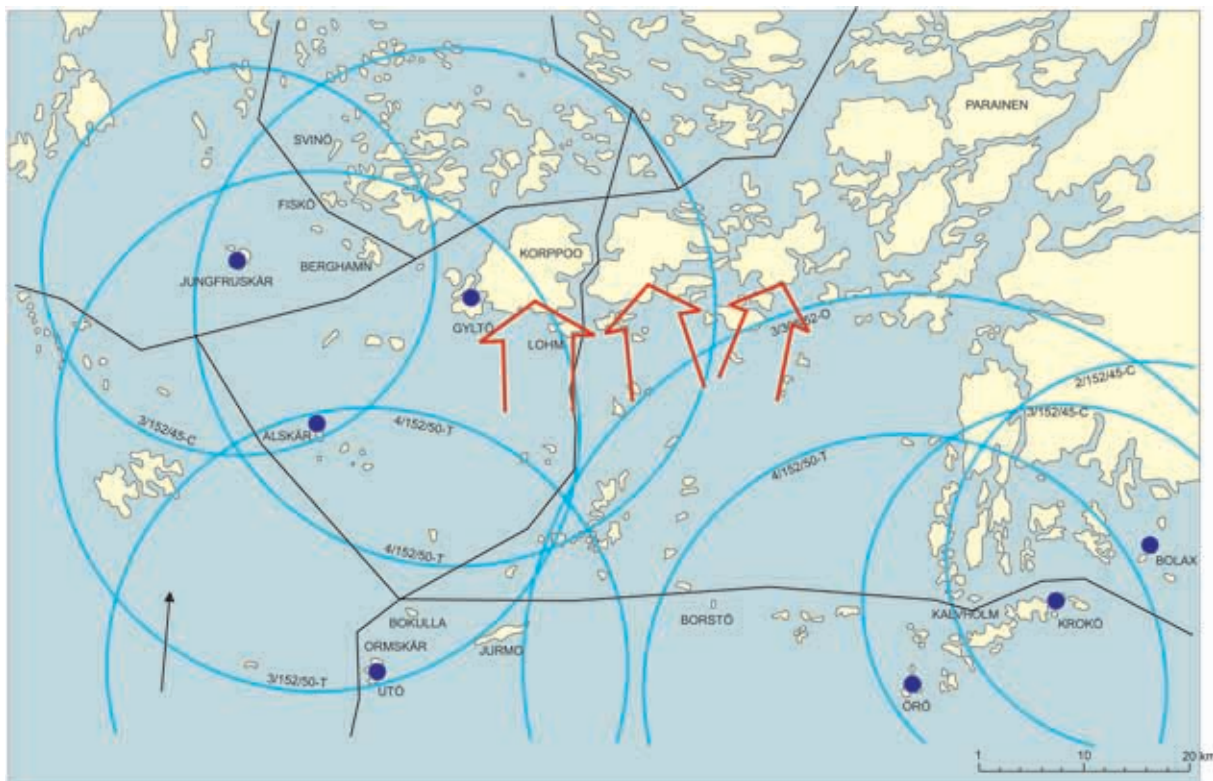
¹³⁰ Merilä palveli Pääesikunnan Meripuolustusosastossa vuodesta 1953 ja siihen kuuluvan Rannikkotykistötoimiston päällikkönä 1955–1958.

¹³¹ Aake Merilä 7.8.1999. Skog perehtyi myös Korppoon kaistan rannikkopuolustuksen vaihtoehtoihin muun muassa Berghamnissa, Utössä ja Örössä, joten puolustusministeriöllä lienee ollut selvä kuva alueen ongelmista.

¹³² PEmeripuol-os N:o 55/Rttsto/OT 11 b sal/24.5.1954, T23107/F8, SARk.

¹³³ Leivo 1999 s. 234.

¹³⁴ PIM No 355/46/Sot/1959/26.1.1959, kansio Korppoo, Bokulla jne., PIMArk.

29. Saaristomeren rannikkotyökistön ryhmitys 1960-luvun loppupuolella ja mahdollisen hyökkääjän arvioidut hyökkäyssuunnat. Öro, Krokö ja Bolax liittyvät myös Hankoniemen puolustukseen (ryhmitys Leivo 1999 s. 235, hyökkäyssuunnat Tirronen 23.1.2007).

muiden edustajien kanssa Gyltössä 28.8.1959.¹³⁵ Vasta tuolloin asukkaille selvisi, että koko Gyltö lähisaarineen ja vesialueineen mahdollisesti pakkolunastettaisiin.

Enää ei puhuttu pelkästä koulutuslinnakkeesta, vaan puolustushallinnon edustajat puhuivat suoranaisesta aukosta Saaristomeren rannikopuolustuksessa. Gyltö täyttäisi sekä puolustuksen että koulutuksen vaatimukset. Lisäksi sinne voisi sijoittaa Korppoon kirkonkylässä sijaitsevat esikuntatilat. Gyltö oli sijaintinsa puolesta keskeisellä paikalla ja hyvien yhteyksien päässä. Perustelut eivät kuitenkaan lohduttaneet saaren asukkaita etenäkään, kun puolustushallinnon edustajat saarelaisten ja lehdistön mielestä esiintyivät tönkeästi eivätkä ottaneet huomioon paikallisia asukkaita eivätkä jakaneet tietoa avoimesti.

Keskustelulle oli ominaista se, että lehdissä esitettiin suhteellisen maltillisesti ulkopuolisten ja lehtimiesten näkemyksiä, ei saaren asukkaiden kirjoituksia. Yleisöosastojen kirjoituksissa sen sijaan käytettiin kovempaa kieltä. Väitettiin muun muassa, että demokraattisen valtiomuotomme uskottavuus oli hävinnyt, puolustushallinnon herrat onnellisen tietämättömiä demokraattisen yhteiskunnan perusperiaatteista, puolustusvoimien vaatimukset kohtuuttomia ja käytös tönkeää ja epämiellyttävää.¹³⁶ Yleisökirjoituksissa esitettiin myös puutteellisia ja selvästi virheellisiä tietoja,

¹³⁵ Katso esim. Hbl 30.8. ja 5.9.1959 sekä Vbl 5.9.1959.

¹³⁶ Katso esim. Hbl 5.9.1959.

joilla haluttiin osoittaa puolustusvoimien toiminnan olleen tuomittavaa.¹³⁷ Gyltön tarpeettomuus haluttiin osoittaa myös vetoamalla Saaristomeren linnakkeisiin, joita ei käytetty ja jotka sen vuoksi olivat rappeutumassa. Tämä oli osittain tottakin, mutta kirjoituksissa unohdettiin esimerkiksi se tosiasia, että linnakkeet kuuluivat vain sodan aikana miehittäviin niin sanottuihin kylmiin linnakkeisiin.

Gyltön asukkaat pyrkivät ajamaan asiaansa muun muassa 6.9.1959 valtioneuvostolle lähettämällä kirjelmällä. Siinä todettiin asukkaiden olevan epätietoisia ja peloissaan pakkolunastuksesta ja toivottiin valtioneuvoston mahdollisimman pian ”*poistavan asian päiväjärjestyksestä.*”¹³⁸ Gyltön ympäristössä asuvat taas huolestuivat Gyltön ampumarjoitusten vaikutuksesta ja esittivät valtioneuvostolle, että suunnitelmat koulutuslinnakkeen rakentamisesta niin keskelle saaristoa olisi hylättävä.¹³⁹ Syyskuussa 1959 asia vietiin eduskuntaan, jossa puitiin väitetyjä epäselvyyksiä. Puolustusministeriö jopa keskeytti toimensa joksikin aikaan tilanteen rauhoittamiseksi.¹⁴⁰ Vuonna 1960 oli pakko aloittaa alokaskoulutus uudestaan Utössä, ja se jatkui aina vuoteen 1965 saakka.

Gyltön hankinnan kaikkia perusteluja ei julkisuudessa voitu tuoda esille. Gyltö oli Itämeren ja Ahvenanmaan kannalta tärkeä, ja se liittyi jo pidempään valmisteltuun kehittämishankkeeseen muun muassa suojata tärkeä satamakaupunki Turku. Gyltön linnake kohottaisi alueen perustamis- ja suojevalmiutta Saaristomerellä, ja Korppoosta ja Gyltöstä piti tulla keskeinen ja toimintavalmis tukialue niin Utön–Korppoon suuntaan kuin Ahvenanmaalle ajateltujen joukkojen perustamiselle. Neuvostoliitto oli 1950-luvun loppupuolelta alkaen tarmokkaasti pyrkinyt monella tavalla lisäämään sotilaallisia kontakteja Suomen puolustusvoimiin. Suomi oli sekä todellisin että keksityin syin torjunut esitykset. Myös Neuvostoliitto oli esittänyt Gyltön linnoittamista, koska alueen puolustuksessa oli aukko lännen hyökkäykselle.¹⁴¹ Vuoden 1961 Berliinin kriisin ja Noottikriisin jälkeen tarve aktiivisuuden näyttämiseen tärkeällä Gyltön suunnalla nousi jälleen esille.¹⁴² Valtioneuvoston esittelystä 14.12.1961 valtioneuvosto päätti myöntää puolustusministeriölle luvan pakkolunastaa Gyltö, ja samalla asetettiin pakkolunastustoimikunta.¹⁴³ Samana päivänä esiteltiin Tamminiemessä kolme vaihtoehtosuunnitelmaa 30 miljardin puolustustarvikehankkeista puolueettomuuden valvontaan ja Suomen solmimien valtiosopimusten täyttämiseen. Gyltön valmistelutyöt päätettiin aloittaa heti alueen pakkolunastusta odottamatta,¹⁴⁴ ja työt aloitettiin juuri ennen meren jäätymistä.

Gyltön lunastuspäätöksen aikoihin Suomelle oli avautumassa mahdollisuus hankkia ohjuksia Pariisin rauhansopimuksen kiellosta huolimatta. Gyltön rakentamisen tavoitteena oli uuden-aikainen linnake, joka olisi mahdollisimman hyvin suojattu ja jolla voitaisiin ennakoida omien

¹³⁷ Kirjoituksissa viitattiin muun muassa rannikkopuolustusta varten talvi- ja jatkosodassa ja aikaisemmin haltuun otettuihin alueisiin, ja todettiin haltuunotto laittomaksi väittämällä, ettei niitä olisi pakkolunastettu tai ettei niistä olisi maksettu korvauksia. Hbl 18.9.1959.

¹³⁸ Gyltön asukkaiden kirjelmä valtioneuvostolle 6.9.1959, kansio Korppoo, Bokulla jne., PIMArk.

¹³⁹ Kälön, Österskärin, Måsaskärin, Brunskärin ja Aspön asukkaiden kirjelmä valtioneuvosteolle 6.9.1959, kansio Korppoo, Bokulla jne., PIMArk.

¹⁴⁰ Ermei Kanninen 4.9.2001.

¹⁴¹ Salminen s. 43. Salminen on todennut että 1960-luvun vaihteessa puolustusministerinä ollut Leo Häppölän olisi haastattelussa kertonut Neuvostoliiton esittäneen, että Gyltön kohdalla oli aukko lännen hyökkäyksille.

¹⁴² Puolustusministeri Lars Björkenheim vieraili syyskuussa Korppoossa ja Gyltössä.

¹⁴³ Ote VN:n pöytäkirjasta 14.12.1961 koskien Gyltön pakkolunastusta, He I:2, PIMArk.

¹⁴⁴ Veriö ja Simola s. 79.

rannikko- ja meritorjuntaohjusten käyttöä.¹⁴⁵ Kun meritorjuntaohjuksia saatiin loppujen lopuksi hankittua 1960-luvun puolivälin jälkeen, ne asennettiin kuitenkin liikkuville laukaisualustoille eikä esimerkiksi Gyltön luolatiloihin.

Gyltön pakkolunastustoimikunta aloitti toimintansa vuoden 1962 tammikuussa. Ajatuksena oli, että mikäli omistajat hyväksyisivät asetettujen puolueettomien arviointimiesten esittämät korvaussummat, puolustusministeriökin hyväksyisi ne lopullisiksi korvauksiksi. Suurin osa maanomistajista hyväksyikin kokonaiskorvaukset, ja tarjouksen hyväksyneiden osalta voitiin jo 19.3.1962 tehdä pakkolunastuspäätös. Gustavssonin suku ei kuitenkaan hyväksynyt tarjousta, joten sen osalta toimitusta oli jatkettava. Pakkolunastustoimikunnan lopullinen päätös annettiin vasta 28.10.1963.¹⁴⁶

Xenia Gustavsson ei tyytynyt pakkolunastustoimikunnan lopulliseen päätökseen, vaikka linnan rakennustyöt jo ulottuivat hänen kotinsa lähelle ja asuminen työmaa-alueella oli jo vaarallista. Gustavsson valitti päätöksestä ensin Turun maanjako-oikeuteen, joka hylkäsi valituksen käytyään paikan päällä toteamassa Gustavssonin tilan huonon kunnon.¹⁴⁷ Neiti Gustavsson vei asian tämän jälkeen Korkeimpaan oikeuteen. Kirjeessään KKO:lle Gustavsson toi esille kritiikkinsä koko pakkolunastusmenettelyä vastaan¹⁴⁸ korvausvaatimuksiensa lisäksi.

Valitus hylättiin KKO:ssa. Gyltön maanhallintakysymykset kuitenkin jatkuivat Gyltön ja Korppoon välisen tien rakentamisen yhteydessä vielä 1970-luvulle saakka. Koska vuonna 1961 oli annettu uusi vesilaki, jouduttiin Korppoon ja Gyltön välisen salmen tiepenkereen ja sillan rakentaminen käsittelemään tämän lain edellyttämällä tavalla. Tiestä ei jouduttu käymään pitkiä oikeudenkäyntejä. Kun sen sijaan tie päätettiin muuttaa yksityistiestä yleiseksi tieksi, ja sitä varten jouduttiin suorittamaan tietöimitus vuonna 1972–1973, sekä eräät maanomistajat että puolustusministeriö valittivat siitä, minkä vuoksi asiaa jouduttiin vielä käsittelemään maa- ja metsäministeriön korkeammassa oikeusasteessa.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Ermei Kanninen 4.9.2001. Pääesikunnan operatiivisella osastolla vuosina 1958–1963 ja 1967–1971 palvelleen majuri (kenraaliluutnantti 1974) Ermei Kannisen mukaan Gyltön operatiivisena tarkoituksena ei ollut korvata mitään linnaketta, esimerkiksi Utötä tai Örotä niin kuin joskus on todettu.

¹⁴⁶ Ptk Korppoon kunnan Gyltön puolustustarkoituksiin pakkolunastettavien alueiden... 28.10.1963, kansio Korppoo, Gyltön saari, PIMArk.

¹⁴⁷ Protokoll, fört vid Åbo ägodelningsrätts sammanträde å Gyltö enstaka hemman i Korpo den 26 maj 1964, kansio Korppoo, Gyltön saari, PIMArk. Talo oli luhistumaisillaan, ranta oli suojaaton, maat pääosin kalliota ja metsä kitukasvuista.

¹⁴⁸ ”Hela tillvägagångssättet vid fastställandet av expropriationsersättningen inom kommissionen finner jag lindrigt sagt egendomligt. Då man mot sin vilja tvingas lämna sin fäderneärvda jord borde väl myndigheterna se till att de som utsätts för detta ingripande, får å sin sida allt sakkunnigt bistånd. Huru har man ens kunnat tänka sig att jag, en ensamstående 75-årig kvinna som hela mitt liv vistas å Gyltö, kunna ensam hävda mig mot den kohort av tjänstemän och sakkunniga, som försvarsmakten förfogar över. [...] Genom att övriga Gyltöbor utan vidare antog försvarsmaktens erbjudande - vilket de säkert ha allt skäl att bittert ångra - blev jag yttermera försatt i ett ogynnsamt utgångsläge. [...] borde exproprianten i objektivitetens namn se till att den ersättningsberättigade åtminstone i sådana fall, då han eller hon saknar alla förutsättningar att bedöma hithörande frågor, har till sitt förfogande allt sakkunnigt bistånd. Annars får hela förfarandet karaktären av att man snarast eftersträvar att erhålla det lägsta möjliga priset och icke det högsta gångbara [...]”. Xenia Gustavssonin valitus KKO:lle 22.7.1964, kansio Korppoo, Gyltön saari, PIMArk.

¹⁴⁹ Åbo jorrdomstols I divisions utslag på ett av jorbrukaren ... samt försvarsministeriet... gjort besvär ... Korpo 21 maj 1974, kansio Korppoo, Gyltön saari, PIMArk.

Maa-alueiden lisäksi oli jo Gyltötä suunniteltaessa havaittu tarvittavan laajempaa ampuma-alueita. Hanke pantiin alulle puolustusministeriön kansliapäällikön kenraaliluutnantti Kauko Pöyhösen johdolla 22.1.1969 Korppoon kunnanhallituksen toimistossa järjestetyssä kokouksessa.¹⁵⁰ Neuvotteluissa otettiin heti huomioon myös kunnan edustajien mielipiteet. Kunta oli erittäin kiinnostunut Korppoon kirkonkylästä rannikkotykistöltä vapautuneista tiloista, ja sovittiin muun muassa, että Korppoon kunta neuvottelisi alustavasti alueiden omistajien kanssa alueiden ostamisesta, ja lopuksi kunta ja puolustusvoimat vaihtaisivat alueet vaihtokaupalla. Puolustusministeriö asetti 31.8.1970 Korppoon kunnan ja puolustusministeriön yhteisen toimikunnan valmistelemaan hanketta.¹⁵¹ Neuvottelujen tuloksena hanke saatiin toteutettua niin, että valtioneuvosto hyväksyi alueiden vaihtosopimuksen 14.12.1972.¹⁵² Näin saatiin käyttöön ampuma-alue, jota vielä laajennettiin vuonna 1987 hankkimalla lisää vesialuetta Brunskärin kylästä.

Gyltön ensimmäinen vaihe valmistui kesällä 1967. Patteriston esikunta ja esikuntajaos muuttivat Gyltöhön 25.–26.6.1967, ja ensimmäiset alokat astuivat palvelukseen 10.7.1967.¹⁵³ Gyltön tykit saatiin joitakin yksityiskohtia lukuun ottamatta asennettua vuoden 1969 loppuun mennessä. Varuskuntaa rakennettiin 1970- ja 1980-lukujen taitteeseen saakka, ja yhteistyö kunnan ja puolustusvoimien välillä parani entisestään. Gyltö on ainoa rannikkopuolustuksen täysin moderni, venäläisestä ensimmäisen maailmansodan aikaisesta linnoitusperinteestä poikkeava linnake.

Vuonna 1981 Anderssonin perikunta tarjosi puolustusvoimille yllättäen Gyltön linnakkeen lähellä olevasta Lempersön saaresta aluetta ostettavaksi. Merivoimien rakentamisen yksi painopiste oli Kemiön varikko. Varastoaluetta kuitenkin tarvittiin, ja Lempersötä voitiin helposti valvoa Gyltöstä käsin. Vastaavanlaisten alueiden hankkiminen ja valvominen todennäköisesti vaikeutuisi tulevaisuudessa vapaa-ajan asutuksen kasvaessa, ja siksi kaikki osapuolet puolsivat hankintaa. Puolustusministeriö teki alueesta ostotarjouksen vuonna 1983. Toistakymmentä osakasta käsittävä perikunta ei kuitenkaan päässyt sopuun tarjouksesta. Tässä tilanteessa puolustusministeriö pyysi jopa yksityishenkilöä salaa toimimaan kaupan välikätenä.¹⁵⁴ Tämä henkilö yritti noin puolen vuoden ajan neuvotella aluehankinnoista myös puolustusministeriön laskuun. Neuvottelutilanne muuttui kuitenkin niin vaikeaksi ja aikaa vieväksi, että henkilön oli luovuttava tehtävästä. Lopulta puolustusministeriö sai kuitenkin hankittua alueen itselleen, ja saareen rakennettiin varastoalue.

10.3.2 Tornitykkipattereiden hankinta

Ruotsista saatujen tietojen perusteella¹⁵⁵ alettiin jatkosodan jälkeen tutkia rannikkopattereiden automatisointia ja panssarointia samalla, kun vanhaa kalustoa nykyaikaistettiin. Hanke lähti liikkeelle, koska sodissa loppuun kuluneet kevyet patterit oli uusittava. Päämääränä oli vaihtaa vain keveiden pattereiden tykit, jolloin muuta uutta materiaalia ei tarvitsisi hankkia eikä uutta orga-

¹⁵⁰ Diarionumaton PIM:n pöytäkirja neuvottelutilaisuudesta Gyltön ampuma-alueesta, He I:2, PIMArk.

¹⁵¹ Aluejärjestelyjä varten asetetun toimikunnan lausunto puolustusministeriölle 30.9.1971, kansio Korppoo, Gyltön saari, PIMArk.

¹⁵² Ote VN:n pöytäkirjasta 14.12.1972 koskien aluevaihtosopimusta, kansio Korppoo, Gyltö lisä, PIMArk.

¹⁵³ Veriö ja Simola s. 80–82.

¹⁵⁴ Haastattelu 3.12.2004. Henkilö ei halua nimeään julkisuuteen.

¹⁵⁵ PE n:o 19/100-TK-projekti/10 sal/ 26.8.1969, OIKok.

nisaatiota luoda.

Koska rannikkopuolustusta suunniteltiin vahvennettavan tornitykein, tutkittiin tornitykkien soveltuvuutta rannikkotykkistön kevyeksi tykkikalustoksi.¹⁵⁶ Yliluutnantti Juhani A. Niskan muistiossa vuodelta 1966 esitettiin keveiden pattereiden kalustoksi panssarivaunun tornia muunnettuna 100 millimetrin tornikanuunaksi. Koeammunta suoritettiin Katajaluotoon asennetulla T-54-tykillä jo elokuussa 1967.¹⁵⁷ Välittömästi tämän jälkeen aloitettiin hankintatiedustelut Neuvostoliitosta, ja hanke sisällytettiin nopeasti niin sanottuun Neuvostoliiton kauppaan.

Pääesikunnassa aloitettiin operatiiviset tutkimukset rannikkopattereiden tarpeesta ja ryhmityksen tarkistamisesta. Lähtökohdaksi otettiin puolustusvoimain komentajan vuonna 1967 hyväksymät rannikkopuolustuksen kehittämisen perusteet ja Pääesikunnan operatiivisessa käskyssä määritetyt meripuolustuksen painopistealueet.¹⁵⁸ Hangon ja Helsingin edustan kiinteän rannikkotykkistön vahventaminen otettiin tavoitteeksi 100 mm:n tornikanuunapattereiden (100 TK) määrää suunniteltaessa. Myös Etelä-Suomen Sotilasläänin Esikunta oli tehnyt useita esityksiä rannikkopattereiden lisäämiseksi ennen kaikkea Helsingin edustalle.

Ensimmäinen 20 aseena erä suunniteltiin hankittavaksi jo vuoden 1969 kuluessa. Vuosien 1967 ja 1968 aikana laadituissa ryhmitysuunnitelmissa päädyttiin 5–7 patteriin Helsingin edustalle, 2–4 patteriin Porkkalan–Inkoon alueelle, 2–3 patteriin Hangon alueelle, 1–2 patteriin Turun alueelle ja 0–2 patteriin Kotkan alueelle. Yhteensä arvioitiin tarvittavan 10–18 patteria. Laskelmia tarkistettiin vielä vuoden 1969 alussa, kun oli osittain päätetty muiden aseiden sijoittamisesta.¹⁵⁹

Tornikanuunapattereiden lukumäärää selvittäessä lähdettiin liikkeelle ryhmitysalueista. Suunnittelun pohjaksi hyväksyttiin alustavassa tornitykkisuunnitelmassa 2.9.1968 muutamia operatiivisia perusteita. Patterit piti ryhmitellä etelärannikon tärkeimpien satamien sisääntuloväylien sulkemiseksi painopisteenä Helsingin edusta. Ryhmitysalueina piti käyttää miehitettyjä linnakkeita tai niiden välittömässä läheisyydessä olevia alueita. Maanlunastuksia pyrittiin välttämään.¹⁶⁰

Lopullisten sijoitusten selvittämiseksi käytettiin operatiivisiin vaatimuksiin perustuvaa monikriteerimallia. Laadittiin taulukko kaikista aluevaihtoehdoista ja ryhmityskriteereistä pistearvoineen. Näin saatiin ryhmitysalueet vertailukelpoisiksi ja patterien ryhmitysmahdollisuudet selvitettyä.¹⁶¹

100 TK -nimen saaneiden pattereiden tarve tarkistettiin pääesikunnan operatiivisessa osastossa helmikuussa 1969. Lopputulos oli seuraava; Helsingin edusta 4 patteria, Porkkalan–Inkoon alue 3 patteria, Hangon alue 3 patteria, Porvoo–Loviisan alue 2 patteria ja Kotkan sekä Utön alue kumpikin 1 patteri. Tarkistuksessa oli siten itäistä Suomenlahtea vahvistettu pääosin Helsingin edustan kustannuksella. Porvoo–Loviisan alueen vahventamisen katsottiin olevan välttämätöntä lähinnä Sköldvikin sataman ja Loviisan atomivoimalan suojaamiseksi.¹⁶²

Pattereiden linnoittaminen ja sen vaiheistaminen riippui käytössä olleista linnoittamis- ja rakentamismäärärahoista. Ensimmäisessä vaiheessa ryhdyttiin linnoitustöihin Katajaluodossa, Kuivasaa-

¹⁵⁶ PE n:o 454/Meriptsto/8 sal/17.10.1966, OIkok.

¹⁵⁷ PE n:o 19/100-TK-projekti ... OIkok.

¹⁵⁸ PE n:o 241/Meriptsto/11 sal/ 18.5.1967, OIkok.

¹⁵⁹ PE n:o 19/100-TK-projekti ... OIkok.

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Ibid.

ressa, Tulliniemessä ja Upinniemessä. Katajaluodossa suoritettiin prototyypitykillä koeammunta 14.–15.4.1970,¹⁶³ ja ase täytti sille asetetut vaatimukset. Patterien ensimmäisessä vaiheessa päätettiin rajoittaa pelkästään tykkiasemien ja miehistösuojien rakentamiseen, joten joissakin paikoissa kantalinnoitettiin 100 TK -patterin viimeiset osat vasta 1980- ja 1990-luvuilla.

Tuliasema-alueita tutkittaessa käsiteltiin myös joitakin sellaisia alueita, jotka eivät myöhemmin osoittautuneet sopiviksi kuten Tvärminneön, Pirttisaari, Porsskär, Porkkalanniemi, Melkki, Rysäkari, Harmaja, Santahamina, Hernesaari ja Eestiluoto.¹⁶⁴ Toisaalta nousi myöhemmin esille alueita, joihin patteri päätettiin sijoittaa. Porsskär ja Ormskär lienevät alkuvaiheessa olleet epävarmoja, koska niiden osalta pyrittiin ratkaisua nopeuttamaan maanlunastuskysymysten takia.¹⁶⁵ Yksi patterialue, joka ei sisällynyt vuonna 1968 lueteltuihin paikkoihin mutta jota käsiteltiin jo vuonna 1969, oli Gäddbergsö, josta puolustusvoimat jo omisti jonkin verran maata.

Hangon edustalta osoittautui maastontiedusteluissa vuonna 1969 tarkoituksenmukaiseksi Storlandet, josta puolustusvoimat jo omisti jonkin verran maata, mutta patteria varten tarvittiin lisää alueita. Toissijaisena alueena pidettiin Kalvötä. Aikaisemmin oli samalta alueelta tutkittu myös Tvärminneötä. Hästö-Busön linnaketta päätettiin vielä erikseen tutkia. Utön alueella patterin paikaksi nousi esille kaksi vaihtoehtoa, joko Ormskär tai Utön pääsaari, joka asetettiin ensisijaiseksi vaihtoehdoksi. Lopullinen ratkaisu siirrettiin myöhemmäksi.¹⁶⁶

Sotilaslääneiltä saatujen lausuntojen pohjalta päädyttiin kannattamaan Storlandetia ja Ormskäriä, jotka kummatkin vaativat maanlunastuksia. Ratkaisu herätti paljon keskustelua, koska Utö olisi ollut Ormskäriä rakennusteknisesti helpompi ja ampumateknisesti samanarvoinen paikka. Maanlunastustoimenpiteillä olisi lisäksi kiire, vaikka Ormskärin omistajan arveltiin olevan halukas myymään saaren itäpuoleinen alue. Gäddbergsön patterialueen kohtalo päätettiin ratkaista myöhemmin. Kokouksessaan 25.11.1969 projektin työryhmä päätti saamiensa lausuntojen perusteella sijoittaa 100 TK -patterit Ormskäriin ja Storlandetiin, vaikka työryhmän maanlunastusasioita parhaiten tunteva jäsen huomautti kiireistä.¹⁶⁷

Ormskärin aluehallinnasta päästiin lopputulokseen 7.6.1972, jolloin puolustusministeri Sulo Hostila hyväksyi saarella sijaitsevien Östergrannas ja Västras-nimisten tilojen ostamisen patterialueeksi.¹⁶⁸ Kiireestä johtuen lunastusasioissa ilmeni kuitenkin myöhemmin pieniä puutteita ja tulkinnanvaraisuuksia, esimerkiksi pöytäkirjat oli tehty epäselvästi ja vain suomeksi eikä myyjien äidinkielellä.¹⁶⁹ Storlandet tuotti vielä enemmän ongelmia. Saaresta oli vuonna 1955 pakkolunastettu runsaan kahden hehtaarin alue puolustuslaitoksen tarpeisiin. Suunnitelmien mukaan lisämaata tarvittiin runsas 26 hehtaaria. Saari sijaitisi Tvärminnen eläintieteellisen aseman lähellä ja oli sellaisenaankin luonnonsuojelullinen alue, minkä vuoksi myös Helsingin yliopisto oli kiinnostunut saamaan saaren eläintieteellisen aseman käyttöön. Saaren omistaja pyysi alueesta korkeaa hintaa,

¹⁶³ PE rannikkotyöstötoimiston diarioimaton esittely 5.6.1970, OIkok.

¹⁶⁴ PE n:o 419/Meriptsto/17 sal/4.10.1968, OIkok.

¹⁶⁵ Ptk n:o 5/69/100-TK-projekti/C sal/10.9.1969 kokouksesta, OIkok.

¹⁶⁶ PE n:o 55/100-TK-projekti/C sal/29.10.1969, OIkok. Samalla käsiteltiin mahdollisia 100 TK -patterien seurannaisvaikutuksia, jolloin kävi ilmi, että Etelä-Suomen Sotilasläänin Esikunta suunnitteli 88 RMB -patterin ryhmittämistä Melkkiin, Utön vanhat patterit siirrettäisiin Miessaareen ja Hangon Storbergetin alueelle suunniteltiin 130 N -patteria. Kaavailut olivat kuitenkin hyvin alustavia.

¹⁶⁷ PE n:o 62/100-TK-projekti/C sal/25.11.1969, OIkok.

¹⁶⁸ PIM 349/51 Kiint/7.6.1972, kansio Korppoo, Ormskär, PIMark.

¹⁶⁹ Matti Niemi 26.6.2001.

ja siksi puolustusministeriö ja Helsingin yliopisto kävivät neuvotteluja saaren yhteishankinnasta. Puolustuslaitoksen majoituslautakunta käsitteli asiaa 5.11.1973,¹⁷⁰ ja suositteli alueen hankintaa.

Storlandetin kauppa tehtiin kesäkuussa 1974. Tvärminnen eläintieteellisen aseman kanssa pidettiin maaliskuussa 1975 kokous, jossa neuvoteltiin saaren käyttöehdoista rakennustöiden aikaan ja sen jälkeen, vaatimuksiin suostuttiin ja patterin rakentaminen olisi voitu aloittaa.¹⁷¹ Patterin paikan valinnassa oli kuitenkin tullut esille kaksi erilaista näkökantaa. Operatiivisessa mielessä Storlandet oli paras paikka Tvärminnen alueen 100 TK -patterille. Patterin linnoittamisesta vastaavien henkilöiden mielestä Storlandet ei kuitenkaan ollut paras paikka, koska sitä olisi ollut hankala linnoittaa ja työmaa olisi vaatinut suurta infrastruktuuria.¹⁷² Storlandetin osalta päädyttiin loppujen lopuksi rakentamaan patteri Hästö-Busön linnakkeelle.

Gäddbergsön 100 TK -patteria ei koskaan rakennettu, mihin vaikutti epätietoisuus siitä, miten ammunnoista aiheutuva värinä vaikuttaisi lähellä olevaan ydinvoimalaan. 100 TK -hankkeen viimeiset aluehallintakysymykset tulivat esille, kun ryhdyttiin 100 TK -patterien perushuoltoon ja modernisointiin 1980-luvun loppupuolella. Tuolloin hankittiin yhden ylimääräisen patterin tykit, ettei yksikään patteri jäisi tyhjäksi tykkien ollessa huollettavana varikolla. Ylimääräisen patterin suunniteltiin korvaavan joku vanhoista raskaista pattereista hankkeen jälkeen. Tuliasemia tiedusteltiin muun muassa Lehtinen-Boistö -alueelta ja Kytöstä. Uutta 100 TK -patteria ei kuitenkaan koskaan rakennettu.

Parlamentaarinen puolustuskomitea, josta jatkossa on käytetty nimeä ensimmäinen parlamentaarinen puolustuskomitea, suositteli kesäkuussa 1971 mietinnössään 152 mm:n Tampella-kaluston korvaamisen tutkimista. Vuonna 1976 toinen parlamentaarinen puolustuskomitea suositteli selvitysten pohjalta rannikkotykkistön raskaan pääkaluston korvaamista tärkeimmillä alueilla kotimaisin 130 millimetrin tornikanuunoin. Uusien patterien toimitukset ulottuivat koko 1980-luvulle. Koska uudella tykkimallilla korvattiin vanhoja tykkejä, niitä varten ei rakennettu uusia alueita vaativia pattereita. Hankkeessa noudatettiin kuitenkin vielä tiettyä varovaisuutta Neuvostoliiton suhteen. Selvitysten perusteella yksi uusi patteri piti sijoittaa Haapasaaressa–Vanhankylänmaan alueelle, mutta uuden tehokkaan kaluston sijoitus lähellä itärajaa olevalle linnakkeelle ilmeisesti oli poliittisesti arkaluontoista, eikä kenraaliluutnantti Ermei Kanninen hyväksynyt sitä.¹⁷³ Vanhankylänmaassa oli jo vanha 152 mm:n Tampella-patteria, joka ei kuitenkaan herättänyt vastustusta, vaikka sillä oli suurempi kantama kuin uudella patterilla olisi ollut.

¹⁷⁰ Plmjltk:n ptk 5.11.1973 Cg 7, PIMArk.

¹⁷¹ Ptk laadittu Tvärminnen eläintieteellisen asemalla 5.3.1975..., kansio Hanko Russarö Storlandet, PIMArk. Eläintieteellisen aseman toivomukset olisivat jonkin verran rajoittaneet patterin käyttöä rakentamisen jälkeenkin.

¹⁷² Juhani A. Niska 10.4.2001. Päätöksessä patterien paikoista korostui yleisesti kysymys joidenkin patterien sijoittamisesta mantereelle, jossa niiden valtaaminen mantereen puolelta kriisitilanteessa olisi sotakokemustenkin perusteella helpompaa kuin jos patteri sijaitisi saarella. Linnoitusteknisesti mantereen puolen paterialue oli kuitenkin helpompi esimerkiksi kuljetusten kannalta, ja jotkut 100 TK -patterit rakennettiin mantereen puolelle.

¹⁷³ Juhani Niska 10.4.2001.

10.3.3 Harjoitusalueet ja eräät muut alueet

Janhua

Janhuaa kehitettiin vuonna 1955 tapahtuneen oston jälkeen lähinnä rannikkotykistön varuskunnaksi. Moottoroitua rannikkopatteria ajatellen Janhua oli kuitenkin liian pieni. Kun suhteellisen lähellä olevaa Rihtniemeä, joka soveltui hyvin meriammuntoihin, ei lupaavasta alusta huolimatta saatu moottoroidun rannikkotykistön käyttöön, moottoroitu patteri siirrettiin pois Janhualta vuonna 1958. Janhuan alueen tulevaisuus oli siten vielä verrattain epäselvä, koska joukko-osastojen lopullisista sijoituksista ei ollut vielä päätetty, ja Porkkalan palautuksen aluekysymysten käsittely oli tärkeämpää. Janhuan käyttö muuttui 1950-luvun lopulla ja 1960-luvulla usein. II Patteriston esikunta jatkoi toimintaansa alueella,¹⁷⁴ mutta vuonna 1968 alokaskoulutus siirrettiin Janhualta Kuuskajaskariin. Samana vuonna Turun Rannikkotykistörykmentin aliupseerikoulu aloitti toimintansa Janhualla.

Uudenkaupungin kaupunki ei enää suhtautunut niin myönteisesti varuskuntaan. Lisäksi jotkut vanhat maanhallintasopimukset olivat hävinneet tai niitä ei koskaan ollut tehty kirjallisina, ja erityisesti Pähkinäisten saaren miinavarastot huolestuttivat kaupunginhallitusta. Se lähettikin vuonna 1965 puolustusministeriölle kirjelmän, jossa se esitti, että varikko on *”voitava siirtää muualle ja kaupunginhallitus esittääkin, että ko. alue, josta ei ole tehty luovutus sopimustakaan, annettaisiin takaisin kaupungin hallintaan välittömästi.”*¹⁷⁵ Pääesikunta myönsi, että Pähkinäisten räjähdetarasto oli turvallisuussäädösten vastainen, mutta varastoa ei voitu tyhjentää kokonaan, joten lähisaaristossa asuvat jäivät edelleen räjähdetaraston vaaravyöhykkeeseen.¹⁷⁶ Puolustusministeriö totesi kuitenkin, että Pähkinäinen voitaisiin vaihtaa toiseen samalla suunnalla olevaan varastoalueeksi sopivaan kohteeseen.

Uusikaupunki ei kuitenkaan luopunut pyrkimyksistään saada puolustusvoimien alueita hallintaansa, ja esitti ensin, että ampumaradan vuokrasopimus purettaisiin. Vuonna 1967 puolustusministeriö suostui siihen. Kaupunki oli kuitenkin halukas saamaan lisää varuskunnan alueita haltuunsa,¹⁷⁷ ja tekikin syksyllä 1969 ostarjouksen puolustusministeriölle alueesta, jonka se vasta vuonna 1955 oli myynyt sille. Pääesikunta ei kuitenkaan vielä kesällä 1970 ollut valmis myymään kyseistä aluetta Janhuanniemestä.¹⁷⁸ Jo tammikuussa seuraavana vuonna Pääesikunnasta ilmoitet-

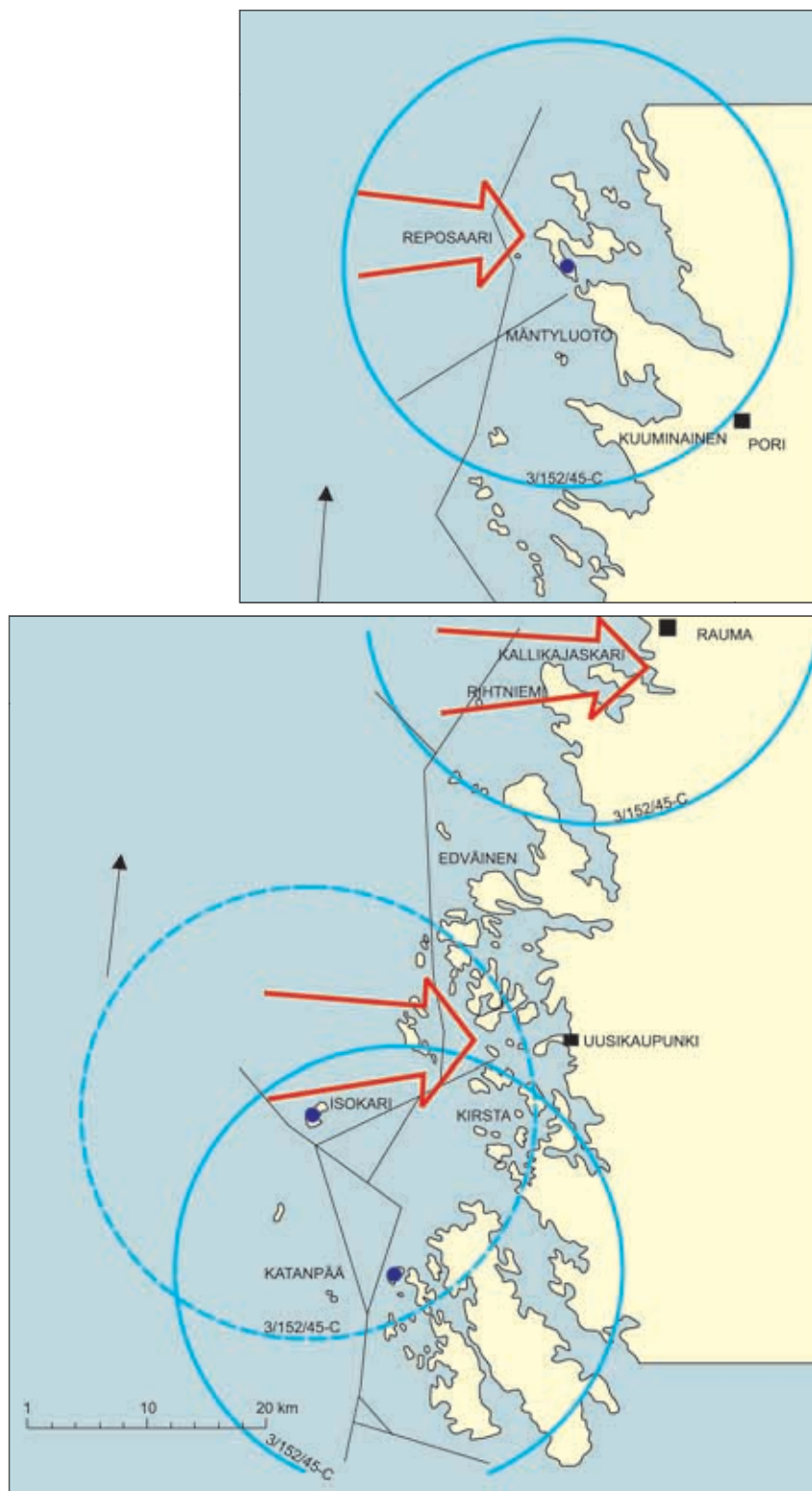
¹⁷⁴ Vuonna 1957 ryhdyttiin puolustuslaitoksen majoitustoimikunnassa käsittelemään esitystä siirtää joukko-osaston II patteriston esikunta Janhualta Raumalle rakennettavaan virastotaloon. Esitys sai majoitustoimikunnassa ristiriitaisen vastaanoton, sillä eräät jäsenet pitivät siirtoa virastotaloon ainutlaatuisena mahdollisuutena, kun taas toiset pitivät sitä jo ammoiin haudattuna mutta uudelleen esitetynä tarpeettomana suunnitelmana, joka ehdottomasti olisi hylättävä. Plmjltk:n ptk 14.10.1957, Cg 3, PIMArk.

¹⁷⁵ UkiKH N:o 3022/26.11.1965, kansio Uusikaupunki, Janhua, PIMArk. Lähteistä ei käy selvästi ilmi, liittyikö esitys samoihin aikoihin siirrettävään räjähtävään materiaaliin Turun seudulta vasta hankittuun Skinnarvikiin.

¹⁷⁶ PE N:o 172/Htsto/16b/19.1.1966, kansio Uusikaupunki, Janhua I, PIMArk.

¹⁷⁷ Kaupunkiin muutti 1960-luvun lopulla teollisuuslaitosten myötä paljon uusia asukkaita, joille tarvittiin asuntoja. Kaupunkiin tuli esimerkiksi autotehdas, jonka peruskivi muurattiin vuoden 1968 marraskuussa ja jonka varsinainen tuotanto pääsi käyntiin vuonna 1970.

¹⁷⁸ Pienempää harjoitus- ja varastoaluetta olisi ollut kyseenalaista käyttää asutuksen levitessä sen rajalle, ja lisäksi rannikkotykistöjoukkoja ja Lounais-Suomen alueen sotilaspiirejä aiottiin järjestää uudelleen. PE N:o 2390/Kiinthtsto/DaId/6.8.1970, kansio Uusikaupunki, Janhua I, PIMArk.

30. Selkämeren suunnan rannikkotyöstön ryhmitys vuonna 1945 ja 1960-luvun loppupuolella ja mahdollisen hyökkääjän arvioidut hyökkäyssuunnat. Katkonainen kaari vain vuonna 1945, mutta alueelle ryhmitettiin uusi patteri 1970-luvulla (ryhmitys Leivo 1999 s. 233 ja 237, hyökkäyssuunnat Tirronen 23.1.2007).

tiin kuitenkin puolustusministeriölle, että puolustusvoimien omistamasta alueesta Uudessakaupungissa voitaisiin luopua. Ilmoitus koski ainoastaan omistuksessa olevaa aluetta mutta ei vuokralla olevaa Janhuanniemen kärkeä.

Myynnin vaikeimmaksi asiaksi osoittautui hinnoittelu. Sekä puolustusministeriö että Uudenkaupungin kaupunki kääntyivät rakennushallituksen puoleen hinnan määrittämisessä. Puolustusministeriö tiedusteli, mikä olisi alueen käypä hinta. Kaupunginhallitus pyysi rakennushallitukselta tukea omalle hinta-arviolleen viitaten muun muassa kaupungin rakennusmaatarpeeseen ja puolustusministeriön katteettomiin lupauksiin rakentaa alueelle asuntoja runsaasti kasvavaksi suunnitellulle henkilökunnalleen. Rakennushallitus asettui tukemaan myyntiä valmistelleen toimikunnan esittämää hintaa. Puolustusministeriö suostui 31.7.1973 maksamaan esitetyn hinnan.¹⁷⁹ Kun valtion alueen myymistä edellyttämä laki¹⁸⁰ oli säädetty, voitiin kauppakirja allekirjoittaa 19.6.1974.¹⁸¹ Puolustusvoimien ja Uudenkaupungin lievät erimielisyydet eivät kuitenkaan loppuneet, vaan kaupunki merkitsi vuonna 1974 Janhuan asemakaavaehdotukseen rannikkotyökistön käyttöön jääneen alueen retkeily- ja loma-alueeksi, eikä kaavaan sisältynyt tieyhteyttä rannikkotyökistön alueelle. Kaupunki kuitenkin korjasi lähinnä lapsuksiksi tulkittavat puutteet seuraavassa kaavaehdotuksessaan.

Janhuan kasarmialueella majoitus- ja toimitilat olivat vähitellen päässeet niin huonoon kuntoon, että osa rakennuksista olisi pitänyt peruskorjata ja mahdollisesti rakentaa muutamia uusia rakennuksia.¹⁸² Koko Janhuan toiminnan siirtämistä Raumalle, niin kuin oli ajateltu, haittasi patteriston esikunnalta puuttuvat tilat Raumalta, vaikka siirtoa oli käsitelty jo 1950-luvulla. Kansanedustaja Uljas Mäkelä oli tehnyt eduskunnassa vuosina 1972 ja 1973 toivomusaloitteen Kuuskajaskarin linnakkeen etappi- ja asuinrakennuksen rakentamisesta Raumalle.¹⁸³ Rakennusta, johon myös olisi voitu sijoittaa patteriston esikunta, ei kuitenkaan saatu aikaiseksi. Joukko-osaston aliupseerikoulutus siirrettiin Kuuskajaskariin maavoimien rauhanajan organisaation kehittämisohjelman (MARO-79:n) mukaisesti, ja patteriston esikunta ja esikuntajaos jäivät edelleen Janhualle. Puolustusvoimien majoitustoimikunta suositteli vuonna 1979, päinvastoin kuin aikaisemmin, että patteriston esikunta siirrettäisiin Raumalle sitten kun sille rakennettavat tilat valmistuisivat.¹⁸⁴ Pääesikunta ilmoitti kuitenkin, ettei Janhuasta luovuttaisi kokonaan, koska sitä tarvittaisiin muille joukoille. Vuonna 1939 solmittu vuokrasopimus oli voimassa vuoteen 2038 saakka.

Vasta kesällä 1984 valmistui Raumalle virastotalo, jossa oli tilaa esikuntaa, sotilaskotia, varastoja ja majoitusta varten sekä lisäksi asuntoja. Patteriston esikunta muutti sinne 2.7.1984 Janhualta.¹⁸⁵ Janhuan jatkokäytön suunnittelua varten perustettiin 1980-luvun alussa toimikunta. Alue kiinnosti useita eri osapuolia. Hankalin osapuoli oli merivoimat, joka esitti, että Janhuan alue ja Pähkinäisten saari siirrettäisiin Turun Laivastoaseman hallintaan patteriston esikunnan siirtyessä

¹⁷⁹ PIM N:o 3122/314/Kiint/1971/31.7.1973, kansio Uusikaupunki, Janhua I, PIMArk.

¹⁸⁰ AsK 361/17.5.1974.

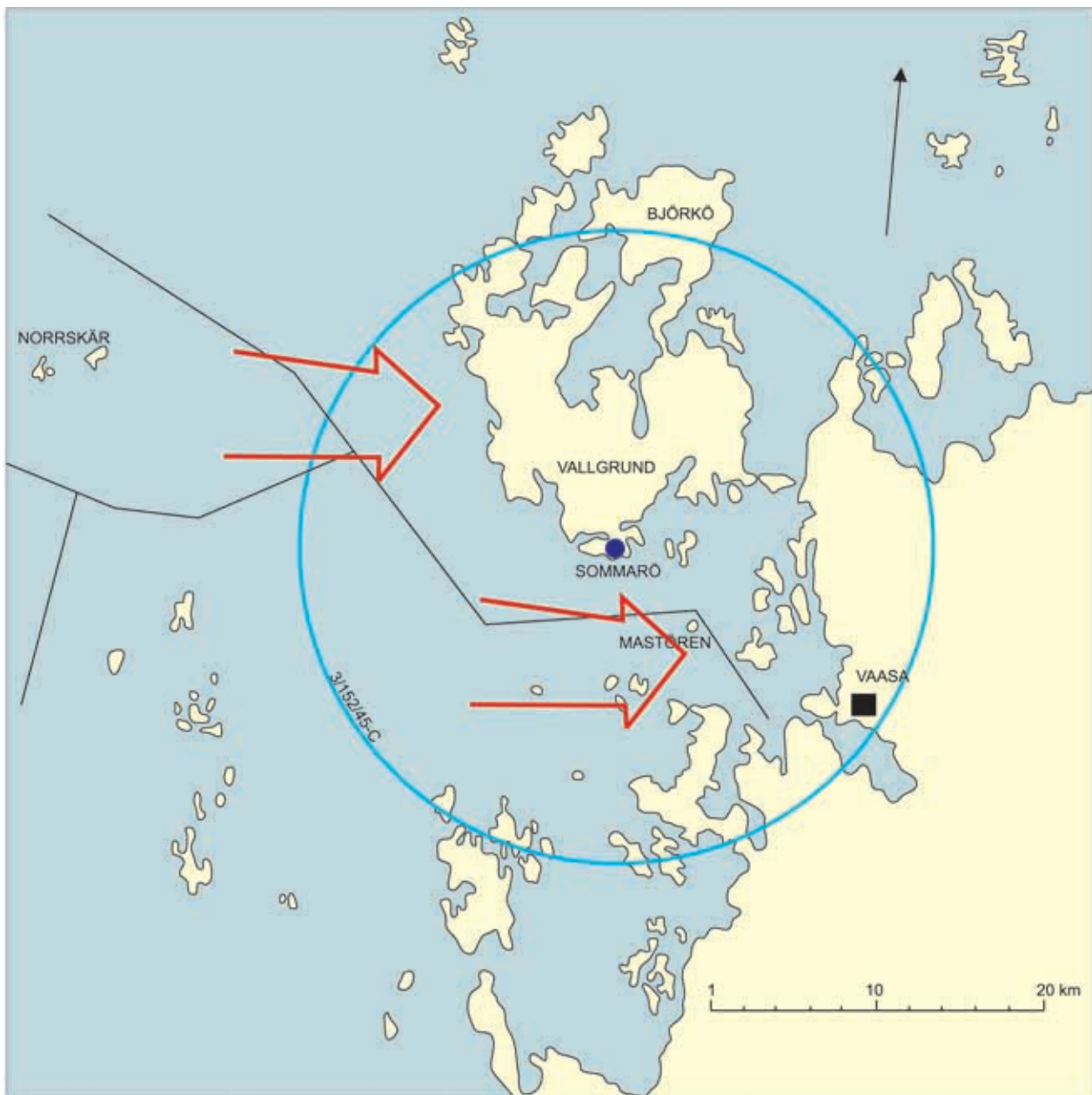
¹⁸¹ UkiKH N:o 6209/1.7.1974, kansio Uusikaupunki, Janhua I, PIMArk.

¹⁸² Puolustusministeriö oli kuitenkin vasta 1974 myynyt uudisrakentamiseen sopivan alueen Uudellekaupungille. Uudisrakentaminen ei olisi ollutkaan tarkoituksenmukaista, koska käyttökelpoisia tiloja oli muissa varuskunnissa ja patteristoon kuuluvalla Kuuskajaskarin linnakkeelle oli saatu uudet tilat 1960-luvun lopulla.

¹⁸³ Veriö ja Simola s. 94.

¹⁸⁴ Plmjtk:n ptk 7.6.1979, Cg 8, PIMArk.

¹⁸⁵ Veriö ja Simola s. 94.

31 Pohjanlahden alueen rannikkotyöstön ryhmitys vuonna 1945 ja 1960-luvun lopulla ja mahdollisen hyökkääjän arvioidut hyökkäyssuunnat (ryhmitys Leivo 1999 s. 239, hyökkäyssuunnat Tirronen 23.1.2007).

alueelta pois. Pansion alue oli käymässä ahtaaksi ja ajateltiin Ahvenanmaalle kriisiaikana siirrettävien joukkoja ja merivoimien toisen kiireysluokan joukkojen perustamista Janhualla.¹⁸⁶ Uudenkaupungin lähistön alueiden rooliksi suunniteltiin Saaristomeren alueen varustamiskeskusta, jonne varastoitaisiin materiaalia, jossa huollettaisiin raivausmateriaalia ja alusten palokalustoa ja joka palvelisi rannikkolaivaston harjoitustukikohtana.¹⁸⁷ Mikäli Janhua ei saataisi merivoimien käyttöön, korvaavat tilat olisi rakennettava Katanpään linnakkeelle,¹⁸⁸ joka ei kuitenkaan ollut yhtä hyvä kuin Janhua.

Pääesikunnan näkemys Janhuan kehittämisestä oli kuitenkin jo vuonna 1984 realistinen. Patteriston esikunnan muutettua alueelta pois ei enää kannattanut kehittää aluetta rakentamalla ja saneeraamalla korjaamo-, huolto- ja muita tiloja, vaikka merivoimien tarpeet kiistatta tunnustettiin. Varastoalueen pitäminen kunnossa olisi tullut niin kalliiksi, että siitä päätettiin kenraaliluutnantti Aimo Pajusen päätöksellä luopua. Se jäi puolustushallinnon käyttöön 1990-luvun loppuun saakka, kunnes 18.12.1998 Uudenkaupungin, Turun ja Porin Sotilasläänin ja Läntisen Maanpuolustusalueen välillä sovittiin Janhuan vuokraoikeuden siirtämisestä Uudellekaupungille vuoden 1999 alusta.¹⁸⁹ Näin päättyi vuonna 1939 vuokratun Janhuan alueen käyttö noin 60 vuoden jälkeen.

Keväällä 1989 päätettiin kuitenkin lakkauttaa muun muassa Turun Rannikkotykistörykmentin II patteriston esikunta vuoden 1990 alussa. Patteriston esikunta sai siten toimia Rauman uusissa tiloissa vain runsaat viisi vuotta, vaikka siirtoa oli valmisteltu ainakin 1950-luvulta saakka. Janhua on siten hyvä ja jopa varoittava esimerkki siitä, miten pitkän tähtäimen suunnittelun puute, liian myöhäiset päätökset sekä oikea-aikaisen korjausrahoituksen puute voivat aiheuttaa turhaa työtä, ylimääräistä rahanmenoa ja varmasti myös puolustushallinnon julkisen kuvan huonontumista puhumattakaan varsinaiselle toiminnalle aiheutuneista hankaluuksista. Ongelmassa näkyy operatiivisen suunnittelun sekä alueiden että kiinteistöjen hallinnan yhteensovittamisen vaikeus, mikä ainakin 1990-luvulle saakka on ollut puolustushallinnon heikkoja puolia.

Kuusikajaskari

Kun Kuusikajaskari oli ostettu vuonna 1956, siellä annettiin eri aikoina erilaista koulutusta huonoista asunto-oloista huolimatta. Kansanedustaja Aulis Juvela otti Kuusikajaskarin heikot majoitusolot esille 1960-luvun alussa eduskunnassa, mutta parannuksia ei heti saatu aikaan. Vasta vuonna 1966 valmistui rivitaloasuntoja ja kerho, ja uusi kasarmi vuoden 1968 lopulla,¹⁹⁰ jolloin ulkoiset puitteet oli saatu kuntoon.

Linnakkeen lisäksi Rauman suunnalta tarvittiin mantereen puolelle etappi eli huolto-, varasto- ja odotustilat, joihin myös patteriston esikunnalle pyrittiin saamaan tilat. Vuonna 1963 käynnistettiin maanvaihtohanke, jonka tuloksena tarvittava maa-alue etappia ja esikuntaa varten saatiin valtion omistukseen vuonna 1973. Etapin rakentamista yhteishankkeena tullihallituksen ja Rau-

¹⁸⁶ Aarni Lehti 9.1.2004.

¹⁸⁷ Plmjtk:n muistio 3.2.1984, kansio Uusikaupunki, Janhua II, PIMArk.

¹⁸⁸ Katanpään vesillä oli kuitenkin merivoimien aluksille hyvä tukeutumipaikka, jota käytettiin silloin tällöin. Lisäksi Katanpää–Isokari -alue oli hyvä ohjusammuntoihin ja muiden aseiden kehittämiseen, koska sen vedet ovat avoimet, siellä oli suhteellisen vähän muuta liikennettä ja Isokarin majakasta oli hyvä tähyttää ammunnoissa. Isokarin ja Katanpään linnakkeilla lienee ollut merkitystä myös Janhuan varatukikohdan ja Ahvenanmaalle ajateltujen joukkojen suojaamisessa. Aarni Lehti 9.1.2004.

¹⁸⁹ Uki:n kaupunginkanslia ptk 17.12.1998, kansio Uusikaupunki, Janhua, PIMArk.

¹⁹⁰ Veriö ja Simola s. 96.

man kaupungin kanssa yritettiin kiirehtiä. Toinen mahdollinen yhteistyökumppani oli Raumalle suunniteltu merivartiokoulu, mutta Rajavartiolaitoksen Esikunta luopui hankkeesta. Rakennushanke saatiin toteutettua vuoteen 1984 mennessä.

Sommarö

Sommarön käyttöajatuksia ja -suunnitelmia oli hiottu 1950-luvulla. Vuonna 1964 hieman ennen Vaasan Rannikkopatteriston siirtoa Vaasaan suunnitelmat Sommarön alueesta harjoitusten pitoon olivat muuttuneet siten, että Pääesikunnan tykistöosasto esitti alueen etelärannan huviloiden pakkolunastamista, uusien huviloiden rakentamisen kieltämistä, ampuma-alueen joidenkin saarten pakkolunastusta maalialueiksi ja toisiin ainakin käyttöoikeutta tulenjohtopaikoiksi.¹⁹¹ Lisäksi varsinaista Sommarön aluetta toivottiin hieman laajennettavan ja naapurialueisiin saatavan käyttöoikeudet.

Vaasan Rannikkopatteriston muuton yhteydessä elokuussa 1964 joukko-osasto otti vastaan Sommarön linnakkeen rakennus- ja varastotilat Pohjanmaan Jääkäripataljoonalta. Vaasan Rannikkopatteriston aselajileirit kovapanosammuntoineen järjestettiin vuoteen 1967 saakka Sommarön alueella, kunnes alueen pienuus, varomääräykset sekä laivaliikenne lopettivat toiminnan Raippaluodossa ja siirsivät harjoitukset Lohtajalle ja Pyhärannan Reilaan vuodesta 1969 alkaen.¹⁹² Lisäksi ammunnat häiritsivät muun muassa seudun minkkitarhoja. Sen jälkeen Sommarö toimi pääasiassa vartiolinnakkeena ja varastoalueena. Se alistettiin Vaasan Sotilaspiirille vuonna 1971.¹⁹³ Linnakkeen tykit siirrettiin Sotamuseon kirjoihin jo vuonna 1987, mutta vielä vuoden 1993 joulukuussa hankittiin pieni lisäalue Sommaröstä. Yli 20 varastorakennuksen alue oli Vaasan Sotilaspiirin hallinnassa vuoteen 1992 saakka¹⁹⁴, jolloin Vaasan Sotilasläänin otti siitä vastuun.

Norrskär

Jo jatkosodan aikana Norrskärin tykit siirrettiin Suomenlahdelle, tykkiasemat katettiin ja rautasat rasvattiin. Linnake kuitenkin pakkolunastettiin vuoden 1950 suuressa rannikonpuolustuksen pakkolunastuksessa. Koska saari oli jo valtion,¹⁹⁵ kyseessä oli hallinnon siirto eikä varsinainen pakkolunastus. Kesti kuitenkin aikansa, ennen kuin merenkurkun rannikonpuolustukselle tehtiin mitään. Kun Valassaarten majakka oli 1960-luvulla automatisoitu ja majakanvartijat olivat muuttaneet pois, Pohjanmaan Sotilasläänin Esikunta suunnitteli neljän kenttätykin¹⁹⁶ asentamista Valassaarten majakan lähelle. Asiaa käsiteltiin Björköbyn kylän edustajien kokouksissa kesä- ja heinäkuussa 1971, jolloin päätettiin vastustaa hanketta lähinnä luonnonsuojelullisista syistä.¹⁹⁷ Alueesta oli jo vuonna 1948 muodostettu linnustonsuojelualue, jonka jälkeen pääosin yhteismaista koostuvan alueen omistajat olivat osittain vapaaehtoiselta pohjalta tehneet alueesta luonnonsuojelualueen, ja tykkien ja harjoitusten pelättiin häiritsevän luontoa.

¹⁹¹ PE N:o 864/Tyk-os/16/28.7.1964, kansio Mustasaari, Huoltoarakennus jne., PIMArk.

¹⁹² Kurvinen s. 66 ja 70.

¹⁹³ Idem s. 165.

¹⁹⁴ Vbl 16.3.2000.

¹⁹⁵ Norrskäriin valmistui majakka jo 1800-luvulla. Vuonna 1921 Norrskäriin perustettiin luotsiasema. Läntisen Norrskärin itäkärjessä on pieni kalastajien mökkikylä.

¹⁹⁶ Harry Österkvist 11.8.2003 muisteli, että kyseessä olisi ollut 2–3 kiinteää tykkiä.

¹⁹⁷ Protokoll fört vid sysslomännens för Björköby skifteslag sammanträde ... 24.6.1971, Protokoll fört vid Björköby skifteslags extra stämma ... 9.7.1971, HÖkok.

Huomio kiinnitettiin sen jälkeen Norrskäriin, ja vuonna 1971 sinne asennettiin nelitykkinen 105 mm:n Obuhov-patteri. Vuonna 1985 vanha tykkikalusto poistettiin ja linnakkeelle voitiin asentaa 152 mm:n Tampella-patteri. Vuonna 1987 patteri siirrettiin Vaasan Rannikkopatteriston vastuulle, ja sillä ammuttiin ja sitä kehitettiin vielä 1980-luvulla. Linnakkeen kunnostaminen herätti kuitenkin arvostelua, ja Suomen Kansan Demokraattisen Liiton ympäristöseminaari vaati 8.12.1987 tykkien poistamista. Tätä seurasi Vaasan Rannikkopatteriston komentajan johdolla käyty keskustelu linnakkeen luonnonsuojelullisista näkökohdista, ja samalla heräsi ajatus puuston istuttamisesta Norrskäriin. Linnake siivottiin kunnostustöiden jälkeen ja metsää istutettiin kesällä 1990 ja 1991. Vaikka istutushanke osoittautui osittain epäonnistuneeksi myyrien tuhottua suuren osan taimista, myös luonnonsuojelijat olivat tyytyväisiä.¹⁹⁸

Isokari

Vaikka Isokari¹⁹⁹ oli päätetty pakkolunastaa vuonna 1950, varsinaisiin pakkolunastustoimenpiteisiin ei näytä koskaan ryhdytyn, vaan alue pyrittiin myöhemmin ostamaan. Yksi saaren tykki-asemista sijaitsi valtion omistamalla ja merenkulkuhallituksen hallinnoimalla maalla, kun taas kaksi muuta asemaa oli yksityismaalla. Sotien jälkeen saarella järjestettiin joitakin ampumaleirejä ja kertausharjoituksia ja puolustusvoimien omaisuuden vartioinnista huolehtivat majakanvartijat ja Katanpään linnakkeen henkilöstö.

Lounais-Suomen Sotilasläänin Esikunta halusi 1969 kesällä pystyttää raskaan patterin tai ainakin kaksi tykkiä Isokariin, ja esitti 20.5. kyseisenä vuonna Isokarin aluehallintakysymysten järjestämistä ja sitä, että puolustusministeriö ryhtyisi toimenpiteisiin alueiden hankkimiseksi tarvittaessa ensin tilapäisjärjestelyin kiireisen aikataulun takia.²⁰⁰ Pääesikunnan puoltamassa esityksessä ensisijaisena vaihtoehtona oli kaikkien patterin tarvitsemien lisäalueiden lunastus puolustusvoimille. Maanomistajat eivät enää olleet halukkaita vuokraamaan pelkkiä tykkiasema-alueita, vaan tarjosivat tiettyjä isompia alueita puolustusministeriön mielestä kohtuuttoman korkeaan hintaan. Luonnonkaunista merenlahti- ja metsäaluetta omistaja ei ollut halukas vuokraamaan ollenkaan, mutta myös sitä pidettiin tärkeänä patteria varten, koska alueelle mahdollisesti rakennettavat huvilat rajoittaisivat patterin ammuntaa ja muuta toimintaa.

Isokarin aluekysymyksen käsittely kesti aina vuoden 1972 loppupuolelle, ennen kuin puolustusministeri Kristian Gestrin hyväksyi kaupan 19.10.²⁰¹ Alueet myynyt suku ei kuitenkaan ollut kovinkaan tyytyväinen kauppaan, koska alueet oli ilmoitettu pakkolunastettaviksi, ellei vapaaehtoista kauppaa syntyisi, ja myyjät ja heitä vanhemmat ikäpolvet olivat varmoja siitä, että linna-ke pystytettiin uudestaan Neuvostoliiton vaatimuksesta ja että neuvostoliittolaiset olivat käyneet tarkastamassa linnakkeen tykistön.²⁰² Aluekysymykset nousivat aikanaan uudelleen esille, kun rannikkopuolustus luopui Isokarista 1990-luvun loppupuolella.

¹⁹⁸ Pentti Holma 25.07.2000. Veriö ja Simola s. 102–104.

¹⁹⁹ Isokarin linnake oli syntynyt, kun osa Ahvenanmaan tykkikalustosta talvisodan jälkeen oli siirretty uusiin asemiin Saaristomerelle tilapäisasemiin ja vuonna 1941 Isokariin oli sijoitettu 152/45 Canet-patteri. Vuosina 1941–1942 saareen rakennettiin muun muassa kaksi kiinteää tykkiasemaa Itätalonimisen tilan alueelle maan käyttö- ja vuokrasopimuksen perusteella. Linnoittaminen jäi kuitenkin kesken jatkosodan syttyessä, ja jatkosodan jälkeen asemissa olevat tykit vietiin pois saaresta.

²⁰⁰ LSSIE 910/Htsto/16 b/20.5.1969, kansio Kustavi, Isokari, PIMArk.

²⁰¹ PIM 632/93. Kiint/19.10.1972, kansio Kustavi, Isokari, PIMArk.

²⁰² Carl-Bertil Tauler 17.5.2001.

Puolustusministerille vuonna 1972 tehdyssä esittelyssä todetaan alueita tarvittavan, koska ”[...] *Saaristomeren rannikonpuolustuksen uudelleenjärjestelyjen yhteydessä Isokarin merkitys [on] jouduttu uudelleen arvioimaan.*”²⁰³ Pohjanlahden ja Saaristomeren pohjoisosan turhaltakin vaikuttava rannikonpuolustuksen vahvistaminen ja Isokarin linnakkeen aluehankinnat lienevät kuitenkin olleet tärkeitä monestakin syystä. Pohjanlahden puolustus vaati hyvin vaikeita päätöksiä ja ne tehtiin pienessä piirissä. Poliittinen tilanne vaikutti haluun osoittaa, että myös länteen päin oltiin valmiita puolustautumaan.²⁰⁴ Muita tekijöitä lienevät olleet Ahvenanmaalle suunniteltujen kuljetusten suojaaminen ja merivoimien varatukikohta Janhualla.

Rihtniemen ja Reilan harjoitusalueet

Pyhärannan ja Rauman maalaiskunnan rajalla oleva Rihtniemi soveltui hyvin myös moottoroidun rannikkotyökistön meriammuntoihin. Kun maanomistajilta saatiin lupa alueen rajalliseen harjoituskäyttöön, heräsi ajatus Rihtniemen lunastamisesta Lounais-Suomen Sotilasläänin joukkojen käyttöön. Alueelta voitiin suorittaa yhteisammuntoja Kuuskajaskarin kiinteän rannikkopatterin kanssa, mikä oli mahdollista vain harvoissa paikoissa. Asia otettiin esille 12.12.1968 puolustuslaitoksen majoituslautakunnan kokouksessa, jossa suhtauduttiin varovaisen myönteisesti hankkeeseen.²⁰⁵ Alueella oli suhteellisen vähän asutusta, ja arveltiin päästävän vapaaehtoiisiin kauppoihin. Näin ei kuitenkaan käynyt, ja Pyhärannan kunta tarjosi Rihtniemen sijasta kunnalle konkurssin kautta siirtynyttä Reilanniemen aluetta. Puolustusministeriö ostikin vuonna 1969 Pyhärannan kunnalta entisen Reilan puutarhakoulun kiinteistön ja 171 hehtaarin maa-alueen²⁰⁶ rannikkotyökistön tarkastajan tutustuttua alueeseen ja puollettua sen hankintaa.

Reila, joka oli Turun Rannikkotyökistörykmentin valvonnassa, osoittautui kuitenkin pieneksi. Pääesikunta esitti alueen laajentamista ensimmäisen kerran vuonna 1975 ja uudelleen vuonna 1978, jolloin esitettiin alueksymysten ratkaisemista lunastamalla lisämaita ja huvila-alue sekä estämällä kesäasutuksen leviäminen ampumasektorin saariin.²⁰⁷ Hanke eteni kuitenkin hitaasti, koska eri henkilöillä oli hieman erilaiset kannat alueiden tärkeydestä.

Vuonna 1981 lisäaluehanke näytti täysin lukkiutuneelta. Puolustusministeriö ei halunnut käyttää pakkolunastusta, koska vastapuolena oli leski ja alaikäiset lapset, vaikka kunta periaatteessa suhtautui myönteisesti puolustusvoimien toiminnan lisäämiseen alueella lukuun ottamatta Vaasan Rannikkopatteriston ammuntoja, jotka melun takia haluttiin siirrettäviksi Lohtajalle.²⁰⁸ Vaasan Rannikkopatteristo käytti kuitenkin Reilan ja Rihtniemen aluetta lähes joka vuosi aina 1990-luvulle saakka, jonka jälkeen käyttö oli enemmänkin satunnaista.²⁰⁹ Reilan pienestä koosta johtuvat haitat kasvoivat, kun harjoituksiin ryhdyttiin käyttämään raskaampia tykkeitä.

²⁰³ PIM 632/93. Kiint/19.10.1972, kansio Kustavi, Isokari, PIMArk.

²⁰⁴ Juhani Niska 10.4.2001. Aake Merilä 7.8.1999.

²⁰⁵ Plmjltk:n ptk 12.12.1968, Cg 6, PIMArk.

²⁰⁶ Veriö ja Simola s. 96 ja 103.

²⁰⁷ Plmjltk:n ptk 22.1.1979, Cg 7, PIMArk.

²⁰⁸ Plmjltk:n ptk 4.5.1981, Cg 8, PIMArk. Pyhärannan kunta oli kuitenkin laatinut rakennuskaavaehdotuksen, jossa omakotitaloja tulisi sekä Reilan että sen ajatellun lisäalueen välittömään läheisyyteen.

²⁰⁹ Hannu Luukkonen 21.7.2004.

Rannikonpuolustuksen harjoitusalue Jussarössä

Jussarö päätettiin vuonna 1950 pakkolunastaa rannikonpuolustuksen tarpeisiin.²¹⁰ Koska Jussarö kuului jo valtiolle, kyseessä oli itse asiassa vain hallinnan siirtäminen puolustusvoimille.

Samoihin aikoihin kun pakkolunastustoimitus oli käynnissä, Oy Vuoksenniska Ab aloitti vuonna 1954 laajan tutkimusohjelman Jussarön ja sen ympäristön malmivarojen selvittämiseksi. Valtioneuvoston päätöksen ja puolustusvoimien ensimmäisten vaatimusten mukaan koko Jussarö vesialueineen olisi pitänyt siirtää puolustusministeriön hallintaan. Koska kyseessä ei ollut pakkolunastus sen varsinaisessa mielessä, sovittiin, että Jussarötä koskeva toimitus olisi irrotettava pakkolunastuksesta ja puolustusministeriö ja merenkulkuhallitus neuvottelisivat Jussaröstä erikseen. Saaren luotsiasema oli tarkoitus siirtää takaisin Hästö-Busön saarelle, missä se oli ollut ennen sotia. Jussarön kysymys koski siten samalla Hästö-Busötä.

Erillisneuvottelujen aikana tuli esille myös puolustusvoimien halu saada Hästö-Busö käyttöön, kun taas merenkulkuhallituksen tavoitteena oli Jussarön luotsiaseman siirto kyseiselle saarelle. Neuvotteluissa päästiin kuitenkin kompromissiehdotukseen, jonka mukaan molempien saarten alueet jaettaisiin molempien viranomaisten välillä. Lopulliseen päätökseen ehti vaikuttaa myös tieto Porkkalan palautuksesta. Merenkulkuhallituksen kanta tiukentui neuvotteluprosessin aikana ja se oli ainoastaan halukas luovuttamaan puolustusvoimille noin 10 hehtaarin alueen Jussarön eteläosasta. Puolustusvoimien ja erityisesti vuosina 1953–1956 Hangon Rannikkopatteriston komentajana toimineen everstiluutnantti Mauno Loikkasen kanta lieveni, ja lopulta tyydyttiin merenkulkuhallituksen esitykseen. Lopputuloksena puolustusvoimien hallintaan siirrettiin Jussarön eteläinen niemi ilman siellä olevia valtion rakennuksia sekä Hästö-Busön saaren osa.²¹¹

Vuonna 1961 Oy Vuoksenniska Ab aloitti rautakaivostoimintansa Jussarössä. Työntekijöille rakennettiin asuintalot ja muita tiloja. Toiminta vilkastutti elämää saarella, ja puolustusministeriö kiinnitti huomiota siihen, ettei Jussarössä puolustusvoimien alueella saanut liikkua ilman sotilasviranomaisten lupaa. Oy Vuoksenniska Ab lopetti kuitenkin Jussarön kaivoksen toiminnan jo marras-joulukuun vaihteessa 1967, jolloin suuri osa saaren alueesta ja rakennuksista jäi käyttämättä, ja niitä voitiin vuokrata muun muassa meri- ja rannikonpuolustukselle.

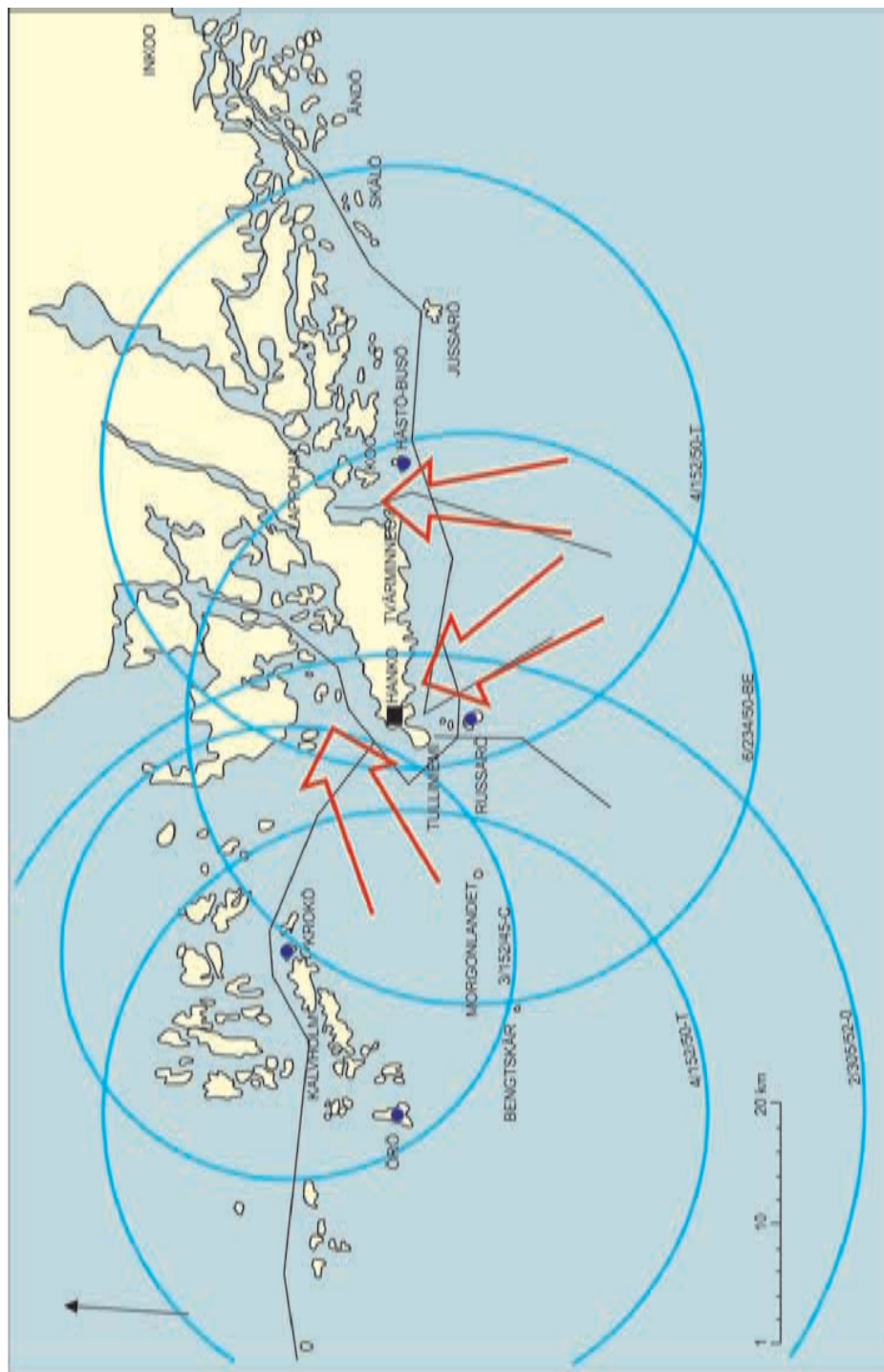
Kaivostoiminnan loppuminen Jussaröstä paransi puolustusvoimien toimintamahdollisuuksia. Merivalvonta-asemasta oli hyvä tähytysala ja saarella oli varastotiloja ja suhteellisen huonokuntoisilla tykeillä varustettu kevyt rannikkopatteri, jota pyrittiin modernisoimaan, vaikka aivan uusimpia pattereita ei saareen kannattanut asentaa sen epäedullisen sijainnin takia.²¹² Merivalvonnan lisäksi saarta käyttivät lähinnä Hangon Rannikkopatteristo ja Uudenmaan Prikaatin patteristo ampumarajoituksiin. Merenkulkuhallituksen ja Ovako Oy:n eli entisen Oy Vuoksenniska Ab:n alueita voitiin käyttää hyväksi harjoituksissa, mutta saaresta ei ollut varsinaista kehittämissuunnitelmaa.

Vähitellen heräsi ajatus Jussarön kehittämisestä, varsinkin kun erilaiset selvitykset Jussarön sisällyttämisestä perustettavaksi suunniteltuun Tammisaaren kansallispuistoon uhkasivat saaren

²¹⁰ Jussarössä oli aikaisemmin toiminut rautakaivos vuodesta 1834 vuoteen 1861 saakka. Syksyllä 1869 Jussarö pakkolunastettiin valtiolle luotsitoimintaa varten. Jo ensimmäisen maailmansodan aikana Jussarössäkin oli pieni sotilasosasto. Jussarön merivartioasema aloitti toimintansa jatkosodan jälkeen vuonna 1945.

²¹¹ Ptk Tammisaaren maalaiskunnassa ... pakkolunastettavien alueiden ... 15.11.1955, kansio Tammisaari, Jussarö, PIMArk.

²¹² Timo Sario 14.7.2004.

32. Hangon suunnan rannikkotyöstön ryhmitys 1960-luvun loppupuolella ja mahdollisen hyökkääjän arvioidut hyökkäyssuunnat (ryhmitys Leivo 1999 s. 227, hyökkäyssuunnat Tirronen 23.1.2007).

käyttöä harjoitusalueena. Puolustusvoimien kannalta oli edullista, että Jussarötä voitiin käyttää entisellä tavalla, koska tarpeen nähtiin kasvavan. Puolustusministeriö esitti tässä tarkoituksessa 13.12.1979 maa- ja metsätalousministeriölle toteutettavaksi Ovako Oy:n kanssa vaihtokauppaa, jossa Ovako Oy:lle luovutettaisiin valtion vaihtomaata Puumalasta, ja Ovako Oy:n maat Jussaröstä siirrettäisiin puolustusvoimille.²¹³ Tämä vaihto toteutettiin vuoden 1980 loppupuolella.

Jo ennen vaihtokauppaa oli Pääesikunnassa toiminut työryhmä, jonka tehtävänä oli laatia esitys puolustusvoimille tulevan alueen käytöstä. Pääesikunnan päällikkö asetti vielä 1.12.1980 toimikunnan, jonka tehtävänä oli valmistella alueen käyttöönottoa ja valvontaa sekä laatia Jussarön kehittämissuunnitelma.²¹⁴

Yksi uuden toimikunnan ehdotuksista oli pienten, vielä yksityisomistuksessa olevien lisäalueiden hankinta, minkä pääasiallinen tarkoitus oli varmistaa mahdollisuudet kaikenlaisten aseiden ammuntaan merialueella sijaitsevat maali alueet mukaan lukien, sekä mahdollistaa rannikkopatterin ryhmitys laajemmalle ja tarkoituksenmukaisemmalle alueelle ja antaa tilaa mahdollisesti myöhemmin rakennettavalle valmiuslinnakkeelle.²¹⁵ Tilanne selkiintyi entisestään, kun kauppa- ja teollisuusministeriö 4.4.1989 siirsi merenkulkuhallituksen suuren alueen puolustusministeriön hallintaan.²¹⁶ Jussarö on siten esimerkki eri viranomaisten ja joukkojen sujuvasta yhteistyöstä, luonto- ja maanpuolustusnäkökohtien yhteensovittamisesta ja kehittämissuunnitelmasta, jota suurin piirtein on voitu noudattaa. Käytännöllisesti katsoen koko saari oli saatu puolustusvoimien käyttöön 1980-luvun loppuun mennessä, mikä loi hyvät mahdollisuudet sen tehokkaaseen käyttöön.

Lökholm

Korppoon pääsaaren luoteispuolella sijaitsevan Lökhölmän pakkolunastus eteni 1950-luvulla kangerellen merivoimien muuttuvien tarpeiden vuoksi, ja oli välillä pysähdyksissä. Toimituksen jatkuessa vuonna 1957 merivoimat ilmoitti uudeksi kannakseen: ”*Alue rakennuksineen ei enää nykyisessä vaiheessa ole tarpeellinen merivoimien toiminnalle, joten pakkolunastuksesta voidaan luopua ...*”.²¹⁷ Keväällä 1958 on asiakirjaan kuitenkin käsin lisätty huomautus, että merivoimille riittää laiturin käyttöoikeus ja rajallinen käyttöoikeus niihin maa-alueisiin, jotka ovat lähellä laituria ja joilla on puolustusvoimien rakennuksia, ja syksyllä 1958 päättyneessä pakkolunastuksessa²¹⁸ näin tehtiin kertakaikkista korvausta vastaan.

Vuonna 1967 Lökhölmän omistajat anoivat, että Suomen valtio luopuisi kaikista heidän ja valtion välillä vuonna 1949 solmitun vuokrasopimuksen oikeuksista. Juuri tuolloin hankittiin kuitenkin merivoimille Högötä ja joitakin muita uusia varastoalueita. Erityisesti vuonna 1966 esitetyn Högön hankinta ja uuden magneettisuuden mittaus- ja poistoaseman ratkaisu olivat kesken. Lisäksi saaren laiturioikeus haluttiin säilyttää, joten puolustusministeriö ei voinut suostua sopimuksen purkuun.

²¹³ PIM 4020/10a/Kiint/79/13.12.1979, kansio Tammisaari, Jussarö, PIMArk.

²¹⁴ PE:n Jussarö-toimikunnan suunnitelma 15.6.1981/ETS, kansio Tammisaari, Jussarö, PIMArk.

²¹⁵ Ibid.

²¹⁶ KTM N:o 1/051/89/4.4.1989, kansio Tammisaari, Jussarö, PIMArk. Merenkulkuhallituksen hallitsemaa noin puolta Jussarön saaresta oli jo aikaisemmin voitu käyttää puolustusvoimien toimintaan.

²¹⁷ MerivE N:o 2605/Htsto/16h/25.7.1957, He I:2, PIMArk.

²¹⁸ Ptk Korppoon kunnassa puolustustarkoituksiin pakkolunastettavien alueiden ... Korppoo 22.10.1958, kansio Korppoo Lökhölmän patteri jne., PIMArk.

Jo iäkkäät omistajat sanoivat 26.5.1972 yllättäen irti alueensa vuokrasopimuksen 1.1.1974 alkaen eli sovitun 25 vuoden vuokrakauden jälkeen.²¹⁹ Sopimuksen mukaan vuokraus olisi jatkunut automaattisesti, ellei sitä olisi sanottu irti. Puolustusvoimilla oli kuitenkin edelleen vuonna 1958 käyttöoikeudella pakkolunastettu alue käytössään saarella. Seuraavaksi omistajat anoivat puolustusministeriötä luopumaan myös pakkolunastetusta alueesta kohtuullista korvausta vastaan todeten: ”[...] *katsomme, että valtiolla ei ole normaaliolosuhteissa mitään käyttöä k.o. alueella, kun se sitävastoin on meille erittäin tärkeä.*”²²⁰ Merivoimien Esikunta ilmoitti kuitenkin merivoimien tarvitsevan sisäiseltä Saaristomereltä aluetta magneettisuuden poistoasemaa varten, jonka sijoituspaikaksi kävisivät Lökholmin pakkolunastetut alueet.²²¹ Lökholmin alueista ei näin ollen vielä suostuttu luopumaan.

Alkuperäisten omistajien Nikolai ja Elin Forssén kuoltua heidän perikuntansa pyysi vuonna 1983 saada tai saada ostaa takaisin aikoinaan lunastetut alueet viitaten siihen, että laivasto häiritse kesäasukkaita, mikä myös alensi saaren arvoa. Eri hallintoyksiköt vastustivat taas lausunnoissa luopumista ja perustelivat kantaansa muun muassa alueella aloitettavalla sukeltajakoulutuksella, rannikkotyökistön alueella pitämällä merivalvontaharjoituksilla, saaren keskeisen asemansa takia muodostamalla tukialueella ja mahdollisuudella hajauttaa materiaalia saareen. Perikunta ei kuitenkaan luopunut yrityksistään, vaan lähetti tammikuussa 1986 uuden anomuksen puolustusministeriön kiinteistöosastolle. Anomuksessa todettiin, että kuolinpesää oltiin jakamassa ja saaren rasitteet vaikeuttivat kohtuuttomasti jakoa.²²² Puolustusvoimien hallintoyksiköt antoivat uudestaan lausunnot mahdollisuuksista luopua Lökholmista. Kanta ei ollut muuttunut, mutta ei ollut niin jyrkän kielteinen kuin ennen. Saari haluttiin kuitenkin säilyttää rannikonpuolustuksen hallinnassa. Puolustusministeriön kiinteistöosasto ilmoitti kuitenkin 30.12.1986 luopuvansa Lökholmiin vuonna 1958 perustetusta rajallisesta käyttöoikeudesta lähinnä siitä syystä, että se rasitti kohtuuttomasti perikunnan tilan jakoa.²²³ Rasitteista vapautuneita alueita voitiin kuitenkin edelleen käyttää tilapäisesti puolustusvoimien harjoituksiin perustuen lakiin sotalaitokselle rauhanaikana annettavista luontaissuorituksista.

Lökholm oli esimerkki niistä alueista, jotka haluttiin pitää rannikonpuolustuksen hallinnassa kaiken varalta ilman lopullisia kehittämissuunnitelmia. Sille oli ainoastaan joitakin käyttövaihtoehtoja, joista hyvin pieni osa toteutui. Saaren infrastruktuuriin ei myöskään ollut varaa sijoittaa, mutta saari oli kuitenkin osa Suomen rannikopuolustusjärjestelmää ja alueellista puolustusjärjestelmää, ja antoi samalle järjestelmälle tietynlaisen joustovaran, josta aluehallintaa kehitettäessä usein oli hyötyä. Lökholmin tapaiset saaret olivat kuitenkin niitä, joiden ulkoiset puitteet antoivat asiaa tuntemattomille sen virheellisen käsityksen, että saari oli rannikonpuolustukselle täysin turha.

²¹⁹ Nikolai och Elin Forssé 26.5.1972 till försvarsministeriet, kansio Korppoo, Bokulla jne., PIMArk.

²²⁰ Nikolai ja Elin Forssé 10.11.1973 puolustusministeriölle, kansio Korppoo, Bokulla jne., PIMArk.

²²¹ MerivE N:o 4643/Htsto/16/10.12.1973, kansio Korppoo, Bokulla jne., PIMArk. Vaihtoehtoinen sijoituspaikka oli Kokombrinken-niminen saari, joka kuitenkin olisi erikseen pitänyt pakkolunastaa.

²²² Nikolai ja Elin Forssén perikunnan edustaja Else Marianne Johansson 26.2.1986 puolustusministeriön kiinteistöosastolle, kansio Korppoo, Gyltö jne., PIMArk. Anomuksessa todettiin mm., että puolustusvoimien alueen tiet olivat kasvaneet umpeen, laituri oli lahonnut käyttökelvottomaksi, ja että Gyltön ja Högön saarten kysymys, jota oli aikaisemmin pidetty yhtenä syynä pitää Lökholmista kiinni, oli ratkaistu.

²²³ PIM N:o 855/10a/Kiint/86/30.12.1986, kansio Korppoo, Lökholmen jne., PIMArk.

10.3.4 Meri- ja rannikonpuolustuksen varikko- ja varastokysymykset

Merivoimien suurimpia kysymyksiä toisen maailmansodan jälkeen olivat miinapajojen, lataamon ja miinavarastojen sijoitukset. Helsingin alueella merivoimien miinoja oli ladattu jo ennen sotia Melkin saarella.²²⁴ Kun kesäasutus sotien jälkeen sallittiin Melkissä, syntyi ristiriitainen tilanne, sillä lataamoja pidettiin vaarallisena kesänvietäjille. Asukkaat alkoivatkin vaatia lataamotoiminnan lopettamista. Jo 3.6.1955 puolustuslaitoksen majoitustoimikunta käsitteli merivoimien miinapajan rakentamista Kallanpähän sekä kehotti puolustusministeriötä Turun Laivastoaseman kanssa ryhtymään heti suunnittelemaan asiaa.²²⁵ Myöhemmin samana vuonna saatiin kuitenkin tieto siitä, että Neuvostoliitto palauttaisi Porkkalan vuokra-alueen Suomelle, mikä muutti monia merivoimien suunnitelmia.

Miinapajaa, lataamoja ja miinavarastoja koskeva kysymys tuli esille taas 1960-luvun alussa. Oli kaksi päävaihtoehtoa: joko miinapaja, lataamo ja pieni välivarasto Kallanpäässä tai kaikki toiminnot Saaristomerellä. Aluksi keskittäminen Kallanpähän näytti edullisimmalta, koska siellä oli jo pääosa tiloista ja siellä olisi kuitenkin jatkettava välivarastointia muodossa tai toisessa. Lisäksi Kallanpään alue oli jo puolustusvoimien hallinnassa ja rakentaminen voitiin aloittaa heti. Vaikka päätoiminnot sijoitettaisiin Kallanpähän, tarvittaisiin kuitenkin mahdollisimman pian miinavarastoja myös Saaristomerelle.²²⁶ Tämä oli helpointa jo puolustusvoimien hallinnassa olevilla alueilla, joista korostui Katanpään linnake.

Turun kaupunginjohtaja esitti keväällä 1963 toivomuksen, että miinavarasto siirrettäisiin pois Ruissalon Kallanpäästä.²²⁷ Myös merivoimien toimintavalmius ja suojausnäkökohdat vaativat Turun Laivastoaseman hajautetumpaa sijoitusta, vaikka Pansiokin oli tarkoitus periaatteessa säilyttää. Keväällä 1963 puolustusministeriö otti yhteyttä merivoimien komentajaan kontra-amiraali Oiva Koivistoon, ja aloitettiin sopivan alueen etsiminen.

Asiaa valmisteltiin talvella 1963–1964 puolustusministeriössä ja Merivoimien Esikunnassa. Tilanne kehittyi yhä enemmän siihen suuntaan, että Kallanpähän sijoitettavia toimintoja vähennettäisiin ja muualle tulevia varten haettaisiin uusia alueita Saaristomereltä. Puolustusministeriö, Pääesikunta, Merivoimien Esikunnan ja Turun Laivastoaseman edustajat tutkivat jo vuonna 1963 muun muassa Dragsfjärdin Purunpäästä ja Dragsfjärdin ja Kemiön rajalla sijaitsevaa Skinnarvikia, jotka olivat ainoat sopivat ja riittävän laajat alueet Saaristomerellä. Näistä Skinnarvik oli lähes kaikissa suhteissa huomattavasti edullisempi kuin Purunpää. Skinnarvikin aluetta esitettiin kiireisesti lisättäväksi Pääesikunnan tulevien vuosien maanhankintaohjelmaan. Myös Turun Laivastoaseman ja merivoimien muut tarpeet tulivat esille, ja keskusteluissa mainittiin Skinnarvik myös laivastoase-

²²⁴ Talvisodan aikana ryhdyttiin Turussa Kallanpään alueelle rakentamaan merivoimille luolatiloja. Kallanpää oli ennen sotia valtion aluetta, johon kaupungilla oli hallintaoikeus, ja vasta rakentamisen jälkeen kaupunginvaltuuston pöytäkirjoihin kirjattiin, että hallintaoikeus oli siirtynyt puolustusvoimille niin pitkäksi aikaa ”*kuin puolustusvoimat tahtoo.*” Eero Auvinen 12.7.2000.

²²⁵ Plmjltk:n ptk 3.6.1955, Cg 2, PIMark.

²²⁶ Mahdollisina alueina olivat Taivassalo, Purunpää, Korppoo, Nauvo, Iniö, Berghamn, Alskär, Krokö ja Katanpää. Plmjltk:n ptk 26.3.1964, Cg 5, PIMark.

²²⁷ Arttur Paasonen: Turun Laivastoasema Skinnarvik Gyltö (Aluehankinnat ja rakentaminen), Helsinki 1973, APkok. Turun kaupunki halusi, että miinavarasto siirrettäisiin pois Ruissalon Kallanpäästä, koska kaupunki tarvitsi Ruissalon matkailutarkoituksiin. Lisäksi kaupunki suunnitteli suursataman rakentamista Pansion viereen Koivuluotoon.

man toisena tukeutumispaiikkana, laivaston koulutuspaikkana, varasto- ja teollisuusalueena sekä torpedo- ja magneettisuuden poistoasemana. Puolustuslaitoksen majoitustoimikunta ehdottikin 18.6.1964 kokouksessaan, että Skinnarvikin alue hankittaisiin puolustusvoimille.²²⁸

Skinnarvikin alue kuului pääosin vaasalaisen Oy Wiik & Höglund Ab:n kahdelle henkilölle, teollisuusneuvos Edvin Wiikille ja kauppaneuvos Emil Höglundille. Wiik ja Höglund tarjosivat myytäväksi koko kartanoa ja sen alueella vuosina 1876–1934²²⁹ toiminutta Skinnarvikin Lasitehdas Oy:ta. Vuonna 1965 Uudenkylän aluevaraston räjähdeonnettomuus vauhditti lisäksi uusien alueiden hankkimista merivoimien miinapajalle, koska lataamotoiminta ja räjähteiden varastointi Melkissä kiellettiin. Koska Turun kaupunki oli varsin lähellä Kallanpään aluetta, räjähteiden liisäämiseen ei Kallanpäässä loppujen lopuksi ollut edellytyksiä.

Valtioneuvosto päätti lokakuussa 1965 oikeuttaa puolustusministeriön pakkolunastamaan Skinnarvikin, mutta koska suurin osa pakkolunastustoimikunnan jäsenistä vuonna 1968 pyysi eroa, työskentelyn toinen vaihe alkoi käytännössä vasta vuonna 1968. Vuosina 1968–1970 pakkolunastettiin Kemiön ja Dragsfjärdin kunnissa sijaitsevan varastoalueen tarpeisiin 1135 hehtaarin maa-alueet ja 579 hehtaarin vesialueet.²³⁰ Koska alueen saamisella kuitenkin oli kiire, puolustusministeriö teki jo 12.11. ja 27.12.1965 sopimuksen teollisuusneuvos Edvin Wiikin ja kauppaneuvos Emil Höglundin kanssa alueen haltuunottamisesta.²³¹ Ennenaikainen haltuunotto oli yksi tekijä, jonka vuoksi alueen korvauksista myöhemmin kiisteltiin korkeimmassa oikeudessa saakka.

Varikkosuunnitelman valmistelut ja niihin liittyvät matkat pyrittiin pitämään mahdollisimman salassa ennen ratkaisua. Tutkimuksia suoritettaessa lähtökohtana oli koko ajan, että hankittavalle alueelle voitaisiin tulevaisuudessa tarvittaessa siirtää Turun Laivastoasema kokonaisuudessaan.²³² Dragsfjärdin kunta suhtautui ensin kielteisesti varikon tuloon paikkakunnalle, ja totesi kunnan hallituksen marraskuussa 1964 puolustusministeriölle lähettämässä kirjelmässä, että varikko aiheuttaisi alueella ja sen lähetyvillä asuville asukkaille sekä alueen kalastukselle suurta haittaa.²³³ Kunnan kanta kuitenkin muuttui myöhemmin. Kun Skinnarvikin alue oli pääosin pakkolunastettu, Dragsfjärdin kunnanhallitus kiinnostui siitä, että Turun Laivastoaseman siirtoa kokonaan uudelle paikkakunnalle harkittaisiin, ja pyysi puolustusministeriötä pohtimaan Skinnarvikin sopivuutta uudeksi laivastoaseman paikaksi.²³⁴ Puolustusministeriö kuitenkin kertoi kunnalle, ettei ministeriö aikonut siirtää laivastoasemaa pois Turusta.

Skinnarvik oli ratkaissut osan merivoimien varastointiongelmaista pitkällä tähtäimellä. Tästä huolimatta merivoimilla oli edelleen asutuskeskusten lähellä huomattavat määrät räjähtävää materiaalia yli määräysten salliman rajan.²³⁵ Uudenkylän räjähdeonnettomuus vuonna 1965 osoitti

²²⁸ Plmjltk:n ptk 15.5.1964 ja 18.6.1964, Cg 5, PIMArk. Tutkittuja vaihtoehtoja olivat Taivassalon Rouhustan alue, Nauvo, Karunan Tieningin alue, Kemiön Tolfnsäs–Sandö alue, Dragsfjärdin Purunpää ja Dragsfjärdin ja Kemiön rajalla sijaitseva Skinnarvik.

²²⁹ Auvinen 1989 s. 122.

²³⁰ Plmjltk:n ptk 21.9.1972, Cg 7, PIMArk.

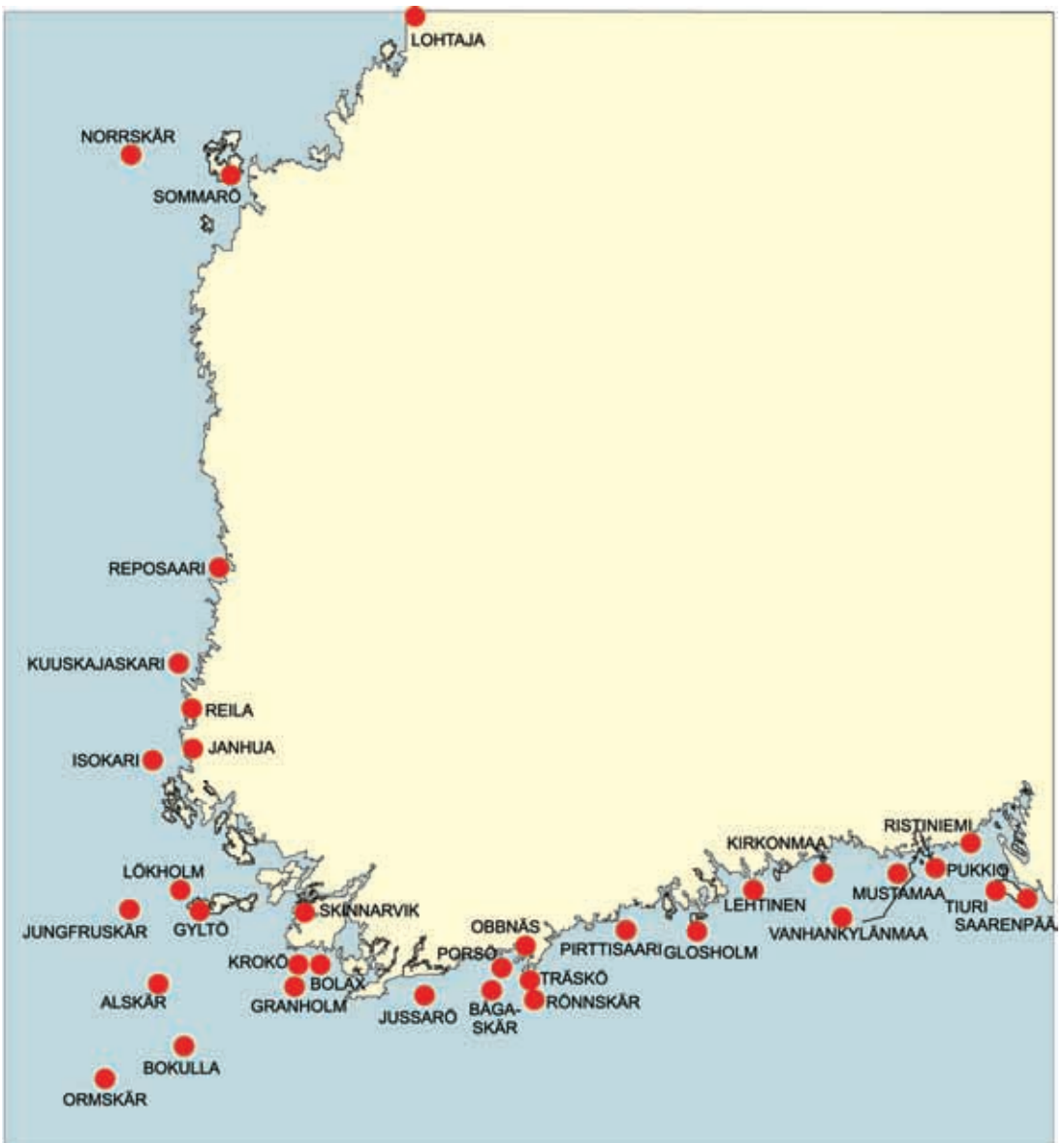
²³¹ PLM N:o 3255/311/Kiint/64/11.4.1972, kansio Dragsfjärd, Skinnarvik, PIMArk.

²³² Paasonen.

²³³ Kommunalstyrelsen i Dragsfjärd kommun N:o 1966/23.11.1964, APkok.

²³⁴ Kommunalstyrelsen i Dragsfjärd kommun N:o 3272/6.9.1973, kansio Dragsfjärd, Skinnarvik, PIMArk.

²³⁵ Ylivarastointia arvioitiin vuoden 1966 loppupuolella olevan Uudenkaupungin alueella Pähkinäisissä 90 tonnia, Katanpäässä 56 tonnia, Turussa Kallanpäässä 60 tonnia ja Porkkalan varuskunnassa 87 tonnia. PLM:n sotilasasiainosaston diarioiden asiakirja 6.2.1967, kansio asiakirjoja vuoteen 1976, Alajärvi jne., PIMArk.

33. Tärkeimmät paikkakunnat, joilta rannikopuolustukselle on hankittu alueita vuoden 1918 jälkeen Laatokkaa lukuun ottamatta.

selvästi, että räjähteet oli kiireisesti siirrettävä muualle. Lisäksi tarvittiin merivoimille räjähdeva-
rasto myös itäiseltä Suomenlahdelta ja Pohjanlahden suunnalta. Alueiksi valittiin Högön saari
Houtskarın kunnasta, Gäddbergsön alue Ruotsinpyhtäältä ja Storskatan alue Närpiön kunnasta,
joiden hankkimista puolustusvoimien huoltopäällikkö kenraalimajuri Ville-Poju Somerkari syksyllä
1966 esitti puolustusministeriölle.²³⁶ Ministeriön sotilasasiainosasto pyysi jo 9.11. samana vuon-
na kiinteistöosastoa ryhtymään toimenpiteisiin Högön ja Storskatan alueiden lunastamiseksi.²³⁷

²³⁶ PE N:o 2962/Htsto/16 b/3.10.1966, kansio asiakirjoja vuoteen 1976, Alajärvi jne., PIMArk.

²³⁷ PIM N:o 3659/55/Sot/66/9.11.1966, kansio asiakirjoja vuoteen 1976, Alajärvi jne., PIMArk.

Sotilasasianosasto piti Högötä kiireellisempänä kahdesta alueesta. Gäddbergsön aluetta ei tässä vaiheessa käsitelty, vaikka räjähdeturvallisuutta valvomaan perustettu räjähdysainetoimikunta oli tutkinut alueen ja todennut sen sopivaksi. Högön pakkolunastuslupa myönnettiin valtioneuvostossa 2.11.1967,²³⁸ ja saaresta tuli varastoalue.

Gäddbergsön alueen hankinta tuli esille uudestaan vuoden 1968 lokakuussa majoitustoimikunnan kokouksessa. Aluetta pidettiin kaikin puolin sopivana, joten toimikunta ehdotti yksimielisesti alueen hankintaa ja puolustusministeri Sulo Suorttanen hyväksyi esityksen marraskuussa samana vuonna.²³⁹ Alue sijaitsi suoraa vastapäätä perustettavaa Loviisan ydinvoimalaa, minkä merkitystä ei vielä osattu tarkkaan arvioida. Gäddbergsön hankintaa ei siten vielä toteutettu, vaan Suomenlahden rannikkoa tutkittiin uudestaan tarkasti. Merivoimien esikunta tutki Gäddbergsön aluetta myös geologin kanssa, eikä lopputulos ollut pelkästään myönteinen.²⁴⁰ Gäddbergsön hankintaa käsiteltiin uudestaan puolustuslaitoksen majoituslautakunnassa 13.5.1971, jolloin alueen hankintaa edelleen pidettiin tärkeänä, mutta ei voitu vielä tehdä päätöstä ennen kuin Imatran Voima Oy:n kanssa oli käyty lisäneuvottelua.²⁴¹ Gäddbergsön varastoaluetta ei rakennettu, eikä merivoimille muutakaan uutta aluetta miinojen varastointiin itäisellä Suomenlahdella etsinnöistä huolimatta löytynyt. Närpiössä sijaitsevaa Storskatan aluetta ei myöskään tarkemmin käsitelty, vaan merivoimat sai Pohjanlahdella tyytyä vaikeakulkuisen väylän päässä olevaan Sommarön miinavarastoon ja Pähkinäisten räjähdesarastoon.

10.4 Helsingin seudun suuret ongelmat

10.4.1 Santahamina ja sen lähisaaret

VASTA VUONNA 1969 rannikkotykistö palasi Santahaminaan, kun Rannikkotykistökoulu (RtK) perustettiin sinne. Syksyllä 1972 Suomenlinnan Rannikkotykistörykmentin (SIRtR) esikunta ja Esikuntapatteri siirrettiin Santahaminaan. Niin kauan kuin Suomenlinnan Rannikkotykistörykmentin esikunta oli Santahaminassa eli vuoteen 1998 saakka, rykmentin komentaja oli Santahaminan alavaruskunnan päällikkö, mikä myös antoi Santahaminalle tietyn rannikonpuolustusluonteen. Saarella on ollut paljon joukkoja, ja se sijaitsee Helsingin kyljessä. Molemmat seikat ovat hankaloittaneet alueiden hallintakysymyksiä aika ajoin.

Porkkalan palautuksen yhteydessä pääministeri Fagerholm antoi varomattoman lausunnon, jossa hän perusteli Porkkalan pakkolunastuksia toteamalla, että Suomenlinna ja Santahamina tulevaisuudessa vapautuisivat puolustusvoimien käytöstä. Koko Santahaminan luovuttaminen ei kuitenkaan ole ollut realistinen ajatus, koska saareen on jatkuvasti rakennettu uutta ja korjattu vanhaa. Siitä huolimatta Helsingin kaupunki teki yleiskaavasta poiketen puolustusvoimille vuosina

²³⁸ Protokoll fört vid den för expropriation av depåområdet i Houstskär ... 13.6.1970, kansio asiakirjoja vuoteen 1976, Alajärvi jne., PIMArk.

²³⁹ Plmjltk:n ptk 29.10.1968, Cg 6, PIMArk. Alueella sijaitsi kolme tai neljä kalastustilaa sekä kymmenisen huvilaa ja sitä pidettiin arvokkaana myös virkistyskäyttöön.

²⁴⁰ Aarni Lehti 5.7.2004.

²⁴¹ Plmjltk:n ptk 13.5.1971, Cg 7, PIMArk. Päätös ydinvoimalan hankkimisesta oli tehty 1960-luvun puolivälissä, vuonna 1967 aloitettiin metsä- ja tietyöt ja vuonna 1969 solmittiin voimalan hankintasuunnitelma.

1961–1962 esityksen Santahaminan osittaisesta luovuttamisesta kaupungille teollisuustarkoituksiin sekä asutus- ja virkistysalueiden sijoittamisesta eri puolustusvoimien saarille.²⁴² Puolustusvoimien kannalta kuitenkin osittainenkin luopuminen olisi merkinnyt hankaluuksia koko Santahaminan käytölle.

Eriytyinen toimikunta tutki Helsingin varuskunnan kiinteistöjen ja alueiden käyttöä ja tarvetta 1960-luvun alussa. Toimikunta ei tarkastellut Helsingin edustalla olevia saaria. Santahamina sotakouluineen ja monine joukko-osastoineen todettiin liian ahtaaksi ja lähiharjoitusalueet hädintuskin riittäviksi saaren joukko-osastoille. Suomenlinnan Rannikkotykkörykmentin Suomenlinnassa olevia osia ehdotettiin kuitenkin siirrettäviksi Santahaminaan. Toimikunnan raporttiin kirjattiin myös Keskussääseman siirto pois Vallisaaren linnakkeelta ja Vaasan Rannikkopatteriston siirto Vaasaan, joista molempia oli pitkälle valmisteltu.²⁴³

Helsinkiä ja sen ympäristöä tutkiva toimikunta joutui myös ottamaan kantaa Rajavartiostojen Esikunnan esitykseen saada jälleen lisäalue Santahaminasta.²⁴⁴ Toimikunta suhtautui kielteisesti alueen luovutukseen, mutta suositteli sen vuokraamista merivartiolaitokselle. Toimikunta esitti myös ehkä yllättävästikin Santahaminan korjaamon ja telakan siirtämistä Ilmatorjuntakoululta Suomenlinnan Rannikkotykkörykmentin hallintaan jo syyskuussa samana vuonna. Tämä olisi käytännössä tarkoittanut sitä, että myös Suomenlinnan korjaamo ja telakka olisi siirretty Santahaminaan ennen Suomenlinnan Rannikkotykkörykmentin osia, mikä olisi ollut hieman hätiköityä. Myös joukko-osaston komentaja eversti Karvinen vastusti ajatusta.²⁴⁵ Lisäksi Santahaminan satamaa pidettiin hankalana paikkana jääolosuhteiden kannalta avomerren äärellä sijaitsevaan Suomenlinnaan verrattuna. Mikäli Suomenlinna kuitenkin tyhjennettäisiin, Karvinen piti Vallisaaren itärantaa parhaana paikkana telakalle ja korjaamolle.

Merivartiolaitos pyrki Santahaminaan kuitenkin edelleen, ja sai uutta pontta, kun Helsingissä sijaitsevat Suomenlahden merivartioston eräät tilat piti siirtää muualle niiden heikon kunnon ja tarkastajan antaman käyttökiellon takia. Sisäasianministeriö anoi puolustusministeriöltä aluetta rajavartiolaitoksen edellisten tilojen viereen sekä tonttia asuinrakennusta varten. Tällä kertaa meripuolustukselle tarjottiin päinvastoin kuin aikaisemmin mahdollisuutta tukeutua rajavartiolaitoksen tuleviin resursseihin.²⁴⁶

Rajavartiolaitoksen aluetta kehitettiin ja asuintalo rakennettiin myöhemmin suurin piirtein esityksen mukaan, tosin pienemmälle alueelle. Rajavartiolaitoksen tarpeet kuitenkin kasvoivat. Liikenneministeriön Ilmailuosasto tiedusteli vuonna 1971 puolustusministeriöltä mahdollisuutta sijoittaa vesilentoasema Santahaminaan ensin parin, kolmen vuoden koeajaksi.²⁴⁷ Kansainvälisen lentotoiminnan kauttakulkuoikeus Santahaminan sotilasalueen kautta tuntui vaikealta järjestää, ja lentotoiminta olisi todennäköisesti vaikeuttanut muun muassa rannikkotykkörykmentin Suo-

²⁴² Helsinkiä ja sen lähiympäristöä tutkineen toimikunnan ehdotus mietinnöksi 4.1.1963, kansio Helsinki, Helsingin lähiympäristön saarien vesialueiden omistuksen selvitys jne., PIMArk.

²⁴³ Ibid.

²⁴⁴ Helsinkiä ja sen ympäristöä tutkiva tmk N:o 3/63/27.5.1963, kansio Helsinki, Hernesaari jne., PIMArk.

²⁴⁵ SIRtR N:o 1836/Htsto/16 b 2/6.8.1963, kansio Helsinki, Hernesaari jne., PIMArk. Päätöstä SIRtR:n osien siirroista ei tässä vaiheessa ollut vielä tehty.

²⁴⁶ SM N:o 4409/VIII/16 j/17.9.1963, kansio Helsinki, Hernesaari jne., PIMArk.

²⁴⁷ PE N:o 2830/kiinhtsto/Da II a/3.9.1971, kansio Helsinki, Hernesaari jne., PIMArk.

menlinnan linnoituspiirin alueella. Pääesikunta vastusti näin ollen vesilentoasemaa, eikä sitä toteutettu.

Katajaluodon merivartiostasema siirrettiin Kuninkaansaareen 1950-luvulla. Asema oli ajateltu vain tilapäiseksi. Sille etsittiin uutta paikkaa muun muassa Vallisaaresta ja Vasikkasaaresta. Loppujen lopuksi Rajavartiostojen Esikunta piti Santahaminan Eteläniemen pohjoiskärkeä parhaimpana paikkana, ja esitti vuonna 1974 noin kahden hehtaarin aluetta sieltä.²⁴⁸ Alue olisikin ollut Kuninkaansaareen verrattuna paljon parempi, sillä sinne vei autotie perille asti ja siellä voisi tehdä yhteistyötä Santahaminan rannikkotyökistön merivalvonta-aluekeskuksen kanssa. Haittana oli lähinnä se, että alue toimi osana kantahenkilökunnan virkistysaluetta. Siitä huolimatta Pääesikunta puolsi alueen luovuttamista. Puolustusministeriö ei kuitenkaan pitänyt paikkaa sopivana, vaan pyysi Rajavartiostojen Esikunnalta esitystä toisesta paikasta Santahaminasta. Asia annettiin pohdittavaksi Santahamina-työryhmälle, jonka puolustusministeriö 10.11.1975 oli asettanut laatimaan Santahaminan pitkän tähtäimen suunnitelmaa.²⁴⁹ Työryhmä ei löytänyt mitään syytä olla puoltamatta esitystä. Työryhmä kuitenkin suositteli, että sisäministeriöllä olisi ainoastaan alueen käyttöoikeus, ei hallintaoikeutta. Loppujen lopuksi asema kuitenkin sijoitettiin Suomenlinnaan 1970-luvun loppupuolella.

Puolustusministeriön kiinteistö-osaston päällikkönä toimiessaan hallitusneuvos Pentti Heikkilä otti Santahaminan tulevaisuuden esille Helsingin kaupunginvaltuuston puheenjohtajan Pentti Poukan ja pormestari Teuvo Auran kanssa yksityisluontoisella käynnillä Santahaminaan.²⁵⁰ Kaupungin edustajille selvisi, että koko saaren tyhjentäminen olisi mahdoton tehtävä. Samalla todettiin kuitenkin, että siellä olevan jääkäripataljoonan olisi kovin vaikeaa huolehtia Helsingin puolustuksesta, jos Santahaminan silta menisi poikki. Yhteisymmärryksessä valmisteltiin salaa hyvin pienessä piirissä suunnitelma, jonka mukaan Helsingin kaupunki hankkisi maata lähinnä Sipoon alueelta jääkäripataljoonan uutta sijoitusta varten, jolloin Santahaminan alueita olisi voitu luovuttaa Helsingin kaupungille.²⁵¹ Helsingin kaupunki oli hyvin innokas ja onnistui hankkimaan maata Sipooasta. Nämä alueet tosin olivat erillään toisistaan, joten ne olisi pitänyt yhdistää.

Vuosina 1974–1975 puolustusvoimien saarien luovuttamista Helsingin kaupungille selvittänyt niin kutsuttu Saaristotoimikunta katsoi, että pääosasta Santahaminaa voisi pitkällä tähtäimellä eräin edellytyksin luopua tai ainakin harkita luopumista.²⁵²

Hanke oli niin iso, että sitä ei tarkemmin tutkittu Saaristotoimikunnan työn yhteydessä. Yhtenä haittapuolena olisi ollut se, että enää ei voisi ampua taisteluumuntonoja merelle Santahaminasta. Hanketta ryhdyttiin käsittelemään 1980-luvun puolivälissä osittain rinnan Santahaminan yleisen kehittämissuunnitelman ja puolustusvoimien uuden johtamis- ja hallintojärjestelmän valmisteluiden kanssa. Majoituslautakunnassa nähtiin vuonna 1987, että Santahaminan kehittämi-

²⁴⁸ SM N:o 707/IV/Daa/22.1.1974, kansio Helsinki, Santahamina vanhoja asiakirjoja jne., PIMArk.

²⁴⁹ Santahamina-työryhmä N:o 3/76/27.4.1976, kansio Helsinki, Santahamina vanhoja asiakirjoja jne., PIMArk.

²⁵⁰ Pentti Heikkilä 4.7.2001.

²⁵¹ Idem.

²⁵² ”*Saatujen selvitysten mukaan voisi puolustusministeriö kuitenkin harkita pitkällä tähtäimellä luopumista pääosasta Santahaminaa [...] . [...] Luovutus olisi lisäksi mahdollinen vain sillä edellytyksellä, että puolustusvoimille voitaisiin osoittaa riittävän laaja varuskunta- ja harjoitusalue Helsingin läheisyydessä sekä tarvittavat varat ja muut edellytykset sanotun alueen rakentamiseksi.*” Saaristotoimikunnan lausunto 16.7.1975, kansio Helsinki, Helsingin lähistön saarien jne., PIMArk.

sessä pitäisi ottaa huomioon ja kiirehtiä Uudenmaan Jääkäripataljoonan siirtoa ja ryhtyä suunnittelemaan sitä puolustusministeriön kaikilla osastoilla.²⁵³ Vuoden 1988 aikana pohdittiin lähinnä Sipoon roolia varastoalueena. Puolustusministeriön, Etelä-Suomen sotilasläänin ja Uudenmaan Jääkäripataljoonan yhteistyönä ryhdyttiin kuitenkin laatimaan käyttösuunnitelmaa samalla, kun seutukaavaliittojen, ympäristöministeriön ja puolustusministeriön yhteistyönä ryhdyttiin miettimään kaavoitusasioita. Alkuperäiset Helsingin kaupungin Sipoosta hankkimat 1700–1800 hehtaarin suuruiset alueet eivät kovin hyvin sopineet varuskunta-alueiksi, vaan lähinnä varastointiin ja kevyisiin harjoituksiin, joten esille nostettiin erillinen, lähempänä Sipoon keskustaa sijaitseva runsaan tuhannen hehtaarin kokoinen Savijärven alue mahdollisen varuskunnan paikkana.

Majoituslautakunta pyrki hillitsemään kaupungin toiveita Santahaminan alueista ja kanslia-päällikkö Aimo Pajunen totesi jopa, ettei Santahaminan alueita luovuteta muille.²⁵⁴ Hankkeen alkuperäinen ajatus muuntui 1980-luvun loppuun mennessä kolmeksi kokonaisuudeksi: varasto-alue Hindsbyssä, harjoitusalue Östersundomissa ja varuskunta-alue Savijärvellä. Puolustusvoimien resurssit eivät kuitenkaan näytä riittäneen koko hankkeeseen, vaikka sen pitikin olla valmis vasta 2000-luvun puolella. Hallitusneuvos Heikkilän jäätyä eläkkeelle puolustusministeriöstä alkupe-
räinen hanke Santahaminan alueiden luovutuksesta kuivuikin kokoon. Lopputuloksena oli karkeasti ottaen suunnitelman ensimmäisen vaiheen toteutuminen eli yksi luolavarasto niin sanotussa Sipoon korvessa.

10.4.2 Suomenlinnan linnoituspiirin kehittäminen ja alueluovutus Helsingin kaupungille

Linnoituspiiri

Vuonna 1966 annettiin laki oikeudesta yleisiin vesialueisiin,²⁵⁵ ja puolustusvoimat ilmoitti vetäytyvänsä pois Suomenlinnasta, mikä antoi perusteet palata kysymykseen linnoituspiirin muuttamisesta. Helsingin vesialueiden raja oli kuitenkin tietyillä vesialueilla käymättä. Tie- ja vesirakennus-
hallitus anoi vuonna 1968 Helsingin kaupunkiin kuuluvien Lauttasaaren, Töölön, Santahaminan ja Laajasalon kylien sekä Liivasaarten yksinäistalon²⁵⁶ ja aavan meren välisen rajan määrittämistä epäselvyyksien ratkaisemiseksi. Tuolloin Helsingin kaupunginhallitus anoi toimituksen laajentamista myös piirirajankäynniksi Helsingin kaupunkiin kuuluvien kylien välillä siltä osin, kuin rajoja ei vielä ollut käyty, ja puolustusministeriö taas anoi toimituksen ulottamista Suomenlinnan ja Vallisaaren vesille.²⁵⁷ Muutoshakemusten takia vesialueet saatiin rekisteröityä vasta vuonna 1978.

Seuraavan kerran Suomenlinnan linnoituspiirin muuttamista käsiteltiin Suomenlinnan siirtymässä puolustusvoimilta siviilihallintoon. Tuolloin joitakin asetuksen pykäläiä oli käytännössä enää mahdotonta valvoa, kun taas pääsy linnakesaariin voitiin kieltää rikoslain perusteella. Keskusteltiin

²⁵³ Plmjltk:n ptk 2.11.1987, Cg 10, PIMArk.

²⁵⁴ Plmjltk:n ptk 5.12.1988, Ch 1, PIMArk.

²⁵⁵ AsK 204/1.4.1966.

²⁵⁶ Isosaari ja Kuivasaari.

²⁵⁷ Turun maa- ja metsätalouden päätös ... tekemiin valituksiin ... huhtikuun 21 päivänä 1971 lopetetuksi julistamasta rajankäyntitoimituksesta n:o 76843 ... 18.10.1972, kansio Helsinki, Kantola (Isosaari) jne., PIMArk.

jopa asetuksen kumoamisesta kokonaan, vaikka sitä vielä tarvittiin esimerkiksi Santahaminasta linnoituspiirin vesialueelle suoritettavia kovapanosammuntoja varten. Asetusta käsiteltiin puolustuslaitoksen majoitustoimikunnassa ensimmäisen kerran 5.11.1973, jolloin se kuitenkin vielä pantiin sivuun. Majoitustoimikunta kannatti asetuksen säilyttämistä tammikuussa 1974. Oli periaatteessa tärkeää säilyttää mahdollisuus antaa lainsäädäntöön perustuvia liikkumis- ja rakentamisrajoituksia, minkä lisäksi katsottiin asetuksen olevan muita alempitasoisia säädöksiä ja määräyksiä voimakkaampi työkalu pääkaupunkiseudun rannikkokuntia vastaan, kun ne vaativat puolustusministeriöltä linnoituspiiriin kuuluvia alueita yleiseen käyttöön. Majoitustoimikunta päätti yksimielisesti esittää asetuksen muuttamista, ja puolustusministeri hyväksyi sen 25.2. samana vuonna.²⁵⁸

Saaristotoimikunta ja alueluovutus

Kun Suomenlinna oli luovutettu siviilikäyttöön ja asetus Suomenlinnan linnoituksesta ja linnoituspiiristä annetun asetuksen muuttamisesta oli annettu,²⁵⁹ ei kestänyt kauan, ennen kuin Helsingin kaupunginhallituksen aloitteesta ryhdyttiin puolustusministeriön kanssa neuvottelemaan joidenkin saarien luovuttamisesta Helsingin kaupungille. 23.9.1974 asetettiin niin kutsuttu Saaristotoimikunta selvittämään asiaa. Toimikunta ehdotti, että puolustusministeriö luovuttaisi Helsingin kaupungille Harakan, Itä-Pihlajasaarella olevan alueen, Mustakummun, Pitkäriivin, Villinginluodon, Hattusaaren, Eestiluodon, Västra ja Östra Rödhällenin sekä Hanskisen ja Hanskisenkallion. Vastikkeeksi kaupunki esitti rakentavansa asuntoja puolustusvoimien henkilökunnalle. Vaihtokaupan kohteena olevat saaret sijaitsivat pääosin Helsingin alueella, mutta muutama myös Sipoon puolella. Koska rajankäynti Helsingin vesillä oli vielä kesken, muutamien saarten omistus oli vielä hieman epäselvä. Puolustusvoimat oli vuokrannut jotkut saarista edelleen ulko-
puolisille. Näistä tärkein, Eestiluodon saariryhmä, oli jo kauan ollut kalastajien käytössä.²⁶⁰

Pääosa vaihdon kohteena olleista saarista ei ollut sotilaallisesti merkittäviä. Suurin ongelma oli Eestiluoto, joka on hyvä esimerkki maanhallintakysymysten vaikeuksista ja monimutkaisuuksista. Eestiluotoa käyttävä Frans Liljebergin perikunta olisi jo vuonna 1960 halunnut lunastaa saaren itselleen.²⁶¹ Lunastus olisi lain mukaan ollut mahdollinen, ellei valtio olisi kieltänyt vuokralaiselta lunastusoikeutta. Liljebergin kuolinpesän osakkaiden kanssa oli vuonna 1961 tehty sopimus maa- ja vesialueiden vuokraamisesta, mutta se saatettiin kirjalliseen muotoon vasta vuonna 1975. Sopimusteknisistä syistä ja koska kuolinpesältä vuonna 1958 oli kielletty lunastusoikeus, katsottiin nyt, että vuokralaisilla ei enää ollut lunastusoikeutta lainsäädännön mukaan.²⁶² Saaren asukkaiden

²⁵⁸ Plmjltk:n ptk 5.11.1973 ja 18.11.1974, Cg 7, PIMArk.

²⁵⁹ AsK 478/14.6.1974.

²⁶⁰ Plmjltk:n ptk 26.9.1975, Cg 7, PIMArk. Saaristotoimikunnan lausunto 16.7.1975, kansio Helsinki, Helsingin lähistön saarien, vesialueiden omistuksen selvitys jne., PIMArk. Suurin osa saarista oli siirtynyt puolustusvoimille maatalousministeriöltä hallinnan siirrolla sekä ennen talvisotaa, jatkosodan aikana että sen jälkeen. Harakka oli tullut valtiolle Tarton rauhasopimuksella ja Itä-Pihlajasaaren pieni alue oli pakkolunastettu Helsingin kaupungilta.

²⁶¹ Valtion omistama saari oli 1930-luvulla ollut tarkoitettu linnoittamaan, ja se siirrettiin sen takia vuonna 1929 maatalousministeriöltä puolustusministeriölle. Liljebergin suku oli jo vuodesta 1893 asunut saarella vuokralla, ja koska saarta ei linnoitettu, suku sai asua saarella puolustusministeriön kanssa vuonna 1931 tehdyn vuokrasopimuksen perusteella. H. Liljeberg 21.10.1974 vesihallitukselle, kansio Sipoo, Eestiluodot jne., PIMArk.

²⁶² Saaristotoimikunnan lausunto 16.7.1975, kansio Helsinki, Helsingin lähistön saarien vesialueiden omistuksen selvitys jne., PIMArk.

oli todennäköisesti vaikea täysin ymmärtää monimutkaisia säädöksiä varsinkin, kun hallinta osan aikaa oli perustunut suullisiin tai luonnosasteella oleviin sopimuksiin.

Puolustusvoimien majoitustoimikunta päätti kokouksessaan 26.9.1975 suositella puolustusministeriölle, että saarten vaihtokauppa suoritettaisiin.²⁶³ Liljebergin suvun edustajat kääntyivät lunastusasiassa valtioneuvoston oikeuskanslerin puoleen. Kansleri ilmoitti syyskuussa 1976 päätöksessään, että viranomaiset eivät olleet menetelleet väärin, mutta kehotti kuitenkin puolustusministeriötä ottamaan huomioon Liljebergien voimassa olevan vuokrasopimuksen lopullisessa käsittelyssä eduskunnassa.²⁶⁴ Seuraavaksi Liljebergit nostivat kanteen huhtikuussa 1977 puolustusministeriötä vastaan Eestiluodon luovutuksen estämiseksi ja lunastusoikeutensa vahvistamiseksi. Liljebergit yrittivät myös saaren muiden vuokralaisten Åbergin ja Boxbergin perheiden kanssa saada tukea poliitikoilta. He kirjoittivat eri puolueille ja anoivat tukea asialleen eduskuntakäsittelyssä.²⁶⁵ Varsinaisesta aluevaihdoksesta valtion ja Helsingin kaupungin välillä säädettiin laki 7.6.1978.²⁶⁶ Asia päättyi korkeimmassa oikeudessa vuonna 1984 Liljebergien tappioon. Koko prosessi oli näin kesännyt noin kymmenen vuotta.

Harakan saaren ei voida katsoa enää kuuluneen rannikonpuolustuksen alueisiin luovutusajan kohtana, mutta se oli yksi Helsingille siirtyvistä saarista. Ainakin jo 1960-luvun alusta oli suunniteltu usealla eri nimellä kulkeneen Puolustuslaitoksen Tutkimuskeskuksen kemian laboratorion siirtoa pois Harakan saaresta. Näin ollen vuoden 1978 aluevaihdon vaihtokirjassa oli otettava huomioon osaston jääminen Harakkaan. Osasto sai jäädä saareen, ja vaihtokirjaan kirjattiin, että osasto saisi vuoden toimia korvauksetta alueella ja sen jälkeen oli maksettava Helsingin kaupungille vuokraa. Lopullinen käsky Puolustusvoimien Tutkimuskeskuksen kemian osaston siirrosta Lakialaan annettiin vasta vuonna 1987, ja siirto tapahtui vuonna 1988.

10.4.3 Vallisaari ja Kuninkaansaari

Valli- ja Kuninkaansaarta ajateltiin 1950-luvulla usean pienemmän ja isomman yksikön sijoituspaikaksi, mutta muun muassa Porkkalan palautus muutti ratkaisevasti suunnitelmia. Katajaluodon merivartioasema kävi 1950-luvulla epäkäytännölliseksi ja sille haettiin kiireesti uutta paikkaa. Puolustusministeriö luovutti Kuninkaansaaresta 7.3.1955 päivätyllä kirjeellä noin puolen hehtaarin alueen ja neljä rakennusta uutta asemaa varten.²⁶⁷ Koska asema tehtiin tilapäiseksi, Rajavartiostojen Esikunta esitti esimerkiksi vuonna 1971 Kuninkaansaaren merivartioaseman siirtämistä Vallisaareen, ja Pääesikunta puolsi esitystä,²⁶⁸ mutta siirtoa ei toteutettu.

Kun merivartioasema oli muuttanut pois Kuninkaansaaresta, alue ja siinä olevat rakennukset luovutettiin takaisin puolustusvoimille ja Suomenlinnan Rannikkotyökistöröykmentille vuonna

²⁶³ Plmjltk:n ptk 26.9.1975, Cg 7, PIMArk.

²⁶⁴ VN:n oikeuskansleri N:o 3406/3.9.1976, kansio Helsinki, Melkki jne., PIMArk.

²⁶⁵ Esimerkiksi H. Liljeberg 15.3.1978 Sosiaalidemokraattiselle puoluetoimistolle puoluesihteerin Ulf Sundqvistille, kansio Helsinki, Sipoo, Eestiluodot, PIMArk.

²⁶⁶ Vaihtokirja 25.9.1978 aluevaihdosta valtion ja Helsingin kaupungin välillä, kansio Helsinki, Sipoo, Handskholmen ja Handskholmsklippan jne., PIMArk.

²⁶⁷ PIM N:o 3988/305/Kiint/54/10.4.1956, Helsinki, Melkki jne., PIMArk.

²⁶⁸ PE N:o 814/Kiinhtsto/Daa II a/12.3.1974, kansio Helsinki, Santahamina vanhoja asiakirjoja jne., PIMArk.

1984. Vanha merivartioasema on sen jälkeen ollut muun muassa Suomenlinnan Rannikkorykmentin perinneyhdistyksen käytössä.

Kun Keskussääsiasema oli siirretty pois Vallisaaresta, todettiin saari sopivaksi Suomenlinnan Rannikkotykkörykmentin I Patteriston esikuntapaikaksi, ja samalla saareen suunniteltiin uuden aikaista 100 millimetrin tornikanuunapatteria. Esitys patteriston esikunnan siirrosta tehtiin elokuussa 1969, puolustusvoimain komentaja hyväksyi siirron 15.1.1971 ja esikunta aloitti toimintansa korjatussa esikuntarakennuksessa marraskuussa 1971.²⁶⁹ Esikunnan lisäksi samassa rakennuksessa toimi pieni esikuntajaos.

Vallisaareen jäi patteriston lakkauttamisen yhteydessä vuonna 1990 kertausharjoituksista vastaava linnake, joka puolestaan vuoden 1992 alussa lakkautettiin ja Vallisaaresta tuli miehittämätön vartiolinnake. Säästösyistä Vallisaaren asuintalon viimeiset asukkaat joutuivat muuttamaan pois vuoden 1996 lopulla ja talo suljettiin. Vallisaari jäi vartiolinnakkeeksi ja varastoalueeksi.

Helsingin kaupunki palasi Vallisaaren omistuskysymykseen 1950-luvulla. Asian käsittely lähti hieman eri linjoille kuin aikaisemmin, mutta lopputulos oli sama: valtio omisti saaren. Raastuvanoikeus katsoi kesäkuussa 1959, että Vallisaari alun perin oli kuulunut Helsingille, mutta siirtyi valtiolle Viaporin rakentamisen yhteydessä. Koska kaupunki ei pystynyt osoittamaan, että saari myöhemmin olisi siirtynyt sille takaisin, se kuului edelleen valtiolle. Helsingin kaupunki ja puolustusministeriö hakivat molemmat muutosta raastuvanoikeuden päätökseen. Helsingin hovioikeus ei päätöksessään 29.12.1961 muuttanut raastuvanoikeuden päätöstä. Myöskään korkein oikeus ei 22.1.1964 antamassaan päätöksessä muuttanut hovioikeuden päätöstä.²⁷⁰

Kysymystä siitä, kuuluiko Vallisaari Töölön kylän vesialueeseen vai ei, jouduttiin kuitenkin vielä käsittelemään oikeudessa, kun Helsingin alueen vesialueiden hallintakysymystä käsiteltiin. Tuolloin mietittiin myös, kuuluiko Suomenlinnan saariin ja Vallisaareen vesialuetta. Kysymyksestä käytiin oikeutta niin kuin Suomenlinnan linnoituspiirin osalta on esitetty. Korkeimman oikeuden päätös Vallisaaren kuulumisesta valtiolle helpotti myös vesialuekysymyksen ratkaisemista niin, että korkein oikeus 3.3.1978²⁷¹ totesi, että Suomenlinnan saarille ja Vallisaarelle kuului vesialuetta maa- ja vesioikeuden päätöksen mukaan.

10.4.4 Suomenlinna

Kun vuoteen 1956 mennessä oli alustavasti selvitetty eri joukko-osastojen siirrot, puolustusministeriön ja Muinaistieteellisen toimikunnan väliset neuvottelut Suomenlinnan hallinnasta muuttuivat 1956–1957 luottamuksellisemmiksi. Vuoden 1957 tammikuun neuvotteluissa Porkkalan palautus voitiin jo ottaa huomioon puolustusministeriölle 25.2. lähetetyssä esityksessä Suomenlinnan hallinnasta. Vaikka toimikunta piti lopullisena tavoitteenaan edelleen koko Suomenlinnan saamista saman viranomaisen hallintaan, ehdotettiin kuitenkin nyt valtioneuvoston päätökseen ja vallitsevaan tilanteeseen perustuvaa osaratkaisua.²⁷²

²⁶⁹ Enqvist 2001, s. 31.

²⁷⁰ KKO:n päätös Helsingin kaupungin toiselta ja puolustusministeriön toiselta ... hakea muutosta Helsingin hovioikeuden joulukuun 29 päivänä 1961 antamaan tuomioon ... 22.1.1964, kansio Helsinki, Vallisaari, PIMArk.

²⁷¹ KKO:n tuomio valitukseen, jonka Helsingin kaupunki on tehnyt ... joka koskee ... vesialueiden rajan käyntiä ... 3.3.1978, kansio vuokrasopimusten jatkaminen jne., PIMArk.

²⁷² Mtt N:o 389/25.1.1957, kansio Helsinki, tilusten vaihto jne., PIMArk. Valmetin Suomenlinnassa olevan laivatelakan alueesta ei ehditty neuvotella, joten esitys jäi sen osalta keskeneräiseksi.

Puolustusministeriössä hallitussihteeri Arvo Hannola laati hallintakysymyksen jatkokäsittelyä varten muistion, jossa hän korosti saariryhmän hallinta- ja hoitosuhteiden täydellistä selvitystä melkein 40 vuoden neuvottelujen ja kirjeenvaihdon jälkeen. Erikoista on kuitenkin, että Hannola vielä tässä vaiheessa korosti saariryhmän ensiarvoista merkitystä puolustusvoimille sekä sodan että rauhan aikana.²⁷³ Opetusministeriö, Muinaistieteellinen toimikunta ja puolustusministeriö pääsivät lopulta pitkien neuvottelujen jälkeen 5.5.1958 sopimukseen keskuslinnoituksen saarten hallinnasta ja hoidosta.²⁷⁴ Susisaari ja Kustaanmiekka varustuksineen ja rakennuksineen sekä muiden saarten historialliset varustukset siirrettiin eräin poikkeuksin sopimuksella Muinaistieteellisen toimikunnan hallintaan ja hoitoon. Puolustusvoimien käytössä olleita rakennuksia Suomenlinnassa ei enää peruskorjattu 1950- eikä 1960-luvuilla, koska odoteltiin lopullista ratkaisua puolustusvoimien lähdöstä, joten monet rakennukset pääsivät huonoon kuntoon.

Lopullista hallintapäätöstä odotettaessa yritettiin vielä kerran selvittää Suomenlinnan yksityisrakennusten maanhallintakysymyksiä, ja joitakin rakennuksia esitettiin pakkolunastettaviksi ja joistakin maksettavaksi vuokraa valtiolle. Koska lisäksi tiedettiin puolustusvoimien suunnitteleman lähtöä Suomenlinnasta, Muinaistieteellinen toimikunta ehdotti 17.1.1962 opetusministeriölle Suomenlinnan linnoitusalueen hallinnon, hoidon ja käytön järjestämistä.²⁷⁵ Koska Suomenlinnaa koskevaa lakia ei voitu saada nopeasti aikaan, Muinaistieteellinen toimikunta esitti esimerkiksi kattavan hoito- ja käyttösuunnitelman laatimista. Esitys ei johtanut toivottuun lopputulokseen, mutta seuraavana vuonna Suomenlinnan pääsaaret julistettiin ulkoilu- ja matkailualueeksi, jonne yleisöllä oli vapaa pääsy, ja samasta vuodesta lähtien Ehrensverd-seura on vastannut matkailuhuolosta ja erityisesti opastuksesta Suomenlinnassa.

Pääesikunta laati pitkälle tulevaisuuteen tähtäävän tavoiteohjelman Etelä- ja Kaakkois-Suomen joukkojen ja laitosten lakkauttamisesta, perustamisesta ja siirtämisestä, ja puolustusministeri Sulo Suorttanen hyväksyi sen 22.8.1966.²⁷⁶ Suunnitelman mukaan Suomenlinnan sotilaallisesta käytöstä olisi luovuttu kokonaan. Merisotakoulun siirto kuitenkin peruuntui myöhemmin. Periaatesuunnitelman tultua hyväksytyksi puolustusvoimat ilmoitti vetäytyvänsä Suomenlinnasta noin kymmenen vuoden kuluessa. Helsingin kaupunginhallitus asetti jo 8.12.1966 komitean suunnittelemaan Suomenlinnan tulevaa käyttöä sekä sen vaatimia toimenpiteitä.²⁷⁷ Komitea käsitteli myös Suomenlinnan omistusta, kunnallista asemaa ja hallintasuhteita, mutta lokakuussa 1969 valmistuneeseen komiteamietintöön oli kirjattu lähinnä vanhoja faktoja. Komitea katsoi kuitenkin Suomenlinnan omistussuhteiden ratkaistun valtion eduksi 1960-luvulla käydyissä oikeudenkäynneissä. Puolustusvoimien toivottiin muodossa tai toisessa pysyvän saarilla.

Tarkkaa aikaa ei puolustusvoimien vetäytymiselle vielä tiedetty, ja linnoituksen hallinnan kehittäminen oli edelleen ajankohtainen. Muinaistieteellinen toimikunta ehdotti vuonna 1968 pysyvää

²⁷³ Muistio Suomenlinnan saariryhmän hoito- ja hallintasuhteiden järjestelyksi vastaisuudessa, Arvo Hannola 7.3.1957, kansio Helsinki, tilusten vaihto jne., PIMArk. Lähtökohtana oli edelleen, että koko saariryhmä olisi puolustusministeriön hallinnassa ja hoidossa, ja ministeriö voisi sopimuksilla jakaa muiden käyttöön rakennuksia ja rakennelmia.

²⁷⁴ Sopimus hallinta- ja käyttöoikeuksista sekä hoitovelvollisuuksista Suomenlinnan pääsaarilla 5.5.1958, kansio Helsinki, Suomenlinnan hoitokunta jne., PIMArk.

²⁷⁵ Enqvist ja Härö s. 263.

²⁷⁶ Plmjltk:n ptk 11.8.1966, Cg 6, PIMArk. Ennen tämän suunnitelman hyväksymistä oli Suomenlinnasta aikaisempien suunnitelmien perusteella siirretty Vaasan Rannikkopatteristo ja Rannikkopataljoona.

²⁷⁷ HKH:n mietintö n:o SL 7.10.1969, MVSL.

toimikuntaa, joka hoitaisi Suomenlinnan asioita sekä uusi esityksensä Suomenlinnan neuvottelukunnan asettamisesta. Näiden elinten toivottiin tekevän esityksiä niin saarten käyttösuunnitelmasta kuin hallinnollisista järjestelyistä. Valtio asetti kesäkuussa 1969 ennen kaupungin komitean työn valmistumista oman komiteansa laatimaan ehdotusta Suomenlinnan hallinnosta ja käytöstä. Komiteamietintö valmistui vuonna 1972. Hallintoon ja komitean suunnitelmien kehittämiseen ehdotettiin valtion ja kaupungin Suomenlinna-säätiötä. Komitea esitti myös, että Suomenlinna ja Särkkä erotettaisiin Suomenlinnan linnoituspiiristä, koska vuoden 1929 asetus linnoituspiiristä antoi edelleen puolustusvoimille päätösvallan alueen rakentamiseen ja teki liikkumisen luvanvaraiseksi. Puolustusministeriö kannatti mietinnön peruslinjoja. Puolustushallinnon asuntotilanne oli kuitenkin huono, ja puolustusministeriö ilmoitti säilyttävänsä saarilla sijainneiden asuntojensa käyttö- ja määräämisoikeuden itsellään.

Ennen kuin Suomenlinnan hallinta ja hallinto lopullisesti ratkaistiin, tehtiin vielä kaksi väliaikaista järjestelyä. Joulukuussa 1970 tehdyllä sopimuksella täydennettiin vuoden 1958 sopimusta sotilas- ja siviilihallinnon rajoista, ja 5.12.1972 opetusministeriö asetti työryhmän selvittämään muun muassa puolustusministeriön hallinnossa olevien maa-alueiden ja rakennusten luovuttamista museovirastolle,²⁷⁸ käsittelemään joitakin Suomenlinnan hallinnollisia kysymyksiä sekä esittämään Suomenlinnan väliaikaisen hoitokunnan perustamisesta.²⁷⁹ Valtioneuvoston teki kuitenkin jo 18.4.1973 päätöksen opetusministeriön alaisesta Suomenlinnan hoitokunnasta, joka aloitti toimintansa 1.6.1973, ja kuukausi sen jälkeen Museovirasto luovutti hoitokunnalle hallitsemansa alueet ja rakennukset.²⁸⁰ Suomenlinna siirtyi näin lopullisesti siviilihallintaan vuonna 1973, vaikka Merisotakoulu tarvitsi edelleen tiettyjä alueita ja rakennuksia, joiden kysymyksiä jouduttiin selvittämään ja järjestelemään vielä myöhemmin.

10.4.5 Suomenlinnan linnoituspiirin yksittäisiä maanhallintakysymyksiä

Heti jatkosodan jälkeen oli esitetty rannikkopuolustuksen alueita vapaa-ajan käyttöön usein poliittisin perustein. Pyrkimykset jatkuivat muun muassa vapaa-ajan ja kaavoituksen lisääntymisen myötä. 1960-luvulla alkoi esimerkiksi Helsingin kaupungin viheraluesuunnittelun uusi, aktiivisempi kausi, jolloin usein pyrittiin rajoittamaan sekä yksityisten että puolustusvoimien omistusta saaristossa. Niin sanottu itäinen ranta-alue oli 1970-luvulla voimakkaan virkistysaluesuunnittelun kohteena. Lukuisat yksityishenkilöt, yritykset, yhdistykset ja muut yhteisöt anoivat rannikkopuolustukseen hankittuja alueita käyttöönsä tavalla tai toisella. Kesänviettopaikkoja pääkaupunkialueen saarista anoivat Helsingin kaupungin lisäksi esimerkiksi Valtion Sähköpaja, Metsähallinnon viran ja toimenhaltijain liitto ry., Lauttasaaren sosiaalidemokraattinen yhdistys ry. ja Helsingin telttailijat ry. - Huvudstadens tältare rf. Viimeksi mainittu oli hyvin aktiivinen yrityksissään ja suhtautui puolustusministeri Kristian Gestrinille luovuttamastaan esityksestä päätellen vilpittömän myönteisesti puolustusvoimiin, vaikka kaikki esitykset todettiin täysin toteuttamiskelvottomiksi.²⁸¹ Yhdistys halusi Melkin, Mies- ja Kuninkaansaaren tai osia niistä kesäkausiksi jäsenistöl-

²⁷⁸ Muinaistieteellinen toimikunta muutettiin vuonna 1972 Museovirastoksi.

²⁷⁹ OPM N:o 10457/04/72/5.12.1972, kansio Helsinki, Länsi- ja Pikku-Mustasaari jne., PIMArk.

²⁸⁰ OPM N:o 3007/551/74/20.5.1974, kansio Helsinki, Länsi- ja Pikku-Mustasaari jne., PIMArk. Enqvist ja Härö s. 276.

²⁸¹ Pääkaupungin telttailijat r.y. 19.10.1971 puolustusministeriölle, kansio Helsinki, Itä-Pihlajasaari jne., PIMArk.

leen telttailu-, kesälomanvietto- ja virkistysalueiksi, ja se anoi muun muassa 3700 telttailupaikkaa jäsenille. Erityisesti Suomenlinnan Rannikkotykistörykmentti joutui perustelevaan tarkkaan sen, miksi siviilihenkilöitä ei voitu päästä linnakesaarille. Esteenä oli yleensä alueiden käyttö muihin tarkoituksiin tai niiden vaarallisuus.²⁸² Jo virkistyskäyttöön luovutetun Vasikkasaaren käyttämättömyyteen voitiin usein viitata, kun lisää rannikonpuolustuksen alueita pyydettiin helsinkiläisten virkistyskäyttöön.²⁸³ Muut syyt olivat tavanomaisia ja pääosin totuudenmukaisia, ja koskivat yleisesti kaikkia linnakesaaria. Usein käytetty toteamus käynnissä olevista työohjelmista oli tosin hieman tulkinnanvarainen, sillä käytännöllisesti katsottuna kaikilla linnakkeilla on aina ollut voimassa jonkinlainen kehittämis- ja työohjelma, mutta varsinkin pääkaupunkiseudulla harvaa niistä voitiin toteuttaa ainakaan kokonaan määrärahojen puutteessa.

Vaikka puolustusministeriö antoi Helsingin telttailijat ry:lle kielteisen vastauksen, se uusi esityksensä uudelle puolustusministerille Sulo Hostilalle vuonna 1972 Itä-Villingistä. Pyrittiin osoittamaan, miten siitä voisi olla jopa hyötyä puolustusvoimille. Anomus alkoi toiveajattelulta vaikuttavalla kuvauksella, jonka lienee pitänyt edistää hanketta mutta joka vaikutti lähinnä uhkaukselta.²⁸⁴

Yhdistys katsoi pystyvänsä järjestämään toiminnan niin, että puolustuslaitteet ja telttailijat voisivat olla saarilla rinta rinnan, mikä hakijan todennäköisesti ymmärtämättä sitä kuitenkin olisi huonoin ja vaarallisin vaihtoehto kaikista. Vaikka esitykseen ei ymmärrettävistä syistä voitu suostua, esitys muistuttaa pitkälti niitä järjestelyjä, joita noudatetaan puolustusvoimien henkilökunnan Melkin ja Itä-Villingin kesänviettopaikoissa.

Voidaan tietysti kysyä, miksi Helsingin telttailijat ry:n esitykseen ei olisi voitu suostua, kun vastaava toiminta oli sallittu puolustusvoimien henkilökunnalle. Puolustusvoimien henkilökuntaa saarilla on kuitenkin paljon vähemmän, muutamia kymmeniä, verrattuna telttailijoiden lähes neljään tuhanteen henkeen. Puolustusvoimien henkilökunnasta hyväksytään kesänviettoon kukin erikseen, ja kesäasukkaat asuvat tarkoin määrättyissä kiinteissä mökeissä, joihin räjähdevarastoista lasketaan tarkat suojaetäisyydet ja jotka tarvittaessa määrätään siirrettäviksi tai purettaviksi. Henkilökuntaa sitoo myös virkavala ja muut sopimukset paljon tarkemmin kuin ulkopuolisille laaditut säännöt. Omaa henkilökuntaa on lisäksi haluttu pitää sellaisilla alueilla, joita ei voida pitää jatkuvasti vartioituina.

Itä-Villinkiä ja Melkkiä on pääkaupunkiseudulla innokkaimmin haluttu kaupungin asukkaiden vapaaseen käyttöön. Sekä Villinki että Itä-Villinki kuuluivat niihin alueisiin, joita 1970-luvul-

²⁸² SIRtR N:o 2732/Koul- ja järjsto/13/8.11.1971, kansio Helsinki, Länsi- ja Pikku-Mustasaari jne., PIMArk. Saarilla olivat käynnissä erilaiset työohjelmat eivätkä ne suinkaan olleet käyttämättä tai tyhjillään; niissä oli erilaisia kiinteistöjä ja taistelulaitteita, joihin ei ulkopuolisia voitu päästä; ulkopuoliset voisivat aiheuttaa tiedusteluriskin; alueilla oli räjähteitä, joiden varomääräykset kielsivät sivullisten liikkumisen alueilla; niitä tarvittiin välttämättä ulkopuolisille vaarallisiin harjoituksiin ja ammuntoihin; ja sivulliset aiheuttaisivat tulipalon vaaran.

²⁸³ Kauko Karkela 27.4.2004.

²⁸⁴ ”Ne sisäpoliittiset voimahahmot, jotka ovat vaatimassa Melkkiä, Miessaarta ja Itä-Villinkiä siviiliomistukseen sekä samalla armeijan poistumista näiltä saarilta, ovat voimistumassa. Todennäköisesti jo vuoden parin sisällä eri puolueet pääsevät yksimielisyyteen siitä, että po. saaret ja ehkä muitakin saaria nimetään pääkaupunkiseudun asukkaiden virkistys- ja ulkoilualueiksi ja puolustusvoimille varataan vastaavat alueet jostakin kauempaa.” Pääkaupungin telttailijat ry. 19.10.1972 puolustusministeriölle, kansio Helsinki, Itä-Pihlajasaari jne., PIMArk.

la virkistysaluesuunnittelussa ajateltiin voitavan käyttää kaupungin virkistysalueeksi. Keskustelu Itä-Villingin avaamisesta kaupunkilaisten käyttöön kesti kauan. Villingin huvilayhdyskunnan ja Itä-Villingin käyttäjien suhteet olivat kuitenkin enimmäkseen hyvät, mutta 1960-luvulla tehty päätös sallia puolustusvoimien henkilökunnan kesämökit Itä-Villingissä herätti tyytymättömyyttä läntisen Villingin asukkaissa. Puolustustarkoitukseen pakkolunastetun maan käyttöä kesänviettoon pidettiin vääränä. Todellisuudessa Itä-Villingistä vain yksi tontti oli pakkolunastettu ja loput myyty valtiolle vapaaehtoisin sopimuksin ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Itä-Villingin avaaminen kaupunkilaisille ei kuitenkaan onnistunut, vaan se jäi edelleen osaksi pääkaupungin puolustusta.

11. Rannikopuolustuksen alasajo ja alueista luopuminen

RANNIKKOTYKISTÖN ALASAJO ja lakkauttaminen muodostuivat useasta eri osatekijästä, jotka osittain olivat toisistaan riippumattomia. Rannikotykistö itsenäisenä aselajina lakkautettiin, kun se yhdistettiin merivoimiin vuonna 1998, mutta uusimmat rannikkopatterit jäivät merivoimien rannikkojoukkojen käyttöön. Samanaikaisesti päätettiin puolustushallinnossa toteuttaa iso kiinteistöhallintouudistus, johon sisältyi muun muassa puolustusvoimien kaikkien alueiden hallinnon tai hallinnan¹ siirtäminen muille hallinnonhaaroille. Molemmat prosessit ovat kulkeneet osittain rinnakkain. Myös edelleen käyttöön jääneiden rannikopuolustuksen alueiden hallinta siirrettiin pois puolustusvoimilta vuoden 2001 viimeisinä päivinä. Sekä rauhan aikana miehitettyjen että vain sodan aikana perustettavien rannikkopatterien määrää pienennettiin koko ajan 1990-luvusta alkaen. Koko prosessi on tämän tutkimuksen aikana ollut käynnissä ja lopputulos on arvioitavissa vasta vuosien päästä.

11.1 Parantamisesta alasajoon

Viimeiset parannukset jäävät kesken

Rannikotykistön voidaan sanoa olleen 1980-luvun puolivälissä Suomen itsenäisyyden ajan parhaassa kunnossa.² Jotkut aluekysymykset olivat kuitenkin vielä ratkaisematta. Pääesikunnan Rannikotykistötoimisto oli jo aikaisemmin laatinut kattavan suunnitelman eräiden maa- ja vesialuekysymysten hoitamisesta, mutta kun laadittiin uusi pitkän tähtäimen suunnitelma vuosille 1987–2001 ja uusittiin tietyt toiminta- ja taloussuunnitelmat, aluehankintaperusteet olivat osittain muuttuneet.³ Lisäksi uusimman kaluston täysimittaisen käytön takia joitakin aluehankintasuunnitelmia piti muuttaa.

¹ Asiakirjoissa käytetään sekä termiä ”kiinteistöstrategian mukainen hallinnan siirto” että ”kiinteistöhallintouudistus”.

² Kevyitä pattereita oli uusittu 1960-luvun lopusta alkaen, ja raskaiden pattereiden 130 TK -kaluston asennus oli käynnissä ja saatiin valmiiksi vuoteen 1990 mennessä. Lisäksi oltiin hankkimassa uutta laskinkalustoa ja moottoroidun rannikotykistön tykkikalusto oli täydennetty Itä-Saksan hankinnalla. Osittain kotimainen meritorjuntaohjuskalusto oli hankinnassa. Vain väylätorjuntaohjuskalusto oli auttamattomasti vanhentunut eikä uuden hankinnasta ollut vielä päätöstä.

³ PErt-tsto PM8506/VII/21.2.1985, Cg 10, PIMArk.

Pääesikunnan Rannikkotyöstötoimisto esitti tarkistetun aluesuunnitelmansa puolustusministeriölle vuonna 1985. Turun Rannikkotyöstörykmentin vastuualueella oli tarkoitus jatkaa Reilan–Kuuskajaskarin alueen kehittämistä liikkuvan rannikkotyöstön harjoitusalueeksi. Linnakkeiden osalta oli tarkoitus keskittyä vain Gyltön, Utön–Ormskärin ja Öron ampumaharjoitusmahdollisuuksien kehittämiseen. Keskeisellä paikalla sijaitseva Kråkskär katsottiin tarpeelliseksi tulenjoh-toa ja varopalvelua varten. Alskärin, Jungfuskärin ja Berghamnin aluehankinnoista voitiin luopua. Hangon Rannikkopatteriston alueella ainoa kohde oli hankkia lisää Jussarön vesialueita. Suomenlinnan Rannikkotyöstörykmentin alueelle tarvittiin Rönnskärin ja Vaarlahden–Pirttisaaren alueelta ensi sijassa lisää vesialueita. Vaarlahden patterialue oli hyvin pieni, ja koska se Porkkalan lisäksi oli ainoa alue Suomenlahden rannikolla, jota voitaisiin käyttää myös moottoroidun rannikkotyöstön harjoitteluun, tarvittiin sieltä lisää maa-alueita. Vähemmän kiireellisiä vesialuehankintoja tarvittiin Porsön, Miessaaren, Orrengrundin ja Järvön ympäristöstä, kun taas Mikonkarin, Kytön, GlosHolmenin, Boistön ja Lehtisen vesialuehankinnoista voitiin luopua. Kotkan Rannikkopatteristossa Kirkonmaan ja Rankin vesi- ja maa-alueiden hankinnat olivat tärkeimmät, kun taas Vanhankylänmaan hankinnat eivät olleet niin kiireellisiä. Moottoroidun rannikkotyöstön tärkeimmät maa-alueiden hankinnat liittyivät Reilan ja Vaarlahden kehittämiseen.⁴

Kävi ilmi, että esitys sisälsi vesialueita noin 35 000 hehtaaria ja maa-alueita noin 800 hehtaaria, mihin oli lisättävä merivoimien pienet esitykset.⁵ Kustannukset vastasivat lähes 10 vuoden kiinteistöjen hankintamäärärahaa, ja asia palautettiin valmisteltavaksi viiden vuoden suunnitelmaksi. Hankintasuunnitelmaksi vuosille 1987–1991 muutetun inventoinnin vesialueen hanke-esitys oli supistettu 825 hehtaariksi, ja ainoastaan Reilaan liittyi enää maa-aluehankintoja.⁶ Puolustusvoimien majoituslautakunta päätyikin suosittelemaan puolustusministeriölle suunnitelman toteuttamista.

Puolustusvoimien majoituslautakunnassa ei myöhemmin käsitelty rannikkotyöstön tai merivoimien useiden vuosien aluekysymyksiä. Uusia ja kiireellisempiä yksittäisiä hankkeita nousi koko ajan esille puolustusministeriössä, ja vuoden 1991 alussa puolustusministeriöllä oli vireillä noin 120 erillistä aluejärjestelyhanketta.⁷ Rannikonpuolustuksen suunnitelmiin vaikuttavia hankkeita olivat Santahaminan joukkojen siirto Sipoon alueelle, Turun Laivastoaseman toimintaolosuhteiden turvaaminen, Lempersön hankkiminen varastoalueeksi, rannikkotyöstön organisaatiomuutokset sekä jotkut kaavoitus- ja suoja-aluekysymykset.

Majoituslautakunnassa ja puolustusministeriössä todettiin 1980-luvun loppupuolella käytännössä, että tuli välttää liian suuria alueyhdistelmiä, koska ne saattoivat tarpeettomasti viivästyttää ainutkertaisten pienempien aluejärjestelyjen oikea-aikaista toteuttamista.⁸ Aluehallintakysymysten käsittely siirtyi osittain voimakkaammin puolustusministeriön ja kyseessä olevan aselajin tai puolustushaaran välisiin yksittäistapauksiin. Vuoden 1991 alussa vireillä olevia meri- ja rannikko-puolustukseen kuuluvia tai liittyviä aluehallintakysymyksiä olivat:

⁴ Ibid.

⁵ Plmjltk:n ptk 4.3.1985, Cg 10, PIMArk.

⁶ Plmjltk:n ptk 2.5.1985, Cg 10, PIMArk.

⁷ Plmjltk:n ptk 5.3.1991, Ch 2, PIMArk.

⁸ Ibid. Puolustusvoimien majoituslautakunnan toiminta oli 1980-luvun lopulla hiipumassa, ja se piti vuoden 1988 jälkeen vain yhden kokouksen vuonna 1991 ja yhden vuonna 1992, jonka jälkeen se ei ole kokoontunut, mutta sitä ei ole virallisesti lakkautettukaan.

- Kyminlinna-työryhmä, alueesta luopuminen
- Porkkalan saaristotyöryhmän jälkitoimet
- Sipoota koskeva aluevaihto Helsingin kaupungin kanssa, jatkohanke
- Helsingin saaristoalueen yleiskaavoitus ja Santahaminää koskevat kaavaluonnokset
- Pansion laajat kiinteistöjärjestelyt, laivastoaseman kehittäminen
- Gyltön varuskunta-alueen kehittäminen, Lempersön hankkiminen
- Kemiön varikon suoja-aluehankkeet
- Mustasaaren Sommarön linnakkeen ja alueen kehittäminen
- Utön aluejärjestelyt
- Jussarön saaren käyttömuotojen turvaaminen yhteistyössä muiden viranomaisten kanssa, kansallispuistoalue
- Luotsilaitoksen puolustusministeriön alueisiin kohdistuvat käyttötarpeet esimerkiksi Lehtisissä
- Kotkan Kirkonmaan aluehankintaprojekti
- Janhuan ja Pähkinäisten saaren luovutus Uudenkaupungin kaupungille.⁹

Jotkut näistä hankkeista ehdittiin toteuttaa kokonaan tai osittain joko ennen tai sen jälkeen, kun rannikkotyökistö liitettiin merivoimiin vuonna 1998 tai kaikki alueet luovutettiin metsähallitukselle vuoden 2002 alusta. Esimerkiksi Kyminlinnan luovutuksesta päätettiin ja Lempersö hankittiin. Sommarötä ei loppujen lopuksi kehitetty, vaan linnakkeesta ja varastoalueesta luovuttiin. Luotsilaitos luopui itse suunnitelmista siirtää luotsiasema Lehtisiin, mutta Utön aluejärjestelyt jatkuivat useita vuosia.

Kolmannen parlamentaarisen puolustuskomitean ja puolustusselontekojen vaikutukset

Suurin osa kolmannen parlamentaarisen puolustuskomitean mietinnön vuosille 1982–1986 asettamista rannikkotyökistön kehittämishankkeista oli 1980-luvun lopulla ja 1990-luvun alussa toteutunut tai toteutumassa. Rannikkopuolustuksen suuret aluekysymykset olivat ainakin tyydyttävässä kunnossa. Kolmannen parlamentaarisen puolustuskomitean mietinnössä ei enää esitetty tarkkoja aluehallintaan vaikuttavia kehittämiskohteita kiinteälle rannikkotyökistölle, vaan painopiste oli saattaa käynnissä olevat hankkeet loppuun. Alueellisesti kiinteän rannikonpuolustuksen painopiste määriteltiin Suomenlahdelle eli maan etelärannikolle, johon oli määrä hankkia ja asentaa tornitykkeitä edelleenkin, kun taas Suomenlahden suun ja Ahvenanmaan alueen painopisteen tuli olla merivoimien asejärjestelmissä.¹⁰ Vaikka rannikkolinnakkeista luopumisesta ei suoraan mitään todettu, voidaan päätyä siihen johtopäätökseen, että Saaristomerellä ja erityisesti Pohjanlahdella ainakin vanhentuneista linnakkeista voitaisiin ainakin osittain luopua.

Suomen sotilaspoliittinen tilanne muuttui huomattavasti 1990-luvun alussa, samalla kun puolustusvoimissa muutettiin hallinto- ja johtamisjärjestelmää. Aluehallintakysymyksiin muutokset eivät vaikuttaneet. Puolustusministeriö asetti muutosten vuoksi parlamentaarisen puolustuspoliittisen neuvottelukunnan arvioimaan puolustusvoimien senhetkistä tilaa ja suorituskykyä sekä esittämään kannanottonsa puolustusvoimien kehittämiseen ja määrärahoihin 1990-luvulla. Neu-

⁹ Ibid.

¹⁰ Kolmannen parlamentaarisen puolustuskomitean mietintö, KM 1981:1, Helsinki 1981, s. 71.

vottelukunnan 19.12.1990 jättämä mietintö¹¹ oli selvästi väliaikainen, koska Suomen turvallisuusympäristö oli jatkuvassa muutostilassa.

Neuvottelukunnan kehittämisperiaatteiden mukaan maavoimat, johon rannikkotykistö silloin vielä kuului, oli tarkoitus 1990-luvulla säilyttää suhteellisen suurilukuisena alueellisen puolustusjärjestelmän periaatteiden mukaisesti. Rannikkolinnakkeiden kiinteitä asejärjestelmiä oli tarkoitus modernisoida ja taistelunkestävyyttä parantaa painopistealueilla.¹²

1990-luvun alun turvallisuuspoliittisten tapahtumien ja selvitysten jälkeen oli olemassa perusteet lakkauttaa rannikonpuolustuksen vanhimmat linnakkeet, mutta virallista päätöstä, suunnitelmaa tai edes komiteasuositusta ei varsinaisesti ollut. Jo 130 TK -pattereita hankittaessa oli kuitenkin ymmärretty, että kyseessä oli viimeinen kiinteä rannikonpuolustuksen asejärjestelmä.¹³ Helsingin kaupunki esitti saariston ja merialueiden osayleiskaavassa 12 puolustusvoimien saaren kaavoitusta virkistyskäyttöön, ja tuolloin Helsingin Sanomat haastatteli silloista puolustusministeri Elisabeth Rehniä asiasta.¹⁴ Rehn esitti perinteisiä syitä, miksi saaria ei voitu luovuttaa, mutta totesi kuitenkin asian vaativan selvittelyä. Suomenlinnan Rannikkorykmentin komentaja eversti Ossi Kettunen totesi kolme vuotta myöhemmin, että armeijan aika saaristossa alkoi olla ohi, mutta totesi, että Helsingin alueella muutos tapahtuisi vasta 2000-luvun ensimmäisellä vuosisadalla.¹⁵ Oli selvää, ettei alueiden pitäminen ollut itsetarkoitus, mutta alueista tulisi luopua suunnitelmallisesti ja järjestelmällisesti. Valtion alueiden myyminen vaatii oman lakinsa, ja lain säätäminen yksittäisiä kohteita varten olisi ollut kovin työläs menettelytapa.

Valtioneuvoston selonteko vuodelta 1995 nimeltä ”*Turvallisuus muuttuvassa maailmassa. Suomen turvallisuuspolitiikan suuntalinjat*”¹⁶ esitti Suomen turvallisuuspolitiikan suuntalinjat kokonaisvaltaisen turvallisuuskäsitteen pohjalta, eikä ottanut kantaa konkreettisiin puolustusvoimien kehittämiskohteisiin. Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle 17.3.1997¹⁷ sen sijaan merkitsi suuria muutoksia sekä rannikonpuolustuksessa että koko meripuolustuksessa. Selonteon toinen liite ”*yhteenveto puolustusvoimien joukoista*” jakoi meripuolustuksen merivoimien alusyksiköihin, joiden tuli torjua alueloukkaukset ja hyökkäykset merellä, sekä rannikkoalueisiin, joiden tehtävänä oli torjua alueloukkaukset ja hyökkäykset rannikolla ja saaristossa.¹⁸ Rannikkotykistön linnakkeet ja niiden kiinteät tuliyksiköt näyttivät olevan tyydyttävässä kunnossa.

Kiinteän rannikkotykistön merkitystä ei selonteossa vähätelty. Todettiin, että meripuolustuksen aktiivinen iskukyky perustuu ohjuslaivueisiin ja liikkuviin meritorjuntaohjuspattereihin, joiden tulenkäyttö kohdistetaan merimiinoitusten ja kiinteän puolustusjärjestelmän kanavoimaan hyökkääjään.¹⁹

¹¹ Arvio puolustusvoimien tämänhetkisestä tilasta ja suorituskyvystä sekä kannanotto puolustusvoimien kehittämisen suunnitelmiin ja puolustusmäärärahoihin 1990-luvulla, KM 1990:57, Helsinki 1991, s. 3.

¹² Ibid. s. 40–42, 44 ja 50.

¹³ Ermei Kanninen 4.9.2001.

¹⁴ Voisiko osan saarista luovuttaa kaupungille, puolustusministeri Elisabeth Rehn?, HeSa 27.7.1992.

¹⁵ Armeijan aika saaristossa alkaa olla ohi, Itä-Helsingin Uutiset 3.9.1995.

¹⁶ Turvallisuus muuttuvassa maailmassa. Suomen turvallisuuspolitiikan suuntalinjat. Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle 6.6.1995, VNS 1/1995 vp, Helsinki 1995.

¹⁷ Euroopan turvallisuuskehitys ja Suomen puolustus. Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle 17.3.1997, VNS 1/1997 vp, Helsinki 1997.

¹⁸ Ibid. liite 2.

¹⁹ Ibid.

Rannikkotyökistön kannalta tärkeät kohdat oli lueteltu selonteon kohdassa kolme ”*Puolustuksen kehittäminen vuosina 1998–2008*”. Puolustusvoimien johtamis- ja hallintojärjestelmää oli päätetty kehittää muun muassa vähentämällä rannikon johtoportaita ja joukko-osastoja. Johtoportaita vähennettiin yhdistämällä merivoimat ja rannikkotyökistö.²⁰ Saaristomerellä meripuolustuksen painopisteenä pidettiin laivastoyksikköjä ja Suomenlahden suunnalla rannikkojoukkoja, joiden materiaalin kehittämisen painopiste oli liikkuvien asejärjestelmien hankinnat.²¹ Samat asiat oli todettu aikaisemmissa selonteissa.

Rannikkopuolustuksen alueiden hallintaan vaikutti eniten liikkuvien asejärjestelmien kehittäminen sekä kiinteän rannikkotyökistön merkityksen lasku. Selonteossa todetaankin, että ”*kiinteän rannikkotyökistön merkityksen vähentyessä osasta linnakkeita voidaan vähitellen luopua*”.²² Sana muodosta voidaan ymmärtää, että prosessia pidettiin hitaana ja se oli vasta alkanut tai alkamassa. Selonteossa ei esitetä kaikista linnakkeista luopumista. Koska Saaristomerellä meripuolustuksen painopisteen katsottiin olevan laivastoyksiköiden toiminnassa, oli ymmärrettävissä, että ensisijaisesti siellä olevista linnakkeista olisi luovuttava. Termiä luopua ei tarkemmin määritelty, mutta sillä lienee tarkoitettu myös linnakkeiden alueista luopumista. Merivoimat ja rannikkotyökistö yhdistettiin 1.7.1998, jonka jälkeen ei enää virallisesti ole puhuttu erillisestä rannikkotyökistöstä.

Puolustuksen rakennemuutosta arvioitiin tarkistusluontoisesti vuonna 2001. Vuoden 2001 tarkistus annettiin eduskunnalle 13.6.²³ Tarkistuksen aikoihin suunniteltiin ja päätettiin myös puolustusvoimien kiinteistöjen ja alueiden hallinnan ja hallinnon ulkoistaminen, jota ei aiemmin ollut käsitelty. Vuoden 2001 tarkistuksessa tuotiin selvästi esille niin sanotun strategisen iskun torjunta kehittämistä määräävänä tekijänä. Jo vuoden 1968 Tšekkoslovakian kriisin jälkeen todettiin rannikkotyökistön olevan tehokas ase kaappaushyökkäyksiä eli nykytermeillä strategisia iskuja vastaan. Selonteossa kuitenkin todetaan, että kiinteää rannikkotyökistöä vähennetään edelleen.²⁴ Käytännössä se tarkoittanee, että kaikkein uudenaikaisimmat tuliyksiköt eli 130 TK-patterit säilytetään lähinnä strategisten iskujen torjuntaa varten, kunnes niiden käyttöikä kuluu umpeen. Vanhemmista 100 TK-pattereista taas voidaan pääosin luopua aikaisemmin eikä niitä varten vuokrata enää alueita.

Vaikka Itämeren sotilaallisen toiminnan painopisteen todetaan siirtyneen Baltian maiden sekä Suomen ja Venäjän merialueiden tuntumaan, ja Pietarin sotilaallisen merkityksen kasvaneen, ei siitä johtuvia epävarmuustekijöitä meri- ja rannikonpuolustuksessa ole tarkemmin esitetty. Konkreettisin selonteon yksittäinen merkittävä muutos oli Hangon Rannikkopatteriston lakkauttaminen. Lisäksi selontekoon liitettiin Kotkan Rannikkoalueen esikunnan ja Kymminlinnan alueella toimivien joukkojen siirto Haminaan vuoden 2003 alusta.

Vuoden 2004 selonteossa²⁵ ei varsinaisesti tullut esille uusia asioita. Merivoimien kehittämisessä todettiin keskityttävän meriliikenteen suojaamiseen ja miinantorjuntakyvyn kehittämiseen sekä

²⁰ Ibid. s. 77. Yhdistämistä ei kovin tarkkaan selonteossa perusteltu, ja yhdistämistä ja sen valmistautumista käskettiin tarkemmin muilla asiakirjoilla.

²¹ Ibid. s. 79.

²² Ibid.

²³ Suomen turvallisuus- ja puolustuspolitiikka 2001, Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle 13.6.2001, VNS 2/2001 vp, Helsinki 2001.

²⁴ Ibid. s. 56.

²⁵ Suomen turvallisuus- ja puolustuspolitiikka 2004, Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle 24.9.2004, VNS 6/2004 vp.

rannikkojoukkojen liikkuvuuden lisäämiseen. Kiinteästä rannikkotykistöstä todettiin luovuttavan asteittain. Konkreettisesti se johti siihen, että 100 TK -pattereista päätettiin luopua suhteellisen nopeassa tahdissa. Kotkan Rannikkoalue päätettiin lakkauttaa itsenäisenä joukko-osastona ja liittää Suomenlahden Meripuolustusalueeseen joukkoyksikkönä.

11.2 Kiinteistöjen ja alueiden hallinnansiirto

VALTIONVARAINMINISTERIÖ ASETTI 1990-luvun loppupuolella työryhmän selvittämään puolustushallinnon kiinteistökannan taloudellisempaa käyttöä. Työryhmä jätti raporttinsa valtiovarainministeriölle lokakuussa 1999. Sen mukaan puolustushallinnon toimitilat siirrettäisiin Valtion kiinteistölaitos Kapiteeli Oy:lle, metsäalueet metsähallitukselle ja asunnot Kruunuasunnot Oy:lle. Työryhmän puolustushallintoa edustaneet jäsenet esittivät erillistä Puolustushallinnon kiinteistölaitosta perustettavaksi, mutta muut jäsenet eivät pitäneet sitä toimivana ratkaisuna. Lopulta puolustusministeriön, valtionvarainministeriön sekä maa- ja metsätalousministeriön välillä solmittiin 22.9.2000 aiesopimus puolustusministeriön alueiden siirtämisestä maa- ja metsätalousministeriön hallintaan siirrettäviksi edelleen metsähallitukselle.²⁶ Vuoden 2001 lopussa puolustusministeriö siirsi vuoden 2000 aiesopimuksen mukaan 77 234 hehtaaria maa- ja vesialueita maa- ja metsätalousministeriölle.²⁷ Alueiden siirtoajankohta oli 1.1.2002. Puolustusministeriö pidätti itsellään luovutettuun omaisuuteen kohdistuvat puolustushallinnon oikeudet. Uusi haltija velvoitettiin myös sotilasalueilla noudattamaan puolustusvoimien turvallisuusmääräyksiä ja muita rajoituksia. Hallinnansiirto ja alueiden tuleva käyttö ei saanut myöskään aiheuttaa puolustushallinnolle lisäkustannuksia tai vaikeuttaa puolustusvoimien toimintaa.

Samalla maa- ja metsätalousministeriölle siirtyivät alueiden ongelmat kuten saastuneet alueet ja rakenteet, harjoitus-, ampuma- ja lentomelu sekä mahdolliset upotetut ammuksiset. Kiinteistövarallisuuden liittyvät sopimukset, kuten saarten kesämökkipalstat, vapaaehtoiseen maanpuolustukseen liittyvät maankäyttösopimukset sekä erilaiset ulkopuolisten kanssa tehdyt sopimukset ja alueisiin liittyvät rasitteet jäivät voimaan ja siirtyivät uudelle haltijalle. Hallinnansiirto vaikutti paljon rannikkopuolustuksen alueisiin, vaikka käytännössä tämä jäi nähtäväksi vasta, kun alueet olivat metsähallituksella. Rannikkopuolustusta koskevat aluesiirrot on esitetty alla olevissa luetteloissa.

Uudenmaan alueyksikkö	Hehtaaria
Santahamina ja Kuninkaansaari	1686
Isosaari ja Kuivasaari	1321
Vallisaari	230
Melkki	83
Erilliset pikkusaaret ja luodot	11
Miessaari	82

²⁶ PIM N:o 2043/7090/99/KI/17.12.2001, PIMArk. Asia tarkoitti käytännössä puolustusvoimien alueiden hallinnan ja hallinnon ulkoistamista.

²⁷ Ibid.

Pirttisaaren alue	64
Glosholman saaret	25
Bästön saari	5
Bågaskär	137
Porsön saaret	214
Stor-Fagerön alue	63
Upinniemi	4476
Rönnskär	30
Porkkalan luotsiasema	243
Järvön saari	33
Mäkiluoto	605
Storlandet	10
Russarö	1080
Jussarön saari	73
Hästö-Busön saaret	579
<u>Björnholmin saari</u>	<u>1</u>
Yhteensä	11 051 ²⁸

Luettelosta on jätetty pois Syndalenin harjoitusalue ja Uudenmaan Prikaatin kasarmi- ja harjoitusalueet, jotka vuodesta 1998 ovat kuuluneet merivoimille mutta jotka eivät ole rannikkopuolustuksen alueita samalla tavalla kuin muut luetellut alueet. Uudenmaan alueyksikkö käsitti yhteensä 13 620 hehtaaria, josta yllä mainitut rannikkopuolustuksen alueet muodostavat noin 81 %.

Länsi-Suomen alueyksikkö	Hehtaaria
Skinnarvik	1930
Erilliset saaret	24
Berghamnin saari	31
Högön alue	288
Gyltön linnake	6313
Utön varuskunta-alue	17
Isokarin saari	27
Rihtniemi	24
<u>Reilan harjoitusalue</u>	<u>162</u>
Yhteensä	8816 ²⁹

Länsi-Suomen alueyksikkö käsitti yhteensä 30 484 hehtaaria, josta yllä mainitut rannikkopuolustuksen alueet muodostivat noin 29 %.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

Kymen alueyksikkö	Hehtaaria
Lehtinen	34
Kyminlinnan alue	19
Rankki	143
Vanhankylänmaa	64
Pitkäluoto	3
Kirkonmaa	211
Kukio	7
Ruissaari	3
<u>Mustamaa</u>	<u>665</u>
Yhteensä	1149 ³⁰

Kymen alueyksikön koko oli yhteensä 12 831 hehtaaria, josta yllä mainitut alueet muodostivat noin 9 %. Muissa alueyksiköissä ei ollut rannikkopuolustuksen alueiksi laskettavia alueita, joten yhteensä luovutetusta 77 234 hehtaarista 21 016 hehtaaria eli noin 27 % kuului rannikkopuolustukseen tarvittaviin alueisiin.³¹ Puolustusvoimat ja metsähallitus solmivat 17.12.2001 puitesopimuksen menettelytavoista, joilla metsähallitus huolehtisi siitä, että puolustusvoimilla olisi käytössään tarvitsemansa alueet.³² Lisäksi puolustusvoimat ja metsähallitus ryhtyivät vuonna 2002 laatimaan kohdekohtaisia vuokrasopimuksia niistä alueista, joita puolustusvoimat piti tarpeellisina jatkossa.

Vuonna 2003 olivat edelleen merivoimien osalta epäselviä eli vuokraamattomia alueita Bästön saari, Porkkalanniemen alue, Björnholm, Berghamn ja Isokarin saari.³³ Merivoimien Esikunta ilmoitti, ettei merivoimat vuokraa kyseisiä alueita, mutta että joidenkin alueiden kautta kulkevat merivoimien viestiyhteydet jäisivät alueiden rasitteiksi.³⁴ Hallinnansiirto ei kuitenkaan kaikilta osin loppunut virallisiin alueiden luovutuksiin, vaan monesta alueesta käytiin tämän jälkeen erilaisia keskusteluja ja ratkottiin epäselvyyksiä.

11.3 Alueista luopuminen ja sen ongelmat

ALUEISTA LUOPUMINEN TARKOITTAÄ kahta asiaa: edellä esitettyä kaikkien alueiden hallinnan siirtoa metsähallitukselle tai alueen käytön lopettamista joko ennen tai jälkeen hallinnan siirtämistä. Vuoden 1990 Turun ja Suomenlinnan Rannikkotykistörykmentin organisaatiosuunnitukset aloittivat tavallaan koko aselajin alasajon, vaikka silloin luovuttiin ainoastaan varsinaisesti

³⁰ Ibid.

³¹ Luku on hyvin karkea, koska jotkut isot alueet kuten Merivoimien Varikon Skinnarvikin alue, Syndalenin harjoitusalue ja Upinniemi on käsitelty kokonaisuuksina rannikkopuolustukseen tarvittavina alueina. Luvuista saa kuitenkin kuvan siitä, mitä luovutus merkitsi rannikkopuolustuksen alueille.

³² PEh-os R4302/16/D/III/20.12.2001, PEh-osArk.

³³ PEh-os R360/16/D/III/27.1.2003, PEh-osArk.

³⁴ Tulevina vuosina selvitettäväksi jäivät vuonna 2003 lakkautetun Hangon Rannikkopatteriston Hangon kaupungissa olevat kiinteistöt, Kotkan Rannikkoalueen Kyminlinna sekä Lehtisen linnake. Puolustusvoimien tulostoimintasuunnitelman 2004–2007 diariomaton luonnos 13.5.2002, PEh-osArk.

noin 30 vuoden työn vaatineesta Turun Rannikkotyöstörykmentin Rauman esikunta- ja etappirakennuksesta. Varsinainen alasajo alkoi valtioneuvoston selonteosta eduskunnalle vuonna 1997 ja se tarkentui vuonna 2001.

Eniten luovutettavia alueita oli Turun ja Porin Sotilasläänissä. Vuoden 1997 jälkeen selvitettiin sotilasläänin komentajan kontra-amiraali Juhani Kaskealan johdolla nopeasti, mistä rannikonpuolustuksen käytössä olevista alueista voitaisiin luopua, ja luovutuksia ryhdyttiin valmistelemaan. Muista alueista ei vastaavaa kokonaisselvitystä tietävästi tehty. Vuonna 1998 lehdistö tiedotti luovutettavista alueista, jotka Helsingin Sanomien mukaan olivat Norrskär, Taulusaari, Reposaari, Kuuskajaskari, Isokari, Katanpää, Janhua ja Pähkinäinen, Latokari, Jungfruskär, Alskär, Berghamn, Södra Granholmen, Stora Krokö, Bolax, Hästö-Busö ja Kytö.³⁵ Pääkaupunkiseudun lehtiä kiinnosti pääkaupunkiseutu ja erityisesti sen ainoa kohde, Espoon puolella sijaitseva Kytön saari.

Puolustusministeriön kannalta olisi ollut edullisinta käsitellä luovutusta kokonaisuutena. Käytännössä jouduttiin kuitenkin lähes jokainen luovutus räätälöimään erikseen. Ensimmäiset alueuovutukset herättivät paljon julkista kiinnostusta ja siten myös eniten työtä.

Katanpää ja Isokari

Yksi eniten julkisuutta saaneista kohteista oli Katanpään linnake, josta erityisesti saaristoelinkeinojen puolestapuhujaksi luotu Elävä Saaristo ry oli kiinnostunut. Katanpäästä syntynyt huhumylly hiersi saaristolaisten ja erityisesti Elävä Saaristo ry:n ja puolustusvoimien välejä. Yhdistys epäili merivoimien havittelevan linnaketta puolustusvoimien suljetuksi virkistysalueeksi. Elävä Saaristo ry:n puheenjohtajan aktiivinen soittelu ja vierailu sai puolustusministeriön asianhoitajat tuskastumaan,³⁶ ja Katanpäästä päätettiin luopua nopeutetussa aikataulussa. Elävä Saaristo ry:n puheenjohtaja jatkoi vielä selvittelyä metsähallituksen kanssa.

Kun Katanpään linnakkeen hallinta oli siirtynyt maa- ja metsätalousministeriön hallintaan jo 16.9.1999³⁷ ja edelleen metsähallitukselle, alueen ongelmat selvisivät metsähallitukselle. Ei vastaanottoon eikä rakennusten kunnostukseen ollut riittävästi rahaa, eikä Katanpäästä ollut selvää käyttösuunnitelmaa. Katanpää ei kuulunut Saaristomeren kansallispuistoon, mutta ajateltiin, että se voisi kuulua perustettavaan Eteläisen Selkämeren kansallispuistoon. Lisäksi alue kuuluu Natura 2000 -alueeseen, mikä rajoittaa sen käyttöä. Epävirallinen työryhmä perustettiin pohtimaan linnakkeen käyttöä. Saaressa oli muutaman kesän metsähallituksen opas, joka järjesti opastettuja kierroksia kävijöille ja valvoi samalla alueita. Perusteellisen selvityksen ja suunnitelman laatimisen arvioitiin vievän kahdesta kolmeen vuotta ja toteutuksen viidestä kymmeneen vuotta.³⁸ Linnakkeeseen kohdistuvan suuren kiinnostuksen vuoksi esimerkiksi venesataman sekä polkujen että opasteiden kunnostaminen kuitenkin meni suunnittelun edelle.

Lopulta Katanpää vuokrattiin viideksi vuodeksi Alastalon Nermec Oy -nimiselle matkailu-

³⁵ Arto Astikainen: Armeija luovuttaa parikymmentä saarta siviilien käyttöön, HeSa 24.10.1998.

³⁶ Puolustusministeriön kiinteistö- ja ympäristöosaston päällikön todetaan ilmaisseen tilanteen sanoilla ”Täällä alkoi lapata ukkoa höpöttämässä. Ministerikin siitä suiivaantui”, Jouko Vähä-Koskela: Metsähallitus alkaa isännöidä arvokasta saaristokohdetta. Katanpään linnake siirtyy siviiliin pikasopimuksella, TS 20.10.1999.

³⁷ PIM 1522/7020/99/KI/16.9.1999, Kustavi, Katanpään linnake, PIMoa.

³⁸ Trygve Löfroth 27.4.2001. Ajateltiin myös mahdollisesti luotavan laajempi EU-hanke, jossa olisi mukana Viron, Ahvenanmaan ja Ruotsin kohteita.

palveluja tuottavalle paikalliselle yritykselle. Saaresta tuli heti myös suosittu yksityisveneilijöiden kohde. Linnakkeen kehittäminen osoittautui kuitenkin hankalaksi, koska kukaan ei ollut siitä kokonaisvastuussa. Yksityisyrittäjä ei lyhyen vuokra-ajan takia halunnut eikä voinut sijoittaa omia varoja suojeltujen rakennusten korjauksiin, eikä aina ajatellut saaren perinteitä ja historiallisia arvoja. Metsähallitus tuntui pääosin luovuttaneen saaren ylläpitovastuun vuokraajalle, eikä museovirasto voinut käyttää yksittäiseen kohteeseen paljon resursseja.

Menetettyään Katanpään Elävä Saaristo ry keskitti toimintansa Isokariin, josta merivoimat puolustusministeriön valtuuttamana 29.12.1999 myi yhdistykselle 1000 markalla linnakkeen ruokalarakennuksen, tulenjohtotornin ja kaksi pientä luolaa.³⁹ Elävä Saaristo ry:n on ollut tarkoitus pitää yllä Isonkarin saaristotaitokeskusta.

Kuuskajaskari

Vaikka Kuuskajaskarin linnakkeen rakennuskanta oli suhteellisen uutta ja hyväkuntoista, viimeiset ajat vartiolinnakkeena toimineelle Kuuskajaskarille ei enää ollut käyttöä. Kun rannikkotykistö liitettiin merivoimiin, linnakkeelle ryhdyttiin etsimään uutta omistajaa. Saaren ja rakennusten markkina-arvon määrittäminen ei ollut helppoa. Puolustusministeriö olisi toivonut, että saari rakennuksineen olisi voitu vaihtaa lisäalueisiin puolustusvoimien muille joukko-osastoille. Raumanmeren ulkosaariston kansallispuistohankkeen tukijoiden mielestä Kuuskajaskari olisi sopinut hyvin kansallispuiston retkeily- ja opastuskeskukseksi. Toinen vaihtoehto oli linnakkeen siirto valtiovaraministeriön alaisuuteen muodostettavaan Kapiteeli-kiinteistöyhtiöön, ja näin myös tehtiin. Kapiteeli Oy myi 26,55 hehtaarin kokoisen Kuuskajaskarin linnakkeen rakennuksineen Rauman kaupungille 21.9.2000.⁴⁰ Samalla Rauman kaupunki osti Kapiteelilta Kylmä-Pihlaja-nimisen tilan rakennuksineen ja Rauman kaupungista tontin.

Kuuskajaskarin omistus- ja hallinto-oikeus puutteineen ja rasitteineen⁴¹ siirtyi ostajalle heti, kun koko kauppahinta oli maksettu. Rauman kaupunki vuokrasi saaren tilat edelleen matkailuyrittäjäpariskunta Riitta ja Jouko Häsäselle. Toiminta alkoi lupaavasti, ja kesällä 2003 linnakkeella kävi jo 14 000 vierasta.⁴² Linnakkeen tilat sopivat sekä kokouksiin että majoitukseen, muu saari taas kaikenlaisen oheishjelmaan. Koska saari ei Katanpään tavoin ole historiallisesti arvokas, sitä voidaan kehittää lähinnä kokouskeskuksena ja ulkoilualueena, jolle sotilaallinen tausta antaa ai-noastaan tiettyä lisäarvoa.

Kytö

Kytön linnakkeesta luopuminen herätti eniten kiinnostusta ainakin pääkaupunkiseudun lehdis-tössä riitojen ja oikeudenkäyntien vuoksi.⁴³ Linnakkeella oli järjestetty silloin tällöin ampumaleire-

³⁹ PIM:n ja Elävä Saaristo ry:n välinen Kauppakirja Isokarin rakennuksista 29.12.1999, Kustavi Isokari, PIMoa. Myynnissä otettiin huomioon vuonna 1995 aloitetun Isokari-projektiin aikaisemmat korjaukset.

⁴⁰ Kauppakirja Kapiteeli Oy:n ja Rauman kaupungin välillä, allekirjoitettu 21.9.2000, SmMepaE:n arkisto.

⁴¹ Entiselle omistajalle jäi edelleen tiloja käyttöön toistaiseksi. Kuuskajaskarin rivitalojen vesivahinkoja ei ollut korjattu, ja osa rakennuksista oli ollut kauan hoitamatta ja käyttämättä.

⁴² Riitta Häsänen 15.7.2004.

⁴³ Saaren omistussuhteet olivat aina 1700-luvulta saakka epäselvät. Saari oli kuitenkin jäänyt rannikkopuolustuksen käyttöön, ja puolustusministeriö tiesi omistussuhteiden epäselvyyksistä. Kytön kasarmiraken-nus oli jatkosodan jälkeen rajavartiolaitoksen käytössä Porkkalan vuokra-alueen valvontaa varten.

34. Kuuskajaskarin linnakkeen matkailu- ja ulkoilukäyttö vuonna 2004 (Linnakkeen esite v. 2004).

jä ja kertausharjoituksia, viimeksi vuonna 1998. Lisäksi saarta käytti muun muassa Katajaluodon koeampuma-asema tähystyspaikkana. Saarella asui kesäisin entisen vartiopäällikön sukulaisia.

Kun luovutuksesta oli päätetty, puolustusministeriö ryhtyi neuvottelemaan Espoon kaupungin kanssa kiinteistöjärjestelystä, joiden yhtenä osana oli Kytön luovuttaminen Espoon kaupungille. Vaihdoissa puolustusvoimille luvattiin alue Espoon Leppävaarasta Helsingin sotilaslänin esikunnalle. Puolustusministeriö aloitti vaihtojärjestelyt siirtämällä Kytön valtiovaranministeriön hallintaan 11.10.1999.⁴⁴ Kytön oli määrä siirtyä edelleen Espoon kaupungille vuoden 2001 alusta, mutta vuonna 1990 kuolleen Else-Beth Edelmännin oikeudenomistajat anoivat maanmittauslaitokselta selvitystä saaren omistuksesta, koska pitivät saarta suvun omaisuutena. Edelmännin suvun selvityspyynnön pohjalta toimitusmiehet ilmoittivat 5.7.2001, että Kytön saariryhmä kuului Else-Beth Edelmännin oikeudenomistajille eikä Espoon kaupungille.⁴⁵ Kytö oli jo ennen tätä herättänyt aika

⁴⁴ PIM 1650/27020/99/KI/11.10.1999, PIMArk.

⁴⁵ MLL ptk TN:O 675714/5.7.2001, PIMArk.

paljon mielenkiintoa, ja useat järjestöt kuten purjehdusseurat ja vapaaehtoiset maanpuolustusjärjestöt ilmoittivat Espoon kaupungille olevansa kiinnostuneita saaresta.

Puolustusministeriö oli vielä asianomainen riitakysymyksessä, ja se haki yhdessä valtiovarainministeriön kanssa muutosta toimitusmiesten ratkaisuun ja vaati sen kumoamista. Vantaan kärjäoikeus vahvistikin 3.6.2002 äänestyksen jälkeen Kytön saariryhmän kuulumisen Espoon kaupungille.⁴⁶ Edelmanniin suvulle päätös oli odottamaton, ja he päättivät hakea valituslupaa korkeimmalta oikeudelta.

Kytön vaihtokaupassa puolustushallinnolle luovutettu Lintuvaaran alue aiheutti myös hankaluuksia. Lintuvaaran asukkaat ryhtyivät vastustamaan Helsingin sotilasläänin esikunnan sijoittamista luolatilaan,⁴⁷ joka lopuksi johti siihen, että maanvaihto-sopimus Espoon kaupungin kanssa purettiin. Kytö siirtyi takaisin valtiovarainministeriölle, joka puolestaan antoi sen Senaatti-kiinteistöt Oy:lle. Kytön omistusoikeus oli vuodenvaihteessa 2004–2005 korkeimman oikeuden käsiteltävänä. Korkein oikeus kumosi aikaisemman päätöksen Espoon omistusoikeudesta,⁴⁸ ja Edelmanniin suku sai saaren. Saaren luovutukseen liittyviä yksityiskohtia selvitettiin kesällä 2006.

Utö ja Ormskär

Utön varuskunta-alueen siirtäminen metsähallitukselle 11.4.2003⁴⁹ ja linnakkeen muuttaminen vartiolinnakkeeksi sai paljon huomiota kahdesta syystä. Rannikkopuolustuksen toiminnan väheneminen Utössä vaikutti huomattavasti kaikkiin Utön asukkaisiin, sillä palvelut huononivat. Toiseksi metsähallitus ajatteli maanvaiholla ja muuten yhtenäistävänsä hajanaisia alueita, jotta niitä voitaisiin käyttää uudisrakentamiseen. Entisten maanomistajien mielestä oli kuitenkin väärin, että puolustustarkoituksiin pakkolunastettuja alueita käytettäisiin kaupallisiin tarkoituksiin, vaikka se edistäisi saaren ympärivuotista asutusta. Utö Hembygdsförening rf. käynnisti kolme hanketta EU-rahoituksella. Niiden tavoitteina oli laatia Utön kyläsuunnitelma, kartoittaa ympärivuotisen asumisen edellytykset ja varmistaa verkottuminen vastaavien kohteiden kanssa sekä Suomessa että EU:n alueella.⁵⁰ Viimeinen hanke päättyi vuoden 2004 heinäkuussa. Jotkut hankkeiden tavoitteet saavutettiin, mutta esimerkiksi Korppoon kunnan yritys ostaa puolustushallinnon kiinteistöjä jäi vielä kesken.

Hieman ennen rannikkotykistöäselajin liittämistä merivoimiin tuli esille Utön vesialueita koskeva epäselvyys, kun Lounais-Suomen Ympäristökeskus ryhtyi hankkimaan Utön yhteisvesialueita Maailman Luonnonsäätiön varoilla hylkeiden suojelukohteeksi. Kun Ormskärin 100 TK -patteria varten vuonna 1972 ostettiin saaresta maa-alueet, sisältyi kauppaan myös osuus kantatilojen oikeuksiin ja etuuksiin, mikä merkitsi noin 12 % yhteisvesialueesta. Saaren entiset omistajat ryhtyivät vaatimaan Ormskärin kaupan oikaisua, kun hylkeiden suojeluhanke alkoi, koska omistajien mielestä yhteisvesiosuutta ei ollut myyty.⁵¹ Kauppakirjat todettiin kuitenkin muodollisesti oikeiksi,

⁴⁶ Vantaan KäO:n tuomio Dnro M01/035/3.6.2002, PIMArk.

⁴⁷ Raija Kokkonen: Lintuvaarassa syntyi kansanliike sotilasläänin johtokeskusta vastaan, HeSa 26.3.2002.

⁴⁸ KKO:2005:28, 1.3.2005, <http://www.kko.fi/30585.htm>, viitattu 21.7.2006.

⁴⁹ MH:n PM 1/2002 26.5.2004 Möte om området som exproprierats för försvarsändamål i Skärgårdshavet, C-BTkok.

⁵⁰ Projektisuunnitelma ”Utö – ett levande utskärssamhälle året om” 27.1.2003, Utö Hembygdsförening rf, www.uto.fi/, viitattu 1.10.2003. Johanna Pakola 1.8.2004.

⁵¹ PIM:n vanhemman hallitussihteerin Jouko Okon muistio Utön yhteisvesialueet 19.3.1996, Korppoo Ormskär, PIMoa.

UTÖ, KORPPOO
Puolustusvoimien varuskunta-alue

Myydään puolustusvoimilta 2006 vapautunut n. 7 ha entinen varuskunta-alue Utön saaren Enskärin niemessä. Alueella sijaitsee mm. 2 639 h-m² kasarmirakennus ja useita asuinrivaloja. Osalla rakennuksista on rasitteita ja käyttörajoituksia. Kohteeseen voi sisältyä myös muita alueita, rakennuksia ja rakenteita Utön tai Ormskärin (pohjoispuolinen saari) alueilta.

Kirjalliset ilmoittautumiset sekä alustava selvitys suunnitellusta käyttötarkoituksesta sekä hankkeen toteutus- ja rahoitusjärjestelyistä **31.8.2006 mennessä**: Senaatti-kiinteistöt, Kehityskiinteistöt/Antti Kari, PL 237 (Lintulahdenkatu 5 A), 00531 Helsinki. Kuoreen merkintä "UTÖ". Kohde myydään myöhemmin erillisen tarjouskilpailun perusteella ilmoittautuneiden kesken ensisijaisesti asunto-, loma-asumis-, matkailu- ja liiketoimintaan liittyviin tarkoituksiin.

Lisätiedot: Senaatti-kiinteistöt, kiinteistöanalyytikko Antti Kari, gsm 040 5686 540 tai johtaja Heikki Laitakari, gsm 040 729 2183.

Esittelyt (sovitava hyvissä ajoin etukäteen): Puolustushallinnon rakennuslaitos, Ismo Wilström, gsm 0400 526 588.

Senaatti
KIINTEISTÖT

www.senaatti.fi

35. Utön varuskunta-alueen myynti-ilmoitus (Vene-lehti 8/2006).

eikä valtion oikeutta vesialueisiin kauppaa seuranneessa maanmittaustoimituksessakaan ollut kiistetty. Puolustusministeriö siirsiikin maa- ja metsätalousministeriön esityksestä hallitsemansa noin 200 hehtaarin kokoisen yhteisvesialueen 19.2.1997 maa- ja metsätalousministeriön hallintaan,⁵² joka siirsi vesialueen edelleen metsähallitukselle liitettäväksi Saaristomeren kansallispuistoon.

Jussarö

Jussarön alueiden hankintaan ja koko Jussarön kehittämiseen erityisesti rannikkojoukkojen tarpeisiin⁵³ oli voimakkaasti panostettu 1980-luvulla. Ajan myötä Jussarön merkitys puolustusvoimille kuitenkin väheni ja sen käyttö hankaloitui, koska noin puolet Jussaröstä liitettiin vuonna 1989 perustettuun Tammisaaren saariston kansallispuistoon.

⁵² PIM 14/7030/95/KI/19.2.1997, Korppoo Ormskär, PIMoa.

⁵³ Aluetta käytti erityisesti Hangon Rannikkopatteristo, Uudenmaan Prikaati ja Kaartin Jääkärirykmentti tykistö-, rannikkotykistö- ja kranaatinheitinammuntoihin, vaikka kapea ampumasektori ja rajalliset tulenjohtomahdollisuudet tuottivat ongelmia.

Vuodesta 1994 alkaen metsähallitus ryhtyi kesäisin opastamaan ryhmiä omalla puolellaan saarta. Maastoa teiden ulkopuolella oli myös vaarallista käyttää kaivostoiminnan jäljiltä, ja kaivosyhdyskunnan rakennukset olivat niin huonokuntoisia ja täynnä asbestia, että niiden käyttö oli lopulta kiellettävä.⁵⁴ Kun Hangon Rannikkopatteristo päätettiin lakkauttaa, lähes tyhjiksi jääneet Hästö-Busön ja Russarön linnakkeet tarjosivat paremmat puitteet aikanaan Jussarössä harjoitelleille joukoille. Kun vielä moottoroidun rannikkotyökistön koulutus Uudenmaan Prikaatissa päätettiin lopettaa, Jussarön harjoitus- ja ampuma-alueen tarve väheni huomattavasti. Jussarön kansallispuistoon kuulumaton itäosa siirrettiin metsähallitukselle vuonna 2003.⁵⁵ Jussarö oli siten suhteellisen nopeasti muuttunut pitkäjänteisesti kehitetystä ja tehokkaasti käytetystä ampuma- ja harjoitusalueesta osittain hieman hankalaksi ja suhteellisen loppuunkuluneeksi alueeksi, josta voitiin luopua.

Sommarö ja Norrskär

Myös Pohjanlahdella rannikonpuolustuksen hallinnassa olleista alueista luovuttiin. Pohjanlahden alueen sodan ajan organisaation purkaminen aloitettiin jo 1970-luvun loppupuolella. Samalla rannikkotyökistön tarkastaja esitti Pohjanlahden linnakkeiden poistamista liikekannallepantavien joukkojen luettelosta, mutta Yleisesikunta ei siihen silloin suostunut.⁵⁶ Vasta syksyllä 1999 sotilaallinen toiminta Sommarön alueella lopetettiin kokonaan, vaikka linnakkeen tykit oli siirretty Sotamuseon kirjainpitoon jo vuonna 1987. Sotilaallinen läsnäolo kuitenkin päättyi Sommarössä varsinaisesti vasta maaliskuussa 2000,⁵⁷ kun alue luovutettiin metsähallitukselle ja jo museoidut tykit siirrettiin Panssarivarikkoon.

Moni taho oli luovutuksen jälkeen kiinnostunut Sommarön linnakkeesta. Vakavimmin asialla oli vuoden 2000 alussa Mustasaaren kunta, joka kaavoitti juuri rantojaan ja jo syksyllä 1999 oli ollut ensimmäisen kerran yhteydessä metsähallitukseen. Myös Länsi-Suomen ympäristökeskus oli kiinnostunut maankäytöstä, muttei halunnut vielä paljastaa suunnitelmiaan, koska alue ei vielä ollut sen hallinnassa. Alueelle oletettiin olevan muitakin ottajia, mutta metsähallituksella ei vielä ollut alueen käyttösuunnitelmaa, vaan se odotti paikallisten aloitteita. Alue oli yleiskaavassa merkitty virkistys- ja asuinalueeksi.

Myös Norrskär siirrettiin metsähallituksen hallintaan maaliskuussa 2000 ja saman vuoden keuhalla Norrskärin tykeistä luovuttiin lopullisesti. Kun tykit oli poistettu, suojakuvut ja ovet hitsattiin kiinni, niin etteivät sivulliset vahingossa pääsisi suojatiloihin. Menettelytapa kuluttaisi vähiten luontoa verrattuna esimerkiksi tykkiasemien räjäyttämiseen tai täyttämiseen. Norrskär kuului Natura-alueeseen, ja metsähallitus kaavaili saaresta luonnonsuojelualuetta ja suunnitteli sinne pieni-muotoisia opastettuja kierroksia. Rannikonpuolustuksen poistuminen saaresta ei sinänsä herättänyt suurta mielenkiintoa, koska se ei merkittävästi muuttanut saaren toimintaa tai hallintaa.

Hangon–Hiittisten -alue

Granholman, Krokön ja Bolaxin alueluovutukset herättivät vähemmän tai eivät ollenkaan huomiota lehdistössä. Jatkosodan jälkeen linnakkeita oli käytetty hyvin vähän.⁵⁸ Bolaxissa oli käy-

⁵⁴ Stig-Göran Grönberg 27.7.2004.

⁵⁵ Idem.

⁵⁶ Asko Kilpinen: Selkämeri ja Pohjanlahti – valvottavat ja suojattavat merialueet, RP 3/2001 s. 29.

⁵⁷ Pohjalainen 16.3.2000.

⁵⁸ Alueet oli otettu käyttöön Neuvostoliiton vuokrattua Hangon sotilastukikohdaksi talvissodan jälkeen ja

tetty lähinnä saaren luola merivoimien varastona. Krokön, Bolaxin ja Södra Granholmin alueet siirrettiin 6.3.2000 maa- ja metsätalousministeriön hallintaan metsähallitukselle siirrettäviksi.⁵⁹ Tykit deaktivoitiin ja Bolaxin kaksi tykkiä luovutettiin Bolax Gillet rf:lle vuonna 2001. Kahden tykin luovutus aiheutti aluehallintaongelman, koska niitä varten vuonna 1958 pakkolunastetut alueet oli lunastettu käyttöoikeudella, eli käyttöoikeudesta puolustustarkoituksiin oli maksettu kertaluontoinen korvaus, mutta alueet jäivät maanomistajan omaisuudeksi. Käyttöoikeudet siirtyivät periaatteessa alueen mukana metsähallitukselle, mutta oli kyseenalaista, siirtyikö oikeus metsähallitukselta kolmannelle osapuolelle eli Bolax Gillet rf:lle. Hallinnan siirron yhteydessä olisi erikseen pitänyt sopia käyttöoikeudesta tai sen muutoksesta, ja merkitä rasitteen muutokset maa-rekisteriin.⁶⁰ Alueen omistaja huomautti nimittäin omistavansa tykkiasemien maa-alueet Bolax Gillet rf:n ryhtyessä käyttämään niitä.

Saaristomeren alue

Saaristomeren kansallispuistossa sijaitseva Öro siirtyi metsähallituksen hallintaan saman aikaan kuin Utö. Öron ongelmana oli muun muassa se, että siitä haluttiin kehittää joukkojen harjoitus- ja ampuma-alue, jolloin ulkopuolisten päästäminen luonnonkauniiseen saaren oli lähes mahdotonta. Ulkopuolinen matkailuyrittäjä sai kuitenkin luvan järjestää opastettuja ja valvottuja retkiä Öroseen kesällä 2006.

Merivoimat ei vuokrannut Berghamnin eikä Isokarin entisiä linnakkeita. Metsähallitus antoi 1.11.2002 Berghamnin rakennukset toistaiseksi vuokralle Turun Rannikkopatteriston Perinneyhdistys ry:lle,⁶¹ koska sillä ei itsellään ollut konkreettisia suunnitelmia Berghamnista.

Jungfruskärin alueet siirrettiin 6.3.2000 maa- ja metsätalousministeriön hallintaan metsähallitukselle siirrettäviksi.⁶² Hallinnanmuutos aiheutti jonkin verran ristiriitoja eri siviilisdosryhmien kesken. Jo vuonna 1980 metsähallitus ryhtyi hoitamaan saaren ainutlaatuista perinnemaisemaa. Jungfruskär avattiin yleisölle virallisesti kesällä 2002 samalla, kun metsähallitus käynnisti Saaristomeren luontomatkailun kehittämishankkeen, jonka pilottikohde oli Jungfruskär. Veneilijät osoittivat suurta mielenkiintoa saarta kohtaan, mikä osittain lienee johtunut saaren sotilaallisesta taustasta. Jungfruskärin yksityiset maanomistajat suhtautuivat aluksi epäillen toimintaan. Kehittämistä kuitenkin jatkettiin ja saareen rakennettiin muun muassa luontopolku ja lintutorni.

Alskärin linnakkeen alasajon jälkeen Turussa sijaitseva merikeskus Forum Marinum sai kesällä 2001 haltuunsa linnakkeen kolme tykkiä. Alskärin patteri haluttiin museoida jälkipolville, mutta ajateltiin, että yhdellä käyttökuntoisella tykkiasemalla voitaisiin järjestää rannikkotykkimiesten vapaaehtoisia harjoituksia. Hallinnollisesti järjestely vaati linnakkeen vuokraamista merivoimille, vaikka käyttöoikeus siirrettiin Forum Marinumille.⁶³

Jotkut Saaristomeren linnakkeiden entisistä maanomistajista tai niiden edustajista kiinnostuivat mahdollisuuksista saada takaisin sukunsa alueet rannikonpuolustuksen alasajaon tultua jul-

pakkolunastuksesta oli päätetty 1950. Bolaxiin pystytettiin tykit uudestaan 25.11.1968 Tšekkoslovakian kriisin vuoksi. Pekka Silvast: Kanonerna på Bolax, Bolax Gillet rf., Helsinki 2002, s. 33.

⁵⁹ PIM 1522/7020/99/KI/6.3.2000, Dragsfjärd saaret, PIMoa.

⁶⁰ Jouko Okko 30.6.2004.

⁶¹ MH:n PM 1/2002 26.5.2004 Möte om området som exproprierats för försvarsändamål i Skärgårdshavet, C-BTKok.

⁶² PIM 1522/7020/99/KI/6.3.2000, Dragsfjärd saaret, PIMoa.

⁶³ Jouko Vähä-Koskela: Forum Marinum laajeni kaukaiselle luodolle, TS 7.6.2001.

kisuuteen. Jo kun Houtskarın Berghamnın vartijoiden työpaikkojen lakkauttaminen varmistui vuonna 1992, kolme entistä maanomistajaa anoi puolustusministeriöltä oikeutta lunastaa takaisin vuonna 1958 pakkolunastetut maat, mutta puolustusministeriö vastasi kieltävästi vuonna 1993. Maanomistajat uusivat anomuksensa vuonna 1997, mutta vastaus oli jälleen kielteinen. Utön ja Ormskärin maanomistajien edustaja taas tiedusteli vuonna 2001 puolustusministeriöstä mahdollisuuksia saada alueet takaisin tai lunastaa ne. Puolustusministeriö vastasi kielteisesti, koska alueet vuokrattaisiin edelleen rannikkopuolustukselle. Isokarin vuoden 1972 pakkolunastuksen entisten maanomistajien edustaja otti vuonna 2001 yhteyttä puolustusministeriöön ja kyseenalaisti puolustustarkoitukseen pakkolunastettujen alueiden luovuttamisen toiselle valtion laitokselle. Vuonna 2002 puolustusministeriö ilmoitti, että alueet oli jo siirretty maa- ja metsätalousministeriölle edelleen siirrettäväksi metsähallitukselle.⁶⁴

Entiset maanomistajat ja heidän edustajansa neuvottelivat toukokuussa 2002 metsähallituksen kanssa. Kaikkien alueiden tilanne todettiin hieman erilaiseksi. Berghamnın ja Isokarin neuvottelut metsähallituksen ja puolustusministeriön välillä olivat vielä kesken, ja Utön tulevaisuutta selvittävän työryhmän työ meneillään. Jäätiin odottamaan tilanteen kehittymistä.

Maanomistajat ja heidän edustajansa jatkoivat asiansa ajamista, vaikka yhteistyö johti välien kiristymiseen puolin ja toisin. Vuonna 2004 ei vielä ollut päästy edes periaateratkaisuun siitä, pitäisikö entisillä omistajilla tai heidän perillisillään olla oikeus lunastaa alueita takaisin. Lainsäädännössä ei ole tähän perusteita, mutta tietynlaisen moraalisen perusteen voidaan katsoa olevan olemassa.⁶⁵ Myös metsähallituksen edustaja on epävirallisesti näin todennut.⁶⁶ Isokarin kohdalla asiaa vaikeutti vielä sen kuuluminen Natura 2000 -ohjelmaan, jolloin alueiden entisten omistajien edustaja piti oikeudenomistajien oikeutena saada vaihtomaita jostakin muualta. Voidaan todeta, että alueluovutuksista ei ole olemassa sopivaa lainsäädäntöä, toisin kuin aluehankinnoista. Lisäksi alueita luovutettiin kiireisesti, minkä vuoksi työ jäi puolitiehen ja tuli osittain huonosti hoidettua.

Jo ennen kuin rannikkotykistöaselaji yhdistettiin merivoimiin, joistakin linnakkeista luovuttiin tai niiden alueet siirrettiin metsähallitukselle ja alettiin lakkauttaa kahta rannikkotykistöjoukko-osastoa. Hangon Rannikkopatteriston ensimmäiset lakkauttamisuhat kuultiin syksyllä 1991. Hankolaiset ryhtyivät vastustamaan lakkauttamista eikä sitä heti toteutettu. Valtioneuvoston selonteossa eduskunnalle vuonna 2001 otettiin kuitenkin uudestaan esille lakkauttaminen, joka 31.12.2002 toteutettiin siten, että ainoastaan Russarön linnake jäi toimimaan Mäkiluodon linnakkeelle alistettuna.

Vaasan Rannikkopatteristo

Vaasan Rannikkopatteristo oli toinen rannikkotykistöjoukko-osasto, jonka säilyttämisen puolesta rannikkotykistöaselajin johto ja joukko-osasto itse kävi kovaa kamppailua. Joukko-osaston alueja kiinteistöhallintaa kehitettiin ja parannettiin voimakkaasti lakkauttamista edeltävinä vuosina.

⁶⁴ PM & anhållan angående områden som exproprierats för försvarsändamål i Skärgårdshavet, maanomistajien edustajat 24.4.2002 metsähallituksen ylijohtaja Jan Heinolle, C-BTkok.

⁶⁵ Jouko Okko 30.6.2004. Kauko Karkela 27.4.2004.

⁶⁶ Metsähallituksen palvelupäällikkö Pekka Perttilä totesi lehtihaastattelussa vuonna 2001, että ”*tietyissä tapauksissa*” vanhoilla omistajilla voi olla erikoisasema, vaikka hän ei suoranaista etuosto-oikeutta luvannutkaan, vaan vain olosuhteiden huomioon ottamista. Meeri Utti: Armeija karsii omistuksiaan, TS 9.7.2001.

Vuonna 1987 Laihian ja Jurvan alueelta saatiin käyttöön yhteensä tuhat hehtaaria harjoitusmaastoa vuosikymmenien harjoitusalueiden kehittämisen jälkeen. Vuonna 1989 joukko-osastolle valmistui lisäksi uusi nykyaikainen koulutustalo, ja saatiin käyttöön Kivijärven noin 230 hehtaarin lähiharjoitusalue sekä vuonna 1991 uusi yleisvarasto.⁶⁷ Vaasan Rannikkopatteristo kuitenkin lakkautettiin 31.12.1998 puolustusministeri Anneli Tainan vuonna 1997 tekemän päätöksen mukaisesti.⁶⁸ Vaasan Rannikkopatteriston tapauksessa tuli selvästi esille, että puolustusministerin kotiseutu vaikutti ratkaisuihin. Pohjanmaalta kotoisin olevan puolustusministerin aikana joukko-osastoa kehitettiin voimakkaasti ennen lakkauttamista.

Kotkan Rannikkopatteristo

Merivoimien ja rannikkotykistöaselajin yhdistämisessä ainoa entinen rannikkotykistöjoukko-osasto, jota ei lakkautettu, oli Kotkan Rannikkopatteristo. Joukko-osasto sai merivoimiin liitettyinä nimen Kotkan Rannikkoalue. Rannikkotykistön siirtämistä pois Kyminlinnasta oli usein suunniteltu.⁶⁹ Hanke ei 1960-luvulla johtanut tuloksiin, mutta keskustelut luopumisesta kuitenkin jatkuivat. Luopumispäätös tehtiin, mutta sitä ei kuitenkaan ehditty toteuttaa ennen Suomea koetellutta lamaa, joka vähensi ulkopuolisten kiinnostusta Kyminlinnaa kohti. Vain joukko-osaston esikunta ehdittiin siirtää Kotkan kaupungin virastotaloon ja joitakin varastoja purettiin. Tilapäisjärjestelyt kestivät kymmenkunta vuotta.

Vuoden 2001 puolustus- ja turvallisuuspoliittisen selonteon seurauksena puolustusministeriö päätti 31.5.2002⁷⁰ Kotkan Rannikkoalueen esikunnan ja Kyminlinnassa toimivien joukkojen siirrosta Haminasta vapautuviin tiloihin. Kyminlinnan tulevaisuutta pohtimaan asetettiin työryhmä, jossa oli mukana muun muassa Kotkan ja Haminan kaupungin, Kotkan työvoimatoimiston, puolustusvoimien, museoviraston ja Senaatti-kiinteistöt Oy:n edustajat. Vuoden 2003 lopulla valmistui museoviraston tilaama Kyminlinnan entistämisen hankesuunnitelma. Lisäksi linnoituksesta tehtiin muun muassa rakennushistoriallinen selvitys, luontoselvitys ja kehittämissuunnitelma. Käyttöehdotuksia ovat olleet Kotkan kaupungin ajama kansainvälinen kuvataidekeskus, työsiirtola, automuseo, luontokeskus, kotieläintarha, palveluasuntoalue, erilaiset muut museot ja kunnostaminen sotahistorialliseksi nähtävyydeksi.⁷¹ Kyminlinna on myös liitetty yhtenä kohteena Linnasta linnaan -hankkeeseen, jonka tarkoituksena on luoda Suomessa ja Venäjällä sijaitsevista linnoista ja linnoituksista kulttuurillinen matkailureitti. Kotkan Rannikkoalueen esikunta muutti Haminan tammi-helmikuun vaihteessa 2005,⁷² ja helmikuun alussa kielekkeinen valtiolippu laskettiin viimeisen kerran Kyminlinnan linnoituksessa. Vuoden 2007 alusta Kotkan Rannikkoalue lakkautettiin viimeisenä entisistä rannikkotykistöjoukko-osastoista ja liitettiin Suomenlahden meripuolustusalueeseen.

⁶⁷ Timo Ikonen: Vaasan rannikkopatteriston taival, RP 2/1998 s. 9.

⁶⁸ Hannu Luukkonen: Se on täytetty!, RP 2/1998 s. 5.

⁶⁹ Jo 1960-luvulla ryhdyttiin Kotkassa selvittämään Kymenlaakson maakuntamuseon perustamista, ja kaikkien selvitysten mukaan Kyminlinna olisi sopivin paikka museolle. Kotkan kaupunginhallitus esitti marraskuussa 1967 puolustusministeriölle, että yleiskaavaa valmisteltaessa ryhdyttäisiin etsimään uutta paikkaa varuskunnalle. Kotkan KH N:o 2489/67/15.11.1967, kansio Kotka, Kyminlinna jne., PIMArk.

⁷⁰ PE:n sisäinen tiedote N:o 25/31.5.2002.

⁷¹ Hannu Pöppönen: Kyminlinna raottaa porttiaan siviileille vuosisatojen jälkeen, HeSa 10.4.2004.

⁷² Olavi Jantunen: Kotkan Rannikkoalue rakennemuutoksessa, RP 2/2005 s. 14.

Rannikkopuolustus oli vuoteen 2007 mennessä lyhyessä ajassa kokenut kaksi suurta muutosta, rannikkotyökistön ja merivoimien yhdistämisen ja puolustushallinnon kiinteistöhallintouudistuksen. Rannikkotyökistön alasajoksi kutsuttu prosessi sai paljon huomiota yhdistämisen takia sekä korostui kiinteistöhallintouudistuksen seurauksena. Erityisesti kiinteistöhallintouudistus toi esille ongelmia, joihin ei osattu täysin varautua. Uudistuksesta tulee pitkäaikainen prosessi, koska kiinteän rannikkopuolustuksen alasajo ja muuttaminen liikkuvaksi sekä alueiden hallittu luovutus kaikkine selvityksineen vaatii pitkän ajan. Lopputulos on sen takia arvioitavissa vasta tulevaisuudessa.

12. Rannikkopuolustuksen aluekysymykset autonomian ajasta rannikkotyökistön alasajoon

KIINTEITÄ RANNIKKOLINNOITUKSIA ja linnakkeita sekä rannikkotyökistöön perustuvaa rannikkopuolustusta on aina voitu arvostella jälkeenjääneisyydestä ja epätäydellisyydestä. Kiinteän rannikkopuolustuksen rakentaminen on ollut niin suuritöistä ja hidasta, että sotataito ja -tekniikka useimmiten on kehittynyt nopeammin kuin linnoitukset ja linnakkeet on saatu valmiiksi. Rannikkopuolustusjärjestelmään on kuitenkin aina liittynyt myös liikkuva komponentti, laivasto, ja 1800-luvulta alkaen myös puolikiinteä komponentti eli merimiinoitukset. Rannikkopuolustusta tarkasteltaessa on siten 1800-luvulta alkaen otettava kaikki kolme osatekijää huomioon kokonaisuuden ymmärtämiseksi.

Eräänlaisena neljäntenä komponenttina voidaan lisäksi käsitellä järjestelmän aluehallintaa. Sen pitäminen ajan tasalla on käytössä olevilla varoilla sekä aika- ja henkilöresursseilla ollut lähes mahdotonta, ja siihen liittyvien ongelmien ratkaiseminen on kestänyt niin kauan, että kun ne vihdoin on saatu purettua, alkuperäinen kysymys on jo saattanut olla vanhentunut ja voitu unohtaa tai sen käsittely on jouduttu aloittamaan alusta uusin perustein. Ratkaisemattomat aluekysymykset eivät kuitenkaan ole estäneet rannikkopuolustuksen rakentamista suunnitellulla tavalla, eräitä poikkeuksia lukuun ottamatta, mutta kyllä hidastaneet sitä.

Aluehallintakysymyksiä on hoidettu sellaisella tavalla, ettei niitä ole aina lähinnä operatiivisessa suunnittelussa osattu oikealla tavalla tarpeeksi hyvin tai ajoissa ottaa huomioon. Joskus operatiiviset suunnitelmat ovat muuttuneet niin usein tai yllättäen, ettei aluekysymyksiä ole ehditty ajoissa hoitaa. Tästä on seurannut se, että aluehallinta ei aina ole ollut moitteetonta tai suunnitelmien mukaista varsinkaan kiireellisissä tapauksissa tai kansalaisten vastustuksen takia. Syy ei ole kuitenkaan se, ettei maanhankintaa olisi otettu huomioon suunnitelmia tehtäessä, vaan lähinnä se, että aluekysymyksiä eikä rannikkopuolustuksen rakentamista ole osattu koordinoita keskenään. Operatiivista suunnittelua hoitavien ja aluekysymyksiä hoitavien henkilöiden välisessä yhteistyössä on myös havaittavissa puutteita, mikä on venyttänyt hankkeita.

Haminan rauhasta ensimmäiseen maailmansotaan

Jotkin aluehallintakysymysten ongelmat saivat alkunsa jo 1500- ja 1600-luvuilla, mutta ne ratkaistiin lopullisesti vasta 1900-luvun puolivälin jälkeen, jolloin kaikki osatekijät luonnollisesti olivat muuttuneet. Paras esimerkki tästä on Viapori (Suomenlinna), jonka historiassa on tullut esille melkein kaikki tämän kauden aluekysymyksiin liittyvät tekijät. Kun Viaporia ryhdyttiin

rakentamaan 1748, lainsäädäntö oli aivan erilainen kuin viimeisiä linnoituksen aluehallintakysymyksiä ratkottaessa 1900-luvulla. Tämän takia aluekysymysten ratkaiseminen oli kovin vaikeaa. Myös linnoitustaito, sotatekniikka ja erityisesti tykistön kehittymättömyys ja lyhyt kantama vaikuttivat siihen, että Viaporin linnoittamiseen olisi 1700- ja 1800-luvuilla tarvittu paljon enemmän alueita kuin varat sallivat. Linnoitusten suojaamistarpeesta johtuvat alueiden laajentamisyrietykset olivatkin vielä 1800-luvulla suuria kysymyksiä, joita ei tuolloin saatu tyydyttävästi ratkaistua.

Tähän aikaan todettiin myös, että pienet erilliset linnakkeet olivat tehottomia, minkä takia joistakin linnoituksista, kuten Hangosta, luovuttiin. Toisaalta kävi selväksi, että yksi vahva keskuslinnoitus ei riittänyt. Parhaan torjuntatehon takaamiseksi tarvittiin etulinnakkeita, jolla hyökkääjä saatiin tulen alle jo ennen keskuslinnoitukseen tuloa. Ase- ja ammustekniikan kehittyessä etulinnakkeiden merkitys kasvoi, kun taas varsinaisen pää- tai keskuslinnoituksen merkityksestä esimerkiksi Viaporissa kiisteltiin. Ratkaisuvaihtoehtoina oli Viaporista luopuminen tai sen huomattava laajentaminen. Molempia vaihtoehtoja ryhdyttiin osittain toteuttamaan. Ensin Viaporin vieressä olevaa Skanslandetia ryhdyttiin linnoittamaan, ja Viaporin länsipuolen alueita kuten Melkö ja osia Drumsöstä liitettiin linnoitukseen. Myöhemmin Viaporin eteläpuolen saaret hankittiin linnoitukseen.

Samoihin aikoihin kiinteän rannikkopuolustuksen voimakkaan kehittämisen ja muutosten kanssa 1800-luvun loppupuolella pakkolunastuslainsäädäntöä kehitettiin huomattavasti. Vuoden 1898 pakkolunastuslaki laadittiin hyvin maanomistajien oikeudet huomioon ottavaksi, mutta se osoittautui myöhemmin kankeaksi ja hitaaksi nopeita tilanteita ja sotatilaa varten, mikä venytti ja hankaloitti aluekysymysten hoitamista. Säädökset laadittiin lisäksi viime hetkellä ennen kuin suuria aluekysymyksiä ryhdyttiin hoitamaan ennen lähestyvää maailmansotaa. Lisäksi venäläistämisyrietykset 1800- ja 1900-luvun vaihteessa johtivat siihen, ettei kaikkia sotalaitosta ja linnoituksia koskevia säädöksiä otettu käyttöön Suomessa tarpeeksi jouhevasti, mikä vielä myöhemmin aiheutti jonkin verran viivästyksiä ja epäselvyyksiä.

Ensimmäisestä maailmansodasta Suomen itsenäisyyteen

Ennen ensimmäistä maailmansotaa rakennettiin Pietarin puolustusta varten Suomenlahdelle rannikkolinnakkeista, merimiinoista ja pienistä laivastovoimista koostuva puolustusjärjestelmä. Se on Suomessa kulkenut nimellä Pietari Suuren merilinnoitus, vaikka nimi alun perin tarkoitti vain sen pääpuolustuslinjaa. Merilinnoitusta varten tarvittiin paljon uusia alueita. Vuoden 1898 pakkolunastuslain laajamittainen käyttö oli uutta, ja aluksi ajateltiin ostaa tai vuokrata rannikkopuolustuksen tarvitsemia alueita, mutta menettely osoittautui huonoksi muun muassa siksi, että suomalaiset eivät halunneet luopua alueistaan.

Ensimmäisen maailmansodan alkaminen ja suuri määrä uusia käyttöön otettuja alueita aiheuttivat suuria muutoksia ja ongelmia rannikkopuolustuksen aluehallintakysymysten hoidossa. Lisäksi sota nosti maanomistajien alueistaan pyytämiä hintoja, joten päädyttiin helpoimpaan ratkaisuun eli pakkolunastukseen. Pakkolunastukset aloitettiin vuonna 1916, mutta kaikkia ei ehditty suorittaa loppuun ennen sodan päättymistä ja Suomen itsenäistymistä. Monet aluekysymykset jäivät sodan vuoksi keskeneräisiksi ja epäselviksi, sotaa edeltäneeseen tilaan.

Pietari Suuren merilinnoituksen rakentamisessa ei tunnu osatun suunnitella aluekysymyksiä kunnolla. Eniten kiinnittyä huomio siihen, että aluehankintoja ei aloitettu ajoissa, vaan suurin

piirtein rinnan rakentamisen kanssa. Tähän on nähtävissä monta syytä. Autonomian aikana oli ollut käsiteltävänä hyvin vähän aluekysymyksiä verrattuna Pietari Suuren merilinnoituksen lukuisiin kysymyksiin, joten niihin ei osattu varautua. Merilinnoituksen rahoituksessa oli jatkuva kiire, ja rahat maahankintoihin saatiin yhdessä rakennusrahojen kanssa, mikä yleensä oli liian myöhään maahankintoja ajatellen. Monen suomalaisen maanomistajan yritys rikastua maakaupoilla tai estää ne täysin hidasti myös aluekysymysten hoitamista.

Venäläiset pakkolunastivat periaatteessa vain sen, mitä kyseisenä aikana tarvittiin, mikä maanomistajien kannalta oli hyvä asia, vaikka lunastukset myöhemmin osoittautuivatkin puutteelliseksi ja niitä jouduttiin täydentämään. Ensimmäisen maailmansodan aikoihin luotiin kuitenkin Suomeen rannikkopuolustusjärjestelmä, jota osittain noudatettiin rannikkotykistöaselajin alajoon saakka, vaikka sen merkityksestä ja periaatteista aika ajoin kiisteltiin varsinkin itsenäisyyden alussa.

Itsenäisen Suomen rannikkopuolustuksen rakentaminen

Suomen itsenäistyttyä oli tehtävä monia päätöksiä, jotka vaativat tai olisivat vaatineet perusteellista selvitystä ennen ratkaisua. Kaikkia asioita kuten rannikkopuolustusta ei kuitenkaan voitu ratkaista kovin nopeasti, vaikka nopeampia päätöksiä usein olisi tarvittu joidenkin alueiden kuten Suomenlinnan kohdalla. Rannikonpuolustuksen aluekysymysten ratkaisemista hidasti kaksi suurta kysymystä: epätietoisuus Suomen rannikkopuolustuksen tulevasta kokoonpanosta ja Venäjältä perittyjen alueiden omistus- ja hallintatilanteesta.

Alueiden omistuskysymykset liittyivät Suomen ja Venäjän välisiin selvittämättömiin taloudellisiin suhteisiin. Suomeen oli jäänyt suuri määrä venäläistä omaisuutta, josta suuri osa oli maanpuolustukseen liittyvää. Suomalaiset katsoivat alussa maahan jääneiden sotatarvikkeiden, kiinteistöjen ja alueiden kuuluvan valtion sotasaaliiseen ja sen selvittämiseksi luotiin oma organisaatio, Sotasaaliskeskusosasto. Rannikon alueet otettiin pääosin rannikkopuolustuksen käyttöön ensin sotasaalistulkinnan perusteella.

Tarton rauhanneuvotteluissa venäläiset kuitenkin katsoivat omaisuuden kuuluvan Venäjälle, ja vain sitkeiden neuvottelujen jälkeen päädyttiin ratkaisuun, jossa Venäjän sotilasomaisuus ja sen mukana rannikkopuolustuksen käytössä olleet alueet jäivät Suomen haltuun. Tarton rauhansopimus oli ratkaiseva tekijä rannikkopuolustuksen aluehallintakysymysten jatkokäsittelyssä. Lopputuloksena Suomen kannalta oli yllättävän hyvä, ja valtio, toisin sanoen puolustusvoimat ja erityisesti rannikkopuolustus, oli suuri voittaja, mutta yksityishenkilöt ja yhteisöt häviäjiä.

Pietari Suuren merilinnoituksen Suomelle jääneiden alueiden käytön kokonaissuunnittelu kesti aikansa. Erillinen toimikunta suunnitteli ensin, mitkä alueet jäisivät minkäkin valtion viranomaisen hallintaan, ja valtioneuvosto hyväksyi toimikunnan esityksen vuonna 1921. Tätä toimikuntamietintöä on sen jälkeen pidetty riittävänä perusteluna meri- ja rannikkopuolustuksen alueiden hallinnalle. Alueet saatiin näin ensin rannikkopuolustuksen hallintaan, ja sen jälkeen suunniteltiin niiden tarkempaa käyttöä Suuressa rannikkopuolustuskomiteassa vuosina 1921–1922 ja sen jälkeen puolustusrevisiossa. On ymmärrettävää, että osa rannikonpuolustuksen aluekysymyksistä ja -hankinnoista hoidettiin kiireellisinä ennen kokonaissuunnitelmien valmistumista. Suurin kokonaisuus oli Laatokan rannikkopuolustuksen suunnittelu ja rakentaminen.

Ennen itsenäisyyttä rannikkopuolustuksen päätehtävä oli ollut suojata Venäjän pääkaupunkia Pietaria. Itsenäisen Suomen rannikkoitten suojaaminen merkitsi rannikkopuolustuksen päätörjun-

tasuunnan kääntämistä käytännössä täysin eri suuntaan. Kaikki Suomelle jääneet linnakkeet eivät soveltuneet uuteen tehtävään, ja tietyillä alueilla tarvittiin uusia linnakkeita. Oli vaikeaa päättää, mitä alueita tarvittiin ja mistä voitiin luopua. Päätöksiin vaikuttivat muun muassa päättävissä asemissa olevien upseerien näkemykset meripuolustuksen kokoonpanosta.

Samanaikaisesti kun uutta meripuolustusta rakennettiin, jouduttiin vielä selvittämään venäläisiltä kesken jääneitä asiakokonaisuuksia kuten aluehallintaa. Vähitellen selvisi muun muassa, että suuri määrä rannikkopuolustukseen tarvittavien alueiden maanhallintakysymyksistä oli jäänyt kesken, joten venäläisten vanhoja korvaus- ja pakkolunastuskysymyksiä jouduttiin usein käsittelemään uudestaan.

Vuoden 1918 jälkeen näyttää hoidetun rannikkotyöstön joukko-osastoissa monta sellaista asiaa, jotka olisivat kuuluneet sotaministeriölle. Tämä saattoi aiheuttaa hankaluuksia ja väärinkäsityksiä. Koska kattavaa kehittämissuunnitelmaa ei ollut, luovutettiin pois eräitä alueita, jotka jouduttiin ottamaan tai harkittiin otettavan uudestaan käyttöön talvi- ja jatkosodassa ja jotka siten jopa pakkolunastettiin sotien jälkeen.

Itsenäisen Suomen rannikkopuolustusta rakennettaessa oli ajoittain niin kiire, että alueita jouduttiin ottamaan rannikkopuolustuksen käyttöön, ennen kuin kaikki vuoden 1898 pakkolunastuslain vaatimat toimenpiteet oli saatu suoritettua loppuun. Vaikka laki mahdollisti nopeutetun alueen haltuunoton ja itse pakkolunastuspäätöksestä ei ollut mahdollista valittaa, ainoastaan korvauksista, jouduttiin usein aloittamaan rakentaminen ilman täysią laillisia oikeuksia pelkästään maanomistajien lupien perusteella ja alueita vuokraamalla. Rahoitus oli kuitenkin kovin epävarmaa, ja joidenkin hankkeiden loppuun saattaminen viivästyi vuosikausia puutteellisen rahoituksen takia. Monessa hankkeessa maanomistajien ja muiden asianomaisten myötämielinen suhtautuminen rannikkopuolustukseen oli hyvin tärkeä. Suhtautuminen itsenäisen Suomen rannikkotyöskistöön parani nopeasti aluksi paikoitellen hieman kielteisen ilmapiirin jälkeen.

Aluehallintaa erityisesti sota-aikana ajateltiin voitavan hoitaa kauan valmistellulla ja vuonna 1930 annetulla sotatilalailla. Vaikka sotatilalaki muutoksineen mahdollisti alueiden haltuunoton ja niiden linnoittamisen jopa hieman ennen sotaa, se ei ottanut huomioon alueiden kohtaloa siirryttäessä takasin rauhantilaan.

Talvi- ja jatkosota

Talvi- ja jatkosodasta saatiin kokemuksia, jotka ohjasivat myös aluekysymyksiä heti sodan jälkeen. Talvisodan taistelut esimerkiksi Taipaleessa ja Koivistolla osoittivat raskaan tykistön ryhmytyksen oikeaksi. Viipurinlahden länsirannalla puolustus ei ollut riittävän vahva, ja hyökkäykset saatiin vain vaivoin torjuttua. Tilanne oli pääosin sama jatkosodan loppuvaiheessa Viipurinlahden rannoilla ja saarilla. Kiinteä linnakejärjestelmä osoitti toimivuutensa tukikohtina, joiden ympärillä taisteltiin. Oli kuitenkin ilmeistä, ettei vahvastikaan linnoitettu patteri pystynyt ratkaisemaan taistelua, ellei se muodostanut linnaketta ja liittynyt saumattomasti kaikkeen alueen taistelutoimintaan.¹

Välirauhan aikana piti ottaa haltuun uusia alueita rannikkopuolustukselle Hangon ympäriltä venäläisten Hangon tukikohdan vuoksi. Jatkosodan sytyttyä Hankoa ympäröivien alueiden hal-

¹ Silvast 1986 s. 58. Järjestelmään liittyivät erilliset valvonta-, tulenjohto- ja mittausasemat vastaavalla tavalla kuin etulinnaakkeet 1800-luvulla.

lintakysymykset olivat vielä keskeneräisiä. Tuolloin tulivat talvisodan kokemusten lisäksi esille rannikkotyökistön nopeat ryhmittymuutokset. Aikaisempien betonilla kantalinnoitettujen linnakkeiden rinnalle tulivat nopeasti rakennettavat hirsiset tykkiasemat, eikä alueiden hankinta raskaasti linnoitettuja linnakkeita varten aluksi näyttänyt tarpeelliselta. Siirryttäessä asemasotavaiheeseen ryhdyttiin kuitenkin taas selvittämään aluehallintakysymyksiä, mutta työ jäi sodan aikana kesken. Jatkosodan aikana myös Ahvenanmaan alueiden pakkolunastusta harkittiin, kun vielä talvisodassa näin ei ollut muun muassa Ahvenanmaan erikoisaseman vuoksi.

Talvisodan alettua maanomistajat eivät yleensä vastustaneet alueluovutuksia, ja alueita voitiin sotatilalain perusteella laillisesti ottaa rannikkopuolustuksen hallintaan. Aluehallintaan liittyvä lainsäädäntö oli kuitenkin puutteellinen, ja se mahdollisti sodan aloittamisen ja käymisen, mutta ei sujuvaa jälkihoitoa. Lisäksi käyttöön jäävät alueet olisi periaatteessa pitänyt pakkolunastaa vuoden 1898 pakkolunastuslain mukaan. Pakkolunastustoimenpiteet yritettiin aloittaa jatkosodan lopussa, mutta ne jäivät kesken.

Jatkosodan jälkeen yritettiin tilannetta korjata uudella lailla vuonna 1944 säätämällä laki pakkolunastuslaki puolustustarkoituksia varten, mutta se ei kuitenkaan riittänyt. Kun sotatilalautuudet vuonna 1947 Pariisin rauhansopimuksen yhteydessä lakkautettiin, sotatilalain perusteella rannikkopuolustuksen hallintaan otetut alueet olisi periaatteessa pitänyt palauttaa omistajilleen. Aluehallintakysymykset vaativat kuitenkin tilapäisjärjestelyjä ja sotatilalain jatkamista aluekysymysten osalta aina 1950-luvun alkuun saakka.

Talvi- ja jatkosodan jälkeinen selvitys

Tilanne jatkosodan jälkeen oli osittain samanlainen kuin vuonna 1918, eli ei ollut tarkkaa tietoa Suomen rannikkopuolustuksen tulevasta kokoonpanosta eikä sodan aikana käyttöön otettujen alueiden omistus- ja hallintatilanteesta sekä jatkokäytöstä. Epätietoisuutta lisäsi uusi tuntematon ulko- ja turvallisuuspolitiikka, suhteet Neuvostoliittoon sekä se, että edelliset varsinaiset pakkolunastukset oli suoritettu ennen sotia noin kymmenen vuotta sitten tai aikaisemmin. Sodan jälkeen harva upseeri enää muisti, miten aluekysymyksiä hoidettiin. Epätietoisuus venytti äärimmilleen sodanjälkeisten aluekysymysten hoitoa.

Merivoimat joutui jatkosodan jälkeen usean vuoden aikana raivaamaan Suomenlahtea ja Itämeren merimiinoista, mikä hidasti rannikkotyökistön kehittämistä. Voidaan sanoa, että raivauskausi lähes kaksinkertaisti rannikkotyökistön henkilökunnan sotavuodet. Raivauskausi ei ainoastaan vienyt voimia aselajin kehittämisestä ja sotienjälkeisten aluekysymysten selvittämisestä, vaan Liittoutuneiden Valvontakomissio (LVK) valvoi tehokkaasti aselajin kaikkia toimenpiteitä. Valvontakomission mielipiteet oli aina otettava huomioon jopa yksittäisten aseiden siirroissa puhumattakaan laajemmista aluehallintakysymyksistä. Vielä LVK:n lähdettyä maasta aluehallintakysymyksissä oli varovaisia, ettei toimenpiteitä tulkittaisi väärin Neuvostoliitossa. Voidaan kuitenkin katsoa, että rannikkotyökistöaselajin kannalta raivaus ja sen jälkeinen varovaisuus oli jopa myönteistä, sillä kun aselajia voitiin taas kehittää, uudet, nuoremmat voimat ryhtyivät siihen suurella innolla.

Sotien jälkeen maanomistajat heräsivät nopeasti vaatimaan korvauksia sotien aikana käytetyistä alueista ja tietoja mahdollisista tulevista pakkolunastuksista, mutta puolustusvoimat ei pystynyt nopeisiin ratkaisuihin. Maanhallintasiat oli kuitenkin saatava kuntoon mahdollisimman nopeasti, joskin korvausasioita lyötiin osittain laimin aina 1950-luvulle saakka. Osa maankäytön korvauksis-

ta jäi unohtuksiin, kunnes maaomistajat ottivat kysymyksen esille, mutta mitä myöhemmin asiaa hoidettiin, sitä vaikeammaksi se muuttui. Korvausten selvittäminen jopa kymmenen vuotta sodan päättymisen jälkeen oli vaikeaa senkin takia, että sotienaikaiset päätöksentekijät olivat unohtaneet tapahtumien tarkan kulun tai jopa jo kuolleet.

Jatkosodan jälkeen rannikkopuolustuksen aluehallinnassa vallitsivat pitkälti vielä samat periaatteet kuin Pietari Suuren merilinnoitusta rakennettaessa. Kiinteää linnakejärjestelmää pidettiin tarpeellisena, mutta pidettiin tärkeänä, että linnakkeet toimivat saumattomasti kaikkien valvonta-, tulenjohto- ja mittausasemien kanssa paremmin kuin ennen sotia. Talvi- ja jatkosodan kokemukset itse asiassa vahvistivat uskoa rannikkotykistöön ja suomalaisten siihen tekemiin parannuksiin. Jatkosodan jälkeen kiinnitettiin siten paljon huomiota pienten tulenjohto-, valvonta- ja mittausasemiksi sopivien alueiden, jopa yksityisten merikaapelien mantereella ja saarissa sijaitsevien kytkentäpisteiden, pakkolunastukseen. Heti jatkosodan jälkeen suunnitelluissa lunastuksissa ja alueiden käytössä korostuivat uuden itäisen merirajan läheiset linnakesaaret, mikä ainakin osittain lienee ollut seurausta sodan kokemuksista. Kaukana mantereelta olevien linnakkeiden käyttö osoittautui kuitenkin hankalaksi, ja ensimmäinen ohut linnakeketju jouduttiin pian osittain siirtämään lähemmäksi manteretta. Rannikkopuolustukseen tarvittavat sodanjälkeiset alueet hankittiin näiden periaatteiden mukaisesti 1940- ja 1950-lukujen taitteeseen mennessä, vaikka varsin pian huomattiin, että vanhat perusteet eivät enää täysin päteneet.

Ei oikein tiedetty, mitä LVK:n ja Neuvostoliiton intressejä loukkaamatta voi ja ei voi tehdä, joten heti sodan jälkeen tehtiin turhaakin työtä. 1940-luvun loppupuolella valmistellut ja 1950-luvun alkuun mennessä toteutetut maanhallintatoimet on nähtävä lähinnä sotien aikaisen ja niitä välittömästi seuranneen tilanteen korjauksena. Toimenpiteet jouduttiin olosuhteiden pakosta suorittamaan osittain ilman perusteita tai väärin perustein. Puolustus suunnitelmat vakiintuivat ja osittain muuttuivat vasta 1950-luvulla, jolloin suurimmat ja osittain jopa turhat lunastukset oli jo tehty.

Sotien jälkeen rannikkopuolustuksen painopistettä oli tarkoitus siirtää voimakkaasti lännen suuntaan, mutta se olisi vaatinut niin paljon maanhankintoja ja rakentamista, että myös Pohjanlahden ja Perämeren rannikon toimenpiteet jäivät loppujen lopuksi korjaustoimien luontoisiksi. On kuitenkin peilattava ratkaisuja sen hetken tilannetta vasten. Voidaan sanoa, että alueita pakkolunastettiin hieman ”yläkantiin” varmuuden vuoksi. Silti toimittiin sen hetkisin perustein, eikä sodan jälkeen millään ehditty hoitaa jokaista pientä tapausta erikseen. Oli pakko päästä suuriin ratkaisuihin, mikä oli loppujen lopuksi hyvä, koska myöhemmin jokaista muutosta varten ei tarvinnut ryhtyä uusiin pakkolunastuksiin tai muihin toimenpiteisiin. Toisaalta jatkosodan uudessa tilanteessa on havaittavissa aluekysymyksissä uusi piirre, kun aluekysymykset joissakin tapauksissa ohjasivat operatiivisia ratkaisuja, eikä niin kuin aikaisemmin, toisin päin. Alun perin länteen painottuneeksi suunnitellusta rannikkopuolustuksesta jouduttiin osittain luopumaan ratkaisemattomien aluehallintakysymysten takia.

Rannikkopuolustuksen järjestely 1950-luvulta alkaen

Useimmissa muissa maissa luovuttiin kiinteästä rannikkotykistöstä 1950-luvun alussa, ja Suomesakin asetettiin kiinteän rannikkotykistön mielekkyyden ja aluetarpeet ajoittain kyseenalaisiksi. Ei ymmärretty, että meri- ja rannikkopuolustuksen lähtökohdat olivat täysin erilaiset niissä maissa, joissa kiinteästä rannikkopuolustuksesta voitiin luopua toisen ja osittain jo ensimmäisen maail-

mansodan jälkeen.² Maissa, joissa oli voimakas laivasto ja sotilastukikohtia ympäri maailmaa, ei tarvittu rannikkotykiä.

Suomessa joukko-osastot ryhtyivät 1950-luvun alussa suunnittelemaan ja toteuttamaan rannikkopuolustusta pääosin vanhoihin perusteisiin ja vanhalla kalustolla. Suomen rannikkopuolustukselle kehitettiin myös liikkuvia joukkoja, jotka tarvitsivat erilaisia alueita kuin kiinteät joukot. Ensimmäiset liikkuvien rannikkopuolustusjoukkojen käytössä olleet alueet kuten Suomenlinna olivat niille täysin sopimattomat.

Talvi- ja jatkosodan jälkeen puolustusvoimien uudelleenjärjestelyt aiheuttivat uusien varuskuntien rakentamista ja laajamittaisia kiinteistöihankintoja, joilla rannikkopuolustuksessa korvattiin Laatokalla, Viipurinlahden alueella ja Suomenlahdella sijainneet kasarmi- ja linnakealueet samoihin aikoihin, kun jouduttiin miettimään uuden koulutushaaran, moottoroidun rannikkotykiä, tarvitsemia uudentyypisiä harjoitusalueita ja laivaston sijoituskysymyksiä. Rannikkopuolustuksen suurimpia aluehallintakysymyksiä oli tuolloin Porkkalan vuokra-alueen palautus Suomelle vuonna 1956, ja se näytti ratkaisevan pääosan ongelmista, mutta kansalaisten vastustuksen vuoksi ratkaisu ei ollut täydellinen.

Suomen rannikkotykiä sopi 1960-luvulla käyttöön otettuun alueelliseen puolustusjärjestelmään niin hyvin, että sen sijaan, että vanhentuneista rannikkopattereista ja niiden alueista olisi luovuttu, niiden käyttöä tehostettiin. 1960-luvun suuret kansainväliset kriisit tukivat päätöstä. Neuvostoliiton mahdollisia huomautuksia rannikkopuolustuksen painopisteen sijainnista liian idässä voitiin ennalta ehkäistä käyttämällä myös lännessä Hangon–Saaristomeren ja jopa Pohjanlahden vanhoja linnakkeita. Sotien jälkeen lunastettuja mutta käyttämättä jääneitä rannikon alueita voitiin käyttää reservinä, eikä vuoden 1950 suuren lunastuksen jälkeen juuri jouduttu lunastamaan uusia alueita.³ Tarpeettomiksi käyneitä rannikkopuolustuksen alueita voitiin lisäksi käyttää vaihtomaisina muiden valtion viranomaisien kanssa, jolloin jäljelle jääneitä alueita voitiin tarkoituksenmukaisesti laajentaa.

Muun maailman siirtyminen ohjuskalustoon sai Suomen rannikkopuolustuksessa aikaan päätöksen palauttaa vuoden 1944 jälkeen poistetut järeät patterit, joiden teho oli verrattavissa meritorjuntaohjuksiin. Hanke jäi kuitenkin puolitehen, koska muutaman kokeiluyksikön jälkeen luovuttiin jatkoasennuksista. Ryhdyttiin myös jo 1950-luvun loppupuolella miettimään rannikkotykiä mahdollisesti hankittavien kiinteiden meritorjuntaohjuspattereiden vaatimia alueita. Kun ohjuskaluston hankinta sekä laivastolle että rannikkotykiä mahdollistui 1960-luvun puolivälissä, kiinteistä asennuksista oli luovuttu eikä asennuksiin ajateltuja alueita tarvittu.

Kaupungeissa ja muilla kehittyvillä seuduilla sijaitsevat alueet tulivat kaupunkien kasvaessa ja asutuksen tihentyessä yhä arvokkaammiksi, ja suuret yhtenäiset sotilasalueet haittasivat liikennettä ja ampumisen asutusta, joten kaupungit ovat olleet erittäin halukkaita saamaan puolustusvoimien

² ” [...] if your fleet is superior and advances into enemy waters, our harbor fortifications are of use only as a protection against minor raiding operations of the enemy. But, if our fleet is not strong enough for such an advance, which in this case is made by the enemy, then our coast fortifications give indispensable protection to our inferior fleet. The most satisfactory course of action for our fleet is to advance into enemy waters and gain their command. This automatically protects our coastal zone from enemy attacks.” H. H. Frost: Coastal Operations, teoksessa *Journal of the United States Artillery* Vol. 55 No. 3 September 1921 s. 193.

³ Reservin käytön hyöty kävi ilmi muun muassa silloin, kun Neuvostoliitto puuttui Salpa-aseman maa-alueiden lunastuksiin niin, että alueiden lunastuksista poliittisista syistä jouduttiin luopumaan ja palauttamaan alueet entisille omistajilleen 1960-luvun loppupuolella. Pentti Heikkilä 4.7.2001.

alueita hallintaansa. Monella alueella kasvanut meriliikenne on haitannut rannikkotyökistön harjoitusammuntoja ja ammuntojen melu on toisaalta häirinnyt varsinkin pääkaupunkiseudun asukkaita. Erityisesti Helsingin ja osittain Espoon kaupunki on ollut erittäin kiinnostunut saamaan rannikkopuolustuksen alueet kaupungin omistukseen muun muassa virkistysalueiksi.

1960-luvun loppupuolella sodanjälkeisen rannikkopuolustuksen osatekijät oli selvitetty, ja voitiin ryhtyä kehittämään rannikkotyökistöaselajia voimakkaasti ja osittain myös luovuttamaan alueita. Merkittävin aluehallintakysymys koski Suomenlinnan pääsaaria. Suomenlinnan varsinaiset pääsaaret olivat vielä puolustusvoimien hallinnassa ja kuuluivat edelleen hallinnollisesti rannikkotyökistölle. Niitä jouduttiin käyttämään muun muassa niille täysin sopimattomien liikkuviksi tarkoitettujen joukkojen sijoituspaikaksi. Vaikka puolustusministeriö vuonna 1966 päätti luopua Suomenlinnasta, siitä luovuttiin lopullisesti kuitenkin vasta 1970-luvun alussa. Vuonna 1977 puolustusvoimilla oli hallinnassaan kuitenkin vielä noin 100 saarta ja luotoa, jotka olivat yhteispinta-alaltaan noin 2 000 hehtaaria.⁴ Puolustusministeriö luovutti vielä vuonna 1978 toistakymmentä pääkaupunkialueen saarta Helsingin kaupungille.

1970-luvun alussa laadittu RPT-72 -selvitys⁵ ohjasi kehitystä, kun rannikkopuolustusjärjestelmän perusteet oli saatu luotua. Uusien rannikkopatterien sijoittamiseen voitiin pieniä poikkeuksia lukuun ottamatta käyttää jo puolustusvoimien hallinnassa olevia alueita. Operatiiviset tekijät kuitenkin johtivat pieniin maanlunastuksiin. Tulenjohtoa ja ampuma-arvojen mittausta varten hankittiin muun muassa laser-etäisyysmittareita, joiden ansiosta alueiden tarve mittauksen apupisteinä väheni, joskin kotimaasta hankittujen mittareiden laatu osoittautui pettymykseksi ja apupisteiden käyttöön jouduttiin edelleen jonkin verran turvautumaan. Erityisesti pääkaupunkiseudulla voitiin kuitenkin luovuttaa useita alueita siviilikäyttöön. Toisaalta joillakin alueilla oli syytä siirtää rannikkotyökistön ampumatarvikevarastoja kauemmaksi asutuksen tieltä, jolloin paikoin ainoaksi mahdollisuudeksi jäivät ne saariston alueet, joista myös kunnat ja kaupungit olivat kiinnostuneita.

Rannikkopuolustukseen tarkoitettuja alueita on sotien jälkeen käytetty myös puolustusvoimien henkilökunnan virkistyskäyttöön. Tällä on myös pyritty hoitamaan saarten ja niillä olevien puolustuslaitteiden ja materiaalin vartiointia. Tätä voidaan pitää osittain jopa välttämättömänä, koska kiinteä vartiointi- ja valvontajärjestelmä puuttuu, vaikka sivullisille toimintaa on ajoittain ollut vaikea perustella. Järjestely on ollut käytössä sekä sellaisilla alueilla, joilla on ollut puolustuslaitteita että sellaisilla, joihin niitä on suunniteltu. Työllistämisen- ja aluepolitiikka on kuitenkin johtanut siihen, ettei kaikkia hankkeita ole koskaan ollut varaa toteuttaa, mikä on korostunut erityisesti pääkaupunkiseudulla.

Rannikkopuolustuksen alasajo 1990-luvulta alkaen

Kun 1980-luvun lopulla kevyet ja raskaat rannikkopatterit sekä meritorjuntaohjuspatterit oli saatu modernisoitua ja moottoroidun rannikkotyökistön kalusto täydennettyä riittäväälle tasolle, rannikkopuolustusta oli mahdollista supistaa vanhimmasta päästä. Rannikkopuolustuksessa 1990-luvulla alkanut tässä alasajoksi kutsuttu prosessi ei siten varsinaisesti alkanut valtioneuvoston selonteolla eduskunnalle maaliskuussa 1997 ja sitä seuranneilla selonteoilla, vaan niihin lähinnä kirjattiin vallitsevat tosiseikat.

⁴ Esitelmä Puolustushallinnon maapolitiikasta 7.3.1977, JOkok.

⁵ Rannikonpuolustustoimikunta 1972.

Julkisesti ei juurikaan keskusteltu vuoden 1998 organisaatiomuutoksessa perustetusta Kotkan Rannikkoalueesta, joka sijaitsee maan itärajan tuntumassa ja oli ainoa pääosin kiinteään rannikkopuolustukseen perustuva joukko-osasto. Joukko-osaston perustaminen voidaan kuitenkin ymmärtää geopolitiittisten tosiasioiden pohjalta, kun otetaan huomioon, että pääosa alarajon alussa lakkautetuista ja luovutetuista rannikkolinnakkeista sijaitsee Saaristomerellä ja Pohjanlahdella. Ratkaisu olikin ymmärrettävä, kun lisäksi otetaan huomioon vilkastunut merenkulku Venäjän uusiin satamiin Suomenlahden itäosassa sekä Baltian maiden liittyminen Natoon ja Euroopan unioniin. Vuoden 2004 selonteon pohjalta Kotkan Rannikkoalue muutettiin vuoden 2007 alusta joukko-osastosta joukkoyksiköksi.

Valtioneuvoston selonteista johtuvat muutokset eivät sinänsä johtaneet suuriin aluehallinnollisiin muutoksiin. Muutamista linnakkeista kuitenkin luovuttiin osittain niin nopeasti, ettei niiden uusilla omistajilla heti ollut resursseja alueita käyttää, vaan niiden käyttö luovutettiin kolmannelle osapuolelle. Suurimman muutoksen rannikkopuolustuksen niin kuin muihinkin puolustusministeriön hallinnassa olleisiin alueisiin aiheutti syksyllä 2000 puolustusministeriön, valtiovarainministeriön ja maa- ja metsätalousministeriön välillä solmittu aiesopimus puolustusministeriön kiinteistövarallisuuden siirtämisestä muille hallinnonhaaroille. Käytännössä tämä tarkoitti puolustusvoimien asuntojen, kiinteistöjen ja alueiden siirtämistä Kruunu-asunnoille, Senaatti-kiinteistöt Oy:lle ja metsähallitukselle. Siirtoajankohdaksi sovittiin myöhemmin 1.1.2002, jonka jälkeen merivoimat on vuokrannut tarvitsemansa alueet metsähallitukselta. Uudessa järjestelmässä otetaan huomioon puolustusvoimien alueita koskevat turvallisuus- ja muut määräykset. Kun merivoimat lakkaa vuokraamasta alueita ja ne siirtyvät muiden käyttöön, se merkitsee yleensä niin suurta muutosta, ettei alueiden vuokraaminen uudestaan puolustustarkoitukseen liene mahdollista. Uusi järjestelmä johtaa siten ainoastaan rannikkopuolustuksen alueiden vähenemiseen ja joustavuuden loppumiseen.

1990-luvun lopun ja 2000-luvun alun alueluovutukset toivat esille ennen Tarton rauhaa syntyneet epäselvyydet, jotka Tarton rauhalla kuitattiin selvityksestä, sekä myöhempien pakkolunastusten maanomistajien mahdolliset oikeudet lunastaa takaisin entiset alueensa. Aikaisemmin säädöksissä mainittu takaisinlunastusmahdollisuus ei enää ole voimassa, mutta eräiden entisten maanomistajien mielestä tällainen periaatteellinen oikeus olisi olemassa. Jos alueet on pakkolunastettu maanpuolustuksen tarpeisiin, joita ei enää ole, eikä niitä ole vuokrattu merivoimille, on herännyt kysymys olisiko entisillä omistajilla oltava takaisinlunastusoikeus.

Lopuksi

Ruotsin ja Venäjän sotaväki otti ennen Suomen itsenäisyyttä eri vaiheissa ja eri perustein käyttöönsä alueita, joista sittemmin on käyty pitkään kiistaa. Mitä halutumpi alue on ollut, sen pitempään siitä on kiistelty. Pitkäaikaisin kiista käytiin Vallisaaresta, josta alettiin neuvotella jo 1700-luvulla ja joka päättyi vasta 1960-luvulla, joskin saaren vesialueesta kiisteltiin vielä 1970-luvun lopulla. Vaikeimmat ongelmat ovat syntyneet niistä alueista, jotka otettiin rannikkopuolustuksen käyttöön ennen vuoden 1898 pakkolunastuslakia, koska ennen lakia ei ollut yksiselitteisen selviä säädöksiä eikä menettelytapoja.

Alueita on Suomen itsenäistyttyä pääosin otettu rannikkopuolustuksen hallintaan pakkolunastuksen kautta. Osa pakkolunastetuista alueista on kuitenkin ollut ensin sotaväen käytössä tilapäisjärjestelyin, minkä vuoksi ne myöhemmin tavalla tai toisella on pitänyt lunastaa tai palauttaa

omistajalleen. Jonkin verran näyttää alueita otetun käyttöön ensimmäisen maailmansodan aikana myös ilman minkäänlaista laillista perustaa, mutta nämäkin tapaukset selvitettiin niin hyvin kuin mahdollista kriisin jälkeen. Pakkolunastetuista alueista on pääsääntöisesti maksettu rahallinen korvaus, mutta joissakin tapauksissa on annettu vastaavat maa-alueet tilalle. Tätä tapaa käytettiin esimerkiksi Bomarsundin linnoitusta rakennettaessa ja jatkosodan jälkeen, mutta menettely osoittautui hankalaksi, koska oli vaikea ja hidasta päästä kaikkia tyydyttävään lopputulokseen. Korvausmaan löytäminen oli hankalaa ja sitä jouduttiin pakkolunastamaan muilta.

Harvinaisempi tapa saada alueita rannikkopuolustuksen käyttöön on ollut vuokrata niitä. Tätä yritettiin ennen ensimmäistä maailmansotaa ja sen alettua, mutta menetelmä osoittautui erittäin vaikeaksi varsinkin sota-aikana, kun alueita oli monta. Harjoitusalueita ja pieniä kohteita on kuitenkin ollut edullista vuokrata varsinkin, jos niiden käyttö on ollut rajallista. Joskus on tällaisia alueita saatu käyttää ilman korvaustakin. Vuokraus oli myös tapa saada alueita kiireellisissä tapauksissa nopeammin käyttöön ennen kuin pakkolunastusta ehdittiin suorittaa tai siihen saada määrärahoja. Tällainen menettely oli tavallinen 1920- ja 1930-luvulla itsenäisen Suomen rannikkopuolustusta luotaessa. Menettely edellytti erityisesti maanomistajan luottamusta siihen, että luvatut korvaukset saadaan myöhemmin, vaikka tarkkaa pakkolunastussummaa ei luonnollisesti voitu vielä vuokraushetkellä tietää.

Joitakin alueita on tarjottu puolustusvoimille ostettaviksi tai suostuttu myymään vapaaehtoisesti. Vapaaehtoiset kaupat on usein toteutettu pakkolunastusmenettelyllä, jolloin on välttytty monista aikaa ja rahaa vievistä kiistoista, ja maanomistaja on saanut paremmat edut kuin myynnistä. Joskus maanomistajat ovat pyytäneet alueensa pakkolunastusta sen takia, että jo suoritettujen lunastukset ovat tehneet jäljelle jääneet alueet liian pieniksi tai muuten käyttökelvottomiksi esimerkiksi maatilaksi.

Varsinkin toisen maailmansodan jälkeen on lähinnä pieniä ja harvoin käytettyjä alueita kuten tykkiasemia ja kaapelikoppeja varten pakkolunastettu alueet käyttöoikeudella eikä omistusoikeudella, jolloin käyttöoikeudesta useimmiten on maksettu kertaluontoinen korvaus. Tämä menettelytapa aiheutti kuitenkin jonkin verran hankaluuksia ja epäselvyyksiä vuoden 2002 hallinnansiirrossa. Samainen hallinnansiirto osoittautui myös hankalaksi niillä alueilla, joilla eri vapaaehtoiset maanpuolustusjärjestöt olivat ennen hallinnansiirtoa saaneet toimia vapaasti ja ilman korvausta.

Ratkaisevana tekijänä puolustusministeriön aluehankinnoissa ovat olleet puolustuspoliittiset syyt. Rannikkopuolustuksen tehtävänä on ollut suojata tärkeimmät satamat, niihin johtavat väylät ja niitä suojaavat merimiinoitteet sekä torjua maihinnousut hyökkääjän oletetuilla maihinnousualueilla. Tehtävien täyttämiseksi on rannikkotykistöllä pitänyt pystyä ampumaan joka kohtaan Suomenlahden rannikolla ja tärkeimmille alueille Pohjanlahden rannikolle. Tärkeimmille hyökkäysurille on pyritty kohdistamaan useamman patterin tuli.

Puolustuspoliittiset muutokset, esimerkiksi painopisteiden muutokset, ovat vaikuttaneet puolustushallinnon maapolitiikkaan. Myös ulkopoliittiset syyt ovat vaikuttaneet joukko-osastojen sijoitukseen. Emil Skogin ollessa puolustusministerinä tehtiin poliittisessa johdossa tietävästi esimerkiksi päätös, että puolustusvoimat eivät perusta uusia joukko-osastoja tai hanki harjoitusalueita sataa kilometriä lähempää itärajaa.⁶ Periaatetta ei näytä sovelletun rannikkopuolustuksen hallinnassa jo olleisiin itärajan läheisiin kohteisiin, jotka jäivät rannikkotykistön käyttöön jatkosodan jälkeen.

⁶ Mutila s. 52.

Rannikkopuolustuksen aluetarpeisiin on vaikuttanut myös jo sotien aikana haltuun otetut ja vielä sotien jälkeen tarpeelliseksi katsotut alueet. Tarpeen määrittelyyn vaikuttivat pitkälti Suomen suhteet Neuvostoliittoon, minkä vuoksi alueita tarvittiin myös Lounais- ja Länsi-Suomesta, jotta pystyttiin osoittamaan rannikkopuolustuksen tasapuolisuus. Lisäksi strategisesti ja operatiivisesti tärkeät alueet kuten pääkaupunkiseutu sekä satamiin ja mahdollisille maihinnousualueille johtavat urat ovat sanelleet rannikkopuolustuksen aluetarpeita.

Puolustusministeriöstä kehittyi 1900-luvulla merkittävä maa-alueiden haltija. Valtion omistaman maan haltijana 1970-luvulla se kilpaili toisesta sijasta tie- ja vesirakennushallituksen kanssa maa- ja metsätaloushallinnon jälkeen, jonka hallussa oli ylivoimaisesti eniten maa-alueita.⁷ Rannikonpuolustukseen tarvittavien alueiden laajuutta on vaikeaa yksiselitteisesti erottaa muista alueista, mutta pinta-alaltaan ne edustivat varsin pientä osaa puolustusministeriön alueista, vaikka ne lukumääräisesti olivatkin suhteellisen suuri osuus mainituista alueista. Vuonna 1995, jolloin voidaan sanoa rannikkotyökistöaselajin olleen suurin piirtein parhaimmassa kunnossa ennen 1990-luvun loppupuolella alkanutta alasajoa, esimerkiksi linnakesaaret edustivat noin 2,5 % puolustusministeriön hallinnassa olleiden maa-alueiden pinta-alasta.⁸ Vuoden 2002 hallinnansiirron jälkeen ei enää voida tällaisia yksiselitteisiä tilastoja antaa.

Rannikkopuolustuksen suhteet maanomistajiin ja muihin asukkaisiin ovat vaihdelleet tilanteesta riippuen. Ennen ensimmäistä maailmansotaa ja sen aikana saaristolaiset usein hyötyivät miehitetystä rannikkolinnakkeista, mutta kun tilanne kiristyi ja saaristolaisille määrättiin lisää rajoituksia ja annettiin muita määräyksiä, myös välit kiristyivät. Suomen itsenäisyyden alussa rannikkotyökistön suhteet saariston asukkaisiin olivat alussa hieman hankalat, kunnes asukkaat ja rannikkotyökistön henkilöstö oppivat luottamaan toisiinsa ja sodan epäselvät aluekysymykset oli selvitetty. Sen jälkeen suuret hankaluudet ja aluekiistat ovat lähinnä koskeneet valtion ja kuntien välisiä epäselvyyksiä alueiden omistussuhteissa lukuun ottamatta jatkosodan jälkeistä aikaa, jolloin sotienjälkeisten epäselvyyksien vuoksi myös yksityiset maanomistajat olivat tyytymättömiä maanhallintakysymysten hoitoon.

Yksityisten maanomistajien kanssa käydyt aluekiistat ovat useimmiten koskeneet pieniä alueita, vaikka muutamat ovat saaneet suhteellisen suurta huomiota osakseen. Mitä pitempään on kulunut edellisestä sodasta, sitä voimakkaammat ovat olleet siviiliyhteiskunnan reaktiot. Ainoa suuri alueita koskeva avoin kiista puolustusvoimien ja yksityisten maanomistajien välillä on koskenut Porkkalan vuokra-alueen palautusta. Puolustushallinnon edustajat ovat ajoittain osoittaneet tiettyä taitamattomuutta aluekysymysten hoidossa siviilien kanssa, mikä osittain on johtunut kiireestä, tarpeesta salata operatiivisia suunnitelmia sekä sotilas- ja siviilihenkilöstön kyvyttömyydestä tuoda omat näkökantansa selvästi esille.

Yhteistoiminta rannikkopuolustuksen ja muiden viranomaisten välillä on usein ollut kitkatonta ja joustavaa. Tosin kyse on useimmiten ollut pienistä aluekysymyksistä, jotka on ollut helppo ratkaista. Muutamia poikkeuksia lukuunottamatta ei ole ollut suuria alueita, joita muut viranomaiset olisivat halunneet, eikä sellaisia juridisia perusteita, joilla ne olisi voitu ottaa väkisin. Jatkosodan jälkeen asetetut maanlunastuslautakunnan tosin ottivat muutamia alueita haltuunsa uuden rajan takaa evakuoituja kalastajia varten, mutta luovutettujen alueiden merkitys rannikkopuolustukselle oli vähäinen.

⁷ Esitelmä Puolustushallinnon maapolitiikasta 7.3.1977, JOkok.

⁸ Yhteenvedo puolustusministeriön hallinnassa olevista kiinteistöistä 12.1.1995, kansio Yleistietoja, PIMoa.

Jatkosodan jälkeen syntyi erityisesti pääkaupunkiseudulla erilaisia pyrkimyksiä saada rannikko-puolustuksen alueita eri yhdistysten ja järjestöjen tai kaupungin asukkaiden vapaa-ajan käyttöön. Tietyt alueet näyttävät olleen haluttuja pelkästään senkin takia, ettei niitä saatu ja niihin pääsy oli kiellettyä. Hyökkäykset rannikopuolustuksen aluehallintaa vastaan ovat selvästi olleet myös poliittinen keino ajaa omia asioita.

Suomessa käytetty rannikopuolustusjärjestelmä on johtanut siihen, että alueista on pidetty kiinni vaikka alueiden hallintoa ja hoitoa on resurssien puutteiden takia laiminlyöty. Tilanne on johtanut siihen, että paine laiminlyötyjen alueiden luovuttamiseen muuhun käyttöön on kasvanut, koska ulkopuolisten on ollut vaikeaa ymmärtää käyttämättömien ja hoitamattomien alueiden arvoa alueelliselle puolustusjärjestelmälle, eli sitä suurempaa kokonaisuutta ja järjestelmää, joille alueet ovat olleet välttämättömiä. Valitun linjan oikeellisuutta on ollut rauhan aikana vaikeaa todistaa muuta kuin sotien kokemusten perusteella.

Muita suuria kokonaisuuksia ovat olleet Suomenlinnan linnoituspiiri, räjähteiden varastointi ja varastojen suoja-alueet ja muun sotilaallisen toiminnan suoja-alue. Lisäksi merivoimien toimintamahdollisuuksien turvaaminen ja tärkeiden alueiden suojaaminen ovat vaatineet alueiden pitämistä rannikopuolustuksen hallussa kriisiaikaa varten, vaikka niitä ei ole voitu miehittää eikä pitää yllä rauhan aikana.

Vaikka erilaisin selvityksin ja suunnitelmin on pyritty aluehallinnan pitkäjänteisyyteen, siinä on harvoin onnistuttu. Rannikopuolustuksen selvät ja kiireelliset aluetarpeet on pitänyt hoitaa nopeammin kuin pitkän tähtäimen suunnitelmat ovat antaneet myöten. Pitkän tähtäimen suunnitelmista on taas suuri osa jäänyt toteumatta johtuen muun muassa taloudellisista syistä tai toteutettu vasta äärimmäisessä tilassa kuten sodan uhan aikana. Pitkäjänteisillä ohjelmilla on usein pystytty täydentämään tai korjaamaan jo tehtyjä ratkaisuja. Koska aluekysymyksiä on jouduttu hoitamaan harvoin, operatiivisesta suunnittelusta vastaavien upseerien taidossa hoitaa niitä on ollut puutteita, eikä selvää järjestelmää ole ollut. Aluekysymysten välillä on ollut pitkiä taukoja, jolloin kokemus, tieto ja taito aluekysymysten hoitamiseen on hävinnyt.

Aluehallinnan suunnittelussa on ollut havaittavissa puutteita ainakin 1900-luvulla. Operatiivisten ja hallinnollisten asianhoitajien välillä tiedonvälitys on ajoittain ontunut. Rannikopuolustuksesta vastaavat upseerit ovat usein painottaneet taktisia, operatiivisia ja strategisia näkökulmia, kun taas hallinnollisista asioista vastanneet puolustusministeriön virkamiehet ovat painottaneet taloudellisia ja poliittisia näkökulmia.⁹

Rannikopuolustuksen alueista on pääosin luovuttu ulkopuolisten painostuksen vuoksi tai osana vaihtokauppoja, joilla on saatu rannikopuolustukselle tai muille puolustusvoimille paremmin sopivia alueita tilalle. Joillakin käyttämättömillä alueilla on ollut vaihtoarvoa ja niitä on pidetty sen takia puolustusvoimien hallinnassa. Pääkaupunkiseudulla tällaisista alueista luovuttiin vaihtokauppojen kautta pääosin jo 1970-luvulla.

Vasta ulkopoliittiset muutokset 1990-luvulla, rannikopuolustuksen asejärjestelmien asteittainen muuttuminen kiinteistä liikkuviksi, rannikkotyökistön liittäminen merivoimiin ja 2000-luvulla toteutettu puolustusministeriön kiinteistövarallisuuden siirtäminen muille viranomaisille ovat saaneet merivoimat luopumaan tarpeettomista alueista ilman ehtoja. Uuden aluehallinnan myötä näyttää lisäksi selvältä, että rannikopuolustukselle ei vuokrata metsähallitukselta ylimääräisiä alueita, vaan ne annetaan muuhun käyttöön. Uuden järjestelmän myötä hävisi myös aluehallin-

⁹ Tiedonvaihdon puute on tullut esille melkein kaikissa tätä työtä varten tehdyissä haastatteluissa.

nan joustavuus, sillä metsähallituksen muille luovutettuja alueita on ilmeisen vaikea saada takaisin rannikkopuolustuksen hallintaan, joten niiden määrä vähenee vähitellen entisestään.

Suomen kaltaisen maan, jonka ydinalueita syystä on kutsuttu Meri-Suomeksi, ei lähitulevaisuudessa voi kuitenkaan olettaa kokonaan luopuvan rannikkopuolustuksesta, vaikka sen muoto ja välineet ja niiden myötä siihen tarvittavat alueet ajan kuluessa muuttuvat ja vähenevät. Opetusneuvos ja rannikkotykistöupseeri Antero Rautavaara on ilmaissut asian osuvasti toisen maailmansodan aikana kirjoittamassaan runossa:¹⁰

*”Kellä saaret ja selät on hallussaan,
kenen haaksien soutu on vapaa,
hällä aina on avaimet mannermaan, eikä vertaistaan voimassa tapaa.”*

¹⁰ Silvast s. 56.

Lähteet

1. ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Kenraalikuvernöörin kanslia (KKK)

- Fa 1678:59, Fa 101 N:o 100

Venäläiset sotilasasiakirjat 1808–1918 (VeSa)

- VeSa 255, 3835, 3959, 3989, 14781, 14886, 15603, 15624

Mikrofilmit (Mf)

- SEN 1000, 1003, 1646, 1654, VN 98

Sotasaaliskeskusosasto ja sotasaaliskonttorit 1918–1922, järjestämätön (SSK)

Rakennushallituksen arkisto (RHArk) 1918–1935

- Hl 1:1, Hl 1:2, Hl 1:4, Hl 1:5, Hl 1:12, Hl 2:2, Hl 3:5, Hl 3:6, Hl 3:16

Luotsi- ja majakkalaitoksen arkisto (LML)

- salaiset asiakirjat 1907–1917, Eh 1

Ålands Landskapsarkiv (ÅLLA), Maarianhamina

Kronofogdens arkiv

- Ea, Eb, Ec, Ed 1–8, Ee 1–8, Ef, Eg 1–3, Eh, Ei 1–3
- Hd, Hg:2

Privatpersoners arkiv

- Carl Ramsdahls samling (CRS) 9:1, 9:11, 10:3, 10:4
- H. S. Tamlanders arkiv 4, 5, 7
- Sverre Scotts samling B 1:1, 2:1, 2:2, 2:3, 2:4, 2:5, E 1:1, 1:2, 1:4
- Martin Isaksson samling 1 (MIS 1)

Bomarsundsamlingen

Åländska demoleringsdetachmentet (ÅDD)

- Ea:4

Särskilda samlingar, kopiesamlingen

- K 3, 16, 17, 18, 29, 46, 77, 84:23, 84:27, 86:6, 87:20, 89:15, 98, 103, 101:17

Särskilda samlingar, Ålansfrågan

- KÅ 1, 3, 7, 8, 9, 10:4, 10:5, 11:8, 11:12, 12:1, 12:2, 12:17, 12:18, 13:3, 13:17, 15, 16, 17:1, 17:5, 17:10, 20
- Johan Wikmanin muistelmät vuodelta 1918

Föglö länsmandistrikt brevkonsept 1915–1920

- Da 7

Sota-arkisto (SArk), Helsinki

Puolustusministeriön teknillinen osasto

- saapuneet yleiset kirjelmät 1919–1920, Ea 1–16
- salainen kirjeistö 1920, F I 2; 1921, F I 6; 1938, T19637/2

Puolustusministeriön kiinteistöosasto, Viipurin läänin maa-alueiden pakkolunastuksia koskevia asiakirjoja vuoteen 1939 saakka

- T17862, kansiot A/XII/984, A/XIV/1001, A/XXXI/1120 D/X/1261, D/XII/1277, A/XX-XII/1132
- T17863, kansiot A/I/907, A/I/908, A/II/910, A/II/912, A/II/914, A/III/920, A/IV/930, A/VII/950, A/VIII/956, A/X/969, A/X/972, A/XIV/999, A/XIV/1006, A/XIX/1031, A/XIX/1033, A/XIX/1034, A/XIX/1037, A/XXI/1045, A/XXI/1047, A/XXII/1055, A/XXII/1056, A/XXIII/1061, A/XXIV/1063, A/XXIV/1064, A/XXIV/1065, A/XXV/1075, A/XXV/1083, A/XXVII/1084, A/XXV/1085, A/XXVII/1087, A/XXVI/1090, A/XXX/1115, A/XXXI/1121, A/XXXI/1122, A/XXXIV/1157, H/36/1006 I

Yleisesikunta

- toimisto I kirjeistö 1925, T2857/10
- toimisto I, T2858/2
- Os Ia kirjeistö 1918/23

Päämaja/Puolustusvoimain Pääesikunta Op. 1

- T15709/9

Pääesikunnan järjestelyosaston julkinen ja salainen arkisto Hh 1919–1962

- T22104/Hh 29

Pääesikunnan Meripuolustusosaston salainen kirjeenvaihto 1954–1956

- Salainen kirjeistö T23107/F2, F3, F4, F6, F8
- OT-kirjeistö 1955–1956, T23107/F9

Puolustusvoimain Pääesikunnan merivoimatoimisto (Op. 2) 1944–1945

- T24099/F1, F4

Puolustusvoimain Pääesikunnan/Päämajan merivoimatoimisto (Op. 2) 1940–1941

- T2859/2

Päämajan linnoitustoimiston/linnoitusosaston maanlunastustoimisto 1940–1944
 – T12706/7, 8, 9, 10; T12707/1, 3, 4, 5, 7, 10, 12, 14, 15, 16, 17; T12708/2, 5, 6

Merivoimien esikunnan rakennustoimisto 1940–1952, maalunastukset
 – T17371/2212, T17388/2517, T17411/2676, 17415/2740, 17424/2855, 17426/2889, 17464/3074

Merivoimien esikunnan vuoden 1940 kenttävarustus-, linnoitus-, sulutus- ja pioneerikirjeenvaihto
 – T9696/2

Merivoimien esikunta, valokuvia pattereista, alueista, laivoista
 – T17467/3132 kaksi albumia ja laatikko

Itä-Suomenlahden Rannikkoprikaati/Haminan Rannikkolinnakkeisto esikunta
 – T13535/100

Sotahistoriallisesta toimistosta saatuja haja-asiakirjoja, rannikkopuolustusta koskevia
 – T20253/18

Pikkukokoelmat
 – PK 1481, kenraaliluutnantti Reino Arimo teokseen ”Suomen linnoittamisen historia 1918–1944” liittyvää aineistoa sekä muistiinpanoja omasta osallistumisesta linnoitustoimintaan 1955–1961

Puolustusministeriön arkisto (PIMArk), Helsinki

Aluehallintaan liittyvät asiakirjat, alueen mukaan järjestetyt kansiot

- Dragsfjärd, Öro, Lilla Krokö jne
- Dragsfjärd, Örön linnake
- Dragsfjärd, Skinnarvik
- Espoo, Sähköteknillinen tutkimuskeskus jne
- Hanko, kaavat jne
- Hanko, Russarö Storlandet
- Hanko, Storlandet jne
- Hanko, Storlandet, Russarö
- Hanko, Tilusvaihto jne
- Hanko, varastoalue jne
- Helsinki, Helsingin lähiympäristön saarien vesialueiden omistuksen selvitys jne
- Helsinki, Hernesaari jne
- Helsinki, Itä-Pihlajasaaren tunnelialue jne
- Helsinki, Itä-Pihlajasaari jne
- Helsinki, Kaartin kasarmi jne
- Helsinki, Kantola (Isosaari) jne

- Helsinki, Katajanokka
- Helsinki, Länsi- ja Pikku-Mustasaari jne
- Helsinki, Melkki jne
- Helsinki, Pikku-Mustasaari jne
- Helsinki, Santahamina
- Helsinki, Santahamina jne
- Helsinki, Santahaminan vanhoja asiakiroja
- Helsinki, Santahaminan vahoja karttoja jne
- Helsinki, Sipoo, Handskholmen ja Handskholmsklippan jne
- Helsinki, Suomenlinnan hoitokunta jne
- Helsinki, Taivallahden kasarmi jne
- Helsinki, tilusten vaihdot jne
- Helsinki, Vallisaari
- Helsinki, Vantaan ja Helsingin karttoja jne
- Helsinki, Viikki jne
- Helsinki, Willinki
- Helsinki, vuokrasopimusten jatkaminen jne
- Helsinki, yleisiä asioita jne
- Hollola-Juva, Inkoo jne
- Inkoo
- Inkoo, Porsö-Porsöklobb
- Inkoo, Stor-Fagerö jne
- Kirkkonummi, Järvö
- Kirkkonummi, Porsö jne
- Kirkkonummi, Stor-Träskö
- Kirkkonummi, Upinniemi jne
- Kirkkonummi, venesatama jne
- Kirkkonummi, viestiasema jne
- Korppoo, Bokulla jne
- Korppoo, Gyltö jne
- Korppoo, Gyltö lisä
- Korppoo, Gyltön saari
- Korppoo, Lökhölmans patteri patteri jne
- Korppoo, Lökhölmans jne
- Korppoo, Ormskär
- Korppoo, Utö
- Korppoo, Utön varuskunta
- Korppoo, Utön varuskunta (vuoden 1912 lunastus)
- Kotka, Kirkonmaa 1931, 1950, 1951 jne
- Kotka, Kymnlinna jne
- Kotka, Rankin saari jne
- Kustavi, Isokari
- Kustavi, Katanpään linnake
- Kustavi, Lypertön linnake, Isokari

- Lypertön linnake jne
- Mustasaari, Huoltorakennus jne
- Porvoon mlk, Hasselö jne
- Porvoo yleissuunnitelma jne
- Raippaluoto, Sommarö jne
- Raippaluoto, Sommarö, Norrskär
- Rauma, Pursikatu 6 jne
- Ruotsinpyhtää, Lehtisen saari jne
- Sipoo, Eestiluodot jne
- Tammisaaren maalaiskunta, saaret Porsskär jne
- Tammisaari, Hästö-Busö jne
- Tammisaari, Jussarö jne
- Tilusvaihdot jne
- Turku, Latokarin alue jne
- Uusikaupunki, Janhua
- Uusikaupunki, Janhua I
- Uusikaupunki, Janhua II
- Vaasa, kasarmialue jne
- Virolahti, Ravijoen alue jne
- Virolahti, Ruissaari jne
- Vuokrasopimusten jatkaminen jne

Aluehallintaan liittyvät asiakirjat, arkistotunnuksella varustetut kansiot

- Hd:1, Hd:3, Hd:4, He I:1,2,3; He II:1, 4, 5,20; He III:2,20; Hd:1, 3, 4, 25; Hf:1

Aluehallintaan liittyvät asiakirjat, uudemmat asiakirjat, kansiot

- Asiakirjoja vuoteen 1976, Alajärvi jne
- Asiakirjoja vuoteen 1976, Helsingin Pohjoisranta jne
- Asiakirjoja vuoteen 1976, Oulainen jne

Aluehallintaan liittyvät uudet asiakirjat 1999–2004

Puolustuslaitoksen majoitustoimikunnan pöytäkirjat 1945–1992

- Cg 1, Cg 2, Cg 3, Cg 4, Cg 5, Cg 6, Cg 7, Cg 8, Cg 9, Cg 10, Ch 1, Ch 2

Kiinteistö- ja ympäristöosaston omistusasiakirjat (PIMoa)

- kunnat ja paikkakunnat A–Ö

Kiinteistö- ja ympäristöosaston karttakokoelma (PIMkak)

- Pakkolunastus/kiinteistökartat 11 Haapasaari (Vanhakylämaa), 13 Mäkiluoto, 14 Obbnäs (Järvö), 33 Mustamaa

Kiinteistö- ja ympäristöosaston kiinteistökirjat (PIMkk)

Kiinteistö- ja ympäristöosaston kunta-mapit (PIMkm)

Kiinteistö- ja ympäristöosaston luvat ja sopimukset (PIMls)

Museoviraston arkisto (MvA), Helsinki

Venäläisen insinöörikomennuskunnan karttoja ja piirustuksia (VIK)

- Kartat VIK 3, 5, 7

Museovirasto, Suomenlinna (MVSL), Helsinki

- Kartat lähisaaret (LS) 9, 19
- Suomenlinnaa koskevat mietinnöt

Ålands Länsstyrelses arkiv (ÅLArk)

Brevdiarium II för landskansliet 1919

Landskansliets brevdium 1940–1941, 1944

- Aa:20, 21, 25

Landskapets bref- och supplikdiarium 1918

- Ankomna skifvelser
- Inlämnade ansökningar

Skrivelser från myndigheter inom Åland år 1919,

- Ea:5

Skrivelser från myndigheter utom Åland år 1919

- Ea:4, Ea:6

Ålands Museibyrås platskontor (ÅmKp), Kastelholm

Karttakokoelma

- Bomarsundin kartat
- Ritningar 1–100 översättningar

Sekalaisen arkiston kansiot

- Arkivuppgifter och uppgifter om arkiv
- Arkivforskning
- Lantmäteriförrättningar före 1936
- Lantmäteriförrättningar 1936–1937
- Militärhistoriska tidskrifter med anknytning till Bomarsund
- Samtida litteratur
- Museiverket, arkeologiska kommissionens arkiv

- Ströuppgifter från resehandböcker och dyligt
- Lantmåteriförrättninga – kartor
- Litteratur
- Arkivuppgifter rörande Bomarsund, Finlands riksarkiv
- Bibliografier och litteraturlistor
- Arkivbilder ur Ålands Museums fotosamling
- Tidningsurklipp
- Museer och arkiv, Finland
- Museer och arkiv, Sverige
- Tavlor och skildringar
- Militärhistoria
- Källmaterial
- Bomarsunds översiktsplaner
- Prästö begravningsplatser
- Huvudfästet
- Prästötornet
- Notvikstornet
- Bomarsunds gård
- Bebyggelse Skarpans
- Telegrafan på Prästö
- Prästö
- Fastigheter
- Den juridiska grunden för vården av Bomarsund
- Ryska ingenjörsåkrens ritningsamling, modellritningar
- Handlingar rörande Bomarsund jämte Prästö (useita kansioita)

Pääsikunnan operatiivisen osaston arkisto (PEop-osArk), Helsinki

- Porkkalan palautukseen liittyvät asiakirjat (kokoelma)
- Valvontakomissioon liittyvät asiakirjat (kokoelma)

Pääsikunnan huolto-osaston arkisto (PEh-osArk), Helsinki

- Vuoden 2001–2003 asiakirjat (esikuntajärjestelmässä)

Saaristomerens Meripuolustusalueen esikunnan arkisto (SmMepaEArk), Pansio

- Yksittäisiä alueluovutuksiin liittyviä asiakirjoja 1999–2002

Porkkalan Rannikkopatteriston arkisto (PorkRPstoArk), Upinniemi

- Sekalaiset Porkkalan palautukseen liittyvät asiakirjat

Helsingin kaupunginarkisto (HKA), Helsinki

- Komiteamietinnöt N:o 16

Rauman kaupungin keskusarkisto (RauKArk), Rauma

- Kaupunginhallituksen pöytäkirjat 21.4.1941, 21.10.1946, 1954

– Kunnalliskertomus 1956

RGА VMF (РГА ВМФ, Российский Государственный Архив Военно-Морского Флота Rossijski gosudarstvennyi arhiv vojenno-morskogo flota, Venäjän valtiollinen merivoimien arkisto), Pietari (f. = fond, o.=opis, d.= dela)

f. p-29 Morskaja istoričeskaja komissija pri istoričeskom otdelē Operativnogo upravlenija štaba RKKF

– o. 2, d. 43

f. 315 Materialy po istorii russkogo flota (kollekcija)

– o. 1, d. 1204

f. 418 Morskoi generalnyi štab

– o. 1, d. 258, 285, 304, 316, 452, 453, 454

f. 479 Štab komandujuščego flotom baltijskogo morja (1908–1917)

– o. 1, d. 393

– o. 8, d. 585

f. 522 Upraleniē stroitelja Abo-Alandskoi ukreplennoi pozitsii (1916–1918)

– o. 1, d. 175

f. 716 Morskoi štab verhovnogo glavnokomandujuščego (stavka) (1914–1917)

– o. 1, d. 112

f. 897 Otdelnyi batalon artillerii primorskogo fronta morskoi kreposti imp. Petra Velikogo (1915–1918)

– o. 1, d. 23

f. 949 Štab morskoi kreposti imp. Petra Velikogo (1913–1918)

– o. 1, d. 44, 63, 72, 143, 146

f. 952 Štab Abo-Alandskoi ukreplennoi pozitsii (1914–1918)

– o. 1, d. 149, 193, 196

f. 953 Upraleniē natšalnika oborony i artillerii primorskogo fronta morskoi kreposti imp. Petra Velikogo. Berogovaja oborona finskogo zaliva (1913–1918)

– o. 1, d. 99, 100, 137, 140, 360

f. 1276 Panajev Platon Arkadevič, starši leitenant (1884–1915?)

– o. 8, d. 428

f. 1343 Upraleniē natšalnika in ženerov i stroitelja sveaborgskoi kreposti (?–1918)

– o. 2, d. 466, 836

f. 1345 Upraleniye natsálnika artillerii sveaborgskoi kreposti (?–1918)

– o. 1, d. 200, 205

Krigsarkivet (KrA), Tukholma

Generalstabens utrikesavdelnings 1908–1937, hemliga arkiv Serie F IV, Handlingar rörande Åland

– volym 1–3 Ålands Detachmentet (ÅD)

– volym 4–7 Ålands Demoleringsdetachment (ÅDD)

Finska rekognoseringsverket

– 410 Finska handritade kartor, 411 (serie b), 411,1 (serie a)

Utländska kartor: Finland, stads- och fästningsplaner

– Sveaborgs översiktsplaner

– Hangö

– Svartholm

Enskilda fotoalbum

– kapten Anders Haeffners fotoalbum Åland

Yksityisarkistot

Artturi Paasosen kokoelma (APkok, Tapio Skogin ja Seppo Paasosen hallussa)

– sosiaalitarkastaja Artturi Paasonen: Tutkielma Varuskuntien sijoitus ja puolustusministeriön rakennustoiminta 1949–1972.

Harry Österkvistin kokoelma (HÖkok, Harry Österkvistin hallussa)

– Mustasaaren (ruotsiksi Korsholm) kunnallispolitiikassa syntyneitä asiakirjoja.

Johan Lambert Rikaman kokoelma (JRkok, Juhani Rikaman hallussa)

– Eversti J. L. Rikaman kertomus suorittamastaan Suomen rannikkotyökistön modernisoimis- ja sijoittamis- ja uuden ampumamenetelmän luomistyöstä.

– Muut sekalaiset asiakirjakopiot.

Johanna Pakolan kokoelma (JPkok, Johanna Pakolan hallussa)

– Katanpään (Lypertön) linnaketta koskevia kopiota Sota-arkiston asiakirjoista.

– John L. Keskievarin kuvaus ”Kustavin suojeluskunnan toiminnasta 1917–1944” vuodelta 2001.

Jouko Okon kokoelma (JOkok, Jouko Okon hallussa)

– Puolustusministeriön aluehallintaan liittyviä yleisiä asiakirjoja.

Kenneth Gustavssonin kokoelma (KGkok, Kenneth Gustavssonin hallussa)

- Filosofian tohtori Kenneth Gustavssonin Ahvenanmaan rannikkopuolustusta koskeva asiakirjakokoelma.

Ove Enqvistin kokoelma (OEkok, Ove Enqvistin hallussa)

- Kommentaja Ove Enqvistin vuosina 1979–1999 eri teoksia varten kokoamia asiakirjoja ilman lähdemerkintöjä.

Pekka Niemen kokoelma (PNkok, Pekka Niemen jälkeläisten hallussa)

- Kapteeni Reino Herman Niemen päiväkirjat tykkiasennuksista 1927–1945.
- Sekalaiset asiakirjakopiot Lypertön linnakkeeseen liittyen.

Teemu Leivon kokoelma (TLkok, Teemu Leivon hallussa)

- Teemu Leivon kadettitutkimuksensa (Kiinteän rannikkotyökistön uudelleenryhmittäminen Pariisin rauhansopimuksen jälkeen, Maanpuolustuskorkeakoulun tutkielma, Kadettikurssi 81, rannikkotyökistölinja, 1998) kirjoittamista varten ottamia kopiota Sota-arkiston asiakirjoista.

Uolevi Tirrosen kokoelma (UTkok, Uolevi Tirrosen hallussa)

- Everstilutnantti Uolevi Tirrosen Kotkan Rannikkopatteriston historiikin (KotRPsto, Kotkan Rannikkopatteristo 1918–1993, Rannikkotyökistön Upseeriyhdistys r.y., Helsinki 1994) kirjoittamista varten ottamia kopiota Sota-arkiston asiakirjoista.

2. PAINETUT LÄHTEET

Arvio puolustusvoimien tämänhetkisestä tilasta ja suorituskyvystä sekä kannanotto puolustusvoimien kehittämisen suunnitelmiin ja puolustusmäärärahoihin 1990-luvulla, komiteamietintö 1990:57, Helsinki 1991.

Berättelser af Militie-Expeditionen i Kejsrerliga Senaten för Finland 1885–1887, Helsingfors 1888. Ehdotus hallituksen esitykseksi Eduskunnalle pakkolunastusmenettelyä koskevan lainsäädännön uudistamisesta, Lainvalmistelukunnan julkaisuja ; 1967:2, Helsinki 1967.

Ehdotusta pakkolunastusmenettelyn yksinkertaistamiseksi laatimaan asetetun Pakkolunastusmenettelykomitean mietintö, Komiteamietintö. B ; 1965:32, Helsinki 1965.

Euroopan turvallisuuskehitys ja Suomen puolustus. valtioneuvoston selonteko eduskunnalle 17.3.1997, VNS1/1997 vp, Helsinki 1997.

Författningar rörande Militärväsendet i Finland från åren 1887–1890, Helsingfors 1890

Harvia, Yrjö: Helsingin esikaupunkiliitos. Mietintö N:o 10, erikoisselvitys itäisen saariston liitosalueesta, Degerö, Villinge, Santahamina ja Mjölö Helsingin maalaiskunnassa, Helsingin kaupunki, Helsinki 1936.

Harvia, Yrjö: Helsingin esikaupunkiliitos. Päämietintö (Mietintö N:o 1), Helsingin kaupunki, Helsinki 1936.

Helsingin saaristo ja merialue. Osayleiskaavan selostus nro 10350, Helsingin kaupunkisuunnitteluviraston kaavoitusosaston selvitys 1996:2.

Helsingin saaristo ja merialue. Osayleiskaava, vastineet lausuntoihin ja mielipiteisiin, Helsingin

- kaupungin kaavoitusosaston selvitys 1996:1.
 Helsingin saaristo ja merialue. Osayleiskaavan selostus nro 10350, Helsingin kaupunkisuunnitteluviraston kaavoitusosaston julkaisu 1997:6.
- Helsingin yleiskaava 1992: Selostus, Helsingin kaupunkikanslian julkaisusarja A 31/1992.
- Internationella avtal och dokument rörande Åland 1856–1992, Ålands kulturstiftelse, Mariehamn 1993.
- Kadettiupseerit 1920–2000, Kadettikunta r.y. ja Upseeriliitto r.y., Helsinki 2000.
- Kolmannen parlamentaarisen puolustuskomitean mietintö, komiteamietintö 1981:1, Helsinki 1981.
- Kostiainen, Raimo ym: Helsingin saariston ja merialueen osayleiskaava, I osayleiskaavaluonnos, Helsingin kaupungin kaupunkisuunnitteluviraston yleiskaavaosaston julkaisu YB:9 A/1989.
- Kostiainen, Raimo ym: Helsingin saariston ja merialueen osayleiskaava, II liiteosa, Helsingin kaupungin kaupunkisuunnitteluviraston yleiskaavaosaston julkaisu YB:9 B/1989.
- Kyminlinna-toimikunnan raportti, Kotkan kaupunki, Kotka 1992.
- Lahti, Tuula ja Permanto, Timo: Helsingin edustan saarist selvitys osa I, Rantoja, merialuetta ja saaria koskevat perustiedot, Helsingin kaupungin kaupunkisuunnitteluviraston yleiskaavaosaston julkaisu YB:5/86.
- Lahti, Tuula ja Permanto, Timo: Helsingin edustan saarist selvitys osa III, Liitteet, Helsingin kaupungin kaupunkisuunnitteluviraston yleiskaavaosaston julkaisuja YB:5/86.
- Luonnonsuojelu ja virkistyskäyttö Porkkalan saaristossa. Porkkalan saaristotyöryhmän raportti, Uudenmaan Läninhallituksen julkaisusarja 1991:2, Helsinki 1992.
- Löfgren, Kaj-Erik: Helsingin merilinnoitusten inventointi kesällä 1972, Museoviraston selvitys, 1972.
- Malevinskaja, M. E. (toim.): Spravotšnik po fondam (1917–1940), tääst I, Russko-Baltijski informatsionnyi tseñtr, Sankt-Peterburg 1995.
- Malevinskaja, M. E. (toim.): Spravotšnik po fondam, korabli i suda (1917–1940), tääst II, Russko-Baltijski informatsionnyi tseñtr, Sankt-Peterburg 1995.
- Mazur, T. P. (toim.): Annotirovannyi rejest opisei fondov (1696–1917), Russko-Baltijski informatsionnyi tseñtr, Sankt-Peterburg 1996.
- Pakkolunastusmenettelyä koskevan lainsäädännön uudistaminen, Laintarkastuskunnan lausunto; 1968:2, Helsinki 1968.
- Parlamentaarisen puolustuskomitean mietintö, komiteamietintö 1971:A18, Helsinki 1971.
- Parlamentaarisen sotatilalakikomitean mietintö, komiteamietintö 1988:40, Helsinki 1988.
- Parlamentaarisen valmiuslainsäädäntökomitean mietintö, komiteamietintö 1979:60, Helsinki 1979.
- Permanto, Timo: Helsingin edustan saarist selvitys osa II, Eräiden Helsingin edustan saarten inventointi, Helsingin kaupungin kaupunkisuunnitteluviraston yleiskaavaosaston julkaisu YB:5/86, Helsinki 1986.
- Pravitelstvennije rasporjaženi po Morskomu Vedomstvu (Morskoje vedomstvo) 1914.
- Rakennetun ympäristön suojelu, esikaupunkialueiden yleiskaava, liiteraportti, Helsingin kaupungin kaupunkisuunnitteluviraston yleiskaavaosaston julkaisu YB:14/78, tarkistettu 2.5.1980, Helsinki 1980.
- Saarten rakennusinventointi, Helsingin kaupungin kaupunkisuunnitteluviraston yleiskaavaosaston

julkaisu YB: 15/86, Helsinki 1986.

Suomen Asetuskokoelma 1809–2004.

Suomen ja Venäjän välisten Tartossa pidettyjen rauhanneuvottelujen pöytäkirjat kesäk. 12 p:stä - lokak. 14 p:n 1920, Ulkoasianministeriö, Helsinki 1923.

Suomen turvallisuus- ja puolustuspolitiikka 2001, Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle 13.6.2001, VNS 2/2001 vp, Helsinki 2001.

Suomen turvallisuus- ja puolustuspolitiikka 2004, Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle 24.9.2004, VNS 6/2004 vp, Helsinki 2004.

Toisen parlamentaarisen puolustuskomitean mietintö, komiteamietintö 1976:37, Helsinki 1976.

Turvallisuus muuttuvassa maailmassa. Suomen turvallisuuspolitiikan suuntalinjat. Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle 6.6.1995. VNS 1/1995 vp, Helsinki 1995.

Uudenmaan liiton saaristo-ohjelma, Uudenmaan liiton julkaisu B4 1995, Helsinki 1995.

Valtiopäiväasiakirjat 1938, 1939, 1947.

Veltheim, Antti: Helsingin saariston rakennetun ympäristön suojelu, Helsingin saariston ja merialueen osayleiskaava, II liiteosa, liite 1.9, Helsingin kaupungin kaupunkisuunnitteluviraston yleiskaavaosaston julkaisu YB:10/1989.

YYA-sopimus 30 vuotta 1948–78. Otteita Suomen ja neuvostoliiton välisen Ystävyys-, yhteistoi-
minta ja keskinäisen avunantosopimuksen merkitystä valaisevista puheista, tie-
donannoista ja kirjoituksista, Opetusministeriö ja Ulkoasianministeriö, Helsinki
1978.

3. LEHDET JA AIKAKAUSILEHDET

Tutkimukseen käytetty Helsingin yliopiston kirjaston lehdistöhakemisto¹ käsittää vuodet 1771–1890, eikä ollut kovin kattava tätä tutkimusta ajatellen. Helsingin Sanomien, Turun Sanomien ja eräiden pienempien lehtien 1990-luvulta alkavaa digitaalista arkistoa käytettiin Internetin kautta. Lisäksi käytettiin kirjoittajan omaa suppeaa, 1980-luvulta alkavaa leikekokoelmaa, Brages pressarkivin² kokoelmista löytyneitä kirjoituksia sekä puolustusministeriön arkistosta³ saatuja leikkeitä.

- Defensor Legis 1961
- Helsingin Sanomat (HeSa) 1918, 1998–2004
- Hufvudstadsbladet (Hbl) 1959, 1999–2004
- Itä-Helsingin Uutiset 3.9.1995
- Journal of the United States Artillery vol 55 No 3
- Pohjalainen 16.3.2000
- Rannikon Puolustaja (RP) 1957–2004
- Suomen Upseeri (SU) 7/1986

¹ Sanomalehtihakemisto 100 ja 101, Sotalaitos ja sotahistoria 1 ja 2 1771-1890, HY kirjasto.

² Brages pressarkiv (vuoteen 1998 saakka Brages urklippsverk) on taltiointu suhteellisen kattavan kokooman ruotsinkielisen lehdistön lehtikirjoituksia vuodesta 1910 alkaen. Vuodesta 1990 Hufvudstadsbladetin ja Vasabladetin artikkelit on myös arkistoitu arkiston tietokonepohjaiseen viitetietokantaan, joka tutkimuksen aikana oli tulossa käyttöön Internetin kautta.

³ Tärkeimmät 1900-luvun leikkeet on liitetty puolustusministeriössä olevaan muuhun materiaaliin.

- Sotilasaikakausilehti (SAL) 1957, 1999–2004
- Turun Sanomat (TS) 1999–2004
- Vasabladet (Vbl) 5.9.1959

4. KIRJALLISUUS, OPINNÄYTTEET JA ARTIKKELIT

1. Avdelta Kustartillerisektionen. 1. Erillinen Rannikkotykköpatisteristo 1921–1936, Helsinki 1936.
- Aaltonen, Reino: Rannikkomme sotilasmaantieteellistä tarkastelua, teoksessa Rannikkotykköstön vuosikirja XI 1966, Rannikkotykköstön Upseeriyhdistys r.y., Helsinki 1966.
- Aaltonen, Reino: Hangon vanha linnoitus, Hangon kaupunki, Hanko 1969.
- Aarrevaara, Timo ja Stenvall, Jari: Sähköturvallisuuden hallintotapa Suomessa, Turvatekniikan keskus, Helsinki 2002.
- Ahto, Sampo: Linnoitukset Suomessa autonomian aikana, teoksessa Pauli Kurkinen (toim.) Venäläiset Suomessa 1809–1917, Historiallinen Arkisto 83, Helsinki 1984.
- Ahto, Sampo: A survey of the naval fortresses in Finland, teoksessa The naval fortresses in the Baltic area, V Baltic seminar in Kotka 30.7.–1.8.1987, Publication number 14 in the series of provincial museum of Kymenlaakso, Provincial Museum of Kymenlaakso, Kotka 1990.
- Anthoni, Eric: Undersökning om äganderätten till Sveaborgs-holmarna (painamaton), Helsinki 1957, MVSL.
- Anthoni, Eric: Vem ägde Sveaborgsholmarna?, teoksessa Piirteitä Suomenlinnan historiasta V, Ehrensärd-seura, Helsinki 1960.
- Airaksinen, E: Poimintoja RT 2:n vaiheista, teoksessa Rannikkotykköstön vuosikirja 1935, Rannikkotykköstön Upseeriyhdistys r.y., Helsinki 1935.
- Airola, Olli: Kymminlinna, teoksessa Sotamuseon vuosikirja V, Sotamuseo, Helsinki 1953.
- Airola, Olli: Kyminkartanon linnoitus – Kymminlinna, Kymenlaakson Maakuntaliitto r.y., Kouvola 1970.
- Airola, Olli ja Harjunpää, Kaisu: Ruotsinsalmen merilinnoitus 1750–1855, Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja no.1, Kymenlaakson maakuntamuseo, Kotka (Myllykoski) 1978.
- Amburger, Erik: Geschichte der Behördenorganisation Russlands von Peter dem Grossen bis 1917, E.J. Brill, Leiden, Alankomaat 1966.
- Amirhanov, Leonid: Morskaja krepost Imperatora Petra Velikogo, Ivanov i Leštšinski, Sankt-Peterburg 1995.
- Andersson, Otto: Huru Sveaborgs kanoner oskadliggjordes 1918, Särtryck ur Svenska Litteratursällskapet i Finland Historiska och litteraturhistoriska studier nr 44, Helsingfors 1969.
- Appel, Erik: Kampen för Porkala, Söderström & Co förlags ab, Borgå 1967.
- Arimo, Reino: Suomen linnoittamisen historia 1918–1944, Otava, Helsinki (Keuruu) 1981.
- Arimo, Reino: Suomen puolustussuunnitelmat 1918–1939. I–III, Sotatieteen Laitos, Sotahistorian toimisto, Helsinki 1986–1987.

- Arimo, Reino: Saksalaisten sotilaallinen toiminta Suomessa 1918, Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Rovaniemi 1991.
- Auvinen, Eero: Turku laivaston tukikohtana. Turun laivastoaseman 50-vuotisjulkaisu 12.10.1989, Turun Laivastoasema, Turku 1989.
- Auvinen, Eero: Obbnäs – Upinniemi. Suomenlahden Meripuolustusalueen tukikohta. Laivastotukikohdan 40-vuotisjulkaisu, Kirkkonummi (Uusikaupunki) 1999.
- Bertell, Erik: Persby–Persnäs–Bomarsund. Sekreteraren Michael Olsson, teoksessa *Äländsk odling* 1991, Museibyran, Mariehamn 1992.
- Beskrovny, L. G. : *The Russian Army and Fleet in the Nineteenth Century. A Handbook of Armaments, Personnel and Policy*, Academic International Press, Gulf Breeze Florida 1996.
- Björklund, Nils: Valmet. Asetehtaiden muuttuminen kansainväliseksi suuryritykseksi, Gummerus, Jyväskylä 1990.
- Björkstén, S. R.: Ahvenanmaan linnoittamattomuudesta ja puolueettomuudesta, teoksessa *Rannikkotyöstön vuosikirja 1935*, Rannikkotyöstön Upseeriyhdistys r.y. , Helsinki 1935.
- Björkvall, Per: *Båtmössan. Krigsmännen 1940–1944, omakustanne*, Grankulla 1987.
- Blomgren, Riitta: Luotsien asuminen Helsingin luotsipiirissä autonomian aikana, *Pro gradu -tutkielma suomalais-uugrilaisessa kansantieteessä*, Helsingin yliopisto, Helsinki 1997.
- Blomstedt, Yrjö: Oikeutemme kehitys, teoksessa *Kodin lakikirja I osa*, Oy Valitut Palat – Reader's Digest Ab, Helsinki 1979.
- Bondeström, Anna: *Åland vintern 1918*, Mariehamn, 1972.
- Borgman, F.W: *Die Befestigung der Ålandinseln während des Weltkrieges: eine Studie über Küstenschutz*, Marine Rundschau 1936 heft 9 s. 430–437.
- Borodkin, M: *Kriget vid Finlands kuster 1854–1855*, Söderströms & C:o, Helsingfors 1905.
- Brenner, Alf: *Sigurdskären, Söderström & C:o Förlagsaktiebolag*, Helsingfors 1958.
- Brommels, Marianne, Gestrin, Christine-Louise ja Uusikylä, Matias: *Lauttasaari. Ennen siltaa*, Svenska kulturfonden, Helsinki 1999.
- Brunila, Kai: *Porkkalan kohtalot*, Kirkkonummen kunta, Kirkkonummi 1986.
- Buure-Hägglund, Kaarina: *Suomen kriisilainsäädäntö*, WSOY Lakitieto, Helsinki 2002.
- Byckling, Liisa: *Helsingin venäläisen Aleksanterin teatterin rakennusvaiheet*, teoksessa *Narinkka 1984*, Helsingin kaupungin museo, Helsinki 1984.
- CD-fakta 97 kohta hallinto, WSOY, Helsinki 1996.
- Cederlöf, Henrik: *Farleder och lotsplatser i Ekenäs skärgård*, Ekenäs Tryckeri Aktiebolags Förlag, Ekenäs 1986.
- Cederlöf, Henrik: *Finlandssvenskt försvar. Nylands Brigad och Dragsvik garnison 1940–1995. En historiks översikt*, Nylands Brigads Gille, Ekenäs 1996.
- Dahlqvist, Stephan: *Merivoimien kehitys, tehtävät ja asema puolustusvoimissa 1924–1939*, Poliittisen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto, Helsinki 2000.
- Denisov, A. P. ja Pertetsnev, Ju. G. : *Russkaja Beregovaja Artillerija, Vojennoje Izdatelstvo Ministerstva Oborony Sojuza SSR*, Moskva 1956.
- Dmitriev, Viktor: *The sea fortification of Vyborg*, teoksessa *Study on the Maritime Archaeology*, Volume 4, Russian Academy of Science Institute for the History of Material

Culture, State Hermitage, North-West Russian Institute for the Cultural and Natural Heritage, St.-Peterburg 2000.

- Eerikäinen, Liisa: Lonna, teoksessa Suomenlinnan rakennusten historia, Museoviraston rakennushistorian osasto ja Suomenlinnan hoitokunta, Helsinki 1997.
- Ekman, Martin: Det själstyrda och demilitariserade Ålands gränser – historiska, geovetenskapliga och rättsliga synpunkter, Meddelanden från Ålands högskola 12, Ålands högskola, Mariehamn (Åbo) 2000.
- Elomaa, Ville, Tommila, Päiviö ja Hult, Heikki: Krenatööreistä Rämäpäihin. Lauttasaaren linnoittamisen vaiheet Krimin sodasta toiseen maailmansotaan, Lauttasaari-Seura – Drumsö Sällskapet, Helsinki 2005.
- Englund, Jarl: Skärgårdsminnen från första världskrigets dagar, Ålands sjöfart 5–6/1997.
- Enqvist, Ove: Isosaari ja Kuivasaari, Suomenlinnan Rannikkotyökistökilta r.y., Helsinki 1991.
- Enqvist, Ove: Kuivasaari, Sotamuseo, Helsinki 1995.
- Enqvist, Ove: Suomenlinnan Rannikkotyökistökilta ry., Helsinki 2004.
- Enqvist, Ove: Järvö, Suomenlinnan Rannikkotyökistökilta ry. ja Porkkalamuseon Ystävät ry – Porkkalamuseets Vänner rf, Helsinki 1998.
- Enqvist, Ove: Itsenäisen Suomen rannikkotykit 1918–1998, Sotamuseo, Helsinki 1999.
- Enqvist, Ove: Robert Kajanuksen sauna ja huvila, Suomenlinnan Rannikkotyökistökilta r.y., Helsinki 1999.
- Enqvist, Ove: Vallisaari, Kuninkaansaari, Suomenlinnan Rannikkotyökistökilta r.y. ja Suomenlinnan Rannikkorykmentin Perinneyhdistys r.y., Helsinki 2001.
- Enqvist, Ove ja Härö, Mikko: Varuskunnasta maailmanperinnöksi. Suomenlinnan itsenäisyyssajan vaiheet, Suomenlinnaseura ry, Helsinki (Uusikaupunki) 1998.
- Eriksson, Alfons: I storm och stiltje, omakustanne, Rosala (Åbo) 1994.
- Fast, Maija: Hylkysaari – luotsisaari Helsingin keskustassa, teoksessa Nautica Fennica. Suomen Merimuseo 1996, Museovirasto ja Suomen Merihistoriallinen Yhdistys, Helsinki 1996.
- Freiman, K: Pietari Suuren merilinnoitus, erittäinkin sen meririntama v. 1909–1913 suunnitelmien mukaan, teoksessa Rannikkotyökistön vuosikirja 1939, Rannikkotyökistön Upseeriyhdistys r.y., Helsinki 1939.
- Frost, H. H: Coastal Operations, teoksessa Journal of the United States Artillery Vol. 55 No. 3 September 1921.
- Gardberg, Anders: The Åland Islands. A Strategic Survey, National Defence College, Helsinki 1995.
- Greenhill, Basil ja Griffin, Ann: The British Assault on Finland 1854–55, London 1988.
- Gustavsson, Kenneth: Prästö radiostation 1906–1918, teoksessa Åländsk odling 1991, Museibyran, Mariehamn 1992.
- Gustavsson, Kenneth: Det ryska kustbatteriet på Storklobb 1915–1918, Ålands sjöfart augusti 1996.
- Gustavsson, Kenneth: Sälksen patteri. Muistoja ensimmäisen maailmansodan aikaisesta venäläisestä linnoituksesta, Ålands landskapsstyrelse, Mariehamn 2003.
- Halén, Harry (Merimies H): Pihlajasaaren waiheita, omakustanne (Unholan Aitta), Helsinki 1981.

- Halén, Harry: Katanpään linnakkeen venäläisaika sekä katsaus venäläisten muihin linnoitustöihin Turun–Ahvenanmaan saaristoasemalinjalla 1915–1918, omakustanne (Unholan Aitta), Helsinki 2001.
- Halén, Harry: Ryska militärer och köpmän på Åland från Finska kriget till Krimkriget, omakustanne (Unholan Aitta), Helsingfors 2004.
- Halén, Harry: Venäläisten toimista Degerön saarella 1577–1917, Omakustanne (Unholan Aitta), Helsinki 2004.
- Halila, Aimo ym.: Suomen rakennushallinto 1811–1961, Rakennushallitus, Helsinki 1967 .
- Halonen, A. (toim.): Suomen luokkasota. Historiaa ja muistelmia, Amerikan Suom. Sos. Kustannusliikkeiden liitto, Superior, Wisconsin 1928.
- Halsti, Wolf: Suomen puolustuskysymys, Kustannusosakeyhtiö Kivi, Kuopio 1954.
- Hannula, E: Ahvenanmaan asema maailmansodassa, teoksessa Rannikkotyökistön vuosikirja 1935, Rannikkotyökistön Upseeriyhdistys ry. , Helsinki 1935.
- Hannula, Erkki: Suomenlahden kysymys Tarton rauhanneuvotteluissa, Sotilasaikakauslehti 1935 s. 23–37 ja 81–99.
- Hannula, Vaalimo: Lavansaari. Historian pohjalle rakentuva kertomus ”Suomenlahden selkäsaa-
resta”, Lavansaaren historiatoimikunta, Forssa 1947.
- Hausen, Marika: Stabsläkare Hausens hus, teoksessa Åländsk odling 1991, Museibyran, Mariehamn 1992.
- Hautamäki, Erik: Kotisaareni Helsingin sylissä. Santahaminaa 1921–1939, Santahaminan Saarenpojat, Helsinki 2002.
- Heikkilä, Pekka: Sodanaikainen sota- ja kauppa-alusten herätämittauksen ja poiston (magneettisuus, ääni ja paine) tarve, mahdollisuudet järjestely ja perusteet asemien sijaintipaikan valinnalle. Välttämättömät valmistavat toimenpiteet rauhan aikana, Merisotakoulun tutkielma, Kapteenikurssi 13, Helsinki 1965
- Heinonen, Juhani: Suomen rauhankysymys välirauhansopimuksesta rauhansopimusluonnoksen valmistumiseen, Suomen historian pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto, Tampere 1970.
- Heinonen, Tuuli, Kling, Paula ja Permanto, Timo: Helsingin ulko- ja välisaariston ekologinen kestokyky, osa I – yleisosa, Helsingin sisäsaariston ekologinen kestokyky, osa III saarikortisto, Helsingin kaupungin kaupunkisuunnitteluviraston julkaisu 1991:4, Helsingin kaupungin ympäristökeskuksen julkaisu 2/1991, Helsinki 1991.
- Helme, Mehis: Pietari Suuren merilinnoituksen rautatie. Eestissä olleiden merilinnoitusten rautatiet 1913–1990, AS Ilo, Tallinn 1992.
- Helme, Mehis: Fortress Railways of the Baltic Shores, Plateway Press, Brighton 1994.
- Hermanson, Robert ja von Bonsdorff, Carl: Åland, rättsvetenskapliga och historiska synpunkter, Helsingfors 1920.
- Hiljander, Ethel: Sjöberg tar och Sjöberg ger, Esbo Hembyggsförening r.f., Esbo 1998.
- Hirn, Sven ja Lankinen, Juha: Viipuri – kansainvälinen kaupunki, Gummerus, Jyväskylä-Helsinki 1992.
- Hirvonen, T.: Upseeriston hallinnollinen opetus valtion henkilökuntakoulutukselle asetettujen tavoitteiden valossa tarkasteltuna, teoksessa Tiede ja Ase. Suomen sotatieteellisen seuran vuosijulkaisu n:o 33, Suomen sotatieteellinen seura, Helsinki 1975.
- Holmroos, Altti: Lypertön linnake. Katanpää, Ulkosaari ry – Utskär rf, Kustavi 2000.

- Huhtaniemi Jukka: Porkkalan tukikohta ja sen palauttaminen Suomelle, Suomen historian pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopiston historiatieteen laitos, Tampere 1981.
- Hurme, Risto: Rannikkopuolustuksemme 1980-luvulla, teoksessa Tiede ja Ase. Suomen sotatieteellisen seuran vuosijulkaisu n:o 42, Suomen sotatieteellinen seura, Helsinki 1984.
- Hyvärinen, Timo ja Sammallahti, Leena: Helsingin Hylkysaari – Suomen merimuseon kotisaari, Suomen merimuseo 1991, Museovirasto, Helsinki 1991.
- Hyyti, Tuure Elias: Haminan rauha vuonna 1809, historian pro gradu -tutkielma, Turun yliopiston historian laitos, Turku 1935.
- afHällström, Olof: Sveaborg Viapori Suomenlinna. The Island Fortress off Helsinki. Linnoituksen rakennushistoria, Fästningens byggnadshistoria, An Architectural History, Anders Nyborg A/S International Publishers Ltd., Rungsted Kyst Denmark 1986.
- Hämäläinen, Paavo ja Kauppi, Ulla-Riitta (toim.): Kotkan linnoitusten korjaus- ja restaurointityöt, Museovirasto Rakennushistorian osasto, Raportti 1/1989, Helsinki 1989.
- Iivanainen, Pentti: Puolustusvoimien liikekannallepanon oikeudellinen perusta, teoksessa Tiede ja Ase. Suomen sotatieteellisen seuran vuosijulkaisu n:o 28, Suomen sotatieteellinen seura, Helsinki 1970.
- Ikäheimonen, Pirjo, Peltonen, Karim ja Mentu, Sakari: Svartholma, Museovirasto ja Loviisan matkailutoimisto, Helsinki-Loviisa 2002.
- Illman, Lars: Söderby i storm och stiltje. En berättelse om en lotsby och hafvet där utanför, omakustanne, Lovisa 1999.
- Isaksson, Martin: Kring Bomarsund, tio försök att skildra åländska verkligheter åren 1808–1856, Söderström & C:o Förlags Ab, Helsingfors (Ekenäs) 1981.
- Isaksson, Martin: Ryska positionen Alandskaja. En översikt av Ålands militära historia åren 1906–1918, Söderström & C:o Förlags Ab, Helsingfors (Ekenäs) 1983.
- Isaksson, Martin: Naval fortifications of imperial Russia on the Åland islands from 1809 to 1854, teoksessa The naval fortresses in the Baltic area, V Baltic seminar in Kotka 30.7.–1.8.1987, Publication number 14 in the series of provincial museum of Kymenlaakso, Provincial Museum of Kymenlaakso, Kotka 1990.
- Jaatinen, Stig: Elysium Wiburgense. Viipurin tienoon huvila-asutus ja huvilakulttuuri, Societas Scientarium Fennica, Helsinki 1997.
- Jansson, Jan-Magnus: Parlamentaariset puolustuskomiteat, teoksessa Tuhantein Rantain Partahilta, Rannikkotyöstön Upseeriyhdistyksen 50-vuotisjulkaisu, Rannikkotyöstön Upseeriyhdistys ry, Helsinki (Joensuu) 1983.
- Jansson, Stig ym. (toim.): Emsalöboken del två, Emsalö Allmogeförening r.f., Sibbo-Borgå 1994.
- Johnsson, Raoul ja Metsävuori, Eka: Borstö. Kertomus saaresta, elinkeinoista, ihmisistä ja menneisyydestä, Borstön museon julkaisu no. 3, Borstö 1996.
- Jones, David (toim.): The Military-Naval Encyclopedia of Russia and the Soviet Union, volume 2, Academic International Press, Gulf Breeze Florida, 1980.
- Jouko, Petteri: Puolustus suunnittelun käynnistyminen maailmansodan jälkeen, teoksessa Sampo Ahto (et. Al.): Piirteitä Puolustusvoimien kehityksessä 1944–1964, Espoo–Kauniainen Reserviupseerit r.y., Kauniainen 2005.
- Julkunen, M.: Perinteet ja realismi. Suomen puolustusvoimat saksalaisarvioissa 1930-luvulla, teoksessa Tiede ja Ase. Suomen sotatieteellisen seuran vuosijulkaisu n:o 39, Suomen

sotatieteellinen seura, Helsinki 1981.

- Jungstedt, Hugo: Ålandsbefästningarmna under världskriget och deras ändamål, teoksessa Kungliga Krigsvetenskaps-akademins tidskrift n:r 5–6 1926 s. 305–319, Stockholm 1926.
- Kanninen, Ernei: Vuodet myrskyn varjossa, Muistelmat, Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1996.
- Karilas, Tauno: Sotaluotsin salaisuus. Merisotaa Suomen ja Viron rannikolla vv 1914–1918, Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1937.
- Kauhanen, Olli: Ulko-Tammio – jatkosodan linnake, Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja, Sarja A, No 34, Vantaa 1995.
- Kaukovalta, Kyösti: Uudenkaupungin historia. Kolmas osa 1809–1875, Uudenkaupungin kunta, Uusikaupunki 1930.
- Kaukovalta, Kyösti: Uudenkaupungin historia. Neljäs osa 1875–1918, Uudenkaupungin kunta, Uusikaupunki 1943.
- Kauppi, Ulla-Riitta: Kruunulinna Ehrensvärdin siipirakennukset, Suomenlinnan hoitokunta, Helsinki 1984.
- Karvinen, Väinö: Kiinteän rannikkotyökistön rauhanajan sijoituskysymys: koottu vai hajasijoitus?, Sotilasaikakauslehti s. 44–47/1957.
- Kekäläinen, Eino: Suomalaisten järjestämä Porkkalan vuokra-alueen vartiointi 1944–1948 Suomen turvallisuuspoliittisena kysymyksenä, poliittisen historian pro gradu -tutkielma Helsingin yliopiston valtiotieteellinen tiedekunta, Helsinki 1987.
- Keränen, Seppo: Moskovan tiellä. Urho Kekkonen ja Neuvostoliitto 1945–1980, Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1990.
- Kilpeläinen, Hannu: Valamo – karjalaisten luostari? Luostarin ja yhteiskunnan interaktio maailmansotien välisenä aikana. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2000.
- Kilpinen, Asko: Rannikkopuolustusjärjestelmä, sen kehittämisestä ja näkymistä, teoksessa Tuhankein Rantain Partahilta, Rannikkotyökistön Upseeriyhdistyksen 50-vuotisjulkaisu, Rannikkotyökistön Upseeriyhdistys ry, Helsinki (Joensuu) 1983.
- Kippo, Ilmari ym. (toim.): Ravansaari ja sen läntiset naapurisaaret II osa, Ravansaari-Seura ry, Helsinki 1982.
- Kivistö, J. : Rannikkojoukkojen kehityksestä, teoksessa Tiede ja Ase. Suomen sotatieteellisen seuran vuosijulkaisu n:o 8, Suomen sotatieteellinen seura, Helsinki 1950.
- Knuuttila, Jukka: Rannikkotyökistö alueellista koskemattomuuttamme turvaamassa, teoksessa Tuhankein Rantain Partahilta, Rannikkotyökistön Upseeriyhdistyksen 50-vuotisjulkaisu, Rannikkotyökistön Upseeriyhdistys ry, Helsinki (Joensuu) 1983.
- Koivisto, Oiva: Uudelleen- ja jälleenrakennuskausi, teoksessa Suomen laivasto 1918–1968, osa 2, Meriupseeriyhdistys ry, Helsinki 1968.
- Komulainen, Arvo: Suojattu merenkulku elinehtonamme. Miinoitusten ja miinaraivauksen vaikutukset meriliikenteeseen vuosina 1939–1950, Suomi Merellä-Säätiö, Helsinki (Uusikaupunki) 2000.
- Korhonen, Mikael: Finlands ryska fordringar. Ekonomisk uppgörelse med Ryssland efter 1917, privata ersättningsfrågor i ett jämförande internationellt sammanhang, Åbo Akademi, Åbo 1998.
- Koskenniemi, Matti ym. (toim.): Otavan iso tietosanakirja, seitsemäs osa, Kustannusosakeyhtiö

- Otava, Helsinki 1963.
- Kosonen, Matti ja Pohjonen, Juha: Isänmaan portinvartijat, Suomen rajojen vartiointi 1918–1994, Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki (Keuruu) 1994.
- Koukkunen, Heikki ja Kasanko, Mikael: Helsingin ortodoksinen seurakunta 1827–1977, Helsingin ortodoksinen seurakunta, Helsinki 1977.
- Krasnov, V ja Daines, V: Russki Vojenno-istoričeski Slovar, Olma-Press, Moskva 2001
- Krogars, Marco: Verkostoilla kriisinhallintaan, Ankkurikustannus, Vaasa 1995.
- Krook, Dorrit ja Lindqvist, Vidar: Minne från Ekenäs, Studio Vidar, Ekenäs 2001.
- Kronlund, Jarl (toim.): Suomen puolustuslaitos 1918–1939, Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXIV, WSOY, Helsinki (Porvoo-Juva) 1988.
- Kronqvist, Harry ym. (toim.): 1945–1995. Suomenlinnan Eränkävijät 50, Suomenlinnan Eränkävijät ry, Helsinki 1995.
- Kumela, Marjut: Helsingin saarten historiaa, Narinkka 1977–1978, Helsingin kaupunginmuseo, Helsinki 1979.
- Kupiainen, Tuulikki (toim.): Lauttasaaren rakennettu ympäristö, Lauttasaari-Seura – Drumsö-Sällskapet r.y., Helsinki 1983.
- Kurvinen, Pekka: VaaRPsto. Vaasan Rannikkopatteristo 1952–1994, Rannikkotyökistön Upseeriyhdistys r.y., Helsinki (Jyväskylä) 1996.
- Kuurinmaa, A: Muistelmia Inosta, teoksessa Rannikkotyökistön vuosikirja 1935, Rannikkotyökistön Upseeriyhdistys r.y. , Helsinki 1935.
- Laaksonen, Lasse (toim.): Ensimmäisen maailmansodan aikaiset linnoitukset Helsingissä. Suojeluluettelo, Museovirasto, Rakennushistorian osaston julkaisu n:o 9, Helsinki 1980.
- Laati, Iisakki: Suomen Luotsi- ja Majakkalaitoksen historia 1808–1946, Merenkulkuhallitus, Helsinki 1946.
- Lambert, Andrew: Bomarsund in Context, esitelmä Maarianhaminassa 22.11.2001 (painamaton).
- Lammi, Esko: Asevarikko 3 – perustamisesta nykypäivään. Tyrvään seudun Kotiseudun julkaisu LXVIII, Puolustusvoimat, Vammala 1989.
- Laine, Leo: 80 vuotta koeampumatoimintaa. Koeampumalaitoksen historiaa 1918–1998, Puolustusvoimien Koulutuksen kehittämiskeskus, Tuusula (Vaasa) 1998.
- von Lange, Sven: Suomenlahden puolustus Venäjän vallan aikana, Sotilasaikakauslehti 1935 s. 461–475.
- Lanndér, Rolf: Länsi-Mustan tykeistä ilmatorjuntarykmentiksi. Suomen ilmatorjuntatyökistön kehitys 1918–1934, Suomen historian pro gradu -työ, Jyväskylän yliopiston Suomen historian laitos, Jyväskylä 1997.
- Lappalainen, Jussi T: Punakaartin sota 2, Opetusministeriö, Punakaartin historiatoimikunta, Helsinki 1981.
- Lappalainen, Niilo: Rannikkojääkäripataljoonan historia 1960–1985, Rannikkojääkäripataljoona ja Rannikkojääkärikilta ry, Espoo (Vantaa) 1985.
- Laurell, Seppo: Suomen majakat. Finska fyrar. Finnish lighthouses, Nemo ja Merenkulkulaitos, Helsinki (Jyväskylä) 1999.
- Lehti, Aarni: Helsinki Venäjän laivaston tukikohtana v. 1917–1918, Suomen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopiston historian laitos, 1998.

- Lehti, Aarni: Baltian kuvernementtien ja Suomen merkitys Venäjän keisarilliselle laivastolle v. 1856–1914, Sotahistorian laitos julkaisusarja 1 N:o 7, Maanpuolustuskorkeakoulu, Helsinki 2003.
- Lehti, Aarni: Merisodan strategioita Suomenlahdella 1919–1939, teoksessa Sotahistoriallinen vuosikirja 25, Suomen Sotahistoriallinen seura ja Sotamuseo, Helsinki 2006.
- Leivo, Teemu: Kiinteän rannikkotyökistön uudelleenryhmittäminen Pariisin rauhansopimuksen jälkeen, Maanpuolustuskorkeakoulun tutkielma, Kadettikurssi 81, rannikkotyökistölinja, Helsinki 1998.
- Leivo, Teemu: Kiinteän rannikkotyökistön uudelleenryhmittäminen Pariisin rauhansopimuksen jälkeen, teoksessa Sotahistoriallinen vuosikirja 18, Sotahistoriallinen seura ja Sotamuseo, Helsinki 2000.
- Leskinen, Jari: Suomen sotilaalliset suhteet Viroon 1930-luvun alusta talvisotaan. Sotilasjohdon arviot Virosta ja toteutettu yhteistoiminta. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos, Helsinki 1993.
- Leskinen, Jari: Vaiettu Suomen silta. Suomen ja Viron salainen sotilaallinen yhteistoiminta Neuvostoliiton varalta vuosina 1930–1939, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1997.
- Leskinen, Jari: Veljien valtiosalaisuus. Suomen ja Viron salainen sotilaallinen yhteistyö Neuvostoliiton hyökkäyksen varalle vuosina 1918–1940, WSOY, Helsinki (Porvoo-Juva) 1999.
- Leskinen, Jari ja Silvast, Pekka: Suljettu aika. Porkkalan Neuvostoliiton sotilaallisena tukikohtana vuosina 1944–1956, Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki 2001.
- Lilius Aleko: Ung man i farten, Söderström & C:o förlagsaktiebolag, Helsingfors 1958.
- Lindblad, Ethel ja Mikander, Gunda: Monografi över Pörtö ögrupp. Från äldsta kända tid fram till utgången av år 1962, Pro Pörtö r.f., Helsingfors 1972.
- Lindqvist, Rafael: Mitt förlorade paradys. Bilder och minnen från Obbnäs och omnejd, Söderströms, Helsingfors 1946.
- Lindroos, Ernst (ym.): Bolax, en by i Hitis skärgård, dess öden och folkliv, Bolax Gillet r.f., Helsingfors 1992.
- Lindström, Ludvig (toim.): Skärgårdens frikår, Förlag E. Wallenius, Åbo 1918.
- Linnanmäki, Seija: Suomenlinnan venäläinen kauppiaskortteli 1868. Rakennusten ajoitus ja arkkitehtuurianalyysi, tekstiosa, taidehistorian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopiston taidehistorian laitos, Helsinki 1990.
- Linnat ja linnoitukset, Museoviraston rakennushistorian osasto 1/1975, Helsinki 1975.
- Lohikoski, Seija: Kapearaiteinen hevosrautatie ja ”ryssanhakkuut” Espoossa, Nuuksion omakotiyhdistys ry/Noux Egnahemsförening rf, Espoo 1998.
- Lohko, Yrjö (toim.): Uuras muistojen saari, Uuraalaiset ry., Helsinki 1982.
- Lukkari, Matti: Lauri Sutela. Puolustusvoimain komentaja, Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 2003.
- Lundenius, L: Några ord om 1. Avdelta Kustartillerisektionens historia, teoksessa 1. Avdelta Kustartillerisektionen. 1. Erillinen Rannikkotyökistöpatteristo 1921–1936, Helsinki 1936.
- Luntinen, Pertti: The Baltic Question 1903–1908, Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki 1975.
- Luntinen, Pertti: Suomi Pietarin suojana ja uhkana venäläisten sotasuunnitelmissa 1854–1914,

Historiallinen Arkisto 79, Helsinki 1983.

- Luntinen, Pertti: Venäläisten sotasuunnitelmat Suomen separatismia vastaan, Tampereen yliopiston historian laitoksen julkaisuja 11, Tampere 1984.
- Luntinen, Pertti: Saksan keisarillinen laivasto Itämerellä. Aikeet, suunnitelmat ja toimet, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1987.
- Luntinen, Pertti: French Information on the Russian War Plans 1880–1914. Studica Historica 17, Helsinki 1989.
- Luntinen, Pertti: The Imperial Russian Army and Navy in Finland 1808–1918, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1997.
- Luoto, Reima (toim.): Suomen turvallisuuspolitiikan perusteet, Akateeminen maanpuolustusyhdistys r.y., Helsinki (Tampere) 1971.
- Lybeck, Otto: Allmän sjökrigshistoria II delen 2., Sjöförsvarets kommandoexpedition, Stockholm 1932.
- Lyytinen, Arvo Erkki ym.: Koivisto ja Viipurinlahti 1939–44, Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo-Helsinki 1958.
- Löfgren, Kaj-Erik: Helsingin maa- ja merilinnoitus, teoksessa Sotahistoriallisen seuran ja Sotamuseon vuosikirja VIII, Sotahistoriallinen seura ja Sotatieteen laitos, Helsinki 1974.
- Löfgren, Kaj-Erik: Saariston opas 1. Suomenlahti, Suomen Matkailuliitto ry, Helsinki (Jyväskylä) 1987.
- Löfgren, Kaj-Erik: Saariston opas 3. Pohjanlahti, Suomen Matkailuliitto ry, Helsinki (Jyväskylä) 1988.
- Löfgren, Kaj-Erik: Saariston opas 2. Saaristomeri ja Ahvenanmaa, Suomen Matkailuliitto ry, Helsinki (Jyväskylä) 1989.
- Maijala, Tapio: Sotiemme aikainen rannikkopuolustuksen johtamisjärjestelmä, Sotakorkeakoulun diplomityö, Merisotalinja 16, Helsinki 1991.
- Manninen, Markus: Viapori. Merilinnoitus ensimmäisessä maailmansodassa 1914–1918, Sotamuseo, Helsinki 2000.
- Manninen, Ohto: Sodanjohto ja strategia, teoksessa Itsenäistymisen vuodet 1917–1920, 2. Taistelu vallasta, Valtionarkisto ja Painatuskeskus Oy, Helsinki 1993.
- Manninen, Ohto: Talvisodan salatut taustat. Neuvostoliiton operatiiviset suunnitelmat 1939–1941 Suomen suunnalla, Kirjaneuvos Ky, Helsinki 1994.
- Manninen, Olli (toim.): Lauttasaari, kaupunki kaupungissa, Lauttasaari-Seura – Drumsö-Sällskapet r.y., Helsingin Kaupunkiyhdistysten Liitto ja Helsingin kaupunki, Helsinki 1986.
- Marttila, Erkki: Rannikkotyökistörykmentti 3:n maisemissa. Suvannon–Taipaleen–Konevitsan–Käkisalmen näkymiä vuonna 2002, Saaristomeren Meripuolustusalue, Turku 2003.
- Mattila, Tapani: Meri maamme turvana. Suomen meripuolustuksen vaiheita Ruotsin vallan aikana, Suomi Merellä -säätio, Helsinki (Jyväskylä) 1983.
- Mattila, Tapani ja Vitikka, Olavi: Uhka lännestä. Suomen meripuolustus autonomian aikana, Suomi Merellä -säätio, Helsinki (Jyväskylä) 1996 .
- Merikoski, Veli: Kiinteän (omaisuuden) pakkoluovutuksesta yleisiin tarpeisiin ennen pakkolunastuslainsäädännön syntymistä (painamaton), Helsinki 1964, kansio Helsinki,

yleisiä asioita jne., PIMArk.

- Mawdsley, Evan: *The Russian revolution and the Baltic Fleet. War and Politics, February 1917–April 1918*, Macmillan, London 1978.
- Mikola, Keijo ym. (toim.): *Suomen Rannikkotykiistö 1918–1958*, Rannikkotykiestön Upseeriyhdistys ry., Helsinki 1959.
- Munck, Lennart: *Suurvaltain välisen sodanuhan vaikutus Suomen rannikon puolustuksen tehostamiseen v. 1885*, teoksessa *Rannikkotykiestön vuosikirja 1937*, Rannikkotykiestön Upseeriyhdistys r.y. , Helsinki 1937.
- Mustonen, Kauko ja Pykälä, Kalevi (toim.): *Lauttasaari. Helmi Helsingin kruunussa, Lauttasaaren säätiö ja Lauttasaaren Kustannus Oy*, Helsinki 1976.
- Mutila, Jorma: *Emil Skog – puolustusvoimien jälleenrakentaja 1948–1957*, Suomen historian pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopiston historiatieteen laitos, Tampere 1995.
- Myllyniemi, Urho: *“Pietari Suuren merilinnoituksesta” talvisodan merivoimiin. Meripuolustuksen tila ja valmius syksyllä 1939*, teoksessa *Sotahistoriallinen aikakauskirja 19*, Sotahistoriallinen Seura ja Sotamuseo, Helsinki 2000.
- Mårtensson, Bernt: *För frihet och självständighete*, teoksessa *En bok om Houtskär II. Bygdens öden till slutet av 1900-talet*, Houtskärs kommun, Houtskär (Vasa) 2000.
- Niemi, J: *Laatokan puolustuksen alkuvaiheita*, Suomen aliupseeri 1938, s. 321–323.
- Niskala, Jani: *Rannikko- ja meripuolustuksen johtosuhdemuutosten syyt 1970-luvulle*, Maanpuolustuskorkeakoulun tutkielma, Kadettikurssi 82, Helsinki 1999.
- Nordensvan, C. O. : *Öfversigt af Rysslands härorganisation, Militärlitteratur-föreningens Förlag*, Stockholm 1880.
- Novitski, V. F. ym. (toim.): *Vojennaja Entsiklopedia*, Peterburg 1911.
- Nurmio, Heikki ja Grandell, Leonard: *Viipurin valloitus. Kenraalimajuri Wilkmanin armeijaryhmän toiminta*, Kustannusosakeyhtiö Ahjo, Helsinki 1919.
- Nygård, Stefan: *Villinki – saariston huvilayhteisö*, Helsingin kaupungin museo, Helsinki 2003.
- Nyman, Pehr-Erik: *Kapteeni Hall Hangon vesillä 1854–1855*, teoksessa *Sotahistoriallinen aikakauskirja 17*, Sotahistoriallinen Seura ja Sotamuseo, Helsinki 1998.
- Närhi, Matti: *venäläiset joukot Suomessa autonomian aikana*, teoksessa *Pauli Kurkinen (toim.) Venäläiset Suomessa 1809–1917*, Historiallinen Arkisto 83, Helsinki 1984.
- Näsi, Valde ja Ovaska, Eemil: *Laatokan Mainingit. Laatokan ja sen rannikon elämää sanoin ja kuvin*, Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1942.
- Oksala, Arvi: *Linnoittamaton Ahvenanmaa: vaarallinen tyhjiö*, *Hakkapeliitta n:o 11/1938* s. 326–328.
- Oksala, Arvi: *Venäläisten linnoitustyöt Ahvenanmaalla ja Turun saaristossa*, teoksessa *Rannikkotykiestön vuosikirja 1935*, Rannikkotykiestön Upseeriyhdistys ry., Helsinki 1935.
- Ovaska, Eemil: *Laatokan puolustuksen alkuvaiheet*, *Rajan Turva N:o 1/1938*, s. 46–49.
- Paasio, Veikko: *Uudenkaupungin historia. Viides osa 1918–1966*, Uudenkaupungin kaupunki, Uusikaupunki 1967.
- Paavolainen, Jaakko: *Vankileirit Suomessa 1918*, Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 1971.
- Paikkala, Sirkka (toim.): *Skärgårds-Esbo. Namnskick, natur, historia och framtid*, Espoon kaupunginsuunnittelukeskus, Espoo (Jyväskylä) 1997.
- Pakola, Johanna: *Lypertön linnake*, teoksessa *Uudenkaupungin merihistoriallisen yhdistyksen vuosikirja 2001–2002*, Uudenkaupungin merihistoriallinen yhdistys ry, Uusi-

- kaupunki 2002.
- Pakola, Johanna: Katanpää. Linnake ja vankila, omakustanne, Turku (Uusikaupunki) 2004.
- Palmberg, Harry: Ruotzinsalmi. Blad ur Kotkaneidens historia, Kymmenedals Museiförening, Kouvola 1938.
- Partinen, Yrjö: Historiikki, teoksessa 1945–1995, Suomenlinnan Eränkävijät 50, Suomenlinnan Eränkävijät ry., Helsinki 1995.
- Peiponen, Valto (toim.): Laatokan Mantsi. Härkäuhurin saari, Karjalan Kirjapaino Oy ja Karjala-lehti, Lappeenranta 1997.
- Peltoniemi, Uuno–Säteri, Kai–Kirjavainen, Ilmari: Rajavartiolaitys 1919–1969, Rajamme Vartijat ry, Mikkeli 1969.
- Pervoi, E: Makelon linnoituksen vaiheet, teoksessa Halonen, A (toim.), Suomen luokkasota - historiaa ja muistelmia, Amerikan Suom. Sos. Kustannusliikkeiden liitto, Superior Wisconsin, 1928.
- Peterson, K. E. : Öfersigt af Rysslands härordning, Militärlitteratur-föreningens Förlag, Stockholm 1890.
- Pietiäinen, Jukka-Pekka: Suomen ulkopolitiikan alkau, teoksessa Itsenäistymisen vuodet 1917–1920, 3. Katse tulevaisuuteen, VAP-kustannus ja Valtionarkisto, Helsinki 1992.
- Pohjanvirta, Yrjö: Järeä rannikkotykistö, teoksessa Tiede ja Ase. Suomen sotatieteellisen seuran vuosijulkaisu n:o 41, Suomen sotatieteellinen seura, Helsinki 1983.
- Pohjanvirta, Yrjö ja Mattila, Tapani: Meripuolustuskoulutus itsenäisyyden ajan alussa, teoksessa Sotakoulu Saarella, Merikustannus Oy, Helsinki 1985.
- Pohjanvirta, Yrjö: Inon linnoitus, teoksessa Sotahistoriallinen aikakauskirja 7, Sotahistoriallinen Seura ja Sotatieteen laitos, Helsinki 1988.
- Pura, Juhani: Merivarikosta Panssarivarikoksi 1945–1995, Panssarivarikko, Parola (Valkeakoski) 1994.
- Päiviö, Raimo: Uuras, luotsikylästä suursatamaksi, Uuraan saariston säätiö, Helsinki 1992.
- Päiväläinen, Erkki: Kemian vuodet Harakassa, Harakan Perinneyhdistys ry, Helsinki 1988.
- Päärnilä, Aarre: Åland och vapenstilleståndet i Moskva 1944, teoksessa Ålands odling 48:e årgången, Ålands folkminneförbund och Ålands landskapsstyrelse/Museibyran, Mariehamn 1990.
- Pöyhönen, Pekka (toim.): Rönnskärin lintuasema 1961–2001, Rönnskärin lintuaseman tiedonanto numero 26, Rönnskärin lintuasema, Kirkkonummi 2002.
- Rancken, A. W.: Sveaborg, dess tillkomst och öden, Lars Hökerbergs Bokförlag, Stockholm 1933.
- Rannikkorykmentti 3 1918–1928, Sortavala 1928.
- Rannikkotykistön reserviupseerin oppikirja, Helsinki 1935.
- Rauanheimo, Uljas Vesa.: Venäläiset joukot Suomessa maailmansodan 1914–2018 aikana.; niiden yleisryhmitykset ja toimintasuunnitelmat, teoksessa Tiede ja Ase, Suomen sotatieteellisen seuran vuosijulkaisu n:o 8, Suomen sotatieteellinen seura, Helsinki 1950.
- Rauanheimo, Uljas Vesa: Rauhanaikaisen tykistön perustaminen, teoksessa Suomen Tykistökoulu, Suomen Tykistökoulun 1918 upseerikokelaskurssien valtuuskunta, Helsinki (Pieksamäki) 1957.

- Rauhala, Marko: Laatokan rannikkopuolustuksen rakentaminen 1918–1939, Maanpuolustuskorkeakoulun tutkielma, Kadettikurssi 83, Helsinki 2000.
- Rautapää, J: Suomenlahden ulkosaaria koskevat neutraloimismääräykset, teoksessa Rannikkotyökistön vuosikirja 1939, Rannikkotyökistön Upseeriyhdistys r.y., Helsinki 1939.
- Rautavaara, Antero: Molemmille hyödyksi. Rannikkojoukkojen ja siviiliväestön suhteista, teoksessa Rannikkotyökistön vuosikirja 1946, Rannikkotyökistön Upseeriyhdistys r.y., Helsinki 1946.
- Rekola, Kauko: Suvorov Suomen linnoittajana, Sotahistoriallisen seuran ja Sotamuseon vuosikirja VII, Sotahistoriallinen seura ja Sotatieteen laitos, Helsinki 1971.
- Renvall, Thorsten: Skuggornas bok. Sanningen om Nystadskårens expedition till Åland år 1918. En led i Ålandsseparatismens utveckling, Författarens förlag, Åbo 1922.
- Rikama, Jussi Lambert: Suomen rannikkotyökistön kehitysvaiheita, eripainos Rannikkotyökistön vuosikirjasta X 1964, Rannikkotyökistön Upseeriyhdistys r.y., Helsinki 1963.
- Robins, Graham: Bomarsund Outpost of Empire, Ålands landskapsregering, Mariehamn 2004. RT 1 1918–1938, Rannikkotyökistörykmentti 1:n 20-vuotisjuhlaulkaisu, Rannikkotyökistörykmentti 1, Helsinki 1938.
- Ruhala, Kalevi: Puolustusopimukset kansainvälisessä oikeudessa, teoksessa Tiede ja Ase. Suomen sotatieteellisen seuran vuosijulkaisu n:o 30, Suomen sotatieteellinen seura, Helsinki 1972.
- Rystad, Göran: Ålandsbefästningarnas demolering och kampen om Åland 1918–1919, teoksessa Studier i modern historia tillägnad Jarl Torsbacke den 18 augusti 1990, Militärhistoriska Förlaget, Kristianstad 1990.
- Rytkölä, Olavi: Puolustushallinto, Suomen Lakimiesliiton Kustannus Oy, Helsinki 1967.
- Räihä, Eino ja Myllyniemi, Urho: SLRR, Suomenlinnan Rannikkorykmentti 1918–1998, Rannikkotyökistön Upseeriyhdistys r.y., Helsinki (Jyväskylä) 1998.
- Rönkkönen, Teuvo: Rannikkotyökistörykmentti 2 1918–1940. Perustamisesta välirauhaan. Historiikki, omakustanne, Helsinki 1988.
- Rönkkönen, Teuvo: Linnoitustyökistö – aselaji välirauhan alkamisesta jatkosodan loppuun, teoksessa Sotahistoriallinen aikakauskirja 14, Sotahistoriallinen Seura ja Sotamuseo, Helsinki 1995.
- Salminen, F: Taistelut ja sotilaalliset toiminnat Kymenlaakson rannikko- ja merialueella vapausodan aikana, teoksessa Rannikkotyökistön vuosikirja 1937, Rannikkotyökistön Upseeriyhdistys r.y., Helsinki 1937.
- Salminen, Pekka Jaakko: Suomen puolustusvoimain organisaation kehitys 5.9.1944–1.7.1966, Suomen historian syventävien opintojen tutkielma, Helsingin yliopiston historian laitos, Helsinki 1991.
- Salminen, Pertti: Puolueettomuuden nimeen. Sotilasjohto Kekkonen linjalla ja sen sivussa 1961–1966, Kustannus Oy Suomen Mies, Helsinki 1995.
- Sario, Niilo: Rannikkotyökistön asemasta ja tehtävästä maanpuolustuksessa, teoksessa Tiede ja Ase. Suomen sotatieteellisen seuran vuosijulkaisu n:o 1, Suomen sotatieteellinen seura, Helsinki 1933.
- Sario, Niilo: Ahvenanmaan asian viimeaikainen kehitys Euroopan sotilaspoliittisen korkeapaineen vaikuttaessa suhtautumiseen Ahvenanmaan puolustuskysymykseen, teoksessa Rannikkotyökistön vuosikirja 1939, Rannikkotyökistön Upseeriyhdistys r.y.,

- Helsinki 1939.
- Sauramo, Lauri Johannes: Ahvenanmaan sotilaallinen ja sotilaspoliittinen merkitys, teoksessa *Tiede ja Ase. Suomen sotatieteellisen seuran vuosijulkaisu n:o 5*, Suomen sotatieteellinen seura, Helsinki 1937.
- Sauramo, Lauri Johannes: Ahvenanmaan linnoittaminen ja vuoden 1921 sopimus, Rannikkotykistön Upseeriyhdistys, Helsinki 1938.
- Sauramo, Lauri Johannes: Pyrkimykset Itämeren herruuteen ja Suomen puolueettomuus, teoksessa Rannikkotykistön vuosikirja 1939, Rannikkotykistön Upseeriyhdistys r.y., Helsinki 1939.
- Savolainen, Niilo: Suomen sotilassääpalvelun vaiheet vuosina 1921–1974, Sää- ja suojelukilta ry., Jyväskylän maalaiskunta 1974.
- Scarpulla, Claudio: *The Constitutional Framework for the Autonomy of Åland*, Meddelanden från Ålands högskola 10, Ålands Högskola, Mariehamn (Åbo) 1999.
- Screen, John E.O. : Suomen sotaväki 1881–1901, teoksessa *Sotahistoriallinen aikakauskirja 14*, Sotahistoriallinen Seura ja Sotamuseo, Helsinki 1995.
- Segerstråle, Curt: *Fiskenäringen*, teoksessa *Porkkala-bygden och dess minnen*, Holger Schildts Förlag, Helsingfors 1945.
- Seitkari, Olavi: Suomen sotalaitos Venäjän sotilashallinnon osana 1800-luvulla, *Sotilasaikakauslehti 1/1939 s. 6–22 ja 2/1939 s. 86–105*.
- Seitkari, Olavi: Suomen julistaminen sotatilaan v. 1914, teoksessa *Suomalainen Suomi v. 1947*, Helsinki 1947.
- Selén, Kari: *Syyskuun kriisi 1938*, teoksessa *Sotahistoriallisen seuran ja Sotamuseon vuosikirja X*, Sotahistoriallinen Seura ja Sotamuseo, Helsinki 1978.
- Selén, Kari: *C.G.E. Mannerheim ja hänen puolustusneuvostonsa 1931–1939*, Otava, Helsinki (Keuruu) 1980.
- Selén, Lena ja Gottberg, Berndt: *Porkkala. Ennen, jälkeen ja Parenteesin aikaan*, Degerbynsedun kylätoimikunnan yhdistys ry., Siuntio (Tammisaari) 2000.
- Selin, Elis: *Örö batteri under fem olika herrar*, teoksessa *1. Avdelta Kustartillerisektionen. 1. Erillinen Rannikkotykistöpatteristo 1921–1936*, Helsinki 1936.
- Sievers, Richard: *Hälso- och sjukvårdförhållanden vid fånglägren i Helsingfors, på Sveaborg, Sandhamn och Mjölö efter frihetskriget 19181*, Söderströms & C:o Förlagsaktiebolag, Helsingfors 1930.
- Silvast, Pekka: *Pietari Suuren merilinnoituksen liittyvät linnoitukset Hankoniemellä*, teoksessa *Tsitadel n:o 2/1996*, Pietari 1996.
- Silvast, Pekka: *HanRPsto, Hangan Rannikkopatteristo 1921–1998*, Rannikkotykistön Upseeriyhdistys r.y., Helsinki (Jyväskylä) 1998.
- Silvast, Pekka: *Kanonerna på Bolax*, Bolax Gillet rf., Helsingfors 2002.
- Sirén, Ari: *Jussarö. Luotsi- ja kaivosyhteisö Tammisaaren ulkosaaristossa, Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja, Sarja A, No 40*, Vantaa 1995.
- Sjöblom, Walter: *Åland och dess ryska garnison 1917–1918. Minnen och antäckningar*. *Finsk tidskrift 121 (1936)*, s. 90–112.
- Skog, Emil: *Veljet vastakkain*, Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo-Helsinki 1974.
- Sorko, Kimmo: *Linjoja ja linnoituksia. Osa 1*, Korpiljyvä Kustannus Oy, Jyväskylä 2003.
- Stenius, Sigurd: *Lauttasaaren kirja, Lauttasaaren säätiö*, Helsinki 1948.

- Stjernfelt, Bertil: Åland 1918 – säregen föregångare till nutida FN-operationer, eripainos Kungliga Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift nr 3/1981 -julkaisusta, Linköping, 1981.
- Stjernfelt, Bertil: Ålands hav och öar – brygga eller barriär? Svensk-finsk försvarsfråga 1915–1945, Marinlitteraturföreningen, Karlskrona 1991.
- Sundbäck, Esa: Merivartiointia 75 vuotta. Merivartiolaitoksen ja merivartioston historia 1930–2005, Rajavartiolaitos, Helsinki 2005.
- Suomela, Julitta: Kuka poistatti tykeistä lukot? Saksan laivaston pääsy Helsinkiin 1918, Sotilasai-kakauslehti 1/1999 s. 57–58.
- Suomela, Mikko: Katanpään linnake; historiikki, Merisotakoulun tutkielma, Kapteenikurssi 31, Helsinki 1989.
- Suomi, Juhani: Kuningastie. Urho Kekkonen 1950–1956, Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1990.
- Svedlin, Thure (toim.): Kamp och äventyr i röda Finland, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1918.
- Sädevirta, Sirkka: Laajasalon, Villingin ja Santahaminan historiaa, Helsingin kaupunkisuunniteluviraston julkaisu 1994:14.
- Särkiö, Hannu: Vuoden 1948 ystävyys-, yhteistoiminta- ja avunantosopimus suomalaisissa arvi-oinneissa, teoksessa Tiede ja Ase. Suomen sotatieteellisen seuran vuosijulkaisu n:o 30, Suomen sotatieteellinen seura, Helsinki 1972.
- Söderlund, Åke: Ryska Östersjöflottans flygverksamhet i Finland under första världskriget – Jung-frusund och de övriga stationerna i ett jämförande perspektiv, avhandling pro gradu i nordisk historia, Åbo Akademis humanistiska fakultet, Åbo 2000.
- Talvio, Paavo: Viaporin linnoitus ja sen tykistö vuosina 1808–1855, teoksessa Sotahistoriallisen seuran ja Sotamuseon vuosikirja X, Sotahistoriallinen Seura ja Sotamuseo, Hel-sinki 1978.
- Talvio, Paavo: Viaporin linnoitus ja sen tykistö Krimin sodasta vuosisadan vaihteeseen, teoksessa Sotahistoriallinen aikakauskirja 1, Sotahistoriallinen Seura ja Sotatieteen laitos, Helsinki 1980.
- Talvio, Paavo: Viaporin linnoitus ja sen tykistö vuosisadan vaihteesta vallankumoukseen, teok-sessa Sotahistoriallinen aikakauskirja 2, Sotahistoriallinen Seura ja Sotatieteen laitos, Helsinki 1982.
- Talvio, Paavo: Toinen Karjalan raskas tykistöpatteri 1918, teoksessa Sotahistoriallinen aikakaus-kirja 7, Sotahistoriallinen Seura ja Sotatieteen laitos, Helsinki 1988.
- Tandefelt, Heikki: Kuka omistaa Suomenlinnan saaret?, teoksessa Piirteitä Suomenlinnan histo-riasta I, Ehrensverd-seura, Helsinki 1929.
- Tanner, Väinö: Näin Helsingin kasvavan, Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 1947.
- Tanner, Väinö: Tarton rauha. Sen syntyvaiheet ja -vaikeudet, Kustannusosakeyhtiö Tammi, Hel-sinki 1949.
- Tarkka, J: Maanpuolustus ja rauhanliikkeet, teoksessa Tiede ja Ase. Suomen sotatieteellisen seuran vuosijulkaisu n:o 42, Suomen sotatieteellinen seura, Helsinki 1984.
- Tasihin, Juri: Viaporin kapina 1906, julkaisija, Helsinki 1984.
- Tervasmäki, Vilho: Puolustushallinto sodan ja rauhan aikana 1939–1978. Puolustusministeriön historia II, Arvi A. Karisto Oy, Hämeenlinna 1978.

- Terä, Matti V. ja Tervasmäki, Vilho: Puolustushallinnon Perustamis- ja rakentamisvuodet 1918–1939. Puolustusministeriön historia I, Kustannus Oy Tammi, Helsinki 1973.
- Tiihonen, Seppo: Sotatalouden suunnittelu. Tutkimus lainsäädäntökehityksen ja sotilasjohdon järjestelyjen vaikutuksista sotatalouden suunnitteluun itsenäisyyden ensi vuosikymmeninä Suomessa, Helsingin Yliopiston julkisoikeuden laitos, Helsinki 1989.
- Tiitta, Allan: Suomenlinnan sotavankileiri 1918–1919, Museoviraston rakennushistorian osasto, Helsinki 1983.
- Tirronen, Uolevi: KotRPsto, Kotkan Rannikkopatteristo 1918–1993, Rannikkotyökistön Upseeriyhdistys r.y., Helsinki (Jyväskylä) 1994.
- Tirronen, Uolevi: Pakko puuhastella Pohjanlahden kanssa, Sotilasaikakusilehti 8/1999 s. 28–33.
- Tirronen, Uolevi: Pakkoraosta etuargumentointiin. Rannikkotyökistön vuoden 1952 uudelleenjärjestelyssä maavoimiin, Sotilasaikakusilehti 9/1999 s. 51–57.
- Tirronen, Uolevi: Taistelu vakansseista. Rannikkotyökistö vuoden 1952 uudelleenjärjestelyssä maavoimiin, Sotilasaikakusilehti 10/1999 s. 55–62.
- Tjapugin, Gisela M.: Die Einwohner und die verschiedenen Glaubensgemeinschaften in der Festung Sveaborg 1808–1918, väitöskirja, Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta 1999.
- Tuomisto Anja: Lohmin biologinen asema on vailla vertaa, Aurora 3/1998.
- Turtola, Martti: Tornionjoelta Rajajoelle : Suomen ja Ruotsin salainen yhteistoiminta Neuvostoliiton hyökkäyksen varalle vuosina 1923–1940 : puolustuspoliittinen vaihtoehto, WSOY, Helsinki 1984.
- Turunen, Matti ja Partanen, Jukka: Viipurin Rykmentti. Karjalan puolustaja 1626–1940, Pohjois-Karjalan Prikaati, Kontioranta (Hämeenlinna) 2000.
- Tynkkynen, Vesa: Hyökkäyksestä puolustukseen. Taktiikan kehittymisen ensimmäiset vuosikymmenet Suomessa, Maanpuolustuskorkeakoulun taktiikan laitos, Helsinki 1996.
- Törrönen, Kaarle: Valmiuslain toimivaltuuksien käyttöönoton suunnittelu, Maanpuolustuskorkeakoulun johtamisen laitos, Helsinki 1999.
- Uino, Ari: Lauttasaari. Helsingin merellinen kaupunginosa, Lauttasaaren säätiö – Drumsöstiftelsen, Helsinki 1995.
- Uola, Mikko: Jääkärikenraalin vuosisata. Väinö Valve 1895–1995, Suomen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2001.
- Vahe, Juha: Puolustusvoimien sopeutuminen sodan jälkeiseen tilanteeseen vuosina 1944–1947, Suomen historian pro gradu -tutkielma, Turun yliopiston humanistinen tiedekunta, Turku 1981.
- Valpasvuo, Ahti: Rannikkotyökistörykmentti 1:n 20-vuotishistoria, teoksessa RT 1 1918–1938, Rannikkotyökistörykmentti 1:n 20-vuotisjuhlaulkaisu, Rannikkotyökistörykmentti 1, Helsinki 1938.
- Valtanen, Viljo: Ahvenanmaan linnoittamisen strategiasta ja taktillista tarkastelua, teoksessa Rannikkotyökistön vuosikirja 1936, Rannikkotyökistön Upseeriyhdistys r.y. , Helsinki 1936.
- Valtanen, Viljo: Kun Erillinen oli nuori ... Hajamuistelmia patteriston alkutaipaleelta, teoksessa 1. Avdelta Kustartillerisektionen. 1. Erillinen Rannikkotyökistöpatteristo 1921–1936, Helsinki 1936.
- Valtanen, Viljo: Utön taistelu 10.8.1915, teoksessa Rannikkotyökistön vuosikirja 1939, Rannikko-

- tykistön Upseeriyhdistys r.y., Helsinki 1939.
- Vastassa Ruotsi. Kaakkois-Suomen linnoitukset, Museovirasto, Helsinki 1990.
- Veriö, Toivo–Simola, Olavi: TurRR, Turun Rannikkorykmentti 1939–1994, Rannikkotykistön Upseeriyhdistys r.y., Helsinki (Jyväskylä) 1995.
- Viljanen, Tauno V.: Helsingfors som garnisonsstad 1918–1939, teoksessa Helsingfors stads historia V:2, Helsingfors stad, Helsingfors 1965.
- Viljanen, Tauno V.: Helsingfors under andra världskriget 1939–1945, teoksessa Helsingfors stads historia V:2, Helsingin kaupunki, Helsinki 1965.
- Virkki, Eino: Rannikkotykistökäsikirja, Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki (ei painovuotta).
- Visuri, Pekka: Totaalisesta sodasta kriisinhallintaan. Puolustusperiaatteiden kehitys läntisessä Keski-Euroopassa ja Suomessa vuosina 1945–1985, Otava, Helsinki 1989.
- Visuri, Pekka: Puolustusvoimat kylmässä sodassa. Suomen puolustuspolitiikka vuosina 1945–1961, WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva 1994.
- Visuri, Pekka: Valvontakomission vaikutus Suomen sotilaspolitiikkaan, teoksessa Suomi valvon-
nassa 1944–1947, Sotahistoriallinen aikakausikirja 16, Sotahistoriallinen Seura
ja Sotamuseo, Helsinki 1997.
- Vitikka, Olavi: Englannin laivasto Suomen rannikolla ja lähivesillä, teoksessa Tiede ja Ase. Suo-
men sotatieteellisen seuran vuosijulkaisu n:o 54, Suomen sotatieteellinen seura,
Helsinki 1996.
- Wihtol, Erik: Meripuolustus 1944 – aukeaako Suomenlahti, teoksessa Sotahistoriallinen aikakaus-
kirja 13, Sotahistoriallinen Seura ja Sotamuseo, Helsinki 1994.
- Wihtol, Erik: Merivoimat valvontakomission kynsissä, teoksessa Sotahistoriallinen aikakauskirja
16, Sotahistoriallinen Seura ja Sotamuseo, Helsinki 1997.
- Väliaho, Olavi: Laatokan laineet, Karjalan Kirjapaino Oy, Lappeenranta 1989.
- Väliaho, Olavi: Laatokan linnakkeet Taipaleen taistelussa, Karjalan Kirjapaino Oy, Lappeenran-
ta 1989.
- Väliaho, Olavi: Laatokan puolustajat, Karjalan Kirjapaino Oy, Lappeenranta 1995.
- Väliaho, Olavi: Laatokan puolustajat Karjalaan, Karjalan Kirjapaino Oy, Lappeenranta 1997.
- Väliaho, Olavi: Laatokan puolustajat Karjalassa, Karjalan Kirjapaino Oy, Lappeenranta 2000.
- Zilliacus, Benedict: Utöar, Söderströms & C:o Förlags Ab, Porvoo 1974.
- Zitting, Simo ja Rautiala, Martti: Esineoikeuden oppikirja, yleinen osa, Suomen lakimiesliiton
Kustannus Oy, Helsinki 1976.
- Öhman, Martin: Havet förenar. Statlig förbindelsefartygstrafik i Egentliga Finlands skärgård
1920–1995, Sjöfartsverket, Skärgårdshavets sjöfartsdistrikt, Åbo 1995.
- Öhman, Martin: Utö. Samhället längst ute, Miljöministeriet, Helsingfors 1993.
- Öhquist, Harald: Rannikkopuolustuksemme merkitys Kannaksen sivustasuojana, teoksessa Ran-
nikkotykistön vuosikirja 1939, Rannikkotykistön Upseeriyhdistys r.y., Helsinki
1939.
- Österholm, Henrik (red.): Skärgård i omvandling. Miljö och människa i Finlands skärgård, Nor-
denskiöld-samfundet i Finland r.f., Borgå 1975.
- Õun, Mati: Estonia's Naval Defence between the two World Wars. A Short Pictorial History,
Tallinn, 1998.

5. HAASTATTELUT JA KIRJEENVAIHTO

Haastattelut

- Bäckman, Rafael 22.2.1989.
Eversti, Porkkalan vastaanotto-osaston esikunnan esikuntapäällikkö vuonna 1956. Porkkalan palautus ja siihen liittyvät aluehallintakysymykset.
- Gottberg, Lars 11.7.1980.
Majuri, osallistunut Porkkalan vastaanottoon 1956. Saariston alueen vastaanotto-osaston toiminta 1956.
- Edelmann, Anders 10.7.2001.
Edesmenneen Else-Beth Edelmannin oikeudenomistaja, Edelmann-suvun edustaja Kytön omistuskiistassa. Edelman-suvun käsitys Kytön omistuksesta.
- Heikkilä, Pentti 6.4.1989, 3.7.2001 ja 4.7.2001.
Hallitusneuvos, PIM:n kiinteistöosaston palveluksessa vuodesta 1946 alkaen, kiinteistöosaston päällikkönä 1971–1986. Porkkalan vastaanotto 1956 ja PIM:n aluehallinta 1940-luvulta 1970-luvulle.
- Henttonen, Pekka 20.12.2001.
Toimistopäällikkö, Helsingin kaupungin rakennusviraston palveluksessa. Vasikkasaari Helsingin kaupungin käytössä.
- Herttua, Eino 28.1.1980.
Everstiluutnantti, Mäkiluodon linnakkeen päällikkö jatkosodassa sekä toimistopäällikkö ja rykmenttiupseeri Suomenlinnan Rannikkotykistörykmentissä 1959–1962. Mäkiluodon toiminta jatkosodassa, Suomenlinnan Rannikkotykistörykmentin alueet 1950-luvun lopussa ja 1960-luvun alussa.
- Holmstrand, Eine 15.8.1979.
Rouva, Mäkiluodon asukas 1915–1939. Mäkiluodon historia ja omistus ensimmäisestä maailmansodasta toiseen maailmansotaan.
- Häsänen, Riitta 15.7.2004.
Rouva, Kuuskajaskarin linnakkeen matkailuyrittäjä. Kuuskajaskarin linnakkeen käyttö matkailu- ja ulkoilukohteena.
- Irjala, Olli 19.7.2004.
Diplomi-insinööri, puolustusministeriön suojarakennusinsinööri 1961–1997. Rannikon suojarakentaminen ja aluehallinta 1961–1997.

- Kanninen, Ermei 4.9.2001.
Kenraaliluutnantti, palvelut Pääesikunnassa useissa operatiivisissa tehtävissä 1958 ja 1982 välisenä aikana. Rannikkopuolustuksen aluehallintaan vaikuttaneet tekijät 1950-luvulta 1980-luvulle.
- Karkela, Kauko 27.4.2004.
Hallitusneuvos, PIM:n kiinteistöosaston päällikkö 1986–1990, PIM:n aluehallinta 1940-luvulta 1990-luvulle.
- Kettunen, Ossi 15.4.2004.
Eversti, toimistoiesiupseeri ja toimistopäällikön sijainen Pääesikunnan operatiivisella osastolla 1985–1988, Suomenlinnan Rannikkotykistörykmentin komentaja 1994–1997. Rannikkopuolustukseen vaikuttaneet tekijät 1960-luvulta 1980-luvulle.
- Kilpinen, Asko 4.10.2002.
Prikaatikenraali, toimistoiesiupseeri Pääesikunnan operatiivisella osastolla 1976–1979, toimistopäällikkö 1981–1984, Hangon Rannikkopatteriston komentaja 1984–1986, Suomenlinnan Rannikkotykistörykmentin komentaja 1987–1982. Rannikkotykistön kehittäminen 1970- ja 1980-luvuilla.
- Komulainen, Arvo 28.7.2006.
Komentaja, huolto-osaston päällikkö Merivoimien Esikunnassa 1962–1966. Helsingin Laivastoaseman siirtosuunnitelmat 1950-luvulla.
- Korhonen, Mikael 19.4.2000.
Filosofian tohtori, tutkinut Venäjän ja Suomen välisiä taloudellisia suhteita ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Rannikkopuolustuksen alueiden huomioon ottaminen Venäjän ja Suomen välisten taloudellisten suhteiden selvittämisessä ensimmäisen maailmansodan jälkeen.
- Lagerstedt, John 22.3.2003.
Arkeologian opiskelija, tutkija. Helsingin maarintaman rakentaminen.
- Lahti, Torsti 8.8.1999.
Eversti, Hangon Rannikkopatteriston komentaja 1978–1980 ja Suomenlinnan Rannikkotykistörykmentin komentaja 1981–1985. Tornitykkihankkeiden ja meritorjuntaohjushakkeen vaikutukset rannikkopuolustuksen aluehallintaan.
- Leskinen, Jari 30.12.2003.
Filosofian tohtori, tutkija, jonka väitöskirja käsittelee Viron ja Suomen salaista sotilasyhteistyötä 1930-luvulla. Eri henkilöiden suhtautuminen yhteistyöhön ja linnakkeiden jälleenrakentamiseen.

- Lindeberg, Åke 17.11.1999.
Arkkitehti, Dragsfjärdin kunnan palveluksessa, aluesuunnitelmat Dragsfjärdin kunnan saaristossa.
- Lindholm, Runar 6.10.1981.
Herra, osallistunut Sigurdsin kaartin Mäkiluodon valtausyhteykseen 1918. Sigurdsin kaartin hyökkäys Mäkiluotoon ja kaarti Mäkiluodon vartijana 1918 .
- Löfroth, Trygve 27.4.2001.
Metsäinsinööri, metsähallituksen puistonjohtaja. Katanpään linnake merenkulkuhallituksella.
- Malmström, Per (Pehr) 9.9.1980, 13.8.1999, 6.11.2001, 30.7.2003.
Konemestari, Mäkiluodon asukas 1917–1939. Mäkiluodon ja Järvön historia ja omistus ensimmäisestä maailmansodasta toiseen maailmansotaan, Järvön lunastus Porkkalan palautuksen jälkeen.
- Merilä, Aake 7.8.1999.
Everstiluutnantti, Pääesikunnan rannikkotyökistötoimiston päällikkö 1955–1958 ja Hangon Rannikkopatterin komentaja 1958–1961. Rannikkopuolustuksen kehittäminen ja aluehallinta 1950-luvulla.
- Mikola, Keijo 20.12.1999.
Eversti, filosofian tohtori h.c., toimistopäällikkö ja osastopäällikkö Merivoimien Esikunnassa 1940–1947, sotahistorian tutkija. Rannikkopuolustuksen aluehallinta 1939–1944.
- Mustonen, Päiviö 29.3.1987.
Sanomalehtitoimittaja, osallistunut Porkkalan vastaanottoon 1956. Lehdistön toiminta vastaanotossa.
- Niemi, Matti 26.6.2001.
Hallitusneuvos, PLM:n kiinteistöosaston sekä kiinteistö- ja ympäristöosaston päällikkö 1990–2002. Rannikkopuolustuksen aluehallinta vuodesta 1944 vuoteen 2001.
- Niska, Juhani 10.4.2001.
Eversti, Pääesikunnan suunnitteluosaston päällikkö 1979–1985, Suomenlinnan Rannikkotyökistörykmentin komentaja 1986–1987, rannikkotyökistön tarkastaja 1987–1992. Rannikkopuolustuksen aluehallinta vuodesta 1918 alkaen 1980-luvulle.

- Okko, Jouko 30.6.2004 (puhelinhaastattelu).
OTK, vanhempi hallitussihteeri puolustusministeriössä. Rannikonpuolustukseen liittyvät aluehallintakysymykset vuodesta 1976 alkaen.
- Pakola, Johanna 1.8.2004.
AMK-restonomi, Utö-hankkeiden projektipäällikkö 2001–2004. Puolustusvoimien toiminnan vähentäminen Utössä ja sen vaikutus aluehallintaan.
- Porkka, Matti 30.1.2001.
Arkkitehti, laatinut diplomityön Träskön linnakkeesta vuonna 1965. Träskön linnakkeen kehittämisajatuksia diplomityön laadintaan liittyen.
- Rask, Eelis 25.8.1994.
Majuri, patteriston komentaja Porkkalassa 1967–1977. Suomenlinnan ja Porkkalan aluehallinta 1960- ja 1970-luvuilla.
- Sario, Timo 4.10.2002 ja 14.7.2004.
Everstiluutnantti, Hangon Rannikkopatteriston komentaja 1981–1984 ja rannikonpuolustuksen historian asiantuntija. Rannikonpuolustusjärjestelmään vaikuttavat tekijät 1950 luvusta alkaen ja Hangon Rannikkopatteriston kehittäminen 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa.
- Silvast, Pekka 6.4.2000.
VTM, Hangon Rannikkopatteriston historiikin kirjoittaja ja rannikonpuolustuksen tutkija. Hangon Rannikkopatteriston historia ensimmäisestä maailmansodasta alkaen.
- Skog, Tapio 24.2.1988 ja 17.3.1989.
Everstiluutnantti, puolustusministeri Skogin poika. Puolustusministeri Skogin toiminta Porkkalan vastaanotossa.
- Tauler, Carl-Bertil 17.5.2001 ja 26.5.2004.
Interreg-asiamies, Isokarin linnakkeen alueiden entisen omistajan sukulainen. Isokarin pakkolunastus ja siihen vaikuttaneet tekijät, entisten omistajien halut ja mahdollisuudet lunastaa takaisin puolustusvoimien luovuttamia alueita.
- Tirronen, Uolevi 25.4.2001, 20.7.2004 ja 23.1.2007.
Everstiluutnantti, sotahistorian tutkija, rannikonpuolustukseen vaikuttaneet tekijät jatkosodasta 1970-luvulle erityisesti itäisellä Suomenlahdella sekä rannikkopuolustus suunnitelmat 1930-luvulta 1960-luvulle.

- Veltheim, Antonio 2.2.1989.
Komentajakapteeni, osallistunut Porkkalan vastaanottoon, Porkkalan vastaanotto 1956 ja siihen liittyvät aluekysymykset.
- Vestergård, Helmer 14.8.2003.
Kunnallispoliitikko, alueomistaja. Valassaarten linnoittamissuunnitelmat 1970-luvun alussa.
- Österkvist, Harry 11.8.2003.
Vanhempi merivartija, Valassaarten merivartioaseman palveluksessa. Valassaarten linnoittamissuunnitelmat 1970-luvun alussa.

Kirjeenvaihto

- Balasov, Jevgeni 6.3.2002.
Karjala-tutkija, kirjailija. Viipurinlahden linnoitukset 1700- ja 1800-luvulla.
- Grönberg, Stig-Göran 27.7.2004.
Kommodori, Hangon Rannikkopatteriston komentaja 1993–1998 ja Uudenmaan Prikaatin komentaja 1998–2001. Jussarön käyttö rannikkopuolustuksen harjoitusalueena 1990-luvusta alkaen.
- Gustavsson, Kenneth 20.4.2000, 1.10.2000, 6.11.2002, 7.11.2002, 10.12.2002, 14.1.2003, 16.1.2003 ja 26.9.2003.
Filosofian tohtori, Ålands museumin tutkija, Ahvenanmaan rannikkopuolustus I maailmansodassa.
- Harju, Risto 1.8.1994.
Eversti, toimistoupseeri Pääesikunnan operatiivisessa osastossa 1955–1956. Porkkalan palautuksen suunnitelmat.
- Krogars, Marco 30.7. 2002.
Komentajakapteeni, hallintotieteiden tohtori, puolustusministeriön osastopäällikkö. Hallinta-käsitteen määritelmä.
- Laaksonen, Esko 9.10.1980.
Eversti, Rannikkotykistörykmentti 1:n ja Suomenlinnan Rannikkotykistörykmentin järjestelytoimiston päällikkö ja patteriston komentaja 1951–1959. Porkkalan vastaanotto ja puolustuksen suunnittelu 1956.
- Lehtonen, Lauri 24.3.2006
Insinöörieversti, palvelut mm. Viestikoelaitoksella 1967–1985 ja Pääesikunnan tiedusteluosastolla 1986–1991. Merivoimien viestiasema ja Pääesikunnan radiotiedusteluasema.

- Luukkonen, Hannu 21.7.2004.
Kommodori, Vaasan Rannikkopatteriston komentaja 1993–1998. Reilan ja Rihtniemen käyttö patteriston ammunnoissa 1980- ja 1990-luvuilla.
- Päärnilä, Aarre 17.7.2002, 9.8.2002, 15.10.2002 ja 12.12.2002.
Filosofian kandidaatti, historian tutkija. Ahvenanmaan aluekysymykset ja venäläisten vaikutus niihin 1940- ja 1950-luvuilla.
- Robins, Graham 2.4.2002, 7.1.2003, 8.1.2003, 20.1.2003 ja 3.11.2003.
Arkeologi, Bomarsundin linnoituksen tutkija. Bomarsundin ensimmäiset linnoitussuunnitelmat.
- Smith, Bolling 7.10.2002
Poliisiupseeri, USA:n rannikkopuolustuksen tutkija. Rannikkopuolustuksen alueiden luovutus USA:ssa 1950-luvulla.

6. MUUT LÄHTEET

Brages pressarkiv (Brage)

- Puolustusvoimia ja puolustuskysymyksiä koskevat lehtileikekokoelmat 1860–2002.
- Viitetietokanta Press (1990 alkaen).

Puolustusvoimien esikuntajärjestelmä

- Määritelmärekisteri, ote tulostettu 10.8.1999.

Internet

- <http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/1918/brestlitovsk.html>, viitattu 4.12.1999 (Brest-Litovskin rauha).
- http://www.spb.org.ru/seacastles/main_e.htm, viitattu 14.12.2001.
- <http://www.eduskunta.fi/>, viitattu 22.10.2002 (PuVL 3/2002 vp).
- <Http://www.kko.fi/30585.htm>, viitattu 21.7.2006 (KKO:2005:28, 1.3.2005).

Käytetyt lyhenteet

A	Asetus
AluevL	Aluevalvontalaki (755/2000)
AsK	Suomen asetuskokoelma
C-Tkok	Carl-Bertil Taulerin kokoelma
EK	Eduskunta
ESSI	Etelä-Suomen Sotilaslääni
ESSIE	Etelä-Suomen Sotilasläänin Esikunta
ETY	Euroopan talousyhteisö
EU	Euroopan unioni
HaVM	Hallintovaliokunnan mietintö
Hbl	Hufvudstadsbladet
HE	Hallituksen esitys
Hel.TKK	Helsingin Tukikohta, myöhemmin Helsingin Laivastoasema
Helvpvir	Helsingin varuskunnan päällikön virasto
HeSa	Helsingin Sanomat
HKH	Helsingin kaupunginhallitus
Hki	Helsinki
HKM	Helsingin kaupunginmuseo
HO	Hovioikeus
HRLsto	Haminan Rannikkolinnakkeisto
HY	Helsingin yliopisto
HÖkok	Harry Österkvistin kokoelma
JPkok	Johanna Pakolan kokoelma
k	Lakipykälän tai momentin kohta
KA	Kansallisarkisto
KGkok	Kenneth Gustavssonin kokoelma
KH	Kaupunginhallitus
KHO	Korkein hallinto-oikeus
KKK	Kenraalikuvernöörin kanslia
KKO	Korkein oikeus
KM	Komiteamietintö
KO	Kihlakunnan oikeus
KrA	Krigsarkivet (Ruotsin sota-arkisto)
KS	Kymen Sanomat
KSF	Kejserliga senaten för Finland
KTM	Kauppa- ja teollisuusministeriö
KTMp	Kauppa- ja teollisuusministeriön päätös

KulkM	Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö
KV	Kaupunginvaltuusto
KäO	Käräjäoikeus
L	Laki
l	List (venäläisen arkiston asiakirjan tai arkistoyksikön sivunumero)
LH	Lääninhallitus
LM	Liikenneministeriö (eräissä asiakirjoissa LiikM)
LML	Luotsi- ja majakkalaitos
LSSI	Lounais-Suomen Sotilasläänin
LSSIE	Lounais-Suomen Sotilasläänin Esikunta
LVK	Liittoutuneiden Valvontakomissio
Meriptsto	Meripuolustustoimisto
MerivE	Merivoimien esikunta
Mf	Mikrofilmi
MH	Metsähallitus
MIS	Martin Isakssons samling (Ålands Landskapsarkiv)
MKH	Merenkulkuhallitus
MKIPV	Pietari Suuren merilinnoitus (Morskaja Krepost Imperatora Petra Velikogo)
MKL	Merenkulkulaitos
MMH	Maanmittaushallitus
MML	Maanmittauslaitos
MMM	Maa- ja metsätalousministeriö
MO	Maa-oikeus
Mtt	Muinaistieteellinen toimikunta (nykyinen Museovirasto)
MV	Museovirasto
MVSL	Museovirasto Suomenlinnan osasto
OEkoko	Ove Enqvistin kokoelma
OHL	Oberste Heeresleitung (Saksan maavoimien ylin johto)
OM	Oikeusministeriö
OPM	Opetusministeriö
p	Päätös
PAK	(Puolustusvoimien) pysyväisasiakirja
PE	Pääsikunta
PEh-osArk	Pääsikunnan huolto-osaston arkisto
PEop-osArk	Pääsikunnan operatiivisen osaston arkisto
PEteknark-osArk	Pääsikunnan teknillisen tarkastusosaston arkisto
PeVL	Perustuslakivaliokunnan lausunto
PeVM	Perustuslakivaliokunnan mietintö
PHT	Porkkalan hallintotoimikunta
PIM	Puolustusministeriö

PIMArk	Puolustusministeriön arkisto
Plmjltk	Puolustuslaitoksen majoituslautakunta (vuoteen 1978 toimikunta)
PIMkk	Puolustusministeriön kiinteistökirjat
PlMoa	Puolustusministeriön kiinteistö- ja ympäristöosaston omistusasiakirjat-kokoelma (tutkittu 1.1.–31.12.2001)
PlMp	Puolustusministeriön päätös
PM	Päämaja
P.M.	Muistio (Pro Memoria)
PorkRPsto	Porkkalan Rannikkopatteristo
PorkRPstoArk	Porkkalan Rannikkopatteriston arkisto
Ptk, ptk	Pöytäkirja
PuolTL	Puolustustilalaki (1083/1991)
PuVM	Puolustusvaliokunnan mietintö
PVL	Laki puolustusvoimista (402/1974)
PVO	(Puolustuslaitoksen) Porkkalan vastaanotto-osasto
PVOE	(Puolustuslaitoksen) Porkkalan vastaanotto-osaston esikunta
Pv.PE	Puolustusvoimain Pääesikunta (käytössä 30.11.1952 asti)
RauKH	Rauman kaupunginhallitus
RH	Rakennushallitus (eräissä lähteissä myös RAKH)
RHArk	Rakennushallituksen arkisto
Rajav.E	Rajavartiostojen Esikunta
Rau	Rauma
RauKArk	Raumana kaupungin keskusarkisto
RGAVMF	Российский Государственный Архив Военно-Морского Флота (РГА ВМФ, Rossijski gosudarstvennyi arhiv vojenno-morskogo flota)
RL	Rikoslaki
RP	Rannikon Puolustaja (lehti)
RPE	Rannikkopuolustuksen Esikunta
RT 1, RT 2 jne.	Rannikkotyökistörykmentti 1, 2 jne.
RV	Rajamme Vartija (lehti)
RVL	Rajavartiolaitos
RVLE	Rajavartiolaitoksen Esikunta
S, Sen	Senaatti (lyhenteen käyttö lähteissä häilyvä)
SaarVE	Saariston alueen vastaanottoelin (SaarVOs:sta käytetty toinen nimi)
SaarVOs	Saariston alueen vastaanotto-osasto
SaarVOsE	Saariston alueen vastaanotto-osaston esikunta
SAL	Sotilasaikakausilehti
Sal, sal	Salainen
SArk	Sota-arkisto
Sen, S	Senaatti (lyhenteen käyttö häilyvä)
Senp	Senaatin päätös
ShKvir	Santahaminan komendantinvirasto

SL	Suomenlinna
SLHK	Suomenlinnan hoitokunta
SIKvir	Suomenlinnan komendantinvirasto
SIMepa	Suomenlahden Meripuolustusalue
SIRR	Suomenlinnan Rannikkorykmentti
SIRtR	Suomenlinnan Rannikkotykistörykmentti
SM	Sisäasiainministeriö
SmMepa	Saaristomeren Meripuolustusalue
SMP	Sisäasiainministeriön päätös
SopS	Sopimussarja
Sotatilalaki	Laki sotatilasta (303/1930)
SotM	Sotaministeriö (vuodesta 1922 puolustusministeriö)
Sp	Senaatin päätös
SRLsto	Suomenlinnan Rannikkolinnakkeisto
SSK	Sotasaaliskeskusosasto
STM	Sosiaali- ja terveysministeriö
SU	Suomen Upseeri (lehti)
SVL	Suomen Virallinen Lehti
SäädK	Säädöskokoelma
TK	Tornikanuuna
TLkok	Teemu Leivon kokoelma
TM	Työministeriö
Tmk (tmk)	Toimikunta
TPA	Tasavallan presidentin asetus
TurRtR	Turun Rannikkotykistörykmentti
TurRR	Turun Rannikkorykmentti
Uki	Uusikaupunki
UM	Ulkoasiainministeriö
UTkok	Uolevi Tirrosen kokoelma
ValmL	Valmiuslaki (1080/1991)
Vbl	Vasabladet
VeSa, VSA	Venäläiset sotilasasiakirjat Kansallisarkistossa
VIK	Venäläisen insinöörikomennuskunnan piirustusarkisto
vl	Vanhaa lukua (juliaaninen ajanlasku)
VM	Valtiovarainministeriö
VMT	Valtion Metallitehtaat
VN	Valtioneuvosto
VNA	Valtioneuvoston asetus
Vnp	Valtioneuvoston päätös
VNS	Valtioneuvoston selonteko
vp	Valtiopäivät

YH	Ylimääräiset kertausharjoitukset syksyllä 1939
Yl.Rak.Ylh	Yleisten rakennusten ylläpito
YM	Ympäristöministeriö
ÅILA	Ålands landskapsarkiv (Ahvenanmaan maakunnan arkisto)
ÅmKp	Ålands museibyrå, Kastelholms platskontor

Lyhenteissä ja virastojen ja laitosten nimien kirjoitustavassa on käytetty valtionvarainministeriön ja julkisen hallinnon suosituksia.¹ Lakkautettujen virastojen ja laitosten nimistä on käytetty niiden tai muiden virastojen ja laitosten asiakirjoissa käytettyjä lyhenteitä elleivät ne ole olleet ristiriitaisia tai epäselviä.

¹ Virastojen ja laitosten nimien lyhenteet, VM n:o J 272/10/76/12.5.1976. Julkisen hallinnon suositus JHS107 1.9.1992-31.8.1997. Kielikello 1/1996.

VALTIONEUVOSTON PÄÄTÖKSEN 12.5.1921 MUKAINEN RANNIKKOPUOLUSTUKSEN SOTASAALIIN JAKO

Alue	Suuruus	Rakennusten n:ot	Kenen haltuun	Huom
Suomenlinna				
Vargö	20 ha	Saari, muut rakennukset paitsi 21, 42, 44–49	Sotalaivos Muinaisteiteel- linen toimikunta 1)	
Stora Öster Svartö	30 ha	4 öljyvarasto 76 kirkko Kaikki muut 14 rakennusta	Luotsilaitos Yl.rak.Ylh Sotalaivos Sotalaivos Muinaisteiteel- linen toimikunta	
Väster Svartö Gustaf Svärd	12 ha 13 ha		Luotsilaitos Sotalaivos	
Lilla Öster Svartö	7 ha	12 ja 14	Luotsilaitos	
Lilla Öster Svartö		Muut numerot	Sotalaivos	
Skanslandet			Sotalaivos	
Santahamina	360 ha		Sotalaivos	
Iso Karlö		1–27	Sotalaivos	
Melkö			Sotalaivos	
Torra Mjölö	12 ha		Sotalaivos	
Kungsholmen	30 ha		Sotalaivos	
Långörn, Helsingki	14170 m ²		Muinaisteiteel- linen toimikunta	
Villinge		1–34	Sotalaivos	

Helsinki

Gråhara		1-3	Sotalaitos
Stora Mjölö	666930 m ²		Sotalaitos
Stora Enskär	94760 m ²		Sotalaitos
Rysskär	10 ha	1-26	Sotalaitos
Kalvholmen	177 000 m ²	10, 11, 14 ja 16	Sotalaitos
Lonnan	2 ha	1-8	Sotalaitos
Harakka	11 ha	1-2, 4-7	Sotalaitos
Kytö			Rak. vuokr. Helsingin kaupungille
Långören	138400 m ²	1-4	Sotalaitos
Hög Bågaskär	66730 m ²	1-22	Yl.rak.Ylh
Hasselö Pellinge	19800 m ²	1-6	Merenkulkulaitos
		1-4	Yl.rak.Ylh

Kyrklätt, Ingå

Rönnskär		1-6	Merenkulkulaitos
Mac Elliot	631040 m ²	4, 7, 13, 14, 16, 18, 19, 21, 26, 29, 33-36, 42, 47, 48	Sotalaitos 2)
		2, 5, 6, 11, 12, 15, 17, 20, 22-25, 27, 28, 31, 32, 40, 44-46	Yl.rak.Ylh
		1	Asutushallitus

Snappertuna

Storö

Hanko

Lennätinasema Hangonkyliä	20100 m ²	1-9	Sotalaitos
Hästö Bösö		15 rakennusta	Yl.rak.Ylh
Glosholm	36150 m ²		Merenkulkulaitos
Russarö (Bäcklandet)			Sotalaitos
Koö, Västra ja	89850 m ²		Alue yksit.,

Östra Mellanlandet sekä Söderörn				ei ole riidanalainen
Degerby, Porsö klobb	79150 m ²			Asutushallitus
Stora Fagerö	81650 m ²			Asutushallitus
Stora Träskön	792100 m ²			Asutushallitus
Tvärminne Storlandet		1-3		Yl.rak.Ylh
Russarö		1		Yl.rak.Ylh
				Myytävä
				Myytävä
<u>Turku</u>				
Kustavi, Lypertö		1-22 ja 1-13 (eri numerointi)		Sotalaitos
Nagu, Ängsö	4750 m ²	1-8		Vankeinhoitolaitos
Hitis, Örö		1-30, 1-58, 1-20, 1-30, 1-5		
		ja 1 (eri numerointi)		
Korpo, Lohm		1-9		Sotalaitos
				Yl.rak.Ylh
Korpo, Utö		17 ja 23		Tullilaitos
Korpo, Utö		Muut rakennukset		Merenkulkulaitos 3)
Korpo, Jurmo		1-3 ja 10		Sotalaitos
				Luov. Matkailijayh-
				distyksen käytettäväksi
<u>Ahvenanmaa</u>				
Prästö		1-12 ja 14		Yl.rak.Ylh
Kungsö		1, 2, 3, 5, 18 ja 19		Merenkulkulaitos 4)
Kungsö		1 ja 3-6 (eri numerointi)		5)
Storklobb		2 laivasiltaa		Merenkulkulaitos
Granboda		1-17		Yl.rak.Ylh
Eckerö Överby		1-3, 5-7		?
<u>Viipurin lääni</u>				
Uuras, et.eläinen patterialue	16,14 ha	1-24		Sotalaitos
Uuras, pohjoinen patterialue	8,16 ha	1-14		Sotalaitos
Uuras, ranta-alue		1-3 ja 8		Sotalaitos
Ruokoluoto, patterialue	0,81 ha	1-7		Yl.rak.Ylh

Niemelän patteri	3,83 ha	Rakennuksia ei ole	Asutushallitus
Tuppuransaari patterialue	70,01 ha	1-33	Sotalaitos
Alavatti		3, laituri	Sotalaitos
Vanhakylä		3, laituri	Sotalaitos
Saarenpää, Lehtiniemi		4, laituri	Sotalaitos
Patala		1	Yl.rak.Ylh
Patala		1-2 (eri numerointi)	Sotalaitos
Sudensaari	16,66	1-16	Yl.rak.Ylh
Sudensaari		17, 18, laiturit	Sotalaitos
Humaljoki patterialue	33,79 ha	1-35	Sotalaitos
Humaljoki, rannikko		1-18	Sotalaitos
Härkölä patterialue	19,05 ha	1-46	Sotalaitos
Puokinmäki, Kotka	8254 m2	1-7	Sotalaitos
Kyminlinnan patterialue		1-24	Sotalaitos
Kilpisaari patterialue		1-44	Sotalaitos
Rankinsaari		1-23	Sotalaitos
Haapasaari		1-2	Yl.rak.Ylh
Suursaari			
-Pohjoisrivin majakka-alue		1-11 ja 14-17	Merenkulkulaitos
-Pohjoisrivin majakka-alue		12-13 ja 18-19	Sotalaitos
-Lounatrivin majakka-alue		11	Sotalaitos
-Lounatrivin majakka-alue		1-10 ja 12-14	Merenkulkulaitos
-Lounatkorkea	0,83 ha	1-2	Sotalaitos
-Pohjoiskorkean majakka-alue		1-2 ja 4-7	Merenkulkulaitos
-Pohjoiskorkean majakka-alue		3	Sotalaitos
Teikarsaari	11,20 ha	1-31	Yl.rak.Ylh
Tytärsaari, majakka-alue		1-9	Merenkulkulaitos
Inon patterialue	260,128 m2		Yl.rak.Ylh
Puumalan patterialue		1-9	Yl.rak.Ylh

6)

7)

Somerin saaren majakka-alue	1, 2, 3, 15-20, 22, 24, 27, 36-41, 45		Merenkulkulaitos 8)
Sorvalin saari kasarmialue	37,83 ha	1-18	Sotalaitos
Sorvalin saari varastoalue		1-10	Sotalaitos
Linnansaari varastoalue		1-18	Sotalaitos
Ravansaari patterialue	19,67 ha	1-42	Sotalaitos
Hietalan kylä Herttuala		4-6	Sotalaitos
Ykspään patterialue	809,92 ha	1-7, 18, 21, 6, 8	Asutushallitus
Suonionsaari		1-4	Yl.rak.Ylh
Mentsisaari		1 kappeli	Yl.rak.Ylh
Mustasaari	42,33 ha	1-15	Sotalaitos
Viipurin keskuskasarmialue	24884,30 m ²	1-16	Sotalaitos
Viipuri ent. linnoitus tontti 135	7293,56 m ²	1-10	Yl.rak.Ylh
Viipuri ent. linnoitus tontti 47, 48	2275,33 m ²	1-9	Poliisilaitoksen käytössä
Viipuri ent. linnoitus tontti 110	668 m ²	1-6	Sotilaskotina ja poliisilaitoksella
Viipuri ent. linnoitus tontti 71	3585,13 m ²	1-2	Metsähallituksen käytössä
Viipuri päävahti	609,97 m ²	1-2	Viipurin suom. seura- kunnan hallussa
Viipuri ent. linn tontit 140-42, 144, 145	12487,90 m ²	1-11	Sotalaitos
Viipuri ent. linnoitus tontti 150	2891,30 m ²		Yl.rak.Ylh
Viipuri tontti 27 Aninan osassa	2584,95 m ²		Yl.rak.Ylh
Viipuri itäinen patterialue	52,913 ha	1-15	Sotalaitos
Viipuri itäinen patterialue	117440 m ²	16-36	Sotalaitos
Papulan kasarmialue	11400 m ²		Yl.rak.Ylh
Viipurin linna	783053,66 m ²		Sotalaitos
Eräät maa-alueet	1-11		Sotalaitos
Tontit 1-3 P. Annan kaupos:ssa			Yl.rak.Ylh

Tontit 1–3 P. Annan kaupos:sa	12–13		Sotalaitos
Tervaniemi, kas ja var.alue		muut paitsi 20 ja 46	Sotalaitos
Pyhä Anna			Sotalaitos
Hiekka			Sotalaitos
Neitsytniemi, kenttä ja kasarmialue			Sotalaitos
Neitsytniemi, apteekki-alue	4060 m2		Sotalaitos
Neitsytniemi, sotilassairaala	53200 m2		Sotalaitos
Kilpisaari varasto-alue		1–22	Sotalaitos

Huomaukset

Luetteloon on otettu mukaan myös rannikolla ja saaristossa olevat alueet, jotka luovutettiin muille viranomaisille. Puolustusministeriön arkistossa on kaksi hieman toisistaan eroavaa luetteloa samasta asiasta. Toiseen on yhdistetty kaikki alueet, kun taas toinen on koonnos useasta eri listasta. Koonnoksesta käytetään tässä nimitystä vanha lista, kun taas ilmeisesti myöhemmin tehdystä yhdistelmästä nimeä uusi lista. Luetteloon on otettu mukaan myös ne alueet, joilla on merkitystä rannikkopuolustukselle, vaikka ne on jaettu muille viranomaisille.

- 1) Vanhassa listassa ei ole rakennusta 42
- 2) Vanhassa listassa lisäksi 38
- 3) Tämä merkintä vain uudessa listassa
- 4) Vanhassa lukee Lemland, Herrö
- 5) Uudessa ei merkintää omistajasta, vanhassa sotalaitos
- 6) Tämä merkintä vain uudessa listassa
- 7) Tämä merkintä vain vanhassa listassa
- 8) Vanhassa listassa lisäksi 44
- 9) Merkintä vain vanhassa listassa

Lähde: Kopio VN:n 10.2.1921 asettaman komitean mietinnöstä 12.5.1921 (numeroimatta), PIMoa.

LIITE 2

RANNIKKOPUOLUSTUKSEN ALUEET 1970- JA 1980-LUKUJEN VAIHTEESSA¹

<u>KSSl:n alue</u>	Miessaari	Nimetön saari
Mustamaa	Pikku-Miessaari	Länsitonttu
Haapasaari käyttöoikeus	Kytö	Hattholmen
Vanhankylänmaa	Sököudden	Svartbådan
Kirkonmaa	Mäkiluoto lähikareineen	Bändaren
Rankki	Lilla Träskö lähikareineen	Matalakari
Kilpisaari	Mosaskär lähikareineen	Lökhällen
Järvenkari	Vitgrund lähikareineen	Svartkubben
Kyminlinna	Rönnskär	Långratan
Kukkio	Järvö	Villingekobben
Kaunissaari, Byö, Ristisaari,	Harun lähikareineen	Nimetön luoto
Suur-Musta, Tammio, Kuor-	Träskön alueen käyttöoikeus	Itä-Pihlajasaari
salo ym. käyttöoikeus	Mikonkari käyttöoikeus	Santahamina
<u>ESSl:n alue</u>	Porkkalanniemi	Santahaminan ymp. saaret
Lehtinen	Upinniemi ja lähisaaret	Itätonttu
Orregrundin käyttöoikeus	Porsö	Västra Rödhäll
Glosholmen	Porsöklobb	Östra Rödhäll
Böndagshällen,	Lillklobben	Hansholm
Västra, Östra Hindsjär	Nötgrundet	Hansholmsklippan
Bästö	Stora Fagerö	Eestiluoto
Hasselö	Söderklobben	Hangon alueet, Tulliniemi
Vahterpää varastoalue	Låg Bågaskär	<u>LSSl:n alue</u>
Vaarlahdenniemi	Bågaskärskob	Örö ja lähiluodot
Pirttisaari	Jussarö	Bokulla
Itä-Villinki	Hästö-Busö	Utö
Nuottasaari	Lappohjan kiinnityspaikka	Ormskär
Neitsytsaari	Lillön	Gyltö lähiluotoineen
Hernesaari	Äggharu	Skinnarvikin alue
Jänissaari	Öklubben	Jungfruskär
Haapasaari lähikareineen	Partaharu	Berghamn
Pitkäsaari	Nätelharu ja lähiluodot	Högö
Laxör	Pattskär	Katanpää lähiluotoineen
Isosaari lähikareineen	Gråhara	Isokari
Mjölö-ören	Granskär	Janhua
Kuivasaari lähikareineen	Trelänning ja lähiluodot	Pähkinäinen
Mjölöknekten	Gråharu	Reila
Kuninkaansaari	Storland	Rihtniemi
Vallisaari	Russarö	Kuuskajaskari
Pukkisaari	Lindskär	Reposaari
Harakka ja Pikkusaari	Stora Tärnskär	<u>PohmSl:n alue</u>
Lonna	Lilla Tärnskär	Lohtajan leirialue
Katajaluoto	Norra Kubben	Sommarö
Melkki	Norra Klovskär	Vaasan kasarmialue
Rysäkari	Södra Klovskär	
	Möllarn	

Luettelossa on alueet Kaakkois-Suomen, Etelä-Suomen, Lounais-Suomen ja Pohjanmaan sotilaslääneissä. Kaikkein pienimmät saaret on lueteltu yleisnimellä lähisaaret. Monesta alueesta rannikkopuolustuksella oli hallintaoikeus vain alueen osaan. Kaikkein pienimmät alueet, varuskuntien eräät lähiharjoitusalueet ja tontit on jätetty pois.

¹ PE:n kirj. 250/Kntotsto/Dbc/20.2.1976, Liite, OEkok.

Helsingin ympäristön saaret, kansio Helsinki, Helsingin lähiympäristön saaret jne., PIMark.
Rannikkotyökistön maa- ja vesialueet, kansio yleistietoja, PIMoa.
Puolustusministeriön omistamien saarien pinta-aloja, kansio yleistietoja, PIMoa.

YLEISTIETOJA PUOLUSTUSHALLINNON ALUEISTA

1. Meri- ja rannikkopuolustuksen tärkeimmät pakkolunastukset 1944–1985¹

Pvm	Paikka, käyttötarkoitus	Koko (ha)
03.05.1945	Mustamaan saari	80
16.02.1950	Useita eri saaria yms. alueita	135
16.02.1950	Useita eri saaria yms. alueita	200
16.02.1950	Useita eri saaria yms. alueita	410
16.02.1950	Raippaluoto	43
13.05.1954	Kustavi huoltorakennus	1
04.11.1954	Mustasaari Raippaluoto huoltorakennus	2
09.08.1956	Porkkalan alue (maa-alue)	1 320
09.08.1956	Porkkalan alue (vesialue)	1 063
14.12.1961	Korppoo Gyltön linnakealue (maa-alue)	305
14.12.1961	Korppoo Gyltön linnakealue (vesialue)	1 303
21.10.1965	Dragsfjärd varastoalueeksi	1 146
21.10.1965	Kemiö varastoalueeksi	529
02.11.1967	Houtskär varastoalueeksi	<u>299</u>
	Maata	4 470
	Vettä	2 366
	Yhteensä	6 836

Näiden lisäksi on alueita täydennetty muilla aluehankinnoilla. Päivämäärä osoittaa pakkolunastuslupien saamista. Lunastukset ovat sen jälkeen yleensä kestäneet vuosia, ja pinta-alat ovat saattaneet muuttua ennen lunastuksen loppuunsaattamista.

2. Yhteenveto puolustusministeriön hallinnassa olevista alueista 12.1.1995²

Alueen tyyppi	Koko (ha)	Osuus (%)	Kpl
Kasarmi- ja harjoitusalueita	21 700	30,6	41
Ampuma-alueita	22 100	31,1	15
Kasarmi- ja lentokenttäalueita	9 500	13,4	18
Varikoita ja varastoalueita	5 500	7,8	31
Linnakesaaria	1 800	2,5	41
Tutka-, viesti- yms asemia	800	1,1	55
Muita erittelemättömiä alueita	800	1,1	20
Muut alueet (tontit, pellot yms.)	<u>8 800</u>	<u>12,4</u>	<u>240</u>
Noin	71 000 ha	100	460
Vesialueita noin			18 000 ha
Vuokra-alueita noin			2 500 ha
Metsähallitukselta käyttöön saatuja alueita yli			210 000 ha

¹ Luettelo Pakkolunastusluvut vuosina 1944–1985, JOkok

² Yhteenveto puolustusministeriön hallinnassa olevista alueista 12.1.1995, kansio yleistietoja, PIMoa.

LIITE 4

RANNIKKOPUOLUSTUKSEN TÄRKEIMPIEN ALUEIDEN SIJAINTI

Nimi	Nimi peruskartalla	Kunta	Sijainti
Alskär	Alskär	Nauvo	Nauvon kk:n ep. n. 26 km
Andö	Andö	Inkoo	Barösendin salmen ep. n. 6 km
Bastö	Bästö	Pernaja	Loviisan Valkon ep. n.11 km (Bästö)
Bengtskär	Bengtskär	Dragsfjärd	Rosalan ep n. 15,5 km
Benskär	Södra Benskar, Norra Benskar	Dragsfjärd	Högsåran läp. n. 2,5 km
Berghamn	Berghamn, Storlandet	Houtskari	Houtskarin loup. n. 4 km
Bokulla	Bokulla	Korppoo	Utön kop. n. 9,5 km
Bolax	Bolax	Dragsfjärd	Kasnäsin ip. n. 17 km (Bolaks)
Bomarsund	Bomarsund	Sund	Ahvenanmaan pääsaaren io.
Boistö	Boistö	Ruotsinpyhtää	Loviisan kap. n. 20 km, Lehtisen loup. n. 0,5 km
Borstö	Borstö	Nauvo	Rosalan läp. n. 25 km
Boxö	Boxö	Saltvik	Ahvenanmaan kop. n. 1 km (Boksö)
Busholmen	Jätkäsaari Busholmen	Helsinki	Helsingin länsisatama
Bågaskär	Bågaskär	Inkoo	Inkoon kk:n ep. n. 13 km
Bäcklandet	Russarö eller Bäcklandet	Hanko	Hangon ep. n. 5,5 km (Russarö)
Bästö	Bästö	Pernaja	Loviisan Valkon ep. n.11 km (Bästö)
Degerby	Loviisa	Loviisa	Loviisan kaupungin vanha nimi
Degerö	Degerö	Föglö	Ahvenanmaan kao.
Degerö	Laajasalo Degerö	Helsinki	Helsinki (Laajasalo)
Djupvik	Djupvik	Geta	Getan kk:n pp. n. 3 km
Edväinen	Edväinen	Uusikaupunki	Uudenkaupungin pp. n. 12 km
Eestiluoto	Eestiluoto Estlotan	Sipoo	Santahaminan kap. n. 8,5 km (Estlotan)
Enskär	Enskär	Hammarland	Signilskärin pp.
Enskär	Isokari Enskär	Kustavi	Uudenkaupungin loup. n 20 km (Isokari)
Fagerö	Kaunissaari Fagerö	Pyhtää	Kotkan loup. n. 18,5 km (Kaunissaari)
Fort Elisabeth	Varissaari	Kotka	Kokan ep. n. 0,5 km.
Fort Katarina	Katariina	Kotka	Kotkan kaupungin eo.
Fort Slava	Kukouri	Kotka	Kokan ep. n. 1,5 km.
Frebbenby	Frebbenby	Hammarland	Ahvenanmaan läo.
Glosholmen	Glosholmen	Porvoo	Pellingin kk:n loup. n. 4,5 km (Glosholma)
Granboda	Granboda	Föglö	Föglön ko.
Granhalm	Västra Granholm	Dragsfjärd	Rosalan ip. n. 4 km.
Gräskärsbådan	Halliluoto Gräsälsbådan	Helsinki	Helsingin ep. n 12 km. (Harminkivi)
Gräsälsbådan	Halliluoto Gräsälsbådan	Helsinki	Helsingin ep. n 12 km. (Harminkivi)
Gustav Adolf Fäste	Gustav Adolf	Hanko	Hangon Itäsataman ep. n. 1,0 km.
Gustavsvärn	Gustavsvärn	Hanko	Hangon Länsisataman ep. n. 2 km
Gyltö	Gyltö	Korppoo	Korppoon louo.
Gäddbergsö	Gäddbergsö	Ruotsinpyhtää	Loviisan kap. n. 14,5 km. (Kasaberget)
Haapasaari	Haapasaari	Kotka	Kotkan kap. noin 23 km. (Aspö)
Halliluoto	Halliluoto Gräsälsbådan	Helsinki	Helsingin ep. n. 12 km (Harminivi, Gräskärsbådan)
Hammarudda	Hammarudda	Jomala	Maarianhaminan läp. n. 9 km
Hamnö	Saggö ön	Saltvik	Ahvenanmaan koop. n. 5 km
Handskholmen	Hanskinen Handskholmen	Sipoo	Santahaminan ip. n. 9 km (Hansholm)
Hannusteinsaari	Hannusteinsaari	Viipurin mlk.	Viipurinlahti, Ravansaaren pp. n. 1 km
Hansholm	Hanskinen Handskholmen	Sipoo	Santahaminan ip. n. 9 km
Hanskinen	Hanskinen Handskholmen	Sipoo	Santahaminan ip. n. 9 km (Hansholm)

Harakka	Harakka Stora Rântan	Helsinki	Helsingin Kaivopuiston edustalla
Harkisaari	Ei nimeä kartassa	Viipurin mlk.	Viipurinlahti, Viipurin loup n. 7 km.
Harmaja	Harmaja Gråhara	Helsinki	Helsingin ep. noin 4,5 km
Harmajankari	Halliluoto Gråsålsbådan	Helsinki	Helsingin ep. n. 12 km (Harminivi, Gråskårsbådan)
Harun	Makiloharun	Kirkkonummi	Mäkiluodon vieressä
Hasselö	Hasselö	Porvoo	Pellingin ip. noin 4 km
Heinäsenmaa	Heinäsenmaa	Laatokan saaret	Laatokan luoo.
Hevonpää	Obbnäsudden	Kirkkonummi	Upinniemen varuskunnan eo.
Herrö	Herröskatan	Lemland	Ahvenanmaan kao.
Hila	Hila	Kirkkonummi	Upinniemen ip. n. 2,5 km
Humaljoki	Humaljoki	Koiviston mlk.	Itäinen Suomenlahti, Koiviston ip. n. 10 km
Härkälä	Härkälä	Koiviston mlk.	Koiviston luop. n. 12 km (Härkölä)
Härkölä	Härkölä	Koiviston mlk.	Koiviston luop. n. 12 km
Hästö-Busö	Hästö Busö	Tammisaari	Hangon Lappohjan sataman ep. n. 7,5 km.
Högholmen	Högholmen, Jungfruholmen	Dragsfjärd	Purunpään loup. n. 0,5 km
Högö	Högö	Houtskari	Houtskarin ip. n 1 km, Korppoon luop.n. 6 km
Ino	Inonniemi	Uusikirkko	Itäinen Suomenlahti, Terijoen läp. n. 16,5 km
Iso Mustasaari	Iso Mustasaari Stora Östersvartö	Helsinki	Yksi Suomenlinnan pääsaarista
Isokari	Isokari Enskär	Kustavi	Uudenkaupungin loup. n. 20 km (Enskär)
Isosaari	Isosaari Mjölö	Helsinki	Helsingin ep. n. 8 km (Stora Mjölö)
Itä-Pihlajasaari	Itäinen Pihlajasaari Östra Rönnskär	Helsinki	Helsingin länsisataman ep. n. 1 km
Itä-Villinki	Itä-Villinki Östra Villinge	Helsinki	Helsingin ip. n. 9,5 km, Santahaminan kop n. 3 km
Janhua	Janhua	Uusikaupunki	Niemi Uudenkaupungin luoo.
Jukkola	Jukkola	Uusikirkko	Itäinen Suomenlahti, Seivästön ip. n. 9 km
Jumalniemi	Jumalniemi	Kotka	Kotkan Kymminlinnan kap. n. 2 km
Jungfruholmen	Högholmen, Jungfruholmen	Dragsfjärd	Purunpään loup. n. 0,5 km
Jungfrusund	Jungfrusund	Dragsfjärd	Kemiön saaren loup.
Jungfruskär	Jungfruskär	Houtskari	Houtskarin kk:n loup. n. 19 km
Jurmo	Jurmo	Korppoo	Korppoon ep. n. 31 km
Jussarö	Jussarö Jussaari	Tammisaari	Tammisaaren ep. n.16,5 km
Järisevä	Järesevänniemi	Metsäpirtti	Laatokan lounaisrannalla, Taipaleen pp. n. 4 km
Järvenkari	Järvenkari	Kotka	Haapasaaren ep. n. 2 km
Järvö	Järvö	Kirkkonummi	Porkkalanniemen kap. n. 35 km
Kaarnajoki	Kaarnejoki	Sakkola	Taipaleen luop. n. 5 km
Kalen	Kalen	Kökar	Ahvenanmaa Kökar lo.
Kallanpää	Kallanpää	Turku	Turku Pansion ep. n. 1 km
Kalvholmen	Vasikkasaari Kalvholmen	Helsinki	Santahaminan luop. n. 1 km (Vasikkasaari)
Kasaberget	Kasaberget	Ruotsinpyhtää	Gäddbergsö, Loviisan kap. n. 14,5 km.
Kasnäs	Kasnäs	Dragsfjärd	Kemiön saaren lounaiskäski
Katajaluoto	Katajaluoto Stora Enskär	Helsinki	Helsingin ep. n. 6 km
Katanpää	Katanpää	Kustavi	Kustavin kk:n luop n. 12,5 km. (Lypertö)
Kaunissaari	Kaunissaari Fagerö	Pyhtää	Kotkan loup. n. 18,5 km
Kelpää	Kelpänniemi	Jaakkima	Laatokan luoteisrannalla, Lahdenpohjan väylän suulla

Kierikkala	Kierikkala	Kotka	Karhulan alueella
Kilpisaari	Kilpisaari	Kotka	Haapasaren kap. n. 5,5 km
Kilpisaari	Kilpisaari	Viipuri	Viipurin loup. n. 3 km
Kirkkoniemi	Kirkkoniemi	Viipuri	Viipurinlahti, Uuraansalmen ep. n. 1 km
Kirkonmaa	Kirkonmaa	Kotka	Kotkan ep. n. 6 km
Konevitsa	Konevitsa	Laatokan saaret	Laatokan läo.
Korsö	Yttre Korsö	Lemland	Maarianhaminan loup. n. 5,5 km
Koö	Koön	Tammisaari	Hanko Lappvikin kap. n. 4 km
Krokö	Stora Krokö	Dragsfjärd	Hiittisten pääsaaren kop. n. 0,5 km
Kuninkaansaari	Kuninkaansaari	Helsinki	Vallisaaren ja Santahaminan välissä
	Kungsholmen		
Kuivasaari	Kuivasaari Torra Mjölö	Helsinki	Helsingin ep. n. 6,5 km
Kukio	Kukio	Hamina	Haminan kap. n. 22 km (Kukio)
Kukkio	Kukio	Hamina	Haminan kap. n. 22 km
Kungsö	Dalsberg Kungsö	Jomala	Maarianhaminan läp. n. 1,5 km
Kustaanmiekkä	Kustaanmiekkä	Helsinki	Yksi Suomenlinnan pääsaarista
	Gustavsvärd		
Kuuminainen	Kuuminainen	Pori	Porin keskustan luop. n.15 km
Kuusajaskari	Kuusajaskari	Rauma	Rauman edustalla n. 3 km.
Kyminlinna	Kyminlinna	Kotka	Kotkan kaupungin po.
Kytö	Kytö	Espoo	Espoonlahden suun ep. n. 5 km
Laajasalo	Laajasalo Degerö	Helsinki	Kaupunginosa Helsingin kao, Santa- haminan pp.
Lappvik	Lappvik	Hanko	Hangan kop. n. 17 km
Lankila	Lankila	Kotka	Kyminlinnan ep. n. 1 km
Lavansaari	Lavansaari	Itäinen Suomenlahti	Kotkan kap n. 70 km
Lehmisaari	Lehmäsaari Koholmen	Helsinki	Laajasalon eo., Santahaminan pp.
Lempersö	Lempersö	Korpoo	Gyltön luop. n. 0,5 km
Lehtinen	Lehtinen Lövön	Ruotsinpyhtää	Loviisan kap. n. 20 km, Vahterpää- niemen ep.
Lohm	Lom	Korpoo	Korppoon ep, Korppoströmin kap. n. 3 km
Lonna	Lonna Lonnan	Helsinki	Yksi Suomenlinnan saarista
Lypertö	Lypyrtyt Lypertö	Kustavi	Kustavin kk:n luop n. 12,5 km. (Katanpää)
Långörn	Långören	Tammisaari	Jussarön pp. n. 2,5 km
Länsi-Mustasaari	Länsi-Musta Västersvartö	Helsinki	Yksi Suomenlinnan pääsaarista
Lökholm	Lökholm	Korpoo	Korppoon luop. n. 4 km, Houtskarin ip n. 4 km
MacElliot	Mäkiluoto Makilo	Kirkkonummi	Upinniemen kärjen ep. n. 9 km
Mantsi	Manstinsaari	Salmi	Laatokan koo.
Mastören	Mastören	Vaasa	Vaasan luop. n. 13 km
Matosaari	Matosaari Maskholmen	Helsinki	Laajasalon eo., Santahaminan pp.
Meijerfeldt	Meijerfelt	Hanko	Hangan länsisataman ep. n. 0,5 km
Melkki	Melkki Melkö	Helsinki	Helsingin Lauttasaaren ep. n. 1 km
Melkö	Melkki Melkö	Helsinki	Helsingin Lauttasaaren ep. n. 1 km
Mellanlandet	Mellanlandet	Tammisaari	Hanko Lappvikin kap. n. 4 km, Koön ep.
Mellantorp	Havisberg Torp	Hammarland	Ahvenanmaan läo.
Mickelskär	Mickelskären Storhällen	Espoo	Porkkalanniemen kärjen ip n. 8 km (Mikonkari)
Miessari	Miessari Karlö	Espoo	Espoon Matinkylän ep. n. 2 km
Mikonkari	Mickelskären Storhällen	Espoo	Porkkalaniemen kärjen ip n. 8 km
Morgonlandet	Morgonlandet	Dragsfjärd	Rosalan kap. n. 19 km
Murikko	Murikko	Käkisalmen mlk.	Laatokan lounaisrannalla (Murikka)
Mustamaa	Mustamaa	Virolahti	Virolahden kk:n loup. n. 19,5 km

Mustaniemi	Mustaniemi	Käkisalmen mlk.	Laatokan lounaisrannalla
Mustasaari	Mustasaari	Viipuri	Viipurinlahti, Uuraan saariston luoo.
Mustasaari	Mustasaari	Mustasaari	Kunta Vaasan vieressä
Mäkiluoto	Mäkiluoto Makilo	Kirkkonummi	Upinniemen kärjen ep. n. 9 km (MacElliot)
Mökerikkö	Mökerikkö	Laatokan saaret	Laatokan po.
Niikkana	Niikkana	Laatokan saaret	Valamon lounaisosassa
Norrskär	Norrskär	Mustasaari	Vaasan luop.n. 50 km
Nuottasaari	Nuottasaari	Helsinki	Santahaminan läp.
Nyhamn	Nyhamn	Lemland	Maarianhaminan ep. n. 10 km
Obbnäs	Upinniemi Obbnäs	Kirkkonummi	Kirkkonummen ep. n. 12 km
Oitto	Oitonsaari	Jaakkima	Laatokan luoteisrannalla, Lahdenpohjan väylän varrella
Ormskär	Ormskär	Korppoo	Utön pp.
Orrengrund	Orrengrund	Pernaja	Loviisan 23,5 km kap.
Pensar	Pensar	Nauvo	Nauvon kap. n. 3 km
Pieni Mustasaari	Pikku-Musta	Helsinki	Yksi Suomenlinnan pääsaarista
	Lilla Östersvartö		
Pihlajasaari	Itäinen Pihlajasaari	Helsinki	Helsingin ep. n. 1 km (Rönnskär)
	Östra Rönnskär		
Pirttisaari	Pirttisaari Pörtö	Porvoo	Porvoon loup.n. 28,5 km
Pitkäluoto	Pitkäluoto	Kotka	Haapasaaren loup. n. 1,5 km
Porkkalanniemi	Porkkalanniemi	Kirkkonummi	Kirkkonummen kk:n ep. n. 17 km
	Porkkala Udd		
Porsö	Porsö	Inkoo	Inkoon kap. n. 13 km
Porsö Klobb	Ryssklobben	Inkoo	Inkoon kap. n. 13,5 km Porsön vieressä
Prästö	Prästö	Sund	Bomarsundin kap. n. 0,5 km
Pukkio	Pukio	Virolahti	Virolahden kap. n. 14 km, itärajan ip. (Pukionsaari)
Punkinsaari	Punkinsaari	Viipurinlahti	Viipurinlahti, Uuraan saariston luoo. (Punkisaari)
Punkisaari	Punkinsaari	Viipurinlahti	Viipurinlahti, Uuraan saariston luoo.
Puolimatkansaaari	Puolimatkansaaari	Helsinki	Helsingin ja Suomenlinnan puolivälissä
	Halvågsholmen		
Purunpää	Purunpää	Dragsfjärd	Kemiön saaren louo., Dragsfjärdin kk:sta n. 9 km
Puumala	Puumala	Uusikirkko	Itäinen Suomenlahti, Inon läp. n. 5 km
Pähkinäinen	Pähkinäinen	Uusikaupunki	Saari Uudenkaupungin edustalla
Rankki	Rankki Rankö	Kotka	Kotkan ep. n 8 km
Rauhala	Rauhala	Lahdenpohjan kpl.	Lahdenpohjan kop. n. 1,5 km.
Rautaveräjä	Kelisaari	Laatokan saaret	Valamon kao.
Ravansaari	Ravansaari	Viipuri	Viipurinlahden. ko., Uuraansalmessa
Reila	Reila	Pyhäranta	Rauman loup. n. 13,5 km
Reposaari	Reposaari	Pori	Porin luop. n. 24 km
Rihtniemi	Rihtniemi	Pyhäranta	Rauman loup. n. 13 km
Risholmen	Stora Risholmen	Pernaja	Vätskärin ep. n. 1,5 km (Risholma)
Ristiniemi	Ristiniemi	Säkkijärvi	Itäinen Suomenlahti, nykyisen itärajan ip. n. 24 km
Ristisaari	Ristisaari	Pyhtää	Kotkan loup. n. 19 km
Ristisaari	Ristisaari	Laatokan saaret	Laatokan koo.
Rosala	Rosala	Dragsfjärd	Kylä Hiittisten saaren louo.
Ruissaari	Ruissaari	Virolahti	Haminan kap. n. 21 km
Ruotsinsalmi	Ruotsinsalmi	Kotka	Kotkan kap.
Russarö	Russarö eller Bäcklandet	Hanko	Hangon ep. n. 5,5 km

Rysskär	Rysäkari	Helsinki	Helsingin lauttasaaren loup. n. 5,5 km
Ryssänkari	Rysäkari	Helsinki	Helsingin lauttasaaren loup. n. 5,5 km (Rysskär)
Rysäkari	Rysäkari	Helsinki	Helsingin lauttasaaren loup. n. 5,5 km (Rysskär, Ryssänkari)
Ryövälinniemi	Ryövälinniemi	Viipuri	Viipurinlahti, Uuraansalmen ep. n. 2 km
Rönnskär	Itäinen Pihlajasaari	Helsinki	Helsingin ep. n. 1 km (Pihlajasaari)
	Östra Rönnskär		
Rönnskär	Rönnskär	Kirkkonummi	Porkkalanniemen loup. n. 5 km
Saarenpää	Saarenpää	Koivisto	Koiviston saaren eo. (Björkö)
Saggö	Saggö ön	Saltvik	Ahvenanmaan kop. n. 5 km
Salmen	Salmen	Kirkkonummi	Porkkalanniemi ep. n. 5 km (Salmö)
Salmö	Salmen	Kirkkonummi	Porkkalanniemi ep. n. 5 km
Sandö	Sandön	Porvoo	Pellingin ep. n. 1 km
Santahamina	Santahamina Sandhamn	Helsinki	Helsingin kaupunginosa, Suomenlinnan ip. n. 2 km
Satamaniemi	Satamaniemi	Säkkijärvi	Itäinen Suomenlahti, nykyisen itärajan ip. n. 16,5 km
Seivästö	Seivästö	Kuolemanjärvi	Itäinen Suomenlahti, Koiviston ip. n. 28,5 km
Signilskär	Signilskär	Hammarland	Ahvenanmaan läp. n. 11,5 km
Skanslandet	Vallisaari Skanslandet	Helsinki	Suomenlinnan ip.
Skarpans	Bomarsund	Sund	Bomarsundin lp. n. 0,5 km
Skinnarvik	Näset, Skinnarvik	Dragsfjärd, Kemiö	Dragsfärdin kk:n pp.n. 7 km
Someri	Someri	Itäinen Suomenlahti	Itäinen Suomenlahti, Haminan kap. n. 47 km
Sorolansaari	Sorolansaari	Jaakkima	Laatokan luoteisrannalla, Lahdenpohjan väylän varrella
Sommarö	Sommarö	Mustasaari	Raippaluodon eo. Vaasan edustalla
Stora Fagerö	Stora Fagerö	Inkoo	Inkoon ep. n. 6 km
Stora Mjölö	Isosaari Mjölö	Helsinki	Helsingin ep. n. 8 km
Stora Träskö	Träskön eller Storlandet	Kirkkonummi	Porkkanniemi kärjen loup. n. 1,5 km (Träskö)
Storklobb	Storklobben	Föglö	Föglön saaren loup. n. 2 km
Storlandet	Storlandet	Hanko	Hanko Tvärminnen kap n. 3 km
Storlandet	Träskön eller Storlandet	Kirkkonummi	Porkkanniemi kärjen loup. n. 1,5 km (Träskö)
Strömsby	Strömsby	Kirkkonummi	Kirkkonummen keskustan loup. n. 6 km
Suomenlinna	Suomenlinna Sveaborg	Helsinki	Helsingin ep. n. 1,5–2 km
Suonionsaari	Suonionsaari	Viipuri	Viipurinlahti, Uuraan saariston läo.
Susiluodot	Suomenlinna Sveaborg	Helsinki	Sveaborgin (Suomenlinnan) nimi ennen 1750
Susisaari	Susisaari Vargön	Helsinki	Yksi Suomenlinnan pääsaarista
Svartholma	Svartholm	Loviisa	Loviisan Valkon sataman kap. n. 4 km (Svartholm)
Sveaborg	Suomenlinna Sveaborg	Helsinki	Helsingin ep.n. 1,5–2 km (Suomenlinna)
Sydänkylä	Sydänkylä	Violahti	Haminan kap. n. 15 km
Sälis	Bredbolstad Sälis	Hammarland	Ahvenanmaan luoo.
Särkkä	Särkkä Långören	Helsinki	Suomenlinnan saari pääsaarten lp. n. 0,5 km
Söderskär	Söderskär	Porvoo	Pirttisaaren ep. n. 6 km
Tammio	Tammio	Hamina	Haminan kap. n. 21 km
Tellholm	Tällholm	Hammarland	Ahvenanmaan länsirannalla

Tiuri	Tiurinsaari	Koivisto	Koiviston saaren luop.
Torra Mjölö	Kuivasaari Torra Mjölö	Helsinki	Helsingin ep. n. 6,5 km
Träskö	Träskön eller Storlandet	Kirkkonummi	Porkkalanniemen kärjen luop. n. 1,5 km (Stora Träskö)
Tulliniemi	Tulliniemi	Hanko	Hangon kaupungin louo. (Tulludden)
Tuppura	Tuppura	Viipurinlahti	Viipurinlahden suulla
Tvärminneön	Tvärminneön	Hanko	Hanko Tvärminen ip. n. 2 km
Täktarn	Stora Täktarn	Loviisa	Loviisan Valkon kap. n. 10 km (Täktaren, Stora Täktaren)
Ulko-Tammio	Ulko-Tammio	Hamina	Haminan kap. n. 28 km
Upinniemi	Upinniemi Obbnäs	Kirkkonummi	Kirkkonummen ep. n. 12 km (Obbnäs)
Utö	Utö	Korppoo	Korppoon luop. n. 39 km
Uuraansaari	Uuraansaari	Viipuri	Viipurinlahden keskellä
Uuraansalmi	Uuraansalmi	Viipuri	Viipurinlahteen johtava keskimäinen väylä
Uuras	Uuras	Viipuri	Viipurinlahden ko.
Vaarlahti	Varlaxudden	Porvoo	Emäsalon kärjessä (Varlax)
Vahterpää	Vahterpää	Ruotsinpyhtää	Loviisan kap. n. 19 km
Vahtiniemi	Vahtiniemi	Käkisalmen mlk.	Laatokan lounaisrannalla
Valamo	Valamo	Laatokan saaret	Laatokalla
Valassaaret	Valsörarna Valassaaret Storskär	Mustasaari	Raippaluodon luop. n. 13,5 km
Vallisaari	Vallisaari Skanslandet	Helsinki	Suomenlinnan ip. (Aleksanterinsaari, Bäckholmen)
Valsörarna	Valsörarna Valassaaret Storskär	Mustasaari	Raippaluodon luop. n. 13,5 km
Vanhankylänmaa	Vanhankylänmaa	Kotka	Haapasaaren lp. n. 1,5 km
Vasikkasaari	Vasikkasaari Kalvholmen	Helsinki	Santahaminan luop. n. 1 km
Viapori	Suomenlinna Sveaborg	Helsinki	Helsingin ep.n. 1,5–2 km
Villinge	Villinki Villinge	Helsinki	Santahaminan kop. n. 1 km
Villinki	Villinki Villinge	Helsinki	Santahaminan kop. n. 1 km
Vormö	Vormö	Inkoo	Inkoon kap. n. 11 km
Vrakhholm	Vrakholmen	Tammisaari	Hästö-Busön pp.
Värdö	Värdö	Värdö	Kunta Ahvenanmaan io.
Ylläppää	Ylläppäänniemi	Pyhäjärvi	Laatokan länsirannalla Taipaleen pp.
Yttre Täktaren	Yttre Täktarn	Loviisa	Loviisan Valkon kap. n. 12 km (Täktarn, Täktaren)
Äggskär	Äggskär	Porvoo	Porvoon ep. n. 20 km, Emäsalon kärjen ip. n. 7 km
Ändö	Ändholm	Inkoo	Inkoon Barönsalmen luop. n. 7 km
Ändholm	Ändholm	Inkoo	Inkoon Barönsalmen luop. n. 7 km (Ändö)
Ängsö	Ängsö	Nauvo	Lohmin ip. n. 1 km
Örö	Örö	Dragsfjärd	Rosalan luop. n. 7 km

Lyhenteet

eo.	Eteläosassa
ep.	Eteläpuolella
io.	Itäosassa
ip.	Itäpuolella
kao.	Kaakoisosassa
kap.	Kaakkoispuolella
kk.	Kirkonkylä
ko.	Keskiosassa

koo.	Koillisosassa
kop.	Koillispuolella
kpl.	Kauppala
louo.	Lounaisosassa
loup.	Lounaispuolella
luoo.	Luoteisosassa
luop.	Luoteispuolella
läo.	Länsiosassa
läp.	Länsipuolella
mlk.	Maalaiskunta
po.	Pohjoisosassa
pp.	Pohjoispuolella

Luetteloon on otettu mukaan tärkeimmät rannikopuolustuksen alueet sekä sellaiset alueet, jotka syystä tai toisesta on käsitelty tutkimuksessa, vaikka niiden merkitys on ollut pieni, mutta joita on vaikea muuten löytää. Suluissa on esitetty ruotsinkielinen, rinnakkainen tai vanha nimi. Kunta-sarakkeeseen on merkitty pääpiirteinen alue ellei kuntaa ole voitu selvittää.

Peruskartan nimet on otettu Kansalaisen karttapaikasta 4.5.2007 (<https://www.karttapaikka.fi/karttapaikka/>), jonka nimet pohjautuvat Maanmittauslaitoksen nimistörekisteriin, josta ne päivitetään Kansalaisen karttapaikalle ja otetaan myös peruskartoille.

Venäjän puolella olevien alueidenn nimet perustuvat vanhoihin suomalaisiin 1:20 000 ja 1:100 000 topografikarttoihin, jos sellaiset ovat olleet saatavissa.

Summary

Territorial Issues of Coastal Defence in Autonomous and Independent Finland.

The Finnish Coast Artillery has always been a very traditional one – an old fashioned one even. In any case, those serving in the Coast Artillery have always taken for granted that there always has been and always will be coastal forts and Coast Artillery. The merger of the Coast Artillery and the Navy in 1998, as well as the administrative reform of military land property in the early 2000's, meant that the Coast Artillery was practically disbanded and control over former military land and water areas was handed over to other authorities. The process showed that the need for a traditional, fixed coast artillery was finally coming to an end. It also brought forward a number of unsolved questions and even disputes regarding the land no longer needed for coastal defence. Some of the unsolved questions originated in the 17th century or even earlier.

The aim of this study is to investigate the process of acquiring land for coastal defence since 1809, the administration of land areas and in some cases how the land was given up or ceded to other authorities or private parties or persons. All possible kinds of conflicts of interest and disagreements over the land areas have been dealt with. The most important question has been whether the process has been a consequent or inconsequent and perhaps inappropriate one, and what the basic rules and principles and possible mistakes have been.

When Sweden started to fortify the Susiluoto islands (named Sveaborg in 1750) off the coast of Helsinki in 1748, the City of Helsinki demanded compensation for the loss of the islands. This demand started a process in which both the government and the City of Helsinki claimed ownership of the islands. The dispute was first settled in 1785, when the Swedish king decided that the government was the rightful owner of the islands. However, this did not stop Helsinki from later bringing up the question several times.

Other major coastal defence projects before 1809 included Hanko, Svartholma near Loviisa, Kymnlinna near Kotka and the many fortifications in the Gulf of Vyborg area. The land needed for fortifications off Hanko did not cause problems, because the land reforms carried out in Finland in the 1700's led to vast surplus land areas, which could easily be given to coastal defence without any legal problem. In Kymnlinna, the Russian Emperor granted a certain amount of money to the person who had to cede land to the government for the fortifications. In the Gulf of Vyborg area there were some clashes mainly between the City of Vyborg, various authorities and private companies wanting to establish their businesses in the areas that were needed for government activities and coastal defence. A common factor of all land disputes in the 18th century and early 19th century was that they had to be solved on a case by case basis because legislation did not cover expropriation, for example, or other means of acquiring land for defence purposes. On the contrary, the monarch had the regal right to take land for important purposes such as defence, even without any kind of compensation.

When Finland was conquered away from Sweden by Russia in the war of 1808–1809 and Finland became a Grand Duchy of Russia, the Russian Emperor allowed Finland to retain the Swedish legal system. At first, little changed in the coastal defence. The former Swedish fortresses were left without proper maintenance until it became obvious that a new war, the Crimean War, would

break out. Russia's main interest in Finland in the early 19th century was the defence of the Åland Islands, the western outpost of the Russian Empire. A huge fortress was planned at Bomarsund, and land was taken for this fortress from some of the manors in the vicinity of Bomarsund. The owners of these manors were given new land from government property, but the process was long and laborious before everyone was satisfied. The fortress of Bomarsund was destroyed by the Anglo-French troops in the Crimean War, but the land remained in the possession of the government. However, Åland was demilitarized in the Peace Treaty of Paris in 1856.

The Crimean War led to extensive improvements in the coastal defence off of Helsinki. Some new islands were fortified, including Skanslandet (Vallisaari), Kungsholmen (Kuninkaansaari) and Sandhamn (Santahamina). The main question was, did Sveaborg need further expanding? Several plans were made to expand Sveaborg either to the west, to the east, to the north or to the south. Eventually new batteries were built on Drumsö (Lauttasaari), for example.

Many new coastal batteries were built in the Gulf of Vyborg at the end of the 19th century. The land for these fortifications was normally acquired in a manner that resembled expropriation, although laws on actual expropriation had not yet been passed. The development of arms and shipbuilding technology led to a decreased need for small fortresses along the coast, and decisions were made to concentrate coastal defence around fewer but stronger fortresses. On the other hand, small redoubts in the vicinity of the larger fortresses were found necessary in order to get the enemy under fire already before it reached the main fortresses.

By the end of the 19th century, Finnish autonomy was in a state of crisis. The Diet had not convened for a long time, and when it finally did, it passed several new laws. In relation to land issues, the law on expropriation of 1898 was the most important one.

At the end of the 19th century, a period of Russification began in Finland, which led to clashes between Finland and Russia. Some of the new laws were not recognized in Finland and were considered illegal because of the Russification. At the same time some new areas, for example Stora Mjölö and Torra Mjölö (Isosaari and Kuivasaari) were incorporated into the fortress of Sveaborg.

In the early 20th century, Russia started to build an elaborate coastal defence system for St. Petersburg, based on coastal batteries, mine barriers and small naval forces in the Gulf of Finland. The system was an immediate consequence of the Russo-Japanese War in 1904-1905 and the defeat of the Russian Baltic fleet in the battle of Tshushima, even though Russia had started to strengthen her naval and coastal defence already in the late 19th century. At first the Russian military tried to buy land for the new defences, but it soon became clear that the Finnish landowners knew a war was about to break out and thus tried to get as much money as possible for their land. This led to a decision to use expropriation instead.

The outbreak of WW I led to a totally new situation. New batteries and other defences were needed urgently, as well as land for these defences. There was no time for long expropriation processes, and martial laws were used at first. Later during the war the Russians started to expropriate the land, but in many cases the war ended before the expropriations were finalised.

In 1917 Finland declared herself independent, and inherited part of the former Russian coastal defences. The Finnish Coast Artillery took over most of the former Russian coastal forts, and with the help of the Germans, Finland built a coastal defence system for Finland. In the peace talks in Tartu in 1920, Russian property left in Finland was considered by the Finns to be war booty, but the Russians strongly disagreed. The Russians wanted compensation for the Russian property left in Finland, but on the other hand, Finland wanted compensation for Finnish property left in

Russia. Finally the negotiators agreed on a “status quo” principle, according to which the property stayed wherever it was by the end of the war without any compensation whatsoever.

The Peace Treaty of Tartu in 1920 was a great success for the Finnish coastal defence. Following a decision by the government in 1921 the Coast Artillery became the legal proprietor of the former Russian coastal forts in Finland. However, many expropriation processes had not been finalised by the time Finland became independent, and the legal aspects of the heritage were discussed and resolved throughout the 1920's and 1930's. In the meantime the Finns improved, modified and expanded the former Russian coastal defences. Now the system had to defend the coast against an enemy from the east, Russia, and not as before against an enemy from the west, Germany. Lake Ladoga needed a totally new coastal defence system, since there had been no coastal defences there during Russian times.

Many of the numerous coastal defence issues were still unsolved at the time of the outbreak of the Winter War between Finland and Russia in 1939. Because of martial law the Coast Artillery was allowed to take over the land needed for new defences, but it was understood that the land areas would be returned to their rightful owners after the war. During the Winter War there was no time for solving land questions, but during the Continuation War of 1941–1944, a proper organization was set up for these issues. However, after the war, it was found that the peacetime legislation and troops could not cope with all the new land areas acquired during the wars. In addition, the peacetime organization of the Coast Artillery, and in fact, the Defence Forces, had to be laid out before all the land questions could be solved. However, the pressure for a solution from the civilian community was very strong, and in 1950 many areas were expropriated for coastal defence even though many questions still remained open. Many of the defence plans were later revised, and some new land expropriations were needed.

In the late 1950's a gradual modernization of the Coast Artillery began. The sudden and unexpected return of the Porkkala area to Finland in 1956 caused many changes in the coastal defence plans. Coastal guns already allocated to other areas were redirected to Porkkala. The building of a naval base in Obbnäs as well as the expropriation of several other areas in the Porkkala region for the Coast Artillery caused strong opposition especially among the Swedish-speaking population. The opposition resulted in a considerable decrease in land expropriations compared to the original demands.

After the return of Porkkala, the modernization of the Coast Artillery continued. Gradually money for new coastal batteries became available. In the late 1960's a project to modernize the light coastal batteries began and a new modern coastal fort was built at Gyltö. Some new expropriations were needed. The Coast Artillery was criticized for this because few of the old land areas were given up. Many questions and problems in the Helsinki area were again on the agenda. Many of them concerned Sveaborg and islands adjacent to it. The last disputes regarding the ownership of certain areas in the Helsinki area were resolved in the 1960's and early 1970's, more than 200 after they first began. In 1972 the five main islands of Sveaborg became a civilian area. The Ministry of Defence also gave many islands to the City of Helsinki in the 1970's. Helsinki's main objective has, however, always been to gain ownership of Santahamina, but the military has not been able to grant Helsinki's wish.

In the 1970's several defence committees set out the way forward for the Coast Artillery, and a 15-year plan was made to improve coastal defence. By the end of the 1980's the Coast Artillery was probably in better shape than ever during the 20th century. Basically, no new land areas were

needed during this last modernization, only old batteries were replaced by new ones. An attempt to acquire some new areas mainly for shooting ranges for the Coast Artillery failed because of lack of funds.

In the early 1990's a decrease in the size of the fixed Coast Artillery started following the collapse of the Soviet Union. A few areas were given up in the 1990's. In 1998 the Coast Artillery and the Navy were merged, and officially there has been no Coast Artillery in Finland since then, only coastal troops in the Navy. Following different defence committee recommendations the decreasing of fixed coastal artillery has continued. An administrative reform of military land property in the early 2000's meant that in the future, the Navy has to rent the land it needs for coastal defence. This puts additional pressure on savings and cuts in the fixed coastal artillery with only two active forts at present.

The Coast Artillery's land issues have always depended on many things. Building a fixed coastal defence is such a time-consuming process, that land issues have almost always been solved rather too late than on time, and thus have not been dealt with properly. Sometimes extraordinary methods have been needed, when, for example, the military has been short of funds for expropriation and landowners have given their land for free or agreed to receive compensation some time in the future. However, the solutions have been based on real perceived needs, although the needs have often been difficult for non-military parties to understand.